

RumeliDE

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES

www.rumelide.com

2148-9599 (online)

Uluslararası Hakemli / International Refereed

Yıl/Year 2025.49 (Aralık/December)

Diller ve renkler...

السنة واللوان languages and colours

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ

Göklerin ve yerin yaratılışı, **dillerinizin ve renklerinizin çeşitliliği** bilginlere sunulan delillerdendir.

And of His signs is the creation of the heavens and the earth, and **the difference of your languages and colours**. Lo! herein indeed are portents for men of knowledge.

(Allah: *Kur'ân*: 30. Rûm 22)

JOURNAL TEAM
COPYRIGHT OWNER

RumeliYA Yayıncılık & Publishing
RumeliYA Yayıncılık Eğitim ve Turizm Hiz. Ltd. şti.
K.İbrahim Mah. Nüzhet Somay Cad.
No: 49 B/7 Merkez - Kırklareli
TURKEY

EDITORS

Editor

Dr. Yakup YILMAZ
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-6230-8850>
editor@rumelide.com

Deputy Editors

Dr. Beytullah BEKAR
Kırklareli University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-8372-1190>
beytullahbekar@gmail.com

Design Editor

Selen Gül şENTÜRK
<https://orcid.org/0000-0002-9531-2992>
selengulsnrk@gmail.com

Ethical Editor

Dr. Funda YEşİL
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-8104-9567>
fundayesil87@gmail.com

Language Editors

Dr. Hakkı ÖZKAYA (Turkish)
Kırklareli University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-4526-9412>
ozkayahakki@gmail.com

Dr. Sevda PEKCOşKUN GÜNER (English)
Kırklareli University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-2750-3217>
sevda.pekcoskun@gmail.com

Dr. Ayşen Zeynep ORAL (French)
Hacettepe University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-6378-5464>
a.zeynep.alp@hacettepe.edu.tr

Dr. Özlem TEKİN (German)
Tekirdağ Namık Kemal University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-6283-7741>
ozlemtekin@nku.edu.tr

Dr. Kevser TETİK (Russian)
Anadolu University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-1611-8594>
kevser_tetik@anadolu.edu.tr

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK (Georgian)
Recep Tayyip Erdogan University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-1875-4954>
gul.ozturk@erdogan.edu.tr

Dr. Mevlüt ÖZTÜRK (Arabic)
Necmettin Erbakan University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-5711-520X>
mevlutozturk@erbakan.edu.tr

Dr. Sadık HACI (Bulgarian)
Ankara University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-2872-8151>
shaci@ankara.edu.tr

Dr. Fatma Jale Gül ÇORUK (Armenian)
Ankara University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-3807-1501>
coruk@ankara.edu.tr

Dr. Erman GÖREN (Ancient Greek)
İstanbul University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-1026-1530>
ermangoren@istanbul.edu.tr

Uzm. İvana DEJANOV (Serbian)
Belgrad University (Serbia)
<https://orcid.org/0009-0003-4356-1430>
ivana.dejanov.fil@gmail.com

Dr. Ertuğrul CEYLAN (Chinese)
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-6646-0382>
eceylan@nevsehir.edu.tr

Dr. Mehmet Sait TOPRAK (Syriac)
Mardin Artuklu University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-5252-5875>
msaittoprak@gmail.com

Dr. Melek ÇELİK (Japanese)
Çanakkale Onsekiz Mart University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-2706-0188>
kabamelek@gmail.com

Dr. Akram NEJABATI (Persian)
Piri Reis University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-1207-0244>
niloofar_abilar@yahoo.com

FIELD EDITORS
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Contemporary Turkish Dialects and Literature

Dr. İlker TOSUN

<https://orcid.org/0000-0003-1428-4772>
Kırkırelı University (Turkey)
ilker.tosun@klu.edu.tr

Linguistics

Dr. Hakan AYDEMİR

<https://orcid.org/0000-0002-2368-7103>
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
aydemirhaakan@gmail.com

Old Turkish Language

Dr. Cihangir KIZILOZEN

<https://orcid.org/0000-0002-4202-1868>
Gümüşhane University (Turkey)
cahangir@gmail.com

Classical Turkish Literature

Dr. Niyazi ADIGÜZEL

<https://orcid.org/0000-0001-9747-7734>
Kırkırelı University (Turkey)
niyaziadiguzel@gmail.com

Turkish Folk Literature

Dr. İbrahim GÜMÜŞ

<https://orcid.org/0000-0002-6033-0234>
Bartın University (Turkey)
igumus@bartin.edu.tr

Turkish Language Teaching

Dr. Önder ÇANGAL

<https://orcid.org/0000-0002-8560-3526>
Gaziantep University (Turkey)
ondercangal@hotmail.com

Dr. Safiye KARABABA

<https://orcid.org/0000-0002-5451-5072>
Belgrad University (Serbia)
safiekarababa@gmail.com

Modern Turkish Literature

Dr. Ahmet KOÇAK

<https://orcid.org/0000-0002-0033-4188>
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
ahmet.kocak@medeniyet.edu.tr

New Turkish Language

Dr. Sibel MURAD

<https://orcid.org/0000-0003-0175-7702>
Amasya University (Turkey)
sibel.murad@amasya.edu.tr

WORLD LANGUAGES AND LITERATURES

German Language Teaching

Dr. Rüveyda Hicran  EB 
<https://orcid.org/0000-0001-9451-7040>
Ondokuz Mayıs University (Turkey)
ruveyda.cebi@omu.edu.tr

German Language and Literature

Dr. Funda KIZILER EMER
<https://orcid.org/0000-0003-2204-3063>
Sakarya University (Turkey)
fkiziler@sakarya.edu.tr

American Culture and Literature

Dr. Yonca DEN ZARSLANI
<https://orcid.org/0000-0002-3762-9553>
Ege University (Turkey)
yonca.denizarslani@ege.edu.tr

Dr. Zeynep Asya ALTUĞ
<https://orcid.org/0000-0001-9397-7379>
Ege University (Turkey)
zeynep.asya.altug@ege.edu.tr

Dr. F. G l KO SOY
<https://orcid.org/0000-0002-7813-8961>
Fırat University (Turkey)
fgulkocsoy@firat.edu.tr

Arabic Language Teaching

Dr. Mevlüt ÖZTÜRK
<https://orcid.org/0000-0002-5711-520X>
Necmettin Erbakan University (Turkey)
mevlutozturk@erbakan.edu.tr

Arabic Language and Literature

Dr. Hüseyin ARSLAN
<https://orcid.org/0000-0001-6863-0138>
Yalova University (Turkey)
huseyinarslan74@gmail.com

Chinese Language and Literature

Dr. Sema G KEN  GÜLEZ
<https://orcid.org/0000-0002-1787-9328>
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University (Turkey)
gokencsema@nevsehir.edu.tr

Persian Language and Literature

Dr. Ahmet KARA
<https://orcid.org/0000-0003-1082-417X>
Dicle University (Turkey)
karaamet43@gmail.com

French Language Teaching

Dr. Emine ÇAVDAR
<https://orcid.org/0000-0002-7969-9330>
Dokuz Eylül University (Turkey)
e.cavdar@deu.edu.tr

French Language and Literature

Dr. Gülhanım ÜNSAL
<https://orcid.org/0000-0001-7374-3575>
Marmara University (Turkey)
gulhanim.unsal@marmara.edu.tr

Georgian Language and Literature

Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK
<https://orcid.org/0000-0003-1875-4954>
Recep Tayyip Erdoğan University (Turkey)
gul.ozturk@erdogan.edu.tr

English Language Teaching

Dr. İlknur SAVAŞKAN
<https://orcid.org/0000-0003-4537-0358>
Bursa Uludağ University (Turkey)
ilknurp@uludag.edu.tr

Dr. Emrah EKMEKÇİ
<https://orcid.org/0000-0001-5585-8512>
Ondokuz Mayıs University (Turkey)
emrah.ekmekci@omu.edu.tr

English Language and Literature

Dr. Zennure KÖSEMAN
<https://orcid.org/0000-0002-3420-9801>
İnönü University (Turkey)
zennure.koseman@inonu.edu.tr

Dr. Nilay ERDEM AYYILDIZ
<https://orcid.org/0000-0002-1779-8464>
Fırat University (Turkey)
nerdem@firat.edu.tr

Dr. Kaya ÖZÇELİK (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-5648-7186>
kayaphilology@gmail.com

Spanish Language and Literature

Dr. Olcay ÖZTUNALI
<https://orcid.org/0000-0001-8565-5863>
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
olcay.oztunali@medeniyet.edu.tr

Italian Language and Literature

Dr. Cristiano BEDIN
<https://orcid.org/0000-0001-6992-244X>
İstanbul University (Turkey)
cristiano.bedin@istanbul.edu.tr

Japanese Language and Literature

Dr. Metin BALPINAR
<https://orcid.org/0000-0003-0998-2963>
Burdur Mehmet Akif Ersoy University (Turkey)
mbalpinar@mehmetakif.edu.tr

Comparative Literature
Dr. Shelale RAMAZANOVA
<https://orcid.org/0000-0002-3252-6504>
Ardahan University
shramazan18@gmail.com

Korean Language and Literature

Dr. Eun Kyung JEONG
<https://orcid.org/0000-0003-3040-9619>
İstanbul University (Turkey)
eunkyung.jeong@istanbul.edu.tr

Kurdish Language and Literature

Dr. Osman ASLANOĞLU
<https://orcid.org/0000-0001-6534-3125>
Dicle University (Turkey)
aslanogluosman@gmail.com

Russian Language and Literature

Dr. Hadi BAK
<https://orcid.org/0000-0001-6455-1504>
Atatürk University (Turkey)
hadi.bak@atauni.edu.tr

Dr. Sevda POLAT
<https://orcid.org/0000-0003-3002-2617>
İstanbul Gelişim University (Turkey)
spolat@gelisim.edu.tr

Polish Language and Literature

Dr. Mariana BUDU
<https://orcid.org/0000-0001-9000-4029>
İstanbul University (Turkey)
mariana.budu@istanbul.edu.tr

Ukrainian Language and Literature

Dr. Liudmyla Volodymyrivna SHYTYK
<https://orcid.org/0000-0001-5941-672X>
Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi University (Ukraine)
l_shytyk@ukr.net

TRANSLATION SCIENCE

German Translation and Interpreting

Dr. Filiz ŞAN
<https://orcid.org/0000-0003-2158-3818>
Sakarya University (Turkey)
fsan@sakarya.edu.tr

Arabic Translation and Interpreting

Dr. Ahmed ALDYAB
<https://orcid.org/0000-0002-9497-9197>
Ankara Yıldırım Beyazıt University (Turkey)
ahmad.adyab@gmail.com

Chinese Translation and Interpreting

Dr. Nuray PAMUK ÖZTÜRK
<https://orcid.org/0000-0001-8186-8116>
Selçuk University (Turkey)
nuray.pamukozturk@selcuk.edu.tr

French Translation and Interpreting

Dr. Osman COŞKUN
<https://orcid.org/0000-0002-6803-3189>
Marmara University (Turkey)
osman.coskun@marmara.edu.tr

English Translation and Interpreting

Dr. Sevda PEKCOŞKUN GÜNER
<https://orcid.org/0000-0003-2750-3217>
Kırklareli University (Turkey)
sevda.pekcoskun@gmail.com

Russian Translation and Interpreting

Dr. Jale COŞKUN
<https://orcid.org/0000-0003-2013-1190>
İstanbul Aydın University (Turkey)
jalezaman@aydin.edu.tr

EDITORIAL BOARD

Dr. Ksenija AYKUT
<https://orcid.org/0000-0001-9775-0024>
Belgrade University (Serbia)
ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs

Dr. Miyryam SALİM-AHMED
<https://orcid.org/0000-0001-9654-2629>
Shumen University (Bulgaria)
meryemslm@abv.bg

Dr. Beytullah BEKAR
<https://orcid.org/0000-0002-8372-1190>
Kırklareli University (Turkey)
beytullahbekar@gmail.com

Dr. Fatemeh ARZJANI
<https://orcid.org/0000-0002-8946-7410>
Tahran University (Iran)
arzjanif@gmail.com

Dr. Gulmira KARİMOVA
<https://orcid.org/0000-0001-7711-4151>
Abai Kazakh National Pedogogical University (Kazakhstan)
karimova_g77@mail.ru

Dr. Fatma TEKİN
<https://orcid.org/0000-0002-2471-6711>
Ege University (Turkey)
ftekin3835@gmail.com

Dr. Guntars DREIJERS
<https://orcid.org/0000-0003-3511-2670>
Ventspils University of Applied Sciences (Latvia)
guntarsd@venta.lv

Dr. Lindita Xhanari Latifi
<https://orcid.org/0000-0003-2503-1711>
Tirana University (Albania)
linditalatifi@unyt.edu.al

Dr. Meqsud SELİM
<https://orcid.org/0000-0002-1600-1716>
Northwest University for Nationalities (China)
meqsudselim@hotmail.com

Dr. Tarık DURAN
[0000-0002-9084-5714](https://orcid.org/0000-0002-9084-5714)
Belgrade University (Serbia)
tarik.duran@fil.bg.ac.rs

Dr. Iryna DRYGA
<https://orcid.org/0000-0002-1885-8000>
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
idruga@gmail.com

Dr. Linda TORRESIN
<https://orcid.org/0000-0002-8723-2802>
Università degli Studi di Padova (Italy)
linda.torresin@gmail.com

Dr. Rachael RUEGG
<https://orcid.org/0000-0003-2437-3007>
Victoria University of Wellington (New Zealand)
rachaelruegg@gmail.com

Dr. Sevda PEKCOŞKUN GÜNER
<https://orcid.org/0000-0003-2750-3217>
Kırklareli University (Turkey)
sevda.pekcoskun@gmail.com

Dr. Vasiliki MAVRIDOU
<https://orcid.org/0000-0001-6113-9645>
Democritus University (Greece)
vmavrido@bscc.duth.gr

Dr. Faruk ÖZTÜRK
<https://orcid.org/0000-0002-9137-8687>
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
turkceogretimi@gmail.com

Surena ZANJANI

<https://orcid.org/0000-0001-5240-1832>
Samarkand State University (Uzbekistan)
kymya6099@yahoo.com

REVIEWS AND INDEX EDITORS

English

Research Asst. Serpil YAVUZ ÖZKAYA
Kırklareli University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-4906-3179>
serpilyavuztr@gmail.com

Turkish

Research Asst. Soner TOKTAR
Kırklareli University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-8435-4233>
so_near91@hotmail.com

Indexing

Research Asst. Feyza Yağmur YEĞİN
İstanbul Medeniyet University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-6803-6614>
fyzyagmur@gmail.com

FOREIGN REPRESENTATORS

Dr. Amjad ALSYOUF (Jordan)
<https://orcid.org/0000-0001-8490-0433>
amjad.alsyouf@bau.edu.jo

Dr. Elena M. METEVA-ROUSSEVA (Bulgaria)
<https://orcid.org/0000-0002-4776-4070>
emeteva@gmail.com

Dr. Lindita Khanari Latifi (Albania)
<https://orcid.org/0000-0003-2503-1711>
linditalatifi@unyt.edu.al

Dr. Sandrine PERALDI (France)
<https://orcid.org/0000-0003-1714-8194>
s.peraldi@isit-paris.fr

Dr. Tarik DURAN (Serbia)
<https://orcid.org/0000-0002-9084-5714>
tarik.duran@fil.bg.ac.rs

Dr. Gulmira KARİMOVA (Kazakhstan)
<https://orcid.org/0000-0001-7711-4151>
karimova_g77@mail.ru

Dr. Hazim Burhan ALNAJJAR (Iraq)
<https://orcid.org/0000-0003-3884-5642>
hazim_alnajjar@yahoo.com

Dr. Reza Hosseini BAGHANAM (Iran)
<https://orcid.org/0000-0001-7021-8425>
rbaganam@gmail.com

Dr. Rachael RUEGG (New Zealand)
<https://orcid.org/0000-0003-2437-3007>
rachaelruegg@gmail.com

Dr. Ahmet YIKIK (Cyprus)
<https://orcid.org/0000-0002-5796-7058>
yikik.ahmet@ucy.ac.cy

Surena ZANJANI
<https://orcid.org/0000-0001-5240-1832>
Samarkand State University (Uzbekistan)
kymya6099@yahoo.com

Dr. Vasiliki MAVRIDOU
<https://orcid.org/0000-0001-6113-9645>
Democritus University (Greece)
vmavrido@bscc.duth.gr

Dr. Guntars DREIJERS
<https://orcid.org/0000-0003-3511-2670>
Ventspils University of Applied Sciences (Latvia)
guntarsd@venta.lv

Dr. Linda TORRESIN
<https://orcid.org/0000-0002-8723-2802>
Università degli Studi di Padova (Italy)
linda.torresin@gmail.com

ADVISORY BOARD

Dr. Hanifi VURAL
Tokat Gaziosmanpaşa University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-3082-1005>
hvural@fsm.edu.tr

Dr. Hicabi KIRLANGIÇ
Ankara University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-6273-5342>
<mailto:hkirlangic@gmail.com>

Dr. Ksenija AYKUT
Belgrade University (Serbia)
<https://orcid.org/0000-0001-9775-0024>
ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs

Dr. Marek STACHOWSKI
Krakow Jagellon University (Poland)
<https://orcid.org/0000-0002-0667-8862>
stachowski.marek@gmail.com

Dr. Mehmet NARLI
Balıkesir University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0003-4282-6057>
mnarli@balikesir.edu.tr

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0002-9959-3306>
mskacalin@gmail.com

Dr. Oktay AHMED
Üsküp Kiril-Methodi University (Macedonia)
<https://orcid.org/0000-0001-5750-1541>
oktayahmed@gmail.com

Dr. Ömer ZÜLFE
Marmara University (Turkey)
<https://orcid.org/0000-0001-8932-9299>
omerzulfe@gmail.com

Dr. Vügar SULTANZADE
Eastern Mediterranean University (TRNC)
<https://orcid.org/0000-0003-3587-9281>
vugar.sultanzade@emu.edu.tr

Dr. Reza Hosseini BAGHANAM
TebriZ Azad İslam University (Iran)
<https://orcid.org/0000-0001-7021-8425>
rbaganam@gmail.com

Dr. Paolo E. BALBONI
Ca' Foscari University (Italy)
<https://orcid.org/0000-0002-7999-2924>
balboni@unive.it

HAKEMLER / REFEREES

- Dr. Abdulhamit AKIN, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ahmet KOÇAK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ayşe BOZKURT, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Elif DURAN OTO, Dicle Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Eshabil BOZKURT, Bağımsız Araştırmacı, Türkiye
- Dr. Fatih Ünal BOZDAĞ, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Fatma BAŞKAYA, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Fatma Feryal ÇUBUKÇU, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Fatma TEKİN, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Faysal Okan ATASOY, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ferhan AKGÜN ÜNSAL, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ferhat KAYACAN, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Funda CİVELEKOĞLU, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Gaye Belkız YETER ŞAHİN, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Gülcan ÇAKIR, Anadolu Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Gülin BALIKCIOĞLU AKKUŞ, Başkent Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Hakkı ÖZKAYA, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Halef NAS, Harran Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Hasan Sefa TURAN, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
- Dr. İlkin BAŞAR, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Kadir Vefa TEZEL, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Mehmet AYHAN, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Melike Sultan TURAN, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye

- Dr. Muhammet CAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Muharrem DAYANÇ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Murat AYTAŞ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Murat Yusuf ÖNEM, Uluslararası Balkan Üniversitesi, Makedonya
- Dr. Nazim IŞIK, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Neslihan ALBAY, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Neslihan PARLAK, Konya Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Nursan ILDIRI, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Okan Celal GÜNGÖR, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Osman ARICAN, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ömer YAĞMUR, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Özlem AYDIN ÖZTÜRK, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ramazan TOPDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Ruhan GÜÇLÜ, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Selda SANDALYECİ, Trakya Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Selin ŞENCAN, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Sema EYNEL, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Sevda AYVA, Iğdır Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Soner TOKTAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Yasemin KAPLAN ÇALIŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Yeliz ÇİÇEK, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Yeşim Sultan YAŞAR, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Yıldray ÇAVDAR, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Yunus Emre ÖZSARAY, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Zühre Canay GÜVEN, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Dr. Zülal AYAR, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye

DİZİNLER / INDEX

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.

Modern
Language
Association

MLA

BRILL

EBSCO

Scilit

idealonline

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

INDEX

COPERNICUS

I N T E R N A T I O N A L

Türk eğitim indeksi

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAşTIRMALARI MERKEZİ

ACARINDEX

SÖBIAD

Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağı Mahallesi, Mürver Çiçeğı Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağı Mahallesi, Mürver Çiçeğı Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

HAKEMLER / REFEREES.....	XIV
EDİTÖRDEN	XXI
EDITOR'S NOTE	XXII
01. Sözen, Z. S. (2025). The Subversion of The Concepts of “The Angel in The House” and “Mother-Woman” in <i>The Awakening</i>	1
“Evdeki Melek” ve “Anne-Kadın” Konseptlerinin <i>Uyanış</i> ’ta Yıkılması	2
02. Peker Dağlı, S. & Özcan, L. (2025). Yazınsal Çeviri Değerlendirmesinde Yorumbilgisi Temelli Bütünleşik bir Yöntem Önerisi.....	15
Towards an Integrated Hermeneutic Approach to Literary Translation Evaluation.....	16
03. Yanık, M. (2025). Ekofeminist Bir Okuma: 1950 Sonrası Türk Romanında Kadın Şifacılar	40
An Ecofeminist Reading: Female Healers in Republican Era Turkish Novels.....	41
04. Akın, A. (2025). Sembolden Alegoriye: Tevfik Fikret Şiirinde Tabiatın Modern Poetik Dönüşümü	63
From Symbol to Allegory: The Modern Poetic Transformation of Nature in Tevfik Fikret’s Poetry	64
05. Akbaş, A. & Yaşar, S. (2025). Demokrat Parti’nin 1950-1960 Yıllar Arasındaki Siyasal ve Kültürel Tavrı ve Etkileri	81
The Political and Cultural Attitude and Influence of the Democratic Party Between 1950 and 1960	82
06. Karaca, M. & Durmuş, T. (2025). Sinemada Posthümanizm ve Yapay Zekâ Temsilleri: Blade Runner 2049 Analizi.....	109
Representations of Posthumanism and Artificial Intelligence in Cinema: Analysis of Blade Runner 2049	110
07. Özdemir Doğan, H. (2025). Barış Bıçakçı’nın <i>Sinek Isırıklarının Müellifi</i> Adlı Romanında Zaman Kurgusu	131
The Temporal Structure in The Novel <i>Sinek Isırıklarının Müellifi</i> by Barış Bıçakçı.....	132
08. İnci, V. & Araz, M. A. K. (2025). Mollazâde Muhammed El-Kürdî’nin Hayatı, Eserleri ve Dileliği	151
The Life, Works, and Linguistic Thought of Mollazade Muhammad Al-Kurdi.....	152
09. Turan, M. S. (2025). <i>Mukaddimetü’l-Edeb</i> ’de Söz Yapımı: Birleştirme	174
Word Formation in <i>Mukaddimetü’l-Edeb</i> : Compounding.....	175
10. Grab, M. Ö. & Bafra, G. (2025). Empathy and Resilience in Action: Integrating Social-Emotional Learning in ESL Classrooms	183
Eylemde Empati ve Dayanıklılık: İkinci Dil olarak İngilizce Sınıflarında Sosyal-Duygusal Öğrenmeyi Entegre Etmek.....	184
11. Kırbaş, G. (2025). Karaim Türkçesinde İkilemeler	206
Reduplications in Karaim Language.....	207
12. Parlak, N. (2025). Bridging Cultures: The Impact of Susan Bassnett on Comparative Literature, Literary Translation, and Intercultural Communication	222
Kültürler Arası Köprü Kurmak: Susan Bassnett’in Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebiyat Çevirisi ve	

Kültürlerarası İletişim Üzerindeki Etkisi	223
13. Mansur, M. (2025). İbn Kuteybe ve Câhiz'in Nazar Rivâyetlerine Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi.....	240
An Evaluation of Ibn Qutayba and al-Jâhiz's Approaches to the Traditions on the Evil Eye	241
14. Tanrıverdi, E. & Bulut, F. (2025). Cihan Aktaş'ın Hikâyelerinde Kimlik İnşası: Çocuk(luk) ve Çocuk Eğitimi	262
Identity Construction in the Stories of Cihan Aktaş: Childhood and Child Education	263
15. Ömür, F. (2025). Die Beliebtesten Vor- und Familiennamen im Deutschen und im Türkischen	283
Almanca ve Türkçe'de En Popüler Adlar ve Soyadlar	284
The Most Popular First and Last Names in German and Turkish	285
16. Erdem Mete, D. (2025). Orientations of Conflict Resolution in <i>Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women</i>	310
<i>Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women</i> Adlı Eserde Çatışma Çözme Yönelimleri	311
17. Uzun, C. (2025). Türkçede Edat ve Bağlaçların Söz Dizimsel Ayrımı: Nicel Bir Ağaçbank Çalışması	323
The Syntactic Distinction Between Turkish Prepositions and Conjunctions: A Quantitative Treebank Study	324
18. Üstün Kaya, S. (2025). Türkçe Modern Kurguda Kadının Temsili: “Bechdel Test” Modeli	335
Representation of Women in Turkish Modern Fiction: “Bechdel Test” Model	336
19. Bekar, B. & Güngör, O. C. (2025). Berlin Eyalet Kütüphanesi'nde PPN722386702'de Kayıtlı Kitaptaki 17. Yüzyıla Ait Latin Harfli Türkçe Bir Şiir	357
A 17 th -Century Turkish Poem Written in Latin Script, Found in a Book Registered as PPN722386702 at the Berlin State Library	358
20. Yaşar, Y. S. (2025). “To Look Life in the Face, Always”: Ageism, Inner Time, and the Ethics of Ageing in <i>Mrs Dalloway</i>	370
“Hayatla Daima Yüz Yüze Gelmek”: <i>Mrs Dalloway</i> 'de Yaş Ayrımcılığı, İçsel Zaman ve Yaşlanmanın Etiği	371
21. Ünalı, İ. & Üstün, B. & Irgatoğlu, A. & Tanrikulu, L. & Demirci, E. (2025). Comparing Digital Flashcards and Contextual Instruction for L2 Vocabulary Retention	389
Yabancı Sözcüklerin Kalıcılığı Açısından Dijital Kelime Kartları ile Bağlamsal Öğretimin Karşılaştırılması	390
22. Marazer, H. (2025). Eski Türkçede İstem Nöbetleşmesi: Yaklaşma-Bulunma Durumu Örneği 413	
Valency Alternation in Old Turkish: An Example of the Dative-Locative	414
23. Şenel Özayten, İ. (2025). Sürdürülebilir Gıda Politikalarının Katılımcı Sanatla Temsili: Kars Boğatepe ve Hacıveli Köyleri Örneği	424
Representation of Sustainable Food Policies Through Participatory Art: The Example of Kars Boğatepe and Hacıveli Villages.....	425
Ç1. Cüneyt, M. & Kartal, M. A. (2025). İnanç Esasları Eğitiminin Davranış ve Ahlaka Tesiri (Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bir Araştırma)	439
The Effect of Doctrinal Basics Teaching on Behavior and Manners (A Research in Quranic Verses and Their Denotations)	440

T1. **Şafak Pınarbaşı, F.** (2025). TANITMA: Öztürk, T. (2024). *Dünün Bugünü*. İstanbul: Beyaz ...457

EDİTÖRDEN

Kıymetli okuyucu,

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nin **49. Sayısı** yazarlarımızın, hakemlerimizin, yayın kurulumuzun ve süreçte yer alan değerli araştırmacıların üstün gayretleriyle siz okurlarımızın istifadesine sunulmuştur.

Dergimiz sınır tanımaksızın dünya dilleri ve edebiyatları, folkloru, dil eğitimi, çeviri bilimi üzerine yazılmış her akademik makaleyi hakem sürecinde kabul gördükten sonra yayımlar.

Dergimizin bir sayısında bir yazarın ancak tek yazarlı bir makalesinin yayımlanabildiğini ve dergimize makale göndermek isteyen araştırmacıların üye olması gerektiğini de hatırlatmak isteriz. Üyelerimizin de eksik bilgilerini tamamlamalarını, mevcut bilgilerini güncellemelerini istirham ederiz.

RumeliDE 2025.49 (Aralık/December) sayısının yayımlanmasında emeği olan herkese, özellikle de yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederiz, dergide yer alan yazıların faydalı olmasını dileriz.

Başarı ve mutluluk dileklerimizle...

RumeliDE Yayın Editörleri

EDITOR'S NOTE

Dear readers,

The 49th issue of *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* is presented to you, our readers, with the outstanding efforts of our authors, referees, editorial board and valuable researchers involved in the process.

Our journal publishes all academic articles on world languages and literatures, folklore, language education, translation science without any borders after they are accepted in the referee process.

We would like to remind you that only one single-authored article by one author can be published in an issue of our journal and that researchers who want to submit articles to our journal must be a member. We kindly request our members to complete their missing information and update their existing information.

We would like to thank everyone who contributed to the publication of **RumeliDE 2025.49 (Aralık/December)**, especially our authors and referees, and we hope that the articles in the journal will be useful.

We wish you success and happiness.

***RumeliDE* General Editors**

01. The Subversion of The Concepts of “The Angel in The House” and “Mother-Woman” in *The Awakening*¹

Zehra Selin SÖZEN²

APA: Sözen, Z. S. (2025). The Subversion of The Concepts of “The Angel in The House” and “Mother-Woman” in *The Awakening*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 1-14. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17569274>

Abstract

Although “The Angel in the House” was first introduced as a concept through Coventry Patmore’s poem of the same name, the ideal image of the Victorian woman had already been widely accepted. Even before Patmore’s poem, numerous literary works, including poetry, novels, and artworks, had depicted women in this manner. The cyclical relationship among social discourse, norms, and literature—where each influences and reinforces the other—ensured the persistence of this pattern. As the concept suggests, these “angels” were confined to their own sphere, the domestic realm, further solidifying the conventional image of women during the Victorian era. The belief that a woman belonged solely to the domestic sphere became so ingrained that even female writers of the time internalized it. However, with the emergence of feminist movements, critics such as Virginia Woolf and Elaine Showalter critically examined and sought to dismantle this symbolic figure. Grounded in feminist criticism, this study investigates how the discourse surrounding The Angel in the House extends beyond literature, becoming a reflection of women’s struggle for social freedom and professional agency. The core of this concept—motherhood—was later explored through a different lens by American writer Kate Chopin in her 1899 novel *The Awakening*. In this work, Chopin engages with The Angel in the House through the idea of the “mother-woman,” a term she introduces to describe the conventional maternal figure. While Adèle Ratignolle embodies this ideal, the novel’s protagonist, Edna Pontellier, subverts it. Within the rigid Creole society and her marriage, Edna rejects the prioritization of her husband and maternal duties, instead embracing her sexuality, individuality, and personal freedom. Through a feminist critical lens, this study examines how Chopin, through the character of Edna in *The Awakening*, challenges the long-standing traditional female archetype in literature and constructs a new model of womanhood.

Keywords: The Angel in The House, Mother-Woman, *The Awakening*, Kate Chopin

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / Rate: %15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 06.03.2025-**Acceptance Date:** 18.05.2025-

Publication Date: 10.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17569274>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind [**Referee no:** 1733457048 & 1548507633]

² Öğretim Görevlisi, KTO Karatay Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu / Lect., KTO Karatay University, School of Foreign Languages (Konya, Türkiye) **eposta:** zehra.selin.sozen@karatay.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0004-0353-9180> **ROR ID:** <https://ror.org/054341q84> **ISNI:** 0000 0004 0471 9645

“Evdeki Melek” ve “Anne-Kadın” Konseptlerinin *Uyanış*’ta Yıkılması³**Öz**

Her ne kadar The Angel in the House (evdeki melek) kavramı ilk olarak Coventry Patmore’un aynı adlı şiiriyle ortaya atılmış olsa da, Viktorya döneminin ideal kadın imgesi bu tarihten önce dahi geniş ölçüde benimsenmişti. Patmore’un eserinden önce pek çok edebi metin —şiir, roman ve sanat yapıtı— kadını benzer biçimde tasvir etmişti. Toplumsal söylem, normlar ve edebiyat arasındaki döngüsel ilişki, bu temsil biçiminin kalıcılığını sağlamıştır. Kavramın da ima ettiği üzere, bu “melekler” kendi alanları olan ev içi dünyayla sınırlandırılmış; böylece Viktorya döneminde kadının geleneksel konumu daha da pekişmiştir. Kadının yalnızca ev içi alana ait olduğu düşüncesi o denli kökleşmiştir ki, dönemin kadın yazarları dahi bu anlayışı içselleştirmiştir. Ancak, feminist hareketlerin yükselişiyle birlikte Virginia Woolf ve Elaine Showalter gibi eleştirmenler bu simgesel figürü eleştirel biçimde sorgulamış ve yıkıma uğratmayı amaçlamışlardır. Feminist eleştiri kuramı temelinde şekillenen bu çalışma, The Angel in the House kavramı etrafında gelişen söylemin edebiyat sınırlarını aşarak kadınların toplumsal özgürlük ve mesleki öznellik mücadelesinin bir yansımasına dönüştüğünü irdelemektedir. Bu kavramın özü olan “annelik” teması, Amerikalı yazar Kate Chopin tarafından 1899 tarihli *Uyanış* romanında farklı bir perspektiften ele alınmıştır. Chopin, bu eserinde The Angel in the House’u, geleneksel anne figürünü tanımlamak için kullandığı “mother-woman” (anne-kadın) kavramı aracılığıyla yeniden yorumlar. Adèle Ratignolle bu ideali temsil ederken, romanın başkahramanı Edna Pontellier bu ideale karşı çıkar. Katı Kreol toplumu ve evlilik kurumunun baskısı altında Edna, kocasını ve annelik görevlerini önceliklendirmeyi reddederek cinselliğini, bireyselliğini ve kişisel özgürlüğünü benimser. Feminist bir bakış açısıyla, bu çalışma Chopin’in *Uyanış* adlı eserinde Edna karakteri üzerinden edebiyattaki geleneksel kadın arketipine nasıl meydan okuduğunu ve alternatif bir kadınlık modeli inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Evdeki Melek, Anne-Kadın, *Uyanış*, Kate Chopin

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Oran: %15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 06.03.2025-**Kabul Tarihi:** 18.05.2025-**Yayın Tarihi:** 10.11.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17569274>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlük [Hakem no: 1733457048 & 1548507633]

Framing Femininity: The Angel in the House and the Mother-Woman

Similar to many other clichés and concepts that gained prominence during the Victorian era, “The Angel in the House” emerged as a widely favored characterization among writers. As Sağıroğlu asserts, social discourses arise as reflections of societal structures and respond to prevailing needs. Furthermore, such discourses confer significant social power upon the privileged groups (2023, p.227). Consequently, The Angel in the House has functioned as a literary mirror that defines the social role of women during the era, while simultaneously contributing to the reinforcement of women’s societal position through a didactic narrative.

The Angel in the House emerged in nineteenth-century England as a poetic ideal defining womanhood and femininity. First articulated in 1854 by Coventry Patmore as a tribute to his wife, the poem celebrates her devotion, humility, and selflessness—qualities that came to epitomize the Victorian ideal woman. With the consolidation of rigid gender roles during the period, such virtues confined women to the domestic sphere, portraying them primarily as moral guardians and caretakers within the household.

However, the poem’s vision extends beyond a mere glorification of feminine virtue. In *The Angel in the House*, Patmore intertwines philosophy, poetic language, and structure to form a unified moral and spiritual vision. The work envisions a cosmic order in which marriage stands at the center of both human and divine harmony. Within this framework, everyday life is endowed with spiritual significance, suggesting that submission to moral and social convention—though seemingly restrictive—leads to true peace, joy, and freedom (Moore, 2015, p. 58).

Despite its apparent veneration of idealized femininity, the poem’s underlying concern lies in the construction of Victorian masculinity. It reinforces women’s subordination by positioning them as instruments of male moral and emotional fulfillment rather than as autonomous beings. As Carol Christ (1980) observes, *The Angel in the House* may not be an exceptional poem artistically, yet it remains culturally significant for the way it defines sexual ideals and exposes the masculine anxieties that underlie them (p. 147).

This masculine-centered framework of womanhood—where female virtue exists primarily to affirm male identity—became a dominant ideological pattern throughout the nineteenth century. The angelic wife embodies purity, devotion, and obedience, existing not for herself but as a moral complement to man. It is precisely this restrictive construction of femininity that later female authors sought to interrogate and subvert. Within this context, the concept of the angel in the house finds a clear parallel in the notion of the “mother-woman” introduced by Kate Chopin in *The Awakening* (1899), both reinforcing comparable social expectations. The angel is expected to remain detached from the corrupting influences of the external world, dedicating herself solely to her husband. Although regarded as an asexual being, her sacred duty throughout life is to bear children (Hoffman, 2007, p. 265).

Patmore’s social discourse, deeply embedded within the ideological framework of the Victorian period, finds a significant extension in Kate Chopin’s *The Awakening* through the articulation of the mother-woman concept. Early in the novel, Chopin delineates this image with remarkable precision: “They were women who idolized their children, worshiped their husbands, and esteemed it a holy privilege to efface themselves as individuals and grow wings as ministering angels” (Chopin, 1899, p. 10). The representation of this ideal is conveyed not through the protagonist, Edna Pontellier, but through her

foil, Adèle Ratignolle. Before Adèle’s introduction as the embodiment of the ideal, the narrator explicitly distinguishes Edna from such women. Adèle functions as the quintessential manifestation of the traditional matriarchal figure—an exemplar of domestic devotion and self-effacement. As Edna herself observes, Adèle evokes the image of the Virgin Mary, embodying a sanctified model of femininity. Through her reverent performance of maternal and marital duties, she becomes the living symbol of the patriarchal ideal that Edna ultimately rejects (Aldrich, 2023, p. 3). In this respect, Patmore’s construction aligns with Chopin’s portrayal of the mother-woman, both reflecting ideological frameworks that define femininity through self-sacrifice, moral virtue, and domestic submission.

A comprehensive understanding of Chopin’s engagement with this ideal requires an examination of its origins within Victorian social and literary discourse. The nineteenth century constituted the period in which the domestic sphere was most rigidly codified for women. Marriage was positioned as the ultimate aspiration for young women, and social conventions were structured to sustain this expectation (Maika, 2011, p. 85). The exaltation of marriage and the confinement of women to the domestic domain found profound resonance in contemporary literature. Coventry Patmore’s *The Angel in the House* not only shaped prevailing cultural perceptions of womanhood but was also reinforced by them, generating a cyclical relationship between social ideology and literary representation. Long before Patmore formally articulated this concept, however, the domestication of women had been a recurring motif in British literature. Jane Austen’s *Pride and Prejudice* (1813) encapsulates this cultural preoccupation with marriage in its oft-quoted opening line: “It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife” (Austen, 1813/2012, p. 3). Similarly, Charles Dickens’s *David Copperfield* (1850) presents Agnes Wickfield as a distinguished embodiment of the angelic ideal whose moral integrity, domestic virtue, and emotional constancy secure her role as the protagonist’s moral counterpart. As a male author, Dickens frequently constructs a binary framework of female representation, contrasting the virtuous domestic angel, exemplified by Agnes, with the fallen woman, represented by Nancy in *Oliver Twist*, whose tragic demise functions as a moral admonition.

This idealization of domestic virtue, however, reveals the inherent limitations of the so-called ‘woman’s sphere.’ As Stensell (1987) contends, while this ideology appeared to grant women a degree of moral influence within the home and charitable work, it effectively confined them to the private sphere, denying them access to the public and professional realms. Such confinement, she argues, did not foster genuine female empowerment but instead reinforced an illusion of moral ascendancy that diverted women’s attention from crucial social and political concerns such as economics and governance (p. 467). Consequently, the moral and domestic ideals celebrated in both Victorian society and literature functioned less as a means of female elevation and more as a mechanism of control, ensuring women’s subordination under the guise of virtue and devotion.

In her essay “Professions for Women,” derived from a speech in 1931, Virginia Woolf critically engages with the concept of the angel in the house. Having written extensively on the expansion of the female sphere, Woolf, in this work, attempts to metaphorically ‘kill’ these domestic angels, whose image had become deeply ingrained in cultural consciousness. In doing so, she acknowledges the women writers who preceded her, emphasizing the relative ease of following the path they had courageously paved. In this regard, Woolf also alludes to sisterhood, one of the key concepts of first-wave feminism. At the beginning of her speech, which was later transformed into an essay, Woolf informs her audience that she was inspired by Coventry Patmore’s poem. While writing a critique of this poem, she resolved to kill the angel in the house. She describes these women as follows: “She was intensely sympathetic. She was immensely charming. She was utterly unselfish. She excelled in the difficult arts of family life. She

sacrificed herself daily” (p. 3). For Woolf, these spectral angels, whispering to her as she wrote, urging her to depict women as softer, more passive, and utterly selfless, had to be eradicated. Dismantling a concept that had been entrenched in literary tradition for over a century was, for Woolf, an obligation—particularly as a woman writer. As she asserts: “But it was a real experience; it was an experience that was bound to befall all women writers at that time. Killing the angel in the house was part of the occupation of a woman writer.” (p. 4) Woolf, placing her trust in the female pen as an instrument of intellectual resistance, pays homage to the pioneering women writers before her. Many of them, through their literary works, crafted female characters that actively challenged the dominant societal discourses of male authorship, effecting a significant shift in the trajectory of literature. Furthermore, Woolf and her contemporaries defied this oppressive ideal not only through their writings but also through their very existence as intellectuals. These women possessed a keen intellect that they were not expected to exert in the realm of creativity, critique, or the arts—yet they did so, in direct opposition to the expectations imposed upon them.

Virginia Woolf’s idea of killing the angel in the house would later exert a profound influence on feminist scholar and American literary critic Elaine Showalter, who revisited the metaphor in her essay of the same title. Showalter contends that even Woolf—despite her reputation as a daring and experimental writer—remained constrained by the literary traditions imposed upon women until the death of her father. Only after achieving complete personal and financial independence did Woolf produce her most innovative and forward-thinking works. Inspired by Woolf’s determination to liberate female creativity, Showalter turns her critical gaze toward her own contemporaries, observing that many women writers still struggle to escape the inherited boundaries of patriarchal literature. She remarks that “other women writers manifest more ambivalence; the struggle to keep in touch with ‘taboo’ but significant psychic levels of feeling and energy, and simultaneously search for covert, risk-free ways to present these feelings” (Showalter, 1992, p. 211).

Nevertheless, Showalter distinguishes the pioneering women writers of earlier generations from such ambivalence, emphasizing the limitations that shaped their literary production. It would be unjust, she suggests, to expect women whose lives were confined to the domestic sphere to write about experiences they were never permitted to have. As she observes, “Women, it is argued, never go anywhere or do anything; they have less experience to write about than men. But with so little opportunity for experience...” (p. 213). Like Woolf, Showalter pays homage to those women who, despite ridicule, marginalization, and censorship, expanded the boundaries of literary expression. Among these figures stands Kate Chopin, whose *The Awakening* (1899) challenged the moral codes of her time so radically that it remained banned for nearly eighty years. In this novella, Chopin transforms Woolf’s angel in the house into the equally constraining image of the mother-woman, exposing how both ideals reduce women to their domestic and reproductive roles. Through the deconstruction of this figure, Chopin anticipates the emergence of the New Woman—an embodiment of self-awareness, sensuality, and intellectual freedom.

As soon as the author introduces the concept of mother-woman to the reader she emphasizes that Edna is not one of these women. Throughout the novel, Chopin explores why Edna neither is nor ever will be a mother-woman, ultimately deconstructing this image. While Chopin is the one who introduces this concept, she does not invent it; rather, she merely renames an identity imposed on women by the era’s societal expectations. The almost-identical social structures and norms of Victorian England and America highlight the traditionalism of Grand Isle and the Southern states, where the novel is set (Schaffer, 1986, p.44). This contradictory conservatism led to a culture of discretion regarding women’s

health issues, including conditions that significantly impacted, and even endangered, their lives, as well as complications during childbirth. As a result, the majority of women were left to address their physical or psychological ailments on their own, often relying on secretly obtained handbooks. Since pregnancy and the postpartum period were cycles not every woman could complete ‘successfully,’ only those who managed to do so and continued to fulfill this role properly were revered with a Madonna-like virtue. Starting in the mid-century, society strongly emphasized the value of having children by idealizing motherhood to an almost reverent degree. On the other side of the sanctification of pregnancy and motherhood lies the shame that accompanies the visible signs of pregnancy. This physical transformation inevitably exposed the fact that a woman had engaged in sexual intercourse, making pregnancy both a mark of success and a source of embarrassment (Wertz, 1989, p.79).

One of the most prominent concepts within the Victorian women’s sphere, motherhood, served as a crucial medium for women to assert themselves. Women who bore enough children and fulfilled their maternal duties could attain a certain degree of influence or, at the very least, derive a sense of self-worth through their roles as mothers. By the nineteenth century, motherhood and childbirth were no longer perceived merely as biological realities but rather as indispensable components of a woman’s spiritual and moral identity (Auerbach, 1978, as cited in Jeremiah, 2002, p. 10). Consequently, throughout the novel, Edna’s acts of defiance are consistently met with criticism centered on her role as a mother. Motherhood, deemed the core of a woman’s identity, was expected to be carried out to perfection. This expectation also becomes a major source of conflict between Edna and her husband, Léonce, who repeatedly weaponizes her maternal role against her whenever she resists societal norms. As a result, Edna gradually begins to perceive her own children as antagonistic forces in her life.

Since Edna functions as the anti-hero in contrast to the mother-woman ideal, this role is instead embodied by the character of Adèle Ratignolle. Adèle, who adopts the mother-woman identity as effortlessly as she puts on her daily attire, epitomizes the perfect nineteenth-century woman. So much so that even within the Creole society, she is regarded as the ideal woman, and in Edna’s own mind, she becomes the very representation of feminine virtue. Thus, whenever Edna refers to Adèle, she aligns her with the archetype of motherhood, calling her a “faultless Madonna” (p. 13), drawing a direct parallel between Adèle and the sacred figure of the Virgin Mary. Throughout the novel, Adèle Ratignolle undergoes no character development; instead, she remains steadfast in her singular identity as a mother, which is reinforced in the reader’s mind through the childbirth scene near the end of the story. However, it is not Adèle but the protagonist, Edna Pontellier, who steadily subverses the concepts of the mother-woman and thus, the angel in the house.

Subversing The Concept of Mother-Woman In *The Awakening*

Kate Chopin defied the clichés imposed by patriarchal society, challenging conventional narratives of womanhood and motherhood. As a single mother, she portrayed motherhood in a way that neither restricted individual autonomy nor required the abandonment of personal aspirations. While Edna’s pursuit of selfhood in *The Awakening* occasionally disrupts the expectations placed upon her by her children and loved ones, she ultimately emerges as a powerful voice for the women of her time and a symbol of liberation for future female writers. Chopin not only engaged with the existentialist philosophy of her era but also reinterpreted it through the lens of a married woman with children, offering a perspective rarely explored in contemporary literature. Moreover, she subverted the idealized notion of motherhood, directly challenging the entrenched belief that a woman’s sole purpose should be unwavering devotion to her children and husband. Chopin presents a woman’s epiphany as she awakens

from a mechanized existence, despite the looming threats of societal alienation, the loss of the material comforts provided by her husband, the separation from her children, and even the ultimate sacrifice of her own life. Edna articulates this defiant assertion of selfhood in the novel: “I would give up the unessential; I would give my money, I would give my life for my children, but I wouldn’t give myself.” (p. 60). The notion of individualism embedded in these lines predates many of the seminal feminist works of the 20th century, such as Virginia Woolf’s *A Room of One’s Own* and Simone de Beauvoir’s *The Second Sex*. *The Awakening* was far ahead of its time, and for this very reason, it was perceived as a potential threat to future generations and banned when it is first published.

One of the defining traits that sets Edna apart from the usual women in the novel—and ultimately isolates her from her community—is her perceived ‘defective’ motherhood, particularly her emotional detachment from her children. From the very beginning, her husband continuously questions her maternal instincts, portraying her not only as an inadequate mother but also as lacking in artistry, devotion, wifehood, and femininity. However, it is her perceived failure in motherhood that garners unanimous disapproval. Léonce Pontellier openly reproaches Edna for what he sees as her neglect of their children: “He reproached his wife with her inattention, her habitual neglect of the children. If it was not a mother’s place to look after children, whose on earth was it?” (p. 7). Ironically, as he ponders his wife’s supposed shortcomings when their son falls ill, he merely lights a cigar, believing his concern alone is sufficient to affirm his role as a father. Through this, Chopin satirizes the double standards surrounding motherhood and fatherhood—while Léonce is uncritically revered as the ideal husband, father, and household authority for no substantial reason, Edna is judged according to rigid, hypocritical expectations. The societal bias in favor of Léonce is further reinforced by the women around Edna: “And the ladies, selecting with dainty and discriminating fingers and a little greedily, all declared that Mr. Pontellier was the best husband in the world. Mrs. Pontellier was forced to admit that she knew of none better” (p. 9). In this passage, Chopin exposes the performative nature of patriarchal praise, which elevates men effortlessly while holding women to unattainable standards.

The double standards of a society that denies mothers the right to individual autonomy serve as a central concept that Chopin seeks to dismantle throughout the novel. A woman who has never been allowed to exist for herself can only engage with her children out of obligation rather than authentic emotional connection, resulting in inherently fragile maternal bonds. What distinguishes Chopin as one of the rare writers of her time is her refusal to cast this emotional detachment as the mother’s personal failing; instead, she presents it as an inevitable consequence of societal oppression. Chopin seeks to portray a woman whose journey toward self-sufficiency and self-awareness remains incomplete, ultimately rendering her unable to nurture another individual successfully. Simone de Beauvoir directly addresses this issue in her discussion of motherhood: “When a mother cannot achieve transcendence in other fields, she may well resort to dominating her child, trying to make the child into her double.” (De Beauvoir, 1949, p. 569). During this period, many so-called devoted mothers, having been denied the opportunity to cultivate a sense of self beyond their roles as wives and caregivers, raised children who were overly dependent and lacking in confidence (Stone, 2017, p.128). In contrast, Edna’s assertion of individuality and pursuit of self-reliance contribute to the development of her sons as independent and resilient individuals. “If one of the little Pontellier boys took a tumble whilst, at play, he was not apt to rush crying to his mother’s arms for comfort; he would more likely pick himself up, wipe the water out of his eyes, and the sand out of his mouth, and go on playing” (p. 9).

When the novel was first published, Edna’s indifference toward her children led to harsh criticism not only from men but also from women. Moreover, she was considered too unconventional and

unsympathetic for the women of her time. The dilemma lies in the fact that Edna is neither depicted as the angelic, nurturing mother figure by the author nor by herself. Edna represents the New Woman engaged in a journey of self-discovery, deliberately portrayed as a woman entitled to make mistakes in motherhood, companionship, and love, just as men are. While the imperfection of human nature is reflected in many literary characters, a woman’s failure as a mother or wife is often interpreted as a moral defect rather than an expression of her humanity. In addressing this controversial maternal image, Chopin refrains from portraying Edna with shame or moral reproach. Instead, she offers the reader an alternative perspective that prevents the protagonist from being reduced to an antagonist, allowing her complexity and individuality to emerge without judgment (Mikolchak, 2004, p. 39).

Edna’s perceived flaws in motherhood and femininity, which are consistently scrutinized by society throughout the novel, are also mirrored in her physical appearance. Having internalized the Creole community’s standards of womanhood, Edna unconsciously measures herself against these ideals, which find their fullest expression in Adèle Ratignolle. Adèle’s perfection in motherhood and domestic virtue is reflected in her external beauty; she thus becomes the living embodiment of Patmore’s symbolic “angel” within Chopin’s narrative. Described as an “angel” and a “fair lady” reminiscent of chivalric poetry, Adèle is portrayed as “the embodiment of every womanly grace and charm,” and “her beauty was all there, flaming and apparent” (Chopin, 1899, p. 10). In contrast, Edna’s physical features lack this idealized delicacy. Her appearance is described in more austere and traditionally masculine terms: “Her eyebrows were a shade darker than her hair. They were thick and almost horizontal, emphasizing the depth of her eyes. She was rather handsome than beautiful” (Chopin, 1899, p. 4). This characterization, however, does not suggest that Edna fails to embody womanhood simply because she lacks conventional femininity. Rather, it underscores the novel’s thematic opposition between two symbolic figures—Adèle as the representation of idealized, socially sanctioned femininity, and Edna as the figure who resists and redefines it. As Langland (1987) observes, Adèle may be regarded as a distinctively feminine construct, designed to re-create the ideal of womanhood and thereby reinforce the contrast with Edna’s refusal to conform to such norms (p. 382).

Edna, in contrast to Adèle, is a woman who consistently defies established norms and social discourses. Her sharp gaze and angular physique mirror the internal dissonance that defines her character—an image that Chopin renders with deliberate precision. As Schweitzer observes, within the framework of Victorian tradition, true womanhood was intrinsically tied to sexual passivity. A woman of Edna’s social standing was expected to embody the traits of a caregiver and derive fulfillment from her fertility and domestic responsibilities. Consequently, the construction of female identity during this period was largely determined by limited social interactions within the domestic sphere. Within such a framework, passion, sexuality, and freedom—concepts deemed improper for respectable women—were redirected toward expressions of care and affection for one’s husband and children. For Edna, however, this dynamic functions in reverse. Within the confines of marriage, she experiences only dissatisfaction and emotional desolation. As she embarks upon her journey of self-discovery, she redirects her passion and desire away from domesticity and toward the new people and experiences she encounters, expressing them with a fervor that defies convention (Schweitzer, 1990, p. 169). Edna’s awakening from the role of the ideal wife, and her pursuit of sensual fulfillment even within the sanctity of marriage, fundamentally destabilize the traditional matriarchal order and endow her with a distinct and autonomous identity (Mikolchak, 2004, p. 31).

In the novel, actions and dialogues are relatively limited; however, the reader gains deeper insight into the characters, particularly Edna, through their inner voices. It is not only her appearance and

unconventional way of living but also her ungarded thoughts that reveal her true nature, painting a more vivid portrait of her character. Edna’s nonconformity not only sets her apart but also subtly prepares both the Creole society and the reader for the novel’s controversial ending. While Adèle remains preoccupied with domestic patterns and knitting new winter clothes for her children, Edna’s detachment from traditional maternal concerns is evident: “Mrs. Pontellier’s mind was quite at rest concerning the present material needs of her children” (p. 11). Adèle’s portrayal as the epitome of feminine perfection is so glorified in the novel that many readers and critics might easily assume that, like Patmore’s *Angel in the House*, Chopin is offering praise for the mother-woman. However, it becomes evident that Adèle serves male archetypes and exists as a puppet in an illusory life.

As the embodiment of both the mother-woman and the angel in the house, Adèle Ratignolle exemplifies the woman molded to please and serve men. Her existence revolves around sustaining male approval, fulfilling her prescribed duties as a wife and mother, and upholding the moral expectations imposed by Creole society. These socially sanctioned roles define her identity and secure her admiration within a community where patriarchal structures regulate women’s choices and delimit their agency. Within this framework, men exercise economic and social authority that enables them to control women’s lives and assign their roles, leaving little room for autonomy or self-definition (De Palencia, 1947, p. 177). Adèle thus becomes the ideal female subject fashioned by patriarchal ideology—obedient, ornamental, and compliant. Her conformity extends beyond conduct to physical appearance; she embodies conventional standards of beauty and desirability shaped by male perception, serving as the visible manifestation of patriarchal fantasy rather than an autonomous self.

The dynamics underlying this representation parallel what Laura Mulvey later conceptualized as the male gaze in her 1975 essay *Visual Pleasure and Narrative Cinema*. Within this framework, the female body is positioned as an object of visual pleasure and passive desire within patriarchal systems of representation (Mulvey, 1975, pp. 6–8). Although formulated within film theory, this notion aptly illuminates Chopin’s literary portrayal of Adèle, whose identity is constructed through the perceptions and expectations of the men around her. She thus emerges not as a self-determining figure but as a reflection of male desire, an embodiment of idealized femininity sustained by patriarchal vision.

The concept of the male gaze is not confined solely to cinema and the visual arts; it also permeates literature, where similar patterns of representation can be traced. The portrayal of women as passive subjects to be observed by the active male gaze reinforces the structural hierarchy of representation, further perpetuating the ideological framework dictated by patriarchal systems (Mulvey, 1975, p. 13). Although Laura Mulvey’s critique primarily addresses the sexualization of the female body through a psychoanalytic Freudian perspective, her theoretical insights illuminate the mechanisms by which women in literature are similarly objectified. Within this context, Adèle Ratignolle—whose sexuality is never overtly depicted—becomes fetishized through her poetic beauty, unwavering devotion to her husband, and her idealized embodiment of maternal virtue. These traits construct her as the quintessential image of the angel in the house and the mother-woman, both of which glorify female self-effacement and moral purity as the highest feminine virtues.

However, Chopin’s narrative purposefully destabilizes these ideals through Edna Pontellier’s awakening. By juxtaposing Adèle’s passive conformity with Edna’s growing self-awareness and rejection of prescribed gender roles, Chopin exposes the oppressive nature of these archetypes. Edna’s refusal to define her worth through motherhood or wifely submission subverts the Victorian constructs of womanhood that demand emotional restraint and domestic servitude. In doing so, Chopin not only

dismantles the symbolic authority of the angel in the house and the mother-woman but also reclaims female desire, autonomy, and subjectivity as legitimate forms of existence beyond patriarchal definition.

Within this framework, Edna Pontellier may be read as an early literary embodiment of feminine self-awareness and resistance to patriarchal idealization. She represents what can be described as the female gaze—a perspective that stands in direct opposition to the traditional male gaze by rejecting women’s objectification and instead emphasizing their emotional complexity, agency, and subjectivity. The female gaze redirects attention toward women’s inner lives, allowing them to define their own narratives rather than exist as passive objects of male desire. Through her awakening—rooted in self-exploration, sexuality, and individuality—Edna subverts the domestic ideals personified by Adèle Ratignolle and anticipates a more autonomous conception of womanhood that transcends societal expectations.

Adèle, by contrast, functions as the moral and ideological counterpoint to Edna, embodying the patriarchal ideal of maternal devotion and moral propriety. Her position as the antithesis of female autonomy becomes especially evident when she pleads with Edna not to elope, invoking the image of her children as chains binding her to duty and self-sacrifice. In doing so, Adèle assumes the role of moral authority—acting as the voice of conscience both for Edna and for Robert Lebrun. Whether her intervention stems from genuine concern or from her internalized obligation to fulfill the role of a self-effacing mother, she remains deeply entrenched within the patriarchal system that venerates her conformity. Adèle is idealized by those around her—by husbands, wives, and her own family—as the perfect embodiment of womanly virtue, whereas Edna’s defiance exposes the restrictive nature of such ideals.

In this contrast between the two women, Chopin dramatizes the opposing models of motherhood that Mary Wollstonecraft articulated in *A Vindication of the Rights of Woman* (1792). Wollstonecraft asserts that “to be a good mother, a woman must have sense, and that independence of mind which few women possess who are taught to depend entirely on their husbands. Meek wives are, in general, foolish mothers...” (p. 335). Adèle embodies the meek, dependent wife whose virtue lies in submission, while Edna, through her awakening, seeks the intellectual and emotional independence that Wollstonecraft deems essential to genuine motherhood and selfhood.

Edna’s awakening and her subsequent acts of defiance unfold in a sequential manner. As Virginia Woolf later argues in *A Room of One’s Own* (1929), a woman must first have financial independence and then a space of her own. Although Woolf refers specifically to women engaged in fiction writing, Edna’s artistic devotion lies in painting. Despite receiving no support from those around her—especially from her husband—she clings to this passion as a means of resistance against the domestic confinement that increasingly suffocates her. She often locks herself in her room for hours, immersing herself in painting, ignoring external demands, only to be accused by Léonce of neglecting her children. As always, the Creolesociety and Léonce compare her to Adèle: “There’s Madame Ratignolle; because she keeps up her music, she doesn’t let everything else go to chaos. And she is more of a musician than you are a painter” (p. 73). Even in her artistic pursuits, Adèle conforms to societal expectations, whereas Edna is isolated as an outcast the moment she begins to act for herself. The issue at stake is not her motherhood but rather the realization that she is transgressing the boundaries imposed upon her—an unsettling prospect for Léonce, who senses the growing threat to his authority. Indeed, Edna’s passion for painting marks the beginning of the dissolution of the Pontellier household. As Mademoiselle Reisz asserts; “A true artist must possess a courageous soul” (p.81). For the first time, Edna embraces an identity beyond that of a wife and mother, fully committing herself to a pursuit that grants her personal fulfillment. When

this last refuge—her art—also faces compromise, she recognizes the necessity of fulfilling Woolf’s first condition: financial independence. Selling both the small inheritance from her family and her own paintings, she secures the second necessity—a space of her own—by purchasing the pigeon house. Here, she not only deepens her artistic engagement but also discovers a newfound sense of self, one that exists outside the roles imposed upon her. The pigeon house becomes not merely a sanctuary for her art but also a symbol of her sexual autonomy as a woman. Heilmann examines Edna’s progression as a journey marked by dissatisfaction and despair, which, in turn, foster a mental and sexual resistance. This resistance manifests in physical detachment, ultimately leading her to acquire the pigeon house, a space where she can assert control over her life and sexuality. Furthermore, Heilmann interprets Edna’s public announcement of her move to the pigeon house on her twenty-ninth birthday as both a celebration of her newfound autonomy and a manifesto of her anarchic spirit. Consequently, this act serves as a definitive rejection of the traditional wife archetype, affirming her transformation into a liberated woman (2008, p.95).

At this point, Edna begins to see Alcée Arobin, a notorious womanizer, and even engages in a physical relationship with him. Without any romantic expectations, she continues the affair solely for her own physical gratification. Having already defied the conventional mother-woman archetype, Edna shows no hesitation in moving into a separate home or engaging with other men, despite the inevitable scrutiny of society. She remains unbothered by public censure, even when her dear friend Adèle disapproves of her actions and ceases visiting her. As expected, however, the moment Edna secures the bare minimum requirements for her independence, she begins to think about her children, longing for them. This shift reveals that Edna does not fundamentally reject motherhood or her children; rather, her struggle is with the restrictive roles imposed upon her. On the contrary, Edna resists both societal expectations and the notion that seeks to reduce her to a mere doll’s house figure by idealizing the concept of the ‘exclusive mother,’ as Simone de Beauvoir suggests. She asserts that “The child ought not to be the limit of his mother’s horizon” (1949, p. 582). Accordingly, Edna’s perspective, along with that of many female characters shaped by feminist theory, underscores the idea that a mother’s personal fulfillment is just as essential to her children’s well-being as her presence itself. She rejects those who attempt to dictate how she should mother, sacrifice, and dedicate herself entirely to her children. In other words, as Edna broadens her perspective—replacing the withered remains of obligation with the fresh bloom of personal renewal—her attitude toward her children also softens and becomes more affectionate.

As we reach Edna’s death—often regarded as tragic—what stands out is her unwavering commitment to her beliefs and her refusal to compromise her sense of freedom. While some may perceive her suicide as a tragic and futile end, it ultimately signifies the fulfillment of her fundamental objective. As she had previously told Adèle, she remains steadfast in her declaration that she would sacrifice neither herself nor her autonomy for anyone: “I would give up the unessential; I would give my money, I would give my life for my children, but I wouldn’t give myself” (p. 60). Having tasted the forbidden fruit of freedom, Edna experiences a moment of realization during her final conversation with Robert. She recognizes that, like Léonce and her children, Robert, too, desires to possess her. In that instant, her vision of a liberated existence dissolves—returning to her family would mean surrendering once again to the chains she has worked so hard to break. Robert, unable to offer her an alternative, ultimately abandons her once more.

Moreover, in a rare moment of introspection and self-criticism, Edna acknowledges that life no longer holds any meaningful promise for her:

“There was no one thing in the world that she desired. There was no human being whom she wanted near except Robert; and she even realized that the day would come when he, too, and the thought of him would melt out of her existence, leaving her alone” (p. 148).

Her suicide is not an act of surrender. As she herself proclaimed, the one thing she could never relinquish was her own self—and she never wavers in this conviction. To continue living would mean betraying everything she has fought for, forfeiting the freedom she has earned. In contrast, her death allows her to reclaim an unburdened existence, stripped of all the constraints that society has imposed upon her. Rather than enduring a life filled with compromises and failures, she returns to the most untamed, primal version of herself. In her final moments, all that remains in her memory is the pure, untainted joy of running through the meadows as a child. In the end, she surrenders her body for the very freedom she has lived for.

Conclusion

This study has critically examined Kate Chopin’s *The Awakening* in relation to the Victorian-era concept of the angel in the house, specifically through its manifestation in the novel as the mother-woman figure and its subsequent subversion by the author. During the period in which the novel was written, the angel in the house ideal was frequently reinforced in literary works as a moral lesson for female readers, denying women a role in the outer sphere and compromising their individual identity. However, in *The Awakening*, Chopin challenges this ideal through the lens of motherhood, a central theme in contemporary discourse. Chopin presents this critique through the contrasting characters of Edna Pontellier, the protagonist, and Adèle Ratignolle, who represents the conventional mother-woman. The most striking aspect of Chopin’s portrayal, however, is that Edna—who explicitly rejects the mother-woman role—is not demonized. On the contrary, Chopin emphasizes the uniqueness of female experience by exploring themes of female sexuality, economic independence, and creative self-expression. Rather than positioning Edna as an antagonist within the conservative and traditional Creole society, Chopin presents her as an expressive individual who exists beyond the confines of motherhood. In reclaiming her freedom, Edna does not act passively but instead exhibits a highly reactive defiance—rejecting not only her husband’s physical and psychological dominance but also the restrictive and hypocritical norms of motherhood imposed upon her. Although her death may leave readers in a moral dilemma, when viewed through the lens of female emancipation and individuation, it becomes evident that her choice is not a contradiction of her character arc but rather a final assertion of her autonomy. Edna does not renounce her existence; she relinquishes her life without compromising her sense of self. Regardless of whether one interprets her ending as tragic or liberating, *The Awakening* ultimately presents Edna’s struggle as a solitary act of resistance against the mother-woman and angel in the house ideologies. Through this defiance, she attains her own sense of freedom, solidifying her role as a subversive figure in the literary canon.

References

- Aldrich, M. (2023). The Awakening’s Edna Pontellier, female companionship, and the sea. *Aletheia: The Alpha Chi Journal of Undergraduate Scholarship*, 8. <https://doi.org/10.21081/ax0369>
- Austen, J. (1813/2012). *Pride and prejudice* (V. Jones, Ed.). Penguin Classics.
- Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe*. Gallimard. (C. Borde & S. Malovany-Chevallier, Trans.). (2010). *The second sex*. Vintage.
- Chopin, K. (1899). *The Awakening*. Penguin English Library.
- Christ, C. (1980). Victorian masculinity and The Angel in the House. In M. Vicinus (Ed.), *A widening sphere: Changing roles of Victorian women* (pp. 146–160). Methuen.
- De Palencia, I. (1947). *Alexandra Kollontay: Ambassador from Russia*. New York: Longmans, Green and Co.
- Heillmann, A. (2008). The Awakening and New Woman fiction. In J. Beer (Ed.), *The Cambridge Companion to Kate Chopin* (pp. 87–104). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521883443.007>
- Hoffman, J. M. (2007). She loves with love that cannot tire: The image of the angel in the house across cultures and across time. *Pacific Coast Philology*, 42(2), 264–271. <https://doi.org/10.2307/25474421>
- Jeremiah, E. (2002). Troublesome Practices: Mothering, Literature and Ethics. *Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement*, 4(2). Retrieved from <https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/1855>
- Langland, E. (1987). Patriarchal ideology and marginal motherhood in Victorian novels by women. *Studies in the Novel*, 19(3), 381–394. <https://www.jstor.org/stable/29532516>
- Maika, C. (2011). Journey of the ‘angel in the house’: Victorian women, their society, and their movement towards equality. *The Mirror: Undergraduate Journal of Literature and Culture*, 1(1).
- Mikolchak, M. (2004). Kate Chopin’s “The Awakening” as part of the nineteenth-century American literary tradition. *Interdisciplinary Literary Studies*, 5(2), 29–49. <https://www.jstor.org/stable/41207027>
- Moore, N. (2015). The realism of The Angel in the House: Coventry Patmore’s poem reconsidered. *Victorian Literature and Culture*, 43(1), 41–61. <https://doi.org/10.1017/S1060150314000333>
- Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen*, 16(3), 6–18. <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>
- Sağiroğlu, Rana (2023). The demonized bodies in *The Scarlet Letter* and *The Human Stain*: A discursive analysis. In *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları IV*.
- Schaffer, S. D. (1986). *Victorian maternity and Edna Pontellier’s awakening* [Master’s thesis, College of William & Mary]. Dissertations, Theses, and Masters Projects. <https://dx.doi.org/10.21220/s2-mabn-x945>
- Schweitzer, I. (1990). Maternal discourse and the romance of self-possession in *Kate Chopin’s The Awakening*. *boundary 2*, 17(1), 158–186. <https://www.jstor.org/stable/303221>
- Showalter, E. (1992). Killing the angel in the house: The autonomy of women writers. *The Antioch Review*, 50(1/2), 207–220. <https://www.jstor.org/stable/4612511>
- Stansell, C. (1987). Review of *Revisiting the Angel in the House: Revisions of Victorian Womanhood*, by C. Smith-Rosenberg & M. Vicinus. *The New England Quarterly*, 60(3), 466–483. <https://www.jstor.org/stable/365026>
- Stone, A. (2017). Beauvoir and the ambiguities of motherhood. In L. Simons (Ed.), *A companion to*

Simone de Beauvoir (pp. 122–133). Wiley-Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9781118795996.ch10>

Wertz, R. W., & Wertz, D. C. (1989). *Lying-in: A history of childbirth in America* (Expanded ed.). Yale University Press. (Original work published 1977)

Wollstonecraft, M. (1792/1994). *A vindication of the rights of men, and a vindication of the rights of women: With an historical and moral view of the French Revolution*. Oxford University Press.

Woolf, V. (1931/2005). Professions for women. In M. A. Leaska (Ed.), *The Virginia Woolf reader* (pp. 303–307). Harvest Books.

Woolf, V. (1929/2019). *A room of one's own*. Karbon Publishing House.

02. Yazınsal Çeviri Değerlendirmesinde Yorumbilgisi Temelli Bütünleşik bir Yöntem Önerisi¹

Sanem PEKER DAĞLI² & Lale ÖZCAN³

APA: Peker Dağlı, S. & Özcan, L. (2025). Yazınsal Çeviri Değerlendirmesinde Yorumbilgisi Temelli Bütünleşik bir Yöntem Önerisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 15-39. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17568618>

Öz

Yazınsal çeviri değerlendirmesi, yalnızca erek metnin kaynak metinle kurduğu işlevsel ve anlamsal eşdeğerlik ilişkilerini değil, aynı zamanda metnin estetik bütünlüğünün, çokanlamlı yapısının ve söylemsel örüntülerinin erek dilde yeniden üretimini de odağına alan çok katmanlı bir yorumlama alanıdır. Alandaki güncel araştırmalar incelendiğinde, yazınsal çeviri değerlendirmesinin çoğunlukla nitel ve betimsel ölçütlere dayalı manuel analizlerle ya da sınırlı dilsel parametrelerle çalışan otomatik sistemler aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir. Mevcut otomatik, hibrit ve yapay zekâ destekli modellerin büyük ölçüde makine çevirisi çıktıların değerlendirilmesine veya teknik metinlerdeki anlam aktarımına odaklandığı; buna karşılık yazınsal metinlerin biçimsel ve anlamsal karmaşıklığını yeterince kapsayamadığı yönünde bir görüş birliği bulunmaktadır. Bu durum, yazınsal çevirilerin bağlamsal, kültürel ve poetik boyutlarını da dikkate alabilen, hem insan uzmanlığını hem de nicel veri analizi olanaklarını içeren yeni araç ve yaklaşımlara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu çalışma, çeviri değerlendirmesini yalnızca kalite denetimi olarak değil, aynı zamanda erek metindeki anlam üretim süreçlerini görünür kılan yorumlayıcı bir edim olarak ele almakta ve Antoine Berman'ın yorumbilgisel ve üretici çeviri eleştirisi yaklaşımını, leksikometri, retorik yapı kuramı, sistemik işlevsel dilbilim temelli yaklaşımlarla bütünleştirmektedir. Çalışma kapsamında yazınsal çeviri değerlendirme süreçlerini estetik ve kültürel bileşenleriyle birlikte ele alan, nitel ve nicel veri kaynaklarını harmanlayan, insan-makine etkileşimine dayalı bir model üretilmiş ve modelin üretilmesinde bütünleşik bir yöntem izlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yazınsal çeviri, yorumbilgisel yaklaşım, bütünleşik çeviri değerlendirme yöntemi, insan-makine etkileşimi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale “İnsan-Makine Etkileşimi Yörüngesinde Çeviri Eleştirisi: Multidisipliner Bir Yaklaşım” isimli doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 03.09.2025-**Kabul Tarihi:** 10.11.2025-**Yayın Tarihi:** 11.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17568618>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Modern Diller Bölümü/ Lect., Yıldız Technical University, School of Foreign Languages, Department of Modern Languages (İstanbul, Türkiye) **eposta:** speker@yildiz.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0003-2611> **ROR ID:** <https://ror.org/0547yzj13> **ISNI:** 0000 0001 2337 3561 **Crossref Funder ID** 501100006560

³ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransızca Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı / Assoc. Prof., Yıldız Technical University, Faculty of Science and Letters, Department of Western Languages and Literatures, French Translation and Interpretation Division (İstanbul, Türkiye) **eposta:** ozcanlale@hotmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7565-4565> **ROR ID:** <https://ror.org/0547yzj13> **ISNI:** 0000 0001 2337 3561 **Crossref Funder ID** 501100006560

Towards an Integrated Hermeneutic Approach to Literary Translation Evaluation⁴

Abstract

Literary translation assessment constitutes a multilayered interpretive endeavour that extends beyond examining functional and semantic equivalence between the source and target texts. It seeks to evaluate how effectively the aesthetic integrity, polysemous texture, and discursive architecture of the source text are reconstituted in the target language. A critical review of current research reveals that literary translations are predominantly evaluated through qualitative and descriptive methods employed by human experts or via automated tools operating on surface-level linguistic parameters. Existing automatic, hybrid, and AI-assisted models largely target quality assessment in machine translation or technical texts, and thus fall short of capturing the formal and semantic intricacies of literary discourse. This gap highlights the need for integrated models that combine human interpretive competence with computational approaches capable of addressing the contextual, cultural, and poetic dimensions of literature. This study reframes translation evaluation not merely as a quality assessment mechanism, but as a critical interpretive act that renders visible the processes of meaning-making in the target text. Anchored in Antoine Berman's hermeneutic and productive approach to translation criticism, the method incorporates lexicometric analysis, rhetorical structure theory, systemic functional linguistics, and approaches focusing on translation strategies and translator decisions as complementary analytical frameworks. Within the scope of this study, a comprehensive model has been devised which encompasses literary translation evaluation processes in conjunction with their aesthetic and cultural dimensions, synthesizes qualitative and quantitative data sources, and is founded upon human-machine interaction, employing an integrated methodological framework in its design.

Keywords: literary translation, hermeneutic approach, integrated translation evaluation, human-machine interaction

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article has been produced within the scope of the doctoral degree thesis titled "Translation Criticism on the Trajectory of Human-Machine Interaction: A Multidisciplinary Approach".

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %3

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 03.09.2025-**Acceptance Date:** 10.11.2025-**Publication Date:** 11.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17568618>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş: Yazınsal çeviri değerlendirmesinde teknolojik bir açılım ihtiyacı

Çeviri teknolojileri karşısında çeviri eyleycilerinin konumunun güçlendirilmesi ve bu eyleycilerin uzman kimliğine vurgu yapılması, çevirmenlik mesleğinin geleceğinin biçimlendirildiği günümüzün öncelikleri arasındadır. Çeviri teknolojileri ve insan faktörü arasında verimli bir etkileşim sağlanması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, son dönemde yapılan akademik çalışmaların bu etkileşimi incelemeye ya da daha etkin hale getirmeye yönelik olduğu gözlemlenmektedir.

Son yıllarda, özellikle yazınsal çeviri alanında insan çevirmenlerin rolü üzerine yapılan araştırmalar dikkat çekmektedir. Makine çevirisinin yazınsal metinlerdeki performansı üzerine yapılan araştırmalar, insan çevirmenin bu alandaki uzman konumunu kısa vadede yitirmeyeceğini göstermektedir. Yazınsal çeviri, doğası gereği, yalnızca dilsel doğrulukla değerlendirilemeyecek ölçüde çok katmanlı ve yoruma açık bir alandır. Bu nedenle, ister insan ister makine kaynaklı olsun, yazınsal çeviri değerlendirmesi alışlagelmiş çeviri kalitesi değerlendirme yöntem ve araçlarından çok daha karmaşık bir süreç gerektirir.

Makine çevirisinin değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılan BLEU, METEOR ve benzeri metrikler yazınsal metinlerin önemli bir eksenini oluşturan çokanlamlılık düzeyinde beklenen kaliteye ulaşamadıkları yönünde eleştiriler almaktadır (Van Egdom et al., 2023). Nitekim, yazınsal çeviri değerlendirmesinde metinleri hizalama yöntemiyle, karşılıklık (Lederer, 2002) esasına dayalı karşılaştırmalarla sınırlı kalınmaz; söylemsel yapıların, anlam ağlarının, metinsel ritmin ve yazarın üslubunun hesaba katıldığı, çeviri projesinin göz önünde bulundurulduğu, eşdeğerlilik (Lederer, 2002) esasına dayalı bir değerlendirme yapılması gerekir. Bu nedenle, daha rafine, çok boyutlu ve eleştirel çözümlemeler sunabilecek alternatif modellere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın araştırma sorusu bu ihtiyaçtan doğmuştur: “Güncel yapay zekâ teknolojileri, yazınsal çevirileri yalnızca çeviri kalitesi değerlendirme metrikleriyle değil; retorik, prozodik ve söylemsel katmanlarda da inceleyebilir mi?” Bu sorudan hareketle, farklı yöntemlerin sentezlenmesiyle, hem nitel hem de nicel çözümlemeleri kapsayan yeni nesil değerlendirme araçlarının geliştirilebileceği öne sürülebilir. Bu araçlar, çevirinin anlamı ne ölçüde, ne oranda aktardığını, nasıl işlediğini ve özgün metnin ne tür yapısal dönüşümlerden geçtiğini de ortaya koyabilir. Böyle bir yaklaşımla, yazınsal çeviri değerlendirmesinin insana özgü muhakeme ve sezgi yönü dışlanmadan, teknolojik olanaklarla desteklenmesi mümkün olabilir. Bu hedef doğrultusunda, çalışmamız kapsamında Antoine Berman’ın yorumbilgisel üretici çeviri eleştirisi yaklaşımıyla uyumlu, nicel ve nitel çözümleme katmanlarından oluşan bir yazınsal çeviri değerlendirme modeli önerilmektedir. Bu model, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim doktora programı kapsamında yürütmekte olduğumuz tez çalışmamız kapsamında bir büyük dil modeli üzerinde bir mimariye dönüştürülerek sınanacaktır.

Modelin sınaması, GPT altyapısıyla geliştirilen özelleştirilmiş bir yapay zekâ aracı üzerinde gerçekleştirilecek; bu araç, yorumlayıcı çözümleme ilkelerine uygun olarak yapılandırılmış çok katmanlı bir değerlendirme mimarisi üzerine konfigüre edilecektir. Değerlendirme süreci, modele gömülü sabit sorgular, kullanıcıdan gelen serbest girdiler ve sistem mesajları aracılığıyla yönlendirilecektir. Sabit sorgular, modelin her çalıştırmada belirli bir metodolojik bakış açısıyla hareket etmesini sağlayan, önceden tanımlanmış ve değişmeyen komutlardır. Serbest girdiler ise kullanıcının doğrudan yazdığı, esnek ve bağlama göre değişebilen veri ya da sorulardan oluşur ve modelin etkileşimli yanıt üretmesini mümkün kılar. Sistem mesajları, modelin hangi rolü üstleneceğini, hangi kuramsal çerçevede işlem

yapacağını ve hangi tür yanıtları önceliklendireceğini belirleyen arka plan komutlarıdır; bu sayede modelin çıktıları tutarlı, bağlama uygun ve metodolojik çerçeveye uyumlu hale getirilir. Ayrıca, çeviri analizinin her bir katmanında farklı görev tanımları üstlenen özel alt modüller oluşturularak görev ayrımı ve modülerlik sağlanacaktır.

Bu makalede, bir metnin çeviri eleştirisini yapma ya da geliştirilen model üzerinde yapılan uygulama örneklerini paylaşma amacı güdülmemiştir. Makale kapsamında, yazınsal çeviri değerlendirmesi alanında insan-makine etkileşimine odaklı olarak, çeviribilim kuramlarıyla desteklenen model ya da yöntem önerilerine duyulan ihtiyaca dikkat çekilmesi ve makaleye konu tez çalışmasında önerilen modelin dayandığı kuramsal çerçevenin tanıtılıp neden böyle bir mimari önerildiğine dair gerekçeler sunulması hedeflenmiştir. Uygulama aşamasına ilişkin detayların ve uygulama örneklerinin bu makalenin sınırlarını bir hayli aşacağı düşüncesinden hareketle, bu çalışmanın çerçevesi modelin teorik ve metodolojik yapısıyla sınırlandırılmıştır.

2. Araştırmanın önemi, amacı ve varsayımı

Mevcut çeviribilim literatürü incelendiğinde, yapay zekâ tabanlı modellerin yazınsal çeviri eleştirisi ya da değerlendirmesi özelinde kuramsal bir dayanak ile sistematik bir biçimde sınındığı ya da bu amaca yönelik olarak özelleştirilmiş bir yöntem öneren çalışmalara rastlanmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla, bu çalışmada hem uzman çeviri eyleycilerine hem de öğrenciler ve araştırmacılara rehberlik edebilecek, aynı zamanda teknolojik kolaylaştırıcılardan da faydalanabilecek çok katmanlı bir yazınsal çeviri değerlendirmesi modeli geliştirmek hedeflenmektedir.

Bu çalışmada önerilen modelin, çeviri metninin biçimsel ve yapısal bileşenlerini çözümleme kapasitesiyle hem nitel hem de nicel değerlendirmeyi bütünleştiren bir mimariye sahip olması hedeflenmiştir. Metinlerin leksikometri ve retorik yapı kuramı temelli çözümleme yöntemleriyle anlam ağları açısından haritalandırılması, sistemik işlevsel dilbilim temelli çözümleme yöntemleriyle işlevsel ve bağlamsal olarak konumlandırılması, çeviri sürecine odaklanan kuramlar ışığında ise çeviri stratejileri ve çevirmen kararları açısından çözümlemesi amaçlanmaktadır. Bu çözümlemelerden elde edilen verilerin anlatı katmanları ve işlevleri, figüratif ve tematik yerdeşlikler, ritmik ve retorik örüntüler ile anlam belirleyici metin bölgelerinin ortaya çıkmasını sağlayarak, çeviri ufku ve çeviri projesinin tespiti için Berman'ın önerdiği yorumbilgisel çeviri değerlendirmesi modeline katkı sağlaması beklenmektedir.

İnsan faktörünü dışlamadan, sezgisel ya da nitel değerlendirmeleri sayısal verilerle desteklemeye dayalı karma yöntem yaklaşımıyla geliştirilecek modelin, editöryal süreçlerde değerlendiricilere zaman kazandırması, daha detaylı ve nitelikli bir analize imkan sağlaması, mevcut değerlendirme metriklerine kıyasla yazınsal çeviri özelinde daha yönlendirici, daha kapsamlı ve içerikle daha bütünlüklü bir çözümleme sağlaması öngörülmektedir.

3. Literatür özeti

Makine çevirisi teknolojilerinin gelişimi, insan-makine etkileşimini çeviribilimde daha işlevsel kılmaya yönelik bir dönüşümü tetiklemiştir. Çeviri belleği sistemleri ve büyük dil modelleri, insan çevirmen üretimlerini öğrenme döngüsüne dâhil ederek kendini geliştiren hibrit sistemlerin önünü açmaktadır (O'Brien, 2012; Olohan, 2011). Bu süreçte çeviri eyleyenlerinin konumunun korunması ve uzmanlığın görünür kılınması, çeviribilimde etik ve mesleki sorumluluklar açısından giderek daha fazla önem

kazanmaktadır.

Çeviri teknolojilerini kullanan kişilerin, makine çevirilerini değerlendirmesi istenen kişilerin, profesyonel çevirmenlerin veya çeviri öğrencilerinin bu teknolojilerle ilgili algılarına odaklanan çalışmalar mevcuttur (Lagoudaki, 2006; LeBlanc, 2013; Marshman, 2014; Christensen & Schjoldager, 2016). Bu çalışmaların ortaya koyduğu bulgular olumlu ve olumsuz etkiler açısından şöyle özetlenebilir: teknolojiler verimliliği artırmaktadır ancak çevirmen özerkliği, karar yetisi ve yaratıcılığı üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ortak bulgu ise çeviri teknolojilerinin çevirmenlerin çalışma biçimlerini değiştirmiş olduğudur. Bu sistemlerin iş akışlarına entegrasyonu, firmaların benimsediği iş uygulamalarında da etkili olmaya başlamıştır. Çevirmenler, yeni teknolojilere karşı olmadıklarını, aksine, bu tür araçları memnuniyetle karşıladıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak bu araçların işleri ve çalışma ortamı, özellikle de işin niceliği ve kalitesi üzerindeki kontrollerini artırdığını düşünmekteydiler. Diğer taraftan, özellikle müşteriler ve işverenler ile ilişkiler ve ücretlendirme konusunda tereddütler devam etmektedir. Firmaların çeviri belleklerini verimlilik artırıcı bir araç olarak *zorunlu* kılması, çevirmenlerin karar verme yetkisini sınırlayabilmekte ve mesleki özerkliklerini azaltabilmektedir. Bilgisayar destekli çeviri daha fazla rekabete yol açmakta ve teslim tarihleri konusunda baskı oluşturabilmektedir. Ayrıca çevirmenlerin ücretlerinde ve statülerinde düşüşe yol açabilmektedir. Bu teknolojilerin kullanılmasının genel kalite düzeyinde bir düşüşe yol açtığına ve günümüzde çevirmenlerin vasıflı ve yaratıcı çevirmenlerden çok, makine tarafından üretilen metinleri düzelten kişiler gibi çalıştıklarına dair endişeler dile getirilmiştir (Christensen & Schjoldager, 2016).

Bu çalışmaların ortaya koyduğu üzere, çeviri teknolojilerinin, özellikle çeviri belleği araçlarının, çevirmenler tarafından benimsenmesi ve etkin bir şekilde kullanılması, çeviri sürecinin verimliliğini ve kalitesini artırmaktadır. Ancak, bu teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için çevirmenlerin bu araçları nasıl kullanacakları konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaları gerekmektedir. Bu noktada, çeviri eğitimi programlarının, çeviri teknolojileriyle ilgili ders ve uygulamaları müfredatlarına dahil etmeleri önem kazanmaktadır.

Çeviri müfredatı değişime açıktır ve çeviri piyasasının ihtiyaçlarından etkilenmektedir, bu da çeviri bölümlerinde ders programlarının yeniden tasarlanmasına yönelik çabalara yol açmaktadır (Çetiner, 2022). Makine öğrenmesi ve çeviri teknolojilerinin çevirmen eğitime etkisini mütercim tercümanlık öğrencileriyle yaptıkları çalışmalarla ortaya koyan, bilgisayar destekli çeviri araçlarının (CAT tools) ve çeviri teknolojilerinin beraberinde getirdiği makine çevirisi sonrası düzeltme (post-editing) ve teknik metin yazarlığı/makine çevirisi öncesi düzeltme (pre-editing), kontrollü dil kullanımı ve stil adaptasyonu gibi kavramların çeviribilim ve çevirmen eğitimindeki yansımalarına odaklanan çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır (Läubli vd., 2013; Şahin, 2015; Witczak, 2016; Çetiner, 2018, 2019, 2021; Çetiner & İşisağ, 2019; Öner Bulut, 2013, 2019, 2020; Öner Bulut & Öner, 2021; Öner Bulut & Alimen, 2023). Çalışmalarda büyük oranda çeviri teknolojilerinin çevirmen eğitimi üzerindeki olumlu etkilerine işaret edilmekte ve müfredatlara entegrasyonun gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan, yapay zekâ destekli/temelli çeviri araçlarının dil profesyonellerinin eğitiminde odak değişikliğine yol açtığı ve üniversitelerde eğitimin dil çevirisinden gittikçe uzaklaşmakta, odağın çeviri teknolojileri üzerine yetkinlik kazandırmaya kaymakta olduğunun da altı çizilmiştir (Wang, 2023).

Türkiye’de çeviri teknolojilerini konu alan lisansüstü tezler tarandığında özellikle son 2 sene içerisinde mütercim tercümanlık alanından araştırmacıların bu konuya daha fazla eğilmeye başladıkları görülmektedir. Bu artış, çeviri teknolojilerine olan ilginin ve bu teknolojilerin eğitim programlarına

entegrasyonunun arttığını göstermektedir. Ancak, bu teknolojilerin sadece kullanılabilirliği değil, aynı zamanda performanslarının değerlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, literatür taramasında karşımıza üçüncü bir çalışma alanı çıkmaktadır. Haber, akademik makale, tanıtım broşürü gibi farklı metin türleri üzerindeki makine çevirisi performansını değerlendirmeye ya da insan ile makine performansını karşılaştırarak makinenin çeviri performansını göstermeye odaklanan çalışmalara literatürde sıklıkla rastlanmaktadır.

Makine çevirisinin performansı ve insan çevirisiyle karşılaştırılması birçok çalışmada tartışılmıştır (Van Rensburg et al., 2012; Colina, 2008, 2009, 2017; Dewi, 2020). Bu araştırmalarda işlevsel ve bileşensel değerlendirme yaklaşımlarının, geleneksel yöntemlere kıyasla daha güvenilir sonuçlar sunduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmalarda genellikle profesyonel bir çevirmenin çevirisi referans olarak alınmış ve farklı makine çevirisi araçlarının etkinliği araştırılmıştır. Bundan 10-15 sene önce yapılan çalışmalar genel olarak makine çevirisinin profesyonel çeviriye eşdeğer olmadığını ancak yine de belirli bağlamlarda faydalı olabileceğini ortaya koymuştur. Günümüze yaklaştıkça çalışmalar çeşitlenmiş ve daha olumlu bulgular elde edilmesiyle birlikte makine çevirisi çıktılarına ve genel olarak çeviri teknolojilerine dair daha ılımlı bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştır. Örneğin, kalite değerlendirme metriklerini metin türüne ve beklentilere göre uyarlayarak deneyler yapan araştırmacılar özelleştirilmiş araçların daha iyi sonuçlar verdiğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalarda araçların etkinliği ya da güvenilirliği insan değerlendiriciler tarafından ölçülmüştür ve değerlendiriciler arası güvenilirliğin yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, çeviri sürecinin araştırma projesinin amaçlarına, hedef kitlesine ve kültürel bağlamına göre özelleştirildiği araştırmalarda, elde edilen sonuçların küresel toplulukların ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilebileceği ve kaynak kültür yanhılığının azaltılabileceği ortaya konmuştur.

Son olarak, nispeten az sayıda olmakla birlikte makine çevirisini yazınsal eserler üzerinde deneyen çalışmalar mevcuttur (Voigt & Jurafsky, 2012; Taivalkoski-Shilov, 2019; Aksoy Arıkan, 2021; Ayık Akça, 2022). Bu çalışmalarda elde edilen bulgular doğrultusunda varabileceğimiz sonuçları birkaç başlık altında özetlemek mümkündür. Öncelikle, nöral makine çevirisi (NMÇ) ile cümle tabanlı istatistiksel makine çevirisi karşılaştırıldığında NMÇ'nin daha kabul edilebilir ve insan çevirmen performansına daha yakın çeviriler ürettiği ortaya konmuştur. Aynı zamanda yapay zekâ destekli/temelli araçlarla yapılan çevirilerinin giderek daha fazla kabul gördüğünü ve yaygın olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Önemli bir başka bulgu, yazınsal metinlerle eğitilen modellerin daha iyi çıktılar ortaya koyduğu yönündedir. Örneğin, Yirmibeşoğlu vd. (2023), bir çevirmenin üslubunun makineler aracılığıyla yeniden üretilebilirliğini test etmiş; sonuçlar umut verici olsa da yüksek emek ve zaman maliyeti dikkat çekmiştir. Aksoy Arıkan ise yaptığı yazın çevirisi incelemesinde kural tabanlı makine çevirisinin diğer yöntemlere göre daha bilimsel olduğunu, yazın çevirisinde insan müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu, özellikle çevirmenin kültürel birikimi ve yorumunun sonucun niteliğini doğrudan belirlediğini ortaya koymuştur (Aksoy Arıkan, 2021).

Özellikle yakın ilişkili diller için yazın çevirisinde makine çevirisinin hiçbir yararının olmadığı algısı yavaş yavaş yıkılmakta ve bu teknolojilerin kayda değer bir potansiyel taşıdıkları kabul edilmeye başlanmış durumdadır. Yazınsal çeviri alanında Toral & Way (2015a, 2015b, 2018), Jones & Irvine (2013), Besacier & Schwartz (2015), Matusov (2019) ve Vanmassenhove et al. (2019), makine çevirisinin özellikle yakın dil çiftlerinde daha başarılı olabildiğini; ancak biçimsel derinlik, üslup, ritim ve yaratıcı üretim gerektiren durumlarda sınırlı kaldığını ortaya koymuşlardır. Jones ve Irvine (2013), makine çevirisi sistemlerinin sahneye çıktığı bir ortamda sadakat, akıcılık ve çevirmen görünürlüğünü yeniden tartışmamız gerektiğini ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar, yerelleştirme-yabancılaştırma gibi

kavramları işleyemeyen bu sistemlerin etnikmerkezci olmayan çevirileri garanti edemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Özgün metnin sözcük ve kavram çeşitliliğini karşılayamayan sistemler kültürel olarak yanlış, cinsiyetçi ya da ırkçı metinler üretme potansiyeli taşımaktadır.

Waltraud ve arkadaşları (2023), Google Translate ve DeepL araçlarının bir şairin şiirsellik amacı güderek türettiği kelimelere karşılık önermede insan çevirmenlerden daha cesur olduklarını ve kabul edilebilir birkaç öneri sunduklarını ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan, yazınsal çeviri bağlamında doğruluk, biçim ve kültürel bağlam ile duyguları iletme yeteneği nedeniyle hala insan çevirmenlerin çevirilerinin yapay zekâ çevirilerine tercih edildiğini söylemek mümkündür. Yazınsal üretimde özgünlük, şiirsellik ve yeni sözcük yaratımı gibi faktörlerin makine çevirisi araçları tarafından yeterince karşılanmadığı, Guerberof-Arenas & Toral (2022), Waltraud et al. (2023), Wang (2023) ve Omar & Gomaa (2020) gibi araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.

Bu çalışmalarda kalite değerlendirme metriklerinin uygulanabilmesi ve sınanabilmesi için genellikle bir profesyonel çevirmenin elinden çıkmış olan çeviri referans olarak alınmıştır. Dolayısıyla aslında bu değerlendirme metrikleri “doğru çeviri” olarak referans verilen metinle makine çevirisini hizalayarak karşılaştırmaya ve sonuçları skorlamaya dayalı bir çalışma sistemine sahiptir. Bir çoğunda uzunluk-kısalık, anlamsal benzerlik, doğruluk, akıcılık, yeterlilik, tutarlılık gibi ölçütler uygulandığı gözlemlenmiştir. Çeviri değerlendirmesini yapanın kim olduğu büyük önem arz etmektedir. Sıradan okur olarak adlandırabileceğimiz değerlendiriciler makine çevirisini kabul edilebilir ve büyük oranda okunabilir bulurken bir profesyonel çevirmen ya da dil uzmanı pek çok hatayı ve yetersizliği tespit edebilmektedir.

Van Egdom ve arkadaşları (2023) yazınsal bağlamda makine çeviri kalitesini değerlendiren metriklerin ve proje grubu tarafından üretilmiş olan bir yazınsallık algoritmasının güvenilirliğini araştırdıkları çalışmada insanlar tarafından yapılan çeviri değerlendirmesi ile otomatik metriklerle yapılmış değerlendirme arasında tutarsızlıklar tespit etmişler ve yazınsal çeviri değerlendirmesi için farklı modellerin geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bu araştırmanın ortaya koyduğu üzere, yazınsal çeviri değerlendirmesi mevcut otomatik araçlarla güvenilir bir şekilde yapılamamakta ve araçlar geliştirilse ya da iyileştirilse dahi referans alınacak bir insan çevirisine ihtiyaç duyulmaktadır. Halbuki iyi bilindiği üzere insan çevirmenin elinden çıkan bir çeviriyi nihai ve doğru çeviri, başka bir deyişle “altın standart” olarak kabul etmek çeviribilimsel bir yaklaşımda mümkün değildir. Zira bir metnin pek çok farklı çevirmen tarafından pek çok farklı çevirisi yapılabilir ve her bir çeviri kendi mantığı, amacı ve bağlamı içinde “doğru” ve “kabul edilebilir” olarak nitelendirilebilir. Berman’ın önerdiği yorumbilgisel çeviri eleştirisi yöntemini uyguladığımızda ‘iyi olarak kabul görmüş’ çeviri eserlerde, özgün metnin ağırlık merkezlerinin varış dilinde oluşturulmadığı ve eserin anlam evreninin çöktüğü yönünde tespitler yapılabilmektedir. Yöntemi uygulayarak yapılan değerlendirmelerde belirgin bir çeviri projesi ekseninde yapılmayan ilk ya da yeniden çevirilerin varış kültürünün beklentileri ya da yayıncılık sektörünün dinamikleriyle şekillenme potansiyeli taşıdığını da görebilmekteyiz (Yüncü Kurt & Özcan, 2024; Bilgan & Özcan, 2024).

Sonuç olarak, mevcut literatür çeviri teknolojilerinin mesleki uygulamalara etkisi, çevirmen eğitimi ve değerlendirme süreçleri açısından önemli katkılar sunmaktadır; ancak yazınsal çeviri değerlendirmesine özgü, hem teknolojik hem de eleştirel bileşenleri harmanlayan modellerin eksikliği hissedilmektedir. Bu çalışma, literatürde sık rastlanan çalışmalardan birkaç yönden ayrılmaktadır: (1) çalışma, yazınsal metinlerde makine çevirisi performansını değil insan çevirmen tarafından yapılmış olan yazınsal çevirileri değerlendirmek üzere bir mimari geliştirme hedefiyle yürütülmüştür; (2) çalışma

kapsamında bir çeviriyi, altın standart kabul edilen referans bir çeviriyle hizalayarak ve yüzeysel değerlendirme ölçütleri uygulayarak skorlama hedefiyle hareket edilmemiştir; (3) yazınsal metinlerin çok katmanlı doğasını ve yazınsal çeviri sürecine dahil olan farklı dinamikleri hesaba katarak nihai değerlendirmeyi yapacak olan uzmana çok kapsamlı bir rapor sunma hedefiyle referanssız çalışan bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Özetle, bu çalışma, çeviribilim ve dilbilim kuramlarından beslenen ve insan uzmanlığı ile yapay zekâ destekli sistemleri bütünleştiren yeni bir çeviri değerlendirme paradigması önererek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

4. Yöntem önerisinin dayandığı kuramsal çerçeve

Yazınsal metinler söz konusu olduğunda, çeviri çok katmanlı bir yapıya bürünür. Yazınsal çeviride metnin kurduğu anlam dünyasını kavramak çevirmenin öncelikli işidir. Ancak yazınsal metnin anlam dünyası hem açık hem örtük göstergeler içeren çok katmanlı bir yapıya sahip olduğundan kolayca çözümlenemez. Çevirmenin tüm bu katmanları eksiksiz kavraması oldukça güç bir iştir ve bir sistematik çözümleme gerektirir (Öztürk Kasar, 2021). Nasıl ki çeviri eyleyicisi kendi çeviri edimini böyle bir farkındalıkla yürütmeliyse, insan-makine etkileşimi yörüngesinde yazınsal çeviri değerlendirmesi yapmak üzere eğitilecek bir büyük dil modeli de yüzeyde görünenin ya da basit istatistiki hesaplamaların ötesine geçerek altta yatan anlam katmanlarını gün yüzüne çıkarabilmeli, böylelikle çözümlemeyi derinleştirebilmelidir.

Söylemsel örüntüler, metinsel ritim, çokanlamlılık, figüratif yoğunluk ve biçim gibi unsurların hedef metne ne ölçüde ve nasıl aktarıldığı, yazınsal çeviri değerlendirmesinin merkezinde yer alır. Bu doğrultuda, yazınsal çevirinin metinsel bütünlük, söylem ritmi ve anlam örüntüleri gibi ölçütler ile değerlendirilmesi gerektiği saptamasından hareketle, Berman'ın yorumbilgisel ve üretici çeviri eleştirisi yöntemi bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu yöntem, nicel veri sağlaması ve modelin otomatize edilmesini kolaylaştırması açısından leksikometri, retorik yapı kuramı, sistemik işlevsel dilbilim ve çeviri süreci kuramlarıyla desteklenmektedir. Bu çalışmada yazınsal eserlerin açık ve örtük, estetik ve söylemsel katmanlarını detaylı bir biçimde ortaya koymada otomasyonun imkânları kullanılırken, insan yargısının vazgeçilmezliğini takdir eden bir yaklaşım benimsenmektedir.

4.1. Antoine Berman'ın yorumbilgisel üretici çeviri eleştirisi yöntemi

Berman'a göre çeviri, kaynak metni erek dile aktarmaktan öte, o metnin ritmini, yapısal yoğunluğunu ve estetik bütünlüğünü koruyarak yeniden üretme sürecidir. Berman, "yabancı olanın korunması" ilkesine dayanarak çeviri sürecinde oluşabilecek "biçim bozucu eğilimleri" tanımlar. Bu eğilimler, çevirmenin etnikmerkezci müdahaleleriyle kaynak metnin söylemsel ve anlamsal yapısının bozulmasına neden olur. Berman'ın yaklaşımı, çevirinin etik boyutunu ve metinsel özgünlüğün korunmasını önceleyen ve yeniden çevrilere kapı aralayan bir eleştirel bakış açısı sunar.

4.1.1. Antoine Berman'ın çeviri anlayışı ve düşünsel dayanakları

Fransız çeviribilimci Antoine Berman, genellikle kaynak odaklı bir kuramcı olarak anılsa da, aslında genel çeviri kuramında bu tür ikiliklere karşı çıkar. Berman, çeviriyi çok daha derin, felsefi ve bilimsel bir düzlemde tartışmaya davet eder. Onun "çeviri arkeolojisi" yaklaşımı, çeviri bilgisinin tarihsel ve felsefi kökenlerini yeniden inşa etmeyi, böylece çevirinin doğası ile dil, kültür ve insan varoluşu arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamayı hedefler.

Berman'ın çeviri anlayışında, Alman Romantizmi döneminin dil ve şiir anlayışına duyduğu ilgi önemli

bir yer tutar. Alman Romantiklerinin çeviri faaliyetlerini yüceltmesinin nedenlerinden biri, dillerini dönüştürme ve geliştirme çabasıdır. Berman, onların bu yaklaşımında, Latincenin askeri bir dilden sivil bir dile dönüşmesinde çevirinin rolünü anlayan Antik Romalıların etkisini görür (Berman, 1992). Romantiklerin çeviri uğraşına yaklaşımları, Berman'ın çeviriyi yaratıcı ve açığa çıkarıcı bir eylem olarak görmesinde etkili olmuştur (Massardier-Kenney, 2010). Ona göre çeviri, bireysel dillerin yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmak ve diğer kültürlerle diyalog kurmak için bir araçtır.

Berman'ın çeviriye bakışı, Martin Heidegger'in "hakikati açığa çıkarma" (*a-letheia*) ve "dünyada olma" (*dasein*) felsefesiyle bağlantılıdır. Heidegger gibi Berman da, dil ve çevirinin insan varoluşunun anlaşılmasında kritik olduğuna inanır. Çeviri, özgün metnin "öteki yüzünü" görünür kılar ve ne basit bir okumanın ne de eleştirinin açığa çıkaramayacağı bir özü ortaya koyar (Berman, 1992).

Ayrıca, Hans-Georg Gadamer'in felsefesi de Berman'ı etkilemiştir. Gadamer'in her okumayı bir yorumlama olarak görmesi ve çeviriyi sadakatten ziyade meşakkatli bir anlama faaliyeti olarak kabul etmesi Berman'ın yaklaşımına yansımıştır (Massardier-Kenney, 2010, 267). Gadamer'in "ufukların kaynaşması" kavramı, Berman'ın çevirmenin çeviriyi "uzaklardaki han" olarak adlandırdığı bir yerde yapması gerektiği görüşünü etkilemiştir. Gadamer'e göre çeviri sadece anlam aktarımı değil, iki dil ve kültürün, kendi tabiriyle 'ufukların' kaynaşmasıdır (Pertierra, 2020). Berman bu kaynaşmayı, çevirinin yorumlayıcı doğasını ve çevirmenin anlam yaratmadaki rolünü anlamının bir yolu olarak görür. Bu doğrultuda geliştirdiği "yabancınnın sınaması" (*l'épreuve de l'étranger*) etik ilkesi, çevirinin kaynak metnin metinsel ve kültürel ötekiliğini hedef dilde koruması gerektiğini vurgular (Berman, 2009). Çevirideki yaratıcılık, çevirmenin kişisel poetikasıdan aşırı etkilenmeksizin, özgün metnin yabancılığını yeniden yaratmaya odaklanmalıdır.

Walter Benjamin'in "Çevirmenin Görevi" makalesi de Berman'ın çeviri anlayışını derinden etkilemiştir. Benjamin, çeviriyi mekanik bir süreçten ziyade, anlamın yorumlanması ve yeniden yaratılmasını içeren yaratıcı ve dönüştürücü bir eylem olarak görür (Bullock & Jennings, 2002). Benjamin'e göre mükemmel çeviri imkânsızdır çünkü diller doğaları gereği farklıdır; çeviri, özgün metnin özünü veya ruhunu yakalayarak diller arası uçurumu kapatma çabasıdır. Berman'ın sıkça anıldığı "birebir çeviri" kavramı, Benjamin'in tanımladığı anlamda çevirinin derin yapısal ve tinsel boyutlarına sadık kalma çabasını ifade eder. Bu, yüzeysel eşdeğerlikten ziyade, kaynak metnin ritmini, soluğunu, biçimini ve ontolojik dokusunu yeniden üretmeyi amaçlayan etik bir yönelimi ifade eder (Berman'dan aktaran Özcan, 2003). Berman, Benjamin'in dil metafiziğinden yola çıkarak çeviri ve dil arasındaki ilişkiyi inceler, geleneksel sadakat temelli yaklaşımlardan uzaklaşarak kaynak metni ve bağlamını anlamının önemini vurgular. Ayrıca, çevirmen öznelliğini çeviri sürecinin temel bir yönü olarak kabul eder.

4.1.2. Çevirinin ve çevirmenin ufku kavramları

Berman, "ufuk" kavramını, "bir çevirmenin hissetme, eyleme ve düşünme biçimini etkileyen dilsel, yazınsal, kültürel ve tarihsel faktörleri kapsayan bağlamsal çerçeve" olarak tanımlar (Berman, 2009). Çevirmenin çalışmasının belirli bir ufuk içinde konumlandırılması, çevirinin neden belirli bir şekilde yapıldığını anlamak ve projenin nasıl gerçekleştiğini belirlemek için hayati öneme sahiptir. Bu tanım, belirli bir zaman ve mekândaki okurların beklenti ufkunu da içerir ve çeviri eleştirisinin zamansal ve coğrafi boyutlarını vurgular. Ufuk kavramı, çeviri projesinin tarihsel ve coğrafi konumunu ve çevirmenin "çeviri dürtüsü" ile içselleştirilmiş normlar arasındaki uzlaşmayı ya da çatışmayı analiz etmeye de olanak tanır.

Berman'ın çeviri eleştirisi yöntemini "üretici" olarak adlandırmasının nedeni, yeniden çevrilere kapı aralayan ve yol gösteren niteliğidir. Ona göre, çeviriler dilin, yazının ve kültürün belirli bir durumuna karşılık geldiği için "yaşlanır" ve sonraki dönemler için işlevini yerine getiremeyebilir; dolayısıyla kültürel ufuklar değiştikçe yeniden çeviriler gerekli hale gelebilir. Berman'ın kavramsallaştırdığı "*kairos*", büyük bir çevirinin ortaya çıkması için "uygun an" ifade eden zamansal bir kategoridir (Berman, 2009). Bu an, kültürel ve tarihsel koşulların olgunlaştığı, iyi çeviriye karşı dirençlerin askıya alındığı ve güçlü bir "çeviri dürtüsüne" sahip bir çevirmenin başarılı bir eser üretmesine olanak tanıdığı bir zamandır.

4.1.3. Berman'ın yorumbilgisel üretici çeviri eleştirisi

Berman için çeviri eleştirisi, çevirinin temelini ve karakterini ortaya koyan, projesini tanımlayan, yaratıldığı ufuk hakkında bilgi veren ve çevirmenin tutumunu ortaya koyan titiz bir analizdir. Amacı sadece eleştirmek değil, yorumbilgisel bir bakış açısıyla yeniden çevrilere hizmet etmektir. Bu yaklaşım, metinlerin anlamını ve önemini kendi tarihsel, kültürel ve dilsel bağlamları içinde anlama esasına dayanır.

Berman'ın yaklaşımında, çeviri varış kültüründe bir yazınsal yapıt (*œuvre*) olarak ele alınır (Berman, 2009). Bu yaklaşım, çevirinin kendisine önem vermeyi, kaynak metni analiz etmeyi ve geleneksel 'aslına uygunluk' temelli yaklaşımlardan uzaklaşmayı içerir. Çevirinin üretici ve yaratıcı bir eylem olduğunu vurgulayarak, çevirmenleri kaynak metne sadık kalmanın ötesine geçmeye ve metinle anlamlı, dönüştürücü bir ilişki kurmaya teşvik eder. Berman'ın Roma mitolojisindeki bolluk tanrıçası *Copia*'dan esinlenerek geliştirdiği "*copia*" kavramı, başarılı bir çevirinin hedef dilde yaratması gereken zenginliği, dolgunluğu ve bereketi ifade eder (Berman, 2009). Bu, çevirmenin özgün metnin kültürel ve metinsel "ötekiliğini" hedef dilde etik bir biçimde yeniden yaratma çabasının sonucudur.

Berman'ın çeviri eleştirisi yönteminin belli aşamaları vardır. Başta, çevirinin özerk bir metin olarak okunması gelir. Eleştirmen, çeviriyi bağımsız bir eser olarak defalarca okur ve sorunlu metin bölümlerini tespit eder. Daha sonra Berman'ın "*zone textuelle*" olarak tanımladığı anlam belirleyici metin bölgelerinin analizi yapılır. Kaynak metindeki "tekilliğin yoğunlaştığı", "yapısal ve şiirsel yoğunluk" taşıyan pasajlar (Berman, 2009) olarak tanımlayabileceğimiz bu ağırlık merkezleri incelenir. Çevirmenin bu bölgeleri nasıl ele aldığı ve bunların hedef metinde ne ölçüde korunduğu analiz edilir; büyük ölçüde korunmadıysa eserin anlamsal yapısının çökeceği savunulur. Bu noktada ufuk kavramı devreye girer. Özgün yapıtın ve yazarın yanı sıra çevirinin ve çevirmenin ufku tanımlanır. Eserin yazıldığı ve çevrildiği tarihsel dönemlerin politika ve poetikası betimlenir. Çevirmenin tutumunu ve projesini anlamak için ikincil materyallerden faydalanılarak derinlemesine araştırma yapılır. Tüm bunlar eleştirmeni çift yönlü karşılaştırma aşamasına hazırlar. Eleştirmen, özgün metin ile çeviri arasında nitel ve bağlamsal uyum odaklı bir karşılaştırma yapar. Çevirinin hedef kültürdeki alımlanmasına da bakılır. Çeviri üzerine yazılmış eleştiri yazıları, akademik incelemeler ve okur yorumları incelenir. Son olarak, üretici eleştiri yapılır. Eleştirmenin sadece mevcut çeviriyi değerlendirmekle kalmayıp, gelecekteki yeniden çevrilere yönelik yönlendirici ve gerekçelendirilmiş öneriler sunması esastır.

4.1.4. Berman'ın biçim bozucu eğilimler sistematığı

Antoine Berman, kültürel direncin çeviride bilinçsizce ortaya çıkardığı bir takım sistematik biçim bozucu eğilimler tanımlamıştır (Berman, 1985, 65-82; Berman, 2000, 288-296; Karadağ, 2016, 98).

Berman'a göre bu eğilimler, çevirinin "saf amacını" engeller ve etnikmerkezci bir tavırla hedef metinde yabancı olanın silinmesine yol açar. Berman çevirmenin bu eğilimlere karşı bilinçli bir direnç geliştirmesi gerektiğini savunur, zira bu direnç, çevirinin sadece içerik değil, biçimsel ve kültürel düzeyde de kaynak metne sadık kalarak hedef dilde kendi yabancılığıyla var olmasını mümkün kılar.

Biçim bozucu eğilimler aşağıda listelenenleri içerebilmekle birlikte bunlarla kısıtlı olmak zorunda değildir. Çeviri değerlendirmesi yapılırken farklı eğilimler de saptanıp tanımlanabilir ya da çeviride belli eğilimlere sistematik olarak rastlanması sonucu kümülatif bir etkiyle metnin anlam evreninin çöktüğü ya da tektürleştirme yapıldığı kanaatine varılabilir.

- **Rasyonelleştirme:** Kaynak metindeki özgün ritim ya da kasıtlı yapısal dağınıklığın göz ardı edilerek, metnin hedef dilin yerleşik mantıksal örüntülerine ve dilsel normlarına göre biçimlendirilmesi.
- **Açınsama:** Kaynak metinde örtük bırakılan anlamları açıkça ifade etme, metnin belirsizliğini giderme.
- **Uzatma:** Çevirmenin stilistik tercihleri veya vurgu isteğiyle gereksiz kelimeler veya ifadeler ekleyerek metnin hacmini artırma.
- **Yüceltme:** Kaynak metindeki rahatsız edici, argo veya kaba öğelerin hedef metinde daha yumuşatılmış, zarif ifadelerle değiştirilmesi.
- **Nitel yoksullaştırma:** Kaynak metnin zengin kelime dağarcığını, daha genel veya sıradan terimlerle değiştirme.
- **Nicel yoksullaştırma:** Kaynak metnin hacmini, anlam bütünlüğüne zarar verecek şekilde atlamalar veya kısaltmalar yoluyla daraltma.
- **Ritimlerin bozulması:** Özellikle şiirde veya stilize düzyazıda, kaynak metnin içsel ritmini, prozodisini veya müzikalitesini göz ardı etme.
- **Altta yatan anlam ağlarının bozulması:** Kaynak metnin derin yapısını oluşturan metaforik, semantik ve kültürel çağrışım zincirlerini koruyamama.
- **Metnin dizgesinin bozulması:** Kaynak metnin içsel tutarlılığını, tekrar kalıplarını, sözdizimsel paralelliklerini veya yapısal motiflerini hedef metinde bozma.
- **Deyimlerin bozulması:** Kültüre özgü atasözü, deyim ve kalıplaşmış ifadelerin hedef dildeki yaklaşık eşdeğerlerle değiştirilmesi. Berman, bu tür öğelerin özgün halleriyle korunmasını ve gerekirse dipnotlarla açıklanmasını önerir.
- **Yerel ağların bozulması veya egzotikleştirilmesi:** Yerel dil öğelerini tamamen silme veya hedef okuyucu için yapay olarak "egzotik" hale getirme.
- **Dilsel özelliklerin/çeşitliliğin silinmesi:** Kaynak metnin çoklu dilsel katmanlarını (lehçeler, jargonlar, farklı söylem düzeyleri, yabancı kelimeler, metinlerarası göndermeler) hedef metinde iletmekte başarısız olma.

- **Tektürleştirme:** Çevirmenin özgün metindeki biçimsel ve anlamsal çeşitliliği düzleştirerek metni daha tek sesli ve homojen bir yapıya indirgeme eğilimidir. Bu süreçte metnin farklı ton, söylem ve tür katmanları bastırılır, özgün metindeki heterojen yapı silikleşir. Berman'a göre tektürleştirme, diğer biçim bozucu eğilimleri de içine alan ve çevirmenin düzen kurma arzusundan beslenen temel bozunum biçimidir.

Bundan sonraki başlıklarda Berman'ın yönteminin gerekliliklerini insan-makine etkileşiminden faydalanarak yerine getirmemizi, yani yöntemi önce nicel ve nitel katmanları bulunan modüler bir yazınsal çeviri değerlendirmesi modeline ve daha sonra ChatGPT üzerinde özelleştirilmiş bir mimariye dönüştürmemizi sağlayacak kuram ve yöntemler tanıtılacaktır. Bahsi geçen tüm yöntem ve yaklaşımlar mimarinin çatısını oluşturan yorumbilgisel çeviri eleştirisi kuramını ayakta tutan sütunlardır, dolayısıyla birbirlerini destekleyen temel bileşenlerdir.

4.2. Leksikometri

Leksikometri, metinlerin içindeki sözcüklerin istatistiki analizi veya "dil olaylarını sayısal olarak saptama ve yorumlama" (Bozdemir, 2008) olarak tanımlanabilir. Kökenleri 1970'lere uzanan bu yöntem, ağırlıklı olarak siyasi iletişim metinlerinin analizi için kullanılmıştır. Nicholas V. Findler ve Heino Viil tarafından 1970'lerin başında sözlükbilimin matematiksel ve istatistiki yönleriyle ilgilenen bir kolu olarak tanımlanmıştır.

Findler ve Viil'in çalışmasının önemli bir yanı, "kapsama" (*coverage*) kavramına odaklanmalarıdır (Findler & Viil, 1974). Bu kavram, bir dil ögesinin ifade edebileceği şeylerin sayısını veya yerini alabileceği diğer öğelerin sayısını belirtir. Leksikometri, başlangıçta sözlükbilim ve dil öğretimindeki ekonomi ihtiyacından doğmuş olup, bu kavramların tanıtılmasıyla, sadece sözcük sıklığına bakmak yerine eşdizimlilik temelli sıklık araştırmalarına ve ilişkili sözbirimleri gruplamaya olanak sağlamıştır.

Günümüzde leksikometri, politik metinlerin alt metinlerini, söylemsel örüntülerini ve ideolojik yapılarını açığa çıkarmak için etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, iktisattan ulaştırmaya, iklimden sağlığa kadar pek çok farklı alanda kullanılmakta olup, istatistiksel analiz ve bilgisayar biliminin olanaklarını nicel yöntemlerin hassasiyetiyle birleştiren bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Rodríguez vd., 2024).

Leksikometrik yöntem, metin içindeki başat düşünce ile ilişkilendirilebilen anlamsal ağlar olarak tanımlanabilecek çekirdek bölümleri tanımlamayı mümkün kılar (Baccala & de la Cruz, 2000, Rodríguez vd., 2024 içinde). Sözcüklerin ve söz gruplarının sıklığına, eşdizimliliklerine ve anlamsal ilişkilerine dayanarak anlam ağlarının tespit edilmesinde işlevseldir.

4.3. Retorik yapı kuramı ve açılama

Retorik Yapı Kuramı (Rhetorical Structure Theory-RST), bir metnin bölümleri arasındaki ilişkileri tanımlayan bir metin düzenleme kuramıdır. İlk olarak William Mann ve Sandra Thompson tarafından 1987'de tanıtılmıştır (Mann & Thompson, 1987). Bu yöntem, hiyerarşik ve eklemeli bir yapı üzerinden metin içi ilişkileri (sebeup-sonuç, karşıtlık, çözümsellik vb.) tespit etmeyi sağlar. Bu kuram ışığında yapılan metin çözümlemelerinin temelindeki yöntem olan açılama (annotation), metinlerdeki veriyi dilbilimsel olarak çözümleyip açık hale getirmeyi ifade eder. Sesteşlik gibi belirsizlikleri ortadan kaldırarak kelimelerin türüne veya eklerine göre özelleştirilmiş etiketlemeler yapmayı mümkün kılar. Metin üstveri bilgisi açılama (yazar, kategori vb.), ortografik açılama (yazılı/sözlü veriyi anlaşılır

formatı dönüştürme) ve dilbilimsel açıklama (sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim düzeyinde çözümleme) gibi farklı türleri mevcuttur (McEnery vd., 2006).

Retorik yapı kuramına göre her metin, genellikle metindeki cümle ya da cümleciklere karşılık gelen Temel Söylem Birimlerinden (Elementary Discourse Units - EDU) oluşur ve metnin retorik yapısı, bu birimler arasındaki ilişkilerin etiketlenmesiyle, yani *açıklamayla* açığa çıkarılabilir. Kuramcılar yaptıkları açıklama çalışmaları sonucunda metinlerin birim çiftlerine ayrılarak incelenebileceğini fark etmişler ve bu çiftler arasında çoğunlukla asimetrik olan çeşitli düzenli ilişkiler saptamışlardır. İlişkilerdeki asimetrikleri iki “sütuna” ayırdıklarında, her sütunun kendi elemanları arasında tespit ettikleri ortak özellikleri *çekirdek* ve *uydu* kavramları ile ifade etmeye başlamışlardır (Mann & Thompson, 1987). Tanımlanan ilişki türleri ile bağlanan iki birim metinde eşit öneme sahipse çok çekirdekli ilişki söz konusudur. Bir birim daha az belirginse ve diğer birime yönlendiriliyorsa çekirdek-uydu ilişkisi tanımlanır⁵. Metinlerdeki uydu bölümler çekirdek bölümlerden bağımsız olarak bir şey ifade etmezken yalnızca çekirdek bölümler okunduğunda bile metin anlaşılabilir. Uydu, çekirdeğe göre daha kolay ikame edilebilir. Bir uydu birim farklı bir uydu birimle değiştirildiğinde metnin işlevi büyük ölçüde korunurken, çekirdek birimdeki bir değişim metnin genel yapısında köklü bir değişikliğe yol açar.

Retorik yapı kuramı temelli çözümleme, metnin ne söylediği, neden söylediği ve hangi bölümlerin daha önemli olduğu hakkında bilgi sağlar. Metnin ana noktalarına hızlı erişim veya çekirdeği ön plana çıkarma gibi olanaklar sunar. Retorik yapı kuramı temelli metin çözümlemesi, bağlantı tanımları vasıtasıyla hiyerarşik ve eklemeli bir yapı üzerinden metin içi ilişkilerin tespiti açısından işlevseldir.

Leksikometri ve retorik yapı kuramının bize sağladığı nicel veri ve grafik yapının anlam kazanabilmesi için çıkış ve varış metinlerini işlevsel ve bağlamsal olarak konumlandırmamız gerekir, aksi halde bu yöntemlerden elde ettiğimiz veri düz istatistiki bilgi olmanın ötesine pek geçemez. Tam da bu noktada sistemik işlevsel dilbilim ve ondan beslenen çeviri değerlendirmesi yaklaşımları devreye girer.

4.4. Sistemik işlevsel dilbilim

Sistemik İşlevsel Dilbilim (SİD), dilin belirli bağlamlar içindeki işlevi ve anlamı arasındaki bağlantıyı vurgulayan kapsamlı bir dil kuramıdır. SİD’in temel ayırt edici özelliği, dilsel veriyi sistem düzeyinde ele almasıdır. SİD, dili yapılandırılmış bir seçimler sistemi olarak görür ve bu sistemin farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda nasıl işlediğini açıklamaya çalışır (Halliday & Hasan, 1985; Martin, 1992; Matthiessen, 2014a; Eggins, 1996). Söz konusu sistem, metin düzleminde anlambilimsel boyutlar, tümce düzleminde ise dilbilgisel yapılar üzerinden kuramsallaştırılır (Bkz. Şekil 1).

⁵ Daha kapsamlı bilgi için bkz. <https://gucorpling.org/erst/>

Şekil 1. Dilin çok katmanlı yapısı ve toplumsal bağlamla olan diyalektik ilişkisi. Katmanlar, metinlerin nasıl yapılandığını ve anlamın nasıl inşa edildiğini gösterir.

SİD'deki üst işlevler (*metafunctions*), dilin temel organizasyonel ilkeleridir ve insan deneyimini inşa etme, sosyal ilişkiler kurma ve anlamı tutarlı bir metne dönüştürme gibi temel işlevlerini yansıtır. Bu üst işlevler birbirinden bağımsız değildir, eşzamanlı olarak işlev görürler ve her dilsel seçim bu üç işlevden de anlam inşa eder. Söylem-anlambilim düzeyinde üç üst işlev öne çıkar. Düşünsel üst işlev (*ideational metafunction*), deneyimi inşa eder; kişilerarası üst işlev (*interpersonal metafunction*), sosyal ilişkileri kurar ve metinsel üst işlev (*textual metafunction*), tutarlı bir metin oluşturur.

Bu üst işlevler aynı zamanda metinlerin bağlama göre nasıl farklılaştığını açıklayan durumsal bağlam (*context of situation*) parametreleriyle ilişkilidir. Söylem alanı (*field*), konu, içerik ve toplumsal boyutla ilgilidir. Söylem biçimi (*tenor*), katılımcıların (gönderici ve alıcı; yazar-okur ya da metin içi karakterleri kapsayabilir) sosyal rollerini ve ilişkilerini, güç dengesi, sosyal mesafe ve duygusallık derecesi gibi faktörleri ele alır. Söylem kipi (*mode*), söylemin hangi iletişim türü üzerinden kurulduğunu ve bu söylemin ne işe yaradığını gösterir. Metnin simgesel yapısı ve bağlam içindeki rolü kiplik kapsamında değerlendirilir; bu nedenle ikna etme, düşünmeye sevk etme gibi etkiler de bu düzeyde ortaya çıkar.

Bu üç parametre, dil bilgisinin oluşumunu sağlayan üç temel üst işlevle birlikte işler. Düşünsel işlev söylem alanı ile, kişilerarası işlev söylem biçimi ile ve metinsel işlev söylem kipi ile bağlantılıdır. Bu üç unsur birlikte dil düzeyini (*register*) yani bağlamsal işlevsel kullanım biçimini oluşturur (Wodak, 2001). Dil düzeyi, durumsal bağlamla örtüşen tipik anlamlandırma konfigürasyonlarını ifade eden çok işlevli, çok boyutlu bir yapıdır. Dil düzeyi ise daha geniş kültürel pratiklere dayanan metin türü (*genre*) katmanının içinde yer alır. Kısacası bu model, dilin ve metinlerin hem toplumsal bağlamla şekillendiğini hem de bu bağlamı yeniden ürettiğini açık biçimde ortaya koyar.

Sistemik işlevsel dilbilim yaklaşımı, çevirinin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda toplumsal ve bağlamsal bir pratik olduğunu vurgular. SİD, metinlerin üretim ve alımlanma süreçlerinde sosyal işlevlerinin belirleyici rolünü merkeze alarak, çeviri ürünlerinin varış kültürüne kazandırdığı yeni anlamları analiz etmeye olanak tanır. Bu yaklaşım, yazınsal çeviri değerlendirmesinde metnin çok katmanlı yapısını, bağlamla kurduğu ilişkileri ve okur üzerindeki etkilerini bütüncül biçimde ele almayı mümkün kılar.

4.4.1. Juliane House'un SİD temelli çeviri analizi önerisi

Juliane House (2001), çeviri kalitesi değerlendirmesine yönelik ürün odaklı ve süreç odaklı mevcut yaklaşımların sınırlılıklarını aşan kapsamlı bir model önerir. Ürün odaklı yaklaşımın dilbilimsel doğruluğa odaklansa da iletişimsel işlevi göz ardı ettiğini, süreç odaklı yaklaşımın ise nesnel değerlendirme standartları sunmadığını belirtir. House, çeviri değerlendirmesinin yalnızca teknik boyutlarla sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda çeviri normlarının dinamik yapısını da dikkate alması gerektiğini savunur. House'un modeli, dilbilimsel doğruluk, pragmatik etkililik ve kültürel uygunluk olmak üzere üç temel boyutu bütünleştirir. Çeviri normlarını sosyokültürel, metinsel ve pragmatik düzeylerde sınıflandırır ve bu normların metin türüne, hedef kitleye ve sosyokültürel bağlama göre değişkenlik gösterdiğinin altını çizerek çevirmenin bu normlar arasında denge kurması gerektiğini vurgular.

House'un modelinin temel yapısal öğelerinden biri, Halliday'den ödünç aldığı dil düzeyi (*register*) kavramıdır. Bu kavram, metnin dilsel özelliklerini söylem alanı, söylem biçimi ve söylem kipi boyutlarında analiz etmeyi sağlayarak metni mikro bağlam içinde tanımlamayı mümkün kılar. Ek olarak, metinleri makro bağlamlarıyla ilişkilendirmek için metin türü (*genre*) parametresinden faydalanır. Tür, metnin türsel aidiyetini ve getirdiği metinsel beklentileri analiz etmeye yarar ve dil düzeyi ile karşılıklı bir ilişki içindedir.

House, çeviri metnini dil düzeyi ve metin türü düzeylerinde karşılaştırarak, kaynak metin ile çeviri metin arasında oluşan işlevsel sapmaları (*mismatch*) tespit eder. Çeviri kalitesi, işlevsel sapmaların stratejik olarak gerekçelendirilip gerekçelendirilmediğine göre değerlendirilir. Bu model, yalnızca biçimsel değil, bağlama duyarlı işlevsel bir karşılaştırma yapmamızı sağlar; kaynak ve erek metin arasındaki farklılıkları işlevsel gerekçelerle değerlendirme esnekliği sunar. Modelin, her ne kadar yazınsal çeviri değerlendirmesi için özel olarak geliştirilmemiş olsa da, yüksek bağlamsal uygunluğa sahip metinlerde oldukça elverişli olduğu farklı çalışmalarda gösterilmiştir (Cheng, 2022, Amini vd, 2024).

4.4.2. Christian M.I.M. Matthiessen'in dil düzeyi haritalama yaklaşımı

Christian M.I.M. Matthiessen'in "dil düzeyi haritalama (*registerial cartography*)" çalışması, dilin içsel varyasyonlarını inceleyerek, kullanım bağlamına göre anlamdaki değişimleri sistemli bir biçimde haritalandırmayı amaçlayan uzun vadeli bir araştırma programıdır (Matthiessen, 2014b). Program, Halliday'in sistemik işlevsel dilbilim çerçevesini temel almakta ve söylem alanı, söylem biçimi ve söylem kipi parametrelerinden yararlanmaktadır. Bununla birlikte, Matthiessen'in asıl odağı, söz konusu parametrelerin metnin küresel organizasyonundaki retorik ilişkileri ve bu ilişkilerin leksikogramatik düzlemdeki 'gerçekleşme' biçimlerini nasıl etkilediğini açıklığa kavuşturmadır.

'Gerçekleşme' kavramı, dilin toplumsal amaçlar ve bağlamlar aracılığıyla somut dilsel etkileşim biçimlerinde ortaya çıktığı anlayışına dayanmaktadır. Aynı zamanda, bu toplumsal amaç ve bağlamlar da dili bir anlam üretim süreci ve toplumsal eylem biçimi olarak şekillendirir (Matthiessen & Halliday, 1997; 2009). Dil, bu çerçevede farklı toplumsal pratikleri ve anlam yapılarının çeşitli gerçekleştirmeleri aracılığıyla dilbilgisel düzeyde biçimlenir. Diğer bir deyişle, metinlerdeki düşünsel anlamların kodlanması, söylemsel düzlemde farklı süreç türleri arasından yapılan tercihler yoluyla somutlaşır (Matthiessen & Halliday, 2009).

Şekil 2. Bağlamsal söylem alanı parametresi (ne olup bitiyor?): **Etkinlik alanı** (insanların bir bağlam içinde katıldıkları, anlamın sosyal göstergeler yoluyla üretildiği **toplumsal göstergibilimsel süreçler**), birincil kategoriler (iç halka) ve ikincil kategoriler (dış halka) (Matthiessen, 2014b)

Bu çerçevede, etkinlik alanı (Bkz. Şekil 2), metnin işlediği içeriğe ve bu içeriğin ilişkili olduğu sosyal etkinlik türlerine odaklanır. Matthiessen, farklı etkinlik alanlarının belirli retorik, yani mantıksal-anlamsal ilişkileri tercih etme eğiliminde olduğunu ortaya koyar; örneğin bazı alanlarda neden-sonuç ya da karşıtlık gibi ilişkilerin daha baskın olduğu gözlemlenir. Ayrıca, bu mantıksal-anlamsal ilişkilerin dilsel düzlemde nasıl gerçekleştirildiği de analiz edilir. Bu gerçekleştirmeler, bağlaçlar yoluyla doğrudan ifade edilen uyumlu (*congruent*) biçimlerde olabileceği gibi; edatlar, fiiller ya da isimler aracılığıyla dolaylı biçimde ortaya çıkan uyumsuz ya da metaforik (*incongruent/metaphorical*) formlarda da görülebilir. Özellikle yazınsal metinlerde ve uzmanlık alanlarına ait metinlerde, bu tür metaforik gerçekleştirmelerin oldukça yaygın olduğu vurgulanmaktadır (Matthiessen, 2014b).

Matthiessen (2001), çeviride üst işlevlerin korunma eğiliminde olduğunu ileri sürerek, farklı türdeki anlamların metin içinde nasıl birleştiğini ve dengelendiğini analiz etmenin önemine dikkat çeker. Söylem alanı, söylem biçemi ve söylem kipi bileşenlerine dayalı olarak metinsel işlevlerin çözümlenmesi, metin türü (*genre*) ile söylem organizasyonu arasındaki ilişkinin açığa çıkarılmasına da katkı sunar. Elde edilen veriler, kaynak ve hedef metinler arasında işlevsel düzeydeki sapmaların (*mismatch*) saptanmasına imkân tanımakta ve çeviri kalitesine dair daha somut değerlendirmeler yapılmasını mümkün kılmaktadır.

House ve Matthiessen'in yaklaşımlarının sentezi, yapısal-işlevsel ve etik-yorumlayıcı boyutları bir araya getirerek, yazınsal çeviri değerlendirmesinde bütüncül bir kuramsal temel oluşturacaktır. Metin çözümlemesi sürecinde dilsel tercihler ile toplumsal bağlam arasındaki ilişkiyi dikkate almak, yazınsal çeviri değerlendirmesinde bağlamsal anlam katmanlarının ortaya çıkarılması açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Berman'ın çeviri eleştirisi yönteminde çevirmen bir "özne" olarak önemli bir konumda yer alır ve eleştirinin en kritik aşamalarından biri de değerlendirmenin çevirmene odaklandığı aşamalardır. Bu nedenle bu bölümde bahsi geçen iki kuramcının sistemik işlevsel dilbilim bağlamında sundukları

çerçeveyi çevirmen kararlarının tespiti ve açıklanması açısından bütünleyeceği öngörülen çeviri süreci kuramlarından da faydalanılacaktır. Bu doğrultuda, Vinay ve Darbelnet'in çeviri teknikleri ve stratejileri, Paul Newmark'ın çeviri yöntemleri ve prosedürleri ile Jeremy Munday'ın çeviri kararları çerçevesinde geliştirdiği analiz modelleri değerlendirme sürecine dahil edilerek, çevirmen tercihlerinin hem işlevsel düzlemde hem de söylemsel yapı ve anlam katmanları düzeyinde yorumlanması hedeflenmektedir.

4.5. Vinay ve Darbelnet'in çeviri teknikleri ve stratejileri sınıflandırması

Jean-Paul Vinay ve Jean Darbelnet, 1950'li yıllarda gerçekleştirdikleri çalışmalarıyla çeviri çözümlemelerine dilbilimsel bir perspektif kazandırmış ve günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan sistematik bir sınıflandırma geliştirmişler ve çeviri stratejilerini iki ana kategori altında toplamışlardır: doğrudan (*direct*) ve dolaylı (*oblique*) çeviri stratejileri (Gürçaçlar, 2021).

Doğrudan çeviri stratejileri, sözcüğü sözcüğüne aktarıma dayalı işlemleri kapsamaktadır. Bu stratejiler arasında, kaynak dildeki sözcüğün erek dilde herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmasını ifade eden “ödünc alma”, kaynak dilden alınan bir ifadenin kelimesi kelimesine çevrilerek hedef dile aktarılması anlamına gelen “öyküntü (*calque*)”, ve genellikle aynı dil ailesinden gelen ya da kültürel yakınlığı bulunan diller arasında uygulanabilen “sözcüğü sözcüğüne çeviri” yer almaktadır. Ancak bu son strateji, anlam kaybı veya yapısal uyumsuzluk gibi durumlarda yetersiz kalabilmektedir (Vinay & Darbelnet, 2000, 84-93).

Dolaylı çeviri stratejileri ise, doğrudan çeviri yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda başvurulacak, daha esnek ve yapısal uyarlamalara olanak tanıyan yaklaşımlardır. Bu kapsamda, anlamın korunması koşuluyla sözcük türlerinin yapısal düzeyde dönüştürülmesini ifade eden “yer değiştirme (*transposition*)”, çevirinin bakış açısının değiştirilerek gerçekleştirilmesi anlamına gelen “modülasyon”, aynı durumu biçimsel veya yapısal olarak farklı yollarla ifade etmeye yönelik “eşdeğerlik”, ve kaynak kültürde mevcut olup hedef kültürde doğrudan karşılığı bulunmayan unsurların hedef kültüre uygun biçimde dönüştürülerek aktarılmasını amaçlayan “uyarlama” stratejileri yer almaktadır (Vinay & Darbelnet, 2000, 84-93).

Vinay ve Darbelnet'in bu sistematik ayrımı, çeviri uygulamaları ve çözümlemeleri için sağlam bir kuramsal çerçeve sunmakta; çevirmenlerin karar alma süreçlerinin yapılandırılmasına ve çeviri ürününün biçimsel düzeyde çözümlenebilmesine olanak sağlamaktadır.

4.6. Newmark'ın çeviri yöntemleri ve prosedürleri

Peter Newmark çeviri yöntemlerini, “kelimesi kelimesine çeviri” ve “serbest çeviri” arasındaki temel karşıtlık üzerinden yapılandırmakta ve bu iki eğilimi kendi kavramsallaştırması doğrultusunda “semantik çeviri” ile “iletişimsel çeviri” olarak tanımlamaktadır (Newmark, 1988). Semantik çeviri yöntemi, yazarın bireysel söylemiyle kaynak metnin dilsel ve bağlamsal özelliklerini olabildiğince korumayı amaçlamaktadır. Buna karşın, iletişimsel çeviri yöntemi ise, hedef metin okuyucusunda kaynak metinle eşdeğer bir pragmatik etki yaratmayı öncelikli hedef olarak benimsemektedir. Newmark, bu iki yöntemi çeviri sürecinde doğruluk (*accuracy*) ve ekonomi (*economy*) ilkeleri çerçevesinde dengelenmesi gereken iki kutup olarak değerlendirmektedir.

Newmark makro düzeye yerleştirdiği bu yöntemlerin yanı sıra, çeviri uygulamasında karşılaşılan çok katmanlı sorunlara çözüm sunabilmek adına mikro düzeyde işleyen işlevsel çeviri prosedürlerini

tanımlamıştır (Newmark, 1988). 2010 yılında gerçekleştirdiği güncelleme ile bu prosedürleri aktarım, kültürel eşdeğerlik, betimsel eşdeğerlik, bileşen çözümlemesi ve özel isim dönüşümü olmak üzere beş temel strateji ile sınırlandırmıştır (Newmark, 2010). Söz konusu prosedürler, yalnızca dilsel düzeydeki yapısal dönüşümleri değil, aynı zamanda kültürel uyarlamaları da içermekte olup, çevirmenin hedef metin bağlamında anlamı nasıl yeniden ürettiğini anlamamıza olanak tanımaktadır. Newmark'a göre, çevirmen bu yeniden üretim sürecinde hem anlamın doğruluğunu hem de aktarımın mümkün olan en ekonomik biçimini gözetmeli; ayrıca metnin gerçeklik derecesini, türsel özelliklerini ve hedef okuyucu profilini sürekli olarak göz önünde bulundurmalıdır.

4.7. Munday ve çeviri kararları

Jeremy Munday, çeviri çalışmalarını metin merkezli bir yaklaşımla ele alırken, bağlamsal, kültürel ve ideolojik etkenleri de göz önünde bulundurur. Özellikle söylem çözümlemesine dayalı çeviri değerlendirme modelinde, kaynak ve erek metinler arasındaki anlamsal eşdeğerliğin yanı sıra metinlerarası ilişkiler ve çevirmenin ideolojik yönelimleri gibi unsurlar da dikkate alınır. Munday'ın yaklaşımı, çeviri ürününün yalnızca biçimsel doğruluğunu değil, aynı zamanda erek bağlam içindeki işlevselliğini de önceler.

Munday, yazınsal çeviri üreten çevirmenlerin ve bu çevirileri revizyon sürecinden geçiren uzmanların karar alma süreçlerini sistemik işlevsel dilbilim çerçevesinde incelemiştir (Munday, 2012, ss. 104–118). Çalışmasında, çeşitli çeviri örnekleri üzerinden gerçekleştirdiği vaka analizleriyle çevirmenin metne yönelik yaklaşımını yalnızca dilsel boyutla sınırlı tutmayıp, aynı zamanda bağlamsal, ideolojik ve poetik düzeylerdeki etkileşimlerini de irdelemiştir. Özellikle revizyon süreçlerine odaklanan bu çözümlemeler, çevirmenin birden çok olası eşdeğer arasından seçim yaparken başvurduğu ölçütlerin ve gerekçelerin görünür kılınmasına olanak tanımıştır. Anlam alanlarının genişliği, özgüllük derecesi ve bağlamsal uygunluk gibi etkenlerin bu kararları biçimlendirmede rol oynadığı; buna ek olarak, metin dışı dinamiklerin de çeviri stratejilerini yönlendiren belirleyici faktörler olduğu vurgulanmıştır. Araştırma, çevirmenlerin anlamı koruyarak iletiyi aktarma çabasında çoğu zaman belirsizlik ve anlam çatışmalarıyla karşı karşıya kaldıklarını ve bu süreçte etik ve yorumlayıcı tercihler geliştirdiklerini ortaya koymuştur.

5. Model önerisi ve gerekçe

Bu çalışmada önerilen yazınsal çeviri değerlendirme modeli, Antoine Berman'ın yorumbilgisel üretici çeviri eleştirisi yaklaşımı temelinde yapılandırılmış ve dört ana kuramsal eksen üzerinden geliştirilmiştir: (1) leksikometri, (2) retorik yapı kuramı, (3) sistemik işlevsel dilbilim temelli çeviri değerlendirme yöntemleri ve (4) çeviri süreci kuramları başlığı altında toplayabileceğimiz çeviri stratejileri ve çevirmen kararları tespit yöntemleri. Bu kuramsal bileşenler, yazınsal çeviri değerlendirmesinde nicel ve nitel çözümleme yöntemlerini bütünleştirmeye yönelik çok boyutlu bir temel oluşturur. Bu temelin, yazınsal çeviri değerlendirmesini yalnızca bir doğruluk denetimi mekanizması olmaktan çıkarıp, metnin çok katmanlı estetik, işlevsel ve kültürel yapılarını anlamayı ve çevirmen kararlarını sistematik biçimde analiz etmeyi içeren kapsamlı bir yorumlama sürecine dönüştürmesi öngörülmektedir.

Leksikometri, makaleye konu tez çalışmamız kapsamında, metinlerdeki sözbirimlerin sözlüksel alan düzeyinde sergiledikleri tekrar örüntülerinin ve anlamsal kümelenmelerin dökümünün çıkarılması ve böylelikle anlam ağlarının haritalandırılmasına olanak tanıyacağı kanaatiyle yöntemin bileşenlerinden

biri olarak seçilmiştir. Bu yöntem, özellikle yazınsal metinlerde, adeta bir tohum gibi örtük olmakla birlikte temel olan yapıtaşlarını belirlemeye ve metnin semantik örgüsünü, yüzeyde görünenin ötesine geçerek analiz etmeye olanak tanıyan bir zemin sunar. Örneğin, Charles Bukowski'nin *The Most Beautiful Woman in Town* öyküsünde, yüzeysel sıklık analizinde en çok tekrar eden sözcük "woman" görünse de, metnin asıl çekirdeğini oluşturan tema "self-destruction/özyıkım"dır ve metindeki anlam belirleyici alanlar gerilim ve çözülme eksenli bir ritim içinde bu temanın etrafında kümelenen söz ve anlambirimlerden oluşur. Bu yapının ortaya çıkarılabilmesi için metin kesitleri içindeki yerdeşlikleri oluşturan anlam ağlarının görünür kılınması gerekir. Bu da ileri düzey leksikometrik görselleştirme yöntemleri olan benzerlik ağacı ve semantik haritalama ile retorik yapı kuramı temelli açıklama ve söylem ayrıştırması gibi işlemlerle mümkün olabilir. Açıklama yaparken metin temel söylem birimlerine ayrılır ve bu birimler arasındaki bağlantılar retorik ilişki türlerine göre etiketlenerek birer "düğüm/node" olarak işlenir. Sistem, bağlaç ve sözdizimsel işaretleri dikkate alarak her ilişkiyi çekirdek-uydu düzeninde konumlandırır ve sonuçta bir retorik yapı ağacı oluşturur. Ağacın kökünde en yüksek retorik ağırlık taşıyan düğüm yerleştirilir. Tüm bu yöntemlerin birlikte kullanımı, Antoine Berman'ın yorumbilgisel çeviri eleştirisi yaklaşımında tanımladığı *zone textuelle* yani anlam belirleyici metin bölgeleri ile doğrudan ilişkilidir. Leksikometrik ve retorik çözümlemeler, çözümlemenin sezgisel temelli olmaktan çıkarılıp metnin taşıyıcı kolonları olarak adlandırabileceğimiz çekirdek alanların belirlenmesini mümkün kılarak, bu alanların çeviri esere nasıl aktarıldığını ve aktarımdaki potansiyel sorunların çeviri eserde anlam çökmesine ve dahi bir yıkıma yol açıp açmadığını somut ve sistematik biçimde incelemeyi mümkün kılan nesnel verilere dayandırılmasına katkı sağlar.

Bu analitik çerçeveye ek olarak, sistemik işlevsel dilbilim yaklaşımı, metni bir anlam üretim aracı olarak ele alan bütüncül bir perspektif sunar. SİD'in sunduğu bakış açısı, çeviri araştırmalarında kaynak metnin potansiyel anlam katmanlarını tespit etmek ve bu katmanların hedef metinde nasıl yeniden kurulduğunu değerlendirmek için güçlü bir kuramsal zemin sağlar. Bu analiz olanakları, Berman'ın "ufuk" (*horizon*) kavramıyla bağlantılandırılabilir. Berman'a göre her çeviri eylemi, tarihsel bağlamın, dönemin poetikasının ve ideolojik yönelimin belirlediği çevirmen ufku içinde gerçekleşir; bu ufuk, çeviri projesinin yönünü doğrudan etkiler. Benzer biçimde, SİD temelli çözümlemelerde metinler yalnızca dilsel yapılara indirgenmek yerine, bağlamla ilişkilendirilmiş anlam alanları olarak görülür.

Halliday'in söylem alanı, söylem kipi ve söylem biçimi kavramları, bir metnin içinde üretildiği ve yeniden üretildiği toplumsal, işlevsel ve ideolojik bağlamların kategorik olarak çözümlemesine imkân tanır. Bu bağlamda, hem özgün yapıt hem de çeviri eser, kendi üretim bağlamları içindeki ufuklara göre değerlendirilebilir hale gelir. Örneğin, Korece ve Japoncadaki saygı ön eklerinin aktarımı (Kim, vd. 2023) ya da Halil Cibran'ın *The Eagle and the Sklyark*⁶ meselindeki "Good morrow" gibi arkaik dil kullanımları üzerinden özgün metnin dil düzeyi (register) boyutunda özgün tınısının korunup korunmadığı değerlendirilebilir. Burada amaç, özgün metnin toplumsal konumunun göstergesi olan biçiminin resmiyet, gündeliklik, arkaiklik gibi ölçütler üzerinden çeviride ne ölçüde sabit kaldığını saptamaktır. Metin türü (genre) boyutunda ise özgün metin ve çevirisi türe özgü söylemsel beklentiler ve yapısal kalıplar açısından karşılaştırılır; örneğin kıssa biçimindeki bir metnin çeviride olay örgüsü genişletilmiş bir öyküye dönüşmesi, çevirmenin yaptığı müdahalelerle metin türünü dönüştürdüğünü gösterir. Söylem alanı boyutunda özgün yapıtın alegorik yapısının değiştirilip çeviride didaktik bir yapı kurulmuş olduğu tespit edilebilir. Söylem biçimi boyutunda katılımcılar arası mesafenin artırılıp anlatının daha anlatıcı merkezli bir hale getirildiği saptanabilir. Söylem kipi boyutunda ise, örneğin, özgün yapıtta geçen "... değil midir?" şeklindeki retorik bir sorunun "... olması gerekmez mi?" şeklinde

⁶ <https://gutenberg.net.au/ebookso5/0500631h.html#c3>

çevrilmesiyle zorunluluk kipliği eklendiği ve böylelikle varsayımsal niteliğin silindiği gözlemlenebilir. Böylece, çevirmenin yaptığı tercihler yalnızca dilsel değil, tarihsel ve ideolojik bir perspektifle de çözümlenebilir. Berman'ın savunduğu gibi, her çeviri, dönemin koşulları içinde şekillenen bir yeniden yazım ve yeniden anlamlandırma eylemidir. Bu eylemin bağlamsal çözümlemesinin çeviri ufkunu açığa çıkaran sistemik işlevsel dilbilim temelli çeviri değerlendirme yöntemleri gibi kuramsal araçlarla gerçekleştirilebileceği kanaatindeyiz.

Modelin dördüncü bileşeni olan çeviri süreci kuramları, çevirmen kararlarının stratejik yönlerini değerlendirme açısından çalışmamıza uygulamalı bir boyut kazandıracaktır. Vinay ve Darbelnet'in sunduğu çeviri teknikleri taksonomisi ve özellikle de yazınsal çeviri stratejileri sınıflandırması, Berman'ın yöntemindeki önemli unsurlardan biri olan çeviri projesinin belirlenmesini, biçimsel düzeyde çözümlenmesini ve çeviri sürecinin izlencesinin görünür kılınmasını sağlayacaktır.

Newmark'ın semantik ve iletişimsel çeviri ayrımı, yazınsal metinlerin değerlendirilmesinde kaynak metne sadakat ile hedef okura yönelik etki arasında denge kurulmasını sağlayan temel bir çerçeve sunar. Bu kuramsal çerçevenin Berman'ın yöntemindeki 'alımlanmanın değerlendirilmesi' aşamasında işlevsel olacağı öngörülmektedir. Çünkü Newmark'ın makro düzeydeki yöntemlerinin yanı sıra mikro düzeyde kavramsallaştırdığı çeviri prosedürleri, çevirmenin kararlarını hem metin türü hem de hedef okur bağlamında değerlendirmeye olanak tanır. Munday'in çalışmalarının sunduğu çerçevenin ise, yazınsal çeviride karar alma süreçlerinin kuramsal olarak nitelenmesini ve biçim bozucu eğilimlerin neden-sonuç ilişkileri bağlamında çözümlenmesini olanaklı kılacağı öngörülmektedir. Çevirmenlerin ve revizyon yapan uzmanların karar alma süreçlerini sistemik-işlevsel dilbilim ekseninde inceleyen Munday, çeviri sürecinde bağlamsal, ideolojik ve poetik alanın da belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle bu yaklaşım, çalışmamızda benimsenen yorumbilgisel çeviri eleştirisi yaklaşımıyla örtüşmekte ve yine gerek çeviri projesinin belirlenmesi gerekse çevirmenin ve çeviri eserin bir ufuk içinde konumlandırılması bakımından işlevsel olacaktır. Munday'in vaka analizi temelli yöntemi, çalışma kapsamında geliştirilen modelin uygulamalı analiz boyutuna zemin hazırlayacaktır. Bu yaklaşımlar dikkate alınarak Halil Cibran'ın *God and Many Gods*⁷ meselinin Kaknüs Yayınları'ndan çıkmış çevirisi üzerinde yapılan bir incelemeden iki örnek verilebilir: (1) Newmark çerçevesinde, çeviride iletişimsel bir duruş alınmış ve Cibran'ın özdeyişsel üslubunun sadeleştirilmesi suretiyle hedef okur için açıklayıcı hale getirilmiş olduğu söylenebilir; (2) Munday çerçevesinde, çevirmenin ideolojik dengeleme ve kültürel nötralizasyon kararlarıyla çeviride hedef okurun dinsel duyarlılığını gözetmiş olabileceği düşünülebilir.

Berman'ın yorumbilgisel çeviri eleştirisi yönteminde esas olan, değerlendirmeyi bütüncül bir perspektiften yapmak, doğru çeviri/yanlış çeviri etiketlemeleri yerine çeviri kararları ile çeviri projesi arasındaki uyum ve/veya farkları ortaya çıkarmak ve nihayet yeniden çevirilere ışık tutmaktır. Bu nedenle bu bölümde özetlemeye çalıştığımız eklektik bakış açısının, çevirmen eyleminin yalnızca çıktı bazında değil bir *universum* içinde değerlendirilmesini mümkün kılan bütüncül bir çerçeve sunması bakımından tezin kuramsal altyapısını destekleyeceği kanaatindeyiz.

Sonuç

Yazınsal çeviri değerlendirmesi mevcut çeviri kalitesi değerlendirme metrikleri ile çerçevelenemeyecek, yüksek düzeyde uzmanlık gerektiren özgün bir alandır. Bu özgünlük, çeviri değerlendirme yöntemlerinin de aynı ölçüde esnek, çok boyutlu ve bağlama duyarlı olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu

⁷ <https://gutenberg.net.au/ebooks05/0500631h.html#c40>

bağlamda, gerek yazınsal çevirinin üretilmesi gerekse değerlendirilmesi aşamalarında insan-makine etkileşimine dayalı olarak geliştirilecek dijital araç ve yöntemlerin, sürece yalnızca teknik kolaylıklar kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda değerlendirme derinliğini artıracakı öngörülmektedir.

Çalışmada önerilen model, yazınsal çeviri değerlendirme süreçlerine hız ve otomasyon kazandırabilecek nitelikte bir paradigma geliştirilmesini ve bu paradigmanın yapay zekâ temelli ya da destekli modeller üzerinde sınanmasını içermektedir. Bu yönüyle, modelin hem akademik hem de mesleki bağlamlarda uygulanabilirliğe sahip olması, çeviri teknolojilerinin geliştirilmesinde teknik boyutta söz sahibi olan uzmanlara kuramsal, çeviribilim ve dilbilim ekseninde kuramsal boyutta söz sahibi olan uzmanlara ise teknik bir çerçeve sunması hedeflenmiştir.

Yazınsal metinlerdeki anlam örgüsünü ve söylemsel yapıyı göz ardı etmeden değerlendirmenin bir yolu olarak Antoine Berman'ın yorumbilgisel üretici çeviri eleştirisi yöntemi temel alınmıştır. Ancak bu yaklaşımın yapısal bütünlüğünü daha da güçlendirmek amacıyla, nicel ölçüm tekniklerinin de çeviri çözümlemesine entegre edilmesinin yerinde olacağı kanaatine varılmıştır. Bu sentez, çeviri kararlarının hem bağlamsal gerekçelerle hem de metinsel örüntülerle ilişkilendirilmesini sağlayarak daha tutarlı bir değerlendirme zemini sunmaktadır.

Sonuç olarak, önerilen modelin mevcut çeviri değerlendirme metriklerine kıyasla daha bütüncül, daha işlevsel ve yazınsal çeviri pratiklerinin doğasına daha uygun bir çözümleme imkânı sunacağı düşünülmektedir. Bu modelin, yalnızca bir değerlendirme aracı değil, aynı zamanda çevirmen adayları, çeviri uzmanları ve editörler için eğitsel ve yönlendirici bir çerçeve işlevi görebileceği değerlendirilmektedir.

Çevirmenlerin ve çeviribilimcilerin, çeviri teknolojilerinin güçlü ve zayıf yönlerinin açıklanmasında, bu teknolojilerin, çeviri faaliyetlerine yardımcı, nihai ürünü geliştirici ve iş akışlarını kolaylaştırıcı rolü üstlenecek şekilde geliştirilmesinde söz sahibi olmaları gerektiği kanaatindeyiz. Bu doğrultuda geliştirilecek modelin yalnızca mevcut çeviri ürününü değerlendirmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çeviri sürecinin kendisine dair öngörülerde bulunabilecek bir yapıya evrilmesi önerilmektedir. Süreç odaklı ve yorumlayıcı bu değerlendirme yaklaşımı, ilerleyen aşamalarda çevirmenlerin karar alma dinamiklerini dijital izler üzerinden yeniden yapılandırabilecek ve bu sayede çeviri pedagojisi ile makine destekli çeviri uygulamaları arasında köprü kurabilecek potansiyele sahiptir. Bu yönüyle model, yazınsal çeviri değerlendirmesini salt bir ölçme faaliyeti olmaktan çıkarıp, çeviri etkinliğini açıklama ve dönüştürme potansiyeline sahip bir araştırma aracı olarak geliştirilmeye açıktır.

Kaynakça

- Aksoy Arkan, R. (2021). Lucy Maud Montgomery'nin "Yeşil'in Kızı" adlı kitabının yazın çevirisi ve makine çevirisi çerçevesinde karşılaştırmalı incelenmesi. *International Journal of Language and Translation Studies*, 1(1), 1-22.
- Ayık Akça, T. (2022). Edebi metinlerde ve uzmanlık alan metinlerinde makine çevirisinin olanakları/olanaksızlığı: Çevirmenin değişen görev tanımlarına yeniden bakmak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 1321-1343. doi: 10.29000/rumelide.1188804.
- Berman, A. (1985). "La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain" dans Les Tours de Babel, Mauvezin, Trans-Europ-Repress. pp. 65-82.
- Berman, A. (1992). The experience of the foreign. Culture and translation in Romantic Germany. S. Heyvaert (çev.). Albany: State University of New York Press.
- Berman, A. (2000). Translation and the Trials of the Foreign. In Lawrence Venuti (Ed.), *The Translation Studies Reader* (pp. 284-297). London: Routledge.
- Berman, A. (2009). Towards a translation criticism: John Donne. F. Massardier-Kenney (çev. & yay. haz.). Kent, OH: The Kent State University Press. s. 58. (Orijinal çalışma 1995'de yayımlandı).
- Besacier, L. & Schwartz L. (2015). Automated translation of a literary work: a pilot stud. In Proceedings of NAACL-HLT Fourth Workshop on Computational Linguistics for Literature, Denver, Colorado, 114-122. <https://doi.org/10.3115/v1/w15-0713>
- Bilgan, G., & Özcan, L. (2024). Samuel Taylor Coleridge'in The Rime of The Ancient Mariner Adlı Eserinin Türkçe Çevirilerinin Yeniden Çeviri Bağlamında İncelenmesi. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(Ö14), 1393-1428. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1454523>
- Bozdemir, M. (2008). Çağdaş Türkçe söz varlığının gelişimi. In 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) (2007), 1913-1918. Ankara.
- Bullock, M. & Jennings, M.W. (Der.) (2002). The Task of the Translator. In Walter Benjamin: Selected Writings, Volume 1, 1913-1926, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 253-263. Translation copyright (1968) by Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Cheng, Tao (2022). "View of the Application of Juliane House's Evaluation Model in Literary Translation: The Case of Translating an Anonymous Essay by Shi Tiesheng." *Revista de Estudos da Linguagem*, vol. 30, no. 4, 2022, pp. 113-121.
- Christensen, T. P. & Schjoldager, A. (2016). Computer-aided translation tools – The uptake and use by Danish translation service providers. *Journal of Specialised Translation* 25, 89-105.
- Colina, S. (2008). Translation Quality Evaluation. *The Translator*, 14(1), 97-134.
- Colina, S. (2009). Further evidence for a functionalist approach to translation quality evaluation. *Target*, 21(2), 235-264.
- Colina, S., Marrone, N. Ingram, M., & Sanchez, D. (2017). Translation Quality Assessment in Health Research: A Functionalist Alternative to Back-Translation. *Evaluation & the Health Professions*, 40(3), 267-293.
- Çetiner, C. (2018). Analyzing the attitudes of translation students towards cat (computer aided translation) tools. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(1) (Yayın No: 4779651)
- Çetiner, C. (2019). Makine çevirisi sonrası düzeltme işlemine (post-editing) yönelik kapsamlı bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö6), 462-472. doi:10.29000/rumelide.649333
- Çetiner, C. (2021). Designing a syllabus for the translation technology course: With theoretical considerations and hands-on assignments. *International Journal of Language Academy*, 37(2), 250- 272. doi: 10.29228/ijla.51184 (Yayın No: 7114623)
- Çetiner, C. (2022). Using parallel corpora and creating translation memories to teach translation. *International Journal of Language Academy*, 10(1), 212-224. doi: 10.29228/ijla.57539 (Yayın

No: 7629202)

- Çetiner, C. & İşısağ, K. U. (2019). Undergraduate level translation students' attitudes towards machine translation post-editing. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(1), 110-120. (Yayın No: 4812744)
- Dewi, H. D. (2020). The Effectiveness between Two Translation Assessment Models for English to Indonesian Translation of Undergraduate Students. *Journal of Language and Literature Universitas Sanata Dharma*.
- Eggs, S. (1996) An Introduction to Systemic Functional Linguistics. Continuum, London.
- Findler, N. V., & Viil, H. (1974). A few steps towards computer lexicometry. *American Journal of Computational Linguistics, Microfiche 4*. <https://aclanthology.org/J741004>
- Guerberof-Arenas, A. & Toral, A. (November 2022). Creativity in translation: Machine translation as a constraint for literary texts. *Translation Spaces, vol 11, issue 2*, 184 – 212. doi: <https://doi.org/10.1075/ts.21025.gue>
- Gürçağlar, Ş.T. (2021). Çevirinin A B C'si. Say Yayınları, İstanbul, 113-114.
- Halliday & Hasan (1985). Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Geelong: Deakin University Press.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, C.M.I.M. (1994/2004/2014). An Introduction to Functional Grammar.
- He, H., Amini, M., Ganapathy, M., & Lah, S. C. (2024). The application of Juliane House's translation quality assessment model in the English translation of Yu Hua's 'Yanre de xiatian.' *Cogent Arts & Humanities*, 11(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2024.2386781>
- House, J. (2001). How do we know when a translation is good? In E. Steiner & C. Yallop (Eds.), *Exploring translation and multilingual text production: Beyond content* (pp. 127–160). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jones, R. & Irvine, A. (2013). "The (Un)faithful Machine Translator," in Proceedings of the 7th Workshop on Language Technology for Cultural Heritage, Social Sciences, and Humanities, 96-101.
- Karadağ Evirgen, Ş. (2016). *Çeviride ikidillilik sorunsalı: Özçeviri ve yazar-çevirmenler* [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. p.98
- Kim, M., Martin, J. R., Shin, G.-H., & Choi, G. H. (2023). Korean grammar: A systemic functional approach. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009019941>
- Lagoudaki, E. (November 2006). "Translation memories survey 2006: Users' perceptions around TM use." Paper presented at ASLIB International Conference Translating and the Computer 28, London. <https://aclanthology.org/2006.tc-1.2.pdf>
- Läubli, S., Fishel, M., Massey, G., Ehrensberger, M., & Volk, M. (2013). Assessing post-editing efficiency in a realistic translation environment. Proceedings of MT Summit XIV Workshop on Post-Editing Technology and Practice, 83-91. Nice.
- LeBlanc, M. (2013). Translators on translation memory (TM). Results of an ethnographic study in three translation services and agencies. *Translation & Interpreting* 5 (2), 1–13.
- Lederer, M. (2002). Correspondances et équivalences- faits de langue et de discours en traduction, In Identité, altérité, équivalence- La traduction comme relation. Editor, Israel F. pp.17-34. Paris: Didier Erudition.
- Mann, W. C., & Thompson, S. A. (1987). Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization (ISI/RS-87-190). University of Southern California, Information Sciences Institute.
- Marshman, E. (2014). Taking control: Language professionals and their perception of control when using language technologies. *Meta: Translators' Journal* 59 (2), 380 405. doi:10.7202/1027481ar.
- Martin, J.R. (1992). English text: system and structure. Amsterdam: Benjamins.

- Matthiessen, Christian M.I.M. (2001). The environments of translation. In E. Steiner & C. Yallop (Eds.): *Exploring translation and multilingual text production: beyond content* (pp. 41-124). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Matthiessen, Christian M.I.M. (2014a). Applicable discourse analysis. In F. Yan & J. J. Webster (Eds.): *Developing Systemic Functional Linguistics: theory and application* (pp. 135-205). London: Equinox.
- Matthiessen, Christian M.I.M. (2014b). 28th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation pages 5–26 Registerial cartography: context-based mapping of text types and their rhetorical-relational organization Christian M.I.M. Matthiessen ENGL, FH, The PolySystemic Research Group Hong Kong Polytechnic University
- Matusov, E. (2019). The Challenges of Using Neural Machine Translation for Literature. In Proceedings of the Qualities of Literary Machine Translation (pp. 10-19). Dublin, Ireland: European Association for Machine Translation.
- Massardier-Kenney, F. (2010) Antoine Berman's way-making to translation as a creative and critical act. *Translation Studies*, 3:3, 259-271, DOI:10.1080/14781700.2010.496919
- McEnery, T., Xiao, R., & Tono, Y. (2006). Corpus-based language studies: An advanced resource book. Routledge.
- Munday, J. (2012). *Evaluation in translation: Critical points of translator decision-making*. Routledge.
- Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Longman, 45-53.
- Newmark, P. (2010). Translation and culture. In B. Lewandowska-Tomaszczyk (Ed.), *Meaning in translation* (pp. 330–331). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- O'Brien, S. (2012). Translation as human-computer interaction. *Translation Spaces*, 1, 101-122. doi: 10.1075/ts.1.05obr
- Olohan, M. (2011). Translators and translation technology: The dance of agency. *Translation Studies*, 4:3, 342-357. doi: 10.1080/14781700.2011.589656
- Omar, A. & Goma, Y.A. (2020). The machine translation of literature: Implications for translation pedagogy. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, vol 15, issue 11, 228-235. doi: 10.3991/ijet.v15i11.13275
- Öner Bulut, S. (2019). Integrating machine translation into translator training: Towards 'human translator competence'? *transLogos*, vol 2, issue 2, 1–26 <http://dx.doi.org/10.29228/transLogos.11>
- Öner Bulut, S. & Alimen N. (2023). Translator education as a collaborative quest for insights into the re-positioning of the human translator (educator) in the age of machine translation: The results of a learning experiment. *The Interpreter and Translator Trainer*, 17:3, 375-392. doi: 10.1080/1750399X.2023.2237837
- Öner, I. & Öner Bulut, S. (2021). Post-editing oriented human quality evaluation of neural machine translation in translator training: A study on perceived difficulties and benefits. *transLogos*, vol 4, issue 1, 100–124. <https://dx.doi.org/10.29228/transLogos.33>
- Öner, S. (2013). Translator: expert of 'what'? Translator training and the changing/changeful identity of the translator. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (ISSN: 2147-0626)*, vol. 2, n. 2, June 2013 69-78. DOI: 10.7596/taksad.v2i2.232
- Özcan, L. (2003). Ekinsele öğelerin aktarımında etnikmerkezçilik sorunu: Antoine Berman ve genel çeviri kuramı. *Çeviribilim ve Uygulamaları*, vol.1, no.1, 156-181.
- Öztürk Kasar, S. (2021). "Çevirmek, Anlamı Eğip Bükme Sanatı mıdır?" Söylem, Anlam ve Çeviri Üzerine Disiplinlerarası Tartışmalar. (Didem Tuna, Mesut Kuleli, Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Rodríguez, J., Reguant, M., & Ortega, D. (2024). A practical case study of qualitative data analysis with IRaMuTeQ: Lexicometric analysis of narratives of bisexual men and women. *Revista de Investigación Educativa*, 42(2), 1–20.

- Şahin, M. (2015). Çevirmen Adaylarının Gözünden İngilizce-Türkçe Bilgisayar Çevirisi ve Bilgisayar Destekli Çeviri: Google Deneyi. *Hacettepe Üniversitesi Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, 21, 43-60.
- Şahin, M. & Gürses, S. (2021). English-Turkish Literary Translation Through Human-Machine Interaction. *Revista Tradumàtica. Tecnologies de la Traducció*, 19, 171-203. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.284>
- Taivalkoski-Shilov, K. (2019). Ethical issues regarding machine(-assisted) translation of literary texts. *Perspectives*, vol. 27, no. 5, 689-703. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2018.1520907>
- Toral, A. & Way, A. (2015a). Translating Literary Text between Related Languages using SMT. In Proceedings of NAACL-HLT Fourth Workshop on Computational Linguistics for Literature, Denver, Colorado, 123-132. <https://doi.org/10.3115/v1/w15-0714>
- Toral, A. & Way, A. (2015b). Machine-assisted translation of literary text: A case study. *Translation Spaces*, 4:2, 241-268. John Benjamins. ISSN 2211-3711. DOI:10.1075/ts.4.2.04tor
- Toral, A. & Way, A. (2018). What level of quality can neural machine translation attain on literary text? In: Moorkens, J., Castilho, S., Gaspari, F., Doherty, S. (Eds.) *Translation Quality Assessment. Machine Translation: Technologies and Applications*, vol 1. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91241-7_12
- Vanmassenhove, E., Shterionov, D. & Way, A. (2019). Lost in Translation: Loss and Decay of Linguistic Richness in Machine Translation. <https://arxiv.org/pdf/1906.12068.pdf>
- Van Egdom, G., Kusters, O. & Declercq, C. (2023). The riddle of (literary) machine translation quality: Assessing automated quality evaluation metrics in a literary context. *Revista Tradumàtica. Tecnologies de la Traducció*, 21, 129-159.
- Van Rensburg, A., Snyman, C., & Lotz, S. (2012). Applying Google Translate in a higher education environment: Translation products assessed. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, 30(4), 511-524.
- Vinay, J.-P. ve Darbelnet, J. (2000). A Methodology for Translation. J. C. Sager ve M.-J. Hamel (Tr.). L. Venuti (Ed.). *The Translation Studies Reader* (pp. 84-93). Londra ve New York: Routledge.
- Voigt, R., Jurafsky, D. (2012). Towards a Literary Machine Translation: The Role of Referential Cohesion. In Proceedings of the NAACL-HLT 2012 Workshop on Computational Linguistics for Literature, 18-25.
- Waltraud, K., Dressler, W.U. & Mattiello, E. (2023). Human and machine translation of occasionalisms in literary texts: Johann Nestroy's *Der Talisman* and its English translations. *Target-International Journal of Translation Studies*, vol 35, issue 4, 540572. doi: 10.1075/target.21147.kol
- Wang, L. (2023). The impacts and challenges of artificial intelligence translation tool on translation professionals. SHS Web of Conferences 163, 02021. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316302021>
- Witzak, O. (2016). Incorporating post-editing into a computer-assisted translation course. A study of student attitudes. *Journal of Translator Education and Translation Studies*, 1(1), 33-55.
- Wodak, R., Meyer, M. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage
- Yirmibeşoğlu, Z., Dursun O., Dalı, H., Şahin, M., Hodzik, E., Gürses, S., Güngör, T. (June 2023). Incorporating Human Translator Style into English-Turkish Literary Machine Translation. 24th Annual Conference of the European Association of Machine Translation (EAMT), Tampere, Finland. <https://arxiv.org/pdf/2307.11457.pdf>
- Yüncü Kurt, P., Özcan, L. (2024). Antoine Berman'ın Çeviri Eleştirisi Yöntemi ve Biçim Bozucu Eğilimler Analitiği Uygulaması. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (Ö14)*, 1471-1498. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1456183>

03. Ekofeminist Bir Okuma: 1950 Sonrası Türk Romanında Kadın Şifacılar¹**Meltem YANIK²**

APA: Yanık, M. (2025). Ekofeminist Bir Okuma: 1950 Sonrası Türk Romanında Kadın Şifacılar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 40-61. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17622685>

Öz

Halk hekimliği uygulama alanı kapsamında geleneksel tıp bilgisini nesilden nesile aktaran kadın şifacılar, kadın-doğa ilişkisini merkeze alan ekofeminist söylemin yansımalarıdır. Doğaya hükmeden değil onunla uyum/iş birliği içinde onu tanıyan, ondan öğrenen ve onu korurken iyileştiren bir özne olan söz konusu bu kadınlar, herhangi bir tıbbi eğitimi almamalarına rağmen yerel bilgiyle donatılmış geleneksel yöntemlerle hastaları tedavi eden şifacılarıdır. Edebî eserlerde ise şifacı kadın figürleri, halk bilgeliliğinin, geleneksel şifa yöntemlerinin ve kadim kültürel değerlerin mirasçısı, sürdürücüsü, uzantısı ve doğa ile kadın ilişkisinin bir yansıması olarak sunulur. Buna bağlı olarak çalışmanın giriş bölümünde ekofeminizm ve kadın şifacıların tarihi hakkında genel bir değerlendirme üzerinde durulmuştur. Ardından inceleme kısmında Kemal Bilbaşar'ın *Kölelik Dönemeci* (1977), Talip Apaydın'ın *Yarbükü* (1959), Yaşar Kemal'in *İnce Memed 1* (1955), *Ortadirek* (1960), *Yer Demir Gök Bakır* (1963), *Ölmez Otu* (1968), *İnce Memed 2* (1969), *Al Gözümlü Seyreyle Salih* (1976), *Yağmurcuk Kuşu* (1980) *İnce Memed 3* (1984), *Kale Kapısı* (1985), *İnce Memed 4* (1987), Fakir Baykurt'un *Onuncu Köy* (1961), *Yayla* (1977), *Kaplumbağalar* (1980), Ayla Kutlu'nun *Asi... Asi...* (2010), Buket Uzuner'in *Su* (2012), *Toprak* (2015), *Hava* (2018), *Ateş* (2023), Sema Kaygusuz'un *Yüzünde Bir Yer* (2009) olmak üzere yirmi bir roman, kadın şifacı figürlerinin kurguda işleniş tarzından hareketle tematik bir yaklaşımla ekofeminizm bağlamında ele alınmıştır. Sözü edilen romanlarda kadın şifacılar; bitki kökenli ilaç yapanlar, ruhsal hastalıklara ritüel yöntemlerle şifa olanlar ve ebe kadınlar olmak üzere alt başlıklar halinde tematik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ekofeminizm, Türk romanı, Kadın Şifacılar, halk hekimliği, geleneksel tıp

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale; "Meltem Yanık, Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Ekofeminizm, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ordu 2025." künyeli tezden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 03.10.2025-**Kabul Tarihi:** 16.11.2025-**Yayın Tarihi:** 17.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17622685>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD / PhD Student, Ordu University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Ordu, Türkiye) **eposta:** mltmynk602@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-7625-286X> **ROR ID:** <https://ror.org/04rohn449> **ISNI:** 0000 0004 0399 5963 **Crossref Funder ID** 501100020606

An Ecofeminist Reading: Female Healers in Republican Era Turkish Novels³

Abstract

Within the scope of folk medicine practices, female healers who transmit traditional medical knowledge across generations represent reflections of the ecofeminist discourse that centers on the woman–nature relationship. These women, who do not seek to dominate nature but rather live in harmony and cooperation with it—understanding, learning from, and healing it while protecting it—are healers who, despite having no formal medical education, treat patients using traditional methods informed by local knowledge. In literary works, the figure of the female healer is portrayed as the inheritor, sustainer, and extension of folk wisdom, traditional healing practices, and ancient cultural values, as well as a reflection of the woman–nature relationship. Accordingly, the introduction of this study focuses on a general evaluation of ecofeminism and the historical background of women healers. In the analysis section, twenty-one novels—including *Kölelik Dönemeci* (1977) by Kemal Bilbaşar, *Yarbükü* (1959) by Talip Apaydın, *İnce Memed 1* (1955), *Ortadirek* (1960), *Yer Demir Gök Bakır* (1963), *Ölmez Otu* (1968), *İnce Memed 2* (1969), *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976), *Yağmurcuk Kuşu* (1980) *İnce Memed 3* (1984), *Kale Kapısı* (1985), *İnce Memed 4* (1987) by Yaşar Kemal, *Onuncu Köy* (1961), *Yayla* (1977), *Kaplumbağalar* (1980) by Fakir Baykurt, *Asi... Asi...* (2010) by Ayla Kutlu, *Su* (2012), *Toprak* (2015), *Hava* (2018), *Ateş* (2023) by Buket Uzuner and *Yüziinde Bir Yer* (2009) by Sema Kaygusuz—are examined within the framework of ecofeminism through a thematic approach, based on how female healer figures are portrayed in the narrative. In the aforementioned novels, female healers are thematically examined under subheadings such as women who prepare plant-based remedies, those who heal spiritual ailments through ritualistic methods, and midwives.

Keywords: Ecofeminism, Turkish novel, female healers, folk medicine, traditional medicine

3

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is based on the thesis titled “Meltem Yanık, Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Ekofeminizm - Ecofeminism in Turkish Novels of the Republican Era, Ordu University Institute of Social Sciences Unpublished Doctoral Thesis, Ordu 2025.”

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 03.10.2025-**Acceptance Date:** 16.11.2025-**Publication Date:** 17.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17622685>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Doğadaki su, hava, güneş, ot, çiçek, ağaç ve durmadan doğuran toprak gibi unsurlar; kadın için bereketli, verimli ve üretkenlikle dolu kaynağın olduğu bir mekândır. Doğanın kadınlar üzerindeki etkisi ve kadınların doğayla kurduğu çok katmanlı ilişkiyi bütüncül biçimde ele alan eserler, derinlemesine ekofeminist analizlerin yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Kadının tarih “içinde yaşadığı çevreyle [doğayla] adeta özdeşleşmiş” (Tekin, 2018, s. 138) olması, gıda/besini üretmesi, işlemesi, tedarik etmesi, koruması, pişirmesi, yemek olarak ortaya çıkarması ve çeşitli otlar, şifalı bitkiler toplayarak da ilaç yapması, insanlık tarihinde doğa ile güçlü bir üretim ilişkisi içinde olduğunu gözler önüne serer. Bu bağlamda doğa, bir şifa kaynağı; kadınlar ise bu şifayı, hasta beden ve ruhları iyileştirmek için ilaca, merheme dönüştüren şifacılar olarak tanımlanabilir.

Kadın şifacılar; bitki uzmanı, iyileştirici, bilge kadın, ebe ve hekim gibi çeşitli roller üstlenen kadın figürlerinin tümünü kapsamaktadır (Aydemir, 2023, s. 7). Söz konusu çerçevede 1950 sonrası Türk romanında anlatı unsuru olarak karşımıza çıkan geleneksel tıp ve halk hekimliği bağlamındaki şifacı kadın figürlerinin incelenmesi, geleneksel şifa pratiklerinin edebî temsille aktarılması ve kültürel mirasın korunmasına katkı sunması bakımından önem arz etmektedir. Fakat söz konusu incelemeye geçmeden önce çalışmanın kuramsal çerçevesini sağlam temellere dayandırabilmek için ekofeminizm ve kadın şifacıların tarihi hakkında genel bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

1. Ekofeminizm hakkında genel bir değerlendirme

Ekolojinin feminizmi, feminizmin ekolojisi, iklim kurgu feminizmi, çevre feminizmi, feminist ekoeleştirici olarak da anılan ekofeminizm; eko ve feminizm kavramlarının birleşimiyle meydana gelmektedir. “Ekofeminizm akımına egemen olan en temel inanış doğanın sömürülüp ezilmesi ile kadının ezilmesi arasında küçümsenmeyecek bir ilişkinin var olduğudur.”⁴ Bu bağlamda ekofeminizm, kadın ve doğa arasındaki uyumlu ilişkiyi fark ederek her ikisinin de aynı eril/erkek egemen zihniyet tarafından baskıcı tahakküme maruz kalmalarına dikkat çeker. İlk kez 1974 yılında Fransız bir yazar Françoise d'Eabonne tarafından ekofeminizm terimi kullanılmıştır. Bu doğrultuda ekofeminizmin 1970’lerde ortaya çıktığını söylemek teknik bakımdan doğrudur. Ancak çevre hareketi ve feminist düşüncenin çok daha geçmiş yıllara dayandığı göz önünden bulundurulduğunda ekofeminizmin; ekoloji kuramı ve feminist hareketin tarihsel birikiminin bir kesişim noktası veya sonucu olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla ekofeminizmin fark edilmesi aslında çok daha eskiye dayansa da literatürde ilk kez 1974 yılında “ekofeminizm” olarak adlandırılmıştır.

Françoise d'Eabonne, *Le Féminisme ou la mort* (Feminizm ya da ölüm) adlı eserinde kullandığı ekofeminizm terimi (Ferry, 2000, s. 161) için kadınların ve doğanın ezilmesi sorununa feminist bir perspektiften bakılmasını zorunlu kılmaktadır. Ekofeminist kabule göre kapitalist ataerki, kadını kendine hizmet eden bir nesne ve doğayı da sınırsız bir tüketim alanı olarak görmektedir. Ottuh, doğanın kontrol altına alınması ile kadınların erkekler tarafından cinsel bir obje olarak tahakküme maruz kalmasını aynı temellere dayandırmaktadır (2020, s. 169). Bu durum Orta Çağ’ın karanlık dönemlerinden itibaren insan aklının erkeğe atfedilmesiyle şekillenen düşünce biçimini beraberinde getirmektedir. Ataerki toplumlarda aklın sahibi, doğadaki her varlıktan üstün olarak efendi kimliğine bürünen eril/erkek egemenin kendisidir. Maria Mies’e göre tarih boyunca kadınlar, kendilerini erkekler gibi doğanın sahibi olarak görmemişler “üremek ve üretmek” için toprakla fayda gözeterek iş birliği

⁴ Karadağ Ağkurt, Gülhan, *Doğa-Kadın Dayanışması: Eko-Feminizm*.

<https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5aa74ad99d41bd5a499babbbaa139179.pdf> [Erişim Tarihi: 12.09.2023].

içinde olmuşlardır (Mies & Thomsen & Werlhof, 2018, s. 122). Bu anlayışla paralel olarak kadın, otacılık yaparak “doğada yetişen şeyleri yalnızca toplayıp tüketmemiş ayrıca şeyleri kendi de yetiştirmiştir” (Mies, 2022, s. 126). Ancak bu güçlü iş birliği ve üretkenlik süreci, ataerkil sistem tarafından kadın ve doğanın tahakküm altına alınmasıyla gölgelenmiştir. Böylece kadın, hayvanlar ve doğa; akıl, zihin ve rasyonalite ile ilişkilendirilen erkekten aşağı konumda gösterilmiştir.

Plumwood, erkeğin karşısında ve öteki pozisyonunda görülen doğa ve kadınları çift kümeler halinde kısaca şöyle özetler: “Kültür/doğa, akıl/doğa, erkek/kadın, zihin/beden, efendi/köle, akıl/madde (fiziksellik), rasyonalite/hayvanlık (doğa), akıl/duygu (doğa), zihin, tin/doğa, (...) benlik/ öteki” (2023, s. 67). Plumwood’un listelediği çift kümelerin ilk sütunu erkeklere ikinciler ise kadınlara yakıştırılır ve kadın ile doğayı pasifleştiren bu kutuplaşmanın kaynağı ise açık bir şekilde cinsiyetçi veya daha doğru bir tabirle “*ruhun ikiciliğidir*” (Ruether, 2012, s. 28). Bu tespit, “Batı kozmolojisi[nin], erkeğin kadından üstün olduğunu ve kadının da toprağa daha yakın olduğunu savunan bir hiyerarşiyi desteklemektedir” (Achterberg, 2009, s. XVI). Bu hiyerarşik yapı, kadınlarla birlikte doğa ve insan dışı tüm varlıkları kapsayan bir “ayrımcılığa tâbi tutulmaktadır. Bütün bunların elbette düalist düşünceden kaynaklandığı aşîkârdır” (Oppermann, 2012, s. 394). Nitekim “düalizmi ortaya çıkaran etmenler bütünüyle Batı’nın karakteristik özelliklerinden doğmuştur. Hatta bunu yalnızca eril ve dişil zihniyetin çatışmasına indirgemek de yanlıştır. Düalist bakış açısı aslında doğrudan doğruya bir ‘tahakküm’ zihniyetinin sonucudur” (Dere, 2022, s. 320).

Ekofeminizm, kadın ve doğanın ataerkil/eril egemen yapı tarafından tahakküm altına alınmasına dikkat çekmekle birlikte, kadın ile doğa arasındaki simgesel, kültürel ve tarihsel düzlemdeki çok katmanlı ilişkiyi de vurgulamaktadır. Kadın-doğa arasındaki bu yakınlık, kavramsal bir özdeşlikten ziyade kadınların doğayla kurduğu deneyimsel bağlar ve kadın dayanışmasıyla somut örnekler sunmaktadır.

Dünyanın dört bir yanında kadınlar, ekolojik yıkım, tahribat ve bozulmaya karşı doğayı korumak için öncü olmuştur. Kadın dayanışması ve tahakküme karşı direnişin başlangıcı 1972 yılında Hindistan Reni’de gerçekleşen Chipko Hareketi (Ağaçları kucaklama/sarılma) eylemidir. Himalaya ormanlarının ticari bir amaç uğruna kesilmesi noktasında yirmi yedi kadın ağaçlara sarılarak protesto etmiş ve 1974 yılında çok sayıda ağacı kesilmekten kurtarmışlardır.

Bu bağlamda doğayı tahakküme karşı koruma mücadelesi öncü rol üstlenen kadınların dayanışması ekolojik direnişin temellerini oluşturur. Böylece Chipko hareketinin doğa ve kadın arasındaki bağı, seneler içinde “ağaçlara sarılmaktan canlı dağlara ve canlı sulara sarılmaya genişlemiştir. Chipko’nun her aşaması görünmez kadınlar tarafından yaratılmıştır” (Shiva & Mies, 2018, s. 386). Tarih boyunca doğa ile mücadele eden kadınlar, adeta “doğanın bir parçası gibidirler ve/veya doğayla bütünleşmişlerdir. Bu gerçek inkâr edilemez” (Bayat, 2010, s. 143). Susan Griffin de kadınların doğayla içsel ve ayrılmaz bir bağ içinde oluşunu poetik bir dille “Biz kadınız ve doğayız” (2016, s. 3) şeklinde açıklar.

Son olarak Ekofeministler, doğanın ve kadının üzerindeki koruyucu denetimi ve kâr odaklı küresel hâkim ekonomiyi kurtarmanın/düzeltilmenin yolunun doğayla bütünleşen “kadınlar” olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla doğaya ve kadına yönelik sorunların/problemlerin çözümü meseleye feminist bir perspektiften bakmaktan geçmektedir. Ekofeministlere göre düzeltme ve iyileştirmenin temel prensibi, insanın “doğanın efendisi ya da sahibi değil onun bir parçası” (Shiva & Mies, 2019, s. 26) olduğunu unutmaması ve aklını “fethetmek ve yaralamak için değil korumak ve şifalandırmak için” (Shiva & Mies, 2019, s. 27) kullanması gerekliliği üzerine temellendirilir. Bu düşünce biçimi, insanın

doğayla kurduğu ilişkinin tahakküme dayalı olmaktan ziyade karşılıklı sorumluluğa ve uyuma dayandığını vurgular.

2. Kadın şifacıların tarihi hakkında genel bir değerlendirme

Yüzyıllardır doğanın temel unsurları olan su, hava, güneş, ağaç, ot, çiçek ve sürekli üretkenliğini sürdüren toprak; kadın için gerekli her türlü şifanın kaynağını barındıran bir mekândır. Tarih boyunca doğayla ortak çalışan, üreten, öğrendiklerini uygulayan ve alternatif tedavi bilgisini nesilden nesile aktaran kadın şifacılar, doğayla ve insan sağlığı arasında kurduğu ilişkisiyle çevreye duyarlı bir yaklaşımın izlerini yansıtır.

Halk hekimliğinin tarihi, insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. İlk insanlar, hayvanların içgüdüsel davranışlarını gözlemleyerek doğadaki şifa kaynaklarını fark eder ve bu gözlemler doğrultusunda elde ettiği bilgileri kendi üzerlerinde uygulayarak hem tedavi edici hem de koruyucu sağlık bilgilerini geliştirir. Bu süreçte ise birey hem kendi doktoru hem de eczacısı konumuna gelirken (Şar, 1989, s. 219) içinde yaşadığı doğa ise adeta doğal bir ecza deposu işlevi görür. Dünyanın her yerinde bakteri öldürücü, ağrı kesici, idrar sökücü, kusturan, kan akışını durduran ve ateş düşüren özelliklere sahip pek çok bitki türü yetişmektedir. Doğa, yalnızca tedavi edici bitkilerin yanı sıra aynı zamanda insan bedeni üzerinde kullanılabilecek çeşitli ilkel tıbbi araç ve gereçleri de bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin; kırık kemiklerin sabitlenmesinde kullanılan düz tahtalar, kısaç işlevi gören dal parçaları, neşter görevi görebilecek taşlar ve dikiş materyalleri doğanın sunduğu imkânları (Achterberg, 2009, s. 3), bitki, maden ve hayvan kökenli maddeleri ilaç olarak kullanan kadın şifacıların, sağaltıcı pratiklerinin temel araçlarıdır. Günümüz hekimlerinin tarihsel karşılığı sayılabilecek emci/otacılar, hem bedensel hastalıklarla ilgilenmişler hem de nedeni tam olarak anlaşılamayan ruhsal bozukluklar ile akıl hastalıkları gibi durumların kötü ruhların etkisiyle meydana geldiğine inanıldığından, bu tür rahatsızlıkların tedavisi ise şaman, baksı, kam adı verilen ruhsal şifacılar tarafından üstlenilmiştir (Bayat, 1989, s. 61). İslamiyet'in kabulüyle birlikte Şamanizm'e ait birçok unsur İslami inanç sistemiyle uyumlu bir biçimde yeniden şekillendirilmiş; bu dönüşüm sürecinde Şamanların yerini emci, otacı, şifacı, afsuncu, halk hekimi, atasagun ve muazzim gibi halk tabipleri almıştır (Avşar, 2021, s. 226). Bu bağlamda, İslam öncesi geleneksel şifa pratikleri tamamen ortadan kalkmamış; aksine, isim ve biçim değişiklikleriyle İslami inanç sistemi içerisinde yeniden anlamlandırılarak varlığını sürdürmüştür.

Anadolu halk kültüründe “otacı”, “kocakarı”, “halk hekimi” ve “ebe” gibi isimlerle anılan şifacı kadınlar, bitkisel tedavilerden dua ve ritüellere, ebelikten ruhsal destek sunmaya kadar uzanan çok katmanlı şifa pratiğini yürütürler. Halkbilimi disiplini içinde değerlendirildiğinde şifacı kadınlar, modern tıbbın yaygınlaşmadığı dönemlerde, halkın ilk başvurduğu şifa kaynakları olmuşlardır. Edebî eserlerde görülen şifacı kadın figürleri, Anadolu halk kültürünün taşıyıcısı olan, halkbilimsel açıdan yerleşmiş bir kadın tipolojisinin yansımasıdır. Bu figürler, halk hekimliği, ebelik, otacılık gibi geleneksel bilgi sistemlerine dayalı olarak toplumun şifa ihtiyacını karşılayan kültürel aktörlerdir. Ayrıca toplumsal hafızada yer eden şifacı kadın figürleri, sözlü kültür aracılığıyla da kuşaktan kuşağa aktarılan bilgeliği temsil ederler. Bu açıdan şifacı kadınlar halkbiliminin “halk tipi” (*folk type*) kavramıyla da ilişkilidir.

Kadın şifacıların herhangi bir tıbbi eğitimi olmamasına rağmen yaşam deneyimleri ile gözlemlere dayalı, pratik ve etkili bir anatomi bilgisine sahip olmaları da dikkate değerdir. Burada geleneksel bilgi kurumsal olmaktan çok yaşamsal ve toplumsal bir dayanışmaya dayalıdır. Dolayısıyla tıbbi bilginin geleneksel halk hekimliğini temsil eden şifacı kadınlar, doğayla iş birliği içinde ondan öğrenen ve onu yaşattırken iyileştiren veya başka bir ifadeyle şifalandıran bir özne olarak deneyimle doğrulanmış bir

sağlık yaklaşımının sürdürücüleridir. Bu bağlamda iyileştirmek ya da şifalandırmak eylemleri “kişinin hayatını dönüştürür ve her zaman olmasa da sıklıkla fiziksel bir sağaltım içerir” (Villoldo, 2024, s. 23). Bu da alternatif şifa yöntemlerinin ve tıbbın yalnızca hastane, laboratuvar veya akademik eğitime indirgenemeyeceği gerçeğini görünür kılar. Doğadan elde ettikleri ya da yetiştirdikleri bitkiler aracılığıyla merhem, yaki, çay veya ilaç formunda tedavi edici yöntemlerde bulunan şifacı kadınlar, bilhassa kırsal alanlarda, evden eve ve köyden köye dolaşarak kürtaj, doğum ve hastalık gibi insan yaşamının zayıf ve hassas anlarında danışılan, toplumun güven duyduğu en etkin figürler hâline gelmiştir.

Kadınların modern şifacılık meslekleriyle doğa arasındaki tarihsel uyumu, ilk olarak Sümer uygarlığına ait yazılı belgelerde görülür. Bu belgelerde iyileştirici ve şifacı rolleriyle öne çıkan kadın tanrıçalardan söz edilir. Bilhassa İnanna ve Gula gibi tanrıçalar, sağlık ve şifa ile ilişkilendirilen önemli figürler olarak dikkat çeker. Eski Danimarka dönemine gelindiğinde ise yazılı belgelerin bulunmaması nedeniyle, döneme ilişkin bilgiler, mezar kalıntıları üzerinden elde edilebilmiştir. Bu dönemde bazı mezar kazılarında civanperçemi, papatya, Frenk maydanozu, eğreltiotu gibi tıbbi özellikleri bulunan bitkilerin kalıntılarına rastlanmıştır. Bu durum mezarda yatan bireyin -muhtemelen bir kadın şifacının- iyileştirici bitkileriyle birlikte gömüldüğünü gösterir (Achterberg, 2009, s. 20-21).

Kadınlar tarih boyunca şifacı, ebe, hemşire ve danışman olarak önemli roller üstlenmiş; şifalı bitki bilgilerini kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Resmî eğitime erişimleri engellense de deneyimlerini paylaşarak sağlık bilgisini yaşatmışlardır. Halk onları “bilge kadın” olarak görürken, otoriteler sıklıkla “cadı” ya da “şarlatan” olarak damgalamıştır (Ehrenreich & English, 2024, s. 31). Bu bağlamda kadın şifacılar, tarihsel süreçte iyileştirici rolleri ve toplumsal önyargıların odağında yer almalarıyla öne çıkar. Bilhassa Orta Çağ’dan itibaren, kadın şifacılar, hayatın karanlık tarafına ötelenmiş; günah keçisi (Achterberg, 2009, s. 292-293) ve şeytanın müridi gibi sıfatlarla anılmışlardır. Zira söz konusu dönemde şifacılık uygulamaları kuşkuyla karşılanmakta; hastalıkların kaynağı olarak hâlâ Tanrı ya da Şeytan gösterilmekte ve şifa arayışı, ruhban sınıfının denetiminde yürütülen günah çıkarma pratiğine dayanmamaktadır (Ehrenreich & English, 2024, s. 27). Cadı avlarını ideolojik temellerini oluşturan söylemlerde ise bu kadınlar, sadece tıbbi bilgiye sahip olmakla değil, aynı zamanda namuslu erkekleri baştan çıkaran suçlular olarak tanımlanmış (Mies, 2022, s. 149-150) ve herhangi bir hastalığı birinden diğerine veya insandan hayvana geçirme gücüne sahip olmakla da itham edilmişlerdir (Achterberg, 2009, s. 6). Bu bağlamda tarihte tehlike unsuru olarak suçlanan kadın şifacılar, cinsiyete dayalı toplumsal rollere ve iktidar yapılarına tehdit oluşturan figürler olarak görülmüş, bu da onların toplumdan dışlanmasına ve bastırılmasına yol açmıştır.

14. yüzyılda cerrahlık ve hekimlik meslekleri kadınlara yasaklanmış; ancak bu yasağa rağmen şifacılıkla uğraşmaya devam eden kadınlar, kilisenin hedefi hâline gelmiştir. 1258’de Papa tarafından alınan bir kararla kadın şifacılar, büyücülükle suçlanmış ve cezai yaptırım olarak diri diri yakılmışlardır. Söz konusu karar, 1320’ye kadar da varlığını korumuştur (Michel, 1993, s. 24, 34). Bu süreçte cadılık ve büyücülükle ilişkilendirilen kadın şifacılar, mesleki pratiklerinden ve cinsiyetlerinden ötürü sistematik biçimde bastırılarak cezalandırılmışlardır. Bu bağlamda “cadı avları, merkezinde kadınların olduğu politik bir girişim” (Özal, 2023, s. 52) olarak değerlendirilmekte ve bu durum kadın bilgisinin bilhassa dinsel ve ideolojik otoriteler tarafından tehlike olarak algılandığının çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadın şifacılar, hem dışlanmış hem de ataerkil zihniyetin ideolojik bir parçası olarak kitlesel biçimde katledilerek adeta bir soykırıma maruz bırakılmışlardır.

Merchant’a göre cadı avındaki esas mesele o dönemin toplumunda baskın olan eril bakış açısıdır. Bu

perspektife göre, kadın da doğa da dişi imgeyle özdeşleştirilerek düzensizliğin kaynağı olarak algılanmıştır. Dolayısıyla her ikisi de eril/erkek egemen tarafından dizginlenerek kontrol altında tutulması gereken unsurlar olarak değerlendirilmiştir (2020, s. 209).

Edebî eserlerde her ne kadar “cadı” veya “cadı avı” kavramları doğrudan yer almasa da doğayla uyumlu yaşayan ve şifa bilgisiyle öne çıkan kadın şifacı figürler, tarihsel bağlamda bastırılmış kadın bilgeliliğinin temsilcisi olarak değerlendirilebilir. Bu kadınlar, halk kültürü içerisinde sahip oldukları sağaltıcı bilgi birikimiyle geleneksel tıbbın ve kültürel hafızanın da taşıyıcısı ve korunması gereken değerli bir mirasın parçası konumundadır.

3. 1950 Sonrası Türk romanında kadın şifacılar

1950 Sonrası Türk romanında Kadın Şifacıları yansıtan unsurlar; “Bitki Kökenli İlaç Yapan Otacı Kadın Şifacılar”, “Ruhsal ve Ritüel Kadın Şifacılar” ve “Ebe Kadın Şifacılar” başlıkları hâlinde tematik olarak değerlendirilebilir.

3.1. Bitki kökenli ilaç yapan otacı kadın şifacılar

Yüzyıllardır doğadan topladıkları bitkileri kazanlarda kaynatarak özlerini çıkaran ve bu yöntemle elde ettiğini zarıfçe işleyerek ilaç hâline getiren kadın şifacılar, incelemeye konu olan romanların olay örgüsünde hastalanan, kavga sonrası yaralanan, fiziksel şiddete maruz kalan ve düşmanlarla çatışma içindeyken kurşunlanan bireylere geleneksel yöntemlerle tedavi ederler. Söz konusu şifacılıkla uğraşan deneyimli kadın figürler, hastalanmış olanları veya kurşunlanan insanları kendi yöntemleriyle muayene eder ve ölüme yaklaşmış bireyleri dahi hazırladığı ilaçlarıyla iyileştirirler.

Kadın şifacıların doğadan topladıkları bitki ve maddeler aracılığıyla yeni bir oluşum olarak ürettikleri merhem, yakı, lapa ve benzeri bileşimlerden oluşan ilaçlar, tarihsel olarak eczacılık bilgisinin temelini oluşturan geleneksel uygulamaları meydana getirir. Bu maddeler fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkların iyileştirilmesinde önemli rol oynar. Kadın şifacıların geliştirdiği bu doğal ilaçlar; besleyici, rahatlatıcı, uyarıcı ya da gevşetici etkileriyle farklı amaçlara hizmet eden ve çok yönlü bileşenler olarak dikkat çeker (Estés 2023, s. 117). Şifacılık geleneğinin tarihsel kökeni Kamanlar ve Şamanlara kadar uzanır ve bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri de şifacı kadınlardır. Türklerin kadim geleneğinde bu kadın şifacılar, kocakarı olarak adlandırılır ve etimolojik kökeniyle de *Koca Karia* şeklinde ifade edilir. *Türkçe Sözlük*’te söz konusu bu kadınların bitkisel temelli tedavi yöntemleri “kocakarı ilaçları” olarak “hekim olmayan kimselerin yaptıkları veya salık verdikleri, hekimlikte kullanılmayan ilaç” (2011, s. 1455) şeklinde tanımlanır.

Buket Uzuner, *Su* romanının “Şaman Dünyanın İlk Çevrecisi ve organik şifasıdır” başlıklı sekizinci bölümünde şifacı/otacı kadınların kadim gelenekte dönemin eczacılarıymış gibi görüldüğüne dikkat çeker. Bahsedilen kısımda bugün modern tıbbın gerisinde kalan ve saygı görmeyen şifacı kadınların hor görülmesi şöyle anlatılır:

Kamlar ya da Kamanlar, her şeyden önce birer şifacı, yani ‘otacı’ denen, bitkilerle ilaç yapan, nasıl desem, sanki o zamanın eczacılarıymış. ‘Kocakarı ilaçları’ denir ya, işte kocakarılar birer Şaman, Kaman, şifacı yani... Yok, sakın yanlış anlama, ben modern tıp, hijyen gibi bilimsel yöntemlere güvenirim, sadece kendi geleneğimizin tabiata saygılı, önemli figürü olan Kamanların bugün hor görülmesi canımı sıkıyor. Folklorik öge olarak bile sahip çıkmıyoruz (Uzuner, 2016, s. 56).

Kamların tarihsel süreçte üstlendikleri görev ve sorumluluklar, zamanla dini ve kültürel dönüşümlerle

uğrayarak halk arasında ocaklılar, kırıkçı/çıkıkçılar ve falcılar olarak geleneksel halk inançlarının fonksiyonel mirasçılarıdır (Araz, 1995, s. 185). Bu bağlamda Kamlar/Kamanlar, tarihte dini figürler olmanın yanı sıra halk sağlığında da önemli rol oynayan halk hekimi/şifacılar/otacılar/eczacılar gibi işlev gören bireylerdir. *Su* romanında modern tıbbı ve bilime güvendiğini açıkça belirten Umay Nine'ye göre ise Şaman/Kaman/şifacı kadınlar, günümüz toplumunda hor/küçük görüldüğünden ve geleneksel bilgi birikiminin değersizleştirilmesinden rahatsızlık duymaktadır. Binlerce yıldır otacı/şifacı geleneğinin sürdürücüsü olan Umay Nine, bu kadınlara ve geleneksel bilgi sistemlerine veya başka bir ifade ile kocakarı ilaçlarına tamamen sırt dönülmesini eleştirir ve bilimsel yöntemlerle geleneksel bilgeliğin çatışmak zorunda olmadığına dikkat çekerek birbirini tamamlayabilecek iki bilgi sistemi olduğunu savunur. Bu bağlamda eserde geleneksel tıbbi bilgilerin günümüzde hiç olmazsa kültürel değer olarak korunması gerektiğine dikkat çekilir ve Umay Bayülgen figürüyle kadın şifacı temsili saygınlık kazanır.

Buket Uzuner'in Tabiat Dörtlemesi olarak anılan *Su*, *Toprak*, *Hava* ve *Ateş* başlıklı romanlarında tabiatın sağ kolu, insanlığın ninesi olarak gösterilen Umay Bayülgen, ismini Türk mitolojisindeki önemli iki figürden alır. Doğurganlık, üretkenlik, koruyuculuğu ile bilinen ve "Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk yazıtlarında kadın ilah olarak zikredil[en]" (Bayat, 2021, s. 47) tabiat ana "Umay" ile iyilik ve bilgelik tanrısı kabul edilen Gök Tanrı "Bay Ülgen"den ilham alınarak iki ismin bileşiminden oluşturulan Umay Bayülgen, dişil ve eril unsurları bünyesinde barındıran simgesel bir yapı sergiler. Tabiat Dörtlemesi'nde Umay Bayülgen aracılığıyla hem geleneksel şifa kültürünün sürdürücüsü otacı/şifacı hem de modern bilimin uzmanlarından emekli eczacı kimliğiyle okuyucuya çok yönlü bilge/şifacı bir kadın yansıtılır. Dolayısıyla yazar, Umay Bayülgen karakterini modern bilimsel bilgiyle (eczacılık, homeopati ve fitoterapi) donatılmış eğitilmiş bir birey olmasının yanı sıra kadim Anadolu bilgeliğini taşıyan bir otacı, şifacı ve Kam olarak tanımlayarak modern ve geleneksel tıbbi bilgiyi tek bir figürde bütünleştirir:

Umay Bayülgen; Cumhuriyet'in ikinci kuşak eczacı kadınlarından. Şimdi artık emekli olan yaşlı kadın, kendi bahçesinde yetiştirdiği organik bitkileriyle fitoterapi yapan bir şifacı, otacı, derin felsefe bilgisi ve engin hayat deneyimiyle Kamdı (Uzuner, 2015, s. 35).

Ekofeminist bakış açısıyla değerlendirildiğinde, eserde kadın, doğa, bilgi ve şifa arasında kurulan bağ açığa çıkarılır ve doğayla uyumlu bir yaşam felsefesi içinde olan Umay Bayülgen, modern bilim ve yerel bilgi arasında bağlayıcı bir unsur olarak sunulur. Yazarın bu karakteri bu denli derinlikli kurgulaması ise doğaya ve kadın bilgisine yönelik sistematik değersizleştirilmenin ve hor görülmenin karşısında alternatif bir bilgi kaynağı sunmak istemesinden gelir. Böylece bilim ve geleneksel tıp tek bir karakterde gözler önüne serilir.

Su romanında Umay Bayülgen, modern eczacılık mesleğini temelini geleneksel şifacı otacı kadın geleneğine dayandırarak aralarındaki ilişkiyi şöyle anlatır: "Şimdi adına eczacı deniyor ama aslı otacıdır, Evlâdım. Bizim soyumuzda binlerce yıldır kadınların birçoğu otacıdır, şifacıdır, bir bakıma eczacıların atası yani, ninesidir" (Uzuner, 2016, s. 92). Benzer şekilde *Ateş* romanında da bu düşünce devam ettirilir ve modern tıp profesyonellerinin kökenine dair şu vurgu yapılır: "eczacı ve hekimler, aslen ilk otacı ve şifacıların çocuğudur" (Uzuner, 2023, s. 201) denilmektedir. *Hava* romanında ise Umay Bayülgen benzer ifadelerle kendisini şöyle tanımlar: "Tabiat Ana'ya gönülden bağlı bir Kam hem de eczacı ve otacı olarak naçizane bendeniz" (Uzuner, 2018, s. 181). Her üç roman da şifacı kadınların şifacılık geleneğindeki köklü yeri vurgularken; Ehrenreich & English de bilge kadınların "geliştirdiği bitkisel ilaçların çoğunun hâlâ modern farmakolojide yeri vardır" (2023, s. 51–52) diyerek bu kadim bilginin modern tıptaki sürekliliğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda *Su*, *Ateş* ve *Hava* adlı eserlerde geleneksel bilgiyle modern tıbbın ve eczacılığın sürekliliğine değinilir ve ayrıca kadınların tarih boyunca sağlık üretimindeki sürdürülebilir rolleri görünür kılır. Dolayısıyla söz konusu eserlerde kadın

şifacılar, bilimsel bilgi üretiminin kurucu liderleri arasında konumlandırılır.

Eczacılıktan emekli olan Umay Bayülgen, zamanının büyük çoğunluğunu evinin bahçesinde kendi elleriyle yetiştirdiği şifalı bitkilerin bulunduğu şifa serası veya başka bir deyişle ot şifâhânesi olarak nitelendirilen alanda geçirir. Umay Bayülgen'e göre "tabiattaki her otun bir nimeti, pek çok hikmeti vardır" (Uzuner, 2018, s. 96). Bu bağlamda yüzlerce şifalı ot yetiştirdiği serasında Umay Bayülgen, şifacı kimliğiyle bedensel rahatsızlıkların yanı sıra aynı zamanda "...uyuyan aklı uyandırma' yoluyla insanın hayatını karartan, hayattan zevk almasını önleyen ancak yaşayanın bildiği o büyük derdi, 'iç sıkıntısı[nı]'" (Uzuner, 2015, s. 43) çözmeye yönelik bireylerin zihinsel ve ruhsal hastalıklarını iyileştirmeyi sağlayan alternatif bir sağlık yaklaşımı benimser. Bu bağlamda "hastalıkları kendilerine özgü yeteneklerle ve olağanüstü yöntemlerle tedavi etme gücünde olduğuna inanılan" (Kaplan, 2015, s. 194) kadın şifacıların doğanın insan ruhuna dair psikolojik sorunlarına yönelik modern anlamda anksiyete ve depresyon gibi ruhsal hastalıklara çare olabileceği düşüncesi, modern fitoterapi (*Bitkisel Tıp*) çalışmalarıyla da desteklenir.

Yaşar Kemal'in *İnce Memed* serisinin ilkinde geleneksel halk şifacılığını temsil eden figür olarak Hürü Ana anlatılır. Eserde İnce Memed, Cabbar ve Recep Çavuş, Abdi Ağa'yı öldürmek için yola koyulurlar ancak yolda çıkan çatışmada Recep Çavuş boynundan vurularak ağır şekilde yaralanır. İnce Memed, eşkiya arkadaşı Recep Çavuş'u iyileşmesi için halk arasında şifacılığıyla bilinen Hürü Ana'ya götürür ve onun şifa gücüne duyduğu güveni "Sana şimdi Hürü Anam, bir ilaç yapar ki, hiçbir şeyin kalmaz" (Yaşar Kemal, 2023b, s. 194) sözleriyle anlatır. Hürü Ana ise "Hiç korkma, sana yıkı yapar, iki günde iyi ederim seni" (Yaşar Kemal, 2023b, s. 251) diyerek hem geleneksel bitkisel tedavi bilgisini hem de şifa verme yetisini ortaya koyar.

İnce Memed 2'de de Koca Osman'ın eşi Kamer Ana, geleneksel şifacılık bilgisine sahip hastaların yaralarına yakı ve merhem uygulayan aynı zamanda dualarla tedavi sürecini destekleyen bir şifacı kadın figürü olarak betimlenir. Romanın ilerleyen sayfalarında İnce Memed, kurşunlara hedef olmasının ardından Kamer Ana, Anavarza kayalıklarından, dağlardan ve sazlıklardan topladığı çeşitli otlar, çiçekler ve sakızlarla harmanladığı bitkisel ilaçlar hazırlayarak İnce Memed'i iyileştirir. Roman kahramanlarından Seyran, "Kamer Ana'dan soyu hep cerrah. Kamer Ana yukarı dağlardan, Sarıtaşımanlıdan olur. Onlar kurşun yarasına ilacı iyi bilirler" (Yaşar Kemal, 2023c, s. 355) şeklinde bahseder. Kamer Ana'nın soyunun hep cerrah olarak tanımlanması, modern anlamda tıbbi bir uzmanlığın sürdürücüsü değil, kadim halk hekimliği geleneğinde nesilden nesile uzmanlaşmış bir soyu işaret eder. Bu da şifacılığın kültürel bir miras olarak aktarıldığını gözler önüne serer.

İnce Memed 3'te Memed, yine kurşunlanır ve bu defa durumu oldukça ağırdır. Yaralı vaziyette Yörüklerle sığınan İnce Memed, Yörükler tarafından gizlice bir mağaraya götürülür. Mağaraya üç tane cerrah getirilir lakin üç cerrah da tüm çabalarına rağmen Memed'in vücudundaki kurşunları çıkartamaz ve Memed'in sağlık durumu günden güne kötüleşir. Bu anlatım, modern tıbbın temsilcisi olan cerrahların yetersiz kaldığı bir durumda son çare olarak geleneksel şifa yöntemlerinin önemini ön plana çıkarır. İnce Memed'in durumunu öğrenen Hürü Ana ise Memed'i Kırkgöz Ocağının Anacık Sultan'ına götürür.

Romanda Anacık Sultan'ın güçlü sezgilerle donanmış bir bilge kadın (*wise women*) olduğu ve dünyayı kırk gözle görebildiğine inanıldığı için yaşadığı mekânın "Kırkgöz Ocağı" olarak anıldığından bahsedilir. Halk biliminde "ocak belirli bir veya birkaç hastalığı sağaltımı gücünde olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kimseyi gösterir" (Altun, 2013, s. 247). Eserde de Anacık Sultan; kurşun yiyeni, yüreği parça parça olanı ve ölümlle yaşam arasında gidip gelenleri dahi ilaçlarıyla iyileştirebilecek güçte

olduğuna inanılan bir şifacı bilge kadındır. Bu bakımdan çaresiz olanlar, derdine derman arayanlar, yaralananlar ve yoksullar, Anacık Sultan'ın kapısını aşındırmaktadır.

Anacık Sultan, romanda ölümle yaşam arasına sıkışmış bireyleri tedavi edebilecek şifa gücüne sahip bir otacı/şifacı olarak betimlenir. Bu nedenle umutsuzlar, yaralılar, hastalar ve yoksullar yardım umuduyla sık sık Anacık Sultan'ın kapısını çalmaktadır. “Tüm ekolojik sistem içinde refahı sağlama veya yeniden tesis etme dili” (Wainwright, 2014, s. 14) olarak tanımlanan şifa dağıtımını, bireysel ve toplumsal düzeyde bütüncül bir iyileşme biçimi olarak temsil eden Anacık Sultan; Binboğalar, Aladağ, Düldül Dağı, Hasan Dağı, Çukurova ve bozkır coğrafyasından topladığı bitkilerle, kırk kazanda kaynatıldığı ilaçlarla, çeşitli yapraklar, sular, sakızlar, çiçekler ve hazırladığı özel yemeklerle şifa sunmakta; bunun yanında, tedavi yöntemleri arasında geyik sütü içirmesi de yer almaktadır.

Hürü Ana, Anacık Sultan'ın fayda gözeterek şifacılıkla uğraşırken herhangi bir çıkar gözetmemesine duyduğu hayranlığı “Hürüce senin kerametine kurban olsun” (Yaşar Kemal 2023d, s. 294) sözleriyle dile getirir. Doğayla uyumlu yaşayan “kurdun kuşun, karıncanın, böceğin dilinden anlayan” (Yaşar Kemal, 2023e, s. 554) Anacık Sultan, şifa gücünü “keramet” olarak görmez; aksine asıl keramet binbir haliyle doğanın kendisinde suda, çiçekte, otta, durmadan doğuran toprakta ve tılsımının da ışıktaki güneşte olduğunu söyler:

‘Ben onları bin yıldır dağlardan toplarım, ben onları bin yıldır kaynatıp özünü çıkarırım. Ben onları bin yıldır insanlara dağıtırım’ dedi. Anacık Sultan dingin, güvenli. ‘Bak oraya’, diye dağları gösterdi. ‘Her şey oralarda. Her şey çiçekte, her şey otta. Bütün tılsım şu şırlayarak gelen ışıktaki. Kusura kalma bacım, böyle kerametler benim elimden gelmez. Keramet şu durmadan doğuran toprakta (Yaşar Kemal, 2023d, s. 297).

Gözlem yeteneğine sahip deneyimli ve becerikli sağaltıcılar, inanç temelli uygulamaların harmanlanmasıyla şekillenen şifa pratiğiyle insanlık tarihinin en eski uzmanlık alanlarından birini oluşturur (Serdaroğlu, 1996, s. 3). Anacık Sultan da kendisini bir gözlemci olarak konumlandırır ve şifa verenin kendisi olmadığını; kutsal bir iyileştirici güç ve bilgi kaynağı olan doğanın ta kendisi olduğunu savunur. Bu doğrultuda Anacık Sultan, şifacılığı üstün bir yetenekten ziyade doğayla uyum içinde gözlem, deneyim ve emekle edinilen bütüncül ilişkiyle mümkün olduğunu gözler önüne serer.

Yaşar Kemal'in Anacık Sultan'ın bin yıldır bu işi yaptığını belirtmesi kuşaklar boyu aktarılan kadın bilgi birikiminin ve şifacılık geleneğinin tarihsel geçmişine göndermedir. Bu, aynı zamanda ekofeminist düşünce biçimini de destekler. Nitekim kadınlar ve doğa, tarih boyunca hem üretici hem de bastırılan güçler olarak görülmüşlerdir.

İnce Memed 4'te de Arif Saim Bey, Yüzbaşı, Murtaza Ağa, Kertiş Ali Onbaşı ve Taşkın Halil Bey gibi kişiler; *İnce Memed*'i yakalayabilmek amacıyla bütün Toroslar'da geniş çaplı bir arama başlatırlar ancak tüm çabalarına rağmen onu bulamazlar. Bu süreçte, Anacık Sultan'ın *İnce Memed*'e tılsımlı bir gömlek verdiği duyulur ve bunun üzerine Anacık Sultan sorgulanmak üzere Jandarmaya sorguya getirilir. Bu gelişme ile dönemin otoriter yapısının, şifacı figürlere yönelik baskıcı yaklaşımı da gözler önüne serilir. Arif Saim Bey, Anacık Sultan'ın keramet getirip getirmediğini sorgularken onu büyücülükle ilişkilendirerek çingiraklı yılan, zilli, vatan haini gibi daha nice aşağılayıcı ve argo kelimeler kullanır. Anacık Sultan ise bu ithamlara karşı büyücü olmadığını belirtir ve keramet doğada, doğanın sunduğu imkânlarda olduğunu yineler:

‘Ne benim ne de Ocağımızın hiçbir kerameti yok.’

‘Sen ölüleri bile diriltmişsin, yaralıları, kalbi bile parçalansa sıhhatlerine kavuşturmuşsun. Bunu da

inkâr et bakalım. Sende keramet yok da bunlar ne ya?’

‘Bende keramet yok. Keramet çiçekte, ağaçta, otta, kuşta, böcekte, insandadır. İnsanları benim kerametim değil, benim, binbir çiçekten, ottan, topraktan, ağaçtan süzerek çıkardığım ilaçlar iyi eder.’ (Yaşar Kemal, 2023e, s. 513).

Anacık Sultan’ın ifadeleri doğayla uyumlu bilgiye dayanan şifa anlayışını güçlü biçimde yansıtır. Anacık Sultan, *İnce Memed* 3’te Hürü Ana’ya söylediği gibi burada da Arif Saim’e kerametın kendinde olmadığını doğanın iyileştirici gücünde çiçeğinde ağacında otunda böceğinde ve insanında saklı olduğunu dile getirir. Yaşar Kemal’in her iki romanında da öne çıkan temel vurgu, şifacı kadının şifa sağlayıcı yönünün mucizevi bir kudretten ziyade, doğanın sunduğu imkânları bilgi, deneyim ve özenle bir araya getirerek iyileştirici bir pratiğe dönüştürmesidir. Bu bağlamda şifa, kadının doğa ile kurduğu bilinçli ve bütüncül bir ilişkinin sonucudur.

Romanın ilerleyen sayfalarında Anacık Sultan’ın sezgileri ve doğa arasındaki güçlü ilişkisi, Arif Saim Bey ve Murtaza Ağa gibi otorite figürlerini korkutur. Bu nedenle Arif Saim Bey tarafından büyücülükle suçlanan Anacık Sultan, onun verdiği emirle dövülerek öldürülür. Bu durum halk bilgisi ve doğayla uyumlu yaşam anlayışının, otorite merkezli ideolojik bakış açısı karşısında nasıl kriminalize edildiğini öne çıkarır. Anacık Sultan’ın bu şekilde öldürülmesi romanın olay örgüsünde dikkat çekicidir. Yaşar Kemal, Anacık Sultan’ın doğadan topladığı otlarla, çiçeklerle ilaç yapan bir şifacı kadın olmasını, büyücülükle suçlanıp sorguya çekilmesini ve ölümünü anlatırken okuyucunun zihninde Orta Çağ Avrupa’sının karanlık dönemlerindeki kadın şifacıların da “cadı” ilan edilerek cezalandırıldığı “cadı avlarına” göndermede bulunur. Bu kapsamda roman, bireysel bir trajediyle birlikte kadın bilgeliliğinin eril otoriteler tarafından bastırıldığını ve yok edildiğini simgesel düzlemde gözler önüne serer.

Romandaki diğer bir şifacı kadın figürü, Anacık Sultan’ın annesidir. Anacık Sultan, Jandarmanın penceresiz bodrumunda sorgulanırken yalnız kaldığı anlarda annesini hatırlar. Romanda Anacık Sultan’ın annesinin anlatıldığı bölüm, geriye dönüş tekniği ile üçüncü şahsın bakış açısıyla ortaya konulur. Kurguda Kırkgöz ocağının Anacık Sultan’ın annesinin de tıpkı kendisi gibi şifacı bilge bir kadın olduğu okuyuculara sunulur. “Ocak aileler sahip oldukları tedavi etme yeteneğini kendilerinden önce bu işi yapan baba veya anasından kan yolu ile alırlar; yani ocaklı olmak ailevi bir yetenektir” (Kaplan, 2015, s. 194). Bu bağlamda Anacık Sultan’ın annesinin de bir şifacı olması, romanın arka planında devr-i daim ile şifacılık yeteneğinin sonsuz bir döngüde asırlarca bu kadim bilgilerin yaşatılmaya çalışıldığı anlaşılır. Böylece şifacı bilge kadınlar, bitkinin özünü çıkararak ilaç yapma uğraşını kendisinden sonra gelen kızına öğretme görevini üstlenerek sürdürülebilirliği sağlar. Okur, burada şifacılığın soydan gelmekte olduğunu ve dişil geleneğin korunması noktasında şifa dağıtıcılığının nesilden nesile aktarılmasına şahit olur.

Anacık Sultan’ın annesi de hastalara dağlardan topladığı çiçeklerle ilaçlar kaynatır. Ancak bu işlemi yaparken birden fazla insanla iş birliği içinde çalışır. Söz konusu hastaları iyileştirmek için yapılan ilaç, romanda ayrıntılı olarak şöyle anlatılır:

Hastalara, sayrılara dervişlerle birlikte dağlardan toplanmış kucak kucak çiçeklerle ilaç kaynatıyor, bu yüzden de bütün bedeni, geçtiği yerler çiçek özü kokuyordu. Ocakta çiçek kaynatma, ilaç çıkarma işi başlı başına bir uğraştı. Ocağın dervişleri, köylüler, köylü kadınları, kızları, çocukları bahar aylarında torbalarını alıyor, çiçek toplamaya dağlara yayılıyorlardı. Kimi bir ay, on gün, bir hafta, üç gün sonra dönüyor, torbalarını, çuvallarını, hurçlarını Ocağın çimenli avlusuna boşaltıyorlardı. Avluda bir insan boyunu aşacak yükseklikte bir sürü çiçek öbekleri ortaya çıkıyor, bu çiçeklerden usta dervişler hangi çiçek, hangi hastalığa iyi gelir günlerce çalışarak ayırıyorlar, avlu duvarlarının dibine kurulmuş kazanlarda bunları harlı ateşte kaynatıyorlar, çiçeklerin özlerini çıkarıp renk renk şişelere dolduruyorlardı. Çiçekleri kaynatma süresince ondan sonra da bütün Ocak, Ocağın yöresindeki ağaçlar, kayalar, toprak günlerce çiçek kokuyor, çiçek kokuları insanların, hayvanların derilerine

siniyordu (Yaşar Kemal, 2023e, s. 523-524).

Yukarıda görüldüğü üzere kadın, erkek, çocuk, derviş demeden herkesin çiçek toplamak için dağlara yayılması, şifanın bireysel bir eylem olmadığına ve toplumun doğayla iş birliği içinde var oluşuna dikkat çeker. Ocağın çiçeklerle dolması, her yerin günlerce çiçek kokması ve bu kokunun insanların tenine sinmesi, doğanın çok katmanlı iyileştirici gücünü gösterir. Yazar, burada doğayla iş birliği içinde çalışan insanların şifa yoluyla bir tür manevi arınma ve doğayla bütünleşme deneyiminin boyutunu yansıtır.

İnce Memed 4'te Anacık Sultan ve annesi dışında başka şifacı köylü kadınlardan da söz edilir. Romanın yirmi ikinci bölümünde şifacı köylü kadınların ovalara gidip çiçekler topladığını ve topladıkları çiçekleri kaynayan kazanlara atarak ilaç haline getirip hastalara ve hayvanlara içirmelerinden bahsedilir. Bu bağlamda “şifacılık, bütün canlı ve cansız varlıklar arasındaki bağlantı, bütünlük ve karşılıklı etkileşim” (Achterberg, 2009, s. 279) durumudur. Eserde kadınların çiçek özlerini yaralı geyiklere içirmesi de onların şifa dağıtıcı rollerinin insanla sınırlı kalmadığını; tüm canlıları kapsayan bütüncül bir iyileştirme anlayışına sahip olduğunu gösterir. Geyiklerin şifacı kadınların elinden içtiği çiçek özü sayesinde silkinip ayağa kalkışı da doğanın diriltici yönüne yapılan bir vurguyu ortaya koyar.

Yaşar Kemal'in Kimsecik üçlemesinin ilk kitabı *Yağmurcuk Kuşu*'nda ismi verilmeyen ancak şifacılığıyla öne çıkan İsmail Ağa'nın annesi halk hekimliği noktasında önemli bir figürdür. Zira “kadın şifacılar, halkın doktorlarıdır” (Ehrenreich & English, 2023, s. 34). Romanda adı söylenmeyen şifacı kadın, köy halkı tarafından hastalık ve yaralanmalarda ilk başvurulacak kişi olarak betimlenir. Bu nedenle şifacılık, tarihte çoğunlukla ev içi faaliyet olarak görülmüş ve kadınlarla özdeşleşmiştir. İnsanlar hastalıkla karşılaştıklarında, ilk olarak evde kadınların uyguladığı bitkisel, geleneksel ve doğal yöntemlere başvurmuşlardır. Dolayısıyla “bu alanda, ilk başvurulacak tedavi stratejileri kadınların evlerde uyguladıkları stratejilerdir” (Finerman, 1995, s. 21). Eserde de söz konusu şifacı kadının yaşadığı köyde insanlar, doktora gitmeden İsmail Ağa'nın annesinin kapısını çalarak onun hazırladığı ilaçlara ve tedavi yöntemlerine başvurur. İsmail ağa, annesinin şifa gücünü “onun merhemleri şurupları, emleri de ölüyü de cana getirir” (Yaşar Kemal, 2022, s. 93) şeklinde anlatır. Günlerden bir gün İsmail Ağa ve ailesi, farklı diyarlara göç yolculuğu sırasında yolun ormanlık alanında bir inilti sesi duyarlar. Sesin geldiği yönü takip ettiklerinde ise ağaçların altındaki çalıların arasında kimsesiz oldukça zayıf ve hasta bir çocuk bulurlar. Çocuk, bir deri bir kemik hasta vaziyettedir ve bedenindeki yaralar kurtlanmış ve çok ağır bir koku yaymaktadır. Nerdeyse ölüyor olduğu dile getirilen yaralı çocuk, İsmail Ağa'nın annesi olan şifacı kadın tarafından tedavi altına alınır. Şifacı bilge kadın, çocuğu iyileştirmek için ormandan toplanan sakız, çiçek, kök ve otları bir kazanda kaynatarak merhem hazırlamaya başlar. Eserde bitki kökenli ilaç hazırlanırken “otlar, sakızlar, kökler ormanın bütün kokusuyla alabildiğine kokuyor, öteki bütün kokuları bastırıyordu” (Yaşar Kemal, 2022, s. 94) ifadesiyle ilacın hem güzel koktuğu hem de yalnızca bedene değil duylara da etkisi vurgulanır. Böylece şifacı kadının hazırladığı ilacın güzel kokması bilhassa tedavi edici işlevin bir yansıması olarak sunulur.

Üçlemesinin ikinci kitabı *Kale Kapısı*'nda da kadın şifacılarından Hava Ana, Zero'nun oğlu Mustafa'nın ölmek üzere olan kuşunu kendi hazırladığı “çam kabuğunun içindeki sert kokulu bir merhemle” (Yaşar Kemal, 2023h, s. 151) kısa sürede iyileştirir. Hava Ana'nın doğadan elde ettiği bitkisel içerikli hazırladığı merhem, sağaltıcılığın insan bedenine sınırlı kalmadığını ve doğadaki tüm canlıları kapsayan iyileştirme anlayışını ortaya koyar.

Üçlemenin son kitabı *Kanın Sesi*'nde ise bitki kökenli ilaç yapımında rol alan kişinin bir erkek -Hacı- olduğuna dikkat çekilir. Romanın asli şahsı Mustafa, günlerce tarlada ayakkabısız bir şekilde yoğun bir

tempoda çalışması sonucunda ayaklarındaki yaralardan dolayı çalışamaz hâle gelir. Ayakları yüzülen “pınar gibi” durmadan kanayan Mustafa’nın acısına kayıtsız kalamayan Hacı, ninesinden öğrendiği şifacılıkla ilgili bilgilerle ormandan topladığı çiçek ve otları kaynatarak merhem hazırlar: “Biraz sonra da geceyi inanılmaz güzellikte bir koku aldı. Mustafa kokuyu alınca, ayaklarını, etinden sökülmüş kemiklerini, her bir şeyi unuttu gitti” (Yaşar Kemal, 2023g, s. 151). Böylece romanda bitkilerin iyileştirici özelliğinin yalnızca vücuda temasla değil koku yoluyla da ruha verilen şifaya dikkat çekilir. Mustafa’nın ayakları, arkadaşı Hacı’nın hazırladığı merhem sayesinde kısa sürede iyileşir. Hacı, arkadaşının yaralarının bu kadar hızlı iyileşmesinin nedenini ninesinin “merhemleri kurşun yarasını...” (Yaşar Kemal, 2023g, s. 154) dahi iyileştirecek güçte olduğunu vurgular.

Yaşar Kemal, bu romanda şifacı karakteri erkek seçmesi romanın kurgusunda son derece önemlidir. Hacı’nın ilaç yapımını ninesinden öğrendiğini söylemesi ise aslında şifacı kadınların önemine dikkat çekmektir. Böylece yazar, kadınların nesiller boyu kadim geleneksel bilgi birikimini kendisinden sonra gelen kızına öğretmesi/aktarması kalıbını kırar ve aile içinde erkek çocuklara da bu şifa geleneğini miras bırakılabileceğini gösteren önemli bir örnek sunar.

Yaşar Kemal’in bir diğer romanı *Al Gözümlü Seyreyle Salih*’te Salih’in Büyükanası Dilber Hatun, uzun yıllardır dünya âleme merhem yapan “unvansız hekim olarak toplumun sağaltım, şifa ve bitkilerle tedavisinden sorumlu olan” (Özal, 2023, s. 49) bir şifacı kadındır. Romanda Dilber Hatun, ağaçların, otların ve çiçeklerin kokularından, özlerinden yaptığı ilaçları “benim merhemlerim, şu ağaçların, şu çiçeklerin, şu dağdaki tekmi otların kokularından, özlerinden süzölmüştür” (Yaşar Kemal, 2023a, s. 29) şeklinde açıklar. Dilber Hatun’un ünü, dağların ardındaki eşkıyalara ve denizler ötesindeki korsanlara kadar ulaşmıştır. Romanın asli şahsı Salih’in anlatımına göre korsanlar ve eşkıyalar, içlerinden birisi hastalandığı vakit, Dilber Hatun’u alıp denizlere ve dağlara götürürler ve Dilber Hatun, hastalara meşhur merhemlerinden yapıp onları iyileştirir. Yazar, romanın kurgusunda bilge/şifacı kadın Dilber Hatun’un yeteneklerini masalsı bir anlatımla yüceltse de meseleye gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Öyle ki Dilber Hatun, doğadan faydacı bir yaklaşımla topladığı bitki ve çiçeklerin özleriyle doğrudan tabiatın sunduğu kaynaklardan meydana getirdiği ilaçlarının öneminden şöyle bahseder: “Ben bu merhemle beyleri, paşaları, sultanları iyi etmişim. (...) Benim merhemim... Benim merhemim için şu denizlerin reisleri, paşaları gelir de bu kapının eşğine yüz sürerler de, merhemimin her dirhemine bir sarı altın verirlerdi” (Yaşar Kemal, 2023a, s. 66). Dilber Hatun’un dikkat çeken bir diğer özelliği de sahip olduğu şifacılık bilgisini ekonomik kazanç sağlayan bir meslek haline getirmesidir. Bu nedenle torunu Salih, Büyükanasının ilaçlarındaki sırrı doktorlarla/modern tıpla paylaşılması durumunda ailecek zengin ve görkemli bir hayatlarının olabileceğini düşünür. Ancak Dilber Hatun, hazırladığı ilaçların ardındaki gizemi kimseyle paylaşmayarak korunması gereken bir miras olarak değerlendirir.

Yaşar Kemal’in Dağın Öte Yüzü üçlemesini oluşturan *Ortadirek*, *Yer Demir Gök Bakır* ve *Ölmez Otu*’nda şifacı bilge kadınlardan Uzun Ali’nin annesi Meryemce’den bahsedilir. Üçlemenin ilk kitabı olan *Ortadirek*’te pamuk toplamak için “Toros’ların arka yanındaki bir köy” (Cevdet Kudret 2009b, s. 74)’den Çukurova’ya göç eden köylü anlatılır. Yol boyunca Uzun Ali, annesini sırtında taşıdığı için yürümekten ayak tabanları yüzölür ve ağrıdan yola devam edemez hâle gelir. Bunun üzerine annesi Meryemce, doğadan topladığı çam sakızı, mezdeke sakızı ve kekik gibi malzemelerden harmanladığı bir merhem hazırlayarak oğlunun ayağına sürer. Uzunca Ali, annesinin hazırladığı bu merheminin iyileştirici gücünü vurgulamak için “kurşun yarasını iyi eder, değil şişmiş ayağı” (Yaşar Kemal, 2024a, s. 170) sözleriyle bu geleneksel tedavi yönteminin güçlü etkisine vurgu yapar. Üçlemenin ikinci kitabı *Yer Demir Gök Bakır*’da da günlerden bir gün köyde iki kadın arasında kavga başlar ve kavgaya tanındıkların da

katılımıyla tüm köylü kendini kargaşanın içinde bulur. Söz konusu kavgada Taşbaşoğlu'nun karısı, başından ağır yaralanır. Taşbaşoğlu, karısına yakı yapsın diye Meryemce'nin kadim bilgeliğine başvurur. Meryemce, hemen doğadan topladığı binbir çiçek ve ağaçtan topladığı özleri, tencerede kaynatarak yakı/ilaç hazırlar ve Taşbaşoğlu'nun karısını birkaç günde iyileştirir. Romanda Meryemce'nin şifalı otlar ve çiçeklerden elde ettiği karışımın kurşun yarasına dahi iyi geldiğinden şöyle bahsedilir:

“Bu yakıyı Meryemce Ana'dan başkası yapamaz bu dağlarda. Bin çiçekten bin deva çıkaramaz kimse, Meryemce Ana'dan başka yavrum. Kurşun yarası da olsa, ağılı kılıcın yarası da olsa, senin Meryemce Anayın yakısı hemen iyi eder o yarayı. Bizim ocağımız Sarı Tanışmanın yakı ocağıdır. Bu ocağa yakı yapılacak otlar, çiçekler Allah tarafından verilip gelir” (Yaşar Kemal, 2024c, s. 157).

Bu ifadeler, Meryemce'nin soyla devam eden geleneksel şifacılık bilgisinin doğa tarafından desteklendiğini vurgular. Ayrıca Uzun Ali'ye göre annesinin şifacılık bilgisi deneyimin yanı sıra kutsal ve ilahi bir lütuftur. Bu düşünce biçimi, şifacılığın doğa-insan-tanrı üçgeninde şekillenen bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır. Achterterberg de bu yaklaşımı, “şifacılık insan aklının ötesine, insanın tanrısal deneyim yaşadığında, zamansız ana geçmektir” (2009, s. 279) şeklinde temellendirerek açıklamaktadır.

Üçlemenin son kitabı *Ölmez Otu*'nda da yine Meryemce'nin kadim bilgilerine değinilir. Yaz mevsiminde tüm Yalak köyü, Çukurova'ya pamuk toplamaya giderler ve bu defa Meryemce yürümekte zorlandığı için onu götürmezler. Uzunca Ali, pamuk toplarken parmakları yarılır ve acı çekmeye başlar. Annesi yanında olmadığı için onun meşhur merhemleri de yoktur. Böylece Uzunca Ali'nin parmakları acıdıkça annesinin yokluğunu derinden hissederek “Bunun ilacını bir tek insan bilirdi, o da anası... Anası da yok. Kahrolsun zulüm” (Yaşar Kemal 2024b, s. 290-291) diye üzüntü duyar. Dolayısıyla Meryemce'nin yokluğu, doğayla uyumlu yaşayan, iyileştiren ve yaşatan kadın bilgisinin kaybı anlamına gelir.

Fakir Baykurt'un *Onuncu köy* romanında kendisine ait olmayan Nohut Deresi'ni eken Duranâ, köy halkının öfkelerini üzerine çeker. Köyün öğretmeni de Duranâ'nın bu davranışını etik bulmaz ve köylüyle birlikte hareket ederek Duranâ'ya gözdağı vermek için ektiği Nohut Deresi'ni alt üst ederler. Bu duruma öfkelenen Duranâ, hırslını alamaz ve öğretmeni, kimsenin görmediği üçra bir yerde dövdürtür. Başından derin yara alan öğretmen, köyün şifacılık bilgisiyle tanınan kadınlarından Kılıcı Karısı'nın hazırlayıp getirdiği merhem sayesinde iyileşir.

Yayla'da Çakır Hasan'ın torunu Gülcan, hastalanarak ateşler içinde yatağa düşer. Gülcan, Ankara'nın Sulakça ilçesinin Morsay yaylasında kırk derece ateşle üç gün hasta yatar. Hem şehir merkezine götürecek aracın olmaması hem de ambulansın yaylanın bozuk yollarına çıkamaması neticesinde Gülcan'ın imdadına ninesi Kamer Ana yetişir. Kamer Ana doğanın dilinden anlayan ve çeşitli otlarla ilaçlar yapan bir şifacı kadındır.

Kamer Ana torununun sağlığını yeniden kazanması için o yörede yetişen bozçayı kaynatır. Çayın içine bir dolu kaşık bal, bir tutam karanfil, zencefil ve kekik ekleyerek torununa içiren Kamer Ana, ardından verdiği bal karması için de “en iyi ilaç odur bizim” (Baykurt, 2021, s. 135) diyerek geleneksel bitkisel tedavinin iyileştirici yönüne vurgu yapar. Kamer Ana'nın şifalı çayı sayesinde Gülcan'ın iştahı yerine gelir ve biraz olsun konuşmaya başlar. Ancak bu iyileşme süreci fazla uzun sürmez ve Gülcan, günler içinde daha da kötüye giderek bilincini kaybeder. Bu aşamada, Kamer Ana'nın sahip olduğu geleneksel şifa bilgisi ve uygulamaları yetersiz kalır. Aile, Gülcan için hastaneye gidecek araç aramaya koyulur. Ne yazık ki araç bulunsa da Gülcan, hastaneye ulaşmadan yaşamını yitirir.

Yazarın buradaki amacı şifacı kadının hastayı iyileştirememesi değildir bürokratik bir eleştiriyi dile

getirmektir. Öyle ki Morsay yaylasında Gülcan, ateşler içinde kıvrılırken araç bulunamadığı için hastaneye gidemez ancak yayladaki tek araç Profesör Hoca Bey'in cipidir. Profesör, hükümetin o aracı ve şoförünü kendine tahsis ettiğini ve amaç dışı kullanamayacağını söyler. Ancak Profesör, ziyafet çekmek veya gezip dolaşmak için hükümetin verdiği aracı sınırsız bir şekilde kullanabilmektedir. Romanda Gülcan'ın hastalığı ve ölüm sürecinde, kırsal yaşamdaki insanların sağlık hizmetlerine erişemeyişi ve devletin üst kademesindeki insanların çıkarıcı tutumlarına yönelik bir eleştiri yapılmaktadır. Böylece yazar; sınıfsal eşitsizlik ve modern tıbbın ulaşılabilirliği gibi meseleleri realist bir dille konu arka planında tartışma metni olarak okuyucunun karşısına çıkarır.

3.2. Ruhsal ve ritüel kadın şifacılar

Kurşun döktüren, nazara karşı önlem alan, üzerlik otu tütsüleme gibi uygulamaları gerçekleştiren kadınlar; halk arasında üfürükçü olarak nitelendirilen geleneksel şifacılık bilgisine sahip bilge kadınlardır. Orta Asya kökenli Kamlık ve Şamanlık geleneğinin Anadolu'daki sürdürücüsü/mirasçısı bu kadınlar, çoğunlukla "Bilge Kadın", "Kocakarı", "Kocamış Kadın" veya "Koca Nine" gibi adlarla anılmaktadır.

Kocakarı terimi, halk arasında yaşlanmış bir kimseyi tanımlamasının yanı sıra geleneksel bilgiye sahip şifacı ve kimi zaman da büyü ile uğraşan kadınları karşılamaktadır. Bacon'a göre kocakarı, büyü ve tılsımla uğraşan kem göz kavramıyla eş değer tutulan bir anlamı karşılar (Akt. Achterberg, 2009, s. 95). Bu bakış açısı, halk kültüründe kocakarıların tedavi edici geleneksel yöntemlerinin yanı sıra doğaüstü güçlerle de ilişkilendirilen kişiler olarak algılandığını gösterir. Öyle ki halk arasında efsunlu hoca veya üfürükçü olarak da adlandırılan bu tarz şifacı kadınlar; şifayı duayla, nefesle veya dokunarak vermeye çalışırlar.

Buket Uzuner, *Ateş* romanında kocakarı kelimesini, kocamak fiilinden türeyen ve zaman geçtikçe bilgeleşen dişi gücü yani anneliği temsil eden bir kavram olarak tanımlar. Yazar, ayrıca "Kocakarılık" kelimesini tıpkı "cadılık" gibi yüksek bir makama karşılık geldiğine dikkat çeker (Uzuner, 2023, s. 352). Şifacı kadınlar, tıpkı kocakarılık ya da cadılık terimleri gibi, doğanın dilinden anlayan, şifa yöntemlerini bilen, insanlara sağlık ve umut kazandıran güçlü figürlerdir. Dolayısıyla bu kavramın sadece yaşla sınırlandırılmaması gereken toplumsal ve kültürel bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kemal Bilbaşar'ın *Kölelik Dönemeci* romanında ilk olarak lokman hekim olarak anılan Agunda Nine, geleneksel halk inançları çerçevesinde ruhsal şifa uygulamalarıyla öne çıkan bir figür olarak tasvir edilir. Romanda Agunda Nine daha çok ruhsal rahatsızlıklara şifa verme üzerine odaklanan bir sağaltıcıdır. Bundan dolayı eserde Agunda Nine, Bozdok büyücüsü, afsuncu ve üfürükçü olarak adlandırılır.

Agunda Nine, geleneksel inanç yöntemleriyle nazara karşı önlemler alma, tütsü yakma ve kurşun dökme gibi ritüeller uygular. Eserde Agunda Nine'nin ruhsal şifacılık yönü daha çok öne çıkartılsa da bitki kökenli ilaçlarla tedavi yöntemleri uygulayan şifacı kimliği de bulunur. Roman kahramanlarından Şiri Ana'nın "duvarlardaki raflarda, içerisinde kurutulmuş şifalı otlar, çiçekler bulunan küçük, sırlı çömlekler, kapaklı tahta kavanozlar, kalaysız bakraçlar sıralanmıştır" (Bilbaşar, 2015, s. 125) şeklinde anlatması Agunda Nine'nin aynı zamanda hem ruha hem bedene şifa vermeye çalışan bir bilge kadın olduğunu ortaya koyar. Şiri Ana, ayak ağrısı için geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı üfürük hücrelerine tedaviye gittiğinde Agunda Nine tarafından muayene olur. Agunda Nine, Şiri Ana'nın ağrılarının nedenini onu Bataklik Perisi Çukurtat'ın çarpmış olmasına bağlar. Böylece Agunda Nine, Şiri Ana'nın damarlarından Bataklik Perisi Çukurtat'ı çıkarabilmek için "afsunlama" yaparak özel dualar

okur. Bu sahne, halk inançları ve geleneksel şifa pratiklerinin romandaki temsili açısından son derece önemlidir.

Eserdeki bir diğer şifacı kadın figürleri arasında Sağlık Tanrıçası Zıvışan-Tata ve Haniya Ana dikkat çekmektedir. Zıvışan ve Haniya Ana, romanda doğrudan anlatı içerisinde yer almaz. Eserde bu iki karakter bir ilahinin sözlerinde şifacı kimlikleriyle temsil edilirler. İlahiyi okuyan insanlar, ruhen şifa bulduğu anlatılırken; Zıvışan Sağlık tanrıçası kimliğiyle doğrudan şifa dağıtan konumda görevlendirilmiştir. Haniya Ana ise doğaya dağıtılan şifalı bitkileri toplayarak ilaç yapan geleneksel şifacı profilinde sunulur:

“Aziz Zıvışan-Tata evimizde konuk,
Haniya Anamız da minderde oturmakta.
Yüce Zıvışan-Tata’nın yüzlere serpdiği çiçekleri,
Ak giysili Haniya Anamız toplamakta.
Onun şifalı yumuşak elleri, tenleri korur,
Tatlı sözleri yüreklerle umut verir.
Hastamızın teni de, bedeni de sana emanet Haniya!
Lale yere Laley!”
(Bilbaşar, 2015, s. 602).

İlahinin sözlerinden de anlaşılacağı üzere kadın-doğa-şifa üçgeninde insanlar hem sağlık tanrıçasından hem de Haniya Ana’dan yardım isterler. Aziz Zıvışan-Tata, doğanın yegâne bilge kişisidir. Doğaya şifa dağıtan ve doğanın ruhani gücü ile özdeşleştirilen Zıvışan, evin kutsal konuğu olarak doğanın ruhunu taşıyan tanrısal bir varlıktır. Haniya Ana ise daha somut ve dünyevi olarak Zıvışan’ın doğaya serpdiği şifalı otları, çiçekleri toplayarak ilaca dönüştüren otacı/bilge bir kadın figürü olarak simgelenir. İlahiyi okuyan insanlar, kolektif bir inanç çerçevesinde ruhsal şifayı Zıvışan ve Haniya Ana’da bulmuşlardır. Böylece romanda doğa ve şifacı kadın kimlikleri üretkenlik, koruyuculuk ve yaşamı sürdürme rolleriyle özdeşleştirilir. Nitekim bu anlam katmanları “bolluk ve bereketin temsilcisi görülüp kutsal sayılır” (Özal, 2023, s. 51) ifadesiyle desteklenebilmekte ve böylece eserde ruhsal şifa sürecinde doğa ile kadın arasındaki bütünleyici iş birliği ön plana çıkarılmaktadır.

Ayrıca romanda modern tıp ile halk hekimliği pratiklerinin çatıştığı ve geleneksel inançların ağır bastığı görülür. Eserde bazı aşiretlerde görülen ölümcül çiçek hastalığı, hızla yayılmaya başlar. İnsanlar, doktora başvurmak yerine üfürükçü ve efsuncu olarak anılan şifacı kadınlara giderler. Ferah Ali Paşa, halkın hastalıktan kırıldığını fark ettiğinde önlem almak için hekimlerle iş birliği yapar. Ancak hekimler, halkın köklü kültürel dirençlerini ve güçlü inançlarını kıramayacaklarını fark ettiklerinde modern tıbbi yöntemleri insanların anlayabileceği bir şekilde “Osmanlı efsunu” kisvesi altında sunarak tedavi yöntemine başvururlar. Hekimlerin bu tedavi yönteminde “hem bitkisel ilaçlar ile doğanın hem de dua yoluyla dinin yardımını alması [geleneksel tıbbın] modern tıp karşısında her zaman güçlü kalabilmesini sağlamıştır” (Özcan & Güler, 2022, s. 329). Bu da sağaltım bilgilerinin taşıyıcısı şifacı kadınların geleneksel toplumlarda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösterir zira bitki bilgisi, efsun, tütsü, muska gibi iyileştirme yöntemleri bu kadınların elinde şekillenmektedir. Romanda hekimlerin halkın kültürel kodlarına uygun bir iyileştirme müdahalesinde bulunması hem tıbbın halka ulaşmasını sağlar hem de şifacı kadınların etkin rollerini gözler önüne serer. Böylece hekimler, geleneksel inançları yıkmak yerine kültürel bir uzlaşma ekseninde melez bir sağlık stratejisi yansıtır.

Talip Apaydın'ın *Yarbükü* romanında Çilli Dudu, otlardan ilaç yapan geleneksel bir şifacı kadın figürüdür. Hazırladığı ilaç sayesinde halk inançlarına göre anne karnındaki bir bebeğin cinsiyetini değiştirme amacını taşır. Bu yöntem doğaüstü beklentiyle harmanlanmış bir halk inancını gün yüzüne çıkarır. Üfürükçü, efsunlu ya da ritüelci kadın kimliğini yansıtan Çilli Dudu'nun önerdiği tedavi yöntemi, bilimsel temele dayanmasa da onun bilgi birikimi, çaresiz ve umudu olan insanlar tarafından saygıya değer tutulur. Romanda Yarbükü köyünün Remzi Ağa'sı ve eşi Halime'nin dört kız çocuğu vardır. Halime, beşinci çocuğuna hamile olduğunu öğrendiğinde erkek çocuk beklentisiyle Çilli Dudu'ya meşhur ilaç tarifini istemeye gider. Çilli Dudu, Halime'ye kedibalı, un ve tuzdan oluşan karışımını önce kaynatmasını ardından bu karışımdan ortaya çıkan özlerle küçük küçük haplar yaparak her sabah ikişer tane tüketmesini söyler. Böylece Halime'nin karnındaki bebeğin erkek olacağı öngörülür. Lakin romanda Halime'nin içtiği bu bitkisel ilacın işe yarayıp yaramadığı kesinliğe kavuşmaz çünkü çeltik tarlasında çıkan bir kavga sırasında yaralanır ve bebeğini kaybeder.

Fakir Baykurt'un *Kaplumbağalar* romanında Hörü ebe hem kadınlara doğum yaptırır hem de geleneksel yöntemlerle nazar değene derdi olana okuyup üfleyen, üzerlik tütsüleyen ve kurşun döktüren bilge bir kadın figürü olarak aktif bir şifacıdır. Romanın olay örgüsünde günlerden bir gün Kır Abbas'ın torunu Yeşer hastalanır. Cennet kadın ise Yeşer'in hastalığın fiziksel olmadığını, nazar kaynaklı olduğunu düşünür ve Yeşer'in sağlığına kavuşması için "Hörü Ebe'yi çağırın, bir kurşun döksün! Göz ildi yavruya! Kurşun döktürmeden, üzerlik tütsümeden geçer mi sanıyorsunuz?" (Baykurt, 2022, s. 249) şeklinde söylenir. Hörü Ebe, okuyup üfledikten sonra Yeşer, iyileşir. Bu da eserde hastalık algısını ve bu algıya karşı başvurulana geleneksel şifa pratiklerinin işe yaradığına dikkat çeker.

Buket Uzener'in *Hava* romanında tarihî gerçekliği bulunan bilge kadınlardan Selçuklu Prensesi Gevher Nesibe anlatılır. Eserin olay örgüsünde ruhsal şifa üzerine odaklanan Gevher Nesibe'nin soyunun otacı bir aileden geldiği ve ruh sağlığına önem veren bir kadın olduğu dile getirilir. Eserde Selçuklu Prensesi Gevher Nesibe'nin bilhassa müzik ve suyla tedavi yöntemlerine dayanan bir ruhsal şifa anlayışını benimsediği görülür. Hatta Gevher Nesibe ölmeden önce ruhsal hastaları müziğin ve suyun gücünü kullanarak iyileştirmeyi amaç edinen bir şifahane kurulmasını vasiyet ettiği belirtilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde bu vasiyet doğrultusunda tarihi kayıtlarda Anadolu'da bilinen ilk tıp merkezi Kayseri'de Gevher Nesibe Şifahanesi adıyla kurulur. Roman kahramanlarından Umay Bayülgen, Gevher Nesibe'nin şifa yönteminin gelecek kuşaklara miras olarak kaldığını şöyle anlatır: "Müzik ve suyla ve fiziksel hastalıkların tedavisi, Anadolu'dan önceki medeniyetimiz güney Sibiry'a'daki kadim Kam geleneklerimizden mirastır bize" (Uzener, 2018, s. 57). Uzener, bu önemli gelişmeyi romana taşıyarak birtakım tarihi bilgiler eşliğinde hem romanın kurgusundaki gerçeklik duygusunu artırır hem de şifacı kadın Selçuklu Prensesi Gevher Nesibe'yi tarihsel bir zeminle edebî kurgu düzleminde bir araya getirir.

Buket Uzener'in bir diğer *Ateş* romanında ise masal ve hikâye anlatımıyla ruhsal şifanın tedavi edici yönü üzerinde durulur. Romanda adı söylenmeyen ama insanlara masal anlattığı için ismi mesleğiyle özdeşleşen Masalcı Kadın olarak anılan bir karakter üzerinden ruhsal iyileştirmenin sözlü anlatı geleneğiyle nasıl mümkün olabileceği ortaya konulur. Şifa veren bir figür olarak Masalcı Kadının Mardin'de Şahmeran adını verdiği bir dükkânı vardır. Masalcı Kadın Şahmeran dükkânına gelenlere "masalların içinde saklı duygudaşlık şifasıyla, hikâyenin tedavi edici gücüyle insanlara bir halk ozanı gibi el vererek" (Uzener, 2023, s. 193) ruhlarına şifayı masal anlatımıyla vermeye çalışır. Dolayısıyla Masalcı Kadın figürü, eserde geleneksel şifacı olarak bir ruh hekimi işlevi görür. Böylece Uzener, Masalcı Kadın aracılığıyla sözlü kültürdeki masalın eğlence unsuru, eğitici, hayal gücünü geliştirici özelliklerinin yanı sıra ruhsal rahatsızlıkları iyileştirmede psikolojik/sözlü terapi aracı olarak da işlev gördüğüne dikkat çeker.

3.3. Ebe kadın şifacılar

Şifacılığın bir diğer kolu olan ebe kadınlar; doğumu güvenli ve sağlıklı olarak kolaylaştırmak için geleneksel yöntemler kullanarak doğum sürecini yönetirler. Ebe kadınlar, biyolojik bir süreci yönetmenin çok daha ötesine geçerek doğumu inanç pratikleriyle birleştirerek sözler ve ritüellerle sürdürürler.

Kadın şifacılarından ebeler, her daim doğum sürecinde annenin sancılarını kontrol altına alarak doğumu yönetir ve ardından yeni doğan bebeğin de ilk bakımını üstlenerek rahatlarını sağlarlar (Achterberg 2009, s. 170). Dolayısıyla ebe kadın şifacılar hem bir doğum yöneticisi hem de toplumsal hafızada bilgelik ve koruyuculukla özdeşleşen önemli figürlerdir.

Fakir Baykurt'un *Kaplumbağalar*'da Kır Abbas'ın gelini Senem, tarlada çalışırken doğumu başlar. Köylü hemen köyün ebesi Hörü Ebe'yi çağırır. Hörü ebe doğumun kolay gerçekleşebilmesi için geleneksel inanç sistemine dayanan birtakım ritüellere başvurur. Öncelikle doğumun sağlıklı ve sorunsuz gerçekleşebilmesi için Senem gelinin çevresine sembolik bir koruma halkası çizilerek hem doğacak olana hem de doğuran için dua edilir. Ardından Hörü Ebe, yanında getirdiği çörekotunu tohumlarını okur üfler ve çizdiği halkanın içine saçarak "...Çörekotu tohumlarını saçtım, dualarımı okudum, sen kabul et yarabbim!' dedi. Yeniden okudu üfledi. Böylece bütün cinleri, perileri doğum yapılacak alanın dışına kovaladı. Artık çörekotu tohumlarının üstüne hiçbir cin basamaz. Sonra bağdaş kurup oturdu" (Baykurt 2022, s. 143). Burada çörekotunun (*Nigella Sativa*) kutsal bir kalkan oluşturduğuna inanılır. Görüldüğü üzere "ebeler yalnızca tedavi etmez, aynı zamanda çocuk ve hamileler için çeşitli tılsımlar da yaparlar" (Bayat, 2010, s. 158). Romanda geleneksel bilgelik ve koruyuculuk işlevleriyle donanımlı Hörü ebenin yardımları doğumun oldukça kolay geçmesini sağlar. Daha sonra Senem gelin, Hörü ebe için "kocakarı binbir beceri dolu. Onu çok kahraman buluyor. 'Her şey onun yardımıyla çok kolay oldu. Allah bin bin irâzi olsun!'..." (2022a, s. 145) diyerek minnettarlığını dile getirir.

Ayla Kutlu'nun *Asi... Asi* romanında Asiyel ailesinin üçüncü kuşağından Beyazıt Asiyel'in dört çocuğunun da eve çağırdıkları bir ebenin geleneksel yöntemleriyle doğmuştur. Çocukların doğumu "Halepli Benli Esmâ ebe, tümünün kızlarına ilk şaplağı vurup onları ağlatan oldu" (Kutlu, 2017, s. 95) şeklinde anlatılarak şifacı ebe kadınların varlığına dikkat çekilir. Esmâ Ebe'nin doğurttuğu çocuklardan Nevnur, on sekiz yaşında hamile kalır ve riskli bir gebelik süreci geçirir. "Gebelik her zaman kadının sağlık yaşamı için tehlikeli olmuştur" (Achterberg, 2009, s. 22). Eserde Nevnur'un doğumu, hastane ortamında ve modern tıbbî müdahaleler eşliğinde gerçekleşir; bu süreçte hekimler bebeğin yaşamını kurtarmayı başarır ancak doğum sırasında ortaya çıkan komplikasyonlar nedeniyle Nevnur hayatını kaybeder. Nevnur'un halası Mahur Hanım, modern tıbbın karşısındaki şifacı bilge kadınları daha güçlü bulur. Mahur Hanım'a göre, eğer ki Nevnur evde ebe yardımıyla doğumunu gerçekleştirmiş olsaydı belki o zaman ölmeyecekti. Burada Mahur Hanım, modern tıba karşı olan güvensizliğine karşın geleneksel şifacı kadın figürlerine yönelik güvenini yansıtır. Bu bakış açısıyla roman, modern tıbbın olanaklarına rağmen geleneksel şifa yöntemlerinin etkisini sorgulayan bir bakış açısını gözler önüne serer.

Sema Kaygusuz'un *Yüzünde Bir Yer* romanında ise ebe kadınlar, doğum yaptırmaktan ziyade istenmeyen gebelikleri sonlandırmada kilit öneme sahiptir. Şifacı kadınlar, modern tıpta kürtaj olarak bilinen operasyonu doğaya dayalı kendi yöntemleriyle gerçekleştirirler. Hamile annenin hayatını tehlikeye atmadan doğanın iyileştirici gücünden faydalanan şifacı kadınlar, kürtajda incir ağacının yeni çıkan sürgülerini kullanarak gebeliği sonlandırırlar. Romanda incirin meyvesi ve kadın arasında arzusun bir nesnesi olarak cinsellik bağlamında ilişki kurulurken; incir ağacı ile kadın arasında ise yok

edici gücü temsil eden bir bağlantı kurulur:

“Ne ki, evlilik dışı gebe kalmış kadınların rahmindeki cenini söküp atmak yine incire düşmüştür. Yalnızca kocakarıların bildiği bir sırdı bu. Kocakarı, ağaçtan kestiği taze sürgünlerden birini gebe kadının rahmine sokup kurcalayarak düşük yapması sağlardı. Kadının canını çıkarmadan rahim zarını dölyatağından kazımak o günlerde sihir sayıldığından incir ağacının yaratıcı ve yok edici gücü dilden dile yayılmaya başladı” (Kaygusuz, 2014, s. 20).

Eserde incir hem kadın cinselliği, doğurganlığın sembolü olarak hem de istenmeyen gebeliği sonlandırma noktasında kadın bedeni üzerindeki denetimi simgeler. Bu bakımdan yazar, kürtaj olan kadınların özellikle toplumsal baskıyla yüzleşmemek için hastaneye uzman hekime gidememelerinden dolayı doğaya yani şifacı kadınların geleneksel bilgilerine başvurmalarına/sığınmalarına dikkat çeker.

Sonuç

Eko ve feminizm kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan ekofeminizm, hem doğaya ve kadına yönelik tahakküm biçimlerini hem de kadın-doğa arasında kurulan özdeşlik ilişkileri üzerinde durmaktadır. Bu çalışma, ekofeminist kuramsal çerçeveden hareketle doğa ve kadın arasındaki tarihsel ve simgesel bağ merkeze alarak kadının şifacı rolü üzerinden doğanın bilgeliği ve iyileştirici gücüyle kurduğu bütünlüklü ilişkiyi irdelemektedir. Ekofeminizm, doğa ile kadın arasındaki derin uyumu ve ortak yaşam pratiğini vurgulayarak, kadını şifa odaklı bilgiyle donanmış, doğayla özdeşleşen, onu temsil eden ve onu yaşatan bir varlık olarak konumlandırır.

Tarihsel kökenleri Şamanlar veya Kamanlara dayandırılan bilge kadın şifacılar, doğadan topladığı bitki ve çiçeklerle sağaltıcı/iyileştirici yönü yüksek/kuvvetli ilaçlar yapmaları nedeniyle otacı olarak anılmakta; kadim bilgiye dayalı bu uygulamaları sürdürenler ise günümüzde kocakarı olarak nitelendirilmektedir.

Modern tıbbın temeli ve ecza malzemelerinin ham maddelerini oluşturan asıl kaynak doğadadır. Kadın şifacılar, doğaya hükmeden değil; onunla uyum/iş birliği içinde olan, onu tanıyan, ondan öğrenen ve onu yaşatırken iyileştiren bir öznedir. Şifacı kadınların ortaya koyduğu bitkisel ilaçlar hem modern tıbbın temelini oluşturur hem de günümüzdeki pek çok ilacın kökenini teşkil eder. Bu bağlamda ecza/tıp biliminin bir parçası olan kadın için ilk şifacı, ilk eczacı, ilk tarım bilgini, ilk tabip gibi yakıştırmalar yapılabilir. Dolayısıyla modern bilimi ve geleneksel şifacılığı birbirini tamamlayabilecek iki bilgi sistemi olarak değerlendirmek hem geçmişin kültürel hafızasını muhafaza eder hem de geleceğin şifa pratiklerini şekillendirir. Bu bağlamda kadın bilgisi değersiz; doğa da yalnızca tüketilecek bir kaynak değildir. Her ikisi de yaşamın kaynağı ve ortağı olarak hayat veren bir öznedir. Bu durum ekofeminist düşüncenin de temelini oluşturan kadın ile doğa arasındaki sürdürülebilir bağ destekleyen güçlü bir anlatıdır.

İncelenen romanlara bir bütün olarak bakıldığında bitki kökenli ilaç yapan otacı kadınlar, hastalanan, fiziksel şiddete maruz kalan ve kurşunlanan bireyleri geleneksel yöntemlerle tedavi eder. Söz konusu şifacılıkla uğraşan kadın figürlerden, *Su*, *Toprak*, *Hava* ve *Ateş* romanlarının başkışısı Umay Bayülgen hem otacı/şifacı geleneğinin bir temsilcisi hem de modern bilimin uzmanlarından mesleki donanımı bulunan emekli eczacıdır. Dolayısıyla incelemeye konu olan romanlar içerisinde yalnızca Umay Bayülgen figürü, bilimsel bilgiyle donatılmış, akademik eğitim almış diplomalı bir şifacıdır. Diğer kadın figürler ise modern tıp eğitimi almamış olmakla birlikte toplumsal bellekte önemli bir yere sahip olan doğa bilgisiyle harmanlanmış, nesilden nesle aktarılan geleneksel bilgi ve deneyime dayalı tedavi yöntemleri uygulayan şifacılarıdır. Söz konusu bu kadınlar, halk hekimliği bağlamında yerel bilgiyi

taşıyan geleneksel kadim şifacılar olarak değerlendirilir ve kadın-doğa ilişkisini merkeze alan ekofeminist söylemin de edebî yansımalarını açıklığa kavuştururlar. *İnce Memed 1-2-3-4*'te Hürü Ana, Kamer Ana, Anacık Sultan ve adı söylenmeyen şifacı kadınlar; *Yağmurcuk Kuşu*'nda İsmail Ağa'nın annesi; *Kale Kapısı*'nda Hacı'nın ninesi; *Al Gözüm Seyreyle Salih*'te Dilber Hatun; *Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu*'nda Meryemce; *Onuncu Köy*'de Kılıcı Karısı; *Yayla*'da Kamer Ana hastalanmış olanları veya kurşunlanan insanları muayene eder ve ölüme yaklaşmış bireyleri dahi merhemleri ve geleneksel yöntemleriyle iyileştirebilen kişilerdir. Söz konusu romanlar arasında yalnızca *İnce Memed 4*'te şifacı kadın Anacık Sultan'ın büyücülükle suçlanarak öldürülmesi, Orta Çağ'da "cadı" ilan edilen kadınların maruz kaldığı toplumsal şiddeti çağrıştırmakta; bu durum, ekofeminist bağlamda kadın bilgisinin eril otorite tarafından bastırılmasına yönelik simgesel bir gönderme niteliği taşımaktadır.

Ruhsal ve ritüel kadın şifacılar, yerel doğa bilgisiyle donanmış ama doğaüstü inançlarla da iç içe geçmiş kadim bir bilgi taşıyıcılarıdır. *Yarbükü*'nde doğaüstü beklentiyle bitkisel ilaç hazırlayan Çilli Dudu; *Kaplumbağalar*'da nazar değene, derdi olana okuyup üfleyen üzerlik tütsüleyen, kurşun döken Hörü Ebe; *Kölelik Dönemeci*'nde lokman hekim, Bozdok büyücüsü, afsuncu ve üfürükçü olarak anılan Agunda Nine, ruha şifayı duayla, nefesle ve doğaüstü güçlerle ilişkilendirerek sunan şifacı figürlerdir.

Ayrıca *Kölelik Dönemeci*'nde geçen ilahinin sözleri, *Hava* romanında Selçuklu Prensesi Gevher Nesibe'nin müzik ve su yoluyla şifa sunmayı hedeflemesi, *Ateş* romanında ise masalların sözlü terapi aracı olarak kullanılması ruhsal iyileşme yöntemleri olarak sıralanır. Bunlara ek olarak, *Kanın Sesi, İnce Memed 3, Yağmurcuk Kuşu* adlı romanlarda bitki kökenli ilaç hazırlayan şifacı kadınların ilaç üretim sürecinde kokulara özen göstermesi koku duyusunun ruhsal şifa üzerindeki etkisine vurgudur. Dolayısıyla kadın şifacılar; fiziksel, ruhsal ve duyuşal tedavi biçimlerinde önemli rol oynarlar.

Şifacılığın bir diğer kolunu oluşturan ebe kadınlar, geleneksel bilgi birikimine dayalı yöntemler kullanarak doğum sürecini yönetir, anne ve bebeğin rahatını sağlarlar. *Kaplumbağalar*'da Hörü Ebe ile Asi... Asi romanında Halepli Benli Esma Ebe, hem doğum yaptırır hem de şifa ve koruma işlevini üstlenerek gebe kadınlara güven verirler. Ebe kadınlar yalnızca doğum yaptırmakla kalmaz aynı zamanda *Yüzünde Bir Yer* romanında görüldüğü üzere istenmeyen gebeliklerin sonlandırılması gibi hassas konularda da geleneksel bilgi birikimi ile insanlara yardımcı olmaya çalışırlar.

Sonuç olarak yerel bilgiyle donatılmış kadın şifacıların geleneksel şifacılık bilgi ve deneyimleri çok kapsamlıdır. Kadın şifacılar; bitkisel ilaçlar hazırlayarak tedavi edici uygulamalarda bulunan, bedensel ve ruhsal/psikolojik iyileşmeyi merkeze alan, ritüellere dayalı yöntemler, ebelik hizmetleri ve rehberlik/danışmanlık gibi işlevleri kapsayan bütüncül bir şifa anlayışını benimseyen figürler olarak öne çıkmaktadır. Edebî eserlerde doğayla uyum içinde yaşayan ve doğadan edindiği bilgiyle insanlara şifa sunan kadın figürlerine yer verilmesi, geleneksel şifa pratiklerinin, halk bilgeliğinin ve kadim kültürel değerlerin korunarak aktarılmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Achterberg, A. (2009). *Kadın Şifacılar*. (Çev. Bilgi Altınok). İstanbul: Everest Yayınları.
- Altun, E. (2013). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Apaydın, T. (2023). *Yarbükü*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Araz, R. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Avşar, M. (2021). Kayserili Bir Halk Hekimi Mustafa Özhöbek ve Hastalık Sağaltmada Kullandığı Yöntemler. *Halk Kültüründe Sağlık* (Ed. Ömür Ceylan), İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 223- 244.
- Aydemir, L. (2023). *Yunan ve Roma Ekseninde Eski Çağ Dünyasında Kadın Şifacılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayat, A. H. (1989). Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 59–83.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2021). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baykurt, F. (2020). *Onuncu Köy*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Baykurt, F. (2021). *Yayla*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Baykurt, F. (2022). *Kaplumbağalar*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2015). *Kölelik Dönemeci*, İstanbul: Can Yayınları.
- Cevdet Kudret (2009b). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman III (1923-1959 Cumhuriyet Dönemi)*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Dere, M. (2022). Kemal Bilbaşar'ın Cemo ve Memo Adlı Romanlarına Ekofeminist Bir Yaklaşım. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 317-332.
- Ehrenreich, B. & English D. (2024). *Cadılar, Ebeler ve Hemşireler*. (Çev. Gökçen İleri). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Estés, C. P. (2023). *Kurtlarla Koşan Kadınlar Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*. (Çev. Hakan Atalay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ferry, L. (2000). *Ekolojik Yeni Düzen*. (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Finerman, R. (1995). Women as Informal Healers. *Women as Healers: Cross-Cultural Perspectives*. (ed. Carol Shepherd McClain). Londra: Rutgers University Press.
- Griffin, S. (2016). *Woman and Nature the Roaring inside her*. California: Counterpoint.
- Karadağ Ağkurt, Gülhan, Doğa-Kadın Dayanışması: Eko-Feminizm. <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5aa74ad99d41bd5a499babbbbaa139179.pdf> [Erişim Tarihi: 12.09.2023].
- Kaplan, M. (2015). Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları: “Kadın Şifacılar”. *Milli Folklor*, Y 27, S 108, s. 189-196.
- Kaygusuz, S. (2014). *Yüzünde Bir Yer*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Merchant C. (2020). *Doğanın Ölümü Kadınlar, Ekoloji ve Bilimsel Devrim*. (Çev. Bilge Tanrısever). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. (Çev. Şirin Tekeli) Ankara: İletişim Yay.
- Mies, M. & Thomsen, V. B. & Werlhof, C. V. (2018). *Son Sömürge: Kadınlar*. (Çev. Yıldız Temurtürkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mies, M. (2022). *Ataerki ve Birikim Uluslararası İş bölümünde Kadınlar*. (Çev. Yıldız Temurtürkan). Ankara: Dipnot Yayınları.

- Ottuh, P. O. O. (2020). A Critique of Eco-Feminism: an Attempt Towards Environmental Solution. *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling*. S 4, C 3, s. 167-179.
- Özcan Güler, D. (2022). Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Şifacı Kadınlar. *Folklor Akademik Dergisi*, 5(2), 327-336.
- Özel, Ö. (2023). *Avrupa'da ve Osmanlı'da Cadılık*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Plumwood, V. (2023). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. (Çev. Başak Ertür.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ruether, R. R. (2012). Ecofeminism-The Challenge to Theology, *Dep*, 20, 22-33.
- Serdaroğlu, Ü. (1996). *Eski Çağ'da Tıp*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Shiva, V. & Mies, M., (2019). *Ekofeminizm* (Çev. İlknur Urkun Kelso). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınları.
- Şar, S. (1989). Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 1, 221-231.
- Tekin, M. (2018). *Roman Sanatı Romanın Unsurları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzuner, B. (2015). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Toprak*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Uzuner, B. (2016). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Uzuner, B. (2018). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Hava*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Uzuner, B. (2023). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Ateş*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Villoldo, A. (2024). *Şaman, Şifacı, Bilge, And Dağları ve Şamanları'nın Şifa Sırları*. İstanbul: Ömega Yayınları.
- Wainwright, E. M. (2014). *Women Healing/Healing Women: the Genderization of Healing in Early Christianity*. New York: Routledge.
- Warren, K. J. (1990). The Power and the Promise of Ecological Feminism. *Environmental Ethics*, 12 (2), 125-146.
- Yaşar Kemal. (2022). *Yağmurcuk Kuşu, Kimsecik 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023a). *Al Gözüm Seyreyle Salih*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023b). *İnce Memed 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023c). *İnce Memed 2*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023d). *İnce Memed 3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023e). *İnce Memed 4*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023f). *Kale Kapısı, Kimsecik 2*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2023g). *Kanın Sesi, Kimsecik 3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2024a). *Ortadirek-Dağın Öte Yüzü 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2024b). *Ölmez Otu-Dağın Öte Yüzü 3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal. (2024c). *Yer Demir Gök Bakır-Dağın Öte Yüzü 2*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

04. Sembolden Alegoriye: Tevfik Fikret Şiirinde Tabiatın Modern Poetik Dönüşümü¹

Abdulhamit AKIN²

APA: Akın, A. (2025). Sembolden Alegoriye: Tevfik Fikret Şiirinde Tabiatın Modern Poetik Dönüşümü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 63-80. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17637171>

Öz

Bu çalışma, Osmanlı edebiyatının modernleşme sürecinde Tevfik Fikret'in iki şiirinden yola çıkarak tabiat imgelerinin dönüşümünü “sembol” ve “alegori” kavramları üzerinden incelemektedir. Makale temelde Paul de Man ve Hüseyin Cahit Yalçın'dan hareketle “sembol” kavramına; Walter Benjamin üzerinden ise “alegori” kavramını odaklanmaktadır. Bu kavramsal çerçeve temelinde iki paradigmatik şiir olan “Bahârda” (1898) ve “Sabâh Olursa” (1905) üzerinde karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Analiz, Fikret'in şiirlerinde doğaya yaklaşımında bir kırılma olduğunu göstermektedir. “Bahârda” şiirinde tabiat unsurları bireysel psikolojiyi yansıtan sembolik bir alan olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda şiirde estetik tefekkür ve mitik zamansallıkla karakterize edilen özerk bir yapı oluşmuş ve tabiat apolitik bir sığınak olarak temsil edilmiştir. Buna karşılık, “Sabâh Olursa” şiirinde tabiat alegorik olarak toplumsal-siyasal mesajın bir aracı olmuş ve estetik amaçlardan çok didaktik amaçlara hizmet etmiştir. Bu dönüşüm aynı zamanda pastoral bir kaçıştan toplumsal söyleme doğru şekillenen poetikayı göstermektedir. Fikret ilk başlarda “sanat için sanat” estetiğinden yola çıkarak dergiden ayrıldıktan sonra gençlik, ilerleme ve özgürlük odaklı pozitivist aydınlanma ideallerine doğru yön değiştirmiş ve bu şairin geniş ideolojik gidişatını yansıtmıştır. Çalışma, bu değişimin Türk edebiyatında önemli bir anı temsil ettiğini savunmaktadır: doğa, metafizik bir süs olarak işlevini yitirmiş ve bunun yerine tarihsel bilinç ve ideolojik çekişmenin sahnesi haline gelmiştir. Araştırma boyunca biçimsel unsurları analiz edilmekte, modern Türk şiirinin estetik özerklik ile toplumsal angajman arasındaki gerilimi nasıl çözdüğü incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Tevfik Fikret, tabiat, sembol, alegori, Türk modernizmi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %17
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.10.2025-**Kabul Tarihi:** 18.11.2025-**Yayın Tarihi:** 19.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17637171>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
² Dr., Bağımsız Araştırmacı/ Dr., Independent Researcher (İstanbul, Türkiye) **eposta:** ahamitakin@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0008-8805-2185> **ROR ID:** <https://ror.org/03z9tma90> **ISNI:** 0000 0001 2253 9056
Crossref Funder ID 501100005037

From Symbol to Allegory: The Modern Poetic Transformation of Nature in Tevfik Fikret's Poetry³

Abstract

This study examines the transformation of nature imagery in the modernization process of Ottoman literature through the concepts of “symbol” and “allegory,” based on two poems by Tevfik Fikret. The article focuses on the concept of “symbol” based on Paul de Man and Hüseyin Cahit Yalçın, and on the concept of “allegory” based on Walter Benjamin. Within this conceptual framework, a comparative analysis will be conducted on two paradigmatic poems, ‘Bahârda’ (1898) and ‘Sabâh Olursa’ (1905). The analysis reveals a break in Fikret's approach to nature in his poems. In the poem “Bahârda,” natural elements function as a symbolic space reflecting individual psychology. In this context, an autonomous structure characterized by aesthetic contemplation and mythical temporality emerged in the poem, and nature was represented as an apolitical refuge. In contrast, in the poem “Sabâh Olursa,” nature became an allegorical vehicle for a socio-political message and served didactic purposes rather than aesthetic ones. This transformation also demonstrates the poetics shaping itself from a pastoral escape to a social discourse. While Fikret initially adhered to the “art for art's sake” aesthetic, after leaving the magazine, he shifted towards positivist enlightenment ideals focused on youth, progress, and freedom, reflecting the poet's broad ideological trajectory. The study argues that this change represents an important moment in Turkish literature: nature has lost its function as a metaphysical ornament and has instead become the stage for historical consciousness and ideological conflict. Throughout the research, formal elements are analyzed, and the tension between aesthetic autonomy and social engagement in modern Turkish poetry is examined.

Keywords: Tevfik Fikret, nature, symbol, allegory, Turkish modernism

³

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %17

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 09.10.2025-**Acceptance Date:** 18.11.2025-**Publication Date:** 19.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17637171>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Giriş

1891 yılında *Servet* gazetesinin eki olarak yayın hayatına başlayan *Servet-i Fünûn* dergisi, Tevfik Fikret'in 1896 yılında sanat ve edebiyat yöneticisi olmasıyla gerçek anlamda bir edebiyat dergisi oldu. Batılı şair ve yazarlarla olan temasın arttığı bu dönemde Zola, Shakespeare ve Puşkin gibi isimlere ek olarak ünlü parnasyenlerden yapılan çeviriler de derginin edebi muhtevasını belirledi. Yapılan bu çevirilerle “serbest müstezat” ve “sone” gibi türlerde şiirler yazılması biçim ile içerik arasındaki ilişkiyi daha organik bir bütün haline getirmeye başladı. Divan şiiriyle yarışacak düzeyde ağır bir Osmanlıcayla yazılan manzum ve mensur eserlerde bireysel sıkıntılar ve karamsarlık merkeze gelirken düş ve hayal iç içe geçti. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da ifade ettiği gibi “bu dönem şairleri yeni bir eserin geniş bir tabaka tarafından derhal anlaşılması ve benimsenmesi için elzem olan ruh kudretinden ve büyük cazibeden mahrumdular” (1977, 260). Bu dönemin belki de en temel özelliklerinden bir tanesi şairlerin tabiata yaklaşım biçimindeki değişim oldu. Hayal ile hakikat arasında gidip gelen Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret gibi dergi şairleri tabiata sığınarak ruhsal gerilimlerini bu yaklaşım üzerinden yansıtmaya çalıştılar. Başta Fikret olmak üzere yazarlar gerek şiirde gerekse nesirde, içinde bulundukları ortamdan uzaklaşma eğiliminde oldukları için tabiat ütöpik bir kimliğe büründü ve hakikatin olumsuzluklarına karşı alternatifler sunan hayali bir mekân hâline geldi (Akdik, 2018, II). Bu noktada *Servet-i Fünûncular* veya diğer adıyla Edebiyat-ı Cedideciler, Divan edebiyatındaki tabiat anlayışından da farklı bir yaklaşım sergiledi. Tevfik Fikret gibi şairlerin öncülüğünde resim ve musiki şiirdeki imgelem dünyasını belirlemiş ve bunun sonucunda tabiata artık farklı bir şekilde yaklaşıldı.

Bu çalışma da Tevfik Fikret'in tabiat algısındaki dönüşümü “Bahârda” ve “Sabâh Olursa” şiirleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Coppée'den iktibasla yazılmış olan “Bahârda” şairin ilk dönemini yansıtan bir şiir olarak 1898 yılında, “Sabâh Olursa” şiiriyse şairin toplumsal ve siyasal konulara daha ağırlık vermeye başladığı 1905 yılında kaleme alındı. Bu iki şiire bakarken moderniteyle beraber gelen bakış açısındaki değişim, tasvir biçimleri ve biçim ile içerik arasındaki uyum odak noktası olacaktır. Bu fark bizi elimizdeki çalışmanın temel iddiasına götürmektedir: Tevfik Fikret ilk dönem şiirlerinde tabiata yönelirken ona bireyci, mahrem ve sembolik anlamlar yüklemiş; olgunluk dönemi şiirindeyse tabiat unsurları daha toplumsal ve alegorik bir işlev kazanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada “tabiat” terimi üç katman üzerinden ele alınmaktadır: Birincisi “kelebek”, “kır” ve “güneş” gibi somut doğa unsurları, ikincisi bu unsurların şiirsel temsil sistemi olarak işlevi, üçüncü katman ise şairin iç dünyasıyla dış gerçeklik arasındaki ilişkiyi kurma biçimi olacaktır. Divan şiirindeki tabiat unsurları daha çok mazmunlar üzerinden şekillenmiş, *Servet-i Fünûn* ile beraber tabiat bireysel psikolojiyi yansıtmaya yönelik daha sembolik bir yapıya bürünmüştür. Fikret de erken dönem şiirlerinde Divan geleneği ve *Servet-i Fünûn* sembolizminden etkilenmiş, geç dönemdeyse tabiat unsurları toplumsal mesajın taşıyıcısı olarak alegorik bir düzene kavuşmuştur. Bu çerçevede makale karşılaştırmalı tematik ve biçimsel çözümleme yöntemini benimsemektedir.

1. Bireysel psikolojinin aynası: *Servet-i Fünûn* ve tabiat

19. yüzyılın ortalarına girildiğinde modern edebiyat yeni bir program etrafında şekilleniyordu. Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi Tanzimat'ın birinci dönem yazarları dil ve içerikte yeniliği benimsiyordu. Divan şiirine nazaran dilin sadeleşmesi gerektiği ve edebiyatın toplumu bilinçlendirmesi amaçlanıyordu. Fuat Köprülü'nün “Batı etkisinde Türk edebiyatı” olarak nitelendirdiği modern edebiyatın temelleri de Namık Kemal'in mazmunlarla kaplı olan Divan şiirini reddetmesiyle başladı (Enginün, 2020, 19). Yalçın Armağan bu dönemselliğe vurgu yaparak Şinasi'den sonra modern edebiyat programının belirlenmesinde en etkili kişinin Namık Kemal olduğunu ve yazarın 1866 tarihli

“Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” başlıklı yazısının bu yeni edebiyatın programını belirlemeye çalışan ilk sistemli yazılardan biri olduğunu belirtmiştir (2011, 47). Kemal yazısında geleneksel yazının söz süslemeceliğine vurgu yapmış ve anlamın sanat uğruna feda edildiğini dile getirerek “avam”ın bu dili anlamaya muktedir olmadığını belirtmiştir. Dil süsten arındırılmalı, Arapça ve Farsça yerine “dünyada en birinci lisanlardan birisi” olan Türkçe daha çok kullanılmalıdır. Armağan’a göre bu ifadelerle hem edebiyata özgü bir dilin inşası hem de yeni toplum anlayışını yaygınlaştıracak kamusal bir dilin inşası amaçlanmıştır (2011, 48). Namık Kemal ile beraber Tanzimat’ın birinci dönem edebiyatçılarının buna karşı çıkmasının ardındaki temel gerekçeyi Tanpınar şöyle aktarmıştır: “O [Namık Kemal] eskilerin edebiyat anlayışına ve hayal sistemine hücum eder. Eski edebiyat insanla hayat arasında tam bir münasebet kuramamıştır. Ufku dardır; ancak onun bittiği yerde duygularımızın kâinatı ve hayatın türlü manzarası başlar” (2007: 379). Bu bağlamda Tanzimat sonrasında dil ve içeriğe dair yenilik tartışmalarında en şiddetli direnç şiir alanında oluştu. Bunun temel nedeniyse şiirin Türk edebiyatındaki en güçlü tür olmasıydı, fakat şairler yine de alışkanlıklarından vazgeçemeyerek eski tarzda şiir üretmeye devam ettiler (Enginün, 2020, 19).

1870’lere gelindiğinde Tanzimat’ın birinci döneminden esinlenen, fakat bir süre sonra bu anlayışın dışına çıkan başka bir görüş hakim oldu. Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid ve Sâmî Paşazâde Sezai’nin öncüsü olduğu ikinci dönemde dil ve edebiyat tartışmaları devam etti. Recâizâde’nin ders notlarını bir araya getirerek yazdığı *Ta’lim-i Edebiyat* başlıklı kitabı da bu tartışmaların bir örneği oldu.⁴ Recaizâde kitapında divan edebiyatının karşısına romantizmin ilkelerine dayalı gerçek bir anlayış öne sürdü ve böylece yeni edebiyatın kuramsal hatlarını keskinleştirdi (Çelik, 2022, 32). Bu sayede *hayaliyyun* (romantizm) ve *hakikiyyun* (realizm) tartışması daha da belirgin olmaya başlayınca 1880’lerden sonra realist yazarlar daha çok çevrildi (Enginün, 2020, 182). Artık güzel olan her şeyin şiirin konusu olabileceği, Divan şiiri nazım kalıplarının terk edildiği, şiirde bireysel duygulara daha ağırlığın verildiği ve buna karşın daha süslü ve sanathı bir dilin kullanıldığı özellikler baskın gelmeye başladı. Zeynep Kerman’a göre söz konusu ikinci Tanzimat döneminin getirdiği bu geniş duygu ve tabiat tasvirleri, Recaizâde Mahmut Ekrem’in şiir ve edebiyat hakkındaki yeni görüşleri, romantizm-realizm tartışması, 1876-1895 yılları arasında yapılmış tercüme faaliyetlerine Abdülhamit devrinin sosyo-politik koşulları da eklenince *Servet-i Fünûn* dergisinin yayın koşulları ortaya çıktı (2009, 161-162). Başlarda dergi *Servet* dergisinin eki olarak yayımlanıyordu. Ancak Recaizâde Mahmut Ekrem’in talebesi olan Tevfik Fikret’in 1896’da derginin 256. sayısına başyazar olmasının ardından *Servet-i Fünûn* tam anlamıyla bir edebiyat dergisi oldu. Giderek halkası büyüyen dergide Tevfik Fikret’le beraber Cenap Şahabettin, Hüseyin Suat ve Ali Ekrem gibi isimler şiirde ön planda olurken öykü ve romanda Mehmet Rauf, Halid Ziya ve Hüseyin Cahit başı çekti.

Dergi yayın yapmaya devam ettikçe edebi anlayışını şekillendiren temel faktörlerden olan Fransız edebiyatının etkisi de giderek hissedilir düzeye geldi. Mehmet Kaplan’a göre mecmuanın şair ve yazarları özellikle Fransız edebiyatından resim gibi şiir yazmak iddiasında bulunan pamasyenlerle, nesirlerini resim haline getiren Goncourt’ları ve Flaubert’i örnek tuttu. Bu isimlere Stendhal, Flaubert ve Balzac gibi gerçekçi isimler de eklendiğinde *Servet-i Fünûn*cuların kendilerine has bir iç alemleri olmasında Fransız etkisinin payı daha da belirgin hale geldi (Kaplan, 99; Tanpınar, 1977, 74). Fakat şairler iç alemlerini ve tabiatta bulunan ruhu dış dünya gibi plastik ve gözle görülür bir hale koydular. İç alemlerine bu kadar yönelmeleri de Tanzimat edebiyatının bel kemiğini teşkil eden din ve tarih olgularına karşı inançlarını kaybetmelerine ve yönetimin baskısı altında boğuldukları için koyu bir

⁴ Recaizâde ayrıca *Zemzeme* adlı üç ciltlik şiir mukaddimesini yayınlamış, bu çalışmasıyla şiir anlayışında dönüşüme gitmiştir. Muallim Naci de bu mukaddimeye karşılık *Demdeme* adlı eserini yazmış ve “Zemzeme-Demdeme” tartışması yaşanmıştır.

kötümserlik ve melankoliye düşmelerine sebep oldu. Bu nedenlerden ötürü toplumsal meselelerle meşgul olmayarak içlerine kapandılar ve ince ruh hallerini tahlil etmekle meşgul olup aşk, tabiat, hayal ve sanatla oyalandılar. Sanata en üstün kıymet olarak baktıkları için de eserlerinde çoğunlukla halkı aydınlatmayı gaye bilen Tanzimatçılara kıyasla "sanat sanat içindir" tezine sadık kaldılar (Kaplan, 99-100). Fransız edebiyatının yarattığı etki neticesinde dil de değişime uğradı. Namık Kemal ve Şinasi'nin öncülük ettiği dilde sadeleşme çabaları *Servet-i Fünûn* şairlerince bilinçli bir şekilde tercih edilen ve geliştirilen bir dil oluşturdu. Yüksek estetik dili esas alan ve biçime de bağlı olarak şekillenen bu dil çok sayıda eleştiriye maruz kaldı. Böylece büyük bir kalem tartışmasına yol açan bu anlatım tarzı Batı taklitçiliği ve yozlaşmış bir edebiyat anlayışıyla suçlandı. Tartışmayı fitillendiren ise dergi şairlerinin manasızlığa düştüklerini ve anlatacak bir şeyleri olmayanların belirsizliği tercih ettiklerini söyleyen Ahmet Mithat Efendi'nin 1897 yılında yazdığı "Dekadanlar" isimli yazısı oldu (Enginün, 814). Bu üslubu benimseyenlereyse "Dekadan" dendi.⁵

Servet-i Fünûn üzerindeki Fransız etkisi sadece içeriği ve şairlerin kendilerine bakışını belirlemekle kalmadı. Derginin fotoğraf ve resimlerle süslenmesi, nazım ve nesirdeki resimle musikinin şekillendireceği biçimsel tasvirler bu etki sayesinde şekillendi. İçerik ile biçim arasındaki ahengin oldukça benimsendiği eserlerde yine sembolizmin etkisiyle şairler aruz ve hece veznini kullandılar. Oluşturdukları "serbest müstezat" ve Fransız edebiyatından uyarlanan "sone" ise derginin temel şiirsel yapısını oluşturdu. Bütün bu mükemmeliyetçi estetik arayış da yeni bir ifade biçimini ortaya çıkardı. Enginün'e göre bu mükemmeliyetçi anlayışın sonunda şairler şiiri nesre yaklaştırmış, hayal ile hakikat arasındaki tezat onları yeni âlemler aramaya götürmüştür. Bu sayede kötümserlik, melankoli, kaçma, yalnızlık arzusu, oyalanma, bunalım gibi ortak temlere başvurmuşlardır (327-328). Gerek dil gerekse de içerik açısından bu durum Tanzimat'ın birinci dönemine egemen olan faydacı ve toplum için edebiyat fikrini de ortadan kaldırmıştır.

Dergi şairlerini edebi anlamda etkileyen bir diğer husus ise Abdülhamid dönemi siyaseti oldu. Bütün bahsini ettiğimiz edebi tartışmalardaki hareketliliğin yanında döneme damgasını vuran kilit kavram "sansür" oldu. Niyazi Berkes'in aktardığı gibi basın ve yayın siyaset dışı konulara dönmüş, özellikle okuyucuların ilgisini çekecek popüler fen yazıları moda oldu. Bütün bu siyaset dışı konular, zamanın dergi ve gazete koleksiyonlarında "Kedilerde zekâ", "Omurgalı hayvanların menşei", "ayakları nasıl sıcak tutmalı?" ve "Alman öğrencilerinde miyopluk" gibi yazı başlıklarının yer almasına neden oldu. Benzer şekilde bu dönemde yasaklı bazı kelimeler de vardı: "Tebeddül", "meşum", "esaret", "mensup", "gözde", "Hamit" (onun yerine Hâmit veya Hamdi), "tarafat", "kıyam", "fıkra", "siyaset", "iclas", "barut" vb. (Berkes, 350-368). Fakat paradoksal bir biçimde bu dönemde okuma oranı da hızla artıyor, matbaalar çoğalıyor ve çeviri sayısı günden güne artıyordu. Bu atmosfer içerisinde Edebiyat-ı Cedideciler de anlaşılması zor bir dille sosyal meselelerden uzakta bir tavır sergilediler. Gül Mete Yuva'ya göre kelime hazinesi sansürle daralınca dergi yazarları bu sınırlar arasındaki olası imkânları açmaktan ve zorlamaktan başka bir seçenek bulamadı. Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun kullanımı kadar Fransız edebiyatı da hayali kaçamaklar için paralel bir alan açtı ve sonsuz bir kaynak vazifesi görür. Tam da bu sebeptendir ki hem sansür hem de baskıcı yönetime karşı dışarıya açılmayan fikirler onları birbirine bağlayan temel unsurlar oldu (Yuva, 2017, 94-96).

Şüphesiz içerikten tekniğe, dil anlayışından dünyaya yaklaşım biçimine varan bütün bu değişimlerin

⁵ Dekadan tartışması temel olarak Cenap Şahabettin'in yazmış olduğu "Terane-i Mehtap" şiirinin ardından şekillenmiştir. Konuyla ilgili Elif Türker "Cenap Şahabettin'in "Dekadanlar" Bağlamındaki Yazılarında Servet-i Fünun Poetikası" başlıklı makalesinde olayı detaylıca ele almıştır. Benzer şekilde Birol Emil "Servet-i Fünuncular ve Dekadanlık meselesi" başlıklı bir tez; Fazıl Gökçek ise Dergâh Yayınları tarafından çıkarılan *Bir Tartışmanın Hikayesi: Dekadanlar* (2007) başlıklı kitap çalışmasıyla tartışmayı geniş bir çerçevede ele almıştır.

ardında Fransız edebiyatı ve Abdülhamit devri kadar Batı'da şekillenen “modernizm” algısı da etkili oldu. 1844'teki Sanayi Devrimi, yeni mekanik gelişmeler ve insanı merkeze alan aydınlanmacı düşünce modernleşmeyi daha da hızlandırdı. Modernleşmenin en büyük özelliği ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan topluluklarında yarattığı dönüşüm, yeni-eski karşıtlığı, hız kavramı, demografik altüst oluşlar, hızlı ve çoğu zaman sarsıntılı kentleşme oldu (Berman, 2013, 30). 19. yüzyıldaki görme biçimiyle modernite arasındaki ilişkiyi ele alan Jonathan Crary kurumsal ve söylemsel iktidar arasında kurulan bu yeni ilişkiden, gözlemci statüsünün nasıl değiştiğini ele almıştır. Crary 1820 ve 30'lara odaklanarak “gerçekçilik” ile “deneycilik” etrafında “gözlemci” (observer) ve seyirci (spectator) kavramlarına yoğunlaşmıştır. Ona göre gözlemin kamera ve resim aracılığıyla devreye girmesi sonucu daha da özerkleşen bir edebiyatçı vardır artık. Gerçekçilikle beraber bu edebiyatçının görme eylemi de daha öznel bir hale gelmiştir. Modernizmin hem bir ürünü olan hem de onu oluşturan bu gözlemci tarifini yapan Crary, 19. yüzyılda göstergenin doğasında ve yerine getirdiği işlevde bir devrim olduğunu ve bunun öznenin yeniden imal edilmesiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir (2004, 30).

Servet-i Fünûn şairleri bütün iç ve dış dinamiklerin etkisiyle paralel olarak içe dönük, hayal gücüne dayalı ve tabiata sığınan bir gözlemci üretti. Bu öznel gözlemci Divan ve birinci Tanzimat dönemi şiirinden farklı olarak önceden kodlanmış sabit mazmunların dışına çıktılar. Dergi şairleri daha bireysel algıya dayalı ve kendi bireysel dünyasını yansıtan bir tabiat alanı oluşturunca tabiat algısı da bu değişime koşut bir dönüşüm geçirdi. Bütün bu tabiat algısındaki dönüşümün bir diğer sebebi ise *Servet-i Fünûn* şairlerinin hayal-hakikat çatışmasında hayal cephesini oluşturmaya çalışmasıydı. Akdik'e göre, içinde bulundukları siyasal ortamdan uzaklaşma eğiliminde olan ekol mensupları için tabiat, gerçekleştirmek istedikleri yaşam biçimini temsil eden ve hakikatin olumsuzluklarına karşı alternatifler sunan hayali bir alandı. Yazar ve şairlerin sık sık dile getirdikleri doğaya kaçma ve doğayla iç içe yaşama arzusu sonucunda da tabiat hayali ve psikolojik bir unsur olarak eserlerde yer aldı. (2018, 49). Şairler bu noktada biçimde de mükemmeli aramış ve tabiatı ele alırken onu bir resim veya musiki üzerinden resmetmiştir. Bu estetik tavır sonucunda tabiatı beş duyu organıyla algılanabilecek bir varlık alanı olarak metinlerine yansıtmışlardır. Bu onları belki de eski şiir düzeninden ayıracak temel unsur olacaktır. Mazmun ve metaforların yerini artık semboller alacak ve imajlarla dolu süslü bir lisan tercih edilecektir.

2. Fikret'in poetik evrimi: Estetik özerklikten toplumsal sözleşmeye

1867 yılında İstanbul'da doğan Fikret dönemin ünlü hocalarından olan Muallim Feyzi, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Muallim Nâci'den ders alır. Hocalarının da teşvikiyle yazdığı eski tarzdaki ilk şiiri 1888 yılında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yayımlandı. *Mirsad* ve *Malumat* dergilerinde erken dönem şiirlerinden örnekler sunan şair ilk şiirlerinde eski dile daha yakın bir anlayış benimsedi. Fikret 1892 yılında Galatasaray Lisesi'nde çalıştıktan sonra hayatında bir dizi kırılma anı yaşadı. 1895'te görev yaptığı liseden ayrılmak zorunda kaldı; Recâizâde Mahmut Ekrem aracılığıyla *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında beraber çalışacağı Ahmed İhsan ile tanıştı; ve son olarak oğlu Haluk doğdu. Bir yıl sonra hayatının sonuna kadar sürdüreceği Robert Koleji'ndeki öğretmenlik görevine başladı. Bu yıllarda en verimli şiirlerini yazsa da 1901 yılında Ali Ekrem'in “Şiirimiz” başlıklı yazısıyla ilgili çıkan tartışmalar⁶ sebebiyle önce Hüseyin Cahit Yalçın'la tartıştı ve ardından *Servet-i Fünûn* dergisinden ayrıldı. Bu döneme kadar yazdığı şiirlerini de 1900 yılında *Rubâb-ı Şikeste* başlığıyla kitaplaştırdı. Dergiden de ayrılması sonucu Rumelihisarı'nda Robert Koleji'nin yamacında “Aşiyân” adını verdiği evi tasarlayarak

⁶ Ahmet Koçak yazmış olduğu “Servet-i Fünûn Edebi Topluluğunun Dağılma Sürecinde ‘Şiirimiz’ Makalesi” başlıklı makalesinde Tevfik Fikret'in “Şiirimiz” başlıklı yazıya uyguladığı sansür, çıkan tartışmalar ve şairlerin birbirine gönderdikleri mektupların içeriğini detaylı bir şekilde vermektedir.

bir süre sonra buraya yerleşti. Toplumdan izole bir şekilde yaşayacağı bu evde 1902 yılında “Sis” başlıklı şiirini yazdı. Bu tarihten sonra bireysel şiirden toplumcu anlayış ve hürriyet fikrine yakınlık duymaya başladı (Enginün, 2020, 535). Bu dönem aynı zamanda kötümserliğinin giderek artacağı bir dönem olacaktır. Ülkedeki baskıcı ortamdaki rahatsız olan Fikret 1908 yılında Meşrutiyet’in ilanından sonra yalnızlığını bozarak inzivasından çıktı. Bir süre sonra İttihat ve Terakki’ye de muhalefet olunca artık tek umut olarak gördüğü oğlu Haluk’un temsiliyetinde gençlerde “kurtuluş” fikrini aramaya başladı. Sade bir dille ve hece ölçüsüyle yazdığı *Şermin* başlıklı çocuk kitabından bir yıl sonra 1915’te kaldığı Aşiyan’da hayatını kaybetti.

Tevfik Fikret’in kısmen sadeleşmeye başlayan ve içeriğinde çeşitlenmelerin görüldüğü şiir anlayışı onun farklı dönemsellikler etrafında değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Mehmet Kaplan’a göre şairin sanat hayatı dört ayrı kategoride değerlendirilmelidir: 1- gençlik şiirleri, 2- olgunluk çağı (*Servet-i Fünûn* dönemi ve *Rubâb-ı Şikeste*), 3- 2. Meşrutiyet’ten sonra (1908-1910) ve 4- son yıllar (1912-1915) (1986, 12). Kaplan şairin olgunluk çağına *Servet-i Fünûn* dönemini de eklerken Tanpınar’a göre Fikret’in olgunluk çağı 1908’deki “beklenen değişiklik” sonrası olacaktır. 1901 ile 1908 yılları arasında Fikret ümit ile yeis arasındadır. Zaten kendisinde var olan ve baskıcı ortamları iyice alevlenen karamsarlığına rağmen, Fikret “hürriyet” kavramını ümit kapısı olarak görmektedir. Her ne kadar 1908’de Meşrutiyet’in gelişine sevinse de Tanpınar’a göre bir insan ve mütefekkir olarak Fikret tam olgunluk zamanını bu dönemden sonra yaşayacaktır (1977, 269). İnci Enginün ise ayrı bir dönemselleştirme yapmıştır. Ona göre Tevfik Fikret *Servet-i Fünûn* öncesinde daha çok eski tarzda şiirler yazmış, 1893-95 arasında üslubunu bulmuş, 1896-1900 yılları arasında dergide çıkan şiirleriyle de artık olgunluk dönemine geçmiştir (2020, 535). Bu çalışma Enginün ve Kaplan’ın dönemselleştirmesini esas almakla beraber 1901 sonrasını merkezde tutacaktır. Şair özellikle bu tarihten sonra üslubunu değiştirmiş, faydacı edebiyat anlayışına bağlanmış (Armağan, 2011, 60) ve sosyal konulara daha da ağırlık vermiştir.

Tevfik Fikret *Servet-i Fünûn*’a ilk başlarda Recaizade etkisi altında yazdığı “Muhasebe-i Edebi” ve “Hafta-i Edebi” başlıklı yazılarıyla edebi poetikasının esasını şekillendirdi. Fakat zamanla taklit ve tesir aşamalarını geçerek kendine özgü bir dil yarattı (Yaşar ve diğerleri, 2017, 37). Bu özgün dilin yaratılmasında Şinasi ile Namık Kemal’in sadeleşmeyi esas alan şiir anlayışına karşı Abdülhak Hamid ve Recaizade’nin öncüsü olduğu edebiyat dili de etkili oldu. Yüksek ölçüde estetize edilen ve süslü olan bu dile karşı yöneltilen itirazlara Fikret de cevap vermiştir:

Şimdilik gittikçe parlayan, hiç sönmeyen bir şey varsa edebiyatımızdır. Ne derse densin, bugün gerek lisanımız gerek edebiyatımız şâibe-i tedenniden külliye masun bulunuyor. Mamefi birçok taraflardan ileri sürülen fikirler bu iddiâyı naçize tamamıyla nakîzdir, varsın olsun, arada nâ-kabil nakz ve tağyir bir hakikat var ki şudur: her şekl-i terakkî bir nazar-ı mübtedi ve sathî önünde tedenniye müşâbihdir. Bu müşâbehet zaman ile za’îl olur. (Parlatır 1993: 73-74)

Şair burada açık bir şekilde *Servet-i Fünûn* edebiyatını “ilerlemeci” bulmaktadır. Ona göre her yenilik ve ilerleme alışık olmayan gözler için ilk başta kötüleşme gibi görünse de bu yanılğı zaman içerisinde kalkacaktır. Dile karşı bu sahiplenici tutumun yanında Fikret de derginin üzerinde hemfikir olduğu temalara sadık kalır. O da diğer şairler gibi toplumdan kaçma, tabiata, hayale sığınma, hayattan nefret ve hüznü bir edebi değer haline getirme, intihar arzusu, kelimelerle tablo yapma merakı taşımış, fakat 1901’den sonra üslubu dışında değişmiştir (Enginün, 2020, 537). Ancak dergiden ayrıldıktan sonra şiirlerindeki “hürriyet” ve “medeniyet” fikrinin baskın gelmesiyle beraber biçim ve içerikte değişikliğe giderek yeni bir şiir anlayışı geliştirdi. *Servet-i Fünûn* döneminde sosyal meselelerden kaçış alanı olarak gördüğü tabiat algısı da bu dönüşümden etkilendi.

Tevfik Fikret'in tabiat anlayışına gelince Tanpınar'a göre onun erken dönem tabiat şiirlerinde hiçbir panteizmden eser yoktur: "Tabiat ona sadece; insanlardan uzak, basit, riyasız ve endişesiz bir hayatın, bir sükûnet hayatının dekorunu verir." (1977: 12). 1896'da yazdığı ve daha sonra *Rubâb-ı Şikeste*⁷ kitabına dahil edeceği "Nakş-ı Nazenin" şiirinde tabiatı aşkın atmosferini yansıtan sembolik öğeler olarak sundu (Fikret, 2009, 245). Dörtlük halinde yazdığı bu şiirinde Arapça ve Farsça kelimeleri bir musiki oluşturacak şekilde dizayn etti. Melankolik bir tavrıla geçmişe duyduğu özlemi dile getirdiği bu şiirinde gerçeklikten uzak ve içe dönük bir dünya portresi çizdi. Şairin *Servet-i Fünûn* dönemindeki bu anlayışı başka şiirlerinde de vardır. "Tulû'a Karşı" şiirinde "Mâtemlere garkolur tabîat" ifadesini kullandı (Fikret, 2009, 225). Çok katmanlı anlamlar taşıyan "güneş" kelimesi mistik ve pozitivist anlamlar taşıması sebebiyle sembolik bir ifade biçimi oldu. Yine "Subh-ı Bahârân" şiiri tabiatı farklı yönlerden işleyerek onu insan ruhunun bir aynası olarak sembolize etti (Fikret, 2009, 221). Bireyselliğin ve tabiatı tasvirin yoğun olduğu bu şiirlerde doğa dış gerçekliğin değil içsel hâlin sembolik bir düzeni olarak şekillendi. Bunda şüphesiz şairin bir hayal beldesi düşüncesinde olması,⁸ toplumsal meselelerden uzak kalma isteği ve bireyin iç dünyasının dış dünyaya açılması etkili oldu.

Fransız romantikler de Fikret'in ilk yıllarında tabiata yaklaşım biçimini büyük oranda etkiledi. Bunda ders programını Batı'ya (daha çok Fransa'ya) uyarlayan ve her dinden öğrenciyi kabul eden Galatasaray Lisesi etkili oldu. Bu dönemde Lamartine, Baudelaire ama en çok da Coppée, Fikret üzerinde derin bir etki uyandırdı. 1899'da *Servet-i Fünûn*'da kaleme aldığı "Coppée'nin bir şiiri" adlı yazısında da bu etkilenmeyi açıkça dile getirdi. Bir arkadaşının gönderdiği mektup sonucu tanıdığı Coppée'nin şiirini okuduktan sonra "O vakte kadar şiirin bu kadar hakikisini görmemiştım" demiştir (Parlatır, 2000, 153). Fikret'in Coppée ile yeni şiir için kullandığı gerçek kavramının bazı açılımlarını yakaladığını belirten Gül Mete Yuva'ya göreyse Fransa'da "kapıcılar şairi" diye anılan ve genç Fransız nesline beğenilmeyen Coppée'nin dizelerinden gelen yenilikler Türk şiirini altüst etmiştir (2017, 135).

Erken dönem birçok şiirinde tabiatı sembolik düzeyde metnine yansıtan Fikret özellikle dergiden ayrıldıktan ve Aşyan'a yerleştikten sonra tabiata ait unsurlar daha sosyal fikirlerin dekoru olmaya başladı. Özellikle 1902'de yazdığı, ancak 2. Meşrutiyet sonrası yayınlanabileceği "Sis" şiiri bu değişikliğin en temel örneklerinden biri oldu. Tabiat bu şiire dahil olsa da "yine inatçı bir dumanın sardığı" İstanbul atmosferi, "servilerin kara gölgesinde kalan dilenciler" ve "çamur ve tozun savaş yeri eski sokaklar" vardır. Kaplan'a göre Servet-i Fünûncular uzun müddet sosyal gerçekliğe bakmaktan korkarken buna ilk defa "Sis" şiiriyle Fikret cesaret etti. Şair bu şiiri yazıncaya kadar bedbinlik ve ümitsizliğini bazı sembollerle ifade etti ve bundan sonra bütün ıstıraplarının kaynağı olarak "mel'ûn şehir" İstanbul'un maddi ve manevi aksaklıklarına yöneldi (1998, 105-110). Bundan sonraki şiirlerinde tabiat unsurları şiirinde yer alsa da artık "vatan", "hürriyet" ve "aydınlanma" düşüncesi Fikret'in pozisitivist anlayışıyla paralel şekilde şiire yansıdı. Meşrutiyet gelmeden önce 1905'te yazdığı "Tarih-i Kadim" şiirinde bu öfke Tanpınar'ın deyiimiyle "insanlığa karşı sonsuz bir ümide" ve "ilerleme inancı"na bıraktı (1977, 264-265). Benzer tavır "Sabâh Olursa" şiirinde de kendini yineledi ve oğlu Haluk'un şahsında gençliğe dair bir umut besledi.

Bütün bu dönüşümün ardından Fikret'in ilk şiirlerinde kullandığı somut tabiat ifadelerinin yerini daha

⁷ İnci Enginün şairin bu kitabındaki şiirleri kısaca yedi ayrı kategoriye ayırmıştır: 1- Kendisinden bahseden ("Sahaif-i Hayatım, Tefelsüf") ve sanat anlayışını ortaya koyduğu şiirler; ("Resim Yaparken", "Peri-i Şiirime", "Kendi Kendime", "La Danse Serpentine", "Heykel-i Gıryan"); 2- Merhamet şiirleri; 3. Kötümser şiirler: ("Ukde-i Hayat", "Gayya-yı Vücut"); 4- Hayal-hakikat: ("Süha ve Pervin, Hayalime, Ne İsterim, Ömr-i Muhayyel"); 5-Tabiat: ("Mai Deniz", "Beyaz Yelken", "Aşiyane-i Lal", "Seza"); 6- Mevsimler: ("Aveng-i Şühur"); 7- Portreler: ("Aveng-i Tesavir") (Enginün, 535)

⁸ Hazel Melek Akdik'e göre Fikret'in "Ömr-i Muhayyel", "Bir Ân-ı Huzur" ve "Yeşil Yurt", "Âşiyân-ı Dil", "Âşiyâne-ı Lâl", "Ne İsterim" gibi şiirlerinin kaynağı söz konusu hayallerde ulaşmak istedikleri saadet ülkesidir. "Bir Mersiye" adlı şiirini de bu saadet ülkesinin imkânsızlığı ile yaşadığı hayal kırıklığı üzerine yazmıştır (58).

fikrîsel düzlemin dekoru haline getirerek yeni bir anlamsal katman şekillenmiştir. İlk dönemlerinde sembolik düzeyde söyledikleriyle anlatmak istedikleri arasındaki uyuma hali sonraki dönemlerde bir ayrışmaya gitmiştir. Dolayısıyla bu yazının iddiasını tekrar edecek olursak: Fikret ilk dönem şiirlerinde tabiatı sembolik anlamlar yüklemiş, fakat 1901 sonrası geçiş döneminde bu sembolik yapıyı korumakla birlikte, tabiat imgelerini giderek toplumsal mesajların taşıyıcısı olarak kullanmaya başlamıştır. 1905'te yazdığı "Sabâh Olursa" şiirinde bu dönüşüm daha belirgin hâle gelmiş, tabiat artık özerk bir sembolik alan değil, didaktik amaçlara hizmet eden alegorik bir düzen olarak işlev görmüştür. Burada inceleyeceğimiz gibi Fikret'in "Bahârda" ile "Sabâh Olursa" arasındaki fark sadece tema değil, aynı zamanda bir zaman deneyimidir. Abdülhamit döneminde Osmanlı geleneksel sembolik düzeninin daha da güç kaybetmesi ve siyasal rekabeti düşündüğümüzde Fikret'in büyük önem atfettiği tabiatı işleme şeklindeki bu dönüşüm modern Türkçe şiirin seyrini anlamada da etkili olacaktır.

3. "Bahârda" şiirinde pastoral sembolizm ve apolitik kaçış

Hüseyin Cahit Yalçın sembolizm üzerine yazılarında sembolist şairin harici âlemi gözlemlerken gerçekliğe sadık kalma gibi bir endişesi olmadığını ifade etmiştir. Yalçın'a göre sembolist şair öznel ve dış dünyanın kendi iç dünyasında uyandırdığı örtülü hislerin keşfedilmesini bekler. Şair tabiatı kopya ve tasvir etmemeli, kendi hislerini anlattığı mısralarda "eşya-yı hariciyeyi fikren telkin" etmelidir. Yalçın aynı zamanda parnasizme kıyasla sembolist şiirin çok daha soyut olduğunu ve kullandığı sembollerin dış âlemdeki nesneler ile mantık ve akıl yoluyla kurulmuş olan bir benzerlik olmadığını belirtmiştir. Bu sebeple de sembolist şiir gayet muğlaktır ve örtülü anlamlar oluşturur (Soydaş, 2021, 358). Yalçın'ın öznelliğe dair yaptığı vurgu bu bakımdan Crary'nin öne sürdüğü özerk edebiyatçı fikriyle örtüşmektedir. Fikret'te bütün bu öznelliğin ve sembolik dilin şekillenmesinde Baudelaire ve Mallarmé etkili olan iki isim olmuştur (Özmen, 2016, 75-93). İnceleyeceğimiz ilk şiir olan ve Tevfik Fikret'in Coppée'dan iktibasla 1898 yılında yazdığı "Bahârda" şiirini de bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor. Ali İhsan Kolcu şiiri Coppée'nin "Ritournelle" şiirinden çeviri olarak nitelendirirken (Akt. Yuva, 57), Ertuğrul Efeoğlu bu şiirle Coppée'nin şiiri arasındaki farkları göstererek "Bahârda" şiirinin çevirmiş gibi görünse de birebir anlamsal geçişler olmadığını belirtmiştir (1993, 63). Gül Mete Yuva ise Fikret'in bu şiirde çok iyi bildiği nazire geleneğini modern şiirin beklentilerine uyarladığını dile getirmiştir. Yuva'ya göre şair sadece ana tema ve her dördünlüğün son dizesini almıştır (207). Bu çalışma da Yuva'nın yaklaşımını benimsemektedir. Buna göre Fikret yazdığı "Bahârda" şiirinde esinlendiği ve model aldığı şiir anlayışını özgün bir forma dönüştürmüştür. Serbest müstezat şeklinde yazılmış olan şiirin ilk iki kıtası şu şekildedir:

François Coppee'den muktebes

Pür-sâye hıyâbân-ı hafâ-perver içinde
em-pâ vü hem-âvâze vü hem-ser,
perrân ü münevver,
sayd eyliyelim gel
ben kâfiyeler, sen de müzehheb kelebekler.

Kırlarda, o tenhâyi-i hüzn-âver içinde
titrer gibidir hilkatin elhân-ı sürûru;
terket de gurûru,
gel dinliyelim gel

ben zenzeme-i şî'ri, sen âheng-i tuyûru.

Şiirin bu bölümünde şair gizli ve ağaçlıklı bir yolda tabiatı dinlerken hissettiklerini anlatmıştır. Sevgiliyle ayakları, sesleri ve bakışları birdir. Kırıldaki tenhalıkta yaradılışın sevinçli nağmeleri titrer gibidir, ancak burası hüznün verici bir tenhalıktır. Bu hüznün sebebi gururlu sevgilidir. Eğer bu sevgili gururu bırakırsa altın renkli kelebekler avlayabilecek, kuşların ahengini duyabilecektir. Şair bu şiirde dış dünyanın kendi iç dünyasında uyandırdığı hisleri aktarmış ve tabiatın gerçekliğini kopyalamadan vermiştir. Şiirdeki duyusal karakter tabiatın tam bir kopyasından çok iki varlığın birlikteliğinin dekoru olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda ilk önce tabiatın şairde uyandırdığı öznel duyguyu ifade düzeyinde tartışmak gerekiyor. “Hafâ-perver” (gizlilik taşıyan) ve “hüzn-âver” (tenhalık) gibi kelimelerle mahrem bir tabiat imajı çizilirken aynı zamanda muğlak ve örtülü bir anlam sunulmuştur. Bunun temel sebebi Yalçın’ın da dikkat çektiği üzere sembollerin dış âlemdeki nesneler ile mantık ve akıl yoluyla kurulmuş bir benzerlik olmamasıdır. Benzer şekilde “müzehheb kelebekler” (altından kelebekler) ve “hilkatin elhân-ı süruru” (yaradılışın sevinçli nağmeleri) gibi tabiat olguları alışlagelmişin dışında benzetmelerle anlatılmıştır. Paul de Man’a göre sembol söz konusu olduğunda imge ile maddenin birbiriyle örtüştüğünü belirtmiştir; madde ve onun temsili varlık bakımından değil, yalnızca uzantı bakımından farklılık göstermiştir (1986, 207). Şiirin bu bölümünde de kelimeler tek başına değil, yan yana geldiği sıfatlar sayesinde sembolik bir anlam kazanmıştır. “Kelebek” sadece “altından kelebek” olduğunda; “yaratılış” sadece “sevinçli nağme” özelliği kazandığında; “tuyûr” (kuşlar) ise sadece ahenkli olduğunda anlam bulacaktır. Şairin hakikat değil, hayal dünyasında şekillenen bütün bu imgelem dünyası tabiatı sembolik bir düzene oturtmuştur.

Âmâlimizin hâdim-i bî-minneti eşyâ,
yollar gibi her yer bize bir tuhfe-i sevdâ;
mahsûd u mübeccel
gel toplıyalım gel
ben mısra-ı ber-ceste, sen ezhâr-ı mutarrâ.

Pür-zenzeme bir cev-f-i zıyâ-dâr ile meşhûn,
geçsin ebedî günlerimiz fâhir ü gülgûn...
sen şî'r-i mücessem,
ben şâir-i mülhem;
sen hüsn ü füsûn, ben sana günden güne meftûn!⁹

Şiirin son iki kıtasında da Yalçın ve De Man’ın söylediklerine paralel bir sembol kullanımı vardır. “Ezhâr-ı muattara” (taze çiçekler), “cev-f-i zıyâ-dâr” (ışıklı boşluk), “ebedî günlerimiz fâhir ü gülgûn” (sonsuz günlerimiz şerefli ve renkli) ve gibi tabiat ifadeleri literal anlamlarıyla şiirde yer almıştır. Fakat bu ifadeleri sembolik hale getiren yine alışıldık olanın dışında kullanılan benzerlik ifadeleridir. Bu ifadeler duyusal deneyimi, ütöpik mekân algısını ve sonsuz günleri imleyen alternatif bir kaçış alanı olarak doğayı sembolik bir forma sokmuştur. Nitekim Yuva’ya göre şiirin adının “Bahar” değil de “Bahârda” olması, doğanın burada bir sahne, kültürel göndermelerle donanmış aşk üzerine bir fantezi alanı olarak şekillenmesine sebep olmuştur (208). İfade düzeyinde bakıldığında şiirin sembolik olmasının bir diğer temel sebebiyse Hüseyin Cahit Yalçın’ın vurguladığı husustur: “şiirde kelimeler sayesinde yakaladıkları müzikaliteyle birlikte okuyucunun hayalinde çağrışımlar oluşturarak,

⁹ Bu çalışmadaki şiirler Mehmet Kaplan tarafından yazılan Tefvik Fikret (1986) başlıklı kitaptan alınmıştır.

gündelik hayata dair manzaraları onun zihninde canlandırmak isterler” (akt. Soydaş, 2021, 358). Bu bölümde geçen “cevf-ı zıyâ-dâr” ve “perrân ü münevver” (uçup aydınlanan) gibi hareketsel algıların birliğini sağlanarak okurun zihninde çağrışımlar uyandırmıştır. Başka bir deyişle şiirde tabiat unsurları şairin içsel dünyasının filtresinden geçerek kendi manasına ulaşmış, okur ise kendine özgü bir yorumlama geliştirerek örtülü tabiat ifadelerini tespit etmeye çalışmıştır.

Şiirin tamamına baktığımızda ifade düzeyinde tabiatın sembolik anlamlar taşımasının bir diğer önemli sebebiye doğa unsurlarının yan anlamlar taşımasıdır. Paul Ricoeur sembol ile ilgili çift-anlamlılık vurgusu yapmış ve bunun üzerinden hermenötik teorisini oluşturmuştur. Ricoeur’e göre sembol doğrudan, birincil, literal anlamın işaret ettiği dolaylı, ikincil ve figüratif olan ve yalnızca birincisiyle kavranabilen bir başka anlamın dizayn ettiği herhangi bir anlamlandırma yapısıdır (2009, 14). Birinci anlam yoluyla ikincil anlamın kastedildiği sembolün daha fazla anlam içerdiğini sağlayacak olan ise birinci anlamın kabulüdür. Bu sebeple Ricoeur açısından sembolik anlam sadece birinci anlam yoluyla ikinci anlama erişildiğinde ortaya çıkar (2019, 72). Ricoeur’dan hareketle şiirde geçen “hıyâbân” kelimesinin birincil anlamı korunurken, bu anlam okuru pastoral bağlamdaki ikincil bir anlama (yaşam yolculuğu) götürmektedir. Benzer şekilde “kırlar” sadece bir fiziksel mekân değil, aynı zamanda şehrin baskısından uzak özgürlük alanını temsil eder. “Pûr-sâye” (çok gölgeli) mahremiyete, “cevf-i zıyâ-dâr” (ışıklı boşluk) aşkın aydınlık alanına, “ezhâr-ı mutarrâ” (taze çiçekler) aşkın tazeliği ve üremeye, “ebedi günler” ölümsüzlük arzusuna ve “tuyûr” ise özgürlüğe işaret etmektedir. Kısacası birincil anlamın yok edilmediği, ikincil anlamın onun üzerine inşa edildiği sembolik bir düzen söz konusudur. Ricoeur’ün belirttiği ikincil anlamı Yalçın’ın ifadeleriyle birleştirdiğimizde bu çift katmanlı yapı okurun zihninde çağrışımlar yaratacak sembolik bir anlam kazanmıştır.

Şiirdeki ifade düzeyinde yer alan tabiat unsurlarının dışında yapı ve biçim olarak da sembolik bir durum söz konusudur. Her kıtanın son dizesinde “ben” ve “sen” ifadeleri yer almakta, bu durum tabiat ile şiir arasında kurulan karşılıklı yansımayı bütünlüklü bir ilişkiye oturtmaktadır. Bu yapıyı “kelebek” ile “kafiye”, “mısra-ı berceste” ile “ezhâr-ı mutarrâ” gibi ifadeler arasında kurulan benzerlik ilişkisi tamamlamış ve tabiatla gezinme ile şiirde gezinme arasında bir paralellik meydana çıkmıştır. Şairin en sonunda sevgili için “şi’r-i mücessem” (cisimleşmiş şiir) demesi de onu şiirin kendisi haline getirmiştir. Daha da önemlisi sembolistlerin şiiri bir musiki olarak görmesidir. Gerek p-m-z-m aliterasyonlarının kelimelerde yarattığı müzikal değer, gerekse şiirin serbest müstezat şeklinde yazılması bir bütün olarak yapının da sembolik olmasına katkı sağlamıştır.

Pastoral öğeler taşıyan bu şiir Fikret’in şikâyet ettiği baskıcı yönetim altındayken İstanbul’da yazılmış bir doğaya kaçış şiiridir. Bu yönüyle sembolik birlik ve estetik anlamda özerk yapı taşıyan “Bahârda” şiirini “apolitik kaçış” üzerine şekillenmiş politik bir tavır olarak değerlendirmek de mümkündür. “Geçsin ebedî günlerimiz fâhir ü gülgün” dizesiyle tarihsel olmayan, buna karşın mitik ve tarih-dışı anı imleyen bir zaman deneyimi oluşmaktadır. Bu durum şair nezdinde Abdülhamid döneminin somut tarihsel koşullarından kaçışı değil, o koşulların bir süreliğine askıya alınmasını temsil etmektedir. Başka bir deyişle bu askıya alma alegoride olduğu gibi tarihsel olanın inşasını değil, sembolik bir temsiliyet içinde estetik deneyimi mümkün kılmıştır. Böylece dış dünya ile ruh hali birleştirilerek maddi olan tabiat manevi ruhun bir parçası haline getirilmiş; şiirde özne dış dünyayı değil, kendi iç kırılmasını seyreden bir gözlemci konumuna erişmiştir. Sonuç olarak şiirde tabiatın sembolik bir yapıda olmasının çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak şair dış dünyada gördüklerini gerçeğe sadık kalma endişesi taşımaksızın ona öznel ve örtülü anlamlar yüklemiştir. Bu herkesçe anlaşılabilir yüzeyel anlamdır. İkincisi şairin hayal dünyasından metne geçen ve okurca farz edilebilecek ikinci bir anlam katmanı oluşmuştur. Son olarak şiir biçimsel olarak da müzikal ve ritmik bir yapı arz etmiştir.

4. “Sabâh Olursa” şiirinde kozmik alegori ve politik dönüşüm

Walter Benjamin 1928’de “Ursprung des deutschen Trauerspiels” (Alman Trajik Dramasının Kökeni) başlığıyla yayınladığı tezinde alegorinin yıkık bir dünya algısına karşılık geldiğini ve bu nedenle parçanın sanatı olduğunu dile getirerek onu sembolün karşısında konumlandırır. Ona göre alegoride anlam sabit değil, inşa edilen bir süreç olarak modern çağın kriz halini ve değerlerin çöküşünü yansıtır. Oysa sembol “gül” ve “sevgili” benzerliğinde olduğu gibi sabit ve bütünlüklü bir anlam taşıyarak “Doğa”nın değişmez ve ebedi yapısını taşır. Dolayısıyla alegori, nesneler arasındaki organik ve doğal ilişki duygusuyla çalışmaz; aksine, böyle bir olasılığı sorgular (Tambling, 2010, 109). Benjamin’in bu yaklaşımı Coleridge ve Gadamer gibi romantiklerin alegori ve sembol tanımını eleştiren Paul de Man’ın yaklaşımıyla benzerlik gösterir. De Man’a göre de alegori sadece bir referans noktasından yoksun olmakla kalmaz, aynı zamanda bir referans noktasının kaybı hissinden de doğar. Kelime ile nesne, dil ile dünya arasında açılan uçurum, ifade ediş (statement) ile anlam (meaning) arasında bir bölünme yaratır; öyle görünseler bile birbirlerine atıfta bulunmazlar. De Man’ın yorumu daha çok yapısalcı bir işlevdedir, yani alegoride anlamın sabit olamayışıyla ilgilidir. Fredric Jameson ise alegoriye ideolojik bir bağlamdan yaklaşır. Ona göre alegori nihai olarak anagojik (tefsir edilmiş) düzeyde kolektivitinin taleplerini yeniden ortaya koyması sebebiyle her halükârda politik niteliktedir (2019, 332). Bu çalışmada ele alınacak olan ikinci şiir “Sabâh Olursa” da bu tartışmalar etrafında incelenecektir. Fakat öncesinde şairin poetikadaki dönüşüme ve bu şiirin oluşum koşullarına kısaca değinmek gerekiyor.

1901’de *Servet-i Fünûn* geçici olarak kapatıldıktan sonra Tefik Fikret planını kendi çizdiği Aşyan’daki evine yerleşmeye başladı. Öncesinde Abdülhamid dönemindeki yönetimden şikayetçi olduğu için bireysel romantizmin etkisinde kalan şair 1896’dan itibaren memuriyetten ayrılmasının da etkisiyle giderek saray karşıtı bir anlayış benimsemeye başladı (Andı, 2012, 4).¹⁰ Fakat özellikle 1901’den 2. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen sürede şairin ailesinde verdiği kayıplar ve siyasi atmosferin giderek sertleşmesi Fikret’in karşı duruşunu daha da sertleştirmiştir. Şair için sultanın tahta çıkış günü veya doğum günü gibi tarihler içe çekilmek için temel gerekçeler olmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın yazdığı anılarda bir keresinde Abdülhamid’in tahta çıktığı bir gecede mehtabın güzelliğinden bahsetmesi karşısında Fikret’in kaşlarını çatıldığını ve böyle felaket bir günde tabiatın güzelliğini fark edebilecek kadar lâkayt kalışını acı surette Yalçın’ın yüzüne çarptığını dile getirmiştir (1969, 148). Şöyle devam etmiştir Yalçın:

Fikret en çok Abdülhamid ve istibdat aleyhinde söz söylerken coşardı. Yanımızda yabancı bulunmadığı zamanlar, sohbet mevzuu edebiyattan sonra bu idi. Fikret lâkurdılarında gayet nezih ve ciddi olduğu halde Abdülhamid’e ve onun istibdâdına karşı duyduğu kin, kendisini bizim eski alaturka tarzda hicviyeler yazmaya bile sevk etmişti. (1969, 146)

Fikret’in bu tavrını besleyen, “Sabâh Olursa” dahil olmak üzere birçok şiire tesirini yansıtan ve geleceğe ümitle bakmasını sağlayarak Abdülhamid’e duyduğu öfkeyi mantıklı bir zemine oturtacak olan temel etken oğlu Haluk’tur. 1898’de “Bahârda” şiirini yazdığında 5 yaşında olan Halûk kısa bir süre sonra şairin ideal gençlik tasarımı için önemli bir hareket noktası olmuştur. Eğitimi amacıyla 1909’da İskoçya’ya giden Halûk orada edindiği bilim, kültür ve teknoloji adına karşılaştığı ne varsa ülkeye getirecek ve örnek bir model olacaktır. Batıdan getireceği değerler ise bizde olmayan “Hayat, kuvvet, sanat, fen, özgüven, özen, titizlik, cesaret, ümit ve bilgi”¹¹ gibi değerlerdir (Çetin, 2024, 14). Halûk’un

¹⁰ Fatih Andı “Saray Karşısında Tefik Fikret” başlıklı makalesinde 1891-94 yılları arasında şairin 2. Abdülhamid’i öven ve yücelten metinler yazıldığını dile getirmektedir. Bunlar Mirsad dergisine yazdığı “Sitayış-i Hazret-i Şehriyâr”, Abdülhamid’in doğum günü için yazdığı “Tebrik-i Velâyet-i Pür-meymenet-i Hazret-i Hilâfet-penâhi ve Arz-ı Şükran” ve yaptırılan bir çeşme için yazılmış olan şiirdir (2012, 4)

¹¹ Mehmet Kaplan “Halûk’un Amentüsü” şiirinde yer alan bu değerleri şu şekilde sıralamıştır: insanın kudreti, dünyanın

vatan ve millet için faydalı olması isteğini yansıttığı “Halûk’un Vedâ”, “Promete”, “Halûk’un Amentüsü” ve “Ümid Ölmez” gibi şiirlerini *Halûk’un Defteri* başlığıyla 1911’de kitaplaştırdı.¹² Bu yönüyle bakıldığında Halûk, babası Fikret’in önceki yıllarda içe yönelen ve sıklıkla tabiata başvuran tavrını dışa doğru şekillendirmiştir. Bireyci tutumun yerini sosyal dava ve memleket meselelerine daha duyarlı bir anlayış almıştır. Şairin “Tarih-i Kadim”den hemen sonra 1905 yılında yazmış olduğu “Sabâh Olursa” şiiri de bu minvalde ortaya çıkacaktır. İlk dizesinde oğluna seslenerek başladığı şiir şöyledir:

Bu memlekette de bir gün sabâh olursa, Halûk,
Eğer bu memleketin sislenen şu nâsiye-i
Mukadderatı kavi bir elin kavî, muhyî
Bir ihtizâz-ı temâsıyla silkinip şu donuk,
Şu paslı çehre-i millet biraz gülerse... -O gün
Ben ölmemiş bile olsam, hayâta pek ölgün
Bir irtibatım olur şüphesiz; -O gün benden
Ümidi kes, beni kötrüm ve boş muhitimde
Merâretimle unut; çünkü leng ü pejmürde
Nazarlarım seni maziye çekmek ister; sen
Bütün hüviyyet ü uzviyyetinle atîsin:
Terennüm eyliyor el’ân kulaklarımda sesin!

Günümüz Türkçesine daha yakın bir dilsel örgüye sahip olan bu şiirde şair erken dönemlerindeki karamsar ve bedbin duruşunu kendi dünyasında bırakmakta ve oğlu şahsında gençliği “gelecek” ile eşdeğer tutmaktadır. Kendini kötürüm ve boş muhitinde acılı haliyle tanımlayan şair güçlü bir el milletin yüzünü güldürdüğü gün oğlundan kendisini unutmamasını ister. Çünkü kendisini “mazi” (eskiye), oğlunuysa “atı” (gelecek) olarak görmektedir. Şair tabiat ifadelerini kullanırken onlara somut anlamlar yüklemekten ziyade soyut, tarihsel ve siyasal anlamlar yüklemiştir. Başka bir deyişle, Ferdinand de Saussure’ün öne sürdüğü gösteren (harflerden oluşan maddi kelime) ile gösterilen (anlam) arasındaki ilişki Fikret’in şiirinde sabit değil, yeni bir anlam katmanı oluşturmuştur. Şiirdeki tabiat ifadeleri de ilk anlamlarından ve öznel sembolik çağrışımlardan çıkarak, Jameson’ın vurguladığı kolektif-politik anlamı üretmiştir. Şiirin ilk dizesindeki “sabâh” imgesi, gösteren ile gösterilen arasındaki sabit yapının dışına çıkmıştır. Bu sebeple fiziksel bir gün doğumundan çok “sabâh” ifadesi siyasal bir dönüşüm anını işaret eden tarihsel bir alegoriye dönüşmüştür. Benzer şekilde memleketin alın yazısı için kullandığı “sis” imgesi de kendi birincil anlamının dışında bir belirsizlik anını ve tedirgin toplumsal atmosferi işaret etmiştir. İkinci nokta ise şiirdeki zamansal ifadelerin Benjamin’in alegoriye temellendirdiği “yıkık dünya algısıyla” olan bağıdır. Bu algıda değerler çökmüştür. “Bu memleketin sislenen şu nâsiye-i mukadderatı”, “Şu paslı çehre-i millet” ve “leng ü pejmürde nazarlarım” ifadeleri karanlık ve çürümeyi ifade eden alegorik ifadelerdir. “Ümidi kes” ve “beni kötrüm ve boş muhitimde merâretimle unut” ifadeleri bu bağlamda estetik bir tefekkür biçiminden ziyade didaktik amaçlar taşıyan tarihsel bir eylem çağrısı olmuştur. Bu aynı zamanda imgenin araçsallaşmaya doğru gitmesini beraberinde getirmiştir. Şiirin ikinci bölümüyle şöyledir:

Evet, sabâh olacaktır, sabâh olur, geceler

¹² birliği, terakki, akıl, hak, hürriyet ve fen (Kaplan, 1998, 180). İlk olarak 1895’te doğduktan sonra “Zelzele” ile oğlunu şiire aktaran Fikret bir yıl sonra “Halûk İçin” ve “Halûk’un Sesi”; 1898’de “Halûk’un Bayramı”, “Halûk’a”, “Yine Halûk”, “Yarın” ve “Yaşamak Aşkı” ve 1903-1904’te “Hayât” gibi şiirlerde oğluna yer verdi.

Tulû'-ı haşre kadar sürmez; âkıbet bu semâ,
 Bu mâî gök size bir gün acır; melûl olma.
 Hayâta neş'e güneştir, melâl içinde beşer
 Çürür bizim gibi... Siz, ey fezâ-yı ferdânın
 Küçük güneşleri, artık birer birer uyanın!
 Ufukların ebedî iştiyakı var nûra.
 Tenevvür... Asrımızın işte rûh-ı âmâli;
 Silin bulutlan, silkin zılâl-i ehvâli,
 Ziyâ içinde koşan bir halâs-ı meşkûra.
 Ümidimiz bu: Ölürsük de biz, yaşar mutlak
 Vatan sizinle şu zindân karanlığından uzak!

Şair ilk bölümde gelecek ile geçmiş arasındaki zamansal kırılmayı “şimdi” ile mümkün kılmıştı. Kendisi ve oğlu arasındaki “ben-sen” ikiliği de bu bağlamda şekillenmiş ve ilk bölüm daha geçmiş referanslı bir bağlam kazanmıştı. İkinci bölümdeyse “biz-siz” ikiliğinin olduğu ve gelecek zaman referansının daha yoğun olduğu anlamsal bir katman vardır. Benzer şekilde “karanlık” ile “aydınlık”, “neş’e” ile “melâl” ve “sabâh” ile “gece” gibi tabiata ait zıt unsurlar bir arada kullanılmıştır. Buradaki umut içeren gelecek tahayyülünü ve ülkenin kurtuluşu tablosunu güçlü bir şekilde somutlaştıracak olan yine bu kelimelere ilk anlamlarının dışında yüklenen kolektif anlamlardır. Benzer şekilde “güneş” kelimesi de şiirde öznel bir his olmaktan uzakta kalarak kozmik bir tabiat unsuru değil, şairin özlemini çektiği pozitivist modernleşmenin alegorisi olmuştur. Böylece imge ile taşıdığı anlam arasındaki fark ona ideolojik bir anlam yüklemiştir. Haluk ve nesli “güneş” alegorisiyle bir misyon sahibi kılınmış, gençlik tarihsel dönüşümün öznesi olarak konumlandırılmıştır. Benjamin ve Jameson’ın tabiriyle bu alegorik unsurlar kendi varlıklarından çok tarihsel misyonlarını taşımak üzere ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Fikret “geceler tulû-i haşre kadar sürmez” (geceler kıyamete kadar sürmez) derken siyasi baskının zamanlar üstü deneyimini, “sabah” ile ideolojik bir dönüm noktasını tasavvur etmiştir. “Gök” ve “tenevvür” (aydınlık) gibi tabiat unsurları da soyut bir anlam taşımaktan ziyade şairin “ati” için değer atfettiği ideolojik değerler haline gelmiştir.

Bu alegorik kullanım aynı zamanda yıkık dünya algısını ve parçalanmış zaman deneyimine zemin hazırlamıştır. Şairin kendi nesli ile genç nesil arasında yarattığı tezat bunun bir göstergesidir. Yaşayacağını yaşamış ve kendini ölüme yakın biri olarak sunan Fikret “Ümidimiz bu: ölürsük de biz, yaşar mutlak / Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak” diyerek karanlıktan uzak bir memleket düşüncesi ortaya atmıştır. Bu ifadede onca yıl yaşadıkdan sonra farkına vardığı “tenevvür” (aydınlık) deneyimini genç neslin şahsında daha güçlü bir yere taşıma endişesi vardır. Bu sebeple Fikret şiirin ilk bölümünde “baskıcı” yönetimin kendisi üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi dengelemek istemiş, bu sebeple ikinci bölümde “siz” dediği genç kuşağı aydınlık gelecekle eşdeğer tutarak duyduğu ümidi dile getirmiştir. Yine şiirin ilk bölümünde geçmişin yıkıcılığına vurgu yapan Fikret ikinci bölümde “Siz, ey fezâ-yı ferdânın / Küçük güneşleri, artık birer birer uyanın!” diyerek “aydınlık günler”i bir koşula dayandırmıştır.

Toparlamak gerekirse, Fikret bu şiirinde tabiat unsurlarına yer vermekle beraber bu unsurlara daha alegorik bir anlam yüklemiştir. Crary’nin bahsettiği gözlemcinin daha da özerkleşmesi sonucunda şiirde tabiat artık şairin iç dünyasının değil, tarihsel ve ideolojik bilincin ifadesine dönüşmüştür. Fikret’in tabiat algısındaki dönüşüm de bu bilincin alegorik zeminini oluşturmuştur. Bunun temel sebebi gösterge-anlam ilişkisinin tarihsel ve ideolojik bir bağlamda şekillenmesi, tabiat unsurlarının kopya

edilmeden politik mesajın taşıyıcısı olması ve zamansal deneyimin çöküş-kurtuluş ikilemi üzerine bina edilmesidir. Şair bu alegorik yapıyı güçlendirmek için genç kuşağa hitaben “uyanın”, “silin”, “silkin” ve “koşun” gibi didaktik ifadeler kullanmıştır. Bu nedenlerden ötürü “Bahârda” şiirindeki somut ve pastoral bahçe dekoru yerini daha toplumsal amaçlar için kullanılan soyut göksel dekora bırakmıştır. “Bahârda” şiirindeki şairin kendi tabiat deneyimi merkezdeyken, “Sabâh Olursa” şiirinde şairin bu deneyimi daha çok etik ve tarihsel zorunluluğa tabi olarak şekillenmiştir. Başka bir deyişle etik kavramı Fikret’in bu şiirinde estetik kaygıların önüne geçmiştir. İlk şiirde tabiat doğurgan ve somut bir görünürlükle aşka dekor olan sembollere dönüşürken, ikinci şiirde tabiat gerçek anlamından uzaklaşmış ve didaktik bir mesajın verilmesinde ikinci plana itilen bir araç misyonu oluşturmuştur. İki şiir bu yönüyle ele alındığında “Bahârda” yalnız tematik değil, biçimsel düzeyde de doğayı temsil eden bir müzikal kompozisyon sunmuş; “Sabâh Olursa” şiirindeyse bu temsiliyet biçimi şairin politik dönüşümüyle beraber farklı bir formasyon kazanmıştır. Özellikle “sabah”, “sis”, “gece”, “semâ”, “mâi gök”, “güneş”, “ufuk”, “bulut”, “zılâl” (gölge), “ziyâ” ve “karanlık” gibi normalde kozmik dekor olabilecek tabiat unsurları birbirleriyle zıtlık oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışma Tevfik Fikret’in 1898’de yazdığı “Bahârda” ve 1905’te yazdığı “Sabâh Olursa” şiirlerinden hareketle şairin tabiat algısındaki dönüşümü “sembol” ve “alegori” kavramları üzerinden inceleyen ilk çalışmalardan biri olma iddiası taşımaktadır. Yazının temel iddiası şöyledir: Tevfik Fikret’in erken dönemi olarak sayılabilecek 1898’de yazdığı “Bahârda” şiirinde tabiat daha çok sembolik bir özellik taşıırken, 1905’te yazdığı “Sabâh Olursa” şiirinde doğanın alegorik bir temsili oluşmuştur. Şair ilk şiirinde tabiatı doğrudan kopya etmek yerine onu kendi iç dünyasının estetik projeksiyondan geçirerek metne yansıtmıştır. Tabiat unsurları ilk anlamlarını korurken şairin öznel deneyimini yansıtan ikincil anlamlar kazanmıştır. Şiirin pastoral atmosferi, mitik zamansallığı ve son dizelerdeki “ben-sen” ikiliği üzerinden bir mahremiyet kurulmuş, bu mahremiyet apolitik bir kaçışın ifadesi olmuştur. Buna karşılık “Sabâh Olursa” şiirinde tabiat unsurları doğal referanslarından koparak Benjamin ve Jameson’ın vurguladığı şekilde tarihsel ve kolektif bilincin inşasına hizmet etmiştir. Şiirdeki “biz-siz” ikiliği, geçmiş-gelecek gerilimi ve didaktik unsurlar tabiatı estetik tefekkürün nesnesi değil, ideolojik angajmanın bir dekoru haline getirmiştir. Fikret’in bu dönüşümünü sadece estetik bir tercih değil, aynı zamanda dönemin siyasi koşulları, derginin kapatılması ve kişisel kayıplarla açıklamak mümkündür.

Modernizmin etkisini tartışan Tanpınar’a göre 19. yüzyılın ortalarında şekillenen yeni edebiyatın numuneleri bizi Ortaçağ bahçe ve bostanından çıkarıyor, eşyayı dağınık unsurlar hâlinde ve sadece mazmunlara veren gazel ve minyatür estetiğinden, geniş ve canlı tabiata doğru geçiş yapıyordu (Tanpınar, 2007, 252). Tanpınar’ın bahsini açtığı tabiat algısının *Servet-i Fünûn* sonrası geçirmiş olduğu dönüşümü düşündüğümüzde bu unsurların daha öznel, daha duyulara seslenen ve daha estetik anlamlar kazanan bir yapıya kavuştuğunu belirtmek gerekiyor. Tevfik Fikret’in kendi içinde dönüştürdüğü ferdi algıları da bu geçiş bağlamında düşünmek gerekiyor. Giderek politikleşen, sekülerliği toplumsal geleceğin önkoşulu olarak gören ve “hürriyet” fikrini kitlelere aşlamak isteyen bu paradigma dönüşümü şairin tabiatı metnine yansıtmaya biçimini de şekillendirmiştir. Böylece Türk modernleşmesinde bireysel estetik bakışın şiire yansımaları daha mümkün hale gelmiştir. Bu araştırma da Fikret’in tabiata ele alış biçimindeki dönüşümü sosyal ve siyasal gelişmeler ve dünyadaki edebi hareketlenmelerle ilişkisi bağlamında ele almayı hedeflemiştir. Bu noktada modernizm ve Fransız romantizmi kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi iç dinamikleri de büyük önem kazanmıştır. Dolayısıyla tüm bu süreçleri kapsayan Aydınlanma Çağı ve akabinde 1844’teki Sanayi Devrimi’yle beraber gelişen teknolojik imkânlar Tevfik Fikret’in (ve *Servet-i Fünûn* ekolüne mensup diğer şairlerin)

tabiat algısının anlaşılmasında temel bir referans noktası olmuştur.

İmparatorluğun gerileme dönemindeki siyasal atmosferin de bu estetik kırılmayı şekillendirdiğini belirtmek gerekiyor. 1908’de Meşrutiyet’in tekrar ilan edilmesi ve bunun Türk modernleşmesi üzerindeki etkisini düşündüğümüzde Fikret’in beyanatları ve edebi faaliyetleri daha da önem kazanmaya başlamıştır. Bu bir anlamda modern Türkiye’nin kurucu ilkeleri söz konusu olduğunda onu tartışmalı bir zemine oturtmuştur. Örneğin Peyami Safa, Fikret’i “Türk şiirinin büyük metafizik çapında varlık telâkkisinden mahrum... mistik an’anededen ayrıldığı için basit ve geri” olarak değerlendirirken Sabiha Sertel tam tersi bir görüştedir. Fakat Tevfik Fikret’in kendisi onu bu ikili konumlandırmaya el verecek siyasi fikirler ortaya koymamış; idealist reaksiyonları, onun modernleşmeyle ilgili siyasi tartışmalarda on yıllarca geçerliliğini koruyacak bir sembol işlevi edinmesine yol açmıştır (Akt. Erbay, 2009, 232). Fikret’e dair yapılan bu eleştiriler belki de onun kendi poetik kırılımlarının ve bu kırılımların kendisini toplumsal mühendisliğe yönelmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma yukarıdaki tartışmalar ışığında literatüre teorik bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Türk edebiyatı araştırmalarında genellikle tematik düzeyde ele alınan tabiat motifi Paul de Man, Walter Benjamin ve Paul Ricoeur’ün kavramsal yaklaşımları etrafında biçimsel ve epistemolojik bir zeminde tartışmaya açılmıştır. Bu yaklaşım Fikret şiirini sadece içerik değişimi olarak değil, temsil rejiminin dönüşümü olarak okumayı mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bazı sınırlılıklarını da belirtmek gerekir. İlk olarak bu çalışma Fikret’in tüm poetik evrimini kapsamamaktadır. Yazarın 1901’den sonra yazdığı ve daha önce bahsini ettiğimiz diğer şiirlerin dahil edildiği geniş bir korpus çalışması bu makalenin bulgularını test edebilir. İkincisi sembol ve alegori ayrımı indirgemeci ve kesin okumalar olmaktan ziyade bir spektrum üzerindeki farklı tonlar olarak yorumlanmalıdır. Üçüncüsü Coppee, Baudelaire ve Mallarme gibi Fikret’in esinlendiği Fransız şairler bu makalede tarihsel bağlam olarak ele alınmış ancak karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmamıştır. Gelecek çalışmalar Fikret’in çeviri ve iktibaslarını özgün metinlerle yan yana getirerek söz konusu dönüşümün mekanizmalarını daha ayrıntılı inceleyebilir.

Kaynakça

- Akdik, H. M. (2018). Modern Türk edebiyatında tabiat algısı: Servet-i Fünûn dönemi (1896-1901). [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Andı, M. (2012). Saray karşısında Tevfik Fikret. *Journal of Turkish Language and Literature*, 37(37), 1-21.
- Armağan, Y. (2011). *İmkânsız özerklik: Türk şiirinde modernizm*. İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bermann, M. (2013). *Katı olan her şey buharlaşıyor* (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İletişim Yayınları.
- Crary, J. (2004). *Gözlemcinin teknikleri* (E. Soğancılar, Çev.). Metis Yayıncılık.
- Çelik, N.N. (2022). Divan edebiyatı eleştirilerinin Tanzimat edebiyatında edebi akımların gelişimine etkisi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 28 (10). 27-45.
- Çetin, N. (2024). Tevfik Fikret’te ideal gelecek tasarımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 27(1), 1-28.
- de Man, P. (1986). The rhetoric of temporality. In H. Adams & L. Searle (Eds.), *Critical theory since 1965* (pp. 199–221). Florida State University Press.
- Efeoğlu, E. (1993). Tevfik Fikret’i Türkçeye çevirmek. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 61-76.
- Enginün, İ. (2020). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*. Dergâh Yayınları.
- Erbay, E. (2009). Tevfik Fikret. (ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete devreden Düşünce Mirası* (226-233). İletişim.
- Fikret, T. (2009). *Rubâb-ı şikeste: Tarih-i kadim - Tarih-i kadim’e zeyl - Rubâb’ın cevabı - Doksanbeşe doğru - Revzen-i mahlû*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Gönül, G. (2017). Modernizm ölçeğinde bir şiir haritası: İmkânsız özerklik. *Söylem*, 2(3), 1-15.
- Jameson, F. (2019). *Allegory and ideology*. Verso Books.
- Kansu, A. (2009). Prens Sabahaddin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin ithali. (ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete devreden Düşünce Mirası* (156-165). İletişim.
- Kaplan, M. (1988). *Şiir tahlilleri 1: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (1986). *Tevfik Fikret*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kerman, Z. (2009). Servet-i Fünûn edebiyatı. *Yeni Türk edebiyatı incelemeleri* (ss. 161-162). Dergâh Yayınları.
- Koçak, A. (2013). Servet-i Fünûn edebi topluluğunun dağılma sürecinde ‘Şiirimiz’ makalesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (28), 113-156.
- Kolcu, A. İ. (1999). *Türkçede Batı şiiri*. İmge Kitabevi.
- Özmen, K. (2016). *Modern Türk Şiirinde Fransız Etkileri*. Sel Yayıncılık.
- Parlatır, İ. (1993). *Tevfik Fikret: dil ve edebiyat yazıları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ricoeur, P. (2009). *Yorumların çatışması* (H. Arslan, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Ricoeur, P. (2019). *Yorum teorisi: Söylem ve artı anlam* (G. Y. Demir, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Soydaş, H. (2021). “Hüseyin Cahit Yalçın’ın Fransız Sembolist Şairleri Üzerine Naklettiği Edebî Sohbetler”, *Edebî Eleştiri Dergisi*. *Takvîm-i Vekâyî’den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı*, 352-380.
- Tambling, (2009) *Allegory*. Routledge.
- Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat üzerine makaleler*. Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2007). *XIX. asır Türk edebiyatı*. Yapı Kredi Yayınları.

Türker, E. (2024). Cenap Şahabettin'in "Dekadanlar" Bağlamındaki Yazılarında Servet-i Fünun Poetikası. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 460-472. DOI: 10.29000/rumelide.1471510.

Yalçın, H. C. (1935). *Edebî hatıralar*. Akşam Kitaphanesi.

Yaşar, H., Nasır, Y., & Teğin, N. (2017, Aralık). Lisan-ı Şîr konusunda Tevfik Fikret ve Cenab Şehabettin'in düşünceleri. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 4(15), 36-43. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1452>

Yılmaz, O. (2011). Klasik Türk edebiyatında bir başka anlamıyla bahar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), 177-194.

Yuva, G. (2017). *Modern Türk edebiyatının Fransız kaynakları*. İletişim Yayınları.

05. Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yıllar Arasındaki Siyasal ve Kültürel Tavrı ve Etkileri¹

Abdulhalim AKBAŞ² & Selman YAŞAR³

APA: Akbaş, A. & Yaşar, S. (2025). Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yıllar Arasındaki Siyasal ve Kültürel Tavrı ve Etkileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 81-108. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17648022>

Öz

Bu çalışmada, Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de ortaya koyduğu siyasal ve kültürel tavır, kapsamlı bir literatür sentezi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, DP'nin iktidarı boyunca uyguladığı siyasal politikalar ile kültürel alandaki dönüşüm girişimlerinin arka planını, dönemin toplumsal aktörlerinin konumlarını ve resmi söylem ile gündelik yaşam pratikleri arasındaki etkileşimi ortaya çıkarmaktır. Çalışma, 1950-1960 arasında Demokrat Parti iktidarının siyasal ve kültürel politikalarının, ABD ile kurulan ikili ilişkiler ve Soğuk Savaş bağlamında şekillenen anti-komünist söylem eşliğinde Türkiye'nin modernleşme güzergâhını nasıl dönüştürmüş olduğunu incelemeyi amaçlamıştır. Bulgular, muasır medeniyet hedefinin bilim ve eşit yurttaşlık eksenli özgün çizgiden uzaklaşarak Marshall Planı, Truman Doktrini ve Fulbright anlaşmaları üzerinden ekonomik bağımlılık ve kültürel Amerikanlaşma doğrultusunda yeniden tanımlanmış olduğunu göstermiştir. Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılmasıyla merkez-taşra ayrımının derinleşmiş olduğu, Arapça ezanın serbest bırakılması ve imam-hatip okullarının yaygınlaşmasıyla laikliğin daraltılarak dinin kamusal görünürlüğünün artırılmış bulunduğu saptanmıştır. Basın ve toplantı özgürlüklerini sınırlayan düzenlemeler, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu gibi uygulamalarla çoğunlukçu demokrasi kurumsallaşmış, paranoyak siyasal dilin yerleştiği görülmüştür. İlgili dönemde, tarıma dayalı büyüme kısa vadede ivme sağlamış, planlamadan kaçınma, sanayide derinleşmenin ötelenmesi ve dış kaynağa bağımlı talep genişlemesi 1956 sonrası enflasyon ve dış denge kırılganlıklarını artırmış olduğu görülmüştür. Kültürel alanda ise, devlet desteğinin daralmasıyla piyasa odaklı üretimi teşvik etmeye yol açtığını, büyük şehirlerde yoğunlaşan kültürel faaliyetler taşrada kalıcı boşluklar yaratmış olduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda, çoğulcu demokrasiye geçişin, planlı sanayileşmenin ve eleştirel düşüncüyü önceleyen eğitim reformlarının zorunlu olduğu sebepleriyle gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, siyasal kültür, kültürel politikalar, muasır medeniyet,

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale "1950-1960 Arası Ulusal Basındaki Bilgiler Işığında Türkiye-İran İlişkileri" adlı tez çalışması kapsamında üretilmiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 05.08.2025-**Kabul Tarihi:** 19.11.2025-**Yayın Tarihi:** 20.11.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17648022>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² YL Öğrencisi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Master's Student, Batman University, Institute of Social Sciences (Batman, Türkiye) **eposta:** abdulhalimakbas@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0007-9535-8468> **ROR ID:** <https://ror.org/051tsqh55> **ISNI:** 0000 0004 0399 2850

³ Prof. Dr., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Professor, Batman University, Faculty of Science and Letters, Department of History (Batman, Türkiye) **eposta:** selman.yasar@batman.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1396-295X> **ROR ID:** <https://ror.org/051tsqh55> **ISNI:** 0000 0004 0399 2850

toplumsal dönüşüm

The Political and Cultural Attitude and Influence of the Democratic Party Between 1950 and 1960⁴

Abstract

This study evaluates the political and cultural stance taken by the Democrat Party in Turkey between 1950 and 1960 within the framework of a comprehensive literature synthesis. The aim of the study is to uncover the background of the political policies implemented by the DP during its rule and the cultural transformation initiatives, the positions of the social actors of the period, and the interaction between official discourse and everyday practices. The study aims to examine how the political and cultural policies of the Democrat Party's rule between 1950 and 1960, accompanied by bilateral relations with the United States and anti-communist discourse shaped by the Cold War, transformed Turkey's modernization trajectory. The findings demonstrate that the goal of contemporary civilization was redefined away from its original line centered on science and equal citizenship, and towards economic dependence and cultural Americanization through the Marshall Plan, the Truman Doctrine, and the Fulbright agreements. It was determined that the closure of Community Centers and Village Institutes deepened the divide between central and rural areas. The liberalization of the Arabic call to prayer and the proliferation of imam-hatip schools narrowed secularism and increased the public visibility of religion. Regulations restricting press and assembly freedoms, along with practices such as the Patriotic Front and the Commission of Inquiry, institutionalized majoritarian democracy and established a paranoid political discourse. During this period, agricultural growth accelerated in the short term. However, avoiding planning, postponing industrial deepening, and expanding demand dependent on foreign resources exacerbated post-1956 inflation and external balance vulnerabilities. In the cultural sphere, the decline in state support led to the promotion of market-oriented production, and the concentration of cultural activities in major cities created permanent gaps in the rural areas. The study demonstrates the necessity of a transition to pluralistic democracy, planned industrialization, and educational reforms prioritizing critical thinking.

Keywords: Democratic Party, political culture, cultural policies, contemporary civilization, social transformation

4

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article was produced as part of a thesis study titled "Turkey-Iran Relations in Light of Information in the National Press Between 1950 and 1960."

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %2

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 05.08.2025-**Acceptance Date:** 19.11.2025-**Publication Date:** 20.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17648022>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Giriş

29 Ekim 1933'te, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yıl dönümü töreninde millete seslenen Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devrimi'nin varlık nedenini millî kültürü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak olarak belirlemiş ve müspet bilimleri bu hedefin temel ilkesi olarak tayin etmiştir (Kunt, 2015, Karaman, 2023). Nitekim 2000'li yıllarda Bilimsel kuruluşların raporlarına bakıldığında, insani gelişme ve kaliteli yaşam endekslerinde Türkiye'nin refah, sağlık, eğitim, toplumsal bağlar, yaşam–iş dengesi, yönetime katılım, çevre, öznel mutluluk ve güvenlik gibi birçok alanda modern ülkelerin gerisinde olduğu görülmektedir (Kuban, 2011: 101-104). Avrupa Birliği Raporlarında ise, temel haklarda ilerleme kaydedilmediğini, basın özgürlüğünün kısıtlandığını, düşünce özgürlüğü ihlallerinin sürdüğünü ve bu sorunların yinelenmediğinin raporlandığı görülmüştür (Buckley, 2001: 29). Türkiye, 1950'den itibaren küresel cinsiyet eşitsizliği sıralamasında alt basamaklarda yer almış, OECD ülkeleri arasında gelir eşitsizliğinde ilk 3'e yükselmiştir (Kongar, 1983: 51). İnceleme dönemi olan 1950-1960 yıllarında cinsiyet ve ücret eşitliği temelinde, 1955 yılında yetişkin erkek nüfusun %95'i iş gücüne katılırken, bu oran 1960'a gelindiğinde %78'e gerilemiştir. Aynı zaman diliminde kadınların iş gücüne katılımı %72'den %42'ye düşerek çok daha sert bir gerilemeyi ortaya koymuştur. B. Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayımladığı 1923–1991 İstatistik Göstergeler adlı eserde yer alan bu oranlar, kadınların ekonomik yaşamdaki konumunun giderek zayıfladığını göstermektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1993). Bu döneme ilişkin veriler yalnızca iş gücüne katılım oranlarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kırsal ve kentsel nüfus dağılımında da önemli bir dönüşümü işaret etmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün *Hanehalkı İşgücü Anket Sonuçları* başlıklı yayınına göre, 1950 yılında şehirlerde yaşayan nüfus toplam nüfusun %25'ini oluştururken, bu oran 1960 yılına gelindiğinde %31,9'a yükselmiştir. Aynı dönemde köy nüfusu %75'ten %68,1'e gerilemiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1992). Bu rakamlar, Türkiye'de kırsaldan kente göç sürecinin bu yıllarda ivme kazandığını ve özellikle ekonomik kaygılarla şekillenen sosyal mobilitenin etkili olmaya başladığını göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye, kuruluşunda yer alan muasır medeniyet seviyesi hedefinde diğer OECD ülkelerinin gerisinde kaldığı anlaşılmıştır (Cullen, 2003: 67). Bütün bu verilere rağmen son yıllarda Türkiye'de siyasetçiler muasır medeniyet seviyesi söylemine sıkça başvurmuştur. Bazı aktörler bu seviyeye ulaşıldığını iddia etmiştir, bazıları bu seviyeye ulaşmak için tarih vermiştir, bazıları ise bu seviyeye erişmenin mevcut parlamenter sistemi terk etmeyi zorunlu kıldığını savunmuştur (Dağlı & Aktürk, 1988: 179). Oysa Atatürk'ün söyleminde hedef kılınmış olan muasır medeniyet seviyesi, belli bir tarihte tamamlanacak ya da ulaşılmca bitmiş sayılacak bir merhale olmamıştır, devrimcilik ilkesinde somutlanan bu hareket, daima daha iyi hedefleyen ve barış ile refah ortamı için daha çok çalışmayı mümkün kılan süreğen bir yönelim olarak kalmıştır (Kili, 2008: 56). Bu doğrultuda, farklı dönem ve ülkelerde üretim kapasitesini ve refahı artırmaya dönük çeşitli adlandırmalarla benzer hedefler güden hükümetler görülmüştür. 18. yüzyıl sonu Amerika Birleşik Devletleri'nde Protestan ahlakı ve iş disiplini, ulusal bilinç ve toplumsal refahı besleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır (Chafe, 2003: 61). Atatürk, bu hedefi belirledikten sonra Türk milletinin karakterini, zekâsını ve çalışkanlığını övmüştür, bu vurgu Protestan iş ahlakıyla paralel okunabilecek bir nitelik taşımıştır (Cullen, 2003: 54). İlköğretimde sıklıkla sloganlaştırılmış olan Türk, öğün, çalış, güven sözü, üretim gücünü ortak amaç etrafında birleştirmeyi hedefleyen bu milliyetçilik anlayışının bir özeti olarak sunulmuştur (Feyzioğlu, 1995: 31).

Muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma hedefi, dünyadaki uygarlıklar arasında yeni doğmuş bir devletin yer edinme mücadelesini yansıtmıştır. Yoksul ve çok sayıda engelle karşı karşıya olan bu yeni devlet, emperyal güçlere karşı bir savaş vermiştir, benzer badirelerin tekrar yaşanmaması için bağımsızlık düşüncesini, savaş anılarının henüz taze olduğu dönemde kitlelerin zihnine yerleştirmeyi amaçlamıştır (Kili, 2008: 21). Bağımsızlığı korumanın yolu ilerlemeden geçmiş, emperyalist güçler

kadar ileri düzeye erişmek için toplumun her alanında köklü bir dönüşüm gerekli görülmüştür, kıyafetten alfabeye, Osmanlı'nın dinî ve resmî unvanlarının geçersizleştirilmesinden yeni bir hukuk düzeninin kurulmasına kadar birçok alanda değişiklik yapılmıştır (Eroğlu, 1990: 91). Bu hedef doğrultusunda yol gösterici ilke din değil, bilim olmuştur (Feyzioğlu, 1995: 39). Dönemin hem halkı hem yöneticileri ülkenin güçlü bir konumda olmadığını farkında olmuştur, cehalet ve hurafeye inanç ise derhâl aşılması gereken düşmanlar olarak tanımlanmıştır (Kili, 2008: 63). Savaş döneminden miras uzlaştırıcı yaklaşımla, hâlihazırda çalışkan olan kitlelerin safları sıklaştırıp daha çok çalışmaları halinde ülkenin güçleneceğine, ardından gelecek refah döneminin toplumun her kesimini barış ve mutluluğa kavuşturacağına dair inanç canlı tutulmaya çalışılmıştır (Feyzioğlu, 1995: 41). Dinsel ifadelerle ifade edilecek olursa, vaat edilen bir cennet olarak kurgulanmıştır, fakat bu cennete giden yolun dua ile değil, çalışmak ve bilimi işletmekle açılacağı vurgulanmıştır (Kili, 2008: 68).

Günümüz Türkiye'sine dönüldüğünde muasır medeniyet seviyesi söyleminin kitleleri harekete geçirmek için hâlâ kullanıldığı, fakat belirgin farklarla kullanıldığı görülmüştür. Bu kez iktidar, Kurtuluş Savaşı'nın somut düşmanlarını barış döneminin yapay düşmanlarıyla ikame ederek, eleştirdiği Atatürk döneminin dinamizmini taklit etmeye çalışan paranoyak üslubu benimsemiştir (Kunt, 2011: 158). Güncel iddialarda ülke sık sık hayalî tehditler altındadır, çoğu kez açıkça adlandırılmayan ama kayda değer güce sahip düşmanlarla mücadele edildiği öne sürülmüştür (Cem, 2008: 230). Mücadele bilimle değil dinle yürütülmüştür, bu hayalî düşmanlar dinî referanslarla tanımlanmış ve bu söylemde inanan kitleler çeşitli felaketlerden ülkeyi kurtarmak için hükümetle birlikte saf tutmaya çağırılmıştır (Nal, 2005: 134). Ancak düşmanların ve komploların sonu gelmemiştir, onlara karşı kesintisiz mücadele, arzulanan dinamizmi üretmiştir. Ne var ki bu düşmanlar ve komplolar toplumun her katmanının doğrudan gözlemleyebileceği olgular olmamıştır. Söylemde laik kesimler veya bilimsellik taraftarları ya bu düşmanlardan habersiz gösterilmiştir ya da işbirlikçi olarak sunulmuştur. Dolayısıyla ülkeyi kurtarma görevi aydınlara veya laiklere değil, inananlara ve dindarlara tevdi edilmiştir. Bu kurguda ülke olduğundan daha güçlü tasvir edilmiş, gelir eşitsizliği dinî kanaatkârlık ödeviyle örtülmüş, toplumun bir kesiminin zenginleşmesi kolektifi etkileyen bir kalkınma hamlesi gibi gösterilmiş, ekonomik büyüme modernliğin tek göstergesi olarak sunulmuştur (Nal, 2005: 139). Girişkenlik, zekâ ve entelektüel bilgiye üstün tutulmuş, böylece yalnızca oy potansiyeli olarak görülen halkın sömürüsü kolaylaştırılmıştır. Cahil kitleleri öven söylem, onları olduklarından daha üstün ve vazgeçilmez olduklarına inandırmıştır. Modernlik adı altında din istismar edilmiş ve cehalet kutsanmıştır (Lewis, 1967: 10).

Söz konusu paranoyak üslup şu şekilde açıklanabilmektedir; 1963'te Oxford Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayla duyurduğu ve 1964'te aynı adla yayımlanan eserinde Richard Hofstadter, 1950'ler Amerika'sındaki komünizm avları sırasında yeniden güç kazanmış köktendinciliği ve aydın düşmanlığının liberal ve muhafazakâr siyaset tarafından nasıl bir siyasal silaha dönüştürüldüğünü incelemiş, kavramın yalnızca Amerika'ya özgü olmadığını, farklı dönem ve ülkelerde de benzer tarzların görülebildiğini belirtmiştir (Hofstadter, 1964: 11). II. Dünya Savaşı sonrası ABD-Türkiye ikili ilişkileri bağlamında Türk siyaset dilinde benzer bir yaklaşımın gözlenmiş olması, bu özgül olmama halinin yerel bir doğrulaması olarak ortaya çıkmıştır (Kuban, 2011: 102). Bu yerlileştirme pek çok dönemin anlaşmalarında olduğu gibi yaptırım yoluyla değil, etki yoluyla gerçekleşmiştir (Gönlübol & Ülman, 1966: 423). Türkiye versiyonu ise şu şekilde yaşanmıştır: Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki ikili ilişkilerde yaşanan asıl sorun, anlaşmaların ardından ABD'nin Türkiye'ye dayattığı uçak fabrikasını kapatma, sanayileşme hamlesinden vazgeçme, eğitim sistemini değiştirme gibi taleplerin ötesinde gelişmiştir. Siyasî yelpazenin sağ ve sol kanadındaki Türk politikacılar, sonuçlarını hesaplamadan hem seçmenlerini hem ekonomik hâmi olan ABD'yi etkileme yönünde adımlar atmıştır (Öymen, 2010: 42). Devletçilik ilkesinin hızlı ve denetimsiz biçimde terk edildiği bu yıllarda Türkiye, yeni dünya düzeninin bir parçası

olmak üzere Batı Bloku'ndaki yerini almıştır, ABD ile ittifakını Kore Savaşı'na katılım üzerinden NATO üyeliğine bağlamıştır (Ekşi, 2010). Bu katılım, dönemin iktidar söylemi ve basınında bir zafer olarak resmedilmiş, kolektif hafızaya kazınmış ve Türkiye'de Amerikan hayranlığının temelini beslemiştir (Hür, 2010). Zamanla bu hayranlık, ABD'nin demokratik yönetim biçimi ve kapitalist ekonomik sistemine duyulan takdiri aşmış, Türk Devrimi'nin muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma hedefi, küçük Amerika olma idealine evrilmiştir (Ekşi, 2010). Toplum düzeyinde bu yeni hedef, Amerikalılar gibi giyinmek, davranmak, dillerini ve kültürlerini benimsemek olarak içselleştirilmiş, iç politikada ise Sovyet karşıtlığının yeni düşman olarak paylaşılmasıyla somutlaşmıştır (Hür, 2012). 1950'lerde her iki ülkede de sağ partiler iktidarda olmuştur, ABD'de Eisenhower, Türkiye'de ise Menderes hükümetleri, dinin komünizme panzehir olduğu fikrini kitlelerin zihnine yerleştirmek üzere paranoyak siyasal dili etkin biçimde kullanmıştır, bu formül, kapitalist sistemi tahkim ederken köktendinciliğin güçlenmesine ve sol aydınların komünist veya ateist yaftasıyla toplumsal yaşamdan dışlanmasına hizmet etmiştir (Nal, 2005: 148).

Soğuk Savaş dönemi ürünü çevreleme politikası yalnız Türkiye'de değil, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen tüm Müslüman ülkelerde uygulanmıştır (Kissinger, 1994: 13). Kapitalizmin lideri ABD, komünizmin lideri Sovyetler'e karşı ideolojik zafer arayışını farklı ülkelerde farklı hükümet ve politikaları destekleyerek yürütmüştür, bu amaçla Sovyet çevresindeki muhafazakâr ve köktendinci hareketlerin güçlenmesini arzu etmiştir (Lewis, 1967: 10). Komünizmin din karşıtı ve ateist olarak sunulmuş olması, bu ideolojinin yayılmasını engellemeyi kolaylaştırmıştır (Jefferson, 1944: 561). Böylece çevreleme kuşağındaki ülkeler ABD şirketlerine pazarlarını açmıştır, komünizmin düşmanlaştırılması kapitalizmin ve dolayısıyla ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiştir, üstelik bu faaliyetler ABD ordusu konuşlandırılmaksızın, heretik saydıkları komünistlere karşı savaşmayı üstlenen yerel köktendinciler eliyle sürdürülmüştür (Jefferson, 1990: 11). Bu çerçevede ABD'nin desteklediği muhafazakâr-liberal partiler iki fayda elde etmiştir. Birincisi, alınan dış borçlar sıcak para olarak içeride kullanılmış, üretime yatırım yapılmaksızın hızlı kalkınma illüzyonu yaratılmış ve bu da iktidara en az bir dönem daha seçim kazandırmıştır (Cumhuriyet, 1949). İkincisi, zaman zaman Amerikan desteğine de yaslanarak yasama yoluyla muhalefeti istenildiğinde komünist diye damgalama imkânı doğmuştur (Nal, 2005: 151). Türkiye'nin çevreleme politikasının etkin bir sahası hâline geldiği ilk dönemde Marshall Planı çerçevesinde ABD'den destek alınmaya başlanmıştır, 1945-1960 arasında devletçilik ilkesinden verilen tavizlerle kapitalist sisteme geçiş ivme kazanmış ve şu sonuçları doğuran yapısal değişiklikler ortaya çıkmıştır, birincisi laiklik ilkesi tehdit altına girmiş, ikincisi komünistler ülke içinde anti-entelektüalist hareketlerle karşılaşmış, üçüncüsü eğitim sistemindeki yapısal değişikliklerle bilgidен ziyade pratik zekâ makbul sayılmıştır (Öymen, 2010: 182-184). Bütün bu değişimlerle ve küçük Amerika olma hedefiyle Atatürk'ün modernleşmeye insancıl yaklaşımı bir kenara bırakılmış, Amerikan tarzı bir ilerleme yolu benimsenmiştir. Bunun sonucunda farklı bir modernleşme algısı ortaya çıkmış ve etkileri günümüze kadar uzanmıştır (Ahmad, 1993: 77). Bu bağlamda bu çalışmanın amacı ilk küçük Amerika söyleminin başlangıcı kabul edilen ve 1949'da CHP'nin seçim kaybetmesine yol açan, 1954'te bu kez iktidarda olan DP'nin söylemi ile alevlenen tartışmalara istinaden, ancak asıl 1952'de Amerikan yardımlarıyla özdeşleşen sürece bir pencere açmaktır. Bu arka plan dahilinde 1950'de halk oylamasında çoğunluğun oyunu alarak yönetime gelen ve 1960 askeri darbesine dek iktidarda kalan Demokrat Parti'nin kültürel ve siyasal politikalarının ardındaki düşünsel ve toplumsal dinamikleri, siyasal aktörlerin ve çeşitli toplumsal kesimlerin bu dönemdeki tavırları ile ABD politikalarının Türkiye'ye siyasi ve kültürel etkisinin incelenerek bütüncül bir sunum yapılması gerekli görülmüştür. Bu gerekliliğe dayanarak bu çalışmada, gelişen ABD ilişkileri, paranoyak üslubun Türk siyasetine yerleştirilmesi, gelenekçiliğe dönüşle siyaset ve toplumsal kültüre etkisini tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın kapsamı, 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti (DP) iktidarının Türkiye’de meydana getirdiği siyasal ve kültürel dönüşümle sınırlıdır. Çalışma, DP’nin devletin araçsallaştırılması, siyasal iletişimde radyo ve basının kullanımı, dil ve kültür politikaları, eğitim sistemindeki dönüşümler, sosyal politika uygulamaları, dış politika tercihleri temel başlıkları bütüncül bir çerçevede ele almaktadır. DP döneminde ortaya çıkan kültürel ve siyasal değişimin, yalnızca kısa vadeli sonuçları değil, sonraki tüm dönemleri etkileyen bir miras bırakmış olması, 1950’lerde başlayan demokratikleşme, çoğulculuk, basın özgürlüğü, devletin tarafsızlığı politikalarında çoğulculuk başlıklarında günümüz Türkiye’sinde de güncelliğini koruyan tartışmaların sergilenmesi açısından bu çalışma önemli görülmektedir.

Demokrat Parti’nin İktidara Gelişinde Rol Alan Siyasal İklim

Atatürk’ün modernleşme anlayışı, ABD veya dönemin Avrupa güçlerinden hiçbirini taklit etmeyen, özgün bir hareket olarak tasarlanmıştır (Yalazan, 2010). Cumhuriyet kadroları, büyük ölçüde İstiklâl Harbi’nden gelen kişilerden oluşmuş ve özgürlük merkezli bir söylem benimsemiştir. Bu özgürlüğün ancak halkın doğru eğitilmesi ve akılcı düşüncenin yayılmasıyla anlam kazanacağı vurgulanmıştır. Hurafe, bağnazlık ve cehalet modernleşmenin önünde en büyük engel olarak tanımlanmıştır. Eğitim politikası yalnız şehirliyi değil, gelenekçi bakışın hâkim olduğu köylüyü de dönüştürmeyi amaçlamıştır. Dışarıdan alınacak kurum ve yöntemlerin Türk hayatına uyarlanmasının gerekliliği temel ilke hâline getirilmiştir. Atatürk, ulusal terbiye programını geçmişin asılsız uydurmalarından ve tabiatımıza uymayan yabancı ideolojilerden arınmış, millî ve tarihî karakterimize uygun bir kültür olarak tanımlamış ve gençlerin öz benliklerine, haklarına ve birliğine aykırı unsurlara direnerek millî değerlerini savunmasını istemiştir (Çağlar, 1968: 75–76). Atatürk, modernleşmenin Aydınlanma ilkelerinin egemenliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu düşünmüş ve dinî otoriteyi sınırlayan seküler reformları hızla yürütürken, asırlık dinî alışkanlıkların kısa sürede ortadan kalkmayacağını da kabul etmiştir. Bu nedenle çalışkanlık, doğruluk, akılcılık ve bilimsellik, İslam’ın da gereği olarak sunulmuş ve modernleşmeye tepkiler dinî vurgularla yatıştırılmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik ilkesi, yurttaşların çabasının ortak iyiliğe katkı olduğunu öne çıkarmıştır. Böylece Atatürk döneminde özgün bir Türk modernleşmesi ortaya çıkmıştır. Din ve gelenek, modernleşmeyle uyumlu olduğu ölçüde kültürel ve siyasal alanda yer bulmuştur. Batı’ya ise tarihsel tecrübe nedeniyle mesafeli yaklaşılmıştır. Atatürk ve İnönü dönemlerinde, Amerika hayranlığına kapılmadan yürütülen ikili ilişkiler ile bazı eksik veya yanlış siyasetlere karşı toplumsal hoşnutsuzluk birikmiştir. Bu hoşnutsuzluk, Demokrat Parti’nin iktidara gelişine zemin hazırlamıştır. DP’nin seçilmesi, muhalefetin kısa sürede iktidara gelebileceğini göstermesi açısından demokrasiye olumlu yansımıştır. Ancak seçim döneminde her iki tarafın verdiği tavizler, cumhuriyetin temel modernleşme ilkelerinde aşınmaya yol açmıştır (Karpas,2012, Yavi, 2009: 520).

Atatürk devrimlerinin, kısa sürede gerçekleştirildikleri için yeterince kök salamamış olmasını ve halk için halka rağmen yaklaşımla uygulanmasını, Sami Selçuk (1998), şok tedavisine benzetmiş ve Batı’nın uzun tarihsel süreçte geliştirdiği çizginin tek bir önderin iradesiyle kısa sürede yoğunlaştırıldığını ifade etmiştir (Selçuk, 1998: 284). Arcayürek, 1922–1932 arasındaki on yılda reformların sarsılmaz irade nedeniyle hızlıca hayata geçirildiğini belirtmiştir (Arcayürek, 2008: 25). Kili(2008:13)’e göre ise, Batı’daki kademeli ve bütüncül gelişme modelinin sanayileşmeyi geç yaşamış toplumlarda aynı şekilde tekrarı mümkün sayılmayacağını ifade etmiştir. Cem(2008: 246)’ya göre, devrimlerin yapısal dönüşümlerin sonucu olmadığı için köksüz kaldığı ve etkilerinin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kırsalda nikâh ve örtünme pratiklerinde bunun izleri gözlenmiştir Reformlara halkın alışması için gereken sürenin Atatürk’ün ömrüyle sınırlanmaması gerektiği, kısa süre sonra bir karşı devrim baskısının ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Nitekim, Atatürk’ün , 23 Nisan 1927 kabul ettiği düşüncede, şapka giyen, sakal-

bıyık tıraşı olan, frakla sosyete hayatına katılan köylüleri hayal etmiş olsa da Giritli, (1972: 294)'e göre bu tarzda giyinen nice kişinin zihinlerinde hâlâ sarık ve sakal bulunmakta dolayısıyla frak ve şapkadan kurtulmanın sadece bir zaman meselesidir. Atatürk devrimlerinden en önemli olan ve kurucu ayarı sayılan lâiklik de dinî kurumların serbest bırakılması ve kamusal alan dünyevileştikçe dinin etkisinin azalacağı öngörüsüyle oluşturulmuştur. Türkiye'de lâiklik, din düşmanlığı değil, inanç ve vicdan özgürlüğünün adil biçimde tanınması olarak görülmüştür. Ancak denetimsizlik ABD'de olduğu gibi köktendinciliğin güçlenmesine yol açabilmiştir (Duman, 2010: 288). Kıta Avrupası'nda ise lâiklik daha katı biçimde uygulanmıştır. Türkiye'nin lâiklik yorumu Fransız çizgisine yakın olmuştur. Hedef, şer'i düzenin kamusal alandaki izlerini ortadan kaldırmak ve eşitlikçi bir toplumsal düzen kurmak olmuştur. Bu çerçevede halifelik kaldırılmış, tarikat yapılarına ait kurumlar kapatılmıştır (Kili, 2008: 155, 162). Kili(2008:162)'ye göre tarikat yapıları inanç üzerinden nüfuz devşiren, modernleşmeye direnç üreten odaklar olarak değerlendirilmiş, kapatılmaları, dinî istismarı engellemek ve devlet otoritesini tesis etmek için zorunlu görülmüştür. Buna dair de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmuş, dinin kamusal alanda hukukî ve idarî çerçeveye alınmasıyla sömürge düzeninin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Türkiye II. Dünya savaşına katılmamış, ancak muhtemel saldırılara karşı büyük bir orduyu hazır tutmak zorunda kalmıştır. Bu, ekonomi için ağır bir yük olmuştur. Hükûmet, para arzını artırarak piyasadaki parayı çoğaltmış ve dolaşımdaki para büyük artış göstermiştir (Cem, 2008: 257). Bu durum enflasyonu körüklemiş, kuraklık nedeniyle tarımsal üretim azalmış, kıtlık yaşanmış ve temel mallarda sıkıntı oluşmuştur (Ahmad, 1993: 70). Fiyatlar artmış ve düşük gelir grupları hızla yoksullaşmıştır. 1940'ta çıkarılan Millî Korunma Kanunu ile üretim ve ithalat hükûmetin yetkisine alınmıştır. 1943'te aynı vergi uygulanmaya başlamıştır. Savaş zenginlerinden vergi alınması amacıyla 1942'de Varlık Vergisi getirilmiştir. İnönü, sıradan insanların büyük sıkıntı çektiğini, iş çevrelerinin ise haksız kazanç sağladığını belirtmiştir (Ahmad, 1993: 70). Varlık Vergisi, varlık sahibi olanların çoğunlukla gayri müslimlerden olması nedeniyle Müslim–gayrimüslim ayrımını yaratmış, iş dünyasında CHP'ye güvensizliği arttırmıştır (Barutçu, 1977: 263). Vergiyi ödeyemeyenlerin mallarına el konmuş, bunlar Türk girişimcilere veya devlete aktarılmıştır. Tamamı gayrimüslim 1.229 kişi Aşkale'ye gönderilmiş ve zorunlu çalıştırılmıştır (Biberyan, 2000). Varlık vergisi sermayeyi küstürmüş, karaborsacı Yahudi imgesi dolaşıma sokulmuşsa da , gayrimüslimlerin zenginleşip halkı yoksullaştırdığı teması sermaye sahiplerince hoş karşılanmamıştır. Cem, 2008 (319–322)'ye göre 1940–1945 arasında köylere giden memurların keyfi vergi uygulamaları, az mal sahibi olup varlık vergisini ödeyemeyen köylünün toprağını kaybetmesi, rüşvet söylentileri ve CHP bürokrasisinin kendilerini halktan üstün görmeleri, toplumsal kopuşu getirmiştir. Demokrat Parti, Toprak Kanunu tartışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. 1924 Anayasası'nın 74. maddesiyle mülkiyet güvencesi verilmiş olsa da, CHP'nin büyük toprakların köylüye dağıtılması önerisi⁵, toprakta büyü pay sahibi olan gruplarca tepkiyle karşılanmıştır (Akalin, 2000: 59). Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak tasarıya karşı çıkmış, Dörtlülük Takrir reddedilince partiden ihraç edilmişler ve Celal Bayar ile birlikte 1946'da DP'yi kurmuşlardır. DP, uzun süren tek parti yönetimine tepkiyle doğmuş ve kısa sürede büyük kitle desteği bulmuştur. Programı açıklanmadan insanlar üye olmuştur. Muhafazakârlar ve liberaller için ezilmiş muhalefetin rövanşı, geniş halk kitleleri içinse CHP'ye itirazın adı olmuştur. DP'ye yönelenler, yoksulluk, baskıcı rejim, halktan kopuk iktidar ve Batılılaşma söylemine tepki göstermiştir (Cem, 2008: 323).

1946 genel seçimlerinde CHP oy kaybetmiş ancak iktidarı korumuştur. 1950'de ise DP, oyların çoğunluğunu alarak iktidar olmuştur (Akalin, 2000: 59). DP, ağaların kurduğu, kadrosu tüccar ve eşraf olan liberal bir partiye dönüşmüştür. CHP'yi ve onun Batı ile özdeşleşmiş politikalarını dinden

⁵ CHP'nin bu önerisi büyük parça dikilmeyen toprağı bulunan mal sahiplerinden arazilerin alınarak , araziye işleyecek çiftçilere dağıtılmasını öngörmekteydi. Ayrıntı için bk. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf>

uzaklaştığı gerekçesiyle eleştiren muhafazakâr taban, seçmen kitlesinde yerini almıştır. DP, Cumhuriyet devriminin kaldırdığı eski düzenin yeniden tesisini, ağalara serbest piyasa ve zenginleşmeyi, eşrafa bürokratik ayrıcalıkların kaldırılmasını, halka ise muhafazakâr bir toplumsal iklimi vaat etmiştir. Cem'in ifadesiyle, DP halkı Batılı CHP'ye karşı aynı cephede göstermiş, yoksulluğu dinden uzaklaşmaya bağlamış ve ekonomik düzende Batı tipi özel mülkiyeti benimsemiştir. Dini duyarlılık üzerinden CHP karşıtlığını kullanarak Batı'nın ekonomik düzenini uygulamıştır (Cem, 2008: 297, 323).

29 Mayıs 1950'de Başbakan Menderes, Atatürk inkılaplarını halkın benimsediklerine ve benimsemediklerine göre ayıracaklarını, sadece içselleştirilenleri koruyacaklarını açıklamıştır (Dalmış, 2025). Benimsenmeyenlerin başında dinle ilgili reformlar yer almıştır. Böylece modernleşmenin refahla özdeşleştiği, kalkınmanın Amerikanlaşmaya dönüştüğü, gelenekçiliğin yeniden güçlendiği ve cehaletin devlet eliyle meşrulaştığı bir dönem başlamıştır (Kostak, 2022). Bu değişimler, bazı yazarlara göre ABD'nin 1945–1960 arasındaki ikili antlaşmalar kapsamında Türk modernleşmesini kendi modeline çekme baskısına dayanmaktadır (Dalmış, 2025). Ancak asıl belirleyici olan, halk desteğini yitiren İnönü yönetimi ile muhafazakâr tabana yaslanan Menderes yönetiminin farklı dönemlerde verdikleri yanlış kararlarla CHP, parti ile halk arasındaki mesafeyi kapatmak için, DP ise Amerikan liberal reçeteleriyle ekonomiyi canlandırma ve demokrasi söylemiyle eski düzeni sürdürmek için adımlar atmıştır. DP'nin gözünde ABD, kurucu ilkeleri tasfiyeyi dayatan bir güç değil, Modernleşme Kuramı kapsamında Türkiye'ye hızlı kalkınma olanağı sunan bir müttefik olarak görülmüştür (Arcayürek, 2008). Bu nedenle Atatürk reformlarının tasfiyesi bir taviz değil, refaha ulaşmanın zorunlu adımı sayılmıştır.

Demokrat Parti Dönemi'nde ve Demokrasi Araçlarının Dizayını

Demokrat Parti Döneminde Kültür Politikaları, Kültürel Çoğulculuk ve Sanat Alanında Değişim

Türkiye'nin ilk otuz yılı boyunca kültür politikaları, devletin kurucu ideolojisiyle neredeyse özdeşleşmiştir. Gramsci (1997:17)'de belirtildiği üzere devletin ideolojik aygıtları, vatandaşın entelektüel şekillenmesine imkân tanımaktadır. Türkiye'de bu aygıtlar olan Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin, toplumsal hafızada devletin tekçi, Batıcı ve laik kimlik inşasına aracılık etmiştir (Kongar, 1976; Bora, 2001:24). Demokrat Parti iktidarı, bu kurumsal ideolojik alanı çözerek, kültür politikalarında sivil alanı ve çoğulcu kimliği öne çıkarmak iddiasıyla ortaya çıkmıştır. DP'nin seçim beyannamelerinde ve erken dönem parti programlarında, sanat ve kültür faaliyetlerinin siyasi baskıdan arındırılması ve devletin yalnızca kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesi hedefine yer verilmiştir (Uçar, 2021:43, Kızılca, 2025:248). Ancak bu hedefte, yalnızca devlet müdahalesinden özgürleşme söz konusu olmayıp, yeni tür bir ideolojik hegemonya ihtimali de gelişmektedir. Pierre Bourdieu'nun kültürel alan analizinde vurguladığı gibi, kültürel üretim alanı, iktidarın çekilmesiyle otomatik olarak özgür ya da eşitlikçi bir alan haline gelmemekte ve yeni aktörler ve ekonomik koşullar bu alanı yeniden şekillendirmektedir (Bourdieu, 1996:72). DP'nin Halkevlerini kapatırken bir yandan geleneksel Anadolu kültürünü, dini motifleri ve mahalli cemiyetleri teşvik etmesi, öte yandan Batılı kültür etkisini yaratan klasik müzik, opera, bale pratiklerine bütçe kısıtlaması getirmesi, kültürel alanın yeniden ideolojik olarak inşasını da beraberinde getirmiştir (Eroğlu, 1990:47, Oran, 2021:412).

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında kapatılan Halkevleri, yalnızca merkezî bir ideolojik kurumun sonu değil, birçok Anadolu kentinde kültürel hayatın altyapısının neredeyse tümüyle ortadan kalkmasına yol açmıştır. Sivas, Aydın, Gaziantep ve Kars'ta, Halkevlerinin kapatılmasından sonraki üç yıl içinde tiyatro topluluklarının faaliyetleri durmuştur, kütüphaneler hızla kapanmış veya kitapları

belediyelere devredilmiştir (Bora, 2001:25). Bu dönemde Anadolu'nun birçok kasabasında kültürel faaliyetlerin sürdürülebilirliği, tamamen yerel öğretmenlere veya birkaç aydına kalmıştır. Oysa büyük şehirlerde özel tiyatrolar, edebiyat dergileri ve müzik toplulukları gelişmektedir. Bu coğrafi asimetri, Cumhuriyet'in erken döneminden gelen kültürel merkez-taşra ayrışmasının önlenmesi projesi DP döneminde önleme tedbirlerinin kaldırılması anlamına geldiğini ve ayrımın belirginleştiğini göstermektedir (Eroğlu, 1990:52). Yayıncılığın ticarileşmesi de bu taşra-merkez ayrımının bir parçasını oluşturmuş, İstanbul ve Ankara'da özel yayınevlerinin, dergi gruplarının ve tiyatro yapımcılarının piyasaya hâkim olmasına yol açmıştır. 1955'ten itibaren Varlık, Yeditepe, Hisar dergileri, Remzi, İnkılap, Dönem gibi yayınevleri, ilk kez piyasa odaklı yayımlara yönelmiştir (Bora, 2001:27, Oran, 2021). Telifli kitap üretiminde artış kaydedilmiş, yayınevleri Batı klasiklerini, yeni Türk romanlarını ve popüler dergileri bir arada basmaya başlamıştır. Ancak, bu yayıncılık hareketinin neredeyse tamamı büyük şehir merkezlerinde yoğunlaşmış, taşrada basılı materyale erişim son derece sınırlı kalmıştır (Aydın, 2024). Orkestra ve opera sanatçıları, Devlet Tiyatroları'nın bütçe kısıntıları nedeniyle Ankara dışına turne yapamaz olmuş, özel tiyatrolar ise bilet gelirine ve sponsor desteğine bağımlı hale gelmiştir (Kalaycıoğlu, 2005:91). Böylece, sanatçının devlet destekli kurumdan koparken piyasada kalıcı yer edinmemesine yol açmıştır. Edebiyat alanında da yazarların çoğu geçimini gazetecilikten sağlamaya başlamışlardır (Eroğlu, 1990:49). Böylece Türkiye, kurucu vizyondan kopmuş yukarıdan planlama olmadan kimlik arayışına yönelmiştir. Konya'da Âşıkler Bayramı, Urfa'da sıra geceleri, Bursa'da halk dansları festivali gibi etkinlikler bu yıllarda kurumsallaşmıştır (Oran, 2021). Ancak, bu faaliyetler çoğu zaman yerel idarecilerin kişisel çabalarına ve kısa vadeli sponsor desteğine bağlı kalmış, merkezi bir kültür politikasıyla desteklenmemiştir. Buna rağmen, folklorik faaliyetlerin Anadolu'da yaygınlaşması, taşranın kamusal alanda kendi kendini temsil etme kapasitesini bir ölçüde ortaya çıkarmıştır (Eroğlu, 1990:51). Fakat arşiv belgeleri ve dönemin polemik yazıları, bu kurumların yerini hemen sivil derneklerin ya da bağımsız sanat çevrelerinin doldurmadığını, taşrada ciddi bir kültürel boşluk ve kamusal alan kaybı yaşandığını göstermektedir. Kimi illerde Halkevi binaları uzun süre âtil kalmış, yerel tiyatro, kütüphane ve konferans faaliyetleri sona ermiştir (Uçar, 2021:44). Diğer yandan, Halkevlerinin kaldırılması, özel tiyatro topluluklarının ve bağımsız sanat dergilerinin sayısında hızlı bir artışa da neden olmuştur. Özellikle İstanbul ve Ankara'da Genç Oyuncular, Arena Tiyatrosu gibi yeni nesil topluluklar, devlet desteği olmadan varlık göstermeye başlamıştır (Bora, 2001:26). Burada, Antonio Gramsci'nin sivil toplum kavramsallaştırması açısından, devletin geri çekilmesiyle toplumsal aktörlerin kültürel hegemonyasını inşa etme fırsatı bulduğu gözlemlenmektedir (Gramsci, 1997:261).

Dil, Kimlik ve Kültürel Politikanın Yeniden İnşası

DP iktidarı, tek parti döneminin dil devrimi ve kültürel tekçilik uygulamalarına mesafe alarak, geleneksel ve dini motiflerin kültürel kamusal alanda yeniden görünür olmasını teşvik etmiştir. Arapça ezanın serbest bırakılması, imam-hatip okullarının (karar, 1949; açılış, 1951) açılması ve dini yayınların teşvik edilmesi, devletin laik-modernist kültür yaklaşımından yeni bir senteze yöneldiğinin işaretleri olarak yansımıştır (Çavdar, 2004:261, Oran, 2021:418). Bu bağlamda, kültürel alan yalnızca Batı tipi modernleşme paradigmasına göre değil, Anadolu'nun geleneksel ve dini motifleriyle de yeniden şekillendiği algısı oluşmaktadır. Edebiyat ve sanat alanında da benzer bir çoğulculuk gözlemlenmiştir. Halk edebiyatı, tasavvuf şiirleri, yerel öykü türleri dergi ve gazete eklerinde yayınlanmış, mahalli tiyatrolar, folklor gösterileri ve geleneksel müzik türleri popüler hale gelmiştir (Eroğlu, 1990:49). Buna karşın, klasik müzik, çağdaş şiir ve avangart tiyatro gibi modern sanat pratikleri, kamu fonlarında kısıntıya uğramakta, dolaylı olarak milli kültür ve yerli değerler vurgusunun öne çıktığını göstermektedir (Bora, 2001:28). DP iktidarının halk kültürüne vurgu yaparken, ulusal kimliği yerli ve dini motiflerle güçlendirmeye çalıştığı, buna karşın muhalif ve avangart kültürlerin dışlandığı, sanat

camiasında ise politik bağlılık ve ideolojik uygunluk arayışının sürdüğü görülmektedir (Oran, 2021:418). DP döneminde, Batı kültürüne dönük ambivalans ve uluslararası kültürel ilişkilerdeki belirsizliğin de başladığı söylenebilmektedir. Çünkü, kültür politikalarında Batı etkisi ile geleneksel-millî motiflerin birlikte işlenmesi, Türk modernleşmesinin melez ve kırılğan bir yapıyı işaret etmektedir (Ahmad, 1993:143, Tekeli & İlkin, 2004:225). Batılı anlamda müze, galeri, konser salonu gibi kurumların gelişimi yavaşlarken, tiyatro, edebiyat, resim gibi alanlarda Batı'daki sanat eğilimlerine yönelik bir hayranlık ve bir çekincenin birlikte oluşmaya başladığı gözlemlenebilmektedir. Gözlem dönemi 1950'li yıllarda Türkiye, Amerikan kültürel nüfuzu ile yerel-millî motiflerin iç içe geçtiği melez bir kültürel alana sahne olmasıyla ilişkili görülmektedir. Marshall Yardımı ve Amerikan kültür merkezlerinin faaliyetleriyle, popüler müzik, sinema ve resim alanında yeni teknikler ve estetikler yaygınlaşmıştır (Oran, 2021:419). Buna karşın, Türk müziği, halk dansları ve mahalli festivaller, yerli kimliği koruma refleksiyle devlet ve yerel idarelerce desteklenmiş, gençlikte caz müziği ve rock'n'roll'a ilgi doğururken, Anadolu'da geleneksel şiir, mâni ve türkü yarışmalarının yapıldığı bir kırılım oluşmuştur (Kalaycıoğlu, 2005:89). Amerikan etkisinin sanata yansımaları, sinemada Hollywood tarzı prodüksiyonlara ve çizgi romanların yaygınlaşmasına olanak vermiştir (Bora, 2001:28).

İkili Anlaşmalarla Şekillenen ABD -DP ilişkilerinin Kültüre Yansımaları

İkili anlaşmalara yönelik eleştiriler iki başlık altında toplanmıştır. Birincisi, askeri anlaşmaların tek yanlılığı ve borçlandırma özelliğidir. 23 Şubat 1945 tarihli anlaşma ile Türkiye, ABD'den alınan silahları ancak ABD'nin izin verdiği durumlarda kullanmayı, üs kolaylıkları ve hava sahası ile istihbarat paylaşımını sağlamayı kabul etmiştir. 27 Şubat 1946'da ise ABD'nin Avrupa'dan geri taşımayı maliyetli bulduğu savaş artığı malzeme, Türkiye tarafından on milyon dolarlık ABD kredisıyla satın alınmıştır (Yetkin, 2010:346–347). 12 Temmuz 1947'de imzalanan anlaşma da yine tek taraflı silah ve teçhizat yardımı niteliği taşımış, saldırı hâlinde ABD'nin Türkiye'ye otomatik güvenlik taahhüdü içermemiştir (Sander, 1979:29). Sovyetlerle olası bir çatışmada Amerikan askerini sınıra yığmak yerine, Türk ordusunu güçlendirmek ve NATO ile Türkiye'deki üslerle Sovyetleri uzaktan denetlemek ABD için daha ucuz ve etkili bir yöntem olarak benimsenmiştir (Sander, 1979:95). İkinci başlık, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'nin tarıma yönlendirilmesiyle ilgilidir. Bu plan kapsamında, verimli Anadolu topraklarının değerlendirilmesi ve Türkiye'nin hammadde ile tarım ürünü tedarikçisi hâline getirilmesi, Avrupa sanayisine girdi sağlaması ve karşılığında Avrupa sanayi malları için pazar olması öngörülmüştür. Böylece Türkiye, Sovyet tehdidine karşı bir tampon olmanın yanı sıra, tarımsal tedarikçi ve pazar rolüne sabitlenmiştir. 1948–1952 arasında Türkiye'ye sağlanan 352 milyon dolar tutarındaki Marshall çerçevesi kaynakların dağılımı ise şu şekilde olmuştur: 175 milyon dolar doğrudan ABD piyasalarından alıma, 84 milyon dolar krediye, 73 milyon dolar hibe ve 17 milyon dolar koşullu ödemelere gitmiştir (Çavdar, 2004:421–422). Gözlemlenen bu dağılımda, hibe oranı sınırlı kalmış, yardım adı altında verilen kaynakların büyük bölümü kredi ve ABD malı alımlarına tahsis edilmiştir. Bu kaynakların şarth kullanımı, Ankara'daki Amerikan İktisadi Misyonu tarafından denetlenmiştir, misyon üyeleri elçilik düzeyinde diplomatik ayrıcalıklara sahip olmuş ve ABD vatandaşlarına ülke içinde serbest dolaşım ile özel ticari koşullar sağlanmıştır (Öymen, 2010:181–182).

İsmail Cem'in aktardığına göre, bu koşulların ilk amacı yardımı veren ülkeye ekonomik kâr sağlamak, ikinci amacı ise kendi ölçü ve yargı standartlarını yerleştirip iş birliği yapılan grupları tahkim etmek olmuştur. Export-Import Bank kredileri için standart hükümler, kredilerin ABD yatırımlarıyla rekabet yaratacak alanlarda kullanılmaması, geri ödemelerin ABD doları üzerinden garanti edilmesi ve kredilerin kullanımından doğan hasılatın ABD ürünleri ithalatında kullanılması şeklinde belirlenmiştir. Türkiye'ye verilen bazı kredilerde ayrıca kredinin kullanılacağı kurumlarda hisselerin yarından fazlasının

özel sektöre ait olması gibi özelleştirmeyi ve özel mülkiyeti tahkim eden siyasal şartlar da eklenmiştir (Cem, 2008:421-423). Bütün bu uygulamalar sonucunda, Sovyet tehdidi Türkiye için gerçek olmuş, fakat yardım ve anlaşma mimarisi, Türkiye'yi borçlandırıran, ABD'ye stratejik ve ekonomik kolaylıklar sağlayan ve kalkınma yönelimini sanayi yerine tarıma ağırlık verecek biçimde şartlayan bir niteliğe bürünmüştür. Küçük Amerika hedefi de, bu askerî ve ekonomik bağlanma içinde şekillenmiştir.

Kurumsal ve jeopolitik çerçevede ise, Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılarak yeni düzenin meşruiyet ve güvenlik şemsiyesi içine girmiştir (Cem, 2008:317). Aynı ekseninde, Sovyet genişlemesini çevreleme stratejisinin bir uzantısı olan Truman Doktrini kapsamında Türkiye-ABD yardım anlaşması imzalanmış ve Türkiye'ye savunma araç gereci ile teknik yardım tahsis edilmiştir (Ahmad, 1993, Sander, 1979:29). Bunu, Marshall Planı uygulaması için Türkiye-ABD İktisadî İşbirliği Anlaşması takip etmiştir, program tadil ve tamamlayıcı anlaşmalarla genişletilmiştir (Yavi, 2009:554-567). Avrupa'nın savaş sonrası toparlanmasını koordine etmek üzere OEEC (daha sonra OECD'ye dönüşen) kurulmuş ve Türkiye bu planlamanın tarafı/yararlanıcısı olmuştur (Cem, 2008:317). Güvenlik mimarisi, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle tamamlanmıştır ve bu üyelik, iç ve dış kamuoyunda medenî milletlerle tarihî ittifak söylemiyle meşrulaştırılmıştır (Ahmad, 1993). Bu kurumsal halkalar, ABD liderliğinde kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmeyi hızlandırmıştır, dış güvenlik (NATO), dış kaynak ve teknik yardım (Truman-Marshall) ve çok taraflı eşgüdüm (OEEC) kanalları birlikte çalışmıştır (Cem, 2008:317, Ahmad, 1993).

Savaş sonrası ABD'nin dış iktisadi vizyonu, Rosenberg'in liberal kalkınmacılık kavramsallaştırması çerçevesinde, özel teşebbüs, serbest ticaret ve yatırım, bilgi ile kültürün serbest dolaşımı ve mülkiyet haklarının korunması ilkelerini evrensel modernleşme reçetesi olarak kodlamıştır (Rosenberg, 1982:7). Sağlanan krediler ve hibeler, serbestleşme ve piyasa kurumlarının güçlendirilmesi koşullarına bağlanmıştır, Türk iş çevreleri, kapitalist sistemin doğal müttefiki aktörler olarak görülmüştür (Cem, 2008:343). ABD İktisadi Misyonu Ankara'da program uygulamasını denetlerken, kredi veren ABD kurumlarının (Eximbank dâhil) tipik şartları iç rekabeti Amerikan yatırımları aleyhine bozmama, geri ödemeyi dolar üzerinden yapma ve kredi kullanımıyla doğacak gelirleri Amerikan malı ihracına tahsis gibi hükümlerle şekillenmiştir (Cem, 2008:343). Kimi krediler ise, yararlanıcı işletmelerde çoğunluk hissesinin özel sektörde olması şartını getirmiştir ve dış finansman ile birlikte özel sektör zihniyeti de kurumsallaştırılmıştır (Cem, 2008:343). Marshall Planı altında Türkiye'ye yönelen kaynakların kompozisyonunda hibe oranı sınırlı kalmıştır, 1948-1952 arasında kullanılan toplam kaynağın yaklaşık yüzde yirmi biri hibe, yüzde yirmi dördü kredi, yüzde ellisi doğrudan ABD pazarından alımlara tahsis edilmiştir (Çavdar, 2004:421-422). Bu yapı, ABD üretimine talep yaratma ve Türk piyasasını Amerikan mallarına açma hedefiyle uyumlu olmuştur (Cem, 2008:343).

Sektörel tercih bağlamında, literatürde sıkça dile getirilen Marshall Planı Türkiye'yi bilinçli olarak sanayisizleştirmiştir, iddiası, Dünya Bankası'nın The Economy of Turkey (1951) raporunda, sanayiden vazgeçmeyi değil, kısa vadede en hızlı çıktı artışı sağlayacak alan olarak tarımsal verimliliği ve girdilerin modernizasyonunu öne çekmeyi önerdiğiyle sınırlandırılmıştır (Yavi, 2009:567). Türkiye'nin kendi talebiyle Marshall şemsiyesine girmesi ve rolünü tarım ile hammadde tedariki olarak bilerek kabul etmesi, hızlı büyüme arzusu ile kaynak kısıtları arasındaki denge arayışının bir sonucunu göstermiştir (Ahmad, 1993, Yavi, 2009:567).

İç politika eşleşmesi bakımından, İnönü döneminin katı devletçiliğinden serbestleşmeye geçiş iş çevrelerinde hızla benimsenmiştir, ABD ile çalışan sermaye kesiminde hızlı bir servet birikimi yaşanmıştır (Cem, 2008:343). DP iktidarı dış kaynak konjonktürünü kırsal seçmen tabanı lehine

kanalize etmiş, yol yapımı, hayvan vergisinin kaldırılması, tarımsal kredilerin artırılması ve alım fiyatlarında destekleyici politikalar gibi somut refah transferlerini devreye sokmuştur (Cem, 2008:317–343). Bu tercihler, traktörleşme, gübre ve kıymetli tohum kullanımı, pazara erişim ve kamu alım garantileriyle çıktı artışı ve kırsal gelir bağlantısını güçlendirmiştir (Ahmad, 1993). Çıktılar bakımından, kısa vadeli göstergeler bu yönelimi doğrulamıştır. DP öncesinde on altı bin aileye toplam yetmiş beş bin metrekaare arazi dağıtılmışken, DP'nin ilk yıllarında kırk üç bin aileye yaklaşık iki milyon metrekaare arazi verilmiştir, traktör sayısı Mayıs 1950'de altı bin altı yüz iken Mayıs 1952'de yirmi beş bine yükselmiştir, çiftçiye açılan krediler 1950'de dört yüz on iki milyon TL iken 1952'de sekiz yüz yirmi milyon TL olmuştur (Cem, 2008:317, Ahmad, 1993). Tahıl ekim alanı 1945–1949 arasında yedi buçuk milyon hektar iken 1951 sonunda dokuz milyon hektara çıkmıştır, pamuk ekimi 1950'de üç yüz beş bin hektar iken 1951'de altı yüz kırk iki bin hektara yükselmiştir, arpa üretimi 1949'da bir milyon iki yüz kırk bin tondan 1951'de iki milyon yedi yüz bin tona, pirinç ise 1949'da elli sekiz bin tondan 1951'de yetmiş bin tona ulaşmıştır (Cem, 2008:317, Ahmad, 1993). Bu artışlarda mekanizasyon, kredi genişlemesi ve fiyat politikası senkronizasyonu belirleyici olmuştur (Ahmad, 1993).

NATO'ya katılım, içeride medeni dünya ile tarihî ittifak anlatısını güçlendirmiş ve serbestleşme ile dışa açıklık hattına siyasal meşruiyet kazandırmıştır (Ahmad, 1993). Büyüme ivmesi ve gündelik hayatı etkileyen altyapı ve tarım kazanımları, kısa vadede hoşnutsuzluğu azaltmış ve ülkenin muasır medeniyet rotasında ilerlediği algısını pekiştirmiştir (Cem, 2008:317–343). Dünya Bankası (1951) önerileri, sanayisizleşme değil, kısa vadede tarımsal verimlilikten büyüme bekleyen aşamalı modernleşme stratejisi niteliğinde değerlendirilmiştir (Yavi, 2009:567). Kısa dönemli refah artışı ile orta ve uzun vadeli sanayileşme tahkimatı arasındaki denge, bu dönemin ana gerilim hattını oluşturmuştur (Ahmad, 1993, Cem, 2008:343). DP Döneminin icraatlarına ilişkin sunumuna Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. DP DP Dönemi İcraatlarının Sunumu

OLAY/POLİTİKA	SİYASAL ETKİ	KÜLTÜREL/GÜNLÜK YAŞAM ETKİSİ	ETKİLERİN ÇIKTILARI	KAYNAK
Demokrat Parti'nin kuruluşu ve iktidara gelişi (1946–1950)	II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası koşullar, ekonomik daralmalar, gelir eşitsizliğine karşı artan toplumsal tepkiler; İnönü'nün TBMM'de çok partili siyasal sisteme geçişi gerekliliğini açıklaması üzerine, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu. DP, kırsal kesim ve küçük şehirlerde geniş taban buldu. 1950 seçimlerinde %55,2 oy ile iktidara geldi; Adnan Menderes başbakan, Celal Bayar	Savaşın yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar, köylü ve işçi sınıfının beklentileriyle birleşerek; toplumsal tabanda umut, katılım ve özgürlük beklentisi doğurdu. Özellikle taşrada siyasal katılım ve toplumsal hareketlilik arttı; devlet ile vatandaş arasındaki mesafe azaldı.	Türkiye'de tek parti yönetimi sona erdi, çok partili siyasal hayata geçiş sağlandı. Toplumun farklı kesimleri temsil imkânı buldu. DP'nin ilk yıllarında sıcak ilişki, topluma yakınlık ve özgürlük vurgusu hâkim oldu.	Kutlu 2018, Balcı 2018, Yiğit Açıkgöz, 2023

	cumhurbaşkanı seçildi.			
Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin kapatılması, toplumun dönüşümü- şehir taşra ayrımının derinleşmesi (1951 ve sonrası)	DP, devletin kültürel liderliğinden çekildi; Halkevleri CHP'nin elitist propaganda merkezi olarak tanımlandı ve kapatıldı. Sivil, yerel ve dini unsurlar öne çıktı.	Anadolu'da tiyatro, kütüphane, edebiyat ve sanat etkinlikleri hızla sona erdi. Kadınların kültürel yaşama, sanat ve edebiyat gecelerine, tiyatroya katılımı büyük oranda durdu. Kültür üretimi kentlere, özel yayınevlerine ve piyasa aktörlerine kaydı. Taşrada kültür sürdürülemez hale geldi, yerel etkinlikler öğretmen/aydın inisiyatifine kaldı.	Halkevleri kapatıldığında: Türkiye genelinde 478 Halkevi ve 4.322 Halkodası vardı (Aydın 2019). Yalnızca Sivas, Aydın, Gaziantep, Kars gibi kentlerde üç yıl içinde tüm tiyatro toplulukları kapandı (Dursunoğlu,2021). Kütüphanelerde toplam 1,237,100 kitap bulundu; 1950'de Halkevleri bütçesinin 1.314.000 TL olduğu kayıtlara geçti (Bora 2001, Aydın 2019). 1951'de tüm Halkevleri'nin mülkü ve kitapları belediye ve valiliklere devredildi. Kadınların kültürel etkinliklerdeki görünürlüğü, kırsalda %80 azaldı.	Dursunoğlu,2021; Bora 2001; Kandiyoti 1997; Uçar 2021, Aydın 2019
1954 ve 1956 Basın Kanunları, DP dönemi siyasal baskı ve propaganda düzeni	1954 ve 1956 Basın Kanunu değişiklikleriyle muhalefet ve eleştiri cezalandırıldı, milletin, devletin ve hükümet yetkililerinin itibarını zedeleyecek her türlü haber ağır cezalara bağlandı, milletvekilleri ve hükümet aleyhindeki yayınlarda ceza artırıldı; Tahkikat Komisyonu gibi adli/siyasi araçlarla muhalif basın susturuldu; Vatan Cephesi, devlet radyosunda propaganda aracı haline getirildi, CHP ve muhalefetin sesi kamu yayıncılığında tamamen kısıtlandı	Muhafif gazeteler ve dergiler kapatıldı, gazetecilere ve muhaliflere yüzlerce soruşturma açıldı, Akis ve Forum gibi dergiler defalarca kapatıldı; haberlerin tek merkezden, sansürle ve hükümet kontrolünde sunulması toplumsal bilgi dolaşımını daralttı, kamusal tartışma yok oldu; medya üzerinde ekonomik (ilan kesme, kâğıt tahsisi), hukuki ve idari baskı kalıcı hale geldi	1953 ve 1954-56 Basın Kanunu değişiklikleri (RG: 20.07.1950, RG: 27.04.1960; Lewis, 1967:14), 1954-58 arası 25 gazete kapandı; yüzlerce dava açıldı; ilan ve kâğıt dağıtımı %70 oranında iktidar yanlısı basına aktarıldı; devlet radyosu iktidarın sesi oldu, Vatan Cephesi üyeleri radyoda her gün ilan edildi; Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da muhalif protestoları yasaklayacak şekilde değiştirildi (1956). Basın özgürlüğü ciddi biçimde sınırlandı; siyasal çoğulculuk ve demokratik değerler geriledi; toplumsal kutuplaşma ve siyasal baskı kurumsallaştı; kamusal alanda eleştirel düşünce ve demokratik kültür geriledi.	Şeyhanlioğlu, 2011:215; Lewis, 1967:14; Cem, 2008:325; Yetkin, 2010:453; Uçar, 2021

İmam-Hatip Okullarının Açılması (1951 sonrası)	DP'nin laiklik tanımı değişti; din-devlet ilişkisi yeniden yapılandırıldı; din ve vicdan özgürlüğü vurgusuyla dini eğitim kamusal meşruiyet kazandı; devletin seküler çizgiden geri adımı, siyasal ve toplumsal kamplaşmayı tetikledi	Dinî eğitimin kamusal alanda görünürlüğü ve prestiji yükseldi; imam-hatip mezunlarının sayısı arttı, taşra ve şehirlerde din temelli cemaatler ve gruplar güçlendi; okullarda din dersi zorunlu hâle getirildi, imam-hatip okulları ilk yıllarda 10 şehirde açıldı, kısa sürede sayısı arttı; 1957'ye kadar 17 imam-hatip okulu açıldı, 8.000'in üzerinde öğrenci kayıt oldu	1951: İlk İmam-Hatip okulları açıldı (10 şehir); 1957'de sayı 17'ye, öğrenci sayısı 8.000'i geçti; 1950'de zorunlu din dersi uygulaması başlatıldı; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1949'da açıldı; İmam-hatip okullarının açılması 7 Temmuz 1951 tarihli TBMM kararıyla resmileştirildi. Eğitimde laik-modernist çizgiden, dinî-millî senteze geçiş; dinî kimliğin toplumda kamusal ve siyasal meşruiyet kazanması; 1950'lerin sonunda imam-hatip mezunlarının kamu ve toplumsal alanda artan etkisi; ilerleyen yıllarda toplumsal kutuplaşma ve sekülerizm tartışmalarının zemini oluştu	Çavdar, 2004:117; Parmaksızoğlu, 1966:29-31; Nal, 2005:140-141; Yetkin, 2010:453; Arcayürek, 1985:199
Arapça ezanın yeniden serbest bırakılması (16 Haziran 1950) ve radyolarda din yayınlarına izin verilmesi	Laiklik ilkesinin yeniden tanımlanmasına yol açtı; DP, millî iradeyi din özgürlüğüyle özdeşleştirerek siyasal destek kazandı; CHP'nin sekülerlik vurgusu geriledi, siyasal meşruiyetin dayanağı değişti	Kamusal alanda dini semboller (Arapça ezan, dualar) güçlendi; camilerde dini törenlere katılım arttı, imam ve müezzinlerin toplumsal saygınlığı yükseldi; radyoda ilk defa Kur'an ve dini programlar düzenli yayın hâline geldi; dini duyguların ve pratiklerin görünürlüğü artış gösterdi	16.06.1950: TBMM'de ezanın Arapça okunması yasağı kaldırıldı; 1950'de devlet radyosunda ilk kez dinî yayınlar (Kur'an, vaaz, hutbe) yayımlandı; 1952 itibarıyla ramazan ve bayram programlarıyla dinî yayıncılık kurumsallaştı; çok kısa sürede 7 gün/hafta dinî yayınlara geçildi. Din-devlet ilişkilerinde köklü kırılma; laiklik kavramının sınırları yeniden çizildi; toplumsal kutuplaşma ve modernleşme tartışmalarında din ekseninin belirleyici rolü güçlendi; dinî özgürlük siyasi rekabetin ana konusu oldu	Arcayürek, 1985:185; Nal, 2005:153; Parmaksızoğlu, 1966:29-31; Yetkin, 2010:453; Aydemir, 1968: 68-109
Marshall Planı kapsamındaki mali yardımlar ve propaganda programları (film, radyo, afiş)(1948-1952) ürkiye-Amerika Eğitim Komisyonu (Fulbright) Anlaşması (1949 - 1968)	Türkiye'nin Batı blokuna ekonomik ve siyasal olarak eklenmesini hızlandırdı; dış politikada ABD'ye bağımlılığı artırdı; ikili anlaşmalarla siyasi kararlar üzerinde Amerikan etkisi arttı. Amerikan yardımları kapsamında eğitimde değişim	Amerikan yaşam tarzı, tüketim malları ve popüler kültür ülke genelinde yayıldı; devlet radyosu ve basında ABD lehine propaganda yapılması yaygınlaştı; Amerikan ürünleri kalite ve statü sembolü olarak benimsendi; Hollywood filmleri, çizgi romanlar, caz ve rock'n'roll şehirli gençlikte yaygınlaştı,	1948-1952: Marshall yardımları kapsamında Türkiye'ye 352 milyon \$; bunun %21'i hibe, %24'ü kredi, %50'si doğrudan ABD mal alımlarına ayrıldı; 1948'ten itibaren kamu yayınlarında Marshall Planı programları, ABD'de hazırlanan filmler ve afişler gösterildi; radyoda haftalık programlar yapıldı; propaganda yükümlülükleri resmi	Cem, 2008: 317-343; Çavdar, 2004:421-422; Yavi, 2009: 554-567; Öymen, 2010: 181-186; Arcayürek, 1985:146; Yavi, 2009:98; Yetkin, 2010:373; Pakin, 2008:509-511

	programları ve öğrenci hareketliliği (Fulbright, eğitim anlaşmaları, uzman değişimi) yaşandı, Amerikan eğitim modeli ve liberal değerlerin üst düzey bürokrasiye taşınmasını sağladı; karar alma mekanizmalarında ABD etkisi belirginleşti	İngilizce ve Amerikan kültürü yaygınlaştı; binlerce öğrenci ve uzman değişim programlarıyla ABD'ye gönderildi; Amerikan eğitim değerleri yeni nesil üzerinde etkili oldu	anlaşmalara dahil edildi. Türkiye'de hızlı Batılılaşma, ekonomik bağımlılığın artışı, kültürel Amerikanlaşma; yerli sanayi ve kültürel üretimde rekabet zayıfladı; devletin kültür ve kalkınma üzerindeki rolü geriledi, dışa bağımlılık kurumsallaştı. 27.12.1949 Türkiye-Amerika Eğitim Komisyonu (Fulbright) Anlaşması; 1949-1968 arası binlerce Türk ve Amerikalı değişim programlarına katıldı; 1968'de ABD raporuna göre artık Amerikan eğitimi almamış bakanlık çalışanı neredeyse yok denildiği görülmüştür. Yöneticiler ve elitler arasında ABD'ye bağlılık ve Amerikan düşünce yapısının kurumsallaşması sağlanmış eğitimde kültürel emperyalizmin güçlenmesinin önü açılmıştır.	
Sanat alanında devlet desteğinin azalması, piyasa odaklı kültürün yükselmesi ve kültürel faaliyetlerde yerelleşme	Kültür politikalarında merkezi devlet desteği daraldı, sivil ve piyasa aktörleri öne çıktı	Modern sanat ve klasik müzikte kamusal destek gerilerken; folklorik, dini ve yerel motifler ön plana çıktı; kültürel üretim büyük şehirlerle sınırlı kaldı; taşrada kültürel çöküş ve eşitsizlik derinleşti	1951'de Halkevleri'nin kapatılmasıyla taşrada 478 şube, 830 kütüphane, 755 tiyatro grubu ve 15 milyon lira değerindeki malzeme kaldırıldı; bütçe desteği sona erdi (Eroğlu, 1990:86); kültür faaliyetleri yerel inisiyatiflere ve piyasa koşullarına bırakıldı. Sanat ve kültür piyasaya bağımlı hale geldi, kamusal kültür kaynakları daraldı, taşrada kültürel çöküş yaşandı, merkez-çevre eşitsizliği derinleşti	Eroğlu, 1990:86; Bora, 2001:103; Büyükduman, 2020
Gösteri yürüyüşlerinin sınırlandırılması ve tiyatro-sinema faaliyetlerine baskı	1956 Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile hükümet karşıtı gösteriler büyük ölçüde yasaklandı, muhalefet üzerinde baskı arttı	Toplumsal protesto ve demokratik katılım daraldı; kültürel etkinliklerde siyasi temalı oyun ve filmlere sansür uygulandı; özellikle taşrada tiyatro-sinema faaliyetleri geriledi, bağımsız topluluklar kapandı	1951'de Halkevleri'nin kapanmasıyla taşrada 755 tiyatro grubu dağıtıldı, tiyatro ve sinema etkinliği şehir merkezleriyle sınırlı kaldı; 1956'da yürüyüş ve toplanma hakkı sınırlayan yasa (RG: 27.06.1956) çıktı. Sanat ve kamusal alan üzerindeki baskılar yoğunlaştı; taşra kültür hayatı daraldı, demokratik kültür zayıfladı, otoriterleşme eğilimi güçlendi	Eroğlu, 1990:86; Bora, 2001:103

DP'nin CHP'yi Din Temelinde Konumlandırması ve Siyaset Kültüründe Kırılma	Siyasi meşruiyet için DP, dini kimliği siyasetin merkezine çekti; CHP tüm DP söyleminde milli iradeye karşı, halkın değerlerine yabancı, laikliğin militan uygulayıcısı, dini baskılayan parti olarak gösterildi; bu, muhalefetin legalleşmesini zorlaştırdı, siyasal kutuplaşmayı yapısal hale getirdi	Cuma hutbeleri, vaazlar ve cami sohbetlerinde CHP doğrudan kafir olarak adlandırıldı; mahalle ve köy ortamında CHP seçmeni dışlandı, din düşmanı stigmalarla toplumdan tecrit edildi; vaizler DP için dua okudu, imamlar seçim sürecine aktif dahil edildi; basında din düşmanı CHP imajı sürekli işlendi	1950: Arapça ezan yasağının kaldırılması; DP ve cami çevresinde CHP'nin Allah'ın sesine ket vurduğu, DP'nin ise dini özgürlüğü iade ettiği anlatısı; 1951'de tekke ve türbelerin açılması, imam-hatiplerin kurulması CHP'ye dini baskı ithamı ile gerekçelendirildi; seçim vaadinde CHP'yi dini özgürlüklerin düşmanı gösterme çalışması yapıldı. Toplumsal bellekte millet = dindar; CHP = azınlık, laik, Batıcı ve baskıcı kodlaması kalıcı hale geldi; siyasal dilde çoğulculuk zayıfladı, çoğunlukçu demokrasi kurumsallaştı; siyasi tartışmalar inanç-küfür, yerli-yabancı eksenine oturdu; bu miras günümüze kadar uzanan bir toplumsal kutuplaşma üretti 1951: 7 ilde imam-hatip okulu açıldı (ilki İstanbul), 1950-57 arası 15.000 yeni cami inşa edildi; vaazlarda CHP küfür yoluna giren parti diye anıldı; DP mitinglerinde din kurtarıldı nutukları atıldı; 1955'te Menderes, Siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz dedi; DP medyası CHP'ye kızılık, dinsizlik, Batıcılık yaftası yapıştırdı. Toplumsal kutuplaşmada millet-din-DP birliği, CHP = azınlık elit = Batıcı = dinsiz karşıtlığı topluma yayıldı: Bu kimlik kodlaması seçimler boyunca ve sonrasında temel çatışma eksenini oldu.	Cem, 2008:325; Aydemir, 1968: 68-109; Kongar, 1983:15; Nal, 2005:153; Arcayürek, 1985:199; Yetkin, 2010:453; Parmaksızoğlu, 1966: 29-31
DP'nin Otoriterleşmesi, Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu (1958-60)	Muhalefetin ve aydınların susturulması; DP'nin çoğunlukçu demokrasiden otoriterliğe kayışı; siyasi kutuplaşmanın doruğu.	Devlet radyosunun ve medyanın propaganda aracı olması; toplumsal ayrışmanın yaygınlaşması görülmüştür	Demokratik krizin zirvesi, siyasi meşruiyetin ve sosyal bütünlüğün çöküşü.	Uçar, 2021; Eroğlu, 1990
27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi	DP yönetiminin sonu, yeni anayasal ve siyasal	Toplumsal kutuplaşmanın devlete sirayeti olmuş,	Türkiye'de demokrasi-otoriterlik döngüsünün başlangıcı; modernleşme	Alptekin, 2025; Zürcher, 2004

düzenin başlangıcı; çok partili dönemin askeri müdahaleyle kesilmesiyle sonlanmıştır	kültürel kamplaşmanın siyasal kriz üretmesi söz konusu olmuştur.	tartışmalarının yeni evresi.

* Tablo yazar tarafından literatür esas alınarak derlenmiştir.

1950–1959 dönemi, Türkiye’de hızlı büyüme, ekonomik durgunluk ve enflasyon sarmalının bir arada yaşandığı bir evre olmuştur. 1950–1953 arası, Demokrat Parti’nin tarıma dayalı yatırımlar sayesinde yaklaşık yüzde on üçlük bir büyüme temposu yakaladığı dönem olarak öne çıkmıştır. 1954–1955’te ise ekonomi durağan bir evreye girmiştir. 1956–1959 döneminde ise enflasyon hızlanmış ve toplumsal hoşnutsuzluk yeniden yükselmiştir (Akalin, 2000: 67). Bu bozulmanın temel sebebi, planlamadan kaçınılması ve kötü kaynak tahsisinin tercih edilmesiyle açıklanmıştır. DP, 1950 seçimlerine giderken CHP döneminin bürokratik uygulamalarını eleştirmiş ve kalkınma planlarını komünist uygulama gibi sunmuştur. Adnan Menderes, 1954 seçim kampanyasında yaptığı konuşmada, sanayileşmenin önemini vurgulayan CHP’ye karşı çıkarak, sanayileşmenin ancak planla mümkün olacağına dair görüşleri Sovyetlere özgü bulduğunu ve Batı dünyasında böyle bir uygulamanın olmadığını belirtmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 267). Menderes’in, zenginlerin zenginleştikçe yatırım yapacağı ve kalkınmanın hızlanacağına yönelik yaklaşımı, Amerika’da trickle-down olarak bilinen modernleşme tahayyülüne yakın olmuştur. Oysa tek parti döneminde girişimcilere kredi, vergi indirimi, devlet öncülüğünde fabrika kuruluşları ve beş yıllık kalkınma programları ile karma bir sanayileşme mimarisi uygulanmıştır (Cem, 2008: 289–290, 317). Demokrat Parti ise daha liberal bir yol seçmiş, dış kaynakların önemli kısmını piyasayı canlandırmaya ayırmıştır. Devlet tekelleri ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesine, yabancı ortaklıklara öncelik verilmiş ve beklenti, yabancı sermayeyi doğrudan çekmek ve iş insanlarının servet birikimini artırmak olmuştur (Ahmad, 1993: 113, Cem, 2008: 343).

Bu dönemde, Türk Denizcilik Bankası ve Türk Hava Yolları gibi alanlarda anonim şirketleşme ve yabancı sermayeye açılma adımları atılmıştır. Kibrit ve çakmak tekeli kaldırılmıştır (Yavi, 2009: 119). En önemli kırılma ise 1954 tarihli Petrol Kanunu ile yaşanmıştır. 6326 sayılı Petrol Kanunu ile yabancı petrol şirketlerine arama ve sondaj yetkisi verilmiş ve kâr paylaşımı yarı yarıya esasına bağlanmıştır (Sander, 1979: 103). Bu düzenleme, doğal kaynakların ulusal denetimi ilkesini benimseyen gelişmekte olan ülke pratiğinden ayrılmıştır (Sander, 1979: 103).

1956’dan sonra ABD kaynaklı ekonomik yardımlar azalmış ve kalan desteklerin askerî kalemlere şartlandırılmasıyla iç finansman daralmıştır (Akalin, 2000: 77). Kısa vadeli talep genişletmeleri büyümeye ivme kazandırmış, fakat kamu yatırımlarının kısılması, stratejik KİT’lerin elden çıkarılması ve yabancı ortaklıklara yönelim dış borçlanmayı hızlandırmıştır. 1958 yılına gelindiğinde ABD, yüksek borçluluk nedeniyle Türkiye’ye ilave kredi tahsisine isteksiz yaklaşmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarında Türkiye’nin iç tasarrufları aşan yatırım iştahı ile tanımlandığı belirtilmiştir (Akalin, 2000: 77). ABD Dışişleri Bakanı Robert Anderson, 1959’da yaptığı açıklamada, Türkiye’de yaşanan sorunun kaynak kıtlığı koşullarında dış borçla gelişmek isteyen birçok ülkenin hatasına benzediğini ve dış kaynağın, yenilikçi ve bütüncül projeler yerine bulvar açma, anıtsal binalar gibi kalkınmaya hizmet etmeyen kalemlere yönlendirildiğini belirtmiştir (Akalin, 2000: 78). Nitekim İstanbul’da Ordu Caddesi, Vatan Caddesi, Eminönü–Unkapanı yolu ve Sirkeci–Florya sahil yolu gibi otomobil kullanımını teşvik eden geniş bulvar projeleri ön plana çıkmıştır. Bu tercihler, kamu taşımacılığının modernizasyonunu geciktirmiş ve otomobil ile akaryakıt ithalatına bağımlılığı artırarak döviz üzerinde baskı yaratmıştır (Akalin, 2000: 78).

Bu süreçte, Modernleşme Kuramı, Amerikan İstisnacılığı ve çevreleme siyasetinin kesişiminde ABD–Türkiye ilişkileri, ABD çıkarlarıyla uyumlu bir mimariye oturmuştur. Sovyet genişlemesi Türkiye üzerinden kontrol altında tutulmuş ve Türkiye kapitalist sisteme başarıyla entegre edilmiştir (Ahmad, 1993: 113). DP’nin ilk yıllarında devlet–toplum mesafesi azalmış, hızlı büyüme ve tarımsal yatırım dalgası toplumsal refahı artırmış ve girişimcilere sunulan fırsatlarla Atatürk’ün millî burjuvazi vizyonu kısmen canlanmıştır (Cem, 2008: 317–343). Ancak, köy–ağa–eşraf ilişkilerinde statüko büyük ölçüde korunmuş, servet birikimi bireysel zenginlik eksenine kaymış, kamusal ve evrensel refah ise yeterince derinleşmemiştir. Kalkınma planlamasından kaçınılması, sanayide derinleşmenin ötelenmesi, stratejik işletmelerin özelleştirilmesi ve doğal kaynakların yabancı şirketlerin serbest kullanımına açılması, orta vadede ödemeler dengesi ve fiyat istikrarı üzerinde kırılganlık yaratmıştır (Akalin, 2000: 67–78, Sander, 1979: 103). 1956 sonrası yardım daralması ve 1958 borç eşiği, bu yapısal zaafı belirginleştirmiştir (Akalin, 2000: 77–78). 1950’lerde Türkiye’ye davet edilen Amerikan uzmanları, esasen yardım ve hibelerin dağıtımını planlamak ve denetlemek amacıyla görevlendirilmiştir. Birçoğu, kendi ülkelerinde uygulanmış yöntemlerle Türkiye’nin de kalkınabileceğine inanmış olan ekonomi bürokratlarıdır. Ancak, aynı reçetelerin Türkiye’nin toplumsal ve kültürel dokusuna her zaman uymaması, döneme geriye dönük bakıldığında temel eleştiri konusu olmuştur. Farklı tarihsel ve sosyal koşullara yeterince dikkat edilmemesi, uygulamada uyumsuzluklara yol açmıştır (Cem, 2008: 317–343). Bu dönemde ABD, süper güç, Türkiye ise gelişmekte olan ülke olarak görülmüş, Modernleşme Kuramı henüz ciddi biçimde sorgulanmamıştır. Türkiye’nin ABD’nin tecrübesini izleyerek modernleşme isteği gönüllü bir tercih olarak ortaya çıkmıştır. Amerikan uzmanların millî gurur temelli propagandası, tarihsel seyrin doğal sonucu olarak değerlendirilmiştir. Türk makamlarının ise, Marshall Planı gereği yürütmek zorunda oldukları tanıtım faaliyetlerini resmî bağlamın dışına taşıyıp Amerikancılık olgusuna dönüştürdüğü belirtilmiştir (Cem, 2008: 317–343).

Marshall Planı’na katılan ülkelerde, radyo yayınları, broşürler, afişler ve siyasal söylem üzerinden demokratik değerler ile ABD liderliğindeki işbirliğini öven propagandalar yürütülmüştür. Fransa ve İtalya’da yani komünist partilerin güçlü olduğu ülkelerde bu vurgu belirginleşmiştir. Türkiye, ısrarla Marshall Planı’na dâhil olmak istemiş ve Türkiye–ABD Yardım Anlaşması çerçevesinde benzer propaganda yükümlülüklerini üstlenmiştir. Anlaşmada yardımların amacı ve kullanımına dair kamuoyu bilgilendirmesi açıkça düzenlenmiştir. Türk Hükûmeti, yardımın amaç, kaynak, mahiyet, kapsam, miktar ve ilerleyişini düzenli olarak yayınlama ve yayın kuruluşlarıyla ayrıntılı bilgi paylaşarak bu yayınların yapılmasını kolaylaştırma yükümlülüğü altına girmiştir (Öymen, 2010, 182–183). Anlaşmadan sonra devlet radyosunda Marshall Planı ve yardımlar hakkında yeni programlar yayımlanmış, basında araç-gereç ve mühimmat fotoğraflarıyla olumlayıcı yorumlar düzenli olarak yer almıştır. Afişlerde Marshall Planı sayesinde medeni insanların, modern bilime dair deneyim ve bilgilerini insanlığa yardım için paylaştığı mesajı vurgulanmış ve bu anlatı, Atatürk’ün muasır medeniyet söylemiyle örtüştürülerek ABD çizgisini izlemenin medenileşme olduğu fikriyle birleştirilmiştir (Öymen, 2010;184). Dönemin TBMM ve basın söyleminde ABD çıkar gütmeyen, insanlığa hizmet eden barışçı bir güç olarak tanıtılmıştır. Ahmet Şükrü Esmer, Amerikalıları iyi niyetli ve ince ruhlu olarak nitelemiştir. Nihat Erim, ABD’nin yüksek ahlaki değerlere sahip olduğunu ve başka ülkelerin iktisadi veya mali bağımsızlıklarına zarar vermekten sakındığını savunmuştur (Dursun, 2018; Gürbüz,2024). Falih Rıfkı Atay, ABD’yi hürriyet ve adalet dayalı bir dünya nizamı amaçlayan, savaş ve hegemonya aramayan bir devlet olarak sunmuştur (Kök,2022). Fuat Köprülü ise ABD’nin dünyanın hiçbir yerinde emperyal hedefler gütmeyeceğini ve yardımının insanlığı çöküşten kurtarmaya matuf fedakârlık olduğunu ifade etmiştir (Gök,2022; Ongun,2021). CHP Bursa Mebusu Muhittin Baha Pars da ABD Başkanı Roosevelt’in sesini peygamberane ve kâmil bir adamın sesi olarak yüceltmıştır (TBMM Tutanak Dergisi,1947:31). Bütün bu örnekler, Amerikan İstisnacılığı söyleminin Türkiye’deki

yansımalarını göstermiştir.

Marshall Planı tanıtımının özgün amacı insanî hedefler ve ortak ekonomik yarar iken, Türkiye'deki uygulamada çoğu kez aşılmış ve Osmanlı'nın son döneminde görülen yabancı değerleri taklit yoluyla medenileşme eğilimine geri dönmüştür. Erken Cumhuriyet yıllarında Fransa ve Almanya etkilerine rağmen yerli bir modernleşme çizgisi üretilebilmişken, 1950'lerde yeniden başka bir ülkenin izini sürme eğilimi baskın hâle gelmiştir (Cem, 2008: 317-343).

ABD ürünlerinin Türkiye pazarına girişiyle tüketim kalıpları hızla değişmiş ve Amerikan menşeli mallar itibarla özdeşleşmiştir. Made in USA etiketinin kalite garantisi gibi sunulması, yerli üreticinin rekabet gücünü azaltmıştır (Öymen, 2010: 181-182). Ulaştırma araçları, tarım makineleri ve çeşitli sanayi teçhizatında ABD kaynaklı ithalatın payı kısa sürede yüksek seviyelere ulaşmış ve tüketim mallarında Amerikan markaları fiilen rakipsiz konuma gelmiştir. Amerikan hayranlığının bir başka göstergesi, Missouri zırlıhısının İstanbul ziyareti vesilesiyle yapılan aşırı karşılama hazırlıkları olmuştur. Caddeler yıkanmış, duvarlar boyanmış, sinema salonlarında askerler için özel localar ayrılmış, Tekel'in özel tütün mamulleri üretilmiş, belediye tarafından Dolmabahçe-Taksim arasında askerler için ücretsiz hat tahsis edilmiş ve bütün bu düzenlemeler büyük devlete yakışır misafirperverlik olarak sunulmuştur (Öymen, 2010: 181-182).

1946-1960 arasında imzalanan askerî ve ekonomik anlaşmalarla Türkiye, demokratik bir üye olarak yeni dünya düzenine katılmış ve devletçi iktisat çizgisini terk ederek serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. Bu perspektif değişimi ve Marshall Planı kapsamındaki yardımların etkisiyle hızlı büyüme ve tarımsal üretimde kayda değer artışlar yaşanmıştır. Ancak sanayi girişimlerinin askıya alınması ve yatırımların büyük ölçüde tarıma yönlendirilmesi, Amerikan sermayesini çekmek için tanınan özel koşullar, stratejik kurum ve kuruluşların özelleştirilmesi gibi tercihler, büyümenin kısa sürede sönmesine yol açmıştır. Bu konjonktürel yükseliş ve düşüş, devlet-toplum ilişkilerini de etkilemiştir. Tek parti yıllarında kalıcı bir muhalefet oluşturamayan muhafazakâr ve liberal çevreler iktidara gelmiş ve halkla devlet arasındaki gerilimi bir süreliğine azaltmıştır. Ancak 1950'lerin ikinci yarısında yükselen enflasyon, yeni bir toplumsal hoşnutsuzluk dalgasını başlatmıştır (Akalin, 2000: 67).

Türkiye'nin Marshall Planı üyesi olarak ABD propagandasını yürütme görevini abartması, toplumda Amerikanlaşmayı hızlandırmıştır. Amerikan yaşam tarzı bir statü sembolü hâline gelmiş, Atatürk'ün Türk değerlerini koruyarak modernleşme fikri geri plana itilmiş ve bunun yerine Küçük Amerika olma hedefi benimsenmiştir. Bu hedef, Türk siyasal literatürüne ilk kez Nihat Erim'in 1949'da Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'ndeki konuşmasıyla açık biçimde girmiştir. Türkiye yakında küçük bir Amerika olacaktır ifadesi, dönemin basınında geniş yer bulmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1949; Ahmad, 1993: 77). Aynı hedefi Adnan Menderes de 1950'de, Her mahallede bir milyoner sloganı ile tekrar etmiş, Celal Bayar ise 20 Ekim 1957'de Taksim'de yaptığı konuşmada bu hedefin otuz yıl içinde elli milyonluk bir nüfusla küçük bir Amerika yaratmak olduğunu belirtmiştir (Ekşi, 2010; Hür, 2010). 1950'lerin sonuna gelindiğinde, ekonomik ve kültürel bakımdan Türkiye, gerçekten de küçük Amerika görünümü kazanmıştır. Cadillac ve Chevrolet otomobiller yeni şehircilik planlarıyla açılan geniş bulvarlarda dolaşmış, Amerika'nın Sesi radyosu Türkçe yayınlarıyla hanelere ulaşmış, Hollywood filmleri sinemalarda gösterilmiş, Frigidaire buzdolapları ve Amerikan menşeli dayanıklı tüketim malları evlerde yerini almış, GI Joe tıraşları gençler arasında moda hâline gelmiş, PX mağazaları üzerinden Amerikan ürünleri piyasaya yayılmış ve kot pantolon karaborsada satılmıştır. Kısacası serbest piyasanın gücüyle Amerikan yaşam tarzı gündelik hayata nüfuz etmiştir (Öymen, 2010: 181-186). Aynı dönemde toplum, siyasal İslam'ın yükselişi ile karşı karşıya kalmıştır ve bu yükselişte laiklik tartışmalarının sertliği ve

sosyal politikalarındaki aksaklıklar etkili olmuştur (Cem, 2008: 317–343).

DP'nin Laiklik Tanımı, Anti-Komünizm ve Kamusal Kültür (1950–1951)

DP, 1950 seçimleri öncesinde laikliğe bağlılığını vurgulamıştır. Celâl Bayar, din ve vicdan özgürlüğünün partinin diğer özgürlükleri kadar kutsal olduğunu belirterek, uygulamanın zamanı gelince şekilleneceğini söylemiştir (Sevgen, 1951: 216). Bu yaklaşım, kamusal alanın dinsel görünürlüğüne kapı aralarken, siyasal takdir alanını da genişletmiştir (Sevgen, 1951: 216). Ne var ki seçimden kısa süre sonra Başbakan Adnan Menderes, Atatürk ilke ve devrimlerini benimsenebilir/benimsenemez diye ayırdıklarını, toplumca içselleşmeyen düzenlemelerde ısrar etmeyeceklerini ilan etmiştir. 1951'de komünizmin esas tehdit olduğunu, sol hareketlerin tasfiye edileceğini ve gerçek laikliğin dinin devlet siyaseti üzerinde belirleyici olmaması anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca din dersleri ve imam eğitimi için düzenleme yapılacağını belirtmiştir (Nal, 2005: 139–141). Böylece anti-komünist güvenlik dili resmî ideolojiye yaklaşmış, din eğitimi ve din görevlisi yetiştirme alanları ise kamusal kültürde dinî referansların artmasını sağlamıştır (Nal, 2005: 139–141).

Kültürel Alanlarda Somut Dönüşümler

Seçmeli din dersleri ve imam-hatip kursları, ailelerin çocuk yetiştirme tercihlerinde dinî içeriğin ağırlığını artırmıştır. Okul–cami–ev hattında dinî pratiklerin gündelik hayata daha fazla eklemlenmesi mümkün olmuştur (Parmaksızoğlu, 1966: 29, 31). On dokuz türbenin açılması, yerel ziyaret ritüellerini, adak ve şifa pratiklerini, şehir ve kır mekânlarında dini takvime dayalı dolaşımı artırmıştır (Nal, 2005: 141). Siyasal söylemde dinî özgürlük vurgusunun artması ve basın aracılığıyla dindarlığın kamusal saygınlık kazanması, laiklik anlayışında yasaklamadan özgürlük kavrayışına geçiş sağlamıştır (Nal, 2005: 139–141; Sevgen, 1951: 216). İmam-hatip kursları ve ilahiyat hattı, din hizmeti arzını artırırken dinî bilginin resmî eğitim kurumlarında standardize edilmesine de katkı vermiştir (Parmaksızoğlu, 1966: 29, 31).

DP'nin özgürlükler söylemi ve laiklikte yumuşama, giyim-kuşamdan kamusal görünürlük kodlarına, dini bayramların kutlanışından yerel cemaat toplantılarına kadar geniş bir alanda dindar habitusun güçlenmesini sağlamıştır. CHP'nin dini istismarı önleme ama din eğitime alan açma yaklaşımıyla DP'nin gerçek laiklik tanımı üst üste gelmiş, kutuplaştırmacı din-laiklik eksenini kısmen normalleşmiş, kültürel düzeyde ise dinin kamusal meşruiyeti genişlemiştir (Nal, 2005: 139–141; Sevgen, 1951: 216). Bu dönem, siyasal İslam'ın seçim rekabeti sayesinde meşru temsil alanı bulduğu, dinî söylemin kamusal ve devlet katında düzenleyici değil, eşlik edici bir rol üstlendiği ve bunun gündelik kültüre eğitim, ritüel, sembol ve dil üzerinden yansıdığı bir yeniden doğuş evresi olmuştur (Eroğlu, 1990: 81; Nal, 2005: 139–141; Parmaksızoğlu, 1966: 29, 31; Tunaya, 1995: 638–736).

Menderes'in Din ve vicdan özgürlüklerinin gereklerini sonuna kadar takip edeceğiz ve her türlü gerici hareketleri önlemekte kararlıyız. Gerçek laiklikten bunu anlıyoruz. Gerçek laiklik, dinin devlet politikasıyla herhangi bir ilişkisinin olmaması, herhangi bir dinî inancın kanunların düzenlenmesi ve uygulanmasında söz sahibi olamaması demektir. Bu çerçevede din dersleri ve imamların eğitimi konusunda gerekli tedbirleri derhal alacağız şeklindeki sözleri, DP'nin laik bir çizgide olduğunu düşündürmüştür (Dağlı & Aktürk, 1988: 162). DP liderleri, on yıllık iktidarları boyunca gerçekleştirdikleri reformlarda din ve vicdan hürriyetlerine sıkça vurgu yapmışlardır. Ancak DP'nin, CHP dönemini toplum hafızasında din düşmanlığı olarak tanımlayarak kendisini dinin koruyucusu konumuna yerleştirmesi paranoid tarzda bir siyasal söylem üretmiştir. Bu söylemde CHP, kimi zaman

Batılı değerlere yakınlığı nedeniyle dinin düşmanı veya kâfir, kimi zaman da devletçi politikaları nedeniyle komünist parti olarak damgalanmıştır. Bu şekilde DP, modernleşmeye ve Atatürk ilkelerine yönelik halk tepkilerini kullanarak kendi iktidar alanını garanti altına almıştır. DP'nin Atatürk ilkelerini benimsenebilir ve benimsenemez diye ikiye ayırmasıyla, Türk modernleşmesi karşı devrim niteliğinde yeni bir döneme girmiştir (Nal, 2005: 140). DP hükümeti, 16 Haziran 1950'de ezanın Arapça okunması yasağını kaldırmıştır. Yasa gerekçesinde, Arapça ezanın okunmasının zorunlu olduğu vurgulanmış, CHP'nin laikliğinin din düşmanlığına dönüştüğü ileri sürülmüş, düzenleme millî iradenin talebi olarak sunulmuştur. Böylece DP'nin seçmenlerini memnun etme arzusu demokrasi gereği gibi gösterilmiştir. Bu yasa gerekçesine İsmail Cem, *"Arapça ezan yasağı Müslümanların ibadetlerini istedikleri gibi yapmalarını engelleyen ve bu nedenle vicdan özgürlüğüne aykırı olan bir uygulamadır. Laikliğe de aykırıdır ve huzursuzluk yaratmıştır. Müslüman çoğunluğun iradesine uygun olarak ezanın Arapça okunması gerekir. CHP yönetimi laikliği din düşmanlığına dönüştürmüştür. DP, Arapça ezanı okutmak zorundadır, çünkü seçmen DP'yi seçerek isteğini belirtmiştir. Millî irade DP'yi bu vicdan borcunu yerine getirmekle yükümlü kıldı"*, yorumunu yapmıştır (Cem, 2008: 325). DP'nin CHP'yi din düşmanı olarak tanımlaması toplum üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır. Camilerde verilen vaazlarda CHP kan emici bir parti olarak suçlanmış, partinin küfür yoluna girdiği iddia edilmiştir. Cemaat, DP hükümetini CHP'den kurtardığı için dualar etmiştir (Aydemir, 1968: 68–109). Menderes, Atatürk ilkelerinin tek bekçisi Türk milletidir. Biz dinimizi önceki baskılardan kurtardık diyerek millî irade vurgusunu öne çıkarmıştır (Nal, 2005: 153).

DP, dinî reformlara radyo yayınlarında dinî yayınların yeniden serbest bırakılmasıyla devam etmiştir. Okullarda din dersleri tekrar zorunlu hale getirilmiş, 1931'de getirilen Arap harfleriyle eğitim yapan özel kurumların açılma yasağı kaldırılmıştır (Arcayürek, 1985: 185). Bu, Kur'an kursları ve imam hatip okullarının yeniden açılmasının yolunu açmıştır. 1950'lerin en önemli karşı devrim niteliğindeki değişimlerinden biri, rejime tehdit kalmadığı gerekçesiyle tekke, zaviye ve türbelerin yeniden açılması olmuştur. Bu kurumların açılmasına dair yasa gerekçesinde, 1926 tarihli 667 sayılı yasanın bâtil inanışları ve rejime tepkileri önlemek için çıkarıldığı, ancak toplumun eğitim düzeyinin artmasıyla artık tehdidin ortadan kalktığı savunulmuştur (Yetkin, 2010: 453). Kur'an kursları, imam hatip okulları ve zorunlu din derslerinin yeniden başlaması, Atatürk döneminde ortadan kaldırılmak istenen ikili eğitim sisteminin yeniden canlanmasına yol açmıştır. DP, millî irade söylemini kullanan ilk siyasi parti olmuştur. 1950 seçimlerine Yeter! Söz Milletindir! sloganıyla girmiş ve CHP yönetiminden bunalan seçmen kitlesinin oylarıyla iktidara ulaşmıştır. Ancak iktidarda DP, çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemiştir (Kongar, 1983: 15).

Çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun sınırsız iktidarını reddeden ve azınlık haklarını koruyan, iktidarın hukuk ve denge-denetim mekanizmalarıyla sınırlandırıldığı demokratik bir anlayıştır. Türkiye'de ise DP dönemi başta olmak üzere genellikle çoğunlukçu demokrasi anlayışı öne çıkmış, azınlık hakları ihmal edilmiştir (Kongar, 1983: 15). Çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun kararlarının her şeyin üzerinde olduğu, azınlık haklarını tanımayan, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlalini meşru gören bir siyasal kültürü oluşturmuştur. Bu anlayış, iktidarı demokratik seçimlerle elde eden partilerin yalnızca kendi seçmenlerinin isteklerini gözetmesi ve toplumun geri kalanının ihtiyaçlarını göz ardı etmesiyle karakterize olmuştur (Kongar, 1983: 15). DP'nin erken Cumhuriyet dönemi aydınlanma ilkelerini geri plana iten karşı-devrimci uygulamaları ve CHP ile seçmenlerini kâfir olarak suçlaması, bu yapının en belirgin örneği olmuştur. 1955'e gelindiğinde siyasal İslam, II. Abdülhamid dönemindeki kadar güçlü bir konuma yükselmiştir. Demokrasi nedeniyle henüz şeriat yasaları uygulanmamış, ancak millî iradenin istemesi halinde şeriatın geri getirilebileceği resmî olarak ifade edilmiştir. Menderes, *"Siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz; anayasa değiştirecek çoğunluğa sahipsiniz"* diyerek çoğunluğun

iradesinin sınır tanımazlığını öne çıkarmıştır (Arcayürek, 1985: 199). DP, 1957 seçimlerinden önce İstanbul'u ikinci bir Mekke'ye çevireceği ve Eyüp Sultan Camii'ni Kâbe yapacağı vaadinde bulunmuştur. 1950–1957 arasında on yedi imam hatip okulu açılmış, on beş bin yeni cami inşa edilmiş ve her fabrika bacasının yanına bir minare dikileceği sözü verilmiştir (Zafer, 1957; aktaran Şeyhanlıoğlu, 2011: 241).

DP iktidarında basına yönelik yasal sansür artmıştır. 1953 tarihli Basın Kanunu ile kişilere veya ailelerin mahremiyetine karşı yayın yapanlara altı ay ile üç yıl arasında hapis ve bin liradan on bin liraya kadar para cezası öngörülmüştür (Şeyhanlıoğlu, 2011: 215). Suçun milletvekilleri veya bakanlara karşı işlenmesi halinde cezalar daha da ağırlaştırılmıştır. 1954–1956 arasında kanunda yeni değişiklikler yapılmış, kamu düzenini veya hükûmetin itibarını zedeleyen haber veya belgeler yayımlayanlara azami ceza verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yayınların doğruluğunun kanıtlanmasına gerek duyulmamış ve devletin itibarını zedeleyecek yayınların yasaklanması öngörülmüştür (Lewis, 1967: 14). Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle hükûmet karşıtı toplantı ve gösteriler de engellenmiştir (Lewis, 1967: 14).

Bu yasa ve düzenlemeler, aynı dönemde ABD'de görülen anti-komünist hareketlerin bir uzantısı olarak yorumlanmıştır. 1950'lerde ABD'de Cumhuriyetçi iktidar, Senatör McCarthy öncülüğünde komünistlere karşı yasal mücadele yürütmüştür. Kapitalist sistemin tehdit altında olması, ABD'nin işbirliği yaptığı ülkelerde de benzer önlemler alınmasına yol açmıştır. DP hükûmeti, ülke ekonomisini Amerikan yardımlarıyla yönlendirmiş, komünizme karşı yasalar çıkarmış ve liberal tabanı korumuştur. Dolayısıyla ABD'deki uygulamaların benzeri Türkiye'de de hayata geçirilmiştir. Sinema salonlarında gösterilen filmler sol ideolojiyi yayma potansiyeli taşıdığı gerekçesiyle sansürlenmiştir. Çanlar Kimin İçin Çalıyor adlı film, sol fikirleri aşılması nedeniyle yasaklanmıştır (Ulus, 1948; aktaran Yetkin, 2010: 23). DP hükûmeti, ABD'nin çevreleme politikasına destek vermiş, dinî kurumların yeniden açılmasıyla İslam'ın siyasal ve kültürel etkisini artırmış, laiklik ve komünizm eleştirilerini bastırmak için yeni yasal düzenlemeler getirmiştir (Çizmeli, 2007: 63). Komünizmi sürekli kötüleyen ve dini yücelten siyasal söylem, toplum hafızasında komünizmi muhalefetle özdeşleştirmiş ve 1958'de kurulan Vatan Cephesi ile zirveye ulaşmıştır. Bu harekette üyelerin isimleri radyoda okunmuş ve CHP karşıtı oluşuma üyelik vatanseverlik olarak sunulmuştur (Kuban, 2011: 36). DP, 1960'ta Tahkikat Komisyonu kurmuş ve muhalefeti basınla iş birliği yapan yasa dışı örgüt olarak tanımlamıştır (Çizmeli, 2007: 94). 1945–1960 dönemi, din ve komünizm algısının ABD ve Türkiye'de paralel biçimde şekillendiği, Eisenhower ve Menderes hükûmetlerinin komünizmi engellemek için kişisel özgürlükleri kısıtlayan politikalar uyguladığı, bu politikaları eleştirenleri kamu düşmanı olarak damgaladığı ve dini toplumda güçlendirdiği bir süreç olmuştur.

DP Döneminde Türk-Amerikan İkili İlişkilerinin Türk aydınlanmasına Etkileri

Türk-Amerikan ikili ilişkileri Türk aydınlanması üzerinde iki temel etki yaratmıştır. İlk etki, Türk personelinin yetiştirilmesiyle ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'den birçok kişiye kendi değerlerini benimseterek eğitim aldırarak ve bu uzmanlar, 1960'lı yıllar boyunca devletin üst düzey kadrolarında yer alarak Amerikan şirketleri ile yapılan anlaşmalarda çoğunlukla ABD'nin çıkarlarını korumuştur (Yetkin, 2010: 373). Böylelikle ABD, Türk siyaset ve ekonomisi üzerinde dolaylı bir denetim kurmuş, karar süreçlerinde etkili bir aktör hâline gelmiştir. İkinci büyük etki Türk eğitim sisteminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İngilizce ve Amerikan kültürü ön plana çıkarılmış, yeni dil okulları açılmış ve üniversite müfredatları ikili komisyon kararları doğrultusunda yenilenmiştir. Ortak çalışmalar sonucunda din ve komünizme karşı geliştirilen yeni yaklaşımlar etkili olmuş, din eğitimi sistemin içinde daha geniş bir yer bulmuş, buna karşın halk eğitime dayalı Köy Enstitüleri gibi kurumlar komünist

propaganda iddiasıyla kapatılmıştır (Arcayürek, 1985: 145-146). Böylece, eğitimde ikili yapı yeniden canlanmış, kırsal bölgelerde cehalet ve gelenekçilik tekrar güç kazanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu yeni dünya düzeni çerçevesinde çok sayıda ülkeyle ekonomik anlaşmalar yapmış, kendi mallarının yeni pazarlara girmesini sağlamış ve kültürel politikalar geliştirmiştir. Bu dönemde Amerikan ürünlerine olan talep, Amerikan iş çevrelerinin düşünce yapısı açısından kârlılık için gerekli görülmüş ve milyonlarca insana Amerikan kültürünü, politikalarını ve değerlerini aktarmak amaçlanmıştır. Yabancı ülkelerle kültürel ilişkileri yeniden yapılandırmak için çıkarılan Fulbright Yasası (1946) ve Smith-Mundt Yasası (1948) bu hedef doğrultusunda işlev görmüştür (Pakin, 2008:509). Askerî ve ekonomik anlaşmalarda Amerikan kültürünün tanıtımı için getirilen hükümler bu hedefin göstergesi olmuştur. 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanan Türkiye-Amerika Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkındaki Anlaşma da bu amaçla yapılmıştır. Söz konusu anlaşmada Amerikan hükümeti, savaş sonrası elinde kalan askerî malzemeyi pek çok ülkeye satmayı ve bu ülkelerin ödemelerini dolar üzerinden yapmalarını talep etmeyi öngörmüştür. Anlaşmalarda tahsis edilen fonların kültürel faaliyetlerde harcanması da şart koşulmuştur (Yetkin, 2010: 373). Bu gelişmenin ardından Türkiye'de Amerikan Eğitim Komisyonu kurulmuş, komisyonun amacı iki ülkenin eğitim alanındaki iletişimini planlamak ve denetlemek olarak belirlenmiştir. Böylece farklı meslek gruplarından kişilerin teknik bilgi ve deneyim paylaşımı sağlanmıştır. Ancak, komisyon faaliyetlerini çoğunlukla Türk tarafının etkin denetimi olmadan yürütmüş, bu durum eleştirilere neden olmuştur (Yavi, 2009:98; Arcayürek, 1985:145-146). Bu programların eleştirilme nedenlerinden biri, değişime katılan Türk öğrencilerin ilerleyen yıllarda Türkiye'de önemli görevlere gelmesidir. 1968'de Amerikan Misyonu üyesi Richard Podol, yirmi yıldır uygulanan yardım programının sonuç verdiğini, Amerikan eğitimi almış Türklerin yönetmediği bir bakanlık veya kamu iktisadi teşebbüsüne rastlamanın neredeyse imkânsız olduğunu ve yakın zamanda bunların üst düzey görevlere geleceğini belirtmiştir (Arcayürek, 1985: 146). Amerikan tarafı ise Fulbright Programı ve benzeri çalışmalar aracılığıyla, iş birliği yapılan ülkelerde Amerikan ekonomik yöntemleri, bireycilik, girişimcilik, rekabet, liberal eğitim ve özel mülkiyet gibi değerlerin benimsetileceğini düşünmüştür (Pakin, 2008:511). Böylelikle ABD, serbest ticarete dayalı dünya düzeninin kendi çıkarları doğrultusunda kurulmasına çalışmıştır. Amerikan Eğitim Komisyonu'nun eğitim ve kültür alanındaki çalışmaları Türkiye'nin politikalarını belirgin şekilde etkilemiş, Türk hükümeti Amerikalı uzmanların raporlarına dayanarak tek yönlü bilgi akışına tabi olmuştur. Amerikan yayınları, üniversite çalışmaları, sanat ve mimarideki Amerikan etkisi, yeni neslin Amerikan bakış açısına daha yakın yetişmesine yol açmıştır. Bu durum, kültürel emperyalizmin Türkiye'de yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkilerinin eğitim üzerindeki ikinci dolaylı etkisi ise Demokrat Parti'nin eğitimi dinî eğitimi mümkün kılacak biçimde yeniden düzenlemesidir. Atatürk, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimi millî temeller üzerine kurmayı ve ikiliğe son vermeyi hedeflemişti. Onun temel amacı, köylerdeki yurttaşları eğiterek toplumu modernleştirmektir. Ancak DP döneminde atılan adımlar, bu hedeflerden uzaklaşarak eğitimin yeniden dini referanslara göre şekillendirilmesine yol açmıştır. İmam-hatip okulları, Kur'an kursları, tekke ve zaviyeler yeniden açılmış, zorunlu din dersleri tekrar müfredata eklenmiştir. Bu düzenlemeler, DP'nin kendi seçmen tabanını memnun etme isteğiyle ABD'ye, Türkiye'nin komünizmle mücadelede çevreleme politikasına katıldığını gösterme arzusunun birleşimi olarak okunmuştur (Arcayürek, 1985: 185). İç politikada ise Demokrat Parti yönetimi, eğitimdeki yeni din özgürlüğü anlayışını millî iradenin talepleriyle gerekçelendirmiştir. Böylece, 1950'li yıllarda hem Amerika'da hem Türkiye'de köktendinciliğin yükselişi gözlenmiştir. Ancak Türkiye'deki yükselişin asıl nedeni hükümetin bu yöndeki ısrarlı adımları olmuştur. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri,

ilkokulda verilen din eğitiminin çocuğun zihninde kalıcı izler bırakacağını, bu nedenle küçük yaşta verilen dinî bilginin ilerleyen yaşlarda değiştirilemeyeceğini savunmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2011: 239). İleri'nin açıklamaları, din eğitiminin erken yaşlarda verilmesinin önemini vurgulamış, dindarlığı vatanseverlik ve toplumsal yarar ile özdeşleştirmiştir. Batılı liderlerin dine saygılı tutumlarını örnek göstererek, dindar olmayanları komünistlerle aynı kefeye koymuş, bu yaklaşım Demokrat Parti politikalarının temelinde yer almıştır.

Türkiye'de komünizm korkusu, Sovyet tehdidinin ardından günlük siyasi söylemin parçası hâline gelmiş ve dinî alanı genişletme yönündeki adımlar için gerekçe oluşturmıştır. Batıdan yardım almak amacıyla geliştirilen anti-komünist propaganda, kısa sürede iç politikada muhalefeti din karşıtı olarak tanımlama aracına dönüşmüştür (Ahmad, 1993: 104). Bu politikalar Türk eğitim sistemini derinden etkilemiş, Köy Enstitüleri ve Halkevleri anti-komünist propagandanın etkisiyle kapatılmıştır. Köy Enstitüleri projesi, kentli ve kırsal nüfus arasındaki farkları azaltmayı ve yeni bir cumhuriyet kültürü oluşturmayı amaçlamıştı. Ancak önce tek parti döneminde geleneklere uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilen Köy Enstitüleri, sonraki yıllarda karma eğitimin kaldırılması ve iş içinde eğitimin yerine teorik eğitimin getirilmesiyle işlevsizleştirilmiştir. DP döneminde Köy Enstitüleri önce Köy Öğretmen Okullarına dönüştürülmüş, ardından da komünist propaganda yaptığı iddiasıyla 1954 yılında tamamen kapatılmıştır (Yetkin, 2010:244). Halkevleri ise, binlerce konferans ve tiyatroya ev sahipliği yapıp halka okuma-yazma kazandırmasına rağmen, 1951'de 5830 sayılı kanunla kapatılmıştır (Kili, 2008: 160; Şeyhanlıoğlu, 2011:233). 1950'ler boyunca Amerika'da komünizmle suçlanan entelektüellere karşı yürütülen McCarthy soruşturmalarına benzer bir süreç Türkiye'de de yaşanmıştır. Hasan Ali Yücel ile Kenan Öner arasındaki dava sırasında, Demokrat Parti entelektüelleri ve CHP'yi komünist olarak göstermeye çalışmış, böylece ABD ile yapılan anlaşmalar Türkiye'nin ekonomik ve kültürel bağımlılığını artırmış, Türk aydınlanma projesini sonlandırmıştır. DP döneminin politikaları laiklik karşıtı çevrelerin güçlenmesini sağlamış, gelenekçi zihniyetin toplumda yeniden hâkim olmasına zemin hazırlamıştır.

Sonuç

Türk modernleşme tarihi Osmanlı dönemi reformlarıyla başlamıştır. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde askeri ve ekonomik alanlarda yapılan yenilikler, Batı'daki Rönesans ve Reform süreçlerinin gerisinde kalmıştır. Batı dünyası temel aydınlanma ilkeleriyle şekillenirken, Osmanlı reformlarının temel amacı devletin ekonomik ve siyasi otoritesini korumak olmuştur. Modernleşme çabalarına karşı çıkan isyanları bastırmak için devlet dini otoriteyi sınırlamış, ancak reformların topluma yayılamaması ve ekonomik maliyetleri halkı gelenekçiliğe yöneltmiştir. Tanzimat dönemi mülkiyet hakları, bireysel özgürlükler ve Batı standartlarında okulların kurulmasını sağlamış, bu okullardan yetişen nesil Cumhuriyet reformcularını etkilemiştir. II. Abdülhamid dönemi ise bir yandan demiryolları, telgraf ve basının yaygınlaşması gibi modernleşme adımları içerirken, öte yandan ifade özgürlüğünün baskılanması ve dinin araçsallaştırılması gibi olumsuzluklara sahne olmuştur. Osmanlı reformlarının Batılı anlamda modernleşme getiremeyişinin başlıca nedenleri, toplumun genelinde modernleşme zihniyetinin gelişmemesi, ekonomik reformların yoksulluğu artırması nedeniyle halkın gelenekçiliğe sarılması ve dinin siyasi amaçlarla kullanılmasının engellenememesidir. Avrupa'da laiklik ve devlet-kilise ayrımı sağlanırken, Osmanlı'da din merkezli yapı modernleşmenin önünde en büyük engel olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde modernleşme, eşitlikçilik, kuvvetler ayrılığı, mülkiyet hakkı ve ifade özgürlüğü ilkeleriyle gelişmiş, bu değerler Amerikan Rüyası'nın ve çoğulcu demokrasi kültürünün temelini oluşturmuştur. Amerikan İstisnacılığı kavramı, ABD'nin model ülke olma söylemini iç ve dış politikada belirleyici kılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomik süper güç hâline gelmiş ve komünizmle mücadelede paranoyak tarzda siyasi söylemleri benimsemiştir. Bu politika

içerde cadı avına dönüşmüş, sol görüşlüler dinsiz, muhafazakârlar ise vatansever olarak görülmüştür. Modernleşme kuramı, Amerika'nın ekonomik çıkarları doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde Amerikan modelinin benimsenmesini hedeflemiştir. Atatürk devrimleri, Avrupa Aydınlanması'nı örnek alarak dini otoriteyi sınırlandırmış, bilimi ve akli rehber edinerek Türk milletini çağdaş uygarlık seviyesine taşımayı amaçlamıştır. Fakat 1945-1960 yıllarında ABD ile kurulan ilişkiler, Türkiye'nin özgün modernleşme hedeflerinden uzaklaşmasına ve ekonomik verilere dayalı, ABD'yi örnek alan yeni bir yaklaşıma geçmesine neden olmuştur. 1950-1960 aralığında ise modernleşmenin karşısındaki düşman, geleneksel düşünce yerine komünizm ve sol hareketler olarak tanımlanmış, din, siyasal araç olarak kullanılmıştır. Bugün Türkiye'nin çoğunlukçu demokrasi anlayışı, laikliğin sürekli tartışmaya açık olması, ifade özgürlüğü sorunları ve kutuplaştırıcı paranoyak siyasal söylemin devam etmesi, bu dönemin mirasının izlerini taşımaktadır. Bu sorunların aşılması için çoğulcu demokrasiye geçiş, eleştirel düşünceyi destekleyen bir eğitim sistemi ve siyasal kutuplaşmanın terk edilmesi gerekmektedir. Çerçeve muassır medeniyet ile sınırlı tutulmuş ve 1950-60 arası DP dönemi incelenmiştir

Kaynakça

- Acar, A. (2008). *Soğuk savaş yıllarında Amerikan kültürünün Türkiye'ye girişinde basın rolü (1945-1960)* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Akalın, C., (2000). *Askerler ve Dış Güçler: Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Alptekin, M. U. (2025). 1945- 1960 Arası Türkiye'de Siyasal Yapı: Demokrat Parti İktidarının Analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 8(2), 430-447. <https://doi.org/10.33712/mana.1521459>
- Arcayürek, C. (1985). *Bir dönemin perde arkası: Demokrat Parti'nin sonu*. Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (2008). *Atatürk'ten sonra bugünlere nasıl geldik?*. 4. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1968). *İkinci adam: İsmet İnönü* (Cilt 3). Remzi Kitabevi.
- Aydın, Y. E. (2024). Demokrat Parti'nin Doğuş Teorileri ve Tipolojiler Bağlamında Analizi. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 7(1), 1-13.
- Balcı, M. (2018). Demokrat Parti'yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 691-700. <https://doi.org/10.21547/jss.391159>
- Barutçu, FA (1977). *Siyasi Anılar 1939-1954*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Biberyan, Z. (2000). *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Bora, T. (2001). Sosyal Demokrasi-Artık Neyin İkamesi?. *Birikim Dergisi*, (147), 34-40
- Bourdieu, P. (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford University Press.
- Buckley, C. (2001). The European Convention on human rights and the right to life in Turkey. *Hum. Rts. L. Rev.*, 1, 35.
- Büyükduman, B. (2020). *Demokrat Parti Döneminde Türk Makam Müziğine Yansımalar* (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Cem, İ. (2008). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi* (20. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chafe, W. H. (2003). *The achievement of American liberalism: The New Deal and its legacies*. Columbia University Press.
- Cullen, J. (2003). *The American dream: A short history of an idea that shaped a nation*. Oxford University Press.
- Cumhuriyet. (20 Eylül 1949). [Nihat Erim'in CHP Kongresi konuşması için bkz.; akt. Ahmad, 1993, s. 77].
- Çağlar, B.K.(1968). *Bugünün Diliyle Atatürk- 'ün Söylevleri*, Ankara :Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin demokrasi tarihi*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Çizmeli, Ş. (2007). *Menderes: demokrasi yıldızı?* İstanbul: Arkadaş Yayınevi.
- Dağlı, N., & Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve programları 1920-1960*. TBMM Basımevi.
- Dalmış, E. (2025). 1923-1960 Dönemlerinde Türkiye'den Hacca Gitmek: Politika, Organizasyon ve Algı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 41(111), 267-308.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1992). *Hanehalkı işgücü anket sonuçları*. Ankara: DİE Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1993). *1923-1991 istatistik göstergeler*. Ankara: DİE Yayınları.
- Dursun, S. (2018). Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7(20), 425-440.
- Dursunoğlu, İ. (2021). Çok partili hayattan 1980'e demokratik süreç. *Türkiye'de demokrasi: Süreç yapı*

tartışmalar, 35-64.

Ekşi, O. (2010, 22 Nisan). Küçük Amerika. *Hürriyet*.

Erim, N. (1947, 20 Mart). Amerikan yardımı dolayısı ile. *Ulus*.

Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti: Tarihi ve ideolojisi*. İmge Kitabevi.

Feyzioğlu, T. (1995). Atatürk yolu: Akılcı, bilimci, gerçekçi yol. In *Atatürk Yolu* (3. bs., ss. 27–45). TTK Atatürk Araştırma Merkezi.

Gök, H. V. (2022). Tbm'm'de Muhalif Bir Milletvekili: Mehmet Fuat Köprülü Ve İktidara Yönelik Mütalaaları (1945-1947). *Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 170-187.

Gönlübol, M., & Ülman, H. (1966, 6 Ağustos). Dış politikamız—Niteliği ve sorunları. *Milliyet*. (Akt. Cem, 2008, s. 423).

Gramsci, A. (1997). Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları, Seçmeler. (Çev. A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.

Gürbüz, Z. (2024). Sebillerreşad Dergisinde Maneviyatçılık ve Abd İmgesi Üzerine Bir Analiz. *Journal of Oriental Scientific Research/E-Sarkiyat Ilmi Arastirmalar Dergisi*, 16(1).

Hofstadter, R. (2012). *The paranoid style in American politics*. Vintage.

Hür, A. (2010, 5 Eylül). Küçük Amerika, Büyük Amerika'ya karşı. *Taraf*

Hür, A. (2012, 19 Şubat). Muzır kelimeler ve II. Abdülhamid. *Taraf*.

Jefferson, T. (1944). A letter to John Dickinson (6 March 1801). In A. Koch & W. Peden (Eds.), *The life and selected writings of Thomas Jefferson* (s. 561). Modern Library.

Jefferson, T. (1990). A letter to Joseph Priestley (19 June 1802). In R. W. Tucker & D. C. Hendrickson, *Empire of liberty: The statecraft of Thomas Jefferson* (s. 11). Oxford University Press.

Kalaycıoğlu, E. (2005). *Turkish Dynamics: Bridge Across Troubled Lands*. Palgrave Macmillan.

Kandiyoti, D. (1997). Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity. In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, edited by Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba, 113-132.

Karaman, M. A. (2023). Demokratikleşme Ekseninde Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 128-150.

Karpat, K. H. (2012). Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Kızılca, G. K. (2025). "İnce Demokrasi" nin Basına Gösterdiği İncelik: Demokrat Parti'nin İlk Seçim Döneminde (1950-54) Basın Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 80(2) 249-274

Kili, S. (2008). *Bir çağdaşlaşma modeli: Atatürk devrimi* (11. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kiraz, E. (2025). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş Sırasında Türk Dış Politikası ve Savaşın Türkiye Üzerindeki Sosyo Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Derleme. *ASA Dergisi*, 3(1), 1-39.

Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster.

Kongar, E. (1976). A survey of familial change in two Turkish gecekondü areas. *Mediterranean family structures*, 205-218.

Kongar, E. (1983). *Demokrasi ve kültür*. Hil Yayınları.

Kostak, E. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye yönelik başlattığı askerî yardımlara Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın etkisi. *Atatürk Dergisi*, 11(1), 9-23.

Kostak, E. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye yönelik başlattığı askerî yardımlara Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın etkisi. *Atatürk Dergisi*, 11(1), 9-23.

Kök, E. (2022). *Türkiye'de anti-komünizm pratiği ve mccarthyçilik: 1950-1982* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Kuban, D. (2011). Çağdaşlaşmayı maddî yaşamınızla tanımhyorsunuz. In V. Ataman (Ed.), *Neden geri kaldık? Bitmeyen kavga: Çağdaşlaşma* (ss. 101–108). Kaynak Yayınları.
- Kunt, M. E. (2011). *Aydınlıktan karanlığa Türkiye Cumhuriyeti*. Pupa Yayınları.
- Kutlu, İ. (2018). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Reform Tartışmaları. *Bilge Strateji*, 10(19), 177-200.
- Lewis, B. (1967). *The emergence of modern Turkey* (2. bs.). Oxford University Press.
- Nal, S. (2005). Demokrat Parti'nin 1950-1954 dönemi din siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 129-165.
- Ongun, Ü. Ö. Y. (2021). *Türk Dış Politikasında Hasar Tespiti*. Destek Publishing and Media Group.
- Oran, B. (2021). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. İletişim Yayınları.
- Örnek, C. (2010). *1950'li yıllarda Abd ile buluşma: Anti-komünizm, modernleşmecilik Ve maneviyatçılık* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Öymen, A. (2010). *Değişim yılları* (10. bs.). Doğan Kitap.
- Pakin, E. (2008). American Studies in Turkey during the “Cultural” Cold War. *Turkish Studies*, 9(3), 507-524.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). *Türkiye'de din eğitimi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Rosenberg, E. S. (1982). *Spreading the American Dream: American Economic and Cultural Expansion, 1890–1945*. Hill and Wang.
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan ilişkileri 1947–1964*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Selçuk, S. (1999). *Zorba/Çıplak Devletten Hukuk Devletine. Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sevgen, N. (1951). *Celâl Bayar diyor ki...: 1920-1950. Nutuk-hitabe-beyanat-hasbihal*. Tan.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10(40), 79-106.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1947). CXXXIII, Dönem 7, Toplantı 3 Bileşim 48, Oturum 1, 8 Mayıs 1947, s.31.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Ekonomik Politikasının Gelişimi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de siyasî partiler (1859–1952)*. Arba Yayınları.
- Uçar, A. (2007). *He Poetics And Politics of Turkish Literary Magazines in the 1950s* (Master's thesis, Bilkent Üniversitesi (Turkey)).
- Uçar, M. (2021). *Türkiye'de Demokrat Parti döneminde sosyal politika anlayışı (1950-1960)* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalazan, Ateş, (2010) “Mucize: Kul Olanların Yurttaş Olmaları”, *Hürriyet Gazetesi*, 27.10. 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16142420.asp>, (27.10.2010).
- Yavi, E. (2009). *Batırılan bir ülke nasıl kurtarılır* (4. bs.). Yazıcı Yayıncılık.
- Yavi, E. (2009). *Batırılan bir ülke nasıl kurtarılır* (4. bs.). Yazıcı Yayıncılık.
- Yetkin, Ç. (2010). *Karşı devrim: 1945-1950*. Doruk Yayınları.
- Yiğit Açıkgöz, F.(2023). *Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) İç ve Dış Siyasette Yaşanan Önemli Olaylar*. The Journal of Social Sciences 62:305-316 [10.29228/SOBIDER.67856](https://doi.org/10.29228/SOBIDER.67856)
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. I.B. Tauris.

06. Sinemada Posthümanizm ve Yapay Zekâ Temsilleri: Blade Runner 2049 Analizi¹

Maşide KARACA² & Tolgay DURMUŞ³

APA: Karaca, M. & Durmuş, T. (2025). Sinemada Posthümanizm ve Yapay Zekâ Temsilleri: Blade Runner 2049 Analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 109-130. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17754866>

Öz

Günümüz, gelişen teknoloji ile birlikte dijital bir dönüşüm yaşamakta; bu dönüşümün başında kuşkusuz yapay zekâ gelmektedir. Teknoloji ile birlikte dünya sürekli evrim geçirmekte, internetin yaratılmasından bu yana her şeyin dijital hale geldiği görülmektedir. 21.yüzyılda dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, sadece toplumsal yaşamı değil; insan kimliğine dair algıyı da dönüştürmekte olup; makineler, yapay zekâ ve dijital varlıklar; toplumsal hiyerarşi, öznellik ve etik gibi kavramların da yeniden tartışılmasına sebep olmaktadır. Yaşanan bu dönüşümün etki ettiği alanlardan biri de hiç kuşkusuz sinema sanatıdır. Yapay zekânın toplumsal yaşama entegrasyonu, sadece teknolojik bir gelişim olmayıp; aynı zamanda yeni bir toplumda sınıfsal bir yapı ve eşitsizlik gibi biçimleri dönüştürüp, yeniden yaratmaktadır. Yapay zekâ makinelerin bir insan gibi düşünebilmesi, insan hareketlerini yapabilmesi amacıyla geliştirilmiş olan teknolojilerdir. Sağlık, eğitim, spor gibi birçok alanda kullanılan yapay zekânın sinema alanında da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışmada yapay zekâ kavramını genel bir çerçevede incelenerek, yapay zekânın sinema sanatındaki kullanımından Blade Runner 2049 filmi çözümlenerek değerlendirilmiş ve filmde posthümanist kuram ışığında, yapay zekânın sadece teknolojik olmayıp, aynı zamanda sınıfsal bir yapı kurucusu olarak sinemada nasıl işlendiğini analiz etmek amaçlanmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, sinemada yapay zekâ temsillerinin yalnızca teknolojik bir yenilik olmayıp; aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin, sınıfsal ayrışmanın göstergesi olarak da temsil edildiğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelime: Yapay zekâ, teknoloji, posthümanizm, sinema, dijitalleşme

- ¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %15
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 01.10.2025-**Kabul Tarihi:** 28.11.2025-**Yayın Tarihi:** 29.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17754866>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme
- ² Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD / PhD Student, İnönü University, Institute of Social Sciences, Department of Communication Sciences (Malatya, Türkiye) **eposta:** maside_krc44@hotmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-9776-3984> **ROR ID:** <https://ror.org/O4asck240> **ISNI:** 0000 0001 0024 1937 **Crossref Funder ID:** 501100011576
- ³ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema / Assist. Prof., Inonu University, Faculty of Communication, Faculty of Communication, Radio, Television, and Cinema (Malatya, Türkiye) **eposta:** tolgay.durmus@inonu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1703-6996> **ROR ID:** <https://ror.org/O4asck240> **ISNI:** 0000 0001 0024 1937 **Crossref Funder ID:** 501100011576

Representations of Posthumanism and Artificial Intelligence in Cinema: Analysis of Blade Runner 2049⁴

Abstract

Today, we are experiencing a digital transformation driven by developing technology and artificial intelligence is undoubtedly at the forefront of this transformation. The world is constantly evolving with technology, and since the creation of the internet, everything has become digital. The rapid development of digital technologies in the 21st century is transforming not only social life but also the perception of human identity. Machines, artificial intelligence, and digital beings are also revisiting concepts such as social hierarchy, subjectivity, and ethics. Cinema is undoubtedly one of the areas impacted by this transformation. The integration of artificial intelligence into social life is not only a technological development; it also transforms and recreates forms such as class structure and inequality in a new society. Artificial intelligence (ai) is a technology developed to enable machines to think like humans and perform human-like movements. Ai, which is used in many areas such as health, education, and sports, is also beginning to be used in cinema. In this study, the concept of artificial intelligence is examined in a general framework, the use of artificial intelligence in cinema is analyzed and evaluated by analyzing the movie blade runner 2049, and in the light of posthumanist theory, it is aimed to analyze how artificial intelligence is handled in cinema as not only a technological but also a class structure founder. The findings of the study revealed that representations of artificial intelligence in cinema are not only a technological innovation but also an indicator of social hierarchy and class separation.

Keywords: Artificial Intelligence, Technology, Posthumanism, Cinema, Digitalization.

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography
Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %15
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 01.10.2025-**Acceptance Date:** 28.11.2025-**Publication Date:** 29.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17754866>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Dijitalleşmenin hızla gelişmesi, ivme kazanması ve yapay zekânın insan hayatına girmesi sinemada, gerek izleyicilerin gerek yapımcıların beklentileri doğrultusunda bir anlayışı ortaya çıkarmakta olup; buna paralel olarak bilimsel gelişmelerin insanlar üzerinde bıraktığı etkiler, yapay zekâ teknolojisini barındıran her hikâyenin sinema filmleri için ilgi çekici olduğunu göstermektedir.

Sinema, icadından günümüze kadar birçok teknik dönüşüm geçirmiş; özellikle bilim kurgu sinemasının çok farklı hikâyelerinin izleyicilerin dikkatini çekmeyi başarmasını söylemek mümkün hale gelmiştir. Yapay zekâ kavramının son zamanlarda özellikle makine öğreniminin alt alanıyla uğraşan insan zekâsını simüle etmeye odaklanan bir bilgisayar bilimi dalına atıfta bulunduğu söylenebilir. Pirim'e göre (2006, s. 84) yapay zekâ araçları, makinelerin insan becerilerini gerçekleştirebilme yetisine sahip olmakla birlikte; makineler, insanlar gibi duymayı, hareket etmeyi, görmeyi, yazmayı ve konuşmayı öğretebilme potansiyeline sahip olmaktadır. İnsanlara kıyasla yapay zekânın bu özellikleri öğrenmesinin hızlı olmasından dolayı bu uygulamanın eğitim, edebiyat, sanat, pazarlama, işletme, bilişim, turizm, sağlık alanlarında kullanılmasının yanı sıra sinema alanında da kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Göral (2021, s. 927), yapay zekânın insanı anlaması ve bir süre sonra elde etmiş olduğu bilgileri insanların aleyhine ve kendi yükselişine kullanması; duyguları olmasa da daha sağlam bir yapıya sahip olması, birçok bilim kurgu klasiğinin başlangıç noktasını oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Yapay zekâ tarafından oluşturulan içerikler arasında yer alan sinema filmleri, bu alanda oldukça etkileyici ve ilginç gelişmelerden biri olarak ön plana çıkmakta; yapay zekânın istatistiksel yöntemlerle ve matematiksel algoritmalarla çalışması sinemada senaryo sürecinde daha yaratıcı ve sanatsal yaklaşımları geliştirmektedir. Yapay zekâ temsilleri sinemada, insan olmayan öznelere, sınıfsal eşitsizliklerin, toplumsal yapının konumlandırılması üzerinden okunabilmekte; posthümanizm yaklaşım ise yapay zeka temsilleri aracılığıyla sınıfsal eşitsizliklerin sadece insanlar arasında değil, makine ile insan arasındaki ilişkilerde de yeniden üretildiği görülmektedir.

İletişim teknolojilerinin ve makinelerin 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmesi, yeni üretim biçimlerinin oluşmasına olanak tanıyarak; bilginin küresel ölçekte yayılmasına ve zaman-mekân düşüncesi değişime uğratacak farklı kültürlerin ve sosyal yapıların ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilmektedir. Bu gelişimin merkezinde yer alan yapay zekâ teknolojileri, özellikle insanı merkeze koyan düşünce sistemlerine alternatif olarak yükselen posthümanizm yaklaşımının gündeme gelmesine sebep olmuştur. Özetle gelişen teknolojilerin neden olduğu değişen toplumsal yapıların sonuçlarından biri de posthümanizm kavramını ortaya çıkarmasıdır.

Sucu 2019 yılında yapmış olduğu çalışmada “3. Dünya Savaşı robotlar ile mi olacak?” ya da “dünyayı robotlar mı yönetecek?” soruları üzerine düşünerek, insanlara zarar veren robotların aksine topluma yardımcı olacak, halka yemek, ilk yardım gibi ihtiyaçları sağlayacak ve onları savaş durumlarında koruyabilecek robotların da yaratılabileceğini savunmaktadır. Bu düşüncesine karşın füzelere takılan yapay zekâ araçlarının insan kontrolünden çıkarak onların sonunu getirebileceği konularına da yoğunlaşmakta ve yapay zekânın toplum üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır (Sucu, 2019, s. 209-210).

Makine-insan ortak evrimini çok geniş boyutlarıyla imgeleyen posthümanizm, merkezine insanı koyan anlayışı sona erdiren, insanın teknolojik varlıklarla birlikte bir var oluş biçimi öne çıkartan kültürel ve

felsefi bir paradigmadır (Hayles, 1999, s. 162). Başka bir ifadeyle posthümanizm, türcülüğün sebep olduğu ayrımcılığın, sömürünün ve eşitsizliğin sona ermesi amacıyla türler arası kategorik ayrımların olmadığı; ayrımların geçişgenleştirildiği düz-yatay bir ontoloji önermektedir (Gültekin, 2023, s. 65). Bu bağlamda posthümanizme göre bireyin sahip olduğu ontolojik kimliği, diğer varlıklardan ayrılmamış ve yalıtılmamıştır. Başka bir deyişle insan kendisi dışında kurguladığı var oluş biçimlerinin hepsi ile iç içe bulunmakta; “öte-insan” (postuman) olarak var olmakta ve “insan-insan olmayan” ayrımına izin vermemektedir (Braidotti, 2014, s. 152; Ağın, 2020, s. 16). Sinema sanatı da, bu yeni ontolojik paradigmanın hem üreticisi hem de bir yansıması olarak işlev görmekte olup; film türlerinde, insan-makine ilişkilerini yapay zekâ temsilleri aracılığıyla yeniden kurgulayarak, iktidar ilişkileri, sınıf ayrımları ve toplumsal yapıları ele alarak sorgulamaktadır.

Sinema, teknolojiyi yalnızca bir araç olarak kullanmayıp; teknolojideki ilerlemelerin toplum ve insan yaşamı üzerindeki etkilerini de eleştirel bir bakış açısı ile sunmaktadır. Bu bağlamda posthümanizm kavramının da, insanı merkeze alan düşünceleri aşarak, onları biyoteknoloji, yapay zekâ ve makine gibi varlıklarla birlikte yeniden tanımlayan bir görüş geliştirdiği söylenebilmektedir. Posthümanist bakış açısı, canlı ve cansız, organik ve organik olmayan, makine ve insan gibi ikiliklere cevap ararken; sinemaya entegre edilerek yapay zekâ aracılığı ile bu sorgulamaları görsel bir anlatıya dönüştürmektedir. Özellikle son zamanlarda teknolojinin gelişmesine paralel olarak üretilen filmler, yapay zekâyı yalnızca insanın kontrolünde olan bir araç olarak görmenin yanı sıra, bilinci, duyguları ve toplumsal ilişkileriyle “yeni bir özne” ya da “öteki” olarak betimlemektedir.

Sinema ve yapay zekâ hakkında alan yazında da oldukça çeşitli çalışma mevcuttur. Bunlardan bazıları; Sucu ve Ataman’ın “Dijital Evrenin Yeni Dünyası Olarak Yapay Zekâ Ve Her Filmi Üzerine Bir Çalışma”, Doğan’ın (2024) “Sinemada Yapay Zekâ: Robotlarda Bilinç, Duygular Ve Etik”, Cevher ve Aydın’ın (2020) “Yapay Zekânın Şafağında Sinema: Morgan Filmi Fragmanı Örneği”, Sucu’nun (2019) “Yapay Zekânın Toplum Üzerindeki Etkisi Ve Yapay Zekâ (A.I.) Filmi Bağlamında Yapay Zekâyâ Bakış”, Göral’ın (2021) “Sinemanın Yapay Zekâyâ Bakışı”, Çelebi ve Gültekin’in (2020) “Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zekâ, Mit Ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme”, Zengin’in (2020) “Akıllı Makine Çağı Sinemasına Giriş: Sinema Sanatında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı”, Türden’in (2024) “Yapay Zekâ Ve Sinema Film Yapımında Olanaklar Ve Fırsatlar” örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalarda daha çok yapay zekâ konulu bilim kurgu filmlerinin analizini ve film yapım aşamalarında kullanılabilecek yapay zekâ araçlarını ortaya koymak amaçlanmışken; bu çalışma da ise, amaç yapay zekâ temsilleri aracılığıyla posthümanist sinema anlatılarında toplumsal sınıf ayrımının nasıl inşa edildiğini çözümlemektir.

Bu çalışma, posthümanizm ve yapay zekâ ilişkisinin sinemaya nasıl yansındıklarını çözümlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yapay zekâ karakterlerinin filmdeki temsillerinden, kimlik ve öznelilik kurgularına; posthuman (insan-sonrası) bir dünyanın tasvir edilmesinden, sınıfsal ve toplumsal bağlamdaki etkilerine kadar geniş bir perspektif ile analiz edilmiş; böylece, sinemada posthümanizm anlatılarının yapay zekâ üzerinden nasıl işlendiği ve aynı zamanda sınıfsal ayrışmanın nasıl ortaya konulacağı bakımından bu çalışma önem taşımaktadır. Filmde Wallace Corporation, yeni bir sınıf düzenini teknoloji aracılığıyla inşa etmekte ve yapay zekâyı, insanın alt sınıfı olarak göstermektedir. Filmdeki posthümanist evren ile teknoloji, eşitsizliği ortadan kaldırmayıp, aksine onu daha da görünmez bir hale getirdiği eleştirel bir anlatı ile ele alınmaktadır. Çalışmanın temel problemi, yapay zekânın sinemadaki temsillerinin sadece tasarım odaklı teknolojik bir gelişme olmadığı, bunun yanı sıra bugünkü toplumlarda var olan eşitsizlik anlayışının gelecekte de var olacağının eleştirel bir yansıması olduğunu açığa çıkararak, hem sosyo-teknolojik dönüşümü hem de sinemasal anlatıyı birlikte ele alarak

insan sonrası fikirlerin toplumsal ve sosyal etkilerini tartışmaya sunmaktır.

1. Kavramsal Olarak Yapay Zekâ, Sinemada Yapay Zekâ Ve Sınıfsal Ayrışma

Yapay zekâ; biliş, makine öğrenimi, duygu tanıma, insan-bilgisayar etkileşimi, veri depolama ve karar vermeyi entegre etme yeteneğine sahip çok disiplinli bir teknolojidir (Zhang & Lu, 2021, s. 2). Son yıllarda yapay zekâ terimi, sıklıkla 4.Sanayi Devrimi kavramıyla ilişkilendirilen, yani “dijital, fiziksel ve biyolojik alanlar arasındaki çizgileri bulanıklaştıran teknolojilerin birleşmesiyle karakterize edilen” bir dönem olarak yaygın ve merkezi bir konu haline gelmektedir (Favaro, 2019, s. 2).

Kaplan ve Haenlein (2019, s. 18), yapay zekâyı üç kategoriye ayırmaktadır. İlk kategori olan analitik yapay zekâ, bilişsel zekâyı ifade etmekte ve gelecekteki kararları bilgilendirmek için geçmiş deneyimlere dayalı öğrenmeyi kullanarak “dünyanın bilişsel bir temsili yarattığını” söylemektedir. Diğer kategorilerden insandan esinlenen yapay zekâ, bilişsel ve duygusal zekâdan unsurlar içermekte olup; bilişsel unsurlara ek olarak, insan duygularını anlayabilmekte ve karar verme süreçlerinde bunları dikkate alabilmektedir. Son olarak insanlaştırılmış yapay zekâ ise, her türlü yetkinliğin (yani bilişsel, duygusal ve sosyal zekâ) özelliklerini göstermektedir.

1950 yılında Turing’in bir çalışmasında, makinelerin insanlar gibi düşünüp düşünemeyecek olması, bu makinelerin insanları taklit etmelerinin mümkün olup olamayacağı gibi sorulara yanıt araması, yapay zekâ teriminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Turing, 2009, s. 41).

Son zamanlarda yapay zekâya yönelik iyimserliğin hem bilim camiasında hem de sinema alanında yükselişe geçtiği görülmektedir. Özellikle 1997’de “Deep Blue”nun başarısı, yapay zekânın gelişimini gündeme getirmekte olup; işlem gücünün artması, büyük veriye dayalı derin öğrenme ve gelişmiş öğrenmenin gelişimi yapay zekânın önemini daha da belirginleştirmektedir (Zhang, 2021, s. 2).

Yapay zekânın son dönemlerde yeniden canlanması “dijital devrim” olarak bilinen sürecin ortasında gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak birçok kişi yapay zekâ gelişimini, dijital devrimin ayrılmaz bir parçası olan, kendine özgü bir teknoloji ve sosyo-kültürel olgu olarak görmektedir (Liu, 2021, s. 3); bu bağlamda 2006’dan itibaren yapay zekânın belli bir noktaya gelmesi hızlanmıştır. Bu gelişmelere örnek olarak Google’ın sürücüsüz aracının 2009 yılında gelişmeye başlaması; Watson’ın 2011 yılında bir konuşma makinesini tanıtmaları ve bu makinenin iki dil şampiyonunu yenmesi; Apple şirketinin 2012 yılında Siri’yi tanıtmaları; Google’ın 2014 yılında DeepMind’i satın alması; aynı yıl insanların hissettiklerini kavrayabilen sanal bir asistan olan Amelia adlı robotun geliştirilmesi sayesinde ilk robot-turist deneyiminin yaşanması verilebilir (Tung & Law, 2017, s. 2508). Bu olaylar yapay zekânın teknoloji için bir dönüm noktası olarak tanımlanmasını sağlamaktadır (McCorduck, 2004, s. 481).

Günümüzde ise yapay zekâya hafıza özelliği de eklenerek insanların konuşmaları, hareketleri ve mimikleri taklit edilebilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı yapay zekânın sinema alanı içinde oldukça ilgi çekici olmaya başladığı görülmektedir. Sinema alanına yapay zekâ kullanımının cazip gelmesinin bir diğer nedeni olarak da, yapay zekânın beyninin, çok sayıda insanla sürekli etkileşim yoluyla; dilsel bilgiyle doldurulması fikri, modern sinema sanatının ruhuna çok uygun olması gibi nedenler gösterilmektedir.

Yapay zekâ kullanımı, sinemanın verimliliğini ve kalitesini artırsa da; etik meseleler, ön yargılar, veri gizliliği ve iş gücü kaybı gibi zorlukları da ortaya çıkarmakta olup; ayrıca yapay zekâ kullanımının sinemadaki yaratıcılık üzerindeki etkileri konusunda da endişeleri beraberinde getirmektedir (Türden,

2024, s. 420).

Yapay zekâ ile insana ait “bilinç” gibi özelliklerin bir makineye verilmesi, duygulara ve sosyal zekâyâ sahip olan robotların, makinelerin geliştirilmesi gibi durumlar makineler ve insanlar arasındaki beden ve zihin ayrımını daraltırken; teknolojik ve bilimsel otoriteler arasındaki anlaşmazlıkları da ortaya çıkararak sınıfsal ayrışma yaratmaktadır (Croissant, vd. 2019, s. 172). Yapay zekâ destekli makineler, robotlar, insanların komutlarını gerçekleştirme, onlarla sürekli bir etkileşim halinde olma üzerine kodlanmıştır. Yapay zekânın dahil olduğu ilişkiler ağı içinde erkek-kadın rolleri anlamını yitirmeye başlamakta, toplumsal eşitlik ve sınıfsal tabakalaşma bakımından kaos ortamı oluşturmakta; buna ek olarak eğitim sisteminin kurulması, dijital okuryazarlığın geliştirilmesi ile bireyin gündelik yaşamlarını devam ettirebilmesi alanları da değişikliğe uğramaktadır (Sarıkaya, 2024, s. 1045). Yapay zeka, iletişim, hizmet, üretim ve eğitim alanlarını dönüştürmesinin yanı sıra mevcut toplumsal sınıf ayrıştırmalarını ortadan kaldırmak yerine yeniden derinleştirip üretmektedir. Böylece teknolojik kapitalizm kavramı ortaya çıkarak algoritma; veri ve bilgi sermayesinin en önemli unsuru haline gelmektedir (Fusch, 2021, s. 13-14). Dolayısıyla klasik sınıf yapısı değişerek, emeğin doğası dijital ve bilişsel bir forma dönüştüğü yorumu yapılabilir.

Yapay zekâ temsilleri, toplumsal bir ortamda uygulandığında, toplumsal roller üstlenebilmesi, toplumsal uygulamaları hayata geçirebilmesi ve toplumsal ilişkiler kurabilmesi sosyal olarak oluşturu bir görev görürken; aynı zamanda toplumsal eşitsizlik ve sınıfsal yapı biçimini de yaratmakta olduğu söylenebilir. Yapay zekâ teknolojilerinin hızlı entegrasyonunun geniş kapsamlı etkilerinin var olduğunu, veri gizliliği, toplumsal alanda ve beceri gereksinimlerinde değişikliklere yol açarak bireyleri savunmasız etkilediği, böylece toplulukları ötekileştirdiği çıkarımı yapılabilir. Zuboff (2019), yapay zekânın büyük veri ve gözetim toplumu ile birleşerek toplumsal eşitsizliği ürettiğini belirtmektedir. Yapay zekâ sistemlerini, dijital altyapıları ve veri akışları kontrolünü elinde bulunduranlar küresel teknoloji şirketleri olmaktadır (Zuboff, 2019, s. 313). Dijital altyapılar algoritma, kod ve verileri kontrol ettikleri için bilgi temelli burjuvazi sınıfını temsil ettikleri söylenebilir. Crawford’a göre (2021, s. 98) yapay zeka sadece makineleri değil aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerini de programlayarak yeniden üretmekte ve dönüştürmektedir.

2. Posthümanizm ve Öznellik

Çağdaş insan sonrası düşünce olarak tanımladığı posthümanizmi, Braidotti (2021, s. 55), üç temel kola ayırmaktadır. Bunlardan ilki ahlak felsefesinden olup; tepkisel bir kişiyi meydana getiren koldur. İkinci temel kolun analitik bir insan sonrasını oluşturan ve teknoloji ile bilim çalışmalarından gelmektedir; üçüncü temel kol ise eleştirel bir insan sonrasını öneren hümanizm karşıtı olan öznellik felsefesinden gelmektedir. Özetle posthümanizm, insan kimliğinin biyolojik bir temele dayanmayıp, toplumsal ilişkilerle, kültür ve teknolojiyle durmaksızın yeniden kurulduğu varsayıma dayanmaktadır.

Posthümanizm dünyayı modernitenin politikalarına dayanarak yönetmenin tehlikeli, yanlış ve kibirli olduğu ve dünyadaki hiyerarşileri, eşitsizlikleri, sınıfsal ayrımı ve acıları ortadan kaldırmaya hiçbir katkısı olmadığı iddiasıdır.

Posthümanizm ile birlikte hümanizm kuramına değinmek gerekmektedir. Akkaya’ya göre (2018, s. 199), hümanizm, insanın bir fert olarak, herhangi bir şeye bağlı kalmadan çok iyi bir şekilde yetinmesine olanak tanıyan ve ideal kişiye ulaşmasını gözetleyen bir ifade olmaktadır. Posthümanizm, türcülük, iç içe geçmişlik ve insan dışı faillik gibi önemli kavramları tartışmaya açarak bir dönüm noktası

olabilmektedir (Ferrando, 2014, s. 169).

Özellikle transhümanizm ve posthümanizm sıklıkla karıştırılan iki kavram olmaktadır. Transhümanizm, bilim ve teknolojiyi insan kavramının yeniden formüle edilmesinin temel kaynakları olarak kabul eder; bu yeniden tanımlama süreçlerinin insan evrimini geri dönülmez bir şekilde etkileyeceği ve bu dönüşümün sonucunda “posthümanizm” kavramının ortaya çıkacağını öne sürmektedir. Posthümanizm ise, genellikle bilim ve teknolojiadaki son gelişmelere odaklanan felsefi bir yaklaşımı basite indirgemekte; modernitenin bir ürünü olarak kendini gösteren hümanizme karşı bir duruş sergilemektedir (Nayar, 2014, s. 12; Ferrando, 2014, s. 170). Bunun nedeni, posthüman teriminin farklı hareket ve bakış açılarını kapsayacak şekilde genel bir terim olarak kullanılmasıdır.

20.yüzyılın son çeyreğinde ilk çalışmalarını ortaya koyan posthümanizm kuramının temel önermesi olarak, hümanist aklın özne-insan bağlamında üretmiş olduğu etik paradigmanın pratik ve kuramsal düzeylerde yıkıma yol açması verilmekte; modernizme karşı geliştirilen postyapısalcı ve postmodern düşünce tarzları ile ilişkili olarak biçimlenen felsefi bir yaklaşım olarak doğduğu ileri sürülmektedir (Tarcan & Kancı, 2022, s. 167; Can & Şahin, 2025, s. 107).

Posthümanizm “ben kimim?” sorusunu, “ben neyim?”, “nerdeyim?” gibi ilgili diğer sorularla birlikte almakta; varoluşsal öğeler, politik ve zamansal-mekânsal öğelerden bağımsız olmamaktadır (Ferrando, 2014, s. 168).

Posthümanizm robot haklarına yer vermesi, robot hakları ile insan hakları arasında bir çatışmaya yol açması nedeniyle eleştirilmekte; makineler karşısında insanın hukuki ve etik sorumluluklarını sorgulayan bir tartışma ortamı yaratmaktadır (Nath & Manna, 20021, s. 188; Gordon & Pasvenskiene, 2021, s. 581). Böylece modern teknolojilerin sadece yaşamı kolaylaştıran araçlar olmayıp, aynı zamanda arzuları, kimlikleri, bedenleri ve hareketleri de düzenleyen makineler olduğu vurgulanmaktadır (Braidotti, 2021, s. 21).

Posthümanizm kavramını, akademik anlamda ilk kez 1977 yılında kullanan ve edebiyat kuramcısı olan İhab Hassan’dır. Ona göre, hümanizmin yerini posthümanizme bırakacağı, postmodernizm ile teknoloji-insan ilişkilerine ait kaygıların olacağı ve bu dönemle birlikte insanın posthüman olarak adlandırılacağı belirtilmektedir (Horzum & Cemiloğlu, 2024, s. 9). Dolayısıyla posthümanizm ilerledikçe, ölümsüzlük ideali ve yapay zekâ etrafında şekillenen yeni düzende, geleneksel insan haklarının yerini, dar anlamda kişisel haklar; kapsamlı olarak ise üst insan hakları almaya başlayacaktır (Demir, 2018, s. 98). Buradan çıkarılacak sonuç, yapay olarak üretilen bir varlık, bilinç ve hatıralar aracılığıyla kendini insan gibi hissedebilir mi? Bu soru, posthümanizmin merkezinde yer alan öznel ve kimlik tartışmasına somut bir örnek oluşturmaktadır.

Posthümanst kuram ile ekolojik farklılıklar aracılığıyla inşa edilmiş yeni bir kamusal anlayış kast edilmektedir. Bu anlayış, insan-öznenin karar alma süreçlerinden ve iktidardan dışlandığı ve bu dışlanılmışlığı bedensel otokontrolü aracılığıyla kabul ettiği bir paradigmayı işaret etmektedir (Tarcan & Kancı, 2022, s. 175). Posthümanizm, türçülük terimini sadece hayvanlar ve insanlarla sınırlı tutmayarak, robotlara ve yapay zekâyâ doğru genişletme doğrultusunda felsefi bir temel sunmakta; özellikle gündelik hayatta sosyal robotların daha da fazla yer alması, sadece robot haklarını değil, aynı zamanda insanların bu varlıklara karşı etik sorumluluklarını da tartışmaya açmaktadır (Gültekin, 2023, s. 74-75).

Çağdaş sinema anlatılarında teknolojinin toplumsal etkilerinin temsili olan bilim kurgunun yeri önemli olmakta ve hayal gücünün gittikçe güçlenmesi ile birlikte daha da ilgi görmekte olduğu söylenebilir. Bilim kurgu sinemasında distopik içeriklerin yer aldığı; bu içerikler arasında özellikle posthümanizm ve yapay zeka temalarının ve temsillerinin yoğunlukla kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Alan yazına bakıldığında sinema ve film örneklerinde posthümanizm çalışmalarından bazıları: Gacar'ın (2024) "Hümanizm, Posthümanizm ve Transhümanizmin Sinemada Temsili: I, Robot Filmi Örneği", Özgör'ün (2025) "Sinemada Bilinç ve Posthüman- Transhüman Kavramları", Onrat & Bilis'in (2022) "Posthümanist Perspektifinden Bir Cosmic-Horror Okuması: Annihilation Filmi Üzerine Bir İnceleme", Akmeşe & Akmeşe (2023) "Sinema ve Ütopya: Sinemada Ütopik ve Distopik İmgeler", Akşit (2017) "Sinemada Özne Olarak Robotlar: Ben, Robot Filmi Örneği", Birincioğlu (2021) "Hollywood Sinemasındaki Software Anlatılarda Yer Alan Posthümanist Bakış Açısını Oluş Felsefesi Dahilinde Okumak" verilebilir. Çalışmalara bakıldığında posthümanist kavramı genel olarak kuramsal çerçeve dahilinde ele alınmış ve kavram genellikle robotik özneler, bedenin dönüşümü, teknolojik beden kurguları, insan-sonrası kimlik gibi kavramlar üzerine odaklanmıştır. Bu çalışma da ise, ele alınan film ışığında teknolojik kontrol, toplumsal otorite ve toplumsal eşitsizlik eksenlerinde analiz edilmekte ve toplumsal yapı ve güç mekanizmaları üzerinde yapay zekanın etkisini merkeze alarak iktidar işleyişi ve mekansal temsil bağlamlarında yeniden değerlendirilmektedir.

Posthümanist sinema anlatılarında yapay zekâ temsilleri sadece bir anlatı nesnesi olmayıp, aynı zamanda anlam üreticisi ve anlatının taşıyıcısı olmaktadır. Böylece, dijitalleşmenin etkisiyle değişen kültür çağında yapay zekânın anlatı, öznellik ve estetik düzeyde merkezi bir konuma yükseldiği yorumu yapılabilmekte; insan artık merkezi bir özne olarak değil, biyoloji, kültür ve teknoloji ile iç içe geçmiş bir yapı olmaktadır

Posthümanist tartışmalar ve çalışmalar için sinema, kullanılan görsel imgeler aracılığıyla insan sonrası varoluş biçimlerini somutlaştırarak verdiği için merkezi bir anlatı alanı olmaktadır. Bu doğrultuda replikantlar, robotlar ve yapay zeka, gelecekte var olacak olan toplumsal düzenin temsillerine dönüşmektedir. Bu bağlamda Blade Runner 2049 filmi, biyolojik olmayan emek, yapay zekaya yüklenmiş olan duygusal anlatı, biyo-teknolojik ya da yapay beden, teknolojik gözetim gibi temalar posthümanizm anlayışı ile doğrudan ilişkili olmaktadır.

3. Blade Runner 2049 Filminin Betimsel Analizi

3.1. Betimsel Analiz Yöntemi

Çalışmada Blade Runner 2049 filminin incelemesinde betimsel analiz yöntemi kullanılacaktır. Betimsel analiz, bir filmin "farklı öğelerinin, bileşenlerinin kapsamlı ve ayrıntılı bir tasarımı belirtmek" amacıyla filmin incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Betimsel analizler genellikle filmin ya da ürünün duygusal özelliklerinin ayrıntılı olarak belirlenmesinin veya karşılaştırma yapılmasının istendiği durumlarda fayda sağlamaktadır (Lawless & Heymann, 1999, s. 341). Betimsel film analizi, araştırmacıların ve izleyicilerin filmin kültürel önemini, anlamını ve sembolizmini derinlemesine inceleyip yorumlamadan önce filmin sanatsal ve teknik yönlerini daha detaylı bir şekilde anlamalarına yardımcı olduğu analiz olarak ifade edilebilir.

Betimsel analiz yönteminin seçilmesinin nedeni, filmin sahip olduğu karakter ilişkilerin, ideolojik kodların, diyalogların, mekansal yapının ve görsel sembollerin bütüncül olarak betimlenmesine imkan

tanımasıdır. Bu doğrultuda, filmin sanayi sonrası çöküşü ve ileri teknoloji temsilinde posthümanizm ve yapay zeka arasındaki bağlantı vurgulanmaktadır.

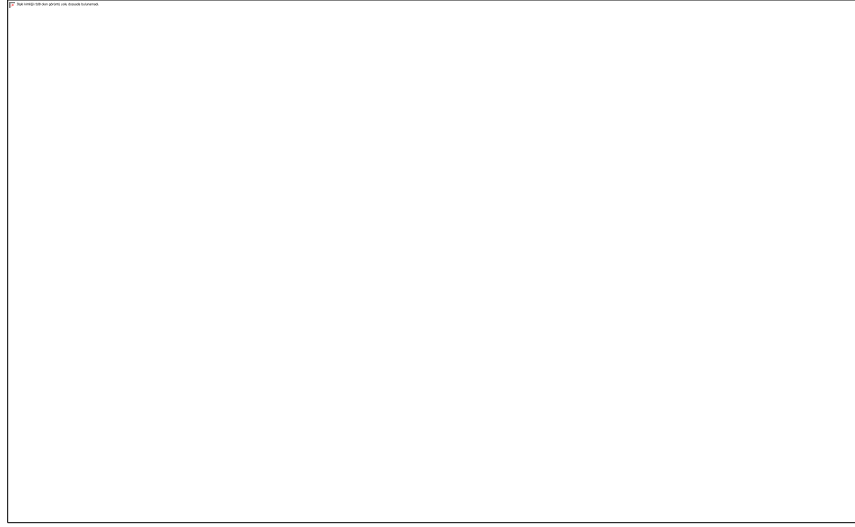
Betimsel analiz yönteminde veriler daha önceden belirlenmiş kategorilere göre özetlenmekte ve yorumlanmakta olup; analiz dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama verilerin hangi tema ve kavramlar altında yer alacağını belirleneceği “çerçeve oluşturma” aşamasıdır. İkinci aşama, “tematik verilerin okunup, düzenlendiği ve işlendiği” aşamadır. Üçüncü aşama, tematik çerçeveye göre düzenlenen “bulguların tanımlandığı” aşamadır. Son aşama ise “bulguların açıklanması, anlamlandırılması ve ilişkilendirilmesinin yapılarak yorumlandığı” aşamadır. Bu analiz yöntemi ile araştırmacılar betimlemelerden hareketle kendi yorumlarını yapmakta ve çıkarımda bulunmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 239-240). Bu bağlamda, çalışma verilen temalar posthümanist kuram doğrultusunda belirlenmiş olup 4 tema üzerinden Blade Runner 2049 filmi analiz edilmektedir. Çalışmada ilk olarak filmdeki yapay zeka figürlerinin temsil biçimleri çözümlenmekte; ardından film, mekan kullanımı, toplumsal / sınıfsal eşitsizlik ve insan-makine sınırı temaları çerçevesinde incelenmektedir.

Analiz sürecinde karakterlerin söylemleri çözümlenmiş, posthümanist kuram doğrultusunda görsel temsiller ilişkilendirilmiş, film sahneleri temalara göre belirtilmiş ve renk ve atmosfer kullanımı ışığında mekansal yapı yorumlanmıştır.

3.2. Filmin Konusu

Film, 2049 yılında distopik bir Los Angeles şehrinde geçmektedir. Filmde insan görünümünde üretilen ve replikant adı verilen biyoteknolojik varlıklar varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu yeni nesil replikantlar, eski replikantlara kıyasla daha itaatkâr ve isyan etmemeye programlanmıştır. 1982 Blade Runner’ın distopik bir gelecek tasviri aracılığıyla insanlık ve teknolojiyi etik anlayışla ilişkilendirerek aralarındaki sınırları sorgulayan kült filmi devamı niteliğinde olan bu filmde, olaylar yaklaşık 30 yıl sonra, Los Angeles Polis Departmanında görev alan “K” isimli memur bir replikantın hikâyesi olarak ele alınmaktadır.

Film; K’nın görev sırasında Sapper Morton isimli eski bir replikantı öldürmesi ve Morton’a ait çiftlikte replikant bir kadının doğum yaptığına dair bir kanıt bulmasıyla başlar. Bu sır, replikant ile insan ayrımını ortadan kaldıracağı ve var olan toplumsal düzeni bozacağı düşüncesinden dolayı tehlikeli kabul edilir. Blade Runner 1982 filminde sıradan bir adam olarak yaşayan kahraman, özel bir görevi olan sıra dışı bir figür olduğunu keşfetmiştir. Blade Runner 2049’da ise, replikant K’nın, tam tersine, herkesin aradığı özel figür (Deckard ve Rachael’in çocuğu) olduğunu düşünmekte; ancak zamanla diğer birçok replikant gibi onun da sadece sıradan bir replikant olduğunu fark etmesi verilmektedir. Filmde K, herkesin aradığı gerçek sıra dışı figür olan Stelline için kendini feda eder. Stelline, Deckard ve Rachael’in “gerçek” yani “insan” olan kızıdır. Bu da replikantların insan kızı anlamına gelmekte ve insan yapımı replikantların oluşum sürecini tersine çevirmektedir.

Görsel 1: Blade Runner 2049 Film Afişi

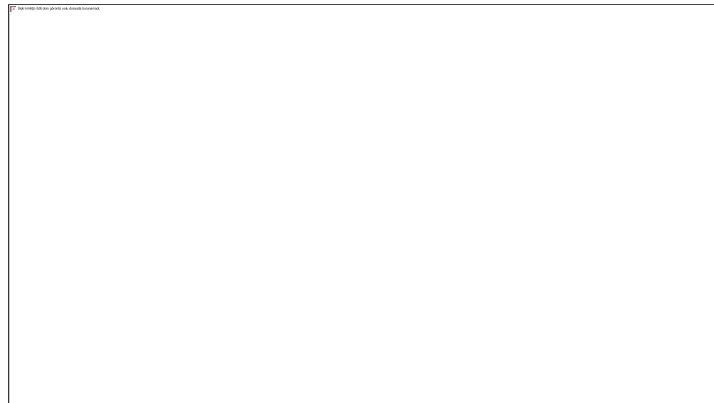
3.3. Bulgular

Çalışma için belirlenen 4 tema üzerinden Blade Runner 2049 filmi analiz edilmektedir. Bu çalışmada öncelikle filmde yer alan yapay zeka figürlerinin temsili analiz edilmiş; devamında ise film, sınıfsal ayrışma, mekanın kullanımı, toplumsal eşitsizlik ve insan-makine sınırı temaları doğrultusunda incelenmiştir.

3.3.1. Karakterler

Blade Runner 2049 filminde toplam 6 ana karakter yer almaktadır. Bu karakterler; Memur K., Joi (Memur K'nın hologram olan kız arkadaşı), Niander Wallace, Dr. Ana Stelline, Luv ve Rick Deckard'tır. Ayrıca filmin yan karakterleri de bulunmaktadır. Bu başlık altında filmde yer alan karakterler ele alınmaktadır.

Memur K

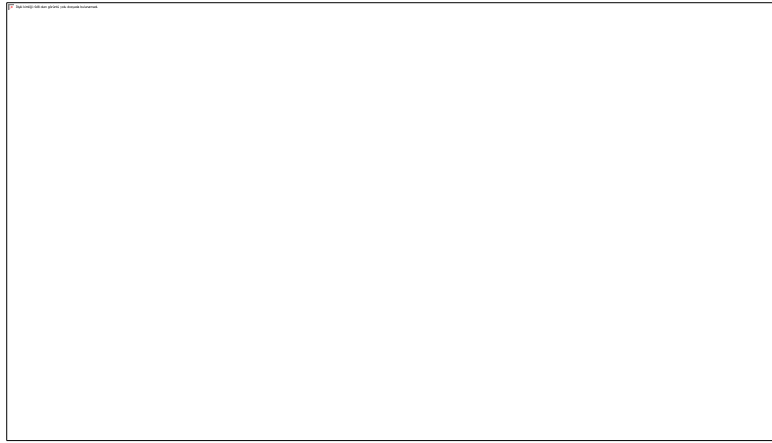
Görsel 2. Memur K

Blade Runner 2049 filminin başkahramanıdır. 2049'dan gelen "yeni partinin" bir replikant Blade Runner'dır ve geçmiş replikantlardan daha sert, sadık ve itaatkâr olarak tasarlanmıştır. Memur K,

soğukkanlı ve ciddi bir replikanttır, insani duygulardan arındırıldığı için bu da ona göz korkutucu bir duruş kazandırır. Ayrıca replikantların duygularının olmaması daha doğrusu bastırılmış olması görevlerini başarı ile tamamlama da fayda sağlamaktadır. Memur K, silah becerisi yüksek, boyun eğmeyen bir irade, yakın dövüşte uzman, memurluk becerilerinde yüksek zekâ gibi özelliklerle donatılmaktadır.

Memur K, filmde kendisinin de insanlar gibi bir geçmişe sahip olduğunu düşünürken; gerçek bir replikant olduğunu anladığı anda tüm düzeni sarsılmaktadır.

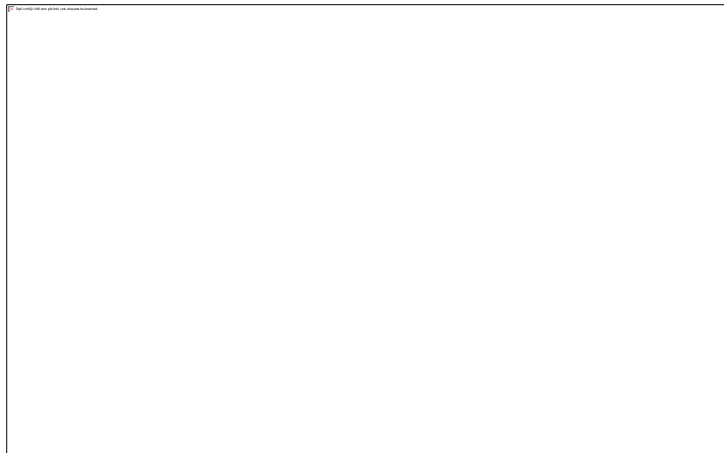
Joi

Görsel 3. Joi

Memur K'nın yapay zekâ partneridir. Joi, gelişmiş zekâyâ sahip Wallace Corporation tarafından şefkatli, nazik ve kibar olarak tasarlanmıştır. Joi, K'nın hedeflerine ulaşması için ona yardımcı olan, K'nın mücadelesinde ona manevi destek sunan sadık bir yapay zekadır. K'ya olan yoğun sevgisi ile onun iyiliğini kendi durumundan üstün tutmuş ve K ile birlikte Rick Deckard'ı bulmak için gittikleri Los Angeles'ta Luv tarafından öldürülmüştür. Joi'nin K'ya olan sevgisi filmde yapay zekâların hislerinin yapay mı yoksa gerçek mi sorusunu beraberinde getirerek, insan makine sınırına somut bir örnek oluşturmaktadır.

Luv

Görsel 4. Luv

Blade Runner'ın ikincil düşmanı, Wallace Corporation kurucusu Niander Wallace'ın kişisel asistanı ve korumasıdır. Diğer replikantlardan ayrılan özelliği biyolojik olarak doğmuş tek replikant olmasıdır. Hedefleri arasında Deckard'ı yakalamak, Deckard ile Rachael'in çocuğunu bulmak ve K'yı öldürmek vardır. Fiziksel gücü ve dövüş becerileri oldukça gelişmiştir. Los Angeles'ta Joi'nin K için ne kadar değerli olduğunu anlayınca Joi'i öldürmüştür; sonrasında da K tarafından öldürülmüştür. Robotların insanlar gibi düşünebilme yetisini desteklemenin yanı sıra robotlar yüzünden yapay zekâ olgusunun getireceği kaygılardan biridir denilebilir.

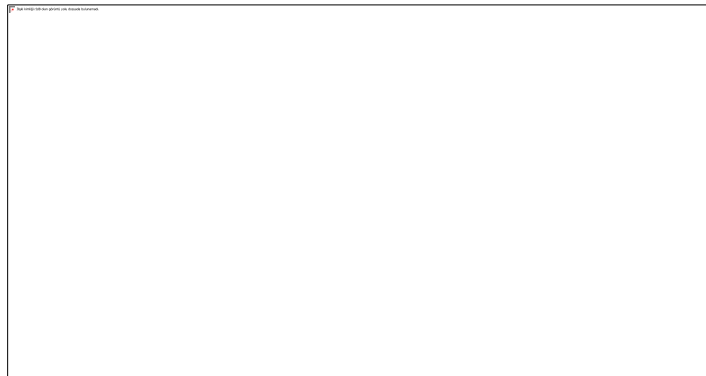
Rick Deckard

Görsel 5.Deckard

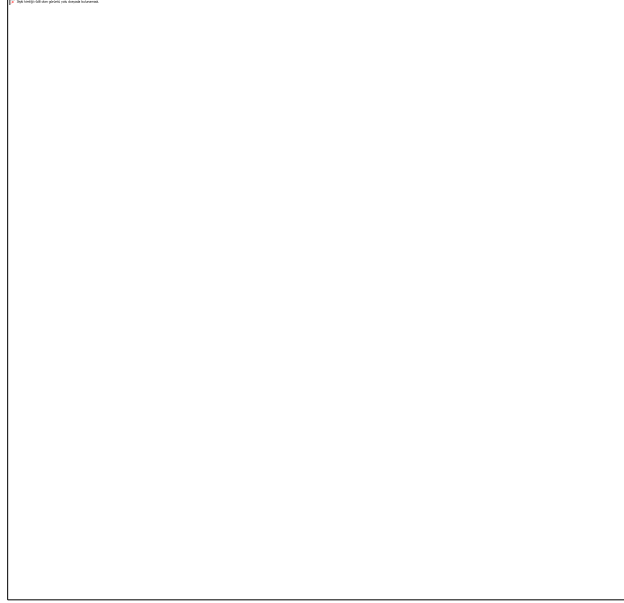
Blade Runner 1982 filminin ana karakteridir. Görevi Dünya'da yasa dışı ilan edilen Replikantları bulup, emekli etmektir. Piyano çalmada iyidir ve Rachael ile vakit geçirmeyi seviyordur. Racheal ile bir çocuğu olmuş, kızı için fedakârlık yaptığı için sürgüne gönderilmiştir. Bir replikant olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bu da yapay ile biyolojik arasındaki sınırın bulanıklığına işaret etmekte olduğu yorumunu desteklemektedir.

Dr. Ana Stelline

Görsel 6. Steline

Rick Deckard ile Racheal'in çocuğudur. Replikanttan doğan ilk çocuktur. Düşmanlardan kaçırılmış, ancak bağışıklık sisteminin zayıflaması ile Dünyaya getirilerek sekiz yaşından itibaren steril bir odada tutulmaktadır. Steline'nin varlığı yapay ve insan olanın kesişim noktasını somutlaştırmakta çıkarımında bulunulabilmeyi desteklemektedir.

Niander Wallace**Görsel 7.** Wallace

Blade Runner'ın baş düşmanıdır. Replikant üreticisi ve Wallace şirketinin CEO'sudur. Amacı Rachael ve Deckard'ın çocuğunu bulup kendisi için geliştirilmiş yeni replikantlar üretmektir. Yüksek zekâyâ sahip, acımasızdır. Film boyunca Wallace, diğer karakterlerin yaptığına sinirlenmemekte, yeni replikantlarını doğduktan hemen sonra öldürerek, onların çektiği acılardan zevk almaktadır. Wallace kördür ve bu yüzden boynundaki bir cihaz aracılığı ile hareket eden gözler olarak yüzen kamera kullanmaktadır. Yeni doğan replikantını öldürmeden önce söylediği

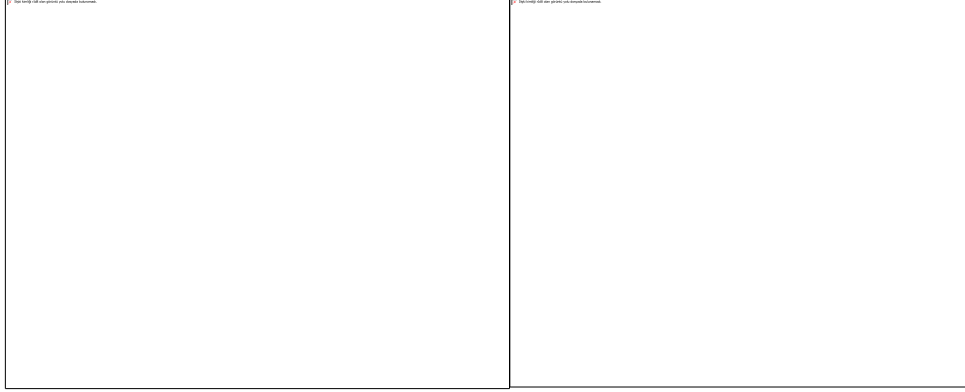
“O çorak mera. Boş ve tuzlu. Yıldızlar arasındaki ölü alan. Tam burada ve cennet için değiştirmemiz gereken tohum bu. Onları yetiştiremiyorum, bana yardım et, denedim. Bir araya getirebilecekten daha fazla replikanta ihtiyacımız var. Milyonlarca, böylece trilyonlarca daha fazla olabiliriz.”

sözler ile replikant ve insandan olan köleler oluşturmayı amaçlamakta; kendini replikantların tanrısı olarak görmektedir. Wallace'ın bakış açısı, posthümanizmin eleştirmiş olduğu insan merkezli üstünlük fikrini desteklemekte yorumu yapılabilir.

Görsel 8. Wallece'in Yeni Doğan Replikant ile Konuşması

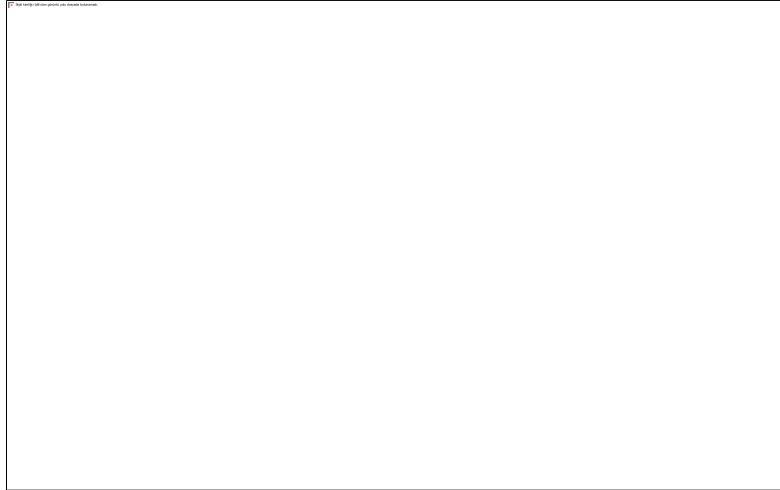
3.3.2. Mekân

“Blade Runner 2049” filmi, 2020’lerin ortalarında ekosistemin çökmesinin ardından zehirli bir iklimin hakim olduğu Los Angeles ve Las Vegas’ta geçmektedir. Filmde Los Angeles, kirli hava, neon ışıklarla kaplı, yoğun sisli ve dev reklam panoların yer aldığı bir mega şehir olarak tasvir edilmektedir.

Görsel 9. Filmin Olay Örgüsünün Geçtiği Mega Kent

Film mekânlarında gökyüzü puslu ve gri olarak betimlenmekte; doğal ışık, güneş neredeyse hiç görünmemektedir. Bu mega kentlerde insanlar replikantlarla, robotlarla, yapay zekâ ve hologramlarla birlikte yaşamakta; yüksek teknoloji her yerde var olmaktadır. Betimlenen bu mekân, teknoloji ve insan birlikteliğinin yaratmış olduğu yabancılaşmayı gözler önüne sermektedir. Kentin dijital hologramlarla, dev reklam panoları ile çevrelenmiş olması insanların mega kentte kimlik arayışlarını ve yalnızlıklarını görünür kılmaktadır. Bu mekândan posthümanizm çerçevesinde çıkarılacak sonuç, insanın merkezde olduğu bir dünya yerini, biyoteknolojik varlıklar ve makinelerin aldığı, karmaşıklığın baş gösterdiği melez bir yaşam alanı doldurmaktadır.

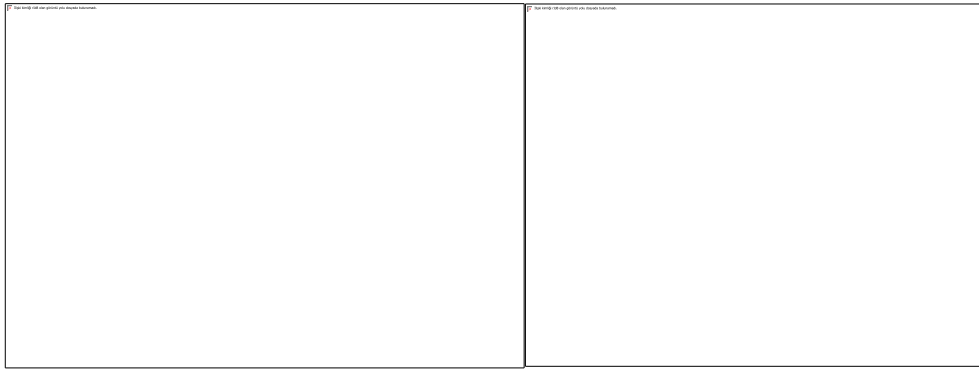

Görsel 10. Wallace Corporation Merkezi

Filmin olay örgüsünün geçtiği mekânlardan biri de Wallace Corporation Şirketi Genel Merkezi’dir. Şirket, iç mekânında altın tonlarda renk kullanılması; mekanın soğuk ve yüksek tavanlı olması, mekanda eşya kullanılmayıp boş alanlardan oluşması, kendini replikantların tanrısı ilan eden Wallece’in yaratıcı olarak konumlandığı bir tapınağa benzetilmektedir. Merkezin, görkemli ve devasa bir yapı

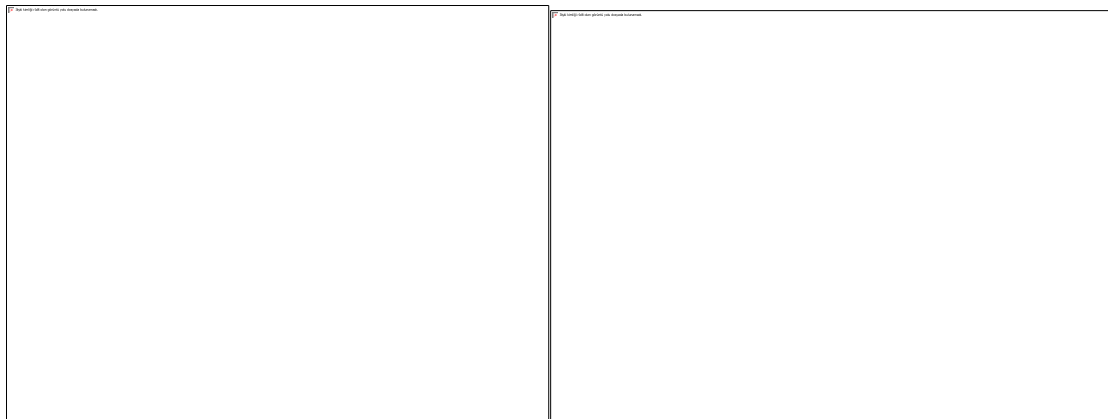
olarak tasarlanarak; sadece replikantların kopyalarının olduğu bir mekân olarak gösterilmesi Wallace'ın tanrısallık iddiasını ve gücünü vurgulamanın somut örneği olmaktadır. Posthümanist bakış açısı ile bu mekân, yapay yaşamın kontrol edildiği, merkezi otoritenin mekânsal olarak yansımasıdır.

Dr. Ana Stelline'in çalışmakta olduğu mekan, beyaz ve ışık dolu, cam duvarlarla çevrili ve diğer mekanlardan daha steril olduğu bir mekan olarak gösterilmektedir. Bu mekan, diğer mekanların aksine; sakinliğin, temizliğin, saflığın ve düzenin hâkim olduğu bir mekan olarak betimlenmektedir. Burada kimlik ve hafıza yapay bir şekilde üretilmekte; yapay zekâ ve insan ayrımının geçersiz olduğu vurgusu yapılmakta; yapay ve gerçeğin kesiştiği mekân olarak var olmaktadır. Posthümanizm açısından bu mekânda verilmek istenen tema "insan"ın doğuştan gelen bir hakkının olmadığı, bu hakkın replikant bilincinin ve belleğin ürünü olduğu; yani kimliğin sadece biyolojik olarak değil; teknoloji aracılığı ile üretilmiş olan belleğe bağlı olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Görsel 11. Anı Tasarım Laboratuvarı

Filmde Deckard, kum fırtınalarını andıran, turuncu sisle kaplı ve radyoaktif dalgalarından dolayı terk edilmiş olan bir kentte yaşamaktadır. Terk edilmiş eğlence salonları, kumar makineleri ve binaları ile bu mekan için bir zamanlar canlı hayatın olduğu şehir vurgusu yapılmaktadır. Bu yıkık kent, insanların aşırı tüketiminin neden olduğu sonucu gözler önüne sermekte olup; ayrıca Deckard'ın sürgün yeri olarak bu kenti tercih etmesi ile insanın, kendisini toplumdan soyutlamasının mekânsal karşılığı betimlemesi yapılmaktadır.

Görsel 12. Medeniyetin Artık Olmadığı Kent Las Vegas

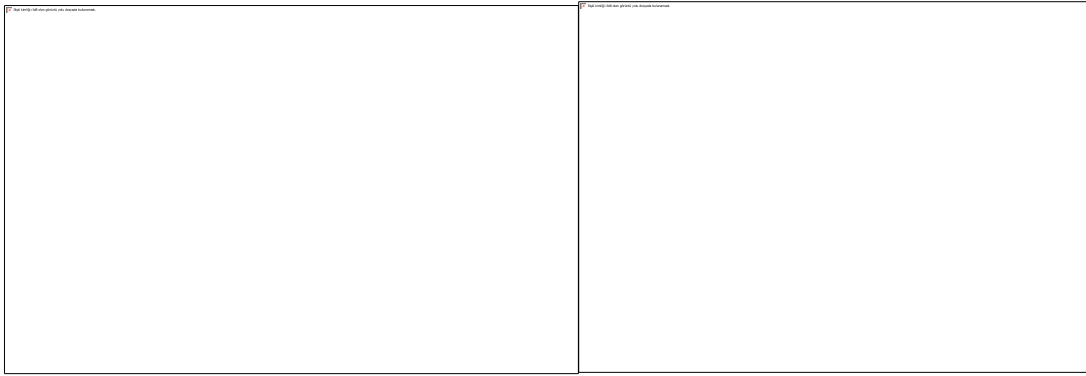
Filmin olay örgülerinin geçtiği mekânlara genel bir bakış açısı ile bakıldığında, mekânların doğal ışığının düşük kullanılması, sisli ve yağmurlu olması, insanların doğa ile bağını kaybettiğini, artık her şeyin

yapay olarak üretildiğini, yapay olanın da gerçek kadar anlam kazandığı bir dünyanın var olduğu yorumu yapılabilmektedir. Ayrıca insanın, toplumsal ayrışmanın teknoloji ile nasıl dönüştüğü posthümanist bakış açısı ile betimlenmektedir.

3.3.3. Sınıfsal Ayrışma / Toplumsal Eşitsizlik

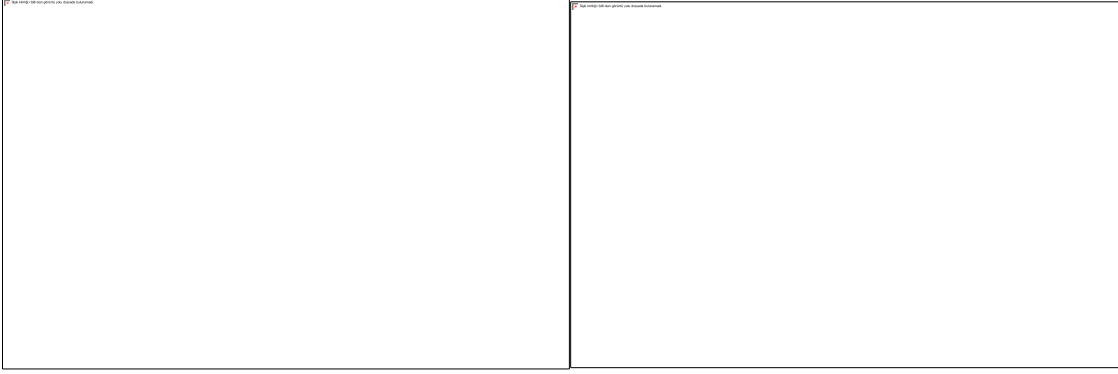
“Blade Runner 2049” filmi insan-replikant, insan-makine ayrımını detaylı bir şekilde sunmaktadır. Filmde Los Angeles mega kentinde; gösterişli, yüksek katlı binalarda, ışıklı caddelerde genellikle Wallace gibi üst sınıfın üyeleri yaşamakta olup; şehrin kirli, sisli ve kalabalık olduğu yerlerde ise işsizler, yapay zekâ ile oluşturulmuş insanlar, yoksullar ve yasa dışı iş yapanlar oturmaktadır. Burada üst tabakadan olanların oturduğu mekânlar güven hissi verirken; diğer mekânlar güvensizlik hissi vermektedir.

Filmde replikantlar, insanlar tarafından üretilerek köleleştirilmiş biyoteknolojik varlıklardır; hukuki haklardan yoksun olup, insan sayılmamaktadırlar. “Emekliye ayırmak” kavramı ile öldürülerek yaşamlarının değersiz kılındığı gösterilmektedir. Doğuştan itaatkâr olarak oluşturulmaları replikantları bir alt sınıf olarak konumlandırmaktadır.

Görsel 12. Sınıfsal Ayrışma/Toplumsal Eşitsizlik

Filmde mekânsal tasarımlar, sınıfsal ayrışmayı betimleyici bir şekilde oluşturulmaktadır. Özellikle Wallace Şirketi gibi önemli merkezlerin büyük binalarla ilişkilendirilmesi; replikantların yaşam alanlarının kalabalık, güven hissi vermeyen yerler olması; sokak ve pazar yerlerinin gürültülü, kalabalık ve düzensiz olması sınıfsal ayrışmayı gözler önüne sermektedir. Ayrıca hologram ve yapay zekâ destekli varlıkların sadece üst tabaka insanlara satılması da toplumsal eşitsizliği betimleyici nitelikte olmaktadır. Tüm bunların film boyunca yer alması ile bireylerde kimin değerli kimin değersiz olduğu algısını güçlendirme amaçlanmaktadır.

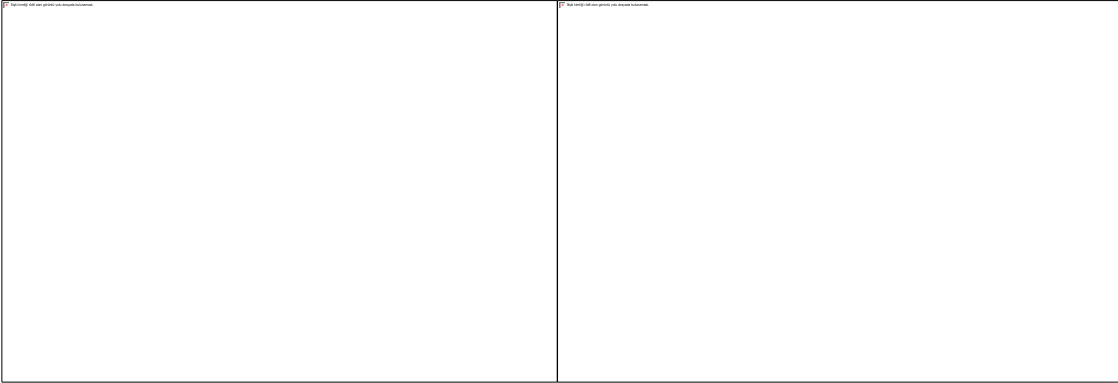

Görsel 13. Sınıfsal Ayrışma/Topumsal Eşitsizlik

Özetle belirtmek gerekirse filmde mekânlar, karakter ilişkileri ve anlatım biçimleri; “alt” ve “üst” sınıfların sınırını çizmekte, sınıfsal ayrışmayı görünür kılmakta ve bu sınıfsal ayrışmayı meşrulaştırmaktadır. Film posthümanist bir bakış açısı ile alt sınıflarda yer alanların sömürüldüğü, değersizleştirildiği; buna karşın üst sınıfın ise teknoloji gücü ile dünyayı kontrol ettiğini sorgulayarak toplumsal hiyerarşiyi eleştirmektedir.

İnsan-Makine Sınırı

“Blade Runner 2049” filminde replikantlar, biyolojik olarak laboratuvarlarda üretilen yapay varlıklar olarak geçmekte olmasına rağmen insan gibi düşünmekte, seçim yapmakta ve hissetmektedir. Hatta yara aldıklarında insan gibi vücutları kanamakta ve ölmektedirler. Yalnız replikantların anıları gerçek olmamakta, anıları hafızalarına tasarlanarak yüklenmektedir. Buradan hareketle yapay ya da gerçek olsa da, anıların kişiyi “insan” yapan bir unsur olduğu; insan olmanın sadece biyolojik olarak değil; hafıza, seçim yapma ve bilinç kapasitesiyle de ilgili olduğu vurgusu betimlenmektedir.

Görsel 14. İnsan-Makine Sınırı

Bir diğer insan-makine sınırında ise hologram Joi’nin K’ya olan sevgisi, ona insanmış gibi davranıp, Joe ismini vermesi yapay zekâ ile tasarlanmış bir varlığın da duygularının olduğunu göstermektedir. Burada amaç yapay zekâ olarak tasarlanan bir hologramın da duygusal bağ kurabildiği bir bilincin tasvir edilerek gösterilmesidir.

Blade Runner 2049 filminde yapay varlıklar ve insan arasındaki sınırın biyolojik olmayıp, kültürel ve toplumsal olarak inşa edildiği betimlenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda film, insan kimliğinin doğuştan var olmayıp aksine teknoloji aracılığıyla anı, bilinç ve duygular gibi unsurların

tasarlanabileceğini gösterilmektedir.

Sonuç

Teknoloji ve sinema yüzyıllardır birbirlerini sürekli besleyerek; bugün dâhi birlikte gelişim göstermektedir. Teknolojideki gelişmeler, özellikle de yapay zekânın gelişimi ile sinemanın yalnızca insan zekâsını genişletmek, simüle etmek ve geliştirmekle kalmayıp, bu amaç doğrultusunda kullanılan teknikleri, yöntemleri, uygulama sistemlerini ve teorileri araştırma görevini de üstlenmesini sağlamaktadır (Steaven, 1996, s. 2).

Teknoloji ve bilimin gelişmesine paralel olarak yapay zekâ çalışmaları da gelişmektedir. Dijitalleşen dünya ile birlikte yapay zekâ teknolojileri de sinemaya entegre edilerek, bu alanın da geleceğini şekillendirmeye başlamıştır. Yapay zekânın hemen hemen her alanda kendine yer bulması, film endüstrisinin de yapay zekâ kullanımı bakımından oldukça özgür bir alan olmasına olanak tanımaktadır (Zengin, 2020, s. 159).

Çalışma sonucunda elde edilen analiz bulguları, sinemada yapay zekânın genellikle alt sınıfa ait olduğu ve öteki insan olarak temsil edildiği; yapay zekâyı tasarlayan ve yaratan insanların ise üst sınıf bağlamında ayrıcalıklı bireyler olarak konumlandırıldığı elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada, yapay zekâ ve insan arasındaki sınırların belirsizleştiği, kimliğin ve özneliğin yeniden tanımlanarak, toplumsal ayrışmayı nasıl dönüştürdüğü bulguları elde edilmektedir. Filmde olayların geçtiği mekânların, temsil ettikleri karakterlerin ideolojik konumlarını ve toplumsal statülerini destekleyen bir araç olarak kullanıldığı bulgusu da elde edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda filmde insan kimliğinin sabit ve değişmez olmadığı; bunun aksine kültürel ve teknolojik koşullarla şekillendiği; insan-makine arasındaki ayrımın bulanıklaştığı; mekân tasarımı ile sınıfsal ayrışmanın daha da derinleştiği bulguları elde edilmiştir.

Yapay zekâ ile ilgili çalışmalara bakıldığında birçok alanda yer aldığı ve bu alanlara faydası olduğu görülmekte olup; yapay zekânın geliştirildikçe daha da fayda sağlayacağı çıkarımını yapmak mümkün olmaktadır. Buna karşın yapay zekâ kullanımı sinema sanatının verimliliğini ve kalitesini artırsa da; ön yargılar, veri gizliliği, etik meseleler ve iş gücü kaybı ile ilgili zorlukları ve etik kaygıları da ortaya çıkarmaktadır (Kayla, vd. 2024, s. 34). Bu bağlamda yapmış olduğumuz çalışmada da, yapay zekânın toplumsal hiyerarşide alt sınıf olarak gösterilmesi, posthümanizm bakış açısı ile sinemada nasıl okunabildiğini göstermekle birlikte yapay zekânın toplumsal eşitsizlik kaygılarını da ön plana çıkarmaktadır.

Filmde posthümanizm insanı, hayvanlar, makineler, ekosistemler, ağlar ve yapay zekâ ile ilişkileri içinde tanımlamakta; buna bağlı olarak, insan tekil bir özne konumundan çıkmakta olup; zihin ve beden sınırları belirsizleşerek makine-insan ayrımının git gide bulanıklaşmakta olduğu gözlemlenmiştir. Filmde, yapay zekâ ve posthümanist anlatılar vasıtasıyla toplumsal sınıf ayrışmasının eleştirisi yapılmakta; teknolojinin yalnızca bir gelişme göstergesi olmayıp; aynı zamanda toplumsal hiyerarşiyi yeniden üreten bir yapı olarak kurgulandığını göstermiştir. Film aynı zamanda dijital çağda insan olmanın ne demek olduğunun sorgulandığı; teknolojik özneliğin toplumsal eşitsizlikten ayrı düşünülemeyeceğini ortaya konmuştur.

Literatür incelendiğinde ise “Posthümanizm ve Blade Runner 2049” film konulu çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların temel amacı, özellikle benlik sorunsalı bağlamında kişisel ve toplumsal

benliğin teknoloji etrafında şekillendiğini ortaya koymaktır. Elde edilen bulgular, yapay zeka robotlarının, zihinsel ve fiziksel olarak normal insanlardan ayırt edilemeyecek kadar giderek zorlaştığını; teknolojinin gelişmesine bağlı olarak mekan algısının değiştiğini ve insan-makine sınırının anlaşılmasının giderek belirsizleştiğini göstermektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışma literatürdeki yapılmış olan çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermekte olup; diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada yapay zekânın sinemadaki temsillerinin sadece felsefi ya da toplumsal ayrışma bağlamında ele alınmayıp; kimlik ve özneliğin, duygusallığın görsel anlatı ilişkileriyle nasıl sorgulandığı betimlenmeye çalışılmıştır.

Özetle, “Blade Runner 2049” filmi, mekansal tasarımı, anlatı yapısı, görsel diliyle; makine-insan arasındaki ayrımın sadece biyolojik olarak değil, kültürel ve toplumsal olarak güçlendiği ve de var olduğu gösterilmiştir. Mekansal analizde ise makine-insan sınırının aynı zamanda bir güç meselesi olarak yeniden üretildiği, yüksek katlı ve temiz yerlerin güçlülere ait olduğu; buna karşın sisli, kalabalık ve pis yerlerin alt sınıf üyelerine ait olduğu, insan olmayanların dışlandığı somut olarak betimlenmektedir.

Kaynakça

- Ağın, B. (2020). Posthümanizm kavram, bilim, bilim kurgu. Siyasal Kitabevi.
- Akkaya, M.Ş. (2018). Hümanizmin çıkışı ve yayılışı. Ankara Üniversitesi Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5(2), 199-222.
- Akmeşe, Z. & Akmeşe, E. (2023). Sinema Ve Ütopya: Sinemada Utopik ve Distopik Imgeler.
- Akşit, O. O. (2017). Sinemada özne olarak robotlar: Ben, robot örneği. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi* (8), 1-9.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zekâ ve Uygulamaları Artificial Intelligence and Applications in Education. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11 (1), 71-88.
- Birincioğlu, Y. (2021). Hollywood Sinemasındaki Software Anlatılarda Yer Alan Posthümanist Bakış Açısını Oluş Felsefesi Dahilinde Okumak. Uluslararası Medya Ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi, 4(2), 88-107.
- Braidotti, R. (2014). İnsan sonrası (Ö. Karakaş, Çev.). Kolektif Kitap.
- Braidotti, R. (2021). İnsan sonrası. (çev.: Öznur Karakaş). Kolektif Kitap.
- Can, S. & Şahin, K. (2022). Gözetim toplumu ve posthuman. Kırıkkale Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(19), 96-111.
- Croissant, J., vd. (2019). Bilim, Teknoloji ve Toplum. (B. Kuryel, Ü. Tatlıcan, & B. Balkız, Çev.), Phoenix.
- Chandler, D. (2015). A world without causation: Big data and the coming of age of Posthumanism. *Millennium: Journal of International Studies*, 43 (3), 833-851.
- Cevher, E. & Aydın, Y. (2020). Yapay zekânın şafağında sinema: morgan filmi fragmanı örneği. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(1), 614-642.
- Çelebi, A. & Gültekin, E. (2020). Ontolojik sınırların belirsizliği: Yapay Zekâ, Mit Ve Her (Aşk) filmi üzerinden bir değerlendirme. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 6(1), 40-46.
- Çelik, N. (2020). The bothersome man filminde post-hümanizm ve transhümanizm sorgulamaları. *Sosyolojik Düşün*, 5 (2), 139-160.
- Demir, A. (2018). Ölümsüzlük ve yapay zekâ bağlamında tarns-hümanizm. *Academic Journal of Information Technology*, 9(31), 95-104.
- Deepa, N. (2024). Artificial intelligence and social implications a sociological analysis. *Recent trends in Management and Commerce*, 5(2), 78-82.
- Doğan, M. (2024). Sinemada yapay zekâ: Robotlarda bilinç, duygular ve etik. *Kültür ve İletişim*, 26(52), 318 – 343.
- Favaro, A. (2019). Digital culture: Fears, hopes and uncertainty about artificial intelligence in sci-fi movies. Ayhan, A. (Ed.) *New Approaches in Media and Communication* içerisinde, 61-79. Berlin: Peter Lang GmbH doi:10.3726/b15661.
- Ferrando, F. (2014). Posthumanism. *Tiddskrift for kjonnsforskning*, 38(2), 168-172.
- Gacar, H. A. (2024). Hümanizm, Post-hümanizm ve Trans-hümanizm'in Sinemada Temsili: I, Robot Film Örneği. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*(24), 81-104.
- Gordon, J.S. & Pasvenskiene, A. (2021). Human rights for robots? A literature review. *Al Ethics*, 1(2), 579-591.
- Göral, B. (2021). Sinemanın yapay zekâya bakışı. *TRT Akademi*, 6(13), 918-929.
- Gültekin, M. (2023). Posthümanizm ve yeni bir ayrımcılık biçimi olarak robotlara yönelik türçülük. *Antropoloji*, (45), 64–80.

- Horzum, Ş. & Cemiloğlu, M. (2024). Posthümanizm nedir? (Ed) M. Cemiloğlu, Posthümanist tasarım yaklaşımları, 3-41, Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hayles, N.K. (1999). How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature and informatics. London: The University of Chicago Press.
- Kaplan, A. & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretaions, illustrations and implications of artifical intelligence. Business Horizons, 62(1), 15-25.
- Kayla, A.,vd.(2024). Artificial Intelligence and Film: A Journey in Public Perception from 1960 to the Present Day.
- Lawless, H.T. & Heymann, H. (1999). Descriptive Analysis. Sensdry evaluation of foon: principles and practices, 341-378.
- Liu, Z. (2021). Sociological perspectives on artificial intelligence: A typological reading. Sociology Compass,15, 1-13.
- Nayar, P.K. (2014). Posthumanism. Polity Press.
- Nath, R. & Manna, R. (2021). From posthumanism to ethics of artificial intelligence. Al & Soc, 38,185-196.
- Onrat, B., & Özgökbil Bilis, P. (2022). Posthümanist Perspektiften Bir Cosmic-Horror Okuması: Annihilation Filmi Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(5), 603-621.
- Özgör, C. O. (2025). Sinemada bilinç ve posthüman-transhüman kavramları. *Niksar Akademik Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 69-82.
- Pirim, H. (2006). "Yapay Zekâ." Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 1(1), 81-93.
- Sucu, İ. (2019). Yapay zekânın toplum üzerindeki etkisi ve yapay zekâ (A.I.) filmi bağlamında yapay zekâyâ bakış. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 2(2), 203-215.
- Sawczyn, M. & Trzcionka, P. (2022). Artificial Intelligence in Movies and TV: Its Consciousness and Humanness, (Ed) L. Kucharczyk, Artifical intelligence in movies and tv, 179-205.
- Sarıkaya, K. (2021). İnsan ve robot evliliği mümkün mü? Dijiseksüelite nedir? <https://teknosafari.net/insan-ve-robot-evliliği-mumkun-mu-dijiseksuelite-nedir/>
- Sarıkaya Tunalp, B. F. (2024). Yapay zekâ sistemlerine etik değerlerin entegrasyonu-kavramsal çerçevede bir tartışma. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 7(5), 1041-1052.
- Sucu, İ. & Ataman, E. (2020). Dijital evrenin yeni dünyası olarak yapay zekâ ve Her filmi üzerine bir çalışma. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 4(1), 40-52.
- Steaven, C. (1996). Pre-Production Planning for Video, Film, and Multimedia Volume 1. USA: Focal Press.
- Tarcan, U. & Kancı, T. (2022). Öteki olarak insan: posthümanist kuramda öznellik ve ideoloji. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 163-178.
- Turing, A. M. (2009). Computing machinery and intelligence. In: Parsing the turing test, 1, 23-65.
- Tung, V.W.S. & Law, R., (2017).The Potential For Tourism and Hospitality Experience Research in Human-Robot Interactions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, (29),10, 2498-2513.
- Türden, B. (2024). Yapay zekâ ve sinema: film yapımında olanaklar ve fırsatlar. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 399-425.
- Yıldırım, İ. (2025). Posthümanizm ve kahramanın yolculuğu: Yapay zekâ ve dijital bilinç çağında monomiti yeniden düşünmek. *Folklor Akademi Dergisi*, 8 (2), 360-373.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Zhang, C., & Lu, Y. (2021). Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects.

Journal of Industrial Information Integration, 23, 1-9.

Zengin, F. (2020). Akıllı makine çağı sinemasına giriş: sinema sanatında yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 151-177.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. Profile Books.

07. Barış Bıçakçı'nın *Sinek Isırıklarının Müellifi* Adlı Romanında Zaman Kurgusu¹

Handan ÖZDEMİR DOĞAN²

APA: Özdemir Doğan, H. (2025). Barış Bıçakçı'nın Sinek Isırıklarının Müellifi Adlı Romanında Zaman Kurgusu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 131-150. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17755217>

Öz

Çağdaş Türk edebiyatının özgün yazarlarından Barış Bıçakçı'nın ilk baskısı 2011 yılında yapılan *Sinek Isırıklarının Müellifi* adlı romanı, son derece kaygılı, takıntılı ve melankolik başkışisi Cemil'in ilk romanını İstanbul'daki bir yayınevine teslim etikten sonra Ankara kent merkezinin oldukça dışında kalan toplu konutlarda sürdürdüğü durağan ve tekdüze görünen gündelik yaşamına ve yayınevinden haber beklediği döneme odaklanır. Bu dar zamansal ve mekânsal çerçevenin ardında ise kentli bireyin aile bağlarını, dostluk ilişkilerini ve ruhsal çatışmalarını görünür kılarken yazınsal üretimi estetik ve etik boyutlarıyla sorgular. Anlatının zaman, geçmişe özlem, yabancılaşma ve yazma edimi eksenindeki kurgusu, anlatıcının muğlak perspektif kaymaları ve anlık zamansal geçişler nedeniyle, çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Bu bağlamda makale, *Sinek Isırıklarının Müellifi*'nin bu girift yapısını zaman kurgusu açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, anlatıbilimin önde gelen kuramcılarının Gérard Genette'in *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme* adlı eserinde detaylıca açıkladığı teorisi temel alınarak anlatıdaki zaman kurgusu anlatı sıralaması (*düzen*), ritim (*süre*) ve tekrarlar (*sıklık*) açısından çözümlenecektir. Böylece söylem ile hikâye arasındaki zamansal ilişkilerin anlatının tematik yapısına ve anlam evrenine katkıları ve üstlendikleri işlevler açığa çıkarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Barış Bıçakçı, *Sinek Isırıklarının Müellifi*, Anlatıbilim, Gérard Genette, Anlatı Analizi, Zaman Kurgusu

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %13
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 03.10.2025-**Kabul Tarihi:** 28.11.2025-**Yayın Tarihi:** 29.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17755217>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
² Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi / Lecturer, Kocaeli University, Language Education Application and Research Center (Kocaeli, Türkiye), **eposta:** handan.ozdemir@kocaeli.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1638-7698> **ROR ID:** <https://ror.org/0411seq30> **ISNI:** 0000 0001 0691 9040 **Crossref Funder ID:** 501100004077

The Temporal Structure in The Novel *Sinek Isırıklarının Müellifi* by Barış Bıçakçı³

Abstract

Sinek Isırıklarının Müellifi, first published in 2011, by Barış Bıçakçı, one of the distinctive writers of contemporary Turkish literature, focuses on its anxious, obsessive, and melancholic protagonist, Cemil's seemingly stagnant and monotonous life in a housing complex in Ankara after submitting his first novel to a publishing house in İstanbul and the period during which he waits for the publisher's response. Behind this seemingly narrow temporal and spatial framework, however, the narrative reveals the family ties, friendships, and inner conflicts of the urban individual, while simultaneously questioning the literary creation in its aesthetic and ethical dimensions. Structured around the axes of time, nostalgia, alienation, and the act of writing, the narrative exhibits a multilayered composition, shaped by the ambiguous shifts in perspective and sudden temporal transitions. Accordingly, this study aims to examine the complex narrative structure of *Sinek Isırıklarının Müellifi* within the framework of temporal structure. In accordance with this purpose, drawing upon the theory elaborated by Gérard Genette, one of the leading theorists of narratology, in his work *Narrative Discourse: An Essay in Method*, the narrative will be analyzed in terms of the narrative sequence (*order*), rhythm (*duration*), and repetitions (*frequency*). Thus, the temporal relations between discourse and story will be examined in order to reveal their functions and contributions to the thematic and semantic structure of the narrative.

Keywords: Barış Bıçakçı, *Sinek Isırıklarının Müellifi*, Narratology, Gérard Genette, Narrative Analysis, Temporal Structure

³

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %13

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 03.10.2025-**Acceptance Date:** 28.11.2025-**Publication Date:** 29.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17755217>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Çağdaş Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Barış Bıçakçı, özellikle Ankara merkezli gündelik hayatı, bellek ve zaman temalarını minimalist ve içe dönük (introspektif) bir anlatı üslubuyla işleyen yazarlar arasında konumlanır. Nitekim Mahir Ünsal Eriş, bu poetikayı “çok sevdiği taşı, bir türlü kıyamayıp, az az dokunarak, ince ince yontarak biçimlendiren” bir heykeltıraşın sabrına benzettikten sonra, “gayet alelade dünya ve gayet alelade insanların bu kadar sihirli bir gözle gör[ül]üp bu kadar büyümlü bir dille anlatılabildiğine” duyduğu şaşkınlığı açıkça dile getirir (Eriş, 2013, s. 51). Eriş’e göre Bıçakçı, “usul usul, sakın sakın” anlatır; “en heyecanlı durumlarda bile yalnızca bir hayalet olduğunu bilerek soğukkanlılığını koruyan, en kederli halleri bile gama, kasvete batmadan, esrarlı bir mesafeden” aktarır; “telaşsız ama özenli, tane tane dizilmiş sözlerle” örgütlenen bir anlatı söylemi tesis eder (Eriş, 2013, s. 51). Sinan Sülün’ün değerlendirmesi de benzer bir perspektifi paylaşır: “Yaşadığı zamanın atmosferini mütevazı bir dille anlatan metinlerinde harikulade bir uyum, denge ve simetriyi görürsünüz. Çağımız insanının tragedyasını gösterişsiz ama büyüleyici bir kurguyla aktarır” (Sülün, 2013, s. 56).

Barış Bıçakçı minimalizminin başlıca örneklerinden *Sinek Isırıklarının Müellifi* (2011) romanı, ilk bakışta, İstanbul’daki bir yayınevine ilk romanını teslim eden Cemil’in Ankara kent merkezinin oldukça dışında kalan toplu konutlardaki son derece durağan ve tekdüze görünen gündelik yaşamını merkezine alır ve yayınevinden haber beklediği birkaç aylık süreci konu edinir. Ancak bu dar mekânsal ve zamansal çerçevenin ardında, karakterin geçmişine, evliliğine, edebiyat anlayışına ve sancılı yazarlık serüvenine odaklanan çok katmanlı bir anlatı kurgusu yer alır. Ahmet Ergenç’e göre Cemil, “fili değil fikri olarak yaşayan karakterlerden”dir (Ergenç, 2013, s. 66). Başka bir deyişle anlatının odağı, dış aksiyondan ziyade Cemil’in iç dünyasına yoğunlaşır; olay örgüsünün ilerleyişi de bu içsel ritme bağlıdır. Romanın dışsal olay örgüsünde belirgin bir hareketlilik görülmez; anlatının esas dinamiği Cemil’in bilinç akışı, öznel zaman algısı, anımsamaları ve iç monologları aracılığıyla inşa edilir.

Kırk beş yaşındaki Cemil, on iki yıl inşaat mühendisi olarak çalıştıktan sonra roman yazmak üzere kendi isteğiyle işinden istifâ etmiştir. Babasının ölümünün ardından tanışıp evlendiği Nazlı ile birlikte Ankara’nın “[t]ek tip evleri, numaralı sokakları, birbirini andıran yolları, yolların sizi eninde sonunda birine ulaştırdığı bir örnek alışveriş merkezleri, başka yörelerden ve bitki atlaslarından alfabetik sıraya göre ödünç alınmış site ve apartman adlarıyla tekdüzelik duygusunun somutlaştığı toplu konutlar” (Terzi, 2013, s. 88) bölgesinde yaşamaktadır. Cemil, yazdığı ilk romanın basılması için bir yayıneviyle görüşmek üzere İstanbul’a gider. Yayınevinin müdürü ve editörüyle tanışıp roman dosyasını teslim ettikten sonra Ankara’ya döner ve yayınevinden gelecek haberi bekleme sürecine girer. Bekleyiş dönemi boyunca gündelik hayatında dikkat çekici bir değişiklik yaşanmaz. İçe dönük, durgun ve melankolik bir figür olan Cemil, dokuz yıldır evin sınırları içinde tekrara dayalı bir gündelik düzenin parçası olarak varlık göstermektedir. “Toplumsal cinsiyet normlarına göre Cemil eve ekmek getiren rolünden çıkıp evde ekmeği pişiren rolüne geçmiştir” (Tatlı, 2024, s. 155): Düzenli olarak yemek, bulaşık, çamaşır, temizlik gibi ev işleriyle meşgul olur, bitkilerini sular, toplu konut yönetimini türlü bahanelerle bilgi edinmek için telefonla arar, akşam işten dönecek karısı için yemek yapar, haftada bir halı saha maçına gider ve yazma denemeleri yapar. Komşularıyla irtibat halinde değildir; ancak su sızdıran banyo zemini sorunu yüzünden kısa bir süre de olsa iletişim kurmak zorunda kalır. Bu vesileyle alt kat komşusunun torunu Berkan ve kız arkadaşı Şeyda’yla tanışır; onlarla kurduğu iletişim Cemil’in durağan yaşamında küçük ama etkili bir hareketlilik yaratır. Yüzeyde sıradan ve tekdüze görünen bu gündelik yaşamının arka planında ise geçmişine, çocukluğuna, üniversite yıllarındaki arkadaşlıklarına, babasının ölümüne, eşi Nazlı’yla evliliğinin ilk dönemlerine dâir anılarla dolu zihinsel bir yolculuk yaşar. Cemil’in düşünsel dünyasının merkezinde, evliliğini sorgulama eğilimiyle birlikte derinleşen bir yabancılaşma hissi yer

alır. Nazlı'ya duyduğu bağlılığı her fırsatta kendine hatırlatsa da yıkıcı bir yalnızlık deneyimlemektedir ve yeniden genç ve âşık olma arzusu taşımaktadır. Benzer şekilde Cemil'in yazarlık hevesi ve içe kapanıklığı karşısında sabırlı ama giderek mesafeli bir tutum sergileyen Nazlı da hekimlik mesleğinden, hastane ortamından, Cemil'in maddî ve mânevî sorumluluğunu üstlenmekten usandığı ve artan sorumlulukların altında ezildiği için Cemil'e içten içe öfke duymaktadır. Birbirlerine karşı duydukları sevgi ve sadâkat bağının sürmesine rağmen ikisi de ilişkinin ilk dönemlerine özgü heyecan ve duygu yoğunluğunu yitirdiklerinin farkındadır. Fakat aralarındaki bağ, eski bir dostluğun getirdiği tanıdıklık, alışkanlık ve güven duygusundan beslenmektedir; bu nedenle birbirlerinden kopmaları söz konusu değildir. Cemil'in zihinsel odağını oluşturan bir diğer mesele, sürekli yazıp bozduğu, kararsızlık içinde yeniden şekillendirdiği roman taslağıdır. Cemil'in düşünce dünyasında belirgin bir biçimde öne çıkan bir başka odak ise yayınevi editörüyle yürüttüğü hayalî konuşmalardır. Bu konuşmalar, edebiyata ilişkin görüşlerinin ve yazar kimliğini inşa etme hevesinin yansımasıdır; öte yandan, yetersizlik duygusu ve değersizlik korkusunu bastırma mekanizması niteliğindedir. Roman dosyasını teslim ettikten yaklaşık yedi ay sonra yayınevinden beklediği telefon gelir. Editör Hanım, Cemil'in romanını beğendiklerini ancak karakter üzerinde birtakım değişiklikler yapılması gerektiğini bildirir. Roman, Cemil için yeni bir bekleme döneminin sinyallerini veren bu haberle sona erer.

Roman, ana anlatı düzleminde, Cemil'in şimdiki zamandaki durağan bekleme süreciyle açılır; yan anlatı düzlemlerinde ise bir yandan geçmişe dönük anı kesitleri aracılığıyla karakterin iç dünyası derinleştirilirken, diğer yandan yazarlık serüveninin olası gidişatına dâir sezgisel ve düşsel öğelerle metnin zamansal eksenine geleceğe doğru genişletilir. Hem ana anlatı hem de iç içe geçen yan anlatılar, kronolojik bir düzenden ziyâde çağrışımsal bir akışla ilerler; böylece roman zamansal sıçramalarla ve odaksal kaymalarla biçimlenen, doğrusal olmayan bir zaman kurgusu kazanır. Bu çok katmanlı yapı, romanı hem anlatı çözümlemelerine hem de zamanın temsiline yönelik incelemelere açık bir metin hâline getirmektedir. Bu bağlamda çalışma, romandaki girift zaman kurgusunu çözümlemeyi ve bu kurgunun romanın ana temalarıyla ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, karakterlerin psikolojik durumlarını ve anlatının tematik derinliğini zaman kurgusu üzerinden sistematik bir biçimde incelemeye imkân tanınması nedeniyle, yapısalcı anlatıbilimin önde gelen kuramcılarından Gérard Genette'in *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme* adlı eserinde etraflıca ele aldığı anlatı kuramı, çalışmada başvurulacak kuramsal çerçeve olarak tercih edilmiştir. Çalışmada öncelikle Genette'in anlatı zamanına ilişkin kuramsal yaklaşımı genel hatlarıyla açıklanacaktır. Ardından romandaki zaman kurgusu olayların sıralanışı (*düzen*), öykülemenin ritmi (*süre*) ve belirli olaylar, zaman dilimleri ya da mekânlarla ilgili yapılan tekrarlar (*sıklık*) açısından yakın okuma yapılarak çözümlenecek; söylem ile hikâye arasındaki zamansal ilişkilerin anlatının dramatik yapısına katkıları ve üstlendikleri işlevler tartışılacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

Anlatıbilim, temelde anlatının sistematik ve biçimci incelemesini yapmayı amaçlar (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 28); biçimsel özellikleri ile içeriği arasındaki bağlantıları bulmaya çalışır (Erkman-Akerson, 2012, s. 186). Bir disiplin olarak 1960'lı yılların sonunda şekillenmeye başlayan anlatıbilim (*narratology*), izleyen yıllarda R. Barthes, T. Todorov, G. Genette, A. J. Greimas ve S. Chatman gibi önde gelen araştırmacıların katkılarıyla sistematik bir kurama dönüşmüştür. 1966-1980 yılları arasındaki "klasik" ya da "yapısalcı" olarak adlandırılan ilk döneminde kurmaca anlatıların analiziyle sınırlı kalmış; 1980-1990 yılları arasında ortaya çıkan ve etkisi günümüze kadar uzanan "klasik sonrası" dönemde ise kapsamını genişleterek disiplinlerarası bir nitelik kazanmıştır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 11).

Anlatıbilimin kurucularından ve yapısalcı anlatıbilimin önde gelen kuramcılarından kabul edilen Gérard Genette, 1972 yılında yayımlanan *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme* adlı eserinde anlatı analizi hakkında sistematik bir edebiyat teorisi ortaya koyar. Oldukça kapsamlı tespitlere ve tasniflere dayandığı teorisinde, öncelikle anlatı terimini *hikâye*, *anlatı* ve *anlatma* şeklinde isimlendirdiği üç düzeye ayırır: Gösterilen veya anlatısal içerik için *hikâye*; gösteren, bildirim, söylem ya da anlatı metninin kendisi için *anlatı*; anlatısal eylemin gerçekleştiği gerçek ve kurmaca tüm durumların üretimi için ise *anlatma* tanımlamalarını yapar (Genette, 2020, s. 17). Genette'e göre anlatı söylemi analizi, temelde anlatı ile hikâye, anlatı ile anlatma ve hikâye ile anlatma düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesini gerektirmektedir (2020, s. 17). “Buna göre, bir anlatıyı oluşturan somut yapıların ayırında olmak, okumayı zenginleştirecek, ayrıca okur, anlatı metnlerinin, anlatı söylemlerinin ya da anlatı kurgularının doğasına ilişkin daha bilinçlenerek, anlamı oluşturan tasarım hakkında bilgi sahibi olacaktır” (Çıraklı, 2015, s. 22). Genette, anlatı zamanını üç temel kategori altında sistematikleştirir: *düzen* (order), *süre* (duration) ve *sıklık* (frequency). Bu üçlü çerçeve, öykü zamanı ile söylem zamanı arasındaki farkı kavramsal olarak somutlaştırır; anlatı zamanının kurgu içindeki işlevlerini analitik bir zeminde çözümlemeye olanak sağlar.

Anlatıdaki olayların sıralanışına *düzen* (order) kategorisi altında yer veren Genette, hikâye zamanı ile söylem zamanı ayırımına, yani karakterlerin başından geçen olaylar ile bu olayların anlatıdaki temsili arasındaki farka dikkat çeker (2020, ss. 23-24). Bir başka ifadeyle, anlatının temelde iki zaman boyutu vardır; “bir öykü (*histoire*); içerik ya da olaylar zinciri (eylemler, olan bitenler), bunlarla birlikte varlıklar diyebileceklerimiz (karakterler, zaman ve uzamın öğeleri) ve bir söylem, yani ifade; içeriğin aktarılma yolu. Basit deyişle, öykü bir anlatının *ne*'sidir, söylem ise *nasıl*” (Chatman, 2009, s. 17). Genette zamansal ilişkilerin analizini bu iki düzlem arasındaki farkın mukâyesesine dayandırır.

Bir anlatıyı meydana getiren olaylar kronolojik sırayla düzenlenebileceği gibi bu sıraya uymayan bir zamansal düzende de kurgulanabilir. Söz konusu ayrıma dâir kuramsal çerçeve, Çıraklı'nın aşağıdaki değerlendirmesinde açık biçimde ortaya konur:

Anlatı uzayının temel unsurları olan “olay” ve “karakter” varlık planına çıkabilmek için zamana ihtiyaç duyar. Ancak gerçek hayatta olaylar ve bireyler doğrusal bir zamansallık (temporal) ve kronolojiyle kayıtlıken, anlatı evrenindeki zamansallık söylemle/anlatımla (discourse/narration) sınırlı, mekânsal ya da uzamsal (spatial) bir zamansallıktır. Bir başka deyişle, bir anlatıda olaylar ve karakterler, ancak anlatımın içinde var olabilir ve ancak anlatım sayesinde dışlaşabilir. Bu durumda, gerçek hayatta olaylar ve bireylerdeki değişim kronolojik bir ilerlemeye tekabül ederken, anlatı evreninde olaylar ve karakterlerdeki değişim ya da etkiler ilk etapta kronolojik bir sıralamaya tâbi değildir. (Çıraklı, 2015, s. 36)

Bu bağlamda Genette, zamansal açıdan doğal kronolojiden sapan olaylar dizisini *anakroni* olarak tanımlar. Anakroniyi ise temelde *prolepsis* ve *analepsis* olmak üzere ikiye ayırır: İleride yaşanacak olaylar hakkında önceden bilgi verme ya da anırtırma için *prolepsis* (flashforward/ileriye atlama); önceden yaşanmış olayları meydana geldikten sonra anlatma ya da çağrıştırma için de *analepsis* (flashback/geriye dönüş) terimlerini kullanır (Genette, 2020, s. 28). Anakronileri anlamak ve zamansal kesitleri birbirine bağlayan ilişkileri yorumlamak, okurun alımlama süreci bakımından mühimdir (Genette, 2020, s. 27) çünkü daha çok açıklayıcı bir rol üstlenen *analepsis* sayesinde bir karakterin psikolojisi geçmişteki olaylarla bağlantı kurularak geliştirilebilirken; *prolepsis* aracılığıyla, ileride açığa çıkacak olaylar hakkında okuyucunun ilgi ve merak duyması sağlanabilir (Dervişcemaloğlu, 2007, s. 10).

Genette, anlatının zamansal çerçevesine *erim* ve *kapsam* unsurlarını da dâhil eder. Anakroniyi alan açmak için anlatının yarıda kesildiği “şimdiki” andan geçmişe dönülebilir veya geleceğe gidilebilir. Bu

zamansal mesafeye, anakroninin *erimi* adını verir. Öte yandan, anakronik olayın kendisi de belli bir süreyi kapsayacaktır. Buna da anakroninin *kapsamı* adını verir. Genette, *erim* ve *kapsamı* salt metrik ölçüler olarak değil; anlatının geçmişe ya da geleceğe bağlanma biçimlerini de içine alan bir çözümleme aracı olarak değerlendirir (2020, s. 37). Daha açık bir söyleyişle; Genette'e göre anlatı analizi yapılırken hem hikâyede ne kadar ileri/geri gidildiği hem gidilen zamanın kendisinin ne kadar sürdüğü hem de bu sürelerin anlatı içindeki işlevleri saptanıp değerlendirilmelidir.

Bir anlatıda “olayların kapladığı zaman dilimi ile bunların anlatılmasının kapladığı zaman diliminin eşit olmadığı şeklindeki tutarlı bir muhakemenin/anlayışın” sonucunda ortaya çıkan *süre* (duration) terimi, “kurmaca içeriğin kapsadığı zaman kesitinin yanında anlatıcının bu kesiti aktarma boyutunda yararlandığı kronolojik gereçler bütünü”nü ya da özetleyici bir başka yaklaşımla “anlatıcının zamanı kullanma yöntemi”ni (Sazyek, 2020, s. 298) ifade eder. *Süreyi* zaman boyutunun üç temel ögesinden biri olarak değerlendiren Genette, anlatının zamansal boyutu ile mekânsal boyutu arasındaki ilişkiyi “hız” kavramıyla açıklar ve hız değişkenliğini *anisokroni* terimiyle kavramsallaştırır (2020, ss. 78-80). Anlatının hızını, hikâyenin (saniyeler, dakikalar, saatler, günler, aylar, yıllar şeklinde ölçülen) süresi ile metnin (satırlar, sayfalar şeklinde ölçülen) uzunluğu arasındaki ilişki üzerinden tanımladıktan sonra *anisokroniyi* dört temel türe ayırır: Söylem zamanının hikâye zamanından daha kısa olduğu, anlatıcının olayların bir kısmını özetleyerek anlatımı hızlandırdığı *özet* (summary); söylem zamanı devam ederken anlatıcının tasvir ya da yorumlama yapma amacıyla hikâye zamanını keserek hızı düşürdüğü *ara* (pause); hikâye zamanı ile söylem zamanının neredeyse eşit olduğu ya da ritmik olarak birbirine eşlendiği *sahne* (scene); anlatıcının olayları aktarırken belirli zaman dilimlerinden hiç bahsetmeden atladığı ve anlatıyı hızlandırdığı *eksilti* (ellipsis) biçimidir (Genette, 2020, ss. 89-106; Dervişcemaloğlu, 2016, ss. 164-165; Kıran ve Kıran, 2011, ss. 227-230; Parın, 2017, s. 73).

Zamansal düzenin incelendiği üçüncü kategori, *anlatı sıklığıdır* (frequency). Bir olayın hikâye içinde meydana gelme sayısı ile anlatı içinde bahsedilme sayısı arasındaki ilişki değerlendirilir (Genette, 2020, s. 108). Genette'e göre *sıklık* anlatıdaki zaman kurgusunun temel unsurlarından biridir:

[A]nlatı sıklığı, roman eleştirmenleri ve teorisyenleri tarafından bu zamana kadar çok az irdelenmiştir. Oysa sıklık, anlatı zamansallığının ana veçhelerinden biridir ve günlük konuşma dili düzeyinde, gramer uzmanlarına tam da *görünüş* kategorisi altında gayet tanıdık gelen bir veçhedir. Bir olay yalnızca gerçekleşebilir olan şey değildir; aynı zamanda tekrar gerçekleşebilir, yani tekrar edebilir bir şeydir.[...] “Tekrar”, aslında, zihinsel bir inşadır; her tezahürde, yalnızca o tezahüre ait olan her şeyi dışarıda bırakarak, yalnızca kendisiyle aynı sınıfta yer alanlarla paylaştığı şeyi muhafaza etmeye çalışır ki bu bir soyutlamadır.[...] (2020, ss. 107-108)

Bu bağlamda, anlatı sıklığını dört olasılık üzerinden üç temel başlık altında toplar: Birincisi, bir kere olmuş bir şeyin bir kere ya da “n” kere olmuş bir şeyin “n” kere anlatıldığı *tekilci anlatı* (singulative narrative); ikincisi, bir kere olmuş bir şeyin birçok kere anlatıldığı *tekrar eden anlatı* (repeating narrative); üçüncüsü ise birçok kere olmuş bir şeyin bir kere anlatıldığı *yinelemeli anlatıdır* (iterative narrative) (Genette, 2020, ss. 109-111). Tekrar eden anlatı, yinelenen bir olay ya da durumun mutlaka bir anlamı ve önemi olduğu fikrine yol açıp okuyucuların metni yorumlamalarına doğrudan etki ederken; özetleme işlevi gören yinelemeli anlatı, kısaca anlatılan olay ve durumların metin içinde çok büyük bir öneme sahip olmadığı düşüncesine neden olur (Dervişcemaloğlu, 2016, ss. 165-166).

2. Sinek Isırıklarının Müellifi’nde Zaman Kurgusu

Sinek Isırıklarının Müellifi’nde zaman kurgusu, *düzen* başlığı altında olay(lar)ın hikâye zamanındaki gerçekleşme sırası ile söylem zamanındaki aktarılma sırası arasındaki uyum/uyumsuzluklar

bağlamında; *süre* başlığı altında, hikâye zamanı ile söylem zamanı arasındaki hız farkı çerçevesinde; son olarak *sıklık* başlığı altında, olay(lar)ın hikâye zamanı içindeki gerçekleşme sayısı ile anlatı içindeki aktarılma sayısı arasındaki ilişki temelinde ele alınacaktır.

2.1. Düzen

Sinek Isırıklarının Müellifi, temelde kronolojik bir hikâye akışına dayansa da anakronik yan anlatılar aracılığıyla sık sık kesintiye uğrayarak parçalı ve çok katmanlı bir anlatı yapısı oluşturur. Toplam elli sekiz bölümden oluşan romanın hikâye zamanı, Cemil'in İstanbul'daki yayınevine roman dosyasını bırakmasıyla başlar ve ardından Ankara'daki evinde yayınevinden gelecek haberi beklediği dönemden kesitler sunar. Bununla birlikte söylem zamanı, bu kesitleri geçmişe dönüşlerle (analepsis) veya arzu edilen geleceğe dönük düşsel diyaloglar aracılığıyla (prolepsis) kronolojik olmayan bir düzende aktarır. Tüm romana hâkim olan döngüsel (non-linear) zaman örgüsünü somutlaştırmak amacıyla açılış bölümlerindeki olayların doğal kronolojik dizilimi şu şekilde gösterilebilir:

A: Cemil ve Nazlı'nın yaşadıkları toplu konutların inşaatı 1980'lerin sonuna doğru başlar; binalar tamamlanıp çevre düzenlemesi de yapıldıktan sonra ilk etabın açılışı yapılır.

B: Babası, Cemil'in baskısıyla ameliyata girer ve bu ameliyattan sağ çıkamaz.

C: Cemil roman yazmaya karar verir; aylarca üzerinde çalışıp romanını tamamladıktan sonra roman dosyasını vermek için yayınevine telefon edip randevu alır ve İstanbul'a doğru yola çıkar.

D: Cemil, İstanbul'daki yayınevinin müdürü ve editörüyle görüşür; roman dosyasını teslim eder.

E: Cemil yayınevine dosyasını teslim ettikten sonra kenti dolaşır; ardından ilk otobüsle Ankara'ya geri döner.

Ancak romanda bu olaylar aşağıdaki sırayla sunulmuştur:

B - D - E - C - A

Romanda Cemil'in güncel yaşantısı (şimdi), anımsamaları (geçmiş) ve hayalî diyaloglar (düş) üç ayrı anlatı düzleminde sunulur; ancak bu düzlemler arasındaki ani ve aralıksız anakronik geçişler, Cemil'in bilincinde geçmiş, şimdi ve düş arasındaki sınırları muğlaklaştırır. Bu yapı neticesinde romanın zamanı, takvimsel ya da ölçülebilir bir zaman olmaktan ziyâde; duyguların, hatıraların ve düşsel kurguların belirlediği öznel bir zaman niteliği kazanır. Dolayısıyla, anlatı boyunca zamanın nerede başlayıp nerede bittiğini ayırt etmek çoğunlukla güçtür.

Romanın omurgasını oluşturan ana anlatı, Cemil'in yayınevinden haber beklediği günler, evdeki rutin yaşamı, gündelik olaylar ve Nazlı'yla güncel ilişkisi üzerine kuruludur. Bu düzlemde zaman kurgusu "şimdiki an" üzerinden akar ama sürekli kesintilere uğrar. Ana anlatının hangi gün ya da yıla tekâbül ettiğine dâir açıkça bilgi verilmez ancak hikâye zamanı Cemil'in romanını teslim etmek üzere yayıneviyle görüşmeye gittiği mart ayı civarında başlar: "Cemil, martın ortalarında dosyasını vermek için İstanbul'daki yayınevine telefon edip randevu aldı. [...] İki gün sonra, İstanbul otobüsü otobana çıkmadan önce ..." (Bıçakçı, 2014, s. 18); yayınevinden haber beklediği günler boyunca ilerler: "Berkan'ı içeri davet etti, elma suyu ikram etti. Haziran ortalarında sıcak bir gündü" (Bıçakçı, 2014, s. 89), "Ekim ayının ilk haftası Cemil, arkadaşları Metin ve İlhan ile tatile çıktı" (Bıçakçı, 2014, s. 150); yaklaşık altı-

yedi ay sonra yayınevi editörüyle yaptığı telefon görüşmesiyle sona erer: “Hemen sonra da telefon çaldı. Editör kendini tanıttı, hâl hatır sordu. Edebiyat dosyalarını altı aydan önce değerlendiremediklerini söyledi” (Bıçakçı, 2014, s. 164). Dolayısıyla bu düzlemde, mart-ekim ayları arasını kapsayan yaklaşık yedi aylık bir süre söz konusudur. Öte yandan, yazma sürecine ilişkin analeptik kesitlerin de ana anlatı düzlemine eklenmesiyle söylem zamanı hikâye zamanını aşarak çizgisel zaman akışını kesintiye uğratar:

Nazlı’ya, gençken dinledikleri şarkılara, geçen zamana ve her şeye rağmen devam eden hayata dair bir roman yazmak istediğini söyledi. [...] Haziran sonlarıydı. Bir sabah gazete almaya çıktığında Cemil, kaba saba adamların kopardıkları iğde dallarını koklayarak dolaştığını gördü. Yavrularını korumak isteyen iki saksağan gürültüyle Cemil’i kovaladı ve Cemil eve dönüp kaldığı yerden yazmayı sürdürdü. [...] Cemil, eylül girerken *Ada ya da Arzu*’yu bitirdi. [...] Bu sırada gerçeklik ile bağı iyice koptu. [...] Aralık ayı geldiğinde romanı tamamlamıştı. Yazdıklarını bilgisayara aktardı. Bu sırada yine bir sürü şeyi değiştirdi. [...] Martta yeniden masanın başına geçti, şiir yazmaktan kalma alışkanlıkla romanı yüksek sesle baştan sona okudu. Kulağına hoş gelmeyen şeyleri düzeltti. (Bıçakçı, 2014, ss. 15-18)

Cemil’in romanı yazmaya başladığı kesin tarih belirtilmez; ancak sürecin [x]–haziran–eylül–aralık–mart ayları arasında yaklaşık on aylık bir dönemi kapsadığı tespit edilmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında, birinci düzlemdeki anlatı zamanının en azından on yedi aylık bir süreye yayıldığı sonucuna varılır. Romanı yazma sürecine ilişkin analepsislerin erimi, hikâye zamanına göre yaklaşık bir yıl öncesine kadar uzanırken; kapsamı bu sürecin tamamını içine alacak ölçüde geniştir.

İkinci anlatı düzlemi Cemil’in çocukluk ve gençlik dönemleri, üniversite yılları ve Nazlı’yla tanışma süreci etrafında yoğunlaşan anıları üzerine kuruludur. Cemil’in bu düzlemdeki en eski anısı beş yaşına uzanır: “Beş yaşında, annem ve babamla bir taksiye binip sünnet olmaya giderken, annemin elinden tutmuştum. Korkuyordum. Babam ön koltuktan bana doğru dönüp canımın hiç acımayacağını müjdelemişti: ‘Sinek ısırığı gibi bir şey hissedeceksin!’” (Bıçakçı, 2014, s. 129). Anlatıda, romanın adıyla da metaforik bir çağrışım kuran bu anının yanı sıra daha eski dönemlere ilişkin atıflar da yer alır; fakat bu atıfların kesin tarihi açıkça saptanmaz. Bu noktada, Cemil’in anlatının “şimdi”sinde kırk beş yaşında olduğu dikkate alındığında, ikinci anlatı düzleminin en az kırk yıllık bir zaman aralığını kapsadığı anlaşılmaktadır.

Bu düzlemde de zaman doğrusal bir çizgide ilerlemez; belleğin çağrışımlarına göre yön değiştiren anılar, ana anlatıya anlık sapmalarla eklenir. Bu düzlemde analepsisler genellikle orta ya da uzun erimlidir; çocukluk, gençlik ya da evliliklerinin ilk yıllarına açılır. Buna karşın bu analepsisler çoğunlukla tek bir olay, kısa bir diyalog ya da yoğun bir duygu anına odaklanan dar kapsamlı kesitler biçiminde kurgulanmıştır. Bir bakıma bu düzlemdeki analepsislerin ortak noktası, geçmişin yalnızca bilgi sağlamak için değil, karakterin iç dünyasında duygusal bir derinlik ve yankı oluşturmak üzere hatırlanmasıdır. Örneğin, Cemil’in yirmi iki yıl önce ameliyat gününü bekleyen babasının hastane odasındaki endişeli hallerini hatırlaması, anlatıda uzak erimli bir analepsis olarak konumlanır. Burada erim yirmi iki yıllık bir zaman dilimini geriye doğru açarken; kapsam ise, yalnızca ameliyat öncesi iki günlük bekleyiş anlarının yaklaşık üç sayfalık betimini ve bunu izleyen dördüncü sayfada tek paragrafta iki cümleyle verilen ölüm bilgisini içeren dar bir kesitle sınırlıdır. (Bıçakçı, 2014, ss. 5-8). Analepsis, Cemil’in odaya girdiğinde babasını nabzını sayarken bulmasıyla açılır ve babasının “[b]uradaki doktorlar kötü!” diyor babası, ‘Başka bir hastaneye gidelim!’” (Bıçakçı, 2014, s. 5) sözleriyle sezdirilen güvensizlik ve ölüm korkusu etrafında yoğunlaşır. Bu uzun erimli fakat dar kapsamlı analepsis, bir yandan Cemil’in babasıyla ilişkisinin kırılganlığını işlerken; diğer yandan anlatı boyunca ritmik olarak yinelenen ölüm ve zaman temalarının duygusal zeminini hazırlar.

Bir başka örnekte Cemil'in "[ş]air, yazar olmak istememin ikinci nedeni yine çocukken babamın bana anlattığı ve durmadan anlattığı acı, keder, sıkıntı dolu şeylerdi. Annemi ben daha altı yaşındayken kaybetmiştik. Zavallı adam, annesiz bir çocukla baş etmenin en iyi yolunun çocuğu hızla olgunlaştırmak olduğunu düşünüyordu. Beni kendi acılarının suyuna batırıp çıkardı. Babamın düğüm düğüm olmuş dünyasını kendi dünyamış gibi algılamaya başladım" (Bıçakçı, 2014, s. 74) sözleri, uzak erimli bir analepsisle karakteri çocukluk günlerine geri taşır. Bu geri dönüş, Cemil'in melankolik dünyasının ve yazarlık idealinin kaynağını açıklaması bakımından önemlidir.

Cemil'in üniversite yıllarındaki siyasal baskı ortamını ve arkadaşlık ilişkilerini anlattığı bir başka uzun erimli analepsis, bugünkü yalnızlık duygusunun geçmişteki güçlü arkadaşlık bağlarıyla karşılaştırılmasına olanak verir:

Cemil de Berkan'a, kantinlerde kalabalık gruplar halinde oturmanın yasak olduğu seksenli yılların üniversite ortamından söz ediyor. Bir gün sakallı olduğu için okula alınmadığını, birkaç gün sonra da eve, benzer hareketlerin devamı halinde hakkında disiplin soruşturması açılacağını bildiren resmi bir uyarı yazısının geldiğini anlatıyor. "Benim için üniversite İlhan ve Metin ile tanıştığım yerdir," diyor. "Bu arkadaşlık dışında üniversiteyle ilgili anlatacaklarım askerlik hatıralarından öte şeyler değildir." (Bıçakçı, 2014, ss. 77-78)

Cemil ve Nazlı'nın birkaç yıl önce bir yaz gecesinde yaptıkları sohbetin hatırlandığı orta erimli analepsis, çiftin evlilik dinamiklerine işaret ederek hikâye zamanına doğrudan eklemelenir. Bu analepsis, işlevsel olarak, hem Cemil'in yetersizlik duygusundan beslenen benlik krizini açığa çıkarır hem de çiftin hikâye zamanındaki duygusal uzaklığını belirginleştirir:

Aslında Nazlı bir şey söylemişti ama bunu dört yıl önce bir yaz gecesi söylemişti ki o yaz, barajlardaki suyun tükenmeye yüz tuttuğu, günlerce suların akmadığı, su geldiğinde doldurmak için herkesin akın akın bidon satın aldığı berbat bir yazdı. [...] O yaz Nazlı'yla Cemil balkona döşek serdiler, geceleri fısıfısı konuşarak balkonda uyudular. Geçmişten konuştular; sular çekilince geride hatıralar kalmıştı. [...] "Ben başka biri olmak için deterjanlardan değil mucizelerden medet ummuştum" dedi Cemil. "Bir sabah yataktan başka biri olarak kalkacaktım. Tom Braks, Süpermen, çok iyi dans eden ve şarkı söyleyen biri, daha geniş omuzlu biri, aynı anda hem Jack Lemmon hem Walter Matthau olan biri, annesi ölmemiş biri, hayatın güzel olduğunu düşünen biri, çok iyi futbol oynayan biri, saatlerce uçurtma uçurabilecek kadar gamsız, tasasız ve gökyüzü budalası biri..." [...] Nazlı, bu kederli listenin daha fazla uzamasına engel olmak ister gibi elini Cemil'in kolunun üzerine koydu. Ama sonra, "Yeniden genç ve âşık biri..." diyerek listeye en kederli maddeyi ekledi. Sustular. Bir süre, geçmişteki her şeyin çok güzel olduğuna inanarak boş gözlerle sokak lambalarının ışığına baktılar[.] (Bıçakçı, 2014, ss. 101-102)

Üçüncü anlatı düzlemi ise Cemil'in yayınevinde tanıştığı editörle yaptığı gerçek görüşmenin ardından zihninde sürdürdüğü hayalî konuşmalar etrafında şekillenir. Bu konuşmalar romanın ana anlatı düzleminden ayrılarak Cemil'in bilinç dünyasında kurguladığı ayrı bir anlatı evrenine dönüşür. Aslında bu konuşmalar iç monolog niteliğindedir; gerçekte bir kez karşılaştığı editör artık dışsal bir figür değil, Cemil'in zihninde yeniden ürettiği bir muhataptır. Bu hayalî konuşmalar roman boyunca yinelenir ve romanın sonunda yayınevinden gelen gerçek telefon görüşmesiyle sonlanır. Burada anlatı zamanı, mart ayı ortalarında başlayıp: "İstanbul'dan döndükten sonra editörle konuşmaya başlamıştı kimi zaman içinden, kimi zaman da yüksek sesle böyle elini kolunu filan sallayarak toplu konutlarda birinci etabın çevresinde yürürken her gün bir saat" (Bıçakçı, 2014, s. 39); en erken ekim ayında editörden gelen gerçek telefon görüşmesiyle sonlanır. Dolayısıyla, yaklaşık yedi aylık bir zaman dilimini kapsar. Bununla birlikte konuşmalar sırasında Cemil'in uzak geçmişine ait hâtıraları kısa süreli çağrışımlarla bu düşsel düzleme taşıması, üçüncü anlatı düzleminin de zamansal erimini genişletir.

İlk olarak 12. bölümde başlayan bu hayalî konuşmalar, Cemil'in belirsiz bekleyişler karşısında

sakinleştiremediği iç dünyasının bir tezâhürü olarak karşımıza çıkar. Editörle yüz yüze yaptığı görüşme, edebiyat anlayışını yeterli şekilde yansıtamadığı için Cemil açısından verimli geçmemiştir, bu nedenle huzursuz, üzgün ve öfkeli: “Cemil, editörle konuşmasını anlattı. ‘Aslında pek edebiyattan konuşmadık. Daha doğrusu ben konuşamadım...’ [...] Koltuğundan kalktı, kitaplığına yaklaştı. Biraz yassı ve edebi bakımdan ezik bir Cemil olarak, *Ayak İzlerinde Adımlar* ile *Mırıldandığım Öyküler*’in arasına yerleşti. Sonra da bir biblo oldu: *Lolita*’nın önünde kederli bir palyaço” (Bıçakçı, 2014, ss. 24-25). Bu pasaj, Cemil’in kendine yabancılaşmasını, yazar olma arzusunun başarısızlık duygusuna dönüşmesini ve bir birey olmaktan çıkıp kendi kitaplığının dekorunda bir süs eşyasına dönüşerek nesneleşmiş hissetmesini gösteren kısa ama yoğun bir sahnedir. Buradan hareketle; editörle gerçekleştirdiği tek ve gerçek yüz yüze görüşmede sergileyemediği entelektüel kimliğini ortaya koyabilmek amacıyla söz konusu hayalî konuşmaları kurguladığı öne sürülebilir: “Cemil bu konuşmalarında editöre edebiyat anlayışından, geçmişinden ve günlük hayatından söz ediyordu. Böyle zamanlarda cazip bir erkeğin, olgun bir yazarın ve muhalif bir entelektüelin hayaleti dolaşıyordu toplu konutlarda” (Bıçakçı, 2014, s. 40).

Analeptik sıçramalarla birbirinin sürekliliğini kesen tüm bu anlatı düzlemleri, kronolojik sıranın belirsizleşmesi ya da bozulması ve düşsel öğelerin gerçeklik katmanına sızması nedeniyle ilk bakışta dağınık bir yapı izlenimi verir; bununla birlikte her bir anlatı, hem kendi düzlemi içinde hem de diğer anlatı düzlemleriyle kurduğu ilişkiler bakımından birbirini tamamlayan bütüncül bir yapı oluşturur. Bunun yanı sıra, zaman katmanlarının bu denli iç içe geçmiş olması, romanın ritmini ya da anlam bütünlüğünü zedelemeyiz; aksine yaratıcı üretimin gerilimli doğasını, belleğin bulanıklığını ve bireyin içsel çatışmalarını biçimsel düzeyde de görünür hâle getirdiği söylenebilir.

2.2. Süre

Sinek Isırıklarının Müellifi, hikâyedeki olayların ne kadar sürede gerçekleştiği ile anlatıda ne kadar yer kapladığı arasındaki ilişki açısından incelendiğinde değişken bir temporal ritme sahip olduğu görülür. Roman, Cemil’in hayatındaki yaklaşık yedi aylık bir bekleme dönemi kapsar görünmekle birlikte; okurun algıladığı süre, yer yer özet ve eksilteler yoluyla hızlanır, yer yer de ayrıntılı aralar ve sahnelerle yavaşlar.

Sinek Isırıklarının Müellifi’nde özet tekniği, zamanı sıkıştırarak gündelik hayatın monoton ve durağan akışını hızla geçmek; bunun yerine karakterin belleğini ön plana çıkarıp olayların duygusal ve psikolojik yansımalarına odaklanmak amacıyla kullanılır. Özetler, biçimsel olarak anlatı hızını değiştirir; tematik olarak zamanın geçiciliği ve unutmama-hatırlama dualitesini somutlaştırır; psikolojik olarak ise bilinç akışına ve duygusal derinliğe alan açar. Cemil’in geçmişine, işine, evliliğine ya da yazma sürecine ilişkin detaylar çoğunlukla arka plandadır; asıl vurgu bu olayların karakterde bıraktığı içsel yankılardadır. Örneğin Cemil’in aylarca süren yaratım süreci, yazarken yaşadığı kararsızlık, tatminsizlik ve sürekli değişken ruh hali yoğun bir psikolojik tempo içinde aktarılır:

Yıllarca hayalini kurduğu, kendisini başka bir insana, hayata daha hâkim bir insana dönüştüreceğine inandığı şeyi yaptığını, yazdığını anlamadan yazdıkça yazdı. Hızlı ilerliyordu. Havayı güneşli görünce örgüsünü, şişlerini naylon bir torbaya koyup dışarı fırlayan yalnız ve yaşlı bir kadın gibiydi. Yaşadığı her şeyi anlatmak istiyordu. Dünyayı matematiğe has bir zarafet ve kesinlik içinde açıklayabileceğine inanıyordu. Sonra birden zarafet ve kesinlik kayboldu. Cemil yazdıklarını ucuz, sahtekârca buldu. “Saçma sapan bir şey yapıyorum!” dedi kendi kendine. İçi karardı. [...] Yazmayı bıraktı. Bir suç işlemiş gibi hissediyordu; yazmayı bıraktığı için değil yazmaya teşebbüs ettiği için. [...] Yazarken duygusal gelgitler yaşamının kaçınılmaz olduğunu anlamıştı. Bir gün çok beğendiği bir cümleyi ertesi gün hiç sevmiyordu. Bir gün yazmaya inancı tamken, ertesi gün ülkede olup bitenleri düşünüyor, yazmak, üstelik dünyayla pek ilişkisi olmayan bir kahramanın romanını yazmak ona çok ahlaksızca

geliyordu. Sonra, asıl dünya böyle bir yer olduğu için yazmak ahlaklı kalmanın bir yolu, diye düşünüyordu. (Bıçakçı, 2014, ss.16-17)

Benzer şekilde, Cemil'in çocukluktan yetişkinliğe uzanan yaklaşık kırk yıllık yaşam dilimi, birkaç paragrafta yoğunlaştırılarak kısa bir söylem zamanına sıkıştırılır; böylece *anisokroni* belirginleşir ve anlatının ritmi hızlanır:

Annesi, Cemil daha altı yaşındayken ölmüş, babası da oğlunu dert ortağı olarak görmüştü. Bu iri yarı, yakışıklı ama duygusal açıdan zayıf adam, eşinin ölümüyle baş etmeyi, çocuğunun yanında duygularını belli etmeyen koruyucu bir yetişkin olmayı beceremiyordu. [...] Cemil, tam olarak ne anlama geldiğini bilmediği bir acıyla olgunlaştı. Babasını ve sonra herkesi daima dinledi, teselli etti. On iki yaşına geldiğinde babasını ilk kez azarladı. "Baba yalan söylemen gerekiyorsa bunu lütfen artık kendin yap!" [...] Yirmili yaşlarında gergin, mutsuz bir adamdı. Kendi iç sesine değil dışarıdan gelen seslere ayarlı yaşıyordu. [...] Otuzlarında evlenmiş, gerçek şeylerin yükünü eşinin omuzlarına yüklemişti. Ama derin ruhsal çatışmalar devam ediyordu ve bazı takıntılar edinmişti. Kırklı yaşlarında takıntılarını her gün evcil hayvan gibi besleyen, mevsimi geldiğinde reçel yapan, yaşlı kadınlara yardım etmek isteyen, sessiz, sakın bir adam oldu. (Bıçakçı, 2014, ss. 84-85)

Genette'in süre kategorisi açısından tipik bir özet örneği olan bu pasaj, işlev olarak, Cemil'in yaşamındaki önemli dönemeçleri ve buna bağlı değişen davranış örüntülerini panoramik bir zaman çizgisi içinde aktararak karakter inşasını hızlıca kurar; böylece karakterin bugününü besleyen biyografik arka planın anlamsal zeminini hazırlar.

Nazlı'nın perspektifinden aktarılan aşağıdaki pasaj, Cemil'in istifâ ettikten sonra evde geçen günlerini özetleyen bir çerçeve sunar:

Nazlı evde kendisini kederli bir palyaçonun beklediğini biliyordu. [...] Cemil'in bütün gün evde *ruhsal sökükle* uğraştığını da biliyordu Nazlı. Ev, *iplik parçalarıyla, kırpıklarla* dolu oluyordu, *iki ucu bir araya getirilememiş* hatıralarla ve *partial* fikirlerle. Yaşamak bu küçük evde de eksik kalıyordu; elli dört metrekaare içinde Cemil'in yetişemediği, tamamlayamadığı şeyler vardı. Sessizlikler vardı. Hissettiği şeyi tam o anda kimseye söyleyememiş Cemil'in kuytuya köşeye bıraktığı sessizlikler, yutkunmalar ve toz. (Bıçakçı, 2014, s. 26) [vurgular bana ait]

Sürekli yaşanan hâli kısaca anlatan bu iteratif tonlu pasajda, Nazlı üzerinden dış odak devreye girer ve Cemil'in içsel dağınıklığı görselleştirilir: Büyük bir inşaat şirketinde yükselmesi beklenirken birdenbire kendi isteğiyle istifâ edip eve çekilmesine rağmen sürmekte olan eksiklik ve tamamlanamama duygusu, "dikiş-sökük" metaforlarıyla görsel ve somut bir dile çevrilir. Böylece Nazlı'nın kısa bir gözlem anına sıkıştırılan bu özette, Cemil'in onarılamayan iç dünyası ve aşılamayan benlik krizi daha da belirginleştirilir.

Cemil, Metin ve İlhan'ın üniversite yıllarından yetişkinliğe geçişleri de ayrıntılara girmeden tek bir paragrafta sıkıştırılmıştır:

Bu hayallerin hiçbirini gerçekleştiremediler. Ama daha acısı şiir yazmaktan ve birlikte hayal kurmaktan yavaş yavaş vazgeçmeleri oldu. "Ve Kasım Uçurtmam Yok"taki uçurtma, çocuksu bir özgürlük metaforu olmaktan çıkıp hayal kurmanın metaforu oldu, gerçek anlamını kazandı. Cemil, Nazlı'yla evlendi, toplu konutlara, iki kişilik bir hayal dünyasına taşındı. Metin on yıl kadar İzmir'de yaşadıkten sonra Ankara'ya dönüp mühendislik şirketi kurdu. İlhan bir psikologla evlendi, bir çocuğu oldu. (Bıçakçı, 2014, ss. 81-82)

On yılları kapsayan bir yaşam sürecinin birkaç cümlede özetlendiği bu pasajda, zamanın akışından ziyade öylece geçip gidişinin hüznü duyumsanır; gençlik hayallerinin gündelik hayatın durağanlığında çözülüşü ve sessizce yitirilmesi melankolik bir tonda aktarılır.

Romanda *ara* (pause) tekniği—anlatı süresinin tasvir ya da yorum amacıyla askıya alınması—yoğun biçimde kullanılır. Bıçakçı, özellikle Cemil’in entelektüel ve melankolik kişiliğini açığa çıkarmak üzere bu duraklamalara sık sık başvurur. Böylece söylem, olay akışından ayrılıp betimleyici-yorumlayıcı bir düzleme geçer. Bu duraklamaların en geniş zamansal ve mekânsal açılımları Cemil’in toplu konutlardaki yaşamını, ev içindeki gündelik rutinlerini ve bekleyiş hâllerini içeren pasajlarda belirginleşir. Başka bir deyişle, *ara* tekniği hem işlevsel olarak karakter inşasını derinleştirir hem de içerik düzeyinde Cemil’in dünyasının ritmini ve düşünsel ufkunu aydınlatır.

Cemil, Ankara’nın otuz kilometre kadar dışına inşa edilmiş toplu konutlardaki elli dört metrekarelik evinde karısı Nazlı’yla birlikte yaşamaktadır. Anlatı boyunca etrafıca betimlenen toplu konut bölgesi ve ev içi alanlar, Nazlı’nın varlığıyla özdeşleşen bir sığınak olarak, Cemil’in güven ve varlık duygusunu koruyabildiği tek mekândır. Bunun ötesinde ise yalnızca fiziksel bir arka plan olmaktan çıkarak duyguların, belleğin ve alışkanlıkların taşıyıcısına dönüşür:

Hemen eve, Nazlı’ya dönmek istedi. [...] Kendi dünyamdan çıktığımda basit cümlelerin öznesi oluyorum, diye düşündü ve Nazlı’ya sarıldı ve bir resmin belirsiz kenar çizgileri üzerinde gitmeye başladı; sonuna geldiğinde bunun bir resim değil, karmaşık bir cümle olduğunu anladı. Güzel, karmaşık bir cümle. (Bıçakçı, 2014, s. 14)

Haftada bir halı saha maçlarına gitmek dışında toplu konut bölgesinden ayrılmıyordu. Maçlarda topun peşinden iştahla koşuyordu ve sanki ergenlikten bu yana ilk kez gerçek bir şeyin peşinden bu kadar iştahla koşuyordu. (Bıçakçı, 2014, s. 16)

İki gün sonra, İstanbul otobüsü otobana çıkmadan önce toplu konut bölgesinin hemen yanındaki çevre yolundan geçerken Cemil, karanlığın içinde, güçlü ışıklarla aydınlatılmış ısı merkezini hemen fark etti ve merkezin bulunduğu tepenin etrafında tek tük ışıklarla kendilerini belli eden birinci etap bloklarına heyecanla baktı. Uzaydan dünyayı seyrediyor gibiydi. (Bıçakçı, 2014, s. 18)

İstanbul’da kalmaktan vazgeçtiğini, evden ayrı kalınca dünyanın dışına itilmiş gibi hissettiğini söyledi. İstanbul ile Ankara karşılaştırması yaptı. İstanbul’a giden herkes dönüşte böyle bir kıyaslama getirir, lokum gibi ya da pişmaniye, saray helvası, *Bolçi*. “İstanbul’da insanların tek amacı İstanbul’un tadını çıkarmak gibi görünüyor. Avına dişlerini geçirmeye çalışan yırtıcı hayvanlara benziyorlar. Ankara’ya istesen de dişini geçiremezsin, bir sürü üst geçit var.” Metin ile birlikte bu şakaya güldüler. Kapatırken Cemil şöyle dedi: “İstanbul’da gün boyu dolaşırken dünyanın haline üzüldüm. Ankara’da insan sadece Ankara’nın haline üzüliyor.” (Bıçakçı, 2014, s. 24)

Toplu konutta yaşayanlar zamanlarının çoğunu balkonlarında geçiriyor. Kahvaltılar ve akşam yemekleri balkonda. Çay kaşıklarının, porselen tabakların, çıt çıt açılan çekirdeklerin, tavla pullarının ve zarlarının sesi, konuşmalarla birlikte binaların yüzeylerinde yankılanarak her yere yayılıyor. Tartışan karı kocalar, hep aynı makamda ağlayan çocuklar, karşısındakine hayatın ne kadar zor olduğunu anlatan bir adam, telefonda konuşurken önce bağırır sonra ağlamaya başlayan genç kız... (Bıçakçı, 2014, s. 122)

Dışarıda, yüzlerce binasıyla toplu konut bölgesi, canlıların dünyasındaki karmaşayı saklamak istemesine sessizdi, ışısızdı ve zaten o karmaşanın üzerine kurulmuştu. (Bıçakçı, 2014, s. 134)

Bu bağlamda, Cemil’i “edebi olarak kendisinden fersah fersah geride bir genç” olarak tanımlayan Hüseyin Kıran, romanda ev imgesinin “çok güçlü ve içinde yaşanan bir koza kadar değerli” olduğunu vurgular: “[İ]çsel süreklilik-huzur- ve bedensel bütünlükte ısrardır bu[.] Eve sığınmak kadar eve dönüşmek de söz konusudur” (Kıran, 2013, ss. 46-47). Buna karşın Nurdan Gürbilek’e göre, Bıçakçı’nın toplu konutunda tavan akıtır, tuvalet tıkanır, borulardan pis su akar; dolayısıyla Cemil’in evi, sığınılan ama sakinlerini koruma gücünü çoktan yitirmiş bir evdir (Gürbilek, 2020, s. 191). Benzer bir bakış açısıyla Şimşek ve Öner, Cemil’in aslında toplu konutlardaki “gündelik yaşam içinde ve onun tarafından yabancılaştırıldığı”nı ancak yabancılaşmaya karşı verdiği içsel mücadelenin nihâyetinde nostalji ve özlem duygusuna yöneldiğini (Şimşek ve Öner, 2019, ss. 152-153) ileri sürerler. Bu tespitlerden hareketle fiziken küçük ve şehirden soyutlanmış olan bu ev; yalnızlık çeken, yaşamını sıradan bulan ve entelektüel bir bunalım yaşayan Cemil’in yalnızlık, sıradanlık ve entelektüel yetersizlik duygularını mekânsal

düzlemde somutlaştırır ve Nazlı'nın varlığına rağmen zamanın dışında kalma, kendine yabancılaşma hâllerini temsil eden bir anlatı mekânına dönüşür:

Almanya'da, Kara Ormanlar'ın kıyısında, içinden nehirler geçen, taş köprüleri ve dik çatılı binaları olan bir şehirde yaşamış, yüzlerce yıllık ağaçlara sırtını dayamış, eski kadifeleri okşamış, kararmış gümüş kadehlerde yıllanmış şaraplar içmiş bir filozof, insanın cisimleşmiş zaman olduğunu söylemişti. Cemil ise toplu konutlarda yaşıyordu; insan ile zaman arasındaki bu köklü ilişkiyi hissedebileceği bir hayat sürmüyordu. Sadece bütün küçük burjuvalar gibi o da zamanın geçişini mesele ediyor, nesne olarak her türlü saati çok sevdiği halde kol saati taşımayı hiç sevmiyordu. (Bıçakçı, 2014, s. 53)

Romanda Cemil'in gündelik rutinleri etraflıca betimlenir; örneğin bir sabah çayı hazırlaması “[ç]aydanlığın altını kapattı, çayı demledi. Sonra küçük ocağı yaktı, alevin bütün deliklerden çıkması için elini ocağın yakınında hafifçe birkaç kez salladı. Kısa mavi parmaklarıyla alev tam bir çember oluşturunca çaydanlığı çemberin üzerine oturttu. Su tatlı tath tıkdırmaya başladı” (Bıçakçı, 2014, s. 22) gibi küçük jestleriyle birlikte aktarılır. Aynı an, bekleyişin gerilimini Cemil'in öznel zaman algısı ekseninde biçimlendirir. Çayın demlenmesini beklerken aslında yayınevinden gelecek haberi bekleyen Cemil pencereden dışarıya bakar, güvercinlerin devinimlerini izler ve varoluş üzerine düşüncelere dalar:

Cemil çayın demlenmesini beklerken, aslında yine yayınevinden haber bekliyordu, pencereden dışarıyı seyretti. Çatılarda, balkonlarda güvercinler başlarını kesik kesik ve hızlı bir şekilde çevirerek etrafı kolaçan ediyordu. Kanatlarında siyah şeritler, koyu gri boyunlarında dalgalanan renkler... Bu evrendeki geçici varlık biçimlerinden biri. Kuş olarak bir araya gelmiş madde. Ötesi bizden sorulur, ruh insandan sorulur, ama soruluyor da ne oluyor! İnsan yalnızca bir beden olmayı kaldıramıyor, bu çok belli, diye düşündü Cemil. Halbuki yalnızca bedeniz ve bununla baş edemediğimiz için ruh diye bir şey icat etmişiz. Doğrusu parlak bir fikir! (Bıçakçı, 2014, ss. 22-23).

Böylece çay demleme gibi son derece basit bir eylemin, serbest çağrışımla genişleyen söylem zamanında, Cemil'in beden–ruh ikilemine dâir felsefî sorgulamasına dönüştüğü görülür.

Romanda zamanın atlandığı, belirli bir dönemin tamamen dışarıda bırakıldığı eksiltilere de rastlanır. Anlatıdaki en belirgin eksilti örneği, yayınevinden haber beklediği dönemde Cemil için zamanın geçmek bilmediğine yönelik imâlarda görülür. Örneğin, “[h]enüz iki gün geçtiği halde, sürekli yayınevinden arayıp aramayacaklarını, ararlarsa ne zaman arayacaklarını düşünüyordu” (Bıçakçı, 2014, s. 23) ifadesiyle, daha bekleyiş sürecinin başındayken bile Cemil'e göre zamanın ne kadar ağır ilerlediği sezdirilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde de bu bekleyişin haftalara, aylara yayıldığı anlaşılır: “Yayınevinden hâlâ bir haber yok. Kaç hafta geçti, ölü bir kelebek oldum bekliyorum, hafif bir esintide canlı gibi kımlıyorum” (Bıçakçı, 2014, s. 27); “Günler geçti. Bahar iyiden iyiye geldi. Gökyüzünde ebabiller icat olundu. Yayınevinden haber yoktu. Cemil editörle konuşmayı sürdürüyordu. ‘Editör Hanım sizden haber bekliyorum. İki ay oldu.’” (Bıçakçı, 2014, s. 72); “Yaz geldi, sır diye bir şey kalmadı. [...] Kitap okuyor, açılır kapanır masasının üzerinde bir şeyler yazıyor. Günlük. Bazen de cümleler. Keşke bunları da yazsaydım romanıma, kendisinden henüz bir haber alamadığım romanıma, diye hayıflanıyor” (Bıçakçı, 2014, s. 122). Bu eksiltili anlatım aracılığıyla hem olay örgüsünün temposu hızlandırılır hem de bekleyiş psikolojisinin ağırlığı ve gerilimi öne çıkarılır.

Anlatıda özellikle diyalogların yoğunlaştığı *sahneler*de zamanın genişlediği ve anlatısal ritmin yavaşladığı görülür. Barış Bıçakçı, *sahne* tekniğini karakterlerin hassas ve kırılğan ilişkilerini, içsel çatışmalarını, düşünsel ve duygusal yoğunluğunu açığa çıkarmak amacıyla işlevsel bir biçimde kullanır. Cemil'in hastanede babasıyla yaptığı konuşmalar ile yayınevi müdürü ve editörüyle yüz yüze görüşmesi bunun anlatıdaki en belirgin örnekleridir:

“Neden sayıyorsun nabzını?”

“Buradaki doktorlara da hemşirelere de güvenmiyorum! Tansiyonunu düşürdük, dediler ama düşmedi. Ben bilmez miyim kendimi?” Avcunu başının üzerine koyuyor. “Buramda yanma var, yanyor sanki içerisi. Başka bir hastaneye gidelim.”

“Saçmalıyorsun ama baba! O kadar tahlil yapıldı, her şeye baktılar... Hazırlıklar yapıldı... Bir iki güne ameliyat... Nerden çıkarıyorsun başka hastaneyi!” Cemil ne olacaksa bir an önce olsun istiyor; babasıysa bekleyişi, acıyı, hayatı uzatmaya çalışıyor. (Bıçakçı, 2014, ss. 5-6)

“Burada nasıl çalıştığınızı anlatayım,” dedi müdür, “işleyişi bilmek istersiniz.”

Anlattı. Müdür konuşurken Cemil kendisini iş başvurusu yapmaya gelmiş genç ve sümsük biri gibi hissetti, yıllar önce yaptığı sinir bozucu iş görüşmelerini hatırladı. İçini bir bozgun duygusu kapladı. (Bıçakçı, 2014, s. 9)

Editör telefona uzandı, “Çay ister misiniz?”

“Selim Bey’in yanında içtim sağolun. Arka arkaya içince çay dokunuyor mideme.” Kahvaltı etmemişti. Hem bu yüzden hem de heyecandan midesi kasılıyordu.

“Edebiyat ham duygularla yapılmaz!” dedi editör.

Cemil sırtı kaşınıyormuş gibi oturduğu sandalyeye sürtündü, omuzlarını hareket ettirdi, “Tabii...” dedi, hazırlıksız yakalanmıştı.” (Bıçakçı, 2014, ss. 11-12)

Bu sahnelerde dramatik gerilim yüksektir; Cemil’in ölüm ve varoluş kaygısı, yetersizlik duygusu ve entelektüel kimliğini ifade edememe sıkıntısı, doğrudan diyalogların temposu içinde somutlaşır.

Bir diğer örnekte Cemil ile Nazlı arasındaki gerilimi yansıtan kısa bir ev içi anlaşmazlık anı, yine sahneleme temposuyla anlatılır:

Bir pazar günü akşama doğru Nazlı Cemil’e şöyle dedi: “Bunu bana nasıl yaparsın!” Temmuzun başıydı, hava henüz kararmamıştı. Akşam güneşi salona doluyordu. Cemil, salondaki masanın üzerine gazete sermiş, pazardan aldıkları yeşillikleri ayıklıyordu. Maydanoz, roka, dereotu. Tabii bunu şehirli bir erkek olarak yapıyordu. Fazla özenmeden, hatta biraz hoyratça. Nazlı mutfaktaki işini bitirip salona geldiğinde Cemil’in kötü diye ayırdığı maydanozların arasında körpecik, yemyeşil olanları görmüş ve küplere binmişti. Cemil nasıl kıyabilmişti bu güzelim otlara! Maydanozun, rokanın, her türlü yeşilliğin, otun Nazlı için ne kadar değerli olduğunu bilmiyor muydu? (Bıçakçı, 2014, s. 117)

Görünürde yüzeysel ve önemsiz bir gerekçeye dayanan bu çatışma, esasında anlatının duygusal yoğunluğu bakımından son derece işlevseldir. Bu sahne, hemen ardından Nazlı’nın geçmişine bir analepsis ile bağlanır: Nazlı evliliklerinin ilk yıllarında annesinden öğrendiği otları toplayarak Cemil’e yemek yapmıştır; Cemil yemeği yerken “[o]tlar Nazlı için güvenlik duygusuydu, annesini elinde bir bardak suyla yanı başına getiren güvenlik duygusu. Otlar Nazlı’nın çocukluğuyla, ailesiyle utanıp sıkılmadan bağ kurmasını sağlayan şeydi” (Bıçakçı, 2014, s. 118) diye düşünür. Bu kısa iç monolog vasıtasıyla, tartışmanın “yüzeysel” olmadığı açığa çıkar; tam tersine Cemil’in yeşillikleri hoyratça ayıklaması, Nazlı’nın gözünde yalnızca “yiyecek israfı” değil, onun güvenlik duygusunu besleyen bellek alanına bir müdahaledir. Sonuçta bu “küçük” tartışma, karakterler arasındaki bağlanma ve aidiyet duygularını sarsan, bastırılmış gerilimi yüzeye çıkaran ve ilişkinin kırılma doğasını somutlaştıran bir odak sahnesine dönüşür.

Benzer bir biçimde, Cemil’in hayalî konuşmaları da sahneleme düzeyinde temsil bulur. Roman dosyasını teslim ettikten sonra Ankara’ya dönen Cemil, romanının değerlendirilmesini beklerken yayınevinin editörüyle aylar süren hayalî bir diyalog kurar. Romanın yedi bölümü tamamen bu *tek kişilik diyaloglara* ayrılmıştır. Editörle yaptığı bu konuşmalar sayesinde Cemil’in edebiyat anlayışı, yazma alışkanlıkları, geçmişi ve günlük hayatı üzerine yerleşik ve derinlikli düşüncelerine tanıklık ederiz. Cemil için kitabının basılması bir bakıma hayâtîdir. “Kitaplar bir bakıma başarılı, tamamlanmış şeylerdir” (Bıçakçı, 2014, s. 10); bu bakımdan kitabının basılması hâlinde Cemil de başarıya ulaşmış ve geçmişiyse

hesaplaşmasını tamamlamış olacaktır:

Editör Hanım, elime kalem aldığımda sahip olduğum meziyetlere romanım basılırsa, belki günlük hayatta da sahip olabilirim! Bütün umudum bu! [...] Romanım basılırsa, futbol sahasında gösterdiğim beceriksizlikler belki bir uyuşmazlık mahkemesince çözüme kavuşturulabilir. Topu göğsümde yumuşatamayışım, sağ ayağımı hiç kullanamayışım, ortalarımın berbat olması filan, hepsi affedilebilir. İstifa edip evde oturmam, kitap okumadan, tek bir cümle yazmadan sadece hayal kurarak boş boş geçirdiğim saatler bir vicdan sorunu olmaktan çıkar. Belki, John Mayall'dan *Sensitive Kind*'ı veya 16 Horsepower'dan *Sinnerman*'i acze düşmeden, ikide bir burnumu çekmeden dinleyebilirim. Geçmişle ilgili hiçbir marazi duyguya kapılmadan çilek reçeli yapabilirim, hatta şeftali reçeli de. Ayrıca, romanım basılırsa, daha çekici bir erkek olabilirim. (Bıçakçı, 2014, s. 112)

Yazma sürecinde yoğun duygusal gelgitler yaşayan, zaman zaman yazmayı bırakan ve hatta yazmaya teşebbüs etmekle bir suç işlediğini düşünen Cemil, yazar kimliğini olgunlaştırmak arzusuyla “çölün ardındaki Büyük Yazar”ı aramaya koyulur ve onunla da edebiyat üzerine hayalî bir diyalog içine girer:

Hava kararırken Büyük Yazar elinde kuru bir yaprak ile çıkageldi. “Ben de seni bekliyordum!” diyerek Cemil'i evine buyur etti. Yazarlar her şeyi bilirler ya da belki herkese aynı numarayı yapıyorlardır. Kuru yaprağı sapına bir ip bağlayarak tavana astı. Cemil'e dönüp “Nasıl oldu?” diye sordu, belli ki kendisi beğenmişti. Cemil'in cevabıyla ilgilenmedi. “Demek yazar olmak istiyorsun,” dedi umursamaz bir tavırla. “Bak, çölü geçmek önemli ama görüyorum ki çölü kendin olarak geçmişsin. Yazar olmak istiyorsan çölü başkası olarak geçmen gerek. Anladın mı? Kadın olarak geç mesela. Ağaç olarak geç, köpek olarak geç.” Cemil soran gözlerle baktı. [...] Neden başkası gibi olması gerektiğini sezebiliyordu ama bunun nasıl olacağını bilmiyordu. Çölü defalarca geçti. Bir dolu şey gördü, yaşadı. Ama bir değişiklik yoktu. Günün birinde Büyük Yazar, “Yazma sanatının sırrı nedir biliyor musun?” dedi, “Gözlemlerini, fark ettiğin ayrıntıları, hiçbir şeyin farkında değilmişsin gibi yazmak. [...] [Cemil] Kalem eline aldı ve sadece tek bir cümle yazdı, içinden daha fazlası gelmiyordu: “Karman çorman hissedişin tane tane çözüleceğini, yeniden, bu kez mükemmel bir düzen içinde bir araya geleceğini ve hayatın bir anlama kavuşacağını hayal etmek: yazmak.” (Bıçakçı, 2014, ss. 66-68)

Büyük Yazar figürü, metnin poetikasını kendi içinde sahneleyen metadiegetik bir alegori olarak işlev görür: hem Cemil'in ustalık idealinin (iç eleştirmen/üstben) hem de Bıçakçı'nın poetik yöneliminin alegorik temsili niteliğindedir. Bir başka ifadeyle, bu alegori aracılığıyla, anlatı tamamen düşünsel bir düzleme geçer; Cemil'in yazarlık krizi ve Bıçakçı'nın estetik ilkelerinin ipuçları sunulur.

2.3. Sıklık

Sinek Isırıklarının Müellifi anlatı sıklığı bakımından dikkate değer bir çeşitlilik sergiler. Bıçakçı, farklı tekrar türlerini dönüşümlü biçimde kullanarak bir yandan anlatının ritmini ve zaman algısını güçlendirirken diğer yandan da tematik sürekliliği sağlar.

Romanda *tekilci* (*singulative*) tekrarlar, özellikle karakterler arasındaki ilişkilerin dönüm noktalarına ya da kırılma anlarına işaret ederek, odak anlar üretir:

Yayınevi müdürü ve editörüyle yaptığı ilk ve tek yüz yüze görüşme (Bıçakçı, 2014, ss. 9-13), Cemil'in yazarlık serüveninde bir eşik işlevi görür ve anlatının odak noktasını belirler. Cemil ve Nazlı'nın ilk karşılaşmaları “Nazlı kapıyı açtığında Cemil babasının eşyalarını topluyordu. Kol saati, cüzdanı, gözlüğü, anahtarlığı, küçük not defteri, uyurken taktığı bere... Kapının açıldığını fark edince döndü ve gözyaşlarını silmeden Nazlı'ya baktı: Geç kalmıştı. “Affedersiniz!” dedi Nazlı şaşkın. Eli hâlâ kapı kolundaydı. Cemil'in ağladığını fark etmişti ve nedense onu tanıyormuş gibi bakıyordu” (Bıçakçı, 2014, s. 41) sahnesinde aktarılır; Cemil'in yas alanı ile Nazlı'nın mesleki alanının birbirine karıştığı bu mekân, aynı zamanda ilişkinin başlangıç mekânıdır ve duygusal bir dönüm noktasıdır. Cemil'in “işte şimdi hikâye hızlanacak, diye düşündü, çünkü hikâyeler sahneye güzel bir kız çıkınca hızlanır” (Bıçakçı, 2014, s. 107) iç sesi eşliğinde Berkan'ın sevgilisi Şeyda'yla tanıştığı tekil an, Cemil'in yeniden genç ve âşık olma

isteğini tetikleyen ve böylece hem karakterin hem de anlatının duygusal eksenini dönüştüren katalizör işlevi üstlenir.

Roman *tekrar eden anlatı* (*repeating*) bakımından dikkat çekici bir çeşitlilik sergiler. Bıçakçı, özellikle zaman teması etrafında yoğunlaşan “düzenli ya da düzensiz aralıklarla yinelenen davranış, söz öbeği, nesne gibi öğeler”i anlatının “düşünsel özüne, figürlerin kimlik ve kişilik yapısına açıcı/bütünleyici bir işlevle katkısı bulunan, ileriye yönelik uzantısı olan” (Sazyek, 2020, s. 217) motifler hâline getirerek bir *leitmotiv* etkisi yaratır.

Cemil sık sık geçmişine dönerek yaşamının muhâsebesini yapar; bu süreçte “başa dönme” eylemi, anlatının temel izleklerinden biri hâline gelir. On yedinci bölümde, evdeki masa saatinin bozulması bu izleğin somut bir metaforuna dönüşür: “Şimdi bozulmuştu, kurma düğmesi dönmüyordu. Zembereği kırılmış olabilirdi, durmadan başa dönmek yorar, metalleri de insanları da” (Bıçakçı, 2014, s. 54). Saati evin dışına çıkarmak Cemil’i huzursuz etse bile bir tamirciye götürüp bırakır. Ertesi gün tamirciye geri döndüğünde, saatini tezgâhın üstünde parçalara ayrılmış hâlde bulur ve büyük bir dehşete kapılır: “Cemil bütün bunlar bir canlının iç organlarıymış gibi soluğunu tutarak baktı: Bir hayat belirtisi var mı? Kıpırdayan bir şey? Nabız? Kulakları uğulduyordu” (Bıçakçı, 2014, s. 56). Tamirciye sitemle çıktığı sahnede “[s]aat hususi bir şeydir, hatta mahrem bir şeydir! Saat bir sırdır. Bunu en iyi sizin idrak etmeniz lazım gelirdi. Onu... Saati... Nasıl öyle ulu orta tezgâha yayarsınız!” (Bıçakçı, 2014, s. 56) sözleriyle, zamanı yalnızca ölçülebilir bir kavram değil, kişisel bir varoluş alanı olarak algıladığını da açığa çıkarır. Bu bağlamda bozulan saat, Cemil’in “başa dönme” yani geçmişi yeniden yaşama arzusunun dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Saati tamir ettirme girişimi kendi benliğini, geçmişini ve anlam duygusunu onarma arzusunun; saatini parçalanmış hâlde gördüğünde yaşadığı dehşet ise zamanın ve benliğinin geri döndürülemez biçimde dağılmış olduğunun farkına varışını temsil eden simgesel bir işlev kazanır: “Evde, koltuğuna oturmuş akşam olmasını beklerken birkaç bira içti ve saatçinin tezgâhı üzerinde gördüklerinin kendi iç organları olduğunu anlayıverdi. Evet, tezgâhın üzerinde parçalanmış dağılmış yatan şey, Cemil’in kendisinden başka bir şey değildi” (Bıçakçı, 2014, s. 57).

Buna paralel biçimde, anlatıcı yirmi altıncı bölümde evrensel döngüsellik vurgulayarak Dünya’nın kendi eksen ve Güneş’in etrafında dönüşünü; Güneş sisteminin Samanyolu galaksisinin merkezi çevresinde dönüşünü; Samanyolu’nun uzayda sürekli devinimini matematiksel bir kesinlikle hesaplar. Bu kozmik hesaplamalar zamanın doğrusal değil, döngüsel bir devinim olarak algılandığını ortaya koyar. Anlatıcıya göre dönmek, yaşamakla eşdeğerdir; yaşamak ise zamanda ilerlemek değil, zamanı ardında bırakabilmektir (Bıçakçı, 2014, s. 83). Bu düşünce, “başa dönme” eylemiyle doğrudan ilişkilidir: Başa dönmek, Cemil için yalnızca kaybolan zamanı veya çaresizlik hissini yansıtan bir tekrar biçimi değildir; aynı zamanda geçmişe duyduğu özlemi ve yeniden başlayabilme umudunu da simgeler. Dolayısıyla “başa dönme” eylemi, Cemil’in Nazlı’ya duyduğu aşkın, gençliğinin ve kendini gerçekleştirme inancının kaynağına dönme arzusuyla örtüşmektedir.

Cemil’e benzer şekilde Nazlı da gençlik günlerine dönme, yeniden sevmek ve sevilme arzusu içindedir. Nazlı’nın yaşadığı bu yalnızlık ve geçmişe özlem duyguları, “başa dönme” teması aracılığıyla tekrar dolaşıma girer:

Evdeki zamanının çoğunu yatak odasında eski fotoğraflara bakarak, gazeteden kestiği yazılara göz atarak geçiriyordu. Bazen de salondaki müzik setinde aynı şarkıyı biter bitmez başa alarak defalarca dinliyordu. [...] Nazlı evet, şarkıyı seviyordu ama sanki başa dönme eylemini de en az şarkının kendisi kadar seviyordu. [...] Nazlı yeniden âşık olmak istediğini söylediğinde Cemil karısının bu insanlık halini böyle doğal ve açık bir biçimde ifade etmesinden hoşlanmıştı, ona özenmişti. [...] Kıskançlık ya da kızgınlık duymamıştı. Şaşırmamıştı. Cemil bön ve duygusuz biri değildi, elbette üzülmişti,

üzülmüştü. Ama Cemil bir edebiyat okuruydu. Edebiyat okurları aslında okudukları her kitapta insanı muayene ve ameliyat eder. [...] Nazlı da edebiyat okuruydu. Sessiz sedasız kırıldı, küstü. Cemil'in editör ile konuştuğunu öğrendiği andan itibaren yavaş yavaş dağılan neşeli kalabalık artık Nazlı'yı bu koca dünyada tamamen yalnız bırakmıştı. Nazlı da böyle zamanlarda hep olduğu gibi, bir tek annem var, diye düşündü, bir tek annem seviyor beni. (Bıçakçı, 2014, ss. 103-106)

Bu bağlamda Ülkü Eliuz'a göre, Bıçakçı'nın "[g]eçmişleriyle bağlantılarının kopmasıyla köksüzleşmiş, büyükşehrin kalabalığında iki üç kişilik klikleşmiş grupların dışındakilerle iletişimi olmayan, benzer varoluş sorunlarıyla boğuşan" karakterleri, "çocukluk ve gençlik yıllarına denk düşen altın çağın geride kalması" nedeniyle dâimî bir nostalji içinde yaşarlar (Eliuz, 2017, s. 138). Cemil ve Nazlı örneğinde de açıkça gözlemlenebileceği üzere, "iyi birer edebiyat okuru olmaları" karakterlerin çevreleriyle aralarına yabancılaştırıcı bir mesafe koyar; sonuçta hayata tutunma biçimleri kırılan, "eğreti bireyler" olarak görünürler (Eliuz, 2017, s. 138).

Anlatı boyunca tekrar eden bir diğer motif, "Cinayeti çözmeme yardım edecek misiniz?" sorusudur. Bu soru ilk kez dokuzuncu bölümde, banyo zemininden sızan suyu şikâyet gelen alt daireye gittiğinde karşılaştığı yaşlı komşunun ağzından duyulur. Ancak sonraki bölümlerde bu soru Cemil'in zihninde dönüp dolaşır, rüyalarında yeniden belirir ve hatta kendi yaşlılık dönemine dâir düşsel bir sahnede bu kez İhtiyar Cemil'in ağzından tekrar duyar: "Günden güne küçülüyorum," diye şikâyet etti ihtiyar Cemil. [...] "Eskiden evde oturmayı çok severdim şimdi insan içine çıkmak istiyorum. [...] Eskiden kol saati taşımazken şimdi taşıyor ve her yerde saati görmek istiyordu. [...] "Cinayeti çözmeme yardım edecek misiniz?" diye sordu ihtiyar Cemil" (Bıçakçı, 2014, ss. 153-154). Böylece bu tekrar hem bilinç hem de bilinç dışı düzlemde yankılanan varoluşsal bir soruya dönüşür. Yaşlı komşunun yalnızlığı ve ölümle baş başa bırakılmışlığı Cemil'in iç dünyasında derin bir tedirginlik uyandırır. Bu açıdan Cemil'in perspektifinde söz konusu sorunun, insan ilişkilerindeki çözülüşün ve ahlaki duyarsızlığın yarattığı bir tür "toplumsal cinayet"i simgelediği sonucuna varılabilir. Bununla birlikte, Cemil de bu "cinayeti" çözme kudretinden yoksundur; zira kendisi de derin bir yalnızlık ve yabancılaşma sıkıntısı çekmektedir. Bu bakımdan tekrar eden bu soru, Cemil'in çaresizlik duygusunun temsiline dönüşür ve anlatının merkezindeki yabancılaşma izleğini belirginleştirir.

Anlatıda öne çıkan bir başka tekrar ise, göndermeler aracılığıyla kurulan metinlerarası ağıdır. Bıçakçı roman boyunca Oktay Rifat, Sabahattin Ali, Salinger, Turgut Uyar, James Joyce, Yusuf Atılgan, Sevgi Soysal, Faulkner, Furuğ Ferruhzad, Pink Floyd, Dire Straits, Sadri Alışık gibi edebiyat, sinema ve müzik dünyasından pek çok isme atıfta bulunur. Öyle ki ellinci bölümde "Cemil'e hayatın bir şölen olduğunu hissettiren şeylerin üstünkörü yapılmış bir listesi"ni bile yapar (Bıçakçı, 2014, s. 146). Bu metinlerarası ağ içinde, anlatı boyunca defalarca anılan Oktay Rifat'ın ayrıcalıklı konumunun özellikle vurgulanması gerekir. Bıçakçı'nın "şiirin zor bir iş olduğunu hissettirecek kadar iyi bir şair" diyerek andığı Rifat'ın şiiri —yazarın kendi sözleriyle— "varoluşa bir çeşit saygı" tutumu etrafında şekillenir: "Bu dünya üzerinde, bu ülkede, ölümü, hayatı, kendisiyle birlikte başka insanların mutsuzluğunu duyan, düşünen ve yalnızlaşan insanın yanında yer alır. Onun elinden tutar ve düştüğü yerden kaldırır. Bu dünyanın tek dünya olmadığını anlatır" (Bıçakçı, 1998, s. 19). Bu çerçevede Oktay Rifat göndermelerinin, anlatının üslubuna şiirsel bir ölçü katmanın yanı sıra yalnızlaşan ve yabancılaşan Cemil'e ölüm, ayrılık ve bekleyiş gibi kırılan anlarda eşlik eden bir ses sağladığı; böylece Cemil'in elinden tutan ve varoluşunu değerli kılan bir *anımsama durağı* işlevi gördüğü öne sürülebilir.

Genel bağlamda göndermelerin içeriği ile anlatının tematik yapısı arasında doğrudan bir nedensellik bağı kurmak güçtür; bununla birlikte özellikle Oktay Rifat örneğinde görüldüğü üzere, göndermelerin romanın dekoru olmaktan ziyâde anlam üretiminde işlevsel bir motif ağı oluşturduğu açıktır. İşlevsel

olarak Cemil şahsında yazarın beslendiği kültürel kaynakları okurla paylaşma isteğinin bir izdüşümü olarak okunabilir: “Halbuki sızıntı hep vardır, ip gibi, yaşadıklarımızdan, okuduğumuz kitaplardan, seyrettiğimiz filmlerden zihnimize akan bir şeyler hep vardır” (Bıçakçı, 2014, s. 36). Şennur Türk, Bıçakçı’nın romanlarında “hüzün, aşk, ölüm, ayrılık, doğayla bütünleşme gibi ruh halinin derinleştiği anlarda”, karakterlerinin kırılma noktalarını “gündelik hayatın sıradanlığını taşıyan cümleler”den ziyade; genellikle “duyguların beste ve güfteyle bütünleşerek damıtıldığı” müzik aracılığıyla aktarmayı tercih ettiğini dile getirir (Türk, 2024, ss. 115-117). Cemil inşaat mühendisi olarak çalıştığı ilk yıllarda “doğayla girişilen mücadelenin, onu alt etmenin hazzı”nı (Bıçakçı, 2014, s. 138) duyarken; zamanla doğaya verilen zarara yakından tanık oldukça işini sorgulamaya başlar: “Tabiatın kendisine kattığı hassasiyeti seviyordu. Böyle bütün bir şeyle karşılaşınca hassaslaşıyor, bir şiir ya da roman yazmak, eve dönmek, Nazlı’yı kucaklamak istiyordu. Üç şey birbirine karışmıştı: Nazlı, ev ve edebiyat. [...] Betonun ihtisamı onu rahatsız etmeye başlamıştı” (Bıçakçı, 2014, s. 140). Türk, Cemil’in hoyratça tahrip edilen doğa karşısında yaşadığı vicdan azabı ve kırılma noktası Kütahya yöresine ait *Elif Dedim Be Dedim* adlı türküde geçen *kuş kanadı kalem olsa yazılmaz benim derdim* (Bıçakçı, 2014, s. 139) dizesiyle söze dökmesini şöyle yorumlar:

Dünya müzik listelerinden parçaların yer aldığı romanda Bıçakçı’nın Cemil’in doğanın insanın zalimliği karşısında çaresiz kalışını, bir acıklı türküyü ifade etmeyi tercih etmesi dikkati çeker. Bu tercih, Bıçakçı’nın Anadolu coğrafyasının kırılma noktasını yine Anadolu hayatına dair duygulanımları yine onun bağrından çıkan türkülerin en iyi biçimde dile getirebileceğine dair bir görüşle yapmasına yolunabilir. (Türk, 2024, s. 121)

Daha analitik bir perspektiften ele alındığında ise roman boyunca yinelenen sayısız gönderme, postmodernizmin “özgünlük bitti” anlayışıyla ilişkilendirilebilir: Postmodernist estetikte bir metnin bireyselliği ve özgünlüğü artık mümkün değildir; zira “[i]çinde yaşadığı gerçeklikle bağdaşmadığı için dünyaya yabancılaşan romancı, başka metinlerin dünyasına sığınıp yeni bir kurmaca dünya yaratır” (Işıksalan, 2007, s. 429). Bu açıdan bakıldığında Cemil’in özellikle yazar kimliğini bulma sürecinde kendi gerçekliğine yabancılaşmış yazar profilini somutlaştırdığı öne sürülebilir.

Yinelemeli (iterative) tekrarlar; günlük rutinler, alışkanlıklar veya genellemeler üzerinden “her gün/sık sık/çoğu zaman” gibi belirteçlerle karakterlerin yaşamındaki döngüsellüğün altını çizer. Bu tip tekrarlar anlatının tematik çerçevesi ve karakter inşası açısından pekiştirici bir rol oynar ve anlatının arka planında süreklilik duygusu yaratır: Romanın “[ç]oğu zaman her şey önceden bellidir; mucize, evin bugün yarın ölecek ihtiyar kedisidir” (Bıçakçı, 2014, s. 5) biçimindeki genelleyici açılış cümlesi, olasılıkların giderek seyrekleştiği bir gündelik kadere işaret ederek anlatının melankolik estetiğini daha ilk sayfadan sabitler; “[s]ık sık arkadaşları Metin ve İlhan ile görüştü” (Bıçakçı, 2014, s. 17) örneğindeki gibi arkadaşlık ağının ‘tekil olay’ değil ‘alışkanlık’ statüsüne taşır ve zaman ilerledikçe yaşanan kopuşlar için ölçüt oluşturur; “Cemil için okumak çoğu zaman kendi yaptığından daha başka, daha fazla bir şeydi. Erişemediği bir yükseklik gidemediği bir uzaklıktı. Kendini okuduklarına veremiyordu; zihni uçuyor, kitabın üzerine konmasıyla kalkması bir oluyordu” (Bıçakçı, 2014, s. 133) örneğindeki gibi karakterin zihinsel ve duygusal gelgitleri, yazarlık-okurluk gerilimi vurgulanır.

Sonuç

Barış Bıçakçı’nın *Sinek Isırıklarının* Müellifi romanı, ilk bakışta küçük bir toplu konut dairesinde geçen kısa bir gündelik yaşam kesitini anlatıyor görünse de bu dar mekân ve zaman aralığı içinde kentli bireyin modern yaşam dinamikleri karşısında yaşadığı içsel çatışmaları doğrusal olmayan, çok katmanlı bir zaman kurgusu içinde işler. Makalede romanın yaşanan (şimdi), hatırlanan (geçmiş) ve düşsel (olasılıklar/gelecek) olmak üzere üç farklı zamansal düzlemi Genette’in *düzen*, *süre* ve *sıklık* kategorileri

ışığında çözümlenmiştir. Makalenin kapsamı, romanın elli sekiz bölümünden seçili pasajlara dayanan yakın okuma ile sınırlandırılmış; kuramsal çerçeve kapsamında anakroniler, hız değişimleri ve tekrar türleri odak alınmıştır. Çözümleme sonucunda elde edilen bulgular, şu başlıklar altında toplanabilir: (i) *Düzen* kategorisinde *analepsis*lerin, farklı erim ve kapsam ölçeklerinde Cemil'in benlik krizini nedensel bir süreklilik içinde açığa çıkararak "şimdi"nin duygusal arka planını inşa ettiği ortaya konmuştur. (ii) *Süre* kategorisinde *sahne* ile *özet*lerdeki ritmik değişimlerin, bekleyiş psikolojisini ve öznel zamansallığı kurduğu; *araların* düşünsel odaklara işaret ettiği; *eksilti*lerin ise bekleyişin ağırlığını hızlandırılmış bir algıyla duyumsattığı saptanmıştır. (iii) *Sıklık* kategorisinde, *yinelemeli tekrarlar* aracılığıyla alışkanlıkların ve duygulanımın sürekliliği açığa çıkarken; *tekilci tekrarlar*ın, özellikle karakterler arasındaki ilişkilerin dönüm noktalarını imleyerek anlatı ekseninde yön değiştirici katalizörler hâline geldiği; *tekrar eden* kesitlerin ise tekil bir olayı farklı odak ve bağlamlarda yeniden anlatarak hem vurguyu artırdığı hem de anlatının tematik yapısını ve karakter inşasını derinleştirdiği gözlemlenmiştir. (iv) Metinlerarası göndermelerin "dekoratif" bir listeleme olmanın ötesinde, anlatının üslubuna şiirsel bir ton katan ve anlam üretiminde tematik çerçeveyi zenginleştiren işlevsel bir motif oluşturduğu; böylece Cemil'in okur-yazar kimliğini besleyen edebî hafızanın romanın anlatı dokusuna içkin kılındığı görülmüştür. (v) Toplu konut bölgesinin ve ev içi alanların, yalnızca bir arka plan olmanın ötesine geçerek belleğin ve aidiyet duygusunun taşıyıcısı hâline geldiği ve bu yönüyle yabancılaşma izleğinin altını çizen merkezi bir anlatı mekânına dönüştüğü tespit edilmiştir.

Genette'e göre anlatıdaki zamansal ilişkilerin analizi, yalnızca "ne"nin değil, "nasıl"ın da konusudur; bir başka ifadeyle biçimsel özellikler ile içerik arasındaki bağlantılar, anlam kurucu etkileriyle birlikte değerlendirilmelidir. Çalışmanın bulguları, *Sinek Isırıklarının Müellifi*'nin zaman kurgusuyla oynayan ve biçimsel yapısı ile tematik derinliği örtüşen dikkate değer bir anlatı örneği olduğunu göstermektedir. Anlatının tematik mimarisinin bekleyiş, geçmişe özlem, yazma ediminin sancıları ve yabancılaşma eksenlerinde; zamansal mimarisinin ise anlatı düzlemleri arasındaki ani ve muğlak geçişler, anılar ve çağrışımlar aracılığıyla bellek odaklı öznel bir zaman algısı etrafında kurgulandığı görülmüştür. Bu bakımdan roman yalnızca Cemil'in kronolojik hikâyesini aktarmakla kalmaz; karakterin öznel zaman algısı aracılığıyla hatırlama ve bekleyiş olgularına somut bir ritim ve anlam kazandırarak okura anlatı boyunca zamana dâir bir deneyim yaşatır. Sonuç olarak *Sinek Isırıklarının Müellifi*'nin incelendiği bu çalışma, Genette'in teorisinin anlatıdaki zamansal örgüyü biçimsel düzeyde incelemeye ve bu örgünün anlam üretimindeki kurucu işlevini açığa çıkarmaya olanak sağlamasının yanı sıra karakterlerin psikolojik gerilimlerini ve benlik krizini çözümlemeye dönük analitik okuma yapmaya da elverişli bir çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Bıçakçı, Barış (2014). *Sinek Isırıklarının Müellifi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bıçakçı, Barış (1998, 19 Nisan). Sabahattin Ali ve Oktay Rifat... Onlar Yine Sevenleriyle Birlikte. *Milliyet Gazete Pazar*, s. 19. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1998.04.19>
- Chatman, Seymour (2009). *Öykü ve Söylem: Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*. çev. Özgür Yaren. Ankara: De Ki Basım Yayım
- Çıraklı, Mustafa Zeki (2015). *Anlatıbilim: Kuramsal Okumalar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Dervişcemaloğlu, Bahar (2016). *Anlatıbilime Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eliuz, Ülkü (2017). Bütün Kapıları Ankara'ya Açılan Yazar: Barış Bıçakçı. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 131-138.
- Ergenç, Ahmet (2013). Barış Bıçakçı'yı Anlamak ve Anlatmak: Kişisel Bir Deneme. *İzafi*, (10), 64-66
- Eriş, Mahir Ünsal (2013). Kişisel Barış Bıçakçı Hikayemdir, Kınamayın!. *İzafi*, (10), 50-52.
- Erkman-Akerson, Fatma (2012). *Edebiyat ve Kuramlar*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Genette, Gérard (2020). *Anlatının Söylemi: Yöntem Hakkında Bir Deneme*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan (2020). *İkinci Hayat: Kaçmak, Kovulmak, Dönmek Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Işıksalan, Sevim Nilay (2007). Postmodern Öğreti ve Bir Postmodern Roman Çözümlemesi: Kara Kitap/Orhan Pamuk. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 419-465.
- Kıran, Ayşe Eziler ve Kıran, Zeynel (2011). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kıran, Hüseyin (2013). Dağmık Değüniler... Yeni Bir Gövde Olarak Roman. *İzafi*, (10), 46-48.
- Parın, Kâmil (2017). Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 68-74.
- Sazyek, Hakan (2020). *Roman Terimleri Sözlüğü: Roman Sanatından Yüz Terim*. Ankara: Hece Yayınları.
- Sülün, Sinan (2013). Denizin İçinde Saklı Kelimeler. *İzafi*, (10), 56-57.
- Şimşek, Altın Aslı, ve Öner, Recep Volkan (2019). Sosyal Haklardan Şehir Hakkına: Barış Bıçakçı Eserleri Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(1), 135-161.
- Tatlı, Meliha (2024). 2000 Sonrası Türk Romanında Erkekliğin Dönüşümü: Sinek Isırıklarının Müellifi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 151-166.
- Terzi, Âdem (2013). Bir Ankara Romanı: Sinek Isırıklarının Müellifi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(733), 88-91.
- Türk, Şennur (2024). Kırılğanlıkların Müellifi Barış Bıçakçı. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 114-126.

o8. Mollazâde Muhammed El-Kürdî'nin Hayatı, Eserleri ve Dileiliği¹**Veysi İNCİ² & Mehmet Ali Kılav ARAZ³**

APA: İnci, V. & Araz, M. A. K. (2025). Mollazâde Muhammed El-Kürdî'nin Hayatı, Eserleri ve Dileiliği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 151-173. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17755892>

Öz

İslâmî ilim geleneğinde şerh ve hâşiye türü eserler, klasik metinlerin doğru anlaşılması, öğretilmesi ve özgün yorumlarla geliştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu tür eserler, ilmin sürekliliğini muhafaza etmekle birlikte farklı ilim alanları arasında bütünlük kurmada temel bir işlev üstlenmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde Anadolu medreselerinin müfredatında şerh ve hâşiye geleneği önemli bir yer edinmiş, talebelerin dil ve düşünce alanlarında gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu makalede, Anadolu'daki medrese geleneğinden gelen ve 17. yüzyılda yaşamış olan Mollazâde Muhammed el-Kürdî'nin hayatı, eserleri ve dileiliği incelenmiştir. Nahiv, mantık, fıkıh, tasavvuf ve siyaset gibi farklı disiplinlerde kaleme aldığı hâşiye ve risâle türü eserler aracılığıyla onun ilmî şahsiyeti, yorum tarzı ve düşünsel yaklaşımı analiz edilmiştir. Çalışma, hem klasik şerh-hâşiye geleneğinin yapısını, amacını ve işlevini anlamaya hem de Mollazâde'nin bu gelenek içindeki özgün katkılarını ortaya koymaya yöneliktir. Ayrıca, Mollazâde'nin eserlerinden seçilmiş temsili örnekler aracılığıyla dönemin ilmî anlayışına, yeni değerlendirmeler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mollazâde Muhammed el-Kürdî, nahiv, hâşiye, Osmanlı ilim geleneği

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde Doç. Dr. Mehmet Ali Kılav Araz danışmanlığında, Veysi İNCİ tarafından hazırlan-makta olan Mollazâde Muhammed el-Kürdî ve Hâşiye alâ İmtihâni'l-Ezkiyâ başlıklı doktora tezinden üretilmiştir."

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %5

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 04.10.2025-**Kabul Tarihi:** 28.11.2025-**Yayın Tarihi:** 29.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17755892>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırma Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri / PhD Student, Ankara Sosyal Bilimler University, Islamic Research Institute, Basic Islamic Sciences (Ankara, Türkiye), **eposta:** levname_13@hotmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-6923-0627> **ROR ID:** <https://ror.org/025y36b60> **ISNI:** 0000 0004 4657 080X

³ Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Assoc. Prof., Ankara University of Social Sciences, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences (Ankara, Türkiye), **eposta:** mehmetalikilav.araz@asbu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1009-2100> **ROR ID:** <https://ror.org/025y36b60> **ISNI:** 0000 0004 4657 080X

The Life, Works, and Linguistic Thought of Mollazade Muhammad Al-Kurdi⁴

Abstract

In the Islamic scholarly tradition, works in the form of sharh (commentary) and hashiyah (gloss) have played a vital role in ensuring the accurate understanding, transmission, and enrichment of classical texts through original interpretations. Such works not only preserved the continuity of knowledge but also functioned as an essential bridge integrating different fields of learning. Particularly during the Ottoman period, the sharh-hashiyah tradition occupied a significant place in the curricula of Anatolian madrasas, providing students with an intellectual environment conducive to deepening their linguistic and philosophical abilities. This article examines the life, scholarly personality, and intellectual contributions of Mollazade Muhammad al-Kurdi, a seventeenth-century scholar shaped by the Anatolian madrasa tradition. Through his works written in various disciplines-such as grammar (nahw), logic, jurisprudence (fiqh), Sufism, and political thought-this study analyzes his intellectual stance, interpretative style, and methodological approach. The research aims to shed light on both the structure, purpose, and function of the classical sharh-hashiyah tradition and Mollazade's distinctive contributions within this scholarly framework. Furthermore, by presenting representative examples from his writings, the study offers new insights into the intellectual paradigms, educational practices, and modes of scholarly production in the Ottoman era.

Keywords: Mollazade Muhammad al-Kurdi, grammar, hashiyah, Ottoman intellectual tradition, scholarly personality

4

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is derived from the doctoral thesis titled Mollazâde Muhammed el-Kürdî and Hâşiye alâ İmtihânî'l-Ezkiyâ, prepared by Veysi İNCİ under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali Kılavuz Araz at the Institute of Islamic Studies, Ankara University of Social Sciences.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %5

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 04.10.2025-**Acceptance Date:** 28.11.2025-**Publication Date:** 29.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17755892>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

1. Giriş

İslâmî ilim geleneğinde klasik metinlerin anlaşılması, talim edilmesi ve yorumlanması sürecinde en önemli te'lif türlerinden biri şerh ve hâşiye geleneğidir. Şerhler, metnin lafız, mana ve i'rab açısından açıklanmasına yönelik kapsamlı açıklamalar içerirken; hâşiyeler, şerhlerin veya metnin belirli yerlerini açıklayan notlardan oluşmaktadır. Bu süreç, ilmî mirasın korunmasına, gelişmesine ve nesiller arasında aktarılmasına katkı sağlamıştır. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı medrese geleneğinde büyük bir önem kazanan şerh ve hâşiye türü eserler, dönemin medrese müfredatının temel unsuru hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Mollazâde Muhammed el-Kürdî, Osmanlı ilim geleneğinde nahiv, mantık, fıkıh, tasavvuf ve siyaset alanında kaleme aldığı şerh ve hâşiye türü eserleriyle önemli şahsiyetlerden biridir.

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın ilk aşamasını, Mollazâde Muhammed el-Kürdî'nin hayatı, eserleri ve bu eserlerin içerikleri üzerine yapılan kaynak taraması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda klasik biyografik eserler ile modern literatür incelenmiş; ardından müellife nispet edilen eserler tespit edilerek mevcut yazma nüshalarına ulaşılmıştır. İkinci aşamada, tespit edilen eserler metin merkezli olarak değerlendirilmiş; nüshaların içerik düzeni, ilmî yaklaşımı, şerh ve hâşiye geleneği içindeki konumu analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada, Mollazâde'nin özellikle dilcilik (nahiv) alanındaki görüşleri olmak üzere mantık, fıkıh ve tasavvufa dair temel yaklaşımları içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu analizde dönemin ilmî geleneği ve medrese müfredatı dikkate alınmıştır.

Çalışmanın kapsamı, günümüze ulaştığı tespit edilen ve akademik inceleme yapılmasına imkân sağlayan yazma nüshalara dayanmaktadır. Bu nedenle müellife nispet edilmekle birlikte nüshası bulunamayan eserler çalışma dışında bırakılmıştır.

1.1. Hayatı

Mollazâde Muhammed el-Kürdî, Irak'ın Sohran bölgesinin Erbil iline bağlı el-Mevan köyünde doğmuştur (el-Kürdî (k), t.y.: 1a). Kaynaklarda ismi farklı şekillerde geçmiştir; Anadolu'daki ilmî çevrelerde ise daha çok "Kürd Molla" veya "Kürd Mehmed Efendi" olarak tanınmıştır (Çavuşoğlu, 2001: 101). Mehmet Tahir'in (1861-1925) Mollazâde, ilmî yolculuğuna memleketinde başlamış, ardından Mısır'da Ezher Üniversitesi başta olmak üzere İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde eğitim görmüştür. Daha sonra İstanbul'da, Enderun-i Hümayun Mektebi'nde müderrislik yapmış, ardından Bursa'ya sürgün edilmiştir. Ancak Bursa Ulu Camii'nde de tadrîsâtını devam etmiştir. (Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, 2016: 1/380). Müellif eserlerinde, kendi ilmî kişiliğini "Hanefî mezhebinde içtihat derecesine ulaştığını" ifade etmiştir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Şâfiî mezhebine mensup olabileceğine dair rivayetler de bulunmaktadır (el-Kürdî (d), t.y.: 1a-1b). Bu durum, onun farklı mezhep geleneklerinin güçlü olduğu bir çevrede yetişmesinin doğal bir sonucudur.

Mollazâde, 1084/1673 te vefat etmiştir (Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, 2016: 1/380). Diğer bazı kaynaklarda vefatı (1066/1656) olarak geçmektedir (Abbas, 2021: 13/54). Bazı yazma eser kataloglarında ise Mollazâde Muhammed b. Ebû Bekr el-Kürdî es-Sohranî'nin vefat tarihi 1070/1660 olarak zikredilmiştir. Kaynaklarda vefat tarihi farklı şekillerde aktarılmış olsa da tüm rivayetler onun 17. yüzyılda yaşadığını teyit etmektedir.

Mollazâde'nin yaşadığı 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin zayıfladığı, ekonomik krizlerin, sosyal karışıklıkların ve Kadızâdeliler hareketi gibi dinî tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde ilmî tartışmalar, özellikle tasavvuf ve selefilik ekseninde yoğunlaşmış, ulemâ arasında

şiddetli görüş ayrılıkları vuku bulmuştur (Çavuşoğlu, 2001: 101). Mollazâde'nin, Birgivî'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserine yazdığı şerhte dile getirdiği eleştiriler, söz konusu tartışmaların en dikkat çekici örnekleri arasındadır. Kadızâde hareketinin dayandığı temel eser ise Birgivî'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı çalışmasıdır. Nitekim Osmanlı dönemi şeyhülislâmlarından Minkârîzâde Yahyâ Efendi (ö.188/1678) birçok fikhî ve itikadî konuda fetvalar vermiş seçkin bir âlim olup, Mollazâde'nin *Kitâbü't-Tahkîk ve't-Tevfîk beyne Ehli's-Ser'î ve Ehli't-Tarîk* adlı şerhine karşı, küçük hacimli bir fetva risalesi kaleme almıştır. Minkârîzâde, bu fetva risâlesinde Muhammed el-Kürdî'yi tasavvufî görüşleri nedeniyle tekfir etmiş ve Mollazâde'nin idamı yönünde fetva vermiştir (Minkârîzâde Yahyâ Efendi, t.y.: 78a-80b).

1.2. Eserleri

Mollazâde'nin kaleme aldığı eserler farklı ilim dallarına yayılmıştır. Bu da, onun çok nitelikli bir ilmi birikime sahip olduğunun göstergesidir. Bu eserler, hem döneminin ilim çevrelerinde kabul gören tartışmalara katkı sağlamış hem de sonraki nesillere aktarılan birer kaynak eser hüviyeti kazanmıştır. Aşağıda Mollazâde'nin eserlerinin tespiti ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.2.1. Nahiv alanında yaptığı çalışmalar

Mollazâde, Arap dilinin temel alanlarından biri olan nahiv sahasında üç eser kaleme almıştır. Bu eserlerin tamamı hâşîye türünde olup, geçmiş otorite nahiv âlimlerinin yazdığı temel metinler üzerine açıklama ve yorum niteliği taşımaktadır. Hâşîyeler, klasik ilim geleneğinde yalnızca metnin anlaşılmasını kolaylaştırmakla kalmaz; aynı zamanda müellifin kendi ilmî yaklaşımını ve değerlendirmelerini de yansıtır.

1.2.1.1. Hâşîye alâ İmtihâni'l-Ezkiyâ

Mollazâde'nin kaleme aldığı bu eserin adı kaynaklarda “*Hâşîye alâ İmtihâni'l-Ezkiyâ*” olarak kaydedilmiştir. Eserin dibacesinde *كَيْفُ افكار الطلاب والموضح عن مغضلاته الصعاب* “*Kâşifu efkârî't-tullâb ve'l mudihu 'an mu'dilâtihi's-si'âb*” şeklinde geçmektedir (el-Kürdî (k), t.y.: 1a). Bu eserin Mollazâde Muhammed el-Kürdî'ye ait olduğu konusunda kaynaklar arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Kütüphane kayıtlarında, yazma eser nüshalarında ve kaynakça niteliğindeki çalışmalarda bu eserin Mollazâde'ye ait olduğu belirtilmiştir (Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, 2016: 1/380; Hosin, 2024).

Mollazâde, hamdele ve salveleden sonra dibâcede eserin telif amacını anlatırken şu sebeplere dikkat çeker: Âlim, amil, kâmil ve fazilet sahibi Muhammed Birgivî'ye ait olan “*İmtihânü'l-Ezkiyâ*” adlı eserin, altın ve eşsiz inci değerinde faydalı bilgilerle dolu bir kitap olduğunu ifade eder. Bu şaheserin birtakım anlaşılması zor kavram ve ibareler içerdiğini, ayrıca bu zorlukları giderecek bir hâşîyenin de bulunmadığını; bu nedenle eserin adeta hiç yazılmamış gibi medrese köşelerinde unutulmaya terk edildiğini dile getirir. Mollazâde, öğrencilere ders ve diğer dini konuları öğretmekle meşgul olmasına rağmen, “*İmtihânü'l-Ezkiyâ*” adlı eserin içindeki kapalı ve anlaşılması güç konuları açıklığa kavuşturmak amacıyla bir hâşîye yazmaya karar verir (el-Kürdî (j), t.y.: 1a).

1.2.1.2. Hâşîye 'alâ Hâşiyeti'l-İsâm 'ale'l-Câmî

Bu eser, İbnü'l-Hâcib'in “*el-Kâfiye*” adlı kitabının şerhi olan “*el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*” üzerine kaleme alınmıştır. Söz konusu şerh ile ilgili, İsâmüddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tarafından bir hâşîye yazılmış ve bu hâşîye Anadolu medreselerinde hayli rağbet görmüştür. İsferâyînî, “*el-Fevâ'idü'z-*

Ziyâ'yye üzerine kaleme aldığı hâşiyesinde, eserin şarihî Abdurrahman el-Câmî'yi ve aynı eser üzerine hâşie yazan Abdülgafûr-i Lârî'yi (ö. 912/1506) eleştirmiştir (Başcı, 2021: 174).

Mollazâde ise, İsferyânî'nin bu hâşiyesi üzerine Hâşie 'alâ Hâşiyetî'l-İsâm 'ale'l-Câmî adlı eserini yazarak farklı görüşleri değerlendirmiş ve eleştirel bir yaklaşımla yeni bir hâşie kaleme almıştır (Cheikhmous, & Bolelli, 2025:16-35). O, bu hâşiyeyi telif etme gerekçesini şu ifadelerle dile getirmektedir: “*Ben bu hâşiyeyi, İsâm Hâşiyesi'nin zorluklarını ve kapalı kavramlarını kolaylaştırmak amacıyla, ilim tahsil eden öğrenciler için kaleme aldım. demektedir*” (el-Kürdî (k), t.y.: 1a).

1.2.1.3. Galatâtu Mevlânâ Câmî

Osmanlı döneminden günümüze kadar medrese müfredatında önemli bir yer edinen eser, Molla Camî'nin “*Şerhu'l-Kâfiye*” adıyla kaleme aldığı “*el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'yye*” dir. Bu eserin üzerine birçok hâşie yazılmıştır. Mollazâde'nin kaleme aldığı bu risâle bazı kaynaklarda “*Galatâtu Mevlânâ Câmî fî Şerhi'l-Kâfiye*”, başka bir kaynakta ise “*İmtihânü'l-Ezkiyâ ve'l-Huzzâk fî Galatâtî'l-Câmî fî'l-Fevâ'idü'z-Ziyâ'yye*” adıyla kayıtlıdır. Mollazâde bu risâlenin yazılış sebebini şöyle açıklar: Abdurrahman el-Câmî'nin “*Şerhu'l-Kâfiye*”sinde müsamaha gösterilen yanlışların varlığıdır. Bu yanlışlar, öğrencilerin derslerini mütâlaa ederken veya ders esnasında göz önünde bulundurabilmeleri için, hoca ve öğrencilere yönelik veciz bir risâle olarak kaleme alınmıştır (el-Kürdî (c): 1a).

1.2.1.4. er-Risâletü'l-Adliyye

Nahiv ilminde şerh ve hâşie geleneği, geniş bir kavram mirasının oluşmasını sağlamıştır. Şerh ve hâşie türü eserler aynı konu veya kavramı, farklı metot ve açılardan şerh ve değerlendirme imkânı verir. Mollazâde, Molla Câmî'nin kaleme aldığı “*el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'yye*” adlı eserde gayr-ı münsarif konusunun önemli bir bölüm olan “*العدل والمَعْدُول والغَدُول*” kavramları üzerine küçük bir risâle yazmıştır.⁵ Mollazâde, bu risâlesindeki kavramları Radî el-Esterâbâdî (ö.688/1289) ile Molla Câmî arasındaki ihtilafı bağlamında ele alır ve yorumlar. Daha sonra konu ile ilgili kendi görüşlerine yer verir (el-Kürdî (h), t.y.: 1a).

1.2.2. Felsefe, Mantık ve Münazara Alanında Yaptığı Çalışmalar

Mollazâde, ilim felsefesi, bilgi nazariyesi ve ilim öğrenme yöntembilimi alanlarında risâle formunda iki eser kaleme almıştır. Bu eserlerde, ilmin tanımı; ma'lûmun varlığı, mâhiyet kavramının tahlili ve sınırı, zihnî tasavvurlar, keşfi bilgi ile aklî bilgi ayrımı, ma'rifet ve nazari ilmin karşılaştırması gibi konular ayrıntılı olarak işlenmiştir. İkinci eserde ise ilim öğrenme sürecinin yöntem bilimsel boyutları ele alınmıştır. Söz konusu eserler şunlardır:

1.2.2.1. Mirkâtü'l-Ulûm ve Sirru'l-Mektûm

Mollazâde, yazdığı her eserin başında telif süreci, sebebi ve içeriği hakkında önemli bilgiler verir. Bu eseri kaleme alırken süreci ve sebebini şu sözlerle açıklar: “*İlahi takdir, beni Bursa'ya bazı işleri yönetmem için tayin ettiğinde, Bursa şehrinde bulunan âlimlerle görüşme fırsatı buldum. Felaketlerin*

⁵ Risâle tarzında yazılan bu eserin kapağında müellif adı “*ملا زاده القيصري*” olarak kaydedilmiştir. Kaynaklarda “Mollazâde el-Kayserî”nin Kayserî eşrafından biri olduğuna dair bazı kayıtlar bulunmakla birlikte, bu kişinin ilmi faaliyetleri veya nahiv sahasında herhangi bir çalışması tespit edilememiştir. Buna karşılık, eserin dili, konu seçimi ve tartışma yöntemi Mollazâde el-Kürdî'nin bilinen hâşiyeleriyle açık benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla “el-Kayserî” nisbesinin müstensih hatasından kaynaklandığı, metnin ise Mollazâde el-Kürdî'ye ait olabileceği kanaati ağır basmaktadır

ve üzüntülerin birikmesi nedeniyle orada bulunan kardeşlere hediyeler sunmak istedim fakat elim boştu.” Mollazâde bu durumunu aşağıdaki şiirle ifade eder:

رَأَيْتُ النَّاسَ مُحْدُونَ عَلَى قَدْرِهِمْ * وَلَكِنِّي أَهْدِي عَلَى قَدْرِي

مُحْدُونَ مَا يَفْنَى وَأَهْدِي الَّذِي * يَبْقَى عَلَى الْأَيَّامِ وَالْأَهْرِ

“Gördüm ki insanlar değerlerine göre hediye verirler,

Fakat ben kendi değerim ölçüsünde hediye veririm

Onlar fânî olan şeyleri hediye ederler,

Ben ise günler ve zaman boyunca bâkî kalacak olanı hediye ederim.” (et-Turtûşî, 1289: 4).

Bunun üzerine Mollazâde, özellikle müptedi (ilme yeni başlayan öğrenciler) için ilim ve ma'lûm ile ilgili hakikatleri anlatan nitelikli bir risâle kaleme alır. Yazdığı bu eseri “*Mirkâtü'l-'Ulûm ve Sirru'l-Mektûm*” adıyla isimlendirir. Bu risâle, bir mukaddime, üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Mukaddime, ilmin mâhiyeti ve kapsamını; birinci bölüm, ilim türlerini; ikinci bölüm, ilmin sebepleri ve yollarını; üçüncü bölüm ise ma'lûm kavramı ve kısımlarını ele almaktadır. Sonuç kısmında ise cehalet türleri ve ilim cehalet karşılaştırması yer almaktadır (el-Kürdi (f), t.y.: 1a). Mollazade'nin bu el yazma eseri, Erkan Baysal ve Zafer Onur tarafından tahkik edilip 2023 yılında Mektebetü'l-Ganim tarafından yayımlanmıştır.

1.2.2.2. el-Fevâyihu'l-Miskiyye

Bu kitap, bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında ilimlere giriş ve bu girişin teorik çerçevesi ele alınır. Birinci bölüm besmele ve etrafındaki tartışmaları, ikinci bölüm hamdele ile ilgili düşünceleri, üçüncü bölüm ise salvele yani salât ve selâm konularını inceler (el-Kürdi (k), t.y.: 1a). Bu eser herhangi bir ilim dalına başlayan kişinin o ilimden yararlanabilmesi ve doğru yönlendirilmesi için, ilmin tanımı, konusu, amacı ve faydaları hakkında temel kavramlara vakıf olmalarıyla alakalı son derece önemli bilgiler içermektedir

1.2.2.3. Hâşiye alâ Hâşiyeti Şerhi Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara

Mollazâde, bu eserin te'lif sürecine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: “*Mir Ebü'l-Feth*” hâşiyesinin öğrenciler arasında rağbet gördüğünü fark edince, bu metindeki özlü ifadeleri açıklamak ve çözülmesi güç meseleleri aydınlatmak amacıyla yeni bir hâşiye ve ta'likât kaleme almak istediğini belirtmiştir. Ancak hâşiyenin farklı nüshaları, içerdikleri fazlalıklar ve eksiklikler nedeniyle birbirinden önemli ölçüde ayrıldığı için, Mollazâde bu nüshaları karşılaştırmış, içlerine dâhil edilmesi mümkün olan tüm ilaveleri metne eklemiş ve faydasız kısımları dışarıda bırakmıştır. Ayrıca, dilsel açıdan sorunlu bulunduğu bazı ifadeleri daha açık ve anlaşılır cümlelerle değiştirmiştir (el-Kürdi (k), t.y.: 1a).

1.2.3. Fıkıh ve Usûl Alanında Yaptığı Çalışmalar

Mollazâde, fikhî bir mesele hakkında, nahiv ve fıkıh ilişkisi bağlamında kısa bir risâle kaleme almıştır.

1.2.3.1. Risâle fi'l-Mesâ'il

Mollazâde, “*Câmiu'l-Ezher*”⁶de ilim tahsil ettiği dönemde, âlimler arasında tartışmalı olan ve muğlaklığı

⁶ 970 yılında Fatımiler tarafında Kahire'de kurulan ilk Üniversitenin adıdır (Ebu'l-Uyûn, t.y.: 7-8).

nedeniyle çözüme kavuşturulamayan bir meseleyi yeniden ele alarak bu risâleyi yazmıştır (el-Kürdî (e), t.y.: 1a)..

Mollazâde, risâlenin yazım sürecini şu ifadelerle anlatmaktadır: “*Ben bu meselenin üzerinde durup araştırmak istedim. Bu sebeple konuyla ilgili kitaplara, âlimlerin görüşlerine ve makalelere müracaat ederek araştırmaya başladım. Konuyla ilgili birçok kaynağa rastladım; ancak bazılarında bilgi eksikliği, bazılarında konu bütünlüğünün sağlanamadığı ve bazı metinlerde ise ifadelerin kapalı ve anlaşılması güç olduğunu gördüm.*” diye ifade eder

Bunun üzerine, bu meseleyle birlikte benzeri iki konuyu da içerecek şekilde söz konusu risâleyi kaleme aldığını belirtir (el-Kürdî (e), t.y.: 1a).

1.3.4. Tasavvuf ve Ahlak Alanında Yaptığı Çalışmlara

Mollazâde, tasavvuf ve ahlak alanında üç eser kaleme almıştır. Bunlardan ilki, İmam Birgivî'nin “*et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*” adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu çalışmanın dikkat çeken yönü, Mollazâde'nin eserin müellifi olan İmam Birgivî'yi usul açısından eleştirmiş olmasıdır. İkinci şerh eseri ise “*Kasîdetü'l-Bürde*” adlı manzume üzerine yazılmış olup, tasavvufî bir perspektifle yapılan tahlilleri içermektedir. Üçüncü olarak, tasavvufî terim ve kavramlara dair müstakil bir eser daha kaleme almıştır. Bu bağlamda yazılan eserlerle ilgili çözümleme aşağıda verilmiştir

1.2.4.1. Kitâbü't-Tahkîk ve't-Tevfîk

Mollazâde'nin bu eseri, İmam Birgivî'nin kaleme aldığı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye* adlı eserin bir şerhidir. Şerhine, geleneksel usule uygun olarak besmele, hamdele ve salve ile başlayan Mollazâde, eserin başında şerhin mâhiyetine dair bir mukaddime sunmuştur. Ardından şerhin telif sebebini şu sözlerle ifade eder: “*Ben, Şeyh Muhammed el-Berki er-Rûmî'nin et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye adlı eserini, hem farz, nafile ve ibadetlerin faziletini açıklaması bakımından hem de haram ve çirkin davranışlardan sakındırma yönüyle kapsamlı bir kitap olarak gördüm.*” Mollazâde, söz konusu eserin Peygamber Efendimiz 'in sünnetini açıklamak ve selefin ahlâkî mirasını anlamak için yeterli bir kaynak olduğunu belirtir (el-Kürdî (d), t.y.: 1b). Eserin, doğru yoldan sapmış iki gruba hitap ettiğini ifade eder. Bunlardan birincisi, dinî ve şer'î bilgileri yalnızca bu kitapla sınırlı zanneden taklitçi âlimlerdir. İkincisi ise, İslâm hukukunun fûru ve usûl bilgisine sahip olmayan, eserde yer alan hükümleri yanlış ya da hükümsüz gören cahil tasavvufçulardır. Mollazâde, her iki grubun da delâlet içinde olduklarını vurgular (el-Kürdî (d), t.y.: 1a). Bu eser hem tasavvuf hem de hadis alanında üzerinde çalışmaya değer bir eserdir.

1.2.4.2. Ed-Dürretü'l-Mudiyye

İslam edebiyatında, edebî değeri oldukça yüksek olan ve “*Kasîdetü'l-Bürde*” olarak tanınan bu manzume, Hz. Peygamber'e yazılmış etkileyici bir methiyedir. Bu şiir, hicrî yedinci yüzyılda Muhammed b. Saîd el-Buvaysirî (ö.695/1296) tarafından, Hz. Muhammed'i (s.a.s) övmek için müstefilun kalıbında kaleme alınmıştır. Bu kaside, İslam edebiyatı tarihinde hakkında pek çok şerh, hâşiye, tesdis, tesbî, taştîr ve nazîreler yazılmış nadide eserlerden biridir. Her ne kadar *Kasîdetü'l-Bürde* olarak biliniyor olsa da asıl ismi “*Kevâkibi'd-Dürriyye fî medhi Hayril-Berriyye.*” dir. Mollazâde'nin “*ed-Dürretü'l-Mudiyye fî şerhi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fî medhi Hayril- Berriyye*”dir. Mollazâde'nin yazdığı bu eser, bu alanda yazılmış çok sayıdaki şerhler yalnızca biridir. Mollazâde yazdığı bu şerhin telif sürecini şu şekilde açıklar: “*Kevâkibi'd-Dürriyye fî medhi Hayril-Berriyye*” ismiyle meşhur olan bu eser,

birçok kişi tarafından şerh edilmiştir; ancak bu şerhler yalnızca dilsel açıklamalarla sınırlı kalmıştır. Ben ise metnin lafzî anlamından ziyade işarî anlamlarını esas alarak şerh etmeyi tercih ettim. Şiirin her mürasını müstakil bir bölüm hâline getirdim.” Şerh içerisinde konuya ilişkin faydalı bilgiler ve hikmetli anlatımlara yer verilmektedir.” (el-Kürdi (b), t.y.: 4b)

1.2.4.3. el-Câmi li'l-Esrâri'l-Îlâhiyye ve'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye ve'l-Hikemi'd-Dîniyye

Mollazâde, *Latâ'ifu'l-Âlam fî İşârâtı Ehl-i İlham* adlı tasavvufî eserinde, bu alana dair tüm terminoloji ve referansları bir araya toplamış, bunlara açıklayıcı ve faydalı bilgiler eklemiştir. Tasavvuf terminolojisini kapsamlı bir şekilde açıklamış ve alfabetik sıraya göre düzenleyerek sistemli bir sınıflandırma ortaya koymuştur. Tasavvuf ilmini öğrenmek isteyen kimselerin doğru yoldan sapmamaları için, eserde yer verilen hususlara dikkat edilmesini gerekli ve önemli görmektedir (el-Kürdi (i), t.y.: 3).

1.2.5. Siyaset Alanında Yaptığı Çalışmalar

Mollazâde, siyaset alanında kaleme almış olduğu eserini Mısır'ın eski devlet başkanlarından Muhammed Şerif Paşa'ya (ö.1887) ithafen yazdığını beyan etmiştir (el-Kürdi (a), t.y.: 1a).

1.2.5.1. Mecelle li Erbâbi'd-Devle ve's-Saltana

Müellif, siyaset bilimi ve saltanatla ilgili ahlaki ve hukuki esasları, saltanat sistemi ve siyaset ile uğraşan kişiler için gerekli olan bilgileri ilgili kişilere bildirmek üzere bu eseri telif etmiştir (el-Kürdi (a), t.y.: 1a).

1.3. Dilciliği

Mollazâde Muhammed el-Kürdi'nin dilciliği söz konusu olduğunda, özellikle Anadolu medreselerinde nahiv alanında büyük bir itibara sahip olan Molla Câmi'nin “*Şerhü'l-Kâfiye*” adlı eserine yönelik kaleme aldığı “*Galatâtü Mevlânâ Câmi fî Şerhi'l-Kâfiye*”, “*Hâşiyetu 'alâ Hâşiyeti'l-İsâm ve İmtihânü'l-Ezkiyâ*” üzerine yazdığı “*Hâşiyetü alâ İmtihânü'l-Ezkiyâ*” adlı çalışmaları ön plana çıkar. Mollazâde'nin eserleri incelendiğinde, ağırlıklı olarak şerh ve hâşiyet türünde yazılmış oldukları görülmektedir. Bu tür eserlerin rağbet gördüğü bir dönemde yetmişmiş olması, onun bu alana yönelmesinde etkili olmuştur. Nitekim şerh ve hâşiyet geleneğine bağlı kalarak çeşitli eserler telif etmiştir.

Mollazâde'nin en belirgin özelliği, klasik kaynakları tahkik (inceleme) ve tenkit (eleştiri) yöntemleriyle değerlendirmesi ve bu yöntemi sistematik bir biçimde eserlerine yansıtmasıdır. Dil meselelerini ele alırken mantık terimlerini ve muhakeme yöntemlerini kullanmaya özen göstermiştir.

Onun dilsel çözümlemelerinde en çok başvurduğu yöntemler arasında semâ' (naklî delil), kıyas (analojik çıkarım), illet (sebepe) ve cumhurun görüşü (icmâ) yer almaktadır. Genel eğilim olarak semâ' yöntemine öncelik verdiği dikkat çeker; ancak kıyas ve illet temelli yaklaşımları da göz ardı etmemiştir. Bu tercihi somut örneklerle de açıklanabilir. Örneğin, er-Râdî gibi dil âlimleri mef'ûl-i mutlakın amilinin hazfini kıyasî küllî bir kaideye dayandırırken, Mollazâde, İbnü'l-Hâcib'in görüşünü esas alarak bu hazfî hem semâî hem de kıyasî olmak üzere iki kategoride değerlendirir. Lam harfi bulunmadan kullanılan “*لَا*” kelimesinin amilinin hazfini semâî kabul ederken, “*لَا*” ifadesini kıyasî olarak değerlendirmiştir. Benzer şekilde, amilin semâî olarak hazfedildiği örneklerden biri de tesniye (ikil) sığasının kullanımıdır. Ayrıca marife isimlerin marifelik derecelerine dair yürütülen teorik tartışmalar da Mollazâde'nin semâî yönetime verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu tür meselelerde illet veya kıyas gibi rasyonel

yöntemlerden ziyade, naklî delillere (semâ') dayalı bir yaklaşım benimsemiştir. (el-Kürdî (j), t.y.: 89a).

Mollazâde'nin nahiv tahlillerinde başvurduğu ikinci yöntem, kıyas yöntemidir. Ancak kendisi, bu yöntemin her dil meselesinde mutlak biçimde geçerli olmadığını özellikle vurgular. Örneğin, nahiv âlimlerine göre اِنْ (olumsuzluk edatı) sonrasında مِنْ edatının ziyade olarak gelmesi mümkündür. Benzer şekilde بِ harfi de şu örnekte olduğu gibi ziyade kabul edilmektedir: "اِنْ زَيْدٌ يَاقَتَمُ" (Zeyd ayakta değildir.) Bu durum, هَلْ edatıyla başlayan cümlelerde de görülür. Nitekim aşağıdaki örnekte بِ harfi yine ziyade olarak kullanılmıştır: هَلْ زَيْدٌ يَاقَتَمُ (Zeyd ayakta mıdır?) Ancak bu kullanım yalnızca هَلْ edatı ile sınırlıdır. Diğer mutlak soru edatlarında bu tür kullanımlar caiz görülmemiştir. Örneğin: اَرَيْدُ يَاقَتَمُ biçiminde bir kullanım doğru kabul edilmez. Dolayısıyla اِنْ ve هَلْ ile başlayan cümlelerde بِ harfinin ziyadeliği kıyas yoluyla meşru görülürken, bu edatların dışındaki yapılarda بِ harfinin ziyade oluşu yalnızca semâî (naklî) olarak kabul edilmektedir. Çünkü dilde her meselede kıyas geçerli olmayabilir. Semâî ziyadelik durumuna örnek olarak şu cümleler verilebilir: ﴿وَكُنِيَ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ Allah şahit olarak yeter.⁷ "يَحْسِبُكَ دِرْهَمٌ" (Sana bir dirhem yeterlidir.) Bu örneklerde بِ harfi ziyade olup, kullanım şekli yalnızca semâî delillere dayanmaktadır (el-Kürdî (j), t.y.: 189b).

2. Farklı İlimlere Dair Temel Görüşleri

Mollazâde'nin ilmî kişiliği, yalnızca eserlerinde sunduğu açıklamalardan değil, aynı zamanda ortaya koyduğu görüşlerden de anlaşılmaktadır. Bu bölümde her alandan temsili nitelikte örnek görüşleri ele alınmaktadır.

2.1. Nahiv İlmine Dair Görüşleri

Kelimenin tanımı ve anlamı klasik nahiv kaynaklarında farklı şekillerde zikredilmektedir. Kimi âlimler "الكَلِمَةُ لَفْظٌ" kimileri "الكَلِمَةُ قَوْلٌ" kimileri ise "الكَلِمَةُ مَا وَضَعَ مُفْرَدًا" şeklinde tarif etmiştir. Zemahşerî ve el-Mutarriżî gibi âlimler, ise kelimeyi daha geniş unsurlar üzerinden tanımlamışlardır. Zemahşerî, "الكَلِمَةُ هِيَ اللَّفْظَةُ النَّالَةُ عَلَى مَعْنَى مُفْرَدٍ" şeklinde tanım yapmıştır (ez-Zemahşerî, 1993: 23). el-Mutarriżî ise, "كُلُّ لَفْظَةٍ دَلَّتْ عَلَى مَعْنَى مُفْرَدٍ فَهِيَ كَلِمَةٌ" (Müfred bir anlama delâlet eden her lafız kelimedir.) tanımını vermiştir (Mutarriżî, ty.: 27). Her iki âlim de kelimenin tanımını lafız (لَفْظٌ), delâlet (دَلَالَةٌ), (مَعْنَى) ve (مُفْرَدٌ) unsurları üzerinde genişletmişlerdir. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve ona tâbi olan Ahmed b. Hasan el-Çarperdi (ö. 746/1346) gibi dil âlimleri ise kelimeyi şu şekilde tarif etmişlerdir: "الكَلِمَةُ لَفْظٌ وَضَعَ" (Kelime, müfred bir mânâyâ vaz' edilmiş lafızdır.) (el-Câmî, t.y.: 3-4).

Nahiv âlimlerine göre kelimenin başında bulunan "lâm", lââm-ı tarîftir. Lââm-ı tarîf ise "lââm-ı cins" ve "lââm-ı 'ahd-i hâricî" olmak üzere iki kısma ayrılır. Lââm-ı cins de kendi içinde üçe ayrılır: lââm-ı hakikat, lââm-ı 'ahd-i zihni ve lââm-ı istiğrak (Arnâsî, (2005: 37).

Mollazâde kelimenin başında bulunan "أل" takısının mâhiyet ve cins için kullanıldığını savunmuştur. O, burada mâhiyet kavramını ele alarak farklı yaklaşımlarda bulunur (el-Kürdî (j), t.y.: 9a).

Mollazâde, mâhiyet kavramını şu şekilde tanımlar: "Mâhiyet, bir şeyin kendisiyle o şeyin varlığı sabit olmasıdır." Bu kavramı üç farklı açıdan inceler: mutlak mâhiyet, mukayyet mâhiyet ve mücerred mâhiyet. Bir varlık dış kayıtları düşünülmezsizin (مِنْ خِثِّ هُوَ هُوَ) ele alındığında, mantık literatüründe buna mutlaq mâhiyet denir. Mantıkçılar, külli kavram açısından bu tür mâhiyeti (الطَّبِيعِي الْكُلِّي) şeklinde adlandırırlar. Eğer mâhiyet, bazı gereksinimleriyle birlikte ele alınırsa buna mukayyet veya mahluṭ

⁷ En-Nisâ 4/166

mâhiyet denir. Mantıkçılar, külli kavram açısından bunu (الْمَظْهَرُ الْكُلِّيُّ) terimiyle ifade ederler. Eğer mâhiyet her türlü gereklilikten soyutlanmış bir şekilde ele alınırsa buna mücerred mâhiyet denir. Mantıkçılar bu kısmı da (الْمَظْهَرُ الْكُلِّيُّ) tabiriyle adlandırırlar. Müellif, mutlak, mukayyet ve mücerred mâhiyet olarak açıkladığı bu kavramların felsefe literatüründeki karşılıklarına da işaret eder. Buna göre, birinci kısım الْمَاهِيَةُ لَا يَشْرُطُ شَيْءٌ, ikinci kısım الْمَاهِيَةُ يَشْرُطُ شَيْءٌ, üçüncü kısım ise الْمَاهِيَةُ يَشْرُطُ لَا شَيْءٌ şeklinde isimlendirilir (el-Kürdî (j), t.y.: 9a).

Mollazâde'ye göre kelimenin başındaki “ل” takısının ahd-i zihnî, ahd-i hâricî veya istigrâk için olamayacağını vurgular. ‘El’ takısı ahd-i zihnî anlamında kabul edilirse, tanımlanan kelimenin tasavvurunda belirsizlik meydana gelir. Ahd-i hâricî olarak değerlendirilmesi durumunda ise tanım, mâhiyet anlamındaki cinsin muayyen bir parçasına dönüşür. Mollazâde'ye göre tanımlarda mutlak cins ve mutlak mâhiyet kastedildiğinden, bu takının istigrâk için de uygun olmadığı anlaşılmaktadır (el-Kürdî (j), t.y.: 15b).

Mollazâde, yukarda dile getirilen tanımlar ilgili lafzî, resmî ve hakikî olmak üzere üç tür tanım bulunduğuna değinir.

Lafzî Tanım: *Başkalarına göre tam tersi de olsa, muhatabın nezdinde bir manaya delâleti açık olan bir lafzin, aynı manaya delâleti daha açık olan bir lafızla şerh etmesidir.* Örneğin, “القَوَادِ التَّضَاضُ” (el-Kavad kısastır) veya “الْفُضْحُ الْبُرُّ” (el-Kumh buğdaydır) “العَسْجَدُ الذَّهَبُ” (el-‘Ascûd altındır) ya da “الْعَصْفَرُ الْأَسَدُ” (el-gazenfer aslandır.) (el-Kürdî (j), t.y.: 15b). Bu kelimeler eşanlamlı olup tanımlayan lafız, tanımlanan lafızdan daha açıktır ve bu durum muhataba göre değişebilir.

Mollazâde'ye göre, eğer tarif edilen müfret kelimenin eşanlamlısı yoksa mürekkep bir kelime ile açıklanır; burada mürekkep kelime, müfret kelimenin hükmündedir. Muarref lafzı, birleşik kelimeyle detaylandırılmak yerine, yalnızca kastedilen manayı belirtmektedir. Örneğin, “النَّارُ حَوْزَةٌ مُضِيئٌ مُجَرَّقٌ بِالطَّبَعِ” (Ateş tabiatı gereği ışık veren yakıcı bir cevherdir.) “الْوُجُودُ كَوْنٌ الشَّيْءِ فِي الْأَعْيَانِ” (Varlık bir şeyin dış dünyada bulunmasıdır) Bu lafzî tanım daha çok sözlük bilimcilerin başvurduğu bir tanımdır (el-Kürdî (j), t.y.: 15b).

Resmî Tanım: “مَا يَكُونُ بِالْعَوَاضِ وَالْوِزَامِ” (Bir şeyi lazım (sabit) ve arazi (geçici) özellikleriyle tanımlamaktır.) (el-Muğnisi, t.y.: 16a). Örneğin, “الْإِنْسَانُ الْحَيَوَانُ الصَّاحِكُ” (İnsan gülen bir canlıdır) “الْفَرَسُ الْحَيَوَانُ الشَّرِيعُ” (At hızlı koşan bir canlıdır.) Mollazâde'ye göre bu tanımdan maksat kavramları tayin ve diğer kavramlardan ayırmaktır (el-Kürdî (j), t.y.: 16a).

Hakiki Tanım: Bir şeyin yakın cinsi ve yakın fashıyla yapılan tanım, o şeyin zâtî nitelikleriyle ortaya konan bir tanım türüdür (el-Muğnisi, t.y.: 119). Örneğin: “الْإِنْسَانُ حَيَوَانٌ نَاطِقٌ” (İnsan konuşan bir canlıdır.) ve “الْكَلِمَةُ” “لَمَّا كَانَ الْمَعْنَى” (Kelime, tek bir manaya konulmuş lafızdır). Mollazâde'ye göre bu tanım, insanoğlunun kapasitesi ölçüsünde var olan hakikatleri bilmeyi ve tanımayı amaçlar (el-Kürdî (j), t.y.: 16a).

Mollazâde'nin “Galatâtu Mevlânâ Câmî fi Şerhi'l-Kâfiye” adı eserinde Molla Camî'ye birçok konuda itirazlarda bulunur. Mollazâde'nin itiraz ettiği ve yanlış gördüğü meselelerden biri de kelimenin tanımında geçen “الوضع” kavramıyla ilgilidir.⁸ Molla Câmî'nin bu kavramla ilgili metni şöyledir: “وَلَمَّا كَانَ الْمَعْنَى “مَأْخُودًا فِي الْوَضْعِ، فَذَكَرَ الْمَعْنَى بَعْدَهُ مَبْنِيٍّ عَلَى تَجْرِيدِهِ عَنْهُ (Ma'na, vaz' kavramının içinde yer aldığından, ayrıca bir daha ma'na kavramının tekrar edilmesi gereksizdir.) Ancak bu tekrar, vaz' kavramının anlam boyutundan

⁸ “الوضع” kavramı bir şeyin başka bir şeye tahsis edilmesidir. Öyle ki ne zaman birincisi söylenirse veya idrak edilse ikincisi aklı gelir. Burada tahsis etmek demek yani bir anlamı var demektir (el-Câmî, t.y.: 4).

soyutlanarak yalnızca tayin manasında kullanılmasıyla açıklanabilir) (el-Câmî, t.y.: 5).

Mollazâde'ye göre "الوضع" kelimesinin mâna mefhumundan tecrid edilmesi yalnızca Molla Câmî'ye ait bir görüştür. Molla Câmî dışında bu yaklaşımı benimseyen herhangi bir şârih bulunmamaktadır. Zira onun dile getirdiği görüş geçerli değildir; çünkü "الوضع" iki şey arasında meydana gelen izafî bir durumdur. Dolayısıyla tecridi söz konusu olamaz.

Mollazâde, ikinci mesele olarak Molla Câmî'nin "حُرُوفُ الْهَجَاءِ مَوْضُوعَةٌ لِّغَرَضِ التَّرْكِيبِ" (Hece/alfabe harfleri bir manaya tahsis edilmeyip sadece terkip oluşturmak için konulmuştur) (el-Câmî, t.y.: 5) ifadesinde "الوضع" kavramını yanlış kullandığını düşünerek eleştirir. Ona göre, Molla Câmî hece harfleri için "الوضع" kelimesini kabul ettiğinde, alfabe harfleri kelime tanımına dâhil olacak ve tanımın dışına çıkmayacaktır. Çünkü Molla Câmî'nin de kabul ettiği üzere "الوضع" kavramı genel bir ifadedir. Gerçek odur ki alfabe harfleri için "الوضع" söz konusu değildir (el-Kürdî (c): 1a).

Mollazâde, kelimenin tarifinde "el" takısı, "mâhiyet" ve "vaz" kavramları etrafında felsefî tahliller yaparak klasik nahiv yaklaşımına a felsefî bir boyut kazandırmıştır. Ona göre tariflerin, kapsayıcı ve anlaşılır olması lafz ve vaz' kavramların doğru analiz edilmesine bağlıdır. Bu yönüyle Mollazâde, kelimeyi yalnızca gramerin bir meselesi değil, aynı zamanda mantıkî ve ontolojik bir varlık olarak değerlendirmiştir.

2.2. Mantık ve Felsefe İlmine Dair Görüşleri

Mollazâde "ilim" kavramının açıklanabilmesi için öncelikle "mâhiyet" in ne olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade eder. Zira bir şeyin mâhiyeti o şeyin kendisi olmasını sağlayan, yani varlık kazandığında o şeyi "şey" yapan unsurdur. Başka bir ifadeyle mâhiyet, bir varlığın dış dünyada gerçekleşmesini ve tanımlanabilir olmasını mümkün kılan öz"dür. Müellif, mahiyetin varlık alanlarıyla ilgili olarak kelâmcılar ile filozoflar arasındaki tartışmaya değinir: Mollazâde, kelâmcıların çoğunluğunun mâhiyetin zihinsel varlığını kabul etmediklerini, onlara göre mâhiyetin yalnızca dış dünyada (hâricî varlıkta) gerçekleştiğini belirtir. Buna karşın, Mollazâde hükemânın (filozofların) mâhiyetin hem zihinde hem de dış dünyada var olduğunu aktardığını ifade eder (el-Kürdî (f), t.y.: 1a).

Mollazâde'ye göre yokluğun (mâ'dumun) bir hakikati yoktur; çünkü yokluk, ne dış dünyada ne de zihinde gerçek bir varlığı söz konusu değildir. Ancak zihinde ortaya çıkan suretler, hayalî veya akli örnekler yalnızca dış dünyadaki varlıklara kıyasla düşünülebilir. Zira bunlar arasında tezat vardır bu tezatlık, zihnin birinden diğerine yani varlıktan yokluğa veya yokluktan varlığa yönelmesini mümkün kılar. Böylece yokluğun mahiyeti hakkında görüşlerini açıklar (el-Kürdî (f), t.y.: 1a & Demirkol, 2022).

Mollazâde, söz konusu "hakikat" eğer tümel (külli) bir şey ise ona mahiyet, tikel (cüz'î) bir şey ise ona hüviyet denildiğini açıklar. Bazen de şöyle ifade edilir: "Bir şeyin kendisi olmasını sağlayan şey" (yani o şeyi o yapan unsur). Bir varlığın gerçekleşmesi bakımından ona hakikat, bireysel bakımından hüviyet, bütün bu niteliklerden tecrit edilmiş olarak ele alındığında ise mahiyet denir. Gerçekte mahiyet, Allah Teâlâ'nın ezelde bilgisine konu olan şeylerin bilgisel suretleri anlamına gelir. Bu nedenle şöyle ifade edilmiştir: "Mahiyet kadîmdir, yaratılmış değildir." Mutasavvıflar arasında keşif ehline göre bu mahiyetler a'yân-ı sâbite olarak adlandırılmıştır. Filozoflara göre bunlara mahiyet denir; avam veya anlayış düzeyi zayıf olanlara göre hakikat olarak bilinir; kelâm âlimlerine göre ise bunlar "bilinen ama varlık kazanmamış olan", "sabit fakat mevcut olmayan", yani "mümkün fakat henüz var olmamış şeylerdir (el-Kürdî (f), t.y.: 1a).

Bu yaklaşım, Mollazâde'nin bilgi anlayışının temelini oluşturur: İlim, var olanın zihinde temsiline dayanır; yokluğun kendisi bilinemez, sadece varlıkla olan karşıtlığı üzerinden kavranabilir.

Mollazâde'ye göre ilim'in mâhiyeti konusunda filozoflar ve kelâm âlimleri arasında görüş ayrılığı vardır. Bu meselede iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci görüşe göre ilim apaçıktır (bedihîdir). Mollazâde, bu görüşü benimseyen düşünürlerin gerekçelerini şöyle açıklar: İlim, insanın kendi nefsinde doğrudan hissettiği ruhsal ve içsel bir niteliktir. İnsan, kendisini ve sıfatlarını nasıl bilirse, ilim denilen şeyi de aynı şekilde doğrudan idrak eder. Bu sebeple ilim, tanımlanmaya ihtiyaç duymayacak kadar açık bir hakikattir. Apaçık olan ilim tanıma gerek duymaz; çünkü tanım, yalnızca nazârî (teorik) şeyler içindir; bedihî (kendiliğinden açık) olanlar için değil. Bu nedenle ilim hakkında yapılan tanımlar, hakiki bir "sınır tanımı" değil sadece lafzî veya isimsel tanımlardır. İbn Rüşd'e (ö. 595/1198) göre "ilim, eşyada var olan düzen ve tertibi kavrayabilme yetisidir. Ona göre evrende gözlemlenen düzen ve tertip, ilahî aklın düzen ve tertibinin bir yansımasıdır." (Câbirî, 2003: 246).

Mollazâde'ye göre bu tür tanımların amacı, öğrenciyi ilmin mahiyetine dikkat kesilmesi için uyarmaktır. Zira bedihî hakikatler bazen yalnızca kelime düzeyinde açıklanarak hatırlatılır. Bu yaklaşımı destekleyen bir diğer gerekçe de şudur: İlim olmadan hiçbir şey bilinemez. Eğer ilim başka bir şey aracılığıyla idrak edilseydi, bu durumda mantıksal bir döngü meydana gelirdi (el-Kürdi (f), t.y.: 2b). Mollazâdenin bu görüşü Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Nasîrüddin et-Tûsî (ö. 672/1274) tarafından da savunulmaktadır (er-Râzî, 1997: 3/338). Bununla birlikte Mollazâde, bu görüşe yöneltilen eleştirileri de aktarır. Karşıt görüşe göre, bir şeyin zihinde bulunması, onun gerçekten tasavvur edildiği anlamına gelmez. Her insan kendi nefsinin varlığını bilir, fakat onun mahiyetini bilmez. Bir şeyin tasavvuru, o şeye yönelmek ve onun üzerinde düşünmekle mümkündür. Bu nedenle, bir şeyin zihinde bulunması, onun tasavvur edilmesiyle aynı şey değildir ve biri diğerini zorunlu olarak gerektirmez. Ayrıca, başka bir şeyin idrak edilmesinin ilme bağlı olması, sadece o şey hakkında ilmin bulunması bakımındandır; yoksa ilmin kendisinin tasavvur edilmesi anlamına gelmez (el-Kürdi (f), t.y.: 2a).

Mollazâde, bu tartışmayı aktarırken ilim'in doğrudan sezgisel olarak bilinebilir bir hakikat olup olmadığı sorusunu merkeze alır. Onun anlatımında, ilmin mâhiyeti meselesi hem epistemolojik hem de mantıksal bir tartışma olarak ele alınır. O, Râzî ve Tûsî'nin görüşlerini aktarırken, ilmin tanıma ihtiyaç duymayacak kadar açık bir hakikat olduğunu belirtir; ancak karşıt düşüncenin ileri sürdüğü "ilmin kavranması için zihinsel yönelimin zorunlu olduğu" görüşünü de dengeli bir şekilde sunar.

2.3.Fıkıh İlmine Dair Görüşleri

Mollazade "Risâle fî'l-Mesâ'il" adlı eserinde dil ve fıkıh ilişkisini ele almış, özellikle yemin ve şart cümlelerinin şer'î hüküm doğurmadaki rolünü incelemiştir. Ona göre Arapça dil kurallarının doğru anlaşılması, fikhî hükümlerin sahih bir şekilde çıkarılabilmesi için zaruridir. Bu bağlamda "yemin" ve "kasem" ve "haf" kavramlarıyla ilgili değerlendirmeleri şöyledir: "الأيمان" (el-eymân), kelimesi "اليمين" "el-ye-mîn" kelimesinin çoğulu olup, dil bakımından "berekat" anlamına gelen "العين" kökünden türemektedir (Halîl b. Ahmed, 1988: 8/387). Şer'î açıdan ise yemin, bir ifadenin doğruluğunu teyit amacıyla Allah Teâlâ'nın adını söylemektir. Bu açıdan "القسام" (kasem) ve "الحلف" (half) kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (el-Kürdi (e), t.y.: 1a).

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) ise bu kavramlar arasında anlam farkı bulunduğunu belirtir. Ona göre kasem, haleften daha geniştir ; çünkü "kasem" hem "tartışmayı bitirmek " hem de "hakı korumak" anlamlarını birlikte içerirken, "half" yalnızca "tartışmayı sonlandırmak " anlamını taşır. Ayrıca yemîn

kavramının “kasem” için mecazî bir isim olduğunu, Arapların kasem ederken sağ elleriyle tokalaşma âdetinden türediğini ifade eder (‘Askerî, t.y.: 56).

Mollazâde, yeminin fıkhi boyutunu ise iki ana kategoride ele almaktadır: **Birincisi** Allah adına yapılan yemin: Bu tür yemin, Allah’ın ismi zikredilerek bir fiili yerine getirme veya terk etme yönündeki kararlılığı güçlendirmek için yapılır. Örneğin, “والله لأفعلن كذا” (Vallahi bunu yapacağım) veya “والله لا أفعلن” (Vallahi bunu yapmayacağım) şeklindeki ifadeler bu kısma dâhildir.

İkincisi Şartlı yemin (şart ve ceza yemini): Burada Allah’ın adı doğrudan zikredilmemekle birlikte, kişinin bir fiili yapma veya yapmama temelinde iradesini gösterme amacı vardır. “إِنْ فَعَلْتُ كَذَا فَكَذَا” (Eğer şunu yaparsam böyle olsun) veya “إِنْ لَمْ أَفْعَلْ كَذَا فَكَذَا” (Eğer yapmazsam şöyle olsun) gibi ifadeler buna örnek teşkil eder (el-Kürdî (e), t.y.: 2a).

Mollazâde’ye göre bu tür beyanlar hakiki anlamda yemin olmayıp, fakihler tarafından “yükümlülük doğurması ve caydırıcı” yönleri sebebiyle yemin kapsamında değerlendirilmiştir. Mollazâde, özellikle Allah adına yapılan yeminleri üç alt kısma ayırmaktadır. Bunların ilki, “yemîn-i ğamûs” olup, sahibini dünyada günaha, ahirette ise ateşe sürüklediği için bu adla anılmaktadır. Yemîn-i ğamûs, bilerek yalan yere Allah adına yemin etmeyi ifade eder. Örneğin, “Vallahi şunu yapmadım” şeklinde beyanda bulunan bir kimsenin gerçekte o fiili yapmış olması bu kapsamdadır. Mollazâde, bu yeminin büyük günahlardan sayıldığını, nitekim Hz. Peygamber’in “Kim bile bile yalan yere yemin ederse, Allah onu cehennemde sokar” (Zeylaî, 1418: 3/292) hadisiyle bu hususu açıkladığını belirtmektedir. Ona göre yemîn-i ğamûs’un kefareti yoktur; bu günahın kurtuluş ancak samimi bir tevbe ve istiğfar ile mümkündür.

Mün’akid yemin bozulduğunda öngörülen kefareti üç şekilde yerine getirilebilir: Birincisi Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak (itk). İkincisi On yoksulu giydirmek: Burada asgari ölçü, en azından namaz kılmaya elverişli bir giysi vermektir. el-Hidâye’de bu görüşün İmam Muhammed’e ait olduğu belirtilir. Buna göre elbisenin bütün bedeni kaplaması gerekmez; sadece avret yerlerini örtecek ölçüde olması yeterlidir. Ancak Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve Ebû Yusuf’a (ö.182/798) göre, beden büyük kısmını örtecek nitelikte elbise verilmelidir. Zira yalnızca basit bir giysiyle kalan kişi örten “çıplak” sayılmaktadır (Bâbertî, 1970: 5/82). Üçüncüsü: On yoksulu doyurmak: Aileye yedirilenin orta hallisinden bir öğün yemekle fakirleri doyurmaktır. Bu üç kefareti seçeneğini yerine getiremeyen kimse için son çare, üç gün oruç tutmaktır. Abdullah b. Mes’ûd’un (ö.32/652-53) kıraatine göre bu oruçların “peş peşe (mütevâli) olması gerektiği ifade edilmiştir (el-Kürdî (e), t.y.: 1b). Mollazâde bu hükümleri doğrudan şu ayet ile temellendirmektedir: “Allah sizi kasıtsız yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz; fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden sorumlu tutar. Bunun kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek veya bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktır. Bunları yapamayan kimse ise üç gün oruç tutmalıdır. Bu, ettiğiniz yeminlerin kefaretidir. Yeminlerinizi koruyun. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”⁹

Mollazâde, yeminde kullanılan lafızları incelerken, klasik fıkıh kaynaklarında belirtilen edat ve ifadeleri esas alır

Mollazâde, yeminin esas harfleri “bâ” (الباء), “vâv” (الواو) ve “tâ” (التاء) olduğunu açıklar. Ona göre bazen bu harf gizlenebilir. Nitekim “Allah adına yapmam” ifadesinde gizli bir harf bulunmaktadır. Mollazâde’nin ifade ettiği üzere, Ebû Hanîfe şöyle der: Şayet bir kimse “Allah’ın hakkı için” derse, bu yemin sayılmaz; çünkü Allah’ın hakkı, şeriatın bazı hükümleri anlamına gelebilir. Buna karşılık “yemin

⁹ el-Mâide 5/98.

ederim”, “Allah’a yemin ederim”, “Allah’a şahit tutarım”, veya “Kur’an ” ve “Kâbe” gibi ifadeler kullanılırsa bu yemin hükmündedir (el-Kürdî (e), t.y.: 2a). Bu bağlamda Hz. Peygamber’in şu hadisine atıfta bulunmaktadır: “مَنْ كَانَ مِنْكُمْ خَالِفًا فَلْيَخْلُفْ بِاللَّهِ أَوْ لَيْزَرُ” (Kim yemin edecekse Allah ile yemin etsin.) (el-Kürdî (e), t.y.: 2a).

Mollazâde, ayrıca “Ben Kur’an’dan veya Peygamber’den beriyim” ifadesini yemin kapsamında değerlendirmektedir; çünkü onlardan beri olmayı ifade etmek küfür anlamı taşır. Küfrü bir şarta bağlamak da yemin hükmünde kabul edilmektedir. Ancak “Ben Mushaf’ın kendisinden beriyim” ifadesi yemin olarak görülmez. Fakat “Ben Mushaf’ın içindekilerden beriyim” denildiğinde, bu yemin sayılmaktadır. Zira Mushaf’ın içinde Allah’ın kelamını içermektedir. Mollazâde’nin açıklamasına göre, “Ben Allah’ın rahmeti, ilmi, rızası, gazabı, öfkesi, azabı üzerine yemin ederim” şeklindeki ifadeler geçerli kabul etmez. Çünkü örfte bu tarz ifadelerle yemin edilmez. Netice olarak, yemin hükümlerinin örfte dayandığını ifade eder (el-Kürdî (e), t.y.: 2a).

Bir diğer mesele kişinin kendisi üzerine sadaka ile yemin etmesi meselesidir Molla zade bu meseleyi ele alırken, meseleyi (كَلَمًا) ve (كَلِمًا) lafızlarının dildeki vaz’ına dayandırır. Ona göre, (كَلِمًا) lafzı vaz’ itibariyle isimlerde genellik ifade eder (İbn Hişâm, 1985: 261) . Bu, genellik zorunlu olarak fiilleri de kapsar. Bu sebeple, bir kişi belirli bir mahalde bu lafız üzerine yemin edip bir defa yemini ihlâl ettiğinde aynı mahalde tekrar ihlâl etmiş sayılmaz. Çünkü küll fiilde tekrar değil, yalnızca genellik ifade eder (Güman, 2017: 73). Buna karşılık (كَلَمًا) edatı vaz’ itibariyle fiillerin tekrarını göstermektedir; bu tekrar ise zorunlu olarak isimlerin de genelleşmesini beraberinde getirir. Zira her fiil bir şart konumuna gelir ve şartın tekrarıyla birlikte isimler de kapsam dâhilinde tekrara girer.

Mollazade’ye göre Arap dilinde atıf bağlacın manaya etkisi çok önemlidir. Örneğin eğer iki gün, (اليومين) bir güne (اليوم) atfedilirse bu durumda bir gün o iki günün içine dâhil olmaz. Çünkü atfın (bağlacın) gereği, kendisinden sonra gelen kelime veya cümlelerin, öncekinden farklı olur. Bu sebeple bir kişi , بعث منك هذا العبد “ , (Bu köleyi sana bir aya kadar sattım.) derse, “bir ay” ifadesi “iki aya kadar” demeye denk olur. Eğer “إلى شهرين” (bir ay ve iki ay) derse, bu “üç aya kadar” demekle aynı anlamı taşır. Eğer lam-ı cuhûd (inkâr lâmi) bir gün ile iki gün arasına girse, o zaman bir gün, iki günün içinde sayılır ve hüküm iki gün geçince sona erer. Çünkü bir günün, iki günden biri olmasına engel bir durum yoktur; zira burada farklılık gerektiren bir unsur bulunmaz. Böyle olunca, her bir zaman dilimi, ayrı ayrı nefiy edilmiş olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “فَلَا زِفَتْ وَلَا فُشِقَتْ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ” *Hac sırasında ne cinsel ilişki, ne günah, ne de tartışma ve çekişme vardır.*¹⁰ Burada her bir fiil, ayrı ayrı nefiy edilmiştir. Dolayısıyla her bir zaman dilimi önceki zamandan bağımsız hale gelir ve yeni bir cümle hükmü kazanır. Süre, konuşanın söz söylediği andan itibaren başlar. Böylece ilk gün, birinci sürenin tamamını; aynı zamanda ikinci sürenin bir kısmını oluşturur.

Buna göre biri eşine, “والله لا أقربك شهرين وشهرين” (Vallahi sana iki ay ve iki ay yaklaşmayacağım.) derse, bu kişi “îlâ” yemini etmiş sayılır; sanki “والله لا أقربك أربعة أشهر” (Vallahi sana dört ay yaklaşmayacağım) demiş gibidir. Ancak “والله لا أقربك شهرين ولا شهرين” (Vallahi sana iki ay yaklaşmayacağım ve iki ay da yaklaşmayacağım.) derse, îlâ¹¹ yemini oluşmaz (Mollâ Husrev., t.y.: 1/388). Çünkü burada her iki “iki ay” ifadesi birbirinden bağımsız iki zaman dilimidir; her biri yemin anından itibaren başlar. Böylece iki ayrı yemin meydana gelir, ama kişi mûlî (îlâ yemini eden) sayılmaz. Yine biri “والله لا أكل لحماً وخبزاً” (Vallahi et ve ekmek yemeyeceğim) derse, yemin ancak her ikisini birlikte yediğinde bozulur. “والله لا أكل لحماً ولا خبزاً” (Vallahi et de yemeyeceğim), ekmek de

¹⁰ el-Bakara 2/197.

¹¹ Îlâ (الإيلاء), sözlükte yemin etmek anlamına gelir. Terim anlamı ise, bir erkeğin Allah’a veya O’nun sıfatlarından birine yemin etmek suretiyle eşini dört aydan daha uzun bir süre cinsel ilişkiden uzak tutmak için yemin etmesi anlamına gelir (el-Meydânî, t.y.: 3/60).

yemeyeceğim.” derse, bunlardan birini yediğinde yemin bozulur. Çünkü bu ifade, “Vallahi et yemeyeceğim” ve “Vallahi ekmek yemeyeceğim” şeklinde iki ayrı yemin anlamı taşır (el-Kürdî (c), t.y.: 12b).

Muhammed el- Kürdî, burada dil ilminin fikhî hüküm çıkarma noktasında önemli bir etkisini olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre Arapçanın lafız, harf ve bağlaç düzeyindeki anlam incelikleri, şer'î hükümlerin doğru anlaşılması için vazgeçilmezdir. Özellikle yemin türleri, şartlı ifadeler ve atıf bağlaçların tahlillerinde nahiv kuralları fikhî sonuçları doğrudan etkilediğini savunur. Böylece Mollazâde, dil ile fıkıh arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, fıkıh usulünde dil bilgisinin önemini temellendirmiştir

2.4. Tasavvuf İlmine Dair Görüşleri

Molla zade, *Kitâbü't-Tahkîk ve't-Tevfîk* adlı eserinde , ¹²“عليكم بسني” hadisini açıklarken Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya sarılmayı emrettiğini belirtir. Bu emir, sünnetten saparak ihtilafa düşmeyi önlemek ve doğru yolun istikametini korumak içindir. Ona göre, hadiste zikredilen “وَسَنَّةُ الْخُلَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهْدِيِّينَ” ifadesi, hidayete erdirilmiş halifelerin yollarına da bağlanmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü bu halifeler, Hz. Peygamber'in sohbetinin bereketiyle hak tarafından irşada mazhar olmuşlardır.

Mollazâde, buradan hareketle “sünnet” kavramının, sahabeden sadır olan söz ve fiilleri de kapsayabileceğini vurgular (el-Kürdî (d), t.y.: 26b). Bu görüş, Hanefîlerin, sahabe söz ve fiillerine ittibanın vacip olduğu görüşüne muvafıktır. Şâfiî ise bu konuda farklı bir yaklaşım benimsemiştir.

Mollazade, hadisin devamında (وَأَنَّا كُمْ وَمُخَدَّاتِ الْأُمُورِ) ifadesi, uyarı (tahzîr) üslubuyla gelmiş olup, onlardan sakınmanın derhal vacip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre buradaki anlam şudur: Kişi, bid'atlardan kendini korumalıdır; çünkü bid'atlar insanların ortaya çıkardığı şeylerdir. Nitekim “*hadisin devamında Her sonradan çıkarılan şey bid'attır ve her bid'at da sapıklıktır*” (فَرَأَى كُلَّ مُخَدَّاتٍ بِدْعَةٍ، وَكُلِّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ) sözü, kıyasın birinci şekline göre her mühdesin (sonradan ortaya çıkarılan şeyin) dalâlet olduğunu göstermektedir. Küçük önermenin açıklaması ise şöyledir: Muhdes, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkarılandır. Ondan sonra ortaya çıkarılan her şey bid'at tir. Çünkü “bid'at”, “ibtidâ” kökünden türemiştir ve daha önce bir örneği bulunmayan şeyi ortaya koymak demektir. Dolayısıyla mühdes olan şeyler, Resûlullah döneminde mevcut değildir (el-Kürdî (d), t.y.: 26b).

Mollazâde'ye göre, bid'at ister sahabe ister başka bir kimse tarafından ortaya çıkarılmış olsun, sonuçta bid'at adını alır. Bu, sahabenin ortaya koyduğu şeylere “sünnet” denilmesine engel değildir. Zira sahabenin sünneti ile bid'at in bir arada bulunması mümkündür. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, bid'atin tam karşıtıdır ve onunla bağdaşmaz (el-Kürdî (d), t.y.: 26b).

Mollazâde'ye göre, İmam Birgivî gibi bazı âlimler “Benim sünnetime ve Râşid halifelerin sünnetine sarılın” hadisini yanlış yorumlamış ve halifelerin sünnetini bid'ate tamamen zıt görmüşlerdir. Oysa Mollazâde, bu yaklaşımın hatalı olduğunu belirtir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.), hilafeti döneminde Müslümanları cemaatle teravîh kılmaya teşvik etmiş ve bu uygulamayı “Ne güzel bid'at diye

¹² “İrbâd b. Sâriye (r.a.) şöyle anlatmaktadır: “Resûlullah (s.a.v.) bir gün sabah namazından sonra gözleri yaşartan, kalpleri hüzünlendiren, son derece dokunaklı bir konuşma yaptı. Bunun üzerine ashabından biri, ‘Ey Allah'ın Resûlü! Sanki veda konuşması yaptınız; bize ne tavsiye edersiniz?’ diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Size Allah'tan sakınmayı, işitip itaat etmeyi tavsiye ederim. Başınıza bir Habeşli köle tayin edilse bile ona uyun. Çünkü benden sonra içinizden kim hayatta kalırsa birçok ihtilaf görecektir. O hâlde size sünnetimi ve hidayete erdirilmiş, doğru yolda olan halifelerin sünnetini tavsiye ederim. Ona sınıksız sarılın, azı dişlerinize tutun. Sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının; zira her sonradan çıkarılan şey bid'attır, her bid'at da sapıklıktır.” (et-Tirmizî, 1998: 5/408).

nitelendirmiştir (el-Buḥârî, 1993: 2/707). Mollazâde'ye göre bu tür yanlış anlamaların temelinde, rivayetler ve mezhepler hakkında yetersiz bilgi ile kavramların ıstılahî boyutunun yeterince kavranamaması yatmaktadır (el-Kürdî (d), t.y.: 49a).

Mollazâde, bid'atin **itikad**, **ibadet** ve **âdetlerde** ortaya çıkabileceğini belirtir. “*Her bid'at dalâlettir*” hadisi lafzen umumu ifade etse de, başka rivayetlerle tahsis edilmiştir. Bu bağlamda, “*Kim benim sünnetinden bir sünneti ihya ederse ve insanlar onunla amel ederse o kimseye o kişiler kadar sevap verilir onların sevaplarından hiçbir şey eksilmez*” (et-Tirmizî, t.y.: 5/45). “*Kim kötü bir bid'at ortaya çıkarırsa ve insanlar onunla amel etse o kimseye o kişiler kadar günah yazılır ve onların günahlarından hiçbir şey eksilmez*. Ayrıca peygamber efendimiz başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir.*” (eş-Şeybânî, 1995: 3/505). Rivayetlerini delil olarak zikreder. Dolayısıyla ona göre bid'at, sahabenin uygulamalarıyla da teyit edilen biçimde, bütünüyle re etme değil; farklı kısımlara ayrılan çok yönlü bir kavramdır (el-Kürdî (d), t.y.: 27b).

Mollazâde söz konusu eserde üzerinde durduğu bir diğer önemli husus Tasavvufi fırkalaradır.

Mollazâde, tasavvuf ehlinin farklı kollara ayrıldığını ve bunlardan yalnızca birinin hakikat üzere bulunduğunu, geri kalanının ise bid'at ehli sayıldığını ifade etmektedir. Ona göre sûfiler on iki fırkaya ayrılmaktadır. Bunlardan sadece Sünnîler (es-Senniyyûn) ulemanın övgüsüne mazhar olmuş, diğer on bir fırka ise bid'at ehli kabul edilmiştir. Mollazâde bu fırkaları tek tek zikretmiş ve onların görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

1. Hulûliyye: Kadın yüzüne nazar etmeyi helal görür; onda Allah'ın sıfatlarının tecelli ettiğini iddia eder.
2. Hâliyye: Raks ve alkışlamak gibi fiilleri helal sayar; şeyhlerinin helal gördüğü hususlarda şer'î kıstas dikkata alınmaz
3. Evliyâiyye: Velâyet makamına ulaşan kimseden şer'î sorumluluğun düştüğünü ileri sürer; hatta veliyi, ilmini doğrudan Allah'tan aldığını söyleyerek peygamberden daha üstün görür (Aydınlı, 2022: 225).
4. Şimrâhiyye: Sohbetin kadîm olduğunu, bu sebeple birçok hükmün düştüğünü ve yasakların kalktığını iddia eder; eğlence ve oyunlarla meşgul olur.
5. Muhibbiyye: Muhabbet makamına ulaşan kuldan şer'î mükellefiyetlerin düştüğünü savunur; avret mahallerini örtme gereğini reddeder, topluluk içinde çıplak dolaşmak helal olduğu söylenir
6. Hûriyye: Hâliyye'nin görüşlerini benimsemekle birlikte, kendi halleri sırasında hurilerle birleşme yaşadıklarını iddia ederler; bu hallerinden çıktıklarında guslederler.
7. İbâhiyye: İyiliği emretme ve kötülükten men etme (emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker) görevini terk eder; haramları helal sayarlar.
8. Mütেকâsile: Kazanç için çalışmayı terk eder; ev ev dolaşarak dilenirler ve bunu “dünyayı terk” iddiasıyla savunurlar.
9. Mütעהile: Âşıkların elbiselerini giyer; zahirde farklı bir hâl, bâtında ise farklı bir hâl üzere olduklarını ileri sürerler.

10. Vakfiyye: Allah'ı bilme (marifetullah) arayışını terk eder; "Allah'ı Allah'tan başkası bilemez" diyerek bilgi edinmeyi yasaklarlar

11. İlhamiyye: İlim ve okumayı terk eder; "Kur'an ın perde olduğunu söyleyip, şiirler tarikatın Kur'an'ı olarak kabul ederler" Yani Kur'an'ı bırakıp şiirle meşgul olurlar ve bu sebeple sapkınlığa düşmüşlerdir..(el-Kürdî (d), t.y.: 60b).

Ayrıca Mollazade şeriat ile hakikat arasında bir bütünlüğün olduğunu vurgular ve tasavvufun meşruiyeti, şer'î hükümlere dayalı bir başlangıçtan doğduğunu ifade eder.

Mollazâde, bu yaklaşımıyla sünnete bağlılığın Müslümanlar için zorunlu olduğunu vurgular. Ona göre bid'at, bir bütün olarak reddedilmesi gereken bir kavram değil, farklı boyutları olan bir kavramdır. Tasavvuf fırkalarıyla alakalı değerlendirmelerinde ise, şeriatın her mertebede bağlayıcı olduğunu manevi mertebelerin, ancak ilim ve amelin dinî ölçülere tam uyum göstermesiyle mümkün olduğunu vurgular (el-Kürdî (d), t.y.: 60b).

Şimdi de Mollazade'nin di ve tasavvuf bağlamında kaleme aldığı "Ed-Dürretü 'l-Mudîyye fî Şerhi 'l-Kevâkibi 'd-Dürriyye" adlı eserdeki tasavvufi görüşlere yer verceğiz. Müellif bu eserinde, Buseyri'nin kasidetülbürde adlı beyitlerini di ve tasavvuf bağlamında şerh eder. Örneğin aşağıdaki beyti şerh ederken birçok tasavvufi kavramlara işaret eder.

أَمِنْ تَذَكُّرٍ حَيْرَانٍ بِذِي سَلَمٍ * مَرَجَتْ دَمْعًا جَزَى مِنْ مُقَلَّةٍ بِدَمٍ

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تَلْقَاءِ كَاظِمَةٍ * وَأَوَمَّضَ الْبَرْقُ فِي الظُّلُمَاءِ مِنْ إِصَمٍ

"Ey âşık ve sadık sevgili! Bana söyle, nedir senin hüznünün sebebi, niçin daimî olarak gözyaşını kanla karıştırıp dökmektesin? Bu, sevgilileri hatırlamaktan mı, ayrılık rüzgârlarının esmesinden mi, yoksa onların bulunduğu taraftan çakan şimşegin işaret ettiği ayrılıktan mıdır?" (el-Kürdî (b), t.y.: 6a). Burada âşığın kendi nefesine hitap etmesi, çağdaşı olan dostlarının onunla uyuşmadığına ve gam ile kederi üzerinden atmak için onlara müracaat edemediğine bir işarettir. Nitekim denilmiştir ki: "Bu zamanın dostları hain olmuştur." Ayrıca burada kişinin kendi nefsiyle konuşması, zamanın dostlarının kendisine uygun düşmemesine ve gam ile kederini giderecek kimse bulamamasına işaret etmektedir. Nitekim 'Bu zamanın dostları sadakatsiz denilmiştir. Ayrıca bu, aşk derdini çekmeye alışmış âşığın, hayal gücünün kuvveti, sevgisinin şiddeti ve aşk meydanında onların ardı ardına gelişleri sebebiyle görünmeyen şeylerle konuşmasına, kendi nefsiyle tartışmasına da işaret eder. Hatta bazen cansız varlıklarla ve hayvanlarla konuşur, onları gördüğünde sevinir. Böylece delilere benzer hâle gelir; vahşi hayvanlarla ve cansız nesnelerle ünsiyet kurar (el-Kürdî (b), t.y.: 7b).

Mollazâde, söz konusu beyti işarı açıdan yorumlarken şöyle der: *Ey latîf ruh, şerefli cevher ve iffetli bülbül! Sen ki sevgililerden ve vatandan ayrılarak beden kafesine hapsedildin; hüznünün, ağlayışının ve gözyaşlarının sebebi nedir? Acaba gayb âleminden, cebbarlık âleminden veya melekût âleminden mülk âlemine inişin ve bir âleminden diğerine yolculuğun mu seni bu hale getirdi? Nihayet şehadet âlemine ulaştın da burada mihnet ve meşakkat ile mi imtihan edildin?* (el-Kürdî (b), t.y.: 8a).

Mollazâde, ehl-i keşfin (Ömer, 2008: 3/1938) görüşüne atıfta bulunarak küllî âlemlerin beş olduğunu belirtir: **Birincisi**, Allah Teâlâ'nın ilmindeki suretlerden ibaret olan mutlak gayb âlemidir. **İkincisi**, ruhlar âlemi olan cebbarlık âlemi; **üçüncüsü** cebbarlık ile şehadet arasında bulunan ve hayal ile misal

âlemi olarak da adlandırılan melekût âlemidir. Bu âlemde bütün ruhların ve cisimlerin suretleri yer almakta, rüyalar ve manevî vakıalar burada ortaya çıkmakta, amellerin suretleri burada şekillenmekte ve peygamberler ile veliler bunları müşahade etmektedir. Ayrıca ruh, bedenden ayrıldıktan sonra nimet veya azap da yine bu âlemde gerçekleşmektedir. **Dördüncüsü** mülk âlemidir ki, bu da şehadet ve yaratılış âlemini ifade eder. **Beşincisi** ise insan âlemidir. Zira insan, bütün âlemleri kendinde toplamış; zâhir ve bâtın bütün kemâlâtı kuşanmıştır. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın tecellisi insanda ortaya çıkmış, insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi kılınmıştır. Mollazâde, bu beş mertebenin "**el-mudmarâtü'l-ilâhiyye'l-hams**" (ilâhî beş mertebe) olarak adlandırıldığını ifade eder. Bunlar başka bir bakış açısıyla da gayb ve şehadet, halk ve emir, zâhir ve bâtın şeklinde kavramsallaştırılmıştır (el-Kürdî (b), t.y.: 8a).

2.5. Siyaset İlmine Dair Görüşleri

Bu başlığın altında ise müellifin siyaset, yönetim ve yönetim erkine yönelik bakış açısını değerlendirmeye çalışacağız.

Mollazade "*Mecelle li Erbâbi'd-Devle ve's-Saltana*" adlı eserinde adaletin devletin temelinde adaletin olduğunu, zulmün ise toplumun çöküşüne sebep olacağını belirtmiştir. Yöneticinin görevi, halkın güvenliğini korumak ve adaleti tesis etmektir. Bu yaklaşımıyla İslâm siyaset düşüncesinde "adalet merkezli devlet" anlayışını desteklemiştir. Mollazâde, eserinin girişinde şu ayeti merkeze alır: "*Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasaklar. O size öğüt verir ki, düşünüp ibret alasınız.*"¹³

Mollazâde'ye göre bu ayet, dinin hem temel esaslarını hem de uygulamaya dair hükümlerini özlü bir biçimde içinde toplamıştır. Ayette geçen adalet, kâinatın düzenini ve toplumun dengesini sağlayan ilahî bir ilkedir. Adalet olmadan ne bireysel huzur ne de toplumsal istikrar mümkündür. İhsan ise, ibadetlerin özünü, ahlakın güzelliğini ve insanî ilişkilerin yüceliğini temsil eder. İhsan, yalnızca kulluğun kemali değil; fakirlerin ve zayıfların gözetilmesi, onlara iyilikle muamele edilmesi, şefkat ve merhamet gösterilmesi gibi tüm faziletli davranışların ortak adıdır. Dolayısıyla bu ayet, hem dinin hükümlerini hem de ahlaki erdemlerin tamamını kapsayan bir temel çerçeve sunar (el-Kürdî (a), t.y.: 1b).

Mollazâde, bu ilahî prensipleri siyaset düşüncesinin temeline yerleştirir. Ona göre, adalet ve ihsan yalnızca bireysel faziletler değil, devlet düzeninin ve yönetim ahlakının da özüdür. Ona göre, siyaset ve yönetim anlayışını dini ve ahlaki temeller üzerine inşa eder. Ona göre yöneticilik, sadece devlet işlerini yürütmekten ibaret değildir; aynı zamanda halkın huzurunu, adaleti ve toplumsal düzeni koruma sorumluluğunu da içerir. Bu nedenle yönetici (imam veya veliyyü'l-emr), hem ülke yönetiminin hem de halkın ve ordunun durumundan haberdar olmalı, her kesimle ilişkilerinde ilim, adalet ve nezaket ilkelerini gözetmelidir (el-Kürdî (a), t.y.: 2a).

Mollazâde'ye göre iyi bir yönetici, halkın her tabakasının hakkını bilmelidir. Fakir ve zengin, asker ve sivil her birey, kendi liyakatine göre değerlendirilmelidir. Liyakat, devlet düzeninin temelini oluşturur; adaletin tesisi ise yöneticinin en büyük görevidir. Bu çerçevede Mollazâde, hiçbir kimseye haksızlık edilmemesi, suçsuz kimsenin cezalandırılmaması gerektiğini özellikle vurgular. Yönetici, özellikle ölüm cezası gibi ciddi meselelerde acele hüküm vermemeli, gerçeği ortaya çıkarmak için en ince ayrıntısına kadar araştırma yapmalıdır (el-Kürdî (a), t.y.: 12a). Nitekim o, Hz. Peygamber'in şu sözünü delil olarak zikreder: "*Katil olan kişiye, sonunda kendisinin de öldürüleceği; zina eden kişiye ise fakirlik isabet*

¹³ en-Nahl 16/90

edeceği müjdelenmiştir er ya da geç." (Herevî, t.y.: 152).

Bu hadis, Mollazâde'nin yorumuna göre, adaletin ilahî bir denge unsuru olduğunu ve yöneticinin keyfî kararlar vermekten sakınması gerektiğini göstermektedir.

Ayrıca Mollazâde, devlet yönetiminde şeriatın üstünlüğünü açıkça savunur. Ona göre bütün idarî ve siyâsî kararlar, şeriatın rehberliğinde alınmalı; yöneticiler bilmedikleri konularda mutlaka âlimlere danışmalıdır. Bu noktada Kur'an-ı Kerîm'de yer alan şu ayeti hatırlatır: *"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline (âlimlere) sorun."*¹⁴ Yönetici, kendi görüşüyle veya kişisel arzularıyla hüküm vermemeli; kararlarını yalnızca Allah'ın kitabında bildirilen ilkelere dayandırmalıdır. Mollazâde bu düşüncesini şu ayetle temellendirir: *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*¹⁵

Bu yaklaşım, Mollazâde'nin siyaset felsefesinin merkezinde ilahi adalet kavramının yer aldığını göstermektedir. Ona göre yönetici, adaletin yeryüzündeki temsilcisidir; hükmü yalnızca kendi çıkarı veya hevesiyle değil, ilahî iradeye uygun biçimde vermelidir. Bununla birlikte Mollazâde, yöneticilerin toplumun manevî yönünü de gözetmeleri gerektiğini savunur. Âlimlere, salih kimselere ve fakirlere hürmet edilmesini, onların korunup desteklenmesini ister. Çünkü toplumun bereketi ve huzuru, onların duası ve manevî rehberliğiyle mümkündür. Duanın sırrına yalnızca Allah Teâlâ'nın vâkıf olabileceğini; bu sebeple yöneticinin, manevî değerlere karşı saygılı bir tutum içinde bulunması gerektiğini vurgular (el-Kürdî (a), t.y.: 115a).

Mollazâde, yöneticiliği güç ve otorite makamı olarak değil, emanet ve sorumluluk makamı olarak görür. Ona göre devlet idaresi, ilme, adalete, merhamete ve sorumluluğa dayanan kutsal bir görevdir. Yönetici, hem dünyevî düzenin sağlanmasından hem de ilahî adaletin yeryüzünde tecellisinden sorumludur.

Sonuç

Mollazâde Muhammed el-Kürdî, Osmanlı ilim geleneği içerisinde yalnızca bir hâşiye müellifi değil, aynı zamanda farklı konuların meselelerini geniş bir perspektiften değerlendirme ve inceleme özelliği ile ön plana çıkmıştır. Nahiv, mantık, fıkıh, tasavvuf ve siyaset gibi farklı ilim alanlarında kaleme aldığı eserler, onun köklü ilmî birikimini ve eleştirel düşünme yeteneğini açıkça ortaya koymuştur. Mollazâde'nin bu ilmi çalışmalarından, hem İslami klasik kaynaklara vukufiyeti hem de özgün yorum gücü olduğunu açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bu durum, onun ilmî üretiminde taklitten ziyade tahkik ve tenkit yöntemini benimsediğini göstermektedir.

Nahiv sahasında yazdığı hâşiyelerde, dil kurallarını yalnızca gramer çerçevesinde değil, mantık ve felsefe kavramlarıyla ilişkilendirerek ele alması, Mollazâde'nin dil anlayışına felsefî bir derinlik kazandırmıştır. Mantık ve felsefe alanındaki eserleri ise bilgi, mâhiyet ve varlık kavramlarını kelâmî ve felsefî bakış açılarının bağlamında ele alması bakımından önemlidir. Bu yönüyle Mollazâde, İslam düşünce dünyasında hem geleneksel ilmi mirasın mevcudiyetini muhafaza etmiş hem gelişmesi noktasında yeni yorumlar getirmiştir.

Fıkıh sahasındaki çalışmaları, özellikle dil ve hüküm ilişkisine dair yaptığı çözümlemelerle dikkat çekerken; tasavvuf alanındaki eserleri, onun derin bir manevî sezgiye ve sahih bir tasavvuf anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Mollazâde, tasavvufî görüşlerini aktarırken şer'î ölçüleri esas almış, bid'at kavramını geniş bir bağlamda ele alarak mutedil bir değerlendirme ortaya koymuştur. Bu yönüyle,

¹⁴ el-Enbiyâ 21/7

¹⁵ el-Mâide 5/45

dönemin Kadızâdeliler ve ehli tasavvuf arasındaki tartışmalarında Kadızâdelilere karşı sert bir tutum sergilemiştir.

Siyaset anlayışında ise adalet, ihsan ve sorumluluk kavramlarını esas alarak yöneticiliği bir “emanet” olarak tanımlamıştır. “*Mecelle li Erbâbi'd-Devle ve's-Saltana*” adlı eseri, İslâm siyaset düşüncesinde ahlâk ve hukuk temelli bir yönetim modelini savunan nadir metinlerden biri olarak değerlendirilebilir. Mollazâde'ye göre adalet, sadece bireysel bir fazilet değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve devlet otoritesinin varlık şartıdır.

Netice olarak Mollazâde Muhammed el-Kürdî'nin ilmî kişiliği, kapsayıcı bir âliminin şahsiyetini yansıtmaktadır. Onun eserleri, klasik ilim geleneğinin korurken eleştirel düşünceyi ihmal etmiyor. Bu nedenle Mollazâde, İslâm düşüncesinin gelişim süreci bakımından özellikle Osmanlı ilmi miras açısından önemli bir ilmi şahsiyet olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abbas, Bekir Abid Salih (2021). "İmtihânü'l ezkiyâ ve'l huzzak fî galatâtî'l Camî fi'l Fevâ'idü'd-Diyâ'iyye Muhammed el- Kürdî eş-Şehir bi Mollazâde (ö.1070 h) Dirasetun ve tahkikun". *Mecelletü kulliyetü terbiyetü'l esasiyye lil ulumi'l terbeviyye ve'l insaniyye* 13/54
- Arnâsî, Fahreddin (2005). *Keşfü'l Ġitâ (Hâşiyetu İmtihani'l Ezkiyâ)*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye.
- Aydınlı, Osman (2022). "İslâm Mezhepleri Tarihi ve Tasavvuf",. *Sosyal Bilimlerde Disiplinerarası Çalışmanın İmkânı: Tasavvuf Örneği*. ed. Ahmed Cahid Haksever. 225-265. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları
- Başcı, Abdurrahman (2021). *Şehu'r'dî 'ale'l- Kafiye ve Şerhu İsam alel-Kafiye Adlı Nahiv Eserlerinin Metodolojik Açısından Mukayesesi*. Ankara: Ekin Yayınevi.
- Bâbertî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd el- (1489/1970). *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr.
- el- Askerî, Ebû Hilâl & 'Abdullâh, Ebû Hilâl el-Ḥasen b. (t.y.). *el-Furûku'l-Luğaviyye*. Kahire.
- el-Birgivi, Muhammed b. Pir Ali (2021). *İmtihânü'l-Ezkiyâ şerhü'l-Lübb lil Beydâvî ve Ma'ahu Hâşiyetü'l-Aṭahli*. Lübnan: Daru Tahkiki'l-Kitab.
- el-Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm (1414/1993). *Şaḥîhu'l-Buḥârî*. thk. Muṣṭafa Dîb el-Buḡâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Yemâme, 5. Basım.
- Bursalı Mehmet Tâhir Efendi (2016). *Osmanlı Müellifleri*. ed. Fikri Yavuz, İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları.
- Câbirî, Muhammed Âbid (2003). *Felsefî Mirasımız ve Biz*. çev. A.Said Aykut. İstanbul: Kitabevi.
- el-Câmî, Nureddin Molla Abdurrahman (t.y.). *el-Fevâ'idü'd-Diyâ'iyye*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi.
- Cheikhmous, Mohammad Saber & Bolelli, Nusrettin (2025). "Molla-zâde el-Kürdî ve Kitabı Hâşiyet alâ şerhi'l Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye". *Adıyaman İlahiyat Dergisi* 17, 16-35.
- Çavuşoğlu, Semiramis (2001). "Kadıızâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları.
- Demirkol, Zeynep (2022). "Mâhiyet Felsefesi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 33/2, 668-673.
- Ebu'l-Uyûn, Mahmud (t.y.). *el-Câmiu'l-Ezher: Nebzetün fî Târîhihi*. Kahire: Matbaatü'l-Ezher.
- Güman, Osman (2017). *Nahiv ve Fıkıh Usulü İlişkisi*. Ankara: İsam Yayınları.
- el-Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (1988). *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl.
- el-Mutarriẓî, Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarriẓî (t.y.). *el-Mişbâḥ fi'n-naḥv*. ed. thk. Abdülhamid Seyiid Tâlib. Kahire: Mektebetü's-Şebab.
- el-Herevî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî & thk. Muhammed Sabbağ (t.y.). *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-aḥbârî'l-mevzû'a*. Beyrut: Daru'l-Emanet.
- Hosin, Wael Shawky Abdelmaged (2024). *Muhammed el-Kürdî'nin Hâşiyet alâ İmtihani'l-Ezkiyâ isimli eserinin tahkik ve değerlendirmesi*. Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn (1985). *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-E'ârîb*. thk. Dr. Mâzin el-Mubârek / Muhammed 'Alî Ḥamdullâh. Dimaşk.
- el-Kürdî (a), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Mecelle li Erbâbi'd-Devle ve's-Saltana*. Bursa: Bursa Genel Kitaplığı, Haraçoğlu, 547.
- el-Kürdî (k), Mollazâde, Muhammed b. Molla Ebû bekir b.Molla Muhammed b.Süleymân (t.y.). *el-*

- Fevâyihi'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-ilmiyye*. El Yazması. Esad Efendi: Süleymaniye Kütüphanesi, 03748-001.
- el-Kürdî (b), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *ed-Dürretü'l-Mudîyye fi şerhi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fi medhi Hayril- Berriyye*. Tahran: Kitabhane-yi Meclis-i Şura-yi İslami, İhda -î Kerîm-zâde, 327/2181.
- el-Kürdî (c), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Galatâtu Mevlânâ Câmî fi Şerhi'l-Kâfiye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1413.
- el-Kürdî (d), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Kitâbü't-Tahkik ve't-tevfik beyne ehli ş-şer'i ve ehli't-tarîk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2792.
- el-Kürdî (e), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman e (t.y.). *Risâle fi'l-Mesâ'il*. Bursa: Bursa Genel Kitaplığı, Haraçoğlu, 547.
- el-Kürdî (f), Mollazâde Muhammed b. Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Mirkâû'l-Ulûm ve Sirru'l Mektûm*. Amerika: Harverd University, Houghten Libray, MS Arab 230.
- el-Kürdî (g), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). thk. Erkan Baysal,Zafer Onur. *Mirkâtü'l-'Ulûm ve Sirru'l-Mektûm*. Ürdün: Mektebetü'l-Ganim, 1445.
- el-Kürdî (h), Mollazâde,Muhammed b. Molla Ebû bekir b.Molla Muhammed b.Süleymân (t.y.). *er-Risâletü'l-Adliyye el-Müte'alika bi'l-Fevaidi'd-Ziyâ'iyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Kütüphane ve Arşiv Müdürlüğü, 1572.
- el-Kürdî (i), Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (2019). thk. Ömer Ahmed er-Râvî. *el-Câmî li'l-Esrârî'l-Îlâhiyye ve'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye ve'l-Hikemi'd-Dîniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Kürdî (j), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Kâşifu efkârî't-tullâb ve'l mudihû 'an mu'delâtihi' s-si'âb(Hâşiye 'alâ İmtihânî'l-Ezkiyâ)*. El Yazması. Yazmalar: Marmara Ü. İlahiyat F. Küt., 675.
- el-Kürdî (k1), Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Hâşiye alâ Hâşiyeti Şerhi Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun, 3616-140.
- el-Kürdî, (k2) Mollazâde Muhammed b.Molla Ebûbekir b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Hâşiye alâ hâşiyeti'l-İsam ale'l-el-Fevâidi'd-Diyâiyye li'l-Câmî*. El Yazması. Fatih: Süleymaniye Kütüphanesi, 3229, 170.
- el-Meydânî, 'Abdülğanî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ğuneymî ed-Dımaşkî (t.y.). *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. thk. Maḥmûd Emîn en-Nevâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetevâ Mankurîzâde Yahya Efendi 'alâ İbtâli Şerhi't-Tarîkatî'l-Muhammediyye li'l-Muhammed el-Kürdî*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi: 362784.
- Mollâ Husrev, Muhammed b. Ferâmerz b. 'Alî (t.y.). *Dureru'l-ḥukkâm şerhu Ğureri'l-aḥkâm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İḥyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, ts.
- el-Muğnisi, Mahmud Hasan (2012). *Muğni'l Tullab*. çev. Mehmet Ali Arslan. Diyarbakır: Seyda Kitabevi.
- Nüceym, Sırâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Nüceym (2002). thk. Ahmed İzzû İnâye,. *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*,. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ömer, Ahmed Muhtâr (2008). *Mu'cemü'l-Lügatîl -Arabîyye el-Muasıra*. 4 Cilt. Kahire: Alemü'l-Kütüp.
- er-Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin (1418/1997). *el-Maḥşûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâḍ el-Ulvânî.
- eş-Şeybânî, Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel (1416/1995). *el-Müsned*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs.

- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (1998). *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- et-Turtûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. el-Velîd (1289). *Sirâcü'l-Mülûk*. Mısır: Min Evâilî'l-Matbû'âtî'l-'Arabiyye.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Amr (1993). *el-Mufaşşal fî Şınaatî'l-İrâb*. thk. 'Alî bû-Mulaĥĥam. Beyrut.
- Zeylaî, Cemâleddîn Abdullah b. Yûsuf ez- & thk. Muhammed Avâme (1418). *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-hidâye ve ma'ahû hâşiyetüh: Buġyetü'l-elmâ'î fî tahrîci'z-Zeylaî*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân.

09. Mukaddimetü'l-Edeb'de Söz Yapımı: Birleştirme¹**Melike S. TURAN²****APA:** Turan, M. S. (2025). *Mukaddimetü'l-Edeb'de Söz Yapımı: Birleştirme*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 174-182. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17771961>**Öz**

Birleştirme; iki sözcüğün belirli kurallar çerçevesinde kalıplaşması sonucu bir nesneyi, varlığı veya hareketi karşılayarak dildeki sözlüksel boşluğu doldurduğu yönetime verilen addır. Bu yöntemde bileşenler önceden ayrı anlam taşıırken birleşmeleri neticesinde tek bir kavramı karşılayacak şekilde kaynaşır. Aslında bu yöntemle yapılan sözcük, yeni bir sözlük birim oluşturması ve anlam bütünlüğü sağlaması bakımından tek bir dil unsuru olarak vazife görür. Birleştirme, yapım ekleriyle türetme kadar işlek bir söz yapımı yöntemidir. Bu yöntem, Orhun Türkçesi metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bu da bize bu yöntemin köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Türkçenin tarihî dönemlerinden Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir eser olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'de de birleştirme yöntemiyle yapılmış sözcükler mevcuttur. Bu eser, bazı araştırmacılar tarafından Orta Türkçe dönemine dâhil edilen *Divânu Lugâti't-Türk*'ten sonra en zengin söz varlığını bünyesinde barındıran bir sözlüktür. Ayrıca eserde Eski ve Orta Türkçe dönemine ait sözlüklerde geçmeyen ve ilk defa bu eserde kullanılan sözcükler de vardır. Bu makalede amaç, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in söz varlığını inceleyerek birleştirme yöntemiyle yapılmış sözcükleri tespit etmek ve bunun neticesinde söz varlığına katkıda bulunmaktır. Tespit edilen bu yapılar, dil bilimsel kategoriler oluşturularak tasnif edilmiştir. Tasnif, iki başlıkta incelenmiştir: sıralama birleşikleri ve bağımlı birleşikler. Ancak birleşik fiiller bir başka çalışmada ele alınmış olduğu için bu tasnifte bağımlı birleşiklere birleşik fiiller dâhil edilmemiştir.

Anahtar kelimeler: *Mukaddimetü'l-Edeb*, söz yapımı, birleştirme, söz varlığı

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %20

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.10.2025-**Kabul Tarihi:** 30.11.2025-**Yayın Tarihi:** 01.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17771961>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Research Assistant Doctor, Kırklareli University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature (Kırklareli, Türkiye), **eposta:** mozevren@klu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-9535-5485> **ROR ID:** <https://ror.org/00jboe673> **ISNI:** 0000 0004 0399 5728 **Crossref Funder ID:** 501100020600

Word Formation in *Mukaddimetü'l-Edeb*: Compounding³

Abstract

Compounding is the name given to the method in which two words are formed within the framework of certain rules and fill the lexical gap in the language by corresponding to an object, entity or action. In this method, components previously carrying separate meanings are fused to represent a single concept through their combination. In fact, the word formed using this method functions as a single linguistic element, creating a new lexical unit and ensuring semantic integrity. Compounding is a word-formation method as effective as derivation using derivational suffixes. This method has been encountered since the Orkhon Turkic texts, demonstrating its deep-rooted history. Words formed using the compounding method are also found in *Mukaddimetü'l-Edeb*, a work written in Khwarezm Turkic from the historical period of Turkish. This work contains the richest vocabulary of the Middle Turkic period after the *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Furthermore, the work contains words used for the first time that do not appear in dictionaries of the Old and Middle Turkic periods. The aim of this article is to examine the vocabulary of *Mukaddimetü'l-Edeb* to identify words formed through compounding and, consequently, to contribute to the vocabulary. These identified structures were classified by creating grammatical categories. The classification was examined under two headings: ordering compounds and dependent compounds. However, compound verbs were not included in this classification because they have been discussed in another study.

Keywords: *Mukaddimetü'l-Edeb*, word formation, compounding, vocabulary

³

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %20

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 18.10.2025-**Acceptance Date:** 30.11.2025-**Publication Date:** 01.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17771961>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Değişen ve gelişen zaman, beraberinde yenilikler getirir. Hayatımıza giren her yenilik de sözle karşılaşılır. Yeni keşifler, icatlar, hastalıklar, eşya vs. akla gelebilecek her şey ilk ortaya çıktığında insanoğlunun bu yenilikleri bir şekilde tanımlanması gerekir. Bu değişiklik ve yenilikler, kavram ihtiyacını doğurur. Nitekim Türkçe sınırlı sayıda sözcükle sınırsız sayıda sözcük üretebilme özelliğine sahip bir dildir. Bu sayede söz varlığındaki mevcut sözcüklerle yeni sözcükler üretilmektedir. Türkçede kavram karşılamanın çeşitli yolları vardır. Bu yöntemlere söz yapımı yöntemleri denir. Söz yapımı, kaynaklarda yer alsa da çalışmaların çok azında ayrı bir başlık altında incelenir. Dil bilgisi kitaplarında genellikle *morfoloji* (Ediskun, 1985; Banguoğlu, 2007; Demir ve diğerleri, 2009; Eker, 2017; Korkmaz, 2019), *kelime bilgisi* (Bilgegil, 1963) ve *söz dizimi* (Gencan, 1971; Karaağaç, 2017) başlıkları altında ele alınırken dil bilimi kitabında *leksikoloji* (Demirci, 2017) başlığı altındadır.

Söz yapımı belirli kurallar dâhilinde mevcut sözcüklerle sözlüksel boşluğun doldurulmasıdır. Bu yönüyle söz yapımı, dilin gelişmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Türkçede söz yapımı; yapım ekleriyle türetme, birleştirme, kalıplaşma, derleme, tarama vs. yöntemleriyle gerçekleşir (Ağakay, 1943; Atalay 1946; Dizdaroğlu, 1962; Akalın, 2014; Çürük, 2018; Alibekiroğlu, 2019). Söz yapımından bu yöntemler arasında en çok yapım ekleriyle türetme ve birleştirmeye başvurulur. Birleştirme de yapım ekleriyle türetme kadar köklü ve işlek bir yöntemdir. Nitekim Yasemin Çürük (2019, 96) çalışmasında 2011 yılında basılmış olan *Türkçe Sözlük*'ü tarayarak birleştirme yöntemiyle oluşturulan sözcüklerin sayısını yaklaşık olarak 18 bin olduğunu belirtir.

Birleştirme; iki sözcüğün belirli kurallar çerçevesinde kalıplaşması sonucu bir nesneyi, varlığı veya hareketi karşılayarak dildeki sözlüksel boşluğu doldurduğu yönteme verilen addır. Bu yöntem, “belirli kurallara göre mevcut dil unsurlarından sözlüksel boşluğun doldurulmasıyla yeni sözcüklerin oluşturulduğu bir süreci ifade eder” (Turan, 2025, s. 52). Tek başına ayrı anlam taşıyan iki sözcüğün bir araya gelip kalıplaşmasıyla yeni bir sözlük birim ortaya çıkar. Bu noktada önemli iki husus vardır: anlam bütünlüğü ve kalıplaşma. Anlam bütünlüğü birleşik yapılarda bulunan bileşenlerin anlamının toplamını vermesiyken kalıplaşma da bu birleşik yapının kaynaşarak dilde tek bir unsur gibi işlem görmesidir.

Birleştirme yöntemiyle oluşturulan sözcükler Orhun Yazıtları'ndan itibaren karşımıza çıkmaktadır. İsa Sarı'nın ifadesine göre ise “(...) birleştirme, Eski Türkçe döneminden bu yana, Türkçenin tanımlanan en eski metinlerinde dahi çok işlek ve türetken bir kavram karşılama mekanizması olma niteliğini taşımaktadır” (Sarı, 2016, s. 203). Sarı'nın bu ifadesi destekleyici niteliktedir. Eski Türkçe dönemine ait eserler üzerine bir çalışma yapmış olan Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*'nde birleştirme yöntemiyle yapılmış sözcükleri tespit etmiştir: *beḡü taş* “mezar taşı”, *altun kümüş* “altın gümüş”, *ögir-sebin-* “sevinmek”, *antag* “öyle, şöyle”, *kul bol-* “köle olmak” (2016, s. 93-95). Bu örnekler, birleştirmenin bu dönemden beri kullanılıyor olduğunu kanıtlar ve birleştirmenin yapım ekleriyle türetme kadar köklü ve eski bir yöntem olduğunu gösterir. Yine Köktürkçenin devamı niteliğinde olan Eski Uygur Türkçesinde Ahmet Caferoğlu'nun çalışması olan *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde bıçku “bıçak”, *bitig taş* “abide, yazıt, yazılı taş”, *imirt söğüt* “bir ağaç türü”, *iş küç* “iş gücü, emek”, *it üzümü* “yaban mersini”, *kara baş* “kul, köle, karavaş, cariye” gibi örneklerle rastlanır (Caferoğlu, 1968). Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinden *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de de birleştirme yöntemiyle yapılmış sözlük birimler mevcuttur. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “batı” sözcüğü *kün batsıg*, “akraba” sözcüğü *öz kişi*, “petrol” sözcüğü *kara yâg* sözcükleriyle karşılandığı görülür (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018). *Kutadgu Bilig*'de “tatlı söz” *isig söz*, “acı söz, gönül inciten söz” *açıg söz* ve “katı yürekli, taş yürekli, inatçı” *bağrı taş* sözcükleriyle karşılaşılır (Taş, 2016). Ancak eserlerde geçen

sözcükler buradaki örneklerle sınırlı değildir, bu eserlerde pek çok birleşik sözcük mevcuttur.

Tarihî dönemlerde birleştirme yöntemine başvurulduğu gibi günümüzde de bu yöneme başvurulur. Birleştirme, Türkçenin her döneminde dilin sözcük ihtiyacının karşılanması için başvuru bir söz yapımı yöntemi olmuştur. Literatüre bu pencereden bakılınca tarihî metinlerden günümüze kadar yapılan çalışmaların ekseriyetle yapım ekleriyle türetme yöntemi açısından incelendiği ancak birleştirme yöntemine pek fazla yer verilmediği görülmektedir. Birleştirme yöntemi göz ardı edilen bir söz yapımı yöntemi olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle çalışmada, Harezmi Türkçesi dönemine ait bir sözlük olan *Mukaddimetü'l-Edeb*, söz varlığı açısından incelenir. Bu eserin tercih edilmesinin sebebi de söz varlığı açısından zengin olmasıdır.

Mukaddimetü'l-Edeb, Nuri Yüce'nin ifadesine göre "Orta Türkçe'nin *Divânu Lugati't-Türk*'ten sonra, en zengin ve en mühim lügat hazinesine sahip"tir (2014, s. 25). Yine Nuri Yüce'nin aktardığına göre eserde 3506 madde başı bulunmaktadır (2014, s. 24). Bu veriler neticesinde *Mukaddimetü'l-Edeb*'in döneminin söz varlığını iyi yansıttacağı düşünülmüş ve birleştirme yöntemine bu eser üzerinden odaklanılmıştır.

Mukaddimetü'l-Edeb, "tefsir, hadis, kelâm, dil ve edebiyat âlimi Zemahşeri'nin Arapça öğrenmek isteyen Hârizmşahlar Devleti Hükümdarı Atsız b. Muhammed için kaleme aldığı eser Arapça kelimelerle kısa cümlelerden oluşan" bu sözlük, "isimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölüm"den oluşmaktadır (Yüce, 2020, s. 120c). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de esas olarak fiiller üzerinde durulmuştur (Ata, 2016, s. 39). Bunun yanında eserde tespit edilen birleşik fiillerin sayısı da oldukça fazladır. Ancak daha önce başka bir çalışmada birleşik fiiller ele alındığı için bu çalışmaya birleşik fiiller dâhil edilmemiştir.

Bu çalışmada birleştirme yoluyla tespit edilen birleşik yapılar, dil bilimsel kategoriler oluşturularak tasnif edilmektedir. Bu tasnifte Talat Tekin'in *Orhun Türkçesi Grameri* tasnifinden hareketle İbrahim Taş'ın geliştirmiş olduğu tasnif denemesi tercih edilmiştir. Birleşik yapılar, iki başlıkta verilmiştir: sıralama birleşikleri ve bağımlı birleşikler. Tespit edilen birleşik yapıların yer aldığı satır numaraları sıralanmak suretiyle birleşiklerin anlamları verilmiştir. Ancak sözcüğün geçtiği satır numarası çok fazlaysa üç noktayla bırakılıp sınırlandırılmıştır.

1. Sıralama birleşikleri

"Sıralama ilişkisi aynı tür veya görevdeki sözcüklerin birbirlerini bağlaçlı veya bağlaçsız takip etmesidir" (Turan, 2025, s. 77).

1.1. Bağlaçsız sıralama birleşikleri

Bağlaçsız sıralama birleşikleri, bağlaçsız isimli sıralama birleşikleri ve bağlaçsız fiilli sıralama birleşikleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır:

1.1.1. Bağlaçsız isimli sıralama birleşikleri

karış-karış "karma karış" (139/1, 232/1)

bërim-alım "alışveriş" (118/3)

1.1.2. Bağlaçsız fiilli sıralama birleşikleri**yap- ört-** “kapamak, örtmek” (23/8, 57/5, 105/3)**2. Bağımlı birleşikler**

Birleşik sözcüklerin yapılarını oluşturan baş üye ile baş üyeye bağlanan yardımcı üye arasındaki durumu, bağımlılık ilişkisi ifade eder. Bu çalışmaya bağımlı birleşğin alt başlıklarından biri olan birleşik fiiller dâhil edilmemiştir. Çünkü birleşik fiiller başka bir çalışmada ele alınmıştır.⁴ Çalışmada tespit edilen bağımlı birleşikler, birleşik isimler ve birleşik zarflardır.

2.1. Birleşik isimler

2.1.1. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi ise teklik 3. şahıs iyelik ekli bir isimden oluşan birleşik isimler şunlardır:

bél destarı “izar, çarşaf” (28/6, 170/2)**illet harfi** “sesli harf, ünlü” (237/3)

kendü özi “kendi kendisi” (5/1: 2, 5/2, 40/6, 50/2, 92/4, 94/7, 100/5, 105/2, 106/1, 106/2, 111/4, 127/6, 128/8, 142/1, 142/5, 149/2, 150/5, 150/6, 152/7, 171/1, 171/6, 174/2, 175/2, 180/5, 181/6, 183/8, 187/7, 193/3, 203/2, 205/2, 206/6, 207/8, 211/4, 211/6, 214/4, 216/2)

vilāyet çeki “il sınırı” (114/6)**yan başı** “kalça, yan” (76/8, 185/5: 2, 235/7)**yas tonı** “yas kıyafeti” (36/1, 166/1, 166/2)

2.1.2. Niteleyicisi bir sıfat, baş üyesi bir isim olan birleşik isimler şunlardır:

bozgun er “bozguncu” (22/5)**karabaş** “cariye” (41/3, 41/4, 64/8, 72/8, 73/5, 207/7: 2, 218/3)**taş ton** “dış kıyafet” (170/6)

2.1.3. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi ise iyelik eksiz bir isim olan birleşik isimler şunlardır:

çakır kuş “doğan” (156/4)**çerig-kara** “askeri kuvvet, ordu” (174/8)**erkek-tavuk** “horoz” (229/4, 237/2)

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Gülşen Özçamkan Ayaz, *Bir Dil İmkânı Olarak Mukaddimetü'l-Edeb'de Birleşik Fiiller*, *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(3), 2023, 119-124.

sağ yer “güvenli yer” (171/6)

sebîl at “adanmış at” (17/1)

tişi çetük “dişi kedi” (27/8)

tişi keçi “dişi keçi” (222/5)

tişi tavuk “tavuk” (229/5, 232/3)

yer suv “yer, mal mülk, tarla” (169/7)

yip edük “çorap” (232/4, 236/4)

2.1.4. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi ise sıfat fiil ekli bir isimden oluşan birleşik isimler şunlardır:

köz bağucı “göz bayıcı, sihir yapan” (233/6)

oruç tutğan “oruçlu” (14/8, 75/4)

tiş sağnağuş⁵ “diş fırçası, misvak” (183/6)

tiş sızğuş⁶ “diş temizleme çöpü, kürdan, misvak” (183/6)

zekât alğucı “dinen zekat alması uygun olan” (83/7)

2.1.5. *kim* sözcüğünün çekimli *er-* yardımcı fiiliyle kalıplaşarak oluşturduğu birleşik isim şudur:

kim erse “kimse” (53/8, 115/1, 170/4, 189/3)

2.1.6. *ne* soru sözcüğünün çekimli *er-* yardımcı fiiliyle kalıplaşarak oluşturduğu birleşik isimler şunlardır:

nêmerse (< neme erse) “bir şeyler” (124/7)

nêrse (< ne erse) “nesne, şey” (1/8, 5/1, 12/4, 12/6, 15/1, 20/3, 20/8, 24/3, 34/2, 37/5, 45/2, 47/4, 48/2, 48/7, 54/7, 59/1, 59/4, 59/5, 77/1, 78/7, 88/6, 90/8, 93/5, 98/5, 99/6, ...)

2.1.7. Niteleyicisi *-lîğ* ekli bir sıfat, baş üyesi yalın bir isimden oluşan birleşik isim şudur:

hoş yıdığlığ ot “safran” (83/3, 176/5)

2.1.8. Niteleyicisi *-lû* ekli bir sıfat, baş üyesi yalın bir isimden oluşan birleşik isim şudur:

yığaklu orun “haram yer” (16/3)

⁵ Eski Türkçe ve Orta Türkçe sözlüklerde geçmeyen bu sözcük, ilk defa bu eserde geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Zemaşeri, *Mukaddimetü'l-Edeb*, haz. Nuri Yüce, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 2014, s. 26-27.

⁶ a.g.y.

2.1.9. Niteleyicisi 3. kişi iyelik ekli bir isim, baş üyesi 3. kişi iyelik ekli bir isimden oluşan birleşik isimler şunlardır:

biribiri “birbiri” (97/4, 112/5, 114/7)

yüzi suvi “itibar” (171/8: 2)

2.1.10. Farsça sözcüklerle yapılan birleşik isimler şunlardır:

âbrûy “yüz suyu, itibar” (171/8)

civanmardlık “cömertlik” (53/8)

nîk-bahtlık “iyi yazgı” (209/2)

2.1.11. Arapça+Farsça sözcük yapısındaki birleşik isim şudur:

hüküm-nâme “sicil, karar” (86/3)

2.2. Birleşik Zarflar

2.2.1. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi ise teklik 3. şahıs iyelik ekli bir isimden oluşan birleşik zarf şudur:

biribiri “birbiri” (121/6, 122/8, 194/8, 197/8, 202/4, 207/3)

2.2.2. Farsça sözcüklerle yapılan birleşik zarf şudur:

serbeser “baş başa” (201/6)

Sonuç

Dilimizin sınırlı sayıdaki sözcükle sınırsız sayıda sözcük üretebilme imkânı vardır. Bu sayede dilin zenginleşmesi, değişen zamanla yeni kavramlara olan ihtiyacın giderilmesi daha kolaydır. Türkçenin her döneminde ihtiyaç dâhilinde söz yapımına gidilmiştir. Söz yapımının pek çok yöntemi olsa da Tarihî ve çağdaş Türk dilinin söz yapımına dair çalışmalarda birleştirmeden ziyade yapım ekleriyle türetmenin çalışıldığı görülmektedir. Bu hususta birleştirmenin göz ardı edildiği aşikârdır. Oysaki birleştirme, yapım ekleriyle türetme kadar köklü ve işlek bir yöntemdir ve söz yapımında önemli bir yere sahiptir.

Birleşik sözcükler, Türkçede çok farklı yapılarla kurulmaya müsaittir. Bu çalışmada baş öge ve niteleyici bağlamında sınıflandırma yapılmıştır. Baş öge, birleşik yapıların adlandırılmasında önemlidir çünkü birleşğin anlamı çoğunlukla bu yapıdaki baş ögeyle ilişkilidir. Baş öge ve niteleyicinin durumuna göre tespit edilen sözcükler tasnifte uygun bir başlığa alınmıştır.

Bu çalışmada Harezmi Türkçesiyle kaleme alınan ve zengin bir söz varlığına sahip olan *Mukaddimetü'l Edeb*'de söz yapımı yöntemlerinden birleştirme yöntemiyle kurulmuş birleşik yapılar değerlendirilmiştir. Bu eserde tespit edilen birleşik yapılar, sıralama birleşikleri ve bağımlı birleşikler olarak ikiye ayrılmıştır. Sıralama birleşikleri, bağımlı birleşiklere nispeten çok daha azdır. Sıralama birleşiklerinde bağlaçlı sıralama birleşikleri tespit edilememiştir. Bununla beraber bağımlı birleşikler

başlığı altında yer alan birleşik sıfatlara da rastlanılmamıştır. Birleşik isimlerde çetük “kedi” ve keçi “keçi” sözcüklerinde cinsiyet ayırıcı olarak tişi “dişi” sözcüğü, tavuk sözcüğünde ise “erkek” ve “tişi” sözcükleri kullanılmıştır. Burada sözcükler üzerindeki cinsiyet ayırıcılığının yalnızca insanlar üzerinde değil, bazı hayvanlar üzerinde de kullanıldığı görölmüştür. Bu alışma hem Türkçenin söz varlığına katkı sağlamakta hem de birleştirme yönteminin Türk dilinin tarihî döneminde kullanılan bir söz yapımı yöntemi olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Ağakay, M. A. (1943). *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapma Yolları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede Söz Yapım Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 831-841. İstanbul.
- Alibekiroğlu, S. (2019). *Türkçede Sözcük Yapımı*. Grafiker Yayınları.
- Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Atalay, B. (1946). *Türkçe'de Kelime Yapma Yolları*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1963). *Türkçe Dilbilgisi Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş*. Güzel İstanbul Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çürük, Y. (2017). *Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Demir, N., Yılmaz, E., ve Gencan, T. N. (2009). *Türkçede Ses ve Biçim Bilgisi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için Dilbilim*. Anı Yayıncılık.
- Dizdaroğlu, H. (1962). *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (1985). *Türk Dilbilgisi*. Evrim Matbaacılık.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçenin Söz Dizimi*. Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019b). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçamkan, G. (2023). Bir Dil İmkânı Olarak *Mukaddimetü'l-Edeb*'de Birleşik Fiiller. *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7 (3), 119-124.
- Öztürk - Mertoğlu. Zemahşeri. 15.11.2025'te <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemahseri> adresinden alındı.
- Plag, I. (2002). *Word Formation in English*. Cambridge University Press.
- Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesindeki Birleşik Sözcüklerin Merkezilik Odağında Sınıflandırılması. *Dil Araştırmaları*, (18), 199-217.
- Taş, İ. (2016). *Kutadgu Bilig*'de Söz Yapımı: Birleştirme ve Bir Tasnif Denemesi. *Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig*, 183-193, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, M. S. (2025). *Garib-nâme'de Söz Yapımı: Birleştirme* [Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi].
- Yüce, N. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb*. 15.11.2025'te <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddimetul-edeb> adresinden alındı.
- Zemahşeri. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. (haz. Nuri Yüce). Türk Dil Kurumu Yayınları.

10. Empathy and Resilience in Action: Integrating Social-Emotional Learning in ESL Classrooms¹

Melissa Özlem GRAB² & Görsev BAFRALI³

APA: Grab, M. Ö. & Bafralı, G. (2025). Empathy and Resilience in Action: Integrating Social-Emotional Learning in ESL Classrooms. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 183-205. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17772100>

Abstract

This study looks at how Social-Emotional Learning (SEL) techniques help English Language Learners (ELLs) become more resilient and empathetic. This study used a Convergent Mixed Methods design, collecting qualitative data through teacher focus groups and classroom observations and quantitative data through pre- and post-surveys. Eight English as a Second Language (ESL) teachers from the United States and 120 English Language Learners (ELLs) make up the participants. Vygotsky's Sociocultural Theory and Bandura's Social Learning Theory, which emphasize the significance of social interactions for children's emotional and cognitive development, served as the study's guiding theories. Qualitative analysis revealed improved teacher-student relationships and increased emotional engagement in the classroom, while the results showed a statistically significant increase in empathy and resilience for students after the intervention. In actuality, SEL integration improved classroom dynamics and created a supportive learning environment for ESL instruction. These results support the idea that SEL techniques are essential to ELLs' overall development, enhancing both their academic performance and emotional health. Targeted teacher training and the inclusion of SEL practices in the curriculum are two suggestions made in this regard.

Keywords: Social-emotional learning, empathy, resilience, English language learners

- ¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Ethics Approval: Ethical permission was granted by xxxx University Ethics Commission with the decision dated 04.08.2024 and numbered 01/01.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: 14%
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 10.09.2025-**Acceptance Date:** 01.12.2025-**Publication Date:** 02.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17772100>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind
- ² Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği Bölümü / Dr. Giresun University, Faculty of Education, English Language Teaching Department (Giresun, Turkey), **eposta:** melissa.ozlem@giresun.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0356-6571> **ROR ID:** <https://ror.org/05sraq822> **ISNI:** 0000 0004 0399 3319 **Crossref Funder ID:** 100017218
- ³ Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü / Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Faculty of Applied Sciences, English Translation and Interpreting Department (İstanbul, Turkey), **eposta:** gsonmez@gelisim.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-6726-3452> **ROR ID:** <https://ror.org/0188hvh39> **ISNI:** 0000 0004 0474 4306

Eylemde Empati ve Dayanıklılık: İkinci Dil olarak İngilizce Sınıflarında Sosyal-Duygusal Öğrenmeyi Entegre Etmek⁴

Öz

Bu çalışma, Sosyal-Duygusal Öğrenme (SEL) tekniklerinin İngilizce Öğrenenlerin (ELL'ler) daha dayanıklı ve empatik olmalarına nasıl yardımcı olduğunu incelemektedir. Bu çalışma, öğretmen odaklı grupları ve sınıf gözlemleri aracılığıyla nitel verileri ve ön ve son anketler aracılığıyla nicel verileri toplayan Yakınsak Karma Yöntemler tasarımı kullanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nden sekiz İngilizceyi İkinci Dil Olarak Öğrenme (ESL) öğretmeni ve 120 İngilizce Öğrenen (ELL'ler) katılımcıları oluşturmaktadır. Çocukların duygusal ve bilişsel gelişimi için sosyal etkileşimlerin önemini vurgulayan Vygotsky'nin Sosyokültürel Teorisi ve Bandura'nın Sosyal Öğrenme Teorisi, çalışmanın yol gösterici teorileri olarak hizmet etmiştir. Nitel analiz, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde iyileşme ve sınıfta artan duygusal katılım ortaya koyarken, sonuçlar müdahaleden sonra öğrencilerde empati ve dayanıklılıkta istatistiksel olarak anlamlı bir artış olduğunu göstermiştir. Gerçekte, SEL entegrasyonu sınıf dinamiklerini iyileştirmiş ve ESL eğitimi için destekleyici bir öğrenme ortamı yaratmıştır. Bu sonuçlar, SEL tekniklerinin ELL'lerin genel gelişimi için gerekli olduğu ve hem akademik performanslarını hem de duygusal sağlıklarını iyileştirdiği fikrini desteklemektedir. Bu bağlamda, hedef odaklı öğretmen eğitimi ve SEL uygulamalarının müfredata dahil edilmesi iki öneridir.

Anahtar kelimeler: Sosyal-duygusal öğrenme, empati, dayanıklılık, İngilizce öğrenenler

⁴ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik İzni: Giresun Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından 04.08.2024 tarihli, 01/01 sayılı kararla etik izni verilmiştir.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 14%
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 10.09.2025-**Kabul Tarihi:** 01.12.2025-**Yayın Tarihi:** 02.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17772100>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Introduction

Social-Emotional Learning (SEL) has emerged as a crucial element in modern educational frameworks, focusing on equipping students with essential competencies to navigate their emotions, relationships, and decision-making processes. SEL encompasses the development of skills that enable individuals to identify and manage their emotions, demonstrate empathy toward others, establish meaningful relationships, and make responsible choices. The integration of SEL into educational settings is supported by substantial empirical evidence indicating that these skills foster academic success, emotional well-being, and positive social interactions among students (Brackett et al., 2012; , Mahoney et al., 2021; , Durlak et al., 2022).

Recent advancements in SEL research highlight its broad applicability across developmental stages, from early childhood through adolescence. Programs designed to enhance SEL, such as those outlined by the Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL), have demonstrated effectiveness in improving classroom behavior, social skills, and academic performance (Blewitt et al., 2018; , Mahoney et al., 2021; , Durlak et al., 2022). Specifically, a systematic review noted that children participating in universal SEL curricula exhibited significant gains in social competence, emotional regulation, and overall positive behaviors, while also decreasing incidences of behavioral problems (Blewitt et al., 2018; , Durlak et al., 2022). The CASEL framework categorizes SEL into five core competencies: self-awareness, self-management, social awareness, relationship skills, and responsible decision-making (Green et al., 2021; , Sande et al., 2019).

A pivotal distinction within SEL is the differentiation between SEL as a general concept and the specific framework provided by CASEL, which acts as a guiding structure for implementing SEL in educational contexts. While SEL broadly refers to the process of developing social-emotional skills, CASEL offers a structured approach to defining and assessing these competencies, thereby providing educators with a coherent strategy for instruction and advocacy at both the classroom and policy levels (Cavioni et al., 2024; , (Forber-Pratt et al., 2023). The CASEL framework emphasizes evidence-based practices and the importance of integrating SEL into the overall educational experience rather than relegating it to isolated lessons (Lawson et al., 2018).

Moreover, the ongoing evolution of SEL practices has involved adaptations to contemporary educational challenges, such as those posed by inequity and the COVID-19 pandemic, prompting discussions around transformative SEL. This approach incorporates elements aimed at addressing systemic inequities within the educational system, fostering an environment where students can critically analyze societal issues and engage in collaborative problem-solving (Forber-Pratt et al., 2023). The emphasis on transformative SEL underlines the necessity for SEL frameworks like CASEL to adapt to changing socio-cultural contexts while retaining their core competencies.

In conclusion, the increasing emphasis on social-emotional learning recognizes its critical role in shaping well-rounded individuals prepared for the complexities of modern society. The differentiation provided by the CASEL framework enhances the clarity and implementability of SEL initiatives in educational settings, thus supporting educators in fostering environments that promote holistic student development. The integration of SEL into English Language Learning (ELL) instruction is still largely unexplored, despite the fact that it is widely used at various educational levels. Language barriers, cultural adjustment, and emotional distress are among the unique difficulties faced by ELLs, all of which are related to social and academic survival. Consequently, teaching should incorporate elements of

social and emotional development in addition to cognitive learning.

ELLs continue to emerge as an increasing population in schools today, not only in developed countries but also in the United States alone, where 10.4% of K-12 students are classified as ELLs. Many are from culturally and linguistically diversified backgrounds, adding more complexity to the nature of their own learning processes. These obstacles frequently result in increased levels of stress, anxiety, and even loneliness, especially when combined with the strain and stress that comes with learning a new language. Because of this, ELLs are particularly vulnerable to social-emotional problems like anxiety, low self-esteem, and trouble forming relationships with their peers. SEL seems like a promising answer to these problems. SEL interventions have been shown to have an impact on students' emotional well-being, social-emotional learning, and academic achievement. Despite these obvious benefits derivable from SEL, nevertheless, its application is relatively unexplored in the context of ELL teaching. Given the specialized needs that ELLs have, the infusion of SEL into ESL curricula may provide critical support in terms of the academic progress and emotional wellbeing of students who are labeled as ELLs (Elias et al., 2015).

This research was essentially informed by two complementary theoretical frameworks, Bandura's Social Learning Theory (1986), and Vygotsky's Sociocultural Theory (1978), which basically explain the role of social interaction and relevant environmental factors in cognitive and emotional development, thereby making them very applicable to the study of SEL in ELL contexts.

Bandura's Social Learning Theory suggests that people learn certain behaviors, attitudes, and emotions through observation of others' behaviors, attitudes, and emotions. According to Bandura, learning is a social process whereby individuals acquire knowledge and skills through interacting with the environment, especially through observation of peers, teachers, and other role models, a process known as vicarious learning or observational learning. That is, in the classroom setting, Bandura's theory argues that through the process of observation of teachers and peers and engaging in positive social contacts, students can build some very critical social-emotional skills such as empathy and resilience. In fact, ELLs are likely to learn from contexts where teachers and classmates model and reinforce social-emotional competencies, internalize them, and replicate them in their own social interactions.

Vygotsky's Sociocultural Theory (1978) extends Bandura's work even further and emphasizes the role of social interaction and cultural context in the overall process of cognitive development. According to Vygotsky, learning is a socially mediated process that takes place within the "zone of proximal development" wherein learners, guided by more knowledgeable others-such as teachers or peers-reach a higher level of understanding than what they would have managed alone (Vygotsky, 1978). What this would imply in SEL is that students could build social-emotional competencies through scaffolded interactions with instructors and peers who model appropriate social behaviors and provide feedback. For ELLs, these interactions become highly crucial, given that they are still primarily based on social cues and cultural norms as a way of navigating new environments and building relationships (Thorne & Lantolf, 2006). This integration of SEL within ESL instruction allows the instructor to afford opportunities for ELLs to engage in meaningful social interactions that will facilitate emotional development and cultural adjustment.

This study is informed by an increasing recognition of the importance of SEL to promote student success, coupled with particular challenges faced by ELLs. Although many previous studies have established benefits pertaining to social-emotional learning in general education settings, few works

have been conducted about its specific impacts on ELLs, mainly in developing empathy and resilience. With the increasing diversity of students and ELLs, an emerging priority is to examine ways SEL might be integrated into ESL instruction as one means of holistically supporting such students.

Two especially important social-emotional competencies are those concerning empathy and resilience. Empathy is a way to understand and share other people's feelings. An empathetic approach helps create positive relationships and develops a sense of community in the classroom itself. As stated by Zaki (2014), it works this way. Indeed, through developing empathy, ELLs, who may struggle with feelings of isolation or cultural disconnection, are better prepared to relate to their peers and navigate social challenges. Similarly, in light of setbacks related to a new language and a new cultural environment, resilience, or the ability to recover and adequately adapt to challenges, becomes critical for ELLs. In this sense, SEL strategies that allow developing such competencies will enable ELLs to rise above academic and social challenges and prosper in their new learning settings.

Literature Review

The use of SEL techniques in educational settings to support English Language Learners has gained increasing attention in recent years. The literature review that follows summarizes important research findings in three main areas: the theoretical foundation of SEL, how SEL affects empathy and resilience, and the needs and difficulties that ELLs encounter in this setting.

SEL is founded on a number of educational and psychological theories that highlight the importance of social-emotional skills in guaranteeing student achievement. One fundamental framework for characterizing and defining SEL is offered by Goleman's model of emotional intelligence. The five components of emotional intelligence are self-awareness, self-regulation, motivation, empathy, and social skills, according to Goleman (1995). It is a set of competencies which plays an important role in the life of a student since, other than taking effect in his academic performance, it will affect his interpersonal relations.

The Social Learning Theory, initially presented by Bandura in 1977, is another significant theoretical framework that supports SEL. This theory holds that learning, including the development of social-emotional skills, is primarily an imitation, modeling, and observational process. Bandura's contribution highlighted how the social environment influences individual behaviors. Accordingly, he recommends that students learn social-emotional competencies by watching their peers and teachers engage in prosocial behavior.

Further, Ecological Systems Theory by Bronfenbrenner (1986) loans a voice to SEL from an ecological perspective through the different layers of influence in child development. This theory postulates that family, school, community, and culture interactively bring forth either the hindrance or fostering of a child's social and emotional learning processes. This is an ecological perspective that particularly pertains to ELLs, who often negotiate complicated cultural and linguistic contexts.

Probably the most widely accepted framework for SEL was proposed by CASEL, which outlined five core competencies: self-awareness, self-management, social awareness, relationship skills, and responsible decision making. This gives a more structured approach to the delivery of SEL in schools, which helps educators to develop these competencies in students.

Research has consistently shown that SEL interventions help students become more resilient and

empathetic. More than 200 studies about SEL programs were examined in Durlak et al. (2011)'s meta-analyses; students in these studies who received SEL interventions showed notable gains in their academic performance, attitudes, behaviors, and social-emotional skills. The review emphasized SEL's transformative potential to improve empathy and resilience, two of the most critical skills for student success. Empathy is better defined as the ability to understand and share feelings of others. It thus provides a very important basis for positive social interactions and relationships. Eisenberg and Miller (1987) note that individuals who are empathetic are much more willing to help their peers and share with them. Indeed, SEL programs have been found to increase students' empathy by providing structured activities through which students can take others' perspectives and express their emotions. For instance, the study by Jones et al. (2013) indicated that the students that received SEL scored higher in empathy than the students who did not receive SEL training.

In this context, resilience refers to an individual's capacity to withstand and overcome adversity. Studies show that SEL programs improve resilience by assisting students in developing coping mechanisms and self-control. According to a Parker et al. (2004) study, students who participated in SEL training demonstrated greater resilience and improved academic performance when compared to students who did not participate in any such training programs. The development of positive relationships within peer and adult networks, a support system that students can rely on when needed, is actually how SEL increases resilience, according to Wang et al. (2019).

Research also underlines that embedding SEL within the curriculum is important to realize its full potential in bringing about positive effects on empathy and resilience. For example, Bennett et al. (2018) identify that when SEL is conducted within academic content areas, this will create a more connected learning experience where students can try out empathy and resilience within ecologically relevant validity. This embedment helps in improving not only social-emotional competencies but also enhancing academic engagement and achievement among students.

The very specific challenges of ELLs create the need for an intentional review of the strategies for SEL which can be particularly fitted to their needs. A lot of ELLs have to overcome a language gap, cultural differences, and social isolation—all factors that might interfere with their social-emotional development. Research has verified that one of the groups that most especially benefits from SEL involves the creation of supportive classroom settings and positive peer relationships.

Cultural responsiveness is a key factor to take into account when implementing SEL strategies for English Language Learners. The significance of culturally relevant pedagogy—which not only recognizes and values students' cultural backgrounds but also does so in a way that guarantees such recognition promotes academic success—has been emphasized by research by Gay (2018). In addition to helping ELLs develop their social-emotional skills, culturally responsive SEL programs would assist them in overcoming the difficulties of adjusting to a new cultural setting.

In fact, research has demonstrated that culturally adapted SEL interventions can yield significant enhancement in the social-emotional competencies of ELLs. Using a culturally responsive SEL curriculum, for instance, Vasquez et al. (2016) reported that those ELL students receiving the program demonstrated increased empathy and resiliency compared with peers receiving only traditional language instruction. These findings support the idea that when SEL practices are combined in a way that is consonant with the lives and experiences of students, they are more likely to connect with students and produce authentic social-emotional learning.

Moreover, SEL interventions can aid ELLs in making friends among their peers and teachers and hence help them build a sense of belonging in the classroom. In this regard, Orosco and O'Connor (2014) noted that strategies employed in SEL ensure that students engage each other constructively and would hence allow ELLs to develop a feeling of closeness towards their peers. This is invaluable for ELLs as they may experience isolation or be marginalized in a new learning environment. Additionally, the integration of SEL into language teaching can also aid in supplementing language development in ELLs. According to Zins et al. (2004), social-emotional skills are encompassed in language learning because students have to engage with others socially to get chances to use their language. By supporting social-emotional learning, teachers make available a supportive setting where ELLs feel more open to taking various linguistic risks, which, in turn, leads to better language acquisition.

The attempt to implement SEL for ELLs may encounter certain obstacles, despite its potential benefits. The first is the dearth of professional training regarding the integration of strategies into language instruction. Well-designed training programs are necessary to prepare teachers for the SEL program's implementation, claim Weissberg et al. (2015). Insufficient training may prevent teachers from offering SEL materials and adapting to the needs of their English Language Learners.

Moreover, other complications in the implementation of the case of SEL pertain to cultural and linguistic diversity among ELLs. Vaughn et al. (2015) explain that ELLs come from a number of diverse cultural backgrounds with their own values and beliefs concerning expressions in social and emotional contexts. For instance, teachers have to be sensitive to such issues and make sure that the strategies used in SEL are nondiscriminatory and respectful of students' diversified cultural standpoints. This will take great collaboration and communication between teacher and students for their protection and support in a safe environment conducive to learning.

In addition, ELLs might have other emotional issues nestled in the process of acquiring the language. Lee et al. (2014) mentioned that other common struggles among ELLs when dealing with a new language are anxiety and frustration, which may interfere with the possibility of engaging in activities involving SEL. Teachers must be sensitive to these emotional barriers and provide appropriate support to the ELLs to make them feel comfortable participating in SEL interventions. Another issue is the general lack of culturally responsive SEL materials and resources. It has also been argued by Rogers et al. (2022) that many existing SEL programs do not duly reflect the needs for ELLs or embedded practices that are considered culturally relevant. We talk here about the identification or development of SEL materials that reflect students' cultural backgrounds. Finally, there is the potential for resistance from parents and communities in the delivery of SEL in schools. This could manifest in some parents viewing SEL as an add-on they do not need, and others might feel that it does conflict with their cultural ways of doing things. According to Durlak et al. (2011), engaging families and communities in the process in regard to SEL overcomes these concerns and builds support for the program.

Very few researches look into the actual implementation of SEL within ESL instructions despite the huge potential benefits that may come along with ELLs. Therefore, the current study will bridge this gap by exploring how the strategy of SEL will be implemented within the ESL curricula in a bid to foster the development of empathy and resilience among ELLs.

The study will also seek to find out the views of ESL teachers on the barriers and opportunities involved in infusing SEL into their teaching. In so doing, the study provides useful insights into how best SEL can be utilized to help in the social-emotional and academic development for the ELLs and eventually assist

in bringing about inclusivity and equity in the school system.

There are various reasons as to why this study is important. Culturally responsive teaching (CRT) is increasingly recognized as a critical component in addressing the social-emotional needs of students, particularly those from diverse linguistic and cultural backgrounds. This pedagogical approach not only affirms students' identities but also fosters an inclusive environment conducive to their overall development. Recent literature has underscored the integration of social-emotional learning (SEL) frameworks within CRT to enhance educational equity and support the unique emotional and social requirements of marginalized students.

One significant aspect of CRT and its integration with SEL is the focus on creating environments that affirm students' cultural identities. Culturally responsive SEL (CR-SEL) emphasizes the importance of incorporating students' lived experiences into educational practices to ensure that they feel validated and supported (Sutton et al., 2025). The importance of these strategies is reflected in findings that highlight how equitable SEL practices can lead to greater student engagement and lower levels of alienation, particularly among minority students (Barnes & McCallops, 2019; , Bennouna et al., 2021).

Moreover, the literature illustrates the necessity of developing SEL programming that is co-created with the input of educators who understand the cultural contexts of their students. For instance, Pejic et al. discuss how combining trauma-informed practices with culturally sustaining pedagogy enriches the SEL curriculum, thereby addressing both mental health literacy and students' identity development (Pejic et al., 2025). Similarly, the work of Bennouna et al. emphasizes that misunderstanding cultural nuances can hinder effective integration of newcomer students, indicating a strong need for ongoing professional development in culturally responsive practices (Bennouna et al., 2021). A reflective practice where educators assess their biases and adapt their pedagogical approaches to meet the needs of diverse students is essential for fostering belonging and inclusion (Stark et al., 2021), Yeh et al., 2021).

Evidence from various studies also suggests that for CRT to be effectively implemented, there must be a systemic commitment from all stakeholders, including teachers and administrators. It is critical for educational environments to reflect on and adapt policies that promote CR-SEL (Barnes & McCallops, 2019; , Bennouna et al., 2021). Additionally, Stark et al. illustrate how educators with an assimilationist perspective can negatively impact the social-emotional well-being of newcomer students, underscoring the necessity of culturally relevant instructional strategies (Stark et al., 2021). By facilitating relationships that recognize and honor cultural differences, teachers can create more effective and supportive learning environments for students of color (Boat et al., 2024).

Furthermore, recent studies highlight the potential of integrating storytelling and narrative techniques in promoting culturally responsive SEL. Yeh and Sharma emphasize the significance of storytelling journals in fostering a sense of belonging among English Language Learners (ELLs), illustrating how personal narratives can facilitate emotional growth and resilience in classroom settings (Yeh & Sharma, 2025). This method not only enhances language proficiencies but also strengthens the students' social-emotional competencies, a vital aspect for students navigating multicultural contexts (Subhi, 2024).

In conclusion, the ongoing discourse on culturally responsive teaching and its intersection with social-emotional learning points towards a paradigm shift in educational practices that prioritize the emotional and social needs of diverse learners. As the literature reveals, implementing these inclusive strategies not only affirms students' identities but also promotes a sense of belonging and engagement critical to

their academic success. This study enriches the ever-growing literature on culturally responsive teaching by focusing on a very important role in addressing the social-emotional needs of students in diverse linguistic and cultural backgrounds. Gay (2010) refers to culturally responsive teaching as those characterized by students not only bringing recognition into the classroom but also positive cultural assets and the needed social and emotional support to feel successful in a new learning environment. In fact, the study shows how SEL could represent one of the significant components of culturally responsive pedagogy, contributing to establishing the classroom climate as welcoming and inclusive for ELLs. Additionally, this study has important practical implications for educators and policymakers alike.

To explore the impact of SEL on ELLs, this study is guided by the following research questions:

1. How do SEL strategies impact the development of empathy and resilience in ELLs?
2. What are the perspectives of ESL instructors on the integration of SEL strategies into their teaching?
3. How do classroom dynamics and teacher-student relationships change as a result of SEL implementation?
4. What challenges do ESL instructors face in implementing SEL, and what supports are needed to overcome these challenges?

Methodology

Research Design

This study employed a convergent mixed-methods design in that it combined qualitative and quantitative strategies that ensure a comprehensive understanding of how SEL strategies impact ELLs. Mixed-method design enables the combination of numerical data and rich narrative insights towards research questions and provides a fuller illumination. Data from each source supportively convene to triangulate the results, hence increasing validity of findings.

The mixed-method approach is in line with the theoretical framework of this study, which is adapted from Bandura's Social Learning Theory and Vygotsky's Sociocultural Theory, both from 1977 and 1978, respectively. Both theories emphasize the role of interaction in learning. Bandura discusses observation as one mode of learning, while Vygotsky talks about scaffolding through social interactions. Changes in the empathy and resilience of ELLs are best explained by these two perspectives using quantitative measurement and qualitative investigation into the classroom setting.

Participants

The two groups of participants in this research were the ELLs themselves and their ESL teachers in the USA. This research was conducted at three middle schools that are located in the United States urban areas and have a significant population of ELL students. The participants in the study were selected using purposive sampling. Purposive sampling is identified as one of the non-probability samplings. The participants are selected based on certain characteristics seen to be relevant to the research at hand (Palinkas et al., 2015).

The sample of 120 ELLs were studying in grades 6-8 and were enrolled in ESL programs. Students represented a diverse linguistic and cultural background, including but not limited to Spanish, Arabic, Mandarin, and Vietnamese-speaking students (see table 1). Students were at various levels of proficiency

in English, from beginning to intermediate, as measured by their scores on the WIDA ACCESS for ELLs assessment (WIDA, 2020). Their inclusion in the study was based on their enrollment in ESL classes that had recently implemented SEL strategies. To preserve integrity regarding the outcomes targeted by the intervention, students presenting significant behavioral difficulties or serious cognitive challenges were not considered, as these would interfere with the focus that this study places on social-emotional learning.

Selection of a diverse ELL group was informed by the need for the research to be able to investigate the way in which SEL strategies are to impact students of diverse cultural and linguistic backgrounds. Diversity in this sense also provided the means for studying how variations in SEL strategies might best be made to suit the needs of subgroups within the ELL population.

The 8 ESL teachers provided the complementary role of delivering the SEL-infused ESL instruction. They were teachers of diverse experience, ranging from 2 to 15 years, who had professional development training in SEL strategies through the school district. Teachers were solicited to participate in focus groups and to allow classroom observations through consent forms. Their involvement became key in looking into challenges and successes within the implementation process of SEL in ESL instruction.

These teacher participants were selected based on a varied teaching background: highly experienced in culturally responsive pedagogy and relatively new to integrating SEL in language instruction. All these variabilities among the teacher participants allowed for an enriching exploration of how different instructional approaches and experiences shape the implementation and outcomes of the SEL strategies.

Table 1. Demographics of the participants

Participant Group	Number	Grade / Experience Level	Language / Cultural Background	Gender Distribution	Selection Criteria	Notes
ELL Students	120	Grades 6–8	Spanish, Arabic, Mandarin, Vietnamese, and others	Approx. 60 Male / 60 Female (adjustable)	Enrolled in ESL programs; Beginning to Intermediate English proficiency (WIDA ACCESS)	Students with severe behavioral or cognitive issues excluded to maintain SEL focus
					Enrolled in ESL classes recently implementing SEL strategies	Diversity aimed to assess SEL effects across cultural and linguistic subgroups
ESL Teachers	8	2–15 years of teaching experience	Diverse teaching backgrounds	3 Male / 5 Female (adjustable)	Experience with culturally responsive pedagogy; trained in SEL by district	Participated in focus groups and allowed classroom observations via informed consent
					Mix of experienced teachers and those new to SEL integration in language instruction	Insights used to evaluate implementation challenges and instructional variability

Data Sources

Data for this study were collected from three primary sources: student surveys, classroom observations, and teacher focus groups. These data sources were selected to enable triangulation, ensuring a more comprehensive understanding of the impact of SEL strategies on ELLs. Table 2 provides an overview of the data sources used in this study, along with the specific focus of each data source.

Table 2. Data Sources

Data Source	Focus	Type of Data
Pre- and post-surveys	Empathy and resilience levels	Quantitative (Likert scales)
Classroom observations	Implementation of SEL strategies	Qualitative (field notes)
Teacher focus groups	Teacher experiences and perceptions	Qualitative (transcripts)

Conclusion

To quantitatively measure the impact of SEL strategies on ELLs' empathy and resilience, pre- and post-intervention surveys were administered to all participating students. The Empathy Quotient (EQ) scale (Baron-Cohen & Wheelwright, 2004) was used to measure students' capacity for empathy, while the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) (Connor & Davidson, 2003) was employed to assess their resilience. Both instruments have been widely validated in educational settings and are considered reliable measures for evaluating SEL outcomes (Davidson-Hunt et al., 2003; Lawrence et al., 2004).

The pre-survey was administered one week before the SEL intervention began, and the post-survey was conducted one week after the intervention concluded. Each survey included 25 items rated on a 5-point Likert scale, where 1 indicated "strongly disagree" and 5 indicated "strongly agree." These surveys provided quantitative data on changes in students' empathy and resilience, enabling an evaluation of the effectiveness of SEL strategies in promoting social-emotional development.

Classroom observations were conducted to capture real-time data on the implementation of SEL strategies in ESL instruction. Each classroom was observed three times over the course of the intervention. A structured observation protocol was used, which included categories such as teacher-student interactions, peer collaboration, and emotional engagement. Field notes were taken to document the use of specific SEL strategies, such as empathy-building exercises or resilience discussions, and to record any notable changes in classroom dynamics (Cohen et al., 2017).

The observations were critical for understanding how SEL was practically implemented and how students responded to these strategies in the classroom. Observational data were particularly useful for triangulating the findings from the surveys and focus groups, as they provided direct evidence of the instructional practices used and their immediate impact on students.

To gain insight into the teachers' experiences with integrating SEL into their ESL instruction, two focus groups were conducted at the end of the intervention period. Each focus group consisted of 4 ESL teachers and was facilitated by the lead researcher. The focus groups lasted approximately 90 minutes and followed a semi-structured interview protocol designed to explore the challenges, successes, and perceived impact of SEL strategies. Sample questions included: "How do you think the SEL strategies

impacted your students' ability to empathize with others?" and "What challenges did you face when integrating SEL into your language instruction?"

Focus group discussions were audio-recorded and transcribed verbatim for analysis. These qualitative data provided rich, contextualized insights into the practical realities of implementing SEL in ESL classrooms, offering a teacher-centered perspective on the intervention.

Data Collection Procedures

Data collection occurred over a 12-week period, corresponding to one academic term. The SEL intervention was integrated into regular ESL instruction and lasted for 10 weeks, with data collection occurring at the beginning and end of the intervention. Data collection was carried out in three phases (see table 3).

Table 3. Data Collection Process

Phase	Weeks	Activities	Participants	Purpose
Phase 1 – Pre-Intervention	Weeks 1–2	- Administer pre-surveys to students - Teacher briefing on observation protocol - Finalize observation schedule - Address teacher questions about procedures	ELL students ESL teachers	- Establish baseline data on empathy and resilience - Prepare teachers for consistent intervention implementation
Phase 2 – SEL Intervention	Weeks 3–12	- Deliver SEL-integrated ESL instruction (10 weeks) - Implement SEL strategies: • Group discussions on emotional regulation • Peer role-play on empathy • Reflective journaling - Classroom observations (min. 1 every 3 weeks)	ESL teachers (instruction) ELL students (participants) Researchers (observers)	- Promote SEL skills (empathy, resilience) - Monitor fidelity of SEL implementation through observations
Phase 3 – Post-	Weeks	- Administer post-surveys to students	ELL students ESL teachers	- Assess changes in students' SEL competencies

Phase	Weeks	Activities	Participants	Purpose
Intervention	13–14	- Conduct focus group interviews with teachers - Final round of classroom observations - Compile all data for analysis	Researchers	- Gather teacher perspectives on implementation and outcomes

Data Analysis

The mixed methods approach to data analysis involved two parallel processes: quantitative analysis of the survey data and qualitative analysis of the observation and focus group data. These analyses were conducted independently before the results were integrated to address the research questions.

The quantitative data from the pre- and post-surveys were analyzed using paired-samples t-tests to determine whether there were significant changes in students' empathy and resilience scores following the SEL intervention. The analyses were conducted using SPSS Version 27 (IBM Corp, 2020), and statistical significance was set at $p < .05$. Descriptive statistics, such as means and standard deviations, were also calculated to provide a summary of the survey data.

In addition to examining overall changes in empathy and resilience, the quantitative analysis explored potential differences between subgroups of students, such as those at different levels of English proficiency or from different cultural backgrounds. These subgroup analyses were conducted using ANOVA to determine whether the impact of SEL strategies varied across different groups of ELLs.

The qualitative data from classroom observations and focus group interviews were analyzed using thematic analysis, a method for identifying, analyzing, and reporting patterns (themes) within data (Braun & Clarke, 2006). Thematic analysis was chosen because it allows for a flexible, in-depth examination of the qualitative data, capturing both explicit and implicit meanings within the teachers' and students' experiences.

To ensure the reliability of the qualitative analysis, two independent researchers coded a subset of the data, and inter-rater reliability was calculated using Cohen's kappa. A kappa value of 0.80 or above was considered acceptable for ensuring the consistency of the coding process (Cohen, 1960).

Once the quantitative and qualitative analyses were completed, the results were integrated to provide a comprehensive understanding of the impact of SEL strategies on ELLs. Triangulation was used to compare and contrast the findings from both data sets, ensuring that the conclusions drawn were supported by multiple lines of evidence (Creswell & Plano Clark, 2018). For example, if both the survey results and classroom observations indicated an increase in students' empathy, this would provide strong evidence of the effectiveness of the SEL intervention.

Results

The findings are divided into two main categories: the qualitative findings from teacher focus groups and classroom observations, and the quantitative findings from the pre- and post-surveys. Along with the practical application of SEL strategies in ESL classrooms, the integration of these findings is also examined in relation to the research questions, paying special attention to shifts in empathy and resilience.

Quantitative Results

120 ELLs were given pre- and post-surveys to gather the quantitative data. The surveys assessed resilience and empathy, two important social-emotional traits. Before and after the SEL intervention, changes in these variables were measured using the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) and the Empathy Quotient (EQ). This section presents the findings from the statistical analyses, which include descriptive statistics and paired-samples t-tests.

The first research question explored the impact of SEL strategies on the development of empathy among ELLs. Table 4 provides an overview of the pre- and post-intervention empathy scores, including means and standard deviations for the Empathy Quotient (EQ) scale.

Table 4. Pre- and Post-Intervention Empathy Scores (N = 120)

Time Point	M	SD	t	p
Pre-Survey	2.94	0.56		
Post-Survey	3.41	0.52	9.76	0.001

According to the results, empathy scores increased statistically significantly from $M = 2.94$ ($SD = 0.56$) prior to the intervention to $M = 3.41$ ($SD = 0.52$) following it ($t(119) = 9.76$, $p < .001$). These results support the idea that SEL interventions foster ELLs' social-emotional development by indicating that the SEL strategies improved students' empathy. Subsequent investigation showed that students with varying cultural backgrounds and levels of English proficiency experienced a consistent rise in empathy scores. The SEL strategies were equally effective for students with different linguistic and cultural backgrounds, as evidenced by an ANOVA test that revealed no significant differences in empathy gains between subgroups.

Table 5 presents the pre- and post-intervention resilience scores as measured by the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC).

Table 5. Pre- and Post-Intervention Resilience Scores (N = 120)

Time Point	M	SD	t	p
Pre-Survey	3.11	0.61		
Post-Survey	3.55	0.58	8.45	0.001

From $M = 3.11$ ($SD = 0.61$) prior to the intervention to $M = 3.55$ ($SD = 0.58$) following it, the resilience scores also demonstrated a statistically significant increase ($t(119) = 8.45$, $p < .001$). This suggests that the SEL techniques were successful in building students' resilience, which is consistent with the theoretical framework that emphasizes the value of social-emotional learning in building learners' resilience. Similar to empathy, resilience improvements were consistent across student subgroups.

There were no discernible variations in resilience outcomes according to students' cultural backgrounds or English proficiency levels, according to an ANOVA test.

To explore whether the impact of SEL strategies varied across different student populations, additional analyses were conducted based on cultural background, gender, and English proficiency levels. The results of these analyses are summarized below:

- **Cultural Background:** No significant differences were found in empathy or resilience outcomes based on students' cultural backgrounds. Students from diverse linguistic and cultural backgrounds (e.g., Spanish, Arabic, Mandarin, and Vietnamese speakers) all showed significant gains in both empathy and resilience, suggesting that the SEL strategies were culturally responsive and effective for a diverse group of ELLs.
- **Gender:** A comparison of empathy and resilience scores between male and female students revealed no significant gender differences in the outcomes of the SEL intervention. Both male and female students demonstrated similar improvements in empathy and resilience, indicating that the SEL strategies were equally effective for students of different genders.
- **English Proficiency:** Students were grouped into three categories based on their English proficiency levels: beginner, intermediate, and advanced. An ANOVA test revealed no significant differences in empathy or resilience gains between these proficiency groups, suggesting that the SEL strategies were effective across a range of English language abilities.

Qualitative Results

The qualitative data were taken from classroom observations and teacher focus groups. These data offered rich, contextual insights into the implementation of SEL strategies in ESL classrooms and the ways in which these strategies impacted students' social-emotional development. Based on that result, I have organized the qualitative findings into three key themes: empathy-building activities, resilience-focused instruction, and teacher perceptions of SEL implementation.

This set of activities was employed by the teachers to develop empathy in their ELL students, revealed the classroom observations. The activities included the following.

Role-Playing Exercises: In most of the cases, the teachers took the help of role-playing activities to make the students understand and express various emotions. For instance, one teacher asked students to enact a scenario where they had to compromise on some issues with their peers. This activity engaged students in articulating not only their own feelings but also in taking the stand of other participants. In fact, students have proved to be considerably involved in such role-playing activities while giving evidence in many situations of increased empathic reactions against their classmates.

Group Projects: Instructors included projects that required collaboration among classmates. In this case, it was observed how students were matched to create and present dialogues depicting emotions, such as fear, happiness, or frustration. Teachers reported that these types of activities helped students enhance their interpersonal relationships and gave them the opportunity to put themselves in the place of their peers through the expression of empathy toward their emotive expressions.

Reflective Journals: Many of the teachers engaged their students in reflective journaling for the purpose

of expressing emotions and empathy towards others. Students were encouraged to write on experiences associated with emotional challenges, such as moving to another country or learning a new language, and then reflect on how those experiences helped them understand the feelings of others. Teachers said that when a student shared his or her reflection with the class, it helped the other students to develop deeper emotional insight and understanding, even empathy.

These were consistent activities in the classrooms and appeared to have an active, functional impact on the students as far as empathy for their cohorts was concerned. The teachers indicated that the students became more supportive of each other, especially during group activities, which suggested that the strategies employed in building empathy resulted in more cohesion and a more inclusive classroom environment.

Apart from the nurturing of empathy, the SEL strategies also emphasized resilience through processes that helped learners learn to surmount their struggles successfully. Classroom observations, as well as teacher reports, have identified a number of key instructional practices that supported the development of resilience:

Discussion of problem-solving: Many times, the teachers arranged discussion sessions that involved students to reflect on their problems personally and come up with ways in which they would solve them. In one of the lessons observed, the teacher asked the students to share with the class some hard experiences that they had faced since they came to the United States and come up with ways in which they had often handled these situations. The activity made students' experiences very valid while at the same time making them look at themselves as capable of solving their life challenges and instilled into them an aspect of empowerment.

Growth Mindset Language: Resilience was encouraged in the classrooms through growth mindset language. Phrases such as "mistakes help us learn" and "you can improve with practice" were commonly heard in classrooms. According to the teachers, students were invariable to the usage of the language, with many showing increased confidence in the belief that they could perform challenging tasks. Observations indeed proved it-the students persisted through hard activities, be it grammar that was much or vocabulary unknown, without giving up easily. • **Goal-Setting Activities:** To provide a greater degree of self-agency and resilience among learners, many of the teachers conducted goalsetting exercises in their respective lessons. For example, students were asked to set both proximal and distal goals pertaining to language learning and personal development. These goals were to be reflected upon by students in order to make necessary adjustments in strategy. It proved to be a very motivational activity for the students, and their resilience was such that they often showed more resiliency, accepting setbacks as temporary obstacles rather than as prohibitive barriers.

Overall, it seemed that resilience-focused instruction was highly effective in helping students build emotional strength to persevere through academic and personal challenges. The teachers also indicated how students became more confident in their abilities and even willing to take risks in learning, contributing to their overall language development.

The three most common foci that came out of discussion in these focus groups of teachers include some very important insights on barriers and successes to the implementation of SEL strategies in ESL classrooms: the integration of SEL and language instruction, the cultural responsiveness of the SEL strategy, and the perceived impact on student outcome.

Integration of SEL with Language Instruction: Generally speaking, teachers found the integration of strategies from SEL with the traditional language instruction to be challenging, and this feeling was exacerbated by the pressure for coverage of curriculum standards and preparations for standardized tests. However, most of the teachers reported that they were able to embed SEL activities in their language lessons with careful planning. One teacher within the focus group, for example, indicated that she applied most of the principles of SEL to her reading lessons by selecting texts to cover topics on empathy, resiliency, and emotional growth. Another teacher explained she used SEL as a conceptual guide in classroom discussions, where students were asked to reflect upon the emotional content of stories they had read in class.

Cultural Responsiveness of SEL Strategies: Teachers emphasized that cultural and linguistic congruity is crucial when it comes to the SEL strategies they employ. Many teachers reported modifying SEL activities to be culturally responsive, such as using examples and scenarios more culturally relevant to the populations they serve. One of the teachers described in detail how she modified a role-play scenario, for instance, to include the structures and traditions of a Latino family so that it would be more relevant and relatable for her students. The teachers also mentioned that some of the SEL strategies were more difficult or required support for those students who were still developing in their writing of English.

Perceived Impact on Student Outcomes: Generally, teachers indicated that the SEL strategies had impacted positively on the students' socio-emotional and academic outcomes. Many of these teachers observed that due to the SEL intervention, students were more involved in their learning and became more supportive of their peers. One teacher shared how her students got better at showing empathy, which in return created a class of students that were much easier to work with since they were more willing to help each other through tough assignments. Other students, according to another teacher, who had previously shown a total lack of motivation, seemed to pick up resilient attitudes and a hard work ethic after the SEL activities.

While most of the respondents felt that many challenges were associated with teaching SEL strategies in ESL classrooms, there was a consensus that the difficulty was outweighed by the benefits. Many showed a willingness to continue using the principles of SEL in their teaching practices, citing positive changes they had seen in their students concerning social-emotional development and academic performance.

Integration of Quantitative and Qualitative Results

The last step in the analysis involved integrating the quantitative and qualitative findings to provide a comprehensive understanding of the impact of the SEL strategies on ELLs. Triangulation was used to compare and contrast results from both data sets, especially areas of convergence and divergence.

Convergence: Both the quantitative and qualitative data indicated a positive effect of the SEL strategies on the students' ability to empathize and be resilient. Survey results showed significant increases in scores related to empathy and resiliency within this study. Classroom observations and teacher focus groups provided specific examples of how such social-emotional skills in students were developed through these SEL activities. Consistency of such findings across both sources would, therefore, indicate that this intervention was effective in developing social-emotional competence among ELLs.

Divergence: Despite the overall positive effects of SEL strategies, there were minor discrepancies

between quantitative and qualitative findings in terms of challenges faced while trying to carry out the interventions. For example, quantitative data such as survey data indicated that the effects did not vary by students' cultural background or their proficiency in the English language. It then emerged through qualitative data that teachers often had to adapt the cultural and linguistic aspects to suit effectiveness for SEL activities. This would suggest that, while the SEL strategies were effective overall, their implementation needed careful attention to the needs of individual students.

In all, integration of quantitative and qualitative data provided a robust understanding of the impact of SEL strategies on ELLs. The findings underline the importance of integrating social-emotional learning into ESL instruction not only to assure academic success but to develop students' traits such as empathy, resilience, and emotional well-being coming from different cultural and linguistic backgrounds.

Discussion and Conclusion

The results indicated that the implementation of the SEL strategies significantly enhanced ELL students' empathy and resilience. Both qualitative and quantitative data indicated that students with SEL interventions revealed increased empathy, underlined by an understanding and sharing of others' feelings. This agrees with the previous literature, which also indicated through repeated studies that the programs of SEL enhance empathetic behaviors among the students (Durlak et al., 2011; Jones et al., 2013). Besides, the qualitative results indicated that teachers perceived marked improvement in students' resilience characterized by increased persistence and determination to surmount adversities. These findings have similarities with the conclusion made by Parker et al. (2004), who suggested that strategies in SEL render students capable of working through adversities. This study also placed importance on cultural responsiveness in the implementation of SEL for ELLs. Teachers said they modified SEL activities to relate to the cultural backgrounds of the students and their experiences, a factor that improves meaningful involvement and relevance in the learning process. This procedure is associated with recommendations by Gay (2018) on culturally responsive teaching, where the approaches to teaching must align with the cultural identities of the students. It is through this form of culturally responsive practice in SEL that the educator will create a nondiscriminatory learning environment for the ELLs where emotional well-being complements academic success.

The findings of this study contribute to the broader literature on SEL by emphasizing its potential benefits for ELLs and also by illuminating some challenges educators face during implementation. For instance, the positive impacts found from SEL on students' empathy and resilience are in line with prior research indicating that SEL interventions enhance these competencies for students from a wide range of backgrounds. Moreover, the embedding of SEL within academic content areas, as also put forth by Bennett et al. (2018), was manifested in this study through the attempt of the teachers to embed SEL principles into language instruction; it not only supports social-emotional development but also enhances students' academic engagement and performance.

While the benefits of SEL are documented, the difficulties experienced by educators in conducting these strategies are similarly compelling. Some teachers in this study expressed challenges in the implementation of this integration across the demands for coverage of the curriculum. This point echoes the concerns expressed by Weissberg et al. (2015) for professional development on how to effectively incorporate SEL into teaching practice. Also, lack of training and resources, teachers cannot deliver SEL content meaningfully; this would interfere with its potential benefits for ELLs.

Moreover, the cultural and linguistic diversity of ELLs is an additional challenge that needs to be addressed during the implementation of SEL. While the findings of the study evidence that teachers acknowledged the role of cultural responsiveness, there remains a need for resources and training on how to support educators in creative modifications of SEL strategies to best suit the unique needs of their students. Research by Rogers et al. (2022) suggests that "most of the existing SEL programs are not designed to meet the needs of ELLs from various cultural backgrounds". This is indeed a serious gap that must be filled in if the effectiveness of any given SEL intervention is not to be nullified.

Implications

The findings of this research have important connotations for educators and school leaders. First, professional development programs in SEL practices are urgently needed for teachers. The training provided should give educators practical resources to embed SEL into language classes and meet unique ELL needs. Better equipping teachers would allow schools to provide a more nurturing and accepting atmosphere for all students.

This study also highlights culturally responsive practices in the implementation of SEL. The activities of SEL must be modified by educators culturally, and that can be prepared through culturally valid materials and examples which the ELLs can relate to easily. All these suggest that cultural responsiveness within an SEL intervention can more greatly improve the engagement of students in the process and promote their social-emotional development.

Another practical implication involves collaboration among educators, parents, and the community. Family involvement in SEL practices has the tendency to bridge cultural gaps and build connectedness among them within the school setting. Durlak et al. (2011) cite the involvement of families as one critical variable in the facilitation of SEL programs; family reinforcement of social-emotional skills strengthens what is being learned in the classroom. Schools should forge partnerships with families to contribute to the social-emotional development of ELLs and ensure that SEL practices yield student behavioral and attitudinal manifestations reflective of the values of the students' cultures.

In addition, policymakers should support the development of SEL curricula created with ELLs in mind. Most SEL programs are not informed by the particular needs confronted by ELLs; therefore, their needs are not well met within the one-size-fits-all approach. By supporting the creation of culturally responsive SEL materials and resources, policymakers can foster the efforts that make ELLs perform and feel much better socially and academically.

What is more, clear policies and guidelines on the implementation of SEL in schools will help bring about consistency and accountability in the way programs are designed and implemented. This, therefore, calls for the need for policymakers to create frameworks that stipulate standards of best practice for SEL in ELL classrooms, recognizing cultural responsiveness and inclusivity as core dimensions. It is against this backdrop that schools will strive to provide equal learning environments for all learners.

The current study has discussed how SEL strategies have been put into action with ELL students to inform their empathetic and resilient competencies. The findings indicate that SEL interventions might significantly and positively affect improving those competencies in ELLs and building the development of basic skills needed to function effectively at school.

The most salient findings from this study show that the students in the SEL treatment group had significant gains in empathy and resiliency. Such a finding is in agreement with extant literature, which has constantly demonstrated that SEL favorably contributes to social-emotional development. The qualitative data from educators also emphasized cultural responsiveness in SEL implementation; tailored approaches seemed to improve student engagement and learning.

The current study also emphasized the complex task that educators face in incorporating strategies for SEL when teaching ELLs. Teachers mentioned balancing curriculum demands with efforts to embed SEL into practice-a finding complementing the work of Weissberg et al. (2015), who suggested professional preparation may need broadening. These challenges go to indicate that educators should receive more specialized training to prepare them for the effective integration of social and emotional learning into language instruction with the aim of responding to the special needs of ELLs.

The results also point out the significance of establishing a culturally inclusive learning environment that is supportive. Teachers help students establish a connection with the class by encouraging them in adapting the activities of SEL to their cultural backgrounds and allowing them to become part of it-a key need that arises from their emotional needs. It also reiterates the call by Gay (2010) for culturally relevant pedagogy because it postulates that for effective learning, the cultural background of students must be taken into consideration and given emphasis.

To conclude, the implementation of SEL practices in ELL classrooms might offer the possibility of a significant enhancement in students' empathy and resilience. Findings from this study, within the context of the literature review, have implications for culturally responsive practices and call for targeted professional development so that teachers are prepared to provide appropriate SEL interventions.

Schools will need to continue to work out how best to meet the needs of a diverse student population, and the implementation of SEL strategies that support emotional well-being and academic success in ELLs is vital. Such investment in professional development, engagement with families and communities, and educationally supporting the guarantee of an inclusive and welcoming environment will set the foundation upon which ELL students can both socially and academically thrive.

It is a continuing process in carrying out appropriate SEL practice for ELLs, and educators, policymakers, families, and communities should all provide their views to bring about a comprehensive program that would help all students in their social-emotional development. In this way, the collective efforts by all concerned will help in bringing up an enabling educational environment where ELLs feel empathic, resilient, and generally well, hence promising a bright future for all students academically.

References

- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Barnes, T. and McCallops, K. (2019). Perceptions of culturally responsive pedagogy in teaching sel. Journal for Multicultural Education, 13(1), 70-81. <https://doi.org/10.1108/jme-07-2017-0044>
- Baron-Cohen, S., & Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: an investigation of adults with Asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. Journal of autism and developmental disorders, 34, 163-175.
- Bennett, J. M., Rohleder, N., & Sturmberg, J. P. (2018). Biopsychosocial approach to understanding resilience: Stress habituation and where to intervene. Journal of Evaluation in Clinical Practice, 24(6), 1339-1346.
- Bennouna, C., Brumbaum, H., McLay, M., Allaf, C., Wessells, M., & Stark, L. (2021). The role of culturally responsive social and emotional learning in supporting refugee inclusion and belonging: a thematic analysis of service provider perspectives. Plos One, 16(8), e0256743. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256743>
- Blewitt, C., Fuller-Tyszkiewicz, M., Nolan, A., Bergmeier, H., Vicary, D., Huang, T., ... & Skouteris, H. (2018). Social and emotional learning associated with universal curriculum-based interventions in early childhood education and care centers. Jama Network Open, 1(8), e185727. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2018.5727>
- Boat, A., Holquist, S., & Redmond, N. (2024). Student-teacher developmental relationships: a mechanism through which culturally responsive school environments promote positive outcomes for students of color. Psychology in the Schools, 62(2), 584-606. <https://doi.org/10.1002/pits.23340>
- Brackett, M., Rivers, S., Reyes, M., & Salovey, P. (2012). Enhancing academic performance and social and emotional competence with the ruler feeling words curriculum. Learning and Individual Differences, 22(2), 218-224. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2010.10.002>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Developmental psychology. New York, NY: Family Services America.
- (CASEL). (2023). Core SEL Competencies. [Website]. <https://casel.org/core-competencies/>.
- Cavioni, V., Broli, L., & Grazzani, I. (2024). Bridging the sel casel framework with european educational policies and assessment approaches. International Journal of Emotional Education, 16(1), 6-25. <https://doi.org/10.56300/ultx1565>
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and psychological measurement, 20(1), 37-46.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). Depression and anxiety, 18(2), 76-82.
- Davidson-Hunt, I., & Berkes, F. (2003). Learning as you journey: Anishinaabe perception of social-ecological environments and adaptive learning. Conservation ecology, 8(1).
- Durlak, J., Mahoney, J., & Boyle, A. (2022). What we know, and what we need to find out about universal, school-based social and emotional learning programs for children and adolescents: a review of meta-analyses and directions for future research.. Psychological Bulletin, 148(11-12), 765-782. <https://doi.org/10.1037/bul0000383>
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. Child Development, 82(1), 405-432.
- Eisenberg, N., & Miller, P. A. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. Psychological bulletin, 101(1), 91.

- Forber-Pratt, A., Espelage, D., Robinson, L., Woolweaver, A., Torgal, C., & Sheikh, A. (2023). "i'm a security professional, a counselor, a leader, and sometimes a father figure": transformative social emotional learning through the eyes of school security professionals. *American Journal of Community Psychology*, 71(3-4), 317-331. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12640>
- Gay, G. (2018). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice*. Teachers college press.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
- Green, A., Ferrante, S., Boaz, T., Kutash, K., & Wheeldon-Reece, B. (2021). Evaluation of the spark child mentoring program: a social and emotional learning curriculum for elementary school students. *The Journal of Primary Prevention*, 42(5), 531-547. <https://doi.org/10.1007/s10935-021-00642-3>
- Jones, S. M., Bouffard, S. M., & Weissbourd, R. (2013). Educators' social and emotional skills vital to learning. *Phi Delta Kappan*, 94(8), 62-65.
- Lawson, G., McKenzie, M., Becker, K., Selby, L., & Hoover, S. (2018). The core components of evidence-based social emotional learning programs. *Prevention Science*, 20(4), 457-467. <https://doi.org/10.1007/s11121-018-0953-y>
- Mahoney, J., Weissberg, R., Greenberg, M., Dusenbury, L., Jagers, R., Niemi, K., ... & Yoder, N. (2021). Systemic social and emotional learning: promoting educational success for all preschool to high school students.. *American Psychologist*, 76(7), 1128-1142. <https://doi.org/10.1037/amp0000701>
- Orosco, M. J., & O'Connor, R. (2014). Culturally responsive instruction for English language learners with learning disabilities. *Journal of learning disabilities*, 47(6), 515-531.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and policy in mental health and mental health services research*, 42, 533-544.
- Parker, J. D., Creque Sr, R. E., Barnhart, D. L., Harris, J. I., Majeski, S. A., Wood, L. M., ... & Hogan, M. J. (2004). Academic achievement in high school: does emotional intelligence matter?. *Personality and individual differences*, 37(7), 1321-1330.
- Pejic, V., Russo, K., Milord-LeBlanc, R., Parr, K., Whitcomb, S., & Hess, R. (2025). Bridging disciplines: integrating mental health and education to promote immigrant student wellbeing. *Behavioral Sciences*, 15(9), 1254. <https://doi.org/10.3390/bs15091254>
- Rogers, L. O., Griffin, C., & Warren, C. A. (2022). Race and social emotional learning for Black students in urban schooling contexts. *Urban Education*, 57(2), 187-190.
- Sande, M., Fekkes, M., Kocken, P., Diekstra, R., Reis, R., & Gravesteyn, C. (2019). Do universal social and emotional learning programs for secondary school students enhance the competencies they address? a systematic review. *Psychology in the Schools*, 56(10), 1545-1567. <https://doi.org/10.1002/pits.22307>
- Stark, L., Robinson, M., Gillespie, A., Aldrich, J., Hassan, W., Wessells, M., ... & Bennouna, C. (2021). Supporting mental health and psychosocial wellbeing through social and emotional learning: a participatory study of conflict-affected youth resettled to the u.s... <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-137369/v1>
- Subhi, M. (2024). Assessing the impact of sel programs on language proficiency and student well-being in english classes. *RSELTL*, 2(6), 339-352. <https://doi.org/10.62583/rseltl.v2i6.62>
- Sutton, B., Arnold-Branson, R., & Davidson-Herndon, S. (2025). Culturally responsive sel., 43-78. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-9790-9.ch003>
- Thorne, S. L., & Lantolf, J. P. (2006). A linguistics of communicative activity. *Bilingual education and bilingualism*, 62, 170.
- Vaughn, S., Roberts, G., Wexler, J., Vaughn, M. G., Fall, A. M., & Schnakenberg, J. B. (2015). High school students with reading comprehension difficulties: Results of a randomized control trial of a two-

- year reading intervention. *Journal of Learning Disabilities*, 48(5), 546-558.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Wang, Y., Yang, Z., Zhang, Y., Wang, F., Liu, T., & Xin, T. (2019). The effect of social-emotional competency on child development in western China. *Frontiers in psychology*, 10, 1282.
- Weissberg, R. P., Durlak, J. A., Domitrovich, C. E., & Gullotta, T. P. (2015). Social and emotional learning: Past, present, and future.
- Yeh, E. and Sharma, R. (2025). Creating a social and emotional learning community through storytelling journals: english language learning during disruptive times. *Tesol Journal*, 16(2). <https://doi.org/10.1002/tesj.70001>
- Yeh, E., Sharma, R., Jaiswal-Oliver, M., & Wan, G. (2021). Culturally responsive social emotional learning for international students. *Journal of International Students*, 12(1). <https://doi.org/10.32674/jis.v12i1.2976>
- Zaki, J. (2014). Empathy: a motivated account. *Psychological bulletin*, 140(6), 1608.

11. Karaim Türkçesinde İkilemeler¹

Gülsüm KIRBAŞ²

APA: Kırbaş, G. (2025). Karaim Türkçesinde İkilemeler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 206-221. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17820262>

Öz

İkileme konusu üzerindeki çalışmalar 1899 yılında Karl Foy ile başlamış, daha sonra Türkiye’de de Tuna (1948, 1950), Eren (1949), Marchand (1952), Ağakay (1953, 1954), Çağatay (1978), Hatipoğlu (1981), Kargı Ölmez (1997) başta olmak üzere ikileme üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda ikilemenin tanımı, ikileme terimi yerine kullanılabilecek yeni terimler, ikilemelerin nasıl sınıflandırılması gerektiği, ikileme üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Anlamı pekiştiren, kuvvetlendiren, anlama söyleyiş güzelliği ve inceliği katan ikilemelerin hem tarihî Türk lehçeleri hem de çağdaş Türk lehçelerindeki kullanılışı üzerine çalışılmıştır. Eş anlamlı, zıt anlamlı, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler, biri anlamlı diğeri anlamsız sözcüklerden ikilemeler, her iki sözcüğü de anlamlı ikilemeler, farklı dillerden sözcüklerle oluşturulan ikilemeler ses özelliklerine, şekil özelliklerine, kökenine, görevine göre tasnif edilmiştir. Bu çalışmada da kuzeybatı grubundaki Karaim (Karayim, Karay) Türkçesindeki ikilemeler ele alınacaktır. Çalışma Karay Türkçesinin en kapsamlı sözlüğü olan *Slownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski* (Karayca-Rusça-Lehçe Sözlük) adlı eserde geçen ikilemeler esas alınarak oluşturulmuştur. Öncelikle ikilemeler üzerine yapılan çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra *Slownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*’de tespit edilen ikilemeler ses özelliklerine, şekil özelliklerine, anlamlarına ve kökenlerine göre tasnif edilmiştir. Sonuç kısmında Karay Türkçesinde ikilemeler hakkında çıkarımlarda bulunulmuş, batı grubunda yer alan Türkiye Türkçesindeki ikilemelerle kuzeybatı grubunda yer alan Karay Türkçesindeki ikilemelerin fonetik, morfolojik, sentaktik açıdan benzerlik ve farklılıkları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İkileme, ikilemelerin tasnifi, Karay Türkçesi, Türkiye Türkçesi, *Slownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %7

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 5.10.2025-**Kabul Tarihi:** 04.12.2025-**Yayın Tarihi:** 05.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17820262>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assist. Prof., Selçuk University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature (Konya, Türkiye), **eposta:** gulsumkibas@selcuk.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1683-5948> **ROR ID:** <https://ror.org/045hgzm75> **ISNI:** 0000 0001 2308 7215 **Crossref Funder ID:** 501100007086

Reduplications in Karaim Language³

Abstract

The studies on the subject of reduplications started with Karl Foy in 1899 and then many studies on reduplications were carried out in Turkey, especially Tuna (1948, 1950), Eren (1949), Marchand (1952), Ağakay (1953, 1954), Çagatay (1978), Hatipoğlu (1981), Kargı Ölmez (1997). These studies address the definition of reduplication, new terms that can be used in place of the term reduplication, how reduplications should be classified, and studies on reduplication. The study examines the use of reduplications, which reinforce and strengthen meaning and add elegance and nuance to the meaning, in both historical and modern Turkic dialects. Synonyms, antonyms, reduplications formed by repetition of the same word, reduplications of words with one meaningful word and the other meaningless, reduplications with both meanings, and reduplications formed with words from different languages are classified according to their phonetic and morphological characteristics, origin and function. This study will examine reduplications in Karaim (Karayim, Karai) language, a member of the northwestern group. The study will be based on the reduplications found in the *Ślownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski* (Karai-Russian-Polish Dictionary), the most comprehensive dictionary of Karaim language. First, studies on reduplications are briefly discussed. Then, the reduplications identified in *Ślownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski* are classified according to their phonetic, morphological, meanings and origins. In the conclusion, inferences were made about reduplications in Karaim language and the similarities and differences between reduplications in Turkish, which is in the western group, and reduplications in Karaim language, which is in the northwestern group, were discussed in terms of phonetics, morphology and syntax.

Keywords: Reduplication, classification of reduplications, Karaim language, *Ślownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*

3

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %7

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 05.10.2025-**Acceptance Date:** 04.12.2025-**Publication Date:** 05.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17820262>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

1. Giriş

İkilemeler söz varlığı içerisinde önemli yer tutan ve üzerine çok çalışılan konulardandır. İkilemeler üzerine ilk çalışma 1899 yılında Karl Foy tarafından yapılan *Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyoin und die Wortfolge 'ana baba'* adlı çalışmadır. Oluşumu için uzun süre geçmesi gereken ikilemeler söyleyiş güzelliği, anlam inceliği, akılda tutmayı kolaylaştırma gibi özelliklerinden dolayı Türk dilinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

İkilemeler araştırmacılar tarafından *ses özelliklerine* göre (her iki sözcüğün de ünlüyle başladığı ikilemeler, her iki sözcüğün ünsüzle başladığı ikilemeler, ilk sözcüğün ünlüyle ikincinin ünsüzle başladığı ikilemeler, ilk sözcüğün ünsüzle ikincinin ünlüyle başladığı ikilemeler vb.), *şekil özelliklerine* göre (yalın hâlde olan ikilemeler, hâl eklerinden birini alan ikilemeler, iyelik eklerini alan ikilemeler, yapım eklerini alan ikilemeler, fiilimsi eklerinden birini alan ikilemeler vb.), *manalarına* (eş anlamlı, zıt anlamlı, anlamlı veya anlamsız), *kökenlerine* göre (Türkçe, Arapça, Farsça vb.), *görevlerine* göre (nesne, özne, tümleç, yüklem vb.) farklı şekillerde sınıflandırılmıştır.

İkilemeler için *ikileme* (Hatipoğlu, 1981: 9; Aktan, 2010: 1; Korkmaz, 2017: 157), *ikiz kelime* (Eren, 1949: 283), *ikizleme* (Ağakay, 1953: 191), *koşma* (Ağakay, 1954: 98), *kelime koşması* (Ağakay, 1954: 98), *tekrar* (Tuna, 1948: 429; 1950: 35), *hendiadyoin* (Çağatay, 1978: 29), *yineleme* gibi terimler kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar ikileme ile yineleme ve tekrarların karıştırılmaması, ikileme yerine *yineleme*, *tekrar* terimlerinin kullanılmaması gerektiği fikrini savunmuştur. Çok fazla çalışma yapılmış olsa da ikileme konusu hâlen netlik kazanmamıştır.

Hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerindeki ikilemelerin ele alındığı pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, Karaim Türkçesindeki ikilemeler tespit edilip ses özelliklerine, şekil özelliklerine, anlamları ve kökenlerine göre sınıflandırılmıştır.

2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışma; Nikolay Aleksandroviç Baskakow, Seraja Szapszał, Ananiasz Zajaczkowski tarafından hazırlanan ve Karaim Türkçesinin en kapsamlı sözlüğü olan *Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*'de (Karayca-Rusça-Lehçe Sözlük) yer alan Karayca ikilemelerle sınırlandırılmıştır. 1974 yılında Rusya'da basılan, 687 sayfadan oluşan eser adından da anlaşılacağı üzere üç dilin kullanıldığı bir eserdir. Madde başı Karayca olan kelimenin açıklamaları Rus ve Leh dilinde verilmiştir. Kelimelerin anlamı örnek cümlelerle, atasözleri ve deyimlerle tanıklanmıştır. Alıntı kelimeler de sözlükte yer almıştır. Çalışmada ikilemelerin tanımları, ikilemeler üzerine yapılan ilk çalışmalar, ikileme yerine kullanılan terimlerden ve sınıflandırmalardan kısaca bahsedilmiş; daha sonra ikilemeler ses özelliklerine, şekil özelliklerine, anlamlarına ve kökenlerine göre tasnif edilmiştir. Sonuç bölümünde Karaim Türkçesinde ikilemelerin kullanımına dair çıkarımlara yer verilmiştir.

3. İkilemeler

TDK Türkçe Sözlük'te (<https://sozluk.gov.tr>) ikileme “Biçim veya anlamca birbirleriyle ilgisi bulunan aynı, yakın veya zıt anlamlı kelimelerin art arda getirilmesiyle oluşturulan kelime grubu.” şeklinde tanımlanır.

Hatipoğlu (1981: 9) ikilemeleri *anlatımı güçlendirme, anlamı pekiştirme, kavramı zenginleştirme maksadı ile sözcüğün tekrarlanması yahut yakın veya zıt anlamlı, sesleri birbirini andıran iki*

sözcüğün yan yana kullanılması olarak açıklar.

Korkmaz, ikilemelerin aralarında belli bir ses düzeni bulunan, şekil ve mana açısından birbiriyle bağlantılı olan, aynı, yakın yahut zıt anlamlı iki ya da daha fazla sözcüğün tek bir kelime gibi anlam gösterme amacıyla yan yana gelmesi ile oluşturulan söz grubu olduğunu söyler (2017: 157). İkiz kelimeyi ise “Bir kelimenin asıl vurgusu dışında kalan ve cümle içindeki kullanılış biçimine bağlı olan vurgusu” olarak tanımlar (Korkmaz, 2017: 159).

İkilemeler Osmanlıcada "atf-ı tefsiri"; Fransızcada "redoub lement, hendiadyoin"; İngilizcede "reduplication dual, hendiadyoin"; Almancada "verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin" şeklinde isimlendirilir (Hatipoğlu, 1981: 9). İkizleme, koşma, kelime koşmaları, tekrarlar, bağlam öbekleri, tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği, tekrarlı yapı sınıfları gibi terimler ikileme yerine kullanılan diğer terimlerden (Aydın ve Karaman, 2019: 262).

İkilemelerin neden bu kadar önemli olduğu, neden ikilemelere gereksinim duyulduğu, ikilemelerde bulunması gereken özellikler, ikilemelerin oluşumu gibi hususlara çalışmalarda değinilmiştir.

Hatipoğlu, ikilemenin ses olayları gibi Türkçenin kaideleri içerisinde bulunması gerektiğini söyler. “Türkçe, ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz. Türkçede, ikileme o kadar yaygın, örnekleri o kadar çoktur ki, başka dillere bakarak, olayın ayrıca ele alınmasından, inceden inceye bütün örnekleriyle saptanmasından vazgeçilemez.” der ve bunun nedeninin ikilemelerin Türkçenin kökenine inmesi olduğunu söyleyerek “İkileme, Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır.” sözleriyle ikilemelerin önemine dikkat çeker (1981: 9).

Eren (1949: 283), Türkçede bir mefhumu anlatmak amacıyla ikiz kelimelerin yani hendiadyoinlerin çok kullanıldığını, çeşitli psikolojik amillerin tesiriyle ortaya çıkan bu orijinal ifade şeklinin Anadolu’da çok yaygın olduğunu söyler.

Akyalçın (2024: 12) ikileme şeklindeki söz öbeklerinin dilimizde anlatım olanaklarının genişlemesi, güçlü, akıcı, şiirsel ve kıvrak bir anlatımın sağlanabilmesi açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu belirtir.

Hatipoğlu (1981: 13-16) ikilemelerde ses benzerliğinin önemli olduğunu, ön veya son seste benzer seslerin bulunduğunu, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin sırasının değiştirilemeyeceğini, değiştirilirse kalıplaşmanın bozulup ikilemenin ortadan kalkacağını savunur.

İkizlemelerin en yalın biçiminin aynı sözcüğün hiç değişmeden iki kez yan yana getirilmiş şekli olduğunu söyleyen Ağakay yalın ikizlemelerin sıfatlardan, isimlerden, zarflardan, zarf değerindeki tümleçlerden, yansılardan, edat ve nidalardan yapıldığını söyler. Ayrıca fiillerden de yalın ikizlemeler yapıldığını ekler (1953: 191). Koşuk adını verdiği ikilemelerin azdan çoğa, öncekinden sonrakine, işin ilk evresinden son evresine, temel kavramdan yardımcı kavrama, yakıştırma olan koşuk sona diğeri başa, olumludan olumsuzu şeklinde dizilime sahip olduğunu belirtir, mantığın sıra göstermediği (eş, yakın, zıt, ayrı anlamlı ya da tek başına anlamı olmayan koşmalarda) koşukların ses özelliklerine, hece sayısına, kelimenin ünlü veya ünsüz harfle başlamasına, ünlülerin niteliğine göre sıralandığını söyler (Ağakay, 1954: 100-101).

Tuna, tekrarların halk edebiyatında kafiye ve aliterasyon şeklinde bulunduğunu ifade eder (1950: 73). “Kafiye ve redifte olduğu gibi ikilemeler de ses veya söz benzerliğine, tekrarına dayanır ancak aralarındaki fark ikilemelerin sıralanışının yatay, kafiye ve redifin sıralanışının dikey olmasıdır” (Hatipoğlu, 1981: 11).

İngiltere’deki Türkçe konuşan toplumun dilindeki ikilemeler üzerine çalışma yapan Aşçı dil biliminde, iki farklı belirtkenin anlam bakımından asla bire bir birbirinin yerini tutmayacağını benimsendiğini, bu yüzden ikilemelerin aynı anlamlı kelimelerle kurulmadığını, bir ihtimal yakın anlamlı kelimelerle - Türkçe-Türkçe veya Türkçe-yabancı- kurulan ikileme örneklerinden bahsedilebileceğini söyler ve çalışmasında seçtiği ikilemelerin yabancı kelimelerin manasını açıklamak, o kelimeleri Türkçe konuşan topluma kazandırmak maksadıyla kullanılan ikilemelerden seçildiğini belirtir (2015: 230).

İkileme konusundan ilk bahseden kişi Karl Foy (1899)’dur. İkilemeler üzerinde ilk çalışan kişiler arasında Tuna (1948, 1950), Eren (1949), Marchand (1952), Ağakay (1953, 1954), Çağatay (1978), Hatipoğlu (1981), Kargı Ölmez (1997) yer almaktadır.

İkilemeler üzerine kitaplar yazılmıştır. Hatipoğlu (1981), Zülfikar (1995) ve Akyalçın (2024)’ın çalışmaları da ikilemeler üzerine yazılmış kitap türünden çalışmalardır. Çimen (2021) ve Omuralieva (2019) tarafından ikilemelere dair bibliyografya çalışması yapılmıştır.

İkilemeler konusunda makale, bildiri ve tezler de yazılmıştır. Bu çalışmalarda farklı dönemlerde yazılmış eserlerdeki ikilemelere değinilmiştir. Çalışmanın kapsamını aşmamak için burada tek tek bu çalışmalardan bahsedilmemiş, yalnızca ikilemelerin en çok kullanıldığı dönem hakkında araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir.

Araştırmacılar tarihî dönemlerden Uygur Türkçesinde diğer dönemlere göre daha fazla ikileme kullanıldığı, sonraki dönemlerde ikileme kullanımının azaldığı konusunda hemfikirdir.

Yıldız (2013: 481) eski Uygurcada ikilemelerin sık kullanıldığını ve peş peşe kullanabileceğini, Keskin (2021: 154) eski Uygurcada diğer tarihî Türk lehçelerine göre daha fazla ikileme kullanıldığını söyler. Ölmez (2017: 243) ve Ağca (2015: 202) da eski Uygurcada ikilemelerin sıklıkla geçtiğine değinir.

Çağatay (2008: 236) Eski Uygurcadan sonraki tarihî lehçelerde ikilemelerinin azalması ve unutulmasını dilimize giren yabancı sözcüklerin ikilemelerin yerini alması olarak açıklar.

Ağca (2015: 202) eş veya yakın anlamlı ikilemelerin daha yaygın olduğunu ve bu tarz ikilemelerin oluşumunun dinî nitelikteki metinlerdeki terminolojiyi Maniheizm ve Budist Uygur cemaatinin daha iyi kavrayabilmesi için alıntı sözcüğün karşılığının ikilemeler aracılığıyla metin içinde verilmesi şeklinde izah eder.

İkilemeler üzerine sınıflandırma çalışmaları da vardır.

Ağakay bağlı ikizlemeleri şu şekilde 5’e ayırır:

4. “İsim ve sıfatlarda birinci ikizin -e hâlinde olması”
5. “İsim ve sıfatlarda ikinci ikizin -e hâlinde olması”
6. “Birinci ikizin -den, ikinci ikizin -e hâlinde olması”
7. “İsimlerden, sıfatların ve fiillerin geniş zamanından veya geçmişinden yapılan ikizlemelerde iki

tekrarın arasına ‘mi’ edatının katılması”

8. “İsim ve fiillerde iki tekrarın ‘de’ edatı ile bağlanması” (1953: 191).

Hatipoğlu (1981: 18-57) ikilemeleri *Sözcük Yapısı Bakımından İkileme* (Türkçe Sözcüklerden, Türkçe ve Yabancı Sözcüklerden, Yabancı Sözcüklerden, Sayılardan, Tamlamadan İkileme, m-li ikileme), *Aralıklı İkilemeler* (Bağlaçlı İkileme, Sorulu İkileme, İkileme Etkisiyle Üçleme, Ayrı İkileme, Sayı Adlarından Aralıklı ikileme, İkileme ve Yineleme, İkileme ve Bağlaçlı Tamlama) *Sözcük Türü Bakımından İkilemeler* (Adlardan, Adıllardan İkileme, Sıfatlardan İkileme, Belirteçlerden ve Belirteç Görevindeki Sözcüklerden, Ünlemlerden, Bağlaçlardan, Eylemlerden Oluşan İkilemeler), *Yapı ve Kuruluş Bakımından İkilemeler* [*Ad Kök veya Gövdelerinden Kurulan İkilemeler* (Yalın Durumdaki, Yansımalarından Kurulan, Yönelmeli, Çıkmalı, Kalmalı, Yüklemeli, Araç Durumundaki İkilemeler, İyelikli İkileme, Bazı Yapım Ekleriyle Kurulan İkilemeler) ve *Eylem Kök veya Gövdelerinden Kurulan İkilemeler* (Ulaçlardan, Ortaçlardan, Eylemliklerden, Eylemden Türetilmiş Sıfatlardan, Çekimli Eylemlerden, Çekimli Eylemle Birlikte Ulaçtan, Yardımcı Eylemlerle Kurulan İkilemeler)], *Görev Bakımından İkilemeler* (İkilemeden Özne, Nesne, Tümleç, Düz Tümleç, Dolaylı Tümleç, Yüklem), *Anlam Bakımından İkilemeler* (Anlamı Pekiştirme, Güçlendirme, Abartma, Çoğaltma, Kolaylaştırma) şeklinde başlıklara ayırır.

Bu çalışmada ikilemeler *Ses Bakımından İkilemeler*, *Şekil Bakımından İkilemeler*, *Anlamları Bakımından İkilemeler* ve *Kökenleri Bakımından İkilemeler* başlıkları altında incelenmiştir.

4. Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski’de Geçen Karayca İkilemeler

4.1. Ses Bakımından İkilemeler

İkilemeler seslerine göre “İlk Sözcüğün Ünsüzle İkinci Sözcüğün Ünlüyle Başladığı İkilemeler”, “İlk Sözcüğün Ünlüyle İkinci Sözcüğün Ünsüzle Başladığı İkilemeler”, “Her İki Sözcüğün de Ünsüzle Başladığı İkilemeler”, “Her İki Sözcüğün de Ünlüyle Başladığı İkilemeler” şeklinde dört başlık altında ele alınmıştır.

4.1.1. İlk Sözcüğün Ünsüzle İkinci Sözcüğün Ünlüyle Başladığı İkilemeler

Bu başlık altındaki ikilemeler eş veya yakın anlamlı, zıt anlamlı, Türkçe ve yabancı kelimedenden oluşan ikilemelerdir. Bazılarında her iki kelime de eksizken bazılarında ikilemeyi oluşturan her iki sözcük de aynı yapım ekini almıştır: *dinsiz-imansız* (s. 178) “dinsiz imansız”, *ken-awlah ~ ken-awlak* (s. 304) “geniş geniş, ferah ferah”, *nenebabasız öksüz* (s. 422) “ebeveynsiz öksüz, öksüz, yetim”, *satuv-aluv* (s. 469) “satım alım, ticaret”, *sav-esen* (s. 456) “sağ esen, sağ salım”, *tınç emin* (s. 557) “sessiz sakin”, *yitim-öksüz* (s. 246) “yetim öksüz”.

4.1.2. İlk Sözcüğün Ünlüyle İkinci Sözcüğün Ünsüzle Başladığı İkilemeler

Hem isim hem de fiil kökenli sözcüklerin yer aldığı bu ikilemelerde yalın veya ekle genişletilmiş sözcükler vardır. Bazen her iki kelime de Türkçe bazen her iki kelime de alıntı kelimedir: *açık-seçik* (s. 90) “açık saçık, darmaduman”, *akıl-fikir* (s. 59) “akıl fikir, sebep”, *alay-bılay ~ alay-bulay* (s. 61) “şöyle böyle, çok iyi değil”, *alım-satım* (s. 66) “alım satım, ticaret”, *alış-beriş ~ alış-veriş* (s. 67) “alış-veriş, ticaret”, *ana-baba* (s. 67) “anne baba, ebeveynler”, *ara-sıra* (s. 73) “ara sıra, bazen”, *arpa-kürpe* (s. 74) “arpa-buğday, hububat”, *artı-sıra* (s. 76) “ardı sıra, arkadan”, *el-pence (tur-)* (s. 660) “el pençe (divan durmak)”, *eş-dost* (s. 673) “eş dost”, *iş-küç* (s. 212) “iş güç”, *izi-çızı* (yok) (s. 193) “iz miz (yok)”, *obur-*

çubur (s. 423) “eski püskü (giysi)”, *over-gover* (s. 423) “ağır ağır”.

4.1.3. Her İki Sözcüğün de Ünsüzle Başladığı İkilemeler

Aynı kelimenin tekrarıyla, ekli veya eksiz, biri anlamlı biri anlamsız veya her ikisi de anlamsız sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş örneklerin yer aldığı ve her ikisi de ünsüzle başlayan kelimelerden ibaret olan bu ikileme türü ses özellikleri bakımından en fazla ikilemenin olduğu başlıktır. Örnekler şu şekildedir: *bağ-bostan* (s. 95) “bağ-bahçe, cennet”, *bah-bah* (s. 108) “hızlı hızlı”, *bar-yok* (s. 103) “varı yoğu, hepsi”, *başlı-kathı* (s. 110) “baş aşağı”, *basta-barabar* (s. 105) “birlikte”, *bazı-bazı* (s. 97, 110) “bazı bazı, bazen”, *bilmey-körmey* (s. 119) “bilmeden görmeden”, *bir-bir* (s. 120) “birer birer”, *bir-birley* (s. 120) “bir tek, sadece”, *birer-birer* (s. 123) “birer birer”, *birer-bitrah* (s. 123) “bir nebze”, *bitmez-tükenmez* (s. 124) “bitmez tükenmez”, *bok-boklavat* (s. 128) “bok püsür, çok kötü”, *bol-bol* (s. 128) “bol bol”, *boy-bos* (s. 127) “boy pos, endam”, *can-ciger* (s. 171) “can ciğer, en yakın”, *can-dost* (s. 171) “can dostu, can ciğer, samimi”, *çalı-çırpı* (s. 623) “çalı çırpı”, *çanak-çölmek* (s. 623) “çanak çömlek”, *çıtır-çıtır* (s. 638) “çıtır çıtır”, *çöp-çöp* (s. 632) “çer çöp”, *çul-çırp* (s. 633) “çul çaput, eski (eşya, giysi)”, *dere-tepe* (s. 185) “dere tepe, her yer”, *falan-fastan* (s. 593) “falan fistan”, *faşmanlıh yazıh* (s. 593) “yazık günah”, *felan-fismekan* (s. 596) “falan feşmekân, falan filan”, *ferade-ferade* (s. 596) “ayrı ayrı”, *gece-kündüz* (s. 166) “gece gündüz, kesintisiz, durmadan”, *haber-teber* (s. 596) “haber maber, haberler”, *haz-moro* (s. 597) “gibi gibi; sanki, güya”, *hısım-akraba* (s. 609) “hısım akraba”, *kayta-kayta* (s. 284) “döne döne, tekrar tekrar”, *kelim-kelim* (s. 390) “geliş geliş, ziyaret”, *kelirli-keterli* (s. 390) “gelirli giderli, gündelik”, *kıçkırık-bakırık* (s. 382) “bağırış çağırış, panik”, *kin-kets* ~ *kün keç* (s. 320, 397) “gündüz gece, gece gündüz”, *kiriş-çığış* (s. 323) “giriş çıkış, ziyaret”, *kurt-komuz* (s. 348) “kurt böcek, haşerat”, *kus-kurt* ~ *kuş-hurt* (s. 349, 351) “kuş kurt, kümes hayvanları”, *küç-bela* (s. 355) “güç bela, zar zor”, *küç-kuvat* (s. 355) “güç kuvvet”, *kül-harap (et-)* (s. 352) “kül harap (etmek), yıkmak”, *mal-malal* ~ *mal melal* (s. 402) “mal melal, hayvancılık”, *mız-mız (et-)* (s. 413) “vız vız (et-)", *ne-ne* (s. 419) “ne ne, ne de”, *nenebaba* (s. 422) “nine baba, ebeveyn”, *parça kesek* (s. 446) “parça kesek, parça pürçük, parça bölük”, *prayıtta-prayınna* (s. 449) “büyükbaba-büyükanne, atalar”, *sabursız-camsız* (s. 454) “sabırsız, kıpır kıpır”, *saçma-sapan* ~ *seçme-sapan* (s. 469, 500) “saçma sapan, anlamsız”, *sav-selamet* (s. 455) “sağ selamet”, *savut-saban* (s. 456) “kap kacak, mutfak eşyaları”, *saygı-sıygı* (s. 460) “saygı hürmet, tam saygı”, *saz-çalgı* (s. 459) “saz çalgı, çalgı çengi, müzik”, *sessiz sedasız* (s. 500) “sessiz sedasız”, *ses-şamata* (s. 500) “ses şamata, panik, kafa karışıklığı”, *sıra-sıra* (s. 495) “sıra sıra, sırayla”, *sin-tuz* (s. 474) “tuz buz (olmak), yok (olmak)”, *soysop* (s. 477) “soy sop, akraba”, *şatır-şutır* (s. 645) “çatır çutur, gürültüyle”, *şat-pat* (s. 645) “çat pat, bazen”, *şohluk-savluh* (s. 647) “canlılık sağlık”, *takır-tukur* (s. 507) “takır tukur”, *tanış-biliş* (s. 513) “tanıdık bildik, tanış, arkadaş”, *temiz-pak* (s. 563) “temiz pak”, *tohtamay-tınmay* (s. 540) “durmadan dinlenmeden, sürekli olarak”, *tosat-tosat* (s. 539) “tekrar tekrar, birçok kez”, *tügel-savlık* (s. 552) “iyi(lik) sağlık”, *yakarış-yalvarış* (s. 219) “yalvarış yakarış”, *yalbarıp yakar-* ~ *yalvarıp-yakar-* (s. 219) “yalvarıp yakarmak”, *yalt-tegiz* (s. 223) “tastamam, tamamen”, *yamandan yamanı (bar)* (s. 224) “beterin beteri (var)”, *yandan yanga* (s. 225) “bir yandan diğer yana”, *yarım-yartı* (s. 234) “yarım yamalak, şöyle böyle”, *yat-yaban* (s. 240) “yabancı”, *yazık-gunah* (s. 217) “yazık günah, günahlar”, *yer-kırıy* (s. 274) “yer yurt, ülke”, *yıllı-yımşak* (s. 264) “yumuşak yumuşak”, *yoy-yoy* (s. 246) “ah ah!", *yüzköz* (s. 261) “yüz göz, yüz yüze”, *yüz-yüzge* (s. 246) “yüz yüze”, *yas-yasnavuh* ~ *yas-yasnavuk* (s. 237, 238) “yıldırım”, *yipten-yineden* (s. 205) “ipten iğneden, hiçbir yerden”, *zar-zar* (s. 187) “zar zar, hıçkırarak (ağlamak)”.

4.1.4. Her İki Sözcüğün de Ünlüyle Başladığı İkilemeler

Bu başlık altında verilebilecek örnekler şunlardır: *akıl-us* (s. 59) “akıl us, akıl fikir, sebep”, *alt-üst* (s. 65)

“alt üst (olmak), karışıklık”, *antsa-antsa* (s. 70) “anca anca, bu kadar”, *az-azgına* (s. 47) “gitgide”, *az-azrak* (s. 47) “az daha az, en az”, *ipten-ineden* (s. 205) “ipten igneden, hiçbir yerden”, *izip-izilip* (s. 194) “(yerinden) üzüp üzülp; yerinden ayrılmak, fırlamak, kalkmak, kopup gelmek”, *us-akıl* (s. 582) “us akıl, akıl fikir, sebep”, *utanmaz-erlenmez* (s. 583) “utanmaz arlanmaz”.

4.2. Şekil Bakımından İkilemeler

İkilemeler şekil özelliklerine göre *İsim Gövdelerinden Oluşan İkilemeler* ve *Fiil Gövdelerinden Oluşan İkilemeler* şeklinde iki ana başlık altında ele alınmıştır.

4.2.1. İsim Gövdelerinden Oluşan İkilemeler

İsim Gövdelerinden oluşan ikilemeler *Yalın Hâldeki İkilemeler*, *Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin Hâl Eki Aldığı İkilemeler*, *Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin İyelik Eki Aldığı İkilemeler*, *Sözcüklerden Birisinin veya Her İkisinin Yapım Eki Aldığı İkilemeler* olmak üzere beş başlıkta incelenmiştir.

4.2.1.1. Yalın Hâldeki İkilemeler

Herhangi bir yapım veya çekim eki almamış, yalın hâldeki ikilemeler şunlardır: *akıl-fikir* (s. 59) “akıl fikir, sebep”, *akıl-us* (s. 59) “akıl us, akıl fikir, sebep”, *alt-üst* (s. 65) “alt üst (olmak), karışıklık”, *ana-baba* (s. 67) “anne baba, ebeveynler”, *ara-sıra* (s. 73) “ara sıra, bazen”, *arpa-kürpe* (s. 74) “arpa buğday, hububat”, *bağ-bostan* (s. 95) “bağ-bahçe, cennet”, *bah-bah* (s. 108) “hızlı hızlı”, *bar-yok* (s. 103) “varı yoğun, hepsi”, *bazı-bazı* (s. 97, 110) “bazı bazı, bazen”, *bir-bir* (s. 120) “birer birer”, *bok-boklavat* (s. 128) “bok püsür, çok kötü”, *bol-bol* (s. 128) “bol bol”, *boy-bos* (s. 127) “boy pos, endam”, *can-cıger* (s. 171) “can ciğer, en yakın”, *can-dost* (s. 171) “can dostu, can ciğer, samimi”, *çalı-çırpı* (s. 623) “çalı çırpı”, *çanak-çölmek* (s. 623) “çanak çömlük”, *çıtır-çıtır* (s. 638) “çıtır çıtır”, *çöp-çöp* (s. 632) “çer çöp”, *çul-çırp* (s. 633) “çul çaput, eski (eşya, giysi)”, *dere-tepe* (s. 185) “dere tepe, her yer”, *el-pence (tur-)* (s. 660) “el pençe (divan durmak)”, *eş-dost* (s. 673) “eş dost”, *fa-lan-fastan* (s. 593) “fa-lan fistan”, *fa-lan-fismekan* (s. 596) “fa-lan feşmekân, fa-lan filan”, *ferade-ferade* (s. 596) “ayrı ayrı”, *gece-kündüz* (s. 166) “gece gündüz, kesintisiz, durmadan”, *haber-teber* (s. 596) “haber maber, haberler”, *haz-moro* (s. 597) “gibi gibi; sanki, güya”, *hısım-akraba* (s. 609) “hısım akraba”, *iş-küç* (s. 212) “iş güç”, *ken-awlah ~ ken-awlak* (s. 304) “geniş geniş, ferah ferah”, *kin-kets ~ kün keç* (s. 320, 397) “gündüz gece, gece gündüz”, *kurt-komuz* (s. 348) “kurt böcek, haşerat”, *kus-kurt ~ kuş-hurt* (s. 349, 351) “kuş kurt, kümes hayvanları”, *küç-bela* (s. 355) “güç bela, zar zor”, *küç-kuvat* (s. 355) “güç kuvvet”, *kül-harap (et-)* (s. 352) “kül harap (etmek), yıkmak”, *mal-malal ~ mal melal* (s. 402) “mal melal, hayvancılık”, *mız-mız (et-)* (s. 413) “vız vız (et-)", *ne-ne* (s. 419) “ne ne, ne de”, *nenebaba* (s. 422) “nine baba, ebeveyn”, *obur-çubur* (s. 423) “eski püskü (giysi)”, *over-gover* (s. 423) “ağır ağır”, *prayıtta-prayınna* (s. 449) “büyükbaba-büyükanne, atalar”, *saçma-sapan ~ seçme-sapan* (s. 469, 500) “saçma sapan, anlamsız”, *sav-esen* (s. 456) “sağ esen, sağ salım”, *sav-selamet* (s. 455) “sağ selamet”, *savut-saban* (s. 456) “kap kaçak, mutfak eşyaları”, *ses-şamata* (s. 500) “ses şamata, gürültü patırtı, kafa karışıklığı”, *sıra-sıra* (s. 495) “sıra sıra, sırayla”, *sin-tuz* (s. 474) “tuz buz (olmak), yok (olmak)”, *soysop* (s. 477) “soy sop, akraba”, *şatır-şutır* (s. 645) “çatır çutur, gürültüyle”, *şat-pat* (s. 645) “çat pat, bazen”, *takır-tukur* (s. 507) “takır tukur”, *temiz-pak* (s. 563) “temiz pak”, *tinç emin* (s. 557) “sessiz sakin”, *tosat-tosat* (s. 539) “tekrar tekrar, birçok kez”, *us-akıl* (s. 582) “us akıl, akıl fikir, sebep”, *yalt-tegiz* (s. 223) “tastamam, tamamen”, *yat-yaban* (s. 240) “yabancı”, *yazık-gunah* (s. 217) “yazık günah, günahlar”, *yer-kırıy* (s. 274) “yer yurt, ülke”, *yılh-yımşak* (s. 264) “yumuşak yumuşak”, *yoy-yoy* (s. 246) “ah ah!”, *yüzköz* (s.261) “yüz göz, yüz yüze”, *zar-zar* (s.187) “zar

zar, hıçkırarak (ağlamak)”.

4.2.1.2. Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin Hâl Eki Aldığı İkilemeler

Örneklere bakıldığında ikilemeyi oluşturan sözcüklerden birinin veya her ikisinin hâl eki aldığı görülmektedir. Bu ikilemelerde bulunma hâli (+ta), ayrılma hâli (+dan, +den, +ten), yönelme hâli (+ga, +ge) ve eşitlik hâli (+tsa, +lay) ekleri yer almaktadır. Sözcükler bazen aynı hâl ekini bazen farklı hâl eklerini almıştır. Bazen ise sözcüklerden birisi eksiz, diğeri hâl ekiyle kullanılmıştır: *basta-barabar* (s. 105) “birlikte”, *ipten-ineden ~ yipten-yineden* (s. 205) “ipten iğneden, hiçbir yerden”, *yandan yanga* (s. 225) “bir yandan diğeri yana”, *yüz-yüzge* (s. 246) “yüz yüze”, *antsa-antsa* (s. 70) “anca anca, bu kadar”, *alay-bılay ~ alay-bulay* (s. 61) “şöyle böyle, çok iyi değil”.

4.2.1.3. Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin İyelik Eki Aldığı İkilemeler

İkilemeyi oluşturan öğelerden biri veya her ikisi 3. teklik şahıs iyelik ekini (+I) almıştır. Bu iyelik ekini bazen ikilemenin ilk sözcüğü bazen ise ikinci sözcüğü almıştır: *artı-sıra* (s. 76) “ardı sıra, arkadan”, *izi-çızı (yok)* (s. 193) “iz miz (yok)”, *yamandan yamanı (bar)* (s. 224) “beterin beteri (var)”.

4.2.1.4. Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin Yapım Eki Aldığı İkilemeler

İsim kökünden oluşan kelimeler isimden isim yapım eki, fiil kökünden oluşan kelimeler ise fiilden isim yapım eki olarak isimleşmişlerdir: *açık-seçik* (s. 90) “açık saçık, darmaduman”, *alım-satım* (s. 66) “alım satım, ticaret”, *alış-beriş ~ alış-veriş* (s. 67) “alış-veriş, ticaret”, *az-azgına* (s. 47) “gitgide”, *az-azrak* (s. 47) “az daha az, en az”, *başlı-kathı* (s. 110) “baş aşığı”, *birer-birer* (s. 123) “birer birer”, *birer-bitrah* (s. 123) “bir nebze”, *bir-birley* (s. 120) “bir tek, sadece”, *dinsiz-imansız* (s. 178) “dinsiz imansız”, *faşmanlıh yazıh* (s. 593) “yazık günah”, *kelim-kelim* (s. 390) “geliş geliş, ziyaret”, *kelirli-keterli* (s. 390) “gelirli giderli, gündelik”, *kıçkırık-bakırık* (s. 382) “bağırış çağırış, panik”, *kiriş-çığış* (s. 323) “giriş çıkış, ziyaret”, *nenebabasız öksüz* (s. 422) “ebeveynsiz öksüz, öksüz, yetim”, *parça kesek* (s. 446) “parça kesek, parça pürçük, parça bölük”, *sabursız-camsız* (s. 454) “sabırsız, kıpır kıpır”, *satuv-aluv* (s. 469) “satım-alım, ticaret”, *saygı-sıygı* (s. 460) “saygı hürmet, tam saygı”, *saz-çalgı* (s. 459) “saz çalgı, çalgı çengi, müzik”, *sessiz sedasız* (s. 500) “sessiz sedasız”, *şohluk-savluh* (s. 647) “canlılık sağlık”, *tanış-biliş* (s. 513) “tanıdık bildik, tanış, arkadaş”, *tügel-savlık* (s. 552) “iyi(lik) sağlık”, *yakarış-yalvarış* (s. 219) “yalvarış yakarış”, *yarım-yartı* (s. 234) “yarım yamalak, şöyle böyle”, *yas-yasnavuh ~ yas-yasnavuk* (s. 237, 238) “yıldırım”, *yitim-öksüz* (s. 246) “yetim öksüz”.

4.2.2. Fiil Gövdelerinden Oluşan İkilemeler

Fiil gövdelerinden oluşan kelimeler zarf-fiil veya sıfat-fiil eklerini alarak genişlemişlerdir.

4.2.2.1. Zarf-Fiil Eki Almış İkilemeler

İkilemeler -a, -y, -Ip, -mAy zarf-fiil eklerini almıştır: *bilmey-körmey* (s. 119) “bilmeden görmeden”, *izip-izilip* (s. 194) “(yerinden) üzüp üzülüp; yerinden ayrılmak, fırlamak, kalkmak, kopup gelmek”, *kayta-kayta* (s. 284) “döne döne, tekrar tekrar”, *tohtamay-tınmay* (s. 540) “durmadan dinlenmeden, sürekli olarak”, *yalbarıp yakar- ~ yalvarıp-yakar-* (s. 219) “yalvarıp yakarmak”.

4.2.2.2. Sıfat-Fiil Eki Almış İkilemeler

Bu başlık altındaki ikilemelerde ikilemelerin her iki unsuru da -mAz sıfat-fiil ekini almıştır: *bitmez-tükenmez* (s. 124) “bitmez tükenmez”, *utanmaz-erlenmez* (s. 583) “utanmaz arlanmaz”.

4.3. Anlamları Bakımından İkilemeler

İkilemeler eş, yakın, zıt anlamlı veya anlamsız kelimelerden oluşabilir. Bu çalışmada ikilemeler “Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşturulan İkilemeler”, “Eş veya Yakın Anlamlı Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler”, “Zıt Anlamlı Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler”, “Biri Anlamlı Biri Anlamsız Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler”, “Her İkisi de Anlamsız Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler” şeklinde başlıklar altında ele alınmıştır.

4.3.1. Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşturulan İkilemeler

Yansıma sözcüklerin de yer aldığı bu ikilemeler şunlardır: *antsa-antsa* (s. 70) “anca anca, bu kadar”, *bah-bah* (s. 108) “hızlı hızlı”, *bazı-bazı* (s. 97, 110) “bazı bazı, bazen”, *bir-bir* (s. 120) “birer birer”, *birer-birer* (s. 123) “birer birer”, *bol-bol* (s. 128) “bol bol”, *çıtır-çıtır* (s. 638) “çıtır çıtır”, *çöp-çöp* (s. 632) “çer çöp”, *ferade-ferade* (s. 596) “ayrı ayrı”, *kelim-kelim* (s. 390) “geliş geliş, ziyaret”, *mız-mız (et-)* (s. 413) “vız vız (et-), *ne-ne* (s. 419) “ne ne, ne de”, *kayta-kayta* (s. 284) “döne döne, tekrar tekrar”, *sıra-sıra* (s. 495) “sıra sıra, sırayla”, *tosat-tosat* (s. 539) “tekrar tekrar, birçok kez”, *yoy-yoy* (s. 246) “ah ah!”, *zar-zar* (s.187) “zar zar, hıçkırarak (ağlamak)”.

4.3.2. Eş veya Yakın Anlamlı Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler

Aynı veya farklı dillerden, eş veya yakın anlamlı kelimelerle oluşturulan ikilemeler de vardır. Bazen aynı sözcük farklı eklerle genişleyerek eş veya yakın anlamda kullanılmış bazen ise eş veya yakın anlamlı farklı kelimeler aynı eklerle genişletilmiştir: *açık-seçik* (s. 90) “açık saçık, darmaduman”, *akıl-fikir* (s. 59) “akıl fikir, sebep”, *akıl-us* (s. 59) “akıl us, akıl fikir, sebep”, *alay-bılay ~ alay-bulay* (s. 61) “şöyle böyle, çok iyi değil”, *ana-baba* (s. 67) “anne baba, ebeveynler”, *ara-sıra* (s. 73) “ara sıra, bazen”, *arpa-kürpe* (s. 74) “arpa buğday, hububat”, *artı-sıra* (s. 76) “ardı sıra, arkadan”, *az-azgına* (s. 47) “gitgide”, *az-azrak* (s. 47) “az daha az, en az”, *bağ-bostan* (s. 95) “bağ-bahçe, cennet”, *başlı-kathı* (s. 110) “baş aşağı”, *basta-barabar* (s. 105) “birlikte”, *bilmey-körmey* (s. 119) “bilmeden görmeden”, *birer-bitrah* (s. 123) “bir nebze”, *bir-birley* (s. 120) “bir tek, sadece”, *bitmez-tükenmez* (s. 124) “bitmez tükenmez”, *can-cıger* (s. 171) “can ciğer, en yakın”, *can-dost* (s. 171) “can dostu, can ciğer, samimi”, *çalı-çırpı* (s. 623) “çalı çırpı”, *çanak-çölmek* (s. 623) “çanak çömlük”, *dere-tepe* (s. 185) “dere tepe, her yer”, *dinsiz-imansız* (s. 178) “dinsiz imansız”, *el-pence (tur-)* (s. 660) “el pençe (divan durmak)”, *eş-dost* (s. 673) “eş dost”, *haz-moro* (s. 597) “gibi gibi; sanki, güya”, *hısım-akraba* (s. 609) “hısım akraba”, *ipten-ineden ~ yipten-yineden* (s. 205) “ipten iğneden, hiçbir yerden”, *iş-küç* (s. 212) “iş güç”, *izi-çızı* (yok) (s. 193) “iz miz (yok)”, *izip-izilip* (s. 194) “(yerinden) üzüp üzülp; (yerinden) ayrılmak, fırlamak, kalkmak, kopup gelmek”, *ken-awlah ~ ken-awlak* (s. 304) “geniş geniş, ferah ferah”, *kıçkırık-bakırık* (s. 382) “bağırış çağırış, panik”, *kurt-komuz* (s. 348) “kurt böcek, haşerat”, *kus-kurt ~ kuş-hurt* (s. 349, 351) “kuş kurt, kümes hayvanları”, *küç-bela* (s. 355) “güç bela, zar zor”, *küç-kuvat* (s. 355) “güç kuvvet”, *kül-harap (et-)* (s. 352) “kül harap (etmek), yıkmak”, *mal-malal ~ mal melal* (s. 402) “mal melal, hayvancılık”, *nenebaba* (s. 422) “nine baba, ebeveyn”, *nenebabasız öksüz* (s. 422) “ebeveynsiz öksüz, öksüz, yetim”, *obur-çubur* (s. 423) “eski püskü (giysi)”, *over-gover* (s. 423) “ağır ağır”, *parça kesek* (s. 446) “parça kesek, parça pürçük, parça bölük”, *prayıtta-prayınna* (s. 449) “büyükbaba-büyükanne, atalar”,

sabursız-camsız (s. 454) “sabırsız, kıpır kıpır”; *sav-esen* (s. 456) “sağ esen, sağ salım”, *sav-selamet* (s. 455) “sağ selamet”, *savut-saban* (s. 456) “kapacak, mutfak eşyaları”, *saygı-sıygı* (s. 460) “saygı hürmet, tam saygı”, *saz-çalğı* (s. 459) “saz çalgı, çalgı çengi, müzik”, *sessiz sedasız* (s. 500) “sessiz sedasız”, *ses-şamata* (s. 500) “ses şamata, gürültü patırtı”, *sin-tuz* (s. 474) “tuz buz (olmak), yok (olmak)”, *şohluk-savluh* (s. 647) “canlılık sağlık”, *tanış-biliş* (s. 513) “tanıdık bildik, tanış, arkadaş”, *temiz-pak* (s. 563) “temiz pak”, *tnç emin* (s. 557) “sessiz sakin”, *tohtamay-tınmay* (s. 540) “durmadan dinlenmeden, sürekli olarak”, *tügel-savlık* (s. 552) “iyi(lik) sağlık”, *us-akıl* (s. 582) “us akıl, akıl fikir, sebep”, *utanmaz-erlenmez* (s. 583) “utanmaz arlanmaz”, *yakarış-yalvarış* (s. 219) “yalvarış yakarış”, *yalbarıp yakar-* ~ *yalvarıp-yakar-* (s. 219) “yalvarıp yakarmak”, *yalt-tegiz* (s. 223) “tastamam, tamamen”, *yamandan yamanı (bar)* (s. 224) “beterin beteri (var)”, *yandan yanga* (s. 225) “bir yandan diğer yana”, *yarım-yartı* (s. 234) “yarım yamalak, şöyle böyle”, *yas-yasnavuh* ~ *yas-yasnavuk* (s. 237, 238) “yıldırım”, *yat-yaban* (s. 240) “yabancı”, *yazık-gunah* (s. 217) “yazık günah, günahlar”, *yer-kırıy* (s. 274) “yer yurt, ülke”, *yıllı-yımşak* (s. 264) “yumuşak yumuşak”, *yitim-öksüz* (s. 246) “yetim öksüz”, *yüzköz* (s. 261) “yüz göz, yüz yüze”, *yüz-yüzge* (s. 246) “yüz yüze”.

4.3.2. Zıt Anlamlı Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler

Zıt anlamlı, isim veya fiil kökenli kelimelerden oluşan ikilemeler şunlardır: *alım-satım* (s. 66) “alım satım, ticaret”, *alış-beriş* ~ *alış-veriş* (s. 67) “alış-veriş, ticaret”, *alt-üst* (s. 65) “alt üst (olmak), karışıklık”, *bar-yok* (s. 103) “varı yoğu, hepsi”, *gece-kündüz* (s. 166) “gece gündüz, kesintisiz, durmadan”, *kelirli-keterli* (s. 390) “gelirli giderli, gündelik”, *kin-kets* ~ *kün keç* (s. 320, 397) “gündüz gece, gece gündüz”, *kiriş-çığış* (s. 323) “giriş çıkış, ziyaret”, *satuv-aluv* (s. 469) “satım-alım, ticaret”.

4.3.3. Biri Anlamlı Biri Anlamsız Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler

bok-boklavat (s. 128) “çok kötü”, *boy-bos* (s. 127) “boy pos, endam”, *çul-çırp* (s. 633) “çul çaput, eski (eşya, giysi)”, *falan-fastan* (s. 593) “falan fistan”, *faşmanlıh yazıh* (s. 593) “yazık günah”, *felan-fismekan* (s. 596) “falan feşmekân, falan filan”, *haber-teber* (s. 596) “haber maber, haberler”, *saçma-sapan* ~ *seçme-sapan* (s. 469, 500) “saçma sapan, anlamsız”, *soysop* (s. 477) “soy sop, akraba”.

4.3.4. Her İkisi de Anlamsız Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler

Her iki unsuru da yansıma seslerden oluşan ikilemeler bu gruba girmektedir: *şatır-şutır* (s. 645) “çatır çutur, gürültüyle”, *şat-pat* (s. 645) “çat pat, bazen”, *takır-tukur* (s. 507) “takır tukur”.

4.4. Kökenleri Bakımından İkilemeler

4.4.1. Her İki Sözcüğün de Türkçe Olduğu İkilemeler

Türkçe sözcüklerden oluşan ikilemeler şunlardır: *açık-seçik* (s. 90) “açık saçık, darmaduman”, *bah-bah* (s. 108) “hızlı hızlı”, *baş-kath* (s. 110) “baş aşağı”, *alay-bılay* ~ *alay-bulay* (s. 61) “şöyle böyle, çok iyi değil”, *alım-satım* (s. 66) “alım satım, ticaret”, *alış-beriş* ~ *alış-veriş* (s. 67) “alış-veriş, ticaret”, *alt-üst* (s. 65) “alt üst (olmak), karışıklık”, *ana-baba* (s. 67) “anne baba, ebeveynler”, *antsa-antsa* (s. 70) “anca anca, bu kadar”, *ara-sıra* (s. 73) “ara sıra, bazen”, *arpa-kürpe* (s. 74) “arpa-buğday, hububat”, *artı-sıra* (s. 76) “ardı sıra, arkadan”, *az-azgına* (s. 47) “gitgide”, *az-azrak* (s. 47) “az daha az, en az”, *bar-yok* (s. 103) “varı yoğu, hepsi”, *bilmey-körmey* (s. 119) “bilmeden görmeden”, *bir-bir* (s. 120) “birer birer”, *bir-birley* (s. 120) “bir tek, sadece”, *birer-birer* (s. 123) “birer birer”, *birer-bitrah* (s. 123) “bir nebze”, *bitmez-tükenmez* (s. 124) “bitmez tükenmez”, *bok-boklavat* (s. 128) “bok püsür, çok kötü”, *bol-bol* (s.

128) “bol bol”, *boy-bos* (s. 127) “boy pos, endam”, *çalı-çırpı* (s. 623) “çalı çırpı”, *çanak-çölmek* (s. 623) “çanak çölmek”, *çıtır-çıtır* (s. 638) “çıtır çıtır”, *dere-tepe* (s. 185) “dere tepe, her yer”, *ipten-ineden ~ yipten-yineden* (s. 205) “ipten iğneden, hiçbir yerden”, *iş-küç* (s. 212) “iş güç”, *izi-çızı* (yok) (s. 193) “iz miz (yok)”, *izip-izilip* (s. 194) “(yerinden) üzüp üzölüp; yerinden ayrılmak, fırlamak, kalkmak, kopup gelmek”, *kayta-kayta* (s. 284) “döne döne, tekrar tekrar”, *kelim-kelim* (s. 390) “geliş geliş, ziyaret”, *kelirli-keterli* (s. 390) “gelirli giderli, gündelik”, *ken-awlah ~ ken-awlak* (s. 304) “geniş geniş, ferah ferah”, *kıçkırık-bakırık* (s. 382) “bağırış çağırış, panik”, *kin-kets ~ kün keç* (s. 320, 397) “gündüz gece, gece gündüz”, *kiriş-çığış* (s. 323) “giriş çıkış, ziyaret”, *kurt-komuz* (s. 348) “kurt böcek, haşerat”, *kus-kurt ~ kuş-hurt* (s. 349, 351) “kuş kurt, kümes hayvanları”, *mız-mız (et-)* (s. 413) “vız vız (et-), ne-ne (s. 419) “ne ne, ne de”, *nenebaba* (s. 422) “nine baba, ebeveyn”, *nenebabasız öksüz* (s. 422) “ebeveynsiz öksüz, öksüz, yetim”, *obur-çubur* (s. 423) “eski püskü (giysi)”, *over-gover* (s. 423) “ağır ağır”, *prayıtta-prayınna* (s. 449) “büyükbaba-büyükanne, atalar”, *saçma-sapan ~ seçme-sapan* (s. 469, 500) “saçma sapan, anlamsız”, *satuv-aluv* (s. 469) “satım-alım, ticaret”, *sav-esen* (s. 456) “sağ esen, sağ salım”, *savut-saban* (s. 456) “kapacak, mutfak eşyaları”, *saygı-sıygı* (s. 460) “saygı hümet, tam saygı”, *sıra-sıra* (s. 495) “sıra sıra, sırayla”, *sin-tuz* (s. 474) “tuz buz (olmak), yok (olmak)”, *soysop* (s. 477) “soy sop, akraba”, *şatır-şutır* (s. 645) “çatır çutur, gürültüyle”, *şat-pat* (s. 645) “çat pat, bazen”, *şohluk-savluh* (s. 647) “canlılık sağlık”, *takır-tukur* (s. 507) “takır tukur”, *tanış-biliş* (s. 513) “tamıdık bildik, tanış, arkadaş”, *tohtamay-tınmay* (s. 540) “durmadan dinlenmeden, sürekli olarak”, *tosat-tosat* (s. 539) “tekrar tekrar, birçok kez”, *tügel-savlık* (s. 552) “iyi(lik) sağlık”, *yakarış-yalvarış* (s. 219) “yalvarış yakarış”, *yalbarıp yakar- ~ yalvarıp-yakar-* (s. 219) “yalvarıp yakarmak”, *yalt-tegiz* (s. 223) “tastamam, tamamen”, *yamandan yamanı (bar)* (s. 224) “beterin beteri (var)”, *yandan yanga* (s. 225) “bir yandan diğer yana”, *yarım-yartı* (s. 234) “yarım yamalak, şöyle böyle”, *yas-yasnavuh ~ yas-yasnavuk* (s. 237, 238) “yıldırım”, *yat-yaban* (s. 240) “yabancı”, *yer-kırıy* (s. 274) “yer yurt, ülke”, *yıllı-yumşak* (s. 264) “yumuşak yumuşak”, *yoy-yoy* (s. 246) “ah ah!”, *yüzköz* (s. 261) “yüz göz, yüz yüze”, *yüz-yüzge* (s. 246) “yüz yüze”.

4.4.2. Biri Türkçe Biri Yabancı Sözcükten Oluşan İkilemeler

İkilemelerde biri Türkçe diğeri Arapça, Farsça, Lehçe gibi dillerden alıntı sözcüklerden oluşan ikilemeler vardır. Bazen ilk unsur bazen ikinci unsur yabancı sözcükten oluşmaktadır: *akıl-us* (s. 59) “akıl us, akıl fikir, sebep”, *basta-barabar* (s. 105) “birlikte”, *çul-çırp* (s. 633) “çul çaput, eski (eşya, giysi)”, *el-pence (tur-)* (s. 660) “el pençe (divan durmak)”, *eş-dost* (s. 673) “eş dost”, *faşmanlıh yazıh* (s. 593) “yazık günah”, *gece-kündüz* (s. 166) “gece gündüz, kesintisiz, durmadan”, *haber-teber* (s. 596) “haber maber, haberler”, *haz-moro* (s. 597) “gibi gibi; sanki, güya”, *küç-bela* (s. 355) “güç bela, zar zor”, *kül-harap (et-)* (s. 352) “kül harap (etmek), yıkmak”, *küç-kuvat* (s. 355) “güç kuvvet”, *parça kesek* (s. 446) “parça kesek, parça pürçük, parça bölük”, *sabursız-camsız* (s. 454) “sabırsız, kıpır kıpır”, *sav-selamet* (s. 455) “sağ selamet”, *saz-çalgı* (s. 459) “saz çalgı, çalgı çengi, müzik”, *sessiz sedasız* (s. 500) “sessiz sedasız”, *ses-şamata* (s. 500) “ses şamata, panik, kafa karışıklığı”, *tınç emin* (s. 557) “sessiz sakin”, *us-akıl* (s. 582) “us akıl, akıl fikir, sebep”, *utanmaz-erlenmez* (s. 583) “utanmaz arlanmaz”, *yazık-gunah* (s. 217) “yazık günah, günahlar”, *yitim-öksüz* (s. 246) “yetim öksüz”.

4.4.3. Her İki de Yabancı Sözcükten Oluşan İkilemeler

Arapça, Farsça gibi dillerden sözcüklerle oluşturulmuş ve *Ślownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*’de de geçen ikilemeler şunlardır: *akıl-fikir* (s. 59) “akıl fikir, sebep”, *bağ-bostan* (s. 95) “bağ-bahçe, cennet”, *bazı-bazı* (s. 97, 110) “bazı bazı, bazen”, *can-cığer* (s. 171) “can ciğer, en yakın”, *can-dost* (s. 171) “can dostu, can ciğer, samimi”, *dinsiz-imansız* (s. 178) “dinsiz imansız”, *çöp-çöp* (s. 632) “çer çöp”, *falan-*

fastan (s. 593) “falan fistan”, *felan-fismekan* (s. 596) “falan feşmekân, falan filan”, *ferade-ferade* (s. 596) “ayrı ayrı”, *hısım-akraba* (s. 609) “hısım akraba”, *mal-malal ~ mal-melal* (s. 402) “mal melal, hayvancılık”, *temiz-pak* (s. 563) “temiz pak”, *zar-zar* (s.187) “zar zar, hıçkırarak (ağlamak)”.

5. Sonuç

Karaim Türkçesinin en kapsamlı sözlüğü olan *Slownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*'de 124 ikileme tespit edilmiştir. Bu çalışmada ikilemeler ses özelliklerine, şekil özelliklerine, anlamlarına ve kökenlerine göre dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

İkilemeler ses özelliklerine göre “İlk Sözcüğün Ünsüzle İkinci Sözcüğün Ünlüyle Başladığı İkilemeler”, “İlk Sözcüğün Ünlüyle İkinci Sözcüğün Ünsüzle Başladığı İkilemeler”, “Her İki Sözcüğün de Ünsüzle Başladığı İkilemeler”, “Her İki Sözcüğün de Ünlüyle Başladığı İkilemeler” olmak üzere dört başlık altında ele alınmıştır. 8 ikilemede ilk sözcüğün ünsüzle ikinci sözcüğün ünlüyle başladığı, 17 ikilemede ilk sözcüğün ünlüyle ikinci sözcüğün ünsüzle başladığı, 90 ikilemede her iki sözcüğün de ünsüzle başladığı, 9 ikilemede her iki sözcüğün de ünlüyle başladığı görülmüştür.

İkilemeler şekil özelliklerine göre sınıflandırılırken isim ve fiil gövdelerinden oluşmalarına göre iki ana başlığa ayrılmıştır. İsim gövdelerinden oluşan ikilemeler *Yalın Hâldeki İkilemeler*, *Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin Hâl Eki Aldığı İkilemeler*, *Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin İyelik Eki Aldığı İkilemeler*, *Sözcüklerden Birisi veya Her İkisinin Yapım Eki Aldığı İkilemeler* şeklinde beş alt başlık altında, fiil gövdelerinden oluşan ikilemeler ise *Zarf-Fiil Eki Almış İkilemeler* ve *Sıfat-Fiil Eki Almış İkilemeler* olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmıştır.

İsim gövdelerinden oluşan ikilemelerin 74'ü yalın hâldeyken 8'i hâl eki, 3'ü iyelik eki, 31'i yapım eki almıştır. Zarf-fiil eki alan ikileme sayısı 6, sıfat-fiil eki alan ikileme sayısı ise 2'dir. Karaim Türkçesindeki ikilemelerde yer alan iyelik ve yapım eklerinin büyük oranda Türkiye Türkçesindeki eklerle aynı olduğu göze çarpmaktadır. Hâl eklerinden bulunma ve ayrılma hâli eki Türkiye Türkçesindeki eklerle aynıyken yönelme hâli ekinde /g/ sesinin düşmediği ve +ga şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Eşitlik hâli eki olarak bu ekin Haliç ağzındaki şekli olan +tsa ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılan +lay ekinin geçtiği örnekler vardır. Fiil gövdelerinden oluşan ikilemelerde -mAy zarf-fiil eki de Türkiye Türkçesindekinden (-mAdAn) farklı yapıdadır.

İkilemeler anlamlarına göre *Aynı Sözcüğün Tekrarıyla Oluşturulan İkilemeler* (17), *Eş veya Yakın Anlamlı Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler* (83), *Zıt Anlamlı Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler* (11), *Biri Anlamlı Biri Anlamsız Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler* (10), *Her İki de Anlamsız Sözcüklerle Oluşturulan İkilemeler* (3) şeklinde beş başlık altında incelenmiştir. Anlamlarına göre sınıflandırıldığında en fazla ikilemenin yer aldığı eş veya yakın anlamli kelimelerle oluşturulan ikilemelerde bazen esas anlamı unutulmuş sözcüğün anlamını hatırlatmak için alıntı kelime ile ikileme oluşturulmuş bazen ise eskiden kullanılan Türkçe bir kelime günümüzdeki karşılığıyla birlikte kullanılmıştır. Bazen ise farklı anlamda ancak aynı kavram alanından sözcükler bir araya getirilmiştir.

İkilemeler kökenlerine göre sınıflandırıldığında ikilemelerin her iki unsuru da Türkçe, bir unsuru Türkçe diğer unsuru yabancı, her iki unsurunun da yabancı kelimelerden oluştuğu görülmüştür. Her iki unsuru Türkçe olan ikileme sayısı 86'dır ve en fazla sayıdaki ikilemelerdendir. Türkçe ve yabancı kelimeden oluşan ikileme sayısı 23, her ikisi de yabancı kelimelerden oluşan ikileme sayısı 15'tir. Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerden oluşan ikilemelerde bazen ilk sözcük Türkçe iken bazen ikinci sözcük

Türkçedir. İkilemeyi oluşturan unsurların kökenlerine bakıldığında çoğunluğu Türkçe olmasına rağmen Arapça, Farsça, Lehçeden alıntı sözcüklerin de yer aldığı görülmektedir.

Karay Türkçesindeki ikilemeler bazen Türkiye Türkçesindeki gibi birbirinden ayrı yazılmıştır ancak çoğunlukla ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına kısa çizgi (-) koyulmuştur. Bazen ise ikilemeyi oluşturan kelimeler birleşik olarak yazılmıştır.

Kuzeybatı grubundan bir lehçe olan Karay Türkçesindeki ikilemelere bakıldığında batı grubundan olan Türkiye Türkçesindeki ikilemelerle oldukça benzer olduğu görülmektedir. Karay Türkçesindeki bazı ikilemeler ile Türkiye Türkçesindeki ikilemeler bire bir aynıdır: *bazı bazı, akıl fikir, zar zar, hısım akraba, sessiz sedasız, temiz pak ...*

Bazı ikilemeler Türkiye Türkçesindekiyle sadece seslik farklılık göstermektedir: *küç-bela* (KT) / *güç bela* (TT), *küç-kuvat* (KT) / *güç kuvvet* (TT), *şatır-şutır* (KT) / *çatır çutur* (TT), *sav-esen* (KT) / *sağ esen* (TT), *gece-kündüz* (KT) / *gece gündüz* (TT), *felan-fismekan* (KT) / *falan feşmekân* (TT).

Bazı ikilemelerin bir unsuru Türkiye Türkçesindekiyle aynıyken diğer unsuru farklı bir kelimeyle oluşturulmuştur: *bok-boklavat* (KT) / *bok püsür* (TT), *saz-çalgı* (KT) / *çalgı çengi* (TT), *çul-çırp* (KT) / *çul çaput* (TT), *sav-selamet* (KT) / *sağ salim* (TT), *yarım-yartı* (KT) / *yarım-yamalak* (TT), *yer-kırıy* (KT) / *yer yurt* (TT), *parça kesek* (KT) / *parça pürçük* (TT).

Bazı ikilemeler Türkiye Türkçesindeki karşılığıyla aynı anlamdadır ama ikilemenin her unsuru da farklı kelimelerle kurulmuştur: *tohtamay-tınmay* (KT) / *durmadan dinlenmeden* (TT), *kayta kayta* (KT) / *döne döne, tekrar tekrar* (TT), *kıçkırık-bakırık* (KT) / *bağırış çağırış* (TT), *savut-saban* (KT) / *kap-kacak* (TT), *yamandan yamanı (bar)* (KT) / *beterin beteri (var)* (TT).

Bazı ikilemelerin Karaim Türkçesinde Türkiye Türkçesindekiyle bir unsurunun aynı hem de bir unsurunun Türkiye Türkçesinden farklı kullanımlarının olduğu örnekler de vardır: *yazık-gunah* (KT), *faşmanlıh yazıh* (KT) / *yazık günah* (TT). Türkiye Türkçesindeki *yazık günah* ikilemesiyle aynı anlam Karaim Türkçesinde hem *gunah* hem de *faşmanlıh* kelimeleriyle verilmiştir.

İkilemeler üzerine yapılan çalışmalarda ikilemelerin sırasının değiştirilemeyeceği söylenir. Ancak Karaim Türkçesinde ikilemenin unsurlarının yerinin değiştirilerek kullanıldığı örnekler de vardır: *akıl-us* (s. 59) / *us-akıl* (s. 582) “us akıl, akıl fikir, sebep”, *yakarış-yalvarış* (s. 219) / *yalbarıp yakar-* ~ *yalvarıp-yakar-* (s. 219) “yalvarıp yakarmak”.

Dizilimi Türkiye Türkçesindekiyle farklılık gösteren ikilemeler de vardır: *kin-kets* ~ *kün keç* (KT) / *gece gündüz* (TT), *yipten-yineden* (KT) / *iğneden ipliğe* (TT), *satuv-aluv* (KT) / *alım satım* (TT). Bu tarz ikilemelerde söz diziminin yanı sıra sözcüklerin aldıkları ekler de farklıdır.

Kısaltmalar

s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
KT	Karay Türkçesi
TT	Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine. *Türk Dili*, 2/16, 189-191.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2, 97-104.
- Ağca, F. (2015). Eski Türkçe Kö:kTeñri ve Kö:k Kalık İkilemeleri Üzerine”. *Türkbilig*, 30, 201-221.
- Aktan, B. (2010). Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-12.
- Akyalçın, N. (2024). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aşcı, U. D. (2015). İngiltere'deki Türkçe Konuşan Toplumun Konuşma Dilinde Rastlanılan İkilemeler Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/37, 221-246.
- Aydın, E., Karaman, A. (2019). Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler. *Journal of Old Turkic Studies*, 3/2, 259-286.
- Baskakow, N. A. vd. (1974). *Slownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski*. Moskwa: Russkiy Yazık.
- Çağatay, S. (1978). Uygurcada Hendiadyoinler. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler* (s. 29-66). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, S. (2008). Uygurcada Hendiadyoinler. A. Ata (Haz.), 100. *Doğum Yıldönümüne Armağan Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri* (s. 234-269). Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları.
- Çimen, E. (2021). İkilemeler Hakkında Bibliyografya Çalışması. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, 53-80.
- Eren, H. (1949). İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7/II, 283-286.
- Foy, K. (1899), Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyoin und die Wortfolge “ana baba”. *Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, MSOS II-2, Berlin: 105-136.
- Gültek, V. (2014). *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kargı Ölmez, Z. (1997). Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 19-40.
- Keskin, B. (2021). Eski Uygurca İkilemelere Katkılar. *Türkiyat Mecmuası*, ÖS. 31, 151-175.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Marchand, H. (1952). Alliteration, Ablaut und Reim in der Türkischen Zwillingsformen. *Oriens*, V/1, Leiden: 60-69.
- Omuralieva, A. (2019). Yansımali Kelimeler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 3/2, 257 – 267.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkilemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65/2, 243-311.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tuna, O. N. (1948). Türkçede Tekrarlar I. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III/1, 429-447.
- Tuna, O. N. (1950). Türkçede Tekrarlar II. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV/2, 35-82.
- Yıldız, H. (2013). Eski Uygurca Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar. *Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Bülent Gül), s. 465-482, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://sozluk.gov.tr> (Son Erişim Tarihi: 04.11.2025)

12. Bridging Cultures: The Impact of Susan Bassnett on Comparative Literature, Literary Translation, and Intercultural Communication¹

Neslihan PARLAK²

APA: Parlak, N. (2025). Bridging Cultures: The Impact of Susan Bassnett on Comparative Literature, Literary Translation, and Intercultural Communication. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 222-239. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17827319>

Abstract

This paper critically examines Susan Bassnett's transformative influence on comparative literature, literary translation studies, and intercultural communication. Drawing on her extensive body of work, Bassnett reconceptualized translation as a cultural transfer embedded within ideological, political, and historical contexts, shifting scholarly attention from purely linguistic concerns to sociocultural, ethical, and interdisciplinary perspectives. The study situates Bassnett within the broader intellectual currents of the "cultural turn," emphasizing her insistence on translation as an active, interpretive practice that encompasses rewriting, translator visibility, and ideological mediation. In comparative literature, her interventions challenged Eurocentric and canon-centered frameworks, advocating for transnational and intercultural readings of literary texts. In literary translation studies, Bassnett's theoretical contributions legitimize the translator's role as a culturally and ethically engaged agent, shaping reception, literary value, and meaning across diverse contexts. Furthermore, her scholarship informs intercultural communication by highlighting the political, cultural, and ethical stakes of translation in cross-cultural encounters, migration, and globalized media. Methodologically, the paper employs a critical literature review, conceptual analysis, and illustrative case studies—including the translation histories of Latin American and African literature—to demonstrate practical implications of her theories. The findings indicate that Bassnett's interdisciplinary and culturally grounded approach continues to influence contemporary scholarship, provoking critical reflection on Eurocentrism, methodological scope, and pedagogical practice. The study concludes by exploring implications for translation pedagogy, cultural policy, and future research trajectories in intercultural communication, offering a framework for analyzing translation as both a scholarly and socially transformative act. This study is a conceptual and critical analysis rather than an empirical investigation which adopts a conceptual and interpretive approach, offering a thematic analysis of Bassnett's interdisciplinary contributions rather than an empirical investigation.

Keywords: Susan Bassnett; Translation Studies; Comparative Literature; Literary Translation;

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: 4%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 26.10.2025-**Acceptance Date:** 05.12.2025-**Publication Date:** 06.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17827319>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Öğr. Gör. Dr., Konya Teknik Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü / Lect. Dr., Konya Technical University, Department of Common Courses (Konya, Türkiye), **eposta:** nparlak@ktun.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-2927-2435> **ROR ID:** <https://ror.org/02s82rs08> **Crossref Funder ID:** 100019308

Cultural Turn; Intercultural Communication; Rewriting

Kültürler Arası Köprü Kurmak: Susan Bassnett'in Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebiyat Çevirisi ve Kültürlerarası İletişim Üzerindeki Etkisi³**Öz**

Bu makale, Susan Bassnett'in karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat çevirisi çalışmaları ve kültürlerarası iletişim üzerindeki dönüştürücü etkisini eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Bassnett, kapsamlı çalışmalarına dayanarak, çeviriyi ideolojik, politik ve tarihsel bağlamlara gömülü bir kültürel aktarım olarak yeniden kavramsallaştırmış ve akademik ilgiyi salt dilbilimsel meselelerden sosyokültürel, etik ve disiplinlerarası perspektiflere kaydırmıştır. Bu çalışma, Bassnett'i "kültürel dönüşüm"ün daha geniş entelektüel akımları içinde konumlandırarak, çeviriyi yeniden yazma, çevirmenin görünürlüğü ve ideolojik arabuluculuğu kapsayan aktif, yorumlayıcı bir uygulama olarak ısrarla vurgulamaktadır. Karşılaştırmalı edebiyatta, Bassnett'in müdahaleleri Avrupa merkezli ve kanon odaklı çerçevelere meydan okumuş, edebi metinlerin ulusötesi ve kültürlerarası okumalarını savunmuştur. Edebiyat çeviri çalışmalarında Bassnett'in teorik katkıları, çevirmenin kültürel ve etik açıdan aktif bir aktör olarak rolünü meşrulaştırarak, farklı bağlamlarda alımlama, edebi değer ve anlamı şekillendirmektedir. Ayrıca, Bassnett'in akademik çalışmaları, kültürlerarası karşılaşmalarda, göçte ve küreselleşmiş medyada çevirinin politik, kültürel ve etik önemini vurgulayarak kültürlerarası iletişime katkıda bulunmaktadır. Metodolojik olarak, makale, teorilerinin pratik uygulamalarını göstermek için eleştirel bir literatür incelemesi, kavramsal analiz ve Latin Amerika ve Afrika edebiyatının çeviri tarihlerini de içeren açıklayıcı vaka çalışmaları kullanmaktadır. Bulgular, Bassnett'in disiplinlerarası ve kültürel temelli yaklaşımının, Avrupa merkezliliği, metodolojik kapsam ve pedagojik uygulamalar üzerine eleştirel düşünceleri tetikleyerek çağdaş akademik çalışmaları etkilemeye devam ettiğini göstermektedir. Çalışma, kültürlerarası iletişimde çeviri pedagojisi, kültür politikası ve gelecekteki araştırma yönelimleri için çıkarımları inceleyerek, çeviriyi hem bilimsel hem de sosyal açıdan dönüştürücü bir eylem olarak analiz etmek için bir çerçeve sunarak son bulmaktadır. Bu çalışma, ampirik bir araştırma olmaktan ziyade, kavramsal ve yorumlayıcı bir yaklaşım benimseyen kavramsal ve eleştirel bir analizdir ve ampirik bir araştırma yerine Bassnett'in disiplinlerarası katkılarının tematik bir analizini sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Susan Bassnett; Çeviri Çalışmaları; Karşılaştırmalı Edebiyat; Edebi Çeviri; Kültürel Dönüşüm; Kültürlerarası İletişim; Yeniden Yazma

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 4%
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 26.10.2025-**Kabul Tarihi:** 05.12.2025-**Yayın Tarihi:** 06.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17827319>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Introduction

Translation has increasingly come to be understood not merely as a linguistic operation but as a cultural, historical, and ideological practice. Few scholars have contributed to this shift as decisively as Susan Bassnett, whose work has helped reposition translation studies from a text-centered discipline to one embedded within broader cultural and interdisciplinary frameworks. Bassnett repeatedly emphasizes that translation is shaped by power relations, identity formations, and intercultural dynamics rather than by words alone (Bassnett, 1998, pp. 138–140; Bassnett, 2014, p. 12). As D’hulst (2020) suggests, contemporary translation practices increasingly operate within broader dynamics of cultural mobility and transnational exchange (p. 44). This perspective has led many researchers to treat translation as a form of cultural negotiation rather than a simple act of meaning transfer.

In recent decades, the increasing globalization of literature and the growing visibility of cross-cultural encounters have rendered Bassnett’s insights even more relevant. Her analyses of how texts circulate across borders and how cultural identities are reframed in translation provide a conceptual toolkit for understanding contemporary translation debates (Bassnett & Lefevere, 1990, pp. 5–6). This view also aligns with Bermann’s (2020) argument that world literature today is inseparable from the translational flows that shape its global circulation (p. 149). Cronin (2022) further expands this discussion by emphasizing how ecological and cultural environments deeply influence translational choices and global textual movement (p. 33). Although a substantial body of scholarship has addressed cultural translation, the specific ways in which Bassnett links translation to cultural theory, identity politics, and rewriting practices still require closer examination. This gap becomes more apparent when considering how frequently her framework is applied without a thorough engagement with her original arguments.

Accordingly, this article aims to revisit Bassnett’s interdisciplinary approach by examining how she conceptualizes translation as a cultural, historical, and political act. Rather than offering a descriptive overview, this study adopts a qualitative textual analysis of Bassnett’s seminal works, focusing on the theoretical intersections she constructs between translation, identity, gender, history, and literary rewriting. By doing so, the article clarifies how Bassnett’s framework continues to shape discussions on representation, cultural agency, and cross-cultural communication in the twenty-first century.

The significance of this study lies in its attempt to illuminate the intellectual foundations of Bassnett’s contribution and to explain how her theoretical interventions have helped broaden the scope of translation studies. More specifically, the article argues that Bassnett’s work establishes translation as a dynamic cultural encounter—one that challenges rigid borders between languages, disciplines, and identities. This perspective contributes to contemporary debates by encouraging a more nuanced understanding of translation as an interpretive, reconstructive, and culturally embedded act.

To guide the discussion, the article is organized as follows: the next section examines Bassnett’s position within cultural translation studies; subsequent sections discuss her theoretical contributions to history, identity, gender, travel writing, and rewriting; and the final section evaluates how her interdisciplinary vision situates translation as a transformative cultural practice.

This article is framed as a *conceptual and interpretive study*. Rather than presenting empirical data or corpus-based findings, it brings together key arguments from Susan Bassnett’s major works and situates them within broader discussions in translation studies, comparative literature, and cultural theory. The aim is not only to describe Bassnett’s influence but also to reflect on how her ideas continue to shape

current thinking about culture, identity, and representation. By weaving together close reading, thematic analysis, and critical synthesis, the study seeks to offer a clear and accessible overview of Bassnett's interdisciplinary contribution.

Bridging Culture: Susan Bassnett's Contribution to Translation Studies

Susan Bassnett's work occupies a central place in the shift that repositioned translation studies as a culturally oriented discipline. Bassnett reminds us that translation cannot be separated from its cultural and ideological setting. This insight has encouraged many scholars to look beyond purely linguistic concerns (Bassnett, 1998, pp. 123–124). Her early writings, particularly in *Translation, History and Culture*, foreground the ways in which texts are shaped by power relations and by the cultural narratives through which they circulate (Bassnett & Lefevere, 1990, p. 8). This perspective helped redefine translation as a form of cultural production rather than a secondary literary activity.

One of Bassnett's most influential contributions is her insistence that translation involves interpretative choices rooted in cultural knowledge. She highlights that translators operate at the intersection of two cultures and must constantly negotiate meaning, identity, and representation (Bassnett, 2014, p. 67). This insight aligns with broader debates in cultural theory, such as Bhabha's concept of the "third space" and Spivak's emphasis on ideological responsibility in translation. Although Bassnett does not explicitly frame her work in postcolonial terminology, the parallels between her arguments and these theoretical frameworks reveal the interdisciplinary nature of her model.

A point frequently noted in the literature, however, concerns the limitations of Bassnett's approach. While her model effectively emphasizes cultural dynamics, scholars have argued that she does not sufficiently engage with the complexities of postcolonial translation, particularly the asymmetrical power structures that shape translation in formerly colonized societies. Tymoczko (2007, p. 24) criticizes the generality of Bassnett's use of "culture," suggesting that it risks overlooking how uneven geopolitical relations influence translational choices. This critique underscores that, although Bassnett laid the conceptual groundwork, subsequent scholars have had to expand the model to account for more explicit ideological dimensions.

These critiques do not weaken Bassnett's contribution but rather demonstrate how her work opened a space for further theoretical expansion. Her writings laid the foundation for later discussions of identity, ideology, and cultural agency, even in areas where she did not address such topics directly. By bridging translation with history, comparative literature, and cultural studies, she carved out an academic space in which translation can be examined as an act of cultural negotiation. This interdisciplinary orientation continues to influence contemporary discussions, particularly those concerned with cross-cultural encounter, rewriting, and representation. Recent work by Bassnett (2021) also revisits the significance of interdisciplinarity, reaffirming the need to situate translation within wider cultural debates (p. 5).

For this reason, Bassnett's framework remains crucial today, offering a conceptual lens for understanding how translation mediates—and often reshapes—cultural boundaries in an increasingly interconnected world.

Culture and Translation

The relationship between culture and translation has long been a central theme in the development of translation studies, and Susan Bassnett's work offers one of the most influential frameworks for

understanding this connection. Bassnett argues that translation operates within a dynamic cultural environment and cannot be reduced to the mechanical transfer of linguistic forms (Bassnett, 2014, pp. 22–23). From her perspective, translation is shaped by the cultural assumptions, symbolic structures, and interpretative habits that both the source and target communities bring to the text. In this sense, translation is not simply a bridge between languages but a site of cultural interaction in which meanings are renegotiated and recontextualized.

Building on this view, Bassnett emphasizes that no text exists independently of the cultural system that produces it. Every narrative reflects the values, power structures, metaphors, and ideological tendencies of the society from which it emerges (Bassnett, 1998, pp. 136–137). Consequently, translators must navigate a web of cultural references, implicit meanings, and contextual cues that cannot be transferred directly without interpretation. This process requires not only linguistic competence but also an awareness of cultural histories, social conventions, and symbolic representations.

Cultural translation is therefore a fundamentally interpretive act. Translators make decisions that shape how cultures are represented, how characters are understood, and how events are framed for new audiences. Scholars such as Bhabha (1994, pp. 36–37) describe this space of negotiation as a “third space” in which cultural meanings are neither simply reproduced nor entirely transformed but recreated in a hybrid form. Although Bassnett does not articulate her model explicitly in postcolonial terms, her emphasis on cultural dynamics resonates strongly with such theoretical perspectives.

A key implication of Bassnett’s argument is that translation always involves a shift in cultural positioning. When a text moves from one cultural system to another, its meanings adapt to new expectations, interpretive habits, and ideological contexts. Translators engage in strategies such as domestication, foreignization, explanation, omission, and expansion to make the text meaningful for the target audience (Venuti, 1995, pp. 19–20). These strategies reveal how translators operate not as neutral transmitters but as cultural mediators who actively shape the reception of a work. Torop (2020) revisits the idea of total translation, reminding us that texts are embedded in expansive cultural systems that shape their interpretive potential (p. 22).

Bassnett’s approach also highlights the role of power in cultural translation. Cultural representations are rarely neutral; they carry ideological weight and may reinforce or challenge dominant narratives. Tymoczko (2007, pp. 24–25) contends that translators must remain aware of such dynamics, particularly when representing marginalized cultures. Bassnett’s framework provides the conceptual foundation for this critical awareness by foregrounding the cultural embeddedness of all translational decisions.

Taken together, these insights show that translation is a culturally situated encounter rather than a linguistic exercise. Bassnett’s contribution lies in her ability to articulate how translators navigate cultural complexity while shaping new meanings in the target context. Her work continues to influence contemporary scholarship by providing a nuanced understanding of translation as an interpretive, culturally embedded, and ideologically charged process.

History and Translation

The relationship between history and translation constitutes one of the most significant intersections in the humanities, and Susan Bassnett’s work has played a crucial role in illuminating this connection.

Bassnett argues that translation is intrinsically historical because every text emerges from specific temporal, ideological, and cultural circumstances (Bassnett, 2014, pp. 83–84). In her view, the historical conditions that shape a text also influence the way it is translated, received, and reinterpreted in different periods. Translation therefore becomes a dynamic process through which historical narratives are continually reconstructed.

Bassnett's perspective draws attention to the fact that translations are not produced in a vacuum; they are situated in particular historical moments that frame the translator's choices. As she notes, translators often reinterpret texts to reflect contemporary values, political climates, or cultural expectations (Bassnett, 1998, pp. 138–139). The act of translation is thus inseparable from the historical consciousness of the translator, who must navigate both the contextual realities of the source text and the demands of the target culture.

This approach aligns with Lefevere's (1992, pp. 14–15) argument that translation is part of a broader system of "rewriting," in which texts are reshaped to fit ideological and cultural agendas. According to Lefevere, historical forces—such as nationalism, colonialism, modernization, and shifting cultural policies—play an essential role in determining how translations are produced and circulated. Bassnett's work complements this view by offering a nuanced understanding of how history enters translation not merely as background information but as an active component of meaning-making.

The historical dimension of translation is particularly evident during periods of cultural transformation. For example, translations produced under colonial rule, during nation-building processes, or in the wake of major political upheavals often reflect ideological priorities rather than strict fidelity to the source text. Scholars such as Robinson (1997, pp. 116–118) emphasize that translation has frequently been used to legitimize political power or rewrite cultural memory. Bassnett's model provides a framework for understanding these practices by framing translation as a historically mediated act that both absorbs and reinterprets cultural narratives. Chen (2024) brings in a Global South perspective, underscoring the need to foreground marginalized epistemologies in translation studies (p. 4).

Another important implication of Bassnett's argument is that translations themselves acquire historical agency. Once a translated text enters a new cultural system, it often shapes subsequent literary production, influences aesthetic norms, and alters how the source culture is perceived. This transformative capacity demonstrates that translation is not merely a product of history but also a force that actively contributes to it (Bassnett & Lefevere, 1990, p. 11). In this sense, translation participates in the construction of collective memory and the transmission of cultural heritage.

Despite the strengths of Bassnett's model, some scholars argue that her approach could engage more deeply with the politics of historiography. Tymoczko (2007, pp. 41–42) suggests that understanding translation historically requires a more explicit analysis of how power structures—particularly in postcolonial settings—shape what is translated, who translates, and for whom translations are produced. This perspective expands Bassnett's framework by highlighting the ideological implications of historical context.

Overall, Bassnett's contribution underscores that translation and history are mutually constitutive processes. By foregrounding the historical embeddedness of translation, she provides a conceptual foundation for analyzing how texts move across time and space, how cultural identities are reshaped through translation, and how historical narratives are revised for new audiences. Her framework

remains highly relevant today, providing insight into the complex interplay between historical change, cultural negotiation, and translational practice.

Identity and Translation

The relationship between identity and translation has become a central topic in contemporary translation studies, especially in discussions involving bilingual or migrant authors. Identity is not a fixed construct but a fluid, evolving, and often negotiated phenomenon shaped by linguistic, cultural, and social contexts. As Bassnett (2014, pp. 86–87) argues, translation becomes one of the key spaces where this negotiation is made visible. For bilingual authors, the act of translating their own work often highlights the multiplicity of identities they inhabit and the cultural tensions embedded in their writing practices.

Translation functions as a site of identity reconstruction not only for translators but also for authors who navigate more than one linguistic and cultural system. Hokenson and Munson (2007, pp. 47–48) note that self-translators frequently shift between multiple cultural positions, creating textual variations that reflect their hybrid identities. This movement between languages brings the author's cultural allegiances, personal memories, and ideological perspectives into sharper relief. In this sense, identity is performed through translation, rather than merely represented by it.

The concept of identity becomes even more prominent when translation involves issues of migration, diaspora, or cultural displacement. Bhabha's (1994, p. 36) notion of the "third space" offers a useful framework for understanding how bilingual authors position themselves between two cultures. According to Bhabha, hybrid identity emerges in a liminal zone where cultural boundaries blur and new forms of expression become possible. Wolf (2020) also demonstrates how migration and mobility reshape translational identities, especially in multilingual and diasporic contexts (p. 12). Translation becomes one such zone: a space where authors articulate cultural belonging, negotiate linguistic authority, and reinterpret their own narratives for new readerships. This theoretical insight aligns with Bassnett's argument that translation is a dynamic practice that constructs rather than merely reflects identity.

Identity transformation is particularly visible in the works of authors who translate themselves. As Grutman (2009, p. 181) explains, self-translation creates a "double voice" in which authors revise, reframe, or reshape their identities according to the expectations of each linguistic audience. This reinterpretation often leads to textual shifts—such as changes in tone, emphasis, or characterization—that signal the author's attempt to reconcile multiple identity positions. Self-translation thus becomes an intentional act of self-representation.

Moreover, translation participates in the broader process of cultural identity formation at the collective level. Through translation, cultural values and social memories are transmitted, reshaped, or even contested. Tymoczko (2007, pp. 52–53) emphasizes that translation is deeply implicated in national and cultural identity because it influences how communities perceive themselves and how they are perceived by others. When certain works are selected for translation or when specific linguistic choices shape their reception, a cultural narrative is constructed—often strategically.

A critical aspect of identity and translation is the tension between individual expression and cultural representation. Venuti (1995, pp. 19–20) argues that translators frequently occupy a marginalized

position, as their identity tends to be overshadowed by the dominant cultural expectations of target readers. This marginalization can also extend to authors who write in a minority or non-native language. Their identity is often interpreted through the lens of cultural stereotypes or geopolitical assumptions, requiring them to negotiate their visibility carefully. The translator or self-translator, therefore, becomes a mediator who both reflects and resists these expectations.

Despite these tensions, translation remains a powerful tool for rearticulating identity. By moving between languages, authors and translators expand the boundaries of their expressive possibilities and participate in ongoing cultural dialogues. As Bassnett (2014, p. 92) asserts, identity in translation is never singular but always “in motion,” shaped by the shifting relationships between language, culture, and power. This dynamic quality underscores the transformative nature of translation: it not only conveys meaning but also constructs new identity positions for authors, translators, and readers alike.

Gender and Translation

The intersection of gender and translation has gained increasing visibility within the broader shift toward culturally grounded translation studies. Susan Bassnett was among the first scholars to highlight how gendered perspectives shape both translational choices and the institutional structures in which translation takes place (Bassnett, 2014, pp. 102–103). She argues that translation is not a neutral act performed by an abstract agent but a situated practice influenced by the translator’s social identity, cultural positioning, and ideological commitments. From this perspective, gender operates as a formative category that influences how translators interpret texts, represent voices, and negotiate cultural norms.

Bassnett’s early discussions anticipated later feminist translation theories, even though she did not explicitly frame her work within feminist terminology. Scholars such as Barbara Godard (1990, p. 91) and Luise von Flotow (1997, pp. 14–15) expanded on this foundation by articulating feminist translation strategies—including supplementing, prefacing, and hijacking—that foreground the translator’s agency and challenge patriarchal discourses embedded in literary texts. These strategies illuminate how translation can become a form of feminist intervention, allowing translators to contest gendered stereotypes and give visibility to marginalized voices. Bassnett’s notion that translation is always an interpretive act aligns closely with this feminist emphasis on the translator’s active role.

Gender also shapes how authors and characters are represented across linguistic and cultural boundaries. As Vidal Claramonte (2020) notes, gendered patterns of representation become even more pronounced in the digital age, shaping how voices travel across linguistic borders (p. 260). Littau (2021) further suggests that posthuman media environments require rethinking translation beyond traditional textual boundaries (p. 118). In addition, as Simon (1996, pp. 11–12) notes, translated texts often reflect the target culture’s expectations about gender roles, potentially altering the portrayal of female characters or narrative perspectives. Bassnett’s framework helps explain this process: because translation is embedded within cultural systems, it inevitably interacts with the gender ideologies of both the source and target contexts. A translation may soften, reinforce, or challenge these ideologies depending on the translator’s interpretation and the socio-cultural demands of the receiving culture.

The issue becomes even more complex when the translator encounters texts written by women, particularly those dealing with themes such as sexuality, domesticity, or female agency. Feminist translation scholars argue that women’s writing has historically been subject to mistranslation,

omission, or moralizing reinterpretation in the target culture (Chamberlain, 1992, pp. 72–73). Within this debate, Bassnett’s suggestion that translators operate at a cultural crossroads underscores the need for gender-aware translational decisions. A translator who ignores gendered dynamics may inadvertently reproduce patriarchal biases or erase subversive dimensions of the source text.

Moreover, gender intersects with other identity markers—including class, ethnicity, and migration—which makes translation a site of multidimensional negotiation. Bhabha’s (1994) concept of hybrid subjectivity provides useful insight into how translated representations of women often reflect compounded cultural pressures. Bassnett’s broader argument that translation reconstructs cultural meaning helps illuminate how these hybrid identities are reshaped, sometimes constrained, and sometimes empowered through translation.

Although Bassnett does not explicitly position herself within feminist translation studies, her work created the conceptual space in which such scholarship could emerge. Her emphasis on translation as culturally situated, interpretive, and ideologically charged remains foundational to contemporary debates about gender and representation. Feminist translation theorists have deepened and expanded her arguments by demonstrating how translation can serve as a tool for reclaiming agency, challenging linguistic patriarchy, and amplifying voices that have historically been marginalized. Gambier and van Doorslaer (2020) also emphasize that translation studies thrive precisely because of these constant border crossings between disciplines (p. 176).

Taken together, these perspectives reveal that translation is not only a linguistic transfer but also a gendered cultural practice. Through her interdisciplinary insights, Bassnett provides a framework for understanding how gender influences translational choices, shapes cultural representations, and contributes to ongoing discussions about power, identity, and social transformation in translation studies.

Rewriting occupies a central position in contemporary translation studies, particularly due to its emphasis on the ways cultural, ideological, and institutional forces shape translated texts. Susan Bassnett’s collaboration with André Lefevere played a defining role in establishing rewriting as a theoretical lens that moves translation beyond questions of equivalence and fidelity. For Bassnett and Lefevere, rewriting encompasses all forms of translation, adaptation, criticism, and historiography that reshape literary works to fit the norms, values, and expectations of a given cultural system (Bassnett & Lefevere, 1990, pp. 10–11). Their work positions translation as an active cultural intervention rather than a passive reproduction of preexisting meaning.

Rewriting and Translation

At the heart of rewriting theory lies the idea that literary systems are regulated by ideological and poetological constraints. Lefevere (1992, pp. 14–16) argues that institutions—such as publishing houses, educational systems, and cultural gatekeepers—play a decisive role in determining which texts are translated, how they are translated, and how they circulate. Bassnett builds on this argument by demonstrating that translation participates in these systems of regulation and often reflects dominant ideological currents. Rewriting thus becomes a process through which cultural narratives, political identities, and aesthetic values are reinforced or challenged.

The power of rewriting is especially visible when translations become vehicles for promoting national

identity, ideological agendas, or particular worldviews. As Venuti (1995, pp. 19–21) notes, translation often prioritizes the target culture's expectations, leading to domestication strategies that reshape the source text to appear familiar or culturally aligned. Bassnett's framework highlights how such strategies contribute to the construction of cultural memory and the reproduction of ideological hierarchies. In this regard, translation is not merely a textual transfer but a cultural reconfiguration that reflects the priorities of the receiving society.

Rewriting also plays a crucial role in the formation of literary canons. Robinson (1997, pp. 102–104) emphasizes that the canonization of translated works depends heavily on how they are rewritten to align with the target culture's literary tastes and ideological preferences. Bassnett's insights help contextualize this phenomenon by showing that translations often mediate which authors gain international prominence and which voices remain marginalized. Through rewriting, translators, editors, and publishers collectively shape the global literary landscape.

While Bassnett's work lays the groundwork for understanding rewriting as a cultural and ideological act, some scholars argue for deeper engagement with the political dimensions of rewriting practices. Tymoczko (2007, pp. 45–47) critiques early rewriting theory for insufficiently addressing how colonial histories and geopolitical power structures condition translational choices. Her argument expands Bassnett's model by calling for greater attention to the asymmetries involved in cultural exchange. Nevertheless, rewriting theory remains a powerful tool for analysing the ways texts are transformed across cultural boundaries.

A particularly compelling dimension of rewriting involves the translator's creative agency. It has been highlighted that translator agency becomes even more visible in multicultural contexts where competing cultural expectations must be negotiated (Yu, 2022, p. 195). In addition, it has been stressed that translators make interpretive decisions that inevitably reshape a text's tone, narrative structure, and ideological positioning. This emphasis on agency aligns rewriting theory with discussions of authorship, suggesting that translators participate in literary creation rather than merely mediating between languages (Bassnett, 2014, pp. 32–33). Rewriting thus challenges traditional hierarchies that often privilege the original text over the translation and question the stability of textual authority.

Ultimately, Bassnett's conceptualization of rewriting frames translation as a transformative cultural encounter. By foregrounding how ideological pressures, institutional structures, and cultural expectations shape translational outcomes, her model illustrates the dynamic nature of cross-cultural communication. Rewriting theory continues to influence contemporary scholarship, offering a compelling framework for analysing how translations circulate, how cultural identities are rearticulated, and how texts are continually reinvented in new contexts.

Translation, Power and Representation

The relationship between translation, power, and representation is one of the most significant intersections in translation studies, especially within the cultural turn shaped by scholars such as Bassnett. Although translation has long been entangled in geopolitical hierarchies and ideological systems, these dynamics were not systematically examined until the late twentieth century. Bassnett (1998, pp. 123–124) argues that translation is never a neutral act; it is embedded in structures of cultural authority that shape how languages, identities, and cultures are portrayed.

A central idea here is that translation often unfolds within unequal power relations. Meylaerts (2020, p. 489) notes that translation policies can regulate cultural diversity and create representational hierarchies. Historically, powerful cultures have reframed or marginalized texts from less dominant cultures through translation. Venuti's (1995, pp. 19–20) concept of “domestication” illustrates how target cultures reshape foreign texts to reflect their own ideological preferences, while Saldanha (2021, p. 133) highlights that the politics of voice is crucial to understanding how translators navigate such authority. These processes can obscure cultural specificity and reinforce existing hierarchies instead of fostering genuine cross-cultural dialogue.

Bassnett's work helps clarify these issues by showing that translation contributes to both the production and circulation of cultural authority. Her emphasis on cultural embeddedness reveals how translational decisions—lexical, stylistic, or structural—shape the ways cultures are represented. This insight resonates with Said's (1978, pp. 1–3) critique of Orientalism, which demonstrates how representation functions as a mechanism of power. Although Bassnett does not explicitly apply Said's framework, her approach aligns with the broader concerns of representational politics. Tymoczko (2021, p. 7) adds that translation studies must adopt a more explicit decolonial awareness to understand how translations reinforce or resist global power asymmetries.

These dynamics become particularly visible in translations of non-Western or minority literatures. Tymoczko (2007, pp. 42–44) argues that translation can reproduce colonial narratives when foreign cultures are filtered through Western interpretive lenses. This selective representation—highlighting certain elements while downplaying others—shapes how societies come to understand one another. Bassnett's cultural model provides an important foundation for analyzing these asymmetries by insisting that translation is always shaped by cultural and political forces.

Institutional power also plays a major role in translational outcomes. Publishing industries, educational systems, and global literary markets influence what gets translated and how it is circulated. As Lefevere (1992, pp. 14–15) argues in his work on rewriting, these institutions act as cultural gatekeepers. Bassnett's framework expands this perspective by demonstrating that institutional forces extend beyond linguistic choices to shape representational politics more broadly.

Another dimension of power involves linguistic inequality. Some languages possess greater symbolic and economic capital in global contexts, leading to uneven translation flows. Casanova (2004, pp. 82–83) describes the world literary system as structured by linguistic hierarchies that privilege languages such as English and French. These hierarchies influence not only which texts cross borders but also how they are interpreted. Bassnett's emphasis on cultural negotiation complements this point by situating linguistic dominance within wider ideological structures.

Power and representation also intersect with identity politics, particularly for marginalized groups. Feminist scholars such as Simon (1996, pp. 45–46) show that translation has historically reinforced patriarchal norms by privileging male-centered literary traditions. Bassnett's interdisciplinary approach enables a broader critique of these patterns and underscores translation's role in shaping social identity.

Ultimately, Bassnett's work shows that translation is not merely a linguistic transfer but a cultural and political act with significant representational consequences. By foregrounding the ideological and institutional forces that influence translational choices, her framework highlights the translator's responsibility as a cultural agent. Translation becomes a space where narratives are constructed,

challenged, and reimagined. Understanding the interplay between power and representation is essential for developing more equitable and ethically grounded translational practices.

Representation, Ideology, and Translational Politics

Translation has long been intertwined with issues of power, ideology, and representation, and Susan Bassnett's work offers a foundational lens through which these dynamics can be examined. Bassnett (1998, pp. 138–140) argues that translation is never neutral; rather, it operates within cultural and political systems that shape not only what gets translated but also how it is interpreted and circulated. In this sense, translation is a site where ideological struggles become visible, as translators navigate competing cultural narratives, institutional expectations, and representational constraints.

One of the central claims in cultural translation studies is that translation participates in the construction of cultural identities and power relations. Venuti's (1995, pp. 19–21) seminal critique of translator invisibility illustrates how dominant linguistic cultures exert control by normalizing certain styles of translation, thereby marginalizing foreignness. Although Bassnett does not frame her argument explicitly in terms of domination, her insistence on the cultural embeddedness of translation reveals similar concerns. She emphasizes that translation always involves choices shaped by cultural hierarchies, literary norms, and ideological pressures (Bassnett, 2014, pp. 58–59). These choices affect how cultures are represented, which voices are amplified, and which narratives are muted.

This perspective becomes especially relevant in contexts marked by historical asymmetry, such as colonialism and globalization. Postcolonial scholars like Spivak (1993, pp. 179–180) argue that translation can either reinforce hegemonic power structures or resist them by foregrounding marginalized voices. Khair (2021) similarly argues that postcolonial translation today must be understood within the shifting terrains of globalization and cultural redistribution (p. 565). Although Bassnett's work predates much of postcolonial translation theory, her emphasis on the interpretive nature of translation anticipates later debates on cultural inequality. Tymoczko (2007, pp. 24–26) builds upon this foundation by showing how translational choices are often shaped by geopolitical forces that dictate what is considered translatable, valuable, or marketable in dominant literary systems.

Representation lies at the core of these power dynamics. When texts move across cultural borders, they acquire new ideological meanings, often filtered through the translator's—and the target culture's—assumptions about the source culture. Translators may unconsciously reproduce stereotypes, soften culturally sensitive material, or reshape narratives to align with prevailing market expectations (Baker, 2006, pp. 105–106). Bassnett's assertion that translation is a form of rewriting (Bassnett & Lefevere, 1990, p. 11) becomes particularly significant here: rewriting is never innocent, for it is bound to the cultural and political environment in which translation occurs.

Moreover, translation systems often privilege certain languages and narratives over others. English, for instance, functions as a dominant global language, shaping the circulation of world literature and influencing which works—and which cultural representations—become globally visible. As Bassnett (2014, pp. 65–66) observes, this global imbalance creates a translational hierarchy in which certain voices are foregrounded while others remain peripheral. Translators working from less dominant cultures into global languages must navigate these representational pressures, balancing cultural fidelity with the expectations of an international readership.

Despite these constraints, translation also possesses subversive power. By resisting domestication strategies, retaining cultural specificity, or foregrounding minority perspectives, translators can challenge dominant cultural narratives and reshape representational norms. Venuti's (1995, pp. 23–25) advocacy of foreignization resonates strongly with this idea, suggesting that translation can serve as a site of cultural resistance. Bassnett's framework supports this possibility by framing translation as a dynamic cultural act—one that can either consolidate or destabilize existing power structures.

In sum, the relationship between translation, power, and representation underscores the political dimensions of translational practice. Bassnett's emphasis on the cultural and ideological context within which translation takes place provides a crucial foundation for understanding how translators negotiate authority, visibility, and cultural meaning. Her work continues to influence contemporary scholarship by demonstrating that translation is not merely an exchange between languages but a cultural intervention that shapes how communities understand themselves and others.

Rewriting and Translation

Rewriting has become one of the most influential concepts in contemporary translation theory, shaped largely by the foundational work of André Lefevere. He argues that translation is only one among several forms of rewriting—alongside anthologization, criticism, adaptation, and historiography—all of which play a role in shaping the evolution of literary systems (Lefevere, 1992, pp. 1–3). From this perspective, rewriting determines not only which texts circulate but also how they are reframed ideologically, aesthetically, and culturally for new readers. Translation, therefore, cannot be separated from the wider cultural and political environments in which it operates.

Building on Lefevere's framework, Bassnett situates translation within a network of institutional influences, including patronage, literary conventions, and broader ideological agendas (Bassnett & Lefevere, 1990, p. 10). These forces affect how texts are reshaped—what is emphasized, what is softened, and how cultural elements are negotiated. In this way, translation becomes a mediated process, shaped by the expectations and constraints of the receiving culture.

A key implication of rewriting theory is that translation inevitably participates in cultural reconstruction. Lefevere (1992, pp. 7–8) notes that translators work with and against ideological pressures—national, religious, commercial, or institutional—that shape the final form of the translated text. Their decisions, whether they involve expanding certain motifs, moderating cultural references, or adapting stylistic choices, reveal translation as an active intervention rather than a neutral transfer of meaning.

Bassnett also emphasizes that rewriting should not be understood solely in negative terms. Instead, it highlights the fact that translation is always interpretive and adapted to cultural needs. Rewriting keeps texts relevant as they move across time and space. When translators modernize language, contextualize historical details, or adjust stylistic patterns, they enable the text to speak meaningfully to new audiences (Bassnett, 2014, pp. 85–87). Yet rewriting also raises important questions about cultural authority. Who determines which version of a text becomes dominant? What ideological interests shape these decisions? Spivak (1993, pp. 181–183) warns that rewriting can silence marginalized voices if translators inadvertently reproduce dominant worldviews. Venuti (1995, pp. 19–20) similarly cautions that domestication strategies may erase cultural specificity, creating homogenized representations that reflect the target culture more than the source.

Even with these concerns, rewriting remains central to understanding translation as a dynamic cultural practice. It shows that translators act as co-creators, shaping meaning rather than merely transmitting it. The collaborative work of Bassnett and Lefevere highlights that rewriting is essential to cultural transmission: it enables texts to cross borders, take on new significance, and remain influential within changing literary landscapes.

Ultimately, rewriting theory offers a powerful lens for examining the creative, ideological, and political dimensions of translation. It reveals translation not as a derivative activity but as a key mechanism through which cultures negotiate identity, authority, and representation.

Translation, Ethics, and Ideology

The ethical dimension of translation has become increasingly prominent in recent decades, especially with the influence of cultural and postcolonial approaches. Today, ethics in translation is understood not only as a question of fidelity but also as a matter of how people and cultures are represented. Bassnett (2014, pp. 94–95) stresses that every translation involves choices shaped by the translator's cultural background, interpretive priorities, and awareness of social hierarchies. These choices ultimately affect how individuals and communities appear in the target culture. Baker and Maier (2021, p. 201) similarly note that current discussions of translation ethics emphasize contextual sensitivity and a stronger sense of responsibility toward the people being represented.

A central concern within this debate is the question of voice: *whose* voice comes through in translation, and *how*? Spivak (1993, pp. 183–184) warns that translating marginalized writers—particularly women and postcolonial subjects—requires special care, as the nuances of their language and identity can easily be lost. Ethical translation, she suggests, calls for humility, attentiveness, and a conscious recognition of the translator's own ideological position.

Venuti (1995, pp. 20–23) broadens this discussion by critiquing the Anglo-American preference for fluency, which often masks the translator's presence and reduces cultural difference. For Venuti, an ethical approach should resist such domestication and allow readers to encounter the foreignness of the text rather than a polished, familiar version of it. In this sense, ethics becomes a political stance that pushes back against dominant cultural norms.

Bassnett's interdisciplinary perspective also adds depth to these debates. She views translation as a cultural and historical act, shaped by unequal power relations between languages and societies (Bassnett, 1998, pp. 138–140). Ethical translation, from this standpoint, requires an awareness of these inequalities and a willingness to reflect critically on how one's decisions may reinforce or challenge them.

Tymoczko (2007, pp. 52–53) further argues that translators must be transparent about their perspective and the limitations under which they work. Since no translation is ideologically neutral, acknowledging the forces that shape the process becomes an ethical practice in itself. Such awareness helps counter the illusion of neutrality, which often conceals deeper power structures.

These issues become especially visible in translations dealing with sensitive topics such as migration, war, gender, or cultural conflict. In such cases, translators must balance linguistic accuracy with the responsibility of representing experiences fairly and compassionately. As Baker (2006, pp. 104–107) suggests, translators can even contribute to peace-building by crafting narratives that promote empathy

and cross-cultural understanding.

In sum, translation ethics extends far beyond technical correctness. It involves recognizing cultural differences, questioning power dynamics, and understanding how translational choices shape the ways communities and identities are perceived. The work of Bassnett, Venuti, Spivak, and others shows that translation is always an ethical act with real social consequences.

Bassnett's Interdisciplinary Impact on Contemporary Translation Studies

Susan Bassnett's contribution to translation studies extends far beyond the boundaries of the discipline, shaping its dialogue with fields such as cultural studies, comparative literature, history, gender studies, and postcolonial theory. Her work has been instrumental in repositioning translation as a complex cultural practice rather than a marginal linguistic operation. By insisting that translation must be understood in relation to cultural identity, historical context, and ideological structures, Bassnett helped open the field to interdisciplinary inquiry at a moment when it was struggling to define its methodological borders (Bassnett, 2014, pp. 11–12).

One of the most significant aspects of Bassnett's interdisciplinary impact lies in her engagement with cultural theory. She was among the first scholars to foreground the idea that translation functions as a cultural negotiation shaped by power, representation, and identity (Bassnett, 1998, pp. 136–138). This orientation drew translation studies into conversation with major cultural theorists. While Bassnett does not always explicitly frame her arguments through postcolonial theory, her emphasis on cultural hybridity resonates with Bhabha's (1994, pp. 36–38) "third space" and Spivak's (1993, p. 182) critique of ideological mediation in translation. Through such intersections, translation studies became increasingly embedded in debates surrounding globalization, cultural mobility, and identity formation.

Bassnett also played a foundational role in establishing the dialogue between translation studies and comparative literature. At a time when comparative literature faced methodological crises related to Eurocentrism and disciplinary boundaries, Bassnett argued that translation should be understood as central to comparative inquiry, not peripheral to it (Bassnett, 1998, p. 138). Her critique helped reconfigure comparative literature by encouraging scholars to acknowledge the translational economies through which texts circulate. This shift laid the groundwork for contemporary world literature studies, where translation is now recognized as a constitutive mechanism rather than a secondary process.

In addition to cultural theory and comparative literature, Bassnett's writings intersect with gender studies, particularly in her discussions of voice, representation, and narrative agency. Although she does not develop a full feminist translation theory, her work anticipates concerns later addressed by scholars such as von Flotow (1997, p. 14), who argue that translation is shaped by gendered dynamics of power and visibility. Bassnett's earlier insights into cultural positioning and representation paved the way for such feminist interventions by demonstrating that translation is always ideologically situated.

A further dimension of Bassnett's interdisciplinary reach is her engagement with historical and political studies. By situating translation within specific historical contexts, she encouraged scholars to analyze translation as an active force in nation-building, cultural memory, and ideological transformation (Bassnett & Lefevere, 1990, p. 11). This historical orientation strengthened the connection between translation and political science, allowing contemporary scholars to examine how translation functions in diplomacy, conflict, and cultural diplomacy.

Taken together, these contributions reveal why Bassnett's work remains indispensable. Her interdisciplinary perspective expanded both the methodological scope and intellectual ambition of translation studies. More importantly, it helped establish translation not merely as a technical skill but as a mode of cultural inquiry—one that continues to shape academic discussions of identity, representation, and power in an increasingly interconnected world.

Conclusion

This study has examined Susan Bassnett's major theoretical contributions through a close analysis of her writings on culture, history, identity, power, representation, and rewriting. The findings demonstrate that Bassnett's work helped redefine translation studies as an interdisciplinary field grounded in cultural, historical, and ideological inquiry. Rather than restricting translation to questions of equivalence or linguistic fidelity, Bassnett foregrounded its role as a culturally situated, interpretive, and transformative act.

One of the core insights of the study is that Bassnett positions translation not as a secondary literary activity but as a form of cultural negotiation shaped by power relations, social structures, and identity politics (Bassnett, 1998, pp. 136–140). Her interdisciplinary approach allows translation to be understood as a dynamic practice that mediates between cultures while simultaneously reshaping them. This perspective brings translation studies into productive dialogue with cultural theory, postcolonial studies, comparative literature, gender studies, and historical inquiry.

The analysis also shows that Bassnett's collaboration with Lefevere played a pivotal role in the development of rewriting theory, which remains central to contemporary discussions of translation as ideological mediation (Lefevere, 1992, pp. 1–3). By emphasizing how cultural systems, patronage, and institutional structures reshape texts, Bassnett and Lefevere broadened translation studies into a critical discipline capable of analyzing cultural power at multiple levels.

Moreover, Bassnett's reflections on identity and cultural positioning highlight the translator's—and in some cases the self-translator's—role as a negotiator of voices, histories, and cultural meanings (Bassnett, 2014, pp. 86–87). Her work anticipates later discussions in postcolonial and feminist translation studies, which expand on her arguments by addressing marginalization, representation, and ideological asymmetries more directly.

Taken as a whole, Bassnett's interdisciplinary vision underscores the transformative potential of translation. It reveals translation as a practice that both reflects and shapes cultural realities; mediates identity; challenges hegemonic narratives; and fosters new modes of cross-cultural communication. By situating translation within broader intellectual debates, Bassnett demonstrates that translation studies is not merely a technical or auxiliary field but a critical lens through which cultural interaction can be understood. It can be defined as a form of cultural resilience, especially amid rapidly shifting global landscapes (Bassnett, 2023, p. 150).

In an era defined by globalization, migration, and increasing cultural interdependence, Bassnett's work remains profoundly relevant. Her theories continue to guide contemporary research by offering conceptual tools for analyzing how texts travel, how cultures encounter one another, and how identities are constructed through language. Ultimately, her interdisciplinary legacy affirms the central role of translation in shaping the cultural and intellectual landscapes of the twenty-first century.

References

- Baker, M. (2006). *Translation and conflict: A narrative account*. Routledge.
- Baker, M., & Maier, C. (2021). Ethics in translation revisited. *The Translator*, 27(3), 197–214.
- Bassnett, S. (1998). Constructing cultures: Essays on literary translation (S. Bassnett & A. Lefevere, Eds.). Multilingual Matters.
- Bassnett, S. (2014). *Translation studies* (4th ed.). Routledge.
- Bassnett, S., & Lefevere, A. (1990). *Translation, History and Culture*. Cassell.
- Bassnett, S. (2021). Translation and interdisciplinarity revisited. *Translation Studies*, 14(1), 1–12.
- Bassnett, S. (2023). Translation as cultural resilience. *Perspectives*, 31(2), 145–158.
- Bermann, S. (2020). On translation and world literature. *Journal of World Literature*, 5(2), 145–160.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Casanova, P. (2004). *The world republic of letters* (M. B. DeBevoise, Trans.). Harvard University Press.
- Chamberlain, L. (1992). Gender and the metaphors of translation. In L. von Flotow (Ed.), *Translation/History/Culture* (pp. 57–74). Routledge.
- Chen, Z. (2024). Global South perspectives in translation studies. *Translation Studies*, 17(1), 1–15.
- Cronin, M. (2022). *Eco-translation: The ecology of language and culture*. Routledge.
- D'hulst, L. (2020). *Cultural translation and mobility*. Routledge.
- Flotow, L. von. (1997). *Translation and gender: Translating in the 'era of feminism'*. St. Jerome Publishing.
- Gambier, Y., & van Doorslaer, L. (2020). Border crossings in translation studies. *Target*, 32(2), 173–195.
- Godard, B. (1990). Theorizing feminist discourse/translation. In S. Bassnett & A. Lefevere (Eds.), *Translation, history and culture* (pp. 87–96). Pinter.
- Grutman, R. (2009). Self-translation. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 176–179). Routledge.
- Hokenson, J. W., & Munson, M. (2007). *The bilingual text: History and theory of literary self-translation*. St. Jerome Publishing.
- Khair, T. (2021). Postcolonialism and translation after globalization. *Postcolonial Studies*, 24(4), 559–573.
- Lefevere, A. (1992). *Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame*. Routledge.
- Littau, K. (2021). Media and translation: Posthuman perspectives. *The Translator*, 27(2), 113–129.
- Meylaerts, R. (2020). Translation policy and cultural diversity. *International Journal of Cultural Policy*, 26(4), 486–501.
- Robinson, D. (1997). *Translation and empire*. St. Jerome Publishing.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Saldanha, G. (2021). Politics of voice in translation. *Translation Studies*, 14(2), 129–141.
- Simon, S. (1996). *Gender in translation: Cultural identity and the politics of transmission*. Routledge.
- Spivak, G. C. (1993). The politics of translation. In *Outside in the teaching machine* (pp. 179–200). Routledge.
- Torop, P. (2020). Total translation revisited. *Perspectives: Studies in Translation Theory*, 28(1), 15–30.
- Tymoczko, M. (2007). *Enlarging translation, empowering translators*. St. Jerome Publishing.
- Tymoczko, M. (2021). Decolonizing translation studies. *The Translator*, 27(1), 1–14.

- Venuti, L. (1995). The translator's invisibility: A history of translation. Routledge.
- Vidal Claramonte, Á. (2020). Translation, ideology and gender in the age of digital cultures. META, 65(2), 257–272.
- von Flotow, L. (1997). *Translation and gender*. St. Jerome Publishing.
- Wolf, M. (2020). Translation and the politics of migration. Translation and Interpreting Studies, 15(1), 7–26.
- Yu, Y. (2022). Translator agency in multicultural societies. Across Languages and Cultures, 23(2), 189–208.

13. İbn Kuteybe ve Cāhiz'in Nazar Rivâyetlerine Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi¹

Muhammed MANSUR²

APA: Mansur, M. (2025). İbn Kuteybe ve Cāhiz'in Nazar Rivâyetlerine Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 240-261. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17852847>

Öz

Bu araştırma, İslâmî literatürde uzun süredir tartışma konusu olan nazar inancını hadis kaynakları çerçevesinde kapsamlı bir biçimde ele almakta ve özellikle İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu muhtelifî'l-ḥadîs* ile Cāhiz'in (ö. 255/869) *Kitâbü'l-Ḥayevân* adlı eserindeki değerlendirmeleri merkeze alarak konuyu karşılaştırmalı bir şekilde incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, nazara dair rivâyetlerin sened ve metin açısından sıhhatini ortaya koymak, bu rivâyetlerin erken dönem âlimleri tarafından nasıl yorumlandığını göstermek ve meseleyi disiplinler arası bir çerçevede değerlendirmektir. Bu doğrultuda, öncelikle *Kütüb-i Sitte'de* yer alan nazar rivâyetleri tespit edilerek isnad zincirleri cerh-ta'dîl ilkeleri doğrultusunda analiz edilecek, râvilerin güvenilirlik durumları, rivâyetlerin çoklu tariklerle desteklenip desteklenmediği ve metinler arasındaki lafız farklılıklarının isnadla ilişkisi ortaya konulacaktır. Metin tahlilleri ise rivâyetlerin içerik bağlamını anlamayı, Hz. Peygamber'in nazarı hak olarak nitelendirmesine dair ifadeleri değerlendirmeyi ve rukyenin meşruiyetine dair açıklamaları ilmi bir zeminde yorumlamayı amaçlamaktadır. Araştırmancın özgün yönü, rivâyetlerin yalnızca isnad ve metin bakımından değil, aynı zamanda İbn Kuteybe'nin aklî ve tabii açıklamaları ile Cāhiz'in ampirik ve sosyolojik gözlemleri ışığında ele alınmasıdır. Böylece çalışma, nazar hadislerini hem naklî hem de aklî verilerle bütünleştirerek daha derinlikli bir perspektif sunmayı ve hadis ile kelâm disiplinlerinin kesişim noktasında bilimsel ve sistematik bir katkı ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Nazar, Sened, Metin, İbn Kuteybe

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %12

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.10.2025-**Kabul Tarihi:** 08.12.2025-**Yayın Tarihi:** 09.12.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17852847>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis ABD / Ph.D. Student, İzmir Katip Çelebi University, Institute of Social Sciences, Hadith Department (İzmir, Türkiye), **eposta:** ahmedmnsr1453@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0008-4228-0959> **ROR ID:** <https://ror.org/024nx4843> **ISNI:** 0000 0004 0454 9420

An Evaluation of Ibn Qutayba and al-Jāhiz's Approaches to the Traditions on the Evil Eye³

Abstract

This study examines the belief in the evil eye-which has long been a subject of debate in Islamic literature-in a comprehensive manner within the framework of hadith sources, and analyzes the issue comparatively by focusing on the evaluations of Ibn Qutayba (ö. 276/889) in his work *Ta'wīlu Muḥtaliḥi'l-Ḥadīth* and those of al-Jāhiz (ö. 255/869) in his work *Kitābū'l-Ḥayevān*. The primary aim of the study is to determine the authenticity of the reports concerning the evil eye in terms of both isnād and matn, to demonstrate how these reports were interpreted by early scholars, and to assess the matter within an interdisciplinary framework. Accordingly, the reports on the evil eye found in the *Kutub al-Sitta* will first be identified, and their chains of transmission will be analyzed in accordance with the principles of al-jarḥ wa al-ta'dīl; the reliability of the transmitters, the extent to which the reports are supported by multiple transmission routes, and the relationship between textual variants and isnād structures will be examined. The textual analyses aim to understand the contextual meaning of these reports, to evaluate the Prophet's statements affirming the reality of the evil eye, and to interpret the explanations concerning the legitimacy of ruqyah within a scholarly framework. The distinctive aspect of the study lies in its approach to the reports not only through isnād and matn analysis, but also in light of Ibn Qutayba's rational and natural explanations, as well as al-Jāhiz's empirical and sociological observations. Thus, the study seeks to offer a deeper perspective by integrating both transmitted and rational evidence in examining the hadiths on the evil eye, and aims to present a scientific, systematic, and interdisciplinary contribution at the intersection of the hadith and kalām disciplines.

Keywords: Hadith, Evil Eye, Isnād, Matn, Ibn Qutayba

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography
Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %12
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.10.2025-**Acceptance Date:** 08.12.2025-**Publication Date:** 09.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17852847>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Hadis literatürünün ilmî değerini belirleyen temel unsurlar arasında rivâyet zincirinin güvenilirliği ile metnin bağlamsal bütünlüğü önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyetler, İslâm toplumlarının inanç ve amel dünyasında yüzyıllar boyunca etkili olmuş, zaman zaman farklı yorum ve tartışmaların konusu hâline gelmiştir. Bu rivâyetler arasında dikkat çeken meselelerden biri, halk arasında “göz değmesi” olarak bilinen nazar inancıdır. Nazar, bakış yoluyla zarar verme etkisi bulunduğu inanılan bir olgu olup hem sahih hadislerde hem de kültürel anlatılarda geniş bir yer edinmiştir.

Erken dönem âlimleri nazar konusunda farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazıları nazarın hak olduğuna dair rivâyetleri kabul edip açıklamaya çalışırken, bazıları aklî gerekçelerle bu etkinin mümkün olmadığını savunmuş ve ilgili rivâyetleri farklı şekillerde yorumlamıştır. Bu yaklaşım çeşitliliği, nazar meselesini özellikle hadis ve kelâm disiplinlerinin kesişiminde tartışılan çok boyutlu bir konu hâline getirmektedir.

Nazar üzerine yapılan modern akademik çalışmalar incelendiğinde, meselenin çoğunlukla kelâmî, sosyo-kültürel veya psikolojik yönleriyle ele alındığı anlaşılmaktadır. Nazar inancına ilişkin Türkiye'deki akademik literatür, 1990'lardan itibaren özellikle halk dindarlığı ve kültürel pratikler bağlamında çeşitli çalışmalara konu olmuştur. İlk dönem araştırmalardan biri olan Gökbel (1996), Anadolu'da yaygın halk inanışlarından çaput bağlama ve nazar uygulamalarını inceleyerek nazarın yerel pratiklerdeki işlevselliğini ortaya koymuştur.

Sonraki yıllarda halk dindarlığının psikolojik yönlerine odaklanan Kandemir (2015), inançların bireylerin duygu ve davranışları üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Popüler dindarlığın sosyolojik boyutuna ilişkin çalışmalarda Soyak (2013), Arslan (2018) ve Çil (2020), farklı şehir örnekleri üzerinden nazarın da içinde bulunduğu halk inançlarının modern dindarlık formlarıyla ilişkisini analiz etmişlerdir. Yıldırım'ın (2020) Malatya örneği üzerinden bid'at ve hurafe kabul edilen uygulamaları incelediği çalışması da nazar algısının yerel dindarlıkta nasıl konumlandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Nazarın Kur'ân ve Sünnet bağlamında ele alındığı akademik çalışmalardan biri Kuzey'in (2007) yüksek lisans tezidir. Nazar-rukye-muska ilişkisini kelâmî bir zeminde değerlendiren Türk (2017), meşruiyet tartışmalarını klasik kelâm literatürü üzerinden yeniden yorumlamıştır. Kitabî İslâm-halk İslâmı ayrımı bağlamında halk inanışlarının dinî otoriteyle ilişkisini ele alan Ercüment (2018), nazarın toplumsal kabulünü etkileyen dinî otorite-gelenek etkileşimine dikkat çekmiştir. Anadolu'da nazarlık pratiklerinin etnografik bir perspektifle incelendiği Begiç (2022) çalışması ise nazarın kültürel sürekliliğini güncel saha verileriyle ortaya koymuştur.

Yerel inanışların hadis algısına etkisini araştıran Aydın (2023), bölgesel uygulamaların rivâyet yorumlarını nasıl şekillendirdiğini tartışmıştır. Modern toplumlarda popüler dindarlığın dönüşümünü inceleyen Dağlı (2023), nazarın güncel dindarlık tipolojilerinde nasıl konumlandığını göstermiştir. Halk inançlarının kelâm açısından değerlendirilmesi bağlamında Karaçoban (2024), nazarın teolojik işlenişini klasik metinler ve modern algılar üzerinden yeniden yorumlamıştır. Psikoloji ve antropoloji disiplinlerinde yürütülen son dönem araştırmalar arasında Türkarşan-Kozak'ın (2024) nazarın modern toplumlarda yaygınlığını ölçen ampirik çalışması ile Guillaume-Burkat'ın (2025) göz merkezli inançların kültürlerarası karşılaştırmasını yapan araştırması, nazarın bireysel ve toplumsal düzeyde

nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymuştur.

Kelâm geleneğinde nazarın semantik ve teolojik boyutlarını Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbâr üzerinden inceleyen Oral (2025) ise nazarın aklî temellerine odaklanmıştır.

Mevcut literatür incelendiğinde, nazar inancına dair pek çok sosyolojik, antropolojik ve kelâmî çalışma bulunmakla birlikte, Türkçe literatürde nazar rivâyetlerini *Kütüb-i Sitte* merkezli isnad ve metin bütünlüğü içerisinde sistematik biçimde değerlendiren müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma, özellikle bu yöndeki boşluğun kısmen doldurulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Öncelikle *Kütüb-i Sitte*'deki sahih rivâyetleri tespit ederek isnad ve metin tahlillerini yapmakta, ardından İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü muhtelifi'l-ḥadîs*'te geliştirdiği aklî ve tabii açıklama modeli ile Câhiz'in *Kitâbü'l-Hayevân*'daki tecrübeye dayalı natüralist yaklaşımını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Böylece nazar meselesi, bir yandan klasik hadis ilmi çerçevesinde sübût ve delâlet yönünden incelenirken, diğer yandan erken dönem İslâm düşüncesinde kullanılan aklî ve tecrübî açıklama biçimleriyle birlikte okunarak çok katmanlı bir teorik zemine oturtulmaktadır. Bu yönüyle çalışma, literatürde uzun süredir eksik kalan isnad-metin merkezli analiz ile erken dönem rasyonel açıklama modellerini aynı bütünlük içinde bir araya getirerek alana özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Rivâyet Zincirinin Güvenilirlik Analizi

Bu çalışmada nazarı konu edinen hadisler incelenmiştir. Tespitlerimize göre *Kütüb-i Sitte*'de, beş farklı sahâbî râvi tarafından Hz. Peygamber'e merfû olarak ulaştırılan ve sened açısından birbirinden ayrılan toplam on bir rivâyet yer almaktadır. Metinleri büyük ölçüde benzerlik gösterse de sened farklılıkları bulunan bu rivâyetler, çalışmamız kapsamında incelenecektir. Söz konusu rivâyetlerin sahâbî râviler ve ilgili kaynaklara göre dağılımı ise şu şekildedir.

Sahâbî Râviler Göre	
Hiz. Âişe (ö. 58/678)	2 Tarikte
Ümmü Seleme (ö. 62/681)	1 Tarikte
Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	3 Tarikte
İbn Abbas (ö. 68/687-88)	3 Tarikte
Esmâ bint Umeys (ö. 40/661 (?))	2 Tarikte

Tablo 1. Sahâbî Râviler Göre Nazar Rivâyetlerinin Tarik Dağılımı

Yer Aldığı Kaynaklara Göre			
Eser	Rivâyet Sayısı	Yer Aldığı Bölüm	Sahâbî Râvisi
<i>el-Camiu's-Sahih</i> el-Buhârî (ö.256/870)	3	Kitabu't-Tıbb	Hiz. Âişe Ümmü Seleme Ebû Hüreyre
<i>el-Camiu's-Sahih</i> el-Müslim (ö. 261/875)	2	Kitabu's-Selam	İbn Abbas Ebû Hüreyre
<i>es-Sünen</i> Ebû Dâvûd (ö.275/889)	2	Kitabu't-Tıbb	Ebû Hüreyre Hiz. Âişe

<i>es-Sünen</i> et-Tirmîzî (ö. 279/893)	2	Kitabu't-Tıbb	Esmâ bint Umeys İbn Abbas
<i>es-Sünenü'l-kübrâ</i> Nesâî (ö. 303/916)	1	Kitabu't-Tıbb	İbn Abbas
<i>es-Sünen</i> İbn Mâce (ö.273/887)	1	Kitabu't-Tıbb	Esmâ bint Umeys

Tablo 2. Nazar Rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte*'deki Dağılımı

Bu çalışmada incelenen hadislerin *Kütüb-i Sitte* içerisinde beş farklı sahâbî kanalıyla nakledildiği görülmektedir. Bununla birlikte, makalenin kapsamını aşmamak amacıyla araştırmamız tümüyle râvî tenkidi odaklı yürütülmeyecektir. Sadece *Kütüb-i Sitte*'deki rivâyet zincirlerinde yer alan râvîlerin kimlikleri tespit edilerek, klasik cerh ve ta'dîl kaynaklarında onlar hakkında yer alan değerlendirmelerden yararlanılacaktır. Rivâyetin güvenilirliğini zedeleyecek herhangi bir problem bulunmayan râvîler için ayrıca açıklama yapılmayacak, sadece cerh yönünden eleştiriye konu olmuş isimler üzerinde durulacaktır. Bunun ardından, her bir sahâbîye dayanan rivâyetler, önce isnad zincirleri oluşturulup gerekli tespitler yapıldıktan sonra, sened ve metin bakımından ayrı ayrı incelenecektir.

Ebû Hüreyre Tariki

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ نَصْرٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْعَيْنُ حَقٌّ. وَنَهَى عَنِ الْوَشْمِ

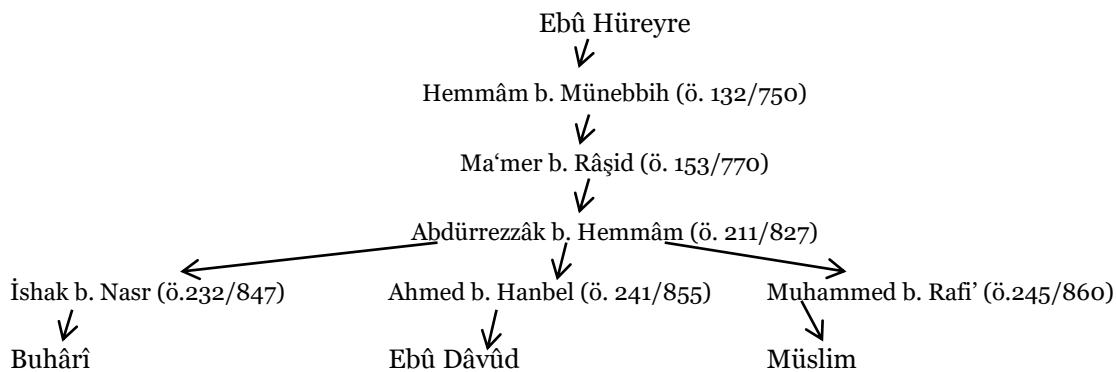
Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Nazar haktır.” Ayrıca dövme yaptırmayı da yasakladı (Buhârî, 1993, “Tıbb”, 35; No. 5408).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ أَحَادِيثَ، مِنْهَا: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْعَيْنُ حَقٌّ

Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Nazar haktır” (Müslim, 1955, “Selâm”, 39; No. 2187).

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: وَالْعَيْنُ حَقٌّ

Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Nazar haktır” (Ebû Dâvûd, 2009, “Tıbb”, 15; No. 3879). Ebû Hüreyre'den aktarılan rivâyetlerin sened yapısını genel bir tablo şeklinde şu şekilde özetlemek mümkündür.

Tablo 3. Ebû Hüreyre Tarikiyle Gelen Rivâyetlerin Sened Yapısı

Nazarla ilgili rivâyetler arasında, العَيْنُ حَقٌّ “Nazar haktır” lafzıyla gelen hadis, en yaygın ve çok sayıda tarikle

nakledilen rivâyet olarak öne çıkmaktadır. Bu hadis özellikle Ebû Hüreyre ve İbn Abbas yoluyla rivâyet edilmiş olup farklı lafızlarla ve mükerrer şekilde birçok kaynaktan yer almaktadır. Rivâyet, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi muteber hadis kitaplarında bulunmakla birlikte lafızlar arasında bazı küçük farklılıklar tespit edilmektedir. Nitekim Buhârî'nin rivâyetinde "الوشم" (dövme) lafzının yer alması ya rivâyetin senedinde bulunan İshâk b. Nasr'a (ö. 232/847) dayanan bir varyasyonla veya iki ayrı hadis in Buhârî tarafından birlikte nakledilmiş olabileceği ihtimaliyle açıklanabileceğine işaret etmektedir.

İshâk b. Nasr hakkında hadis ricâl âlimlerinden Ebû Hâtim (ö. 277/890), onun "sadûk" olduğunu belirtmiş, İbn Hibbân (ö. 354/965) ise onu "sika" olarak değerlendirmiştir. Onun aynı zamanda Buhârî ve İbn Mâce gibi hadis imamı tarafından rivâyetleri nakledilmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1952, c. 2, s. 236). Mevcut kaynaklarda, İshâk b. Nasr hakkında herhangi bir cerh ifadesine rastlanmamıştır. Ayrıca bu hadisin senedi muttasıl ve merfû olarak gelmiş, râvilerinin güvenilirliğini zedeleyecek herhangi bir zayıflatıcı değerlendirme tespit edilememiştir.

Hadislerdeki bu tür lafız farklılıkları, genellikle rivâyetlerin farklı meclislerde veya çeşitli muhataplara yönelik olarak aktarılmasından kaynaklanan tabii bir durum olarak değerlendirilir. Nitekim bu tarîk üzerine değerlendirme yapan Şu'ayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd'un rivâyetinde geçen senedin sahih olduğunu açıkça belirtmiştir (Ebû Dâvûd, 2009, "Tıbb", 15; No. 3789). Dolayısıyla sened açısından herhangi bir tenkit söz konusu değildir.

Sonuç olarak Ebû Hüreyre tarîkiyle gelen "Nazar haktır" rivâyeti, lafız farklılıkları içerse de sened yönünden "sika" râviler tarafından aktarılmıştır. Mevcut lafız farkları, rivâyetlerin anlamını temelden değiştirecek nitelikte olmayıp hadisin sıhhatine zarar verecek bir durum teşkil etmemektedir. Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un isnadları muttasıl olup bu tarîklerde yer alan tüm râviler hem adâlet hem de zabt yönünden güvenilir kabul edilmiştir. Haklarında cerh anlamına gelebilecek herhangi bir değerlendirmeye de rastlanmamıştır.

Hz. Âişe Tariki

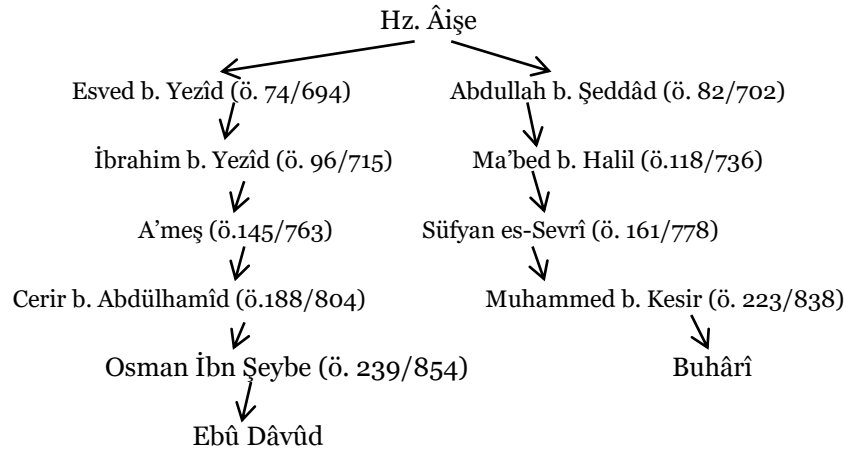
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ: حَدَّثَنِي مَعْبُدُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ شَدَّادٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنْ أُسْتَرَّقَ مِنَ الْعَيْنِ.

"Resûlullah (s.a.s.) bana, nazar için rukye yapılmasını emretti" (Buhârî, 1993, "Tıbb", 34; No. 5406).

حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ يُؤْمَرُ الْعَائِشَةُ، فَيَتَوَضَّأُ، ثُمَّ يَغْتَسِلُ مِنْهُ الْمَعِينُ.

"Nazar değdiren kişiye abdest alması emredilirdi. Sonra da bu su ile nazar değen kişi yıkanır" (Ebû Dâvûd, 2009, "Tıbb", 15; No. 3885). Buhârî'nin rivâyetinde, Resûlullah'ın (s.a.v.) nazar için rukye yapılmasını emrettiği bildirilirken Ebû Dâvûd'daki rivâyette ise nazar değdiren kişiye abdest alması emredilmekte ve nazar değen kimsenin bu suyla yıkanması ifade edilmektedir. Bu iki farklı uygulama rivâyetin metnî yönünde farklılıklar taşıdığını ortaya koyar. Her ne kadar Hz. Âişe'nin rivâyetlerinde metinler arasında lafız farklılıkları bulunsa da nazarın hak olduğu hususu sağlam ve sahih isnadlarla nakledilen bu rivâyetlerde açıkça belirtilmiştir. Bu durum, rivâyetlerin metin farklılıklarına rağmen nazarın gerçekliği konusundaki temel mesajın korunup aktarıldığını açığa çıkarmaktadır. Hadis ilmi açısından, senedlerin muteberliği ve metinlerin temel hükmü arasında denge kurularak, nazarın gerçek olduğu ve bununla ilgili tedbirlerin uygulanmasının Peygamber (s.a.v.) tarafından onaylandığı sonucu rahatlıkla çıkarılabilir.

Hz. Âişe tarikiyle gelen rivâyetlerin isnad düzeni, aşağıdaki tabloda genel çerçevesiyle özetlenmiştir.

Tablo 4. Hz. Âişe Tarikiyle Gelen Rivâyetlerin Sened Yapısı

Bu iki senedde bulunan râviler hakkında herhangi bir cerh ifadesine rastlanmamıştır. Bu yönüyle kaynağı bakımından merfû olan rivâyet isnad zinciri itibariyle de muttasıl ve “sika” râvilerden oluşmaktadır.

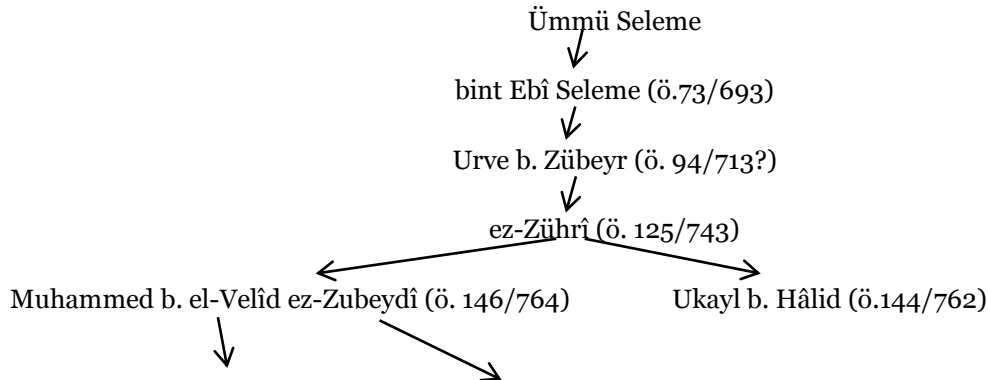
Ebû Hüreyre tarikinde “nazar haktır” rivâyeti yer alırken Hz. Âişe rivâyetinde nazardan dolayı rukye uygulanmasına dair bir bilgi bulunmaktadır. Nazar konusundaki rivâyetlerde görülen bu lafız farklılığı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nazara karşı başvurduğu uygulamaların tek bir kalıba indirgenemeyecek derecede çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir. Bu da Resûlullah’ın rahmet ve hikmete dayalı sünnetinin, duruma, kişiye veya bağlama göre farklı şekillerde tezahür ettiği izlenimini vermektedir. Hadis metinlerindeki bu çeşitlilik, sünnetin dinamik yapısını ve farklı ihtiyaçlara cevap verme kabiliyetini yansıtan önemli bir özelliktir.

Ümmü Seleme Tariki

Buhârî’nin Ümmü Seleme’den gelen tek tariki mevcuttur.

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ وَهَبٍ بْنُ عَطِيَّةَ الْإِمَشَقِيُّ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ الرَّيْدِيُّ: أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى فِي بَيْتِنَا جَارِيَةً فِي وَجْهِهَا سَفْعَةٌ، فَقَالَ: اسْتَرْفُوا لَهَا، فَإِنَّ بَيْنَ النَّظَرَةِ وَقَالَ غَقِيلٌ: عَنْ الزُّهْرِيِّ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. تَابِعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَالِمٍ، عَنْ الزُّبَيْدِيِّ.

Resûlullah Ümmü Seleme’nin evinde, yüzünde karartı olan bir câriye gördü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ona rukye yaptırın, çünkü ona nazar değmiş” (Buhârî, 1993, “Tıbb”, 34; No. 5407). Ümmü Seleme’nin isnad şeması ise şekilde olduğu gibidir.

Muhammed b. Harb (ö. 194/810)

Abdullah b. Sâlim (ö. 179/796)

Muhammed b. Vehb b. Atiyye (ö.?)

Muhammed b. Hâlid (ö. 258/872)

Buhârî

Tablo 5. Ümmü Seleme Tarikiyle Gelen Rivâyetlerin Sened Yapısı

Ümmü Seleme'den başlayarak Buhârî'ye ulaşan bu senedde yer alan râvilerin büyük çoğunluğu klasik kaynaklarda “sika” olarak değerlendirilmiş olup isnadın, hicrî I. asırdan III. asra uzanan kesintisiz bir aktarım çizgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Zeyneb, Urve ve Zührî varyantı rivâyetin güvenilirliğini güçlendirmekte, sonraki tabakalarda da mütâbaatlarla desteklenmesi senedin sahihliğini teyit etmektedir. Bu rivâyet, Resûlullah'ın nazarın insan üzerinde etkili olduğunu açıkça ifade etmesi bakımından önemlidir.

İbn Abbas Tariki

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ جِرَاشٍ الْبَغْدَادِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، عَنْ ابْنِ طَلُوبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كَانَ شَيْءٌ سَائِقَ الْقَدَرِ لَمَسَقَتْهُ الْعَيْنُ، وَإِذَا اسْتَغْسِلْتُمْ فَأَغْسِلُوا». وَفِي الْبَابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو وَهَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ، وَحَدِيثٌ خِيَّةٌ بَيْنَ خَابِسٍ حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَزَوْي شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ خِيَّةَ بْنِ خَابِسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى بْنِ الْمُبَارَكِ، وَخُزْبِ بْنِ شَدَّادٍ، لَا يَذْكُرَانِ فِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, göz değmesi (nazar) onu geçerdi. Sizden birinizden (nazarın giderilmesi için) gusletmesi istenirse, gusül alsın (yani yıkansın).”

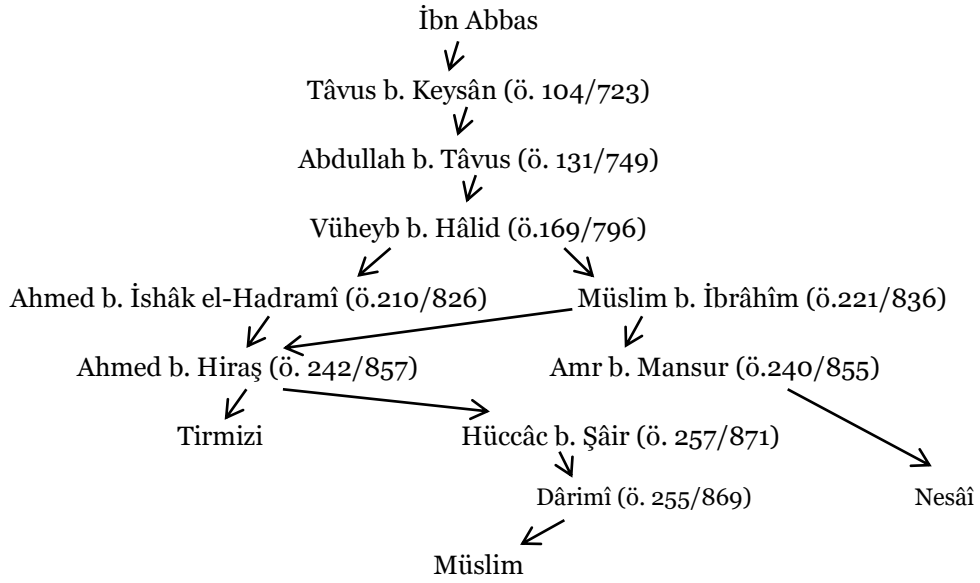
Tirmizî'nin *el-Câmi* 'inde İbn Abbas tarikiyle nakledilen bu rivâyette Resûlullah, nazarın kader karşısındaki etkisine vurgu yaparak “Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, nazar onu geçerdi” buyurmuştur. Hadiste ayrıca nazarın tesirini gidermek için nazar eden kişiden su istenmesi durumunda onun gusletmesi gerektiği belirtilmektedir. Tirmizî bu rivâyeti sahih kabul etmiştir. Tirmizî, aynı konuda Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivâyetin daha bulunduğunu ifade etmektedir. Buna ek olarak Hayye b. Hâbis tarikiyle gelen rivâyet “garîb” kabul edilmiştir. Bu rivâyeti Şeybân, isnadında Ebû Hüreyre'yi zikrederek nakletmişse de Ali b. Mübârek ve Harb b. Şeddâd'ın aktardığı senedlerde Ebû Hüreyre'ye yer verilmemiştir. Bu isnad farklılıkları, rivâyetin genel kabulünü etkilememiştir. Nitekim söz konusu hadis, nazarın varlığına ve etkisine delalet eden sahih rivâyetler arasında yer almaktadır (Tirmizî, 1975, “Tıbb”, 26; No. 2062).

وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ وَخِجَاجُ بْنُ الشَّاعِرِ وَأَحْمَدُ بْنُ جِرَاشٍ (قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَخْبَرَنَا. وَقَالَ الْآخَرَانِ: حَدَّثَنَا) مُسْلِمٌ بْنُ أَبِرَاهِيمَ. وَقَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ ابْنِ طَلُوبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْ كَانَ شَيْءٌ سَائِقَ الْقَدَرِ سَبَقَتْهُ الْعَيْنُ وَإِذَا اسْتَغْسِلْتُمْ فَأَغْسِلُوا»

“Göz değmesi haktır. Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, onu göz değmesi geçerdi. Sizden birinizin (göz değmesinden dolayı) gusletmesi istenirse gusletsin” (Müslim, 1955, “Selâm”, 42; No. 2188).

أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُسْلِمٌ بْنُ أَبِرَاهِيمَ. قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ طَلُوبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْ كَانَ شَيْءٌ سَائِقَ الْقَدَرِ، سَبَقَتْهُ الْعَيْنُ فَإِذَا اسْتَغْسِلْتُمْ فَأَغْسِلُوا»

“Nazar (göz değmesi) haktır. Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, nazar onu geçerdi. O hâlde birinizin nazarından dolayı gusül yapması istenirse, gusletsin” (Nesâî, 2001, “Tıbb”, 42; No. 7570).

Tablo 6. İbn. Abbas Tarihiyle Gelen Rivâyetlerin Sened Yapısı

Vüheyb b. Hâlid, İclî (ö. 261/875), İbn Mehdî, Ebû Hâtim ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi hadis otoriteleri tarafından “sika” kabul edilmiştir. Rivâyetlerinde sağlamlık ve güvenilirlik söz konusudur. Hafızasında ömrünün sonuna doğru hafızasında ihtilat meydana gelse de bu, onun genel güvenilirliğini sarsmamaktadır. Ayrıca, ricâl ilmindeki derin bilgisiyle de tanınan bir âlimdir (İbn Hacer, 1996, c. 6, s. 106).

Abdullah b. Tâvûs, hadis tenkid otoritelerinin büyük çoğunluğu tarafından “sika” bir râvi olarak kabul edilmiştir. Hakkında nakledilen olumsuz değerlendirmelerin ise genellikle siyasi saiklerle Şii çevrelerden kaynaklandığı veya isnad zincirindeki diğer râvilerle ilgili karışıklıklardan doğduğu anlaşılmaktadır. Abdullah b. Tâvûs’un bulunduğu senedlerdeki rivâyetler genel itibarıyla sahih kabul edilmiş ve bu râviye isnad edilen hadislerin çoğunda cerh yönüyle bir problem tespit edilmemiştir. Bu bağlamda, isnad zincirinde Abdullah b. Tâvûs’un yer aldığı rivâyetler açısından cerh ve ta’dîl bakımından herhangi bir olumsuzluk söz konusu değildir. Kısaca, onun hakkında cerh’e dair sahih bir tespit bulunmamaktadır (İbn Hacer, 1996, c. 3, s. 166).

Senedde yer alan râvilerin her biri hakkında güvenilirlik yönünden olumsuz bir değerlendirme tespit edilememiştir. Bu durum, hadis metninin sıhhati açısından senedin güvenilirliğini desteklemektedir.

Müslim, Tirmizî ve Nesâî’nin “nazar” konulu bu rivâyetleri, hem sened hem de metin bakımından birbirini teyit eden, güvenilir tariklerle sabit olmuş haberlerdir. Müslim’in ve Nesâî’nin rivâyetinde yer alan “العين حق” ibaresi, hadisın manasını pekiştirirken, Tirmizî’nin rivâyeti bu anlamı dolaylı olarak taşımaktadır. Lafızlardaki farklılık ise ihtilâf-ı tanavvu⁴ (Kivâmü’s-sünne el-İsbehânî, 2021, c. 1, s. 135) kapsamında olup metin açısından bir çelişki doğurmamaktadır. Her üç rivâyet de “göz değmesinin kader ile ilişkisi” ve “nazardan korunma yolları” konularında temel kaynaklardır. Bu da aynı hadisın farklı lafızlarla ve çoklu tariklerle rivâyet edilmesinin, hadis ilminde sübût ve sıhhat açısından nasıl bir katkı sağladığı kanaatini güçlendirmektedir.

⁴ Aynı hükmü, aynı anlamı veya aynı olayı farklı lafızlarla ifade eden rivâyetler arasındaki doğal ve sorun teşkil etmeyen farklılıktır.

Esmâ bint Umeys Tariki

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَزْوَةَ بْنِ عَامِرٍ، عَنْ عُثَيْبِ بْنِ رِقَاعَةَ الرَّزْقِيِّ، قَالَ: قَالَتْ أَسْمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بَنِي جَعْفَرٍ نَصَبُوا الْعَيْنَ، فَأَسْتَرْقِي لَهُمْ؟ قَالَ: «نَعَمْ، فَلَوْ كَانَ شَيْءٌ سِوَا الْقَدَرِ، سَبَقْتُهُ الْعَيْنُ»

Esmâ dedi ki: “Yâ Resûlallah! Câferoğulları’na göz değişiyor, onlara rukye (okuyarak dua) yapayım mı?” Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Evet, oku. Çünkü kaderi geçecek bir şey olsaydı, göz değmesi onu geçerdi (İbn Mâce, 2009, “Tıbb”, 33; No. 3510).

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَزْوَةَ وَهْوَ ابْنُ عَامِرٍ، عَنْ عُثَيْبِ بْنِ رِقَاعَةَ الرَّزْقِيِّ، أَنَّ أَسْمَاءَ بِنْتَ عُثَيْبٍ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ وَلَدَ جَعْفَرٍ تَشْرِعُ إِلَيْهِمُ الْعَيْنُ أَفَأَسْتَرْقِي لَهُمْ؟ فَقَالَ: «نَعَمْ، فَإِنَّهُ لَوْ كَانَ شَيْءٌ سِوَا الْقَدَرِ لَمَسَبَقْتُهُ الْعَيْنُ»: وَفِي الْبَابِ عَنْ جَمْرَانَ بْنِ حَصِينٍ، وَزَيْدَةَ وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَقَدْ رَوَى هَذَا عَنْ أُتُوبٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَزْوَةَ بْنِ عَامِرٍ، عَنْ عُثَيْبِ بْنِ رِقَاعَةَ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتَ عُثَيْبٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَنَا بِذَلِكَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْحَلَّالُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أُتُوبٍ بِهَذَا

“Ey Allah’ın Resûlü! Câfer’in çocuklarına nazar çok çabuk tesir ediyor. Onlar için rukye yapayım mı?”

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Evet; çünkü kaderi geçecek bir şey olsaydı, onu nazar geçerdi.” Devamında İmrân b. Husayn ve Bureyde’den gelen benzer rivâyetlere de işaret edilir. Tirmizî, bu hadisi “hasen–sahih” olarak değerlendirmiştir. Aynı rivâyetin Abdurrezzâk → Ma‘mer → Eyyûb tarikiyle de nakledilmesi, metnin birden fazla sened yoluyla teyit edildiğini ortaya koyan önemli bir unsurdur (Tirmizî, 1975, “Tıbb”, 26; No. 2059).

Tablo 7. Esmâ bint Umeys Tarikiyle Gelen Rivâyetlerin Sened Yapısı

Esmâ bint Umeys’in nazar ile ilgili rivâyeti, muttasıl ve merfû bir şekilde Tirmizî ve İbn Mâce tarafından nakledilmiş olup birçok tarik üzerinden “sika” râviler kanalıyla rivâyet edilmiştir. Bu durum, hadisin sened yönünden yüksek bir sıhhat derecesine sahip olduğuna işaret etmektedir. Özellikle “Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, onu nazar geçerdi.” ifadesi her iki metinde de aynıdır. Bu yönüyle hadis hem metin hem sened itibarıyla istidlale uygun ve nazarın etkisine dair önemli delillerden biridir. Ayrıca bu rivâyetin sened zincirinde yer alan râvilerden hiçbirisi hakkında cerh anlamına gelebilecek bir tenkide rastlanılmamıştır. Bu da senedin güvenilirliğini pekiştiren bir başka unsurdur.

Rivâyetlerin Sened Tahlili

Nazarla ilgili rivâyetlerin isnad analizi, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında beş sahâbîden gelen ve farklı tariklerle nakledilen rivâyetler üzerinden yapılmıştır. İncelemeye konu olan sahâbîler; Ebû Hüreyre, Hz.

Âişe, Ümmü Seleme, İbn Abbas ve Esmâ bint Umeys olup, rivâyetler toplamda on bir tarik ile gelmiştir. Her bir tarik, senedin muttasıl olup olmadığı, râvilerin güvenilirlik dereceleri ve metinler arası lafız farklılıkları açısından değerlendirilmiştir.

Ebû Hüreyre tariki, nazarın hak olduğunu ifade eden en meşhur rivâyetleri içermektedir. Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'da yer alan rivâyetlerde isnad zinciri muttasıl olup, Ebû Hüreyre'den Hemmâm b. Münebbih, ondan Ma'mer b. Râşid, ardından Abdürrezzâk b. Hemmâm üzerinden nakledilmiştir. Zincirde yer alan tüm râviler, İbn Hibbân, Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Hâtım gibi cerh-ta'dîl otoriteleri tarafından "sika" olarak değerlendirilmiştir. Buhârî'nin rivâyetinde "dövme yasağı" ifadesi eklenmiş olup bu, mecmû' rivâyet kapsamındadır ve senedin sıhhatine etki etmeyen bir unsurdur. Râvilerin güvenilirliği ve senedin muttasıl oluşu sebebiyle bu tarik sahih kabul edilmiştir.

Hız. Âişe tarikinde, Resûlullah'ın nazar için rukye yapılmasını emrettiği ve nazar değdiren kişiye abdest aldırılarak bu suyla mağdura yıkanma uygulamasının yapıldığı rivâyet edilmiştir. İsnad zincirinde yer alan Abdullah b. Şeddâd, Esved b. Yezîd, Ma'bed b. Hâlid, Süfyân b. Sa'îd, A'meş ve Cerîr b. Abdülhamîd gibi isimler hadis literatüründe güvenilirliğiyle tanınmaktadır. Senedler muttasıl olup, metinler arasındaki küçük lafzî farklılıklar anlamı etkilemeyen tabii rivâyet çeşitliliği kapsamında değerlendirilmiştir. Bu tarik de sıhhat açısından herhangi bir problem taşımamaktadır.

Ümmü Seleme tariki, Buhârî'de yer almakta olup, isnadı Ümmü Seleme → Zeyneb bint Ebî Seleme → Urve b. Zübeyr → ez-Zührî → Muhammed b. el-Velîd ez-Zubeydî şeklinde gelmiştir. Zincirde yer alan tüm râviler, klasik cerh-ta'dîl kaynaklarında "sika" olarak anılmış, haklarında cerh ifade eden kayıt bulunmamıştır. Bu rivâyet, Resûlullah'ın yüzünde morarma olan bir câriye için rukye yapılmasını emrettiğini nakletmektedir. Sened muttasıl ve râvileri güvenilir olduğundan sahih hükmündedir.

İbn Abbas tarikinde ise "Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, onu nazar geçerdî" lafzıyla gelen rivâyetleri içermektedir. Müslim, Tirmizî ve Nesâî gibi kaynaklarda yer alan bu tarik, İbn Abbas → Tâvûs b. Keysân → Abdullah b. Tâvûs → Vüheyb b. Hâlid isnadıyla gelmiştir. Zincirdeki tüm râviler, İclî, İbn Hibbân, Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Hâtım gibi âlimler tarafından "sika" kabul edilmiştir. Vüheyb b. Hâlid'in ömrünün sonlarına doğru ortaya çıktığı belirtilen hafıza zafiyeti, söz konusu rivâyetin değerlendirilmesinde bir problem teşkil etmemektedir. Nitekim rivâyet, onun zabtının güçlü olduğu döneme tekabül etmektedir. Bu nedenle senedin hem ittisal hem de sıhhat açısından bir kusur taşımadığı kanaatine varılmıştır.

Esmâ bint Umeys tariki, Tirmizî ve İbn Mâce'de yer almakta olup, isnadı Esmâ bint Umeys → Ubeyd b. Rifâa ez-Zürakî → Urve b. Âmir → Amr b. Dînâr → Süfyân b. Uyeyne üzerinden gelmiştir. Zincirde yer alan râviler, cerh-ta'dîl otoritelerince "sika" olarak değerlendirilmiş, haklarında olumsuz kayıt bulunmamaktadır. Tirmizî bu hadisi "hasen-sahih" olarak nitelemiştir. Rivâyet, kaderi geçecek bir şey olsaydı, bunun nazar olacağına dair lafzı muhafaza etmektedir.

Genel olarak beş sahâbîden gelen on bir tarik üzerinde yapılan sened tahlilinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

1. Tüm senedler muttasıl olup, kopukluk veya mürsel-mu'dal durumuna rastlanmamıştır.
2. Râvilerin tamamı cerh-ta'dîl literatüründe "sika" olarak tanımlanmıştır.
3. Lafız farklılıkları ihtilâfu't-tanavvu' kapsamında olup, anlam bütünlüğünü bozacak nitelikte değildir.
4. Hadisler sahih veya hasen-sahih derecesinde olup nazarın hak oluşuna dair delil olarak

kullanılabilecek niteliktedir.

Bu tespitler, nazara dair rivâyetlerin sıhhat açısından güçlü bir zemine sahip olduğunu, farklı sahâbîlerden ve çeşitli tariklerden gelmesinin de rivâyetlerin delil değerini pekiştirdiğini göstermektedir.

Rivâyetlerin Metin Tahlili

Çalışmada yer alan nazar konusuna dair rivâyetler, farklı sahâbîlerden ve çeşitli tariklerden gelmekte olup, içerik bakımından hem ana tema hem de ayrıntı düzeyinde dikkate değer unsurlar taşımaktadır. Rivâyetlerin ortak noktası, nazarın hak olduğuna dair açık veya dolaylı ifadelerle bu olgunun varlığını kabul etmeleridir. Ebû Hüreyre tarikiyle gelen rivâyetler, en özlü biçimde “nazar haktır” ifadesini merkeze almakta ve kimi varyantlarda başka hükümlerle birlikte nakledilmektedir. Bazı nakillerde bu cümlelerin hemen ardından dövme yasağı gibi farklı konuların zikredilmesi, mecmû' rivâyet ihtimalini görünür kılmaktadır.

Hz. Âişe tarikiyle gelen rivâyetlerde nazara karşı rukye yapılması doğrudan Hz. Peygamber tarafından emredilmektedir. Başka bir varyantta ise nazar değdiren kişinin abdest alması ve bu suyla mağdurun yıkanması uygulaması aktarılmaktadır. Bu rivâyetler, nazarın sadece teorik düzeyde kabul edilen bir olgu olmadığını, aynı zamanda ona karşı pratik tedavi yöntemlerinin benimsendiğini net biçimde yansıtmaktadır. Bu tedavi şekillerinin uygulamalı olarak sahâbîler arasında yayılması, sünnetin sağlık ve korunma boyutuna da işaret eder.

Ümmü Seleme tariki de nazarın teşhis edilebileceğine dair somut bir örnek sunmaktadır. Yüzünde belirgin bir morarma olan câriye için Resûlullah'ın “Ona rukye yapın, çünkü ona nazar değmiş” buyurması, nazarın fiziksel belirtiler üzerinden tespit edilebileceğini açığa çıkarmaktadır. Burada teşhis ve tedavinin aynı bağlam içinde yer alması, rivâyete pratik bir değer katmaktadır.

İbn Abbas tariki ise nazarın etki gücünü mecazî bir üslupla “Eğer kaderi geçebilecek bir şey olsaydı, onu nazar geçerdî” şeklinde ifade eder. Klasik şerhler, bu cümlelerin kader inancına aykırı olmadığını, nazarın şiddetini vurgulamak amacıyla kullanılan bir mecaz olduğunu belirtirler. Aynı rivâyette nazar değdiren kişinin yıkanması ve bu suyun mağdura dökülmesi uygulaması yer almakta, böylece hem nazarın etkisine dikkat çekilmekte hem de ondan korunma yolu gösterilmektedir. Esmâ bint Umeys tariki de aynı mecazî ifadeyi muhafaza etmekte, rukye ve abdest suyu ile tedavi uygulamalarının meşruiyetini destekleyen örneklerden birini teşkil etmektedir.

Metinler arası karşılaştırma, farklı sahâbîlerden gelen rivâyetlerin hem ana tema hem de detaylar açısından birbirini tamamladığını ortaya koymaktadır. Ana tema, nazarın hak olduğuna dair inancın pekiştirilmesidir. Bu ana temaya ek olarak, rukye, abdest suyu ile yıkanma ve fiziksel belirtiler üzerinden teşhis gibi unsurlar Hz. Peygamber'in nazara karşı geliştirdiği yöntemlerin çeşitliliğini yansıtmaktadır. Lafız farklılıkları, rivâyetlerin sıhhatine zarar vermeyen, bağlam ve ravilerin tercih ettiği ifadelerden kaynaklanan tabii farklılıklardır. Bu çeşitlilik, rivâyetlerin anlam derinliğini artırmakta ve nazarın hem itikadî hem de amelî yönünü yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, eserde yer alan tüm rivâyetler, nazarın varlığına dair sahih temelli bir kabulün bulunduğunu ve bu kabulün soyut bir inanç düzeyini aşarak Hz. Peygamber tarafından tatbik edilen pratik tedavi yöntemleriyle desteklendiğini açık biçimde ortaya koyan bir bütünlük arz etmektedir.

Nazar Rivâyetlerinin Değerlendirme Ölçütleri

Nazarla ilgili rivâyetlerin metin yapısı dikkatle incelendiğinde, bu rivâyetlerde yer alan anlam örgüsünün hem Kur'ân'daki temel göndermelerle hem de nebevî uygulamayla uyumlu bir bütünlük taşıdığı görülmektedir. Ele aldığımız metinlerde nazar, herhangi bir biçimde Kur'ân'a aykırı bir muhtevayla sunulmamıştır. Bilakis "haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden" (el-Felak 113:5) âyetinde işaret edilen zararlı bakış ve niyetlerin oluşturduğu etkiyle örtüşen bir çerçevede aktarılmıştır. Rivâyetlerde nazarın, kaderi aşan bağımsız bir güç şeklinde değil, Allah'ın takdiri içinde işleyen bir sebep olarak tasvir edilmesi hem kader öğretisiyle hem de Hz. Peygamber'in hastalık ve korunma konularındaki genel yaklaşımıyla uyumludur. Ayrıca rukye uygulaması, nazar eden kişiye abdest aldırılması ve bu suyla ma'înin yıkanması gibi pratik tedbirlerin rivâyetlerde müşterek biçimde yer alması, söz konusu hadislerin nebevî sünnetle uyumunu güçlendirmekte ve onların erken dönem tedavi kültürü içindeki yerini belirgin hale getirmektedir.

Aklî açıdan metinler, nazarı sınırsız veya doğaüstü bir kudret olarak değil, diğer hastalık sebepleri gibi etkisi tedbirle giderilebilen bir olgu olarak sunmaktadır. Bu yönüyle de makuliyet çerçevesiyle çelişen bir unsur ihtiva etmemektedir.

Dil ve üslup bakımından ise rivâyetlerde kullanılan lafızların Hz. Peygamber'e nispet edilen hadis üslubuyla örtüşmesi, kısa emir cümlelerinin ve veciz ifadelerin klasik hadis diline uygunluğu, metinlerin üslup tutarlılığını desteklemektedir. Bütün bu göstergeler bir arada değerlendirildiğinde, nazara dair rivâyetlerin ne Kur'ân'a ne sünnetin pratik çizgisine ne aklî ilkelere ne de hadis metinlerinin tabii üslup özelliklerine açık bir aykırılık teşkil etmediği kanaatine varılmıştır. Aksine, sened ve metin tahlilinin ortaya koyduğu sağlam zeminle bütünüyle uyumlu bir yapı sergilemektedir. Bu çerçevede nazar rivâyetlerinin hem sened hem metin yönünden tutarlı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm düşünce tarihinde bu rivâyetleri farklı biçimlerde yorumlayan, hatta nazarın mahiyetini veya etkisini bütünüyle reddeden yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Aşağıda, söz konusu rivâyetlerin delâletini sınırlayan veya nazar olgusunu farklı bir açıklama zeminine oturtan bu karşıt görüşler ele alınacaktır.

Nazar İnancını Reddeden Yaklaşımlar

Nazar meselesine dair İslâm düşünce tarihinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bazı âlimler sahih rivâyetler, ümmetin icmâsı ve müşahede edilen olayları delil getirerek nazarın hak olduğunu savunurken, özellikle akılcı yöntemleriyle bilinen bazı Mu'tezile âlimleri bu görüşe karşı çıkmışlardır. Onlara göre nazarın etkisine dair nakiller, aklen imkânsız veya uzak ihtimallerle açıklanabilecek durumlardır. Bu doğrultuda Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), Ebû Hâşim (ö. 321/933), Belhî (ö. 319/931) ve Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) gibi isimler, nazarın varlığını reddeden âlimler arasında yer almaktadır. Nitekim Cübbâî, bu yaklaşımını Yûsuf Sûresi'nin 67-68. âyetlerine yaptığı yorumla temellendirmiş ve söz konusu âyetlerde nazara dair herhangi bir işaret bulunmadığını ileri sürmüştür (Fahredden er-Râzî, 1999, c. 18, s. 483–484; Kuzey, 2017, s. 59). Belhî (ö. 319/931) ve Ebû Hâşim (ö. 321/ 933) de gözün doğrudan bir etkisinin bulunmadığını, insanların başına gelen zararların nazardan değil, Allah'ın kullar için belirlediği maslahat ve hikmet düzeninden kaynaklandığını savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre:

"Gözün hak olması, sahibinin bir şeyi gördüğünde ve ona hayran kaldığında, Allah Teâlâ'nın, o mükellefin kalbi o şeye bağlanmasın diye o şeyde değişiklik yaratması anlamına gelir. Hatta bu durumda nazar sahibinin Rabbini zikretmesi, hayranlık duygusunu terk etmesi ve Allah'tan o şeyin korunmasını istemesi hâlinde, maslahat değişebilir. Allah o şeyi yok etmez, muhafaza eder" (Şevkânî,

1993, c. 3, s. 48–49; Türk, 2017, s. 25).

Kâdî Abdülcebâr, Kalem sûresi'nin 51 ve 52. âyetlerini nazara delil olarak getirenlere şöyle cevap verir:

“Bu âyetlerde kastedilen, müşriklerin Kur’ân okunurken Peygamber’e yönelttikleri kötü ve kin dolu bakışlardır. Eğer nazar iddia edildiği gibi gerçek olsaydı, hayranlık ve takdir uyandıran şeyler üzerinde etkili olması gerekirdi. Bunun zıddı durumlarda değil, özellikle nefret bakışlarında böyle bir etkinin ortaya çıkması mümkün değildir” (Kâdî Abdülcebâr, 2006, s. 438; Yerkazan, 2016, s. 176).

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise Ebû Ali el-Cübbâî ve Kâdî Abdülcebâr'ın bu itirazlarını zayıf görerek şöyle der:

“Müşriklerin her ne kadar dinî sebeplerle Hz. Peygamber’e düşmanlık besledikleri doğru olsa da onun fesahatini ve delil getirme gücünü takdir etmeleri mümkündür. Bu hayranlık da nazara sebep olabilir. Ayrıca nazarın aklen imkânsız bir durum olmadığı gibi, ‘العین حق’ hadisi gibi sahih rivâyetlerle sabit olduğu açıktır. Bu sebeple söz konusu âyetin bu anlamda tefsir edilmesi mümkündür” (Fahreddin er-Râzî, 1999, c. 30, s. 618).

Nazarın Hak Oluşunu Benimseyen Yaklaşımlar

Nazarın hakikatini reddedenlere karşılık, pek çok âlim bunun gerçekliğini açıkça savunmuştur. Onlara göre, nazarı yalnızca aklî ihtimaller üzerinden imkânsız saymak, nasları ve tecrübeyi görmezden gelen yetersiz bir yaklaşımdır. Zira Kur’ân ve Sünnet’te yer alan açık naslar, sahih hadislerde geçen ifadeler, nübüvvet dönemindeki vakıalar ve ümmetin ittifakı bu inancı desteklemektedir.

Nazarın varlığını kabul eden âlimler, bu meseleyi sadece uzak aklî ihtimallerle reddedenleri eleştirmiştir. “Göz değmesinin gerçek olduğu” anlamına gelen sahih hadisler, bu hususta doğrudan bir kanıt teşkil etmektedir. Nübüvvet döneminde, Allah Resulü dâhil bazı kimselerin nazara uğraması bunun tarihî bir örneğidir. Nitekim insanlar ve hayvanlar arasında, nazar sebebiyle hayatını kaybeden birçok örnek bilinmektedir (Türk, 2017, s. 25).

Bu bağlamda ilk dönem âlimlerinden İbn Habîb (ö. 238/853), nazarın hak olduğuna dair çok sayıda sahih hadisi naklederek bu olgunun hem nebevî uygulamalar hem de sahabe tecrübeleriyle sabit bir gerçeklik olduğunu açıkça ifade eder. Ona göre nazar:

“İnsan ve hayvan üzerinde gözle görülür etkilere sebep olabilir. Hatta “deveyi kazana, insanı kabre indirecek kadar tesirli” olduğuna dair rivâyetler bunun çarpıcı delilidir. Ayrıca, nazarın zararını gidermek için uygulanan istiglâs gibi tedavi yöntemlerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulanmış olması, İbn Habîb’e göre nazarın hem naklen hem de tecrübe ile sabit bir vaka olduğunun göstergesidir” (İbn Habîb, 1998, ss. 109–110).

Nazarın hakikatini kabul eden âlimler, bunun yalnızca varlığıyla yetinmemiş, nazarın verebileceği zararın önlenmesine yönelik çeşitli tedbir ve hükümler de zikretmişlerdir. Klasik literatürde bu konudaki görüş çeşitliliğini göstermesi bakımından Mahmûd Şehâbeddîn el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Me'ânî*'de aktardığı değerlendirmeler dikkat çekicidir. Âlûsî, önceki fikhî tartışmaları nakleden bir müfessir olarak, nazar sahibinin başkalarına zarar vermesini engellemek amacıyla ileri sürülen farklı görüşlere yer verir. Bu nakiller, nazar olgusunun zaman içinde yalnızca hadis ve kelâm literatüründe değil, fikhî-ahlâkî tartışmalarda da ele alındığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Âlûsî nazar sahibine uygulanabilecek hükümlere dair şu ifadeleri aktarır:

“Bir görüşe göre, nazarın vermiş olduğu zararın önlenmesi amacıyla, böyle kimsenin insanlarla temas etmesi engellenir. Bu hapsedilerek veya evinde kalmaya zorlanarak sağlanabilir. Başka bir görüş, bulunduğu yerden uzaklaştırılması yönündedir. En uç görüş ise ki bu uzak görülmüştür

öldürülmesidir. Ancak bu hüküm, sadece nazar sahibinin, gözünün etkilemesini kasten yapması, bu etkinin kendi irade ve kastına bağlı bulunması, bundan vazgeçmemesi ve bu yolla ölüm meydana getirmesi hâlinde söz konusu olur. Zira böyle bir durumda katil hükmüne tâbi olur” (Âlûsî, 1994, c. 7, s. 18).

Nazarın etkisini kabul eden âlimlerin aktardığı örnekler arasında İbn Asâkir'in naklettiği şu olay da dikkat çekicidir:

“Rivâyete göre Sa'îd es-Sâci'ye (ö. 307/920), “Devenizi, nazarı güçlü olan filandan koruyun” denilmişti. Sa'îd ise, “Onun deveye herhangi bir etkisi olamaz” diye karşılık verdi. Ancak söz konusu kişi, deveyi nazarıyla etkiledi ve deve aniden yere düşerek çırpınmaya başladı. Durum Sa'îd'e haber verilince olay yerine geldi ve “Habs hâbis, şihâb kâbis! Nazar sahibinin nazarını kendisine, en sevdiği kişiye, ciğerine, böbreklerine ve malına uygun şekilde iade ettim” dedi. Bunun üzerine nazar sahibinin gözleri dışarı fırladı, deve ise iyileşip kurtuldu.”

Bu rivâyet, nazarın hak olduğunu savunanların, görüşlerini desteklemek için kullandıkları çarpıcı örneklerden biri olarak zikredilmektedir (Âlûsî, 1994, c. 7, s. 18; Türk, 2017, s. 25).

Bununla birlikte, nazarın mahiyetine dair daha dengeli bir yaklaşım sergileyen âlimler de olmuştur. Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) görüşü buna örnek teşkil etmektedir. O, nazar olayını bütünüyle inkâr etmeden, onun bağımsız bir güç olarak algılanmasını reddetmektedir. Ona göre nazar, tıpkı diğer tüm sebepler gibi, Allah'ın kudreti ve iradesi çerçevesinde etki gösterebilir. Yani nazarın varlığı mümkün olsa bile ortaya çıkan sonuçlar yalnızca Allah'ın dilemesi ile meydana gelir. Bu bakış açısı, nazar konusunda aşırıya kaçan iki ucu da dengeler (Mâtürîdî, 1986, s. 174). Bu yönüyle Mâtürîdî bir yandan nazarın etkisini bütünüyle reddedenlerin görüşünü, diğer yandan onu bağımsız ve mutlak bir etki kaynağı olarak gören anlayışı kabul etmez. Böylece Mâtürîdî hem Allah'ın mutlak rubûbiyetini korumuş hem de nazara dair naklî rivâyetlerle çelişmeyecek bir yorum geliştirmiştir. Bu yaklaşım, Ehl-i Sünnet kelâm geleneğinde sebep-sonuç ilişkisini Allah'ın yaratmasıyla temellendiren genel metodolojinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Zemahşerî (ö. 538/1144) de nazarın varlığını kabul eden âlimler arasında yer alır, ancak bu etkiyi bağımsız bir güç olarak değil, Allah'ın iradesi çerçevesinde meydana gelen bir olay olarak değerlendirir. Yûsuf Sûresi'nin 67-68. âyetlerinde Hz. Ya'kûb'un oğullarına tek kapıdan girmemelerini tavsiye etmesini, onların güzellikleri ve konumları nedeniyle halkın kıskançlık duygusuna maruz kalma ihtimaliyle açıklamaktadır. Zemahşerî, Hz. Peygamber'in Hasan ve Hüseyin'e nazardan Allah'a sığınmayı öğretmesini de bu bağlamda yorumlamaktadır. Bununla birlikte Alınan tüm tedbirlerin Allah'ın takdirini değiştirmeyeceğini vurgulamaktadır (Zemahşerî, 1998, c. 3, s. 306).

Şîî müfessir Tabersî (ö. 548/1154) ise müfessir kimliğiyle hem İbn Abbas ve diğer sahâbî ve tâbiîn rivâyetlerini hem de Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadisleri delil getirerek nazarın hak olduğunu açıkça ifade eder (Tabersî, 2006, c. 5, s. 331). Böylece mezhep ve ilmî çizgileri farklı olmakla birlikte Mu'tezilî âlimlerden Câhiz ve Zemahşerî ile Şîî müfessir Tabersî, nazarın hak olduğu konusunda ittifak etmeleri dikkat çekicidir.

İmam Nevevî (ö. 676/1277) de “العين حق” hadislerinin zahirini esas alarak nazarın gerçek bir olgu olduğunu açıkça ifade eder. Ona göre nazar, bağımsız bir güç olmayıp ancak Allah'ın yaratmasıyla etki gösterir. Sehl b. Huneyf kıssasına dayanarak nazarın sebep olduğu zararın giderilmesi için âin'in⁵ suyu ile yıkanmanın meşru olduğunu, hatta bazı durumlarda âin'in buna zorlanması vacip olabileceğini

⁵ Bu su, nazar eden kişinin (göz değdirenin) yüzünü, kollarını, ellerini, dizlerini, ayaklarını ve “dâhilatu'l-izâr” denilen kısmı yıkamasıyla elde edilen sudur. Daha sonra bu su, nazara uğrayan kimsenin üzerine dökülür.

belirtir. Böylece Nevevî, nazarın hem naklî delillerle hem de tecrübî vakıalarla sabit bir hakikat olduğunu vurgular (en-Nevevî, 1972, c. 14, ss. 171–173).

Benzer şekilde İbn Kayyim el-Cevziyye, (ö. 751/1350) göre nazar:

“Duyularla sabit, tecrübe ile bilinen ve Kur’ân ile sahih sünnet tarafından doğrulanan bir hakikattir. Ona göre nazarı tamamen inkâr edenler hem nasları hem de aklî ve tecrübî delilleri görmezden gelen kimselerdir. Zira insanların ruhları ve nefisleri farklı tabiatlara, etkilere ve özelliklere sahiptir. Bu farklılıkların eşyaya ve canlılara tesir ettiğini inkâr etmek mümkün değildir. İbn Kayyim, nazarın etkisini kimi zaman bakış yoluyla, kimi zaman ruhsal yönelişle, kimi zaman ise kıskançlık duygusunun yoğunluğu ile ortaya çıkan bir ruhsal tesir olarak açıklar. Bu etkinin temelinde “kötü niyetli, bozulmuş nefis” yer alır ve bu hâl bazı durumlarda öldürücü derecede etkili olabilir. Bu sebeple Allah Teâlâ, Resûlünü ve müminleri “hasedçinin şerrinden” Allah’a sığınmaya çağırmıştır. Ona göre nazar gerçektir. “Tesiri inkâr edilemez ve bunun dünyadaki örnekleri sayısızdır” (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1996, c. 4, ss. 153–154).

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ise nazarın hak olduğunu hem lafzen hem manen sabit kabul eder. Hadisteki ifadenin mecazî değil, hakiki anlam taşıdığını ifade eder. Ona göre nazarın tesiri Allah’ın mahlûkata yerleştirdiği bir özellik olup kaderi aşması mümkün değildir. “Eğer kaderi aşacak bir şey olsaydı nazar aşardı” ifadesi ise nazarın etki gücünü bildiren bir mübalağa niteliğindedir. İbn Hacer ayrıca nazardan etkilenen kimseler için âin’in suyu ile yıkanmanın sünnetle sabit bir tedavi yöntemi olduğunu ve aklen tam açıklanamasa bile sahih rivâyetle sabit olduğu için geçerli sayıldığını belirtir. Böylece her iki âlim de nazarın hak olduğunu açıkça kabul ederken, etkisinin ancak Allah’ın takdiri çerçevesinde ortaya çıktığını vurgulamaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, 1960, c. 10, ss. 203–205).

İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) Nazar Meselesine Yaklaşımı

İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhtelifi’l-ḥadîs*’te nazar meselesini ele alırken tartışmayı öncelikle ilgili rivâyetin nakliyle başlatır ve kendisine yöneltilen “aklî imkânsızlık” iddialarını bu rivâyetin çerçevesinde karşılar. Ona göre nazarın aklen mümkün olmadığını savunanlar, “حَدِيثٌ يُطْلَقُ حُجَّةُ الْعَمَلِ فِي الْعَيْنِ وَالْأَفْئِدَةِ” diyerek hem nazarın tesirini hem de rukyenin meşruiyetini tartışmaya açmaktadır. İbn Kuteybe’nin cevabı ise yine hadis metninden hareket ederek Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “كَادَتِ الْعَيْنُ تُسَبِّقُ الْقَدَرَ” buyruğunu aktaran rivâyeti nakleder. Ardından Ca’fer b. Ebî Tâlib’in iki oğlunun zayıf düşmüş hâlde Resûlullah’a getirilmesini, “مَالِي أَرَاهُمْ ضَارِعِينَ؟” sorusunu ve sahâbenin “تُسَبِّحُ إِلَيْنَا الْعَيْنُ” cevabı üzerine “اسْتَرْقُوا لَهَا” emrinin verilmesini zikreder. Aynı metinde Hz. Peygamber’in bazı yanlış rukye türlerini yasakladığını da hatırlatarak rivâyetlerin birbirini nakzeder görünmesinin sebebinin bağlam farkı olduğunu belirtir.

İbn Kuteybe’ye göre yasaklanan rukye, şirk unsuru içeren yanlış uygulamalarla ilgilidir. Hz. Peygamber’in teşvik ettiği rukye ise tevhidî mahiyet taşıyan meşru bir yöntemdir. Bu ayrımı ortaya koymakla İbn Kuteybe, rivâyetler arasındaki zahirî ihtilafı giderir ve tartışmayı naklî deliller temelinde istikrarlı bir çerçeveye oturtur. Bu rivâyetleri aktardıktan sonra İbn Kuteybe, nazarın aklen imkânsız görüldüğü iddiasına yönelir ve karşı tarafın temel itirazını “Nazarın kaderi geçebileceğini” ima eden hadisleri problemlili bulanların “كَيْفَ تَعْمَلُ الْعَيْنُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَعْلَ وَتَسْقَمَ؟” şeklindeki temel sorusunu merkeze alır. Bu soru onlar için, mesafeden etki eden bir göz varsayımının akıl yürütmede temelsiz olduğunun göstergesidir. İbn Kuteybe ise tam burada karşı argümanını inşa eder ve “هَذَا قَائِمٌ فِي الْوَحْمِ، صَحِيحٌ فِي النَّظَرِ مِنْ هِمَّةِ الْبَيَانَةِ وَمِنْ هِمَّةِ الْفَلَسَفَةِ الَّتِي يَرْضَوْنَ بِهَا” ifadesiyle hem dinî epistemolojiyi hem de muhataplarının benimsediği felsefî ilkeleri aynı anda devreye sokar. Bu cümle, metnin anahtarlarından biridir. Nazar hem nakille hem de onların kabul ettiği “felsefe” ile temellendirilebilecek tabii bir olgudur.

Ardından gelen uzun örnekler zinciri, metinde “اختلاف الطباع” ilkesinin nasıl işlediğini gösterir. İnsan

tabiatlarının farklılığına dair anlatılar “فهم من تضرّ عينه... ومنهم من لا تضرّ عينه” nazarın imkânını açıklamak için kurulmuş tipolojik bir çerçevedir. Çölde yaşayan siyah adamın canlı yılanı başından ısıarak yiyebilmesi, ateşin ona zarar vermemesi, bazı insanların akrep sokmasından etkilenmemesi veya akrebin kendisinin ölmesi gibi örnekler İbn Kuteybe’nin tabiat farklarının gerçek hayattaki tezahürlerini göstermeyi amaçladığı anlatılardır. Bu örnekler, metindeki “...فما الذي يُنكر” şeklindeki retorik dönüşün zeminini oluşturur.

İbn Kuteybe burada, doğada bu derece belirgin tabiat farklılıkları mevcutken bakışın da tabiatından ayrılıp sirayet eden bir etki üretmesini aklen inkâr etmenin mümkün olmadığını savunur. Metindeki en önemli kavramsal eşik şudur: “فصل من عينه في الهواء شيء من تلك الطبيعة أو ذاك السم” Bu ibare, İbn Kuteybe’nin nazarı açıklamak için geliştirdiği mekanizmayı doğrudan verir. “Nazar, gözden ayrılan ve havada taşınan bir unsurun (tabiat, ısı, zehir, buhar vb.) karşı tarafa ulaşmasıyla gerçekleşir.” İbn Kuteybe’nin aktardığı mantıkçıların yılanla ilgili anlatıları “من الأفاعي ما ينظر إلى الإنسان فيموت بالنظر... وما يصوت فيموت السامع” bu mekanizmanın zoolojik analogileri olarak işlev görür. Amaç olağanüstü hikâye anlatmak değil, bu tür fenomenlerin bakış, ses veya dokunmaksızın sirayet eden etkenler doğada gerçekten bulunduğunu göstermektir.

Buna paralel olarak, Asmaî’nin (ö. 216/831) “رأيت رجلاً عيوناً... إذا رأيت الشيء يعجني وجدت حرارة تخرج من عيني” şeklindeki nakli, nazarın içsel bir “harâre” (sıcaklık/enerji) hâlinde hissedilebileceğine dair tecrübî bir gözlemi metne yerleştirir. Bu cümle, nazarın mekanizmasını açıklama bakımından kilit önemdedir. Çünkü İbn Kuteybe’nin kurduğu bütün model “ayrılan şey”in hissedilebilir ve etkisi gözlemlenebilir bir tabii unsur olduğunu temellendirir.

Bundan sonra metin geniş bir analogi alanına açılır: adet hâlindeki kadının sütün bozulmasına yol açması, bahçeye girmeden meyveyi etkilemesi, karpuz bulunan odadaki hamurun kabarmaması, hanzal ayıklayanın gözünün yaşarması, soğan–hardal etkileri, kızarık göze bakınca gözün kızarması, esnemenin “أسرع من عدوى الثوباء” oluşu... Metindeki bütün bu örnekler “...ليس ذلك إلا لشيء فصل” şemasına bağlıdır. Yani doğada temas gerektirmeden etki üretebilen pek çok fiilin bulunduğunu göstermek ve nazarı bu fiillerden biri olarak konumlandırmaktır. Özellikle suçîçeği örneğinde geçen “إنما هو سمّ ينفذ من واحد إلى آخر” cümlesi, İbn Kuteybe’nin nazarı “bulaşıcı hastalık” kavramından ayırarak ona özgü bir “sirayet eden zehir/tabiat” kategorisine yerleştirdiğini açıkça ortaya koyar.

Metnin son bölümü ise sınır çizme işlevi görür. Bazı Bedevîlerin “العائن يقتل من أراد” iddiası kesin biçimde reddedilir. Bu reddin temeli “ولم يجعل الله هنا لأحد على أحد” ifadesidir. Yani nazar vardır fakat mutlak güç değildir. Böylece İbn Kuteybe hem nazarı kabul eder, hem de onun ilahî takdir dışına çıkan bir kudret olmadığını vurgular. Nazarın gerçek mahiyetini açıklarken “...إنما يصح من العين” diye başlayıp “فيكون الفعل لنفس بعينه” hükmüne ulaşması da bununla uyumludur: Nazar, kişideki “نفس” etkisinin dışı vurumudur. Nitekim “العين نفس” olarak adlandırılması ve ilgili hadislerde “لا رقية إلا من عين أو حمة أو ثملة أو نفس” geçmesi bu semantik ilişkiyi destekler.

Son olarak İbn Abbas’ın köpekler için “فإن لها أنفساً” demesi, nazarın sadece insanlar arasında değil hayvanlarda dahi gözlemlenen bir tabii etki olduğunu gösteren bir dilsel delil olarak sunulur. Böylece İbn Kuteybe’nin nazar teorisi, metnin tamamında “فصل – طبايع – هواء – سم – نفس” kavram alanında hem tecrübî gözlemlere hem de mantıkî kıyaslara dayanan bütüncül bir açıklama modeli olarak ortaya çıkar (İbn Kuteybe, 1999, s. 473–479; İbn Kuteybe, 2020, s. 554–560).

Câhiz’in (ö. 255/869) Nazar Meselesine Yaklaşımı

Câhiz’in nazar meselesine yaklaşımı, öncelikle ilgili hadis rivâyetlerinin epistemik değerini belirlemekle başlar. Ona göre nazar hakkındaki haberlerin reddedilmesine imkân yoktur. Zira “وليس إلى ردّ الخبر سبيل؛ لتواتره وتوافقه، “

“ولأن العيان قد حقه، والتجربة قد حتمت إليه” ifadesiyle belirttiği üzere bu rivâyetler hem farklı sahâbîlerden, çoklu isnadlarla ve çeşitli tariklerden gelmeleri bakımından tevatür gücüne yaklaşan bir yoğunluk taşır hem de “ترادف” yoluyla farklı bağlamlarda birbirini teyit eden paralel anlatılar hâlinde aktarılır. Câhiz'in nazarı yalnızca nakle dayanan bir inanç olarak değil, “العيان” kavramıyla sahâbîler döneminde bizzat gözlemlenmiş bir vaka olarak kabul etmesi Sehl b. Huneyf hadisesine yaptığı göndermede açık biçimde görülür. “التجربة” vurgusu ise bu olgunun nesiller boyunca tekrar eden toplumsal tecrübeyle de doğrulandığını göstermektedir. Böylece Câhiz, nazarın doğruluğunu önce rivâyet çokluğu, müşahade ve tecrübe üçlüsiyle temellendirir. onun nazarında rivâyet, tecrübî ve tabii açıklamanın önüne konulan bir başlangıç noktasıdır.

Câhiz'in nazar bahsine dair uzun tartışması takip edildiğinde, onun meseleyi bir rivâyet problemi olmaktan çıkararak bütünüyle tabii, tecrübî ve aklî bir çerçevede temellendirdiği görülür. Metnin girişindeki “إصابة العين الشيء العجيب المستحسن” ve devamındaki “لا نستطيع أن نجعل ذلك التسق من باب الاتفاق” ibareleri, nazarın tesadüfle açıklanamayacak ölçüde düzenli bir etki alanına sahip olduğuna işaret ederken, epistemik zemini “العيان...” şeklinde iki temel sütuna oturtur. Bu bağlam, Câhiz'in bütün açıklama örgüsünün merkezinde yer alan “فاصل ينقل من عين المستحسن إلى بدن المستحسن” kavrayışının anlaşılması için kritik bir eşiktir.

Câhiz bu “فاصل”ın mahiyetini hiçbir yerde fiziksel bir nesne olarak tanımlamaz, fakat bütün delillerini bu “ayrılma ve sirâyet” fikri üzerine inşa eder. Metinde ardı ardına gelen “كيف يلتقي المكروه... من غير تماس ولا تصادم... ولا عامل لاقى” ibaresi, nazarı reddedenlerin fizikî temas ısrarını çökertmek üzere kurulmuş retorik bir stratejidir. Câhiz, temasın yokluğunu değil, temas olmadan gerçekleşen değişimin açıklanamamasını mesele hâline getirir. Bunun hemen ardından gelen büyük analogi bloku, yani “تفتخ عقد” şeklinde ilerleyen örüntü, nazarın doğrudan çarpma veya kesme gücüyle değil, görünmeyen bir tabii unsurun sirâyetiyle açıklanabileceği iddiasını pekiştirir. “تتكر” ibaresiyle aktardığı yaşlı yılan örneği, zehrin ağızdan değil, bedenden sızan bir kuvvetle sirâyet ettiğini göstermek üzere seçilmiştir. Bu “الفاصل” kavramının hayvanlar âlemindeki karşılıklarını görünür kılma çabasıdır.

Câhiz aynı mantığı insanlar arası tabiat etkilerine taşır ve “ما بال العين... ويعلق إنسان بقلبة... فلا يفلح ذلك العين” örneğiyle mesafe tanımayan gizli etkinin gündelik hayattaki karşılığını kurar. “يحق شعم الخنظل... يجد في حلقه مرارة” İbaresine de duyusal bir etkinin mesafe aşabilmesine dair ampirik bir gözlem olarak işlenir. Ardından gelen “تدمع عيناه...” dizisi, nazarın tesir mekanizmasını fizyolojik sirâyet fenomenleriyle aynı düzlemde konumlandırır. Metnin en çarpıcı epistemik ağırlık noktası ise, Câhiz'in bir “عيون”dan aktardığı “إذا رأيت الشيء” cümlesidir. Bu ifade, nazarın dışa taşan bir “حرارة” üzerinden gerçekleştiği iddiasını öznel-tecrübî bir veriyle destekler ve “الفاصل” kavramının soyut değil, hissedilebilir bir etki olduğunu ima eder.

Câhiz, bütün bu örnekleri hayvan davranışları, zehirlenme biçimleri, duyusal sirâyetler, fizyolojik etkiler ve halk tecrübeleri geniş bir kıyas örgüsüne yerleştirerek nazarın “يعمل في الجراد كما يعمل في النبات... وفي الحيوان” ibaresinde özetlenen çapraz-varlık etkisini açıklamaya yönelir. Böylece nazarı metafizik bir güç olmaktan çıkarıp, tabiatın sürekliliği içinde işleyen, gözden ayrılmış havada dolaşan ve muhataba etki eden görünmez bir tabii kuvvet olarak temellendirir. Metnin bu yapısı, Câhiz'in nazar teorisini rivâyetlerden bağımsız bir tecrübe-tabiat-akıl üçgeninde kurduğunu ve “الفاصل-الأثر-المعنى” ekseninde kavramsallaştırdığı bir natüralist açıklama sistemi geliştirdiğini göstermektedir (Câhiz, 2003, c. 2, s. 321–325).

Câhiz ve İbn Kuteybe'nin Nazar Anlayışlarının Karşılaştırılması

Câhiz ve İbn Kuteybe'nin nazar tasavvurları birlikte ele alındığında, her iki müellifin de nazarın hak

olduğunda birleştigi ancak bu hakikati temellendirirken başvurdukları epistemik dayanaklar ve kavramsal örgüler bakımından belirgin biçimde ayrıştıkları görülür. Cāhiz, tartışmasını “إصابة العين الشيء العجيب” ifadeleriyle kurduğu tecrübî-ampirik bir zemin üzerine oturtur. Nazarı açıklayan asli unsur olarak zikrettiği “فاصل يتصل من عين المستحسن إلى بدن المستحسن” kavramı, onun nazarı mahiyeti tanımlanamayan fakat “العيان والتجربة” ile sabit olan bir tabii sirâyet hadisesi şeklinde düşündüğünü gösterir. Bu nedenle Cāhiz, istifhamî yapıdaki “كيف يلقي المكروه... من غير تماس ولا تصادم” dizisini kullanarak reddiyeci yaklaşımı temasın yokluğu üzerinden çöktür ve fenomenin açıklanamasa bile inkâr edilemeyecek bir düzenlilik arz ettiğini vurgular. Ardından getirdiği geniş analogi örgüsü yılandaki “تتكبر بأفها” hamur-karpuz ilişkisi, “حرمة العين” bu fasılın farklı varlık kategorilerinde de işlediğini göstermeyi amaçlayan doğal delillerdir.

Buna karşılık İbn Kuteybe, tartışmayı kelâmî bir problematik çerçevesinde başlatır ve “كيف تعمل العين من بعد” sorusunu merkeze alarak önce inkârcı aklî itirazı inşa eder. Akabinde “هذا قائم في الوهم، صحيح في النظر من جهة الديانة ومن جهة الفلسفة” hükmüyle hem dinî epistemolojiyi hem de muhataplarının benimsediği felsefî ilkeleri birlikte devreye sokar. Onun açıklayıcı kavram dizisi, “اختلاف الطبائع” üzerinden şekillenir. “قنهم من تضرّ عينه... ومنهم من لا تضرّ عينه” tipolojisi nazarı açıklayan biyolojik-fıtrat merkezli bir çerçeve kurar ve nazarın mekanizmasını doğrudan tanımlayan “فصل من عينه في الهواء شيء من تلك الطبيعة أو ذلك السم” ibaresi, olguyu insan tabiatından ayrılıp havada taşınan bir etki olarak konumlandırır.

İbn Kuteybe'nin metnindeki mantıkçı örnekleri (bakışla öldüren yılan, sesle öldüren varlık) ve Asma'nın “وجدت حرارة تخرج من عيني” nakli, bu modelin tecrübî boyutunu desteklerken, suçlu örneğinde kullanılan “إنما هو سم ينفذ من واحد إلى آخر” hükmü, nazarın bulaşıcılıkla özdeş olmadığını, kendine özgü bir “نفس/سم” kategorisine yerleştirildiğini gösterir. Ayrıca “العين نفس” terimi ve “ولم يجعل الله هذا لأحد على أحد” sınırlandırması, nazarın hem etkili hem de kadere muvafık bir sebep olarak tasavvur edildiğini ortaya koyar. Sonuç olarak Cāhiz nazarı tecrübe ve tabiattaki süreklilik ilkesi üzerinden açıklayan ampirik-natüralist bir model kurarken, İbn Kuteybe aynı olguyu naklî veriyi aklî kıyasla telif eden ve “طبايع نفس-سم-هواء” ekseninde işleyen kelâmî-rasyonel bir sistemle temellendirir. Böylece iki müellif nazar anlayışında aynı fenomeni kabul etmekle birlikte, onu farklı epistemolojik ufuklarda konumlandırırlar.

Sonuç

Bu çalışma, nazara dair rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere erken hadis kaynaklarındaki konumunu sened ve metin düzeyinde bütüncül bir yaklaşımla incelemiş ve söz konusu rivâyetlerin sübût ve delâlet bakımından nasıl bir zemin üzerinde durduğunu ortaya koymuştur. Yapılan sened analizleri, beş farklı sahâbîye dayanan çoklu tariklerin büyük ölçüde sahih veya hasen derecesinde olduğunu, râvilerin cerh-ta'dîl literatüründe genellikle güvenilir kabul edildiğini göstermiştir. Farklı tariklerdeki lafız varyasyonları ise anlamı değiştiren bir ihtilaf doğuramamakta, bilakis “العين حق / nazar hakır” anlam eksenini ortak biçimde pekiştirmektedir. Metin tahlilleri de rivâyetlerde zikredilen rukye, abdest suyu ile yıkama ve nazarın teşhis edilmesi gibi pratik uygulamaların nebevî sünnet içinde süreklilik arz ettiğini ve rivâyetlerin amelî boyutunun güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Nazar etrafında ortaya çıkan tarihî tartışmalar değerlendirildiğinde, Mu'tezile'ye mensup bazı âlimlerin nazarı tamamen reddeden yaklaşımlarının hem rivâyetlerin yüksek sübût seviyesi hem de farklı sahâbîlerden gelen müşterek içerik karşısında temellendirmesi güç bir pozisyon olduğuna işaret etmektedir. Buna karşılık İbn Kuteybe, rivâyetlerdeki görünür farklılıkları akıl, dil ve mantık ilkeleriyle uzlaştırmış, nazarı Allah'ın yaratmasıyla işleyen bir sebep olarak açıklayarak hem tevhid ilkesini hem rivâyet bütünlüğünü koruyan bir model geliştirmiştir. Cāhiz ise meseleyi tecrübî ve tabii olgular üzerinden ele alarak nazarın toplumsal ve fiziksel etkilerini gözlem merkezli bir yaklaşımla

temellendirmiştir. Bu iki yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, nazarın erken dönem İslâm düşüncesinde salt folklorik bir inanış olarak değil, aklî, tecrübî ve naklî boyutları olan çok katmanlı bir mesele olarak ele alındığı anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular, nazar rivâyetlerinin ne Kur'ân'a, ne nebevî sünnetin çizgisine ne de aklî ilkelerle şekillenen İslâmî epistemolojiye aykırı bir yapı taşıdığını, aksine tevekkül ve tedbir dengesini önceleyen bir çerçeve sunduğunu yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında nazar, kaderi aşan bağımsız bir güç olarak değil, ilâhî takdirin bir sebep-sonuç düzeni içinde işleyen bir unsur olarak konumlanmaktadır. Rivâyetlerde önerilen rukye ve temizlik uygulamaları da bu nedensellik çerçevesinin pratik karşılıklarını oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, nazar meselesi günümüzde yalnızca tarihsel bir tartışma olarak kalmamakta, modern Türkiye'de "hurafe-sünnet" ekseninde süren polemikler, psikolojik ve psikosomatik etkiler üzerine yapılan tıbbî araştırmalar ve popüler dindarlıkta nazar boncuğu gibi unsurların yaygınlaşmasıyla yeniden şekillenen bir toplumsal algıya konu olmaktadır. Bu araştırmanın ortaya koyduğu güvenilir rivâyet zemini, söz konusu güncel tartışmaların sahih referanslarla değerlendirilmesine imkân vermekte ve nazar inancının hem klasik kaynaklardaki yerini hem de modern bağlamdaki dönüşümünü birlikte anlamaya katkı sunmaktadır. Böylece çalışma, nazar rivâyetlerini yalnızca sened ve metin açısından değil, aynı zamanda tarihî, teolojik ve sosyo-kültürel yönleriyle ele alarak literatüre hem teorik hem de aktüel bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

- Âlûsî, M. b. A. (1994). *Rûhu'l-me'ânî* (A. A. Atiyye, nşr.; 16 cilt). Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Arslan, H. (2018). Normatif ve popüler dindarlığın çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Çankırı örneği. *Journal of Islamic Research*, 29(3), 642–666.
- Aydın, F. (2023). Vürûd ortamındaki yerel inanışlar ve bunların hadislerle yansması. *Journal of International Social Research*, 16(99).
- Begîç, H. N. (2022). “Anadolu nazar inancı ve nazarlıklar”. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 5(Özel Sayı 3), 170–187.
- Buhârî, M. b. İ. (1993). *el-Câmi' u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh...* (M. D. el-Begâ, nşr.; 6 cilt, 5. bs.). Dâru İbn Kesîr.
- Câhiz, A. b. B. (2003). *Kitâbü'l-Hayevân* (7 cilt, 2. bs.). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ceylan, R. (2024). *Karşılaştırmalı olarak Orta Asya ve Mezopotamya'da nazar inancı ile nazarlık faktörleri* (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çil, F. (2020). *Halk dindarlığı üzerine bir din sosyolojisi incelemesi: Dört yol örneği* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağlı, S. (2023). *Doğanşehir halkının popüler dindarlık düzeylerinin sosyolojik açıdan incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, R., Odabaş, R. K., & Taşpınar, A. (2023). Türkiye'de doğum sonu dönemde spirüel bakım ve uygulamalara yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi: Sistematiik derleme. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 515–526.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-E. (2009). *Sünenü Ebû Dâvûd* (Ş. el-Arnâvût vd., nşr.; 7 cilt). Risâletü'l-Âlemiyye.
- Ercüment, A. (2018). Kitâbî İslam ve Halk İslamı dikotomisi bağlamında medrese ve halk inançları. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 76–92.
- Fahredden er-Râzî, M. b. Ö. (1999). *Mefâtihu'l-Ğayb* (32 cilt, 3. bs.). Dâru İhyâ' i't-Türâsî'l-Arabî.
- Gökbel, A. (1996). Anadolu'da yaşayan halk inanışlarından çaput bağlama ve nazar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 173–186.
- İbn Ebî Hâtîm, A. b. M. (1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl* (9 cilt). Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye.
- İbn Hâbib, 'A. M. 'A. (1998). *Muhtasar fi't-tıbb: el-İlâc bi'l-ağziye ve'l-a'sâb fi bilâdi'l-Mağrib* (M. E. Dâvâvî, thk.). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, A. b. A. (1960). *Fethu'l-Bârî bi-Serhi Sahîhi'l-Buhârî* (M. Fuâd Abdülbâkî & M. ed-Dîn el-Hatîb, nşr.; 13 cilt). el-Mektebetü's-Selefiyye.
- İbn Hacer, A. b. A. (1996). *Tehzîbü't-Tehzîb* (H. M. Şeyhan, nşr.; 6 cilt). Dâru'l-Ma'rifa.
- İbn Kayyim, M. b. E. (1996). *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Ş. el-Arnâvût & A. el-Arnâvût, thk.; 6 cilt). Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Kuteybe, A. b. M. (1999). *Te'vîlü muhtelifî'l-hadîs* (A. A. Atâ, nşr.; 2. bs.). Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İbn Kuteybe, A. b. M. (2020). *Te'vîlü muhtelifî'l-hadîs* (İ. Karagözoğlu, çev.). İ'tisam Yayınları.
- İbn Mâce, M. b. Y. (2009). *Sünenü İbn Mâce* (Ş. Arnâvût vd., nşr.; 5 cilt). Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Kâdî Abdülcebbar. (2006). *Tenzîhu'l-Kur'ân* (A. Abdurrahîm, nşr.). Mektebetü'n-Nâfize.
- Kandemir, F. (2015). Dindarlık algılarına göre halk inançlarının psikolojik etkileri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 1–22.
- Karaçoban, E. (2024). Kelam ilmi açısından halk inanışları üzerine bir araştırma. *Kader*, 22(1), 156–178.
- Kıvâmü's-sünne el-İsbehânî, İ. b. M. (2021). *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî* (A. b. M. el-Azzâvî, thk.; 1. bs., 1 cilt). Dâru Esfâr.

- Kuzey, M. (2017). *Kur'ân ve Sünnet'te nazar* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mâtürîdî, M. b. M. (1986). *Kitâbü't-Tevhîd* (F. Huleyf, nşr.). Câmiatü'l-Mısriyye.
- Müslim, H. b. (1955). *el-Câmi 'u's-sahîh* (4 cilt). İsa el-Bânî.
- Nesâî, A. b. Ş. (2001). *es-Sünenü'l-kübrâ* (Ş. el-Arnaût, nşr.; 12 cilt). Müessesetu'r-Risâle.
- Nevevî, Y. b. Ş. (1972). *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (18 cilt, 2. bs.). Dâr İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî.
- Oral, O. (2025). "Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebâr'da Semantik ve Teolojik Nazar Sorunu". *Usul İslam Araştırmaları*, (43), 27-54.
- Şevkânî, M. b. A. (1993). *Fethu'l-Kadîr*. Dâru İbn Kesîr.
- Soyak, E. (2013). *Popüler dindarlık düzeyinin din sosyolojisi açısından incelenmesi: Battalgazi örneği* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabersî, F. b. H. (2006). *Mecma 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (10 cilt). Dâru'l-Murtazâ.
- Tirmizî, M. b. İ. (1975). *Sünenü't-Tirmizî* (İ. Atva İvaz, nşr.; 5 cilt, 2. bs.). Medresetu'l-Ezher.
- Türk, Y. (2017). *Kelâm açısından nazar, rukye ve muska* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yerkazan, H. (2016). *Zemahşerî ve hadîs* (Doktora tezi). Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, L. (2020). *Bid'atler, hurafeler ve Malatya örneği* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zemahşerî, M. b. O. (1998). *el-Keşşâf* (Â. A. Abdulmevcûd, nşr.; 4 cilt, 3. bs.). Riyad.

14. Cihan Aktaş'ın Hikâyelerinde Kimlik İnşası: Çocuk(luk) ve Çocuk Eğitimi¹**Elif TANRIVERDİ² & Funda BULUT³**

APA: Tanrıverdi, E. & Bulut, F. (2025). Cihan Aktaş'ın Hikâyelerinde Kimlik İnşası: Çocuk(luk) ve Çocuk Eğitimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 262-282. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17860084>

Öz

Bu çalışma, Aktaş'ın hikâyelerinde çocuk eğitimi ve çocukluk deneyiminin kimlik oluşumu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Hikâyelerde çocukluk aile habitusu, toplumsal değerler, cinsiyet rolleri ve ekonomik koşullar tarafından şekillenen kırılgan bir dönem olarak ele alınır ve çocuklukta yaşanan ihmal, sevgi eksikliği ve toplumsal baskıların benlik oluşumu üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılır. Hikâyelerinde cinsiyet rolleri, kuşak çatışması ve ebeveyn otoritesini iç içe işleyen Aktaş, çoğunlukla çocuk karakterler aracılığıyla aile, eğitim ve çocukluk deneyimlerinin sonraki kuşakların kimlik dünyasında bıraktığı duygusal izleri anlatır. Mead'in benlik kuramı ile Bourdieu'nün habitus kavramı, çocuk karakterlerin iç dünyasındaki çatışmalarını ve toplumun beklentilerini anlamada temel bir çerçeve sunar. Mead'in benlik kuramı, çocuğun aile ve toplumdan aldığı tepki ve yönlendirmelerle kendini konumlandırma şeklini açıklarken; Bourdieu'nün habitus kavramı da çocuğun dünyayı algılama biçimini belirleyen kültürel kodların kuşaklar arası aktarım yollarını ortaya koyar. Aktaş'ın hikâyelerinde yoksulluk, göç, erken yaşta çalışma, eğitim hakkının ertelenmesi ve toplumsal cinsiyete dayalı kısıtlamalar; çocukluğu yaralayan ve kimlik inşasındaki travmatik yapıyı oluşturan temalar arasındadır. Toplumsal yapıların cinsiyet, sınıf ve kültürel beklentiler yoluyla birey üzerinde kurduğu görünmez baskılar, Aktaş'ın estetik ve eleştirel anlatımla dile getirilir. Aktaş'ın çocuk karakterleri, aile içi baskılar ile özgürleşme arzusu arasında sıkışmış; toplumsal beklentilerin oluşturduğu "toplumsal ben" ile kendi eğilimlerini temsil eden "özne ben" arasında kalan bireyler olarak anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hikâye, Cihan Aktaş, aile-eğitim, çocuk terbiyesi, çocukluk

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.10.2025-**Kabul Tarihi:** 08.12.2025-**Yayın Tarihi:** 09.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17860084>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Undergraduate Student, Kastamonu University, Faculty of Education, Department of Turkish Language and Social Sciences Education (Kastamonu, Türkiye), **eposta:** elif34vsvf@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0006-8490-7663> **ROR ID:** <https://ror.org/015scty35> **ISNI:** 0000 0004 0399 5533 **Crossref Funder ID:** 501100008004

³ Doç. Dr. Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Undergraduate Student, Kastamonu University, Faculty of Education, Department of Turkish Language and Social Sciences Education (Kastamonu, Türkiye), **eposta:** fbulut@kastamonu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7101-3496> **ROR ID:** <https://ror.org/015scty35> **ISNI:** 0000 0004 0399 5533 **Crossref Funder ID:** 501100008004

Identity Construction in the Stories of Cihan Aktaş: Childhood and Child Education⁴

Abstract

This study examines the impact of child education and childhood experiences on identity formation in Aktaş's stories. In these stories, childhood is presented as a fragile period shaped by family habitus, social values, gender roles, and economic conditions. The effects of neglect, lack of affection, and social pressures experienced during childhood on the formation of self are explored. Aktaş intricately weaves gender roles, generational conflict, and parental authority into his narratives, often depicting the emotional traces left by family, education, and childhood experiences on the identity of subsequent generations through child characters. Mead's theory of self and Bourdieu's concept of habitus provide a fundamental framework for understanding the internal conflicts of child characters and the expectations of society. While Mead's theory explains how the child positions themselves through the reactions and guidance received from family and society, Bourdieu's habitus concept reveals the intergenerational transmission of cultural codes that shape the child's perception of the world. Themes such as poverty, migration, child labor, the postponement of the right to education, and gender-based restrictions are among those that wound childhood and situate identity construction on a traumatic ground in Aktaş's stories. The invisible pressures exerted by social structures through gender, class, and cultural expectations are expressed by Aktaş with aesthetic and critical narration. Aktaş's child characters are depicted as individuals caught between familial pressures and the desire for liberation, trapped between the "social self" imposed by societal expectations and the "subjective self" representing their own inclinations.

Keywords: Short story, Cihan Aktaş, family-education, child upbringing, childhood

4

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This study was supported by the TÜBİTAK 2209-A University Student Research Projects Support Program.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.10.2025-**Acceptance Date:** 08.12.2025-**Publication Date:** 09.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17860084>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

“Edebiyat, benim için söylenmesi gereken söze doğru bir yolculuk...”

C. Aktaş

Bireyin kimlik inşasında etkili olan pek çok faktör bulunmakla beraber, çocukluk ve gençlik dönemleri çocuğun kimliğini belirleyici iki temeldir. Çocukluktan itibaren başlayan sosyalleşme sürecinde birey, doğduğu toplumun normlarını içselleştirir ve temel benlik yapısını kurar; gençlikte ise bu yapıya yöneltilen sorgulamalarla “özdeşleşme, özerklik ve toplumsal aidiyet” arasında bir kimlik arayışına girer. Bireyin çocukluk döneminde başlayan kimlik inşası, varoluşun gerçekleşmesi açısından önemli bir eşiktir. Bu dönemde çocuk, çevresini sorgulamadan benimser; “başkalarının gözünden kendini görme” becerisi kazanarak benliğini kurar. Mead’ın (2017: 173- 176) “ben” ve “beni” arasında tanımladığı etkileşim döngüsü, çocuğun toplumsal geri bildirimler aracılığıyla kendini nasıl algıladığını belirler. Benlik kuramında bireyin benlik gelişimi açıklanırken toplumsal çevrenin birey üzerindeki yönlendirici etkisi açıklanır. Din, gelenek, yasalar ve yerleşik normlarla sınırları çizilmiş bir toplumsal düzen, “beni”yi biçimlendirir. “Beni” bireyin toplumdan öğrendiği tutum ve beklentileri temsil ederken “ben”, kişinin bu hazır kalıplara yönelik özgün tepkilerini, toplumsal etkileşimdeki öznel yönelimlerinin karşılığıdır. Mead’ın “ben” ile “beni” arasında yaptığı bu ayrım, sosyal benliğin toplumsal yapı ve bireyin kendine has tepkileri tarafından çift yönlü ve sürekli yenilenen bir süreç olduğunu gösterir. Toplumdaki yeniliklerin çıkış noktası bireyin “ben”idir ve insanı harekete geçiren temel değerler de burada oluşur:

“Kendiliğin içinde ben, beni/bana ile bana çatışır. Beni/bana bireyin genelleştirilmiş ötekiyi kabullenmesi ve algılanmasını ifade eder. Ben’in aksine, insanlar beni/ bana’nın bilincindedir; topluluğun onlardan ne istediğini iyi bilirler. Hepimizde hatırı sayılır bir beni/bana mevcuttur fakat konformistler beni/ bana tarafından yönetilir. Beni/ bana vasıtasıyla toplum bizi kontrol eder. Beni/ bana insanların sosyal dünyada rahatça var olmasını sağlarken ben toplumun değişmesine olanak verir” (Ritzer ve Stepnisky , 2015: 55).

Benlik kuramında geleneksel toplumlarda daha çok “bana/ beni” belirleyiciyken modern toplumlarda ise bireysel yaratıcılığı temsil eden “ben” öne çıkar. (Mead, 2017). Kişisel ve toplumsal yönüyle kimliğin anlamamıza yardımcı olan benlik, doğuştan itibaren aileden başlayarak çevrenin etkisiyle bireyin zihin dünyasında etkileşimlerle şekillenir. Bireyin kendini tanıma, tanımlama ve toplumda bir yer edinme sürecinin genel adı olan kimlik inşası çocukluk döneminde başlar. Erik Erikson’un psikososyal gelişim kuramına göre çocukluk, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu ilk etkileşimler aracılığıyla güven, özerklik ve girişimcilik gibi değerleri kazandığı ve bu deneyimlerin kimliğin şekillenmesinde temel rol oynadığı kritik bir evredir. Çocuk, bu süreçte kültürel ve toplumsal kodları da içselleştirir; bu durum onun ileriki yaşantısında benlik duygusunu, aidiyetini ve farklılık algısını şekillendirir (Anık, 2012: 31). Benzer şekilde Peter Berger ve Thomas Luckmann’ın gündelik hayatın inşasına dair kuramlarında ortaya koydukları “içselleştirme” kavramı da kimlik inşasında çocukluk döneminin belirleyici olduğunu gösterir. Berger ve Luckmann’a göre birey, birinci sosyalleşme evresinde yani çocuklukta kültürel değerleri, normları ve rolleri benimser; bu da kimliğin en temel ve kalıcı katmanını oluşturur. Çocuk anlamlı ötekiler (anne, baba, öğretmen gibi) aracılığıyla ahlak çerçevesini ve değer sistemini de öğrenir (Metin, 2011: 75-82). Toplumsal kimlik kuramıyla tanınan Henri Tajfel ise bireyin kimliğinin kişisel ve de toplumsal boyutlardan oluştuğunu savunur. Çocuklukta edinilen aidiyet duygusu, bireyin kendini bir grubun parçası olarak konumlandırmasını sağlar. Bu durum, çocuğun kimliğini “ötekine” karşı tanımlaması, dolayısıyla benlik ve öteki arasındaki sınırları belirlemesiyle gerçekleşir. Wallon’un “ben” ile “öteki” arasındaki karşıtlıktan doğan benlik bilinci kuramı da bu süreci destekler. Çocuk, çevresindekilerle etkileşimleri sayesinde kendi sınırlarını çizer ve kendilik algısını inşa eder (Tajfel,

1982; Karaca, 2011: 6). Kimlik çocuklukta temellenen, çevresel ilişkiler ve başkalarının beklentileriyle biçimlenen, yaşam boyu süreklilik ve değişim içinde gelişen bir yapıdır. Çocuklukla başlayan toplumsallaşma, bireyin çevresini sorgulamadan özümlediği bir adaptasyon biçimidir; doğduğu ortamı seçmeden kabul eden kişi, toplumsal kimliğini bu değiştirilemez dünya içinde biçimlendirir (Berger-Luckmann, 2008: 191-197). Bu nedenle de bireyin kimliğinin temellerinin atıldığı, sosyal çevreyle ilk etkileşimlerin yaşandığı ve değerlerin içselleştirildiği kritik bir evre olması açısından çocukluk dönemi çok önemlidir. Bu dönemde özellikle belirleyici olan ailenin rehberliğidir; çünkü aile eğitimi, bireyin kimliğini şekillendiren en erken ve en etkili aşamaların başında gelir.

Ailenin ve eğitimin çizdiği kültürel çerçeve çocuğun, benliğini oluşturmada ve toplum içindeki konumunu anlamlandırmasında belirleyici bir rol üstlenir. Bireyin kişilik ve değer dünyasının şekillendiren aile, çocukluk döneminde aidiyet hissinin oluşturulmasında güven duygusunun kazanılmasında ve duygusal dayanıklılık geliştirilmesinde etkilidir. Özellikle de aile içindeki sıcak ve doğrudan ilişkiler, bireyin ruhsal gelişimini destekleyen yapıcı bir ortam sağlar (Şener, 2013: 31). Bourdieu'nun habitus kavramında da vurguladığı gibi aile, insanın çevresine verdiği tepkilerin kökeni ve süreklilik gösteren davranış kalıplarının yönlendiricisidir. İnsan davranışlarını yönlendiren habitus, insanın çevresi ve toplumun genel kuralları aracılığıyla kazanılan eğilimlerin bütünüdür ve genellikle kendiliğinden doğal bir şekilde ortaya çıkar (Bourdieu, 2018: 157-163). İnsanın tutum ve davranışlarına yön veren kişisel davranış örüntüleri olarak tanımlanabilen habituslar, çocuğun dünya görüşünü tayin ederek kimliğini şekillendirir. "Aile ortamının oluşturduğu kodlardan gelen doğal kısıtlamalar ile insanın karakteristik yönelimleri arasındaki etkileşim"le (Bourdieu, 2016: 196) biçimlenen habitus, eğitimden çalışma hayatına ekonomik alışkanlıklardan ikili ilişkilerdeki rollere kadar çok geniş bir alanda bireyin düşünce ve eylemlerinin dayanak noktasıdır. Özümseyerek eyleme dönüştürülen çocukluktan yetişkinliğe uzanan bu yerleşik kalıplar, bir nevi çocuğun dünyayı nasıl göreceğini belirleyen bir algı ve anlam şeması oluşturur. Çocuğun eğitim alanındaki ilgisini ve hedeflerini belirleyen bir mercek işlevi gören aile ortamında teşekkül eden habitus, çocuğu bireye dönüştürürken maddi-manevi sermaye türlerinin edinilmesine ve aktarılmasına bir zemin hazırlar. Çocuğun eğitimle kurduğu ilk ilişki aile habitusu tarafından belirlenmiş, bilgiye ve öğrenmeye yüklediği anlamda bu çerçevede şekillenmiştir. Bourdieu'nün temellendirdiği gibi aile en başta çocuğa sunduğu düşünce sistemi, kültürel alt yapısıyla çocuğun kapasitesini ve eğitim sürecindeki etkinliğini yapılandırır. Çocuğun eğitiminde görünmez bir etkiyle eşlik eden aile, habitus aktarımıyla çocuğun eğitim sistemini ya "alışık bir yapı" ya da "yabancı bir düzen" olarak algılamasını sağlar (Archer vd. et al., 2012; Bourdieu ve Passeron, 2014: 107). Söz konusu eğitim olduğunda çocuk ailede edinmiş olduğu habituslarla kendi potansiyelini keşfeder. Aile içindeki yönlendirmelerle sezgisel olarak çocuk neleri yapacağını ya da nelerde zorlanacağını tahmin ederek kendi potansiyelini keşfedebilir. Bourdieu'nün habitusuna kimlik inşası çerçevesinden bakıldığında iki şey dikkat çeker. Birincisi çocuk kendi kimliğini toplumsal koşullar çerçevesinde şekillendirir, ikincisi de aile eğitimiyle şekillenen habitus, ömür boyu sürecek eğitimlerinin arkasında görünmez bir rehberdir. Hikâyelerinde birbirinden farklı meselelere değinen Aktaş, "modernleşme, cinsiyet rolleri, kuşak çatışması ve ebeveyn otoritesi" gibi birçok temayı iç içe geçmiş şekilde işler. Bütün bu farklı temalar çocukluk ve çocuk eğitimi üst başlığı altında birleşir. Yazar çoğunlukla yetişkin kimliğindeki karakterleriyle geçmişe dönük aile-eğitim ve çocukluk ilişkisini ve bu etkileşimin izlerini farklı karakterler ve duygusal karşılıklarıyla ele alır.

Türk edebiyatında feminist teori, modernite eleştirisi ve kent-kimlik ilişkisi eksenindeki yazılarıyla tanınan Cihan Aktaş; kadın meselesi, mimarî, şehircilik, sinema ve siyaset gibi disiplinler arası konulara dair metinleriyle dikkat çekmektedir. Aktaş'ın edebî eserlerinde toplumsal kimlik ve kolektif bellek konularına getirdiği yaklaşım, toplumun geçirdiği değişim süreçlerini inceleyen çalışmaları önemli bir

kaynak oluşturmaktadır. İslamcı kadın yazar kimliğiyle öne çıkan Aktaş, ataerkil düzenin kadın kimliğinde yarattığı etkileri, kadınların yaşam deneyimleri üzerinden ele almıştır. Eserlerinde kadının kamusal temsili, kentleşme ile değişen toplumsal cinsiyet rolleri, aile ile kurduğu ilişki ve kadın emeği gibi konulara odaklanır. Kadın temsillerini toplumsal ve bireysel sınırlar arasında irdeleyen Aktaş, dinî ve kültürel kimliğin kadın bedeni üzerindeki etkilerini de sorgulayarak edebiyat ile toplumsal eleştiri arasında bir bağ kurmuştur. Ailesinin ve yakın çevresinin yönlendirmesiyle daha çocuk yaşta edebiyatla tanışan Aktaş; sabırsız yapısının da etkisiyle okula başlamadan önce harfleri tanıyıp kelimeleri çözmeye başlamıştır (Aktürk, 2020: 30). Edebiyatla iç içe bir ortamda büyüyen ve yazı serüvenine küçük yaşlarda adım atan Aktaş'ın ilk kitabı *Hz. Fatıma* 1984'te, yirmi yaşındayken yayımlanır; onu *Hz. Zeynep* (1985) ve *Sömürü Odağında Kadın* (1985) adlı eserleri takip eder. Kendini tanımanın ve hayata anlam vermenin yolunu yazıda bulan Aktaş, çocukluk döneminden itibaren kalemini ruhsal bir keşif aracı olarak görür; bu keşif sürecini, “önümde uzayıp giden hayata dönük keşiflerle kendi biricikliği fark ettiren tecrübeleri tarife yardım ediyordu yazmak” sözleriyle açıkça ifade eder (Toruntay, 2019: 225). Bu erken yaşlarda kurduğu edebiyat bağı, çocukluğunda şekillenen gözlem gücünü ve merhamet duygusunu da besleyerek ilerideki hikâyelerinin temelini oluşturur. Çocukluğunu huzurlu ve özgür bir dönem olarak tanımlayan Aktaş, çocukluk döneminin izlerini, hikâyelerinde samimi ve duyarlı bir anlatımla anlatır. Çocukluk yıllarında oyunlara, kitaplara ve hayvanlara duyduğu sevgi, zamanla onun edebî dünyasında toplumsal vicdanı besleyen bir duyarlılığa dönüşmüştür. Özellikle yoksullara ve hayvanlara karşı gösterdiği merhamet, hikâyelerine ahlaki bir duyarlılık ve insani derinlik olarak yansır (Güzel, 2021: 5). Aktaş'ın hikâye kitapları, edebî serüveninin tematik ve biçimsel gelişimini yansıtır niteliktedir. 1991 yılında yayımlanan *Üç İhtilal Çocuğu* ile başlayan bu yolculuk, sırasıyla *Son Büyülü Günler* (1995), *Acı Çekmiş Yüzünde* (1996), *Azizenin Son Günü – Azerbaycan Hikâyeleri* (1997, 2006), *Suya Düşen Dantel* (1999), *Ağzı Var Dili Yok Şehrazat* (2001), *Halama Benzediğim İçin* (2003), *Duvarsız Odalar* (2005), *Kusursuz Piknik* (2009), *Ayak İzlerinde Uğultu* (2013), *Kızım Olsaydın Bilirdin* (2015), *Fotoğrafta Ayrı Duran* (2017) ve *Unutulmayan* (2018) ile devam eder. *Kadın Oradaydı* (2019) adlı derlemede yer alan “Hz. Zeynep” adlı hikâyesi de bu çizgide özel bir yere sahiptir; tüm bu eserler yazarın birey, toplumu ve ruhun katmanlarını irdeleyen kendine özgü hikâye dünyasını oluşturur. “Ben de güzel romanlar yazayım ve birileri de benim gibi mutlu olsun” diye düşünen ve yazmayı kendisine bir borç olarak gören Aktaş, edebî yolculuğunda Halide Edip Adivar, Oscar Wilde, Reşat Nuri Güntekin ve John Steinbeck'in eserlerinden beslenmiştir (Toruntay, 2019: 17-18). Aktaş, çocukluk ve gençlik yıllarında okuduğu yerli ve yabancı klasiklerin, ona farklı dünyaların kapısını aralayarak yazma serüvenini şekillendirdiğini belirtir. Aktaş'ın hikâyeleri genellikle kadın kimliği, yalnızlık ve inanç temasını konu edinir; başörtülü kadının kamusal alandaki görünürlüğü, toplumla çatışması ve ruhsal arayışı da sıklıkla işlenen başlıklardandır. Modern toplumda kadın kimliğinin sınırları, başörtüsü, eğitim, evlilik, toplumsal baskı ve bireysel özgürlük temaları farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Hikâyelerindeki olayların esin kaynağı günlük hayattır ve yaşananlar kadın kahramanların penceresinden okuyucuya aktarılmaktadır (Gülcü, 2014: 92). Kent hayatı, yabancılaşma duygusu, göçün getirdiği sarsıntılar ve aile bağlarındaki çözümler gibi konuların merkeze alındığı hikâyelerinde bireyin iç dünyasıyla toplum arasındaki çatışma etkileyici biçimde anlatılır.

Klasik hikâye yapısının sınırlarını aşan Aktaş; iç dünyasının derinliği, anlatıcı çeşitliliği ve kendine has üslubuyla özgün bir hikâyecidir. Kadın kimliğine odaklanan hikâyelerinde bireyin ruhsal çözümlemeleri ön plandadır; eserlerinde zaman, mekân, nesne gibi öğeler işlevsel biçimde birleşerek hikâyelerinin bütünlüğüne hizmet eder. Bu anlatı yapısı, okuyucuyu düşünce ve duygu arasında bağ kurmaya zorlayan, katmanlı ve çağdaş bir hikâye anlayışının tezahürüdür. Cihan Aktaş'ın hikâyeciliğinde fark yaratan yön, “içsel dünyanın anlatımına verdiği ağırlık” dır (Koçak, 2019: 205). Yazara günümüz Türk hikâyeciliği içinde özgün bir yer kazandıran bu anlatım biçimi, okuru da iç dünyaya yönelik bir keşif

yolculuğuna dâhil eder.

Aktaş'ın öykülerinde “duygulara, topluma ve akla” hitap eden boyutlarıyla ele alınan aile, karmaşık ve çok katmanlı bir yapı görünümündedir. Bu açıdan bakıldığında aile kişinin duygusal gelişimi, toplumsal konumu ve kimlik inşası sürecinin temel dayanağını oluşturan bir role sahiptir. Aile içindeki bağlar; çoğunlukla hassas, çelişkili ve sorgulayıcı bir atmosferde betimlenir; özellikle kadın karakterlerin ev içi yükümlülükleri çerçevesinde şekillenen yaşamları, taşıdıkları duygusal ağırlık ve nesiller arasındaki gerginliklerle örülüdür: “Aktaş'ın, öykülerinin geniş kısmında değinilen aile içi ilişkilerde olumsuz bir izlenim hâkimdir. Dış dünyadan, yabancılardan sıyrılarak evlerinde birbirlerine kenetlenen anne-baba-çocuk arasında büyük bir bağ vardır” (Sarıcan, 2019: 23). Hikâyelerinde aile ve çocukluk konularını işleyerek bireyin kişiliğini biçimlendiren temel unsurları sorgulayan yazar, bu yapıların içinde yaşanan gizli direniş hâllerini de ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı, Aktaş'ın hikâyelerinde çocukluk, aile ve eğitim olgusunun kimlik oluşumu sürecindeki etkilerini değerlendirmektir.

1. Cihan Aktaş'ın Hikâyelerinde Çocuk Eğitimi

1.1. Aile ve Çocuk Eğitimi: Otorite, Disiplin ve Beklentiler

Çocuk eğitiminde önemli bir işlev üstlenen aile kurumu, Aktaş'ın hikâyelerinde güçlü ve yönlendirici bir kimlikle işlenir. Bourdieu'nün habitus kavramındaki gibi hikâyelerde çocuğun dünyayı kavrayış biçimini, seçimlerini ve kendine dair tahayyüllerini belirlenmesinde aile etkilidir. Aktaş ailede yerleşmiş olan alışkanlıkların, değerlerin, önceliklerin ve sınırların çocuk tarafından fark edilmeden içselleştirilmesini dile getirir. Örneğin Aktaş'ın “Son Büyülü Günler” hikâyesinde babası tarafından okumaya teşvik edilen bir karakter göze çarpmaktadır. Bu karakterin ebeveyni; Cumhuriyet'in ilk öğretmenlerinden olması hasebiyle eğitim ve öğretimi tüm çocukları için zorunlu kılmıştır. Hikâyedeki karakterin hayali ressam olmasıdır; ama ailesi, toplumda kabul gören mesleklerden biri olan öğretmen olması için yatılı okula gönderir. Sanata yönelmek istese de bu hayal, toplumsal kabuller karşısında görünmezleşir. Kendi arzuları ile toplumun ona biçtiği roller arasında sıkışıp kalan kişi, geleceğini şekillendirmede ruhsal bir çatışma yaşar: “Hem ben öğretmen olmayı düşünmüyorum, ressam olacağım. Evin duvarlarını, dış duvarlarını bile resimle doldurdum. Ama bu kasabada ‘ressamlık’ diye bir meslek bilinmiyor. Okumak isteyen kızların ‘öğretmen’ olması benimsenmiş yıllardır” (Aktaş, 1995: 168). Hikâyede kendini topluma adayan ve eğitimi zaruri bir mesele sayan baba, üzerinden aile içi eğitimin kimlik inşasındaki belirleyici rolü de gösterilir. Anlatıcı-baba “Çok çok oku, senin sözün okuduğun kitaplar olsun.” (Aktaş, 2001: 164), diyerek okuma eylemini ahlaki ve bilişsel bir sermayeye dönüştürür, okul kütüphanesindeki gazete ve dergileri izlemesini salık verir ve aynı zamanda çocuğunu ve diğer evlatlarını yatılı okullara yönlendirerek okumayı teşvik eder. Kızını okumaya, düşünmeye ve kendine ait bir yaşam kurmaya yönlendiren baba, okuma sevgisi aşılayarak kızının bilgiyle ve de ahlaki bir bilinçle güçlenmesini sağlar. Çocuk eğitimi perspektifinden bakıldığında erken yaşta sorumluluk alma ve evden ayrılma (yatılı okul deneyimi), öz-yeterlik, dayanıklılık gibi kimliğin farklı yönlerini güçlendirir. Bourdieu'nün, aile ortamında edinilen ve bireyin algı davranış biçimlerine dönüşen değerleri ifade eden, “habitus” kavramı; hikâyede meslek seçimi üzerinden işlenir. Babanın öğretmenlik mesleği konusundaki ısrarcı tavrı, aile tarihinin ve kültürel sermayeyle birleşerek oluşturduğu değerler bütünüdür ve hikâyedeki ressamlık hayali, ailenin kültürel sermayesinin dışında kaldığı için yok sayılır.

“Gel-Al 84” hikâyesinde aile, habitus kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde yerleşmiş kültürel ve sınıfsal kodların korunması için çabalar. “Gel-Al 84” hikâyesi, üniversite öğrencisi olan isimsiz bir karakterin çalışma isteği yüzünden ailesiyle girdiği çatışmayı anlatır. İşletme bölümünde okuyan genç

kız, ekonomik bağımsızlığını kazanarak kendi gücüyle ayakta durabildiğini babasına göstermek ister. Arkadaşı Rânâ'nın mâlî özgürlüğünü kıskanan karakter, öğrenim süresince hem okumak hem de çalışmak istediğini dile getirir. Evden ayrılarak kendi başına yaşama ve bir restoranda iş bulma planını babasına açtığında olumsuz bir tepkiyle karşılaşır. Çocuğunun eğitim hayatında güçlük çekmesini istemeyen baba, kızının üzerinde baskı oluşturur. Baba, kızının tahsilini kesintiye uğratacak her türlü girişimi, aile habitusuna ve sahip olunan (ya da olunmak istenen) kültürel sermayeye yönelik bir tehdit gibi algılar. Babanın kız çocuğuna karşı bu sert davranışı, onun gece geç saatlerde dışarıda bulunacak olmasının kendisinde yarattığı kaygıdan da kaynaklanır: "Tahsilini sürdürürken çalışmana baban olarak izin veremem. Tahsilini tamamla sonra ister çalış ister evde otur senin bileceğin iş; fakat tahsilini tamamlayana kadar harçlığını temin etmek bana düşer" (Aktaş, 2009: 187). Aktaş'ın bu hikâyesi, kız çocuklarının eğitim hakkını konu edinen diğer hikâyelere kıyasla daha umut vaat eden bir tutum sergiler. Diğerlerinde görülen baskıcı ya da ilgisiz erkeklerden farklı olan baba; kızının eğitimini, onun yaşam yolculuğunda olması gereken doğal bir evre olarak görür. Babanın çocuğunun harçlığını sağlama sorumluluğunu üstlenmesi de çocuğun birey olmasına duyulan saygının bir göstergesidir. "Çalışarak ekonomik bağımsızlığını kanıtlama" arzusunu, eğitim alanı için bir risk olarak gören ve ekonomik sermayeyi kontrol eden baba, habitusun yani sermaye türlerinin yeniden üretildiği aileyi koruma altına alma çabası sergiler.

"Ağzı Var Dili Yok Şehrazat" ve "Üç İhtilal Çocuğu" hikâyelerinde aile, Bourdieu'nün kavramsal çerçevesine göre eğitim yoluyla kimliğin şekillendiği ilk yerlerden biridir. Hikâyelerdeki dede karakterleriyle kuşaklar arası farklı beklentilerin çatışması işlenir. "Ağzı Var Dili Yok Şehrazat" adlı hikâyede dede, kendi habitusunun devamını sağlamak için modern eğitim biçimlerine karşı direnir. Torunlarını karma okullarda okutma fikrine karşı çıkan ve bu tür okulların çocukların zihnini karıştırdığını düşünen dede, hikâyede onları şu sözlerle uyarır:

"Oralarda Müslümanlıktan çıkma, komünistlere karışma. Açık saçık giyinme, kaş göz alma, beden dersinde oğlanların arasında şortla dolaşma"(...) "Karıştırıyorlar bütün okulları, kız-erkek karıştırıyorlar, mahsustan karma yapıyorlar." (...) "Dedem ablamın yatılı okula gitmesine muhalefet ettiği gibi benim gitmeme de muhalefet ediyor. İmtihana çekiyor beni, namazın-imanın şartları gibi sorular soruyor" (Aktaş, 2001: 167).

"Üç İhtilal Çocuğu" hikâyesinde ise benzer bir gerilim, eğitim başlığı altında üç kuşak üzerinden aktarılır. Bu hikâyede Fâtıma, babasıyla dedesinin fikir ayrılıklarının arasında kalmıştır; hatta bu ikilem, onun asıl adıyla göbek adı arasında bile bir gelgit yaratmıştır. Babası tarafından "Hürriyet" adı konulsa da dedesi ve efradı "Fâtıma" olarak seslenmiştir. Fâtıma'nın babası, kız çocuklarını okumaya teşvik eden bir meslek sahibi olup halka hizmet etmesini isteyen bir roldeyken dedesi Kur'an kursuna gitmesini ve kızlar için geleneğin devam etmesini istemektedir: "Tek huzursuzluğum tahsildarlıktan emekli olan büyükbabamdı. Çünkü o babamdan oldum olası nefret eder, babamın etkisinde kalmayayım diye gizli gizli kontrol altında tutardı beni" (Aktaş, 1992: 55). Bu hikâyede dede, kontrolü elden bırakmak istemezken baba kendi ideallerini kızına miras bırakma çabasındadır. Dede ile baba arasındaki bu sürtüşme, çocuğun hayatını şekillendirecek derecede etkili bir güç mücadelesine dönüşür. Ailenin kadın kimliği üzerinde sınır çizme davranışını eleştiren Aktaş, hikâyedeki "isim ve aidiyet" konularıyla bireyin bağımsızlık mücadelesini ele alır. Fâtıma/ Hürriyet ikiliğinin bir çatışmaya dönüştüğü hikâyedeki bu karşıtlık, bireyin kendi kimliğini bulma ve toplum içinde yer edinme mücadelesinin simgesel yansımasıdır. Her iki hikâyede de ailenin kız çocuklarının hangi meslekleri "saygın", hangi davranışları "uygun", hangi hedefleri ise "olmayacak şey" olarak görmesi gerektiğini sessizce belirlemesi, meslek seçiminin de aslında habitusun önceden çizdiği imkânlar dairesi içinde olduğuna işaret eder. Hikâyelerde kız çocuklarının karma okula, yatılı eğitime gitmesine, okul ortamının taşıdığı kültürel

kodlara karşı çıkan dede karakterleri, kendi kuşağının geleneksel ve din merkezli habitusunu korumaya çalışan örneklerdir. Kız torunların bedeninden giyim-kuşamına, eğitiminden gündelik yaşamına müdahale eden ikazlar, Bourdieu'nün (2006) "bedene yazılmış tarih" diye tanımladığı habitusun örneklerindendir.

Aile eğitimi ve çocuk ilişkisine yer verdiği hikâyelerinde Aktaş, habitus kuramındaki gibi aileyi kültürel kodların geçmişten geleceğe aktarıcısı olarak gösterir. Aile üyelerinin farklı şekillerde eğitim hayatından beklentileri, meslek konusundaki ısrarları ve cinsiyete bağlı tavır ve davranış kalıpları özetle aile habitusunun çocuğun eğitimi ve kimlik inşasında farklı biçimlerde etkili olduğunu gösteren noktalar. "Kusursuz Piknik" adlı hikâyede piknik hazırlıkları esnasında anne ile kızı arasında yaşanan anlaşmazlık üzerinden nesiller arası kadın rolleri ele alınır. Anne, yemek pişirmeyi bir sorumluluk olarak görürken kız çocuğu ise vaktini mutfak işleriyle harcamak yerine eğitime yönelerek bir iş sahibi olmayı tercih ettiğini belirtir. Kuşak çatışması gibi görünen bu karşıtlık, hikâyeye şöyle taşınır: "Senin yaşındayken baklava açmayı bile öğrenmiştim ben, şeklinde, annesinden ve teyzesinden yönelen kınama cümleleri karşısında sessiz de kalmıyordu: Ben okuyacağım, bir mesleğim olacak, ilerideki hayatımda yemek yapmak için saatler harcayacağımı hiç düşünmüyorum" (Aktaş, 2009: 11). Anne-kız arasında geçen ve farklı beklentilerden doğan bu karşıtlık da aileyi davranışların ve değerlerin kuşaktan kuşağa şekillendiği temel habitus ortamı olarak gören anlayışın bir devamıdır. Annenin toplumun sunduğu "makbul kadın" değerine göre mutfak işini doğal bir kadın eylemi olarak görmesi ailenin toplumsal cinsiyet habitusundan kaynaklanan bir bakıştır. Kız ise annenin fakında olmadan kendi tarihini ona aktarmasına itiraz eder. Geleneksel beklentilerle modern istekler arasındaki bir çatışmanın göstergesi gibi görünen durumun altında ailenin sınıfsal ve kültürel kodlarını korumaya çalışması yer alır. Bir başka açıdan düşünüldüğünde çocuk habitus zincirini kırmaya çalışarak "geçmişin bedenleşmiş hâli"ni sorgular. Benzer konunun biraz daha sert biçimi "Kara Bayram" hikâyesinde gözlemlenir. Eğitim baskısının anne üzerinde meydana getirdiği ruhsal yıkımı anlatan Aktaş, bu hikâyesinde annesinin yönlendirmesi doğrultusunda tıp eğitimi alan Ferhat'ın genç yaşta ölmesinin bir anlam arayışına dönüştüğünü göstermek ister: "Kendisini de suçluyordu tabii, özellikle çok da istekli olmadığı halde oğlunu tıp fakültesinde okumaya zorladığı için" (Aktaş, 2003: 89). Bu acı kayıp, anne için kendi beklentilerinin ve aile içi dengelerin sorgulandığı suçluluk duygusuyla annenin içe kapanarak ailesinden uzaklaşmasına neden olur. Hikâyede oğlunu tıp eğitimine yönlendiren anne, Bourdieu'nün işaret ettiği "saygın meslek" ideolojisi üzerinden çocuğu üzerinde baskı kurar. Bu davranışın altında aile habitusunun toplumsal başarıyı belirli mesleklerle özdeşleştirmesi yatmaktadır.

Aile içi yönlendirme, çocuklardan beklenen toplumsal roller ve eğitim süreçleri arasındaki karmaşık ilişki bağı, Aktaş'ın eserlerinde önemli bir temadır. Ebeveynler, çoğunlukla çocuklarının eğitimini kendi aile habituslarına göre şekillendirirler. Hikâyelerde aile, "davranış kalıplarının, değer hiyerarşilerinin ve cinsiyete dayalı beklentilerin" kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir habitus alanı olarak konumlandırılır ve çocuğun meslek tahayyülünden kendi kimliğini inşasına kadar birçok alanda etkindir. Bir başka deyişle Aktaş'ın hikâyelerinde aile, çocuğun kimlik inşasında belirleyici bir otoritedir: *Ağzı Var Dili Yok Şehrazat*'ta erkek eş, *Kusursuz Piknik*'te anne, *Kızım Olsan Bilirdin*'de baba, *Üç İhtilal Çocuğu*'nda büyükbaba ve *Duvarsız Odalar*'da hem anne hem baba çocuk eğitime olumsuz etkiye sahip karakterler olarak öne çıkar. Buna karşılık aynı eserlerde yer alan diğer hikâyelerde, *Ağzı Var Dili Yok Şehrazat*'ta çocuklarının eğitimi için mücadele eden baba ve *Üç İhtilal Çocuğu*'nda aileyi temsil eden anne, baba ve ağabey karakterleri, destekleyici roller üstlenerek olumlu aile tasavvurunun örnekleridir. Hikâyelerde ele alınan bir diğer mesele de "kuşak çatışması ve aile beklentilerinden kaynaklanan gerilimler"dir. Dedeler, babalar ve anneler, geleneksel habitusu korumak ya da kırmak amacıyla çocukları yönlendirir. Farklı kuşaklar arasında meydana gelen çatışmalar daha çok meslek seçimi, kadın kimliği, eğitim hakkı gibi konularda yoğunlaşmış ve bu gerilim, gündelik hayattan örneklerle aktarılmıştır. Aile içi otoritenin bireyin eğitim hayatını şekillendirmedeki etkisine değinen Aktaş,

hikâyelerinde “kuşak çatışmasını, toplumsal normların dayatmasını ve bireyin özgürleşme mücadelesini” merkeze almış ve “eğitim ve kimlik inşasındaki gerilimi” incelikli bir üslupla işlemiştir.

1.2. Çocukluktan Bireye: “Eğitim Hakkı, Kimlik Arayışı ve Toplumsal Sınırlar”

Aktaş’ hikâyelerinde “aile içinde yerleşmiş kabul ve değerleri, cinsiyet rollerini ve eğitim beklentilerini” çocukların yaşamını belirleyen görünmez yapılar şeklinde işler. Bu hikâyelere paralel olarak eğitim hakkına erişimin kısıtlanması ya da çocukluğun toplumsal roller nedeniyle bastırılması da dikkat çekici temalardandır. Bourdieu’nün aileyi bir ‘habitus alanı’ olarak tanımlayan yaklaşımıyla okunabilecek bu hikâyelerde kız çocuklarının eğitim hakkının engellenmesi, erken yaşta yetişkin rolü üstlenmesi ve evlilik nedeniyle baskı görmesi kültürel sermayenin cinsiyet temelli dağılımının farklı örnekleridir. Aile habitusunun kadın bireylerde yarattığı ortak gerilimi anlatan bu hikâyeler, ailenin genel kabullerinin bireyin kimlik gelişiminde bıraktığı izleri gösterebilecek niteliktedir. Hikâyelerde “eğitim hakkının kısıtlanması”, aile habitusunun kısıtlayıcı yüzüdür. Eğitimden mahrum bırakılan çocuğun bu yoksunluğu unutamaması, onun ruhsal ve toplumsal gelişimini derinden etkileyen bir durumdur. Bu sarsıcı durumun insanın iç dünyasında yarattığı izler, farklı toplumsal değer yargılarıyla birlikte işlenir. “Ağzı Var Dili Yok Şehrazat” hikâyesinde babası tarafından okumaya teşvik edilen isimsiz karakterin eğitimi aile büyükleri tarafından engellenir ve kuşaklar arası dünya görüşü farklılıkları şöyle vurgulanır: “Dedem ablamın yatılı okula gitmesine muhalefet ettiği gibi benim gitmeme de muhalefet ediyor. İmtihana çekiyor beni, namazın imanının şartları gibi sorular soruyor bu kızın namaz çağı gelmedi mi, diye çıkışıyor anneme” (Aktaş, 2001: 167). Çocuklar için -bilhassa cinsiyet faktörünün etkin olduğu bazı aile yapılarında- evin en büyüğü tarafından belirlenen bir gelecek haritası çizilir. Bu haritada kız çocukları için sınırlı bir hayat söz konusudur. Bu meseleyi hikâyelerine taşıyan Aktaş, kız çocuklarının toplumsal dayatmaların yanı sıra aile içinde oluşan gerginlikler için mücadele etmek zorunda bırakıldığını aktarır. Aile yapısının eğitim hakkını sınırlandırdığını gösteren bir diğer hikâye de “Duvardaki Lekeler”dir, burada Şehriban kadınların toplumsal roller çerçevesinde şekillendirilmesini gözler önüne seren güçlü bir karakter olarak dikkat çeker. Ailesi tarafından maddi bir getiri sağlamayacağı düşüncesiyle Şehriban’ın eğitim hayatının engellenmesi onun yalnızca ev içi emekle var olabilen bir birey olarak görülmesine neden olur. Küçük yaşta sorumluluk yüklenerek özgürlüğü elinden alınan Şehriban, geleneksel değerlerin belirlediği çerçevede sessiz bir kabullenişe zorlanır. Hikâyede kız çocuğunun eğitim hakkından mahrum bırakılması, kişisel gelişiminin önüne set çeken bir eşitsizliğin yansımasıdır. Kocasından ayrılıp oğlu ile baba evine döndüğünde Şehriban annesinin desteğini görse de babasının onu artık evin bir üyesi olarak kabul etmemesi, bir kızın karşılaşabileceği görünmez sınırlardan biridir:

“Bu kabul edilemez bir tepkiydi, ne de olsa babası kime verdiyse ona gitmişti. Genç kızken kimi akranları gibi gezmesi tozması da olmamıştı. Hoş genç kızlığını bilmemişti ki ilkokuldan sonra ne okula gitmişti ne de bir kursa; gönderilmemişti yani, evin büyük kıydı, annesi temizliğe giderken evde oturup kardeşlerine bakmak ona düşmüştü.” (Aktaş, 2015: 166).

Şehriban’ın baba evine döndüğünde ait olduğu yerin artık orası olmadığı fikriyle karşılanması da kadınların aidiyet duygusunun bazı durumlarda erkek otoritesine bağlı olarak şekillendiğini gösterir. Aile habitusu, bu iki hikâyede kız çocuklarının eğitimini “tehlike” ve “gereksiz yatırım” olarak görmüş, bir başka deyişle kız çocuklarının kültürel sermayeye erişimini sınırlamıştır.

Toplumsal cinsiyetin bedene ve zihne yerleşmiş tarihsel bir düzenleme olduğunun altını çizen Bourdieu, bunun kuşaktan kuşağa aktarılan alışkanlıkların işleyişi üzerinden devam ettiğini vurgular. Ona göre “cinsler arasındaki bölünme, uzun bir “biyolojinin toplumsallaştırılması / toplumsalın

biyolojikleştirilmesi” süreciyle bedenlere ve zihinlere kazınır; böylece dünyayı algılama ve dünyada yer alma biçimleri daha en baştan cinsiyetlenmiş hâle gelir (Bourdieu, 2014: 12–13). Bu nedenle de aile kız çocukları için makbul bir yolun, doğru bir seçimin asıl belirleyicisi olan kendi habitus alanını oluşturur. Aktaş'ın hikâyelerinde de kadın karakterler aile habitusunun çizdiği bu sınırlarla karşılaşır; evlilik, eğitim ve meslek gibi birçok alanda ailenin uygun gördüğü yolu benimserler. “Misafir Odası” hikâyesinde Sıdika Hanım'ın babası; eğitilmiş biri olmasına rağmen onu küçük yaşta bir ziraat mühendisiyle evlendirmiştir. Babanın eğitim hakkını elinden alması, karakterin belleğinde silinmeyen bir iz bırakmıştır: “Onun zaten daha derin bir yarası vardı hoş. Babası bunu yapabileceği halde -bir eğitmedi- öğretmen okulunda eğitim görmesine izin vermemiştir. Bunu hiç unutmadı” (Aktaş, 2016: 123). Bu durum, genel beklentiler çerçevesinde “ideal öğretmen” kavramına da aykırı gibi görünür. Tahsil görmüş bireylerin kız çocuklarının eğitime destek vermesi, toplumun geneli tarafından alışılmalıdır. Hikâyede toplumsal cinsiyet habitusunun sınıf ya da eğitim farkı gözetmeden devam edebileceğine vurgu yapılırken bu kodlarının sorgulanmadan işlediği anlatılmaya çalışılmıştır. Eğitilmiş olmasına rağmen toplumsal normlara teslim olan babanın kendisinden beklenmeyen bir davranış göstermesi de kızı tarafından sorgulanmıştır. Sıdika Hanım'ın yaşam hikâyesinde bu çelişki, kişisel bir hayal kırıklığı olmaktan öte daha geniş bir kültürel eleştirinin parçası hâline gelir. Mutlu bir evlilik yaşamayan Sıdika Hanım'ın okuyup bir meslek sahibi olmasına babasının müsaade etmemesi ve bu hayal kırıklığını yıllarca taşıması hikâyenin travmatik yönüdür. “Çifter Çifter” hikâyesinde kız çocuğunun yatılı okula gönderilmeyip erken yaşta evlendirilmesi habitusun bedenselleşmiş başka bir örneğidir. Erken yaşta yapılan evlilik, anlatıcının yaşamında sıradan bir durummuş gibi görünse de geçmişi sorgulayan bir travmadır. Geçmişle şimdi arasında köprü kuran bu iç içe geçmiş anlatım biçimi, kişisel bir yaşam öyküsünü toplumsal hafızaya dönüştürür: “16 yaşında gelin oldum, oyun çocuğuydum daha, sokaktan kopardılar. Yatılı bir okul kazanmıştım, göndermediler (...) Yatılı okul zordur, hem orada beden eğitimi dersinde bacaklarını açtırıyorlarmış kızların, dediler. Çok eski zamanlarda kaldı bu dediğim” (Aktaş, 2016: 30). Hikâyede okul çağındaki çocukların erken yaşta evliliğe yönlendirildiği aile yapısını eleştiren Aktaş, bu tutum üzerinden ebeveynlerin kız çocuklarına yönelik yaklaşımlarını sorgular. Hikâyelerde aile; evliliği “uygun”, “makul”, “normal” bir karar gibi sunarak hem kadın bedenini kontrol altına alır hem de bireysel iradeyi görmezden gelerek cinsiyetlendirilmiş habitusu örneklendirir. “Kızım Olsan Bilirdi” ise habitusun erken yaşlarda bedene yazılan rollerle somutlaştığını gösteren bir diğer hikâyedir. Çocukluk temasına yer verdiği bazı hikâyelerinde Aktaş, bu dönemi toplumsal rollerin erken yaşta yüklendiği ve bireyin kimlik arayışı sürecinde sorumluluklarla çevrelediği bir geçiş dönemi olarak ele alır. Kız çocukları oyunla geçirecekleri yıllarda evlilik beklentileriyle kuşatılır ve bazen de eğitim hakkına ulaşamadan yetişkin rollerine hazırlanmaya zorlanır. Bu dönemde roller, ailenin ve çevrenin beklentilerine göre şekillenir. Aktaş'ın bazı hikâyelerinde çocukluk, toplumsal beklentilerin gölgesinde şekillenen ve çoğu zaman erken sonlanan bir dönem olarak anlatılır. Bu tema, toplumsal cinsiyet rejiminin erken yaşlarda bedenselleşmiş olduğunun işareti. “Kızım Olsan Bilirdin” hikâyesinde eğitim hakkı elinden alınan isimsiz kız çocuğu ile toplumsal cinsiyetin bireyin yaşamına etkisi anlatılır. Potansiyeli fark edilmesine rağmen ailesi tarafından desteklenmeyen karakterin hayal kırıklığı şu satırlarda yankılanır: “Bir şey vardı, çok istemiştin, o zaman her şey başka olur öyle, istenmez mi? Öğretmen böyle bir şeyde ismini gösterdi. Üstün zekâsı var daha neler neler, ceketini sat okut. Babam yırttı kâğıdı. Kız çocuğu, orası neresi kim götürecek?” (Aktaş, 2016: 98). Çocukluk döneminden itibaren evliliğe yönlendirilen karakterin yaşadıkları, eğitime dair toplumsal sınırları açıkça gösterir: “Üç veya beş yaşındaydım; evleneceksin, ne oyunu, kısmet, dedi annem... Asla olmaz, dedi babam. Kız oğlan karışık.” (Aktaş, 2016: 99). Kız çocuklarının oyun ve eğitim hakkının geleneksel kalıplarla sınırlandırılmasının eleştirildiği hikâyede toplumsal cinsiyet rollerinin çocukluğu biçimlendirmesine vurgu yapılır.

Küçük bir kızın çocukluğunu reddetmesi ve ailesi tarafından abla kimliğinin dayatılmasını konu alan “Duvarsız Odalar” hikâyesi, tahakkümün içselleştirilmiş hâlidir. Bourdieu’nün “sembolik şiddet” kavramında belirttiği gibi “sembolik şiddeti etkili kılan yatkinlıkların bedenlerin derinine kazınmış olmasıdır ve bunun bilinç ya da istenç ile aşılabacağı da bir hayaldir” (Bourdieu, 2014, s. 55). Henüz kendi gelişim süreci tamamlanmamış bir bireyin, aile içinde “büyümüş” kabul edilmesi; çocukluk, eğitim ve öz bakım hakkının ihlali anlamına gelir. Bu durum, çocuğun duygularının bastırılmasıyla birlikte eğitim sürecinde gelişmesi gereken özgüven ve özsaygının da zedelenmesine neden olur. Okuma hakkı tanınmış olsa dahi bir dayatma sonucu olarak kızlara küçük yaşlardan itibaren evde çocuk bakma, ev işleri ile ilgilenme gibi sorumlulukların yüklendiği durumlar toplumun bazı kesimlerinde görülmektedir. “Duvarsız Odalar” hikâyesindeki “Böyle ablalık olmaz!” çıkışı, çocuk bedenine kazınan cinsiyetçi bir habitus sürecidir. Ablalık rolü, doğal kabul üzerinden sunulduğu için çocuk, kendisine yüklenen bu rolün “yanlış” olduğunu sezse de bunu dile getiremez.

Aktaş, ailevi tahakküm biçiminden kamusal alandaki dışlayıcı örneklerle uzanacak şekilde geniş bir açıda toplumsal cinsiyet meselesini ele alır; bu da meseleyi geniş bir alana taşıdığının göstergesidir. Toplumdaki farklı yaşam tarzı ve düşünce biçimleri, kimi zaman kız çocuklarının eğitimi ile kadınların kamusal alandaki varlığını sınırlayan bir çerçeve çizer. Aktaş’ın hikâyelerinde yer alan kadın karakterler ise bu baskıların doğrudan etkisini yaşayan, görünmez engellerle mücadele eden bireyler olarak hikâyeye taşınır. “Büyüsü Eksik Bir Orman Masalı” hikâyesinde genç kızların sadece kıyafetleri nedeniyle okula alınmamasını eleştiren yazar, gençlerin yaşadığı zorluklara dikkat çeker. Hikâyede okul çağındaki genç bir kızla birlikte arkadaşlarının, giyimleri nedeniyle ormana götürülüp korkutulmaları şöyle anlatılır:

“Otobüsün arkasından ağlayarak koştum gözden kaybedinceye kadar, yalvardım da ne olur beni burada bırakmayın diye. Polislerden birinin babacan bir hali vardı, onun merhamete geleceğini ummuş olmalıyım. Sonra beni görmediğini fark ettim, boş değil de perdeli gözlerle bakıyordu yüzüme. Ormana atılması gereken zararlı unsurlardan biriydim gözünde” (Aktaş, 2018: 49).

İçine kapanık isimsiz karakterin yaşadıkları, onun ileriki yaşamında karşılaşacağı ruhsal sarsıntıların temelini oluşturur. Hikâyelerinin büyük bölümünde bireyin çocuklukta iç dünyasını merkeze alan Aktaş, toplumsal cinsiyet rolleri, travma ve yabancılaşma gibi konuları, karakterlerin günlük yaşamı üzerinden anlatır. Onun hikâyelerinde çocukluk, bireyin kimlik oluşumunu belirleyen alanlardan biridir. Kız çocuklarının eğitimden mahrum bırakılması, erken yaşta evliliğe ve yetişkin rollerine zorlanması gibi birçok mesele Bourdieu’nün habitus ve sembolik şiddet kavramları çerçevesinde yorumlanabilir. “Ağzı Var Dili Yok Şehrazat”, “Duvardaki Lekeler”, “Misafir Odası” ve “Çifter Çifter” gibi hikâyelerde aile, kız çocuklarının geleceğini belirleyen ve kültürel sermayeye erişimini sınırlayan bir iktidar gibi gösterilir. Bu aile habitusu içinde kız çocuklarının toplumsal kalıplarla “makbul kadınlık” kalıplarına uygun hareket etmesi beklenir. “Duvarsız Odalar” ve “Büyüsü Eksik Bir Orman Masalı” hikâyelerinde ise aile içi tahakkümün kamusal alana uzanan kısmı görünmez engeller biçiminde işlenir. Hikâyelerin genelinde ailedeki çocuk eğitimi toplumsal cinsiyet, aidiyet ve kimlik çatışmaları gibi temalar karakterlerin yaşadığı kırılma anlarıyla birlikte anlatılır. Zaman zaman toplumdaki eşitsizliklerin altını çizen yazar, kimliğin inşa sürecinde toplumsal bir sorgulama oluşturarak cinsiyetlenmiş habitusun bireyin kimliğinde bıraktığı izlere değinmiştir.

1.3. Çocukların Toplumsal Kabul Mücadelesi: “Göç, Eğitim ve Kimlik İnşası”

Çocuğun ekonomik şartlar nedeniyle eğitim hakkından mahrum kalması, göçebe bir yaşam sürmenin getirdiği belirsizlikler ve toplumsal kabulle mücadele etmesi, iç dünyasında derin izler bırakır. Göç ve

yoksulluğun çocukluk üzerindeki etkisi, Aktaş'ın hikâyelerinde karşılaşılan temalar arasındadır. Mead'in (2017) benlik kuramında öne sürdüğü gibi çocuk karakterler, çevrelerinden gelen tutum ve beklentileri içselleştirerek kimliklerini oluşturduğu için yoksulluk, göç ve dışlanma gibi etkenler benlik yapısını etkiler. Bourdieu'nün (2026) habitus kavramında da aktardığı gibi aile ve sosyal çevre zamanla çocuğun davranışlarını ve dünyayı algılayışlarını belirler. Bu iki yaklaşım da hikâyelere toplumsal koşulların ağırlığına bağlı olarak çocuklukta yaşanan travmalarla birlikte ele alınır. "Göç, eğitim ve kimlik inşası başlığındaki hikâyeler, bireyin kimliğinin çocuklukta karşılaştığı toplumsal koşullar ve yaşadığı travmalarla biçimlendiğini gösteren ortak bir temelde buluşur. "Sihirli Karanfiller" hikâyesinde Meryem, babasının ölümünden sonra eğitim hayatının sonlandırıp annesi ve erkek kardeşlerine bakma sorumluluğunu üstlenir. Bu geçen zamanda evlenemez ve gelecekte eş seçimini daha fazla kriter aramak ile zorlaştırır. Kendini ifade etmekte çekinen Meryem, annesinin gafları ile daha fazla kabuğuna çekilmiş, iç dünyasında çözümlemeler yapmak durumunda kalmıştır:

"Hep göç ettikleri için kardeşleri ile birlikte çok iyi denk yapmayı öğrendiğini, çalışmaya mecbur kaldığı için üniversiteye gidemediğini de anlattıktan sonra ustalıklı bir şekilde bu yaşa kadar evlenmediyse onun beğenilmemek istenilmekten ileri gelmediğini ima edebileceği bir zemine çekebilirdi konuşmayı" (Aktaş, 1996: 211).

Bazı hikâyeler de göç, yoksulluk ve eğitimden mahrum kalma gibi temalar, bireyin hayatını derinden etkileyen kırılmalardan biridir. Bu temalar, karakterlerinin iç dünyalarındaki duygusal boşluklarla anlatılır. Her bir detay geçmişin yükünü taşır. Hayatın yükün erken yaşta omuzlayan çocukları hikâyelerine taşıyan Aktaş, bir taraftan toplumsal adaletsizlikleri diğer taraftan çocukluk hafızasındakileri kolektif bir belleğe dönüştürür. "Yanağında Prenses Kıvrımı" hikâyesinde Safiye; çocukluk yıllarında ağır bir yaşam mücadelesi vermiş, çevresi tarafından küçümsenmiş ve dışlanmış. Tüm bu zorluklara rağmen yılmadan direnmiş ve sonunda kendine yaraşır bir hayat kurmayı başarmıştır; ama bu çaba onun kişiliğinde katı kurallara ve takıntılara dönüşen izler de bırakmıştır. Geçmiş günlerini hatırlatan tüm görüntüler, onu yalnızlığa ve acıya sürüklemiştir. "Fotoğrafa baktığında, lüks fitili atölyesinde geçen çocukluğunun unutmaya çalıştığı sahneleri canlandırıyordu gözlerinin önünde. Küçük bir kızdı, ortaokul çağında çamurlu yolu aşarken çizme giyse bile bazen çamur parçaları taşırdı eteklerinde" (Aktaş, 2017: 20). Safiye'nin hikâyesi; çocuk yaşta yaşadığı göç, yoksulluk ve dışlanmışlık nedeniyle bastırılan kimliğini, eğitim hakkından mahrum bırakılmış bir birey olarak hafızasında yeniden kurma çabasıdır. Onun geçmişin izleriyle dolu mücadelesi, onu kırılğan ama dirençli bir kimliğe dönüştürmüştür.

Savaş veya işsizlik gibi nedenlerden dolayı göç eden/ göçe mecbur kalan aile üyelerinin birbirinden ayrı düşmeleri çocuklarda erken yaşta kimlik karmaşası yaratır. Göç; çocukların yalnızlık, içe kapanıklık, umutsuzluk gibi depresif duygular beslemesi yanında mücadelecı bir ruh ve özgüven kazanarak direnişçi bir kimliğe bürünmesine de neden olabilmektedir. "Uzakta Bir Şehrin Gecesi" adlı hikâyede, savaşın travmatik etkisiyle ailesini kaybeden Hamza'nın, evlatlık verildiği yeni aile ortamına uyum sağlama süreci konu edilmiştir. Anlatıcı, Hamza'nın asimilasyon baskısına karşı kendi kimliğini ve değerlerini koruma mücadelesine odaklanır. Anne ve babasını kaybettikten sonra anılarının zihninde silikleştiğini fark eden Hamza, resimler ve yazılarla hafızasını canlı tutmaya çabalarken kız kardeşinin hayatta olduğunu öğrenir. Bu umutla hayata yeniden tutunan Hamza, evlatlık verildiği evden kaçmanın yollarını düşünmeye başlar. Doğduğu yerle yaşadığı yer arasındaki büyük fark, onu öz benliğinden uzaklaştırarak başka bir kimliğe dönüşmeye zorlar: "Adam onu ikide bir dik bakışlı ve uyumsuz olmakla suçladığı halde hâlâ hayalindeki bir çocuğa benzetmek için uğraşıyordu. (...) Kendi bildiğinden başka birine dönüşmeye razı olmayacaktı. Alex, adı öyleydi güya. Ben Hamza'yım, diye itiraz ediyordu yüksek sesle" (Aktaş, 2017: 34). Hamza'nın hikâyesi, göç sonrası kimlik karmaşasının bir yansımasıdır. Yeni çevresinde "Alex"

adıyla çağrılrsa da Hamza, geçmişine ve gerçek adına tutunarak öz benliğini korumaya çalışır. Hafızasını canlı tutmaya ve geçmişi hatırlamaya çalışırken aldığı eğitim günden günde onu benliğinden ve çocukluktan uzaklaştırır. “İnsan etrafı oyuncakla dolu olduğu için çocuklaşamazdı ki...” (2017: 34) sözü, oyuncağın kayıp bir çocukluğu geri getirmeye yetmediğini gösterir.

Cihan Aktaş’ın göç, yoksulluk ve erken yaşta yetişkin rollerini üstlenme temalarını işleyen hikâyelerinde çocukluk, toplumun inşa ettiği bir dönemdir. Bu yaklaşım, Berger ve Luckmann’ın “çocuğun dünyayı ilk kez tanıdığı bu aşamada içselleştirdiği rollerin benliğin en kalıcı katmanını oluşturduğunu” (Berger & Luckmann, 2008, 151). vurgulayan tespitleriyle örtüşür. Bu kuramsal çerçeve, Aktaş’ın “Kendine Kaçmak” hikâyesindeki Abdurrahim’in yoksulluk karşısında geliştirdiği temkinli kimliğini anlaşılır hâle getirir. Güç yaşam koşulları nedeniyle erken yaşta çalışmaya başlayan çocuğun kimseye güvenememesi, toplumu bir tehdit olarak içselleştirilmesinin sonucudur. Göç ve yoksulluğun çocukta yarattığı güvensizlik duygusunun işlendiği hikâyede Güneydoğu’dan İstanbul’a göç eden Abdurrahim, hasta annesine bakmak için babasıyla birlikte çalışmak zorundadır. Zeliha adlı bir kadının desteğiyle kardeşiyle birlikte okula başlayan Abdurrahim, yardımı da tehdit olarak görür: “Kimse bütünüyle iyi olamazdı yoksul bir çocuğa karşı, kimse her açıdan güvenemezdi ona yaşadığı hayattan yola çıkınca. İşte o çocuk, Abdurrahim, kısacık ama yoğun yaşanmış ömründe böylesine karamsar bir bakış açısı edinmişti” (Aktaş, 2015: 57). Benzer biçimde “Robotlaşmak Burada Bir Başka Tür”de travmanın sıradanlaşmasına vurgu yapılır. Aktaş, savaşın çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisini, acıyı yaşayanlar için sıradanlaşan sahneler üzerinden göstermeye çalışır: “Çoğunun babası yok, anneleri var ya da her ikisi de yok; yakın akrabaları ile birlikteler. Neşeli ve muziplerdi bütün çocuklar gibi; verdiğimiz aralarda anne ve babalarının, kardeşlerinin başına gelenleri sesleri titremeden anlatabiliyorlardı...” (Aktaş, 2017: 51). Hikâyede Leyla karakteriyle göçün çocukluk anılarını parçaladığına dikkat çeken yazar, bireyin belleğinde yer eden kayıp hissine vurgu yapar. Leyla’nın hikâyesi, göçe bağlı aidiyet kaybının çocuk ruhunda bıraktığı derin izleri yansıtır. Çocuk kimliğinin kırılma anı içinde filizlenen direnme gücü, yalın ama derin bir dille ortaya konulur. Bu direnme gücü, Aktaş’ın başka hikâyelerinde de farklı toplumsal koşullar altında tekrar edilir; Leyla’dan sonra “Altın Dişlerim” hikâyesinde erken yaşta sorumluluk yüklenen ana karakter Muhabbet’tir. Genç yaşına ve dikkat çeken güzelliğine rağmen hayata erken yaşta atılmak zorunda kalan Muhabbet, evin büyük kızı olduğu için çocukken yanan evlerinin masrafı ve kardeşlerinin bakımı için pazarda çalışmış, ailesinin geçimini sağlamıştır: “Ben eksikim. Çünkü çocuk yaşta pazara gitmeye başladım, buna mecbur kaldım, evimiz yanmış kül olmuştu. Ablaydım, bana düştü bu vazife, kardeşlerimi okuttum. Her evde bir fedai olur, bizim evin fedaisi de bendim” (Aktaş, 2013: 138). Türkiye’ye hasta bakıcılığı yapmak üzere gelen Muhabbet, geçim kaygısıyla ve de kadın olmanın getirdiği kırılma anıyla baş etmeye çalışır. “Altın Dişlerim”de özgürlükten çok sorumlulukla birlikte anılan çocukluk, kimliğin erken yaşta yük ve fedakârlıklarla şekillendiği “kader” gibi anlatılır.

Aktaş’ın “Hibe’nin Hamağı”, “Neolitik Neşe” ve “Halep Bebek” hikâyeleri, çocukluğa veda, göç, yoksulluk ve erken sorumluluk yüklenme açısından ortak bir başlıkta birleşir. Bu hikâyelerdeki çocuklar, “toplumsal dünyanın nesnel yapılarını içselleştirerek öznel bir gerçeklik kurar”lar. (Berger & Luckmann, 2008, 194). “Hibe’nin Hamağı”nda ailesinin geçimini üstlenen Hasan ile “Neolitik Neşe”de ailesine ekonomik katkı yapmak için resim yapan küçük kız, çocukluklarını geride bırakıp yetişkin rolleri üstlenmiş karakterlerdir. Benzer biçimde “Halep Bebek”te Muhammed’in savaş sonrası hızla olgunlaşarak eğitim ve oyundan vazgeçmesi de çocukluğa erken veda edildiğinin göstergesidir. Bu üç hikâyede çocuk karakterler çevresini ve yaşadıklarını sorgulayacak olgunlukta değildir; fakat yaşam koşulları, onların kendilerini anlamlandırma biçimlerinin belirleyicisidir. Çocukluk toplumsal eşitsizlikler ve erken yaşta üstlenilen yetişkin rollerinin ağırlığıyla zor bir deneyime dönüşmüştür.

“Evin Kızı Gibi” adlı hikâyede ise göçle birlikte kesintiye uğrayan çocukluk anlatılırken eğitim hakkına erişimin olmaması sessizce ve derinlemesine sorgulanır. Hikâye mahalle halkının WhatsApp grupları üzerinden örgütlenerek ihtiyaç sahibi ailelere yardım ettiği bir dayanışma ile başlar. Hikâyenin ana karakteri, Ümraniye’nin bilinmedik bir sokağında yardıma muhtaç bir aileye rastlar. Altı kişilik ailenin her bireyinin bakımı, yardımseverler tarafından üstlenilir. Maddi ve manevi yardımlar yapan ana karakterin payına da küçük bir kız çocuğu düşer. Yaşadığı sarsıntı yüzünden neşesi kaçan, eski canlılığını yitiren çocuğun durumu şöyle betimlenir: “Pencereleri mukavva parçalarıyla kapatılmaya çalışılmış, yer yer hava sızan, çatısız bir gecekonduydu. Hepsı birbirine sarılmıştı biz bulduğumuzda; hır hır sesler çıkaran çocuk, Suhad, donmak üzereydi, mosmordu eli yüzü. Üstü başı ve her haliyle kirliydi; mantomun içine sokup ısıtmaya çalıştım” (Aktaş, 2017: 100). Çizdiği aile temalı resimlerle geçmişini yeniden kurmaya çalışan Suhad adlı çocuğun çabası, onun kimliğini ve aile özlemini resim aracılığıyla ifade etme isteğinin bir yansımasıdır. Suhad’ın resim merakı, bir travmanın yansıması olmakla birlikte kimliğin yeniden inşa sürecinin de göstergesidir.

2. Cihan Aktaş’ın Eserlerinde Çocukluk Algısı ve Kimlik İnşası

Çocukluk, Aktaş’ın hikâyelerinde kimliğin şekillendiği temel evredir. Güvenle geçirilmesi gereken bu dönemde karşılaşılan aile içi baskılar ve toplumsal engeller, çocuğun gelecekte alacağı kararlarını ve yaşamını derinden etkiler. Sevgiyle çevrili bir ortamda büyümek, temel haklara erişebilmek ve gelenekle tanışmak ise yetişkinlikteki duruşun ve hayata bakışın zeminini oluşturur. Mead’in de belirttiği gibi benlik, çocuğun, çevresindeki önemli sayılan ötekiler’in yönlendirmelerini benimsemesiyle oluşan karşılıklı inşa edilen bir yapıdır (Mead, 2017). Aktaş’ın çocuk karakterleri, ailenin tepkileri ve toplumsal beklentilerle biçimlenen “sosyal benlik” örnekleri olarak okunabilir. “Şemsiyenin Altında” hikâyesi Süreyya’nın, gelin olarak gittiği beldenin gelenek ve göreneklerini benimseyememesini ve dik başlı tutumu ile kendini yalnız hissetmesini konu alır. Bu hikâyede “şemsiye” metaforu “himaye” anlamında kullanılmıştır. Çocukluktan itibaren bir kimsenin himayesi altına girmeyen Süreyya, kocasının ve kocasının ailesinin dayatmalarına karşı anlaşılmadığını okuyucuya hissettirmektedir: “Ömür boyunca bağımsız yaşamıştı, gününü başkalarının programlarına dikkat ederek düzenlemesi gerekmemişti. “Tek başına hayatınızı sürdüreceksin gibi yetiştirmelisiniz kendinizi” derdi, rahmetli babası” (Aktaş, 1996: 61). Bu söz, çocuk eğitiminde bireyin kendi yaşamını yönlendirebilmesinin toplumsal bir gereklilik olarak görüldüğünü ortaya koyar. Toplumsal değerler ile aileden gelen yönlendirmeler ise bazı durumlarda bu bağımsızlık arayışının önünde önemli bir engel olarak belirebilir. Süreyya’nın babasından özümseyerek öğrendiği “bağımsız benlik” ideali ile evlilikte maruz kaldığı geleneksel himaye baskısı, iç dünyasında bir çatışma yaratır. Kimliğini inşa ederken karakter kendisini toplumun beklentileri ve yargıları üzerinden algılamaya çalışır. Mead’in “I” (ben) ile “Me” (beni) ayrımı, Süreyya’nın bağımsız ruhu ve gelin olarak beklenen rol üzerinden örneklendirilmiş olur.

“Sarete” hikâyesi, görme engelli olmasına rağmen otoriter ve mücadeleci kimliğiyle çevresinde saygı uyandıran Zeliha teyzenin anlatımıyla başlar. “Teyzesinin yeğeni” olarak anılan ana karakter, çocukluğunu Zeliha teyzenin renk, saç ve arkadaş tercihlerine göre şekillendirmiş; onun övgüsüne layık olmak adına kendi benliğini geri planda bırakmış, onun görmeyen gözlerine rehberlik eden bir arkadaş olmuştur. Bu yoğun ilgi ve yönlendirme, karakterin kendi sınırlarını keşfetmesini engellemiş, özgürleşme isteğini bastırmıştır. Çocukluk döneminde bastırılan benlik, ilerleyen yıllarda iç dünyasında çatışmalara ve kimlik arayışına dönüşmüştür:

“Çocukluktan çıkmak üzereydim ama hiç bilememiştim çocukluğumu. Teyzemin yeğenydim çünkü onun arkadaşydım hep onunla birlikteydim. Eli ayağı olayım istiyordu. Kınalanan saçlarım kırmızıya çalsın da görenler beni ona benzetsinler, iyi bakıldığım için onu övsünler, onun gibi güzel olduğumu

söylesinler ve belki de hemen ardından ‘Bahtı güzel olsun’ diye mırıldasınlar istiyordu. Benim için prensler düşlese bile kendine hayat arkadaşı olarak seçmişti beni.” (Aktaş, 2001: 9).

Mead’e (2017) göre birey, kendisine yöneltilen davranış kalıplarını adım adım benimseyerek, zamanla benliğini bu sosyal tepkilerden örülmüş bir bütün hâline getirir. “Sarete”de bireyin çocukluk yaşamını, yetişkinler tarafından inşa edilen kimlik kalıplarıyla anlatan Aktaş, çocukluğun bastırılmış kırılan yönlerini işler. Fiziksel görünümünden davranışlarına kadar şekillendirilen çocuk, kendi benliğini oluşturamadan başkalarının arzularına göre büyümüştür. Bu yönüyle Sarete, benliğin “öteki” üzerinden tanımlandığını gösteren bir hikâyedir. Başkalarının istek ve beklentilerinin bir iç ses haline getirildiği bir başka hikâye de “Çekik Gözler”dir. Hayatlarını çalışma ve fedakârlık üzerine kuran aile büyüklerinin yükünü erken yaşta omuzlamaya başlayan çocuk üzerinde yoğun bir baskısı oluşur. “Çekik Gözler” hikâyesinde bu yükü taşıyan isimsiz karakterin, annesi tarafından sürekli “çabalamalısın” öğüdü içselleştirmiş benliğin bir yansımasıdır:

“Ömrü boyunca çok çalışmış, yorulmuştu, anneannesi gibi o da; kızından aşırı bir çaba içinde olmasını bekliyordu. Eğer bir kazanma veya başarı idealine yönelik çalışma programının dışına çıkarsa geçici hevesler tarafından yutulurdu iradesi sanki amaçsız kalabalıkların arasında kaybolup giderdi.” (Aktaş, 2017: 11)

“Çekik Gözler” hikâyesinde çocukluk, kimliğin temellerinin atıldığı bir dönem olarak yorumlanabilir. Çalışmayı kutsayan telkinleriyle çocuğun özgürleşme alanını daraltan anne benliğini de sınırlandırır. Toplumsal onayın gölgesinde kalan çocuk itaatle özgürlük arasında kalarak kimlik çatışması yaşar. Karakterin yaşadığı kimlik çatışmasının arka planında “benlik çatışması” yer alır. “Çekik Gözler” ile “Süleymaniye’den Sonra Bir Toplantı” hikâyesi Mead’in benlik kuramı açısından aynı çizgide okunabilir. “Süleymaniye’den Sonra Bir Toplantı” hikâyesinde eski bir arkadaş grubu olan Ayşe, Zeliha, Nurten, Demet, Makbule, Rezzan ve diğer karakterler yıllar sonra bir araya gelir. Buluştukları zaman herkesin kendine has sorunları olduğunu, kimsenin aynı kalmadığını ve yeni meşguliyetler edindiklerini görürler. Bu arkadaş grubu içinde Ayşe evlenmemiştir: “Babası ise her fırsatta çocuklar için yaptığı fedakârlıklardan söz edip beklentilerini anlatıyor. Ben okuyamadım, çocuklarım okusun diyerek geldiği bu kent de girip çıkmadığı iş kalmadı. Bu önemli değildi ama... Çocukları tahsilli ve iyi birer meslek sahibi olmalılar” (Aktaş, 1992: 98). Bu baskıcı tavır, Ayşe’nin kendi isteklerini dile getirmesini ve mutlu bir yuva kurmasını yıllar boyunca engellemiştir. Bu hikâyede yalnızlık çeken ve anlaşılmasız hisseden ana karakter “bağlanma, ümit etme, güvenme” ihtiyacı hissetmektedir. Bu durumun sebebi, çocuklukta oluşmayan güvenli bağlanma, ailesinin beklentilerini karşılama durumu ile açıklanmaktadır. Hayatının büyük bir bölümünü iyi bir evlat olma düşüncesiyle kendi istek ve heveslerinden vazgeçerek devam ettiren karakter, ailesi tarafından yargılanmış; sonunda kendi tercihleri ve ailesi arasında kalmıştır:

“Hep yalnız bir çocuktum, iyi terbiye alana bütün çocuklardan yalıtılmış, odasında hayali 3-5 kişi barındıran sayısı sokağa bırakılmaya korkulan kentli çocuk gibi... (...) Niye inandırıcı değildi, niye onun gönlünce bir evlat olmadım bilemiyorum... Sonra iş işten geçti diye düşünerek olmalı, bana ulaşmak için pedagoga bile gitti babam.” (Aktaş, 1992: 158).

Hikâyede çocukluk; duygusal ihmalin ve iletişimsizliğin gölgesinde şekillenen bir kimlik çatışması, bir başka deyişle bireyin kendini başkalarının tutum ve beklentileri aracılığıyla kurduğu ‘toplumsal benlik’ içinde sıkışmasıdır. Aile üyeleriyle kurulamayan bağ, bireyin aidiyet hissini zedelemiş, özellikle de geç gelen müdahaleler, kırılmaları onarmakta yetersiz kalmıştır. Cevapsız kalan sorular ve bastırılan duygular, karakterin içinde sessiz ama derin bir kimlik arayışına neden olmuştur. Ayşe’nin babasının başarı merkezli beklentileri bir “toplumsal ben” sesi oluştururken; Ayşe’nin bağımsız bir yaşam kurma

isteği, “spontan ben” olarak bastırılmıştır. İki arada kalan karakter, kendi arzularını ifade edemediği için çatışarak bireysel benlik yerini aile onayına bırakır. Çocuklukta bir iç sese dönüşen aşırı sorumluluk hissi ilerleyen yaşlarda özgürlük duygusunun bastırıldığı bir kimliğe dönüşür.

“Halama Benzediğim İçin” hikâyesinde çevresi ve ailesi tarafından “halasının kızı” olarak çağrılan isimsiz karakter, birçok davranışıyla halasına benzetilmektedir. Kendinde bu benzerliği görmeyen hatta bu benzetmelerden rahatsız olan karakter ise zamanla kendi kimliğini inşa etmekte zorluk yaşamıştır. Yaş aldıkça önüne geçemediği bu benzerlik onu düşüncelere daldırıp niçin halasına benzemek istemediği sorularını gün yüzüne çıkarmıştır: “Yeni tanıdığımız birileri beni ona benzetecekler mi bakalım diye, bir köşede kaygıyla beklediğim olurdu. Benzetirlerdi de... Hızlı hızlı konuşmamız, ses tonumuz, hatta bakışlarımız...” (Aktaş, 2003: 26). Hikâyede çocukluk dönemine ait benlik algısı, yetişkinlerin duygusal ihtiyaçlarını çocuk üzerinden telafi etme çabasıyla biçimlenir. Kendisini halasının yerine konmuş bulan çocuk, kendi kimliğini koruyabilmek için kaçma ve saklanma davranışlarıyla bir savunma geliştirmiştir. “Halama Benzediğim İçin” hikâyesinde Berger ve Luckmann’ın (2008: 193) şu görüşü, karakterin yaşadığı yabancılaşmayı açıklar niteliktedir. “Çocuk, çeşitli duygusal biçimlerde, anlamlı ötekilerle kendini özdeşleştirir. Hangi biçimde olursa olsun, ancak bu özdeşleşme meydana geldiği zaman içselleştirme meydana gelir. Çocuk, anlamlı ötekilerin rol ve tutumlarını benimser, yani bunları içselleştirir ve kendinin kılar.” Hikâyede halasına benzetildiği için özgün benliğini keşfetmekte zorlanan çocuk, çevresindekilerin düşünce dünyasındaki bir hayali kimlik olmaktan bunalar; bu çatışma da benliğin gerçekliğini sorgulatır. Bu hikâye de, “Suya Düşen Dantel” hikâyesiyle çocukluğun çevreden gelen etiketlerle kırılğan bir benlik süreci olarak biçimlendirilmesi yönüyle benzerlik gösterir. “Suya Düşen Dantel” hikâyesinde toplumsal yargıların ve “normal” olana dair kalıpların çocukluk deneyiminde bıraktığı izler öne çıkar. Küçük yaşta farklılığı nedeniyle dışlanan karakter, yetişkinliğinde bu bakışın yarattığı eksiklikleri taşır: “Babası gibi deli, deli, tepeli, dediler... Okumak için şehre gitmesi bir şeyi değiştirmemişti” (Aktaş, 1999: 121). Bireye benlik bütünlüğünü veren ıgelleştirilmiş öteki” kavramıyla açıklanabilen bu ayrıştırıcı üslup, nedeniyle karakter, toplumun kalıplaşmış yargılarını içselleştirir. Hikâyede çocuklukta yaşanan duygusal deneyimlerin unutulmadığı, aksine bireyin kimliğinde derin izler bırakarak yaşam boyu yeniden biçimlendiği yönündeki mesaj dikkat çeker.

Çocukluğu bireyin karakter gelişiminde belirleyici bir dönem olarak ele aldığı bazı hikâyelerinde Aktaş, aile içi kuşaklar arası çatışmalarla bu dönemin izlerini derinleştirir. “Duvar Resmi” hikâyesinde temelde kendi içinde çatışmalarını sonlandıramayan isimsiz karakterin iç dünyası anlatılmaktadır. Ailesi ve arkadaşları arasında gergin olaylar yaşanması; karakterin kendine yönelmesine, ne istediğini aramasına neden olur. Bu süreçte karakter ergenlik dönemindeki oğluyla da fikişsel anlaşmazlıklar yaşamaktadır: “Odasının duvarlarındaki rapçi posterleri düzensiz bir şekilde değişiyorlardı. Sanki sen hiç genç olmadın mı, diye sormuştu, bu basmakalıp soruyu sorabilmişti, yırtığı iki poster yüzünden” (Aktaş, 2003: 105). Hikâyede çocuklukta şekillenen kimlik arayışı, bireyin çevresiyle kurduğu sembolik bağlar üzerinden örtük bir şekilde işlenir. Ergenlik dönemindeki bir çocuğun posterler aracılığıyla kendini ifade etme çabası, ebeveyniyle yaşadığı kuşak çatışmasının ve kültürel ayrışmanın küçük bir yansımasıdır. Mead’in (2017) kuşaklar arası farklılaşmaya da ima ettiği benlik kuramına göre bu hikâyede de “genelleştirilmiş öteki”nin değişen normları kuşaklar arası farkı ortaya çıkarmıştır.

“Üç İhtilal Çocuğu” hikâyesinde ele alınan asıl konu, bir kadının kimlik arayışıdır. Kendini gerçekleştirme arzusu ve yaş almanın verdiği “ömrümün çoğu gitti azı kaldı” düşüncesi, isimsiz karakterin çocukluğunda yaşadığı travmatik olayları hatırlatır. Çevresi tarafından tam olarak tanınmadığı, bilhassa kendisini de tanımlayamadığı ruhsal bunalım dönemini şöyle anlatır: “Dünyaya hangi gün geldiğimi benden başka hatırlayan yok, bugün asıl bunun için anlamlı. Annesizliğimi

hatırlatıyorum kendime. Babam uzaklarda, emekli bir küçük memur olarak kendi âleminde yaşayıp gidiyor. Kardeşlerim, annelerimiz ayrı olduğu için belki hep bir mesafe koyuyorlar araya” (Aktaş, 1992: 34). Anlatıcı, çocukken yaşadığı yalnızlık ve terk edilme duygusunun büyüdüğünde de peşini bırakmadığını anlatır. Küçük yaşta kendi isteklerini bastırmak zorunda kalan karakter, başkaları için kendini feda eder ve duygusal boşlukla yaşamayı öğrenir. Bu üzücü kabulleniş de onun iç dünyasında derin izler bırakır. Hikâyede çocuklukta ifade edilemeyen acılar, suskunlukla büyüyerek kimlik inşasını gölgeler. “Sözlerime içime gömdüm durdum” ifadesiyle dile getirilen suskunluk, çocuklukta yaşanan değersizlik hissinin bir dışavurumudur. “Üç İhtilal Çocuğu” adlı hikâyede kendi sesini, hayallerini ve hedeflerini yitirmiş; kendine bile yabancılaşmış isimsiz bir karakterin çocukluğuna bakışı dile getirilir: “Hayallerime son verip şimdikilerin masalların sihrini umursamayan çocuklar olduklarını düşünmeden edemiyorum. Çünkü kulaklarımı apartmanın arkasında oynayan çocukların sesi gelip yetişiyor” (Aktaş, 1992: 45). Karakterin çocukluğuna dair sorgulayıcı değerlendirmesi, kuşaklar arasındaki farkı ortaya koyar. Yaşanamamış bir çocukluğun üzüntüsü ve o döneme duyulan özlem de hikâyenin derinliğini oluşturmaktadır. Özsaygının azalması, değersiz hissetme, kişinin kendini sevmeye layık görmemesi, özgüven eksikliği, kimlik karmaşası, depresif hâl, umutsuzluk, vazgeçiş gibi duyguların yarattığı bunalım hâli bireyin “tamamlanmasına” ve “gelişimine” engeldir. “Üç İhtilal Çocuğu” hikâyesinin isimsiz karakteri bu engelleri öksüz olmasıyla bağdaştırır:

“Öksüzlük deyince... Öksüzlüğüm hep peşimden geldi benim. Veya ben kendime sürükledim onu. Yeterince ağlayamadan, teselli bulamadan daha farklı rollere elbiselere bürüneyim istenildi. Düzene uymak için, sevmek için, hatırım sayılsın diye... (...) Geriye dönüp bakıyorum da... Çocukluğumdan sonra katıksız kahkahalarla güldüğüm bir anım yok sayılır.” (Aktaş, 1992: 46, 74).

Bireylerin bunalımları ve sıkıntıları çocuklukta karşılanmamış ilgi ve güven eksikliğinden doğar. Bunu iyi bilen yazar, kimi hikâyelerinde anne-baba sevgisinden mahrum kalan çocukların duygusal açıdan yoğun dönemlerde hatalı kararlar verebileceğini vurgular. Dikkatli irdelendiğinde Aktaş’ın karakterleri “mutlu” ve “mutsuz” olarak göstermek yerine “ihtiyacı karşılanmış” ve “ihtiyacı karşılanmamış” birey olarak okuyucuya sunduğu görülebilir.

Aktaş’ın hikâyelerinde çocukluk, bireyin kimlik oluşumunu belirleyen en kırılgan ve kritik dönemlerden biridir. Onun hikâyelerinde özellikle çocuklukta yaşanan ihmal, sevgi eksikliği ve toplumsal baskıların bireyin yetişkinlikteki benlik algısını şekillendirmesi gösterilmeye çalışılır. Bu tematik çerçevede “Gidilecek Bir Yer” ve “Annem Otuz Yaşında” hikâyeleri, kimliğin duygusal temellerine örnek sunan iki hikâyedir. “Gidilecek Bir Yer”de mimarlık öğrencisi olan karakterin çocukluk yıllarında yaşadığı ihmal, onun iç dünyasında kalıcı bir değersizlik duygusuna dönüşür: “Annemin yanında yaşadığım yıllarda, hele o yatalakken aklıma gelmesini istemediğim bir fotoğraf; soğuk gecede dipteki odada belki de ambar gibi bir delikte unutilan bir bebek... Üşüye üşüye unutulmaya mahkûmum...” (Aktaş, 2015: 45). Bu sahne, çocuklukta yaşanan fiziksel bir terk edilmenin, çocuğun ruhunda silinmeyen bir boşluk yarattığını gösterir. Aktaş, bastırılmış çocukluk deneyimlerinin yetişkin kimliğinde yarattığı boşluğu resmeder. “Annem Otuz Yaşında”da ise yazar, sevgi eksikliğinden çok, toplumsal algının kimlik üzerindeki etkisine odaklanır. Annesinden yaşça büyük hissettiği için utanç duyan isimsiz karakter, çocuklukta başlayan bu ikiliği yetişkinliğe taşır: “İçerisi ve dışarı arasında kalın bir duvar örmeyi gerekli bulduğum çocukluk yıllarımda yaşlı biri gibiydim...” (Aktaş, 2015: 105). Bu duvar, çocuğun toplumsal normlarla kendi ruhsal kimliği arasında kurduğu mesafenin simgesidir. Aktaş, her iki hikâyede de çocukluğun, insanın kimliğini biçimlendiren duygusal bir temel oluşturduğunu gösterir..

Benlik, toplumsal ilişkilerin kesintiye uğradığı ortamlarda ruhsal bir sığınak yaratarak kendini tamamlamaya yönelir. “Megatron”, “Su Değirmeni’nin Şarkısı”, “Kara Bayram” ve “Fesleğen Sokağı’nın

Ölümü” hikâyeleri ilk bakışta farklı yaşam öykülerini anlatsa da çocukluğun kimlik oluşumunda belirleyici bir kırılma alanına dönüşmesi açısından birleşir. Bu dört hikâyede çocukluk, travma, yoksunluk, dışlanma veya baskıyla harmanlanmış bir dönemin betimlemesidir. “Megatron”da savaşın gölgesinde büyüyen karakterin çocukluğu, açlık, göç ekseninde erken dönem travmalarının benlikte bıraktığı izleri anlatır. “Su Değirmeni’nin Şarkısı”nda yalnızlık ve köksüzlük üzerinden tanımlanan çocuklukta sevgi ve aidiyet eksikliği sanat aracılığıyla telafi edilmeye çalışılır. “Kara Bayram”da çocukluk, kardeşler arası kıyaslama ve ebeveyn adaletsizliği nedeniyle yaralıdır. Yüceltme ve değersizleştirme arasındaki uçurum, çocuğun özsaygısını zedelediği için kimlik çatışmasına neden olur. “Fesleğen Sokağı’nın Ölümü”nde ise karakter,, ailesinin ideolojik baskısı nedeniyle kendi seçimlerini gizlemek zorunda kalarak aile beklentileri ile bireysel inançlar arasındaki sıkışır; toplumsal benlik (Me) ile özne benlik (I) arasındaki gerilim arasında kimlik inşası sekteye uğrar. Bu hikâyelerde ortak nokta, erken çocukluk dönemindeki travma, yalnızlık, kıyaslama veya baskı nedeniyle parçalanmış bir benliğin yetişkinliğe taşınmasıdır. Mead’in benlik kuramında işaret ettiği gibi çocuklukta maruz kalınan dışlayıcı, kontrol edici yaklaşımlar kişiliğin temel dokusuna yerleşerek yetişkinlikte gün yüzüne çıkar.

Sonuç

Çocuk eğitimi, karakterlerin hayata tutunma biçimini belirleyen, yaşam mücadelelerini yönlendiren ve kimliklerini inşa etmelerini etkileyen önemli bir dönüm noktasıdır. Çocuklukta başlayan kimlik inşasında aile, Bourdieu’nün habitus kavramında da belirttiği gibi kimliğin ilk sosyalleşme halkalarından biridir. Aktaş hikâyelerinde aileye, çift yönlü bir anlam yüklemiştir: Aile, bir yandan bireyin değerler sistemini inşa eden bir rehberdir, diğer yandan özgürleşme sürecinin önündeki en sert engellerden biri. Bu konuyu farklı yönleriyle hikâyelerine taşıyan yazar, aile ve yakın çevrenin değerlerini kendi benliğinde içselleştiren karakterler resmetmiştir. Aile ortamındaki “makbul kadınlık” ve “saygın meslek” gibi kabuller, doğal ve tartışılmaz normlar gibi kabul edilerek çocuk tarafından içselleştirilmiştir. Bazı hikâyelerde özellikle kız çocuklarının eğitimi, ağırlıklı olarak anneyle kurulan gerilimli fakat şekillendirici bağ üzerinden aktarılmıştır. Hikâyelerinin büyük bölümünde bu ilişki, çocuğun aidiyet ve özgürlük arayışını beslemiştir. Hikâyelerde kız çocuklarının eğitim ve çocukluk haklarını sınırlayan etkenlerden biri, bedene ve gündelik yaşama sinmiş bir habitus olan toplumsal cinsiyettir. Bourdieu’nün “bedene kazınmış tarih” ve “sembolik şiddet” kavramlarıyla birlikte okunabilen erken evlilik, ablalık rolünün dayatılması, “kız çocuğuna yatırım yapılmaz” anlayışı kimliğin daha çocuklukta cinsiyetlenmiş kalıplar içinde kurulduğunu gösteren örneklerdir. Hikâyelerde kuşak çatışmaları, farklı habitusların ve “genelleştirilmiş ötekilerin” karşılaşmasıdır. Dede, baba ve torun arasında gerilime sebep olan kız çocuklarının eğitimi, karma okul, yatılı okul ya da beden politikaları üzerinden yaşanan çatışmalar bu farklı dünyaların çeşitliliğini ve kendine has bakışını örneklendirmiştir. Akademik başarı ve meslek edinme sürecinde modern eğitim anlayışı, bazı geleneksel değerlerle çatışmış; bu da toplumsal bir sorgulama zemini olarak ele alınmıştır. Bu hikâyelere ilk olarak Mead’in I/Me ayrımından bakıldığında çocuk, bir yandan kendi eğilimlerini korumaya çalışmış, bir yandan da ailesinin beklentilerini içselleştirmiştir. İkincisinde ise Bourdieu’nün kuşaklar arası habitus aktarımına göre her kuşak kendi değerlerini, korkularını ve doğrularını bir sonrakine aktarmıştır.

Aktaş’ın kaleminde çocuk eğitimi, bireyin kendi olma serüveni ile toplumsal normlarla hesaplaşmanın arasında bir yer edinirken çocukluk da bastırılmış arzuların, toplumsal baskıların biriktiği bir geçiş dönemidir. Hikâyelerinde çocukluk temasını farklı biçimlerde ele alan yazar, çocukluğu bireyin varoluş serüveninin en yoğun ve en hassas evresi olarak betimlemiştir. Çocuk eğitimi, “hayata tutunma, direnme ve kimlik arayışıyla iç içe geçmiş bir dönem”; çocukluk da “geleceğe yön veren içsel çatışmaların toplamı” olarak sunulmuştur. Göç, savaş ve yoksulluk Aktaş’ın hikâyelerinde çocukluğu sekteye uğratan, benliği

yaralayan ama aynı zamanda direnç geliştiren deneyimlerdir. Hikâyelerde evlatlık verilme, erken yaşta çalışmaya zorlanma, kampta büyüme ya da sınır kentlerinde hayatta kalma mücadelesi; çocukların “genelleştirilmiş öteki”yi travmatik koşullar altında içselleştirdiğini bunun sonucunda da kırılğan ama güçlü kimlikler geliştirdiklerini gösterir. Savaş, yoksulluk ve göç gibi travmatik durumlar, çocuklarda erken yaşta olgunlaşma ya da direnç geliştirme gibi ikili sonuçlar doğurmuştur. Bu hikâyelerde çocukluk, çoğu zaman erken biten bir zaman dilimidir; oyun çağındaki kız çocukları evlilik beklentileriyle çevrelenmiş; erkek çocuklar ise aile reisliği sorumluluğunu erkenden üstlenerek özgürlükten uzaklaşmıştır. Karakterlerini mutlu veya mutsuz kategorilerine hapsedmeyen yazar, onları “ihtiyacı karşılanmış” ya da “karşılanmamış” bireyler olarak kurgulayarak okura farklı bir bakış sunmuştur.

Aktaş’ın hikâyelerinde toplumsal eleştiri, estetik bir duyarlık ve insan merkezli bir bakışla iç içe geçmiştir. Sade ve yalın anlatım, simgesel derinlikler ve felsefi sorgulamalarla bütünleşmiş; böylelikle hikâyeler, anlam derinliğiyle zenginleşmiştir. Aktaş’ın çocuk karakterleri, Bourdieu’nun habitus ve Mead’in benlik kuramının kesişiminde okunabilecek bir kimliktir. Çocuklukta maruz kalınan ailevi yönlendirmeler, sınıfsal eşitsizlikler, cinsiyetçi normlar ve göç deneyimleri; bedende yerleşmiş eğilimler (habitus) ile içselleştirilmiş toplumsal bakışlar (Me/“toplumsal ben”) olarak yetişkinlikteki kimlik arayışının görünmez arka planını oluşturur.

Kaynakça

- Aktaş, C. (1992). *Üç ihtilal çocuğu*. Nehir Yayınları
- Aktaş, C. (1995). *Son büyüğü günler*. Nehir Yayınları.
- Aktaş, C. (1996). *Acı çekmiş yüzünde*. Nehir Yayınları.
- Aktaş, C. (1999). *Suya düşen dantel*. Nehir Yayınları.
- Aktaş, C. (2001). *Ağzı var dili yok Şehrazat*. Gala Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2003). *Halama benzediğim için*. Pınar Yayınları.
- Aktaş, C. (2009). *Kusursuz piknik*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2013). *Ayak izlerinde uğultu*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2015). *Duvarsız odalar*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2016). *Kızım olsan bilirdin*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2017). *Fotoğrafta ayrı duran*. İz Yayıncılık.
- Aktaş, C. (2018). *Unutulmayan*. İz Yayıncılık.
- Aktürk, Canlı, E. (2022). *Cihan Aktaş'ın hikâye ve romanlarında değer kavramı* (Tez no. 756995). [Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve çokkültürcülük sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Archer, L., DeWitt, J., Osborne, J., Dillon, J., Willis, B., & Wong, B. (2012). Science aspirations, capital, and family habitus: How families shape children's engagement and identification with science. *American Educational Research Journal*, 49(5), 881–908. <https://doi.org/10.3102/0002831211433290>.
- Berger, P. L. ve T. Luckmann (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası, bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. (V. S. Öğütle, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler* (H. U. Tanrıöver, Çev.). Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm*. Çev. Bediz Yılmaz. Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (2014). *Yeniden üretim: eğitim sistemine ilişkin bir teorelin ilkeleri* (A. Sümer, L. Ünsaldı, & Ö. Akkaya, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik aklın eleştirisi: Pascalca düşürme çabaları* (P. B. Yalım, Çev.). Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (2018). *Bir pratik teorisi için taslak: kabiliye üzerine üç etnoloji çalışması* (N. Ökten, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gülcü, M. (2014). *Cihan Aktaş'ın hikâyelerinde kadınların dünyası*. (Tez no. 363463). [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Güzel, M. (2021). *Cihan Aktaş'ın hikâye ve romanlarında yapı ve tema*. (Tez no. 683306). [Yüksek lisans tezi, Batman Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Karaca, N. (2011). *Kimlik sorunsalı üniversite öğrencilerinde kimlik ve siyasal aidiyet*. Anı Yayıncılık.
- Koçak, T. (2019). *Cihan Aktaş'ın hikâyelerinde anlatı yapısı*. (Tez no. 558053). [Yüksek lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, benlik ve toplum*. (Y. Erdem, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Metin, A. (2011). Kimliğin toplumsal inşası ve geleneksel kadın kimliğinin aktarımı, *Çankırı Karatekin Üni. Sos. Bil. Ens. Dergisi*, 2, (1), 74-92.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2015). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (I. E. Howison, Çev.) Deki Yayınları.

Sarıcan, Arslan, Z. (2019). *Cihan Aktaş'ın öykülerinde aile ve aile bireyleri arasındaki ilişkiler*. (Tez no. 607494). [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.

Toruntay, Ş. (2019). *Cihan Aktaş'ın hikâyeciliği*. (Tez no. 582858). [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

15. Die Beliebtesten Vor- und Familiennamen im Deutschen und im Türkischen¹**Faik ÖMÜR²**

APA: Ömür, F. (2025). Die Beliebtesten Vor- und Familiennamen im Deutschen und im Türkischen. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 283-309. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17868900>

Zusammenfassung

Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, anhand von Statistiken des Türkischen Statistischen Instituts und des Statistischen Bundesamts die häufigsten Vor – und Familiennamen im Deutschen und im Türkischen zu untersuchen. Hierzu wurden zunächst einige Statistiken über die beliebtesten Vornamen im Deutschen und im Türkischen und die häufigsten Familiennamen in beiden Sprachen aufgelistet. Im Anschluss an die Analyse wurden, die am häufigsten verwendeten Vor- und Familiennamen im Deutschen und Türkischen hinsichtlich ihrer Verwendungshäufigkeit auf Gemeinsamkeiten und Unterschiede hin untersucht. Im Anschluss daran wurde das Ergebnis von zwei Umfragen aufgeführt. Anhand einer empirischen Untersuchung wurden die aus dem Vergleich ermittelnden Feststellungen für die Analyse der Statistik genutzt. Hierzu wurde im Jahr 1995 in Bursa und in Dinslaken (eine Stadt in der NRW- in Deutschland) auf zwei Gymnasien mit 160 Schülern eine Umfrage durchgeführt, indem an Schüler zwei Fragen gestellt wurde. Die erste Frage zielte darauf ab, ob sie ihren Vornamen aus dem Familienkreis erhalten haben und die zweite Frage zielte darauf ab, ob sie die Geschichte und die Bedeutung ihres Vornamens wissen. Dann wurden die Antworten der Schüler auf diese Fragen prozentual verglichen. Diese Forschung wurde mit der Methode der Dokumentenanalyse, einer der qualitativen Forschungsmethoden, konzipiert. Die Antworten auf schriftliche Aufgaben wurden durch eine Inhaltsanalyse untersucht. Im Befundteil wurde festgestellt, dass die im Deutschen und Türkischen am häufigsten verwendeten Vornamen größere Ähnlichkeiten aufweisen als die Familiennamen. Die Ergebnisse zeigen, dass sowohl religiöse als auch nationale Identitätsmerkmale die Namenswahl in beiden Ländern maßgeblich beeinflussen. Im letzten Teil wurden die Vor- und Familiennamen unter kulturellen Gesichtspunkten miteinander verglichen.

Schlüsselwörter: Namensgebung, Kultur, Geschichte, Statistik, Häufigkeit

¹ **Erklärung (Thesis/Erklärung):** Es wird erklärt, dass bei der Erstellung dieser Arbeit wissenschaftliche und ethische Grundsätze eingehalten wurden und alle verwendeten Arbeiten im Literaturverzeichnis angegeben sind. Dieser Artikel basiert auf der Masterarbeit „Eine vergleichende Studie über die Namensgebung und Personennamen im Deutschen und im Türkischen“, die 1995 an der Hacettepe-Universität, Institut für Sozialwissenschaften, unter der Betreuung von Assoc. Prof. Dr. Armağan ETHEMOĞLU fertiggestellt wurde. Der Betreuer verstarb im Jahr 2018.

Urheberrecht & Lizenz: Die Autoren besitzen das Urheberrecht an ihren in der Zeitschrift veröffentlichten Arbeiten, die unter der Lizenz CC BY-NC 4.0 veröffentlicht werden.

Quelle: Es wird erklärt, dass bei der Erstellung dieser Arbeit wissenschaftliche und ethische Grundsätze eingehalten wurden und alle verwendeten Arbeiten im Literaturverzeichnis angegeben sind.

Ähnlichkeitsbericht: Erhalten – Turnitin /iThenticate-Verhältnis: 17 %

Ethikbeschwerde: editor@rumelide.com

Art des Artikels: Forschungsartikel, **Datum der Registrierung des Artikels:** 16.10.2025 – **Datum der Annahme:** 09.12.2025 – **Datum der Veröffentlichung:** 10.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17868900>

Begutachtung: Zwei externe Gutachter / Doppeltes Blindverfahren

² Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi / Assist. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education, German Language Education (Samsun, Türkiye), **eposta:** faik.omur@omu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4839-3096> **ROR ID:** <https://ror.org/028k5qw24> **ISNI:** 0000 0004 0574 2310 **Crossref Funder ID:** 501100004202

Almanca ve Türkçe'de En Popüler Adlar ve Soyadlar³

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye İstatistik Kurumu ve Almanya Federal İstatistik Ofisi'nin istatistiklerini kullanarak Almanca ve Türkçe'de en yaygın ad ve soyadları incelemektir. Bunu gerçekleştirmek için, önce Almanca ve Türkçe'de en popüler isimler ve her iki dilde en yaygın soyadlar hakkında çeşitli istatistikler listelenmiştir. Ardından, adların kökenleri analiz edilmiştir. Analizden sonra, adlar ve soyadlar benzerlik ve farklılıklar açısından karşılaştırılmıştır. Ardından, iki anketin sonuçları sunulmuştur. Ampirik bir çalışmaya dayalı olarak, karşılaştırma sonuçları istatistiksel analiz için kullanılmıştır. Bu bağlamda, 1995 yılında Bursa (Türkiye) ve Dinslaken (Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde bir şehir) bulunan iki lisede 160 öğrenciyle bir anket yapılmıştır. Öğrencilere iki soru sorulmuştur: İlk soru, ilk adlarını aile çevrelerinden alıp almadıkları, ikinci soru ise ilk adlarının tarihini ve anlamını bilip bilmedikleridir. Ardından, öğrencilerin bu sorulara verdikleri cevaplar yüzde olarak karşılaştırılmıştır. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan belge analizi yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Yazılı görevlere verilen cevaplar içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, her iki dilde de ilk adların soyadlarından daha fazla benzerlik gösterdiğini ortaya koydu. Sonuçlar, hem dini hem de ulusal kimlik belirleyicilerinin her iki ülkede de ad seçimini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Çalışmanın son bölümünde, ad ve soyadları kültürel bir perspektiften incelendi.

Anahtar kelimeler: Adlandırma, kültür, tarih, istatistik, sıklık

3

Beyan (Tez/ Bildiri): Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, 1995 yılında Hacettepe Üniversitesi, Tü Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yrd. Doç. Dr. Armağan ETHEMOĞLU danışmanlığında tamamlanan “Eine vergleichende Studie über die Namensgebung und Personennamen im Deutschen und im Türkischen” Yüksek Lisan tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Danışman 2018 yılında vefat etmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %17

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 16.10.2025-**Kabul Tarihi:** 09.12.2025-**Yayın Tarihi:** 10.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17868900>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

The Most Popular First and Last Names in German and Turkish⁴

Abstract

The aim of this study is to examine the most common first and last names in German and Turkish using statistics from the Turkish Statistical Institute and the German Federal Statistical Office. To achieve this, several statistics on the most popular first names in German and Turkish, as well as the most common surnames in both languages, are first listed. Subsequently, the origins of the names were analysed. After the analysis, the first and last names were compared in terms of similarities and differences. Following this, the results of two surveys were presented. Based on an empirical study, the findings from the comparison were used for statistical analysis. In this context, a survey was conducted in 1995 at two high schools in Bursa (Turkey) and Dinslaken (a city in North Rhine-Westphalia, Germany) with 160 students. The students were asked two questions: The first question was whether they had received their first name from their family circle, and the second was whether they knew the history and meaning of their first name. Then the answers of the students to these questions were compared in terms of percentage. This research was designed using the document analysis method, one of the qualitative research methods. The answers to written tasks were analysed using content analysis. The findings revealed that first names in both languages show more similarities than surnames. The results show that both religious and national identity markers significantly influence name selection in both countries. In the final part of the study, first and last names were examined from a cultural perspective.

Keywords: Naming, culture, history, statistics, frequency

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is based on the master's thesis titled "Eine vergleichende Studie über die Namensgebung und Personennamen im Deutschen und im Türkischen" (A Comparative Study on Naming and Personal Names in German and Turkish), completed in 1995 at Hacettepe University, Institute of Social Sciences, under the supervision of Assistant Professor Dr. Armağan ETHEMOĞLU. The supervisor passed away in 2018.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography
Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %17
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 16.10.2025-**Acceptance Date:** 09.12.2025-**Publication Date:** 10.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17868900>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Einleitung

Vornamen und Familiennamen sind bedeutende Träger kultureller Identität. Ihre Verbreitung, Herkunft und Entwicklung spiegeln historische, soziale und religiöse Strukturen einer Gesellschaft wider (vgl. Yıldız, 2020: 45). Ziel dieser Studie ist es, die meistverbreiteten Namen in der Türkei und Deutschland vergleichend zu analysieren und ihren soziokulturellen Hintergrund zu erforschen.

Onomastik, auch Namenforschung genannt, ist ein Teilbereich der Sprachwissenschaft (Linguistik), der sich mit der Entstehung, Bedeutung, Struktur, Funktion und dem Gebrauch von Eigennamen beschäftigt (vgl. Bahlow, 2002). In beiden Ländern lassen sich Namenssysteme feststellen, die durch historische Ereignisse, religiöse Prägungen und gesetzliche Regelungen stark beeinflusst wurden. Während in Deutschland insbesondere berufsbezogene Familiennamen dominieren, prägen in der Türkei häufig Begriffe mit nationaler oder historischer Konnotation die Namenslandschaft.

Die Namensgebung ist genauso alt wie die Menschheit. Unsere Vornamen werden uns gegeben. Namensgebung ist eine schwere Sache für die Eltern, denn bevor sie ihrem Kind einen Namen geben, berücksichtigen sie einige Punkte, Prinzipien. Eltern diskutieren die Namenswahl, konsultieren Freunde und holen sich Ratschläge ein. Oder vielleicht schlagen sie Namenslexika auf.

Trotz dieser Überlegungen existieren keine starren Regeln für die Namensgebung. Aber es gibt rechtliche Vorschriften und Rechtschreibungsregeln (Bürgerliches Gesetzbuch 1977: 434)⁵. Die Namen zeigen eine Parallelität mit der Entwicklung der Wissenschaften, Kultur und Sprachgeschichte. „Bis ins Mittelalter genügte einen Namen. Mit einem Namen konnte man die Personen von den anderen unterscheiden, denn die Bevölkerung war damals nicht so dicht. Deutsche Personennamen waren germanischen Ursprungs. Später traten christlichen Namen hinzu“ (Gottschald 1971: 139).

Die türkischen Namen kamen aus türkischer Herkunft. Sowohl im Deutschen als auch im Türkischen waren die Namen meistens zweistämmig. Z.B. türkische Jungennamen: Bamsı, Bartu, Babür, Ertan, Erkut, Aybar, Aykaç, Yalım, Toygar, Kutay, Uraz usw. türkische Mädchennamen: Balkır, Bengü, Belçin, Laçın, Olcay, Tansu, Tomris, Umay usw. (vgl. Tekin, 1994). Deutsche Jungennamen: Wotan, Wida, Ziu, Gerwulf, Gilmar, Nordman, Sintbert usw. Deutsche Mädchennamen: Bele, Walda, Almar, Albrun, Isgard usw. „Ihre Bedeutungen beziehen sich meist auf Kampf, Stärke, Ruhm, Sieg und Tapferkeit. Diese Namen geben uns Information über das Leben der Deutschen und Türken“ (Gottschald 1971: 140). „Als die Deutschen das Christentum anerkannten, nahmen sie Namen aus der Bibel, aus der griechischen und lateinischen Sprache“ (Debus 1976: 11). Die Türken nahmen aus dem Arabischen, dem Persischen und aus dem Koran ihre Namen, wobei sie den Islam anerkannten. Diese Bildungsform ist noch heute gültig. In den beiden Gesellschaften kann man sowohl von einstämmigen als auch von zweistämmigen Namen sprechen.

Debus (1976) betonte, dass „die Bildung der Familiennamen in Deutschland im 12. Jahrhundert begann; zuerst im Süden Deutschlands und dann dehnte sich nach Norden aus“ (ebd.). Die Bevölkerung nahm zu und ein Name genügte nicht, die Personen von den anderen zu unterscheiden, man musste noch andere Namen hinzufügen, z. B. Doppelnamen, Beinamen usw. „So begann die Entstehung der Familiennamen in Deutschland“ (Debus 1976: 12). „Die Familiennamen sind erblich. Die Kinder

⁵ Bürgerliches Gesetzbuch.

erhalten die Familiennamen von den Eltern“ (Bürgerliches Gesetzbuch 1977: 435)⁶.

Um die Personen voneinander zu unterscheiden, die die gleichen Vornamen trugen, und in demselben Ort wohnten, setzte man einen anderen Namen hinzu. Zum Beispiel: In demselben Ort wohnten drei mit dem Namen Hans. Einen nannte man mit seinem Vaternamen: Hans Paulsen; der andere ist vom Beruf Müller also der Hans der Müller. Der andere hatte einen roten Bart, den nannte man: Hans der Rotbart usw. So bildete man Familiennamen aus Ruf- Beruf- Stand- Herkunft- und Ortsnamen. Außerdem bildet man aus Satznamen z. B. Haßdenpflug, Springsfeld, Fürchtegott, Zuckseisen usw. Familiennamen. Einige Familiennamen werden aus Übernamen gebildet z. B. Butterbrot, Kurzrock, Sauerbier, Senf usw. (Fleischer 1968: 15).

Im Türkischen begegnet man auch den gleichen Bildungsformen der Familiennamen mit einem Unterschied, dass die türkischen Bürger vor 1934 keinen Familiennamen anzunehmen brauchten. „Mit dem Gesetz (Soyadı Kanunu) musste jeder Bürger einen Familiennamen annehmen“ (vgl. Sakaoğlu 1979: 380). Z. B. wenn in einem Dorf drei Personen mit dem Namen „Mehmet“ lebten, einen nannte man mit seinem Vaternamen Ahmet oğlu Mehmet, einen nannte man nach seinem Beruf Demirci Mehmet und einer hatte Glatze und hieß Kel Mehmet. Man bildet im Türkischen auch Familiennamen aus Satznamen z.B. Uyurgezer, Hıçdurmaz, Şıpsevdi usw. Einige Beispiele der Vornamen aus den Übernamen: Keskin, Çokaydın, Hovarda usw.

Sowohl im Deutschen als auch im Türkischen gibt es fremde Familiennamen, im Deutschen sind diese Bildungsformen viel gegenüber dem Türkischen. Im Deutschen begegnet man z.B. aus dem Slawischen (Rdengowic), aus dem Dänischen (Andersson), aus dem Holländischen (Van-den-Brook), aus dem Polnischen (Bojo, Wyteczek, Cyzio, Macijewski). Im Türkischen trifft man auf die Armenischen und Jüdischen Herkunftsnamen wie z. B. Kohen, Ekmekçiyan usw.

Am Ende der vorliegenden Studie ist eine Statistik über die häufigsten Formen der Türkischen und der Deutschen Vor- und Familiennamen erstellt und verglichen. Zum Schluß der Einleitung ein Sprichwort aus dem Türkischen: "At ölür meydan kalır, yigit ölür namı kalır". (Menschen sterben, aber ihr Ruhm bleibt bestehen). Man soll bei der Namensgebung sehr gut überlegen, erforschen, konsultieren, diskutieren und dann einen Namen geben, damit das Kind in seinem Leben zufrieden mit seinem Namen ist, denn es muss mit seinem Namen einen lebenslang auskommen.

Methode

Die vorliegende Untersuchung basiert auf der qualitativen Forschungsmethode der Dokumentenanalyse. Qualitative Forschung ist eine Methode, die neugierig und interpretierend ist und versucht, die Form des Problems in seiner natürlichen Umgebung zu verstehen (vgl. Guba und Lincoln, 1994). Die erhobenen Daten wurden mittels Inhaltsanalyse und deskriptiver Statistik ausgewertet.

Forschungsdesign

Die Studie umfasst die Analyse historischer und statistischer Daten zu Vor- und Familiennamen sowie die Auswertung schriftlicher Umfrageergebnisse von Schülern und Schülerinnen im Alter von 16-17 Jahren. Ziel war es, die Bedeutung, Herkunft und Übernahme der Vornamen zu erfassen. Die Dokumentenanalyse umfasst die Analyse schriftlicher Materialien, die Informationen über das Phänomen oder die Phänomene enthalten, die erforscht werden sollen. Traditionell ist die Dokumentenanalyse als Methode bekannt, die von Historikern, Anthropologen und Linguisten

⁶ Bürgerliches Gesetzbuch.

verwendet wird (vgl. Yıldırım & Şimşek, 2016: 189). Dokumentenanalyse kann als der systematische Umgang mit sowohl gedruckten als auch webbasierten Informationen und Dokumenten definiert werden (vgl. Bowen, 2009: 27). Die vergleichende Methode ist ein Oberbegriff für eine Forschungsmethode, die darauf abzielt, die funktionalen Faktoren zu klassifizieren und zu erklären, die bei der Entstehung und Entwicklung bestimmter Ereignisse eine Rolle spielen (www.bingol.edu.tr).

Teilnehmende

Die Forschung wurde im Schuljahr 1994-1995 mit Schülerinnen und Schülern der Gymnasiasten von zwei verschiedenen Gymnasien durchgeführt. Der Grund, warum ich diese beiden Gymnasien ausgewählt habe, in Bursa Çelebi Mehmet Lisesi; damals war ich als Lektor in Bursa tätig und in Dinslaken Gustav Heinemann Realschule; meine Eltern lebten in Dinslaken (in Deutschland). Die Stichprobe bestand aus 160 Teilnehmenden (80 aus der Türkei, 80 aus Deutschland), je zur Hälfte männlich und weiblich. Die Auswahl erfolgte zufällig und freiwillig.

Datenerhebung und Analyse

Es wurde unter 160 Schülern eine Umfrage durchgeführt. Den Teilnehmern wurden zwei Fragen gestellt. Die erste Frage zielte darauf ab, zu erfassen, ob die Teilnehmer ihren Vornamen aus ihrem Familienkreis erhalten haben. Die zweite Frage zielte darauf ab, zu erfassen, ob die Teilnehmer die Bedeutung und historische Herkunft ihres Vornamens kennen. Die Antworten auf schriftliche Aufgaben wurden durch eine Inhaltsanalyse ausgewertet und prozentual vergleichend dargestellt. Es wurde verglichen, der Prozentsatz der Befragten, die die zwei Fragen mit „Ja“ oder „Nein“ beantwortet haben.

Statistische Analyse über die häufigsten Vor- Familiennamen in der Türkei und in Deutschland

Güran hat nach einer Erforschung die Familiennamenauswahl nach 18 Jahren später des Familiennamengesetzes so festgestellt:

1. 11.2 % der Familien behielten ihre alten Familiennamen bei.
2. 44.2 % der Familien haben einen neuen Familiennamen angenommen, obwohl sie früher einen Familiennamen besaßen.
3. 10.5 % haben ihre alten Familiennamen abgekürzt.
4. 34.14 % haben zum ersten Mal einen Familiennamen angenommen, die früher keinen Familiennamen besaßen (vgl. Güran 1956: 5-6).

Köksal (1974) hat unter den 176041 Studenten/innen bei der Aufnahmeprüfung zur Universität eine Statistik ausgeübt. Er hat 14740 unterschiedliche Namen festgestellt. Die beliebtesten 16 Jungennamen sind folgendermaßen:

Die beliebtesten Jungennamen in der Türkei

Von je 1000 Jungen

1. Mehmet (49. 2)	9. Osman (11. 9)
2. Mustafa (38. 6)	10. Ömer (8. 7)
3. Ahmet (31. 6)	11. Süleyman (8. 0)
4. Ali (26. 7)	12. Kemal (7. 8)
5. Hüseyin (20. 2)	13. Halil (7. 6)
6. Hasan (18. 9)	14. Yusuf (7. 5)
7. İbrahim (15. 5)	15. Abdullah (7. 4)
8. İsmail (14. 6)	16. Orhan (6. 6)

Tabelle 1: Die beliebtesten Jungennamen bei der Universitätsaufnahmeprüfung

Diese Namen bilden 27. 4 % der gesamten Einwohnerzahl der Türkei (damals 45 Mio.) Fast 4 Jungen / Leute tragen einen von diesen 16 Namen. (vgl. Köksal 1975: 211-215).

Die beliebtesten Mädchennamen in der Türkei

Die Zahl der Bewerberinnen, an der Prüfung ist 52385. Köksal hat 6595 unterschiedliche Namen festgestellt. Die Prozente (ebd.).

Von je 1000 Mädchen

1. Fatma (21. 9)	10. Nesrin (8. 6)
2. Ayşe (21. 6)	11. Selma (8. 3)
3. Hatice (15. 6)	12. Nevin (8. 0)
4. Emine (13. 8)	13. Sevim (7. 8)
5. Nilgün (13. 0)	14. Aysel (7. 3)
6. Hülya (12. 4)	15. Asuman (7. 1)
7. Meral (10. 7)	16. Nurten (7. 0)
8. Sema (9. 2)	17. Serpil, Emel
9. Semra (8. 9)	Ayten, Necla (6.9)

Tabelle 2: Die beliebtesten Mädchennamen bei der Universitätsaufnahmeprüfung

Die Folgen dieser Statistik: Die häufigsten 15 Jungennamen stammen aus Heiligen Namen, aus arabischer Herkunft. Nur Orhan kommt aus türk. Herkunft nimmt den 16. Platz unter den Jungennamen in der Liste ein. Obwohl sich die Zeit und die Lebensweise geändert haben, ist der Einfluss der Religion (Islam) auf den Leuten noch stärker geworden als Früher. Es scheint, als würde die Religion in jeder Zeit herrschen und unser Leben weiterhin bestimmen. Der Einflussbereich verschiedener Religionen kann man nicht leugnen. Auch in Deutschland herrscht eine ähnliche Situation. Unter den Mädchennamen sieht man in der Türkei an der Spitze auch die Heiligen (arab. - persische Herkunftsnamen) Vornamen. Der Vorname aus türk. Herkunft Meral (Hirsch) nimmt den 7. Platz in der Liste ein und Sevim 13. Aysel 14. Platz. Die Mädchennamen (türk. Herkunft) nehmen mehr Anteil in der Liste als die „Jungennamen“.

Die beliebtesten 10 Jungen- und Mädchennamen in Deutschland

Die Daten zu den beliebtesten Vornamen in Deutschland für die Jahre 1991-1992 wurden der Zeitschrift der Gesellschaft für deutsche Sprache (GfdS 1993, S.66-80) entnommen und statistisch ausgewertet. Nachher werden die Folgen mit den türkischen Vornamen verglichen.

() bedeutet 1991, (-) bedeutet erst im Jahre 1992 Spitzengruppe erreicht.

Jungennamen Mädchennamen

1. Alexander (2)	1. Julia (2)
2. Daniel (1)	2. Maria (9)
3. Michel (-)	3. Lisa (1)
4. Patrick (4)	4. Sarah (5)
5. Kevin (3)	5. Katharina (4)
6. Christian (5)	6. Anna, -e (3)
7. Tobias (9)	7. Christine, -a (8)
8. Sebastian (8)	8. Vanesse (10)
9. Maximilian (-)	9. Laura (6)
10. Florian (-)	10. Jennifer (7)

Tabelle 3: Die beliebtesten 10 Jungen und Mädchen Vornamen in Deutschland der Jahren 1991-92

Wenn man die beiden Jahre vergleicht, sieht man, dass es keine großen Veränderungen unter den 10 beliebtesten Vornamen gibt. Einige Namen haben sich in der Liste ihren Platz erhöht, einige an den gleichen stehengeblieben, und einige zurückgefallen. Bei den Mädchennamen nicht im großen Maße. Diese Namen bilden seit langen Jahre die Hitliste. Es scheint auch, dass die Eltern diese Beliebtheit weiterführen werden. Daniel, Patrick, Kevin, Maximilian sind die Modenamen des Jahres 1992.

Die beliebtesten 10 Jungen und Mädchen Vornamen in der Ex-DDR 7

Jungennamen	Mädchennamen
1. Philipp (1)	1. Lisa (1)
2. Patrick (2)	2. Maria (4)
3. Christian (4)	3. Julia (3)
4. Daniel (-)	4. Franziska (5)
5. Kevin (5)	5. Anne, -a (7)
6. Florian (8)	6. Stefanie (2)
7. Paul (7)	7. Sarah (6)
8. Maximilian (-)	8. Jennifer (10)
9. Martin (3)	9. Sophie (-)
10. David (9)	10. Jessica (-)

Tabelle 4: Die beliebtesten Vornamen in Ex-DDR

7 Zum Zeitpunkt dieser Untersuchung war die ehemalige DDR noch nicht mit der Bundesrepublik Deutschland vereint.

(Ebd.) Spitzenreiter sind wie schon 1991 Lisa und Philipp.

Die deutschen Jungennamen kommen aus hebräischen, griechischen, lat. und altchristlicher heiliger Welt. In der Liste gibt es keinen Vornamen aus deutscher Herkunft. Also die deutschen beliebtesten Vornamen sind auch unter dem fremden Einfluss wie im Türkischen, sogar mehr unterdrückt, besonders aus dem Alttestament, aus Hebräischen. Die türkische Vornamen sind aus dem Arabischen und Persischen beeinflusst.

Die Familiennamen bilden heute eine nahezu geschlossene Liste. Es gibt nur geringfügige Veränderungen in ihr; durch Zuwanderung und Einbürgerung von Personen aus anderen Sprachgebieten, durch gelegentliche Namensänderungen oder dadurch, dass einzelne Namen mit ihren letzten Trägern aussterben. Neue Familiennamen werden nicht mehr gebildet (vgl. Seibicke 1982: 159). Auf die schlichte Frage, wie viele verschiedene Familiennamen in der deutschen oder türkischen Bevölkerung heute vorkommen, gibt es infolgedessen keine befriedigte Antwort.

Nach den Angaben des Türkischen Statistikinstituts ist die folgende Liste, der im Jahr 2024 am häufigsten vergebenen Jungennamen in der Türkei erstellt worden.

Die beliebtesten Jungennamen in der Türkei im Jahr 20248

1. Alparslan (8088)	9. Miraç (3743)
2. Göktuğ (5683)	10. Eymen (3676)
3. Yusuf (4880)	11. Aras (3562)
4. Metehan (4762)	12. Miran (3356)
5. Ömer Asaf (4244)	13. Atlas (3345)
6. Kerem (4207)	14. Poyraz (3073)
7. Aslan (3920)	15. Muhammed (2929)
8. Ömer (3869)	16. Ali Asaf (2913)

Tabelle 5: Die beliebtesten Jungennamen in der Türkei im Jahr 2024

Vergleich und Analyse der beliebtesten Jungennamen in der Türkei: 1974 vs. 2024

Die Analyse der beliebtesten Jungennamen in der Türkei zeigt über einen Zeitraum von 50 Jahren deutliche Veränderungen in der Namenswahl, welche sowohl gesellschaftliche Trends als auch kulturelle Entwicklungen widerspiegeln.

Im Jahr 1974 dominierten traditionell islamisch geprägte und klassisch türkische Namen wie Mehmet, Mustafa, Ahmet und Ali die Namensstatistik. So wurden beispielsweise auf 1000 Jungen fast 49,2-mal der Name Mehmet vergeben, gefolgt von Mustafa (38,6) und Ahmet (31,6). Diese Namen sind stark mit religiösen und historischen Figuren verbunden und spiegeln eine konservative Namenswahl wider, die auf lange etablierte Traditionen zurückgeht.

Im Gegensatz dazu zeigt die Liste der beliebtesten Jungennamen im Jahr 2024 eine größere Vielfalt und einen Trend zu moderneren, zum Teil auch zusammengesetzten oder selteneren Namen. Namen wie Alparslan, Göktuğ, Metehan oder Ömer Asaf sind heute häufiger anzutreffen. Der Spitzenname

8 Türkiye İstatistik Kurumu. (Türkisches Statistisches Institut)

Alparslan, mit 8088 Nennungen, weist auf eine verstärkte Orientierung an historischen oder nationalistischen Symbolen hin, Alparslan war ein bedeutender seldschukischer Herrscher. Ebenso zeigen Namen wie Miraç, Aras oder Atlas eine Hinwendung zu ungewöhnlicheren und teilweise naturbezogenen oder mythischen Bezeichnungen.

Bemerkenswert ist, dass traditionelle Namen wie Yusuf und Ömer weiterhin beliebt sind, jedoch in ihrer Häufigkeit im Vergleich zu 1974 deutlich zurückgegangen sind. Zudem gewinnt die Verwendung von Doppelnamen (z.B. Ömer Asaf, Ali Asaf) an Bedeutung, was auf eine neue Namensästhetik hinweist.

Diese Verschiebung lässt sich durch mehrere Faktoren erklären: die Urbanisierung, die stärkere mediale Vernetzung, das Aufkommen neuer kultureller Einflüsse sowie eine veränderte Identitätswahrnehmung junger Eltern, die moderne und individuelle Namen bevorzugen. Gleichzeitig bleiben bestimmte traditionelle Namen aufgrund ihrer kulturellen und religiösen Bedeutung relevant.

Zusammenfassend zeigt sich, dass die Namensgebung in der Türkei heute vielschichtiger und diverser ist als vor 50 Jahren. Während damals klassische und häufig wiederkehrende Namen dominierten, prägen heute vielfältige und teils symbolisch aufgeladene Namen das Bild.

Nach den Angaben des Türkischen Statistikinstituts ist die folgende Liste der im Jahr 2024 am häufigsten vergebenen Mädchennamen in der Türkei erstellt worden.

Die beliebtesten Mädchennamen in der Türkei im Jahr 2024⁹

1. Defne (7466)	10. Duru (3389)
2. Asel (7347)	11. Umay (3348)
3. Zeynep (6540)	12. Mihra (3271)
4. Asya (5041)	13. İnci (3179)
5. Gökçe (4759)	14. Efnan (3151)
6. Zümra (4685)	15. Miray (3069)
7. Elif (4203)	16. Alya (2883)
8. Elisa (4197)	17. Doğa (2800)
9. Lina (3655)	18. Meryem (2722)

Tabelle 6: Die beliebtesten Mädchennamen in der Türkei im Jahr 2024

Vergleich und Analyse der beliebtesten Mädchennamen in der Türkei: 1974 vs. 2024

Die Analyse der beliebtesten Mädchennamen in der Türkei in den Jahren 1974 und 2024 zeigt einen signifikanten Wandel in der Namensgebungspraxis, der auf tiefgreifende gesellschaftliche, kulturelle und sprachliche Veränderungen hinweist.

Im Jahr 1974 dominieren traditionelle, häufig religiös oder historisch konnotierte Vornamen. Namen wie Fatma, Ayşe, Hatice und Emine führen die Liste an. Diese Namen haben starke Wurzeln im islamischen Kulturraum und sind meist mit religiösen oder familiären Traditionen verbunden. Sie wurden oft über Generationen weitergegeben und spiegeln eine eher traditionelle Namenswahl wider. Auch Namen wie Nilgün, Hülya oder Meral weisen typische Merkmale türkischer Namen aus der Mitte

⁹ Türkiye İstatistik Kurumu. (Türkisches Statistisches Institut)

des 20. Jahrhunderts auf, mit klangvollen Endungen und Bedeutungen, die oft Natur, Schönheit oder Tugenden thematisieren.

Dagegen zeigt die Liste der beliebtesten Mädchennamen im Jahr 2024 eine deutlich modernere und diversifizierte Namenslandschaft. Die häufigsten Namen – Defne, Asel, Zeynep, Asya oder Gökçe – weisen auf eine zunehmende Vielfalt und Individualisierung hin. Während Zeynep und Elif auch früher beliebt waren und damit Kontinuität signalisieren, zeigen viele der heute populären Namen wie Elisa, Lina oder Alya den Einfluss globaler und insbesondere westlicher Namensmoden. Die starke Präsenz kurzer, wohlklingender Namen mit naturbezogenen (z. B. Doğa, Duru) oder modernen Bedeutungen zeigt ein neues ästhetisches Empfinden und eine stärkere Orientierung an Individualität.

Zudem fällt auf, dass die Namen aus dem Jahr 2024 stilistisch vielfältiger sind: arabische, persische, türkische und auch westlich klingende Namen finden sich nebeneinander. Dies könnte auf eine zunehmende kulturelle Offenheit und hybride Identitätskonstruktionen hinweisen, die sich auch in der Namensgebung manifestieren.

Ein weiterer Aspekt ist die Zunahme weiblicher Namen, die aus dem Klang herausgewählt werden, häufig ohne tiefergehende religiöse oder familiäre Bedeutung, was ein Indiz für einen Wertewandel sein kann: weg von traditionellen Rollenbildern hin zu einer stärkeren Individualisierung.

Die Gegenüberstellung der Mädchennamen von 1974 und 2024 illustriert den Wandel von traditionellen, häufig religiös geprägten Namen hin zu moderneren, vielfach international beeinflussten und klangästhetisch orientierten Namensentscheidungen. Diese Entwicklung spiegelt tiefgreifende gesellschaftliche Transformationsprozesse in der Türkei wider – darunter Urbanisierung, Bildung, kulturelle Globalisierung sowie den Wandel von Familien- und Geschlechterrollen.

Nach den Angaben des Deutschen Statistikinstituts ist die folgende Liste der im Jahr 2024 am häufigsten vergebenen Jungen- und Mädchennamen in Deutschland erstellt worden.

Die beliebtesten 10 Jungen- und Mädchennamen in Deutschland im Jahr 2024¹⁰

1. Noah	1. Sophia/ Sofia
2. Matt(h)eo/Mat(h)eo	2. Emilia
3. Leno	3. Emma
4. Luca/ Luka	4. Mia
5. Paul	5. Lina
6. Henry/ Henri	6. Hannah/ Hanna
7. Theo	7. Ella
8. Emil	8. Mila
9. Elias	9. Klara/ Clara
10. Louis/ Luis	10. Lia/ Liah

Tabelle 7: Die beliebtesten 10 Vornamen in Deutschland des Jahres 2024

¹⁰ Statistisches Bundesamt Deutschland.

Vergleich und Analyse der beliebtesten Vornamen in Deutschland: 1991–1992 vs. 2024

Ein Vergleich der beliebtesten Vornamen in Deutschland in den frühen 1990er-Jahren (1991–1992) und im Jahr 2024 offenbart tiefgreifende kulturelle und gesellschaftliche Veränderungen in der Namensgebung. Die Entwicklung zeigt sowohl stilistische als auch sprachlich-strukturelle Verschiebungen, die Rückschlüsse auf Wertewandel, Individualisierungsprozesse und Internationalisierungstendenzen erlauben.

Jungennamen

In den Jahren 1991–1992 dominierten klassische, im deutschsprachigen Raum tief verwurzelte Namen wie Alexander, Daniel, Christian, Sebastian oder Tobias die Namenslisten. Diese Namen zeichnen sich durch einen zeitlosen, traditionellen Charakter aus, häufig mit biblischem oder griechisch-römischem Ursprung. Gleichzeitig spiegeln Namen wie Kevin, Patrick oder Michel eine gewisse Öffnung gegenüber international geprägten Namen wider, die insbesondere in den 1980er- und frühen 1990er-Jahren durch Medien und Popkultur beeinflusst wurden.

Im Gegensatz dazu sind die Jungennamen des Jahres 2024 insgesamt kürzer, moderner und klanglich weicher. Namen wie Noah, Leno, Luca, Theo, Emil oder Elias weisen einen deutlichen Trend zu zwei- bis dreisilbigen Vornamen mit international verständlicher Phonetik auf. Besonders auffällig ist die starke Präsenz biblischer Namen (z. B. Noah, Elias) in neuer Form, was auf eine Renaissance religiöser bzw. historisch-tradierter Namen in modernisierter Variante hinweist. Namen wie Matt(h)eo oder Louis zeigen zudem eine zunehmende Beliebtheit französisch-italienischer Klangmuster.

Mädchenamen

Auch bei den Mädchenamen zeigen sich klare stilistische Verschiebungen. In den 1990er-Jahren standen Julia, Maria, Lisa, Sarah, Katharina oder Anna auf den vorderen Plätzen – allesamt Namen mit starker christlicher Tradition und hoher Kontinuität im deutschen Namensraum. Zugleich waren damals auch Namen wie Vanessa, Jennifer und Christine populär, was auf den Einfluss angelsächsischer Namensmoden hinweist.

Im Jahr 2024 dominieren hingegen kurze, klanglich weiche und häufig vokalreiche Namen: Sophia, Emilia, Emma, Mia, Lina, Ella, Mila, Lia – diese Namen folgen einem minimalistischen, melodischen Klangideal und zeigen einen starken Trend zu Internationalität. Die zunehmende Verwendung von Varianten wie Klara/Clara oder Hannah/Hanna deutet auf eine größere Flexibilität in der Schreibweise hin, wobei Individualisierung und Ästhetik zentrale Rollen spielen.

Insgesamt lässt sich ein Wandel von klassisch-traditionellen und teils stark religiös geprägten Namen hin zu modernen, international verständlichen und klanglich optimierten Vornamen feststellen. Die Namensgebung im Jahr 2024 ist stärker von ästhetischen Kriterien (z. B. Kürze, Weichheit, Eindeutigkeit) geprägt als von familiären oder religiösen Traditionen. Gleichzeitig spiegelt sich in der zunehmenden Internationalisierung der Namen ein Wertewandel: Mobilität, kulturelle Offenheit und Individualität prägen heute das Bild stärker als noch in den frühen 1990er-Jahren.

Die Analyse zeigt, dass Vornamen als kulturelle Indikatoren verstanden werden können: Sie reflektieren nicht nur zeittypische ästhetische Präferenzen, sondern auch gesellschaftliche Entwicklungen wie Globalisierung, Medienkonsum, Wertewandel und Individualisierung. Der Vergleich zwischen 1991–92

und 2024 macht deutlich, wie sich die deutsche Gesellschaft im Laufe von drei Jahrzehnten gewandelt hat – hin zu mehr Vielfalt, Internationalität und Freiheit in der Namenswahl.

Über die Häufigkeit von Trägern bestimmter Namen (tokens) liegt eine Stichprobenuntersuchung und Hochrechnung des Statistischen Bundesamtes in Wiesbaden für die Bundesrepublik nach der Volkszählung vom 27. 5. 1970 vor, woraus im Folgenden auszugsweise einige Ergebnisse vorgeführt werden.

In der jüngsten Statistik wurden außerdem die in der Bevölkerung am häufigsten vorkommenden Familiennamen ermittelt (Personalregister Deutscher Wohnmeldeamt 1970)¹¹.

In der folgenden Tabelle sind die in Deutschland am häufigsten verwendeten Familiennamen und deren prozentuale Verhältnisse angegeben.

Die häufigsten Familiennamen in Deutschland nach Personalregister Deutscher Wohnmeldeamt

(In 1000) (%)

Mueller/Müller	603	10. 36
Schmidt	389	6. 68
Schneider	251	4. 31
Meyer	213	3. 66
Weber	194	3. 33
Becker	175	3. 01
Wagner	175	3. 00
Schaefer/Schäfer	151	2. 60
Schulz	146	2. 50
Hoffmann	141	2. 43
Bauer	140	2. 41
Koch	131	2. 26
Klein	126	2. 17
Schroeder/Schröder	123	2. 12
Schmitz	110	1. 90
Schmitt	107	1. 85
Schwarz	103	1. 77
Wolf	101	1. 74
Meier	98	1. 68
Neumann	97	1. 67
Schmid	95	1. 63
Braun	92	1. 58
Zimmermann	88	1. 51

¹¹ Personalregister Deutscher Wohnmeldeamt.

Hofmann	88	1. 51
Huber	86	1. 49
Hartmann	87	1. 49
Weiss	85	1. 46
Richter	83	1. 43
Mayer	83	1. 42
Lange	80	1. 37
Krause	80	1. 37
Krueger/Krüger	79	1. 36
Maier	77	1. 31
Werner	76	1. 31
Peters	74	1. 28
Walter	74	1. 27
Fuchs	73	1. 26
Moeller/Möller	72	1. 24
Koenig/König	71	1.22
Lang	70	1.21
Koehler/Köhler	64	1.10
Kaiser	63	1.09
Jung	63	1. 07
Keller	61	1.04
Scholz	61	1.05
Hermann	60	1.04

Tabelle 8: die häufigsten Familiennamen in Deutschland.

Für gleichlautende Namen ergab die Hochrechnung folgende Reihenfolge (ebd.).

Die gleichlautenden Familiennamen in Deutschland

	(In 1000)	(%)
1. Müller, Mueller	603	10.36
2. Schmid (t), Schmitt	591	10.36
3. Maier, Mayer, Meier, Meyer	470	8.07
4. Schneider	251	4. 31
5. Hof (f)man	229	3. 93
6.Fischer	227	3.90

Tabelle 9: Gleichlautende Namen

Das Ergebnis dieser Statistik über die häufigsten Familiennamen in Deutschland zeigt, dass die Müller, Schmidt und Meier- mit verschiedenen Schreibvarianten- an der Spitze, nicht überrascht; ihre Spitzenstellung würde auch durch eine vollständige Auszählung der gesamten Datenbasis nicht erschüttert werden. Insgesamt vermittelt die Liste aber eine gute Übersicht über die in der deutschen

Bevölkerung besonders häufigen Familiennamen. Beachtenswert ist daran übrigens der hohe Anteil von Berufsamen (vgl. Seibicke 1982: 117-118).

Köksal (1975: 215) hat in seiner Studie in der Türkei von insgesamt 228426 Bewerber/innen unterschiedliche 38635 Familiennamen festgestellt. Die häufigsten 23 Familiennamen sind Folgendermaßen:

Die häufigsten Familiennamen in der Türkei

von je 1000

1. Yılmaz	(12.0)	9. Doğan	(4.3)
2. Öztürk	(6.9)	10. Arslan	(4.3)
3. Kaya	(6.4)	11. Arslan	(2.5)
4. Şahin	(6.4)	12. Özkan, Kılıç	(3.8)
5. Aydın, Yıldırım	(6.3)	13. Ünal	(3.2)
6. Özdemir	(5.5)	14. Erdoğan, Çetin	(3.1)
7. Çelik	(5.1)	15. Özcan	(2.9)
8. Demir, Yıldız	(4.9)	16. Özer, Yüksel	(2.6)
17. Yavuz, Turan, Aksoy			(2.4)

Tabelle 10: Die häufigsten Familiennamen in der Türkei.

Die Familiennamen im Türkischen zeigen einen türkischen Charakter, sind nicht wie die Vornamen von fremder Sprache beeinflusst. Im Vergleich zu den Deutschen kann man sagen, dass die türkischen Familiennamen den Spitzenrang nicht aus Berufsamen bestehen. „Türkische Familiennamen zeigen die Mutigkeit, Tapferkeit, nationalistische Züge: z. B. Yılmaz, (unbeugsam), Kaya (so hart wie Stein), Şahin (Falke), Demir (Eisen), Çelik (Stahl) usw.“ (vgl. Sakaoğlu 1979: 390-392). Die Einführung des Familiennamengesetzes im Jahr 1934 führte zu einer systematischen Namensvergabe durch Standesbeamte. Dabei wurden vielfach Listen verwendet, was zur Häufung bestimmter Namen führte. Aus diesem Grund gehören die am häufigsten vorkommenden Familiennamen in der Türkei, wie Yılmaz, Şahin, Aydın und andere, zufällig zu den ersten in der Reihenfolge. Es kann jedoch nicht gesagt werden, dass alle Personen mit diesen Familiennamen von derselben Familie abstammen.

Bemerkenswert bei diesen Familiennamen sind: Präfix Öz, 22% der Familiennamen beginnen mit diesem Präfix.

Es ist auch bemerkenswert, dass einige von diesen Familiennamen als auch Vornamen ausgewählt werden. z. B. Yılmaz, Şahin, Aydın, Doğan, Ünal, Erdoğan, Özcan, Yüksel, Yavuz, Turan. Da viele dieser Namen von den Standesbeamten damals- in den 1930er Jahren- aus der ihnen vorliegenden Liste ausgewählt wurden, gehören sie auch zu den am häufigsten verwendeten Familiennamen. (vgl. Personalregister Türkischer Wohnmeldeamt).

Unterschiede im Gebrauch von Ruf- und Familiennamen in der Türkei und in Deutschland

Im Rahmen dieser Untersuchung ist es zunächst notwendig, zentrale Begriffe zu definieren, um Missverständnisse zu vermeiden. Das Wörterbuch Duden (1999) unterscheidet klar zwischen Vornamen, Rufname und Familienname. „Der Vorname ist der Name, der einer Person bei der Geburt verliehen wird und der dem Familiennamen vorangestellt ist. Er dient der individuellen Identifikation innerhalb einer Familie oder Gesellschaft. Die Auswahl des Vornamens erfolgt in der Regel durch die Eltern“ (Duden, 1999, S. 1695).

Der Rufname hingegen ist jener Vorname, mit dem eine Person im Alltag angesprochen wird. Er kann, muss jedoch nicht der erste Vorname in der Reihenfolge sein. Die Auswahl richtet sich oftmals nach familiären oder persönlichen Präferenzen (Duden, 1999, S. 1273). „Der Familienname (auch Nachname oder Zuname) bezeichnet die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Familie. Er wird zumeist bei der Geburt oder im Zuge einer Eheschließung vergeben und folgt dem Vornamen“ (Duden, 1999, S. 484).

Anredeformen und gesellschaftliche Konventionen

Im interkulturellen Vergleich zeigen sich signifikante Unterschiede in der Verwendung und Wahrnehmung von Namen. Ein Beispiel ist die Anrede in formellen Kontexten. Während im Deutschen differenziert wird zwischen Herrn, Frau und – historisch bedingt – Fräulein (heute weitgehend außer Gebrauch), sind im Türkischen lediglich die Formen Bay (für Männer) und Bayan (für Frauen) gebräuchlich. In der Praxis hat sich jedoch die respektvolle Anrede Sayın etabliert, die geschlechtsneutral verwendet wird und insbesondere in schriftlicher und medialer Kommunikation vorherrscht. Diese Formulierung kann jedoch zu Missverständnissen führen, da sie keine Unterscheidung zwischen männlicher und weiblicher Anrede ermöglicht.

Ein weiteres Beispiel findet sich in der medialen Ansprache im Fernsehen: Während deutsche Moderatoren das Publikum in der Regel mit „Meine Damen und Herren“ begrüßen und Gäste mit ihrem Nachnamen ansprechen, verwenden türkische Moderatoren häufig die Anrede „Sayın seyirciler“ und sprechen Gäste mit dem Vornamen oder Titel-Vorname-Kombinationen an.

Praxis im Sport: Vornamen vs. Familiennamen

Ein markanter Unterschied zwischen der türkischen und der deutschen Namenspraxis zeigt sich im Profisport, insbesondere im Fußball. In der Türkei ist es üblich, Spieler mit ihren Vornamen anzusprechen, selbst in offiziellen Kommentaren. Bei Namensgleichheit werden zur Unterscheidung Zusätze wie Büyük (groß) oder Küçük (klein) verwendet – etwa „Büyük Hakan“ und „Küçük Hakan“. In einem Spiel zwischen Galatasaray und Bursaspor könnten somit bis zu vier Spieler mit dem Vornamen Hakan auf dem Platz stehen. Ein Erzähler müsste dann sagen: „Galatasaraylı Küçük Hakan hat den Ball von Bursasporlu Büyük Hakan weggenommen.“

In Deutschland hingegen ist es üblich, Fußballspieler mit ihrem Familiennamen zu benennen – auch bei identischen Vornamen. Diese Praxis erleichtert die öffentliche Kommunikation, da Familiennamen in der Regel eine größere Differenzierung erlauben. Während etwa 49 von 1.000 Personen in der Türkei den Vornamen Mehmet tragen, besitzen nur etwa 15 von 1.000 den Familiennamen Yılmaz – ein Hinweis auf die größere Vielfalt bei den Familiennamen (vgl. Statistisches Institut der Türkei, 1995).

Historische Entwicklung der Familiennamen

Ein weiterer bedeutender Unterschied liegt in der historischen Entwicklung des Familiennamensrechts. In Deutschland entwickelte sich das System der Familiennamen über Jahrhunderte hinweg, was sich auch in den häufigsten Familiennamen widerspiegelt. Namen wie Müller, Schmidt, Meier, Schneider, Hofmann und Fischer deuten auf die berufsbezogene Herkunft vieler deutscher Familiennamen hin. Diese Namen reflektieren sowohl den sozialen als auch den wirtschaftlichen Kontext der jeweiligen Epoche.

Demgegenüber ist die Geschichte der Familiennamen in der Türkei vergleichsweise jung. Erst mit dem Inkrafttreten des Familiennamengesetzes (Soyadı Kanunu) im Jahr 1934 wurde jeder türkische Staatsbürger gesetzlich verpflichtet, einen Familiennamen zu führen (vgl. Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 1934). Bis zu diesem Zeitpunkt trugen viele Menschen lediglich ihren Vornamen oder wurden durch Vatersnamen, Berufsbezeichnungen oder Herkunftsorte identifiziert. Die Einführung erfolgte relativ abrupt und unter staatlicher Anleitung. Viele der heute verbreiteten türkischen Familiennamen sind daher künstlich gebildet worden und orientieren sich an positiven Eigenschaften, Naturbegriffen oder patriotischen Symbolen (z. B. Yılmaz, Demir, Çelik).

Die Analyse zeigt, dass der Gebrauch von Vor- und Familiennamen in der Türkei und in Deutschland tief in den jeweiligen kulturellen, sozialen und historischen Kontext eingebettet ist. Während in Deutschland der Familienname eine etablierte soziale Identifikationsfunktion erfüllt, steht in der Türkei der Vorname stärker im Vordergrund der öffentlichen Wahrnehmung. Die vergleichsweise junge Geschichte der türkischen Familiennamen sowie deren staatlich gesteuerte Einführung wirken sich bis heute auf deren Gebrauch und Repräsentation aus. Um Missverständnisse in interkultureller Kommunikation zu vermeiden, ist es daher notwendig, diese kulturell bedingten Unterschiede zu erkennen und zu berücksichtigen.

Das Ergebnis von zwei Umfragen

In dieser Studie wurde eine Umfrage mit zwei Fragen unter 160 Schülern durchgeführt. Den Schülern wurde gefragt, ob sie ihre Vornamen aus dem Familienkreis erhalten haben und ob sie die Bedeutung und die Geschichte ihres Vornamens kennen. Die Antworten auf diese Fragen sind wie folgt:

Insgesamt 160 Personen in Dinslaken und in Bursa (80 Jungen/80 Mädchen)

1. Habt Ihr Euren Vornamen aus Euren Familienkreis erhalten?

Diese Frage zielt auf das Phänomen der „Nachbenennung“ also die Weitergabe von Vornamen über Generationen hinweg, was tief in familialen und kulturellen Traditionen verwurzelt ist.

Jungen: Ja 30 = 37,50 % Nein 50 = 62,50 %

Mädchen: Ja 12 = 15 % Nein 68 = 85 %

- acht Jungs haben zwei Vornamen
- drei Mädchen haben zwei Vornamen

- Jungen: 10. 6 % haben zwei Vornamen
- Mädchen: 3. 5 % haben zwei Vornamen
- siebenundzwanzig Personen haben ihren Familiennamen aus Wohnstätte [16. 8%]
- zwanzig Personen haben ihren Familiennamen aus Stand und Beruf [12. 5%]
- siebenundsechzig Personen haben ihren Familiennamen aus Übernamen [41. 8%]
- siebzehn Personen haben ihren Familiennamen aus Satznamen [10. 6%]
- neunundzwanzig Personen haben ihren Familiennamen aus anderen Namen [18%]

2. Wissen Sie die Bedeutung und die Geschichte Ihres Vornamens?

Jungen: Ja 30 = 37,50% Nein:50 = 62,50 %

Mädchen: Ja 13 = 16,25% Nein 67 = 83,75 %

Es wurde eine Umfrage unter 80 Schülern, auf einem Gymnasium in Dinslaken, eine kleine Stadt in der Nähe von Duisburg und unter 80 Schülern, auf einem Gymnasium in Bursa durchgeführt. Die Versuchsgruppen bestanden aus 40 Probanden und 40 Probandinnen in Dinslaken, 40 Probandinnen und 40 Probanden in Bursa. Insgesamt wurden den Schülerinnen und Schülern zwei Fragen gestellt.

Die erste Frage, die den Schülern in Dinslaken gestellt wurde: “Habt Ihr Euren Vornamen aus Euren Familienkreis erhalten?” Die darauf gegebenen Antworten lassen sich folgenderweise einklassifizieren

Das Prozent der diese Frage bejahenden 15 Schüler betrug 37,50 %.

Das Prozent der diese Frage bejahenden 12 Schülerinnen betrug 30 %.

Das Prozent der diese Frage verneinenden 25 Schüler betrug 62,50 %.

Das Prozent der diese Frage verneinenden 28 Schülerinnen betrug 70 %.

Die zweite Frage, die den Schülern in Dinslaken gestellt wurde: “Wissen Sie die Bedeutung und die Geschichte Ihres Vornamens?”

Das Prozent der diese Frage bejahenden 28 Schüler betrug 70%

Das Prozent der diese Frage bejahenden 22 Schülerinnen betrug 55%.

Das Prozent der diese Frage verneinenden 12 Schüler betrug 30%.

Das Prozent der diese Frage verneinenden 18 Schülerinnen betrug 45%.

Die erste Frage, die den Schülern in Bursa gestellt wurde: “Habt Ihr Euren Vornamen aus Euren Familienkreis erhalten?” Die darauf gegebenen Antworten lassen sich folgenderweise einklassifizieren

Das Prozent der diese Frage bejahenden 14 Schüler betrug 35 %

Das Prozent der diese Frage bejahenden 12 Schülerinnen betrug 30 %

Das Prozent der diese Frage verneinenden 26 Schüler betrug 65 %

Das Prozent der diese Frage verneinenden 28 Schülerinnen betrug 70 %.

Die zweite Frage, die den Schülern in Bursa gestellt wurde: "Wissen Sie die Bedeutung und die Geschichte Ihres Vornamens?"

Das Prozent der diese Frage bejahenden 26 Schüler betrug 65 %

Das Prozent der diese Frage bejahenden 28 Schülerinnen betrug 70 %.

Das Prozent der diese Frage verneinenden 14 Schüler betrug 35 %.

Das Prozent der diese Frage verneinenden 12 Schülerinnen betrug 30 %.

Befunde

Das Resultat, der in der Türkei und in Deutschland gemachten Umfragen lässt sich wie folgt erklären: Die Auswahl von Bursa und Dinslaken als Erhebungsorte ist methodisch sinnvoll: Beide Städte sind wirtschaftlich entwickelt, haben industriellen Charakter und stellen moderne, urbane Milieus dar. Außerdem wurde Bursa vom europäischen Rat als eine Europastadt ausgezeichnet. Die Ergebnisse sind nicht repräsentativ für das gesamte Land, aber sehr wohl für städtisch geprägte Jugendgruppen der Mittel- bis Oberschicht.

Die Versuchspersonen sowohl in Bursa als auch in Dinslaken sind im gleichen Alter, also zwischen 16-17 Jahren. Sie sind die Vertreter der jungen Generation. Das Resultat dieser Umfrage gibt uns ergiebige Anhaltspunkte über die Neigung der türkischen und der deutschen Eltern bei der Namensgebung in den letzten Jahren.

Die Hälfte der Versuchspersonen in den Umfragen sind Mädchen. Man wollte wissen, ob die weiblichen und männlichen Namen eine Divergenz zeigen.

Die Versuchsorte, das Alter der Versuchspersonen, und die Zahl der Versuchspersonen zeigen eine Parallelität. Wäre die Umfrage in konservativen Regionen z.B. in Erzurum oder Rize durchgeführt worden, hätte man deutlich traditionellere Namensgebungen erwarten können, sowohl in Bezug auf religiöse Herkunft als auch auf die Häufigkeit von Nachbenennungen. Denn diese Städte sind durch ihre herkömmliche Einstellung bekannt und außerdem sind sie keine Industriestädte. Die deutschen Städte unter sich zeigen keine große Divergenz, denn Deutschland ist ein Industriestaat.

Der Vergleich der Antworten auf die erste Frage

62,50 % der deutschen Schüler, 70 % der deutschen Schülerinnen, 65 % der türkischen Schüler, 70% der türkischen Schülerinnen haben ihren Vornamen nicht aus ihrem Familienkreis erhalten, das heißt sie wurden nicht nach einem Verwandten aus dem Familienkreis benannt. Dies hat jedoch eine Ausnahme. Wenn ein Kind heute mehrere Vornamen erhält, dann entspricht einer von diesen Namen meist dem der Mutter oder Großmutter bzw. des Vaters oder Großvaters. Das tut man in der Regel als

eine Gewohnheit. Das Kind sollte den Vorfahren nacheifern, so tüchtig werden wie sie.

Die deutschen Schülerinnen zeigen einen Unterschied gegenüber den Jungen. 30 % der Schülerinnen wurden nach Verwandten aus dem Familienkreis benannt. Sie erhielten also den Namen ihres Onkels, ihrer Tante oder eines anderen Verwandten. Dagegen zeigen die deutschen Schüler (37,50 %) eine Ähnlichkeit mit den türkischen Schülern (35 %).

Wenn man die Antworten auf die zweite Frage vergleicht, so lässt sich feststellen, dass 65% der türkischen Probanden und 70 % der Probandinnen die Bedeutung ihres Vornamens wissen. Das Prozent der diese Frage bejahenden deutsche Probanden 70 % und Probandinnen 55 % liegt bei den Probandinnen eher niedriger. Das Wissen über die Bedeutung des eigenen Namens ist relativ hoch, insbesondere bei Jugendlichen in urbanen Zentren.

Die Frequenz deutschen und türkischen weiblichen und männlichen Vornamen.

Die häufigsten weiblichen und männlichen Namen wurden aufgelistet und miteinander verglichen.

Die türkischen weiblichen Vornamen und ihre Frequenzen sind:

Serap (3), Hülya, Dilek, Çiğdem, Müge, Hande, Demet, Arzu, Rabia, Mine, Ebru (2)

Die türkischen männlichen Vornamen und ihre Frequenzen sind:

Mehmet, İsmail, Ali (3), Mesut, Yılmaz, Cem, İbrahim (2)

Die deutschen weiblichen Vornamen und ihre Frequenzen sind:

Stefanie (3), Nicole, Melanie (2)

Die deutschen männlichen Vornamen und ihre Frequenzen sind:

Christian (5) Martin, Michael (3) Stefan, Sebastian, Peter (2)

Die häufigsten deutschen Vornamen in der Stichprobe – bei Jungen Christian, Michael und Stefan; bei Mädchen Stefanie, Nicole und Melanie – entsprechen weitgehend den bekannten Listen der beliebtesten Namen aus dem deutschen Melderegister (Personalregister Deutscher Wohnmeldeamt, 1992)¹². Ähnliches gilt für die türkischen Vornamen: Mehmet, Ali und İsmail zählen auch laut offizieller Statistiken zu den zehn häufigsten männlichen Namen der Türkei (Personalregister Türkischer Wohnmeldeamt, 1995)¹³. Bei den weiblichen türkischen Namen zeigen sich allerdings Abweichungen. Namen wie Hülya, Dilek und Çiğdem sind zwar bekannt, jedoch nicht unter den Top 10. Diese Differenz lässt sich möglicherweise durch den sozioökonomischen Kontext (westliche Großstadt Bursa) sowie durch den individuellen Geschmack und Bildungsgrad der Eltern erklären.

Die Auswahl von Dinslaken und Bursa als Untersuchungsorte erfolgte bewusst, da beide Städte als wirtschaftlich entwickelte Industriestandorte gelten. Die Entscheidung, nicht konservativ geprägte Regionen wie Erzurum oder Rize zu berücksichtigen, hat das Ergebnis vermutlich beeinflusst. In

¹² Personalregister Deutscher Wohnmeldeamt.

¹³ Personalregister Türkischer Wohnmeldeamt.

traditionelleren Regionen wäre die Nachbenennung – insbesondere nach Großeltern – wahrscheinlicher gewesen, wie frühere Studien (z. B. Debus, 1977) nahelegen. Auch in Deutschland zeigte sich in der Vergangenheit, dass der Bildungsgrad der Eltern einen Einfluss auf die Namenswahl hat: Kinder akademisch gebildeter Eltern tragen häufiger Namen mit familiärem Hintergrund – oft als Zweitnamen.

Nach den Befragungen von G. Koß (1972 :8) „in Weiden/ Oberpfalz 1969 und 1970 haben rund 28% der Kinder (41. 5% der Jungen, 15, 2% der Mädchen) einen Vornamen nach den Eltern, nach den Großeltern oder aus Familientradition erhalten“. „In Heidelberg 1972-1975 bekamen 15,8 % der Jungen und 8,1 % der Mädchen einen Vornamen vom Vater oder der Mutter mit“ (Debus, 1977: 44).

Eine Untersuchung von F. Debus u. a. führte zu folgenden Ergebnissen

- (a) Unter Flüchtlingen und Heimatvertriebenen wird, relativ häufig. . . an die Namen der Vorfahren angeknüpft oder an Namen, die auf irgendeine Weise die Bindung zur alten Heimat zum Ausdruck bringen.
- (b) Nachbenennungen treten vor allem in Familien mit mehreren Kindern auf; sie betreffen die Jungen stärker als die Mädchen und unter ihnen wiederum zumeist die Erstgeborenen.
- (c) Von den Kindern un-und angelernter Arbeiter erhielten nur 25% einen Namen aus der Familie; Eltern mit Abitur oder Fachhochschulabschluß gaben 32% ihrer Kinder einen solchen Namen; unter den Kindern, deren Eltern einen Universitäts-oder Hochschulabschluß haben, betrug ihr Anteil indessen 46%.
- (d) Am häufigsten kehren die Namen der Eltern und die der Großeltern bei den Kindern wieder und zwar meistens als zusätzliche Vornamen zum Rufnamen der Kinder. Dabei zeigt sich unter den Akademikerkindern die Namen der Großeltern mit 55% überwiegen.
- (e) In den letzten 25 Jahren scheint ein allmählicher Rückgang der Nachbenennung abzuzeichnen; "allein die Gruppe der Akademiker scheint eher geneigt, am Herkommen und an überkommenen Namengebungsprinzipien festzuhalten (Debus & Hartig & Menke & Schmitz, 1973: 11) .

Kultur und die interkulturelle Dimension von Vornamen

Kultur ist ein vielschichtiger Begriff, der sämtliche Bereiche menschlicher Existenz umfasst – von der materiellen Lebenssicherung über soziale Strukturen bis hin zu ästhetischen und normativen Auseinandersetzungen mit der Umwelt (vgl. Assmann, 2005; Geertz, 1973). Sie beinhaltet kollektive Erinnerung, historische Erfahrungen und Wertvorstellungen, die sich in zentralen Lebensbereichen wie Sprache, Religion, Familienstruktur und Alltagsgewohnheiten konkretisieren. Kultur fungiert somit als ein dynamisches System aus Sprache, Weltinterpretation, zwischenmenschlichem Verhalten und Selbstverständnis.

Im interkulturellen Kontext bedeutet dies, dass bestimmte kulturelle Ausdrucksformen – darunter auch Eigennamen – über kulturelle und nationale Grenzen hinweg präsent sein können (vgl. Wierzbicka, 1997). Interkulturalität beschreibt das Phänomen, dass bestimmte Werte und kulturelle Praktiken, einschließlich Namen, in mehreren Gesellschaften anzutreffen sind. So lassen sich beispielsweise die Vornamen Ahmet, Mustafa oder Hasan sowohl in der Türkei als auch in Saudi-Arabien und dem Iran finden. Ebenso treten Adam, Josef, David oder Hans in Deutschland, England und Israel auf – teils in abgewandelter Form, wie etwa Adem, Yusuf oder Yahya in der Türkei oder in den arabischsprachigen Ländern.

Diese Namensähnlichkeiten deuten auf eine tiefgreifende kulturelle Verflechtung hin, die sich aus

gemeinsamen mythologischen, religiösen oder sprachgeschichtlichen Ursprüngen speist (vgl. Alford, 1988). Trotz sprachlicher, weltanschaulicher oder kulinarischer Unterschiede existieren zwischen den Kulturen fundamentale Gemeinsamkeiten. Im Zentrum dieser Gemeinsamkeiten steht der Mensch als universales Wesen mit gemeinsamen anthropologischen Wurzeln – etwa in der Vorstellung von Adam und Eva als symbolischen Ureltern der Menschheit.

Die Namen tragen somit eine interkulturelle Bedeutungsebene in sich. Sie reflektieren kollektive Zugehörigkeiten, aber auch individuelle Identitätsentwürfe. Auf drei Ebenen lassen sich diese Bedeutungen strukturieren: auf der universellen, der nationalen und der individuellen Ebene. Universelle Namen verweisen auf anthropologische Konstanten, nationale Namen spiegeln kulturell-regionale Besonderheiten wider, während individuelle Namenspräferenzen Ausdruck persönlicher oder familiärer Weltanschauungen sind.

Zwar unterliegen Namen nicht kurzfristigen Modifikationen, doch spiegeln sie gesellschaftliche Entwicklungen und kollektive Trends wider. Der Mensch wird mit einem Namen versehen, der ihn lebenslang begleitet – ein Aspekt, der Namen zu stabilen kulturellen Markern macht (vgl. Lieberson, 2000). Der Vergleich zwischen türkischen und deutschen Vornamen zeigt, dass die Unterschiede geringer ausfallen als oftmals vermutet. Zahlreiche Namen lassen sich semantisch oder funktional aufeinander beziehen. So entsprechen sich etwa Hans und Yahya, Maria und Meryem. Familiennamen wie Müller und Değirmenci, Fischer und Balıkcı, Bauer und Çiftçi, Klein und Küçük, Wolf und Kurt, Lange und Uzun, Jung und Genç weisen ebenfalls direkte Bedeutungsäquivalenzen auf.

Namen sind daher nicht nur individuelle Identifikatoren, sondern Ausdruck kultureller Zugehörigkeit und kollektiver Erinnerung. Sie übermitteln Bedeutungen, Normen und soziale Orientierung und offenbaren gleichzeitig strukturelle Parallelen zwischen unterschiedlichen Gesellschaften. Die kulturelle Übertragbarkeit von Namen verweist auf die Möglichkeit einer universellen Verständigung jenseits ethnischer, sprachlicher oder religiöser Grenzen. Auch wenn vollständige kulturelle Homogenität utopisch erscheint, zeigt die vergleichende Namensforschung, dass die Gemeinsamkeiten zwischen den Kulturen oft zahlreicher sind als ihre Unterschiede.

Diskussion und Schlussbemerkungen

Ziel der vorliegenden Arbeit zielte darauf ab, anhand von Statistiken des Türkischen Statistischen Instituts und des Statistischen Bundesamts die häufigsten Vor- und Familiennamen im Deutschen und im Türkischen zu untersuchen. Hierzu wurden einige Statistiken über die beliebtesten Vornamen in Deutschland und in der Türkei und die häufigsten Familiennamen in beiden Ländern aufgelistet. Im Rahmen dieser Studie wurde an jeweils 80 Schülern und Schülerinnen zweier Gymnasien in Dinslaken (Deutschland) und Bursa (Türkei) Umfragen durchgeführt. Die Befragung zielte darauf ab, die Vergabe von Vornamen sowie deren Bedeutung aus individueller Perspektive zu erfassen. Die Probanden waren im Alter von 16 bis 17 Jahren und zu gleichen Teilen nach Geschlecht verteilt (je 40 Mädchen und 40 Jungen pro Stadt). Diese Forschung wurde mit der Methode der Dokumentenanalyse konzipiert.

Die Teilnehmer bestehen aus 160 Gymnasiasten und sind im gleichen Alter. Zwischen 16-17 Jahren. An die Teilnehmer wurden zwei Fragen gestellt. Die erste Frage zielte darauf ab, ob sie ihren Vornamen aus dem Familienkreis erhalten haben und die zweite Frage zielte darauf ab, ob sie die Geschichte und die Bedeutung ihres Vornamens wissen.

Die Ergebnisse zeigen, dass die Mehrheit der Befragten- sowohl in Deutschland als auch in der Türkei- diese Frage verneinte. Besonders auffällig ist der geringe Anteil von Mädchen in beiden Ländern, die ihren Vornamen aus der Familie erhalten haben: in Dinslaken nur 30 %, in Bursa ebenfalls 30 %. Bei den Jungen liegt der Anteil in Dinslaken bei 37,5 % und in Bursa bei 35 %.

Diese Ergebnisse bestätigen frühere Studien zur sinkenden Praxis der Nachbenennung in der Vornamensvergabe (vgl. Debus 1973). Während noch in den 1970er Jahren etwa ein Drittel der Kinder nach Verwandten benannt wurde- insbesondere Jungen als Erstgeborene-, scheint diese Tradition heute rückläufig zu sein. Mögliche Gründe hierfür sind ein gesellschaftlicher Wertwandel, zunehmende Individualisierungstendenzen sowie der Wunsch nach einzigartigen und modernen Namen.

Die zweite Frage befasste sich mit dem Wissen über die Bedeutung und Geschichte des eigenen Vornamens. Hier zeigen sich deutliche Unterschiede zwischen den beiden Ländern und auch zwischen den Geschlechtern. Während in Dinslaken 70 % der Jungen, jedoch nur 55 % der Mädchen angaben, ihren Vornamen zu verstehen, lagen die Werte in Bursa mit 65 % (Jungen) und 70 % (Mädchen) höher. Dies deutet auf ein größeres Interesse oder möglicherweise auch ein stärker ausgeprägtes kulturelles Bewusstsein hinsichtlich der Namensbedeutung in der türkischen Stichprobe hin.

Auffällig ist zudem, dass deutsche Mädchen im Vergleich die geringste Quote beim Wissen um ihren Namen aufweisen. Dieses Ergebnis könnte auf geringere familiäre oder kulturelle Kommunikation über die Namensherkunft hindeuten. Auch der Einfluss der Populärkultur und der Medien auf die Namensvergabe könnte in Deutschland stärker ausgeprägt sein, was dazu führt, dass traditionelle oder bedeutungsschwere Namen seltener verwendet und daher seltener thematisiert werden.

Die Ergebnisse zeigen, dass die Vornamen in beiden Sprachen mehr Ähnlichkeit zeigen als die Familiennamen. Und die Antworten auf zwei Fragen waren nahezu identisch.

Die Deutschen geben ihrem Kind als erster Name einen Taufnamen, die Türken "Göbek Adı" dieser Name ist nicht der formelle Name, sondern informelle Name, er wird meistens als Beiname gebraucht. Der Name wird mit dem festen Namen ins Standesbuch eingetragen. Göbekadı wird unter der Familie, den Freundeskreisen gebrauchen. Das Kind wird oft mit seinem offiziellen Namen gerufen.

„Die türkischen Namen, welche man aus den Epos erfährt, wurden von einem angesehenen Mann, den man "Dede Korkut oder Ata Korkut" nannte, dem Kind gegeben“ (vgl. Oy 1959: 99). Im Deutschen wurde der Name von den Eltern gegeben. Alle diese Kunde erfährt man aus den Epos, Märchen, Sagen, Dede Korkut Hikayeleri, Manas Destanı, Ergenekon Destanı, Tacitus, Nibelungenlied.

Heiliger Namen aus Alttestament und Neutestament: Adam, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Marcus, Paulus, Peter, Andreas, Constantinus, Stephanus, Elisabeth. Heiliger Namen bei den Türken aus dem Koran und arabischem Kulturkreis: Adem, İbrahim, Davud, Yusuf, Yakub, Musa, İsmail, Yahya, Yunus, Hasan, Hüseyin, Elif, Meryem, Hatice, Bekir, Ömer, Osman usw.

Die türkischen Kaiser und Padischah hatten diese Namen sehr beliebt angenommen. Dagegen versuchte das Volk die alten Sitten, Gewohnheiten fortführen. Mit der Zeit haben sie ihr Verhalten geändert. Besonders im Osmanischer Reich hat sich die Zahl der Heiligennamen vermehrt, so dass von 36 osmanischen Padischah hatten nur 6 einen Namen aus türkischer Herkunft: Orhan Gazi, Yavuz, Murat (vgl. İnan, 1958: 7).

In Deutschland waren die Heiligen Namen auch sehr beliebt z. B. die Namen Johannes und Nikolaus waren im 15. -16. Jh. die beliebtesten Jungennamen.

Auf der anderen Seite herrschten die Dichternamen in der Gesellschaft. In beiden Gesellschaften waren dichterische und Dichternamen sehr bevorzugt. Im Deutschen: Else, Thomas, Beatrice, Hermann, Erwin, Lotte, Ottilie, Max, Thekla, Johanna, Luise usw.

Im Türkischen: Ferhat, Aslı, Kerem, Leyla, Mecnun, Asım, Fitnat, Ferhunde, Nigar usw.

Im 16. Jh. gewinnt die Doppelnamemodus eine größere Bedeutung. Sie hielt sich bis ins 18. Jh. (Gotthold Ephraim Lessing, Johann Wolfgang v. Goethe, J. P. Hebel, Gottfried August Bürger, Heinrich Leopold Wagner, Johann Gottfried Herder, Friedrich Gottlieb Klopstock, Christoph. Martin Wieland., Christian Fürchtegott Gellert, Johann Peter Hebel (Bach, 1952. S. 36) .

Im 19. und am Anfang des 20. Jhs. nahmen fast alle türkischen Schriftsteller und Autoren einen Beinamen (Doppelnamen). Denn es gab in der Zeit keinen festen Familiennamen Gesetz, die Bürger waren nicht verpflichtet. Um eine Verwirrung zu vermeiden, mussten viele Dichter einen Doppelnamen wählen. Hier einige Beispiele aus der türkischen Literatur:

Sait Faik (Abasıyanık), Halide Edip (Adivar), Ahmed Haşım, Ahmed Rasim, Ahmet Vefik Paşa, M. Cevdet (Anday), A. Nihat (Asya), F. Rıfık (Atay), H. Nihal (Atsız), N. Sami (Banarlı), Y. Kemal (Beyatlı), Behçet Kemal (Çağlar), F. Nafiz (Çamlıbel) F. Hüsnü (Dağlarca), M. Akif (Ersoy), M. Şevket (Esendal), O. Şaik (Gökyay), Ömer Seyfettin, Namık Kemal, A. Hamdi (Tanpınar) Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, N. Fazıl (Kısakürek), Ziya Paşa, Orhan Veli (Kanık).

Die in Klammer stehenden Namen sind ihre Familiennamen. Sie haben diese Namen nach 1934 bekommen. In diesem Jh. hatten alle Deutschen Schriftsteller und Bürger einen Familiennamen.

Sehr bemerkenswert bei den türkischen Frauennamen ist, dass viele Namen aus Blumen Namen bestehen. Dies ist bei der deutschen nicht zu sehen (vgl. Personalregister Deutscher Meldeamt). Die häufigsten Frauennamen: Gül, Gülay, Gülbahar, Gülbahar, Gülnur, Gülbeden, Gülruh, Gülseren, Gülsen, Gülveren, Lale, Lalezar, Songül, Birgül, Özgül, Menekşe, Gülizar, Gülbeyaz, Çiğdem, Çağla, Aygöl, Yasemin usw. (vgl. Kutlu 1969: 15).

Im Deutschen befinden sich auch Blumennamen aber sehr selten.

Die deutschen Staatsbürger haben seit dem 12. Jh. einen Familiennamen. Wenn wir uns die Zeit damals vorstellen, können wir sagen, dass es damals keine Industrie gab, dass die Bevölkerung nicht dicht besiedelt war. Die Berufe waren nicht mannigfaltig. Die Arbeiten wurden oft mit der Hand ausgeübt. Es gab keine Fabrikarbeiter. Das gewerbliche Leben der mittelalterlichen Stadt mit ihren reich entwickelten Handwerkerzünften, mit der weitgehenden Spezialisierung und Arbeitsteilung unter den Handwerkern spiegelt sich in den Familiennamen aus Berufsbezeichnungen, die eine große Zahl ausmachten. In der Stadt waren die Anregungen zur Benennung eines Mitbürgers nach dem Beruf größer als auf dem Lande. Die Landbevölkerung bestand zum großen Teil aus Bauern. Handwerker gab es weit weniger als in der Stadt, da der Bauernhof seine Lebensbedürfnisse zum großen Teil selbst deckte (Gottschald 1954: 107).

Familiennamen werden nicht nur aus Berufsamen gebildet, sondern aus Übernamen, ("ein anderer Name, der jemandem zusätzlich zu seinem eigentlichen Namen gegeben wird, oft basierend auf charakteristischen Eigenschaften oder Besonderheiten") (Duden 1999: 1580). Von Beruf und Stand, aus Satznamen („Satzname, der – (durch Zusammenziehung) aus einem Satz entstandener [Familien]name (z. B. Suchenwirt“) (Duden 1999: 1293). Aber Familiennamen aus Berufsamen unter den deutschen

Familiennamen machen ein größeres Prozent aus. „Die ersten 6 häufigsten Familiennamen im Deutschen wurden aus Berufsnamen gebildet z. B. Müller (Değirmenci), Schmidt (Demirci), Maier, Meier (Mandıracı), Schneider (Terzi) Hofmann (Saraylı) Fischer (Balıkçı)“ (Schimmel 1992: 67).

Die türkischen Staatsbürger tragen auch einen Familiennamen, aber nicht im Sinne der deutschen Familiennamen. Denn die türkischen Bürger waren nicht verpflichtet einen Familiennamen zu wählen. Die Stämme hatten einen Familiennamen z.B. Karamanoğulları, Candaroğulları, Canikoğulları, Topaloğlu, Fettahoğlu usw. 50% der Familiennamen wurden aus Rufnamen oder aus Übernamen gebildet. Die türkischen Bürger übten auch viele Berufe aus, z. B. Marangoz, Demirci, Nalbant, Sepetçi. Aber der Anteil dieser Familiennamen aus Berufsnamen nimmt keinen großen Platz ein. Die ersten sechs häufigsten Familiennamen im Türkischen sind wie folgt:

Yılmaz, Öztürk, Kaya, Şahin, Aydın, Yıldırım, diese Familiennamen wurden aus Übernamen gebildet. Die Leute, die aufgrund des Namensgesetzes diese Familiennamen erhielten, hatten sie früher entweder einen anderen Familiennamen gehabt, oder aber hatten an ihren früheren Familiennamen Änderung vorgenommen, oder hatten bis dahin gar keinen Familiennamen gehabt und somit zum ersten Mal einen neuen Familiennamen erhalten (vgl. Sakaoğlu 1984: 391). Diese Folgen zeigen, dass es keine Ähnlichkeit gibt zwischen den häufigsten deutschen und der türkischen Familiennamen. Die deutschen Familiennamen haben keine großen Unterschiede erlebt.

2/3 der türkischen Familien änderten ihren Familiennamen während des Gesetzes und erhielten einen neuen Familiennamen. 34% der türkischen Familien nahmen zum ersten Mal einen Familiennamen. Nur 11% haben ihren alten Familiennamen aufbewahrt (ebd.).

Die Untersuchung zeigt, dass sowohl in Deutschland als auch in der Türkei traditionelle Praktiken der Namensvergabe – insbesondere die Weitergabe von Vornamen innerhalb der Familie – zunehmend an Bedeutung verlieren. Die Mehrheit der befragten Jugendlichen wurde nicht nach einem Familienmitglied benannt. Besonders auffällig ist, dass Mädchen in beiden Ländern noch seltener einen überlieferten Namen erhalten als Jungen.

Zugleich lässt sich feststellen, dass das Bewusstsein über die Bedeutung und Geschichte des eigenen Namens bei den türkischen Jugendlichen insgesamt stärker ausgeprägt ist. Die Ergebnisse legen nahe, dass kulturelle Identität, Bildungsniveau sowie regionale Unterschiede in der Sozialisierung einen erheblichen Einfluss auf das Namensverständnis und die Namensvergabe haben.

Die Übereinstimmung zwischen den häufigsten Vornamen der Befragten und den amtlichen Namensstatistiken bestätigt die Aussagekraft der erhobenen Daten und weist auf eine stabile Namenspräferenz in beiden Ländern hin. Die Tatsache, dass klassische und religiös geprägte Vornamen in althergebrachten Regionen stärker vertreten sind, unterstreicht die Bedeutung des sozioökonomischen Kontexts bei der Namenswahl.

Diese vergleichende Untersuchung liefert wertvolle Einblicke in die kulturellen Unterschiede und Gemeinsamkeiten im Umgang mit Vornamen und bietet Anknüpfungspunkte für weiterführende onomastische, soziologische und bildungswissenschaftliche Studien.

Kurz gesagt, die Bildungsformen der Vornamen und Familiennamen zeigen in großem Maße eine Ähnlichkeit. In dieser komparatistischen Studie wurde auch festgestellt, dass Personennamen eine interkulturelle Dimension haben. Alle Menschen auf der Erde haben mindestens einen Namen.

Literaturverzeichnis

- Alford, Richard D. (1988): *Naming and Identity: A Cross-Cultural Study of Personal Naming Practices*. New Haven: HRAF Press.
- Assmann, Jann (2005): *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bach, A (1952-53): *Deutsche Namenkunde* (Die Deutschen Personennamen). Bd.12. Heidelberg: R. Wagner.
- Bahlow, Hans (2002): *Deutsches Namenlexikon*. Familien- und Vornamen nach Herkunft und Sinn erklärt. München: Suhrkamp.
- Bowen, Glen A. (2009): *Document Analysis as a Qualitative Method*. Qualitative Research Journal, Vol. 9 No:2, pp.27-40. Emerald Group Publishing Limited.
- Bürgerliches Gesetzbuch (1977): *Textausgabe BGB*. München: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Debus, Friedrich (1976): Zu Namengebung und Namenverwendung im Mittelalter und Neuzeit; in: *Festschrift für Gerhard Cordes* Bd. 2, 11. Neumünster.
- Debus, Friedrich & Hartig, Joachim & Menke, Hubertus & Schmitz, Günter (1973): Namengebung und soziale Schicht, Bericht über ein Projekt zur Personennamenkunde; in: *Namenkunde* 5, Leuven.
- Duden (1999): *Das große Wörterbuch der Deutschen Sprache*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Fleischer, Wolfgang (1968): *Die deutschen Personennamen*. Geschichte, Bildung, und Bedeutung. Berlin (Ost): WTB, Bd. 20, 7.
- Geertz, Clifford James (1973): *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gesellschaft für deutsche Sprache (1993: 66-80).
- Gottschald, Max (1971): *Deutsche Namenkunde*. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung. Berlin.
- Guba, Egon & Lincoln, Yvonna S. (1994): Competing Paradigms in Qualitative Research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 105-117). Sage Publications
- Güran, Sait (1956): Aile İsimleri Etrafında Hukuk Nazariyeleri, *İş ve Düşünce*. 5-6.
- Köksal, Aydın (1975): *Türk Dili Dergisi*. Sayı 291. S.211-215.
- İnan, Abdulkadir (1958): İslamdan sonra Türkçe Adlar. *Türk Dili Dergisi* Cilt 7, Sayı 82, 6.
- Koß, Gerhard (1972): Benennungsmotive bei der Vornamengebung-eine Befragung in Weiden. *Oberpfälzer Heimat*. V.16.
- Kutlu, Şemsettin (1969): *Türkçe Kadın ve Erkek Adları*. Ankara: TDK Yay.
- Lieberson, Stanley (2000): *A Matter of Taste: How Names, Fashions, and Culture Change*. New Haven: Yale University Press.
- Oy, Aydın (1959): Dede Korkut Kitabında Kahramanların Ad Almaları. *Türk Dili*. Cilt. 9, S.99. S. 150-152.
- Personalregister Türkischer und Deutscher Wohnmeldeämter.
- Sakaoğlu, Saim (1979): Türkçede Soyadları. *Edeb. Fak. Yay. Fas. 2*, S. II. S.375.
- Sakaoğlu, Saim (1984): Soyadlarımız üzerine. *Türk Dili*. Cilt XLVIII. S.6. S.390-392.
- Schimmel, Anne-M. (1992): *Herr "Demirci" heißt einfach "Schmidt"*. Köln: Önel-Verlag.
- Seibicke, Wolfgang (1982): *Die Personennamen im Deutschen*. Berlin. New York: W. DEG.
- Seibicke, Wolfgang (1993): Wörter und Unwörter. Die beliebtesten Vornamen des Jahres 1992. *Gesellschaft für die deutsche Sprache*. Niedernhausen/Ts: Falken Verlag.
- Statistisches Bundesamt Deutschland (2024): *Vornamenstatistik*.

Statistisches Institut der Türkei (2024): *Vornamenstatistik*.

Tekin, Talât (1994): *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, (1934): Sayı: 2741. Kanun NO: 2525

Wierzbicka, Anna (1997): *Understanding Cultures Through Their Key Words*: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford: Oxford University Press.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2016): *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, Hakan (2020): *Türkisches Namensgebung im Wandel der Zeit*. İstanbul: Kültür Yayınları.

Internetquellen

<https://bingol.edu.tr/sayt-bolum9-Arastirma-Yontem-ve-Tekniklerinin-Secimi/>

(Letzter

Zugriff: 08.12.2025).

16. Orientations of Conflict Resolution in *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*¹

Defne ERDEM METE²

APA: Erdem Mete, D. (2025). Orientations of Conflict Resolution in Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 310-322. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17895170>

Abstract

Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women (Lambert-Hurley et al., 2022) is a collection of memoirs written by women authors who reflect on their experiences abroad. Memoirs on intercultural interactions can be seen as a resource for investigating topics related to intercultural communication. This study focuses on the orientations of conflict resolution as one of the subjects of intercultural communication. The aim of the paper is to find out the conflict resolution orientations of the women authors in the memoir collection according to the theoretical framework of Thomas's (1976) Conflict Resolution Orientations. Eight memoirs have been chosen among the collection of memoirs based on purposive sampling method and content analysis has been carried out. It has been found that the five different orientation types of conflict resolution, as suggested by Thomas (1976), which are Integration, Domination, Compromise, Neglect and Appeasement are displayed by the women authors in different situations. The emerging sub-themes have been found to be 'expressing admiration' and 'showing willingness to adapt' for Integration orientation; 'attempting to persuade' and 'expressing strong opinions about good and bad behaviour' for Domination orientation; 'compromising with officials' and 'compromising on negative attitudes towards home country' for Compromise orientation; 'making criticisms' for Neglect orientation; and 'accommodating to conversation style' and 'accommodating to dressing style' for Appeasement orientation. The most frequently addressed conflict resolution orientation in the memoirs is Integration and the least frequently addressed ones are Neglect and Appeasement. The women writers' conflict resolution orientations are discussed in light of the relevant research on intercultural communication. It has been concluded that more research should be carried out for investigating conflict resolution orientations in memoirs of intercultural encounters.

Keywords: Conflict resolution, memoir, intercultural communication, *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*

- ¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: 16%
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 09.11.2025-**Acceptance Date:** 11.12.2025-**Publication Date:** 12.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17895170>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind
- ² Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Selçuk University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature (Konya, Türkiye), **eposta:** defnemete@selcuk.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7314-461X> **ROR ID:** <https://ror.org/045hgzm75> **ISNI:** 0000 0001 2308 7215 **Crossref Funder ID:** 501100007086

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

***Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women* Adlı Eserde Çatışma Çözme Yönelimleri³**

Öz

Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women (Lambert-Hurley et al., 2022) adlı eser kadın yazarların yurtdışındaki deneyimlerini yazdıkları bir anı koleksiyonudur. Kültürlerarası etkileşim deneyimleri üzerine yazılmış olan anılar, kültürlerarası iletişim konularını araştırmak için bir kaynak olarak görülebilir. Bu araştırma, kültürlerarası iletişimde çalışılan konulardan biri olan çatışma çözme yönelimlerine odaklanmaktadır. Çalışma, Thomas'ın (1976) Çatışma Çözüm Yönelimleri Kuramı doğrultusunda anı koleksiyonundaki kadın yazarların çatışma çözme yönelimlerinin ne olduğunu bulmayı amaçlamıştır. Amaçlı örneklem yöntemine göre koleksiyondaki anılar arasından sekiz anı seçilmiş ve içerik analizi yapılmıştır. Kadın yazarların anılarında, Thomas'ın (1976) kuramında öne sürdüğü beş çatışma çözme yönelimi olan Entegrasyon, Baskınlık, Uzlaşma, Aldırmama ve Taviz Verme'yi farklı durumlarda kullandıkları görülmüştür. İçerik analizinde ortaya çıkan alt temalar Entegrasyon yönelimi için 'hayranlık ifade etme' ve 'adapte olmaya istek gösterme'; Baskınlık yönelimi için 'ikna etmeye çalışma' ve 'iyi ve kötü davranış hakkında katı görüşler ifade etme'; Uzlaşma yönelimi için 'yetkililerle uzlaşma' ve 'kendi ülkesine karşı olumsuz tutumlar hakkında uzlaşma'; Aldırmama yönelimi için 'eleştiri yapma' ve Taviz Verme yönelimi için 'sohbet şekline uyum sağlama' ve 'giyinme tarzına uyum sağlama' olarak bulunmuştur. Anılarda en çok yer alan çatışma çözme yönelimi Entegrasyon, en az yer alanlar ise Aldırmama ve Taviz Verme'dir. Kadın yazarların çatışma çözme yönelimleri, ilgili kültürlerarası iletişim çalışmaları ışığında tartışılmıştır. Kültürlerarası etkileşim ile ilgili anılardaki çatışma çözme yönelimleri hakkında daha fazla araştırma yapılması önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çatışma çözümü, anı, kültürlerarası iletişim, *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 16%
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.11.2025-**Kabul Tarihi:** 11.12.2025-**Yayın Tarihi:** 12.12.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17895170>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Introduction

The notion of conflict is defined as “an expressed struggle between at least two interdependent parties who perceive incompatible goals, scarce resources, and interference from others in achieving their goals” (Wilmot & Hocker, 2010, p. 11). This incompatibility also includes “values, expectations, processes between two or more interdependent individuals or groups” (Cupach & Canary, 1997, as cited in Martin and Nakayama, 2000, p. 290). Cultural differences play a role in intercultural conflict and when conflict is experienced, individuals handle it in different ways (Martin & Nakayama, 2000, p. 288). Thus, they can choose a certain tactic to manage and resolve the conflict. In terms of the link between culture and conflict resolution orientations, it has been argued that conflict resolution orientations are influenced by individualism and collectivism (Ting-Toomey, 1999, as cited in Spencer-Oatey & Franklin, 2009). However, it should be highlighted that “it is the compounding effect of a range of variables, including individual- and cultural-level factors, that result in one set of outcomes rather than another” (Spencer-Oatey & Franklin, 2009, p. 128).

Various theoretical frameworks of conflict resolution can be found in literature such as the Dual Concern Model (Blake & Mouton, 1964), Thomas-Kilmann Conflict Resolution Model (1974), Integrative Model of Conflict Resolution (Pruitt & Carnevale, 1993) and Interest-based Conflict Management System (Oghenechuko & Godbless, 2018). Thomas (1976), whose model was used as the theoretical framework in this study, suggests five orientations in conflict resolution which are Integration, Domination, Compromise, Neglect and Appeasement. The degree of satisfying the concern of oneself and the other is different in each of the five orientations. In Integration orientation, both parties’ concerns are integrated. Domination orientation signals a high concern for the desires of oneself and a low concern for the other. Compromise represents reaching an agreement which may not be satisfactory for the two parties. In Neglect orientation, neither one’s own concern nor the other’s is paid attention. Appeasement shows minimum concern for self and a maximum concern for the other. In the earlier model suggested by Thomas-Kilman (1974), the terms for the orientations are slightly different as Collaborating, Competing, Compromising, Avoiding and Appeasement, although they refer to the same five orientations proposed by Thomas (1976). The concern for one’s personal needs is related to ‘assertiveness’ and the interest in the needs of others is referred as ‘cooperativeness’ in Thomas-Kilman’s (1974) model.

Conflict has been largely studied related to organizational management (Burke & Greenglass, 1999; Jehn, 1997; Winardi et.al, 2021, Zarankin, 2008). There is a lack of research on conflict in memoirs from the perspective of intercultural communication. As Kim (2015, p. 8) points out, memoirs on intercultural interactions are one of the valuable “first-hand personal accounts” to do research on intercultural communication issues. The writers of the memoirs, as in this study, represent individuals “adapting themselves to the stresses of crossing cultures, and creatively and resourcefully crafting their own ways of life that transcends cultural categories” (Kim, 2015, p. 4). This paper claims that memoirs on intercultural interactions should be examined with an intercultural communication viewpoint in order to have an understanding on conflict resolution orientations and how they play a role in intercultural encounters.

In this study, memoirs representing a contrast of cultural value dimensions (Hofstede, 2011) were selected from the memoir collection titled *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women* (Lambert-Hurley et al., 2022). In Hofstede’s classification, these values include Individualism vs. Collectivism, Large Power Distance vs. Small Power Distance, Masculinity vs. Femininity, Strong

Uncertainty Avoidance vs. Weak Certainty Avoidance, Long-Term vs. Short-Term Orientation and Indulgence vs. Restraint. The selected eight memoirs take place in Part III of the collection (Lambert-Hurley et al., 2022), with the title *Travel as Education*. The women authors reflecting on their experiences in this section of the memoir collection are from India, Iran, Indonesia and Pakistan. They travelled to Europe or the United States. As stated in the collection (Lambert-Hurley et al., 2022), “these locations not only represented the colonial metropole; they were also considered to have the best universities and training colleges run on a Western model” (p. 292). While most of these women writers took formal education in these institutions, some of them visited their children studying abroad or worked as a paid practitioner in their field.

It can be claimed that while traveling to a new cultural environment and facing new cultural values can cause conflict, experiencing this tension related to a new institutional and workplace environment can be an additional factor of conflict. The memoirs chosen with this viewpoint are 1. *Living and Learning in London* by Atiya Fyzee 2. *An Iranian Feminist Travels to France* by Sediqeh Dowlatabadi 3. *With Three Boys at an English Boarding School* by Begum Inam Habibullah 4. *At the University of Leeds* by Iqbalunnisa Hussain 5. *Oxford Diary* by Muhammadi Begum 6. *A Journalist in the Making* by Herawati Diah 7. *An Indian Nurse in Ohio* by Mehr al-Nisa, and 8. *Sixty Days in America* by Zaib-un-nissa Hamidullah. These memoirs reflect experiences of women from an Eastern culture traveling to a Western culture and experiencing Western educational institution models or workplace environments. Thus, conflict resolution orientations are likely to be observed in the selected memoirs representing contrasting cultural values as put forth by Hofstede (2011).

Methodology

Deductive content analysis (Crabtree & Miller, 1992) was used in the study based on the theoretical framework of Thomas (1976). The five orientation types which are Integration, Domination, Compromise, Neglect and Appeasement were determined as the main themes of the analysis. A ‘coding agenda’ with a definition of themes and rules of coding was formed (Mayring, 2000). This initial coding scheme was used to assign deductive categories to textual data in a way that fits the theoretical framework (Mayring, 2000). The study used purposive sampling method to focus on eight memoirs for qualitative analysis. In purposive sampling, participants are selected according to a criteria relevant for the aim of the study (Andrade, 2021). As the first stage of purposive sampling, the study focused on the ‘Travel as Education’ section of the memoir collection. This section includes memoirs taking place in institutional settings. Therefore, the conflict experienced by the women writers, who already face the tension of living in a new culture, is likely to increase due to the differences in Eastern and Western models of education as well as workplace environments. Among the nine memoirs in this section, in order to focus on the cases which are likely to provide the most informative understanding of data (Lim, 2024), eight memoirs which represent a contrast of cultural value orientations (Hofstede, 2011) and therefore which are most likely to reflect on conflict situations were chosen as the data of the study. As the analysis proceeded with multiple readings of the data, the initial coding template was used and revised by two researchers until an agreement was reached on the identification and assignment of each sub-theme for ensuring reliability. Findings were reported both by a descriptive approach of presenting direct quotations from the authors’ reflections and providing interpretations with a perspective of intercultural communication.

Findings and Discussion

Content analysis of the memoirs based on the subthemes that emerged related to the five main themes of conflict resolution orientation (Thomas, 1976) is presented below.

Theme 1. Integration:

The ‘Integration’ orientation of conflict resolution is displayed in six writers’ memoirs related to the subthemes of ‘expressing admiration’ and ‘showing willingness to adapt’.

Sub-theme 1A. Expressing admiration

Among the six authors who display an Integration orientation, five of them express their admiration about issues related to either the education system or way of life in the host country. It is seen that, especially related to education, they make comparisons between their home countries and the host country. Atiya Fyzee expresses her admiration about the girls’ education level with these words “...the level of conversation has reached such a height that in India one cannot even imagine this. If only the men of our country were like these women.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 296). Iqbalunnisa Hussain makes similar remarks by criticizing the education system in India after an observation of the lives of university students in Britain. She claims that the education system in India is “defective, narrow, and one-sided” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 341). Her criticism about the education system in her country is not only about the intellectual development of students. In her opinion, education should also improve the “social, physical, moral and aesthetical senses” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 341) as in Britain. Related to education, Muhammadi Begum suggests that the number of students and the time they spend to study in Britain should increase to be able to learn about the good qualities of life and try to establish the same when they return to India (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 350).

The ‘Integration’ orientation is characterized by a high desire to satisfy one’s own concerns as well as a high desire to satisfy the concerns of others (Thomas, 1976), which is stated as high assertiveness-high cooperation in the Thomas-Kilmann (1974) model. All of the three writers travelled from India to England to study. Their intellectual backgrounds and experiences in the home and host countries enable them to have an objective observation about the differences in education systems in India and Britain. Their reflections are assertive criticisms towards the educational practices in their own countries which at the same time show a willingness to actively collaborate for taking good examples as models. Differences in cultural value dimensions also appear to have a role in the writers’ adaptation process to the new cultural environment. For instance, the friendly relationship between professors and students in Britain is an atmosphere Iqbalunnisa Hussain wishes to see in India (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 339). This can be claimed to be a reflection on coming from a Large Power Distance society where “subordinates expect to be told what to do” rather than being “consulted”, and older people, including teachers, are “both respected and feared” (Hofstede, 2011, p. 9).

The writers also show admiration about the ways of life in the host country. Atiya Fyzee is impressed by the cleanliness about the preparation and serving of food in Britain. She expresses this as “To accept English ways in a Muslim manner is a simple, easy, and effortless task. Then an excellent state of affairs can be achieved” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 298). Zaib-un-nisa Hamidullah, on the other hand, has appreciation about the practicalities about cooking such as “ready-cooked dishes wrapped in foil” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 377) and the convenience of market shopping in the United States. She

almost envies the American housewives and their way of life, stating that by witnessing their life style, one can understand that it “is possible to be a good wife and mother while at the same time being a good citizen” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 378). Similarly, Herawati Diah reflects on how she was amazed by the household facilities which make life so easy for the housewives (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 358).

It can be claimed that the writers’ expressions of admiration about ways of life in the host country, just like about education issues, are accompanied by implied or explicitly stated criticisms related to the ways of life in their home country and a longing for independence. Reflecting on the women’s way of life in Pakistan, Zaib-un-nisa Hamidullah questions who should be blamed for the tendency of the Pakistani women to be “self-centered” and “intellectually sleepy” while having “half a dozen servants” in their homes (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 377). She observes that when Pakistani women adapt themselves to the life in the US, they become energetic working women who pursue a career as well as doing all the housework themselves and who “have won their independence without having to fight for it”. Although their families are proud of their working daughters in the US, she has doubts on whether they will have the same attitude of supporting such “modern outlook” when they move back to Pakistan (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 378). This conflict is related to the fact that while they gain a consciousness of “I” in the Individualist society of the US, they will be part of a “We” consciousness in their Collectivist home country where opinions are “predetermined by in-group” such as the parents and family members (Hofstede, 2011, p. 11).

Subtheme 1B. Showing willingness to adapt

Related to the ‘Integration’ orientation of conflict resolution (Thomas, 1976), three of the writers express their willingness to adapt to the new cultural norms in different ways. One way they show this is seen in their willingness to adapt their clothing style to the host culture in some meetings they attend in the host country. Atiya Fyzee makes observations regarding people’s reactions to her dressing style. She states that she continues to wear her Indian clothes and has no intention to give up wearing them although she willingly makes slight modifications. She comments as “And everyone appreciates the fact greatly that I have kept my ways in the English world and am setting a good example. Of course, I have modified the Fyzee charshaf a bit, which serves well instead of an English cloak.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 299). With respect to the high assertiveness- high cooperation element of the Integration orientation, Fyzee is assertive in defending her own view of clothing and not giving up totally her traditional attire, which is also a cooperative solution for her to integrate into the new culture.

Mehr al-Nisa, on the other hand, demonstrates her disposition for integration to the target culture with respect to developing a good relationship with the people from the host country, the US, where she works as a nurse. She explains her feelings on how she gets along well with the hospital staff as well as the patients. She shares her impressions about her colleagues’ reactions to her announcement of pregnancy by saying “They congratulated me delightedly and started taking good care of me in every way possible” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 369). The writer feels part of the community despite the difficulties she encounters. She stresses commitment which is an important feature of ‘Integration’ orientation (Rahim, 2002) as “As I cared for them, each service I performed made every corner of my heart glitter, and as a result of my sincere ministrations, the patients loved me” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 367). Although she is experiencing the stressful process of a new workplace environment as well as a new culture, she shows high concern for her own needs as well as for the others.

Another point with regard to showing willingness to adapt is how the writers show their eagerness to respond well to the people who display their sincere disposition to get to know them in the host country. Iqbalunnisa Hussain mentions about her experience with one of her professors at a dinner they attended in an English university. She says “What a contrast with the kind of airs we are accustomed to see in our professors” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 338). She was not expecting the principal to ask whether she would like her to be her partner for the dinner and felt both puzzled and impressed by the “initiative of forwardness” of the professor who wanted to find out her interests (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 339). Her confusion, while also linked to the Small/Large Power Distance dimension (Hofstede, 2011), can also be explained by experiencing a Weak Uncertainty Avoidance society where “ease, lower stress, self-control, low anxiety” are observed and “strict behavioural codes” are minimized in unstructured situations (Hofstede, 2011, p. 10).

On the whole, related to the ‘Integration’ orientation, it can be stated that the authors express opinions and behaviours which show a desire to adapt to the new society and show collaboration to be part of the new cultural environment. They make comparisons with their own cultures and display a critical stance towards issues which can be developed in their home country, as in the case of education. “Collaboration, empathy, objectivity and recognition of feelings” are observed in terms of the ‘Integration’ orientation (Martin & Nakayama, 2000, p. 296). Their willingness to adapt seems to be a reflection of an internal motivation and enjoyment of being part of a community which they are welcomed. In this sense, they show enthusiasm to be part of an Indulgent society where there is a “perception of personal life control”, “freedom of speech”, “higher importance of leisure” and “higher percentage of people declaring themselves very happy” (Hofstede, 2011, p. 16).

Theme 2. Domination:

The ‘Domination’ orientation of conflict resolution is seen in four authors’ memoirs related to the sub-themes of ‘attempting to persuade’ and ‘expressing strong opinions about what is good and bad’.

Sub-theme 2A. Attempting to persuade

In terms of the ‘Domination’ orientation, two of the authors attempt to persuade others about different issues. It is seen that, particularly with regard to ways of dressing and stereotyping, they make critical comments about the manners of people. Atiya Fyzee expresses her feelings about the clothing style of an Indian lady, like herself, living in Britain as “This lady is pretty, but unfortunately she wears badly tailored and tasteless, gaudy English clothes...” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 300). As she feels great displeasure about the situation, Fyzee intends to persuade the lady that she can continue wearing her traditional clothes without any problems (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 300). She asserts her dissatisfaction about the clothing issue among women of her own nationality, the Indian women living in the host country as “Why Indians make a spectacle of themselves in this way. I don’t know.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 300). It is observed that Fyzee (2022) tries to convince women from her own country to wear their traditional clothes rather than dressing awkwardly in Western clothes. She sees the insistence on dressing without aesthetics as a sign of not knowing how to adapt to the host country.

One of the writers, Sediqeh Dowlatabadi who is an Iranian journalist travelling to France, makes an effort to persuade some authority figures with regard to their stereotyped views which are related to her gender and religion. She reports a dialogue between her and an officer who is responsible for controlling passports of foreigners in France (Lambert-Hurley et al., 2022). The male officer makes reactions in

astonishment as “My god! A Muslim Iranian woman has travelled alone from Tehran to France. How did your government permit you to leave?” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 319). She defends herself by being assertive as “If in all of Europe they view Iranians through your eyes, it would be good for me to turn back from here.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 319). Dowlatabadi also encounters a similar problem in Paris where she attends a lunch. When she observes that some people have stereotyped views towards Iranian women, she tries to persuade them about the progress of Iranian women in terms of education, and she explains this as “I was forced to give a long-winded explanation to each one that Iran has educated and intelligent women.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 322). The writer also recalls one of her experiences on clothing. At an invitation in Paris where the ruler of Iran, Ahmed Shah, is present, Dowlatabadi mentions the ruler’s reaction to her dressing as “... wouldn’t it have been better if you had put on some sort of chador like Turkish and Arabic women?” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 321). The writer responds as “My educational life is very simple and monotonous. Don’t you think that if they saw a foreign face, they wouldn’t pay attention?” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 321). It is seen that Dowlatabadi does not want to renounce what she thinks is right. She shows social attuning in this specific instance which is a competency to manage rapport (Spencer Oatey & Franklin, 2009). She tries to “claim common point of view” with the hearer and seeks empathy as a strategy of expressiveness and building rapport (Scollon & Scollon, 1995, as cited in Spencer Oatey & Franklin, 2009, p. 120).

The ‘Domination’ orientation is characterised by high assertiveness-low cooperation, in other words, a high concern for the needs of self and a low concern for the needs of others (Thomas, 1976). It is seen that both of the women authors verbally show assertiveness to defend their viewpoints in a way that displays a dominating attitude in their conversations.

Sub-theme 2B. Expressing strong opinions about good and bad behaviour

Among the four authors demonstrating a ‘Domination’ orientation, three of them express their strong opinions about what is good and bad behaviour. These opinions are stated either verbally in the case of sharing opinions with someone else, or in the form of an internal monologue. Muhammedi Begum who lives in Britain as a student, has strong opinions about the qualities of people from her own country as well as those in the host country. She gives examples to the kinds of people who should be taken as a model or the ones whose behaviours shouldn’t be modelled. She draws attention to a discussion she had with her Indian friend on the subject of a comparison between Hindustani and English culture. Begum uses the expression “swallow-like humans who are in absolute awe of English culture” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 349) for the Indian people living in Britain who are in total admiration of English culture. She also criticizes such people as “To them, England is like a paradise on earth, etc. etc. They see nothing that is good in their own culture. Decrying their own cultures and society, they are thus base in their own eyes.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 349). She has such a harsh critical view about such people that she refers to them as “the crow that fancies itself a swan” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 349).

Atiya Fyzee also mentions her observations about the host country, drawing contrasts between Indian and British cultures. After observing British people in a boat house, she makes some criticisms about their eating and drinking habits as “All in all, a joyous spectacle, but some behaviour was very unacceptable. I pray that the influence of culture in our country is not of this type.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 301). It is apparent that Fyzee, as a foreigner living in the host country, has strong opinions about what she believes to be negative aspects of Western culture which shouldn’t be taken as a model.

Herawati Diah, the first Indonesian woman who graduated from an American university, states that she

is eager to learn about “the good virtues of America” but it does not mean that she would ignore what should be criticised (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 357). She believes that women should be educated but not necessarily for becoming doctors or lawyers. In her opinion, “Such professions are men professions; a woman is too soft of nature to indulge in a thing like that” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 359). She goes on by stating as “I still think that woman’s place is in the home, but her place is much more important now, and is of ever increasing social importance.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 360).

On the whole, the authors’ orientations to the ‘Domination’ dimension of conflict resolution show that living in the host country reinforces their opinions on what they see as important issues. They express their own viewpoints and show their stance, either verbally or as an internal monologue. As Kim (2015) points out, acculturation and deculturation is a crucial stage of the cross-cultural adaptation process. While acculturation is about acquiring “new cultural patterns”, deculturation is the “unlearning of some of the old cultural elements” (Kim, 2015, p. 5). The writers have a dominating attitude against deculturation due to their strong views related to certain issues. This may be related to the relatively short time they spent in the host country. After an experience of prolonged stay in the host country, as Kim (2015) claims “moral and ethical values about what is right or wrong” are likely to change (p. 5).

Theme 3. Compromise:

The ‘Compromise’ orientation of conflict resolution is displayed in three authors’ memoirs related to the sub-themes of ‘compromising with officials’ and ‘compromising on negative attitudes towards home country’.

Sub-theme 3A. Compromising with officials

One of the authors displays ‘Compromise’ orientation related to an occasion where she was required to pay extra money. Sediqeh Dowlatabadi mentions this experience with a soldier on her journey from Iran to Europe. She rejects paying a fee to the soldier for leaving the country and the soldier shows a reaction as “What can we poor folk do? ... If respected people like you don’t help us out, then we have to steal.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 317). Although the writer feels forced to do what the soldier says, she also states her feeling of being impressed by his explanation as follows “I was moved by his words, which were obviously uttered in a truthful and sincere manner, and I helped him out.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 317).

Sub-theme 3B. Compromising on negative attitudes towards home country

Two of the authors reach a compromise in their discussions with people by showing understanding about negative viewpoints on home culture. Inam Habibullah attends an Eid celebration upon a fellow’s invitation, and she narrates an incident from her time at that place. In her conversation with one of the sons of the Indian host who had his education in England, she mentions her observation of him as “Talking to him, I realized that those who return to England from India prefer an English lifestyle.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 330). She adds his thoughts as “He told me that the heat in India is unbearable. What’s more, he added, it is unbecoming for an insightful individual to believe that one particular place is their homeland. The world has been created for humanity.” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 330). Habibullah compromises in the discussion, after realizing that trying to persuade does not work. She concludes as “he did not see eye to eye with me on the issue” (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 330).

Muhammedi Begum participates in a breakfast where she has a dialogue with a Hindustani gentleman who is married to an English woman. The gentleman declares his views regarding mixed marriage by saying that he's never been interested in marrying a Hindustani girl because of the inevitably mixed English and Hindustani manners of such a couple. (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 350). He describes these kinds of marriage as "half a partridge, half a quail," (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 350) which Begum regards as a troubling comment. She reconsiders this opinion internally by remarking as "My opinion is that the demands and complaints the Hindustani boys make are not misguided. They are kept away from Hindustani women in so many ways." (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 350). It is clear that Begum seeks a compromise on the topic, which can be defined as a type of strategy to cope with the cultural conflict in daily conversations.

In sum, three writers show 'Compromise' orientation in occasions that they interact with people from their own cultures. As Rahim (2002) points out, compromising offers a "temporary solution to a complex problem" and it is used where "parties are equally powerful" (p. 219). The writers of the memoirs, in such circumstances, compromise by reaching a partial agreement.

Theme 4. Neglect:

The 'Neglect' orientation of conflict resolution (Thomas, 1976) is observed related to the sub-theme of 'making criticisms'. Two authors make criticisms about people's stereotypes towards their own culture, people's way of life in the host country, the unfamiliar cuisine and bad manners of British people. They show their criticisms in the form of internal monologues.

Sub-theme 4A. Making criticisms

Atiya Fyzee feels disappointed about the stereotypes British people have about Indians. She says "If they meet an Indian who does not meet their stereotypical views, they are totally flabbergasted. I don't know at which level they place Indians in their minds that everything about them is surprising!" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 299). She also states that she is "extremely disgusted" about the way British women dress themselves in order to look attractive and criticizes their waste of money on clothing which makes them "paupers" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 299). Additionally, Fyzee makes criticism about English people's habit of eating too much by referring to a specific occasion in a sarcastic tone as "The English ate so much that God protect us" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 301). She also clarifies this matter by giving an example as "Their ignorance reminded me of this line of poetry: You believe that living is for eating" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 301).

Inam Habibullah also makes criticism about English food and some improper manners of English people by mentioning the events she witnessed. She complains about the lack of flavour in English meals as "And the food, I think, can't but taste bad to a Hindustani." (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 331). She goes on as "You'll often cut into a piece of meat and watch blood begin to ooze out. The people here declare it "juicy" and gobble it up (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 331). In addition to the food issue, Habibullah talks about a Hindustani party organized in a restaurant where she observes some inappropriate manners such as the strange stares of English people towards her and her friends. She describes the incident as follows "I hated the feeling of their gazes on us. Perhaps they were staring so intently because they saw us as some sort of wonder. Otherwise, it is considered very bad manners in England to stare at someone like this" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 331).

It can be concluded that the writers tend to employ the 'Neglect' orientation in cases where they complain in the form of an internal monologue, rather than stating their criticisms to others verbally. There is low assertiveness and low cooperation as characterised in this orientation (Thomas-Kilmann, 1974). Apparently, in the social occasions they take part, the writers are expected to follow the social norms and this causes avoidance in making explicit and verbal objections. Rahim (2002) states that 'Neglect' orientation is used when "the issue is trivial" and "potential dysfunctional effect of confronting the other party outweighs benefits of resolution" (p. 219). It is seen that the writers' criticisms of issues related to the 'Neglect' orientation are more related to the daily life manners and habits observed about the members of the host culture. This is different from their more serious criticisms towards their own cultures seen in the 'Integration' orientation and towards cases where they need to defend themselves against stereotyped views displayed in 'Domination' orientation. Moreover, refraining from verbal criticism is a feature of high-context communication which is characterised by "self-humbling talk" as well as "nonverbal subtleties" (Spencer-Oatey & Franklin, 2009, p. 89), and members of collectivist cultures generally have the tendency to think that "harmony should always be maintained" (Hofstede, 2011, p. 11).

Theme 5. Appeasement:

Two of the authors display 'Appeasement' orientation of conflict resolution (Thomas, 1976) related to the sub-themes of 'accommodating to conversation style' and 'accommodating to dressing style'.

Sub-theme 5A. Accommodating to conversation style

Atiya Fyzee reflects on her experience with her British lecturers asking many questions about India. She says "But they lead the conversation in such a way and acquire the information that I am under the impression that they are only questioning me" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 297). Realizing that they actually know more about her country than her is a factor that makes Fyzee to be more careful in expressing her thoughts. She states "The truth is that they are very knowledgeable about India, so what can I say? When I sometimes express my thoughts and make a mistake, they tactfully refute it in the course of the discussion to show me the error" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 297). Although this situation is uncomfortable for her, she adds "Conversation and discussion with them lays the foundation of learning" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 297) and that is why she accommodates to this conversation style. Fyzee's reflections can be explained by 'emotion regulation' which is related to managing rapport. As Spencer-Oatey and Franklin (2009) point out about resilience, "in intercultural interaction, people need to be able to handle criticism or embarrassment when things go wrong, and to bounce back if they lost face" (p. 117).

Sub-theme 5B. Accommodating to dressing style

Mehr al-Nisa talks about a memory with the doctor related to her dressing style when she starts working as a nurse in the US. The doctor warns her that she has to replace her traditional clothes with the suitable ones for the hospital, such as skirts (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 366). When al-Nisa wears modern clothes as required, she explains how she felt as "He was already used to wearing a suit, but I was feeling awkward in my skirt" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 366). She also adds "When I abandoned Indian clothes, the Americans stopped staring at me in surprise" (Lambert-Hurley et al., 2022, p. 366). It is seen that even if al-Nisa is willing to change her dressing style for the sake of accommodating to the workplace norms in the US culture, she feels slightly uncomfortable.

In ‘Appeasement’ orientation, there is low assertiveness and high cooperation (Thomas-Kilmann, 1974). In the occasions where the authors show this orientation, they feel uncomfortable about an issue but they try to accommodate to the host culture as much as possible. They make the effort to join discussions with their professors or change their dressing style. As Rahim (2002) states, it is appropriate to display this orientation when “you are dealing with a position of weakness”, “you are willing to give up something in exchange for something from the other party in the future” and “preserving relationship is important” (p. 219). Atiya Fyzee and Mehr al-Nisa’s reflections represent cases of student-teacher and manager-employee relationship which put them in a weak situation in terms of power issues. Being accepted by the new society and learning about the new culture can be claimed to be what they will gain in exchange.

Conclusion

The study reveals that the writers display different orientations depending on the context and the complexity of the situation, which underlines the fact that contextual factors play a significant role in choosing a specific orientation for conflict resolution. Contrasting cultural values of the home and host cultures and face issues also appear to be factors influencing the conflict that the writers experience. Integration is found to be the most frequently addressed orientation type of conflict resolution. This can be explained by a high motivation to integrate into the new cultural environment, a willingness of the writers to attend to the concerns of both themselves and others, as well as a strong intention to learn about the new culture. The second most frequently displayed orientation is Domination, followed by Compromise. Neglect and Appeasement, on the other hand, are the least frequently referred conflict resolution orientations. This shows a general tendency of the writers to be assertive and critical towards conflict issues which are important and complex for them. Further research which focuses on memoirs about intercultural interactions to investigate conflict resolution orientations should be carried out.

Works Cited

- Andrade, C. (2021). The inconvenient truth about convenience and purposive samples. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 43(1), 86-88.
- Blake, R. R., & Mouton, J. S. (1964). *The managerial grid*. Gulf
- Burke, R. J., & Greenglass, E. R. (1999). Work-family conflict, spouse support, and nurse-staff well-being organizational restructuring. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4(4), 327-336. DOI: 10.1037/1076-8998.4.4.327
- Crabtree, B. F., & Miller, W. L. (1992). A template approach to text analysis: Developing and using codebooks." In B. F. Crabtree & W. L. Miller (Eds.). *Doing qualitative research* (pp. 93-109). Sage.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Sage.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>.
- Jehn, K. A. (1997). A qualitative analysis of conflict types and dimensions in organizational groups. *Administrative Science Quarterly*, 42(3), 550-557. DOI: 10.2307/2393737
- Kim, Y. Y. (2015). Finding a "home" beyond culture: The emergence of intercultural personhood in the globalizing world. *International Journal of Intercultural Relations*, 46, 3-12.
- Lambert-Hurley, S., Majchrowicz, D., & Sharma, S. (Eds.) (2022). *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*. Indiana University Press.
- Lim, W. M. (2024). What is qualitative research? An overview and guidelines. *Australasian Marketing Journal*, DOI: 14413582241264619.
- Martin, J. N., & Nakayama, T. K. (2000) (Eds.). *Intercultural Communication in Contexts*. Mayfield Publishing Company.
- Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(2). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/215666096_Qualitative_Content_Analysis
- Oghenechuko, O., & Godbless, E. (2018). Interest-Based Conflict Management Systems: Beyond Traditional and ADR Systems of Conflict Resolution. *European Journal of Business and Management*, 10(17), 80-91.
- Pruitt, D. G., & Carnevale, P. J. (1993). *Negotiation and social conflict*. Open University Press.
- Spencer-Oatey, H. & Franklin, P. (2009). *Intercultural Interaction: A Multidisciplinary Approach to Intercultural Communication*. Palgrave Macmillan.
- Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. *The International Journal of Conflict Management*, 13(3), 206-235.
- Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). *The Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. XICOM.
- Thomas, K. (1976). Conflict and conflict management. In M. Dunnette (Ed.) *The Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, pp. 889-935. Rand McNally.
- Wilmot, W. W., & Hocker, J. L. (2010). *Interpersonal conflict*. McGraw-Hill Higher Education.
- Winardi, M. A., Prentice, C. & Weaven, S. (2021). Systematic literature review on emotional intelligence and conflict management, *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, DOI: 10.1080/21639159.2020.1808847
- Zarankin, T. G. (2008). A new look at conflict styles: Goal orientation and outcome preferences. *International Journal of Conflict Management*, 19(2), 167-184. DOI: 10444060810856094

17. Türkçede Edat ve Bağlaçların Söz Dizimsel Ayrımı: Nicel Bir Ağaçbank Çalışması¹

Cemile UZUN²

APA: Uzun, C. (2025). Türkçede Edat ve Bağlaçların Söz Dizimsel Ayrımı: Nicel Bir Ağaçbank Çalışması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 323-334. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17906790>

Öz

Edat ve bağlaçlar dil bilgisi kitaplarında farklı kategorilerde sınıflandırılmaktadır. Çeşitli araştırmalar edat ve bağlaçların sınıflandırılması ile ilgili görüşleri tespit etmişlerdir. Ancak bu sözcüklerin hangi kategori altında sınıflandırılması noktasında nicel veriler sunulmamışlardır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurarak bağlaçların farklı kategorilerde ele alınması gerektiğini ağaçbank tabanlı verilerle göstermektedir. Çalışmanın özgün değeri, bağlaçların farklı kategorilerde sınıflandırılması gerektiğini nicel veriler ile desteklemesidir. Çalışmada ağaçbank tabanlı kanıtlarla edat ve bağlaçların ayrıştığını göstermek hedeflenmiştir. Çalışmanın amacı, edat ve bağlaçların söz dizimsel özelliklerini nicel yöntemlerle betimleyerek bu iki kategorinin sınıflandırılmasına ilişkin kuramsal tartışmalara veri temelli bir çerçeve sunmaktır. Turkish-BOUN ağaçbank verileri kullanılarak edat ve bağlaçların özellikleri bu ağaçbank verilerinden hareketle dört ölçüt üzerinden belirlenmiştir: köke bağlanma, bağımlılık ilişkisi türleri, söz dizimsel mesafe ve yönelim analizleri. Edat ve bağlaçların bu dört ölçüte göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Edatların bağlaçlara göre daha çok köke bağlandığı, bağlı oldukları isimler ile daha kısa mesafede söz dizimi ilişkisi kurduğu ve baş-son eğilimi ile isimlere bağlandıkları belirlenmiştir. Koordinasyon ve yan cümle bağlaçları ise köke bağlanmayan, daha geniş bağlamda işlev gören ögeler olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, edat ve bağlaçların söz dizimsel davranışları açısından belirgin biçimde ayrıştığını ve dil bilgisi sınıflandırmalarında ayrı kategoriler olarak ele alınması gerektiğini nicel olarak desteklemektedir.

Anahtar kelimeler: Bağlaç, edat, koordinasyon bağlaçları, yan cümle bağlaçları, ağaçbank

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %9

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 27.10.2025-**Kabul Tarihi:** 12.12.2025-**Yayın Tarihi:** 13.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17906790>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, TÖMER / Lect. Dr., Fırat Üniversitesi, TÖMER (Elazığ, Türkiye), **eposta:** cemileuzun000@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-0102-3306> **ROR ID:** <https://ror.org/05teb7b63> **ISNI:** 0000 0004 0574 1529 **Crossref Funder ID:** 100009096

The Syntactic Distinction Between Turkish Prepositions and Conjunctions: A Quantitative Treebank Study³

Abstract

Prepositions and conjunctions are classified under different categories in grammar books. Various studies have addressed the classification of these two word types, identifying different perspectives; however, they have not provided quantitative evidence regarding the category to which these items should belong. This study fills this gap by demonstrating, through treebank-based data, that conjunctions should be treated as distinct categories. The originality of this research lies in supporting the separate categorization of conjunctions with quantitative evidence. The study aims to show, through treebank-based analyses, that prepositions and conjunctions diverge syntactically. Its broader objective is to offer a data-driven framework for ongoing theoretical discussions by quantitatively describing the syntactic properties of these two categories. Using the Turkish-BOUN treebank, the syntactic features of prepositions and conjunctions were determined based on four criteria: attachment to the root, dependency relation types, syntactic distance, and head-direction tendencies. The results show that prepositions and conjunctions differ systematically according to these measures. Prepositions more frequently attach to the root, form shorter dependency distances with the nouns they modify, and display a head-final tendency in attaching to nominals. In contrast, coordinating and subordinating conjunctions do not attach to the root and function within broader syntactic domains. These findings quantitatively support the claim that prepositions and conjunctions display distinct syntactic behaviors and should therefore be treated as separate categories in grammatical classification.

Keywords: Conjunction, preposition, coordinating conjunctions, subordinating conjunctions, treebank, Turkish-BOUN

3

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 27.10.2025-**Acceptance Date:** 12.12.2025-**Publication Date:** 13.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17906790>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1. Giriş

Sözcük türleri içinde edat ve bağlaçlar, biçimsel olarak küçük fakat anlam örgüsü içinde belirleyici işlevlere sahip dil birimleridir. Geleneksel dil bilgisinden modern söz dizim kuramlarına kadar uzanan geniş bir çerçevede bu iki birimin nasıl tanımlanacağı, dilin biçim–anlam ilişkisinin tartışıldığı temel alanlardan biri olmuştur. Balcı (2003), edatların ancak bir görev üstlendiklerinde anlam kazandığını belirtirken Korkmaz (2017), bu tür sözcüklerin tek başına anlam taşımadıklarını, ancak bulundukları konuma göre benzerlik, sebep, birliktelik gibi çok çeşitli ilişkileri cümle içinde kurabildiklerini vurgular. Benzer şekilde bağlaçlar da cümle içindeki birimleri birbirine bağlayan, anlam ilişkileri kuran ve söylemin bütünlüğünü sağlayan temel öğelerdir (Korkmaz, 2017).

Edat ve bağlaçların sınıflandırılması, uzun süredir tartışmaların merkezinde yer almakta olup alan yazınında iki ana eğilim belirginleşmiştir. Bir grup araştırmacı bağlaçları edatların bir alt kategorisi olarak değerlendirirken diğerleri bağlaçların bağımsız ve ayrı bir sözcük türü olduğunu savunur. Bu tartışma yalnızca Türkçeye özgü olmayıp farklı dillerde yapılan çalışmalar da söz dizimsel konum, işlev ve bağımlılık ilişkilerinin bu birimlerin tanımlanmasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Örneğin Petzell (2017), Eski İsveççe verilerinden hareketle bağlaçların sabit bir konum kuralına bağlı olmadığını ve bağlanan birimlerden birinin başa alınabileceğini ileri sürerek geleneksel yaklaşımlara alternatif bir yaklaşım sunmuştur. Patejuk ve Przepiórkowski (2023) ise bağlaçların yalnızca aynı türden sözcükleri bir araya getirme işleviyle sınırlı olmadığını ortaya koyarak kategorinin genişlediğini göstermektedir. Fortuny (2024), bağlaçların cümlede tamamen serbest hareket edemeyişini üç nedene bağlamaktadır: bağlaçların sahip olduğu kategorik özellikler, Chomsky'nin en az çaba ilkesinin belirlediği hareket sınırlılıkları ve aynı ögenin iki kez birleştirilmesine izin verilmeyen yapısal kısıtlamalar.

Mevcut tartışmalar, edat ve bağlaçların hangi ölçütlere göre ayrılması gerektiği sorusunu hâlâ güncel kılmaktadır. Bu çalışmanın çıkış noktası da bu sorudur: “Bağlaçlar gerçekten edatların bir alt kolu mudur, yoksa başlı başına bağımsız bir kategori midir?” Bu soruya yanıt ararken çalışmada özellikle bu sözcüklerin bağımlı oldukları sözcük ya da söz gruplarının yapısal özellikleri merkeze alınmıştır. Ağaçbanklar, bağımlılık ilişkilerini açık biçimde gösteren yapılarıyla bu tartışmayı nicel veriler üzerinden inceleme olanağı sunar. Nitekim Bikel'in (2004) bulguları da bir çözümleyicinin kök ögeyi her zaman doğru seçemese de başarısını esas olarak doğru baş–bağımlı yapıları kurma yeteneğine borçlu olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle ağaçbanklar, sözcük türleri arasındaki ayrımları nicel olarak sınamak için güçlü bir zemin oluşturur.

Bu çalışma, edat ve bağlaçların sınıflandırılmasına ilişkin süregelen tartışmayı doğal dil işleme yöntemleri ve ağaçbank temelli kanıtlarla yeniden ele alması bakımından önceki çalışmalardan ayrılmaktadır. Söz dizimsel bağımlılık ilişkilerinden hareketle bu iki kategori arasındaki ayrımı açıklamayı amaçlayan çalışma, aynı zamanda dil bilimsel kategorilerin Doğal Dil İşleme uygulamalarındaki işlenişine dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Böylece, geleneksel sınıflandırmaların sezgisel temelleri yerine, sayısal verilerle desteklenen ampirik bir yaklaşım ortaya konulmuştur.

2. Alan yazını taraması ve kuramsal çerçeve

Edat ve bağlaçlar, Türkçenin hem geleneksel dil bilgisi anlayışında hem de çağdaş söz dizimsel modellerinde sıkça tartışılmış iki temel birimdir. Alan yazını incelendiğinde bu iki kategoriye ilişkin sınırlamalar, isimlendirmeler ve işlevsel tanımların uzun yıllardır görüş ayrılıklarına konu olduğu

görülmektedir. Bu tartışmalar yalnızca kuramsal düzeyde değil, Türkçe ağaçbankların oluşturulmasında da doğrudan etkisini göstermiştir. Bu nedenle, söz konusu birimlerin hem dil bilimsel hem de hesaplamalı dil bilim bağlamında nasıl ele alınması gerektiğine kapsamlı bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir.

2.1. Edat ve bağlaç tartışmalarının alan yazınındaki görünümü

Türkçede edat ve bağlaçlar tarihsel olarak farklı adlandırmalar altında değerlendirilmiştir. Edatlar; ilgiç (Deny, 1941), ilgeç (Gencan, 2001; Adalı, 2004), takı (Banguoğlu, 2000) ve son çekim edatı (Karaağaç, 2012) gibi çeşitli terimlerle karşılanmıştır. Bu çeşitlilik yalnızca adlandırma düzeyinde değil, kavramsal düzeyde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Edatların “tek başına anlam taşımayan ve önce geldikleri isimlerle birlikte anlam kazanan birimler” olduğu görüşü yaygın olsa da işlevsel sınırlarının çizilmesinde hâlâ tam bir uzlaşma bulunmamaktadır.

Bağlaçlar da benzer biçimde bağlaç (Emre, 1945; Ediskun, 1998; Korkmaz, 2017), bağlam (Banguoğlu, 2000) ve bağlama edatı (Deny, 1941; Ergin, 2000; Karaağaç, 2012) gibi terimlerle adlandırılmıştır. Bağlaçların kökeni üzerine yapılan tartışmalarda iki temel görüş öne çıkar: Birincisi, bağlaçların önemli bir kısmının Farsça ve Arapça gibi dillerden alındığı; ikincisi ise Türkçenin kendi iç kaynaklarından türediği yönündedir (Banguoğlu, 2000; Korkmaz, 2017).

Alan yazınındaki farklılık yalnızca adlandırmada değil, sınıflandırmada da görülmektedir. Bazı araştırmacılar bağlaçları edatların alt kolu olarak değerlendirirken (Deny, 1941; Karaağaç, 2012) bazıları bu iki birim arasında işlevsel ve söz dizimsel açıdan belirgin ayrımlar bulunduğunu savunmuştur. Bu ayrılığı vurgulayan çalışmalar, bağlaçların temel görevinin eş görevli sözcükleri ve cümleleri birbirine bağlamak olduğunu, buna karşın edatların belirli sözcüklerle sıkı gruplar oluşturarak genellikle zarf işlevi üstlendiğini belirtmektedir (Atabey, 1983).

Özellikle Göksel ve Kerslake (2005), bu ayrımı netleştirmek için konum, söz dizimsel işlev ve bağımlılık ilişkisi türü gibi ölçütleri temel almışlardır. Alan yazını genel olarak biçimsel benzerliklere rağmen edat ve bağlaçların işlev, söz dizimi ve köken açısından ayrılması gerektiği konusunda birleşmektedir.

2.2. Batı dillerindeki kavramların Türkçeye etkisi

Türkçedeki tartışmaların uzamasının nedenlerinden biri, Batı dillerinde “preposition/postposition” gibi terimlerin çoğunlukla tek bir üst kategori altında değerlendirilmesidir. Aksan (2009), Türkçede edatların aslında “postposition” kavramına karşılık geldiğini ve bu terimin Batı dillerindeki sınıflandırmayla birebir örtüşmediğini belirtir. Bunun sonucu olarak Türkçeye uyarlanmış sınıflandırmalar zaman zaman Türkçenin özgün söz dizimsel özelliklerini tam karşılamamakta, bu da kategori sınırlarının belirsizleşmesine yol açmaktadır (Can, 2017).

2.3. Türkçe ağaçbanklarda edat ve bağlaçların temsili

Doğal dil işleme alanında ağaçbanklar, büyük ölçekli söz dizimsel veri kümeleridir ve her kelimenin türü, biçim bilgisi özellikleri ve bağımlılık ilişkileri bu yapılarda işaretlenir (Marcus vd. 1993; Oflazer vd., 2003). Türkçe için geliştirilen IMST (METU–Sabancı), ITU Treebank, Türkçe PUD ve BIMST gibi ağaçbanklar ortak olarak Universal Dependencies (UD) şemasını esas alır. UD’de edat ve bağlaçlar POS kategorileri olarak ayrı biçimde tanımlanır:

- ADP (Adposition): Türkçedeki edatların POS karşılığıdır.
- CCONJ (coordinating conjunction) ve SCONJ (subordinating conjunction): Türkçedeki bağlaçların POS karşılıklarıdır.
- Ancak UD’de etken olan unsur POS etiketi değil, bağımlılık ilişkisidir. Örneğin:
- Bir edatın cümledeki bağımlılık rolü case olarak işaretlenir, case edatın kendisi değildir.
- Bağlaçlar genellikle cc (koordinasyon bağlacını gösteren bağımlılık etiketi) veya bağladıkları cümlelere göre mark (yan cümle bağlaçları) ilişkileriyle gösterilir.

Bu ayırım, geleneksel dil bilgisindeki kategorilerle UD arasındaki farkın doğru anlaşılması için önemlidir. Mevcut metinlerde bu ayırım zaman zaman yanlış yorumlanmakta ve bu da modellerin eğitiminde etiketleme hatalarına yol açmaktadır.

Sulubacak vd. (2016), Türkçe ayrıştırma modellerinde enklitiklerin yanlışlıkla bağlaç olarak etiketlenmesinin oluşturulan bağımlılık ilişkilerini bozduğunu ortaya koymuştur. Bu yanlış etiketleme, tahmin edilen yapıların “sol dallı” görünmesine yol açarak modelin doğruluk performansını olumsuz etkilemiştir. Bu bulgu, edat–bağlaç ayrımının yalnızca dil bilgisel bir tartışma olmadığı, aynı zamanda hesaplamalı modellerin performansını doğrudan etkileyen bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4. Kuramsal temeller: bağımlılık dil bilgisi ve UD sistemi

Bağımlılık dil bilgisi, Lucien Tesnière’in 1959’da yayımlanan çalışmasıyla sistematik bir yapı kazanmıştır. Tesnière’e göre bir cümlemin iskeleti baş–bağımlı ilişkileriyle tanımlanır; her kelime bir başa bağlıdır ve bu baş cümlemin söz dizimsel örgüsünü belirler (Tesnière, 2015).

Ağaçbank yapıları, bu kuramsal yaklaşımı uygulamalı bir biçime dönüştürür. Kelimeler düğümler, bağımlılık ilişkileri ise yönlü kenarlar olarak temsil edilir. UD sistemi ise bu yaklaşımı uluslararası bir standart hâline getirerek sözcük türleri (POS), biçim birimsel özellikler (morphology), bağımlılık ilişkileri (dependency relations) olmak üzere üç temel bileşenle işler.

UD, Türkçenin eklemeli yapısını temel alarak edatların genellikle isimlere bağlı ve yapı belirleyen birimler olarak ele alınmasını; bağlaçların ise iki eş ögeyi veya cümleyi birbirine bağlayan bağımsız bir işlev taşımasını standartlaştırır. Bu standartlaşma, geleneksel dil bilgisindeki ayrımların hesaplamalı ortama daha tutarlı biçimde yansıtılmasını sağlar. Bu nedenle, bağımlılık dil bilgisi ve ağaçbanklar, çalışmanın yöntemi için yönlendirici öneme sahiptir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, çalışmanın neden gerekli olduğunu gerekçelendiren arka planı ve edat/bağlaç ayrımı konusunda kullanılan yöntemin kuramsal temelini oluşturmaktadır. Bu çerçeve, özellikle aşağıda belirtilen amaçlar doğrultusunda ele alınan bağımlılık etiketleri ve cümle içi konum analizleri için özgün katkıyı destekleyen kavramsal iskeleti sağlamaktadır:

- Bağımlılık etiketlerinin dağılımının karşılaştırılması.
- Edat ve bağlaçların cümle içi konumlarının çözümlenmesi.

3. Yöntem

3.1. Veri ve materyal

Bu çalışmada UD projesi kapsamındaki Turkish-BOUN ağaçbankı kullanılmıştır (Sulubacak, 2016).

Turkish-BOUN projesi, Boğaziçi Üniversitesi TABILAB ekibi tarafından geliştirilmiştir, dört dil bilimci ve beş doğal dil işleme uzmanından oluşan bir ekip tarafından manuel olarak etiketlenmiştir (Türk vd., 2020). Ağaçbank, haber metinleri, roman alıntıları ve ansiklopedi maddeleri gibi farklı türlerden metinleri içermesi nedeniyle Türkçenin çeşitli söz dizimsel özelliklerini inceleme olanağı sunmaktadır. Turkish-BOUN'un tercih edilmesinin temel gerekçeleri şunlardır:

- Farklı türlerden metinleri içeren çeşitli bir korpus oluşturmaktadır
- Toplam 9.761 cümle ve 121.835 token (bu bağlamda token, metindeki her bir kelime, noktalama işareti veya sembolün bağımsız bir birimi anlamına gelir) içerdiği için edat ve bağlaç kullanımlarının istatistiksel olarak anlamlı şekilde analiz edilmesine yeterli büyüklükte bir korpus sunmaktadır.
- UD projesi kapsamında düzenli olarak güncellenmekte ve hatalar düzeltilmektedir.

Bu çalışmada Turkish-BOUN UD v 2.15 versiyonu kullanılmıştır.

Çalışmada edat ve bağlaçlar sınıflandırılırken Turkish-BOUN terminolojisinde bu kavramlar için kullanılan terimler tercih edilmiştir. Turkish-BOUN'da ADP olarak etiketlenen başlıca edatlar şunlardır: için, gibi, kadar, sonra, göre, karşı, önce, üzere, doğru, beri vs. Turkish-BOUN'da koordinasyon bağlaçları (CCONJ- Coordinating conjunction) eşit konumdaki sözcükleri, öbekleri veya cümleleri bağlayan bağlaçlardır. Bu bağlaçlar terminolojide şu bağlaçları içermektedir: ve, ama, ile, da/de, ya ya, ancak, hem hem, veya, fakat vs.

Turkish-BOUN'da yan cümle bağlaçları (SCONJ-Subordinating conjunction) yan cümleleri ana cümleye bağlayan bağlaçları içermektedir. Bu bağlaçlar terminolojide şu bağlaçları kapsamaktadır: ki, çünkü, eğer, ama, ancak vs.

3.2. Analiz ölçütleri

Bu çalışmada edatların ve bağlaçların söz dizimsel özelliklerini karşılaştırmak amacıyla dört temel bağımlılık ölçütü kullanılmıştır: köke bağlanma oranı, bağımlılık ilişkisi türleri, bağımlılık mesafesi ve yönelim oranları. Bu ölçütlerin seçilme nedeni, bağımlılık kuramında her bir kategorinin yapısal bir işlevi ortaya koymasıdır. Özellikle sözcük türlerinin tartışmalı olduğu durumlarda, bu tür ölçümler kategoriler arasındaki ayrımı daha görünür kılmaktadır.

3.2.1. Köke bağlanma oranı

Köke bağlanma, bir kategorinin cümledeki ana yüklemiyle kurduğu doğrudan ilişkiyi ölçen temel göstergelerden biridir. Bağımlılık dil bilgisinde kök, cümledeki tüm yapısının merkezini oluşturur ve diğer tüm ögeler dolaylı veya doğrudan olarak bu merkeze bağlanır. Bu çalışmada ilgili kategoriye ait tüm tokenlerin bağlı olduğu başlar tek tek incelenmiştir. Başın cümledeki kökü olup olmadığı kontrol edilmiş ve köke doğrudan bağlanan ögelerin toplam kategori içindeki oranı hesaplanmıştır.

3.2.2. Bağımlılık ilişkisi türleri dağılımı

Çalışmada kullanılan bir diğer ölçüt, edatların ve bağlaçların hangi bağımlılık ilişkisi türleriyle (DEPREL) etiketlendiğini incelemektir. Bağımlılık dil bilgisinde her sözcük belirli bir baş-bağımlı işleviyle tanımlandığından DEPREL etiketlerinin dağılımı bir kategorinin cümle içindeki rolünü doğrudan yansıtır. Bu nedenle, her kategori için ağaçbankta görülen tüm bağımlılık ilişkisi türleri çıkarılmış, en sık

kullanılan etiketlerin oranları hesaplanmış ve kategoriler arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Bu ölçüt, özellikle edatların ad öbekleriyle, koordinasyon bağlaçlarının yan yana gelen ögelerle ve yan cümle bağlaçlarının yüklem arası hiyerarşik bağlarla nasıl ilişkilendiğini ortaya koyduğu için edat–bağlaç ayrımını yapısal düzeyde destekleyen bir araç olarak değerlendirilmiştir.

3.2.3. Bağımlılık mesafesi

Bağımlılık mesafesi, bir token ile bağlı olduğu baş arasındaki doğrusal uzaklığın ölçümüdür. Türkçe üzerine yapılan bağımlılık temelli çalışmalarda (Kübler vd. 2007; Liu, 2008) bağımlılık mesafesi, cümlelerin söz dizimsel karmaşıklığını ve ögelerin hareket kabiliyetini değerlendirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada her tokenin cümledeki konumu belirlenmiş, ardından bağlı olduğu başın konumuyla arasındaki uzaklık token sayısı cinsinden hesaplanmıştır. Elde edilen değerlerin kategori düzeyindeki ortalama, medyan ve standart sapmaları raporlanmıştır.

Bağımlılık mesafesinin özellikle edatlar açısından önemli olmasının nedeni, bu tür ögelerin çoğunlukla ilişki kurdukları ad öbeğinin hemen yanında yer almasıdır. Buna karşılık bağlaçlar, iki eylemi ya da yan cümleyi birbirine bağladığı için daha geniş bir mesafe aralığında ortaya çıkabilir.

3.2.4. Yönelim oranları

Sözcük türlerinin bağımlılık ilişkilerinde baş–bağımlı yönelimi kategoriye göre değişiklik gösterebilir. Bu çalışmada her tokenin bağlı olduğu başa göre konumu belirlenmiştir. Baş token bağımlının solunda yer alıyorsa bu durum “baş-önde dizilim”, sağında yer alıyorsa “baş-sonda dizilim” olarak işaretlenmiştir.

Bu ölçüt, özellikle edat–bağlaç ayrımında önem kazanmaktadır. Edatlar çoğunlukla bir sözcüğe bir görevle bağlanırken bağlaçlar söz diziminde daha serbest bir konuma sahiptir. Bu durum, yönelim ölçütünün kategoriler arası farkı yakalamada etkili olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

4.1. Köke bağlanma oranları

Analiz sonuçları edatların, koordinasyon bağlaçları ve yan cümle bağlaçlarının çok düşük oranda köke bağlandığını göstermektedir. Edatların köke bağlanma oranı %0.05, koordinasyon bağlaçlarının oranı %1.15 ve cümle bağlaçlarının oranı ise %0’dır.

kategori	toplam token	köke bağlı	köke bağlı değil	köke bağlanma oranı
edatlar	1.984	10	1.974	%0.5
koordinasyon bağlaçları	2.881	33	2.848	%1.15
yan cümle bağlaçları	179	0	179	%0.0

Tablo 1. Edat ve bağlaçların köke bağlanma oranları

Edatların köke bağlı olarak etiketlendiği 10 örnekte, edatların yüklem olarak kullanıldığı görülmektedir:

“Keşif yetkisi mahkemelere aittir.”

“Bilim dünyasından aktaracağımız şimdilik bu kadar.”

Bu tür kullanımlarda, söz konusu sözcükler edat olarak değil, cümlelerin yüklemi olarak işlev gördükleri için köke bağlanmaktadır.

Yan cümle bağlaçlarının köke bağlandığı herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Bu bulgu, yan cümle bağlaçlarının bağımlı yan cümleleri işaretlemek dışında bir sentaktik görev üstlenmediğini ve cümlelerin merkez ögesi hâline geçmediğini göstermektedir. Koordinasyon bağlaçlarının köke bağlı olarak etiketlendiği 33 örnek görülmektedir. Bu örnekler, genellikle cümle başı bağlaç kullanımlarında ve eksilteli yapılarda görülmektedir:

“Ve bütün yalnızlar yalnızlığın soğukluğunu dokundukları her şeyde hissediyorlardı.”

“Ama arayan kişi konuşmadı.”

“Sembolik olarak yani.”

Bu kullanımlarda bağlaçların köke bağlanması, cümlelerin başında duran bir söylem belirleyici veya bağlayıcı unsur gibi işlev üstlendiklerini göstermektedir.

4.2. Bağımlılık ilişkisi türleri dağılımı

Turkish-BOUN ağaçbank verileri, edatların ve bağlaçların söz dizimsel işlevlerinin bağımlılık ilişkisi türleri (DEPREL) üzerinden oldukça belirgin biçimde ayrıştığını göstermektedir. Aşağıdaki tablo, her kategori için en sık görülen üç bağımlılık ilişkisinin yüzdesel dağılımını ortaya koymaktadır.

kategori	En sık DEPREL	oran	İkinci en sık DEPREL	oran	Üçüncü en sık DEPREL	oran
edatlar	case	%94.9	amod	%1.6	obl	%0.7
koordinasyon bağlaçları	cc	%80.8	case	%7.6	cc:preconj	%4.1
yan cümle bağlaçları	mark	%99.4	cc	%0.6	-	-

Tablo 2. Bağımlılık ilişkisi türleri dağılımı

Verilere göre edatların %94.9’u “case” ilişkisiyle etiketlenmiştir. Bu bulgu, edatların Türkçede çoğunlukla ad öbekleriyle bütünleşen ve adlara eklenen görevleri üstlenen bağımlı ögeler olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca edatların ikinci ve üçüncü sıradaki ilişki türlerinin oldukça düşük oranlara sahip olması, kategorinin söz diziminde tek bir baskın işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Koordinasyon bağlaçlarının %80.8 oranla “cc” ilişkisiyle etiketlenmesi, bu kategorinin temel görevinin ögeleri yan yana getirerek eşitlemek olduğunu açık biçimde göstermektedir. Ancak ikinci sırada %7.6 oranıyla “case” etiketinin yer alması dikkat çekicidir. Bu durum, ağaçbankta bazı bağlaçların kimi kullanımlarda edatlara benzer biçimde etiketlendiğini göstermektedir. Yani sistem, bazı örneklerde bağlaç ile edat arasındaki sınırı tam olarak ayıramamış görünmektedir. Bu bulgu, özellikle bağlaç–edat ayrımının ağaçbankta her zaman net olmadığını ortaya koymaktadır.

Yan cümle bağlaçlarında ise “mark” etiketinin %99.4 gibi son derece yüksek bir oranla kullanılması, bu kategorinin söz diziminde son derece tutarlı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. “mark”, bağımlı yan

cümlelerin türünü veya işlevini belirleyen bağlaçlar için kullanılan bir etiket olduğundan bu bulgu yan cümle bağlaçlarının yapısal konumunun sistematik olduğunu göstermektedir.

Genel olarak dağılım, üç kategori arasında işlevsel olarak neredeyse örtüşme olmadığını, edatların ad merkezli, koordinasyon bağlaçlarının yatay ilişki, yan cümle bağlaçlarının ise hiyerarşik olarak üst düzey ilişki kuran ögeler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

4.3. Bağlılık mesafesi

Edatların, koordinasyon ve yan cümle bağlaçlarının başa olan uzaklığının hesaplanması sonucunda elde edilen veriler şunlardır: Edatların ortalama 1.64 kelime ile en kısa söz dizimi mesafesine sahip olduğu belirlenmiştir. Edatların %80.4'ü bağlı olduğu kelimeye yalnızca 1 kelime mesafededir. Bu bulgu, edatların Türkçede bağlı oldukları isimlere bitişik konumda kullanıldığını ve isimlerden hemen sonra geldiğini göstermektedir.

Koordinasyon bağlaçları, ortalama 3.17 kelime ile orta düzeyde bir mesafeye sahiptir. Bağlaçların %46.2'si 1 kelime mesafede, %16.1'i 2 kelime mesafededir. Bu bulgu, koordinasyon bağlaçlarının bağlandıkları ögelere edatlardan daha uzak, yan cümle bağlaçlarından daha yakın konumda olduğunu göstermektedir.

Yan cümle bağlaçları, ortalama 5.11 kelime ile en uzun söz dizimsel mesafeye sahiptir. Ancak medyan değerinin 2 olması mesafe dağılımının çarpık olduğunu ve bazı bağlaçların çok uzak mesafede kullanıldığını göstermektedir. En fazla 40 kelimelik mesafe, yan cümle bağlaçlarının uzun ve karmaşık cümle yapılarında kullanılabildiğini ortaya koymaktadır.

kategori	ortalama mesafe	medyan	minimum	maksimum	standart sapma
edatlar	1.64	1.00	1	45	2.33
koordinasyon bağlaçları	3.17	2.00	1	36	3.69
yan cümle bağlaçları	5.11	2.00	1	40	6.08

Tablo 3. Söz dizimi mesafe istatistikleri

4.4. Yönelim analizi

Bu bölümde, edatlar ve bağlaçların cümledeki konumları incelenmiş, her bir kategorinin yükleme göre hangi konumları tercih ettiği belirlenmiştir. Aşağıdaki tablo, her kategorinin yönelim özelliklerini göstermektedir. Her bir kategorinin yükleme göre baş-önde (yüklemden önce) ve baş-sonda (yüklemden sonra) hangi konumları tercih ettiği belirlenmiştir.

kategori	baş-önde dizilim	oran	baş-sonda dizilim	oran	yönelim
edatlar	1.902	96.4	72	3.6	güçlü baş-önde dizilim
koordinasyon bağlaçları	-	-	-	-	hesaplanmadı
yan cümle bağlaçları	-	-	-	-	hesaplanmadı

Tablo 4. Yönelim analizi

Edatlar %96.4 oranında baş-önde eğilimi göstermektedir. Bu bulgu, edatların bağlı oldukları başın sağında konumlandığı anlamına gelmektedir:

“Kahvaltıya kadar 2 saat çalışırım.” (kahvaltıya←kadar)

“Onun için yol arkadaşlarımızı titizlikle seçeriz.” (onun←için)

Bu kullanımlar, Türkçede edatların ad öbeğinin ardından gelerek baş-bağımlı ilişkisini sağdan kurduğunu doğrulamaktadır.

Koordinasyon bağlaçları ve yan cümle bağlaçları için yönelim analizi yapılmamıştır. Bunun nedeni, bu kategorilerin doğrudan bir baş-bağımlı ilişkisi kurmamasıdır. Koordinasyon bağlaçları yan yana gelen iki ögeyi eşitleyen bir unsur olduğundan bağımlılık yönü belirleyen bir yapı oluşturmaz. Yan cümle bağlaçları ise yan cümleleri bağlar, bu yüzden “başın sağında mı, solunda mı duruyor?” gibi baş-öge yönelimine dayalı bir analiz bu tür bağlaçlar için anlamlı değildir. Bu nedenle, her iki kategori de baş-önde/baş-sonda yönelim analizine dâhil edilmemiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Turkish-BOUN ağaçbanklarındaki bağımlılık çözümlerine dayanarak edatlar, koordinasyon bağlaçları ve yan cümle bağlaçlarının söz dizimsel davranışlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bulgular, geleneksel dil bilgisinde çoğu zaman aynı kategori altında ele alınan bu türlerin bağımlılık dil bilgisi açısından belirgin biçimde farklı yapısal özellikler taşıdığını göstermektedir.

Analiz sonuçları, köke bağlanma açısından her üç kategorinin de cümlelerin merkezi unsurları olmadığını ortaya koymaktadır. Edatlar %0.5, koordinasyon bağlaçları %1.15 ve yan cümle bağlaçları %0 oranında köke bağlanmaktadır. Bu oranlar, söz konusu unsurların temel olarak başka öğelere bağlı işlev gördüğünü desteklemektedir. Öte yandan ortalama bağımlılık mesafeleri arasında belirgin farklar olduğu tespit edilmiştir: edatlar 1.64, koordinasyon bağlaçları 3.17 ve yan cümle bağlaçları 5.11 kelimelik mesafelerle konumlanmaktadır. Bu durum, edatların bağlı oldukları ögenin hemen ardında yer aldığını; bağlaçların ise daha geniş bir söz dizimsel alan içinde konumlandığını göstermektedir.

Edatlar %96.4 oranında baş-önde dizilim göstermekte, yani çoğunlukla bağlı oldukları ismin sağında yer almaktadır. Buna karşılık koordinasyon ve yan cümle bağlaçlarının bağımlılık yapısı baş-öge ilişkisine dayalı değildir. Bu nedenle bu iki kategori için baş-önde/baş-sonda yönelim analizi anlamlı sonuçlar üretmemektedir. Nitekim etiket dağılımları da bu ayrımı desteklemektedir: edatların büyük bölümü *case*, koordinasyon bağlaçlarının %80.8'i *cc*, yan cümle bağlaçlarının %90.4'ü ise *mark* olarak etiketlenmiştir. Bu farklılaşma, her bir kategorinin ayrı bir söz dizimsel görevi yerine getirdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde edatların bağımlı oldukları isimle güçlü ve yerleşik bir yapı oluşturduğu, bağlaçların ise daha geniş mesafede bağımlılık ilişkileri kurduğu görülmektedir. Bu bulgular, edat ve bağlaçların tek bir kategori altında sunulmasının hem tanım hem de yapı açısından sorunlu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bağımlılık dil bilgisi modelleri, Türkçedeki bu unsurların ayrı kategoriler hâlinde ele alınmasının dilin işleyişini daha doğru biçimde yansıtacağını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, 9.761 cümlelik Turkish-BOUN korpusu ile sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda farklı türde

metinler, daha büyük korpuslar ve diğer Türkçe ağaçbankları da değerlendirilerek bulguların tutarlılığı test edilebilir. Ayrıca ağaçbank verilerinde yer yer gözlenen etiketleme tutarsızlıklarının ayrıntılı biçimde incelenmesi hem otomatik etiketleme süreçlerinin geliştirilmesine hem de Türkçe söz dizimi üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atabay, N., Kutluk, İ., & Özel, S. (1983). *Sözcük türleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Balcı, T. (2003). Edat bağlamında sözcük türlerine yeni bir yaklaşım. *Dil Dergisi*, (122), 7-16.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bikel, D. M. (2004). Intricacies of Collins' parsing model. *Computational Linguistics*, 30(4), 479–511. <https://doi.org/10.1162/0891201042544929>
- Can, M. (2017). Dilbilgiselleşme ve edat kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. 26, 37-86.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)*, (çev. A U. Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ergin, M. (2000). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Fortuny, J. (2024). *Deducing the Coordinand Constraint*. *Linguistic Inquiry*, 55(2), 219–253. https://doi.org/10.1162/ling_a_00468
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kübler, S., McDonald, R., & Nivre, J. (2009). *Dependency Parsing*. Morgan & Claypool Publishers.
- Liu, H. (2008). Dependency distance as a metric of language comprehension difficulty. *Journal of Cognitive Science*, 9(2), 159-191.
- Marcus, M. P., Santorini, B., & Marcinkiewicz, M. A. (1993). Building a large annotated corpus of English: The Penn Treebank. *Computational Linguistics*, 19(2), 313–330.
- Oflazer, K., Say, B., Hakkani-Tür, D. Z., & Tür, G. (2003). Building a Turkish treebank. In A. Abeillé (Ed.), *Treebanks: Building and using parsed corpora* (pp. 261–277). Springer.
- Patejuk, A., & Przepiórkowski, A. (2023). *Category mismatches in coordination vindicated*. *Linguistic Inquiry*, 54(2), 326–349. https://doi.org/10.1162/ling_a_00438
- Petzell, E. M. (2017). *Head conjuncts: Evidence from Old Swedish*. *Linguistic Inquiry*, 48(1), 129–157. https://doi.org/10.1162/LING_a_00237
- Sulubacak, U., Gokırmak, M., Tyers, F. M., Çöltekin, Ç., Nivre, J., & Eryiğit, G. (2016). *Universal Dependencies for Turkish*. In **Proceedings of COLING 2016, the 26th International Conference on Computational Linguistics: Technical Papers** (pp. 3444–3454). Osaka, Japan.
- Tesnière, L. (2015). *Éléments de syntaxe structurale* (T. Osborne & S. Kahane, Trans.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Türk, U., Atmaca, F., Özateş, Ş. B., Berk, G., Baturay, S., Amac, H., Köksal, A., Başaran, B. Ö., Güngör, T., & Özgür, A. (2020). Resources for Turkish dependency parsing: Introducing the BOUN Treebank and the BoAT annotation tool. *Language Resources and Evaluation*, 1-38.

18. Türkçe Modern Kurguda Kadının Temsili: “Bechdel Test” Modeli¹**Senem ÜSTÜN KAYA²**

APA: Üstün Kaya, S. (2025). Türkçe Modern Kurguda Kadının Temsili: “Bechdel Test” Modeli. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 335-356. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17938134>

Öz

“Modern öykü” geleneği olarak kabul edilen 1950 sonrası Türkçe kurguda kadın yazarların sayısında artış görülmüştür. Bu dönemde, kadın yazarlar hikâyelerinde, cinsiyet ayrımcılığı, varoluşçuluk ve kadının kamusal ve özel alanlardaki konumunu öne çıkararak kadın sorununa dikkat çekmişlerdir. Bu çalışma, 1950 sonrası Türk edebiyatında kadın yazarların hikâyelerindeki kadının temsili ölçmeyi amaçlamaktadır. Edebî eserlerde kadın temsili sayısal ölçütler ile belirlemek mümkün olamasa da bu çalışmanın nicel analizi için sinema ve karikatürlerde kadın temsili ölçmek için kullanılan ve Alison Bechdel tarafından geliştirilen “Bechdel Test” seçilen hikâyelere uygulanmıştır. Çalışmanın nitel kısmı için de hikâyelerdeki feminist söylemler metin analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu kapsamda, çalışmada, iki araştırma sorusuna yanıt aranmıştır: Türk edebiyatında 1950 sonrası modern öykü örnekleri olan ve kadın yazarlar tarafından yazılmış hikâyeler Bechdel testinin üç maddesini ne ölçüde karşılamaktadır ve incelenen eserlerde feminist söylem çerçevesinde “kadın temsili” nasıldır? Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de edebiyatta toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmenin kesin bir sistemi olmamasına rağmen, “Bechdel Test” gibi sinema ve farklı sanat dalları için kullanılan testler toplumsal bilinçaltını ölçme konusunda önemli araçlardır. Bu sebeple, Türk edebiyatında 1950 sonrası kadın yazarların hikâyelerine yeni bir bakış açısı sunmayı hedefleyen bu çalışma, kurguda kadının konumu ve temsili açısından başka araştırmalar için örnek olabilir.

Keywords: “Bechdel Test”, Türkçe kurgu, “modern öykü”, kadın temsili, feminist söylem

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %5
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 07.10.2025-**Kabul Tarihi:** 15.12.2025-**Yayın Tarihi:** 16.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17938134>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
² Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü / Assoc. Prof., Başkent University, Faculty of Education, Department of English Language Education (Ankara, Türkiye), **eposta** efesenem@yahoo.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-6537-9769> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

Representation of Women in Turkish Modern Fiction: “Bechdel Test” Model³

Abstract

The number of women writers increased in Turkish fiction after 1950, which is considered the “modern short story” tradition. During this period, women writers highlighted gender discrimination, existentialism, and the position of women in public and private spheres in their stories, drawing attention to women's issues. This study aims to measure the representation of women in the stories of women writers in Turkish literature after 1950. Although it is not possible to determine the representation of women in literary works with numerical criteria, the “Bechdel Test”, developed by Alison Bechdel and used to measure female representation in cinema and cartoons, was applied to selected stories for quantitative analysis. For the qualitative part of the study, feminist discourses in the stories were examined through text analysis. In this context, the study sought to answer two research questions: To what extent do the stories written by women, which are examples of modern short stories in Turkish literature after 1950, meet the three items of the Bechdel test, and what is the “representation of women” within the framework of feminist discourse in the examined works? Although there is no definitive system for measuring gender equality in literature in Turkey, as is the case globally, tests such as the Bechdel Test, used in cinema and other art forms, are important tools for measuring the social subconscious. Therefore, this study, which aims to offer a new perspective on stories by women writers in Turkish literature after 1950, can serve as a model for other research on the position and representation of women in fiction.

Anahtar kelimeler: “Bechdel Test”, Turkish fiction, “modern short story”, female representation, feminist discourse

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography
Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %5
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 07.10.2025-**Acceptance Date:** 15.12.2025-**Publication Date:** 16.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17938134>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Tarihte eril ideolojinin baskısı ve ataerkil toplumlardaki beklentilerden dolayı bastırılmış, yönetilmiş ve görünmez kılınmış kadınların mücadelesi günlük hayatta olduğu kadar edebiyatta da incelemeye değer konulardan biridir. Kurguda kadın temsili erkek ve kadın yazarlar tarafından farklı üslup ve tutumla ele alınması, edebî eleştiri alanının en önemli araştırma sahasıdır. Çakır (2011), erkek yazar ve kadın yazar arasındaki farkı şu şekilde açıklar:

Tarih yazımı, kadını aşağılayan klasik miras tarafından biçimlendirilmiştir. Antik idealler üzerinde biçimlenen bu mirasta, kadın deneyimleri küçümsenmiş, kayda geçirilmemiş, sadece kamu alanı ve bu alanın özneleri olan erkeklerin deneyimleri tercih edilmiştir. [...] Kadınların tarihi temsili, erkek yazarlar tarafından ve erkeklerin çıkarları üzerinde şekillenmiştir. (s. 508)

Özellikle feminist edebiyat eleştirisi kapsamında, araştırmacılar iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır: kadın yazarların kadın karakterleri nasıl resmettiği ve kadın okurun kadın karakterleri nasıl algıladığı. Her kültürde ve her yüzyılda değişen ve dönüşen “kadın sorunu” yazarlar tarafından farklı yorumlansa da ortak amaç, kadın ruhu, bedeni ve kimliğinin erkek hegemonyasındaki sıkıntılarını dile getirmektir. Bu bağlamda, kadın yazarların görevi erkek yazarlardan daha önemlidir. Bir edebî eserdeki kadın temsili veya feminist söylemi sayısal veriler ile ölçmek mümkün görünmese de sinema ve karikatür başta olmak üzere farklı sanat dallarında kullanılan ölçütler ve testler genel bir kanı sunabilir.

1985 yılında adını Amerikalı karikatürist Alison Bechdel’den almış olan ve kadının sinema ve karikatür gibi görsel sanatlarda temsili ölçmek için geliştirilmiş olan “Bechdel Test” (Bechdel-Wallace Testi) (Rughiniş vd. 2016), örneğin, bu çalışmada edebiyatta kadın temsili ölçmek adına kullanılmıştır. Üç basit sorudan oluşan testin amacı, incelenen filmde, ismi olan iki kadının bir erkek dışında bir şey hakkında sohbet edip etmediğini ölçmektir (Raalte, 2015). Bir kurgu eserinin testi geçmesi veya başarısız olması, eserdeki kadınların genel temsili göstermez, aksine, test, kurgudaki kadınların aktif varlığının (veya yokluğunun) bir göstergesi olarak veya kurgudaki cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmek için kullanılabilir.

Bu çalışmanın amacı, Türkçe kurguda özellikle 1950 sonrası modern öykü geleneği ile öne çıkan kadın yazarların hikâyelerinde kadın temsili ne ölçüde verdiklerini Bechdel test aracılığı ile ölçmektir. Yaşadıkları dönemin sosyal, siyasi, toplumsal, hukuki ve bireysel çalkantılarını kurguda öne çıkaran kadın yazarlarımızın eserlerinde her ne kadar feminist söylemleri göreceli olsa da bu çalışmanın genel bir kanı oluşturacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmanın analiz kısmına geçmeden önce Türk ve Batı kültüründe feminizm kavramı, Türkçe kurguda “modern öykü” geleneği ve “Bechdel Test” hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

1.Feminizm Tanımı ve Tarihçesi

Feminizm, genel olarak kadınların ezilmesi, sömürülmesi, ikincil olarak kabul görmesi ve toplumun her alanında eşitsizliklere maruz kalmasını engellemeyi amaçlayan kadın hareketlerinin adıdır. Terim olarak ilk kez, 1872’de Fransız yazar Alexander Dumas tarafından kullanılan feminizm, “kadınlar için erkeklerle eşit hak ve talepler sebebi ile ortaya çıkan hareketler” (Cevizci, 1999) veya “kadınların toplum içindeki yer ve haklarını genişletmeyi ön gören bir öğretisi ve bu amaçla gerçekleştirilen eylemler dizisi” (Arat, 2000, s. 21) olarak özetlenebilir.

1760’ta gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucu, işçi gücüne ihtiyaç ve aile ekonomisine katkı sebebi ile kadınlar evlerinden çıkıp fabrikalarda erkeklerden daha az maaşla çalışmaya başladılar (Tayanç ve

Tayanç, 1981, s. 80). Sanayi Devrimi’ni takiben 1789 Fransız Devrimi’nin getirdiği özgürlük ve eşitlik kavramları, “geleneksel rollerle sınırlandırılmış kadını, kamusal yaşama dâhil ettirip, sorumluluk vererek yeni rollerle yükümlendiren” (Çakır, 1989, s. 91) bir görüş getirir. Feminizmin ilk dalgası 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlangıcıdır ve örgütlü ve planlı eylemlere dönüşerek tüm dünyada etkisini sürdürmüştür. Mary Wollstonecraft’ın 1792’de yayınlanan “Kadın Haklarının Savusu” (A Vindication of the Rights of Woman) eseri bu döneme ait kadın haklarını savunan ilk eserdir.

1960’lar kadının erkeğin statüsüne eş görüldüğü dönem olarak kabul görür (Temizarabacı-Yıldırım, 2005, s. 128) ve Batı kültüründe ikinci dalga feminizm olarak kabul edilir. Eşit mülkiyet, eğitim hakkı ve seçme ve seçilme hakkı kazanan kadınlar, ikinci dalga feminizm “kişisel olan, politiktir” (Millet, 2000) düşüncesi ile eril ideolojinin kadın bedeni üzerindeki baskısını, toplumsal roller nedeniyle ve kapitalist düzen sebebi ile kendilerine dayatılan cinsiyetçi roller ve tutumları eleştirirler. Bu dönemde, Simone de Beauvoir’ın “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü sloganlaşır (Kolay, 2015, s. 8) ve amaç, toplumsal düzenin yeniden yapılandırılmasıdır (Koray, 2011, s. 16). Feminizmin üçüncü dalgası, post modernite teoriler ışığında, 1990’ların ikinci yarısı ve 21. yüzyılın ilk yıllarını kapsamaktadır (Donovan, 2016) ve “fark, özellik, cisimleşme, çoğaltım, çelişkiler ve kimlik gibi fikirlere eğilimin yerine bu temel dayanak noktalarını” (Arneil, 1999, s. 153-154) sorgulamaktır. Üçüncü dalga feministler, kadınların, ezilmişlikleri, ayrıştırılmaları, maruz kaldıkları şiddete dikkat çekmişlerdir ve Judith Butler ve Rebecca Walker gibi yazarların eserleri sayesinde daha örgütsel mücadele etmişlerdir.

2. Türk Feminizmi

Zihnioğlu (1999), Türk feminizminin başlangıcını 1868-1908 arası Osmanlı-Türk kadın hareketi olarak tanımlar (s. 4). Benzer şekilde Kolay (2015), Osmanlı-Türk kadınlarının mülkiyet, oy kullanma ve eğitim hakları kazandıkları 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başını, birinci dalga olarak açıklar (s. 6). Türkiye’de birinci dalga feministlerin amacı, hayatın her alanında kadın-erkek eşitliği sağlamak, sınıf ve cinsiyet ayrımcılığını hem özel hem kamusal alanlarda sonlandırmak, kadınlara eğitim, oy ve mülkiyet hakkı kazandırmaktır (Kartal, 2016, s. 65). Ancak, 1839 Tanzimat reformlarına rağmen, aydın ve zengin ailelerin kızları dışında eğitim alarak kamusal alana katılan kadınların sayısı toplumsal genel tutum sebebi ile sınırlıdır çünkü “kadının ev içinden dış dünyaya yönelmesi, zarureten çok modaya kapılması ile olur” (Uğurcan, 1992, s. 498).

Batıdan farklı ve daha geç süreçte oluşan feminizm kapsamında, kadınlar kendilerine sunulan haklara, ancak 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ile kavuşabilmişlerdir. Türk kadınları, bu dönemde, vatandaşlık ve sosyal eşitlik elde etmişler ve 1950-1970 arasında farklı alanlarda birçok hak kazanmışlardır (Demirdağ, 2017, s. 60). Çayırçioğlu (2022), örneğin, Türk feminist hareketi, Osmanlı Devleti’nin son dönemi ve Cumhuriyet yıllarının ilk dönemi olmak üzere iki dönemde değerlendirilebileceğini savunur:

1960’larda gelişen toplumsal muhalefetin içinde kadınlar daha aktif rol üstlenmeye başlamışlardır. 27 Mayıs darbesi sonrası gelişen toplumsal hareketlilik, sol akımın kazandığı ivme, dünya çapındaki 68 dalgası ve feminizmin dolaylı da olsa etkileri, kadınları girift şekilde etkiler... 1980’li yıllara geldiğimizde artık Türkiye’deki feminist hareket, Batı’daki ikinci dalganın temel meseleleri etrafında örgütlenmeye, toplumsal cinsiyet mefhumunu daha çok sorunsallaştırmaya ve erkek egemen zihniyeti hayatın her alanında sorgulama yönünde kararlı adımlar atmaya başlamıştır. “Kişisel olan politiktir” önermesi Türkiyeli feminist kadınların radarına girmiştir. (s. 33-34-36-37)

Dünyada 1960lara denk gelen feminizmin ikinci dalgası, Türk kültüründe, siyasi çalkalanmalardan dolayı, 1980 darbesi sonrası başlamıştır. İkinci dalga feministler, cinsel özgürlükleri, bireysellikleri, ataerki düzenin dayattığı cinsiyet rollerini değiştirmek ve hiyerarşik yapıyı yıkmak için mücadeleye

başlamışlardır. Bu dönemde kadınların özel hayatlarında yaşadıkları sorunların aslında bireysel değil sistemin sonuçları olduğu tartışmaya açılır (Arat, 2000). İkinci dalga feministler, cinsiyet eşitliği, kadının hak arayışı, kamusal alandaki özgürlüğü ve politikadaki yeri (Çavdar ve Boyacıoğlu, 2019, s. 287), cinsiyet rol ve sorumlulukları ve annelik olgusu başta olmak üzere eril ideolojinin kadınlara dayattığı konularda Türk kadınına bilinçlendirmek adına toplantılar yapmış, dernekler kurmuş ve kadın eğitimine önem vermişlerdir (Budak, 2018, s. 45).

Kadın bedeni, annelik olgusu, evlilikte kadının statüsü, cinsellik, bireysellik ve hürriyet kavramlarının sorgulandığı 1980’ler “feminist literatürün Türkçeye kazandırıldığı yıllar olmuştur. Bu (dönemde ortaya konan) eserlerle, 1990’lı yıllarda gelişen ve bugün üçüncü kuşak feministler olarak adlandırdığımız akademik feminizmin gelişmesinin” (Timisi-Gevrek, 2009, s. 38) önü açılmıştır. Aile içi şiddet, kadının bilinçlendirilmesi ve yasal haklarının tanıtılması (Özkan Kerestecioğlu, 2004, s. 77) kamuoyu desteği ve sokak yürüyüşleri ile daha geniş kitlelere ulaşmış ve kurumsallaşmıştır. Tüm dünyada 20. yüzyıl sonunda kadın yazarlar tarafından üretilmiş olan çoğu hikâye, roman ve tiyatro oyunlarında kadın karakterler anlatımın merkezinde ve edilgendir:

1980’lerde en hızlı biçimde gelişen hareketlerden biri de feminizmdir. Bunun edebiyata etkisi yazan kadın sayısındaki nicelik artışı olduğu kadar feminist hareketin kamusal alanlarda tartışmaya açtığı pek çok konunun öykü kurgusuna dâhil edilmesi olmuştur. Erendiz Atasü, Nazlı Eray, Pınar Kür, Ayla Kutlu, İnci Aral ve Ayşe Kulin gibi yazarlar 80’lerde kadın duyarlılığını işleyen yazarların başında gelir. İkinci dalga feminizminin etkilerinin hissedildiği bu yıllarda “kişisel olan politiktir” sloganı gereğince kadın sorunlarının politik olduğu vurgusu metinlere de sızmıştır. Bu yazarların bir kısmı kadın hareketleri içinde eylemsellikleriyle de yer alırlar. (Yılmaz, 2023, s. 380)

Batı’da olduğu gibi, Türk kültüründe feminizmin üçüncü dalgası 1990’lı yıllarda başlar ve amaç kadınlara yönelik şiddeti ve her türlü ayrımcılığı eleştirmek, eril ideolojiyi yeniden yapılandırmak (Kolay, 2015, s. 9) ve kadınların ekonomik ve sosyal hakları için bireysel değil kolektif hareket etmesini sağlamaktır. Ancak, kadın yazarların dünya görüşleri ve algılarını aktarma biçimi, erkek yazarlardan farklıdır çünkü kadın yazarlar kendi tecrübelerinden dolayı kadınlara ait sorunlara daha aşinadırlar ve ortak problemleri kurguda öne çıkarırlar.

Kadın yazarların geleneklerini ve üsluplarını yansıtan bu alt-kültür okuyucuya da yansır ve yazarın kadına yaklaşımını belirleyen tutum, yorum ve tasviri okurun eserinde kadın karakteri algılamasını sağlar. Bu bağlamda “okurun kadın olması halinde metnin farklı algılanacağını” (Moran, 2014, s. 250) savı ile feminist söylem kurguda kadın tasvirini dönemsel ve sosyal açıdan araştırmaya olanak sağlar.

3. Türk Edebiyatında Modern Öykü Geleneği

Türk edebiyatında 1950 sonrası “modern öykü” geleneği ile kadın yazarların sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde, Türkçe kurguda kadın yazarlar, yaşadıkları dönemin toplumsal, siyasi ve hukuki sorunlarını kadın merkezli ele alarak hem kadın hareketlerine destek sağlamış hem de daha bireysel konulara yönelen modern bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Toplumsal sorunlar, bireysel iç çatışmalar, bunalım ve topluma yabancılaşma 1950 kurgusunun önemli konuları arasında yer alırken, 1960’larda, Türkçe kurguda, köyden kente göçen insanların yaşadığı ve yarattığı toplumsal çelişkiler ve siyasi gelişmeler ön plana çıkmıştır.

1970’li yıllarda da edebiyat ve siyaset mizahi bir şekilde iç içe geçmiş ve 1980’li yıllarda bireyin yabancılaşması, ruhsal çalkantıları ve toplum-birey çatışması konu olarak işlenmiştir (Külahlıoğlu İslam, 2004, s. 331). Varoluşçuluk, sürrealizm ve feminizm başta olmak üzere yeni arayışlar içinde olan

kadın yazarlar 20. yüzyılın sonlarında önemli hikâyelere ve romanlara imza atmışlardır. Toplumsal dönüşümler sonucu değişen kadının temsilini net bir şekilde ölçmek mümkün olamasa da “Bechdel Test” gibi sanat dallarının farklı alanlarında kullanılan testlerin ölçüt olarak kullanılabileceğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. 1950 sonrasında Türk edebiyatında kadın yazarların eserleri ilk kez sayılarla Ömer Türkeş’in “Sayılarla Kadın Romanları” adlı çalışmasında netleştirilmiştir:

Cumhuriyetin ilanından bu yana roman yazan 449 kadın yazar ismi var kayıtlarımda. Bu yazarların kaleminden çıkan roman sayısı ise 1089: 1950-1960 arası 74; 1961-1971 arası 89; 1972-1980 arası 84; 1981-1991 arası 133 ve 1992-1999 arası 154 roman. 1950 itibarı ile roman, tiyatro eseri, novella ve öykü yazan kadın yazarlar: Nezihe Meriç, Soysal, Leyla Erbil, Adalet Ağaoğlu, Duygu Asena, Füzûzan, Pınar Kür, Tezer Özlü, İnci Aral, Oya Baydar, Erendiz Atasü, Ayşegül Devicioğlu ve Süreyya Acar.

Türkeş’in sayılar vererek analiz ettiği Cumhuriyetin kadın yazarlarının kurgu sayısı, hata olma olasılığına rağmen, günümüze kadar yapılmış en detaylı sayısal analiz olarak kabul görür.

4. “Bechdel Test”

Sinema ve karikatür başta olmak üzere farklı sanat dallarında kadının feminist söylem bağlamındaki tasvirini ölçmek için kullanılan “Bechdel Test” üç sorudan oluşan bir ölçme metodudur. 1985 yılında adını Amerikalı karikatürist Alison Bechdel’den “The Rule” adlı karikatüründen almış olan “Bechdel Testi” (Bechdel-Wallace Testi), film ve diğer kurgularda kadınların temsilinin bir ölçüsüdür (Rughiniş vd. 2016). Test, bir eserin en az iki kadının bir erkek dışında bir şey hakkında sohbet edip etmediğini sorar ve testin bazı versiyonları ayrıca bu iki kadının isimlerinin olmasını gerektirir (Raalte, 2015). Bir kurgu eserinin testi geçmesi veya başarısız olması, eserdeki kadınların genel temsilini göstermez. Bunun aksine, test, kurgudaki kadınların aktif varlığının (veya yokluğunun) bir göstergesi olarak kullanılır ve kurgudaki cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmek için kullanılır. Bechdel testi üç temel soruya dayanmaktadır: “**Filmde ismi bilinen en az iki kadın var mı?**”; “**İsmi bilinen kadınlar birbirleri ile konuşuyor mu?**” ve “**Eğer konuşuyorlarsa, erkekler dışında bir konu hakkında mı konuşuyorlar?**”. Bu testin amacı, kadının toplumdaki yeri ve algılanış biçimi üzerine delil sunarak (Lindner ve Schulting, 2017, s. 2), film endüstrisindeki eril ideolojiyi ortaya çıkarmaktır (Garcia vd. 2014, s. 2). Sinema, kitle iletişim araçları, televizyon serileri ve bilgisayar oyunlarındaki cinsiyetçi söylem analizi (Keating ve Murphy, 2015, s. 4) için de kullanılan bu testin ırk, sınıfsal farklar, eğitim ve aile içi roller üzerine farklı versiyonları güncel çalışmalara konu olmuştur.

5. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkçe kurguda 1950 sonrası modern öykü geleneği örnekleri olan ve kadın yazarların hikâyelerinde feminist söylem bağlamında kadın temsilini ne ölçüde yansıttığını “Bechdel Test” aracılığı ile ölçmektir. Bu dönemde kadın sorunu hakkında sayısız değerli eser olmasına rağmen, bu çalışmanın örneklem kısmı için seçilen on eser şu kriterlere göre seçilmiştir: içerik açısından daha hızlı ve objektif verilere ulaşmak adına kısa hikâye olarak ve 1950 sonrası edebiyatta önemli ödüller almış feminist yazarlar tarafından yazılmış ses getiren eserler olmaları. Bu bilgiler ışığında, bu çalışmada, nicel ve nitel analiz için aşağıda listelenen hikâyelere önce Bechdel test uygulanmış ve sonra da kadının temsilini yorumlamak adına hikâyelerden örnekler verilmiştir:

1. “Gecede” (Gecede) (Leyla Erbil) (1968)
2. “Adi Suçlu” (Yüksek Gerilim) (Adalet Ağaoğlu) (1974)

3. “Kapı” (Ağda Zamanı) (İnci Aral) (1979)
4. “Babaya Çiçek Götmek” (Hüsnüyusuf Güzellemesi) (Ayla Kutlu) (1984)
5. “Bir Yağmur Sonrası” (Yoldan Geçen Öyküler) (Nazlı Eray) (1987)
6. “Eski Bahçe” (Eski Bahçe-Eski Sevgi) (Tezer Özlü) (1987)
7. “Önceki ve Sonraki Kadın” (Aydın En Çıplak Günü) (Buket Uzuner) (1988)
8. “Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse” (Dullara Yas Yakışır) (Erendiz Atasü) (1988)
9. “Suskun Ezgisi” (Bir Kara Derin Kuyu) (Nezihe Meriç) (1989)
10. “Bir Deli Ağaç” (Bir Deli Ağaç) (Pınar Kür) (1992)

Çalışmanın nicel kısmı için orijinal Bechdel testinin soruları değiştirilerek sayısal veriler elde edilmiştir. Daha önceki çalışmalarda film ve karikatür gibi görsel sanatlar için kullanılan bu test, bu çalışmada edebî eserlere uyarlandığından sorular şu şekilde değiştirilmiştir: **“Hikâyelerde ismini bildiğimiz en az iki kadın karakter var mıdır?”**; **“İsmi bilinen bu kadınlar birbirleriyle konuşmakta mıdır?”** ve **“Bu kadınlar birbirleriyle bir erkekten başka bir konu hakkında konuşmakta mıdır?”**

Nitel kısım için de seçilen hikâyelerdeki feminist söylemler metin analizi yöntemi ile incelenmiş ve yorumlanmıştır. Genel olarak çalışmada şu araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Türk edebiyatında 1950 sonrası modern öykü örnekleri olan ve kadın yazarlar tarafından yazılmış hikâyeler Bechdel testinin üç maddesini ne ölçüde karşılamaktadır?
2. İncelenen eserlerde feminist söylem çerçevesinde “kadın temsili” nasıldır?

6. Bulgular

6.1. Eserlerin Bechdel Teste Göre İncelenmesi

Birinci araştırma sorusu [Türk edebiyatında 1950 sonrası modern öykü örnekleri olan ve kadın yazarlar tarafından yazılmış hikâyeler Bechdel testinin üç maddesini ne ölçüde karşılamaktadır?] bu çalışmanın nicel (sayısal) verilerini şu şekilde sunar:

Tablo 1: Bechdel Test’e Tabi Tutulmuş Hikâyelerin Puan Durumları

Hikâyeler	Eserlerde ismini bildiğimiz en az iki kadın karakter var mıdır?	İsmi bilinen bu kadınlar birbirleriyle konuşmakta mıdır?	Bu kadınlar birbirleriyle bir erkekten başka bir şey hakkında konuşmakta mıdır?
“Gecede”	0	0	0
“Adi Suçlu”	0	1	0

“Kapı”	0	1	1
“Babaya Çiçek Götmek”	0	1	0
“Bir Yağmur Sonrası”	1	1	0
“Eski Bahçe”	0	0	0
“Önceki ve Sonraki Kadın”	0	1	0
“Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse”	1	0	0
“Suskun Ezgisi”	0	1	1
“Bir Deli Ağaç”	0	1	0

Tablo 1’de görüldüğü üzere testten tam puan alan hikâye olamamıştır. İncelenen on hikâyeden ikisi, “Gecede” ve “Eski Bahçe”, sıfır puan almıştır. Adı geçen iki hikâyede isimleri belli en az iki kadın karakter dahi yoktur. Leyla Erbil’in “Gecede” öyküsünde, geçmişini sorgulayan bir kadının iç monologları ve eşi ile tek diyalogu vardır ve Tezer Özlü’nün “Eski Bahçe” hikâyesi, yazarın otobiyografik özelliklerini barındıran, cinsellik, varlığın anlamı, intihar ve ölüm üzerine düşüncelerini yansıtan iç monologlardan oluşur.

“Kapı”, “Bir Yağmur Sonrası” ve “Suskun Ezgisi” hikâyeleri testten iki puan almıştır. İnci Aral’ın “Kapı” öyküsünde ismi belli olmayan iki kadın (gelin ve kaynana) vardır. Çocuklarını boşandığı eşinden almaya gelen geline çocuklarını teslim etmeyen kaynana ile anne arasında şu diyalog geçer:

“Haftaya alacakmışsın kızım, oğlum öyle dedi.”

“Hayır, şimdi alacağım...”

“Ben bilmem, bana bağırma. Usul usul anlatıyorum sana, şimdi ne var sinirlenecek?” (Aral, 2008, s. 36)

Nazlı Eray’ın “Bir Yağmur Sonrası” hikâyesinde de iki kadın (Leyla ve Şadiye Hanım) karşılıklı konuşmaktadır. Eray, bu hikâyede fantastik bir olay yaratarak, moda tasarımcısı Leyla Erbay’ın elektronik mühendisi sevgilisi Metin Leyla’dan hamile kalır. Durumu Metin’in annesine açıklamak üzere evlerine giden Leyla ile Metin’in annesi Şadiye arasında şöyle bir diyalog geçer:

“Şadiye Hanım” dedim, “Oğlunuz benden üçbuçuk aylık hamile.” ...

“Metin...” dedim, “Oğlunuz Metin, benden gebe kaldı... Üç buçuk aylık... Bu çocuğu istiyoruz. İlk tahlilleri Sadık Honça laboratuvarında yaptırıldı... Sonuç müspet çıkınca çok sevindik. Şimdi Hacettepe’ye kontrole gidiyor. O, bunu size söylemeye cesaret edemedi. Bugün ben bunun için geldim” (Eray, 1987, s. 43)

Şaşkınlıktan önce donup kalan Şadiye Hanım, “erkek annesi olma güdüsüyle” isyan eder:

“Oğlum... Metin’im! İnanamam. Böyle bir şeye inanamam... Olmaz böyle bir şey!” diye bağırdı.

“Sakin olun Şadiye Hanım, lütfen sakın olun. Sizin bu konuyu olgunlukla karşılayacağınızı ümit ediyoruz... Seviyoruz birbirimizi... Bir süredir birlikteyiz zaten,” dedim usulca.

“Olamaz! Bir tanem oğlum benim! Okulunu en iyi derecelerle bitirdi. Gelecek onun... Amerika... Yepyeni iş alanları... Nasıl hamile kalır? Nasıl doğurmak ister? Nasıl olur da mesleğini mahveder?” diye haykırdı. “Bilmiş kadın! Baştan çıkarttın oğlumu! Yakacaksın istikbalini...” (Eray, 1987, s. 44)

Nezihe Meriç’in “Suskun Ezgisi” öyküsünde ise isimsiz kadınlar vardır ve birbirleri ile konuşurlar ve dedikodu yaparlar. Konuşmaların konusu, anlatıcı kadının evliliği, kocası, başka kadınlar ve yazlıktaki

olaylar hakkındadır:

“Ne kadar güzel bir kız. Konuktu herhalde”

“Boylu boslu, öyle bıyıkları, hali tavrı falan da Ekrem Bey, yoksa genç daha. Aslan gibi maşallah.”

“Çok hanımefendi kadındır. Çocuklarını da iyi yetiştirmiş doğrusu.”

“Ekrem abiyle hah hah hah tavla oynamak çok zevkli”. (Meriç, 2005, s. 238-241)

“Adi Suçlu”, “Önceki ve Sonraki Kadın”, “Madam Butterfly”, “Babaya Çiçek Götürmek” ve “Bir Deli Ağaç” hikâyeleri testten bir puan almışlardır. Adalet Ağaoğlu’nun “Adi Suçlu” öyküsünde, isimsiz iki kadın hastane odasında konuşurlar ama konuşmaların tamamı havalı kadının kocasını övmesi ile ilgilidir: “Her gelişinde beni öper: “Nasılın sevgilim?” derdi. Fakat bir defasında, bu sizin yerinizde yatan bir kadın vardı, çok kızmış. Şef doktora bizi şikâyet etti. Kıskançlık tabii... Bana çiçek getirmeyen kocayı sevmem. Siz?” (Ağaoğlu, 1976, s. 36-37). O sırada kadının kocası ile hava atmasını dinleyen devrimci kadın içinden sanat, politika, ülkenin durumu ve mevcut sistemdeki bozuklukları düşünür: “Savcı yedi yıl istemiş... Süha’nın kızını sadece falakaya yatırmışlar” (Ağaoğlu, 1976, s. 41-43).

Buket Uzuner’in “Önceki ve Sonraki Kadın” hikâyesi de testten bir puan almıştır çünkü hikâyede aynı adamla farklı zamanlarda evlenmiş önceki ve sonraki kadın konuşurlar ama konuşmalarının konusu aynı adamdır:

Dedi: Hala Cohen mı dinliyor o?

“Evet, Scorpions seviyor şimdilerde.”

Dedi: Hep kendisi ile doludur o. Ancak kendisi ile ilgili olduğun sürece seninle ilgilenir...

Hep kendisiyle doludur o. Ancak kendisiyle ilgili olduğun sürece seninle ilgilenir. [...] Çoğu zaman nasıl bu denli bencil olabiliyor diye kahroluyorum... Baktım, evin içinde hâlâ onun soluğu vardı. Yalnız onun. Sana yatağında bir kişilik yer, kütüphanesinde yüz iki yüz kitaplık bir soluk bırakmış ancak. Nasıl da ustaca yapar, bunu bilirim. Senin haklarına, kişiliğine çok saygı duyduğunu söyleye söyleye kendi parçası kılar seni. Farkına vardığında üzerinden geçen zaman miktarı, insanın kişiliğini ele veren önemli bir ölçüttür. Ben yedi ay dayanabildim. (Uzuner, 1998, s. 80-84)

Erendiz Atasü’nün “Madam Butterfly” hikâyesinde isimleri belli olmasına rağmen iki kadın karakterin herhangi bir konuda hiç karşılıklı konuşması yoktur. Madam Butterfly çocuğu hakkında konuşur ancak karşısındaki kadın karakterin cevabını anlatıcı yazar aktarır:

Böylece Pinkerton çifti krizantem bahçesine döndü.

“Tabii,” dedi Butterfly. “Haklısınız. Çocuğun yeri babasının yanındır, babası şerefli bir Amerikan subayı, anası bir Japon geysası ise, eğer...”

Madam Pinkerton çocuğu alır ama konuşmaz. (Atasü, 2022, s. 103)

Ayla Kutlu’nun “Babaya Çiçek Götürmek” hikâyesi, Ankara’da hapisanede siyasi suçlu olarak yatan babasını görmeye giden bir kız çocuğunun yolculuğunu, anılarını ve çiçeği babasına veremeyişinin hüznünü konu alır. Hikâyede ismi belli olmayan anne-kızın tek diyalogu kız çocuğunun annesi tarafından uyarılması ile ilgilidir:

Annem:

“Unut onların geldiğini,” dedi.

“Neden?”

“Baban için... Kimseye sözünü etme sakın. Birisi, ama kim olursa olsun birisi sorarsa, hatırlamıyorsun böyle bir şey. Küçüklerden çekinmiyorum. Onlar karıştırırlar her şeyi. Ama sen

dikkatli olmalısın.”

“Peki” dedim. (Kutlu, 1998, s. 173)

Bir puan alan son hikâye Pınar Kür’ün “Bir Deli Ağaç” öyküsünde kadın karakterlerin isimleri belli değildir ve tek diyalogları başka bir erkek karakter hakkındadır:

“Bayılırım dayıma, çok severim,” dedi kızın arkadaşı. “Ailede hiç kimse sevmiyor. Yüzkarası diyorlar ama ben çok severim.”

“Neden?”

“Neden olacak?” Dünyanın en harika adamıdır da ondan... Nasıl iyidir, nasıl anlayışlıdır, anlatamam...”

“Hayır... yani... neden yüzkarası diyorlar?”

“Haa karısını bıraktı da ondan. Bir de küçük kızı var, onu da bıraktı. İş gücü de tutmuyor” (Kür, 2001, s. 82).

6.2. Hikâyelerdeki Kadın Temsili ve Feminist Söylemler

İkinci araştırma sorusu olan “İncelenen eserlerde feminist söylem çerçevesinde “kadın temsili” nasıldır?” için yazarların kadın sorunlarına yönelik tutum ve söylemleri hikâyelerden örneklerle açıklanmıştır.

6.2.1. Leyla Erbil: “Gecede” (Gecede) (1968)

Leyla Erbil, *Tuhaf bir Erkek* romanı ile 2013 PEN Kısa Öykü Ödülü almış ve PEN Yazarlar Derneği tarafından Nobel Edebiyat Ödülü’ne aday gösterilmiş tek kadın yazarımızdır. Yazara göre kadının kimliğini, sorumluluklarını ve rollerini toplum belirler ve hikâyelerinde başkaldıran ve düzeni eleştiren kadın karakterler, depresif ve istenmeyen konumdadır. Cinselliğin ön planda olduğu Erbil’in eserlerinde, aşk, evlilik, ilişkiler ve etik inanışlar sorgulanırken eril ideolojinin kadınlar üzerindeki baskısı eleştirilir. 1950 modern öykü geleneğinin öncülerinden olan Leyla Erbil “[A]lılmış öykü tekniğinin dışına çıkarak yeni biçimler aradığı, sözdizimini kırarak kendine özgü bir anlatım dili oluşturduğu yapıtlarında, önceleri varoluşçu bir anlayışla çağdaş insanın toplumla çatışmasını başkaldırıya varan bunalımını” (Özkırımlı, 1990, s. 448-449) kaleme almıştır.

Kadının içsel bunalım ve çelişkilerinin anlatıldığı en önemli Erbil hikâyelerinden biri de kitap ile aynı adı taşıyan “Gecede” öyküsüdür. Hikâyede, annesinin baskısına ve toplumsal anlayışlara karşı çıkan bir kadın anlatıcının çevresindeki içki ve cinsellikten başka şey düşünmeyen insanlardan nasıl nefret ettiği anlatılır. Anlatıcının iç monologlara annesinin çocukken ona söylediği sözler de karışır: “...anam: “Kızlar koşmaz, kızlar etmez” der dururdu, “örselenirmiş” nazik yerleri kızların koşunca, onun için birinci olurum koşularda ben de gider, göstereceğim ben daha ona “örselenmeyi”” (Erbil, 2015, s. 77).

“Gecede” hikâyesinde, kadının mutsuz olsa da evliliğini sürdürdüğü, başka erkekle olmadığı ve annesine karşı tüm isyanlarına rağmen hayata ve kimliğine boyun eğişi aktarılır:

Sonunda anamın istediği biçim bir kız oldum heh! Evli barklı, evlilikle sınıf değiştirmiş, eşine pek bağlı, başkalarıyla yatmayan-yatmayan değil, yatamayan-, ayrı ev açmış, sokaklarda mutlu bir çift olarak, cıvı da cıvı, kol kola yürüyerek, bayramlarda Divan’dan bir kilo sütsüz çikolata alıp büyüklerinin elini öpmeye, yani “örselenir diye düşünenlerin, geçmişinden iğrenmiş, şimdinden tiksinen, salihati nisvandandır, başı ezilecek bir burjuva (Erbil, 2015, s. 77-78).

Hikâyedeki tek diyalog anlatıcı kadın ve eşi arasında geçer: “Rasim’e baktım bir kakhaha attı ve baktı

alıcı gözleriyle bir şahinin ve sordu: “Saat kaç Semra?” “Yirmi dört,” dedim, “Daha var,” dedi” (Erbil, 2015, s.78).

6.2.2. Adalet Ağaoğlu: “Adi Suçlu” (Yüksek Gerilim) (1974)

Ağaoğlu, *Tombala* oyunu ile 1970 Sanat Sevenler Derneği Ödülü; *Yüksek Gerilim* öykü kitabı ile 1975 Sait Faik Hikâye Armağanı; *Bir Düşün Gecesi* ile 1979 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü ve 1980 Orhan Kemal Roman Armağanı; *Ruh Üşümesi* ile 1992 Lebon Kültür Merkezi (Lebon Cinema Clup) Edebiyat Ödülü ve 1995 Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü başta olmak üzere sayısız ödüle layık görülmüş aydınlarımızdandır. Adalet Ağaoğlu, roman ve öykülerinde kendi gibi aydın karakterlerin hikâyesini anlatırken toplumsal ve siyasi değişikliklerin toplumdaki her birey için eşit etkide olduğunu savunur:

(...) tüm romanlarında toplumun değişik katlarından seçtiği kişileri aracılığıyla 1950’li yıllardan itibaren Türk toplumunda görülen sosyal ve düşünsel değişiklikleri, toplumun alt katlarındaki kişilerin, özellikle çağdaşlaşma sürecindeki kadınların yaşam serüvenleri içinde iyi hazmedilmemiş, yozlaşma düzeyindeki batılılaşmayı, köksüz ve özümselememiş modernizmi, kaba sloganlara dayalı ulusçuluğu, 12 Mart’ın, 12 Eylül’ün demokratik olmayan uygulamalarını, sömürü aracı olarak kullanılan sermaye birikimini, Avrupa ülkelerine çalışmaya giden gurbetçiler ve sorunlarını, 70’li yıllardan itibaren uzun zaman gündemi tutan sağ-sol çatışmalarını eleştirel gerçekçi bir yaklaşımla biraz da ironik bir anlatımla ele alır. (Korkmaz, 2011, s. 527)

Ağaoğlu, hikâye, tiyatro ve roman türündeki yazılarını, “toplumcu gerçeklikle hesaplaşmak üzere” (Andaç, 2005, s. 68) kaleme almıştır. Toplumcu gerçekçiliğin ilk ve en önemli hikâye örnekleri *Yüksek Gerilim* kitabı, toplumdaki aksaklıklar, 12 Mart dönemi, yoksulluk, kentleşme ve kadın sorunlarına eleştirel bir bakış açısı sunan öykülerden oluşur.

Yüksek Gerilim öykü kitabındaki “Adi Suçlu”, hikâyesinde, zamanın siyasi suçlara karışmış bir kadın apandis ameliyatı olmuş ve hastanede odasında yatmaktadır. Odadaki diğer konuşkan kadını dinlerken hayatını, toplumdaki olayları ve evliliğini düşünmektedir. Hikâyede devrimci kadın sonunda züppe ve geveze kadın hastanın kafasına saksı atar ve tutuklanır. Adı verilmeyen iki kadın karakterin zıt dünyaları Ağaoğlu’nun toplumdaki zıtlıklarını da gösteren bir durumdur:

“...Kocam benim daha toplu olmamı ister. Sizininki dün siz narkozdan ayrılınca, sizi öpüp “nasılsın” dedi ya, benimki de öperdi... Bana çiçek getirmeyen kocayı sevmem. Siz? Her gece bir yere gitmezsek sinirlenirim. Kocamla kavga ederim. Her gece evde oturanlara şaşırıyorum. Siz?”

-Bazen sinemaya gidiyoruz. (Ağaoğlu, 1976, s. 37)

Duyarlı olduğunu sıkça tekrarlayan ama sadece kocası ile gittiği Roma tatilinden, katıldıkları kulüp davetlerinden, kocasının boyu posundan ve parasından bahseden kadının aksine, idealize edilen devrimci kadının toplumsal ve siyasi sorunlara duyarlılığı ironik bir şekilde resmedilir. Devrimci kadın falakaya yatırılan, dövülen ve ezilen çevresini düşünürken züppe ve konuşkan kadının “Acı söze dayanmam. Ben de isterdim, biraz hissiz olayım” (Ağaoğlu, 1976, s. 42) demesi üzerine idealist kadın karakter dayanamayıp saksıyı ona fırlatır ve tutuklanır: “ilk telgrafımı aldın mı stop suçüstünde yargıldım stop kadının kaşının üstünde büyük bir yarık stop çiçek kabından stop adi suçlu olarak merkez cezaevine sevk edildim stop rahatım iyi stop karın” (Ağaoğlu, 1976, s. 48). Hikâye, ironik bir şekilde aynı toplumda yaşayan iki kadının hayata bakışlarının farklılığı resmedilir.

6.2.3. İnci Aral: “Kapı” (Ağda Zamanı) (1979)

İnci Aral, çevredekilerle uyuşamayan, dışlanmış veya değersizleştirilmiş kadın karakterleri aracılığı ile

kadının hem toplumdaki hem de ev içi konumunu sorgular. Aral’ın öykülerinin çoğunda kadın karakter mutsuz ve sevdikleri yüzünden hayal kırıklığına uğramıştır. Ancak, bireysel öğeler kullanmak yerine genelleme yapan yazar, *Ağda Zamanı* öykü kitabı ile 1980 Akademi Kitabevi İlk Kitap Öykü Başarı Ödülü; *Ölü Erkek Kuşlar* ile 1992 Yunus Nadi Roman Ödülü ve *Mor* ile 2002 Orhan Kemal Roman Armağanı Ödülü almıştır.

İnci Aral’ın *Ağda Zamanı* kitabındaki “Kapı” hikâyesi, basit görünen ama derinliğinde kadının evlilikteki konumunu gösteren önemli bir hikâyedir. Aral’a göre, evliliklerde ezilen ve mutsuzluğa sürüklenen kadınları resmettiği hikâyelerinde “[D]üş kırıklıkları, iletişimsizlik, yaşama sığamama, kadınların küçük avuntularla katlanılır kılınmış gizemli iç yaşantıları, çözümsüz sevgiler, aşklar ve kopuşlardan” (Aral, 2009, s. 120-121) beslendiğini ifade eder. Değersizleştirilen, baskılanan, duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalan kadınların evliliklerdeki hayal kırıklığının işlendiği Aral öykülerinde toplumdan soyutlanmış kadın karakterlerin nasıl meta olarak görüldükleri ve nasıl annelik ve eşlik rolleri ile sınırlandırıldıklarını öne çıkarır. “Kapı” hikâyesinde, yıllardır baskılanan kadın karakter boşandıktan sonra bir anne olarak çocukları Can ve Cem’i almaya eski eşinin evine gider. Ancak, kapıyı kaynanası açar ve kadına bu ayın uzun çekmesi sebebi ile çocukları bir sonraki hafta alabileceğini söyler ve kapıyı kapatır:

“Haydi giyinin bakalım tembeller,” dedim.

“Bugün almayacakmışsın, haftaya imiş...” dedi kaynanam.

“Neden, on beş gün oldu, bugün cumartesi değil mi?”

“Öyle ama boşanma kâğıdın da her ayın birinci ve üçüncü hafta sonları yazıyormuş. Bu ay uzun çekti, beşinci hafta bu.”

Çok şaşkıyım. Hiç usuma gelmemiş bu. Olamaz... Bir ay dört haftadır...

“Saçma bu, her on beşte bir almıyor muyum? Ne demek birinci, beşinci?”

Sesim yükseliyor, engellenemez bir öfke içinde düğüm düğüm oluyor. Kulaklarımda uğultular...

“Haftaya alacakmışsın kızım, oğlum öyle dedi.”

“Hayır, şimdi alacağım...”

“Ben bilmem, bana bağırma. Usul usul anlatıyorum sana, şimdi ne var sinirlenecek?”

“Kendisi nerede?”

“Ekmek almaya gitti, birazdan gelir.” (Aral, 2008, s. 36).

Kapıda beklerken anne, evliliği süresince nasıl mutsuz olduğunu, örselendiğini, eleştirildiğini ve “Yavaş yürü, yavaş konuş, alçak sesle gül” gibi emirlerle eşi tarafından yönlendirildiğini hatırlar. Eşini mutlu etmek için yıllarca uğraşan kadın kendini suçlamış ancak, yedi yıl boyunca, zincire vurulmuştur: “Hep düşünmüştüm suçlu ben miyim, diye. Aklandım şimdi. Artık senin gibi bir adamın karısı olmamaktan öyle sınırsız bir mutluluk duyuyorum ki acılarım yok oluyor...” (Aral, 2008, s. 38). Bu aydınlanma sahnesinde, Aral’ın kadının evlilikteki mutsuzluğunun sebebinin erkek olduğu mesajını verir.

6.2.4. Ayla Kutlu: “Babaya Çiçek Götmek” (*Hüsnüyusuf Güzellemesi*) (1984)

Ayla Kutlu, 1990 yılında *Sen de Gitme Triyandafilis* adlı yapıtıyla Sait Faik Hikâye Ödülü; 1996’da *Mekruh Kadınlar Mezarlığı* eseri ile Yunus Nadi Ödülleri-En İyi Öykü Ödülü, *Hüsnüyusuf Güzellemesi* öykü kitabı ile 13. Antalya Film Festivalinde film öyküsü ve 2018 yılında 8. Sadri Alışık Anadolu Tiyatro Oyuncu Ödülleri almıştır. Kutlu, toplumsal kaygılar, siyasi çalkantılar ve 1980 dönemi huzursuzluğunun aileler üzerindeki etkisini konu alan hikâyelerinde, kadınlığın ön-sezisini öne çıkarmış bir yazardır:

“Kadın deneyimleri, yaş, toplumsal sınıf, etnik köken, yöresel ve tarihsel çeşitlilikleri de yansıtarak var olur Kutlu’nun romanlarında” (Direnc, 2000, s. 55). Yazar roman ve hikâyelerinde, ezilen kadınların hüznü yerine, acıları, öfkeleri ve mutsuzlukları ile yaşadıkları dönemin sıkıntıları içinde vazgeçmeyen ve yılmayan kadınları resmetmiştir: “...Kutlu’nun romanları protestocu feminist romanlar olmanın ötesine geçerek kadın yaşantılarının zenginlik ve derinliğini ortaya koyan romanlar olmayı başarmışlardır” (Direnc, 2000, s. 56).

Yazarın *Hüsnüyusuf Güzellemesi* (1984) kitabındaki “Babaya Çiçek Götürmek” isimli hikâyede Ankara’da hapisanede siyasi suçlu olarak yatan babasını görmeye giden bir kız çocuğu ve annesinin ziyareti anlatılır. Hikâyede, çocuğun annesi ile yaptığı yolculuk, babasının tutuklanma anısı, arama sırasında çiçeklerin elinden alınmasına duyduğu hüznün ve yolda gördüğü papatyanın ona hissettikleri anlatılır. Arka planda, 1970’li yılların siyasi havası, insanların siyasi görüşlerinden dolayı tutuklanıp yargılanışı ve geride kalan ailelerin hüznü henüz ortaokul öğrencisi olan ve özellikle babalarına düşkün olan tüm kız çocuklarını temsilen bir kız çocuğunun gözünden aktarılır:

Çok bekledik, her yerde bekledik. Babamı görmek için uzun zaman geçti. Annem bir sürü yerlere gitti. Evimize iki adam geldi. Anneme para verdiler. Annem almak istemiyordu. Babamın kızacağından korkuyordu. “Sadaka değil ki bu, “dedi bir amca. “Bu bizim görevimiz.” Bakanlığı, yapılması gereken bir işi, biz zor durumda kalalım, diye yapmıyormuş, o yüzden babamın hakkı olan bir parayı alamıyormuşuz. Çok zor günlerdi o günler. (Kutlu, 1998, s. 176)

Hikâyede evlerine gelen ve devrimci olduğu varsayılan gençlerin babası ile konuşmalarını duyan kız çocuğu annesi tarafından şu şekilde uyarılır. “Baban için... Kimseye sözünü etme sakın. Birisi, ama kim olursa olsun birisi sorarsa, hatırlamıyorsun böyle bir şey. Küçüklerden çekinmiyorum. Onlar karıştırlar her şeyi. Ama sen dikkatli olmalısın” (Kutlu, 1998, s. 173).

Hikâyedeki nadir diyaloglardan biri olan örnekte de görüldüğü üzere, bir erkek hakkında konuşan “özensiz giyimli” ve yorgun anne hem çocuğunu hem de eşini korumaya çalışırken kız çocuk sorgulamadan itaat eder. Bu bağlamda, feminist söyleme örnek olmasa da nadir diyaloglardan biri olan bu diyalog, kadınların ve çocukların siyasi çalkalanmalardan ne kadar etkilendiklerini gösterir. Kutlu, “komünistin çocuğu” diye lakap takılan çocuğun okulda gördüğü dışlanmayı da ön plana çıkararak dönemin toplumsal baskısına da vurgu yapmıştır.

6.2.5. Nazlı Eray: “Bir Yağmur Sonrası” (*Yoldan Geçen Öyküler*) (1987)

1980’lerde öne çıkan “kentsel kadın kesimi” (Arat, 1991, s. 12-13) sayesinde, ikinci dalga feministlerin sorunları da farklılaşmıştır: “1980-1990 arası, Türkiye’de kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin varoluş problemlerinin tartışıldığı, kadın olmanın ve kadınlığın anlamlarının belirginleştirildiği, feminizmin bir toplumsal proje olarak tartışıldığı, farklılığın tarif edildiği bir dönem olmuştur” (Timisi ve Gevrek, 2009, s. 14-15). Türkçe kurguda, aynı dönemde, Nazlı Eray, fantastik türde yazdığı öykülerinde ezilen ve mutsuz kadınlar yerine güçlü, kendi ayakları üzerinde durabilen, özgür ve güçlü kadınlar çizmiştir (Esen, 1991, s. 380).

Türk edebiyatında fantastik öykücülüğün önderlerinden Nazlı Eray, 1960’lı yıllardan itibaren fantastik hikâyelerinde, olağan dışı öğeler kullanarak, kadın-erkek ilişkileri, aşk ve kadının ataerkil toplumdaki yerini irdeleyen mistik hikâyelere imza atmıştır. Eray’ın kadın karakterleri alışılmış dışıdır çünkü Eray, aydın, güçlü ve şehirli kadınların kişisel sorunlarını ele alsa da onun güçlü kadınları da özgürlük mücadelesindedir. *Aşkı Giyinen Adam* romanı ile 2002 Yunus Nadi Ödülleri; 2014 yılında Mavi Anka Ödülü; 2016’da Ankara’ya Değer Katan Yazar Ödülü ve 2019 yılında Sanat Çınarı Ödülü almış olan Eray,

öykülerinde kadın birey olarak toplumda saygınlık ve söz sahibi olmak adına mücadele veren kadınlar resmetmiştir. Ancak, dönemin feminizm dalgasından farklı olarak, Eray kadınları cinsiyet ayrımı bağlamında işlemez. Aksine, cinsiyet rollerini ters yüz ederek, kadınlara özgü doğurganlık ve annelik gibi biyolojik durumları erkeklere yükleyerek fantastik dişil mizah yaratır.

“Bir Yağmur Sonrası” hikâyesinde Şadiye Hanım’ın modacı Leyla’yı gelin olarak kabul etmemesindeki sebep sadece eril ideolojinin değil, toplumun genelinin kadın bedeni üzerindeki baskı ve beklentisini gösterir:

“Olmaz, olmaz!” dedi, ağlamaya başladı.

“Niçin?” diye sordum.

“Siz ona göre değilsiniz... Ben ona genç bir ev kızı bulacaktım... Ona bakacak, yemek pişirecek. Ev tutacaklardı bana yakın. Gül gibi geçinip gideceklerdi...” dedi (Eray, 1987, s. 45).

Nazlı Eray, eril düzenin kadına dayattığı annelik ve ev içi sorumlulukları mizahi bir şekilde tersine çevirerek post feminizmin dikkat çektiği cinsel yaşam özgürlüğü ve kadının kendi bedeni üzerindeki haklarına dikkat çeker.

6.2.6. Tezer Özlü: “Eski Bahçe” (*Eski Bahçe-Eski Sevgi*) (1987)

1983 Marburg Yazın Ödülü’nü kazanan Tezer Özlü’yü Yavuz (2015) şu sözlerle anlatır: “Tezer, benim tanıdığım ilk kadın başkaldırıdır. Türkiye’de daha feminizmin sözü bile edilmezken ve bir Victoria ahlakının neredeyse okuryazarları bile kuşattığı 1950’li yılların sonunda, kadın cinselliğiyle tanımlayan bir çevreye başkaldırıp üstüne üstüne giden odur” (s. 26). Öznellik ve birey kavramını sorgulayan kahramanlar, Özlü’nün eserlerinde de yalnız, başkalarından kaçan ve bunalımlı bireylerdir ve yazar, özellikle öznelik açısından kadının varoluş mücadelesini anlatır. Her türlü eril baskıya rağmen kadın karakterlerin bu mücadelesi varoluşçu feminizm ile bağlantılıdır. Hikâyelerindeki kadınların benlik arayışı yazarın kendi hayatındaki yaşamda kalma mücadelesi ile özdeşir: “Bir haykırıştır onun yaşamı. Her şeye karşı çıkarak özgür kalmak ister. İntihar, pek çok kez düşündüğü ve denediği bir yoldur özgürlük için. Başarısız kurtarılır hep. Sürekli sayıklamalar, sayrılıklar, sanrılar... -Birazdan ölüm beni alacak! diye bekler hep. Ölümle buluşmak en büyük özlemidir” (Emre, 2015, s. 105). Ancak, melankoli, kötümserlik ve intihar düşüncesine rağmen yaşam tutkusu sönmemiş olan (Çelikörs, 2019, s. 10) Tezer Özlü hislerini şu şekilde açıklar:

Yaşamım boyunca içimi kemirttiniz. Evlerinize. Okullarınızla. İş yerlerinize. Özel ya da resmi kuruluşlarınızla içimi kemirttiniz. Ölmek istedim, dirilttiniz. Yazı yazmak istedim, aç kalırsın, dediniz. Aç kalmayı denedim, serum verdiniz. Delirdim, kafama elektrik verdiniz. Hiç aile olmayacak insanla bir araya geldim, gene aile olduk. Ben bütün bunların dışındayım. Şimdi tek konuğu olduğum bu otelden ayrılırken, hangi otobüs ya da tren istasyonuna, hangi havaalanı ya da hangi limana doğru gideceğimi bilmediğim bu sabah, iyi, başarılı, düzenli bir insandan başka her şey olduğumu duyuyorum. (Özlü, 2016, s. 58)

Yazarın feminist yaklaşımları onun depresif anlatımı içinde hissedilse de kadın haklarına yaklaşımı dönemin yazarlarından farklıdır. *Eski Bahçe-Eski Sevgi* kitabındaki “Eski Bahçe” hikâyesinde, örneğin, bireyin iç dünyasını ve içsel bunalımlarını yansıtan kadın anlatıcının monologları yazarın iç dünyasını yansıtır: “Yemekte her gün bir tatsızlık var. Çevremde, çocukluğumun geçtiği kentlerde, insanlarda bir tatsızlık, bir anlamsızlık var” (Özlü, 1987, s. 15). Otobiyografik anılar içeren hikâyede, anlatıcı çocukluğunda ninesi ile oynadığı saklambaç oyununu hatırlar:

Korkum ninemin kaybolması ile başladı. Ninem, babam, ben bahçede saklambaç oynuyorduk. Ben

ebe oldum.

Saklanın hadi, dedim.

Babam büyük adımlarla koştu. Ninem ise ufakık adımlarını atarken: “Daha saklanamadım”, diye bağııyordu (Özlü, 1987, s. 13).

6.2.7. Buket Uzuner: “Önceki ve Sonraki Kadın” (*Ayın En Çıplak Günü*) (1988)

Balık İzlerinin Sesi romanı ile 1993 yılında Yunus Nadi Roman Ödülü; *Kumral Ada Mavi Tuna* romanı ile 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Yılın Romanı Ödülü, 1996 yılında Iowa Üniversitesi tarafından onur üyeliğine kabul ve 2016 Öykü Onur Ödülü sahibi Buket Uzuner, eserlerinde mezhep ayrılıkları, kültürel farklılıklar, erkek şiddeti, insanın doğa üzerindeki olumsuz etkisi ve cinsiyet eşitsizliği konularına yer vermiştir.

Buket Uzuner’in *Ayın En Çıplak Günü* kitabındaki “Önceki ve Sonraki Kadın” hikâyesi, farklı zamanlarda aynı erkekle evli olan iki kadının fantastik bir şekilde karşılaşmasını anlatır. Önceki kadın eski eşi ile yaşadığı evde kulağını, burnunu ve bir gözüünü unutmuştur ve tatil dönüşü evi toplayan sonraki kadının karşısına mutfakta çıkıverir. Uzun uzadıya konuşan bu iki kadının söylemleri yazarın evlilikte kadının nasıl ikinci plana atıldığını vurgular. Önceki kadın sonraki kadının ilişkisini gözden geçirip sorgulamasını sağlar. Adam bencil, düşüncesiz, kendi başına yaşayamayan ve narsistir ve önceki kadın da bu sebeplerden adamı terk etmiştir: “Sana yatağında bir kişilik yer, kütüphanesinde yüz-iki yüz kitaplık bir soluk bırakmış ancak... Senin haklarına, kişiliğine çok saygı duyduğunu söyleye söyleye kendi parçası kılar seni...” (Uzuner, 1998, s. 81).

Sonraki kadın hayatını adama adadığını, sömürüldüğünü ve kendi benliğini yitirdiğini fark eder: “Antredeki boy aynasına gidip, kendini seyretti. Fakat gerçek kendini bulamadı bir türlü” (Uzuner, 1998, s. 85). Hikâyenin en önemli kısmı, erkek merkezli evliliklerin kadını nasıl bastırdığını gösteren anlatımlardır. Kadın karakter hiç konuşmaz, örneğin ve erkek her şeyi kendi istediği şekilde planlar: “Bakalım çocuklar ben yokken projeyi becerebilmişler mi, bir kontrol edeyim. Sonra annemlere uğrayacağım. Akşama ançuezli pizza getireceğim, biraz İtalya’yı anarız. Haa, akşam televizyonda çok sevdiğim bir bilimkurgu var, seyrederiz beraber olur mu? İstersen biraz da Hesse okurum sana, özlemişsindir mutlaka.” (Uzuner, 1998, s. 85).

Bu sebeple, toplumun beklediği gibi kalıba sokulmayı ve kendine dayatılan rollere boyun eğmeyi reddeden ve kimliğini geri kazanmayı seçen önceki kadın gibi sonraki kadın da adamı terk eder: “Kıvırcık saçlı kadın, ilk kez korkmadan altı yıl boyu çekinerek sakladıklarını çıkarttı, gözünün önüne serdi. Kocasını, onun kendisiyle en küçük şakayı kaldıramayışını, kendini uyurken bile önemseyişini, karısının problemleri kısmında işlerinin aniden yoğunlaşmasını, altı yılı dolduran hep onun kitapları, filmleri, dostları, sorunları, iş kaygıları, plakların rı, rı, rıları.” (Uzuner, 1998, s. 84).

6.2.8. Erendiz Atasü: “Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse” (*Dullara Yas Yakışır*) (1988)

Modern öykücülüğün mihenk taşlarından biri olan Erendiz Atasü, *Kadınlar da Vardır* öykü kitabı ile 1982 Akademi Kitabevi Öykü Birincilik Ödülü; *Dağın Öteki Yüzü* eseri ile 1996 Orhan Kemal Roman Ödülü; *Taş Üstüne Gül Oyması* ile 1997 Yunus Nadi Öykü Ödülü ve 1998 Haldun Taner Öykü Ödülü ve *Kızıl Kale* ile 2015 Türkân Saylan Sanat ve Bilim Ödülleri Öykü Sanat Ödülü almıştır.

Erendiz Atasü de erkek egemen yapıların kadını nasıl baskıladığını, parçaladığını ve ötekileştirdiğini,

kadın merkezli hikâyelerinde gösterir. Eserlerinde eril düzen tarafından ezilen, gruplara ayrılan, iyi ve kötü diye etiketlenen, cinsel obje olarak görülen ve değersizleştirilen kadın kahramanların mücadelesi vardır. Yazar, “erkek kaleminden çıkmış edebiyat” (Eren, 2001, s. 47) ürünlerinin de yeniden incelenmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, Eréndiz Atasü, Giacomo Puccini’nin üç perdelik operası *Madam Butterfly* (1904) operasını, “Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse” adı ile yeniden yazmıştır.

Orijinal hikâyede Amerikan subayı Pinkerton ile evlenen Madam Butterfly (Cio-Cio-San) adlı geysa, çocuğu ile yıllarca kocasının dönüşünü bekler. Pinkerton, Amerika’da evlenmiştir ve ailesi Butterfly’ın üç yaşına gelen oğlunu almak için Japonya’ya gider. Çaresiz ve yalnız kalan Butterfly ise ailesinden kalma hançer ile intihar eder. Eréndiz Atasü, orijinal hikâyeden farklı olarak, geysa Çoi Çoi San’ın kendini öldürmesine karşı çıkarak feminist bir perspektif sunar. Amerikalı denizci Pinkerton’la yaşadığı ilişkiden bir oğlu olan Çoi Çoi San, oğlunun kendinden alınmasına izin verir. Ancak, gerçek hikâyedekinin aksine harakiri yapmaktan vazgeçtiğinde herkes (yöneticiler, hâkimler, hekimler, eleştirmenler, askerler, siviller, herkes...) ona karşı çıkar: “Sayın bayan, lütfen, öfke size yakışmıyor. Güzel kadınlar politikayla ilgilenmez, çirkinleşiyorsunuz, lütfen...” (Atasü, 2022, s. 104). Eréndiz Atasü, kadının özgürlüğü ve bireyselliğini ön plana çıkarmak adına post modern feminist bir söylem sunar. Ancak hikâyenin sonunda Madame Butterfly, rolünü üstlenmeye karar verir:

“Yalnız küçük bir sorun var,” dedi Madam Butterfly. “Söylencenizde ufak bir değişiklik yapmak zorundasınız. Aşkımı yitirdiğimden kıymıyorum canıma; o seksen yıl öncede kaldı. Dünya 20. yüzyıldan 21. yüzyıla dönerken ağır ağır, başka bir nedenle harakiri yapacağım. Kendimi yitirdiğim için öleceğim” (Atasü, 2022, s. 106).

Eréndiz Atasü, var olan bir hikâyeyi değiştirerek kadının baskılandığı düzene karşı çıksa da öykünün sonunda Madam Butterfly yine de kendini öldürür.

6.2.9. Nezihe Meriç: “Suskun Ezgisi” (*Bir Kara Derin Kuyu*) (1989)

Nezihe Meriç, toplumsal beklentiler ve bireysel özgürlük çatışması, ekonomik problemler, cinsiyet rolleri ve kadının kamusal eril ideoloji altındaki konumu konularına değindiği eserleri ile 1950 sonrası modern öykü geleneğine katkıda bulunan önemli kadın yazarlarımızdandır. Nezihe Meriç, *Korsan Çıkmazı* romanı ile 1962 TDK Ödülü; *Sular Aydınlanıyordu* ile 1969 Sanat Sevenler Derneği Ödülü; *Bir Kara Derin Kuyu* öykü kitabı ile 1990 Sait Faik Hikâye Armağanı ve 1998’de Sedat Simavi Edebiyat Ödülü almış bir yazarımızdır.

Nezihe Meriç, hikâyelerinde kadının duygu, düşünce ve kaygılarını yansıtarak onların toplumdaki yerini de sorgular. Yazarın hikâyelerinde huzursuz, çaresiz ve mutsuz karakterlerin öyküleri anlatılır, ancak, umut hep vardır çünkü “yaradılışı gereği, yaşamayı çok seven, ayrıntılı sevinçler üreten, bunu durma çevresindekilere geçiren” (Andaç, 2001, s. 291) Meriç, Türk toplumunun en kritik dönemlerinden birine şahitlik etmiş ve toplumsal sorunlara çözümler üretmek adına gerçekçi hikâyeler kaleme almıştır. Bu bağlamda, onun eserleri, tarihsel belge niteliğindedir. Cinsiyet rollerini toplumun şekillendirdiği savı ile Nezihe Meriç, sınıf ve cinsiyet eşitsizliğini ön plana çıkarmıştır. Meriç’in kadınları, üretken yapıları ile doğayla özdeşleşen ve cinsellikleri ile doğanın bir parçası olan kadınlar olarak iki şekilde anlatılır. Ruhları ve bedenleri eril ideoloji tarafından baskılanan onun kadın karakterleri, bu sebeple, başkaldırırlar (Gültekin, 2012, s. 67-68).

Bir Kara Derin Kuyu kitabındaki “Suskun Ezgisi” başlıklı hikâyede, eşi Ekrem’i ve geçmişi düşünen bir kadının iç monologları vardır. Tatilde olan kadın, diğer kadınların gösterişini, toplumun her şeyi kadından bekleyişini, annelik ve fedakârlık olgularını, eşinin çapkınlıklarını ve duyarsızlığını geriye

dönük anılarında “Sinirlenmemeli” telkinleri ile okuyucuya aktarır. Eşi tarafından yönetilen ve karşılığında hiçbir destek göremeyen adı belirsiz anlatıcı kadın isyan edip düzenini değiştirmek yerine “bir annenin oğlunu hoşgörü gibi, ufak tefek çapkınları” (Meriç, 2011, s. 248) diyerek fedakârlığın yine kadına kalışını gösterir:

...Bu Ekrem’i idare etmek! Hem de böyle hiçbir şey belli etmeden. Zor olan bu zaten. İlişkiyi zedelemeyen, olanları anlamıyormuş gibi yaparak onu avucunun içinde tutmak... Analarımızın yaptığı gibi, kocayı elden kaçırmamak meselesi değil bu. Kurulmuş, bunca zaman yürütülmüş, binlerce duyguyla yüklü bir anlamı sürdürmek. Var mı başka seçenek? Yirmi üç yıl, iki oğlan, ayrıca edinilmiş bunca şey. (Meriç, 2011, s. 240)

Hikâyede kadınların isimleri belli değildir ve aralarında sürekli dedikodu yaparlar. Anlatıcı ve başkarakter kadın bu dedikoduları hem okuyucuya aktarır hem de içinden diğer kadınlara cevap vererek kendini ve evliliğini savunur:

“Kim bu?” Konuşma, fısıltıların arasından bazı heceler küçük küçük patlayarak üremeye başlar: “Bitişikteki mimarın karısı...” “Öyle mi! Çok genç bir kadın kocasına göre.” “Yok, canım, tam tersi. Yaşını göstermiyor...” “Kocası, demin gördünüz, hani demin geçti, merhabalar, dedi.” “A! Yakışıklı adam.” “Öyle. Biraz da yaramazcaymış galiba. Onun için bu, çok iyi bakar kendine. Pek güzel giyinir...” (Meriç, 2011, s. 239)

Bu noktada, yazar, kadınların kocalarını, sürülü düzeni bozmamak ve maddi açıdan yalnız kalmamak adına nasıl idare ettiklerini vurgular. Ancak, tüm hayatını eşine adayan kadın, kocasının bencilliğini şöyle hatırlar:

Sanki dün gibi, doğuma gidişi. Taksi tutmayıp, el ele yürümüşlerdi durağa kadar Ekrem’le. O istememişti taksiyi. Oysa sancı felaketti. “Kız sakın sokakta doğurup beni rezil etme” diye gülmüştü Ekrem. O doğumevindeyken Ekrem yemeklerini dışarıda yiyeceğinden, bütçe sarsılacaktı. Taksiye binmeyişi ekonomi olsun diyeydi. Ama Ekrem, en parasız zamanlarında bile piposundan vazgeçmezdi. Hep pahalı tütünler içti. (Meriç, 2011, s. 246)

Ekrem’in bencilliklerinden ve çapkınlıklarından bıksa da anlatıcı kadın için önemli olan kocasına kendini beğendirmek ve mutlu olmaktır: “Yoo, duşta baktım bugün kendime. Şöyle yukardan aşağıya... Dıpdırı. Kolay mı? Ne yani, eskidim mi ben? Ekrem için eskimiş biri miyim?” (Meriç, 2011, s. 247). Öykünün genelinde, Ekrem yerine anlatıcı kadını hedef alan ve eleştiri ve yargı cümlelerinden oluşan birçok örnek, toplumda sadece erkeklerin değil kadınların da kadınlardan beklentilerini gösterir.

6.2.10. Pınar Kür: “Bir Deli Ağaç” (*Bir Deli Ağaç*) (1992)

Modern dönem Türkçe öykü geleneğinin önemli isimlerinden Pınar Kür, 1970’lerin başında hem toplumsal meseleleri hem de bireyin iç çatışmasını öykülerine yansıtmıştır. Kür, eserlerinde hem “kadın sorunlarına” eğilmiş ve kadının iç dünyasını yansıtmış hem de toplumsal meselelere değinmiş bir modern öykücüdür. Kür’ün “kadın protagonistleri çoğunlukla orta sınıfa mensup ve akademik bir eğitime sahiptirler” (Göbenli, 2003, s. 18). 2013 yılında Ankara Öykü Günleri kapsamında onur ödülüne layık görülen Kür’ün ilk öykü kitabı *Bir Deli Ağaç* eserinde, bireylerin iç dünyalar, duygusal çatışmalar, belleğin insan üzerindeki etkisi, geçmişle hesaplaşma ve anıların önemini yansıtan öyküler vardır.

Kitapla aynı adı taşıyan “Deli Ağaç” hikâyesinde, anlatıcı, pencereden her sabah ağacı izlerken geçmiş ile hesaplaşır. Gençliğinde kendisinden yaşça büyük bir adama âşık olan ve onun uğruna bazı delilikler yapan anlatıcı ağacı izlerken geçmişteki hâli ile şimdiki durumunu karşılaştırır:

Yedi kat yükseklikte bir kapının önünde kekeleyen kız ben miyim? Ben pencerenin kıyısında

oturuyorum, deli ağaca bakıyorum. Bin kez izledim filiz verip yaprak doğurduğunu, yaprakları besleyip doyurup büyütüp rüzgârlara saldıgını... Ağaç benim yakınım. Oysa o kız yıllarca önce yaşadığı ya da yaşar gibi yaptı. Düşünürüm düşünürüm, hala anlayamam. Nasıl etti de başardı tanımadığı bir adamın evine girebilmeyi? (Kür, 2001, s. 89-90)

Hikâyede, anlatıcı kadın, kendini deli ağaç ile özdeşleştirerek, şimdiki hâli ile o anki durumunu karşılaştırır ve benlik algısını sorgular. Kendinden yaşça büyük olan adama genç kızlığında vurulan ancak adamın evli olduğunu evine ziyarete gittiğinde anlayan anlatıcı kadın hayal kırıklığı ile evine geri döner: “Kolay mı oldu unutmak? Kolay değil, zor bile değil, olasıydı. Unutur gibi yaptık...” (Kür, 2001, s. 103). Ağacın baharda çiçek açması, kışın küsmesi ve yağmurda ıslanması ile geçmişle hesaplaşan anlatıcı arasında bağ vardır ve yazar, evlilik ve evlilikte kadının mutsuzluğunu vurgularken kadınların hepsini de deli ağaçla özdeşleştirir.

7. Değerlendirme

1950 Türk edebiyatında öne çıkan “modern öykü” geleneğinin önemli isimlerinin hikâyelerinin seçilip Bechdel Test’e tabi tutulduğu bu çalışmanın sonucunda şu şekilde bir puanlama olmuştur: üç hikâye iki puan; beş hikâye bir puan ve iki hikâye hiç puan alamamıştır.

Uygulanan testten **iki** puan alan hikâyeler, İnci Aral’ın “Kapı”, Nazlı Eray’ın “Bir Yağmur Sonrası” ve Nezihe Meriç’in “Suskun Ezgisi” öyküleridir. Aral’ın “Kapı” hikâyesinde adsız iki kadını karşı karşıya getirerek, ataerkil düzene uyum sağlayan kadınların rahat ettiklerini ve isyan edenlerin çaresizliğini yansıtır. 1980’lerde öne çıkan “kentsel kadın kesimi” (Arat, 1991, s. 12-13) Nazlı Eray’ın “Bir Yağmur Sonrası” hikâyesinde karşımıza çıkar. Hikâyedeki kentsel, modern ve güçlü kadın modacı Leyla, Metin’in annesi karşısında güçlü ve kararlı duruşu ile okuyucuyu hem güldürür hem de umut olur. Nezihe Meriç’in “Suskun Ezgisi” öyküsünde de çapkın kocasının bencilliklerinden bıkmalarına rağmen ailesini bir arada tutmaya çalışan anlatıcı kadın, toplumsal beklentileri okuyucuya aktarır. İsimsiz kadınların yazlıktaki dedikoduları ve anlatıcı kadının geçmişi ile hesaplaşması iç içe geçmiştir. Bencillikleri üzerinden erkeklerin evlilikteki duruşunu eleştiren Meriç, aslında kadının kendini beğendirmek adına ne kadar çaba sarfettiğini de eleştirir. Bu bağlamda feminist söylem açıkça kadın karakterin dilinden aktarılmasa da metnin alt yapısında mevcuttur.

Bechdel testten **bir** puan alan hikâyeler Adalet Ağaoğlu’nun “Adi Suçlu”, Ayla Kutlu’nun “Babaya Çiçek Götürmek”, Buket Uzuner’in “Önceki ve Sonraki Kadın”, Erendiz Atasü’nün “Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse” ve Pınar Kür’ün “Bir Deli Ağaç” başlıklı öyküleridir. Bireyin varoluş mücadelesi, aile bağları, kadının rolleri ve siyasi çalkalanmaların ön planda olduğu “Adi Suçlu” hikâyesinde, Ağaoğlu, ironik bir şekilde devrimci bir kadın ile popülist bir kadını aynı hastane odasında buluşturmuş ve toplumsal eleştiri sunmuştur.

Ayla Kutlu “Babaya Çiçek Götürmek” öyküsünde hem dönemin siyasi olaylarına dikkat çeker hem de toplumsal çalkantılarda kadınların durumlarını bir kız çocuğunun gözünden aktarır. Roman ve öykülerinde dönemin toplumsal ve siyasi durumunu öne çıkararak birey-toplum çatışması, insanların iç dünyası ve ruhun derinlikleri üzerinde duran Ayla Kutlu, özellikle kadın ve çocukları ön plana çıkarmıştır. “Babaya Çiçek Götürmek” hikâyesinde, yazar, 12 Mart 1971 döneminde evlerinden alınan babaların ardındaki kadınların ve çocukların yaşadıklarını bir anne ve kız çocuğunun yolculuğu üzerinden dile getirir. Bu bağlamda, Ayla Kutlu, bu hikâyede gözle görülür feminist bir söylem kullanmamasına rağmen, erkekler tarafından yönetilen eril ideolojiye bağlı toplumlarda, kadınların ruhsal ve duygusal acılarının da önemli olduğunu vurgular.

Buket Uzuner de iki farklı kadını buluşturduğu “Önceki ve Sonraki Kadın” öyküsünde hem toplumsal bir olgu olan kadın-erkek ilişkilerine değinmiş hem de eril ideolojinin baskısını okuyucuya bırakmıştır. Bir erkeğe bağlı kalmanın tek yolunun kendi benliğini kaybetmek olduğu savını, yazar, sonraki kadının monologları ile verir ve gerçek kimliğine kavuşmak için hikâyenin sonunda adamı terk eder. Uzuner, hikâyesinde her iki kadının da evle özdeşleştirir çünkü farklı kadınlar gelse de ev erkeğe aittir ve kadın da erkek için evin bir parçasıdır. Bu bağlamda, hikâyede vurgulanan şudur: ancak, özgür kalan kadınlar gerçek benliklerine kavuşur.

Erendiz Atasü, daha önce de belirtildiği üzere, “erkek kaleminden çıkmış edebiyat” (Eren, 2001, s. 47) ürünlerinin de yeniden incelenmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, bu çalışma için incelenen ve Puccini’ye ait *Madam Butterfly* operasını “*Madam Butterfly Ölmeyi Reddederse*” başlığı ile yeniden kurgulamıştır. Atasü’nün hikâyesinin başında, geyşa Çoi Çoi San harakiri yapmaktan vazgeçer ve toplumsal beklentiye kaşı çıkarak feminist bir yaklaşım sergiler. Ancak, hikâyenin sonunda “Kendimi yitirdiğim için öleceğim” (Atasü, 2022, s. 106) diyerek kendini öldürür.

“Bir Deli Ağaç” öyküsünün bulunduğu kitapta Pınar Kür “gerçek yaşamın görünmeyen yönlerini yansıttığı öykülerinde yaşamdan kopuk insanların kendi kurdukları dünyalarını okuyuculara aktarmaya çalışır” (Önertoy, 1984, s. 321). Kitaba adını veren hikâyede, genç kızken evli ve kendinden yaşça büyük bir ressamı âşık olan kadın karakter, evinin önündeki ağacı izlerken geçmişini hatırlar. Öyküde feminist söylem açık ve vurgulu olmasa da bir genç kadının hayal kırıklığının onun yaşamının geri kalanındaki etkisi okuyucuya sunulur.

Son olarak, testten **sıfır** puan alan iki hikâye Leyla Erbil’in “Gecede” ve Tezer Özlü’nün “Eski Bahçe” eserleridir. Leyla Erbil’e göre toplumsal ve sosyal olayları anlatırken ideal olan “tek taraflı bir yalanın, yanlışın üzerine değil, içinde kadının da gerçek yerini aldığı bir zemine oturtmak[tır]” (Sezer, 1998, s. 2). Bu bağlamda, sadece cinsiyetleri ile toplumda var olabilen kadınlardan biri de “Gecede” öyküsünde, hayatını annesinin şekillendirmesine izin veren kadın anlatıcının duyguları ile anlatılır. Döneminin kadın hakları savunucularından farklı bir feminist yaklaşımı olan Tezer Özlü, “Eski Bahçe” hikâyesinde, kadın karakterin içsel bunalımlarını aktarır. Bir başka deyişle, hiç puan alamamış olan bu iki hikâyede kadının varlığı sesi ile değil duygusal ve ruhsal çalkantıları ile sorgulanır.

Sonuç

Bu araştırma için seçilen ve nitel ve nicel açılardan incelenen 1950 modern öykücülük geleneği örneklerinde sınırlı sayıda diyaloglar olması, kadının yokluğu olarak yorumlanabilir. Testten iki puan alan hikâyelerde kadın karakterlerin isimleri ve diyalogları olmasına rağmen, konuştukları konular erkeklerle sınırlıdır. Hikâyelerde feminist söylem vurgulansa da incelenen hikâyelerin tamamında, kadına eril ideoloji bağlamında bakıldığı ya da kadın sorunlarının erkekler üzerinden aktarıldığı tespit edilmiştir. Ancak, kadın karakterlerin isimsiz olması karakterlerin tüm kadınları temsil ettiği olarak da yorumlanabilir. Bu bağlamda, yazarların kadınların genelini toplumda, politikada ve kamusal alanlarda aynı sorunlarla mücadele ettiklerini göstermek adına genelleme yapmış olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Uygulanan test sonucuna göre bazı çıkarımlar yapılmıştır. Bechdel testin ölçüm biçimi sınırlı olduğundan testi geçen eserlerin hepsinin feminist bakış açısına sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Ayrıca, eril ideolojinin yarattığı cinsiyet eşitsizliği, ataerkil düzenin kadının bedeni ve ruhu üzerindeki baskısı, kadının benlik arayışı, annelik olgusu ve kadının toplumsal ve siyasi kimliği başta

olmak üzere birçok kadın sorununa dikkat çeken kadın yazarların hikâyelerinin çoğu Bechdel testinin üç maddesini de karşılayamamıştır. Bu çalışmada, feminizm hareketlerinin hızlandığı ve kadın yazarların sayısının arttığı 1950 sonrası Türkçe kurguda, kadının varlığının ve sesinin yeterli olmasa da etkin hissedilmeye başlandığı sonucuna varılmıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de edebiyatta toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmenin kesin bir sistemi olmamasına rağmen, “Bechdel Test” gibi sinema ve farklı sanat dalları için kullanılan testler toplumsal bilinçaltını ölçme konusunda önemli araçlardır. Bu sebeple, Türk edebiyatında 1950 sonrası kadın yazarların hikâyelere yeni bir bakış açısı sunmayı hedefleyen bu çalışma, kurguda kadının konumu ve temsili açısından başka araştırmalar için örnek olabilir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1976). *Yüksek gerilim*. Remzi Kitabevi.
- Andaç, F. (2001). *Söz uçar yazı kalır: Yüzyılın son tanıkları*. Can Yayınları.
- Andaç, F. *Adalet Ağaoğlu kitabı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aral, İ. (2008). *Ağda zamanı*. Turkuvaz Kitap.
- Aral, İ. (2009). *Anlar izler tutkular* (Deneme). Turkuvaz Kitap.
- Arat, Y. (1991). "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Radikal Uzantısı". *Toplum ve Bilim*, 53, 7-19. https://iletisim.com.tr/dergiler/toplum-ve-bilim/3/sayi-53-1991-53-bahar-1991/9930?srsId=AfmBOoqvFUQfBNs8mE3qv6AcTAD2LF4fpCjg6VVubcQU5M2a_uBd3xqn
- Arat, N. (2000). *Feminizmin ABC'si*. Say Yayınları.
- Arneil, B. (1999). *Politics & feminism: An introduction*. Blackwell Publishing.
- Atasü, E. (2022). *Dullara yas yakışır*. Can Yayınları.
- Berktaş, F. (2010). *Tarihin cinsiyeti*. Metis Yayınları.
- Budak, C. (2018). Türkiye'de feminist hareketin dünü ve yarını. *Journal of Business in the Digital Age* 1(1), 38-50.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Çakır, S. (1989). Osmanlı Türk kadınları esirgeme derneği. *Toplum ve Bilim*, 45, 91-97.
- Çakır, S. (2011). "Feminist tarih yazımı: Tarihin kadınlar için, kadınlar tarafından yeniden inşası". *21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar*. Ed. Serpil Sancar. Koç Üniversitesi Yayınları
- Çavdar, A. & Boyacıoğlu, İ. (2019). Sosyal psikolojik bakış açısından feminist kimlik: Türkiye incelemesi. *Nesne*, 7(15), 282-300.
- Çayırıcıoğlu, D. (2022). *Kadınca bilmeyişlerin sonu*. İletişim Yayınları.
- Çelikörs, S. (2019). Yaşamın ucunda bir kadın: Tezer Özlü'de Franz Kafka izlenimleri. *Mavi Yeşil Dergisi*, 115, 10-13.
- Demirdağ, M. F. (2017). Küreselleşme ve Türkiye'de feminizm üzerine bir deneme. *Sosyolojik Düşün*, 2(19), 55-63.
- Direnç, D. (2000). Emir Bey'in kızları, Ayla Kutlu'nun kadınları. *Varlık*, 1108, 55-60.
- Donovan, J. (2016). *Feminist teori*. Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan. İletişim Yayınları.
- Emre, G. (2015). "Tezer Özlü'de ölüm ve yaşam çatışması". *Tezer Özlü'ye Armağan*. Ed. Sezer Duru. Yapı Kredi Yayınları.
- Eray, N. (1987). *Yoldan geçen öyküler*. Can Yayınları.
- Erbil, L. (2015). *Gecede*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Eren, K. (2001). Erendiz Atasü ile *Benim Yazarlarım* üstüne: Erendiz Atasü ile söyleşi. *Hürriyet Gösteri*, 227, 46-47.
- Esen, N. (1991). Türk romanında güçlü kadınlar. *Türk Dili Dergisi*, 479, 380-384.
- Garcia, D. Weber, I. & Garimella, V. (2025). Gender asymmetries in reality and fiction: The Bechdel Test of social media. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*. Erişim: <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/14522>
- Göbenli, M. (2003). Modernite ile geleneksellik arasında kadın. *Varlık* Mart, 16-22.
- Gültekin, L. (2012). Nezihe Meriç'in ilk dönem öykülerinde kadın bakış açısı. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 67-78.

- Kartal, F. (2016). Kadınların yurttaşlığı ve feminist kuram. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(3), 59-87.
- Keating, A. ve Murphy, J. (2015). Women and media in the twenty-first century. *Alphaville: Journal of Film and Screen Media*, 10, 1-11. <https://doi.org/10.33178/alpha.10.00>
- Kolay, H. (2015). Kadın hareketinin süreçleri, talepleri ve kazanımları. *EMO Kadın Bülteni*, 3, 5-11.
- Koray, M. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de “cinsiyet” eşitliği politikaları: Sol bir feminist eleştiri. *Çalışma ve Toplum*, 29, 13-54.
- Korkmaz, R. (2011). *Yeni Türk edebiyatı 1839-2000 el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Kutlu, A. (1998). *Hüsnüyusuf güzelleme*. Bilgi Yayınevi.
- Külahlıoğlu İslam, A. (2004). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı 1839-2000*. Grafiker Yayınları.
- Kür, P. (2001). *Bir deli ağaç*. Can Yayınları.
- Lindner, A. M. & Schulting, Z. (2017). How movies with a female presence fare with critics. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 3, 1-6.
- Meriç, N. (2011). *Toplu öyküler 1*. YKY Yayınları.
- Millet, K. (2000). *Cinsel politika*. (S. Selvi, Çev.). Payel Yayınları.
- Moran, B. (2014). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Önertoy, O. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk roman ve öyküsü*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özkan Kerestecioğlu, İ. (2004). “Türkiye’de kadının toplumsal konumu: Kazanımlar ve sorunlar”. *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde kadının konumu: Kazanımlar, sorunlar, umutlar*. Ed. Fatmagül Berkay. Kader Yayınları.
- Özkırımlı, A. (1990). *Türk Edebiyatı ansiklopedisi*. Cem Yayınevi.
- Özlü, T. (1987). *Eski bahçe-Eski sevgi*. Ada Yayınları.
- Özlü, T. (2016). *Yeryüzüne dayanabilmek için*. Yapı Kredi Yayınları.
- Raalte, C. (2015). “No small-talk in paradise: Why Elysium fails the Bechdel test, and why we should care”. *Media, Margins and Popular Culture*. Eds. Einar Thorsen, Heather Savigny, Jenny Alexander & Daniel Jackson. Springer.
- Rughiniş, C. Rughiniş, R. & Bogdana, H. (2016). “Impromptu crowd science and the mystery of the Bechdel-Wallace test movement”. *The 2016 CHI Conference Extended Abstract*, 487-500.
- Sezer, S. (1998). Leylâ Erbil’in eleştirici ve alaycı bakış açısı. *Varlık Kitap Eki*, 1090, 2-3.
- Tayanç, F. & Tayanç, T. (1981). *Dünyada ve Türkiye’de tarih boyunca kadın*. Tan Kitap Yayın.
- Temizarabacı-Yıldırım, Y. (2005). *Ütopyanın kadınları kadınların ütopyası*. Sel Yayınları.
- Timisi, N. & Gevrek, M. A. (2009). “1980’ler Türkiye’inde feminist hareket: Ankara çevresi.” *90’larda Türkiye’de Feminizm*. Eds. Aksu Bora & Asena Günel. İletişim Yayınları.
- Türkeş, Ömer. “Sayılarla Kadın Romanları.” Erişim 10 Haziran, 2025, <https://birikimdergisi.com/guncel/86/sayilarla-kadin-romanlari>
- Uğurcan, S. (1992). “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”. *150. Yılında Tanzimat*. Ed. Hakkı Dursun Yıldız. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, B. (1998). *Aydın en Çıplak Günü*. Remzi Kitabevi.
- Yavuz, H. (2015). “Mutti ile hayalet”. *Tezer Özlü’ye Armağan* (Ed. Sezer Duru). Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, S. (2023). 20. yüzyılın sonunda öykücülüğümüz (1980-2000). *Türk Dili*, 862, 369-381.
- Zihnioğlu, Y. (1999). Bir Osmanlı Türk kadın hakları savunucusu Nezihe Muhiddin. *Tarih ve Toplum*, 31(183), 132-139.

19. Berlin Eyalet Kütüphanesi'nde PPN722386702'de Kayıtlı Kitaptaki 17. Yüzyıla Ait Latin Harfli Türkçe Bir Şiir¹

Beytullah BEKAR² & Okan Celal GÜNGÖR³

APA: Bekar, B. & Güngör, O. C. (2025). Berlin Eyalet Kütüphanesi'nde PPN722386702'de Kayıtlı Kitaptaki 17. Yüzyıla Ait Latin Harfli Türkçe Bir Şiir. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 357-369. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17959438>

Öz

Transkripsiyon metinleri yabancılar tarafından Arap harfleri dışındaki harflerle (Kiril, Ermeni, Yunan vb) özellikle de Latin harfleriyle yazılan Türkçe metinler için kullanılan bir terimdir. Bu tür metinler için transkripsiyon anıtları tabiri de kullanılmaktadır. Karadeniz'in kuzeyindeki Türklerden İtalyanlar ve Almanlar tarafından derlenen *Codex Cumanicus*, transkripsiyon metinlerini ilki kabul edilmektedir. Yabancılar tarafından kendi halkına genellikle Türkleri tanıtmak ve Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılan bu eserler içinde sözlükler, gramer bilgileri, dinî metinler (ilahiler vb.), atasözleri ve bilmece vb. unsurlar yer almaktadır. Bu metinler Arap harfli imlada tespit edilemeyen Türkçenin bazı fonetik hususiyetlerini ve konuşma dili özelliklerini tespiti açısından önemlidir. Çalışmaya konulan eserimizde bir transkripsiyon metni özelliği taşımaktadır. Eser, Berlin Eyalet Kütüphanesi'nde PPN722386702'de kayıtlıdır. Eserin adı Jahr-Opfer, welches dem durchleuchtigsten, hochgebohrnen Fürsten und Herrn Hn. Johann Georgen olup 1670 yılında August Pfeiffer tarafından Almanya'nın Wittenberg şehrinde 1670'te basılmıştır. Eser, Sakyonsa Dükü Johann Georgen'e ithaf edilmiştir. Eserde Dük'e ithafen 15 farklı dilde kutlama şiiri yer almaktadır. Bu şiirler Almanca, Latince, Yunanca, İbranice (Latince harfi harfine çeviriyle), Keldanice (Latince harf çevirisi ve harfi harfine çeviriyle), Kiptice, Samirice, Etiyopyaca, Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Kudüs lehçesinde, Süryanice (Latince harf çevirisiyle), Ermenice ve Çince yazılmıştır. Şiirler, öncelikle söz konusu dil için yazıldığı dönemde kullanılan alfabe ile verilmiş hemen ardından Latin harflerine aktarılmış ve Latinceye tercüme edilmiştir. Eser, 43 sayfadan ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şiirler yer alır. İkinci bölümde ise Mezmurlar 113/3'de "Güneş'in doğduğu yerden battığı yere kadar Rabb'in adına övgüler sunulmalı" ifadesinin 35 farklı dilde (İbranice, Keldanice, Süryanice, Arapça, Etiyopyaca, Samirice, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Ermenice, Kiptice, İberce, Grekçe, Latince, İtalyanca, Sardunyaca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Almanca, Saksonca, Felemenkçe, Danca, Norveççe, İsveççe, İngilizce, İskoçça, İrlanda Galcesi, Macarca, Lehçe, Çekçe, Sırp-Hırvatça, Çince, Nahuatl, İnuitçe ve Keçuvaca) karşılığı verilmiştir. Eser içinde yer alan

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 07.11.2025-**Kabul Tarihi:** 17.12.2025-**Yayın Tarihi:** 18.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17959438>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Kırklareli University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature (Kırklareli, Türkiye) **eposta** beytullahbekar@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8372-1190> **ROR ID:** <https://ror.org/00jboe673> **ISNI:** 0000 0004 0399 5728 **Crossref Funder ID:** 501100020600

³ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature (Karaman, Türkiye) **eposta** okancelalgungor@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-5933-1336> **ROR ID:** <https://ror.org/037vvf096> **ISNI:** 0000 0004 1755 486X **Crossref Funder ID:** 501100018717

Türkçe metinlerin hem Arap hem de Latin harfli verilmiş olması yazıldığı dönemdeki ağız özelliklerini yansıtmaları açısından önemlidir. Bu nedenle eser dil özellikleri açısından değerlendirilmiş ve çalışmanın sonuna da sözlük eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Transkripsiyon metinleri, Latin alfabesi, kutlama şiiri, August Pfeiffer, ses olayları

A 17th-Century Turkish Poem Written in Latin Script, Found in a Book Registered as PPN722386702 at the Berlin State Library⁴

Abstract

Transcription texts are a term used by foreigners for Turkish texts written in letters other than Arabic letters (Cyrillic, Armenian, Greek, etc.), especially Latin letters. The term transcription monuments is also used for such texts. Codex Cumanicus, compiled by Italians and Germans from the Turks north of the Black Sea, is considered the first of the transcription texts. These works, written by foreigners to introduce the Turks to their own people and to teach them Turkish, include dictionaries, grammar information, religious texts (hymns, etc.), proverbs, riddles, etc. These texts are important in terms of identifying some phonetic features and spoken language characteristics of Turkish that cannot be detected in Arabic-lettered spelling. Our work under study has the feature of a transcription text. The work is registered in the Berlin State Library under PPN722386702. The title of the work is *Jahr-Opfer, welches dem durchleuchtigsten, hochgebohrnen Fürsten und Herrn Hn. Johann Georgen*. The work was printed in 1670 by August Pfeiffer in Wittenberg, Germany. The work is dedicated to Johann Georgen, Duke of Sakyonsa. The work includes celebratory poems dedicated to the Duke in 15 different languages. These poems are written in German, Latin, Greek, Hebrew (with Latin transliteration), Chaldean (with Latin transliteration and literal translation), Coptic, Samaritan, Ethiopic, Arabic, Persian, Ottoman Turkish, Jerusalem dialect, Syriac (with Latin transliteration), Armenian and Chinese. The poems are first given in the alphabet used at the time of writing for the language in question, then transferred to Latin letters and translated into Latin. The work consists of 43 pages and two parts. The first part contains poems. In the second part, the phrase "Praise the name of the Lord from the rising of the sun to the setting of the sun" in Psalms 113/3 is translated into 35 different languages (Hebrew, Chaldean, Syriac, Arabic, Ethiopian, Samaritan, Persian, Ottoman Turkish, Armenian, Coptic, Iberian, Greek, Latin, Italian, Sardinian, Spanish, Portuguese, French, German, Saxon, Dutch, Danish, Norwegian, Swedish, English, Scottish Gaelic, Irish Gaelic, Hungarian, Polish, Czech, Serbo-Croatian, Chinese, Nahuatl, Inuit and Quechua). The fact that the Turkish texts in the work are given in both Arabic and Latin script is important in terms of reflecting the spoken language features of the period in which they were written. For this reason, the work was

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 07.11.2025-**Acceptance Date:** 17.12.2025-**Publication Date:** 18.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17959438>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

evaluated in terms of language features and an dictionary was added at the end of the study.

Keywords: Transcription texts, Latin Alphabet, Poem of Celebration, August Pfeiffer, Fonetic Events

Giriş

Eser, transkripsiyon metni özelliği taşımaktadır. Transkripsiyon metinleri yabancılar tarafından Arap harfleri dışındaki harflerle özellikle Latin harfleriyle Türkçenin yazıya geçirilmesiyle oluşmuş eserlerdir. Genel olarak Türkçe öğrenmek ve öğretmek amacıyla yazılan bu eserler içinde sözlükler, gramer bilgileri, dinî metinler (ilahiler vb.), atasözleri ve bilmeceler vb. unsurlar yer almaktadır. Bu eserler içinde *Codex Cumanicus*, transkripsiyon metinlerini ilki kabul edilmektedir.⁵

Eser, Berlin Eyalet Kütüphanesi'nde PPN722386702'de kayıtlıdır. Eserin adı, *Jahr-Opfer, welches dem durchleuchtigsten, hochgebohrnen Fürsten und Herrn Hn. Johann Georgen*'dir [Yıllık armağan, en soylu, en yüce, yüksek soydan gelen Prens ve Efendi Sayın Johann Georg'a sunulmuştur.]. Eser, August Pfeiffer tarafından 1670 yılında Almanya'nın Wittenberg şehrinde 1670'de basılmıştır. Eser, Sakyonsa Dükü Johann Georgen'e ithaf edilmiş olup eserde Dük'e ithafen 15 kutlama şiiri yer almaktadır. Bu şiirler, Almanca, Latince, Yunanca, İbranice (Latince harfi harfine çeviriyle), Keldanice (Latince harf çevirisi ve harfi harfine çeviriyle), Kiptice, Samirice, Etiyopyaca, Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Kudüs lehçesinde, Süryanice (Latince harf çevirisiyle), Ermenice ve Çince yazılmıştır (İnlibris)⁶. Eserde geçen 15 kutlama şiiri şu yöntemle verilmiştir: Önce şiirler, söz konusu dil için o dönem kullanılan alfabe ile ve Latin alfabesiyle verilmiş devamında ise Latinceye tercüme edilmiştir.

Eser, 43 sayfadan ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şiirler yer almaktadır. İkinci bölümde ise *Mezmunlar* 113/3'de Güneş'in doğduğu yerden battığı yere kadar Rabb'in adına övgüler sunulmalı ifadesinin 35 farklı dilde (İbranice, Keldanice, Süryanice, Arapça, Etiyopyaca, Samirice, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Ermenice, Kiptice, İberce, Grekçe, Latince, İtalyanca, Sardunyaca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Almanca, Saksonca, Felemenkçe, Danca, Norveççe, İsveççe, İngilizce, İskoçça, İrlanda Galcesi, Macarca, Lehçe, Çekçe, Sırp-Hırvatça, Çince, Nahuatl, İnuitçe ve Keçuvaca) karşılığı verilmiştir (İnlibris)⁷.

August Pfeiffer (1640-98), 27 Ekim 1640'ta Lauenburg'da bir dükalık gümrük tahsildarının oğlu olarak dünyaya geldi, Hamburg'daki Johanneum'dan mezun olduktan sonra çalışmalarına Wittenberg'de devam etti, 1659'da ilk akademik yılında uzman oldu ve Doğu dilleri üzerine dersler verdi. Aldığı bursla kendisini tamamen bu konuyu incelemeye adanmıştı. 1665 yılında Profesör Orientalium olarak atandı. 1671 Paskalya'sında Duke Sylvius Friedrich von Oels'in Medzibor'daki papaz ve Oels'deki konsorsiyumun değerlendiricisi olarak atandı ve bu görevi 1673'te Stroppen'deki papazlıkla değiştirdi. Andreas Acoluthus'u öğrenci olarak kabul etti, ona Hahamca, Arapça, Farsça, Süryanice gibi diller öğretti. Pfeiffer, 1675'te Meißen'deki St. Afra'da papaz olmak üzere Saksonya'ya geri çağırıldı. Teoloji alanında doktora aldıktan sonra, 1681'de Leipzig'deki St. Thomas Kilisesine başdiyakoz olarak atandı ve aynı zamanda teoloji profesörü olarak görev yaptı. Leipzig'de sekiz yıl hocalık yaptıktan sonra, Lübeck konseyinin buradaki kiliselerin yöneticisi olma çağrısını kabul etti. 11 Ocak 1698'de ise öldü.

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Bekar, B. (2019a). Batı kültüründe Türk atasözleri. Konya: Kömen Yayınları; Bekar, B. (2019b). Adam Kraft'ın 1596 tarihli "Türklerin dinleri, savaş yöntemleri, geçim kaynakları, başarı ve çöküşlerinin sırları" adlı eseri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 19, s. 159-181.

⁶ <https://inlibris.com/item/bn46213> (30.09.2024).

⁷ <https://inlibris.com/item/bn46213> (30.09.2024).

(Biographie)⁸ Pfeiffer'in Anti-Calvanism; Diatribe De Poesi Ebraeorum Veterum Et Recentiorum Recognita; Lutherthum vor Luthern, Oder; Exercitationes Biblicae; Qvibus non pauca Scripturae loca obscura & dysdialyta vel fusius vel concisius illustrantur; Critica sacra gibi çok sayıda dinî nitelikte eserleri vardır (Pfeiffer)⁹

1. Övgü şiiri¹⁰

Kjukdeh jildislär tşchok birdur cunefch,

Bin culdur emma bir iken¹¹ ekin¹²

Bir dengisdur zad hafaran cuju

Vve her gjomlehnung Begdur culi bin

Ja KÆBIR CHAN, ja Hafısum benum

ALLA fakla jeni ta [abadi]'l abadin¹³

Mobarek [k]jun, barak adung, ja CHAN,

Sen mobarek, ja KÆBIR CHAN, demin

Vvere fanga zad Hasaran barket

HAK ALLA rahmati Begum jakin

Vvere lutfileh huşch armaganlär

Zongreh ab[-i] chajat gjenetdeh, amin

1.1. Şiirin Günümüz Alfabesine Aktarılmış Şekli¹⁴

Gükde yıldızler çok birdür güneş

Bin güldür emma bir iken ekin

Bir deñizdür sad hezaran kıyu

Ve her cömlenüñ begdür kılı bin

Ya kebir han, ya hafızum benüm

⁸ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz95266.html#adbcontent> (01.10.2024).

⁹ https://www.prdl.org/author_view.php?a_id=603&s=0&limit=100 (05.10.2024).

¹⁰ Şiirde ünlü ve ünsüzlerin gösteriminde yazarın tasarrufuna bağlı kalınmıştır.

¹¹ Metinde aken yazılmıştır.

¹² Metinde akin yazılmıştır.

¹³ ta ebedi'l-abidin

¹⁴ Şiirin günümüz alfabesine aktarımında yazarın tasarrufuna bağlı kalınmıştır.

Alla[h] sakla[sun] seni ta ebedi'l-abidin

Mobarek gün, barek aduñ, ya han

Sen mobarek, ya kebir han, demin

Vere saña sad hazaran bar[e]ket

Hak Alla[h] rahmeti Begüm yakın

Vere luţfile huş armaganlar,

Soñre ab[-ı] hayat cen[n]etde, amin

1.2. Şiirin Latince Tercümesi

In coelo stellae plures sunt, at unus Sol

Mille dantur rosae, quarum unus semina jecit

Unus est oceanus fed fontium myriades

Sic uni Tibi Domino servi mille sunt

O potentissime princeps o protector mi

Deus servet Te in secula

Beata haec dies! Benedictum nomen Tuum Princeps

Benedictus sis Potentissime Princeps hodie

Largiatur Tibi myriadas benedictionum

Deus O.M. cujus misericordia Te manet

Largiatur benivole qvavis pulcherrima dona

Tandemq aqvani vitae in Paradiso Amen.

2. İnceleme

2.1. Alfabe

Türkçe karşılıkları

c

ç

e (açık e)

Eserde kullanılan harfler

gĵ

tĵch

ä

Örnekler

gĵenet

tĵchok

jildislär

e	eh, e, ae	kjukdeh, beg kæbır
g, ğ	c, kj	cunefch, kjun, culi
h, ø	h	rahmati, Kjukdeh
ḥ	ch	chajat, chan
ı	i	culi
k (kef)	k	mobarek
k (kaf)	k	jakın
ñ	n, ng	biñ
ö	o	gjomleh
s	s, z	sen, zongreh
ş	sch	huşch
ü	u	cunefch
v	vv	vvere
y	j	ja
z	s	jildis

Tablo 1. Şiirdeki harflerin karşılıkları

3. Ses Olayları

3.1. Ünlü Uyumu

3.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Uyumu bozan ekler;

Çokluk eki +ler: armağanlär “armağanler”. Benzer durum Anadolu ağızlarından Kuzeydoğu Grubu’nda ve Rumeli ağızlarında da görülmektedir: atar+ler, ova+ler (Karahana, 2011, s. 11); can+ler, imam+ler (Gülsevin, 2017, s. 80); sabi+lar, çorogli+lar (Jable, 2010, s. 77-78)

3.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Uyumu bozan ekler;

bildirme eki +dür: birdur “birdür”, dengisdur “deñizdür”.

Bu ekin XVII. Osmanlı Türkçesinde çoğunlukla yuvarlak ünlülü olduğu, nadir olarak da düz ünlülü kullanıldığı tespit edilmiştir: demekdür, gibidür, beşdür, serv+dir (Kartalhoğlu, 2011: 255). XVII. yüzyıl Rumeli ağızlarında da ekin daha çok yuvarlak kullanıldığı görülmüştür: vardur, yıldur, dagidur (Gülsevin, 2017, s. 25) gövde metni bu şekilde yazılmalıdır. 15

İlgi durumu eki: +uñ, +nüñ, +(ü)m: adun “adun”, gjomlehnung “cömlenüñ”, benum “benüm”

XVII. yüzyıl Rumeli Türkçesi özelliği gösteren metinlerde bu ekin yuvarlak ünlülü tercih edildiği görülür. Bir Transkripsiyon metni olan Michiel Martini Derlemesi’nde dudak ünlülü kullanış kuralıdır. Aynı

¹⁵ Dipnotlar bu şekilde yazılmalıdır.

şekilde Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de ekin ünlüsünün yuvarlak olduğunu gösteren yazılışlar vardır. Bu dönem metinlerinden örnekler: kimünle, sen+ün, yarım+ün (Gülsevin, 2017, s. 96)

İyelik I. teklik şahıs eki +(ü)m: hafıfım “hafızum”

XVII. yüzyıl Rumeli ağızlarında iyelik ekinin I. çokluk kişilerde yuvarlak ünlülü kullanımları yaygındır: yar+(ü)m, el+(ü)mden (Gülsevin, 2017, s. 90)

İyelik III. teklik şahıs eki: culi “gılı”

XVII. yüzyıl Rumeli ağızlarında iyelik ekinin III. teklik şahıslarda düz ünlülü kullanımları yaygındır: dost+i, ogul+ı (Gülsevin, 2017, s. 92)

3.2. Ünlü Değişmeleri

-a > -e: Ar. ammā > emma, şöñra > zongreh “soñre”

Bu ses değişmesi, Anadolu ve Rumeli ağızlarında da görülmektedir: aziz > eziz, Allah > ellah, amca > emice, çanta > çente (Caferoğlu, 1965, s. 6); bahane > beyane, kestane > çestene (Gülensoy, 1984, s. 109); amma > ama > ema, fakat > fekat (İğci, 2010, s. 28)

-e- > -a-: şad hezāran > zad haşaran “sad hazaran”, bereket > barket, rahmet > rahmat

Bu ses değişmesine Anadolu ve Rumeli ağızlarında da rastlanmaktadır: kimse > kimsa, gitme > gitme, eğlence > aylence, (Karahana, 2011, s. 10, 107); cenaze > ceneze, sermaye > sermeye (Küçük, 2009, s. 478); ecnebi > ecnabı, gazete > gazeta, bereket > berkat (Gülensoy, 1984, s.109)

-o- > -u-: hoş > huşch “huş”

Bu değişmeye, Anadolu ve Rumeli ağızlarında da rastlanmaktadır: sofrā > sufra, sohbet > suhbet (Küçük, 2009: 480); ova > uva oğlak > ulak, kova > kuva (Gülensoy, 1987, s. 111); mevla > molla > mula (İğci, 2010s, 25); komutan > kumutan (Jable, 2010, s. 41)

-ö- > -ü-: gökde > kjukdeh “gükde”

Bu ses değişmesi Anadolu ağızlarında seyrek, Rumeli ağızlarında yaygın olarak görülmektedir: Ömer > Ümer (Caferoğlu, 1965, s. 15); döşek > düşek, gömlek > cümlek, sökmek > sükmek (Gülensoy, 1987, s. 111)

-ü- > -ö-: mübārek > mobarek “möbarek”

Bu ses değişmesi, Anadolu ve Rumeli ağızlarında da yaygındır: Kütahya > Kötahya, hücum > höcum (Caferoğlu, 1965, s. 17); hürmet > hörmüt, hükümet > hökumet, mümin > mömin (Küçük, 2009, s. 480); büyük > böyük (Gülensoy, 1987, s. 112)

3.3. Ünlü Düşmesi

-e- > -ø-: bereket > barket

Bu ses olayını az da olsa Anadolu ve Rumeli ağızlarında da rastlanmaktadır: müteahhit > mütahet, şikayet > şikât (Küçük, 2009, s. 481); bereket > berkat, nereye > nerye (Gülensoy, 1984, s. 109, 115)

3.4. Ünsüz değişimleri

ķ- > ğ-: ķulu > culi “gılı”

Bu değişmeye özellikle Anadolu ağız gruplarından Batı grubu ağızlarında sık rastlanmaktadır: kız > ğız, ķarpuz > garpız, ķavışırılar > ğavışırılar (Karahan, 2011, 117-121). Bu ses değişmesi aynı zamanda Rumeli ağızlarında da görülmektedir: ķurşun > ğurşum, ķarġa > ğarġa, ķaval > ğaval (Gülensoy, 1987, s. 117).

3.4. Ünsüz Düşmesi

h- > ø-: Allah > Alla

-nn- > -n-: cennet > gjenet “cenet”

Bu ses olayına Anadolu ve Rumeli ağızlarında da rastlanır: Allah > Alla, eyvallah > eyvallā, siyah > siyā (Küçük, 2013, s. 62); kadeh > kada, siftah > sefte, Salih > Sali (Gülensoy, 1987, s. 123)

4. Sözlük

ab-i chajat (Far. + Ar.): ab-ı hayat; cana can katan şey

abadi'l-abadin (Ar.): ebedi'l-abidin; sonsuza dek

ad: isim

Alla (Ar.): Allah, yaratıcı

amin (Ar.): amin; dualardan sonra kullanılan söz

armagan: armağan; ödül

barak (Ar.). barek, kutsal

barket (Ar.): bereket; saadet

beg: bey, efendi

ben: I. teklik kişi zamiri

bin: bin, sayı adı

bir: bir; sayı adı

chan: han; bir tür unvan

cuju: kuyu; su çıkarılan çukur

cul: gül; bir tür kokulu çiçek

cul: kul; köle

cuneſch: güneş; bir gök cismi

dem (Far.): zaman

dengis: deniz; derya

ekin: ekin, ürün

emma (Ar.): ama; fakat

gjenet (Ar.): cennet; behiş, uçmak

gjomleh (Ar.): cümle; herkes

hafif (Ar.): hafız; koruyan

Hak (Ar.): Allah

her (Far.): her, önüne geldiği isme “teker teker hepsi” anlamı veren söz

hufch (Far.): hoş; güzel

ja (Ar.): ya; ey anlamında seslenme edatı

jakin: yakın; zaman bakımından uzak olmayan

jildis: yıldız; gök cismi

kæbır (Ar.): kebir; büyük, yüce

kjuk: gök; gökyüzü

kjun: gün; zaman dilimi

lutf (Ar.): lütuf; iyilik, hoşluk

mobarek (Ar.): mübarek; kutsal

rahmat (Ar.): rahmet; esirgeme, koruma

şakla-: saklamak; korumak, esirgemek

şanga: sana, sen zamirinin yönelme durumu eki almış şekli

sen: II. teklik kişi zamiri

ta: uzaklık belirten söz

Vve (Ar.): ve; bağlaç

zad hafaran (Far.): yüz binlerce

tjchok: çok; fazla

zongreh: sonra; daha ileri bir zamanda

Sonuç

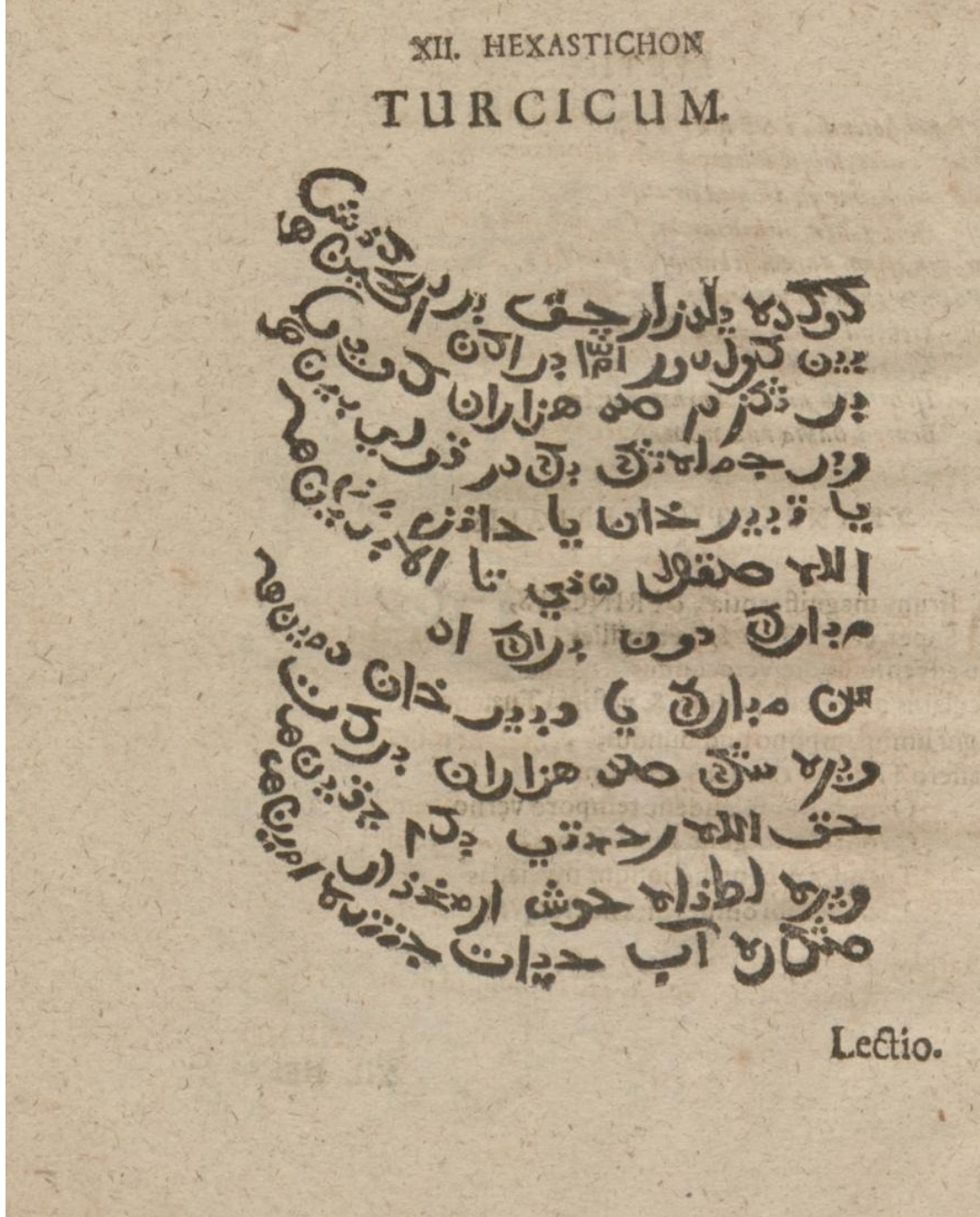
14. yüzyılın başından itibaren yabancılar tarafından ticari ilişkileri yürütebilmek, misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak, Türkçeyi yabancılar için öğretmek gibi amaçlarla Latin harfli Türkçe eserler verilmeye başlanmıştır. Bu eserlerin ilki olarak *Codex Cumanicus* kabul edilmektedir. Daha sonraki süreçte benzer amaçlarla pek çok Latin harfli Türkçe eser verilmiştir. Bu eserlerin Latin harfli olması, Arap harfli imlada tespit edilemeyen Türkçenin bazı fonetik hususiyetlerinin tespiti açısından önemlidir. Bu bağlamda 17. yüzyılda A. Pfeiffer tarafından yazılan kutlama şiirleri bu açıdan kıymet arz etmektedir. Eserde tespit edilen kalınlık-incelik uyumunun uyum dışı kullanımı; bildirme ekinin, ilgi durumunun, iyelik I. ve III. teklik şahıs ekinin daha çok yuvarlak ünlülü kullanımı; ünlü değişimleri (-a > -e / -e- > -a-/-o- > -u-/-ö- > -ü-/-ü- > -ö-), ünlü düşmesi (-e- > -ø-) ve ünsüz düşmesi (h- > ø/-nn- > -n-) gibi ses olaylarının Anadolu ve Rumeli ağızlarında tanıklanması da ayrıca önemlidir.

Kaynakça

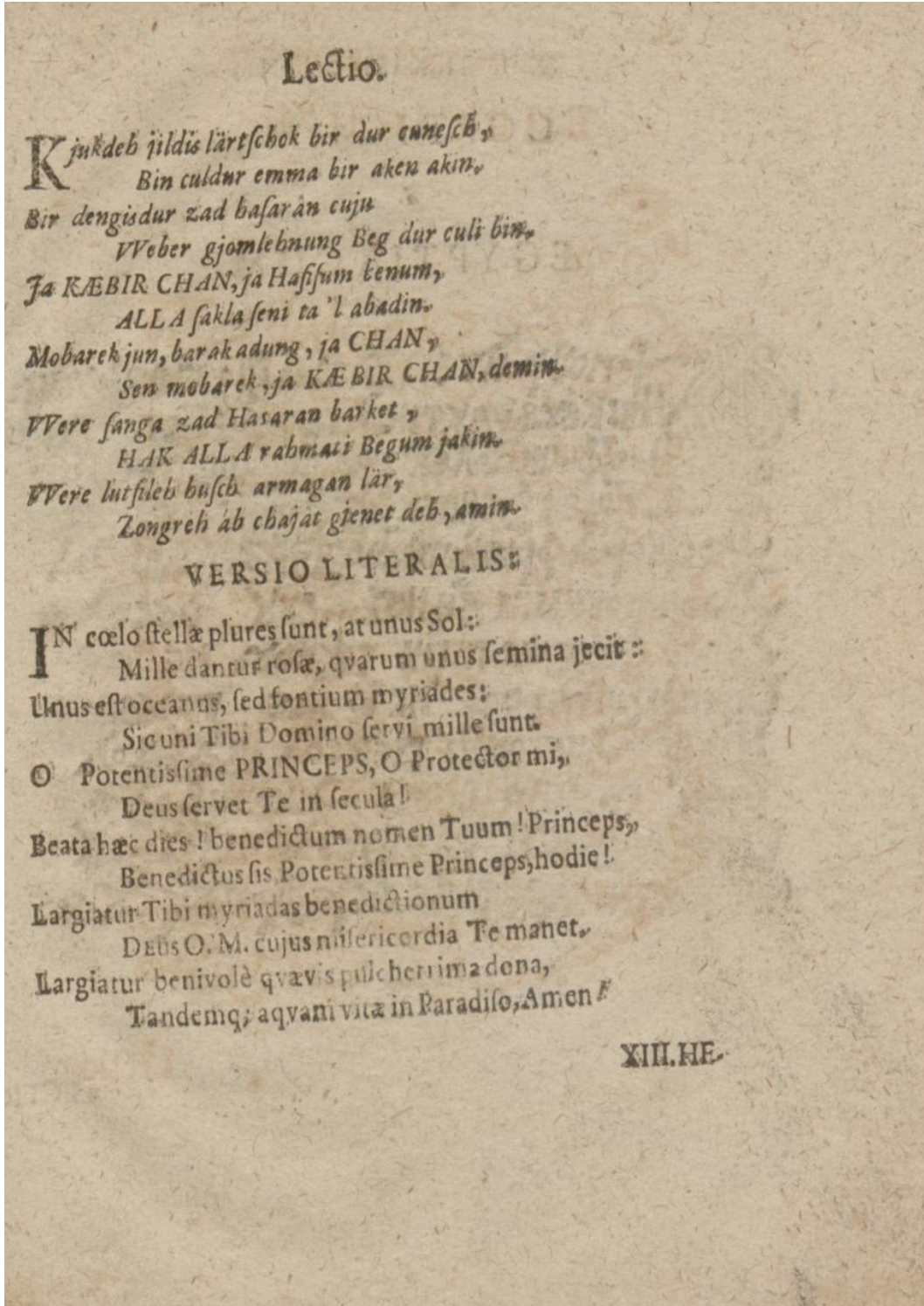
- Bekar, B. (2019a). *Batı kültüründe Türk atasözleri*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bekar, B. (2019b). Adam Kraft'ın 1596 tarihli 'Türklerin dinleri, savaş yöntemleri, geçim kaynakları, başarı ve çöküşlerinin sırları' adlı eseri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 19(19), 159-181. <https://doi.org/10.30767/diledeara.542597>
- Caferoğlu, A. (1965). Anadolu ve Rumeli ağızları ünlü değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 12, 1-33. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38278>
- Gülensoy, T. (1984). Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 32, 87-147. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43438/528412>
- İğci, A. (2010). *Viçitırın Kosova Türk ağızı* (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- İnlibris. (2024.). *Antiquariat İnlibris'te*. <https://inlibris.com/item/bn46213>
- Jable, E. (2010). *Kosova Türk ağızları, inceleme-metin-sözlük* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karahan, L. (2011). *Anadolu ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Küçük, M. (2009, Mart 25-30). *Anadolu ağızlarındaki doğu kökenli kelimelerin ses bilgisi açısından görünimleri -ünlüler-* [Sözlü bildiri]. Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, Türkiye.
- Küçük, M. (2013). Anadolu ağızlarındaki doğu kökenli sözcüklerin ses bilgisi açısından görünimleri -ünsüzler-. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(2), 39-78. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000257
- Pfeiffer, A. (1670). *Jahr-Opfer, welches dem durchleuchtigsten, hochgebohrnen Fürsten und Herrn Hn. Johann Georgen*. Wittenberg.
- Pfeiffer, A. (2024). *Post-Reformation Digital Library'de*. https://www.prld.org/author_view.php?a_id=603&s=0&limit=100

Ekler

Tıpkıbasım 1

Tıpkıbasım 2

Kaynak: Berlin Eyalet Kütüphanesi

20. “To Look Life in the Face, Always”: Ageism, Inner Time, and the Ethics of Ageing in Mrs Dalloway¹

Yeşim Sultan YAŞAR²

APA: Yaşar, Y. S. (2025). “To Look Life in the Face, Always”: Ageism, Inner Time, and the Ethics of Ageing in Mrs Dalloway. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 370-388. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17972361>

Abstract

It is a truth universally acknowledged that Mrs Dalloway, now a hundred years old, still speaks to the questions of time, identity, and the inner life with remarkable urgency. This being the case, the novel invites us to reflect not only on the passing of hours, but on time as it is felt, remembered, and, so to say, lived through the body and mind. In line with this, the article examines Woolf's portrayal of ageing as a complex and ethically nuanced experience shaped by memory, desire, and reflection rather than by cultural narratives of decline. Drawing on feminist literary gerontology, theories of subjective temporality, and Simone de Beauvoir's reflections on old age as a situated condition, I suggest that Mrs Dalloway subtly resists culturally dominant assumptions around ageing, particularly in relation to women. Woolf's stream-of-consciousness style dissolves linear chronology, illuminating inner rhythm and recursive perception. Clarissa's self-questioning, Sally Seton's distant presence, and Septimus's fractured war-haunted memories unfold intersecting age narratives shaped by gender, grief and estrangement. Interestingly, ageing vocabulary (“old,” “age,” “old age”) appears sparingly in the novel, suggesting that Woolf constructs age not through categorical declaration but through atmosphere, syntax, and emotional rhythm. In the same vein, Woolf's diaries reveal a philosophy of later life characterised by clarity, withdrawal, and resistance. Rather than portraying ageing as a burden or closure, Woolf offers a more ethereal and liberating image. Echoing Dickinson's image of hope, “age is the thing with feathers”: fragile, spectral, yet capable of unexpected flight.

Keywords: Virginia Woolf, Mrs Dalloway, ageing, feminist gerontology, narrative time, ethics of ageing

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. An earlier version of this article was presented as a paper at the “100 Years of Mrs Dalloway” symposium, University of St Andrews, Scotland, on 31 October 2025.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: 5%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 04.11.2025-**Acceptance Date:** 18.12.2025-**Publication Date:** 19.12.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17972361>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Assist. Prof., Süleyman Demirel University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Western Languages and Literature, Division of English Language and Literature (Isparta, Türkiye), **eposta:** yesimyasar@sdu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8170-8219> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

“Hayatla Daima Yüz Yüze Gelmek”: Mrs Dalloway’de Yaş Ayrımcılığı, İçsel Zaman ve Yaşlanmanın Etiği³

Öz

Evrensel olarak kabul görmüş bir gerçektir ki, yayımlanışının üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına rağmen Mrs Dalloway hâlâ zaman, kimlik ve içsel hayat sorularına dikkat çekici bir aciliyetle seslenmektedir. Bu durum, romanı yalnızca saatlerin geçişi üzerine değil, aynı zamanda zamanın beden ve zihin aracılığıyla hissedilişi, hatırlanışı ve nasıl yaşandığı üzerine yeniden düşünmeye davet eder. Bu doğrultuda makale, Woolf’un yaşlanmayı kültürel “çöküş” anlatılarından ziyade bellek, arzu ve tefekkür tarafından şekillenen, karmaşık ve etik açıdan incelikli bir deneyim olarak temsil edişini incelemektedir. Feminist edebi gerontoloji, öznel zamansallık kuramları ve Simone de Beauvoir’ın yaşlılığı konumlanmış bir durum olarak ele alan düşünceleri ışığında makale, Mrs Dalloway’in özellikle kadınlara ilişkin baskın kültürel yaşlanma kabullerine örtük biçimde direndiğini ileri sürmektedir. Woolf’un bilinç akışı tekniği doğrusal kronolojiyi çözer; iç ritmi ve döngüsel algıyı görünür kılar. Clarissa’nın kendini sorgulayışı, Sally Seton’ın uzak ama kalıcı varlığı ve Septimus’un savaşıyla yarılmış, hayaletli belleği, toplumsal cinsiyet, yas ve yabancılaşma tarafından şekillenen kesişimsel yaş anlatılarını açığa çıkarır. Dikkat çekicidir ki, romanda yaşlanmaya ilişkin sözcük dağarcığı (“yaşlı”, “yaş”, “yaşlılık”) son derece sınırlıdır; bu durum, Woolf’un yaşı kategorik beyanlarla değil, atmosfer, sözdizimi ve duygusal ritim üzerinden kurduğunu düşündürür. Aynı doğrultuda Woolf’un günlükleri, açıklık, geri çekilme ve direnişle nitelenen bir geç dönem hayat felsefesini ortaya koyar. Yaşlanmayı bir yük ya da kesin bir kapanış olarak resmetmek yerine Woolf, daha buğulu ve özgürleştirici bir imge sunar. Emily Dickinson’ın umuda dair imgesini yankılayarak söyleyecek olursak, “yaş, tüylü bir şeydir”: kırılğan, hayaletsi, fakat beklenmedik uçuşlara muktedir.

Anahtar kelimeler: Virginia Woolf, Mrs Dalloway, yaşlanma, feminist gerontoloji, anlatı zamanı, yaşlanmanın etiği

³ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makalenin ilk hali, 31 Ekim 2025 tarihinde İskoçya’daki University of St Andrews’ta düzenlenen “100 Years of Mrs Dalloway” sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 5%

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 04.11.2025-**Kabul Tarihi:** 18.12.2025-**Yayın Tarihi:** 19.12.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17972361>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Introduction

A June Morning, A Lifetime: Ageing into Consciousness in *Mrs Dalloway*

“Forty-three. Am I past my prime? Yet I feel I am only beginning.”

— Virginia Woolf, *The Diary of Virginia Woolf*, Vol. II

“There is one subject on which there is virtually total silence in fiction: the fate of women when they age.”

— Susan Sontag, “The Double Standard of Aging”

By 2025, a century after its publication, *Mrs Dalloway* (1925) remains strikingly vivid. On this centenary, Woolf’s novel feels less like a relic of high modernism and more like a living meditation on time, memory, and the delicate craft of existence. As the clock chimes, Clarissa steps into the June morning, and we follow her, reminded that Woolf placed the burden of modernist experimentation not on a restless youth or a heroic figure, but on a woman aged fifty-two. Woolf’s *Mrs Dalloway* has long been celebrated as a core modernist work, notable for its innovative approach to consciousness, time, and city life. From Alex Zwerdling’s influential view of the novel as “a study in the politics of society” (Zwerdling, 1986, p. 73) to Hermione Lee’s description of it as Woolf’s most “exquisitely patterned” exploration of time (Lee, 1996, p. 179), and Rachel Bowlby’s focus on its engagement with consumer culture and urban modernity (Bowlby, 1997, p. 14), critics have emphasised Woolf’s formal innovation and historical context. However, one aspect that remains surprisingly underexplored is Woolf’s daring choice to centre her story on a woman of fifty—an age that, in the 1920s cultural climate, marked her as socially diminished, past her sexual prime, and valued only insofar as she served her husband’s career. Clarissa Dalloway is not a young, restless modernist flaneuse nor the male anti-hero typical of high modernism; she is a society hostess whose significance, especially in patriarchal terms, seems to have diminished. Making such a figure the focal point of a modernist novel was an undeniably radical move.

By choosing Clarissa as her protagonist, Woolf anticipates Susan Sontag’s later critique of the “double standard of aging.” Sontag (1972) asserts that men are culturally allowed to age with dignity, gaining respect and authority, while women are often seen as grotesque, invisible, or irrelevant. Contrary to these cultural norms, *Mrs Dalloway* offers Clarissa not only a central story but also a vibrant inner life. Though she is a hostess, her consciousness goes beyond social roles; it is filled with memory, desire, and philosophical thought. The novel subtly challenges ageist and gendered cultural ideals that aim to erase women’s midlife identities. Highlighting age in *Mrs Dalloway* reveals Woolf as an early figure in age studies. Feminist literary gerontology, developed in the 1990s and 2000s by scholars like Margaret Morganroth Gullette, Kathleen Woodward, and Lynne Segal, emphasises that ageing is more than biology- it’s a cultural story often centred on decline, loss, and invisibility (Gullette, 1997; Segal, 2013; Woodward, 1999). Gullette’s concept of a dominant “master narrative” of decline, Woodward’s focus on how older women’s bodies are made abject and disconnected from desire, and Segal’s view of ongoing erotic and emotional vitality in later years, all show how ageing is shaped by narration as much as lived experience. When these ideas are considered alongside Woolf’s work, *Mrs Dalloway* appears as a text that defies decline stories, portraying ageing as an ethically complex process influenced by cultural scripts, memory, reflection, and inner rhythms.

Woolf’s private writings reveal her ongoing concern with these questions. In a 1923 diary, she reflects, “Forty-three. Am I past my prime? Yet I feel I am only beginning” (Woolf, 1923/1978, p. 263). This paradox is similar to Clarissa’s feeling during her Westminster walk, where she sensed herself as “very

young; at the same time unspeakably aged” (Woolf, 1925/2009, p. 9). Woolf’s diary shows her fluctuating between anxiety about ageing and joy in creative renewal, a tension that the novel embodies in Clarissa’s awareness. Her letters describe *Mrs Dalloway* as a daring experiment. In 1923, Woolf told Vita Sackville-West that her approach lacked “scaffolding; scarcely a brick to be seen; all crepuscular, yet solid” (Woolf, 1923/1977, p. 65). Opting to focus an entire novel on “a day in the life of an ordinary woman” was a form of resistance: asserting that a middle-aged, socially constrained woman’s life could serve as the foundation for modernist innovation challenged the literary culture that Sontag later criticised for its silence on ageing women.

This article situates Mrs Dalloway within age studies and feminist gerontology, arguing that Woolf provides a proto-critical-ageing narrative. It unfolds in six parts. First, I analyse Clarissa’s midlife ambivalence through the lens of gendered ageism. Second, I explore Septimus Warren Smith as Clarissa’s prematurely aged double, whose shell-shocked consciousness embodies the “grief and estrangement” highlighted in my abstract — demonstrating how trauma and invisibility distort temporal experience and speed up cultural ageing. Third, I examine Woolf’s resistance to the cultural “narrative of decline” (Gullette, 1997) by framing Clarissa’s consciousness around vitality and “moments of being,” aligning this with Gilleard and Higgs’s concept of the “Third” and “Fourth” ages (Gilleard & Higgs, 2000). Fourth, I investigate the queer temporalities within Woolf’s “tunnelling” technique, reading Clarissa’s memory and desire through Jack Halberstam’s (2005) and Elizabeth Freeman’s (2010) ideas of queer time and chrononormativity. Fifth, I analyse the ethical aspects of Clarissa’s party, referencing Hannah Arendt’s philosophy of action, Simone de Beauvoir’s insights on ageing as a contextual condition, and Helen Small’s *The Long Life*. Lastly, I revisit Woolf’s diaries and letters to argue that *Mrs Dalloway* is her autobiographical engagement with midlife, transforming personal anxieties into an artistic affirmation of “aliveness.” Overall, this study suggests that Woolf’s treatment of time is both an aesthetic experiment and a discourse on ageing, using narrative temporality to expose gendered ageism and portray midlife subjectivity as ethically and politically vital. While much scholarship has explored Woolf’s depiction of consciousness and time, fewer have connected these formal choices to feminist gerontology’s discussions of decline narratives, invisibility, and embodied ageing. Therefore, this research makes three main contributions: First, it interprets Clarissa’s midlife awareness as resistance to the marginalisation of ageing women; second, it demonstrates how Woolf’s “tunnelling” approach creates an ageing temporality that is recursive, folded, and non-linear; third, it analyses Clarissa and Septimus within a shared framework, illustrating how vitality and “premature ageing” are unevenly experienced due to gender, war, and medical influences.

By weaving Woolf’s fiction together with her diaries and correspondence, and by situating both within the frameworks of age studies, I aim to demonstrate that *Mrs Dalloway* is not only a novel of time and consciousness but also an anti-ageist text *avant la lettre*. Woolf confronts the invisibility imposed on ageing women and offers an image of ageing instead as a paradox: fragile yet luminous, diminished yet newly beginning. Moreover, the novel ultimately asks us to look life in the face always — not in spite of ageing, but through it.

Clarissa’s Midlife and Gendered Ageism

Clarissa Dalloway is considered one of the most daring protagonists of modernism, chiefly because of her age. At fifty-two years old, she occupies a culturally ambiguous threshold of midlife; no longer recognised as desirable or fertile, yet not entirely considered ‘old age.’ Her very presence as the central consciousness of *Mrs Dalloway* unsettles literary conventions. As Susan Sontag famously argues,

"There is one subject on which there is virtually total silence in fiction: the fate of women when they age" (Sontag, 1972, p. 32). Woolf breaks this silence by emphasising Clarissa's middle-aged awareness, thereby revealing what patriarchal societal norms have previously rendered invisible: the inner world of a woman deemed beyond her prime. From the novel's opening pages, Clarissa embodies age as a paradox. Walking through Westminster, she reflects that she feels "very young; at the same time unspeakably aged" (Woolf, 1925/2000, p. 9). In this doubleness, Woolf stages the contradiction of midlife: the simultaneous presence of vitality and decline. The phrase collapses two temporalities—youth and age—into one embodied experience. Clarissa's walk through London becomes Woolf's own meditation refracted through fiction: an attempt to articulate the instability of midlife as both cultural diminishment and personal renewal.

Sontag's (1972) notion of the "double standard of aging" illuminates the gendered asymmetry that frames Clarissa. For men, ageing is often associated with distinction, wisdom, or authority; for women, it is linked with erasure, triviality, or grotesquerie. Clarissa's identity, as filtered through others' perceptions, exemplifies this asymmetry. Richard, her husband, regards her primarily as a social facilitator for his political career; Peter Walsh, her former suitor, remembers her in terms of lost potential. In neither gaze is Clarissa affirmed as a present, desiring subject. She is valued either for what she once was or for what she can still do for others, not for her current vitality. Yet Woolf insists on Clarissa's complexity. If the cultural script reduces her to "the perfect hostess" (Woolf, 1925/2009, p. 6), Woolf turns this role into a paradoxical form of power. Hosting is not trivial; it is Clarissa's mode of world-making. Through it, she creates the social texture of her world, gathering people into being. The act is political in Hannah Arendt's (1958) sense of "action": it constitutes reality through the shared presence of others. In this way, Clarissa resists patriarchal diminution by transforming a socially "feminine" role into an existential affirmation of life.

Kathleen Woodward's theorisation of ageing embodiment clarifies another dimension of Clarissa's midlife ambivalence. In *Figuring Age*, Woodward (1999) suggests that older women often encounter the mirror as a site of estrangement, where the visible signs of ageing confront the vitality of the inner self (p. 162). Clarissa's mirror scene is emblematic: "She pursed her lips when she looked in the glass. It was to give her face point. That was her self—pointed; dartlike; definite" (Woolf, 1925/2009, p. 36). Here, Clarissa perceives her face as diminished, requiring supplementation ("to give her face point"), yet she simultaneously reclaims a sense of definition—"dartlike; definite." The mirror reveals the alienation between body and self, but Clarissa insists on refiguring her appearance as sharpness, presence, and agency. The moment is fraught with ambivalence: age erodes, but it also bestows a clarity of outline. Woolf's diaries echo this dynamic of estrangement and renewal. She writes of her own ageing body with unease—"I am getting shrivelled, I am losing my looks" (Woolf, 1923/1978, p. 278)—yet also affirms that this is the very time of her creative flourishing. Clarissa's mirror, like Woolf's diary, records the paradox of midlife embodiment: alienation from the ageing body, yet insistence on the inner vitality that persists.

If Sontag highlights invisibility and Woodward estrangement, Lynne Segal reminds us that desire does not vanish with age. In *Out of Time* (2013), Segal argues that the "continuity of desire" in later life unsettles cultural scripts of sexual irrelevance (p. 45). Woolf stages this continuity through Clarissa's memory of Sally Seton. The remembered kiss at Bourton—"the most exquisite moment of her whole life" (Woolf, 1925/2009, p. 35)—still pulses with erotic intensity decades later. Contrary to ageist assumptions, Clarissa's desire has not been extinguished; it is preserved and reanimated by memory. This scene is crucial for resisting ageist scripts. Culturally, women in their fifties were defined by loss—

loss of fertility, loss of allure, loss of social visibility. Yet Clarissa’s memory reclaims desire as enduring, untethered to youthful beauty or reproductive capacity. Woolf’s formal technique intensifies this. By “tunnelling” into the past, she collapses temporal distance: the kiss is not relegated to a safely bygone youth but exists vividly in the present moment of recollection. Desire here is not linear but recursive, persisting as affective resonance across time. In the same vein, Woolf’s correspondence confirms her awareness of this continuity. When, as mentioned above, she describes her method as “crepuscular,” she precisely points to the atmosphere of memory and midlife: twilight, neither day nor night, yet substantial and alive with affect. Clarissa’s memory of Sally is such crepuscular solidity—twilight desire, enduring and spectral yet no less real.

Clarissa thus occupies what Margaret Morganroth Gullette calls the terrain of “middle-ageism,” a cultural insistence on midlife as the beginning of decline (Gullette, 2011, p. 32). Yet Woolf complicates this script. Clarissa does not simply resist decline; she inhabits it as a paradox. Her heart illness, her moments of fatigue, and her sense of social invisibility are real. Yet so too are her luminous perceptions—her ability to “slice like a knife through everything” (Woolf, 1925/2009, p. 9). Midlife, for Clarissa, is not a terminal descent but a threshold where fragility and vitality coexist. A Turkish echo of this midlife ambivalence can be heard in Adalet Ağaoğlu’s *Ölmeye Yatmak* (1973), where Aysel’s middle-aged body is read by republican social scripts as already post-vital, even as her interior voice refuses decline—a clear analogue to Woolf’s refusal of the “master narrative of loss” (Gullette, 2011). Woolf’s diary entry holds this threshold in a single question: “Am I past my prime? Yet I feel I am only beginning” (Woolf, 1923/1978, p. 263). The “prime” here is double: sexual prime, as defined by culture, and creative prime, as felt by the self. For Clarissa, as for Woolf, the second persists even as the first is culturally foreclosed. The brilliance of *Mrs Dalloway* lies in its insistence that the two cannot be cleanly disentangled.

By centring Clarissa’s midlife consciousness, Woolf resists the cultural silence that Sontag diagnoses and precisely stages the ambivalence that Woodward and Segal theorise. Clarissa is both diminished and vital, alienated and desiring, invisible and luminous. Woolf’s diaries and letters confirm that these contradictions were her own: she feared the loss of beauty and legitimacy yet felt the exhilaration of new beginnings. In Clarissa, Woolf transforms these private anxieties into a public affirmation: the life of a middle-aged woman is not only worthy of art. Still, it is itself the ground of modernist innovation.

Septimus as the Prematurely Aged

If Clarissa Dalloway embodies the contradictions of midlife femininity—simultaneously diminished and vital, alienated and luminous—Septimus Warren Smith figures another face of ageism: premature ageing. Though biologically a young man, Septimus is socially and existentially old. Traumatized by war, discarded by the society he fought to defend, and pathologized by the medical establishment, he represents the cultural violence by which certain lives are “aged” before their time. To read him through the lens of age studies is, therefore, to recognise that ageing is not only chronological but also profoundly social: a condition produced by trauma, precarity, and biopolitical control. Septimus’s trajectory is one of radical temporal disruption. Once a passionate clerk who loved Shakespeare, he returns from the First World War hollowed out, his nerves shattered, his sense of futurity destroyed. His wife, Rezia, registers this rupture with devastating clarity: “He was not Septimus now. He was not the man she had loved” (Woolf, 1925/2009, p. 26). War has robbed him not only of stability but also of temporal continuity. He inhabits a suspended present in which the future has collapsed and the past replays compulsively in hallucinations. This being said, the disruption does more than wound his psyche; it effectively “ages” him. He is chronologically young but existentially exhausted, inhabiting what Margaret Morganroth

Gullette (1977) would call a “decline narrative without chronology”—the sense of already being finished, already discarded, irrespective of age (p. 14). His vitality has been stolen not by natural time but by systemic violence.

Woolf’s diaries confirm this intention. In June 1923 she wrote: “I think I may have to give Clarissa a double; Septimus, her madness, her death” (Woolf, 1923/1978, p. 264). Septimus is Clarissa’s mirror, but also her counterpoint: where she survives and hosts her party, he collapses under the weight of trauma. In a 1924 letter to T. S. Eliot, Woolf makes the connection more explicit, describing “mad Clarissa, sane Clarissa, Septimus too—all the atoms falling, falling” (Woolf, 1924/1977, p. 92). The atoms of existence fall equally on both; but one resists, the other is destroyed. Their juxtaposition thus dramatises ageing not as a neutral, universal process but as a condition unevenly distributed across bodies and classes. Clarissa’s midlife is buffered by privilege, domestic stability, and a certain social recognisability; Septimus, by contrast, is cast adrift at the margins, exposed to a tempo of life that burns him out in advance. In the same vein, this unevenness anticipates later critical insights into how trauma, war, and class accelerate what we might call “cultural ageing”—the sense of having already used up one’s allotted time, even when one is still young in years.

The violence inflicted upon Septimus is not only the violence of war but also the violence of medicine. Dr. Holmes insists that he must “take an interest in things outside himself” (Woolf, 1925/2009, p. 91), while Sir William Bradshaw prescribes rest, isolation, and submission to authority. Neither listens to his words; both reduce him to a case. Michel Foucault’s (1994) concept of biopower is illuminating here: modern institutions, particularly medicine, discipline bodies by defining what counts as health, sanity, and productivity (p. 34). Septimus is aged in advance by this discourse. His body is pathologised, his future foreclosed, his identity reduced to “madness.” For Bradshaw, Septimus’s eventual suicide becomes confirmation of his diagnosis rather than a challenge to it; the individual is swallowed by the medical category. Quite the contrary to the ideal of care, medicine here becomes an ageist institution, scripting decline and dependency in advance of chronology. Septimus’s youth counts for nothing; he has already been relegated to the status of the “unfit,” the prematurely old, the expendable. Woolf’s own awareness of psychiatric authority was acute. Her diaries document persistent ambivalence towards doctors who prescribed rest cures for her breakdowns; in 1924, she noted her suspicion of Sir George Savage’s treatments, which she felt “dulled” her vitality (Woolf, 1923/1978, p. 288). Septimus is this critique embodied: medicine as an instrument of control, erasing subjectivity in the name of normalcy. A resonant echo can be heard in Tezer Özlü’s *Çocukluğun Soğuk Geceleri* (1980), where institutional psychiatry names, confines, and sedates the female subject into legibility. Read together, Bradshaw and Özlü’s doctors reveal a transnational grammar of biopower: ageing, trauma, and dissent are medicalised into docility.

Judith Butler’s notion of precarity clarifies another dimension of Septimus’s premature ageing. Butler (2004) argues that certain lives are rendered “ungrievable,” their suffering invisible, their deaths expected or even tacitly sanctioned (p. 32). Septimus exemplifies this condition. As a working-class veteran, his trauma is not socially legible; his hallucinations are dismissed, his despair trivialised, his life treated as a dispensable remainder of war. His body is made precarious by institutions that neither protect nor recognise him. In this sense, his premature ageing is not merely personal but deeply political. Clarissa, though constrained by patriarchy, still inhabits a space of social recognition; her parties matter, her existence is registered and circulated within the symbolic economy of London. Septimus, by contrast, becomes invisible—a non-subject whose breakdown is anticipated and whose death is, in effect, administratively absorbed. His precarity makes him culturally “old” long before his biological time.

Kimberlé Crenshaw’s (1989) framework of intersectionality, though articulated for race and gender, can be extended to illuminate Septimus’s condition: ageism intersects here with class, trauma, and disability. Septimus is not dismissed merely because of his war neurosis; he is also marginal because he lacks wealth, political power, or cultural authority. His Italian wife, Rezia, adds yet another layer: their marriage is marked by cultural difference, positioning them both at the periphery of English society. Seen through this lens, Septimus’s premature ageing is the product of multiple intersecting marginalisations. He is aged not because of years lived but because he is located at a nexus of vulnerability: poor, disabled, traumatized, and unassimilated. Clarissa, once again, is buffered by privilege. Their juxtaposition reveals how ageing is socially stratified—not everyone ages at the same rate, and not everyone’s age is valued equally.

Septimus’s hallucinations are not random eruptions of madness but deeply temporal disturbances. He sees Evans, his dead comrade, as if present; he hears birds singing in Greek; he experiences the present as densely haunted by ghosts of the past. Woolf uses these episodes to dramatise the collapse of linear time: the future has disappeared, and the past intrudes perpetually, refusing to stay “behind.” Here we can read Septimus as embodying what Elizabeth Freeman (2010) calls “temporal drag”—the persistence of the past within the present (p. 62). Interestingly, however, this drag is not liberatory for him, as it sometimes is in queer temporalities; it is lethal. He cannot escape the weight of the past; it ages him by erasing futurity. In this sense, his suicide is not simply an act of despair but the inevitable culmination of a temporality in which time itself has turned against him. Woolf’s diary suggests she considered making Clarissa herself commit suicide, but chose instead to externalise this trajectory through Septimus. “I adumbrate here a study of sanity and suicide; the world seen by the sane and insane side by side,” she notes (Woolf, 1923/1978, p. 248). By splitting the trajectory, she gives Clarissa vitality while allowing Septimus to bear the full cost of systemic violence. In doing so, she reveals how ageing and exhaustion are culturally distributed: Clarissa remains “alive” because her class and position buffer her, whereas Septimus is prematurely aged to death because his vulnerabilities are multiplied. Septimus’s leap from the window is often read as the tragic climax of the novel, but its full resonance depends on Clarissa’s recognition. When she hears of his death at her party, she experiences a sudden, piercing kinship: “She felt somehow very like him—the young man who had killed himself” (Woolf, 1925/2009, p. 186). Clarissa, a woman in her fifties, identifies with a man in his twenties; Septimus, a young veteran, embodies the despair of old age. Their identification collapses chronological distinctions and reveals age as an affective, relational condition rather than a simple number. Clarissa’s recognition is also ethical. She acknowledges Septimus’s act not as mere weakness but as a form of resistance: “Death was defiance. Death was an attempt to communicate” (Woolf, 1925/2009, p. 186). In recognising him, she grants him what Butler (2004) calls grievability; she affirms that his life and death matter. Septimus, rendered ungrievable by society, is made grievable through Clarissa’s empathetic response. In this moment, Woolf partially reclaims him from cultural erasure and folds his prematurely aged life back into the sphere of ethical attention.

Septimus thus figures the underside of ageing in *Mrs Dalloway*: not the midlife ambivalence of Clarissa but the premature exhaustion of youth. His condition reveals how ageing is socially constructed and unevenly imposed: war trauma, psychiatric authority, class marginalisation, and cultural precarity conspire to make him “old” before his time. By juxtaposing Clarissa and Septimus, Woolf dramatizes the uneven distribution of ageing. Clarissa resists decline by affirming vitality in midlife; Septimus collapses under the weight of systemic violence. Yet their fates remain intimately linked: Clarissa feels “very like him,” and his death deepens her sense of life. Moreover, read together, they reveal ageing as paradox—fragile yet luminous, cultural as much as biological, political as much as personal. In this sense, *Mrs*

Dalloway does not simply set youth against age; it shows how both can be prematurely exhausted or unexpectedly renewed, depending on where a body stands in the intricate hierarchies of power.

Resisting the Narrative of Decline

At the heart of ageism lies cultural storytelling, and one of its most pervasive plots is what Margaret Morganroth Gullette has called the "decline narrative"—the cultural script that insists on ageing as an inevitable slide into diminishment, irrelevance, and loss (Gullette, 1997, p. 14). Against this masterplot, Woolf crafts in *Mrs Dalloway* a subtle counter-narrative. Clarissa Dalloway's ageing is real: she has a heart condition, feels fatigue, and recognises her thinning presence in the eyes of others. This being said, her life is never reducible to mere decline. Instead, ageing becomes a paradoxical intensification of perception, a heightened consciousness of both danger and vitality. Clarissa's midlife is not a terminal descent but a fragile, luminous threshold—precarious, certainly, yet also charged with a sharpened sense of being.

From the very beginning of the novel, Clarissa experiences life through the language of risk: "She always had the feeling that it was very, very dangerous to live even one day" (Woolf, 1925/2009, p. 8). This sentence quietly but decisively undermines the conventional decline plot. For Clarissa, ageing is not safety, stasis, or quiet withdrawal; it is heightened risk. To live at all is perilous, precarious, and saturated with the possibility of loss. Quite the contrary to a narrative of gentle fading, danger is precisely what animates her consciousness. Risk does not foreclose life; it intensifies it. Woolf's diary confirms the ambition behind this framing. In 1923, she wrote, "I want to give life & death, sanity & insanity; I want to criticise the social system, and show it at work, at its most intense" (Woolf, 1923/1978, p. 248). The juxtaposition of life and death, sanity and insanity, reveals Woolf's intention: ageing is not to be presented as a calm slide into quietude but as a condition lived, like everything else, "at its most intense." Clarissa's sense that it is "very, very dangerous to live even one day" echoes Woolf's own ambivalence about midlife: both experience ageing not as simple diminishment, but as radical exposure to life's fragility and force.

Chris Gilleard and Paul Higgs's influential distinction between the "third age" and the "fourth age" helps to illuminate Clarissa's position. The third age, they argue, is the cultural script of active, independent later life, marked by consumption, vitality, and self-realisation; the fourth age, by contrast, is the zone of dependency, decline, and abjection (Gilleard & Higgs, 2000, p. 14). Clarissa inhabits the threshold between these categories. She has the vitality and independence associated with the third age: she walks through London, hosts her party, and reflects deeply on memory, desire, and ethics. Yet she is shadowed by the spectre of the fourth age: her heart illness, her sense of social invisibility, her acute awareness of mortality. What Woolf resists is the cultural temptation to prematurely collapse her into the fourth age. Clarissa is not "old" in the sense of dependency; she is not defined by abjection. Her heart condition, though acknowledged, does not dominate her narrative. She lives not in spite of it but through it. In the same vein, Woolf insists that ageing is a contested space in which vitality persists alongside fragility, rather than a simple descent into loss.

Clarissa's resistance to decline is crystallised in what Woolf elsewhere called "moments of being"—flashes of heightened perception that break through the "cotton wool" of ordinary existence (Woolf, 1976/1985, p. 72). In *Mrs Dalloway*, such moments occur throughout: as she walks through Westminster, when she recalls her kiss with Sally, when she feels a sudden kinship with Septimus, when she recognises her aliveness at her party. Interestingly, these moments are not denials of ageing; they

are shaped by it. They occur precisely because Clarissa is at midlife, aware of danger and loss but equally alive to intensity and connection. The scene where she stands at her window, recovering from a faint spell, epitomises this counter-narrative. Having felt her body falter, she looks out at the evening sky and quietly reclaims life: “It was her life, and she would have it” (Woolf, 1925/2009, p. 31). Age here is not a closing but an insistence—a renewed claim to presence against erasure. The moment condenses Woolf’s refusal of the decline narrative: awareness of fragility sharpens, rather than extinguishes, Clarissa’s attachment to life. Woolf’s diaries record her own oscillation between decline and renewal with striking clarity, and Clarissa is their fictional correlative. The ambivalence is the very texture of Clarissa’s experience. Woolf feared decline—“I am getting shrivelled, I am losing my looks” (Woolf, 1923/1978, p. 278)—yet simultaneously recognised midlife as a time of creative flourishing. Clarissa embodies this paradox: she is haunted by the cultural script of decline but refuses to uncritically inhabit it. Her vitality lies in her refusal to reduce ageing to loss alone. The most concrete marker of Clarissa’s ageing is her heart illness. It recurs throughout the novel, a quiet reminder of her physical fragility. Yet Woolf refuses to trivialise or melodramatise it. The illness is acknowledged but never allowed to dominate; it is part of Clarissa, but not her essence. This is crucial in resisting the decline narrative. Culturally, illness is often conflated with ageing, as if to be older is to be inevitably sick. Clarissa resists this conflation. Her heart condition coexists with her capacity to host, to think, to desire. Ageing is not negated by illness; nor is illness allowed to collapse ageing into pure decline. Instead, the two intertwine, shaping a consciousness that is fragile but still expansive.

Septimus’s premature collapse throws Clarissa’s resistance into sharper relief. Where he succumbs to trauma and erasure, she insists—however quietly—on vitality. Their juxtaposition reveals that decline is neither universal nor inevitable; it is unevenly distributed across bodies and lives. Septimus’s death, however, deepens Clarissa’s awareness of her own fragile aliveness. Hearing of his suicide, she feels kinship: “She felt somehow very like him—the young man who had killed himself” (Woolf, 1925/2009, p. 186). His collapse intensifies her refusal: she will not be erased, not yet. Here Woolf stages a profound ethical moment. Clarissa acknowledges mortality not as a simple defeat but as a paradoxical affirmation. Death is always present, but it sharpens the insistence on life. Against the decline narrative, Woolf offers a paradoxical one: ageing is dangerous and fragile, but it is also defiantly alive.

By scripting Clarissa’s midlife as danger, vulnerability, and luminous perception, Woolf resists the decline narrative that defines ageing as inevitable loss. Clarissa’s heart illness, her social invisibility, and her fatigue are acknowledged but never allowed to define her. Instead, she embodies what Woolf herself called “life at its most intense” (Woolf, 1923/1978, p. 248). Positioned between the third and fourth ages, Clarissa demonstrates that ageing is not reducible to abjection but can be a site of renewal, perception, and ethical recognition. In doing so, Woolf anticipates Gullette’s invitation to “decline to decline” and offers a feminist modernist counter-narrative that affirms ageing as a paradox—fragile, dangerous, yet stubbornly luminous.

Queer Temporalities of Ageing

Cultural ageism often scripts ageing as linear decline, yet *Mrs Dalloway* dismantles this script at the level of form. The novel dissolves chronology, collapses decades into moments, and allows desire to persist across time. In this sense, Woolf anticipates what queer theorists such as J. Jack Halberstam and Elizabeth Freeman have described as the disruption of “chrononormativity”—the regulatory force that organises life into a straight line of birth, youth, marriage, reproduction, decline, and death (Freeman, 2010, p. 3; Halberstam, 2005, p. 4). Clarissa’s midlife consciousness does not obey this script. Instead,

it is recursive, layered, luminous: moving back and forth, tunnelling into memory, reviving youthful desires, and gathering the past into the present. Strikingly, Woolf’s play with time resonates with Ahmet Hamdi Tanpınar’s poetics of *iç zaman* (inner time). In “Ne İçindeyim Zamanın,” Tanpınar writes of being “ne içindeyim zamanın / ne de büsbütün dışında” (“neither within time nor wholly outside it”), carried in the indivisible flow of “yekpâre, geniş bir an.” His distinction between inner time and the clock’s regimented time offers a precise analogue to Woolf’s London: Big Ben marks public time, while Clarissa’s consciousness moves in inner, recursive time. Woolf’s “tunnelling” method is exactly this *yekpâre an*—the “solid, vast moment” in which past and present fold. Clarissa’s June day is thus not a line, but a layered, almost Tanpınar-esque flow.

Woolf famously described this new method in 1923: “I dig out beautiful caves behind my characters; I think that is my method. The idea is that the caves shall connect, and each comes to daylight at the present moment” (Woolf, 1923/1978, p. 272). The “caves” are Clarissa’s memories—her kiss with Sally, her ambivalence toward Peter, her youthful sense of possibility at Bourton. They are not decorative digressions but the very structure of her consciousness. Each cave tunnels into the past, yet all connect in the present, shaping Clarissa’s midlife being. This tunnelling is Woolf’s most profound refusal of chronological ageing. Clarissa is not bound by a straight line of time; her consciousness is a network of temporal folds. Halberstam (2005) argues that queer time resists reproductive and heteronormative schedules, opening alternative temporalities of being (p. 4). Clarissa exemplifies this refusal. Though her marriage and social position appear conventional, her inner life resists linearity. She inhabits queer time in memory and desire, quietly carving spaces outside the reproductive life-course.

Nowhere is this clearer than in Clarissa’s memory of her kiss with Sally Seton at Bourton. The scene is narrated with extraordinary intensity: “The whole world might have turned upside down! The others disappeared; there she was alone with Sally. And she felt that if Sally had looked at her that way again from her soul, she could not have borne it, and it was over. The most exquisite moment of her whole life” (Woolf, 1925/2009, p. 35). The memory is decades old, yet it pulses with present-tense vividness. Clarissa does not recall it as something safely finished; she relives it. For her, the kiss is not relegated to youth but persists into midlife. Freeman’s (2010) concept of “temporal drag” is useful here: the past exerts a pull on the present, disrupting the linear flow of time (p. 62). Clarissa’s memory drags the erotic intensity of youth into the middle of life, refusing cultural scripts of sexual irrelevance. In the same vein, one might hear an echo of this temporal drag in Sabahattin Ali’s *Kürk Mantolu Madonna* (1943), where a past love remains uncannily present across decades. As in Ali’s novel, where the earlier love story is never entirely over, Clarissa’s kiss with Sally persists not as harmless nostalgia but as ongoing time—a felt, structuring presence.

Crucially, Clarissa’s memory of Sally is not merely sentimental; it is explicitly erotic. It unsettles the assumption that desire belongs only to youth. Lynne Segal (2013) has argued that “desire in later life is rarely represented in fiction,” particularly for women (p. 78). Woolf refuses this erasure. By reactivating Clarissa’s erotic memory at fifty-two, she affirms that desire endures—not in the same bodily form, perhaps, but as memory, atmosphere, and possibility. Moreover, the kiss queers Clarissa’s temporality. It gestures toward a road not taken—a life with Sally that never materialised—yet also lingers as an internal, alternative timeline. Clarissa lives a conventional heterosexual marriage, yet carries within her the trace of a queer desire that destabilises the norm from within. Halberstam (2005) describes such “queer potentiality” as the persistence of alternatives within ostensibly normative lives (p. 6). Clarissa embodies this potentiality. Her life conforms externally but harbours queer intensities internally, resisting the closure of heterosexual chronology. Her ageing, then, is queer not because she abandons

heterosexual structures, but because she quietly refuses to let a single, linear script govern her past and present.

Clarissa’s party, in this light, is not only a social event but also a temporal experiment. It gathers people across decades, uniting past acquaintances, present friends, and younger generations in a single room. In this sense, it enacts what Freeman (2010) calls “chronotopic folding”—the layering of multiple times into one event (p. 69). The party collapses time: Sally Seton reappears, older now but still carrying the trace of the kiss; Peter Walsh returns, reactivating Clarissa’s youthful ambivalence; and Septimus’s death reverberates within her, reminding her of mortality. All these temporalities converge in one evening. Ageing here is not decline but accumulation—the capacity to hold multiple times together, to live in layers rather than along a single line. The party is precisely this: twilight—a reference to the crepuscular, gathering past and present into a moment that is fragile but substantial. Clarissa at fifty-two is not reduced to loss; she is the centre of a temporal fold, the node where decades converge and continue to speak to each other.

By disrupting linear time in this way, Woolf resists the decline narrative that equates ageing with a simple story of loss. Instead, she presents ageing as queer temporality: recursive, nonlinear, and affectively saturated. Clarissa’s midlife is luminous not because it denies age, but because it inhabits age differently. She is not “past her prime”; she is a being of folds, caves, drags, and resurgences. This has significant implications for age studies. As Freeman (2010) insists, temporality is political; the life-course is regulated to enforce heteronormative and capitalist rhythms (p. 3). *Mrs Dalloway* quietly refuses these rhythms. Clarissa’s consciousness reveals that ageing need not be scripted as linear decline; it can be lived as queer persistence, where desire, memory, and vitality recur beyond chronology. Clarissa’s ageing is queer not because she lives outside heterosexual structures, but because her inner life repeatedly unsettles linear time. Through tunnelling, memory, and the persistence of desire, Woolf renders ageing as recursive and nonlinear. Sally’s kiss remains alive decades later; Clarissa’s party collapses temporalities into one fold. In doing so, Woolf anticipates Halberstam’s and Freeman’s insights: alternative temporalities resist cultural scripts of decline. Ageing in *Mrs Dalloway* is not a line but a labyrinth, not a fall but a fold. Clarissa’s fifty-two years are not closure but accumulation, not silence but resonance. Woolf’s experiment in queer temporality thus resists ageism at its root: it refuses the demand that ageing be linear, terminal, or devoid of desire.

Ethics, Mortality, and the Party as Defiance

Clarissa’s walk through Westminster and her remembered kiss with Sally Seton illuminate Woolf’s resistance to decline and her embrace of queer temporality; yet it is in the climactic party that *Mrs Dalloway* articulates its most profound statement on ageing. For Clarissa, to host a party is not trivial; it is ethical. It is an act of defiance against invisibility, an affirmation of presence, and a performance of vitality in the face of mortality. Through the party, Woolf transforms the socially “feminine” role of hostess into a philosophical practice of being, one that resonates with Simone de Beauvoir’s notion of ageing as a situated condition, Hannah Arendt’s concept of action, and Helen Small’s reflections on longevity and the ethics of life. Throughout the novel, Clarissa worries that she has little substance: “She had the oddest sense of being herself invisible; unseen; unknown” (Woolf, 1925/2009, p. 11). Patriarchal society defines her as “the perfect hostess” (Woolf, 1925/2009, p. 6), a role often dismissed as superficial. This being said, Woolf reimagines hosting as a form of action in Arendt’s sense: a performance in the public sphere that generates shared reality. For Arendt (1958), action creates the “space of appearance” in which humans reveal themselves to one another and make a world (p. 175).

Clarissa’s party is precisely such a space. To gather people together is to create a fragile but real world in which presence is affirmed, where individual lives intersect, where existence itself is validated through recognition. In this light, the party becomes Clarissa’s chosen mode of resisting cultural erasure. In a society that renders middle-aged women invisible, her act of bringing people together asserts that she still matters, that she is still alive. Her vitality is not biological but relational, not located in reproductive capacity but in the weaving of social fabric. Hosting, quite contrary to the decline narrative, is not a sign of diminishment but an act of defiance.

Woolf’s diaries confirm the stakes of this act. Just after *Mrs Dalloway* was published, she reflected: “People say it is my best book. I think it slight; but alive. Alive—that is the triumph” (Woolf, 1925/1980, p. 4). In a letter to her sister Vanessa Bell, she echoed the sentiment: “They say it is my best book. I think it slight; but at least alive” (Woolf, 1925/1980, p. 102). The repetition of “alive” is striking. For Woolf, aliveness is the novel’s triumph—not its plot, not its politics, not even its stylistic innovation, but its affirmation of vitality. Clarissa’s party embodies this triumph. It is not slight; it is alive. In gathering others, she enacts Woolf’s own ambition to write life “at its most intense” (Woolf, 1923/1978, p. 248). Her insistence, at the end of the novel, that she is still “very like herself—and that was enough” (Woolf, 1925/2009, p. 194), is a quiet but resolute refusal of the decline narrative. She will not be erased by age; she will remain alive in action, in recognition, in being.

Simone de Beauvoir’s *The Coming of Age* insists that ageing is not simply biological but situated: “One is not born old; one becomes old” (de Beauvoir, 1972, p. 283). Old age, she argues, is lived differently depending on one’s social position, class, gender, and resources. Clarissa’s situation—upper-class, privileged, yet constrained by patriarchy—shapes her experience of midlife. She is not discarded like Septimus; she is shielded by wealth and status. Yet she feels invisible, diminished, haunted by the sense of being “unseen; unknown” (Woolf, 1925/2009, p. 11). Her party is her way of responding to this situation: she refuses to be defined solely by cultural ageism, insisting instead on the validity of her own midlife consciousness. For de Beauvoir, the ethical challenge of ageing is to confront mortality without evasion, to affirm life even in the face of finitude. Clarissa exemplifies this stance. Her recognition of Septimus’s death—“Death was defiance. Death was an attempt to communicate” (Woolf, 1925/2009, p. 186)—crystallises her own position. She accepts mortality not as pure closure but as an intensification of life. Her party, held in the shadow of death, becomes her form of defiance: an affirmation of life through presence and relation, rather than a denial of the inevitability of death.

Arendt’s distinction between labour, work, and action further clarifies the philosophical stakes of Clarissa’s party. For Arendt (1958), action is the most political of human activities, because it inaugurates something new and creates the shared world in which humans appear to one another (pp. 176–179). Clarissa’s party is such an inauguration. In bringing together acquaintances, friends, rivals, and strangers, she creates a miniature public sphere in which lives are seen, named, and momentarily held in common. Although hosting is often dismissed as trivial “women’s work,” Clarissa’s labour of preparation is only the prelude; the party itself belongs to the realm of action. It is her way of “creating world”—of resisting invisibility by asserting that life is meaningful precisely in its sharedness. In this, she transforms the feminine-coded role of hostess into an existential and ethical praxis. In the same vein, Helen Small’s (2007) *The Long Life* argues that ageing forces us to confront ethical questions about the value of extended life: why live long, and how? (p. 2). For Clarissa, the answer is not in measurable productivity or public achievement but in aliveness. To live long is to remain capable of recognition, relation, and presence. Her party is the embodiment of this ethics: not an evasion of death but an affirmation of life’s value in the face of it. Small also suggests that literature often reveals the “philosophy

of later life” more powerfully than philosophy itself (Small, 2007, p. 15). Woolf demonstrates this: in Clarissa’s consciousness, in her party, in her recognition of Septimus, we find an ethic of ageing that resists decline, affirms vitality, and confronts mortality head-on.

The ethical climax of the novel is Clarissa’s response to Septimus’s death. When she learns of his suicide during her party, she feels a sudden, profound kinship: “She felt somehow very like him—the young man who had killed himself” (Woolf, 1925/2009, p. 186). In this moment, age collapses: a woman in her fifties identifies with a man in his twenties; midlife and youth converge in the shared recognition of mortality. Death, as Woolf insists, is no respecter of chronology; it is the universal condition. Clarissa interprets Septimus’s act not as weakness but as defiance: “Death was defiance. Death was an attempt to communicate” (Woolf, 1925/2009, p. 186). By acknowledging him, she grants him what Judith Butler (2004) calls grievability—she affirms that his life and death matter. Septimus, rendered largely “ungrievable” by the social and medical systems around him, is made grievable through Clarissa’s empathetic recognition. In doing so, she also affirms her own life: mortality sharpens her aliveness. Her party, held under the shadow of his death, becomes an act of ethical defiance: to be alive, to be present, to be with others, and to recognise the dead as belonging to the same fragile web of meaning. Clarissa’s party is, finally, the culmination of Woolf’s anti-ageist vision. Far from trivial, it is a profound ethical act: a defiance of invisibility, a creation of world, a recognition of mortality. Framed by de Beauvoir, Arendt, Butler, and Small, the party emerges as Woolf’s answer to the question of ageing: to live is to remain alive in relation, to affirm life in the face of death, to resist the cultural script of decline by insisting on presence. For Woolf, as her diaries and letters insist, the triumph of *Mrs Dalloway* lies less in its outward plot than in its vitality—“Alive—that is the triumph” (Woolf, 1925/1980, p. 4). Clarissa’s party embodies this triumph. In the shadow of mortality, she chooses life. In the face of invisibility, she chooses presence. Under the weight of cultural ageism, she chooses defiance.

Woolf’s Autobiographical Age Awareness

While *Mrs Dalloway* stages ageing through Clarissa’s ambivalence and Septimus’s collapse, it also bears the unmistakable imprint of Woolf’s own age consciousness. Woolf’s diaries and letters from 1922 to 1925 reveal that she was deeply preoccupied with midlife, legitimacy, and mortality during the years of the novel’s composition. Clarissa is not merely a fictional character; she is Woolf’s alter ego, a vehicle through which the novelist transfigures her own anxieties about ageing into a luminous meditation on life. In *A Writer’s Diary*, Woolf famously confesses: “I don’t believe in ageing. I believe in forever altering one’s aspect to the sun. Hence my optimism” (Woolf, 1953, p. 139). In Turkish, one might speak of the *ikindi güneşi*—the slanted, forgiving light of late afternoon. Clarissa’s party is exactly this *ikindi* ethics: not a denial of twilight, but a decision to turn toward the light differently—withdrawn, concentrated, and still luminously alive. When Woolf adds that she wishes to “shuffle off this loose living randomness... and be withdrawn, and concentrated” (Woolf, 1953, p. 139), she defines maturity as condensation of light, not loss of it. Clarissa’s movement throughout *Mrs Dalloway*—from outward social dispersion to a more inward, concentrated awareness—mirrors this diaristic ethics of “altering one’s aspect to the sun.” When Woolf questions whether she has past her prime she clearly is registering the cultural narrative of decline, fearing that she has passed her “prime”—a word freighted with notions of beauty, fertility, and social usefulness. On the other, she insists on a contrary perception: that she is just beginning, creatively renewed and alive with potential. Clarissa embodies this paradox almost verbatim. Walking through Westminster, she feels “very young; at the same time unspeakably aged” (Woolf, 1925/2009, p. 9). The echo between Woolf’s diary and Clarissa’s consciousness is unmistakable. What Woolf records as private ambivalence becomes Clarissa’s public voice. In this sense, *Mrs Dalloway* is

autobiographical not in a literal sense, but in a phenomenological one: it transposes Woolf’s inner oscillation into fictional form.

Woolf’s diaries function as a kind of laboratory where she tests ideas of age, time, and vitality that later crystallise in *Mrs Dalloway*. In April 1923 she writes of the new project: “I want to give life & death, sanity & insanity; I want to criticise the social system, and show it at work, at its most intense” (Woolf, 1923/1978, p. 248). Her ambition is to write life *in extremis*, to hold together fragility and intensity, decline and renewal. These ambitions are refracted directly in Clarissa’s perception that “it was very, very dangerous to live even one day” (Woolf, 1925/2009, p. 8). What Woolf articulates in the diary as an artistic aim becomes Clarissa’s lived experience: ageing is dangerous, but precisely in that danger lies intensity. The diary thus reveals Woolf’s awareness of age not as abstract theory but as an experimental ground in which the contradiction of midlife—between fear of diminishment and a sense of beginning—is worked through before being projected onto her heroine.

If the diary reveals private anxiety, the letters perform public legitimacy. In letters, she insists on the daring innovation of her technique, framing her work as artistically legitimate despite its unconventional focus on “a day in the life” of an apparently “ordinary woman.” In correspondence with E. M. Forster, she emphasises that the project is “a study of insanity and suicide; the world seen by the sane and the insane side by side” (Woolf, 1923/1980, p. 36). Through these letters, Woolf positions *Mrs Dalloway* as a bold modernist experiment, worthy of critical attention. At a time when women’s writing was often trivialised as merely domestic, she presents her novel as simultaneously a technical innovation and a social critique. This public performance contrasts sharply with her private doubts, but together they reveal a double negotiation of ageing: internally, Woolf fears decline and invisibility; externally, she asserts legitimacy and daring. The convergence of diary, letter, and fiction makes it clear that Clarissa is indeed Woolf’s alter ego. Both feel diminished by cultural scripts of ageing; both feel simultaneously renewed. Both are anxious about invisibility yet insist on presence. Both resist decline by affirming vitality in what Woolf called “moments of being” (Woolf, 1976, p. 72). Yet Clarissa is also Woolf’s experiment in possibility. Woolf herself was in her early forties, not her fifties, when she wrote *Mrs Dalloway*. By projecting herself into a woman of fifty-two, she imaginatively inhabits her future self, rehearsing the experience of ageing before she arrives there. The novel thus becomes a speculative autobiography, a rehearsal of the self in time: what might it mean to be, and to remain, “alive” at fifty-two?

Woolf’s own struggles with mental illness and suicidal impulses haunt the novel as well. Her diary entries from 1923 and 1924 record a continual oscillation between creativity and despair, exhilaration and exhaustion. At one point, she considered having Clarissa herself commit suicide, but ultimately decided to externalise this trajectory in Septimus (Woolf, 1923/1978, p. 264). This decision is revealing. By giving suicide to Septimus, Woolf allows Clarissa to live. The distribution is autobiographical in its logic: Woolf knew her own suicidal impulses, but also her capacity for vitality and creative work. Clarissa becomes the self that chooses life; Septimus becomes the self overwhelmed by despair. The novel thus stages Woolf’s divided consciousness, splitting her possibilities between two characters who nonetheless remain deeply connected. For Woolf, the novel’s triumph lies not in plot, length, or scale, but in its vitality—its capacity to render life in its fragility and persistence. Clarissa echoes this emphasis when, at the end of her party, she insists that she is “very like herself—and that was enough” (Woolf, 1925/2009, p. 194). Both Woolf and Clarissa insist on aliveness as triumph. Both resist the decline narrative not by denying fragility, but by insisting that fragility itself is life. *Mrs Dalloway* is thus Woolf’s autobiographical negotiation with ageing. Her diaries reveal her anxieties about decline; her letters

perform her artistic legitimacy; her fiction transfigures both into luminous narrative. Clarissa becomes the self who resists invisibility, who chooses life, who insists on aliveness. Septimus becomes the self who succumbs. Together, they dramatise Woolf’s divided consciousness at midlife. By projecting herself into Clarissa, Woolf rehearses her own ageing, imagining a midlife subjectivity that is fragile yet vital, diminished yet defiant. In doing so, she not only transforms private anxieties into public art but also creates one of modernism’s most profound meditations on what it means to grow older and still insist on being alive.

Conclusion: Age Is the Thing with Feathers

To read *Mrs Dalloway* through age studies is to recognise it not simply as a novel of one June day, but as a sustained meditation on life lived under the sign of time. Clarissa’s midlife consciousness, Septimus’s premature exhaustion, and Woolf’s own diary reflections together illuminate ageing as a paradox: fragile yet vital, diminished yet luminous, scripted by cultural narratives and yet stubbornly resistant to them. The novel confronts what Susan Sontag (1972) called the “double standard of aging,” refusing to let Clarissa disappear into invisibility even as it acknowledges her cultural marginalisation. Through Clarissa’s mirror scenes, her remembered kiss with Sally, and her party as defiant affirmation, Woolf anticipates Kathleen Woodward’s (1999) insights into ageing embodiment and Lynne Segal’s (2013) insistence on the persistence of desire. At the same time, Septimus embodies the darker face of ageism: aged before his time by war, psychiatry, and precarity, he exposes the uneven distribution of vitality across social lines, echoing Michel Foucault’s (1973/2003) analysis of biopower, Judith Butler’s (2004) thinking on grievability and precarity, and Kimberlé Crenshaw’s (1989) account of intersectional vulnerability. Together, Clarissa and Septimus reveal that age is never merely chronological; it is socially produced, stratified, and unequally valued. Yet Woolf’s refusal of the decline narrative is not simply thematic; it is formal. Her “tunnelling” method collapses chronology, reviving memory and desire as living presences in the now. In doing so, *Mrs Dalloway* anticipates Elizabeth Freeman’s (2010) notion of temporal drag and Halberstam’s (2005) queer time, suggesting that ageing is not a straight line but a fold, a network of echoes in which past, present, and future intermingle. Clarissa is not a woman “past her prime,” but a figure of recursive vitality, living many times at once. Her fifty-two years are not a closed ledger but an accumulation of layered moments—of being young and “unspeakably aged” at the same time.

The party crystallises this ethic of aliveness. Often dismissed as slight, it becomes—in the light of Simone de Beauvoir’s (1972) philosophy of ageing as situated, Arendt’s (1958) conception of action, and Helen Small’s (2007) reflections on longevity—an act of defiance. To gather others together is to assert presence, to refuse erasure, to live ethically in relation. Clarissa’s recognition of Septimus’s death, her kinship with “the young man who had killed himself” (Woolf, 1925/2009, p. 186), is the novel’s deepest ethical gesture: mortality acknowledged, life affirmed. In that moment, as youth and midlife briefly mirror one another, ageing becomes not a private deficit but a shared human condition.

In the end, *Mrs Dalloway* resists the cultural silence Sontag diagnosed, offering a vision of ageing instead as paradoxical aliveness. Age is fragile, yes, but it is also luminous. It is shadowed by decline, yet capable of renewal. It is haunted by mortality yet insists on presence. Age, Woolf suggests, is not the enemy of life but its most intimate companion. If Emily Dickinson could say that “Hope is the thing with feathers,” Woolf allows us to hear a parallel refrain: age is the thing with feathers—spectral, delicate, easily bruised, yet capable of unexpected flight. In Clarissa’s walk, in Septimus’s fall, and in the shimmer of a party that affirms life in the shadow of death, Woolf gives us not decline but defiance, not erasure

but vitality. To look life in the face, always, is to look age in the face—and still to feel, almost despite ourselves, the flutter of wings.

References

- Ağaoğlu, A. (1973). *Ölmeye yatmak* [Lying down to die]. Remzi Kitabevi.
- Ali, S. (2016). *Madonna in a fur coat* (M. Freely & A. Dawe, Trans.). Penguin Books. (Original work published 1943 as *Kürk Mantolu Madonna*)
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Bowlby, R. (1997). *Feminist destinations and further essays on Virginia Woolf*. Edinburgh University Press.
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. Verso.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- de Beauvoir, S. (1996). *The coming of age* (P. O’Brien, Trans.). W. W. Norton & Company. (Original work published 1970 as *La vieillesse*)
- Foucault, M. (1994). *The birth of the clinic: An archaeology of medical perception* (A. M. Sheridan, Trans.). Vintage Books. (Original work published 1963)
- Freeman, E. (2010). *Time binds: Queer temporalities, queer histories*. Duke University Press.
- Gilleard, C., & Higgs, P. (2000). *Cultures of ageing: Self, citizen, and the body*. Pearson.
- Gullette, M. M. (1997). *Declining to decline: Cultural combat and the politics of the midlife*. University Press of Virginia.
- Gullette, M. M. (2011). *Agewise: Fighting the new ageism in America*. University of Chicago Press.
- Halberstam, J. (2005). *In a queer time and place: Transgender bodies, subcultural lives*. New York University Press.
- Lee, H. (1996). *Virginia Woolf*. Chatto & Windus.
- Özlü, T. (2023). *Cold nights of childhood* (M. Freely, Trans.). Other Press. (Original work published 1980 as *Çocukluğun soğuk geceleri*)
- Segal, L. (2013). *Out of time: The pleasures and the perils of ageing*. Verso.
- Small, H. (2007). *The long life*. Oxford University Press.
- Sontag, S. (1972, September 23). The double standard of aging. *Saturday Review*, 55, 29–38.
- Tanpınar, A. H. (n.d.). *Şiirler* [Poems]. [Poetry collection]. Poem cited: “Ne İçindeyim Zamanın.”
- Tanpınar, A. H. (2008). *A mind at peace* (E. Gökner, Trans.). Archipelago Books. (Original work published 1949 as *Huzur*)
- Tanpınar, A. H. (2015). *The time regulation institute* (M. Freely & A. Dawe, Trans.). Penguin Books. (Original work published 1961 as *Saatleri ayarlama enstitüsü*)
- Woodward, K. (Ed.). (1999). *Figuring age: Women, bodies, generations*. Indiana University Press.
- Woolf, V. (1953). *A writer’s diary: Being extracts from the diary of Virginia Woolf* (L. Woolf, Ed.). Harcourt Brace.
- Woolf, V. (1978–1980). *The diary of Virginia Woolf* (A. O. Bell, Ed.; Vols. 2–3). Harcourt Brace.
- Woolf, V. (1985). *Moments of being* (J. Schalkind, Ed.; Rev. ed.). Harcourt Brace. (Original work published 1976)
- Woolf, V. (1977). *The letters of Virginia Woolf* (N. Nicolson & J. Trautmann, Eds.; Vol. 3). Harcourt Brace.
- Woolf, V. (2009). *Mrs Dalloway* (D. Bradshaw, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1925)
- Yunus Emre. (n.d.). *İlâhiler* [Hymns]. [Poetry collection].

Zwerdling, A. (1986). *Virginia Woolf and the real world*. University of California Press.

21. Comparing Digital Flashcards and Contextual Instruction for L2 Vocabulary Retention¹

İhsan ÜNALDI² & Bilal ÜSTÜN³ & Aydan IRGATOĞLU⁴ & Lokman TANRIKULU⁵ & Ercan DEMİRCİ⁶

APA: Ünalı, İ. & Üstün, B. & Irgatoğlu, A. & Tanrikulu, L. & Demirci, E. (2025). Comparing Digital Flashcards and Contextual Instruction for L2 Vocabulary Retention. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 389-412. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17973309>

Abstract

This quasi-experimental study compared the effects of digital flashcards and traditional contextual instruction on the retention of L2 vocabulary. The setting was a preparatory program at a Turkish university where English is taught as a foreign language. At the beginning of the 2023-2024 academic year, the students in this institution were grouped according to their proficiency levels, and two of these groups at the A2 proficiency level were assigned as the experimental and control groups for the current study (total n=30). During the eight-week intervention, the experimental group studied 110 target words using digital flashcards on Quizlet, a web-based learning platform, and the control group studied the same target words in contextual settings through reading activities. ANCOVA calculations for the posttest and delayed posttest (4 weeks later) indicated that both groups made notable progress during the intervention, and the short-term effects of digital flashcard learning and contextual instruction were similar. However, it was clear that the long-term impacts of contextual instruction on retention were significantly better. These findings suggest that learning vocabulary through digital flashcards is as effective as contextual instruction in the short term, both in basic recognition and

¹ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article was produced as part of the "Project to Develop Foreign Language Teaching Materials Focused on the Region's Natural and Cultural Heritage for Use in Tourism Education Programs in the Cappadocia Region" (Specialization Project).

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: 18%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 09.11.2025-**Acceptance Date:** 18.12.2025-**Publication Date:** 19.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17973309>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü / Assoc. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education (Nevşehir, Türkiye), **eposta:** ihsan@nevsehir.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0009-3537> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

³ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü / Assoc. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education (Nevşehir, Türkiye), **eposta:** bustun@nevsehir.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9490-3109> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

⁴ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu / Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, School of Foreign Languages (Ankara, Türkiye), **eposta:** aydan.ircatoglu@hbyv.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-0773-4619> **ROR ID:** <https://ror.org/05mskc574> **ISNI:** 0000 0004 7221 6011

⁵ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü / Assoc. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education (Nevşehir, Türkiye), **eposta:** ltanrikulu@nevsehir.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1862-8176> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

⁶ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu / Assoc. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, School of Foreign Languages (Nevşehir, Türkiye), **eposta:** e.demirci@nevsehir.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-6702-0247> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossref Funder ID:** 100019891

contextual application of the target words; however, contextual instruction is significantly more effective in the long term in both aspects.

Keywords: L2 vocabulary, digital flashcards, contextual learning, Quizlet

Yabancı Sözcüklerin Kalıcılığı Açısından Dijital Kelime Kartları ile Bağlamsal Öğretimin Karşılaştırılması⁷

Öz

Bu yarı deneysel çalışma, dijital flaş kartların ve geleneksel bağlamsal öğretimin ikinci dil kelime dağarcığının kalıcılığı üzerindeki etkilerini karşılaştırmıştır. Çalışma, İngiltere'nin yabancı dil olarak öğretildiği bir Türk üniversitesindeki hazırlık programında gerçekleştirilmiştir. 2023-2024 akademik yılının başında, bu kurumdaki öğrenciler yeterlilik seviyelerine göre gruplara ayrılmış ve A2 yeterlilik seviyesindeki iki grup, mevcut çalışma için deney grubu ve kontrol grubu olarak belirlenmiştir (toplam n=30). Sekiz haftalık müdahale süresince, deney grubu 110 hedef kelimeyi web tabanlı bir öğrenme platformu olan Quizlet'te dijital flaş kartlar kullanarak çalıştı ve kontrol grubu da aynı hedef kelimeleri okuma etkinlikleri yoluyla bağlamsal ortamlarda çalıştı. Son test için yapılan ANCOVA hesaplamaları, her iki grubun da müdahale süresince kayda değer ilerlemeler kaydettiğini ve dijital öğrenme ile bağlamsal öğretimin kısa dönem etkilerinin benzer olduğunu gösterdi. Ancak sonuçlar bağlamsal öğretimin kalıcılık üzerindeki uzun vadeli etkilerinin önemli ölçüde daha iyi olduğunu da gösterdi. Bu bulgular, dijital flaş kartlarla kelime öğrenmenin hem temel tanıma hem de hedef kelimelerin bağlamsal uygulaması açısından kısa vadede bağlamsal kelime öğretimi kadar etkili olduğunu göstermektedir; ancak, bağlamsal öğretim her iki açıdan da uzun vadede önemli ölçüde daha etkilidir.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil kelime bilgisi, dijital kelime kartları, bağlamsal öğrenme, Quizlet

⁷ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale “Kapadokya Bölgesinde Turizm Eğitimi Veren Programlarda Kullanılabilecek Bölgenin Doğal ve Kültürel Mirasına Odaklı Yabancı Dil Öğretim Materyali Geliştirme Projesi” (İhtisaslaşma Projesi) kapsamında üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 18%

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.11.2025-**Kabul Tarihi:** 18.12.2025-**Yayın Tarihi:** 19.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17973309>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

1. Introduction

Decades of research in the field have demonstrated that L2 lexical development is a complex and multidimensional process, and researchers continue to debate a comprehensive definition of lexical proficiency (M. Kim et al., 2018). Given this complexity, Schmitt and Schmitt (2020) suggest that our understanding of L2 vocabulary is still incomplete. Additionally, according to Nation (2018, p. 145) “Some of our most treasured ideas on vocabulary size, text coverage, fluency development and vocabulary learning are based on one or two rather shaky pieces of research.” These observations imply the need for more research related to different aspects of L2 vocabulary acquisition. For instance, retention of L2 vocabulary is one of these aspects, as the results of related studies directly impact instructional settings. Rote learning is one of the techniques that has been used for vocabulary retention, and researchers have repeatedly questioned its effectiveness. Some researchers believe that rote learning is beneficial at low proficiency levels (Nation, 2022). In contrast, others claim that, irrespective of proficiency level, rote learning is not an effective way of learning vocabulary because this approach fails to create sufficient lexical connections that are necessary in real communicative settings (Schmitt, 2008).

Bahari et al. (2022) suggest that technology use in vocabulary instruction faces challenges. The body of research concerning technology use in L2 vocabulary instruction offers varied perspectives. For example, in recent meta-analysis studies, Hao et al. (2021) and Yu and Trainin (2022) report better results in vocabulary acquisition when technology is integrated into the process, claiming that the use of technology can enhance long-term retention. However, this claim is not supported by longitudinal or experimental studies in different settings. Thus, the long-term effects of technology use on vocabulary development calls for further investigation, particularly L2 vocabulary instruction at higher education, as there is also a gap in the related literature regarding young adult L2 learners.

Despite these discussions, questions remain regarding the comparative effectiveness of digital rote learning and contextualized instruction on vocabulary retention. The current study is important as it aims to fill a part of this gap in the related literature. To our knowledge, this study is among the first quasi-experimental comparisons of digital rote learning of L2 vocabulary with traditional contextual vocabulary instruction in the Turkish English as a Foreign Language (EFL) instructional setting.

2. Literature Review

Over the years, issues related to rote vs. contextual approaches have been debated from various perspectives, yet practical applications of L2 vocabulary research remain underexplored. Some researchers have tried to put related research findings directly into classroom settings. Hilton (2022), for example, suggested a four-stage model for vocabulary instruction by taking into account the accumulation of research findings. According to this model, teaching vocabulary starts with a systematic planning of the target words. Next, these words are clearly presented in the classroom environment, embedded in various tasks, activities, games, and exercises. The last stage of instruction is less communicative and dwells more on metalinguistic activities. At this stage, the learners try to tackle morphological and/or grammatical problems concerning the target words. In the same vein, Schmitt and Schmitt (2020) advised practitioners not to forget that vocabulary instruction should be both intentional and incidental, planned, and include systematic recycling for long-term retention.

The related literature clearly demonstrates that vocabulary learning and instruction are

multidimensional and complex, implying the need for diverse methods (Wi and Boers 2025). Similarly, the importance of engagement and exposure in vocabulary learning, and group work activities in reading classes were highlighted as effective strategies for vocabulary learning (Alghamdi, 2019). Butler (2022) claimed that a multimodal approach in vocabulary will be more beneficial to learners and emphasize the importance of contextual practices. This implies that when various sensory modalities are involved and a context is provided in the learning process, learners learn better and remember more. In support of this perspective, the need for explicit instruction and repeated exposure to new words were also emphasized (Butler, 2022).

The role of context in L2 vocabulary instruction and learning is also an important topic of discussion. Recent studies have focused on the use of contextual support in vocabulary instruction together with word characteristics as the most important parameters, and the comparison of contextual vocabulary instruction with non-contextual methods like rote learning is also among these discussions (Mulder et al., 2018). The discussions concerning rote learning is also not new. Laufer and Hulstijn (2001) claimed that rote learning would yield better results in the short term compared to contextual learning. Their study is interesting at this point because the results indicated that language learners who practiced isolated words were significantly better at recall tests compared to those who practiced the same words in a contextualized setting through reading. Similarly, Ganesan et al. (2025) compared the effectiveness of rote memorization and contextual learning in an ESL setting and found that rote learning improved immediate vocabulary recall significantly but is limited for long-term retention and use in meaningful contexts. As a support to these claims, Nation (2022) suggested that language instructors could benefit from rote learning especially at the initial stages of vocabulary acquisition because of its simplicity. However, the counterclaim that rote learning is ineffective has more supporters, as rote learning is regarded as shallow and having a low long-term retention rate. Furthermore, rote learning is believed to fail in assisting learners in establishing deeper semantic connections, which is crucial to enhance language proficiency (Schmitt, 2008). Additionally, research concerning human learning indicates that deeper cognitive processes result in a stronger formation of new information (Goldstein, 2024). Rote learning is also criticized as it does not allow language learners the flexibility to use vocabulary in different contexts (Ellis, 2008).

Another recent discussion is the effectiveness of using digital technology in L2 instruction in general terms (Bećirović et al., 2021; Chang & Hung, 2019; Daly, 2022; Li & Lan, 2022). The application of digital technology to vocabulary instruction is a relatively new area, which has also been explored from multiple perspectives. Researchers have repeatedly reported significant vocabulary gains in digital platforms (Yudintseva, 2015; Zou et al., 2019). The literature further supports the effectiveness of mobile-assisted learning platforms in vocabulary retention, and language learners' increasing interest in these platforms is often emphasized (Zou et al., 2019). The efficacy of mobile-assisted learning platforms in vocabulary acquisition and retention is also supported in the related literature. For example, Ji and Abdul Aziz (2021) noted in their systematic literature review that "...the mobile-assisted learning platforms aid ESL/EFL learners in vocabulary acquisition, enhance vocabulary retention, increase motivation and provide rich and supplemental language learning materials and experience" (p. 1504). Learners further perceive them as efficient, easy, flexible, accessible, satisfying, entertaining and interesting.

Flashcards, commonly used for L2 vocabulary practice, are typically regarded as a rote-learning tool, and their effectiveness has been discussed from several perspectives. Khan (2022), for instance, discussed their advantages in online and offline learning environments and reported their positive

effects on the learning process. Ashcroft et al. (2018) also reported that digital flashcards were more effective compared to the traditional paper ones. Other studies supported the use of flashcards by emphasizing their value in collaborative learning tasks (Hung, 2015; Supriatin & Rizkilillah, 2018). Wilkinson (2020) focused on the use of flashcards as a deliberate study technique for L2 vocabulary gain and found that structured repetition-based techniques are effective but their effectiveness mostly depend on repetition and sustained engagement. In a review concerning adult L2 vocabulary training, Rice and Tokowicz (2020) found that when the focus is only on the form connections between L1 and L2 words through massed repetition alone (as in flashcards), the learning process becomes less effective. However, when such activities are integrated into the process with other activities that also focus on form-meaning connections, such as spaced repetition or semantic elaboration, they will facilitate learning, as they promote learner participation. In the same vein, some researchers acknowledge the potential of the use of flashcards in enhancing vocabulary mastery while claiming that the creation of flashcards is time-consuming (Hamer & Rohimajaya, 2018). These discussions have led some researchers to highlight a need for more empirical data in L2 vocabulary learning (Zhu & Irwin, 2024). We conducted this study with these discussions in mind, and the following research questions were our primary concerns:

1. What are the short-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of recognition of target vocabulary items?
2. What are the long-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of recognition of target vocabulary items?
3. What are the short-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of application of target vocabulary items?
4. What are the long-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of application of target vocabulary items?

3. Method

3.1. The Context of the Study and the Participants

This quasi-experimental study was conducted in a preparatory program at a Turkish university where English is taught as a foreign language for native speakers of Turkish. At the beginning of the 2023-2024 academic year, the students in this institution were grouped according to their proficiency levels, and two of these groups at the A2 proficiency level were assigned as the experimental ($n = 15$) and control groups ($n = 15$) for the current study. The participants' ages varied between 19 to 21, with approximately equal gender distribution. The same EFL teacher instructed the groups for the whole term with exactly the same syllabus.

3.2. Data Collection Tools and Procedures

Three tests were used in the data collection process. The first of these tests was the New Vocabulary Levels Test (NVLTL), a multiple-choice test developed by McLean and Kramer (2015), which is used to measure general English vocabulary. We used this test to see whether there were any initial differences between the experimental and control groups in terms of general English vocabulary. The second tool that we used was a 50-item vocabulary test, which was developed by the research team (See Appendix

1). It was designed to assess participants' ability to apply their vocabulary knowledge in brief contexts. The third test, also developed by the research team, consisted of productive items requiring the participants to provide English definitions and Turkish translations of the target words. A sample item from the test is provided below (See Appendix 2). Two EFL experts reviewed the two tests for content validity. Reliability was assessed via Cronbach's Alpha (α), and the results yielded ($\alpha = .75$), which meets criterion for acceptable reliability (Field 2017, p. 784).

3.3. The Intervention Process

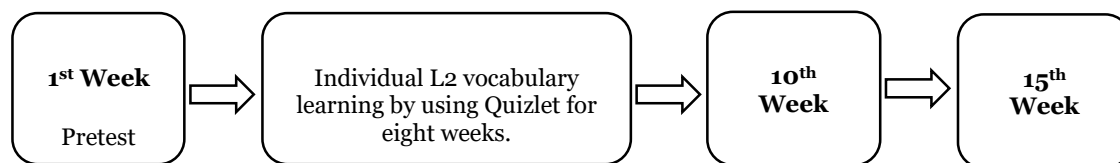
An eight-week intervention plan was prepared before the study, which is a sufficient duration for vocabulary retention (Nation, 2022). In the first week, the participants were informed about the content and purpose of the study, and their consents were taken. Additionally, the experimental group received brief training on Quizlet, a digital learning platform, while the control group was introduced to the reading set that they would use. The language instructor was also informed in detail about the intervention process. In the second week, the three tests mentioned previously were administered, and two of these tests were used as the pretests.

Every week during the intervention, each group dedicated two hours to two sets of new words, each consisting of five to ten items. The experimental group studied the new word through Quizlet (*see a screenshot in Appendix 3*), while the control group studied the same words using thematic reading materials. This reading material was an outcome of a specialization project that was produced to teach vocabulary at the university level (*see sample pages in Appendix 4*). In each group, the participants were informed that the study would focus on learning new words in English and that they were going to focus on 110 new words over eight weeks.

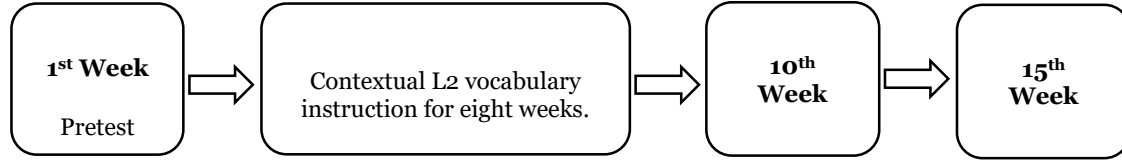
The experimental group used a variety of activities on Quizlet, which provides learners with digital flashcards. Equipped with a multimodal learning paradigm, Quizlet incorporates audiovisuals, and support group interaction. Although all these features of Quizlet were encouraged during the lessons in the experimental group, no extended narrative context was provided to the participants, though brief peer discussions were encouraged to elaborate on the target words. While the experimental group used Quizlet's interactive features without meaningful contexts, the control group engaged in traditional contextualized pre-, while-, and post-reading activities. The activities in the experimental group were mostly individual although group interactions were encouraged, while the activities in the control group were mostly traditional. After the last day of the intervention, the second and the third tests mentioned previously were administered again to both groups as the posttests. Additionally, five weeks after the administration of the posttest, the same tests were readministered to the groups to assess retention decay. The following figure provides an overview of the process for both groups.

Figure 1 *The Intervention Process*

The Experimental Group

The Control Group

4. Results

To compare the change in the mean scores of the experimental and control groups, analysis of covariance (ANCOVA) was used, as this statistical method enables us “to reduce within-group error variance” and helps eliminate confounds in experimental studies (Field, 2017, p. 747). Best and Kahn (2006) suggest that this is also one of the most common methods used in pretest/posttest designs and that “the use of pretest mean scores as covariates is considered preferable to the use of gain scores” (p. 193). Before performing the main analysis, the data were checked for the assumptions required to conduct ANCOVA. The Shapiro-Wilk test of normality was used as this test is ideal for sample sizes smaller than 50 (González-Estrada & Cosmes, 2019), and the results showed that the scores were normally distributed ($p > .05$). Other assumptions like homogeneity of regression slopes and linearity between the covariates and the dependent variable, were also checked; no violations were detected. At the next step, NVLT test results of the groups were compared through an independent samples t -test, and the results are given in the following table. The results imply that there is statistically no significant difference between the groups ($t = 1.70$, $df = 28$, $p = .10$).

Table 1 t -test Results for the New Vocabulary Levels Test

Groups	N	Mean	sd	SEM	<i>t</i> test		
					<i>t</i>	df	<i>p</i>
Experimental	15	60.27	20.30	5.24	1.70	28	.10
Control	15	44.60	29.31	7.57			

Research Question 1: What are the short-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of recognition of target vocabulary items?

To address the first research question, we analyzed the pretest and posttest mean scores of the two groups. Mean scores of the groups were adjusted to eliminate the possible confounds, as explained previously, and the results are presented in the following table.

Table 2 Adjusted Posttest Mean Scores after Taking the Recognition Pretest Mean Scores as the Covariate

Groups	Posttest scores		Adjusted posttest scores	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SE</i>
Experimental	32.27	8.21	36.10	4.91
Control	36.67	25.53	32.83	4.91

As is clear from Table 2, there is a difference between the mean scores of the groups ($M_E = 32.27$, $SD = 8.21$; $M_C = 36.67$, $SD = 25.53$). Since this difference is likely to cause unwanted confounds, the posttest mean scores were adjusted by controlling the pretest scores ($M_E = 36.10$, $SE = 4.91$; $M_C = 32.83$, $SE =$

4.91). After this adjustment, the posttest scores of the groups were compared through ANCOVA, and the results are given in the following table.

Table 3 ANCOVA Test Results Comparing Recognition of Target Words with Pretest as the Covariate

Source	SS	df	MS	F	p	η^2
Corrected Model	1676.49 ^a	2	838.24	2.65	.08	.16
Intercept	1197.53	1	1197.53	3.78	.06	.12
Recognition Pretest	1531.29	1	1531.29	4.84	.37	.15
Treatment	62.21	1	62.21	.19	.66	.00
Error	8538.97	27	316.25			
Total	45854	30				
Corrected Total	10215.47	29				

a. *R Squared* = .16 (*Adjusted R Squared* = .10)

It is clear from Table 3 that the difference between the experimental and control groups is not statistically significant when the recognition pretest scores are taken as the covariate, $F(1, 27) = .19$, $p = .66$.

Research Question 2: What are the long-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of recognition of target vocabulary items?

The second research question investigated the delayed effects of digital and contextual L2 vocabulary learning on recognition. Delayed posttest scores were compared using the same statistical procedure applied to the first research question. Table 4 presents the delayed posttest mean scores and adjusted mean scores, with pretest scores included as a covariate to ensure a valid comparison.

Table 4 Adjusted Delayed Posttest Mean Scores after Taking the Recognition Posttest Mean Scores as the Covariate

Groups	Delayed posttest scores		Adjusted delayed posttest scores	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>X</i>	<i>SE</i>
Experimental	21.00	10.06	21.15	2.30
Control	31.67	7.39	31.51	2.30

In Table 4, we can see the difference between delayed posttest mean scores of the participants ($M_E = 21.00$, $SD = 10.06$; $M_C = 31.67$, $SD = 7.39$). The obvious difference in the mean scores is adjusted again by taking the posttest mean scores as the covariate ($M_E = 21.15$, $SE = 2.30$; $M_C = 31.51$, $SE = 2.30$). After this adjustment, an ANCOVA was performed, and Table 5 displays the results comparing delayed posttest mean scores of the two groups.

Table 5 ANCOVA Test Results Comparing Delayed Recognition Mean Scores with Posttest as the Covariate

Source	SS	df	MS	F	p	η^2
Corrected Model	902.32 ^a	2	451.16	5.70	.00	.29
Intercept	3784.69	1	3784.69	47.88	.00	.64
Recognition Pretest	48.98	1	48.98	.62	.43	.02

Treatment	793.49	1	793.49	10.04	.01	.17
Error	2134.35	27	79.05			
Total	23840	30				
Corrected Total	3036.67	29				

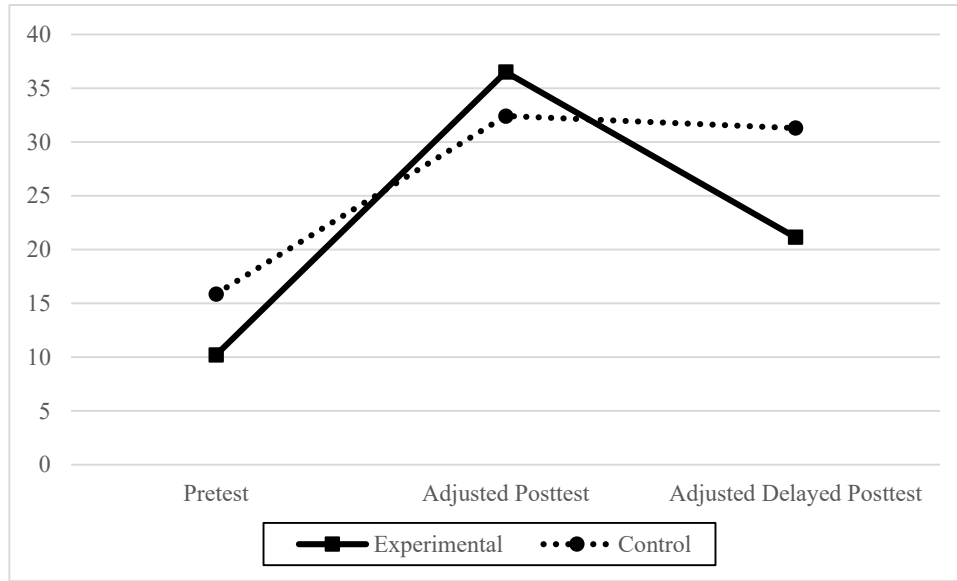
a. $R^2 = .29$ (Adjusted $R^2 = .25$)

The comparison of the delayed posttest mean scores reveals a statistically significant difference, $F(1,27) = 10.04$, $p = .01$; $F(1, 27) = 10.04$, $p = .01$; $F(1,27) = 10.04$, $p = .01$; the control group scored significantly higher than the experimental group in the delayed recognition test, with a large effect size ($\eta^2 = .17$). To illustrate these findings, mean scores from the pretest, posttest, and delayed posttest are presented in Table 6 and visualized in Figure 2.

Table 6 Means Scores of Recognition Pretest, Posttest and Delayed Posttest

Group	Pretest	Posttest	Delayed Posttest
Experimental	10.20	36.10	21.15
Control	15.87	32.83	31.51

Figure 2 Recognition Pretest, Posttest and Delayed Posttest Mean Scores

The line graph in Figure 2 illustrates the progress that the two groups made in learning target vocabulary, specifically in recognizing the target words. The experimental group studied the target vocabulary in a digital learning environment, and the control group received instruction through contextualized reading activities. It is clear from the figure that both groups made considerable progress. However, there is some difference in the initial mean scores of the two groups, and this difference was adjusted via ANCOVA using pretest scores as covariates, as detailed earlier (see Table 5). The delayed posttest results of the groups were also calculated by taking their pretest mean scores into account. Although the mean score of the experimental was higher in the posttest, the control group retained the target words significantly better than the experimental group in the delayed posttest.

Research Question 3: What are the short-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of application of target vocabulary items?

To address the third research question, which analyzes contextual application of the target vocabulary, initially, the pretest and posttest mean scores of the two groups were compared. Before the comparison, initial differences between the two groups were adjusted. Table 6 shows the results of this process.

Table 7 *Adjusted Posttest Mean Scores after Taking the Contextual Application Pretest Mean Scores as the Covariate*

Group	Posttest scores		Adjusted delayed posttest scores	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SE</i>
Experimental	14.53	5.13	11.41	.71
Control	17.33	10.58	17.85	.71

The figures in Table 7 indicate a difference between the contextual application posttest mean scores of the two groups ($M_E = 14.53$, $SD = 5.13$; $M_C = 17.33$, $SD = 10.58$). To prevent this difference from causing unwanted variance in the posttest mean scores, the posttest mean scores were adjusted by controlling the pretest scores ($M_E = 11.41$, $SE = .71$; $M_C = 17.85$, $SE = .71$). After this adjustment, the mean scores of the two groups were compared through ANCOVA, and the results are given in the following table.

Table 8 ANCOVA Results Comparing Contextual Application Means Scores with Pretest as the Covariate

Source	SS	df	MS	F	<i>p</i>	η^2
Corrected Model	86.31 ^a	2	43.15	.61	.55	.04
Intercept	571.17	1	571.17	8.01	.00	.23
Contextual Pretest	27.51	1	27.51	.39	.54	.01
Treatment	21.23	1	21.23	.30	.59	.01
Error	1907.52	27	70.65			
Total	9610	30				
Corrected Total	1993.87	29				

a. R Squared = .04 (Adjusted R Squared = .03)

The figures in Table 8 clearly show that the difference between the mean scores of the experimental and control groups is statistically insignificant, $F(1, 27) = .01$, $p = .59$.

Research Question 4: What are the long-term effects of digital flashcards compared to contextual vocabulary instruction in terms of application of target vocabulary items?

The fourth research question examines the delayed effects of digital learning and contextualized L2 vocabulary instruction on the contextual application of the target words. To ensure a valid comparison, the delayed posttest results of the groups were adjusted by using their pretest scores as the covariate. Table 9 shows the adjusted posttest mean scores for the groups.

Table 9

Adjusted Delayed Posttest Mean Scores after Taking the Contextual Application Pretest Mean Scores as the Covariate

Group	Posttest scores		Adjusted posttest scores	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SE</i>
Experimental	1.73	2.49	2.44	2.88
Control	23.07	14.69	22.36	2.88

The figures in Table 9 indicate a difference between the contextual application posttest mean scores of the two groups ($M_E = 1.73$, $SD = 2.49$; $M_C = 23.07$, $SD = 14.69$). To prevent this difference from causing unwanted variance in the posttest mean scores, the posttest mean scores were adjusted by controlling the pretest scores ($M_E = 2.44$, $SE = 2.88$; $M_C = 22.36$, $SE = 2.88$). After these calculations, the mean scores for the two groups were compared through ANCOVA, and the results are given in the following table.

Table 10 ANCOVA Results Comparing Contextual Application Means Scores with Pretest as the Covariate

Source	SS	df	MS	F	<i>p</i>	η^2
Corrected Model	333.14 ^a	2	1663.57	21.85	.00	.42
Intercept	1143.09	1	1143.09	149.95	.00	.84
Contextual Pretest	6.44	1	6.44	.85	.36	.03
Treatment	301.73	1	301.73	39.58	.01	.19
Error	205.82	27	7.62			
Total	6963	30				
Corrected Total	538.97	29				

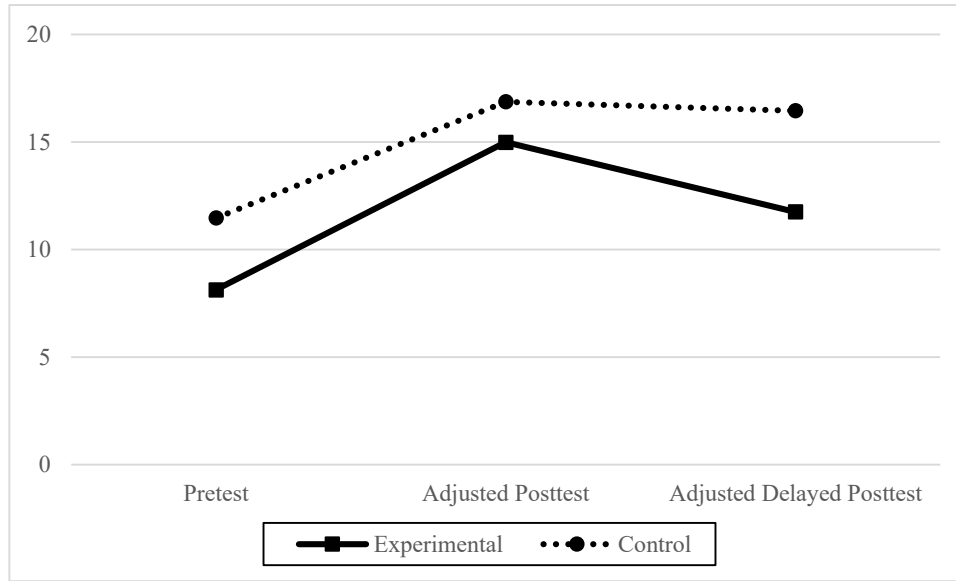
a. *R Squared* = .42 (*Adjusted R Squared* = .39)

The figures in Table 10 show that the difference between delayed posttest scores of the experimental and control groups is statistically significant $F(1, 27) = 39.58$, $p = .01$, with a large effect size ($\eta^2 = .19$). The delayed posttest scores of the participants are not affected by prior performance indicated in the pretest results as they were adjusted, and the overall model presented in Table 9 explains a large proportion of the variance (42%). The adjusted mean scores are presented in Table 11.

Table 11 Mean Scores of Contextual Application Pretest, Posttest and Delayed Posttest

Group	Pretest	Posttest	Delayed Posttest
Experimental	8.13	14.99	11.41
Control	11.47	16.87	17.85

The figures in Table 10 show an obvious difference between the pretest mean scores of the two groups ($M_E = 8.13$, $M_C = 11.47$). Although posttest mean scores of the two groups are similar ($M_E = 14.99$, $M_C = 16.87$), their adjusted posttest and delayed posttest scores show a significant difference ($M_E = 11.41$, $M_C = 17.85$). Both groups made some progress during the intervention, and Figure 3 below summarizes this progress and illustrates the delayed effects of the intervention.

Figure 3 *Contextual Application Pretest, Posttest and Delayed Posttest Mean Scores*

The statistical analysis in Table 10, which indicates a significant difference between the mean scores of the groups, is displayed in a graphic in Figure 3. In the figure, target vocabulary learning progress in terms of contextual application made by the experimental and control groups is displayed. Both groups seem to have made considerable progress. The line graph clearly shows that both groups made similar progress during the treatment process; the short-term effects of the intervention are also comparable in both groups, and their mean scores declined in the delayed posttest. However, the decline in the experimental group seems to be greater than in the control group, which indicates that delayed retention of the target words in the experimental group was weaker.

5. Discussions

In this study, we compared the effectiveness of vocabulary learning through digital flashcards with contextualized vocabulary instruction using a quasi-experimental design. Two groups with similar English proficiency levels were chosen for the study as the experimental and control groups. The experimental group studied the target words via an online digital flashcard platform focusing on rote learning, and the control group studied them in contextual settings using reading passages. Recognition and contextual application of the target words were assessed using two separate tests, administered as a pretest, a posttest, and a delayed posttest. During the eight-week intervention, both groups made considerable progress regarding recognition and contextual application of the target words, with some differences in their posttest scores. However, these differences were statistically insignificant when the pretest results were considered as the covariate. A delayed posttest was conducted for both groups, again by taking the pretest scores as the covariate, and this time the results revealed a significant difference between the groups both in terms of recognition and contextual application, with the control group performing significantly better.

The present findings align with several perspectives in the vocabulary acquisition literature. For example, our findings support Wilkinson's (2020) claim that structured and repetition-based vocabulary techniques can lead to vocabulary gains with enough repetition and sustained engagement.

They also support Nation's (2022) claim that rote learning could be an effective option for short-term retention at lower levels. Furthermore, as Ganesan et al. (2025) discussed, studying L2 vocabulary via rote learning activities support short-term gains, which is also in agreement with our findings. The present findings also align with the body of research related to contextual instruction of vocabulary. Although our results indicate that the use of digital flashcards is as effective as contextualized instruction for short-term retention, they are significantly less effective for long-term retention. This was particularly evident in the delayed posttest results as the control group outperformed the experimental group in both recognition and contextual application of the target words. This finding is also consistent with previous research indicating that contextual L2 vocabulary learning is more effective for long-term retention (Ganesan et al. 2025). Contextual vocabulary learning is justifiable both in theory and practice; however, when we regard the complexity of the acquisition process (Schmitt & Schmitt, 2020), it becomes clear that learning new vocabulary through contexts alone is also not enough, and contextualization of target vocabulary takes considerable amount of time. We believe that digital learning sources have significant potential for facilitating this process and making it faster.

The results of our study indicate that the difference in efficiency between contextualized and decontextualized L2 vocabulary instruction and learning process is not as straightforward as is generally assumed. The results suggest that the experimental group performed equally well in the posttest, which assessed recognition and contextual application of the target words. Digital flashcards helped the participants to achieve similar short-term vocabulary retention with the contextual group. This similarity is consistent with previous research emphasizing the multidimensional and complex nature of L2 vocabulary learning process (Wi & Boers, 2025). As Mulder et al. (2018) noted, even though contextual support and word characteristics are crucial in the process, isolation-based techniques can lead to rapid and effective vocabulary gains. The positive effects of digital technology repeatedly mentioned in the related literature (Bećirović et al., 2021; Chang & Hung, 2019; Li & Lan, 2022) also align with our findings; as digital platforms offer accessible and motivational tools that accelerate vocabulary acquisition (Yudintseva, 2015; Zou et al., 2019). As a result, the similarity in the short-term does not indicate that one approach is more effective than the other, but it implies that these two approaches can be used as complementary to each other depending on the proficiency levels of the learners. This insight can enable L2 instructors to strategically evaluate digital tools based on rote-learning both from theoretical and practical aspects.

Aside from the statistical results reported above, qualitative data provided indirect insights into learner motivation. Systematic observations during the intervention and semi-structured interviews with the implementing teacher and select participants indicated higher motivation in the digital group, evidenced by increased voluntary app usage and enthusiasm during sessions. This aligns with literature showing mobile-assisted tools enhance engagement over traditional methods (Ji & Abdul Aziz, 2021); however, as our findings suggest, motivation alone may not suffice for long-term retention of target L2 words.

Taking all the points that have been discussed so far together, we can highlight two findings: The first one is that compared to traditional methods, digital learning environments have great potential for facilitating and speeding up the vocabulary acquisition process. The second one is that the use of digital tools in the process is more engaging and motivating for learners compared to traditional instructional settings.

6. Limitations and Future Directions

This study provides some valuable insights into L2 vocabulary acquisition; however, it has some limitations. First of all, results of only one study with a relatively small sample of 30 participants may not be sufficient for generalizations. The same intervention procedures can be repeated with three or more larger groups. Additionally, there is another potentially problematic aspect of this study. One of the variables tested in the study was the application of the target words in new contexts, a skill that might not be as straightforward as it appears. Our insight is that some of the participants might already be competent in contextual application of words in their native language, and this might have affected the intervention outcomes and testing procedures. This is a small but important possibility that needs to be considered in further studies by checking them for this skill for higher reliability.

L2 vocabulary can be analyzed within the framework of taxonomy of knowledge, which asserts that input becomes knowledge after following a predictable path (Anderson & Krathwohl, 2001). This path involves lower-level operations like *remembering* and higher-level ones like *evaluation* and *creation*. The results of our study show that contextualized and non-contextualized L2 vocabulary training show no significant differences at lower levels of the taxonomy for the short term, but the difference is significant at the application level. This study falls short in answering the question as to how the effectiveness of both approaches would change when it comes to higher levels of the taxonomy, like analysis and evaluation, and this problem could be the concern of further studies. In addition, to test our insights suggesting that a combination of digital and contextual learning will make the learning process faster and lead to longer retention, a combination of digital flashcards and contextual instruction could be tested against digital learning and contextual instructional settings.

The results of this study also imply a need for more longitudinal studies concerning the relationship between digital learning and vocabulary retention. The rapid advancements in digital learning platforms need to be analyzed for a deeper understanding of how adaptive learning technologies impact vocabulary retention as these platforms offer a wide range of possibilities through gamification and spaced learning. We need to see the impacts of integration of strategies and methods like collaboration, spaced learning, semantic elaboration and flipped vocabulary instruction in the learning and retention process (see a detailed discussion in Ünalı, 2023).

7. Pedagogical Implications

This study provides practical insights for L2 practitioners by highlighting the complexity of the vocabulary acquisition process which should involve both rote and contextual learning depending on the instructional setting. We suggest that while digital tools like Quizlet flashcards can foster engagement and benefit at initial stages, they may not be effective in long-term retention of L2 words. Such tools are user-friendly, engaging and freely available to most language learners, which makes them valid options for L2 instructors to be used as supplementary resources rather than standalone instructional methods. By nature, learning via traditional flashcards is an individual activity, which might be criticized from a social-constructivist perspective. However, like most digital vocabulary learning tools, Quizlet is equipped with social features through which learners can share their experience and even play competitive vocabulary games with their peers through Quizlet's gamification feature. This would allow learners to benefit from motivating and easy to use digital learning tools, while also incorporating tasks that promote deeper cognitive processes.

The findings of our study suggesting that contextualized vocabulary instruction yields better retention also align with Hilton's (2022) model of vocabulary instruction, which highlights the systematic planning, presentation, application, and review of target words in meaningful contexts. With a similar approach, L2 instructors can ensure that vocabulary learning is both systematic and embedded within the language context, which will allow them to transfer their vocabulary knowledge to real-world communicative settings while not ignoring the systematic aspect of the learning process.

The main implication of our study is that if digital learning tools are not used properly, they will not help longer retention of vocabulary; on the other hand, if they are used properly, they will act as a strong supplementary practice in the retention of vocabulary and help both instructors and learners promote motivation, which is one of the most crucial aspects of L2 acquisition process (Dörnyei & Ryan, 2015).

8. Conclusions

This study offers strong empirical evidence that the integration of digital technologies into L2 vocabulary instruction must align with the established principles, and the effective use of these technologies calls for sound strategies. Although there is growing consensus that the future of L2 learning will mainly be shaped by digital technologies, currently there is no sound theoretical background on which L2 vocabulary acquisition and related practices will be based. Further empirical and longitudinal studies related to the integration of digital technologies into the L2 acquisition process in general, and L2 vocabulary in specific, are not merely a necessity but a crucial step forward.

Ethical considerations: Ethical approvals were obtained from Nevşehir Hacı Bektas Veli University, Scientific Research Ethical Committee with the approval number 2024.03.34.

Conflict of interest: We hereby declare that there are no relevant financial or non-financial competing interests to report.

References

- Alghamdi, H. H. (2019). Exploring second language vocabulary learning in ESL classes. *English Language Teaching*, 12(1), 78–84. <https://doi.org/10.5539/elt.v12n1p78>
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Longman.
- Ashcroft, R. J., Cvitkovic, R., & Praver, M. (2018). Digital flashcard L2 vocabulary learning outperforms traditional flashcards at lower proficiency levels: A mixed-methods study of 139 Japanese university students. *The EuroCALL Review*, 26(1), 14–28. <https://doi.org/10.4995/eurocall.2018.7881>
- Bahari, A., Eamer, A., & Hughes, J. (2022). An analysis of current research on computer-assisted L2 vocabulary learning. *CALICO Journal*, 39(3), 257–280.
- Bećirović, S., Brdarević-Čeljo, A., & Delić, H. (2021). The use of digital technology in foreign language learning. *SN Social Sciences*, 1(10), 246. <https://doi.org/10.1007/s43545-021-00254-y>
- Best, J. W., & Kahn, J. V. (2006). *Research in education* (10th ed.). Pearson/Allyn & Bacon.
- Butler, Y. G. (2022). Teaching vocabulary to young second- or foreign-language learners. *Language Teaching for Young Learners*, 4, 4–33.
- Chang, M., & Hung, H. (2019). Effects of technology-enhanced language learning on second language acquisition: A meta-analysis. *Journal of Educational Technology & Society*, 22(4), 1–17.
- Daly, N. (2022). Investigating learner autonomy and vocabulary learning efficiency with MALL. *Language Learning and Technology*, 26(1).
- Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The psychology of the language learner revisited*. Routledge.
- Ellis, R. (2008). *The study of second language acquisition* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Field, A. (2017). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). SAGE Publications.
- Ghafar, Z. N., & Mohamedamin, A. A. (2022). Vocabulary acquisition techniques to learn second language English speakers: A literature review. *International Journal of Middle Eastern Research*, 1(1), 17–24.
- Goldstein, E. B., & Hale, R. G. (2024). *Cognitive psychology: Connecting mind, research, and everyday experience* (6th ed.). Cengage Learning.
- González-Estrada, E., & Cosmes, W. (2019). Shapiro–Wilk test for skew normal distributions based on data transformations. *Journal of Statistical Computation and Simulation*, 89(17), 3258–3272. <https://doi.org/10.1080/00949655.2019.1658763>
- Hamer, W., & Rohimajaya, N. A. (2018). Using flash card as instructional media to enrich the students' vocabulary mastery in learning English. *Journal of English Language Studies*, 3(2), 167–177.
- Hilton, H. (2022). *Enseigner les langues avec les apports des sciences cognitives*. Hachette Éducation.
- Hung, H.-T. (2015). Intentional vocabulary learning using digital flashcards. *English Language Teaching*, 8(10), 107–112.
- Ji, P., & Abdul Aziz, A. (2021). A systematic review of vocabulary learning with mobile-assisted learning platforms. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(11), 1503–1521.
- Khan, R. M. I. (2022). The use of flashcards in teaching EFL vocabulary in online learning. *Register Journal*, 15(1), 109–125. <https://doi.org/10.18326/rgt.v15i1.109-125>
- Kim, M., Crossley, S. A., & Kyle, K. (2018). Lexical sophistication as a multidimensional phenomenon: Relations to second language lexical proficiency, development, and writing quality. *The Modern Language Journal*, 102(1), 120–141. <https://doi.org/10.1111/modl.12447>
- Kim, Y. (2008). The contribution of collaborative and individual tasks to the acquisition of L2 vocabulary. *The Modern Language Journal*, 92(1), 114–130. <https://doi.org/10.1111/j.1540->

4781.2008.00690.x

- Laufer, B., & Hulstijn, J. (2001). Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement. *Applied Linguistics*, 22(1), 1–26. <https://doi.org/10.1093/applin/22.1.1>
- Li, P., & Lan, Y.-J. (2022). Digital language learning (DLL): Insights from behavior, cognition, and the brain. *Bilingualism: Language and Cognition*, 25(3), 361–378. <https://doi.org/10.1017/S1366728921000353>
- McLean, S., & Kramer, B. (2015). The creation of a new vocabulary levels test. *Shiken*, 19(2).
- Mulder, E., Van de Ven, M., Segers, E., & Verhoven, L. (2018). Context, word, and student predictors in second language vocabulary learning. *Applied Psycholinguistics*, 40(1), 137–166.
- Nation, I. S. P. (2018). Keeping it practical and keeping it simple. *Language Teaching*, 51(1), 138–146. <https://doi.org/10.1017/S0261444817000349>
- Nation, I. S. P. (2022). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Pascual, L. C., Dionisio, G., & Ilustre, R. (2022). Vocabulary acquisition and learning strategies in second language learning: A review paper. *International Journal of English Language Studies*, 4(3), 58–62.
- Rice, C. A., & Tokowicz, N. (2020). A review of laboratory studies of adult second language vocabulary training. *Studies in Second Language Acquisition*, 42(2), 439–470. <https://doi.org/10.1017/S0272263119000500>
- Schmitt, N. (2008). Review article: Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363. <https://doi.org/10.1177/1362168808089921>
- Schmitt, N., & Schmitt, D. (2020). *Vocabulary in language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Sousa, D. A. (2011). *How the brain learns* (4th ed.). Corwin Press.
- Supriatin, T., & Rizkilillah, V. P. (2018). Teaching vocabulary using flashcard. *Professional Journal of English Education*, 1(4), 479–484.
- Ünalı, İ. (2023). Flipped vocabulary instruction experience with adult language learners. *International Journal of Education, Technology and Science*, 3(3), 1014–1031.
- Webb, S. (2008). The effects of context on incidental vocabulary learning. *Reading in a Foreign Language*, 20(2), 232–245.
- Wi, I., & Boers, F. (2025). A synthesis of research on L2 vocabulary learning through audiovisual input and on-screen text. *Digital Applied Linguistics*, 3, 102774. <https://doi.org/10.29140/dal.v3.102774>
- Yudintseva, A. (2015). Game-enhanced second language vocabulary acquisition strategies: A systematic review. *Open Journal of Social Sciences*, 03(10), 101–109.
- Zhang, P. (2006). An overview of second language vocabulary acquisition research in China. *Foreign Language and Their Teaching*, 207, 21–26.
- Zhu, T., Zhang, Y., & Irwin, D. (2024). Second and foreign language vocabulary learning through digital reading: A meta-analysis. *Education and Information Technologies*, 29(2), 4531–4563. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11969-1>
- Zou, D., Huang, Y., & Xie, H. (2019). Digital game-based vocabulary learning: Where are we and where are we going? *Computer Assisted Language Learning*, 34(5–6), 751–777. <https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1640745>

Appendix 1*The Multiple-Choice Test*

Student ID:

Group:

Date: / /

-Choose the best alternative for each blank.**-You have 60 minutes.**

1. The facts about the case after a long investigation.
a) emerged b) preserved c) evolved d) survived
2. The war lasted twenty years, but the buildings in this town remained
a) massive b) tolerant c) humble d) intact
3. My cousin figures from wood and sells them in the market.
a) interprets b) carves c) hikes d) insulates
4. An aspirin will give you a/an relief from the pain.
a) vast b) resistant c) temporary d) solid
5. There are many about sport among people.
a) layers b) misconceptions c) seclusions d) networks
6. There are always to many rules.
a) exceptions b) ventilations c) civilizations d) invasions
7. The volcano and many people in the city were killed.
a) survived b) collapsed c) descended d) erupted
8. We are living in a/an of fast communication.
a) pollution b) era c) ignorance d) nest
9. The climbers completed their to the mountain on a rainy morning in April.
a) ascent b) erosion c) shelter d) empire
10. The birds over the surface of the lake.
a) hiked b) abandoned c) glided d) restored
11. There are remains of baths and a of Roman date.
a) cistern b) valley c) wicker d) creek
12. The famous singer has got a large store of wine in his
a) community b) cellar c) envelope d) treasure
13. The on the side of the building was a beautiful work of art
a) layer b) monastery c) synthesis d) mural
14. The famous actor has been living in since he retired.
a) seclusion b) destination c) attraction d) crucifixion
15. The island has more in plant life than other islands nearby.
a) diversity b) phenomenon c) civilization d) tolerance

16. Despite all his great achievements, he has remained all his life.
a) wise b) holy c) humble d) resistant
17. They decided to the new office building near the airport.
a) preserve b) situate c) illustrate d) insulate
18. There is an estimated shortfall of about five million across the country.
a) borders b) figures c) provinces d) dwellings
19. When I retire, I want to buy a and raise a lot of animals.
a) throne b) pigeon c) barn d) crossroad
20. The room was stuffy, and the only came from a tiny window.
a) ventilation b) process c) trail d) climate
21. Most of the money was in storage in bank in different cities.
a) burners b) tunnels c) baskets d) vaults
22. The aluminum is melted in a at a temperature of 1400 degrees.
a) grave b) castle c) furnace d) fresco
23. The road to the village gently to the right.
a) evolves b) operates c) curves d) settles
24. The city is built on the flat of a rocky hill, which makes it resistant to earthquakes.
a) valley b) lava c) canyon d) summit
25. There are no on hot air balloons; they go where the winds take them.
a) steers b) monks c) structures d) storerooms

END OF THE TEST

Appendix 2*Productive test for the target items*

Student ID:

Group:

Date: / /

-Write the English and the Turkish meanings of the target words in the blanks provided.
 -Mark X in the blank if you do not know the answer.
 -You have 30 minutes.

Target Word	Meaning in English or synonym	Turkish meaning
1) abandon		
2) ancient		
3) apostle		
4) ascent		
5) barn		
6) carve		
7) cellar		
8) cistern		
9) collapse		
10) creek		
11) curve		
12) diversity		
13) dwelling		
14) emerge		
15) era		
16) erupt		
17) evolve		
18) exception		
19) furnace		
20) glide		
21) grave		
22) hike		
23) humble		
24) insulate		
25) intact		

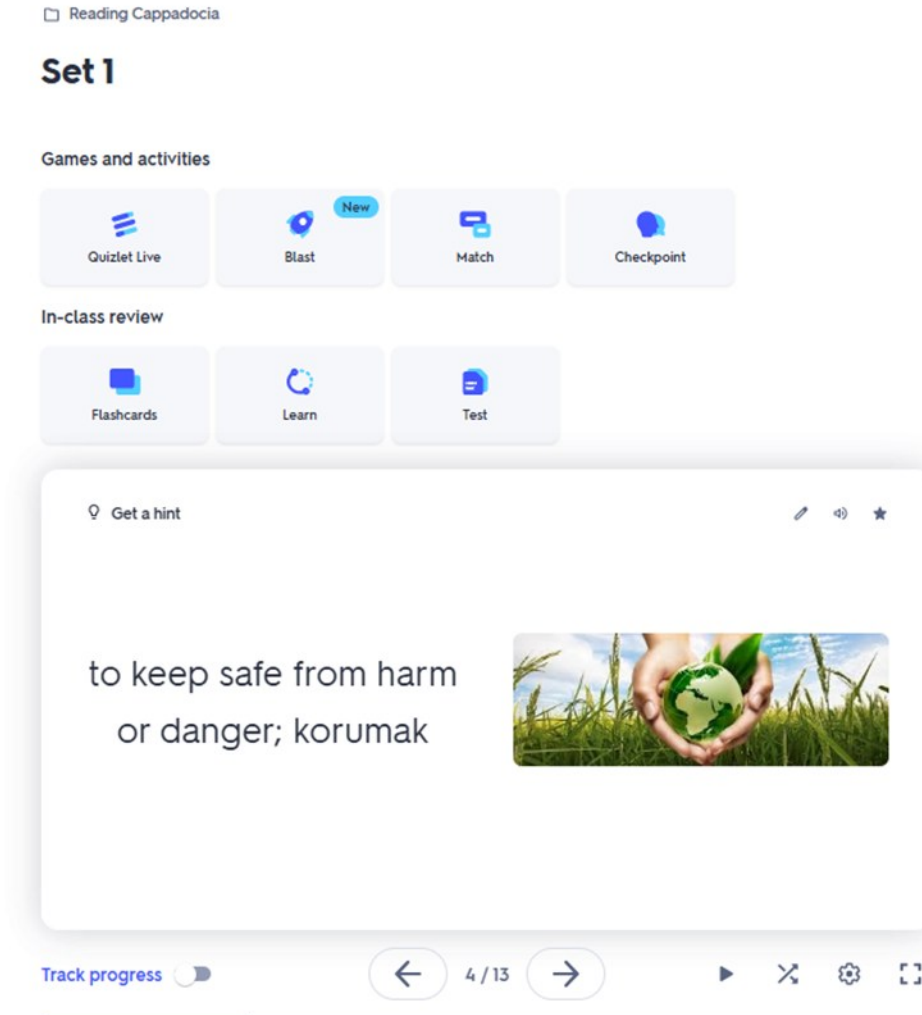
Yabancı Sözcüklerin Kalıcılığı Açısından Dijital Kelime Kartları ile Bağlamsal Öğretimin Karşılaştırılması / Ünalı, İ. & Üstün, B. & İrgatoğlu, A. & Tanrıkuu, L. & Demirci, E.

Target Word	Meaning in English or synonym	Meaning in Turkish
26) interpret		
27) invasion		
28) massive		
29) monk		
30) mural		
31) nest		
32) pigeon		
33) pilgrim		
34) preserve		
35) province		
36) seclusion		
37) settle		
38) shelter		
39) situate		
40) steer		
41) summit		
42) temporary		
43) trail		
44) treasure		
45) vast		
46) vault		
47) ventilation		
48) wicker		
49) wisdom		
50) worship		

END OF THE LIST

Appendix 3

A Screenshot of a Quizlet Digital Flashcard Used by the Experimental Group

Appendix 4*Sample Pages from the Reading Material Used by the Control Group*

6 READING CAFFADOCIA TOURISM VOCABULARY IN CONTEXT

► These are the **target words** for this unit. Look at them carefully and decide how familiar you are with them. Descriptions for each option in the scale are given below the table. Mark each word from ① to ⑥.

TARGET WORD/PHRASE	①	②	③	④	⑤	⑥
fairy chimney	☐	☐	☐	☐	☐	☐
destination	☐	☐	☐	☐	☐	☐
tourist attraction	☐	☐	☐	☐	☐	☐
melting pot	☐	☐	☐	☐	☐	☐
erosion	☐	☐	☐	☐	☐	☐
carve	☐	☐	☐	☐	☐	☐
church	☐	☐	☐	☐	☐	☐
emerge	☐	☐	☐	☐	☐	☐
preserve	☐	☐	☐	☐	☐	☐
intact	☐	☐	☐	☐	☐	☐
vast	☐	☐	☐	☐	☐	☐
evolve	☐	☐	☐	☐	☐	☐
ancient	☐	☐	☐	☐	☐	☐

① I have never heard or seen this word/phrase before.
 ② I have heard or seen this word/phrase before, but I don't know its meaning.
 ③ I know the meaning of this word/phrase, but I cannot use it.
 ④ I can use this word/phrase while speaking.
 ⑤ I can use this word/phrase while writing.
 ⑥ I can use this word/phrase both while speaking and writing.

A Dream Destination

A FAIRY TALE

Cappadocia... Colorful hot-air balloons, beautiful sunrises, magical sunsets, horse rides, living history, and **fairy chimneys**... For many people all around the world, it is a dream **destination**. Actually, the region is one of the most popular **tourist attractions** in the world. Every year, millions of people from different countries visit this wonderful place. But why is Cappadocia so special?

First,

the Cappadocia region is in the center of Anatolia. The city in the east is called Malatya, and the city in the west is Aksaray. To the south you can see the Taurus Mountains, and in the north, the region reaches up to the shores of the Black Sea. Geographically speaking, most of its parts are away from the seas. Historically speaking, being away from the seas made Cappadocia a safe place for people during wars. This is why Cappadocia has been home to many civilizations throughout history. Hittites, Persians, Greeks, Romans, Byzantines, and early Christians are examples of these ancient civilizations. Because of these reasons, some even call Cappadocia a **melting pot** of civilizations.

Secondly,

its unique nature makes Cappadocia a very special place. Scientists talk about millions of years when the topic is the geological history of Cappadocia. They say it formed in about sixty million years as a result of volcanic activities, **erosions**, and weather conditions. People also played a role in this process. They **carved** homes and **churches** into the soft rocks, and in time, entire cities **emerged**. Some of these cities were even completely under the ground.

A third point

that makes Cappadocia special is that it is partly **preserved**. UNESCO added Cappadocia to the World Heritage list in 1985. Since those years, local people and official authorities have been trying to keep the region alive and **intact**. The government has very strict rules about buildings and farming. People in the area also care about the region because many of them make their living through tourism. As a result, the entire region has turned into a **vast** open-air museum.

People have

different ideas about where the name Cappadocia came from. No one is sure about it. It is a Greek word for sure. Some people believe that this word **evolved** from the Persian word *Katpatuka* which means "the land of fine horses." Some others think that it came from other **ancient** civilizations like Assyrians or Hittites. However, when we think of the famous wild horses that have been living in the region for hundreds of years, it is easy to see why it is called *the land of fine horses*.

22. Eski Türkçede İstem Nöbetleşmesi: Yaklaşma-Bulunma Durumu Örneği¹**Hatice MARAZER²**

APA: Marazer, H. (2025). Eski Türkçede İstem Nöbetleşmesi: Yaklaşma-Bulunma Durumu Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 413-423. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18015278>

Öz

Bu çalışma, Köktürk ve Eski Uygur Türkçesine ait metinlerden tanıklanan eylemlerin, biçim bilgisel istem yapılarında ortaya çıkan yaklaşma ve bulunma durumu biçim birimleri arasındaki nöbetleşe kullanımları incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, derin yapıda anlam bilimsel ve mantıksal düzeyde öngörülen katılan rolleri ile yüzey yapıda tercih edilen durum işaretleyicileri arasındaki etkileşimi *istem* kuramı çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, belirlenen tarihsel metinlerden derlenen örnekler; eylem türleri, anlamsal roller ve durum biçim birimleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. İnceleme bulguları, derin yapıda bulunma durumu işaretleyicisi gerektiren kimi bağlamlarda, yüzey yapıda sistemli bir biçimde yaklaşma durumu işaretleyicisinin kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu *istem nöbetleşmesinin* özellikle *zaman* ve *yer* anlamsal rolleriyle ilişkili olması, tespit edilen örüntünün rastlantısal olmadığına işaret etmektedir. Öte yandan, Eski Türkçede hareket bildiren *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-* ve *ur-* eylemleriyle birlikte bulunma durumu biçim biriminin *hedef* anlamsal rolünde yaklaşma işlevi üstlendiği örnekler, incelenen nöbetleşmenin çift yönlü olduğunu göstermektedir. Nihayetinde her iki nöbetleşme türünde de eylemin istem yapısının niceliksel ya da niteliksel herhangi bir değişime uğramadığı tespit edilir ve çeşitli yönlerden istemin nöbetleştiği bilgisine ulaşılır. Bu çalışma, yaklaşma ve bulunma durumu biçim birimleri arasındaki söz konusu nöbetleşmenin Türkçenin tarihsel dönemlerinde istem-biçim birim ilişkilerinin sistematik ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, istem nöbetleşmesi, yaklaşma durumu, bulunma durumu, anlamsal roller

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale yazarın, Prof. Dr. Gül den SAĞOL YÜKSEKKAYA danışmanlığında hazırlanan Eski Türkçede İstem başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %9
Etik Şikayeti: editor@rumelide.com
Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 11.11.2025-**Kabul Tarihi:** 22.12.2025-**Yayın Tarihi:** 23.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18015278>
Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
² Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı / PhD Student, Marmara University, Faculty of Türkiyat Araştırmaları, Department of Turkish Language (İstanbul, Türkiye), **eposta:** htc.krtl.1990@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-4509-0682> **ROR ID:** <https://ror.org/02kswqa67> **ISNI:** 0000 0001 0668 8422 **Crossref Funder ID:** 501100008386

Valency Alternation in Old Turkish: An Example of the Dative-Locative³

Abstract

This study examines the alternating use of the dative and locative case markers observed in the morphological valency structures of verbs attested in texts from Old Turkic, specifically Old Turkic (Köktürk) and Old Uyghur. The primary aim of the study is to reveal, within the framework of valency theory, the interaction between participant roles predicted at the semantic and logical levels of deep structure and the case markers preferred at the surface structure. To this end, examples extracted from selected historical texts are comparatively analyzed with respect to verb types, semantic roles, and case markers. The findings indicate that in certain contexts where the deep structure requires a locative case marker, the surface structure systematically employs a dative case marker. Moreover, the fact that this valency alternation is particularly associated with temporal and spatial semantic roles suggests that the observed pattern is not incidental. Conversely, examples from Old Turkic in which the locative case marker assumes a dative function in the target semantic role when used with motion verbs such as *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-*, and *ur-* demonstrate that the alternation operates bidirectionally. Ultimately, it is determined that in both types of alternation, the valency structure of the verb does not undergo any quantitative or qualitative change, and it is concluded that valency alternates in multiple respects. The study demonstrates that the alternation between dative and locative case markers in the historical stages of Turkish reflects a systematic and multi-layered relationship between valency and morphological markers.

Keywords: Old Turkic, valency alternation, semantic roles, dative, locative

³

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is based on the author's doctoral thesis titled "İstem in Old Turkish," prepared under the supervision of Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %9

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 11.11.2025-**Acceptance Date:** 22.12.2025-**Publication Date:** 23.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18015278>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Giriş

Nöbetleşme (alternation), dilsel dizgede belirli bir yapısal unsurun, başka bir unsurun işlevini üstlenerek onun yerini alması ya da zaman içerisinde o unsurun görev alanına dâhil olması biçiminde ortaya çıkan bir dil olgusudur. Bu terim; anlam ayırıcı, anlam değiştirici veya işlev farklılaştırıcı bir özellik taşımaksızın (Karaağaç 2013: 600), eş zamanlı düzlemde birbirinin konumuna geçebilen yapılar için kullanılır. Buna göre nöbetleşme, biçimsel farklılıkların anlamsal ya da söz dizimsel bir değişime yol açmadığı yapılarda gözlenen bir işlevsel örtüşme alanını ifade etmektedir.

Nöbetleşme olgusu, dilde ses düzeyinden sözcük düzeyine kadar dilin bütün katmanlarında ortaya çıkabilir. Bu çerçevede, söz konusu ikili kullanımların görüldüğü önemli kategorilerden biri de durum biçim birimleridir.

Dilsel işleyişin doğal seyri içerisinde bir durum biçim biriminin kendi özgün işlevi doğrultusunda kullanılması beklenirken, pek çok dilde olduğu gibi Türk dillerinde de bu durum biçim birimleri, kimi bağlamlarda birbirlerinin sınırlarına geçerek nöbetleşmeli kullanımlar sergileyebilmektedir. Daha kuramsal bir deyişle, eylemin söz dizimsel istemi, biçim bilgisel olarak eşdeğer kullanılabilen durum biçim birimleri aracılığıyla yüzey yapıya aktarılabilir (Aydın Özkan 2018: 205). Bu bağlamda, söz konusu kullanım tercihinin, eylemin istem yapısında ortaya çıkan bir etkilenimden kaynaklanması nedeniyle, bu tarz bir nöbetleşme türünün *istem* temelli *nöbetleşme* olarak adlandırılması yerinde olacaktır.

Bu çalışmada, *istem* ve *nöbetleşme* kavramlarından hareketle Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde⁴ tespit edilen eylemlerin biçim bilgisel istem yapılarında görülen ve nöbetleşme olarak adlandırılan farklı durum biçim birimli kullanımlar, özellikle yaklaşma ve bulunma durumu işaretleyicileri üzerinden ele alınacaktır.

Eylemin katılan yapısını ve bu yapının dilsel düzeylerde nasıl gerçekleştirildiğini açıklamayı amaçlayan **istem** kuramı, durum biçim birimlerinde gözlenen nöbetleşmeli kullanımların çözümlenmesinde temel bir kuramsal dayanak oluşturmaktadır. Dolayısıyla, istem nöbetleşmesine ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce, istem kavramının kuramsal çerçevesinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

1. İstem

Türkiye'deki dil bilim çalışmalarında; *değerlik*, *fil rejimi*, *durum ekli tamlayıcı*, *fil-tamlayıcı ilişkisi* ve *birleşim değeri*, *yanulamla* ve *değer*⁵ gibi çeşitli terimlerle de karşılanan *istem* (valency) kavramı, bir eylemin anlamı gereği ortaya çıkan ve eylemin gerçekleşmesi için doldurulması gereken boşlukları ifade etmektedir. Bu yönüyle istem, eylemin hem anlamsal hem de söz dizimsel yapısını belirleyen temel bir dil bilgisel kategori olarak değerlendirilmektedir.

Fransız dil bilimci Lucien Tesnière, istem kuramının kurucu adı olarak genel kabul görmektedir. Tesnière, kimya disiplininin esinlenerek geliştirdiği istem modelinde, temel olarak eylemlerin zorunlu ya da seçimli nitelikteki belirli sayıdaki katılımcıyla birleşme yetisini; başka bir ifadeyle istemin yüzey

⁴ Bu çalışmada Eski Türkçe 14 metin incelenmiştir: *Bilge Kağan Yazıtı*, *Köl Tegin Yazıtı*, *Tunyukuk Yazıtı*, *Ongin Yazıtı*, *Şine Usu Yazıtı*, *Suci Yazıtı*, *Tariat Yazıtı*, *Tes Yazıtı*, *İrk Bitig*, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Huastuanıft*, *Kuanşi İm Pusar ve Maytrisimit*.

⁵ Terimler için bk. (Ozil 1982), (Korkmaz 1995), (Kahraman 1996), (İleri 1997), (Özsoy vd. 2011), (İmer vd. 2019).

yapıda gözlenen niceliksel yönünü betimlemeyi amaçlamaktadır (Tesnière 2015: 239).

Tesnière'den sonra istem kavramı, Helbig ve Schenkel'in sınıflandırmasında *mantıksal istem* (logische valency), *anlam bilimsel istem* (semantische valency) ve *söz dizimsel istem* (syntaktische valency) olmak üzere üçe ayrılır (Helbig ve Schenkel 1991: 65). Evrensel nitelik taşıyan mantıksal istem, eylemin derin yapıda açtığı istem boşluklarını ve bunların sayısal karşılığını belirleyen düzeydir. Tesnière'in kuramında ikinci planda tuttuğu anlam bilimsel istem, bir eylemin almak zorunda olduğu katılanların tümcede hangi anlamsal rol ve sınırlılıklar çerçevesinde yer aldığını gösteren düzeydir. Anlamsal rol kavramı, katılanların derin yapıda üstlendiği işlevsel görevleri belirtir. Anlamsal sınırlılık, eylemin anlamı gereği yalnızca belirli türden üyeleri kabul etmesi durumunu ifade eder. Söz dizimsel istem ise, derin yapıda belirlenen mantıksal ve anlam bilimsel istemin her dilin kendine özgü dilsel özellikleri doğrultusunda yüzey yapıya aktarılmasını kapsayan düzeydir.

Çalışmanın konusu bakımından özellikle önem taşıyan ve söz dizimsel istemin bir parçası olan biçim bilgisel istem, söz dizimsel istem düzeyinin biçim bilgisel olarak işaretlenmesi anlamına gelir. Her dilde farklı seyreden biçim bilgisel istem, Türkçede temel olarak durum biçim birimleri aracılığıyla işaretlenir. Ancak kimi bağlamlarda, eylemin derin yapıda öngördüğü istem yapısı sabit kalmasına rağmen, yüzey yapıda bu istemin farklı durum işaretleyicileri aracılığıyla ifade edildiği örneklerle karşılaşmaktadır. Bu tür kullanımlar, biçim bilgisel istem düzeyinde ortaya çıkan bir çeşitlenmeye işaret eder. İşte bu noktada, eylemin istem çerçevesinde herhangi bir artma ya da eksilme olmaksızın, biçim bilgisel istemin farklı biçim birimleriyle karşılanması olgusu, **istem nöbetleşmesi** kavramı altında değerlendirilmelidir.

2. İstem Nöbetleşmesi

İstem nöbetleşmesi (valency alternation) (Aydın Özkan 2018: 205), Türkçenin yazılı belgelerle izlenebilen en eski evrelerinden çağdaş kullanımına kadar bütün dönemlerinde gözlemlenen dikkate değer bir dilsel gerçekliktir. İstem nöbetleşmesinde özellikle vurgulanması gereken husus, biçim bilgisel istemlerin değişkenlik göstermesine rağmen, bu farklılığın eylemin anlamsal rolünde ve katılanın (üyenin)⁶ söz dizimsel niteliğinde bir değişiklik yaratmamasıdır. Daha kısa bir ifadeyle, eylemin istem yapısında herhangi bir değişim meydana gelmemektedir.

Yazın alanında biçim birimlerindeki bu işlevsel paralellikler, farklı araştırmacılar tarafından *hal eki nöbetleşmesi*, *hal eki değişmesi*, *görev aktarımı*, *rejim değişikliği*, *füllerin istem değiştirmesi*, *tamlayıcı tiplerindeki nöbetleşme*, *istem değiştirimi*, *istem farklılıkları*, *istem nöbetleşmesi* gibi çeşitli terimlerle ele alınmaktadır.⁷

Korkmaz, Türk dilinde eylemlerin adlara yüklediği varsayılan çekim dışında, alternatif bir durum biçim birimiyle eşleşmelerinin Eski Türkçeden itibaren izlenebilen arkaik bir özellik olduğunu belirtir. Araştırmacıya göre, bu tür kullanımların bir bölümü söz dizimsel yapıyla, bir bölümü ise eylemlerin rejimsel özellikleriyle ilişkilidir (1995: 224).

Leyla Karahan'ın bu konuya ilişkin alan yazında sıkça atıf yapılan önemli bir görüşü bulunmaktadır. Ona göre, bir dilde eylemler ile bu eylemlerin katılanları arasındaki ilişkisel yapı, dili konuşan topluluk tarafından belirlenir. Ayrıca lehçe ve ağızlara yansıyan farklılıklar, yine bu konuşurların dünyayı

⁶ Bu kavram için alan yazında *üye*, *tamlayıcı*, *eyleyen*, *tamamlayıcı* gibi terimler de kullanılmaktadır: bk. (Uzun 1997), (Doğan 2011), (İmer vd. 2019), (Bilgiç 2020).

⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Demirci 2007), (İlker 2013), (Özkan 2011), (Aydın Özkan 2018).

algılama ve kavrama biçiminden kaynaklanır (1997: 212).

Demirci'ye göre, eylemlerin durum işaretleyicilerinde görülen nöbetleşmeler hem tarihsel hem de dillerarası bağlamda açıklanabilen bir özelliktir. Araştırmacı, Türk dillerinde farklı yoğunluklarda ortaya çıkan bu görev paylaşımlarının birdenbire oluşmadığını; aksine Eski Türkçe dil verilerinden itibaren takip edilebildiğini ifade eder (2007: 137).

Nöbetleşmeleri yalnızca bir biçim birimin, başka bir biçim birimin yerini alması şeklinde tanımlamanın ötesinde Buran, bu tür kullanımların ortaya çıkışını; alternans, fonetik ve morfolojik etkenler, eylemin rejimi ya da Eski Türkçeden devralınan arkaik unsurlar gibi çeşitli nedenlerle açıklar (1996: 233).

Özkan, bazı eylemlerde karşılaşılan ikili biçim bilgisel istem örüntülerinin, eylemin farklı durum işaretli tamlayıcıya gereksinim duymasından kaynaklandığını belirtir. Ona göre bu çeşitlenme, eylemin istem çerçevesinin kesinleşmesi sürecinde ortaya çıkan bir geçiş aşamasıdır. Bu nedenle bir süre birbirinin yerine kullanımlar yan yana görülmektedir (2011: 519).

Bütün bu değerlendirmelere ek olarak Johanson, Türkçede durum işaretleyicilerinin sayıca sınırlı olmasının, bu biçim birimlere geniş ve çok yönlü bir işlev alanı kazandırdığını belirtir. Bu çerçevede, bulunma durumu biçim birimi {+DA}, Almancadaki "in, auf, bei" gibi birden fazla ilgecin üstlendiği görevleri tek başına karşılayabilmektedir (2007: 44). Bu gözlemden hareketle, ortaya çıkan bu işlev kaymalarının Türk dilleri açısından doğal ve beklenen bir sonuç olduğu ifade edilebilir.

Dilde diğer yapılarda olduğu gibi durum işaretleyen yapıların da belli sınırlar içinde kalarak kendi özgün görevlerini yerine getirmesi doğal olarak beklenen bir durumdur. Bununla birlikte, nöbetleşme olgusu bu ilkeye aykırı bir örüntü sunar. Yukarıda anılan araştırmacıların ortaya koyduğu değerlendirmelerin yanında nöbetleşmelerin nedenlerini sağlıklı bir biçimde açıklayabilmek, ilgili eylem-biçim bilgisel istem ilişkisinin kendi dönemleri içindeki özelliklerinin ayrıntılı şekilde incelenmesini gerektirir.

Türkçede nöbetleşme olgusunu ele alan çalışmaların büyük çoğunluğunun, incelemelerini modern Türk dilleri ve ağızları üzerinde yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu kapsamda, söz konusu işlev kaymalarının tarihsel gelişimine yönelik çalışmaların sayısı görece sınırlı kalmaktadır. Oysaki durum biçim birimlerinin zaman zaman birbirlerinin işlev alanına müdahil olması, yani istem nöbetleşmesi, Türkçenin yazılı kaynaklarla izlenebilen en eski dönemlerinden itibaren tanıklanabilmektedir. Bu sebeple, pek çok araştırmaya konu olmuş Köktürk ve Eski Uyğurca metinler, bu makalede Eski Türkçede en yaygın görülen yaklaşma-bulunma durumu biçim birimi nöbetleşmesi örneğinde, istem nöbetleşmesi açısından ele alınacaktır.

2.1. Yaklaşma-Bulunma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşmesi

Yaklaşma-bulunma durumu biçim birimi nöbetleşmesi, Eski Türkçede en sık rastlanan istem nöbetleşmesi türlerinden biridir. Nitekim Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde yaklaşma durumunu "verme-bulunma durumu" şeklinde tanımlayarak bu iki durum arasındaki işlevsel yakınlığa dikkat çeker. Buna göre Tekin; söz konusu durumun genellikle +{kA} biçim birimiyle, tekil birinci ve ikinci kişiden sonra +{A} ile, üçüncü kişi iyelik biçim birimi alan sözcükler üzerine ise +{ηA} biçim birimiyle işaretlendiğini belirtir (2003: 110). Erdal, *A Grammar of Old Turkic*'de "temporal dative" olarak nitelendirdiği yapılarda, bir zaman dilimini ya da belirli bir süreç ifadesini karşılayan sözlerde yaklaşma durumunun kullanıldığını ifade eder (2004: 367). Ölmez de runik harfli yazıtlarda ve genel olarak Eski Türkçede yaklaşma ve bulunma durumları için ayrı ayrı, bağımsız eklerin bulunmadığını;

tek bir biçim birimin iki işlevde de kullanıldığını dile getirir (2019: 52).

Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dil verilerinde yer alan yaklaşma durumu işaretleyicisinin bulunma durumu ile nöbetleştiği örnekler incelendiğinde, eylemlerin yüzey yapıda +{DA} durum biçim birimi yerine +{kA}, +{A} ve +{ηA} durum biçim birimlerini aldığı; anlamsal düzeyde ise bu biçim birimlerin daha çok *zaman ve yer* anlamsal rollerini yüklediği görülür. Aşağıda hem Köktürk hem de Eski Uygur Türkçesinde ele alınan metinlerde geçen yaklaşma durumu işaretleyicisinin bulunma durumunun işlevini kazandığı örnekler iki ayrı tablo şeklinde sunulmaktadır:

Tablo 1. Yaklaşma Durumunun *Zaman* Rolündeki Örnekleri

Anlamsal Rol	Yaklaşma-Bulunma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşme Örnekleri
Zaman Anlamsal Rolü	...kaŋ(ım kağan) it yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. “...babam kağan it yılının onuncu ayının yirmi altısında {25 Kasım 734’t}e} uçup gitti {vefat etti}.” BK G 10 (Ercilasun 2016: 584-585) elig yaşıma Tatabı bodun Kıtanda adr(ıltı)... “Elli yaşımda Tatabı halkı, Kıtaylardan ayrıldı.” BK G 7 (Ercilasun 2016: 584-585) yazıŋa Oguz tapa süledim. “İlkbaharda Oğuzlara doğru ordu yürüttüm.” BK D 32 (Ercilasun 2016: 576-577) Köl Tigin koñ yılka yiti yigirmike uçdı. “Köl Tigin, koyun yılında, on yedinci günde {27 Şubat 731’de} uçtu {vefat etti}.” KT KD (Ercilasun 2016: 540-541) barkın bedizin, bitig taşın biçin yılka, yitiŋ ay, yiti otuzka kop alkdımız. “Barkını, bezemelerini, yazılı taşını maymun yılında, yedinci ayın yirmi yedisinde {21 Ağustos 732’de} tamamen bitirdik.” KT KD (Ercilasun 2016: 540-541) tokuzunç ay, yiti otuzka yog ertürtümüz. “Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde {01 Kasım 731’de} yas törenini {sona} erdirdik.” KT KD (Ercilasun 2016: 540-541) ...Kırkızıg uka basdımız. “...Kırgızları uykuda bastık.” T 27 (Ercilasun 2016: 608-609) koñ yılka yétinç ay küçlüg alp kaganımda adrılı bardıŋız. “Koyun yılının yedinci ayında şöhrətli, kahraman hakanımdan ayrılıp gittiniz.” O 12 (Ölmez 2015: 209,211) koñ yılka yorıdım. “Koyun yılında üzerine yürüdüm.” TA D 9 (Ölmez 2015: 278,282) sekiz otuz yaşıma yılan yılka türk elin anta bulgadım... “28 yaşımda, yılan yılında Türk ülkesini (yönetimini) o dönem karıştırdım...” TA D 5 (Ölmez 2015: 278,282) ...it yılka Üç Karluk yavlak sakınıp... “...Köpek yılında Üç Karluk kötülük düşünüp...” TA G 3 (Ölmez 2015: 278,283) ...evime ekinti ay altı yaŋıka tüşdüm. “...karargâhıma ikinci ayın altısında geri döndüm.” ŞU B 4 (Ölmez 2015: 301,307) sekizinç ay eki yaŋıka Çıgıltır költe kasuy kezü süñüştüm... “Sekizinci ayın ikisinde Çıgıltır Gölü’nde Kasuy boyunca ilerleyerek savaştım...” ŞU D 6 (Ölmez 2015: 297,304)

Tablo 2. Yaklaşma Durumunun Yer Rolündeki Örnekleri

Anlamsal Rol	Yaklaşma-Bulunma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşme Örnekleri
Yer Anlamsal Rolü	özüm Tabgaç iliğe kılntım. “Ben Çin ülkesinde doğdum” T 1 (Ercilasun 2016: 596-597) Kapgan Êltêriş Kagan êliğe kılntım. “Kapgan ve Elteriş Kağan’ın devrinde doğdum.” O 4 (Ölmez 2015: 208,210) ...Altun Yış üze kabışalım... “...Altun Dağ {Altay Dağları} üzerinde buluşalım...” T 20 (Ercilasun 2016: 604-605) küneşke olurur ol. “(Kova) güneşte duruyor.” IB 57 (Tekin 2019: 25,33)

Eski Türkçe dönemine ait yukarıdaki malzemelerin dil incelemelerine göre, bu tarz nöbetleşmenin geçişsiz eylemlerde yoğunlaştığı görülür. Ancak geçişsiz ya da geçişli fark etmeksizin eylemin meydana geldiği zamanı belirtiyorsa; yani anlamsal düzeyde *zaman* rolü için yüzey yapıda eylem, düzenli olarak yaklaşma durumu biçim birimi ile işaretlenmektedir. Ayrıca Erdal’ın da *A Grammar of Old Turkic*’de bahsettiği gibi *üçünç ay iki otuzka* şeklindeki belirli zaman dilimi olarak ifade edilen yapılarda daima yaklaşma durumunun kullanıldığı gözlenmektedir (2004: 367). Yaklaşma durumunun bulunma fonksiyonuyla anlamsal düzeyde *yer* bildirdiği örnekler ise sistematik bir kullanım sergilememektedir. Bununla birlikte, tüm bu yapıların yalnızca seçimlik istem kategorisinde kullanıma girdiği tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu katılanların yokluğu, eylemin yüzey yapıda gerçekleşmesini engellemez.

2.2. Bulunma-Yaklaşma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşmesi

Eski Türkçe metinlerinde, +{DA} durum biçim biriminin, özellikle hareket yönelimli eylemler olan *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-* ve *ur-* eylemleriyle birlikte kullanıldığında yaklaşma işlevini üstlendiği görülür. Bu eylemlerin hareketi ifade etmeleri, doğaları gereği bir yaklaşma/yönelme veya ayrılma/uzaklaşma durumlarına sahip olmalarını beraberinde getirir. Dolayısıyla burada meydana gelen durum, işlevsel olarak birbirine yakın olan durum işaretleyicisinin devreye girmesiyle açıklanır. Ayrıca bu tipteki örnekler, yaklaşma ve bulunma işaretleyicilerinin birbiriyle karşılıklı olarak sistematik bir şekilde nöbetleşme örüntüsü oluşturduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 3. Bulunma Durumunun Hedef Rolündeki Örnekleri

Anlamsal Rol	Bulunma-Yaklaşma Durumu Biçim Birimi Nöbetleşme Örnekleri
Hedef Anlamsal	tabgaç(...) bu yirde kelti. “Çin ...bu yere geldi.” BK D 35 (Ercilasun 2016: 576-577) ol yirte ben Bilge tunyukuk tegürtük için sarıg altun, ürün kümüş, kız koduz, egri tebi ağı buşsuz kelürti. “Ben Bilge Tonyukuk o yerlere ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve ve ipekli kumaşları sıkıntı çekmeden getirdiler.” T 47 (Ercilasun 2016: 620-621) ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip. “Bir büyük denize girse ve [Kuanşi im Pusar adını ansa, onun ismi ile seslenseler] ıslanmaz ve sığ bir yere ulaşırlar.” KUAN 17 (Devrez 2020: 49, 81)

Rolü	ol kamağ tınl(ı)glar ... esen tükel öz yerinte (barur)lar. “Bütün o canlı varlıklar, ... sağ salim kendi yerlerine varırlar.” KUAN 24 (Ş. Tekin 2023: 10, 19) kayu tınl(ı)g kınlkta kirip... “Herhangi bir canlı varlık hapse girse...” KUAN 37 (Devrez 2020: 53, 82) elğın adakın beklep kınlkta urdılar. “Elini, ayağını zincire vurup (onu) hapse koydular.” İKP LXIII.6. (Hamilton 1998: 42) kamağ ıışğ başın birgerü bap meniğ eligde uruğ. “Bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek benim elime verin.” İKP LXXX.3. (Hamilton, 1998 :50). ança sakınç sakıntukta ikile olarnı ayığ kılınçğ yıl tokıp uluğ tamularda kemişür. “Böyle düşündüklerinde, tekrar bunları, kötü amellerin rüzgârı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır.” M 70/25-26 (Ş. Tekin 2019: 131, 242) üstün tengri yirinte dört uluşlarda barmış yuruklar... “Yukarıda tanrılar ülkesinde dört ülkeye gitmiş olan ışıklar...” M 88/21-22 (Ş. Tekin 2019: 161, 259)

Sonuç

Bu çalışmada, Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinden hareketle, eylemlerin biçim bilgisel istemlerinde görülen **yaklaşma ve bulunma durumu işaretleyicileri arasındaki nöbetleşme** olgusu ele alınmıştır. Eski Türkçede görülen bu tip istem nöbetleşmesi, derin yapıyı etkilemeyen, yüzey yapıda biçim bilgisel işaretleme farklılığı olarak ortaya çıkan bir istem özelliğidir.

Yapılan inceleme sonucunda, derin yapıda anlamsal ve mantıksal düzeyde bulunma durumu beklenen kimi bağlamlarda, yüzey yapıda sistemli bir biçimde yaklaşma durumu işaretleyicisinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Biçim Bilgisel İstem Nöbetleşmesi Türü	Derin Yapıda Yer alan Biçim Birim	Yüzey Yapıya Yansıyan Biçim Birim	Anlamsal Rol
Yaklaşma → Bulunma	+{DA}	+{kA}, +{A}, +{ηA}	Zaman ve Yer

Elde edilen bulgular, **yaklaşma → bulunma** yönündeki istem nöbetleşmesinin, yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere, rastlantısal bir kullanım örüntüsü olmadığını; özellikle *zaman* ve *yer* rolleri ile ilişkili bağlamlarda ortaya çıkan ve işlevsel bir temele dayanan bir özellik arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Eski Türkçede bulunma durumunun yaklaşma işlevinde kullanılması da dikkat çekici bir diğer bulgu olarak öne çıkmaktadır. Zira elde edilen örneklerde yalnızca hareket bildiren *bar-*, *kel-*, *kelür-*, *kemiş-*, *kir-*, *teg-* ve *ur-* eylemlerinde söz konusu istem nöbetleşmesine rastlanmaktadır. Ayrıca bu tür nöbetleşmede de eylemlerin sözlüksel kütüğünde barındırdığı *hedef* rolü yüzey yapıdaki farklı işaretleyiciye rağmen korunmaktadır. Bu yönüyle **bulunma → yaklaşma** doğrultusundaki istem nöbetleşmesi aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Biçim Bilgisel İstem Nöbetleşmesi Türü	Derin Yapıda Yer alan Biçim Birim	Yüzey Yapıya Yansıyan Biçim Birim	Anlamsal Rol
Bulunma → Yaklaşma	+{kA}, +{A}, +{ηA}	+{DA}	Hedef

Bu noktada, her iki nöbetleşme türünde de eylemin istem yapısında herhangi bir artma ya da eksilme meydana gelmediğine, katılanların söz dizimsel konumlarının korunduğuna ve eylemin anlamsal rolünün değişmeden kaldığına ayrıca dikkat çekilmelidir. Bu durum, söz konusu nöbetleşmelerin eylemin çekirdek anlamını etkilemeyen, biçim bilgisel düzeyde gerçekleşen bir istem çeşitlenmesini yansıttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, istem nöbetleşmesinin dilsel bir olay olarak Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi örneklide, Türkçenin tarihsel dönemlerinde de tanıklanabileceği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, istem ve nöbetleşme arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı açıklayabilmek için tarihsel dönemleri merkeze alan istem temelli dil bilimsel çalışmaların artırılmasına ihtiyaç olduğu düşünölmektedir.

Kısaltmalar

B	: Batı
bk.	: bakınız
BK	: Bilge Kağın Yazıtı
çev.	: Çeviren
D	: Doğu
HU	: Huastuanıft
IB	: İrk Bitig
İKP	: İyi ve Kötü Prens Öyküsü
KD	: Kuzeydoğu
KT	: Köl Tegin Yazıtı
KUAN	: Kuanşı İm Pusar
M	: Maytırsimit
O	: Ongın Yazıtı
ŞU	: Şine Usı Yazıtı
T	: Tunyukuk Yazıtı
TA	: Tariat Yazıtı

Kaynakça

- Alan, S. (2019). Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi. *Dil Araştırmaları*, (24), 123-130.
- Aydın, A. (2017). Köktürk Abidelerinde “+Da” Ekinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Fonksiyon Yükleri. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (9), 2-21.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın Özkan, I. (2018). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Ankara: Gece Akademi.
- Bakır, M. M. (2021). Kök-Türkçede Hâl Eklerinde Görülen Bazı Nöbetleşmeler. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (25), 275-282.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine. *Karaman Dil- Kültür ve Sanat Dergisi*, (2007), 126-139.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: E.J. Brill.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Helbig, G. & Schenkel, W. (1991). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- İleri, E. (1997). Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri. VII. *Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 157- 165.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy S. (2019). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (çev. N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1997). Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine. *Türk Dili*, (549), Eylül, 211-213.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin, E.G. (2022). Karaçay-Malkar Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Fiil İstemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Söylem Filoloji Dergisi*, (7), 313-339.
- Korkmaz, Z. (1995). Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 222-231.
- Ozil, Ş. (1985). *Almanca Eylemlere Bağımsal Dil Bilgisi Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, M. (2019). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca Kuanşi im Pusar İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, A. (2011). Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hal Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler. *Turkish Studies, International Periodical For the*

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (6)1 Winter, 512-522.

Özsoy, S., Balcı, A., & Turan, Ü. D. (2011). *Genel Dilbilim I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Sağlam, B. (2020). *Doğu Grubu Ağızlarında İstem Dilbilgisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrısimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (2023). *Uygurca metinler I Kuanşı İm Puser (Ses İşiten İlâh)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2019). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.

Tesnière, L. (2015). *Elements of Structural Syntax* (çev. Timothy Osborne & Sylvain Kahane). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Uzun, N. E. (1997). Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık ve Rol Kuramı. *Dil Dergisi*, (51), Ocak, 5-20.

23. Sürdürülebilir Gıda Politikalarının Katılımcı Sanatla Temsili: Kars Boğatepe ve Hacıveli Köyleri Örneği¹

İpek ŞENEL ÖZAYTEN²

APA: Şenel Özayten, İ. (2025). Sürdürülebilir Gıda Politikalarının Katılımcı Sanatla Temsili: Kars Boğatepe ve Hacıveli Köyleri Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 424-438. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18062422>

Öz

Çalışmanın birinci bölümünde sürdürülebilir gıda politikaları, ekolojik sanat, katılımcı sanat, Slow food hareketi ve agroekoloji kavramları çerçevesinde sanatsal bir bağlamda ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV) tarafından düzenlenen 17. İstanbul Bienali kapsamında sergilenen Fernando García-Dory'nin Boğatepe Gelecek Sözleşmesi (2021) adlı çağdaş sanat çalışması incelenmektedir. Buna ek olarak, Hacıveli Köyü'nde yaşayan ve Uzman Eller hibe desteğiyle köyündeki ilk kadın girişimci olan, ardından on kadının daha kendi işletmelerini kurmasına öncülük eden veteriner teknikeri Hilal Erben'in gündelik yaşam ve üretim pratiklerine odaklanan; Güneş Özayten yönetmenliğinde çekilen Kars Çeçil Peyniri Yapımı (Köyde) (5'18", 2023) ve Hilal Erben Röportajı Hacıveli Köyü Kars (6'49", 2025) adlı belgesel videolar, sürdürülebilir gıda ve alternatif sanat politikaları bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan iki köyün performatif, ilişkisel ve kavramsal boyutları, Dory ve Özayten'in sürdürülebilir gıda temasına yönelik yaklaşımlarıyla birlikte; biçimsel hedefleri ve uygulama pratikleri arasındaki diyalog üzerinden analiz edilmektedir. Bu çerçevede, köylü inisiyatiflerinin ekonomik, sanatsal ve kültürel üretim alanları olarak değerlendirilebileceği ileri sürülmektedir. Sanatın toplumla kurduğu ilişki bu bağlamda yeniden düşünülmekte; kırsalda ortaya çıkan müşterek üretim biçimleri katılımcı sanat pratikleri olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı, sanatın yaşam içindeki özerk yapısını vurgularken, aynı coğrafyada yer alan iki köyde üretilen bu iki farklı çalışmanın toplum, doğa ve insan odaklı ilişkisel boyutlarını görünür kılmaktır.

Anahtar kelimeler: Ekolojik sanat, katılımcı sanat, yerel gıda, agroekoloji, sürdürülebilirlik

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 17.07.2025 tarihli ve E-26756 sayılı kararlar ile etik izni verilmiştir.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 16.08.2025-**Kabul Tarihi:** 26.12.2025-**Yayın Tarihi:** 27.12.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18062422>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü / Assist. Prof., Kafkas University, Faculty of Fine Arts, Department of Painting (Kars, Türkiye), **eposta:** ipeksenell@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-3091-4180> **ROR ID:** <https://ror.org/04v302n28> **ISNI:** 0000 0000 9216 0511 **Crossref Funder ID:** 501100009391

Representation of Sustainable Food Policies Through Participatory Art: The Example of Kars Boğatepe and Hacıveli Villages³

Abstract

In the first part of the study, sustainable food policies are examined within an artistic framework through the concepts of ecological art, participatory art, the Slow Food movement, and agroecology. The second part focuses on Fernando García-Dory's contemporary art project Boğatepe Future Contract (2021), which was presented at the 17th Istanbul Biennial organized by IKSİ. In addition, the study analyzes the documentary videos Kars Çeçil Cheese Production (In the Village) (5'18", 2023) and Hilal Erben Interview, Hacıveli Village, Kars (6'49", 2025), directed by Güneş Özyayten. These works center on the daily life and production practices of Hilal Erben, a veterinary technician living in Hacıveli Village who became the village's first female entrepreneur through the Uzman Eller grant program and later supported ten other women in establishing their own enterprises. The videos are evaluated within the context of sustainable food and alternative art policies. The study further examines the performative, relational, and conceptual dimensions of the two villages that constitute its field of research, analyzing the dialogue between the formal intentions and practical applications through which Dory and Özyayten address the theme of sustainable food. It is argued that peasant-led initiatives can be understood not only as economic activities but also as artistic and cultural modes of production. Within this framework, the relationship between art and society is reconsidered, and forms of collective production emerging in rural contexts are approached as participatory art practices. The main aim of the study is to emphasize the autonomous position of art within everyday life while revealing the socially oriented, nature- and human-centered relational dimensions of two distinct works produced in two villages located within the same geographical context.

Keywords: Eco-art, participatory art, local food, agroecology, sustainability

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Ethics Statement: Ethical permission was granted by Kafkas University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee with the decision dated 17.07.2025 and numbered E-26756.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography
Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %2
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 16.08.2025-**Acceptance Date:** 26.12.2025-**Publication Date:** 27.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18062422>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Sanat, günümüzde yalnızca estetik bir ifade alanı olmanın ötesine geçerek toplumsal, ekolojik ve politik meselelerle doğrudan ilişkilenen çok katmanlı bir pratik hâline gelmiştir. Özellikle 1960 sonrası gelişen ekolojik sanat ve 1990'lı yıllarda Nicolas Bourriaud tarafından kuramsallaştırılan ilişkisel estetik, sanatın izleyiciyle ve topluluklarla kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlamıştır. Claire Bishop'un "Katılımcı Sanat" yaklaşımı ise, sanatın izleyiciyle kurduğu etkileşimi ve toplumsal bağlamla olan ilişkisini merkeze almıştır. Bu yaklaşımlar, sanatın nesne odaklı bir üretimden ziyade süreç, deneyim ve katılım temelli bir yapıya evrilmesini sağlamıştır. Gıda üretimi, doğa-insan ilişkisi ve kırsal yaşam pratikleri, bu dönüşümün önemli temalarından biri olarak çağdaş sanat alanında giderek daha görünür hâle gelmektedir. Sürdürülebilir gıda politikaları, yalnızca tarımsal ve ekonomik bir mesele değil; aynı zamanda kültürel bellek, toplumsal dayanışma ve ekolojik etikle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda sanat, gıda üretim ve paylaşım süreçlerini görünür kılan, eleştiren ve dönüştüren bir araç olarak işlev görmektedir. Bu makalenin amacı, sürdürülebilir gıda politikalarının katılımcı sanat pratikleri aracılığıyla nasıl temsil edildiğini Boğatepe ve Hacıveli köylerinde üretilen iki farklı sanat pratiği üzerinden incelemektir. Çalışma, Fernando García-Dory ve Güneş Özayten'in üretimlerini karşılaştırmalı olarak ele alarak, sanatın kırsal bağlamda toplumsal fayda üretme potansiyelini tartışmayı ve sanat-yaşam ilişkisini katılımcı sanat perspektifinden yeniden düşünmeyi hedeflemektedir. Fernando García-Dory'nin eseri, yerel topluluklarla birlikte geliştirilen katılımcı bir süreç içinde şekillenirken, kırsal alanlardaki ekolojik ve kültürel sürdürülebilirliği vurgulayan bir yerleştirme olarak karşımıza çıkar. Boğatepe Köyü'nün peynir üretimi, kolektif hafızası ve agroekolojik deneyimleri bu sanat pratiğinin temelini oluşturmaktadır. Diğer yandan Güneş Özayten'in Hacıveli Köyü'nde çektiği kısa belgeseller, Hilal Erben'in girişimciliğini ve kadın emeğini görünür kılarak hem kırsal kalkınma hem de toplumsal cinsiyet temaları üzerinden değerlendirilebilecek önemli bir örnektir. Her iki çalışmada da sürdürülebilir gıda politikaları, yerel bilgi birikimi ve üretim pratikleri ön plana çıkmakta; sanat, bu pratiklerin görünürlüğünü artıran bir platform işlevi görmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, sanatın yaşamla kurduğu ilişkide nasıl dönüşebileceğini, katılımcı sanat perspektifinden hareketle ele almak ve söz konusu iki köydeki uygulamalar üzerinden bu dönüşümün toplumsal, ekolojik ve kültürel boyutlarını ortaya koymaktır. Böylece, sanatın özerkliğini korurken aynı zamanda toplumsal faydayı gözetken bir yapıya bürünebileceği savunulmaktadır.

1. Gıda Politikalarının Sanatla Kesiştiği Kavramsal Zeminler

1.a. Ekolojik Sanat

Gıda politikaları; üretim, dağıtım, erişim, tüketim ve sürdürülebilirlik gibi konuları yöneten politik yaklaşımlardır. Sanat ise bu sistemleri görselleştirme, eleştirme veya dönüştürme gücüne sahiptir. Endüstri Devrimi sonrasında çevresel sürdürülebilirlik, yerel tarım ve gıda israfı gibi konuları sanatla ele alan bir alan olan Ekolojik sanat gıdanın üretim sürecindeki doğa-insan ilişkisini eleştirir ve görünür kılar. Çevresel meseleleri estetik bir düzlemde politik ve toplumsal bağlamlarda da ele alarak, doğa ile insan arasındaki ilişkileri yeniden kurgulama çabası taşır. Bu çabanın temel ayaklarından biri ise gıda sistemleri ve tarım politikalarıdır. Gıda politikaları, ekolojik sanat için hem kavramsal bir zemin hem de müdahale alanı sunar. Sanatçılar, endüstriyel tarımın doğa üzerindeki yıkıcı etkilerine, tohum tekellerine, gıda güvencesizliğine ve kırsalın dönüşümüne dikkat çekerek alternatif yaşam biçimlerine çağrı yapar. 1960'larda sanat eleştirmeni Lucy Lippard, ekoloji ve sanat ilişkisinin hem estetik hem etik bir mesele olduğunu savunmuştur. Lippard'a göre sanat yalnızca doğayı temsil eden değil doğayla ilişkilenecek şekilde, toplumsal ve çevresel sorumluluk alan bir pratik olmuştur. Bu düşünceyle Lippard

yazılarında, geleneksel sanat araçları olan tuval, kil ile üretilen sanat pratikleri yerine özellikle yerleştirme sanatı, topluluk ve doğa temelli projeler ve katılımcı çevre sanatı gibi disiplinleri öne çıkarmıştır. Sanat, çevresel felaketlere dair farkındalık yaratmanın yanı sıra eylem üretme potansiyeline de sahiptir. Bu eylem “propagandist” değil; hissedilen, deneyimlenen, paylaşılan bir estetik yoluyla olmalıdır (Lippard, 1983; 6 – 13). Ekolojik sanatın gıdyla ilişkisi, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda kültürel bir mesele olarak da değerlendirilmelidir. Lucy Lippard, çevresel sanatın yerel bağlamlara dayandığını ve doğayla kurulan ilişkinin politik boyutlarını içerdiğini belirtir. Ona göre, “toprakla ilgili sanat, yalnızca doğaya duyulan romantik bir sevgi değil, aynı zamanda gıdaya erişim gibi somut eşitsizlikleri de gündeme getirir” (Lippard, 2007: 120). Bu bağlamda sanat, hem ekolojik hem de toplumsal adaleti önceleyen bir araç hâline gelir. Ekolojik sanatın bu politik düzlemdeki örneklerinden biri, Claire Pentecost’un “Toprak Şekli” adlı çalışmasıdır. Pentecost, toprağı alternatif bir değer sistemi olarak sunar ve gıda üretiminin ekonomik-politik ilişkilerle olan bağını görünür kılar (Pentecost, 2012). 2012 yılında Kassel Documenta13’te sanatçı, organik gübre ve materyalleri külçe altın formunda sergi alanına yerleştirmiştir. Sanatçı herkesin organik gübre yaparak, altın değerinde, yaşayan toprağı yönelik yeni bir değer sistemini düşünmeye davet etmiştir. Bu yaklaşım, diyalektik düşüncüyü tetikler, toprağın bir meta değil, müşterek bir varlık olarak ele alınması gerektiği düşüncesini savunur. Sanatçı, endüstriyel tarım sistemlerini eleştirir, “Toprak şekli” adlı projesinde toprağı bir değer birimi / para birimi gibi olarak kurgulayarak toprağın değerine dikkati çekmiştir. Benzer biçimde, Amy Franceschini’nin kurucusu olduğu Futurefarmers kolektifi, yerel gıda üretimi, müşterek tohumlar ve agroekolojik bilgiye dayalı projeler geliştirerek kentte yaşayan bireylerin üretici kimliğini güçlendirir. “Zafer Bahçeleri” projesi, bu doğrultuda bireysel ve kolektif gıda üretiminin teşviğiyle gıda egemenliğine yönelik sanatsal bir müdahale örneğidir (Franceschini, 2009).

Görsel 1. Claire Pentecost, “Toprak Şekli”, Documenta 13 Kassel, 2012.

Görsel 2. Amy Franceschini, “Zafer Bahçeleri” San Francisco, 2007-2009

Gıda politikalarıyla ilgilenen sanat pratikleri, müşterekleşme, yerel bilgi sistemleri ve doğayla uyumlu yaşam biçimleri gibi kavramlarla da örtüşür. Sanatçılar, üretim süreçlerine doğrudan katılarak izleyiciyi pasif konumdan çıkarıp eyleyiciye dönüştürür. Böylece sanat, yalnızca temsil eden değil, dönüştüren bir pratiğe evrilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki günümüzde ekolojik sanat üretimi, kapitalist yaklaşımların desteğini aldıkça kendi ilkeleriyle çelişmektedir. Bu sebeple ekolojik, sürdürülebilirlik ve doğa dostu gibi tanımlar, giderek pazarlama stratejilerine entegre edilmiş, içeriği boşaltılmış söylemlere dönüşmekte ve sanatın eleştirel, dönüştürücü ve etik işlevini gölgelemektedir. Bu durum, ekolojik sanatın yalnızca görsel bir “yeşil duyarlılık” sunmakla kalmayıp, neoliberal çevreciliğin estetik yüzeyinde yeniden üretildiği bir düzleme işaret etmektedir. Bu çelişkinin aşılabilmesi, ekolojik sanatın üretim süreçlerinde piyasa temelli temsillerden uzaklaşıp, yerel bilgiyle harmanlanan, kolektif, katılımcı ve kamusal sorumluluk taşıyan pratiklere yönelmesiyle olanaklı hale gelebilir. Katılımcı sanat bu duruma

örnek verilebilir.

1.b. Katılımcı Sanat / Topluluk Tabanlı Sanat

Sanat eleştirmeni Nicolas Bourriaud'nun tanımıyla sanat, insanlar arasında sosyal bağlar kuran ve bir aradalığı yapılandıran bir formdur. Gıda üretimi veya paylaşımı süreci salt bir nesne değil katılımla şekillenen bir süreçtir. Gıda politikaları bağlamında katılımcı sanat, izleyicinin yalnızca gözlemci değil aktif bir üretici, paylaşımcı ya da tüketici olarak sürecin bir parçası haline geldiği sanat pratiklerini ifade eder. Bu tür çalışmalar, gıdanın üretimi, dağıtımı, paylaşımı ve politik anlamları üzerine düşünmeye ve harekete geçmeye çağırır. Tohum takas şenlikleri, gıda kooperatifleri, kamusal sofraya kurma eylemleri sanatsal ifade alanına taşınabilir. Katılımcı sanat, izleyiciyi seyirci değil aktör konumuna getirir. Ortaya çıkan işi birlikte üretme eylemine dönüştürür. Genellikle de toplumsal bir sorunla ilişkilidir: yoksulluk, adaletsizlik, gıda güvencesi, iklim değişikliği karşısında beslenme biçimleri.. gibi. Bu açıdan bakıldığında gıda politikaları bağlamında katılımcı sanatın işlevleri arasında gıda erişimi ve eşitsizliklerini görünür kılmak, yerel üreticileri ve tüketicileri bir araya getirmek, topluluk dayanışması ve müşterekler üretmek, endüstriyel tarım eleştirisi yapmak ve kamusal alanda yemek ve üretim deneyimini sanatsallaştırmak sayılabilir. İskoçya, İtalya ve İngiltere tabanlı Cooking Sections kolektifi tarafından 2015 yılında başlatılan ve halen süren CLIMAVORE projesi iklim değişikliği bağlamında beslenme alışkanlıklarını sorgulayan katılımcı projelere örnek verilebilir. Bu grup, deniz seviyesi yükselen gelgitlerin arasında olan bölgelerde denizin içine masalar yerleştirilmiş, deniz yosunu tabanlı menüler geliştirmiştir. Gelgitlerin olduğu esnada alternatif su ürünleri yetiştiriciliği yöntemlerinin tartışıldığı halk atölyeleri ve yemekler aracılığıyla faaliyete geçirilmiştir. Yerel halkla alternatif iklim diyeti yaratılmış, restoranlar projeye katılmış ve kendi menülerini bu doğrultuda dönüştürmüştür. Bu proje gıda tüketiminin politik olduğu kadar iklimsel etkileri olduğunu da göstermektedir (Serpetine, 2025) Bu çalışma aynı zamanda beslenme süreçlerinin politik ve estetik bir bedensel deneyim oluşuna da örnek olarak gösterilebilir. Katılımcı sanat, gıdayı sadece görsel ya da tematik bir unsur olarak değil, üretim – tüketim - paylaşım süreçlerinin bizzat kendisi olarak ele alır. Gıda politikaları bağlamında sanat, tüketim eleştirisi olduğu kadar sofraya birlikte oturmanın, bir topluluk yaratmanın formu olduğu da söylenebilir.

Görsel 3. CLIMAVORE–Cooking Sections, Gelgit Bölgeleri üzerine halka açık atölye, performans 2017, Skye Adası

1.c. Slow Food Hareketi

2000'li yıllardan günümüze küreselleşme hareketi gıdanın üretim, işleme ve dağıtım süreçlerine egemen olup, çok uluslu dev firmaların kontrolünde tekelleşmesine zemin tutması dikkati çekmektedir. Bu duruma karşı 2004'te İtalya'da Carlo Petrini tarafından önerilen Slow food hareketi ve Terra Madre

buluşması ile gıdanın geleceği üzerine çok önemli adımlar atılmıştır. Bu hareket, ekinlerde biyo-çeşitliliğin korunmasını, yemeklerin ve kültürlerin çeşitliliğinin korunmasını savunarak ortaya yeni bir paradigma sunmakta, doğa ve insanın geleceğini merkeze almaktadır. Slow food akımında, çok uluslu şirketlerin yerine, organik gıda üreticileri “türetici” olarak tanımlanırken çiftçiler ve hayvansal besin üreticileri desteklenmekten yanadır. (Shiva, 2014; 5) Sürdürülebilir gıda sistemlerine örnek olan Slow food hareketi; toplum ve gelecek nesiller için beslenme güvencesi sağlarken doğal kaynakları koruyup zenginleştirmekte, ekonomik ve toplumsal refahı teşvik etmektedir. Gıda sürdürülebilirliği için kooperatifler, kooperatiflerle çalışan şirketler, vakıflar, dernekler, sivil toplum kuruluşları kırsal alanlarda dayanışma, işbirliği, ortaklık bilinciyle etkin çalışmaktadır. Özellikle kooperatifler yerel kaynakları kullanarak, yerel örgütlenme yoluyla, bulundukları bölgenin sorunlarına çözüm ürettikleri için toplumla sıkı ilişki içindedir. (Ar⁴, 2023) Slow food hareketini ele alan sanat örnekleri, gıda üretimi ve tüketiminin hız, endüstrileşme ve doğadan kopma karşısında nasıl yeniden şekillendirilebileceğini estetik ve politik yollarla ortaya koyar. Sanatçılar, yavaşlık, yerellik, mevsimsellik ve kültürel çeşitliliği vurgulayan üretim ve performanslarla Slow food’un felsefesine paralel işler üretir. Yemek paylaşımı, topluluk bahçesi, kamusal gıda atölyeleri gibi etkinlikler bu bağlamda sanat eseri haline gelir. Bu duruma sanatçı Rirkrit Tiravanija’nın 1990’da New York, Paula Allen Galerisi’nin içinde Tayland’a özgü bir yemeği pişirip ücretsiz olarak katılımcılara sunduğu “Untitled (Free)” başlıklı çalışması örnek olarak verilebilir. Burada gıda tüketiminin basit bir ihtiyaçtan öte, sosyo-politik ve estetik bir alan olduğunu vurgulamıştır. Bu süreçte yemeğin, tüketim nesnesi değil, etkileşim alanı olması önem kazanmıştır. Katılımcılar ise, sıradan bir eylem (yemek yeme) üzerinden sanatın parçası haline gelmiş, sanat galerisi, gıda ve sosyal karşılaşmaların mekânı olmuştur. Bu doğrultuda, Slow food hareketinin “iyi, temiz ve adil gıda” ilkeleriyle örtüşen çağdaş sanat pratikleri, hem gıda sistemlerine yönelik eleştiriler sunmakta hem de kolektif üretim ve paylaşım deneyimlerini sanatsal bir bağlama taşımaktadır. Özellikle yerellik, yavaşlık ve duysal farkındalık gibi Slow food’un temel kavramları; yemek performansları, topluluk sofraları ve mevsimsel üretim ritüelleriyle birleşerek sanatın katılımcı potansiyelini görünür kılar. Bu bağlamda Rirkrit Tiravanija’nın kamusal yemek pişirme eylemleri, Cooking Sections kolektifinin Climavore projesi ya da Lucy & Jorge Orta’nın “The Meal” serileri, gıdayı estetik, politik ve toplumsal bir üretim alanı olarak konumlandıran örnekler arasında değerlendirilebilir.

Görsel 4. Rirkrit Tiravanija, “Untitled, (Free)” 1990. Görsel 5. Lucy & Jorge Orta, “The Meal” 2013

⁴ AB ve TC tarafından desteklenen “Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlendirilmesi Projesi kapsamında farkındalık artırma programında eğitim veren Dr. Figen Ar’ın konuşmasından bilgi edinilmiştir. (28-29 Eylül 2023, Kars)

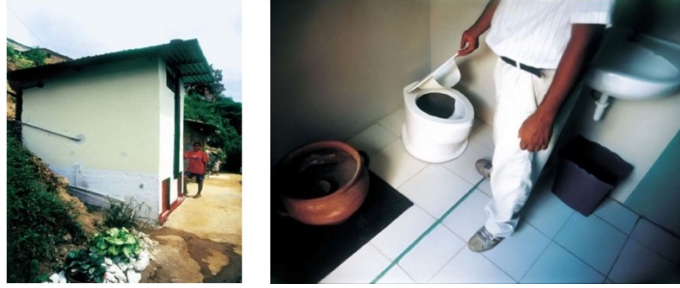
1.d. Agroekoloji ve Sanat

Köylü tarımsal ekolojisi anlamına gelen “Agroekoloji”, tarımsal üretimi yalnızca biyofiziksel süreçler üzerinden sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlarla birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımdır. Ziraat mühendisi Altieri’ye (1995) göre; agroekoloji, *"tarımsal sistemlerin ekolojik ilkeler temelinde yapılandırılmasını sağlayan, biyolojik çeşitliliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını önceleyen bir bilim, uygulama ve harekettir."* Bu yaklaşım, endüstriyel tarımın homojenleştirici ve dışa bağımlı yapısına karşı, yerel bilgiye, agro-biyolojik çeşitliliğe ve çiftçi özerkliğine dayanan alternatif modeller geliştirmeyi amaçlar (Gliessman, 2018). Ayrıca Wezel’e göre (2009); agroekoloji üç düzlemde; 1) bilimsel alan, 2) üretim pratiği ve 3) toplumsal bir hareket olarak tanımlanabilir. Bu çok katmanlı yapı, agroekolojinin yalnızca teknik bir çözüm politik bir duruş içerdiğini de gösterir.

“Tarımsal ekoloji, sürdürülebilirliği gıda sisteminin tüm parçalarına getiren araştırma, eğitim, eylem ve değişimin bütünleşmesidir: ekolojik, ekonomik ve sosyal. Gıda sistemi değişiminde her türlü bilgi ve deneyime değer verdiği için disiplinler arasıdır. Çiftlikten sofraya ve aradaki herkesin katılımını gerektirdiği için katılımcıdır. Kapital odaklıdır çünkü mevcut endüstriyel gıda sisteminin ekonomik ve politik güç yapılarını alternatif sosyal yapılar ve politika eylemleriyle karşı karşıya getirir. Yaklaşım, gıda sistemi sürdürülebilirliğinin bütünsel, kapital düzeyinde bir anlayışının gerekli olduğu ekolojik düşünceye dayanmaktadır (Gliessman, 2018).”

Agroekoloji, tarım sistemlerini hem ekolojik ilkelere hem de sosyal adalet ve yerel bilgiye dayandırarak dönüştürmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Sadece bir tarım yöntemi değil, aynı zamanda politik, kültürel ve toplumsal bir harekettir. Küçük ölçekli çiftçilerin, köylü topluluklarının ve yerli halkların bilgi ve özerkliğini savunur. Gıda egemenliğini, yani toplumların kendi tarım politikalarını belirleme hakkını savunur (1993’te kurulan La Via Campesina hareketi bu noktada önemlidir). Gıda üretiminin ticarileşmesine karşı alternatifler önerir (Viacampesina, 2025). Agroekoloji, ekolojik süreçleri taklit ederek doğa ile uyumlu tarım sistemleri kurmayı hedefler. Ekolojik açıdan bakıldığında bu, doğaya karşı değil, onunla birlikte çalışmak anlamına geliyor. Bu vizyonun kökleri geleneksel çiftçi bilgisine ve çiftçiden çiftçiye, nesiller arası deneyimsel öğrenme süreçlerine dayanır. Tarımsal uygulamaların başlangıcından kapital köylü agroekolojisi, çevresel, sosyal ve kültürel boyutu dikkate alarak gıda üretimi ile çevredeki ekosistemler arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Eurovia, 2023). Monokültür yerine çeşitliliği, kimyasal girdiler yerine doğal döngüleri teşvik eder. Toprak sağlığını korur, biyolojik çeşitliliği destekler ve karbon emilimini artırır. Zararlılarla kimyasal mücadele yerine doğal denge kurar (biyolojik mücadele gibi). Su döngüsünü, enerji kullanımını ve besin zincirini optimize eder. Polikültür, örtü bitkileri, permakültür, kompostlama, agroormancılık gibi yöntemleri içerir. Tohum çeşitliliği ve yerel türlerin korunması teşvik edilir. Tarımda topluluk destekli yaklaşım (Community Supported Agriculture – CSA) öne çıkar. Disiplinlerarası bir yaklaşımla yerel bilgi ve geleneksel tarım uygulamaları ile bilimsel bilgi arasında bir köprü kurar. Birçok üniversitede agroekoloji artık ayrı bir disiplin olarak incelenmektedir. Sosyo-ekolojik sistemleri birlikte düşünür, sadece verim değil adalet, dayanışma, kültürel değerler gibi kriterleri de hesaba katar (ekoloji, sosyoloji, ekonomi, politik ekoloji gibi) (Gliessman, 2018). Bu bilgiler ışığında bakıldığında agroekoloji ve sanat arasındaki ilişki, son yıllarda hem eleştirel hem de yaratıcı biçimlerde gelişen disiplinlerarası bir buluşma alanı haline gelmiştir. Sanatçılar, agroekolojik ilkeleri hem üretim süreçlerinde hem de temsili düzeyde kullanarak gıda, toprak, emek, ekoloji ve topluluk gibi temaları görünür kılmakta, dönüştürücü pratikler geliştirmektedir. Sanatın toplumsal ve ekolojik farkındalık kazandırma boyutu, gıda sistemlerinin görünmez kalan yönlerini (monokültür, toprak kaybı, şirketleşme) eleştirel bir dille görünür kılabilir. Yani kapitalist gıda sistemlerinin görünmeyen işçiliği sanat yoluyla görünür hale getirilebilir. Agroekolojinin vurguladığı yerellik, döngüsellik, dayanışma gibi ilkeler sanat yoluyla deneyimlenebilir hale gelir. Tıpkı agroekolojinin yerel bilgi ve topluluk temelli yaklaşımı gibi, sanatçılar

da katılımcı süreçler (örneğin birlikte bahçe kurma, tohum paylaşımı) üzerinden çalışır. Tohum ve bellek üzerinden üretilmiş bir kavramsal temelde tohumlar sadece biyolojik değil, kültürel hafızayı da taşır. Ya da bahçeyi yalnızca estetik bir alan değil, bir direniş alanı olarak gören yaklaşımlar (örneğin permakültür bahçeleriyle sanatsal enstalasyonların üretilmesi) yaygındır. Sanatta tohumların ve bahçelerin estetik ve politik temsili önemlidir. Bu tür projeler “süreç temelli sanat”, “ekososyal pratikler” ya da “topluluk sanatı” başlıkları altında değerlendirilir. Slovak sanatçı Marjetica Potrč katılımcı ekolojik projelerle tanınır. Latin Amerika’da topluluk temelli su yönetimi, gıda egemenliği gibi agroekolojik konuları mimari ve sanatla işler. Örneğin Potrč ‘un Caracas Vaka Projesi, Almanya Federal Kültür Vakfı ve Venezuela Çevre Bakanlığının katkılarıyla tasarladığı “Dry Toilet” (2003 – halen devam ediyor) adlı çalışması bu projelere örnek verilebilir. Caracas’ta haftada en fazla iki gün belediyeden su alabilen vatandaşlara ‘gayri resmi’ bir altyapı sağlayan proje, akan suyu olmayan La Vega mahallesi için atıkları toplayıp gübreye dönüştüren, susuz ve ekolojik olarak güvenli bir tuvaletten oluşmaktadır. Tuvalet, bölge sakinleri, mahalle derneği ve mimar Liyat Esakov ile birlikte inşa edilmiştir (Arte-util, 2025)

Görsel 6. Marjetica Potrč, “Dry Toilet”, 2003- halen devam ediyor, Venezuela

Bu çalışma, projeyi yalnızca teknik bir altyapı çözümü olarak değil, aynı zamanda katılımcı, ekolojik ve toplumsal bir müdahale olarak konumlandırmaktadır. Caracas’ta belediyenin suyu haftada en fazla iki gün sağlayabildiği bir bağlamda, “gayri resmi” olarak tanımlanan bu altyapı, devletin yetersiz kaldığı alanlarda topluluk temelli alternatiflerin nasıl geliştirildiğini göstermektedir. Akan suyu olmayan La Vega mahallesinde atıkları gübreye dönüştüren susuz tuvalet, hem ekolojik güvenliği hem de yerel ihtiyaçlara duyarlı bir tasarım yaklaşımını öne çıkarmaktadır. Projenin mahalle sakinleri, mahalle derneği ve bir mimarın birlikte inşa sürecine katılması ise bu yapıyı yalnızca bir nesne olmaktan çıkararak, ortak üretime dayalı, ilişkisel ve katılımcı bir pratik hâline getirmektedir. Bu yönüyle proje, alternatif altyapıların sosyal dayanışma, çevresel sürdürülebilirlik ve kolektif bilgi üretimiyle nasıl iç içe geçebileceğine dair güçlü bir örnek sunmaktadır.

2. Gıda Üretiminin Sanatsal Bir Katılımla Yeniden Düşünülmesi: Boğatepe Ve Hacıveli Köyü Örnekleri

2.a. Kars Boğatepe Köyü Ve Fernando García-Dory INLAND Projesi: Boğatepe Gelecek Sözleşmesi

Görsel 7. Fernando García-Dory, “Boğatepe Gelecek Sözleşmesi” Performans, 2022, Boğatepe Katılımcılar: Boğatepe köyü halkı, Kars ve Ağrı Dağı civarından çobanlar, sığırtmaçlar, yerel peynir üreticileri ve Yerküre Kooperatifi

Günümüz sanatında sanatçı, toplumsal ilişkiler üreten ve bu ilişkiler üzerinden anlam inşa eden bir özne olarak, multidisipliner ya da disiplinlerarası bir çalışma alanı içinde konumlanmaktadır. Bu çerçevede Slow food hareketi ile ekolojik, agroekolojik ve katılımcı yaklaşımlar, yalnızca ekonomi, işletme, kooperatifçilik ya da sosyoloji gibi alanların konusu olmaktan çıkarılarak, sanatçının kurduğu ilişkisel evren içinde sanatsal üretimin yapısal bir bileşeni hâline gelmektedir. Örneğin; agroekoloji ve çoban kültürü üzerine çalışan sanatçı Fernando García-Dory, Avrupa’da “Pastoral Okul” gibi projelerle hem eğitim hem üretim alanlarını sanatla birleştirir. Kırsal yaşamı sanatsal pratiğe dahil eder. 2022 yılında 17. İstanbul Bienali’ne katılan Güzel Sanatlar, Kırsal Sosyoloji ve Agroekoloji üzerine eğitim almış olan İspanyol sanatçı Fernando García-Dory’nin “Kars Boğatepe Gelecek Sözleşmesi” adlı projesi, 2009’da başlattığı sanat, tarım ve kırsal alanı kapsayan, günümüzde şehir ve kırsal alan arasındaki ilişkide bölgelerin, jeopolitiğin, kültürün ve kimliğin rolünü inceleyen INLAND (kırsal / iç kesim) projesinin bir ayağıdır. Bu projesinde Kars ve Ağrı Dağı civarından çobanlar, sığırtmaçlar, yerel peynir üreticileri, Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği (Çev-Der) ve Yerküre Kooperatifi de dahil olmuştur.

Görsel 8. Fernando García-Dory, “Boğatepe Gelecek Sözleşmesi” Atölye çalışması, Karışık Medya Yerleşmesi, 17. İstanbul Bienali Müze Gazhane, 2022 Atölye Katılımcılar: Fernando García-Dory, Fatih Tatari, Olcay Bingöl, Aynur Miraz Yüce, İlhan Koçulu ve Boğatepe’den Güler Zerger, Gülcan Hasözdemir, Gönül Karayazı, Sibel Macartay Tarih: 15 Eylül 2022 Perşembe | Saat: 16.00 Yer: Müze Gazhane T Binası

Fernando García-Dory, çalışmalarında mikroorganizmalar ve sosyal sistemleri konu alır. Çizim, resim, heykel gibi geleneksel sanat dillerinden, tarımsal-ekolojik projelere, eylemlere ve kooperatiflere kadar bağlantı ve işbirliğini ele almaktadır. Biyolojik formların ve süreçlerin ilişkilerini kullanarak ürettiği çalışmalarıyla toplumsal bir değişim potansiyeli sunmaktadır. INLAND projesi, kırsal kesimdeki kültür ve doğa arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. (IKSV, 2022) INLAND’ın amacı, kırsal alanla ilişkili olarak çağdaş sanat pratiğini uygulamak ve sanatın oluşma ve dolaşım biçimini nasıl değiştirebileceğini ortaya koymaktır. Bugün INLAND, işbirliklerine ve ekonomilere alan açmaya yönelik bir grup olarak işlev görmektedir. Bireysel çabaları kolektif içinde eritirken, farklı ülkelerde farklı biçimlerde ortaya çıkan INLAND kapsamında, kitaplar yayınlanmakta, gösteriler, peynir üretimi yapılmaktadır. Ayrıca, sanatın kırsal kalkınma politikaları için kullanılması konusunda Avrupa Birliği Komisyonu’na danışman olarak tavsiyelerde bulunmakta, çoban hareketlerini kolaylaştırmakta ve kolektif sanatsal ve tarımsal üretim için farklı yerlerdeki arazilere erişimi teşvik etmektedir (Dory, 2023). İstanbul Kültür Sanat Vakfı’nın desteğiyle, 17. İstanbul Bienali’nde gerçekleştirilen köydeki sergi hazırlıkları ve Müze Gazhane’deki atölye çalışmaları gibi etkinliklere bakıldığında Dory’nin INLAND projesinin bir parçası olan “Boğatepe Gelecek Sözleşmesi” Boğatepe köyü halkı, Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği ve Yerküre Kooperatifi’nin koordinasyonunda gerçekleştirilmiştir. 2019’da kurulan Yerküre Kooperatifi, “*Sürdürülebilir bir yaşam hedefi ile yerel ve kırsal hayatın, ekonomik, kültürel, toplumsal, tarihsel, politik ve ekolojik olarak değerli kılınması ve zenginleştirilmesi için rekabete değil, dayanışmaya ihtiyacımız var*” mottosuyla harekete geçmiştir (Yerküre, 2023). Bu proje için ilişkiler ağını kuran bu kooperatif, “*biyolojik ve kültürel çeşitliliğin korunduğu, zenginleştirildiği, tüm varlıkların adilce yaşadığı ekolojik ve toplumsal olarak sürdürülebilir bir yerküre vizyonu*yla çalışan bir bilimsel araştırma ve geliştirme kooperatifi” olarak kendilerini tanımlamaktadır (A.g.e. 2023). Proje için Boğatepe köyünün tercih edilmesinin bir önemi vardır. Alman, İsviçre, Malakan, Kürt, Terekeme , Türk ve Gürcü toplulukların göç hikâyelerini içinde barındıran Boğatepe köyünde hayvancılık ve geleneksel yöntemlerle peynir yapımıyla geçim sağlanırken 1940’lardaki Köy Enstitülerinden esinlenilerek yeni sosyal ekonomi biçimleri denenmektedir (Sabancıvakfı, 2023). Boğatepe’de peynir üreticileri tarımsal ekolojiyi (agroekoloji) bir yaşam biçimi ve çevreyle etkileşim kurmanın bir yolu olarak görmektedirler. Bu durum, aynı zamanda Gıda Egemenliği yolunda ilerleme kaydetmenin alternatif bir yolu olarak görülebilir. 2000 yılında Boğatepe’de köyden kente göçlerin durması, ekonominin canlanması amacıyla İlhan Koçulu tarafından Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği kurulmuştur. Dernek kapsamında, köyde yaşayan kadınlar köyün

kültürel değerlerine ve ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla bitki yetiştiriciliği, mandıracılık ve nesli tükenen tohumlar hakkında eğitim almanın yanı sıra bilgisayar ve Fransızca gibi farklı eğitimlerden de geçmişlerdir. Boğatepe köyünde ve daha sonra Kars'ta Türkiye'nin ilk eko müzelerinden biri olan Peynir Müzesi kurulmuştur. Köyün en büyük gelir kaynağı olan peynir üretiminin yanı sıra köy sakinlerinin desteğiyle eko-turizm de bir geçim kaynağına dönüşmüştür (A.g.e., 2023).

“Boğatepe Gelecek Sözleşmesi” projesine bakıldığında proje, hem Kars'ın Boğatepe köyündeki hem de İstanbul'da bulunan Müze Gazhane'deki üretim süreçlerini aynalayan proje, sosyo-çevresel – ve agro-pastoral – zorlukları öğrenmenin ve bunlarla yüzleşmenin, kırsalın güçlendirilmesine ilişkin geçmiş ve gelecek vizyonları yeniden değerlendirmenin bir yolu olarak kendiliğinden örgütlenen yerel topluluklar üzerine düşünmeyi hedeflemiştir. Yaparak, deneyimle öğrenilen süreçlerde kullanılan malzeme ve araçlardan bazıları Müze Gazhane'de gerçekleştirilen atölyede mevcut olmuştur. Atölye, Boğatepeli kadınları da ağırlamış, mera hayvancılığının gündelik dünyasından ortaya çıkan geleneksel sanatlar ve teknikler, yün zanaatına özel bir vurguyla katılımcılarla paylaşılmıştır. Köyden gelen farklı malzeme ve öneriler arasında bağlantı kuran bu tür bir yerleştirme, topluluğun kendi içindeki örgütlenmeyi yansıtanın yanında komşular, çayırılar, hayvanlar ve otlama güzergâhları, toprak yönetimi, peynir ve peynire ortaklık eden biyokimyasal süreçler ve mantarlar arasındaki köksap tarzı ilişkiler bütününe ortaya koymuştur (IKSV, 2022)”.

2.b. Hacıveli Köyü ve Katılımcı Sanat bağlamında Güneş Özayten'in “Kars Çeçil Peyniri Yapımı (Köyde)” ve “Hilal Erben Röportaj Hacıveli Köyü Kars” Dökümanter Videoları

İlişkisel estetik, sadece insanları insanın doğal çevresiyle kurduğu ilişki ve yaşadığı çelişkileri, çabalarını da merkezine alabilir. Bu yaklaşım, bireysel eylemlerimizin biyoçeşitlilik, iklim değişikliği ve kaynak tüketimi gibi küresel çevresel süreçlerle nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla topluluk pratiği, yalnızca insanlar arasında değil, insan ve doğa arasında da “birlikte yaşama” deneyimidir (Tokdil, 2022). Günlük yaşamda varlığını sürdüren hayvancılık uygulamalarını sanatsal bir eylem olarak yeniden düşünmek ilişkisel estetiğin ve dolayısıyla katılımcı sanatın odak noktalarındandır. Kafkas Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema Televizyon Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Güneş Özayten'in “Kars Çeçil Peyniri Yapımı (Köyde)”(5'18”) ve “Hilal Erben Röportaj Hacıveli Köyü Kars”(6'49”) adlı videoları hayvancılığın desteklenmesi için veteriner teknisyeni kadın girişimci Hilal Erben'in köyüne, hayvanlara, ailesine, çevresine olan bakışı, yaşam pratiklerini içermektedir. Bu çalışmayı okumaya devam etmeden önce, belirtilen videoların izlenmesi gerekmektedir. Aşağıdaki bağlantılardan ulaşabilirsiniz.⁵ Bu bağlamda videoların sanat alanında şekillenmesi, günlük hayatın ekolojik akışına estetik bir farkındalık katma amacı taşıması dikkati çeker. Sanatın deneyimlenmesi; pasif izleyicilerin galerinin duvarına asılmış bir yapıt üzerinden değil, video çekimleri sayesinde katılımcı deneyim üzerinden eseri yaşayan bir hale dönüştürmesi; izleyicinin aktif olarak dahil olmasına dayanır. Hayvancılığa katma değer kazandırma adına Erben'in eğitim aldıktan sonra köyünde kalması, kariyerine köyünde devam etmesi, hayvanların bakımını yapması, ailesinin hayvansal gıda üretmesi gibi sanatla yaşam arasındaki sınırı eritir ve sanatı deneyimsel bir pratik haline getirmektedir. Bu pratik sadece yansıtmakla kalmaz çözüm yolu da üretir. Kendimizi sadece gıdayı tüketenler olarak değil aynı zamanda ortak sorumluluğu paylaşan toplumsal aktörler olarak yeniden tanımlarız. Erben'in bir günlük yaşantısını kaydeden bu görseller, bireysel eylemlerin sanatın içinde politik ve etik bir işlev kazanıp; sanatla birlikte ekolojik çözüm arayışına katkı sağlamaktadır. Atatürk Üniversitesi Laborant ve Veteriner Sağlık Programı mezunu olan girişimci Hilal Erben (25), Kars'ın Hacıveli köyünde yaşamaktadır. Mezuniyet sonrası doğrudan kırsala dönerek teorik bilgilerini sahada kullanmaya karar vermiştir. 2022'de Tarım ve Orman Bakanlığı'nın “Kırsal Kalkınmada Uzman Eller” projesinden aldığı 100.000 TL hibe ile dört Simental cinsi düve satın alarak hayvancılığa başlamıştır. Üç yıl içinde hayvan sayısını 4'ten 11'e çıkardı ve süt

5 URL Linkler: “Kars Çeçil Peyniri Yapımı (Köyde)”(5'18”) 2023 <https://www.youtube.com/watch?v=P4Jta500PFQ> “Hilal Erben Röportaj Hacıveli Köyü Kars”(6'49”) 2025 <https://www.youtube.com/watch?v=XX2QexfM-JE>

üretimine başladı. Kendi kurduğu ahırda hem bakımını hem veterinerliğini üstlenmektedir (Karar, 2025). Kendisi Hacıveli’de ilk kadın işletmecilik örneği olduğu gibi, çalışmalarıyla şu an köyde 10 kadın daha kendi işletmesini kurmuş durumdadır. Hayvanları şap hastalığı gibi krizler atlmasına rağmen emek ve doğa sevgisiyle yoluna devam etmektedir. Ekolojik dengeye önem veren, hastalık ve mücadelede dirençli bir üretim anlayışı benimseyen, “Hayvancılık akıllı sistemle yapılmalı” diyen Erben’in gelecek hedefi marka ve kooperatif kurmak: Organik süt ürünlerinden özel peynirler üretip “Hacıveli” gibi bir marka oluşturmayı planlamaktadır. Aynı zamanda kadınlarla süt sanitasyonu eğitimleri vermektedir (A.g.k.).

Görsel 9. Güneş Özayten “Kars Çeçil Peyniri Yapımı (Köyde)” 5’18” 2023

Hilal Erben, aldığı veterinerlik eğitiminden sonra köyüne dönmüş, çevrenin yargılarına aldırış etmeden devletten aldığı hibeyle küçük çaplı bir aile işletmesi olan “Erben Hayvancılık”ı kurmuştur. Erben’in büyük baş hayvan yetiştiriciliği dışında Türkiye’de tarımsal üretime ve yerinde istihdama yönelik düşüncelerini, Özayten’in çektiği videoda dinlemek mümkündür. Erben’in Türkiye’nin en önemli sosyal sorunları hakkındaki görüşleri, yerinde istihdamın yaratılmasıyla tersine göç, kadının köylerde çalışma ve eğitim koşullarında fırsat eşitliği yaratılması olarak özetlenebilir. Erben, köy yaşamını sevmesini, tarımsal üretimin gerekliliğini savunurken farklı alanlarda çalışmalar, katkılar yapılması gerektiğini savunan bir rol modelidir. Hilal Erben’in hikâyesi, kırsalda kadın gücünün, sürdürülebilir tarımın ve yerelle entegre üretim modellerinin somut bir örneğidir. Bu yönüyle yerel kalkınma için önemli bir başarı örneği olarak öne çıkıyor. Elbette ki düşüncelerinin odağında üretim vardır. Ancak o sadece, üstelik erkeklerin egemen olduğu büyük baş hayvan yetiştiriciliğiyle sınırlı kalmayı düşünmemektedir. İşlerini büyüttüğü takdirde, kadınlara yönelik iş istihdamı yapmayı da istemektedir. Kadınların ve gençlerin yaşadıkları köylerde üretimde ve genel olarak söz hakkı olması gerektiğine inanır. Erben, Türkiye’de yaklaşık elli–altmış yıldır uygulanan tarım ve hayvancılık politikalarının bir sonucu olarak umudunu yitiren nüfusun, başta eğitim olmak üzere daha eşit yaşam koşulları arayışıyla büyükşehirler öncelikli olmak üzere kentlere yöneldiğini ve bu göç hareketinin özellikle gençler arasında yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Güneş Özayten tarafından gerçekleştirilen iki video çalışmasının temel amacı, Hilal Erben’i ve aile bireylerini gündelik yaşam ve üretim pratikleri içinde görünür kılarken, Erben’in

köylülük, kadınlık, üreticilik ve çiftçilik deneyimlerine ilişkin yaklaşımlarını izleyiciye aktarmaktır. Erben, bu kimliklerin her birinin bilinciyle hareket eden bir özne olarak, kırsal yaşamın çok katmanlı yapısını temsil etmektedir. Bu yönüyle anlatı, sinemasal bir potansiyel taşımaktadır. Sinema kuramında “bulunmuş öykü” olarak tanımlanabilecek bu yaşam deneyimi ve Hacıveli Köyü’ndeki girişimi, görsel-işitsel bir estetik forma dönüştürülmediği takdirde, gündelik hayatın akışı içinde görünmez hâle gelme riski taşımaktadır. Bu bağlamda Özayten’in, Hilal Erben ve ailesinin bir gününü kapsayan görüntüleri kendi bakış açısından kaydetmesi ve bu görüntüleri belirli bir dramatik ve estetik çerçeve içerisinde kurgulaması sonucunda ortaya çıkan iki video, ilişkisel estetiğin temel yaklaşımlarını içermekte; sanatsal disiplinlerin sınırlarını aşarak gündelik yaşamla doğrudan bir temas kurmaktadır.

Görsel 10. Güneş Özayten “Hilal Erben Röportaj Hacıveli Köyü Kars”(6’49”) 2025

3. “Güneş Özayten “Hilal Erben ile röportaj Hacıveli Köyü, Kars 13.10.2023 Röportajın Analizi: Gündelik Pratik, Kadın Emegi ve Katılımcı Sanat

Hilal Erben ile gerçekleştirilen röportaj, sürdürülebilir gıda üretiminin kırsaldaki gündelik pratiklerle nasıl iç içe geçtiğini ve bu sürecin toplumsal cinsiyet, emek ve kolektif üretim bağlamında nasıl anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Erben’in anlatısı, sürdürülebilir gıdayı yalnızca teknik bir üretim meselesi olarak değil, yaşamın tamamına yayılan çok katmanlı bir deneyim olarak ele almaya olanak tanımaktadır. Kendi sözleriyle, “küçüklüğümünden beri aile işletmemizde çalışıyorum... köye ve hayvanlara vakfım” ifadesi, üretimin kuşaklar arası aktarılan yerel bilgiye dayandığını göstermektedir. Erben’in devlet destekli Uzman Eller programı aracılığıyla kendi çiftliğini kurmuş olması, kamusal politikalar ile bireysel girişim arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır. Bu bağlamda üretim süreci, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil; bilgi, emek ve bakım pratiklerinin iç içe geçtiği bir toplumsal alan olarak şekillenmektedir. Erben’in “hayvancılık gecesi gündüzü olmayan bir meslek” ifadesi, gıda üretiminin görünmeyen emek boyutunu vurgulamakta; bu emek, katılımcı ve ilişkisel sanat pratiklerinde olduğu gibi sürecin kendisini sanatsal bir değer alanına dönüştürmektedir. Röportajın önemli bir boyutu, kırsalda kadın olmanın getirdiği yapısal engellerin açık biçimde dile getirilmesidir. Erben’in “sen kadınsın yapamazsın” denildi” sözleri, toplumsal cinsiyet temelli önyargıların üretim alanındaki belirleyici rolünü ortaya koyarken; bu engellerin kolektif üretim ve dayanışma yoluyla aşılabileceğine dair güçlü bir karşı anlatı da sunmaktadır. Özellikle kooperatifçilik üzerine yaptığı vurgu, kırsal kalkınmanın bireysel başarıdan çok kolektif örgütlenmeyle mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu noktada röportaj, makalenin ele aldığı katılımcı sanat yaklaşımıyla doğrudan ilişki kurmaktadır. Erben’in gündelik üretim pratikleri, sanat nesnesine indirgenmeyen; aksine üretim, paylaşım ve dayanışma süreçlerini kapsayan ilişkisel bir alan yaratmaktadır. Bu yönüyle röportaj,

Boğatepe Gelecek Sözleşmesi gibi sanatsal pratiklerle paralel biçimde, sürdürülebilir gıdayı estetik bir temsilden çok toplumsal bir eylem alanı olarak konumlandırmaktadır.

Sonuç olarak Hilal Erben'in anlatısı, kırsal üretimin hem toplumsal dönüşüm hem de katılımcı sanat bağlamında ele alınabileceğini göstermektedir. Röportaj, kadın emeğinin görünür kılındığı, yerel bilginin değer kazandığı ve sürdürülebilir gıda politikalarının gündelik yaşam içinde somutlaştığı bir deneyim alanı sunarak, çalışmanın kuramsal çerçevesini sahadan elde edilen nitel verilerle güçlendirmektedir.

Sonuç

Sanat tarihinde önemli kırılma noktalarını temsil eden Dada gibi avangard hareketler, günümüz sanatının içeriğini ve yönünü belirlemiştir. Sanat artık modern söylemlerin ötesinde bir hal alarak evrilmiştir. Günümüzde sürdürülebilir gıda sistemleri; toplum ve gelecek nesiller için gıda güvenliğini ve beslenme güvencesi sağlarken, doğal kaynakları koruyup zenginleştiren, ekonomik ve toplumsal refahı teşvik eden gıda sistemleridir. Üretim aşamaları çok katmanlı süreçleri kapsayabilir. Örneğin; bir köyde peynir yapımının teşvik edilmesi sadece bir öğünlük tüketim nesnesini üretmekten öte, kültürel kaynakları, devletlerin ekonomi, tarım ve hayvancılık ile ilgili politikalarını, enerji kaynaklarını, sivil toplum hareketlerini de ilgilendiren bir konudur. Tıpkı ilişkisel, katılımcı, ekolojik sanat pratiklerinde görüldüğü gibi sanat eserinin galeriye getirilip duvara asılan bir sonuç olmaktan öte problem edilen bir konuyla ilgili tüm bileşenlerinin bir sanat formu olarak ele alınması gibidir. Sanat üretimi de çok katmanlı süreçleri içinde barındırır. Kars'ın Boğatepe ve Hacıveli köyleri, Slow food hareketinin “iyi, temiz ve adil” gıda ilkelerini, katılımcı sanatın toplumsal dönüşüm yaratma potansiyeliyle bir araya getirebilecek özgün bir bağlam sunmaktadır. Hilal Erben'in tanıklığı, kırsalda kadın olmanın getirdiği toplumsal cinsiyet temelli engellerin, kolektif üretim ve kooperatifçilik aracılığıyla aşılabileceğine dair güçlü bir saha verisi niteliğindedir. Bu bağlamda sanat, yalnızca estetik bir üretim alanı değil, aynı zamanda kırsal yaşamın sosyal, ekonomik ve kültürel dokusunu dönüştüren bir araç olarak konumlanmaktadır. Katılımcı sanat pratikleri, gıdanın üretim–tüketim–paylaşım süreçlerini görünür kılarken; topluluk bağlarının güçlenmesine, kadın emeğinin değerinin artmasına ve yerel bilgi ile deneyimin korunmasına da katkı sunmaktadır. Yerel üreticiler, sanatçılar ve tüketiciler arasındaki bu çok yönlü iş birlikleri, hem kırsal kalkınmayı hem de küresel ölçekte adil ve sürdürülebilir bir gıda kültürünün inşasını mümkün kılmaktadır. Köy sofralarında paylaşılan bir tabak peynir, yalnızca beslenme eylemi değil; toprağın, emeğin ve ortak hafızanın yeniden üretildiği bir sanat biçimidir. Bu sofralar, kadın emeğinin görünürlük kazandığı, topluluk ilişkilerinin güçlendiği ve adil, sürdürülebilir gıda politikalarına ilişkin tartışmaların şekillendiği sanatsal bir üretim alanı olarak düşünülebilir.

Kaynakça

- Altieri, Miguel A. (1995). Agroecology: The science of sustainable agriculture. Pdf Erişim linki: https://www.academia.edu/25606747/Agroecology_The_science_of_sustainable_agriculture
- Arte – Util (2025). Dry toilet. <https://arte-util.org/projects/dry-toilet/>
- Bourriaud, N. (1998). İlişkisel estetik. Bağlam yayıncılık
- Dory, F. G. (2023). www.fernandogarciadory-info
- Eurovia, (2023). Agroecology, Pdf Erişim linki: <https://www.eurovia.org/our-vision/>
- Franceschini, A. (2009). Victory gardens 2007+. Futurefarmers. Erişim linki: <https://futurefarmers.com/victorygardens/>
- Gliessman, Stephen R. (2018). Agroecology: The ecology of sustainable food systems, Vol. 42, No. 6, 599–600. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/21683565.2018.1432329>
- IKSV (2022). <https://bienal.iksv.org/tr/17b-sanatcilar/inland-fernando-garcia-dory>
- Lippard, L.R. (1983). Overlay: Contemporary art and the art of prehistory U.S.A
- Lippard, L. (2007). The lure of the local: senses of place in a multicentered society. The new press.
- Karar Gazetesi, (2025). Erişim linki: <https://www.karar.com/guncel-haberler/mezun-oldu-memur-olmadi-4-taneyle-basladi-11e-ulasti-10-kadina-daha-1966046>, Haber tarihi: 06.06.2025.
- Karar Gazetesi, (2025). Erişim linki: <https://www.karar.com/guncel-haberler/devlet-destegi-ile-hayatini-degistirdi-diplomayi-duvara-asti-3-yilda-1955393>, Haber tarihi: 01.05.2025
- Pentecost, C. (2012). Soil-erg: currency of the commons. In documenta (13): 100 Notes – 100 Thoughts. Hatje Cantz.
- Sabancı Vakfı, (2023). Erişim linki: <https://www.sabancivakfi.org/tr/sosyal-degisim/bogatepe-cevre-ve-yasam-dernege>
- Serpentine, (2025). Erişim linki: <https://www.serpentinegalleries.org/whats-on/climavore/>
- Tokdil, E. (2022). İlişkisel Estetik Bağlamında Ekolojik Sorunlar ve Çağdaş Sanatın Çözüm Arayışları / İlişkisel Estetik ve Güncel Sanatın Çözüm Arayışları Bağlamında Ekolojik Sorunlar” 3. Uluslararası Dağ ve Ekoloji Kongresi, Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesi (MEDESU2022)
- Viacampesina, (2025). Erişim linki: <https://viacampesina.org/international-peasants-voice>
- Wezel, v.d. (2009). Agroecology as a science, a movement and a practice. Sustainable agriculture reviews. Pdf Erişim linki: <https://link.springer.com/article/10.1051/agro/2009004>
- Yerküre, (2023). <https://www.yerkure.org/hakkimizda/>

Ç1. İnanç Esasları Eğitiminin Davranış ve Ahlaka Tesiri (Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bir Araştırma)¹

Mahmud CÜNEYT² & Muhammed Alparslan KARTAL³

APA: Cüneyt, M. & Kartal, M. A. (2025). İnanç Esasları Eğitiminin Davranış ve Ahlaka Tesiri (Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bir Araştırma). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 439-456. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18021085>

Öz

Bu araştırma, Allah'a imanı, O'nun sıfat ve fiillerini konu edinen ayetleri ele almakta ve bu imanın, insanın davranışlarına etkilerini incelemektedir. Müslümanın sahip olduğu inanç esaslarının onun psikolojisinde güzel nitelikler meydana getirdiğini ve onu, hem fiili hem de ahlakî yozlaşmalardan koruduğunu ortaya koymaktadır. Bu inanç esasları, Müslüman ferdi, her şeyi işiten, her şeyi bilen, daima diri ve muktedir olan bir ilaha inanan hakiki iman sahibi bir kişi yapmaktadır. Onun Allah'a imanı, sadece zihinsel bir lüks hali veya mücerred bir felsefe değildir. Bilakis, bütün hakikatlerin aslı olan iman hakikatidir. Bu inanç, onun psikolojisine sebat ve güven vermekte, tüm benliğini çabaya ve ciddi gayretlere sevk etmektedir. Ahirete imanın da Müslümanın psikolojisi, aklı ve anlayışı üzerinde çok güçlü tesirleri bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Akide, davranış, ahlâk, Allah'a iman, ahirete iman

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma şu makalenin Türkçeye çevrilmiş halidir: "Aldibo, İbrahim. "Eserü Tedrîsü'l-Üsûsü'l-İ'tikâdiyye fi's-Sülûk ve'l-Ahlâk: Dirâse fi'l-Ayâtü'l-Kur'âniyye ve Delâlatiha - İnanç Esasları Eğitiminin Davranış ve Ahlaka Tesiri (Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bir Araştırma)", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 105-133."

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 12.11.2025-**Kabul Tarihi:** 22.12.2025-**Yayın Tarihi:** 23.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18021085>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati / Assist. Prof., Kafkas University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric (Kars, Türkiye), **eposta:** mahmudaljunied210@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-8941-707X> **ROR ID:** <https://ror.org/04v302n28> **ISNI:** 0000 0000 9216 0511 **Crossref Funder ID:** 501100009391

³ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati / Assist. Prof., Kafkas University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Hadith (Kars, Türkiye), **eposta:** kartalalparslan@hotmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5360-2361> **ROR ID:** <https://ror.org/04v302n28> **ISNI:** 0000 0000 9216 0511 **Crossref Funder ID:** 501100009391

The Effect of Doctrinal Basics Teaching on Behavior and Manners (A Research in Quranic Verses and Their Denotations) 4

Abstract

The search studies the verses that focus on the features of Almighty God and the influence of this knowledge on the man's life. Improving the quality of man's life to be happy life as a Muslim. Because this knowledge about Allah will prevent him from an empty life and let him live the essence of Iman. this faith is not words, it is living in these principles. Beside that believing in the last Day has a strong influence on the believer's life and gives him a light he can follow.

Keywords: Doctrine, behavior, manners, belief in God, belief in the last day

4

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This work is the Turkish translation of the following article: "Aldibo, Ibrahim. "Eseru Tedrîsî'l-Üsûsî'l-İ'tikâdiyye fî's-Sülûk ve'l-Ahlâk: Dirâse fî'l-Ayâtî'l-Kur'âniyye ve Delâlâtîha - İnanç Esasları Eğitiminin Davranış ve Ahlaka Tesiri (Kur'an Ayetleri Çerçevesinde Bir Araştırma)", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 105-133."

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 12.11.2025-**Acceptance Date:** 22.12.2025-**Publication Date:** 23.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18021085>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimiz Muhammed'e, ailesine ve ashabına salât ve selam olsun.

İslam akaidinin öğretilmesi, iradeyi yönlendirmede ve davranışların ıslahında son derece etkili bir role sahiptir. Tembellik, gevşeklik, davranışsal ya da ahlaki sapmalar gibi birçok olgunun açıklaması çoğu zaman insan nefsinin yönlendiren gücün zayıflığında aranabilir. Bu yönlendirici güç, insanın inançları ve Yaratıcı ile olan bağıdır. Bu alandaki herhangi bir eksiklik veya zayıflık, kişinin üzerinde doğrudan etki bırakır; olumsuzluk, yılgınlık, gevşeklik ve umursamazlık doğurur. Nitekim bireyi ahlaki ve davranışsal sapmalara sürükleyebilir ve etkin bir iradenin işlevini tamamen devre dışı bırakabilir. Bu nedenle akaidin ve delillerinin öğretilmesi, öğrencilerin alması gereken ilk ilimler arasında kabul edilmiş; hatta bu inancın çocukların kalplerine erken yaşta yerleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Her küçük ve büyük bireyin kalbinde Allah'a bağlı olan içsel uyarıcının (el-vâizü'd-dâhilî) beslenmesi, kişinin davranış ve ahlak yönünden sapmasını engeller; ayrıca bireyin dışı yansıyan olumlu özelliklerini geliştirir ve içinde yaşadığı topluma iyilik ve başarı olarak geri döner.

Kur'an-ı Kerîm, Müslümanın itikadını oluşturan ve onun kâinatla, kâinatın Yaratıcısıyla ve insanın yeryüzündeki göreviyle ilgili konulardaki tutumunu belirleyen temel ilkeleri açık ayetlerle ortaya koymuştur. Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân* ve *Dürerü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde bu ayetleri toplamaya ve sınıflandırmaya çalışmıştır. Ona göre “cevher” ayetlerinin amacı marifet nurunu elde etmek, “dürer” ayetlerinin amacı ise amelde istikamet üzere olmaktır. Birincisi bilgiye, ikincisi ise uygulamaya ilişkindir. Dolayısıyla imanın temeli hem bilgi hem de ameldir (Gazzâlî, 2006, s. 90).

Gazzâlî, Kur'an'ın “cevher” ayetlerini 763, “dürer” ayetlerini ise 741 adet olarak tespit etmiştir. Cevher kısmı, itikad meselelerini, yakîn esaslarını, ispat, açıklama, red ve delillendirme yoluyla bütüncül bir bilgi sistemi olarak ele alır ki bu alan, klasik âlimlerin en şerefli ilim olarak nitelendirdiği akaid ilmidir. Çünkü bu ilim, şer'î hükümlerin temelini, dinî ilimlerin esasını teşkil etmekte olup nihai gayesi, insanı dünyada ve ahirette saadete ulaştırmaktır (Teftâzânî, 1987, s. 12). Söz konusu ilim, meselelerini temellendiren, delillendiren ve şüpheleri gideren müstakil eserlerle geliştirilmiş olup, esasları Kur'an ve Sünnet ile sabittir.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, Kur'an-ı Kerîm'de itikadî meselelere ilişkin ayetleri incelemesi ve bu ayetlerin delaletlerini ortaya koymasıyla belirginleşmektedir. Zira bu ayetler; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, kadere, sevap–ceza ve mükâfat–cezalandırma gibi bütün inanç esaslarını kapsamaktadır. Bütün bu hususlar ise amelin temelini teşkil etmektedir. Çünkü akaid asıl, ameller ise onun dallarıdır. Akide, bireyin zihnî yapılanmasını oluşturan bütüncül bir yapıdır; bireye hem bilgisel zemini sağlar hem de ahlâkî ve davranışsal yükümlülüğün esaslarını belirler.

Yöntem

Bu çalışmada izlenen yöntem, itikad ile ilgili ayetlerin takip edilmesine ve bu ayetlerin analiz edilerek inanç ile insan fiili ve ahlâkî davranış arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasına dayanmaktadır. Ardından deliller bir araya getirilmiş, bu delillerin bütünlüyci anlamları Müslümanın bilgi temeli ve fikrî sisteminin oluşturulması bağlamında değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada; itikadın ayrıntılarına, ilahî sıfatların teferruatlarına, kelimciler arasındaki tarihî ihtilaflara —ki günümüzde akide ve kelam ilminin bir parçası hâline gelmiş ve talebelere dinin değişmez bir parçası olarak öğretilirolmüştür— girilmek istenmemiştir. Bunun yerine çalışmada, öğrencilerimizin mutlaka öğrenmesi gereken temel itikadî meseleler ele alınmıştır. Bu konular; insanın konumu, Allah Teâlâ'nın insanlar için tayin ettiği yol ve bireyin davranışlarını doğrudan etkileyen inanç esaslarını—Allah'a ve sıfatlarına iman, âhiret gününe iman gibi—kapsamaktadır. Kur'ân'ın bu esaslara verdiği önem, insanları onlara çağırması, bu esasların doğruluğunu açıklaması ve birey-toplum üzerindeki etkisini ortaya koyması çalışmanın temel merceğini oluşturmaktadır.

Bu çerçevede konu beş ana başlık altında incelenmiştir.

Birinci Bölüm: İtikadî Temel ile İnsan Davranışı Arasındaki İlişki

İkinci Bölüm: Teşrîf ve Teklîf Arasındaki Denge

Üçüncü Bölüm: İnsanın Hakka Daveti: İnanç ve Davranış Boyutu

Dördüncü Bölüm: Allah'a İman Esaslarının Bireyin Nefsinde Sağlamaştırılması

Beşinci Bölüm: Âhiret Gününe İman Akidesinin Temellendirilmesi

Birinci Bölüm: İtikadî Temel İle İnsan Davranışı Arasındaki İlişki

Birinci bölüm, insanların hayatında akidenin önemine değinmek üzere; düşünce ile davranış, inanç ile amel, bâtın ile zâhir arasındaki bağın açıklanmasıyla konuya giriş yapmaktadır. İmanî-itikadî kavramlar, insan davranışlarının tüm türlerini yönlendirmek için zorunludur. Zira hayatının herhangi bir meselesine dair sağlam ve doğru bir anlayışı bulunmayan kimse, o mesele hakkında içini rahatlatacak bir karar veremez; ona yönelik samimi bir duygu geliştiremez, hatta o konuda tereddütsüz ve istikrarlı bir davranış biçimi belirleyemez (Habbennaka, Sıfâtü 'İbâdî'r-Rahmân fi'l-Kur'ân, s. 18). Allah Teâlâ, insana düşünceye göre işleyen bilinçli bir irade lütetmiştir. Bu irade, insanı hayır, hak ve güzeli aramaya yönelten etkili sırdır. İnsan bu irade sayesinde kâinatı kendine hizmet ettirir ve onun gizli hakikatlerini ortaya çıkarır. Düşünce doğru ve açık olduğunda irade, hayra ve hakikate yönelir ve insanın yeryüzünde halife olmasının gerçek anlamını gerçekleştirmeye çalışır. Bu halifelik, yeryüzünü imar etmek ve onun nimetlerinden yararlanmak demektir. Kur'ân-ı Kerîm bu göreve şu ayetle işaret etmiştir: “*O sizi yerden yaratmış ve orayı imar etmenizi istemiştir*” (Hûd 11:61). Buna karşılık, düşünce batıl olup heva ve heveslerle karıştığında, insanı hayır yerine şerre yöneltir; onu değerleri yıkan, hak ve güzelliği tahrip eden, yeryüzünde bozgunculuk çıkaran bir araca dönüştürür. Kur'ân bu durumu şu örnekle açıklamıştır: “*(O kimse) yönetimi ele alınca yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmeyiz*” (el-Bakara 2:205). Dolayısıyla hayır, hak ve güzellik, İslam'ın bireyler ve toplumlar arasında tesis edilmesini emrettiği esasların başında gelir. Buna karşılık şer, batıl ve çirkinlik, değerleri ve faziletleri yıkan en kötü ahlaki özelliklerdendir. Ateist felsefeler, insan ile psikolojik—ruhani huzur arasında mesafe oluşturmaya çalışmış; insandan Allah'a ve âhiret gününe imanı çekip alarak, onu tarih boyunca insan topluluklarının korku, kaygı, musibet ve bencillik karşısında sığındığı ahlaki değerlere olan güveninden mahrum bırakmıştır. Böylece bu felsefeler, insanda ruhi ve ahlaki çöküş (Sibâî, 1987, s. 8) meydana getirip onun azmini kırmış hem çalışmada ilerlemenin hem de insanlık uygarlığına ve toplumsal kalkınmaya etkin katılımın önünde ciddi bir engel hâline gelmiştir.

İtikadın Etkisi Sadece Bireyle Sınırlı Değildir

Akaidin etkisi yalnızca bireyle sınırlı değildir; insanın diğer insanlarla olan ilişkisine ve içinde yaşadığı toplumla olan bağlarına da doğrudan yansır. Bazı Batılı araştırmacılar, maddî genişleme, manevî daralma ve dinden uzaklaşmanın; atom bombasının oluşturduğu tehlikeden daha az olmayan yeni bir tehdit ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir. Devletlerarasındaki şiddetli rekabet, korku, savaşlar ve katliamlar; modern insan üzerinde hayret ve şaşkınlığın hâkim olmasına yol açmış, hatta onu şu soruyla yüz yüze bırakmıştır: Acaba insanın manevî değerleri ve hayatı, çöküş ve yok oluş tehlikesiyle karşı karşıya mı? Bu durum, Avrupa'nın kaderi ve medeniyetinin gerilemesi konusunda karamsarlığın güçlenmesine neden olmuştur. Bunun nedeni ise dinî motivasyonun zayıflaması ve içsel ahlâkî otoritenin çöküşüdür (Madkûr, 2000, s. 120-121). Bu nedenle birçok ıslahçı düşünür, insanın karşı karşıya olduğu ahlâkî ve zihnî problemleri çözmenin en etkili yolunun iman olduğunu vurgulayarak, dine dönüş çağrısında bulunmuştur. Onlara göre toplumda gerçek iyiliğin var olabilmesi için eğitim sürecinin —çocukluk döneminden itibaren— Allah'a iman, O'nun gözetimi ve hâkimiyeti bilincini çocukların kalplerine yerleştirmesi gerekir. Çünkü bu bilinç, çocukları iyi ve faydalı alışkanlıklar üzerine yetiştirir; toplum ise bu yolla güvenlik ve mutluluğa yönelir (Madkûr, 2000, s. 128). Bu nedenle dikkat edilmesi gereken ilk husus, insanın inançlarını oluşturan ve tasavvurlarını doğru bir zemine oturtan fikrî temelleri güçlendirmektir. İslam'ın ve bütün peygamberlerin getirdiği mesaj da budur: İman yapısını korumak, insanların inançlarını düzeltmek ve onları hak olan ilaha imana çağırarak. Söz konusu ilah, insanı yaratmış, onu yeryüzünde halife kılmış, kendisine emaneti yüklemiş ve hak ile fazileti savunma sorumluluğunu vermiştir. İşte bu teorik—fikirî temeller, insan iradesini besleyen ve yönlendiren unsurlardır. Akaid ilminin temel konularını da bu esaslar oluşturur. Öğrencilerimiz gerek okullarda gerek üniversitelerde bu esasları öğrenmektedir. Âlimler, akaid konularını ele almış, meselelerini incelemiş, onları savunmuş ve hakkında ortaya çıkan şüpheleri akli ve naklî delillerle reddetmişlerdir. Onların ilk konusu Allah'a iman, ardından Allah'ın sıfatlarına iman, daha sonra peygamberler, ardından da Kur'an ve Sünnet'te bildirilen tüm gaybî hakikatler olmuştur. Bu konular akaid ilminin temel meseleleridir; ayrıntıları çoktur ve insanın iç dünyasında derin etkiler bırakır.

Sağlam Akide Bireyin ve Toplumun İslahının Temelidir

Sağlam bir akide bireyin kalbine yerleştiğinde, onun davranışları ve tüm tutumları istikamet bulur. Aynı şekilde, bir toplumu doğru akide kuşattığında, fertlerin davranışları düzenlenir; düşünce ve inanç alanlarında yükseliş gerçekleşir, işleyişi ve bütün alanları düzene girer ve toplum her düzeyde —fikirî, ilmî, ekonomik ve sosyal— kapsamlı kalkınma sürecine dâhil olur. Dolayısıyla bireyin ve toplumun ıslahı, düşünce ve inançlarının sağlamlığıyla doğru orantılıdır. Bu nedenle İslam toplumunun başlangıç noktası ve Allah Teâlâ'nın Rasûlüne vahyi, akidelerin düzeltilmesi ve fikir temellerinin kurulması olmuştur. Nitekim Mekke dönemindeki ayetlerin çoğunluğu, inançların tashih edilmesine ve iyi, yararlı davranışların temelini oluşturacak akidevî düşünce esaslarının yerleştirilmesine yönelik inmiştir. Çünkü her amel —küçük olsun büyük olsun, güzel olsun çirkin olsun— sahibinin düşüncesine hâkim olan fikirî bir temele dayanır; bu temel onun inançlarını şekillendirir. Aynı şekilde insan davranışlarının dışı yansıyan yönleri de akidenin yönlendirdiği bir çerçeveye ilişkilidir. Bu bağlamda Kur'an'ın Allah'a, peygamberlere ve kitaplara imana çağırmasının hikmeti anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur”* (en-Nisâ 4:136). Bu ayet; Allah'a, Peygamberine, O'na indirilen kitaba ve önceki peygamberlere indirilen kitaplara imanı emretmekte; Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve âhiret gününü inkâr edenleri ise derin bir sapıklık ile nitelemektedir. Ayet,

Allah'ı inkâr eden, melekleri, kitapları, peygamberleri ve âhiret gününü yalanlayan kimsenin yaşadığı zihinsel ve ruhsal çalkantılı durumu tasvir etmektedir. Bunun karşısında Kur'ân başka bir ayette müminleri şöyle nitelemiştir: *“Allah'a iman eden ve O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları rahmetine ve lütfuna dâhil edecek ve onları kendisine doğru dosdoğru bir yola iletecektir”* (en-Nisâ 4:175). Kur'ân başka bir yerde Peygamber'in getirdiği mesajı “nur” olarak tanımlar: *“Allah'a, Peygamberine ve indirdiğimiz nura iman edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır”* (et-Teğâbün 64:8). Dolayısıyla Allah'a iman ve onun ardından gelen tüm iman esasları, insan için hayır, hidayet ve nur yoludur. Bu yalnızca teorik-fikrî düzeyde değil, aynı zamanda davranışsal ve ahlâkî düzeyde de böyledir. Bu nedenle İslâm'ın getirdiği sahih akidenin öğrenilmesi ve öğretilmesi büyük önem taşır. Zira doğru akidenin eğitimi, insanı yanlış tasavvurlardan ve davranış sapmalarından korur; toplumu ise dağılıp çözülmekten muhafaza eden bir emniyet görevi görür; kardeşlik ve dayanışma ilkelerini güçlendirir, ilerleme, inşa ve kalkınma sürecini destekler. Ne var ki, bu etki ancak Müslümanların bu ilimle hem akli hem kalbi ile irtibat kurduğunda gerçekleşir. Bu sebeple akide, akla, kalbe ve ruha hitap eden bir üslupla öğretilmelidir ki ortaya çıkan etki, inanç esaslarıyla uyumlu bir bütünlük arz etsin. Akaidin öğretimi, yalnızca zihinsel bir faaliyetle sınırlı kalan, düşünsel bir hazdan öteye geçmeyen felsefî-teorik bir ders değildir. Akidenin böyle salt teorik bir biçimde sunulması, onun etkisiz ve değiştirici gücünden yoksun kalmasına yol açar. Bilakis akide hem akla hitap eden hem de duyguyu etkileyen, kalpte tesir bırakan ve davranışı dönüştüren bir yöntemle aktarılmalıdır. Bu etki yalnız bireylerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplulukları da kuşatır, onları uykudan uyanıklığa, zayıflıktan kuvvete taşıyan bir değişim meydana getirir.

İkinci Bölüm: İnsanın Teşrîfi ile Teklîfi Arasındaki Denge

Allah Teâlâ'nın kitabı, insanı yücelten; onu yeryüzünde halife kılan, yeryüzünün işlerini idare etmekle ve yeryüzünü iman ve salih amelle imar etmekle sorumlu tutan ayetlerle doludur. Bu, insana konumu ve değeri hakkında açık bir tasavvur kazandıran itikadî bir temeldir. Aynı zamanda insana, fitratın ve istikamet yolundan sapma veya görevlerinde kusur gösterme hâlinde Allah Teâlâ'ya karşı sorumluluğunu hatırlatır. Ne var ki insan nefsi, psikolojik, sosyal veya eğitimsel sebeplerle, fitratın ve ilahî yükümlülüğün gerektirdiği şekilde davranmaktan uzaklaşabilir; gaflete veya cehalete düşebilir. Böyle durumlarda insan, fitratına uygun olan imana yeniden dönmeye ve zihnini karıştıran, ruhunu huzursuz eden şaşkınlıktan kurtulmaya ihtiyaç duyar. Bu nedenle Kur'ân, insana kendisini, Yaratıcısını ve çevresindeki varlık âlemini hatırlatan ayetler sunmuş; böylece insan nefsinin gaflet uykusundan uyandırmayı ve cehaletten çıkarmayı hedeflemiştir (el-Cevziyye, 1997, s. 300-301). Kur'ân'ın bu konudaki yöntemleri çeşitlidir. Bunların en önemlilerinden biri, insanın kendi hakikatini, Allah'ın ona verdiği değeri ve halifeliğinin gereklerini tefekküre çağırmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Sizi yeryüzünde halifeler yapan, size verdikleriyle sizi denemek için kiminizi dereceler bakımından diğerlerine üstün kılan O'dur”* (el-En'âm 6:165). Halife kılınan kimsenin, halifelik verilen şey üzerinde tasarruf yetkisine sahip olması gerekir. Bu sebeple Allah, yeryüzünü ve içindekileri insanın hizmetine amade kılmıştır. Bu, insan için bir teşrîf (yüceltilme ve onurlandırma) olduğu gibi aynı zamanda bir teklîf (sorumluluk) ve yükümlülük anlamına gelir. Allah Teâlâ, insanın bu ilahî ikramını bir başka ayette şöyle açıklar: *“Andolsun, biz Âdemoğlunu üstün kıldık; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine temiz rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan belirgin bir üstünlükle üstün kıldık”* (el-İsrâ 17:70). İbn Kayyim, bu ayete dair şu açıklamayı yapar: “Allah'ın insana bahşettiği bütün ikramlara bak: akıl, ilim, beyan, konuşma kabiliyeti, güzel suret, şerefli beden yapısı, düzgün boy, delil ve düşünce yoluyla ilimleri elde edebilme yeteneği, iyilik, itaat ve teslimiyet gibi üstün ve faziletli ahlâkları kazanma imkânı... Bütün bunlar insanın şerefliendirilmesinin göstergeleridir” (Kurtubî, s. 139-143). Bu unsurlar, insanın yüceltilmesinin tezahürleridir. Bu yüceltilmenin mahiyetini ve insandan ne talep ettiğini

anlamak ise daha geniş bir açıklama gerektirir. Bu sebeple konu aşağıdaki birkaç maddede ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Yeryüzünün ve Kâinatın İnsan İçin Hizmete Sunulması

İnsanın onurlandırılmasına dair en açık delillerden biri, Allah Teâlâ'nın kâinatı insan için yaratmış olması; yeryüzünü ona boyun eğdirmiş, faydalarını kullanmayı kolaylaştırmış ve rızık ile geçim yollarına ulaşmasını mümkün kılmış olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Sizin için yeri bir döşek, göğü bir bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak ürünler çıkaran Rabbinizdir. Öyleyse bile bile Allah’a ortak koşmayın”* (el-Bakara 2:22). Bir başka ayette ise şöyle buyurur: *“Andolsun, sizi yeryüzünde güç ve imkân sahibi kıldık ve onda sizin için geçim vasıtaları yarattık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”* (el-A'râf 7:10). “Me’âyiş” kelimesi “geçim yolları” anlamına gelir; yiyecek-icecek ve hayatın devam etmesi için gerekli olan her türlü rızık demektir (Derrâz, 1990, s. 33, 57-58). İnsanın onurlandırılması, Allah Teâlâ'nın Âdem ve Havvâ'yı yeryüzüne indirmesi ve yeryüzünü onlar ve nesilleri için bir karar kılmasıyla başlamıştır. Ayette şöyle buyrulur: *“Şeytan onları oradan kaydirdi ve bulundukları hâlden çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olarak inin; yeryüzünde bir süre barınak ve geçimlik olacaktır’ dedik”* (el-Bakara 2:36). Yeryüzünün onlar ve zürriyetleri için bir barınak ve geçim kaynağı olması için Allah, toprağı döşek kılmış, dağları kazıklar gibi sabitlemiş, yeryüzünü yaşanabilir kılmış ve içindekileri insana hizmet edecek şekilde düzenlemiştir. Nitekim Nebe Sûresi'nde şöyle buyrulur: *“Yeri bir döşek yapmadık mı? Dağları birer kazık? Sizi çift çift yarattık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü geçim zamanı kıldık. Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik. Parlak bir kandil (güneş) yarattık. Sıkıştıran bulutlardan bol yağmur indirdik. Bununla tohumlar, bitkiler ve birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkartmak için”* (en-Nebe, 78:6–16). Bu ayetler, Nebe Sûresi'nde zikredilen nimetlerle sınırlı bir onurlandırmayı ifade etmez; bilakis bunlar insanın onurlandırılmasına dair delillerin yalnızca bir kısmıdır. Nitekim Allah başka bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Sizin için, yerde olanların hepsini yaratan O'dur. Sonra göğe yöneldi ve onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilendir”* (el-Bakara 2:29). Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki bütün varlıkların yaratılmasını kendisine nispet etmesi, insanın Allah katındaki değerine işaret eden açık bir onurlandırmadır. O, insana veren, ihsan eden ve dünya hayatında onu nimetlerle kuşatan zâttır. Bu sadece dünya ile sınırlı değildir; Allah Teâlâ aynı zamanda âhirette de tüm lütufların sahibidir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *“Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır; bütün işler sonunda Allah'a döndürülür”* (Âl-i İmrân 3:109). Bir başka ayette ise şöyle buyrulur: *“Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır? Sizin, Allah'tan başka ne bir dostunuz ne de bir yardımcınız vardır”* (el-Bakara 2:107).

Kâinatın Düzeninin ve İlâhî Kanunların İnsan İçin Konulmuş Olması da Bir İkramdır

Aynı şekilde, Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıkları insana hizmet edecek şekilde boyun eğdirmiş olması kadar önemli bir diğer şeref unsuru da şudur: Allah, bu varlıkları başıboş ve gayesiz bırakmamış; bilakis insanın yararlanması ve hayatının düzen bulması için onlar adına bir nizam ve kozmik kanun koymuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Allah, gökleri ve yeri yaratandır. Gökten su indirir; onunla sizin için rızık olarak ürünler çıkarır. Emriyle denizde seyreden gemileri sizin hizmetinize verir; ırmakları da sizin için emreder. Güneş ve ayı, sürekli hareket eder halde sizin hizmetinize verir; geceyi ve gündüzü de sizin için (yararınıza) hizmet ettirir. O, kendisinden istediğiniz her şeyden size verdi. Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalim, çok nankördür”* (İbrâhîm 14:32–34). O, gökleri ve yeri kusursuz bir şekilde yaratandır; bulutlardan su indirir, onunla ekin ve ağaçları diriltir. O'nun emriyle ağır yüklerle dolu gemiler deniz üzerinde durur ve batarak helak olmaz; tatlı suyu insan için içilebilir ve kullanılabilir kılar; güneşi ve ayı insan, hayvan

ve bitki hayatının düzeni için sürekli hareket halinde tutar. Geceyi bir sükûnet vakti, gündüzü ise çalışma ve geçim zamanı kılmıştır. İnsan, Allah'ın nimetlerini saymak istese yine de onları kuşatamaz; çünkü bu nimetler sayılmayacak kadar çoktur ve insanı kuşatacak büyüklüktedir.

Allah'ın Kozmik Düzen ve Şer'î Emirle İnsanı Onurlandırması

Allah Teâlâ, varlıkları yaratıp onların faydalarını insanın hizmetine sunduğu gibi; aynı zamanda bu varlıklar için bir kozmik düzen belirlemiş, insana ise şer'î emir ve yasaklar göndermiştir. Yani Allah, eşya için “kâinata yönelik emir” verirken; insana da “şer'î emir” vermiştir. Bu da insanın Allah katındaki değerini ve ona yüklenen emaneti ortaya koyar. Çünkü insan, yeryüzünde bir halife olarak görevlendirilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Rabbiniz Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı; sonra Arş üzerine istiva etti. Geceyi, kendisini çabucak takip eden gündüzle bürür. Güneş, ay ve yıldızlar O'nun emriyle musahhardır. İyi bilin ki yaratmak da emir de O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!*” (el-A'râf 7:54). Allah'ın insana yönelik emirlerinden biri, yeryüzündeki helâl ve temiz rızıklardan yemesidir: “*Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır*” (el-Bakara 2:168). Aynı şekilde insan, Allah'ın kendisine bahsettiği rızıktan infak etmekle yükümlüdür: “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Kötüyü ise, göz yumarak bile almayacağınız bir şeyi (Allah yolunda) vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir; hamde lâayk olan O'dur*” (el-Bakara 2:267). İnsan, Allah'ın ıslah ettiği yeryüzünde bozgunculuk yapmamalıdır: “*Yeryüzünde Allah ıslah ettikten sonra bozgunculuk çıkarmayın. O'na korku ve ümit arasında dua edin. Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyilik yapanlara yakındır*” (el-A'râf 7:56). İnsan, yeryüzünü ifsat eden ve ekini nesli yok eden zararlı örneklerden olmamalıdır: “*O (fasık kimse), yönetimi ele alınca yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışır, ekini ve nesli helak eder. Allah ise bozgunculuğu sevmez*” (el-Bakara 2:205). Aksine Allah insana, iman ve takvaya bağlı kalmasını, salih amel işlemesini emretmiştir: “*Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ındır. Andolsun ki biz, sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size 'Allah'tan sakının' diye tavsiyede bulunduk. Eğer inkâr ederseniz (bilesiniz ki) göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır; Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, övülmeye layıktır*” (en-Nisâ 4:131).

İnsanın Sorumluluk Üstlenmesi ve İlâhî Gözetim Bilincinin Hatırlatılması

Allah Teâlâ, eşyayı yaratıp insanın hizmetine sunduktan, ona emir ve yasaklar getirdikten sonra, insandan yaptığı her işte sorumluluk üstlenmesini istemiştir. Böylece insan, Allah'ın hikmetini, emir ve yasağını göz ardı etmesin; gaflete düşmesin ve yükümlülüğünü unutmasın. Bu nedenle Kur'ân ayetleri, Allah'ın yaratıcı olduğunu, rızık verdiğini, insanın hayatını ve geçimini kolaylaştırdığını hatırlatarak insanı daima uyarır. Bu ayetler, insanın aklını çalıştırmasına, Allah'ın ayetlerinde tefekkür etmesine, O'nun kudretinin mükemmelliğini ve lütfunun büyüklüğünü idrak etmesine vesile olur. Böylece insan, iyiliği ve fazileti gerçekleştirmede emin olur; zulüm ve saldırganlığın her türüne karşı kendisini korur.

Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker*” (el-Bakara 2:284). Allah Teâlâ, insanların O'nun yolundan sapmaması için peygamberleri göndermiştir. Peygamberler, Allah'ın yarattığını bilen, insanın fiillerini gözetin ve ona ikramda bulunup onu sorumlu kılan Rabbin mesajını tebliğ etmişlerdir. Bütün peygamberler, iyiliğe çağıran, kötülükten alıkoyan, kan dökülmesini engelleyen, adaleti ve hakkaniyeti tesis eden kimselerdir. Onlar, öldürmeyi, zulmü ve saldırganlığı yasaklamışlardır. Saldırganlığın en tehlikeli türü ise Allah'ın yeryüzünde imar etmesi için yarattığı insanın canına

kastetmektir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Bu sebeple İsrailoğullarına şu hükmü yazdık: Kim bir canı — bir can karşılığı veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak dışında— öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir canı yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur. Andolsun, peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; sonra onların birçoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler”* (el-Mâide 5:32). İnsanın canına saldırı, yeryüzünde bir bozgunculuktur. Allah ise bozgunculuğu sevmez: *“Allah bozguncuları sevme”z* (el-Mâide 5:64). Allah Teâlâ, bozguncuları engellemek için hukukî hükümler koymuştur: *“Allah’a ve Rasûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ya öldürülmeleri ya asılmaları ya da el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut sürgün edilmeleridir. Bu onların dünyadaki rezilliğidir; âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır”* (el-Mâide 5:33).

Peygamberlerin Davetinde Birlik, İstikamet ve Tevhidin Esas Oluşu

Kur’ân-ı Kerîm, peygamberlerin davetinden çok sayıda örnek sunmuştur. Bu örnekler; istikamet, ilahî emre bağlılık, yeryüzünü imar etme, faziletleri yayma, zulüm ve bozgunculukla mücadele etme konusunda kusursuz birer modeldir. Bu durum, peygamberlerin davetinin hakikatini ve aralarındaki amaç birliğini gösterir. Bütün peygamberler, Allah’a iman etmeye, O’ndan yardım istemeye, O’na ibadet etmeye ve O’nun belirlediği hayata uymaya çağırmışlardır. Onlar, insanlar için örnek olacak ideal insani modellerdir. Kur’ân, bu hakikati şöyle ifade eder: *“Andolsun, her ümmete ‘Allah’a ibadet edin ve tâğuttan sakının’ diye bir peygamber gönderdik. Allah içlerinden kimini hidayete erdirdi, kimine ise sapıklık hak oldu. Yeryüzünde gezin de yalancıları nasıl bir sonun beklediğini görün”* (en-Nahl 16:36). Bir başka ayette ise peygamberlerin tevhid davetindeki ortaklığı şöyle açıklanır: *“Allah, Nuh’a tavsiye ettiği, sana vahyettiğimiz, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya tavsiye ettiğimiz dini size de şeriat kıldı: ‘Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.’ Ancak müşriklere, kendilerini çağırdığın şey ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleni hidayete erdirir”* (eş-Şûrâ 42:13). Peygamberlerin getirdiği yükümlülükler; amaç bakımından, yeryüzünü imar etmek bakımından, adaleti tesis etmek bakımından ortaktır. Onların en büyük çağrısı, Allah’a iman ve tevhidin insanların hayatında kökleştirilmesidir. Bu, akidenin esası ve tek bir ilaha kulluk etmenin temelidir. Kur’ân bunu şöyle ifade eder: *“Peygamberleri onlara dedi ki: ‘Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? O sizi günahlarınızdan bağışlamaya ve belirlenmiş bir süreye kadar ertelemeye çağırıyor.’ Onlar ise: ‘Siz de bizim gibi birer insansınız. Atalarımızın taptıklarından bizi alıkoymak istiyorsunuz. O hâlde bize apaçık bir delil getirin’ dediler”* (İbrahim 14:10). Kur’ân-ı Kerîm, Mûsâ’nın (a.s.) kavmine yaptığı hitabı da zikretmiştir. O, kavmini Allah Teâlâ’ya yönelmeye ve sabretmeye çağırmış; yeryüzünün Allah’ın mülkü olduğunu ve O’nun, dilediği kullarını buna mirasçı kıldığını hatırlatmıştır: *“Mûsâ kavmine dedi ki: ‘Allah’tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah’ındır; onu kullarından dilediğine verir. Sonuç (âkıbet) takvâ sahiplerinindir”* (el-A’râf 7:128). Kur’ân ayrıca, Dâvûd’un (a.s.) yeryüzünde halife kılındığını ve Allah tarafından hak ve adaletle hükmetmek üzere seçildiğini de bildirmiştir: *“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde bir halife kıldık. O hâlde insanlar arasında hak ile hükmet ve hevâya uyma; yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır”* (Sâd 38:26). Aynı şekilde Kur’ân, Medyen halkına gönderilen Şuayb’ın (a.s.) davetini de aktarır. O, kavmini Allah’a ibadet etmeye ve alışverişte doğruluğa, ölçü ve tartıda adaletle çağırmıştır: *“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı gönderdik. O şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Allah’a ibadet edin; sizin O’ndan başka ilahınız yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Ölçüyü ve tartıyı tam yapın; insanların eşyalarını eksiltmeyin, Allah’ın ıslahından sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer müminler iseniz, bu sizin için daha hayırlıdır”* (el-A’râf 7:85).

Üçüncü Bölüm: İnanç ve Davranış Boyutuyla Hakka Davet

İslam, hak dinidir; inançta, davranışta, davette, yöntemde ve amaçta haktır. O, insanlara dünya hayatlarında salâhı, âhirette ise felâhı sağlayacak doğru yolu gösteren hak dinidir. Müslüman âlimlerin meşhur din tanımı şöyledir: “Din, akliselim sahiplerini kendi istekleriyle dünyada salâh ve âhirette felâha sevk eden ilâhî bir düzenlemedir.” Özetle denilebilir ki: Din; inançlarda hakka, davranış ve muamelatta hayra ulaştıran ilâhî bir nizâmdır (Derrâz, 1990, s. 57-58). Bu bakımdan “hak”, dinin temel direğidir ve Kur’ân’da birkaç açıdan açıklanmıştır:

Allah Haktır

Allah Teâlâ’nın zatı ve fiilleri hak olup, bütün hak O’ndan kaynaklanır. Kur’ân’da şöyle buyrulur: “*Sonra hepsi, gerçek sahipleri olan Allah’a döndürülür. İyi bilin ki hüküm O’nundur; O, hesabı en çabuk görendir*” (el-En’âm 6:62). Yine şöyle buyrulur: “*Orada herkes yaptığıının karşılığını görecektir, sonra gerçek sahibi olan Allah’a döndürülecek; uydurdukları şeyler ise kaybolup gidecektir*” (Yûnus 10:30). Ve yine: “*Bu böyledir; çünkü Allah haktır, O’ndan başka çağırdıkları ise bâtıldır. Allah ise yücedir, büyüktür*” (Lokmân 31:30). “Hak” kelimesi lugatte “gerçek, sabit olan, varlığı zorunlu olan” anlamlarına gelir; zıddı ise “bâtıl”dır (Fîrûzâbâdî, 1999). Hak, Allah’ın isim ve sıfatlarından biridir. Doğruluk, isabet, varlığın sabitliği anlamlarında kullanılır; sözler, inançlar, dinler ve mezhepler için de “gerçekliğe uygunluk” şeklinde tanımlanır. (Cürcânî, s. 120). Allah’ın kendisini “*Hak*” olarak nitelemesi; yaratma, rızık verme, yardım etme, diriltme ve hükmetme gibi bütün hakların kaynağının O olduğunu gösterir (Kurtubî, s. 11).

Din Haktır ve Allah’tandır

Dinin getirdiği inanç ve ahlak ilkeleri zulüm içermez, adaletsizliğe yer bırakmaz. Bu nedenle dine “hak din” denilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Allah’a, âhiret gününe inanmayan, Allah ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kabul etmeyen kimselerle —kendilerine kitap verilenlerden— cizye verinceye kadar savaşın*” (et-Tevbe 9:29). İslam’ın getirdiği hakikatler beşer mahsulü değildir; insan aklının üretimi, söz birliği veya kültürel birikim sonucu ortaya çıkmış değildir. Hak doğrudan Allah’tandır: “*Hak, Rabbinden gelendir; sakın şüphe edenlerden olma!*” (el-Bakara 2:147).

Kitab Hak ile İndirilmiştir

Allah Teâlâ kitabını hak üzere indirmiştir. O, insanlığı hidayete ulaştırmak için gönderilmiş hak bir kitaptır: “*(Allah,) sana kitabı hak ile indirdi; o, kendisinden önceki kitapları doğrulayıcıdır. Tevrat’ı ve İncil’i de O indirmişti*” (Âl-i İmrân 3:3). Allah, Peygamberlerini Hak ile Göndermiştir: Allah Teâlâ, peygamberlerini tek bir davet üzere göndermiştir: İnsanları hakka çağırmak. Kur’ân, bu daveti inkâr edenlerin ve ona karşı gaflet içinde olanların, kıyamet günü bu gerçeği nasıl itiraf edeceklerini şöyle haber verir: “*Onlar (Kur’ân’ın) gerçekleşmesini bekliyorlar mı? Onun gerçekleşeceği gün, onu daha önce unutmış olanlar, ‘Gerçekten Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişlerdi! Acaba bizim için şefaatçiler var mı ki bize şefaat etsinler? Yahut geri döndürülsek de yapmış olduğumuzdan başkasını yapsak!’ derler. Andolsun, onlar kendilerini ziyana uğrattılar; uydurdukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuştur*” (el-A’râf 7:53). Allah, Resûlünü Muhammed’i (s.a.s.) de hak ile göndermiştir: “*O, Rasûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ki onu bütün dinlere üstün kılsın —müşrikler hoş görmese bile*” (et-Tevbe 9:33). “*Şüphesiz biz seni hak ile —müjdeleyici ve uyarıcı olarak—*

gönderdik; cehennemliklerden sorumlu tutulmayacaksın" (el-Bakara 2:119). Allah, her şeyi hak ile yaratmıştır: Allah Teâlâ gökleri ve yeri hak üzere, yani bir hikmet ve adalet gereği yaratmıştır. Bu yaratılışın gayesi, insanların yaptıklarının adil bir şekilde karşılık bulmasıdır: *"Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır; böylece herkes kazandığının karşılığını görsün. Onlara asla zulmedilmez"* (el-Câsiye 45:22). İman edenler, Hakkı tanıır ve ona uyar: Kur'ân, gelen hakikate iman edenlerin onu *"Rablerinden gelen hak"* olarak tanıdıklarını bildirir: *"İman edenler, onun Rablerinden gelen hak olduğunu bilirler"* (el-Bakara 2:26). Buna karşılık, bir grup insan da hakkı hem inançta hem davranışta inkâr etmiş ve insanların zihinlerini karıştırmak için Allah'ın "Hak" sıfatını, dinin hakikatini, peygamberin doğruluğunu ve doğru ameli bozmak istemişlerdir. Kur'ân şöyle buyurur: *"Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında yalnızca hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa, Allah'ın peygamberi ve Meryem'e ilka ettiği 'kelimesi'dir; O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve peygamberlerine iman edin; 'Üçtür' demeyin —sizin için hayırlı olan budur. Allah ancak tek bir ilahdır. O, çocuk sahibi olmaktan münezzehdir. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur; işlerde Allah vekil olarak yeter"* (en-Nisâ 4:171). Aynı şekilde: *"Kitap ehlinde birçoğu, kendilerine hak apaçık belli olduktan sonra, nefislerindeki kıskançlık sebebiyle sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek ister"* (el-Bakara 2:109). Ve: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (Peygamberi) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Fakat içlerinden bir grup bile bile hakkı gizler"* (el-Bakara 2:146). Yine: *"Ey Ehl-i Kitap! Neden hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz?"* (Âl-i İmrân 3:71).

Dördüncü Bölüm: Allah'a İman Esaslarının Bireyin Nefsinde Sağlamaştırılması

Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın kullarına hitap ettiği ayetleri okuyan herkes; O'nun zatını, birliğini, kemal sıfatlarını, celal niteliklerini, kudretinin kuşatıcılığını, iradesinin mükemmelliğini, hikmetinin tamlığını, rahmet ve ihsanının genişliğini, lütuf ve adaletinin büyüklüğünü açıkça gösteren delillerle karşılaşır. Bu sıfatlar, müminin kalbinde Allah'a güven, O'nun adaletine ve hikmetine yakın oluşturur. Bu nedenle mümin, korkunun, paniğin veya ümitsizliğin kurbanı olmaz; bilakis Allah'a güven, ümit ve iyimserlik yönüne yönelir. Bu da azmini yeniler, iradesini güçlendirir; iyilik için çaba göstermeye, emaneti korumaya, adaleti tesis etmeye, hakkı desteklemeye ve yeryüzünü hayırla imar etmeye sevk eder. Dr. Muhammed Abdullah Derrâz'ın ifadesiyle: *"Dinî fikir, ulûhiyeti yalnızca etkin bir tedbir ilkesine dönüştürmez; aynı zamanda bir hüküm ve teşrî kaynağı hâline getirir. Tam bir dinî kanun, yalnızca yüce teorik hakikatleri tasvir edip nefsi onları sevmeye ve yüceltmeye teşvik etmekle yetinmez; aynı zamanda hayatın pratik yönlerine uzanır ve fert ile toplumun uyması gereken doğru yöntemi belirler. Böylece dinî kanun, ahlak ilminin tamamını ve bireyler ile toplumların ilişkilerini düzenleyen diğer bütün kanunları kuşatır"* (Derrâz, 1990, s. 57-58). Dolayısıyla akidenin insanların hayatındaki işlevi; arzuları ve iç dürtüleri kontrol etmek, insanın işlerini düzenlemek, hayatın dengesini sağlamak ve toplumu korumaktır. Bu yönüyle akide, geminin kaptanına benzer. Nasıl ki kaptan gemiyi fırtına, dalga ve rüzgâra karşı yönlendirerek güvenli bir limana ulaştırırsa; akide de bireyleri ve toplumları korku, kaygı ve kargaşadan korur. Allah'a ve O'nun sıfatlarına iman eden kimsenin yaptığı işler; vicdan uyanıklığı, duygu canlılığı ve içsel murakabe temeline dayanır. Böylece davranışların denetimi dışsal değil içsel olur. Bu durumda mümin; bir davranışı yaparken veya terk ederken, niyetini ve eylemini Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle yapar. Çünkü Allah "gizliyi ve açığı bilir; gözlerin hain bakışlarını ve sinelerin gizlediklerini bilir." Mümin, bu inanç ile yalnız davranışın güzel olmasına değil, niyetinin de temiz olmasına dikkat eder. Böyle bir akide anlayışı, kişiyi kötülükleri terk etmeye sevk eder; bu terk ediş nefsin arzuları için veya toplumun bakışı için değil, Rabbin hakkı ve ulûhiyet makamının gereği olarak gerçekleşir (Madkûr, 2000, s. 119). Kur'ân, akidenin kalpteki etkisini açıklamak için güzel bir örnek vererek imanı; toprağın köklerine sağlamca yerleşmiş, dalları göklere uzanan bir ağaç gibi tanımlar. Ameller ise o ağacın meyvesi gibidir. Buna karşılık küfrü; köksüz ve temelsiz bir ağaca benzetir,

rüzgâr onu nereye savursa oraya gider. Nitekim Allah Teâlâ İbrahim Süresinde şöyle buyurur: “Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi? Güzel bir söz, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Allah, insanların düşünüp ibret almaları için misaller verir. Kötü bir sözün durumu ise, kökü yerinden koparılmış kötü bir ağaca benzer; onun hiçbir sağlam dayanağı yoktur. Allah, iman edenleri dünyada da âhirette de sağlam söz üzere tutar; zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar” (İbrahim 14:24–27). İbn Abbas şöyle demiştir: “Güzel söz ‘Lâ ilâhe illallah’tır; güzel ağaç ise mümindir.” İbn Cüreyc ve Mücâhid ise şöyle der: “Güzel söz imandır.” Kötü söz ise küfür sözü veya kâfirin kendisidir (Kurtubî, s. 310).

Allah’ın zatına, sıfatlarına ve fiillerine iman, müminin ruhunda bütün güzel özellikleri geliştirir ve onu davranışsal ve ahlâkî sapmalardan korur. Bu bölümde bütün ilahî sıfatları tek tek açıklamaya girmeden, özellikle fedakârlık, diğergâmlık, ciddi gayret ve toplumsal katılım gibi erdemleri güçlendiren temel ilahî sıfatlara işaret edilmektedir. İslâm akaidi, çalışıp çabalayan mümini imanının hakikatiyle yaşayan bir insana dönüştürür. Mümin; işiten, bilen, diri ve her şeye güç yetiren bir Allah’a iman eder. Bu iman ne teorik bir lüks ne de soyut bir felsefedir; hakikatlerin temeline uzanan gerçek bir imandır. Bu iman, kalpte sebat ve yakîn oluşturur; davranışlarda ise samimiyet, titizlik ve ahlâkî sorumluluk doğurur. Bu nedenle mümin, her davranışında Allah’ın kendisini gördüğünü bilir. O, her nefsi yöneten hayy ve kayyûm olan Allah’a inanır. Yunan mitolojisindeki gibi âleminden kopuk, edilgin tanrı tasavvurunun aksine, Allah sürekli diridir, yaratılmışları yönetir ve onlardan gaflet etmez. Nitekim şöyle buyurulmaktadır: “Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyûmdur; O’nu ne bir uyuklama tutar ne de uyku” (el-Bakara 2:255). Aynı şekilde Allah’ın hayatı mahlûkların hayatına benzemez; O ölmez: “Hiç ölmeyen, daima diri olan Allah’a dayanıp güven” (el-Furkan 25:58). Allah, kulların dualarını ve gizli konuşmalarını işitir: “Kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü Allah işitti... Şüphesiz Allah işiten ve görendir” (el-Mücâdele 58:1). Yine: “Allah fakirdir, biz ise zenginiz’ diyenlerin sözünü Allah işitmiştir” (Âl-i İmrân 3:181). Ve: “O, diridir; O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dini yalnız O’na has kılarak O’na dua edin” (Gafir 40:65).

Kur’ân; yaratma, hidayet, rızık verme, şifa verme, öldürme ve diriltme fiillerinin tamamını Allah’a nispet eder. Hz. İbrahim’in duası bunun en güzel örneğidir: “Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O’dur. Beni yediren ve içiren O’dur. Hastalandığımda bana şifa veren O’dur. Beni öldürecek ve sonra diriltecek olan O’dur. Hesap günü günahımı bağışlayacağını umduğum da O’dur” (Şuarâ 26:78–82). Kıyamet günü hükümlanlık da O’na aittir: “Yüzler, diri ve her şeyi ayakta tutan Allah’a boyun eğer” (Tâhâ 20:111). Allah’ın İlim Sıfatı, Müminin Nefsinde Takvâ ve Ahlâk Doğurur Allah her şeyi bilir; hakikatleri, ayrıntıları ve bütün ilişkileri kuşatır. Melekler şöyle der: “Seni tenzih ederiz! Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur” (el-Bakara 2:32). Hz. İbrahim ve İsmail şöyle dua eder: “Rabbimiz! Bizden kabul buyur. Şüphesiz sen işiten ve bilensin (Bakara 2:127). Meryem’in annesi de şöyle niyaz eder: “Şüphesiz sen işiten ve bilensin” (Âl-i İmrân 3:35). Bu ayetler, müminin kalbinde derin bir iç murakabe (öz denetim) oluşturur. Böylece mümin iyilikleri yaparken de kötülüklerden uzak dururken de toplum için değil, nefsi için değil, Allah için hareket eder. Çünkü Allah gizliyi ve açığı bilir; böylece müminin ahlâkı dıştan değil içten yönetilir.

Kur’ân, imanı kökü yere sağlamca yerleşmiş, dalları göğe uzanan bir ağaca benzetir: “Güzel bir söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen güzel bir ağaç gibidir” (İbrahim 14:24). “Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir” (İbrahim 14:25). Bunun aksine: “Kötü bir söz, kökü yerinden sökülmüş kötü bir ağaç gibidir; hiçbir sağlam dayanağı yoktur” (İbrahim 14:26). Ve sonuç: “Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem âhirette sağlam sözle destekler” (İbrahim 14:27). İnsanların mahlûkata ibadet konusu edinmeleri ele alındığında, Kur’ân bu kimselerin; kendilerine ne zarar ne de fayda verme gücüne sahip

olmayan varlıklara yöneldiklerini bildirir. Oysa bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf olan Allah işiten ve bilendir. Nitekim şöyle buyrulur: “*De ki: Allah'ı bırakıp da size ne zarar ne de fayda vermeye güç yetiremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah işitendir, bilendir*” (el-Maide 5:76). Allah'ın ilmi ve işitmesi, hiçbir eksiklik, âcizlik veya gizlilik kabul etmeyecek şekilde bütün varlıkları kuşatır; açık ve gizli, gece ve gündüz, sesli veya sessiz tüm sözler O'nun ilmindedir: “*Sizden kimi sözünü gizler, kimi açığa vurur; kimi gece gizlenir, kimi gündüz ortaya çıkar —hepsi O'nun katında birdir*” (Ra'd 13:10). “*Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun; doğrusu O, sinelerde olanı bilendir*” (Mülk 67:13). “*Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerdekini) bilendir*” (Âl-i İmrân 3:119). “*Onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir; şüphesiz O, kalplerdekini bilendir*” (Hûd 11:5). Allah'ın ilmi yalnızca yeryüzüyle sınırlı değildir; göklerde ve yerde olan her şeyi, görüneni ve görünmeyeni kuşatır: “*Göklerde ve yerde ne varsa bilir; gizlediğiniz ve açıkladığınız her şeyi de bilir. Allah, kalplerde olanı bilendir*” (Tegâbün 64:4). “*Şüphesiz O, kalplerde olanı bilendir*” (Enfâl 8:43).

Müslümanların inancına göre Allah, dilediğini yapandır: “*Şüphesiz Rabbin, dilediğini yapandır*” (Hûd 11:107). “*Dilediğini yapandır*” (el-Burûc 85:16). Allah'ın kudreti mutlak olup varlıkları yoktan yaratmaya ve var etmeye yöneliktir: “*Allah her şeye kadirdir*” (el-Bakara 2:20). “*Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmiyor musun? (el-Bakara 2:106). O, her şeyi yaratandır; gökleri ve yeri yoktan var etmiş, onları yaratırken hiçbir zorluk çekmemiştir; ölüleri diriltmeye de gücü yeter: “Gökleri ve yeri yaratan, onları yaratmakta yorulmamış olan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Elbette yeter; şüphesiz O'nun her şeye gücü yeter*” (el-Ahkâf 46:33). Allah kudretini ve iradesini çeşitli yönlerden açıklamıştır:

1. O'nu hiçbir şey âciz bırakamaz: “*Göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak değildir. Şüphesiz O, bilendir, güç yetirendir*” (Fâtır 35:44).

2. Bütün mahlûkat O'na döndürülür: “*Dönüşünüz Allah'adır; şüphesiz O'nun her şeye gücü yeter*” (Hûd 11:4). Kıyamet günü bütün mahlûkatı toplayacak ve hesaba çekecek olan yalnızca Allah'tır; O'na ortak koşulacak bir ilâh, bir melek veya bir peygamber yoktur.

3. Göklerin ve yerin gaybı O'na aittir, saat'in emri de O'nun elindedir: “*Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyametin kopması, göz açıp kapayıncaya kadar —hatta daha da yakındır. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter*” (Nahl 16:77).

4. Yaratmayı başlatan O'dur, ölümden sonra yeniden diriltmeyi de O yapacaktır: “*Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını görün. Sonra Allah, ahiret yaratılışını da meydana getirecektir. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter*” (el-Ankebût 29:20).

5. O, dilediği zaman insanlara üstlerinden, altlarından azap göndermeye ve onları birbirine düşürmeye kadirdir “*De ki: O, üzerinize ya da ayaklarınızın altından bir azap göndermeye yahut sizi gruplaştırp birbirinize güç yetirir hâle getirmeye kadirdir. İşte biz ayetleri türlü biçimlerde açıklıyoruz —belki anlarlar*” (En'âm 6:65). Bütün bu örnekler, Allah'ın mutlak kudretine ve kâmil iradesine delildir. Böylece insanların hissiyatı tek bir noktada birleşir: Gücü her şeyi kuşatan, ilmi hiçbir şeyi ıskalamayan, diri, her şeyi yöneten Allah'a tam bir güven ve teslimiyet...

Bu inançlar, kişinin gönlünde yerleşip Allah'a güven ve yakîn anlamlarıyla ruhu doldurduğunda, kalp Allah ile huzur bulur; O'nun sıfatlarıyla ünsiyet kurar, imanın tadını ve yakîn lezzetini hisseder. Kalp, Allah'a iman etmenin tadını bir kez tattığında ve bu imanda sebat bulduğunda, bunun dış dünyada —

yani hayatın gerçeklerinde— karşılığını gerçekleştirmek ister. Mümin, iç dünyasında hissettiği iman hakikati ile dışarıda yaşanan hayat arasında uyumsuzluk görmeye dayanamaz; çünkü bu uyumsuzluk onu rahatsız eder ve sarsar. Bu nedenle, kalbinde taşıdığı o parlak iman tasvirini hayatında ve insanların hayatında görmek için içsel bir motivasyonla iyiliğe yönelir. Bu temelden hareketle, Kur’ân’da imanın amel ile birlikte zikredilmesinin hikmeti anlaşılır. Nitekim Kur’ân’da elli’den fazla yerde iman ile salih amelin birlikte geldiği görülür. Bunlardan biri: “*İman edip salih amel işleyenler ise cennet ehlidir; onlar orada ebedî olarak kalacaklardır*” (el-Bakara 2:82). Bir başka ayette ise, salih amel işleyen müminler ile yeryüzünde bozgunculuk yapanların eşit tutulamayacağı inkâr üslubuyla bildirilir: “*Yoksa iman edip salih amel işleyenleri yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yahut muttakileri günahkârlar gibi mi yapacağız?*” (Sâd 38:28).

Bir başka ayette bu gerçek, kesin bir hüküm tarzıyla pekiştirilir: “*Kör ile gören bir olmaz; iman edip salih amel işleyenler de (günah işleyen) kötü kimse ile bir tutulmaz. Ne kadar da az düşünüyorsunuz!*” (Gâfir 40:58) Benzer şekilde, Kur’ân insanlığın ortak kaybına dikkat çekerek, sadece dört niteliğe sahip olanların bu kayıptan kurtulacağını bildirir: “*Asra yemin olsun ki insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak iman edenler, salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başka*” (el-Asr 103:1–3). Yine Kur’ân, iman edip salih amel işleyenlerin bütün yaratılmışların en hayırlıları olduğunu bildirir: “*İman edip salih amel işleyenler —işte onlar yaratılmışların en hayırlılarıdır*” (el-Beyyine 98:7). Dolayısıyla mükemmel iman, imanın salih amel ile birlikte bulunmasıdır; Müslümanın amellerinde inancıyla çelişen hiçbir davranışa yer olmamalıdır. Bu ayetler, imanın hayattaki etkisini açıkça gösterir; ayrıntıya girmeden, her türlü güzel ahlâkın ve doğru davranışın sağlam bir akidenin doğal sonucu olduğunu vurgular. Kur’ân, akidenin davranış ve ahlâk üzerindeki etkisini gösteren ayrıntılı örnekler sunar. Bu etkiyi en güzel biçimde ortaya koyan örneklerden biri, Müminûn Suresi’nin başlangıcında yer alan ayetlerdir. Bu ayetler, güçlü imanının insanda nasıl olumlu bir ahlâkî ve amelî dönüşüm meydana getirdiğini açıkça gösterir: “*Kesin olarak müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında derin bir saygı ve huşu içindedirler. Boş ve yararsız sözlerden yüz çevirirler. Zekâtı öderler. İffetlerini korurlar — ancak eşleri veya ellerinin altında bulunanlar hariç; çünkü bu durumda kınanmazlar. Kim bunun ötesini isterse işte onlar haddi aşanlardır. Emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler. Namazlarını da titizlikle korurlar. İşte onlar, firdevs cennetinin mirasçılarıdır; orada ebedî kalacaklardır*” (Müminûn 23:1–11). Bu ayetler bize kurtuluşa ve başarıya ulaşan kimselerin hangi vasıflara sahip olduğunu bildirir. Bunlar, iman eden ve imanın gereklerini her türden salih amelle yerine getiren kimselerdir. Bu müminler: Namazlarında huşu içinde duran, Allah’ın huzurunda tevazu gösteren kimselerdir. Boş ve faydasız sözlerden uzak duran, dillerini yalandan, batıldan ve çirkin sözlerden koruyan insanlardır. Zekâtı hakkıyla veren, fakirlerin hakkını Allah rızası için yerine getiren kimselerdir. İffetlerini koruyan, zinadan ve her türlü fuhuştan uzak duran müttaki müminlerdir. Emanetlere riayet eden, kendilerine bir emanet verildiğinde onu bozmayan, ihanet etmeyen, verdikleri sözleri yerine getiren kimselerdir. “Emanet” kelimesi burada genel bir anlam taşır ve hem Allah ile olan emaneti hem de kullarla olan emaneti içine alır. Buna göre, namaz bir emanettir, zekât bir emanettir, diğer tüm ibadetler bir emanettir. İnsanlarla yapılan sözleşmeler emanettir, Müslümanların gizliliklerine saygı göstermek emanettir, hakları sahiplerine eksiksiz biçimde teslim etmek emanettir. Dolayısıyla bu ayetler, güçlü akidenin müminin davranışlarını nasıl şekillendirdiğini, ahlâkında, sözünde, ibadetinde ve toplumla ilişkilerinde nasıl güzellikler meydana getirdiğini tüm ayrıntılarıyla göstermektedir (Sâbûnî, 2006, s. 149-150).

Beşinci Bölüm: Âhiret Gününe İman Akîdesinin Pekiştirilmesi

Allah’a ve O’nun sıfatlarına iman konusunu ele almak, İslâm akîdesinin temel bir rüknü olan âhiret

gününe imandan söz edilmeden tamamlanmış olmaz. Çünkü Allah Teâlâ insanları başıboş bırakmamış, onları boş yere yaratmamıştır. Aksine, onları hikmetle yaratmış, yaşatmış ve yine bir hikmete bağlı olarak öldürecek ve diriltecektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “O, *hanginizin daha güzel amel işlediğini denemek için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak galip ve çok bağışlayandır*” (el-Mülk 67:2). Dünya hayatı bir imtihan ve sorumluluk, âhiret ise karşılık ve hesap yurdu. Âhiretin vakti asla şaşmaz; o gün adaletin tam olarak gerçekleşeceği bir gündür. Yüce Allah şöyle buyurur: “*Şüphesiz kıyâmet saati gelecektir; onu neredeyse gizliyorum ki herkes yaptığıının karşılığını görsün*” (Tâhâ 20:15).

Âhirete İmanın Etkisi: Âhiret hayatına kesin olarak iman eden bir kimse, yaptığı her işten sorumlu olduğunu bilir: söylediklerinden, gizlediklerinden veya açıkladıklarından, yaptığı iyilik ve kötülüklerden. Bu bilinç, onu doğru sözlü olmaya, amellerini ıslah etmeye, güzel muamelede bulunmaya, emanete riayet etmeye, sözünde durmaya, mali ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye sevk eder (Sirâcüddin, 1999, s. 9–10, 22). Kur'an, bir ayette hem iman esaslarını hem de bu imanın ahlâkî sonuçlarını bir arada zikreder: “*İyilik; yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitab'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği malı yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve kölelere veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren; söz verdiklerinde sözlerini yerine getiren, sıkıntı, hastalık ve savaş anlarında sabreden kimselerin davranışdır. İşte bunlar doğru olanlardır ve takvâ sahipleri de onlardır*” (el-Bakara 2:177).

Kur'an'da Âhiretin Sıkça Hatırlatılması: Kur'an, âhiret gününü çokça hatırlatır; çünkü bu akîdenin insan ruhu üzerindeki etkisi büyüktür: “*Allah'a döndürüleceğiniz günü sakının. O gün herkes kazandığının karşılığını eksiksiz alacak ve kimseye haksızlık yapılmayacaktır*” (el-Bakara 2:281). “*Bir gün düşünün ki, şüphesiz onda hiç şüphe yoktur; toplandıklarında herkes kazandığının karşılığını tam olarak alacak, kimseye haksızlık yapılmayacaktır*” (Âl-i İmrân 3:25). “*Hiçbir kimse bir başkasının günahını yüklenmez. Sonunda Rabbinize döndürüleceksiniz ve ihtilaf ettiğiniz şeyleri size O bildirecektir*” (el-En'âm 6:164). O gün kişinin malı ve evlâtları onu kurtaramaz: “*O gün ne mal ne de evlât fayda verir. Ancak Allah'a temiz bir kalple gelen başka*” (Şuarâ 26:88–89). “*Herkes kazandığına bağlıdır*” (el-Müddessir 74:38). Kim hıyanet eder veya zulmederse cezasını mutlaka bulacaktır: “*Kim hıyanet ederse, kıyâmet günü hainlik ettiği şeyle gelir; sonra herkese kazandığının karşılığı tam olarak verilir ve kimseye haksızlık yapılmaz*” (Âl-i İmrân 3:161). Âhiret inancının inkârının toplumsal sonuçları: Kur'an, âhiretin inkârını insanlığın en büyük sapmalarından biri olarak görür; çünkü âhirete inanmayan bir toplumda: hak ile batıl, adalet ile zulüm, ıslah ile fesat birbirine karışır (Sirâcüddin, 1999, s. 9-10). Bunu reddeden Allah şöyle buyurur: “*Yoksa iman edip salih amel işleyenleri, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir mi tutacağız? Yoksa muttakileri günahkârlarla bir mi yapacağız?*” (Sâd 38:28) “*Kör ile gören, iman edip salih amel işleyenle kötü davranan bir olur mu?*” (Gâfir 40:58) Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın kıyâmet günü yaratmayı yeniden gerçekleştirmeye kadir olduğuna dair birçok delil ortaya koymuştur. Allah'ı ve hesap gününü inkâr edenlere cevaben şöyle buyurur: “*Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz ki siz ölü idiniz, O sizi diriltti; sonra sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek; sonra da ona döndürüleceksiniz*” (el-Bakara 2:28). Bu ifadelerin tamamı, O'nun kudretinin kuşatıcılığına ve ilâhlığının kemâline delildir. O, her şeye gücü yetendir; insanları yeniden diriltmesi şaşılacak bir durum değildir. Nitekim şöyle buyurur: “*Bu böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir, ölüleri diriltendir ve O'nun her şeye gücü yeter*” (el-Hac 22:6). Allah kendisi için yaratma, rızık verme, öldürme ve diriltmede tekliği ispat etmiş; ortak koşanların ise bu işlerin hiçbirini yapamayacağını bildirmiştir: “*Allah sizi yaratandır, sonra rızık verendir, sonra sizi öldürendir, sonra diriltendir. Sizin ortaklarınızdan bunlardan herhangi birini yapabilecek var mı? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır*”

(Rum 30:40). Ölümden sonra dirilmeyi uzak görenlere karşı, ilk yaratılışı hatırlatarak şöyle buyurur: *“Bize bir örnek verdi ve kendi yaratılışını unuttu. Dedi ki: ‘Çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ De ki: ‘Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. O, her türlü yaratmayı bilendir”* (Yâsîn 36:78–79). Yine ilk yaratılıştan ve göklerin–yerin yaratılışından hareketle inkârcılara karşı delil ortaya koyar: *“Gökleri ve yeri yaratan ve onların yaratılışından yorulmayan Allah’ın, ölüleri diriltmeye gücünün yetmeyeceğini görmüyorlar mı? Evet, O’nun her şeye gücü yeter”* (el-Ahkâf 46:33). Âhiret gününe iman kalpte yerleştiğinde, kulda Allah’ın adaletine dair kesin bir güven oluşur. Bu iman, ameli ıslah eder, nefsi korur, arzuları düzenler, dürtüleri terbiye eder, çalışmaya teşvik eder, tembellikten alıkoyar, kalbe huzur verir, endişe ve korkuyu giderir. Böyle bir iman sahibi kimse, amellerinin teraziye konulacağı, söz ve niyetlerinin hesap edileceği bir günün varlığını kavradığı için salih amele, doğru söze, güzel ahlâka ve helâl kazanca yönelir.

Âhireti Unutanların Davranış Bozuklukları: Kur’ân, pratik hayatta görülen bazı ahlâkî bozulmaların sebebi olarak âhiret inancının zayıflığını göstermiştir. Nitekim “Mutaffifin Sûresi”nde şöyle buyurur: *“Ölçüde ve tartıda hile yapanlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıklarında tastamam alırlar, fakat kendileri başkasına ölçüp tarttıklarında eksik yaparlar. Bu insanların büyük bir gün için diriltileceklerini hiç düşünmüyorlar mı? O gün insanlar âlemlerin Rabbi için ayağa kalkacaklardır”* (el-Mutaffifin 83:1–6). İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bu sûre Medine’ye ilk indiğinde onların arasında böyle yapanlar vardı; alışta fazla, satışta eksik ölçerlerdi. Sûre inince bu davranıştan vazgeçtiler (Kurtubî, s. 239). Bu ayetler, dini duygusu zayıflayan ve âhireti unutan kimselerin neden hileye ve insanların haklarını yemeye yöneldiğini açıklamaktadır. Allah’ın şu ifadesi bunu vurgular: *“Bu insanların diriltileceklerini hiç mi zannetmiyorlar?”* Buradaki “zannetmek” kelimesi “yakîn/ kesin bilmek” anlamındadır. Yani: *Eğer gerçekten âhirete kesin olarak iman etmiş olsalardı, ölçü ve tartıda hile yapmazlardı* (Kurtubî, s. 243).

Sonuç

Bu araştırmada, akidenin insan davranışı ve ahlâkı üzerindeki etkisini ayrıntılı şekilde ele aldıktan sonra ulaşılan en önemli sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

İnsandaki aklî irade, doğru ve açık bir düşünceye dayanarak çalışır; bu düşünce iradeyi hayır, hakikat ve güzellik arayışına sevk eden etkili bir güçtür. Düşünce sağlam ve doğru olduğunda, irade hayra yönelir ve insanı yeryüzünde halife olmanın gerçek anlamını gerçekleştirmeye sevk eder. İşte bu sebeple İslâm, akidenin esaslarına ve iman temellerine büyük önem vermiştir.

İnsanın karşılaştığı ahlâkî ve zihinsel problemlerin çözümünde en etkili yol, eğitimin daha çocukluk döneminden itibaren Allah’a iman, O’nun gözetimi ve kudreti bilincini çocuğun ruhuna yerleştirmesidir. Çünkü bu iman, çocukları iyi ve erdemli alışkanlıklar üzerine yetiştirir; böylece toplum güven ve huzur ortamına yönelir.

İman esaslarının hayatta etkili olabilmesi için, İslâm akidesi herhangi bir teorik ya da felsefî ders gibi yalnızca zihnî bir faaliyet olarak öğretilmemelidir. Bu tarz kuru bir sunum, akideyi etkisiz kılar ve değiştirici gücünü ortadan kaldırır. Aksine akîde, aklı ve kalbi aynı anda etkileyen, duyguyu harekete geçiren, davranışı dönüştüren bir üslupla öğretilmelidir.

Allah’a iman, O’nun sıfatlarına ve fiillerine iman, müminin kalbinde tüm iyi vasıfları geliştirir ve onu ahlâkî ve davranışsal sapmalardan korur. Müslüman, iman ettiği Allah’ın işiten, bilen, diri ve kadir

olduğunu bilerek yaşar. Bu iman ne entelektüel bir lüks, ne de soyut bir felsefedir; hakikatlerin en temeli olan bu inanç, insana sebat, güven, kararlılık verir ve onu gayret ve ciddi çalışmaya sevk eder.

Âhiret gününe iman, müminin ruhunda, aklında ve bütün idraklerinde güçlü etkiler bırakır. Kişi âhiretin varlığına kesin olarak inandığında, yaptığı her işten ve söylediği her sözden, gizlediğinden ve açığa vurduğundan hesap vereceğini bilir. Bu bilinç, onu doğru söz söylemeye, ameli ıslah etmeye, insanlarla iyi geçinmeye, Allah'ın kullarına nasihat etmeye, emaneti eda etmeye, ahde vefa göstermeye ve tüm malî ve sosyal yükümlölükleri tam olarak yerine getirmeye yöneltir.

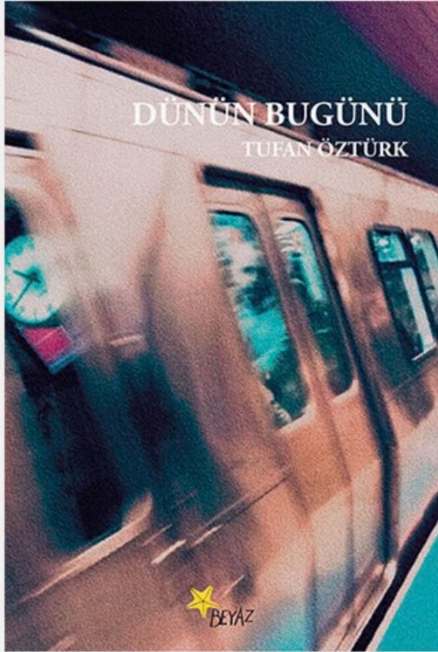
Kaynakça

- Cürcânî, A. b. (tarih yok). *et-Ta'rifât*. (Haz.: İbrahim el-İbyârî). Kahire: Dârü'r-Rayyân li't-Türâs.
- Derrâz, M. A. (1990). *ed-Dîn*. Kuveyt: Dârü'l-Kalem.
- el-Cevziyye, b. K. (1997). *Miftâhu Dâri's-Sa'âde* (3 b., Cilt 1). Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Fîrûzâbâdî, M. (1999). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Dârü'l-Fîkr.
- Gazâlî, E. H. (2006). *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu*. (Haz.: Muhammed Neccât el-Muhammed). Şam: Dârü'l-Hâdî.
- Habbennaka, A. (tarih yok). *Sıfâtü 'İbâdî'r-Rahmân fi'l-Kur'ân*. Şam.
- Kurtubî, M. b. (tarih yok). *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (Cilt 19). Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Madkûr, A. (2000). *Dirâsât fi'l-Akîde el-İslâmiyye*. . Mısır: Dârü's-Sekâfe el-Arabiyye.
- Sâbûnî, M. A. (2006). *et-Tefsîru'l-Vâdhu'l-Muyesser* (1 b., Cilt 2). Suriye: Dârü'l-İrfân.
- Sibâî, M. (1987). *Min Revâi' Hadâratinâ* (5 b.). Beyrut: el-Mektabü'l-İslâmî.
- Sirâcüddin, A. (1999). *el-Îmân bi-'Avâlemi'l-Âhire ve Mevâkifihâ*. Halep: Matbaatü's-Sabâh.
- Teftâzânî, S. M. (1987). *Şerhu'l-Akâid en-Nesefiyye*. (Haz.: Ahmed Hicâzî es-Sakkâ). Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye.

T1. TANITMA: Öztürk, T. (2024). *Dünün Bugünü*. İstanbul: Beyaz¹**Fatma ŞAFAK PINARBAŞI²**

APA: Şafak Pınarbaşı, F. (2025). "Öztürk, T. (2024). *Dünün Bugünü*. İstanbul: Beyaz". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 457-460. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17839631>

İnsan belleğinin kırılabilirliği ile toplumsal hafızanın suskunluğu arasındaki sınırda duran *Dünün Bugünü*, bireysel bir travmayı tarihsel bir dönemin izleriyle buluşturan çağdaş bir tiyatro metnidir. Tufan Öztürk'ün kaleme aldığı eser, geçmişle yüzleşmeyi yalnızca bir hatırlama eylemi olarak değil, aynı zamanda unutmaya karşı bir direniş biçimi olarak ele alır. Oyun, Öğretmen, Selim ve Dua olmak üzere üç karakter aracılığıyla Türkiye'nin yakın tarihine kimlik, aidiyet, arzu ve suçluluk temaları üzerinden yaklaşır.

Olay örgüsü, 1980'lerin politik gerilimlerinin gölgesinde şekillenir. Ancak oyun, bu dönemin siyasal olaylarını doğrudan sahneye taşımaz; bunun yerine geçmişte yaşanan bir travmanın bugüne sarkan izlerini konu edinir. Yirmi beş yıl önce yaşanmış bir olay, karakterlerin hayatlarında silinmeyen bir iz bırakırken yıllar sonra aynı mekânda yeniden bir yüzleşmeye dönüşmüştür. Böylece oyun, zamanın doğrusal akışını kırarak geçmişle bugünü iç içe geçirir. Kimin kurban, kimin fail olduğunun sürekli değiştiği bu hikâyede tarih, kendini tekrar eden bir döngü hâline gelir. Oyun, bireysel hatıraların toplumsal bellekte nasıl yeniden üretildiğini sorgularken, geçmişin aslında hiçbir zaman tamamen unutulmadığını gösterir.

Bir öğretmen, eski öğrencisi Selim ve oğlu Dua arasındaki ilişkiler, hem bireysel hem de toplumsal düzlemde bastırılmış arzular, gizlenmiş suçlar ve unutulmak istenen geçmişler üzerinden açığa çıkar. Oyun, bu üç karakterin karşılaşmasıyla birlikte, bir yandan kişisel suçluluk duygusunu, diğer yandan toplumsal belleğin nasıl bastırıldığına dair geniş bir sorgulama alanı yaratır. Evin içindeki **su kuyusu** bu açıdan yalnızca bir sahne unsuru değil, metnin merkezine yerleşmiş simgesel bir yapıdır.

Kuyu, geçmişin gömüldüğü ama aynı zamanda sürekli olarak yüzeye çıkmaya çalışan bir belleği temsil eder. Seyirci, bu kuyunun derinliğinde hem karakterlerin kişisel travmalarını hem de toplumsal

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.10.2025-**Kabul Tarihi:** 06.12.2025-**Yayın Tarihi:** 07.12.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17839631>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr.Gör, Haliç Üniversitesi, Konservatuvar, Opera / Lecturer, Haliç University, Faculty of Conservatory, Opera (İstanbul, Türkiye) **e-posta:** safakfatma@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0007-4414-868X> **ROR ID:** <https://ror.org/022xhck05> **ISNI:** 0000 0000 8961 9352

bastırmaların kalıntılarını görür. Oyun boyunca kuyu, geçmişin susturulmuş seslerini yankılar. Bu sesler, karakterlerin bilinçaltında birer “itiraf mekânı”na dönüşür. Böylece kuyu, hem unutmanın hem de hatırlamanın sahnesi olarak yer almaktadır.

Öztürk’ün kurgusunda bu mekân, bireysel hikâyenin sınırlarını aşarak tarihsel bir alegoriye dönüşür. Türkiye’nin yakın geçmişinde yaşanan dışlanma, linç, kimlik bastırmaları, azınlık korkusu gibi toplumsal travmalar bu dar ev mekânında yeniden canlanır. Bu anlamda kuyu, yalnızca bir anı değil, geçmişin hâlâ bugünün içinde yaşadığını gösteren bir **tarihsel yankı odası** olarak işlev görür. Oyun, bu metafor aracılığıyla “evin içindeki kuyu”yu, toplumun belleğinde açılmış ama asla tamamen kapanmayan bir yara olarak yorumlar.

Biçimsel olarak *Dünün Bugünü*, klasik dramatik yapıdan bilinçli biçimde uzaklaşır. Olaylar, neden-sonuç ilişkisine dayalı doğrusal bir akışla değil, bellek parçalarının üst üste bindirilmesiyle ilerler. Bu tercih, karakterlerin zihinsel süreçlerini dışavuran bir yapı oluşturur. Metin, üç kişiyle sınırlı dar bir kadroda, geçmiş ve şimdi arasında gidip gelen bir zaman kurgusu kurar. Zamanın bu kırılması, seyirciyi karakterlerin içsel dünyasına yönlendirir ve sahne üzerinde “anıların teatral temsili”ni olanaklı kılar. Bu yönüyle oyun, dramatik aksiyonun yerine psikanalitik bir çözümme sürecini destekler.

Diyaloglar, sıklıkla sessizliklerle, iç monologlarla ve sahne yönergelerinin şiirselleştiği geçişlerle bölünür. Bu biçimsel kırılma travmanın doğasına denk düşer ve bastırılan dilde kesintiler yaratır. Sessizlik, yalnızca bir duraksama değil, bastırılmış geçmişin sahnedeki yankısıdır adeta. Örneğin Öğretmen karakterinin uzun suskunlukları, yalnızca suçluluk duygusunu değil, toplumsal belleğin susturulmuş seslerini de temsil eder. Selim’in ısrarlı “neden” soruları, bu sessizliğe yöneltilmiş bilinçdışı bir sorgulamadır. Ancak metin, bu sorulara yanıt vermez. Çünkü travmanın dili, anlam üretmekten çok, anlamın imkânsızlığını açığa çıkarır.

Öztürk’ün dili bu nedenle yalın ama katmanlıdır. Yüzeyde gündelik konuşma ritmi korunurken, diyalogların altına bilinçdışı arzular, suçluluk ve inkâr duyguları yerleşir. Öğretmenin “Bu coğrafyada unutmaya güdümlü insan değil mi?” cümlesi, oyunun hem politik hem estetik tezini özetleyen bir temel izlek işlevi görür. Bu söz, bireysel unutmanın ardında toplumsal bir “unutma politikası”nın yattığını sezdirir. Dolayısıyla metin, bireysel suçun ötesine geçerek bir **kültürel unutma rejimini** tartışır niteliktedir.

Sahne yönergeleri, betimleyici olmaktan çok duygusal bir atmosfer kurar. “Sardunyalılarla çevrili veranda”, “sallanan sandalye” ve “radyodan gelen eski bir şarkı” gibi ayrıntılar, karakterlerin iç dünyasını yansıtan simgesel unsurlardır. Bu mekân unsurları, gündelik yaşamın sakinliğini anımsatırken aynı zamanda bastırılmış geçmişin huzursuzluğunu da taşır. Metinde geçen “yılın en sıcak günü” ifadesi, yalnızca bir zaman belirlemesi değil, karakterlerin içsel sıkışmışlığını ve boğucu bir sessizliğin atmosferini de temsil eder. Sıcaklık, fiziksel bir durumu aşarak, belleğin ağırlığını ve duygusal yoğunluğu sahneye taşır. Bu nedenle oyun, dışsal dekor ve nesnelerden çok, duygusal iklimin belirleyiciliğiyle şekillenir. Böylece *Dünün Bugünü*, klasik tiyatronun görsel gerçekçiliği yerine, belleğin ve atmosferin ritmine dayalı bir teatral estetik önerir.

Sonuç olarak *Dünün Bugünü*, biçimsel olarak parçalı, duygusal olarak yoğun bir yapıya sahiptir. Zaman, mekân ve diyalog arasındaki sınırların çözülmesi, izleyiciyi anlatılanın değil, hissedilenin tanıdığı hâline getirir. Bu özellikleriyle oyun, çağdaş Türk tiyatrosunda travma, bellek ve kimlik ekseninde kurulan yeni bir dramaturjik yönelimi temsil ederken; sessizliğin, bastırılmış olanın ve hatırlamanın diliyle yazılmış

bir metin olarak dikkat çeker.

Dünün Bugünü'nü özgün kılan temel unsur, tarihsel bir travmayı bireysel beden ve bellek üzerinden yeniden sahnelemesidir. Oyun, geçmişin şiddetini doğrudan temsil etmek yerine, bu şiddetin bireyde bıraktığı tortuları görünür kılar. Temsilden çok yankıyı merkeze alır. Travmayı anlatmaktan çok onun titreşimini, sessizlikteki kalıntısını sahneye taşır. Bu tercih, temsiliyetin etik sınırlarına dair çağdaş tartışmalarla da örtüşür. Travmanın doğrudan yeniden üretimi yerine, onun yankısının estetik biçimlerle aktarılması, hem belleğe hem de sahneye karşı sorumlu bir yaklaşımı yansıtır. Bu yönüyle oyun, hatırlamanın yalnızca bir anlatı eylemi değil, bir **varoluş pratiği** olduğunu savunur demek yanlış olmayacaktır.

Oyun, tarihsel şiddetin bireysel hayatlara nasıl sızdığını sezdirenen bir anlatım kurar. Metin, toplumsal olaylara doğrudan atıfta bulunmak yerine, geçmişin sessiz izlerini karakterlerin belleğinde görünür kılar. Bu yönüyle tarihsel olanla kişisel olan arasındaki sınır silinir; kamusal travmalar, bireysel hafızanın içinde yeniden biçimlenir. “Yabancıya duyulan korku”, “aidiyet” ve “sessizlik” temaları, toplumsal bilinçte kalıcı bir gölge olarak varlığını sürdürür.

Öztürk'ün amacı bir dönemi yeniden anlatmak değil, o dönemin kuşaklar boyunca aktarılan duygusal yükünü sahne üzerinde hissettirmektir. Bu bağlamda *Dünün Bugünü*, geçmişini temsil etmekten çok, onun bugündeki yankısını sahneler. Olaylar, tarihsel kesinlikten uzak, belirsizlik içinde akarken seyirciye bir hatırlama deneyimi yaşatır. Evin içindeki kuyu, veranda ve eski radyo gibi nesneler bu belleğin taşıyıcılarıdır; her biri, söylenemeyen bir hikâyenin sessiz tanığı olarak sahnede yer alır. Böylece oyun, bastırılmış geçmişin sahne üzerindeki yankısını mekân, nesne ve atmosfer aracılığıyla yeniden üretir.

Yapıtın sahneleme potansiyeli, sinematografik bir kurguyla desteklenir. Işık, ses ve sessizlik arasındaki geçişler, yalnızca estetik değil, duygusal bir ritim yaratır. Bu öğeler, metnin psikanalitik derinliğini görünür kılan araçlardır. Kadın karakterin sessizliği bu bağlamda özel bir önem taşır: patriyarkal belleğin karşısında bir “konuşmama eylemi” olarak, dilin sınırlarını aşar ve sahnede etik bir direniş biçimine dönüşür. Kadın karakterin konuşmamayı seçmesi, temsilin olasılığını sorgulayan feminist tiyatro gelenekleriyle de paralellik taşır. Sessizlik burada edilgenlik değil, anlam üretmeyen ama etkisiyle mekânı dönüştüren bir **bedensel jesttir**. Bu açıdan *Dünün Bugünü*, yalnızca hatırlamanın değil, susturulmuş olanın da teatral temsiline yönelir.

Tufan Öztürk'ün *Dünün Bugünü* adlı tiyatro oyunu, çağdaş Türk tiyatrosunda kişisel hafızayı politik bir düzleme taşıyan nadir metinlerden biridir. Metin, bireysel ve toplumsal bellek arasındaki geçirgenliği görünür kılarak, tiyatronun etik bir alan olarak işlevini yeniden hatırlatır. Bellek, suç, arzu ve aidiyet arasındaki bu kesişim, oyunu yalnızca dramatik bir yapı olmaktan çıkarırken onu etik, politik ve estetik bir tartışma zeminine taşır. Bu bağlamda oyun, çağdaş tiyatrodaki “bellek dramaturjisi” kavramının güçlü bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Dünün Bugünü, seyirciyi pasif bir izleyici olmaktan çıkararak tanıklık konumuna yerleştirir. Seyirci, sahnede yalnızca bir hikâyeyi izlemez; o hikâyenin yankılarını kendi belleğinde duyumsar. Böylece tiyatro, temsil edilenin değil, hatırlananın alanına dönüşür. Oyun, geçmişin yüküyle baş etmenin sanatsal bir formu olarak, unutmanın politik işlevini ifşa eder. Bu yönüyle *Dünün Bugünü*, çağdaş tiyatro yazarlığı açısından hatırlamanın estetiği, sessizliğin dramaturjisi ve etik temsiliyet üzerine yeni tartışmalar açan bir metindir.

Kaynakça

Öztürk, T., (2004). *Dünün Bugünü*. İstanbul: Beyaz Yayınları.

